
A: D:
VIGILAN
TIA VIRTV
TE ET ARMI
S: VICTORI
AN: NACT
VS

CĂLĂTORI STRĂINI DESPRE ȚĂRILE ROMÂNE

VOL. IV

ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE
A
REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA"

La elaborarea întregii serii a lucrat un colectiv de la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga" al Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice format din: Maria Holban, Maria Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu şi Ion Totoiu

CĂLĂTORI STRĂINI DESPRE ŢĂRILE ROMÂNE

VOL. IV

Volum îngrijit de
MARIA HOLBAN
(redactor responsabil)

M. M. ALEXANDRESCU-DERSCA BULGARU • *PAUL CERNOVODEANU*

EDITURA ŞTIINŢIFICĂ, BUCUREŞTI, 1972

Îngrijitorul seriei din partea editurii:
ELENA CURTOV

Coperta și supracoperta:
VAL MUNTEANU

INTRODUCERE

*

Volumul IV al seriei de călători continuă, fără nici o întrerupere și nici un prag despărțitor, desfășurarea largă a evenimentelor și urmărirea lor în adîncime, așa cum s-au oglindit în volumul precedent. Oprirea acestuia în preajma intrării lui Mihai Viteazul în Transilvania nu constituie o linie de demarcație voită sau necesară, ci a fost impusă de bogăția materialului, care nu putea fi cuprins într-un singur volum. Ca și la volumele precedente, avem unele suprapuneri. De astă dată ele oferă un fel de simetrie. De o parte, cei doi ragusani, Giovanni de'Marini Poli și Paolo Giorgi din volumul III își prelungesc acțiunea și în volumul de față, de alta, Carlo Magno și Petru Armeanul, care apar acum, în volumul IV, își caută locul ce le aparține de drept încă în perioada precedentă. Deci nu este nici o stavilă și acțiunea alunecă înainte ca umbra timpului pe suprafața netedă a unui cadran solar. Și totuși, datorită scindării artificiale în două părți distincte, acestea ajung să aibă o

fizionomie proprie şi să înfăţişeze chiar un contrast, ca două feţe ale unui diptic luminate în chip diferit, dar constituind totuşi un întreg. De aceea e nevoie în fiece clipă să avem înaintea ochilor şi prezentul ce se scurge şi prezentul abia scurs. Va trebui, nu o dată, să ne referim la materialul volumului III, care se leagă atît de strîns de acela al volumului de faţă şi care chiar în privinţa momentului lui Mihai Viteazul constituie un singur tot cu acesta. Dacă reducem structura lor la esenţial, constatăm şi aici o simetrie. Epoca lui Mihai Viteazul este introdusă de prologul lui Petru Cercel şi încheiată de epilogul lui Radu Şerban. Iar în Moldova, la năvălirile tătarilor şi cazacilor din vremea lui Aron corespunde cea din vremea Movileştilor şi a lui Graţiani. Alături de aceste simetrii, răsar contrastele. Şi poate cel mai impresionant şi mai revelator este cel dintre Sigismund, fantoma aparenţelor şi a veleităţilor, şi Mihai Viteazul, omul realităţilor şi al faptelor. În volumul III, principele Transilvaniei apare tot timpul în prim plan. Introdus încă din volumul II, de către Possevino, în chip de copil minune şi de capodoperă a iezuiţilor, îl vedem apoi cum creşte, obsedat încă de la început de ambiţii şi de spaime concretizate în visul pe care îl povesteşte lui Capeci, şi cum trăind tot mereu sub tutela cuiva, tutela îngustă şi părintească a lui Leleszi, cea acaparatoare şi neşovăitoare a lui Carrillo, cea oportunistă şi cinică a lui Josica, este ispitit de acelaşi gînd de evaziune, de dezertare, de rupere de tot ce putea să-l lege de ţara sa şi de obligaţiile sale faţă de ea. Evaziune, spre care aspiră mai întîi în vis — pe care încearcă să o pregătească în taină Carrillo, în vara anului 1593, după inaugurarea sistemului de execuţii sumare (în decembrie 1592—martie 1593 cad victime Paul Gyulay şi I. Galfy), prefigurînd măcelul de la Cluj din august 1594 — pe care îl realizează aproape în lipsa lui Carrillo, la prima criză politică pe care trebuie să o întîmpine singur, cînd îşi cedează de bunăvoie principatul vărului său Baltazar Báthory, executat apoi pentru aşa-zisa sa conspiraţie — pe care caută apoi să o traducă în fapt, punînd la cale, încă din 1595, o călătorie secretă în Italia, cu prilejul drumului său la Praga în ianuarie 1596. Însuşi acel drum conţinea, în germene, tot ideea unei dezerţiuni. Aceasta nu l-a mai părăsit niciodată. La baza ei stătea un sentiment elementar: frica. Frică de orice: de nobilime, în 1588, cînd exilează pe iezuiţi, de Báthoreşti încă din 1592, de turci, de tătari. Cei din jurul său încercau să ascundă această realitate sub o faţadă improvizată. Şi aşa s-a născut ficţiunea „conspiraţiei“ de la Cluj şi invenţia „Principelui Prodigios“ al lui Lope de Vega, care a rezervat un loc şi magistrului omniprezent al acestuia, cel ce fusese adevăratul lor creator. În realitate, eroul glorificat astfel se aruncase în război de frică. Ştiind că nu poate scăpa de o participare personală la campania turcilor în Ungaria, a alergat la ocrotirea papei şi a Ligii creştine la care s-a raliat, cu condiţia esenţială ca aderarea sa să rămînă absolut secretă, şi ca el să nu intre în acţiune decît atunci cînd

va putea face aceasta fără primejdie. Oastea sa trebuia să fie gata, în aparență pentru a-şi da concursul turcilor, în realitate pentru a-i lovi din spate la momentul oportun. Dar şi această acţiune trebuia îndeplinită de un altul. De preferință, de Baltazar Báthory, desemnat în acest scop drept viitor comandant al armatei. Cînd se produce panica pricinuită de trecerea năvalnică a tătarilor spre teatrul de război din Ungaria (iunie 1594), acesta îndată este şi numit comandant şi lăsat să întîmpine el situaţia. Iar cînd această situaţie se cristalizează în alternativa pusă clar principelui de adunarea nobilimii: să renunţe la alianţa cu împăratul şi cu Liga creştină sau să abdice, el găseşte mai simplu să-i lase lui Baltazar principatul şi el să pornească (cu tezaurul) spre Loretto în Italia, unde mai trăia încă Leleszi. Ce a urmat îndată nu a fost opera sa, ci a lui Carrillo, reîntors chiar atunci şi ţinut prizonier pînă la acest deznodămînt, care mulţumită lui a fost doar provizoriu. Şi tot el a căutat să dea o formă coerentă şi aparent logică mitului acelei „conspiraţii", inventate doar pentru a ascunde renunţarea nesilită a lui Sigismund. Dar şi aici trebuiau acoperite alte carenţe ale acestuia, care se grăbise să alerge la protecţia papei, trimiţînd anume la el un emisar confidenţial, Fabio Genga, cu o listă confuză a păcatelor „vinovaţilor", dar mai ales ale lui Baltazar, atît de haotică, absurdă şi copilărească, încît nu ar fi putut convinge pe nimeni. În sfîrşit, asupra sorţii lui Baltazar, sugrumat în închisoare două săptămîni după măcelul general, nu pomenea nimic, lăsînd impresia că el ar mai fi în viaţă. Din acest material inform a construit Carrillo scenariul „conspiraţiei", încheiat cu scena arestării „conspiratorilor", în care Sigismund era pus să joace un rol activ şi să se arate, totodată, subtil şi eroic. În realitate, arestările, caznele şi execuţiile, într-un cuvînt toată partea aceasta de brutalitate pură i-a revenit lui Bocskai, unchiul lui Sigismund, acelaşi care la începutul anului 1596, în lipsa lui Sigismund la Praga, va înăbuşi în sînge mişcarea secuilor. Şi, pe lîngă el, Josica, mai insidios, urmărea lichidarea duşmanului dintotdeauna: Baltazar — şi a omului al cărui loc voia să-l ocupe: cancelarul Kovácsóczy ucis odată cu Baltazar, în septembrie 1594. Cu venirea lui Josica la conducere, în calitate de cancelar, se concretizează o politică întrevăzută încă din februarie 1594, de către Comuleo, la trecerea sa prin Alba Iulia. *„Acest principe mi se pare că nu vrea să se alieze cu Moldoveanul şi nici cu Valahul. Doreşte să ocupe Moldova şi Ţara Românească, să ucidă pe acei principi şi să ia pentru el aceste ţări"*. Gîndul simplist a lui Sigismund, urmărind în chipul acesta coroana Daciei, trebuia realizat pe căi mai ocolite. Şi, astfel, porneşte, încă de la începutul cooperării, o campanie de denigrare sistematică a celor doi domni, în buletinele neadevărate trimise la Praga şi de acolo la Roma, în scrisoarea trimisă, în februarie 1595, de Simion Genga fratelui său, ca să-l informeze pe papă şi care se răsfrînge în atitudinea comandanţilor trupei maghiare din Ţara Românească faţă de acest domn. Apoi cînd lucrul

este bine închegat, se demască bateriile, şi în martie 1595 se vorbeşte de „necredinţa acestor voievozi" (Mihai şi Aron) şi de „nevoia de a se lua măsuri din vreme... chiar de ar fi ca ei să fie înlăturaţi". Paralel cu aceasta, erau folosite rapoartele agentului imperial Giovanni de'Marini Poli, cîştigat sau cumpărat într-un fel oarecare de Josica, spre a arunca îndoială asupra domnilor, îndeosebi a lui Aron, fără însă a uita să-l cuprindă şi pe Mihai în insinuările generale privind nestatornicia domnilor români. Curînd se lămureşte sensul întregii manevre, cînd se trece la realizarea primei etape a acaparării ţărilor române, anume aceea a adoptării noii titulaturi de *Princeps utriusque Valahiae*. Aceasta a premers cu vreo lună şi jumătate aşa-zisul tratat cu Ţara Românească (20 mai 1595). Într-adevăr, întorcîndu-se de la Praga la 5 aprilie, Carrillo scria că, în lipsa lui (deci înainte de 5 aprilie), Sigismund fusese *silit* să asume titlul de *principe al celor două Valahii*, fiind convins de către *boierii înşişi* care afirmau că nu pot fi siguri de aceste ţări în alt chip, deoarece poporul îl va asculta mai mult pe principe, cînd va purta acest titlu, pentru ca cei doi voievozi să nu-l poată părăsi la momentul cel mai potrivit. Este limpede că la această dată nu putea fi vorba de boierii trimişi ulterior din Ţara Românească, pentru acel aşa-zis tratat încheiat la 20 mai. Ei nu sosiseră încă la Alba Iulia la 28 aprilie, deci nu ar putea fi indicaţi aici decît viitorii autori ai capturării lui Aron: Ştefan Răzvan, Caloghera şi, probabil, ungurul Mihai Tolnay, care îl însoţise în toamna anului precedent pe Giovanni la Praga, unde i se zicea „moldoveanul". Totodată Carrillo adaugă: „L-am găsit aici pe domnul Giovanni Marino care *a cerut atunci alteţei sale ca, văzînd pericolul, să se înstăpînească cu totul în aceste ţări (inpatronirsene affato de quei provincie)*". Scrisoarea lui Carrillo este din 9 aprilie, iar raportul lui Giovanni, tot din Alba Iulia, din ziua următoare se referă tot la audienţa din ziua de 9 (vezi *Călători*, III, pp. 252, 253, 254). Confruntarea lor lasă totuşi impresia că ele nu concordă întocmai şi că lipseşte acea invitaţie categorică din fraza finală a lui Carrillo. Iar în raportul următor, acelaşi Giovanni, supărat că nu a fost lăsat să meargă în Ţara Românească, denunţă planurile oculte ale lui Josica de a-i schimba pe domnii români, bănuind chiar un interes personal (*ibidem*, p. 256), şi totodată îl declară inspiratorul ambiţiilor nemăsurate ale lui Sigismund. Aşadar, faimosul „tratat" sau statut din 20 mai nu era decît concretizarea noului titlu adoptat de el cu de la sine putere şi încuviinţat de nevoie de împărat după aceea, şi el constituia etapa a doua a acaparării voite. În realitate, boierii nu aveau nici o opţiune, decît să refuze, pur şi simplu, adoptarea punctelor enunţate de Josica. Ei i s-au şi plîns lui Giovanni „că împotriva voinţei lor au încuviinţat şi au confirmat capitolele". Nu ştim care va fi fost rolul adevărat al acestuia pe lîngă boieri. Din spusa lui a rezultat că i-a *mîngîiat*, îndemnîndu-i „să se dea după vremi, căci capitolele şi jurămintele făcute prin silă nu se ţin după dreptul Imperiului".

Oare mîngîiere după consumarea faptei, sau cumva înainte? Dar Mihai Viteazul, cu toată această spoliere şi batjocură, a văzut mai ales trădarea boierilor, şi de aceea în convorbirea lui dramatică cu Lubieniecki el revine de două ori asupra ei. În audienţa tainică dată acestui emisar, nepot al lui Andrei Taranowski pe care îl aşteptase pentru a-i duce apelul său la cîrmuitorii Poloniei, se revarsă o sinceritate atît de directă, ruptă parcă din suflet, încît cuvintele sale ni-l aduc în faţă ca o prezenţă vie, autentică, de neuitat. Chiar vorbind cu emisarul polon, el nu se poate împiedica de a dezaproba abţinerea Poloniei de la Liga creştină: *„Nu vrem să ne legăm împreună contra păgînilor, şi deci păgînii ne vor lega ei pe noi"*. El mai trimite răspuns hatmanilor să nu aştepte pe turci la Nistru, ci să-i aştepte la Dunăre, adăugînd la urmă: „să păzească bine domnii hatmani ca tătarii şi turcii să nu se adune la un loc, căci atunci întreaga creştinătate nu i-ar putea învinge. Însă ei acuma sînt gata, iar creştinătatea abia se gîndeşte să se pregătească". Cuvinte de îndemn care ar fi trebuit să găsească alt ecou decît cel neaşteptat pe care îl aflăm în corespondenţa lui Malaspina, din care rezultă că această mărturisire de credinţă şi chemare în ajutor, neţinută în seamă la timpul ei, nu a fost totuşi uitată, ci folosită la primul prilej în apărarea marelui hatman Zamoyski, cînd este întoarsă oarecum contra domnului. Nunţiul apostolic din Polonia, Malaspina, trimiţînd la Roma o dare de seamă foarte amplă a discuţiilor din senatul polon, privind acţiunea lui Zamoyski în Moldova, redată în *Hurmuzaki,* XII, pp. 142—146, cu o dată aproximativă „1595, după octombrie" (şi care pare să fie aproape simultană cu o scrisoare a aceluiaşi către nunţiul din Transilvania, datată din 8 noiembrie, referitoare la acelaşi subiect, *ibidem,* pp. 160—162) după ce expune criticile aduse de partida adversă cancelarului, apoi justificarea sa de către partizanii săi, şi, în sfîrşit, soluţia pe muchie de cuţit adoptată de senat pentru a menţine trupele polone în Moldova, dar fără a se da o aprobare formală iniţiativei cancelarului, spre a nu implica pe rege în această chestiune — adaugă la expunerea sa un fel de comentariu al său, pledînd tot teza acestuia, avînd la bază ideea că Sigismund nu ar fi fost şi nu putea fi în stare să apere el Moldova de turci şi de tătari şi să împiedice joncţiunea lor, introducînd raţionamentul următor: „Şi dacă se va adeveri că forţele Transilvanului sînt atît de slabe cum au fost descrise, şi *că pe de altă parte este atît de puţin întemeiată şi aşezată dominaţia sa (imperio suo) asupra celor două Valahii, aşa cum apare din relaţia aceluia care a fost trimis de cancelar la domnul vecin cu (contiguo al) Transilvanul, a cărei copie o trimit odată cu acestea*, aşa cum s-a mai arătat şi pe rînd *(successivamente)* de către solii pe care aceşti domni i-au trimis încoace — atunci acel serenisim nu va trebui să regrete prea mult ceea ce îi era cu neputinţă să păstreze..." Aşadar, relaţia lui Lubieniecki făcea parte acum din piesele justificative ale intervenţiei polone în Moldova! S-ar părea chiar că unele ar-

gumente ale apărătorilor săi din senat să fi fost culese de aici: de exemplu, informaţia avută că Sigismund lăsase Dunărea fără apărare, că *turcii au venit cu meşteri şi lucrători cu gîndul să ridice o fortăreaţă în acea ţară* (vezi *Călători*, III, p. 499 unde este vorba de intenţia de a fortifica oraşul Bucureşti, *precum şi Iaşi)*. Este drept că această relaţie nu pare să fi fost înfăţişată în mod public în senat, ci probabil doar comunicată confidenţial nunţiului, şi de asemenea că acesta s-a mulţumit să o expedieze la Roma cancelariei papale, avînd grijă să nu scape nici un cuvînt faţă de nunţiul de la Alba Iulia. Se înţelege deci cum a ajuns la Roma textul latin al acelei relaţii păstrate în Polonia în formă polonă.

O singură dată mai apare direct Mihai Viteazul la sfîrşitul perioadei cuprinse în volumul III, al cărui spaţiu pare închinat exclusiv lui Sigismund, şi anume în raportul lui Giovanni Marini din 8 martie 1598, în care răzbate un zbucium mai chinuitor decît hotărîrea neclintită mărturisită de el în ajunul supremei încleştări cu duşmanul, cînd cugetul său era împăcat cu sine, în liniştea desnădejdei. Acuma însă existau mai multe căi, deşi ţelul rămăsese acelaşi. Năimirea cazacilor de care se bucura — şi totodată se temea — în nesiguranţa sa de a primi banii pentru a-i plăti, nu ar fi putut răscoli pînă într-atîta sufletul său, dacă nu se punea şi problema dramatică a alegerii între două căi: reluarea luptei cu duşmanul sau împăcarea cu el. Dar şi această împăcare putea fi doar vremelnică: o punte peste prăpastie, şi apoi din nou libertatea de acţiune pe singura cale ce îl putea mulţumi. Cînd Mihai Viteazul îl lua de martor pe Giovanni, întrebînd: „*Ce voi face fără bani pentru plata soldaţilor? Am intrat în mare horă, şi alţii stau în pace . . . şi eu la toate trebuie să fac faţă cu mîinile goale . . .*" el se întreba pe sine, neputîndu-se hotărî la pasul tot mai inevitabil. Turcii pe care îi dusese cu vorba cereau acum dovezi concrete. Din tabăra creştină nu sosea ajutorul făgăduit. Pe lîngă indolenţa obişnuită a Habsburgilor, manifestată din plin şi în anul precedent (vezi relaţia lui Lassota şi Hödl din volumul de faţă), mai intervenea acum încă un factor de nesiguranţă: incertitudinea asupra beneficiarului renunţării lui Sigismund. Incertitudine care oprea în loc totul, dar nu putea opri în loc pe turci. La 16 martie pleca Giovanni spre curte şi domnul rămînea în faţa problemei acute ce trebuia neapărat rezolvată. Cum a rezolvat-o, a declarat chiar el în cursul discuţiilor purtate la Tîrgovişte cu comisarii habsburgici în iunie 1598.

Aceste negocieri, destul de laborioase şi precedate de mai multe amînări, şi chiar de un fel de refuz de a purcede la jurămînt pînă nu s-ar instala arhiducele Maximilian în Transilvania, nu au fost urmărite exhaustiv pînă acum. În general, istoricii sînt dispuşi a crede că venirea comisarilor fusese aşteptată cu nerăbdare de domn şi că toată zăbava li se datora lor. Totodată se consideră că realizarea majoră obţinută în acea întrevedere a fost jurămîntul domnului. În realitate, lucrul a fost mult mai puţin simplu,

și în general destul de diferit de ce se crede. Dintre cei trei comisari veniți la Alba Iulia ca să preia principatul în numele împăratului: un prelat, un consilier și totodată un istoric de valoare și un jurist, fost ambasador la Poartă și socotit un fel de expert în chestiunile avînd vreo legătură cu sud-estul Europei, acesta din urmă era cel ce lua hotărîrile și dădea directivele. Aproape îndată după substituirea oficială a Casei de Austria în drepturile lui Sigismund, doctorul Pezzen a trimis pe plătitorul din 1597, Hans Hödl, la domnul român, la Tîrgoviște, să-l poftească la Brașov, pentru depunerea jurămîntului de credință către noul stăpîn al Transilvaniei și el însuși s-a îndreptat într-acolo. Dar după cinci zile de așteptare, în care timp a mai trimis pe judele Brașovului și pe sibianul Schonkabonk, a apărut, în sfîrșit, Hödl, cu vestea că domnul nu poate veni în urma unui accident de vînătoare care îl țintuiește pe loc. Odată cu el a venit și Radu Buzescu, desigur ales anume pentru înclinarea sa față de lumea apuseană, și, îndeosebi, de imperiali. Lucrul devine însă mai ciudat, cînd a doua zi sosește și marele logofăt Teodosie Rudeanul, care se va arăta în mod constant mai puțin dispus să se închine în fața Apusului. Nu putem ști ce rol au avut acești sfetnici, dacă au fost trimiși împreună și numai din întîmplare au sosit unul în urma altuia sau dacă expedierea logofătului însemna un reviriment sau o corectare a unor instrucțiuni inițiale date lui Radu Buzescu. Din raportul lui Pezzen rezultă că logofătul a fost acela care a vorbit cu el în numele domnului. Din cele ce au urmat și din cîteva cuvinte ale logofătului se poate trage concluzia că, în realitate, domnul nu voia să vină la Brașov. Totuși, cu cîteva zile înainte de apariția lui Hödl, Mihai îi scrisese lui Giovanni de'Marini Poli, sau Giva, întrebîndu-l ce se aude de venirea comisarilor și dacă este nevoie să meargă el la ei? Scrisoarea fusese înaintată de comisari adresantului. Este probabil că domnul aștepta răspunsul și că invitația lui Pezzen l-a surprins înainte de a se fi hotărît în vreun sens sau un altul. Dealtminteri, logofătul, poftindu-l pe comisar în Țara Românească și explicînd nevenirea domnului prin accidentul suferit de el, are grijă să dea a se înțelege că aceasta ar mai putea fi datorată și unei neîncrederi firești în urma experiențelor din trecut, iar lămuririle privind lipsa de timp a domnului pînă după data de 15 mai atenuează mult efectul chemării atît de stăruitoare, din partea sa. Se observă că subiectele atinse de logofăt la Brașov, adică procedeele lui Sigismund și plata tributului vor fi subliniate și de domn la Tîrgoviște. Deci atitudinea logofătului oglindește dispoziția domnului. Mai apare și un amănunt destul de curios. Invitația făcută lui Pezzen precizează că domnul îl așteaptă *la București,* deși se spusese că în drumul de la București spre Tîrgoviște s-ar fi înrăutățit starea lui. Deci plecase din București (?). Mirat peste măsură de faptul că nu fusese așteptat, ci, dimpotrivă, el îl așteptase pe domn, și încă zadarnic, în ciuda stăruințelor sale către el de a veni oricum, în orice stare, chiar bolnav și beteag, măcar pînă

la hotar, Pezzen se face a cîntări motivele *pro* și *contra* unei acceptări a invitației în Țara Românească. El nu ar putea face acest gest fără asentimentul prealabil al stăpînilor săi, apoi ar pierde și prea mult timp după cele 5 zile irosite la Brașov, în sfîrșit, acoliții săi în această călătorie, Pancratiu Sennyei și Moise Székely l-au convins să se lase de acest gînd, pe care poate că nici nu-l avusese în realitate. Cu atît mai mult cu cît acea împăcare cu turcii și plata tributului trezeau, probabil, vii aprehensiuni într-un spirit atît de bănuitor. Așadar, comisarul, socotind că a făcut prea destul și așa, i-a numit pe Hödl, Hirschel și Schonkabonk subdelegați ai săi și le-a încredințat formula jurămîntului spre a o înfățișa domnului și a o trimite înapoi iscălită de el! Iar el însuși s-a dus să raporteze personal despre toate acestea la Praga. Rămîneau la Alba Iulia ceilalți doi comisari, episcopul Szuhay și consilierul Nicolaie Istvánffy pe lîngă arhiducesa Maria Cristierna, aflată deocamdată în fruntea principatului pînă la venirea, atît de iluzorie a arhiducelui Maximilian. Dar la 2 mai, cei doi comisari raportează că au primit scrisori de la domn, care poftește pe un comisar, de preferință Pezzen, să vină la Tîrgoviște, fixînd și data la 20 mai. Și iarăși, într-un mod destul de curios, această chemare pare infirmată de un răspuns pe care l-ar fi dat domnul judelui de Brașov, Hirschel, căruia i-a răspuns în scris că nu este absolut obligatoriu ca el să depună jurămîntul de credință chiar acum, la moment *(nunc)*, întrucît nu a venit încă arhiducele în Transilvania să se așeze în domnie [și o va putea face atunci]. Dar el, chiar fără de aceasta, își va menține și de acum înainte legămîntul său cu creștinii. Cum se împacă aceste contradicții reale sau aparente? Judele Hirschel accentuează în scrisoarea sa faptul că domnul i-a scris *lui,* și *nu comisarilor*. Am crede că dintre „subdelegații" instituiți de Pezzen, Hirschel era cel mai cu greutate în virtutea magistraturii sale, și deci el era cel mai indicat să asume această misiune. Este probabil că și el, la rîndul său, a găsit mai simplu să nu meargă la domn, ci să-i trimită și el formula de jurămînt. Procedeul putea părea jignitor și prima oară, venind de la Pezzen. Cu atît mai inacceptabil era în forma aceasta. Un jurămînt era o solemnitate, un legămînt la care participau și toți dregătorii și întreaga curte. Era un act domnesc, la care se asocia divinitatea. El trebuia însoțit de condiții și de garanții, în vreme ce formula seacă trimisă prin interpuși, fără o prealabilă discuție, era ca o poruncă fără drept de răspuns și poate chiar întocmită după modelul formulei lui Sigismund? Și ce sens avea tot zorul acesta, semănînd a ordin ultimativ? Numai așa se explică de ce acest răspuns al domnului a fost dat lui Hirschel și nu altcuiva. Așadar, o dată respinsă formula prefabricată, rămînea deschisă calea discuțiilor. Dar nu se mai aude nimic despre fixarea unei noi întîlniri pînă la ivirea unui element nou: înapoierea soliei trimise la tătari încă din iarnă, cu împuterniciți de ai acestora pentru tratarea unui acord cu principele Transilvaniei și domnul român. Mihai anunță venirea

lor şi trimite, totodată, şi scrisorile solilor: Bernárdfy şi Gheorghe Rácz. Se cerea un răspuns imediat. Hanul avea nevoie de bani chiar atunci, pentru a trata cu turcii răscumpărarea de la ei a unui frate mai mic, ţinut de aceştia în rezervă ca o ameninţare dacă hanul s-ar abate de la credinţa sa faţă de sultan. Putea oricînd fi repetată înlocuirea lui, ca acea atît de recentă cu celălalt frate Feth Ghirai, pe care o lichidase în anul precedent, cu măcelul acestuia, bineînţeles. Obiectul soliei trimise la han în iarnă fusese acela de a-i cere să mijlocească pacea între Sigismund şi turci, cu obţinerea de la ei a restituirii cetăţilor Gyula şi Timişoara. Acuma, desigur, urma să i se ceară un altfel de serviciu. Solii tătari aflaseră doar pe drum de renunţarea lui Sigismund şi vruseseră să se întoarcă la ei, socotindu-se oarecum înşelaţi. Numai cu mari persuasiuni putuseră fi aduşi să-şi continue călătoria. Acuma ei aşteptau răspunsul la cererea lor de bani şi ofertele lor de servicii. Solul lor era împuternicit să declare că orice învoială va încheia Mihai, ca din partea hanului, va fi primită de acesta întocmai. La auzul acestor veşti, comisarii ies din ritmul lor obişnuit şi hotărăsc, împotriva obiecţiilor multiple ale Consiliului principatului, să meargă chiar de îndată la Tîrgovişte amîndoi, întrucît era o misiune gravă şi chiar primejdioasă (fiind vorba de bani!). Arhiducesa se va descurca singură în lipsa lor şi a încă doi membri din Consiliu, Pancratiu Sennyei şi Gaspar Korniş, cu legături mai vechi cu cei din Ţara Românească şi cunoscători, desigur, ai limbii. Ei refac drumul lui Pezzen la Braşov şi de aici trec mai departe. Pe drum le vine răspunsul lui Ieremia Movilă căruia îi trimiseseră prin Kornis, care avea paza frontierei spre Moldova, o invitaţie să adere la tabăra creştină. Răspunsul plin de asigurări de bunăvoinţă şi devotament se menţinea în cadrul generalităţilor. După opinia comisarului Ştefan Szuhay, el fusese redactat sub inspiraţia lui Zamoyski sau chiar dictat de acesta. Domnul Moldovei îşi continua politica sa de captare a bunăvoinţei papei şi împăratului, fără însă a-şi periclita situaţia întemeiată pe sprijinul polon şi acceptarea sa din partea turcilor. În conjunctura creată de trecerea Transilvaniei asupra arhiducelui Maximilian, Moldova căpăta o importanţă deosebită. Polonia era hotărît nemulţumită de instalarea atît de aproape de ea a fostului candidat la tronul polon, care fusese chiar ales de o fracţiune a nobilimii şi apoi constrîns de Zamoyski, prin forţa armelor, să se retragă din ţară. Arhiducele, făcut atunci prizonier o dată cu Lassota (vezi biografia în volumul de faţă). fusese silit să renunţe la pretenţiile sale prin tratatul de la Bedzin. Dar el îşi păstrase titlul regal şi refuzase pînă atunci să confirme tratatul. Se întrevedea că în curînd va prelua, ca rege al Ungariei imperiale, conducerea acestei ţări, sporite din nou cu Transilvania şi acest lucru putea fi înfăţişat ca primejdios. Partida lui Zamoyski era gata să caute a împiedica pe orice căi intrarea lui Maximilian în Transilvania. Cancelarul însuşi, reluînd planul din 1595, sprijinea cu tot dinadinsul pregătirile Báthoreşti-

lor, hotărîţi să oprească cu forţa alienarea unui bun pe care îl socoteau de drept al lor. Se auzea că trecuseră în Moldova şi năimeau acolo mercenari, pentru o expediţie pornind din această ţară şi străbătînd prin secuime — pe care şi-o credeau favorabilă — pînă în inima Transilvaniei. De aceea, o înţelegere cu Ieremia părea foarte necesară diplomaţiei habsburgice. Dar era prea evidentă absurditatea unei atare speranţe, pentru ca să poată înşela bunul-simţ al celor ce vedeau realitatea palpabilă din jur, şi nu combinaţiile de cancelarie ale mandarinilor de la Praga. Comisarul Szuhay era dinainte cîştigat de ideea unei neutralizări a lui Ieremia prin Mihai, pe care o expunea arhiducelui, adăugînd totuşi că va urma întocmai instrucţiunile primite, de a frîna orice acţiune a lui în sensul acesta, afară dacă ea va fi poruncită expres de împărat.

Venind deci în Ţara Românească, cei doi comisari erau preocupaţi atît de jurămîntul domnului, cît de celelalte probleme în curs: înţelegerea cu hanul şi stabilirea unui fel de *gentlmens' agreement* cu Ieremia. Cea mai importantă din toate pare să fi fost, în ochii lor, tranzacţia cu hanul. I se va cere, contra plată, o serie întreagă de servicii înşirate în ordine descendentă, de la invitaţia totală de a se alătura creştinilor pînă la rugămintea modestă de a jefui cu măsură, pentru ca aceste devastări să fie suportabile (vezi mai jos, raportul din Tîrgovişte, n. 11). Captarea sub orice formă a hanului nemulţumit de sultan părea de mare preţ, pentru că toate victoriile turcilor fuseseră datorate concursului tătarilor. Fără aceştia, ei nu puteau face mare lucru. În raportul comisarilor, scris din Tîrgovişte la 11 iunie (1598), negocierea cu tătarii ocupă locul principal. Dar cînd s-a ajuns la argumentul suprem — banii — s-a ivit o dificultate. Comisarii aduseseră ceva bani pentru plata trupelor, destul de puţini (doar 10 000 de taleri) şi ceva obiecte de argint şi arme pentru a le dărui tătarilor; mai aduseseră de la Braşov şi vin de Malvasia, pentru a-i îndulci şi veseli (cu mare succes, dealtminteri), dar alţi bani nu aveau la îndemînă. Domnul român ştia bine că hanul nu era om să se mulţumească cu făgăduieli. A oferit deci să le facă el rost de bani, împrumutînd suma necesară (10 000 de taleri) de la Braşov în numele său, încredinţat că îi va fi restituită la primul prilej. Dar comisarii înspăimîntaţi de datoria aceasta făcută de ei în numele împăratului la îndemnul lui Mihai găsesc şi o portiţă de scăpare. Domnul — care este declarat schimbător *(varius)* pentru că ba vrea, ba nu vrea să dea acei bani — *va fi bucuros* (!) să suporte şi el o parte din această cheltuială (vezi relaţia lui Lassota pentru socotelile meschine din anul 1597). Raportul comisarilor îi arată destul de timoraţi şi în privinţa acceptării din partea lor a condiţiilor acordului cu domnul. Ei se dezvinovăţesc, repetînd că negocierile au fost foarte laborioase şi au ţinut aproape o săptămînă, că domnul, plîngîndu-se de cîte a trebuit să îndure de la Sigismund, s-a lăsat foarte greu, că ei au încheiat acordul în condiţiile arătate în raport, ce rămîn valabile *pentru*

anul acela, urmînd ca în anul următor împăratul să facă altul după voia sa! .... Din scrisorile lor rezultă că în discuțiile purtate s-au dezbătut două probleme: cea a quantumului ajutorului militar cerut de domn și cea a condițiilor jurămîntului de credință. S-ar părea că prima a fost cea mai anevoioasă, negăsindu-și rezolvarea decît după aproape o săptămînă de discuții, la 10 iunie, deci prelungindu-se și după depunerea solemnă a jurămîntului la 9 iunie, cînd este de la sine înțeles că se ajunsese, în sfîrșit, la o soluție satisfăcătoare cu privire la suzeranitatea habsburgică. Se vede că inițiativa în negocieri i-a aparținut tot timpul domnului și în privința tratativelor cu tătarii, și în privința celor două probleme proprii. Comisarii sînt scoși din făgașul lor obișnuit de impetuozitatea lui, care nu vrea să scape clipa din mînă și care desfășoară înaintea lor perspectiva unor acțiuni mărețe, ce nu pot însă fi traduse în fapt fără bani și fără oameni. Față de comisari, domnul nu se sfiește să declare că prin nevenirea lui Maximilian, Transilvania este fără cap și expusă loviturilor dușmanilor. În ce îl privește, se arată de o sinceritate clocotitoare, amintind toate spolierile și jignirile din partea lui Sigismund și înfierînd manevrele lui Ieremia, care nu înceta de a stîrni pe turci și poloni contra sa. Sigismund îl spoliase și căutase să-l împiedice de la orice faptă măreață. Și, în adevăr, în redarea campaniei creștine de la Dunăre se poate vedea că el este confundat cu masa anonimă și că nu este menționat decît de două ori, în mod dojenitor. Prima oară la Tîrgoviște — unde măsurile luate de el sînt criticate de Piccolomini, doritor să-și arate superioritatea teoretică asupra metodelor practice folosite de localnici, pentru ca la urmă să se folosească tot un asemenea procedeu, sugerat de secui; a doua oară, cînd i se atribuie lui lipsa de aprovizionare care trebuia să justifice graba înapoierii lui Sigismund după demonstrația de la Giurgiu. Dar mai sînt, desigur, și toate celelalte împrejurări, unde ar fi trebuit lăsat să se năpustească în felul său asupra dușmanului, în loc să asculte de hotărîri absurde, luate de niște consilii de război, în care se cerea doar părerea marilor strategi străini, cu rezultate stranii. Ca, de pildă, în mutarea din loc a taberelor, o dată așezate, pentru a le pune la adăpostul unui eventual atac al dușmanilor din direcția munților (!), adică din Transilvania (!!). Apoi în zăbovirea peste măsură și frînarea unei urmăriri a dușmanului în retragere, de teama unor stratageme ca cele scrise la carte. În sfîrșit, și aici se pare că a fost propria inspirație a lui Sigismund, pornirea tardivă în urmărire pe drumuri ocolite, rele și desfundate, pe care se împotmoleau în noroaie tunurile mai mari, pentru a nu fi simțit de dușman (!). Acesta a avut tot timpul să-și treacă armata peste Dunăre, nelăsînd decît o parte din pradă și din bieții români tîrîți în robie. Asupra acestora avea să se exercite vitejia cruciaților străini, ucigîndu-i în credința că erau turci! În dările de seamă ale acțiunii de la Dunăre se și menționează faptul că ostașii (în vederea prăzii) s-au repezit cu toții, într-o splendidă însuflețire, în ciuda or-

dinelor primite. Iar prada pe care nu o căraseră turcii era acuma cîştigul eliberatorilor. Lupta din Ţara Românească ar fi putut fi o mare victorie, dacă turcii ar fi fost împiedicaţi de a trece Dunărea. Şi acest lucru l-ar fi încercat, desigur, Mihai. El amintea şi de gloria zadarnică după care umbla principele (care îşi atribuia, de pildă, acţiunea de la Călugăreni!).

De aceea, gîndind la toate acestea, se temuse să nu se repete asemenea situaţii. Dar această declaraţie coincide întocmai cu cea a logofătului, la Braşov. O dovadă mai mult că spusele acestuia nu fuseseră întîmplătoare. De asemenea, domnul atinge în acelaşi fel şi punctul relativ la trimiterea din partea sa a acelui avans din tribut, *cît mai era încă Sigismund principe* (deci pe la sfîrşitul lui martie probabil, după plecarea lui Giovanni de'Marini Poli).

Chestiunea Moldovei este discutată şi ea, dar părţile rămîn pe poziţiile lor. Pentru Mihai, Moldova era locul de unde putea mai uşor fi atacat de către turci, tătari etc., iar Ieremia era duşmanul care îi asmuţea asupra sa. Comisarii se ţin însă de formula la care se opriseră venind în Ţara Românească. Ieremia nu trebuie atacat decît numai atunci cînd va porunci împăratul.

În zilele cît au stat comisarii în Ţara Românească, ei au fost duşi de domn să le arate frumuseţile ei, dărnicia ei binecuvîntată şi moştenirea strămoşilor păstrată în mănăstirile ei mîndre ca cea de la Argeş. Şi ei se cutremurau la gîndul că acest pămînt ar putea fi călcat şi secătuit de tătari. În raportul lor, ei redau, în mod transparent, declaraţiile şi argumentele sale, însoţindu-le nu o dată, cu propria lor confirmare: „El spune... şi este adevărat..." Ei acceptă, sub rezerva hotărîrii împăratului, dublarea numărului de soldaţi plătiţi de acesta, de la 5 000 la 10 000. Tot astfel se lasă convinşi de domn să plătească hanului cei 10 000 de taleri ceruţi de acesta, pe care ei nu-i aveau şi pe care îi împrumută Mihai la Braşov, spre a nu compromite tranzacţia cu tătarii. În privinţa banilor pentru solda ostaşilor, ei îi numără cei 10 000 de taleri, pe care i-au adus, dar îi făgăduiesc ajutoare mai substanţiale, întrucît au constatat nevoia absolută *(inevitabilem)* de bani.

Printre rînduri se vede că au fost cuceriţi de căldura şi entuziasmul impetuos al domnului, care desfăşoară înaintea lor planurile măreţe ale unei acţiuni fulgerătoare contra turcilor şi îşi descarcă sufletul de tot clocotul său nestăpînit, cînd este vorba de Sigismund care îi răpise ţara şi de Ieremia care îl denunţa turcilor, şi li se destăinuia arătînd cum s-a strecurat între ispitele lui Zamoyski şi Josica, şi de ce a trebuit să plătească tribut turcilor, neputîndu-se bizui pe Sigismund. El le comunica ceva şi din sentimentul său aproape religios pentru pămîntul românesc, pentru frumuseţea şi bunătatea lui. La sfîrşitul raportului, ei subliniază faptul că la Craiova se şi seceră orzul. Şi ne gîndim la cuvintele lui Mihai, din dramatica lui întrevedere cu

Malaspina, în ajunul luptei de la Şelimbăr, în care mărturisea că lui îi ajunge ţara sa *în care, după o singură arătură, dacă aruncai sămînţa, creştea grîul.*

Acordul de la Tîrgovişte nu a avut timpul să dea roade. La 20 august se întorcea Sigismund, dispus să-şi reia locul de mai înainte. Dar chiar pînă atunci s-au şi ivit prilejuri de îndoială. Comisarii, abia plecaţi, scriu foarte alarmaţi că au auzit că hanul ar fi fost înlocuit şi, bineînţeles, că ar fi căzut întreaga construcţie a angajamentelor lui şi s-ar fi pierdut banii! Domnul dezminte îndată acel zvon. Dar acum e rîndul său să ceară ajutor contra turcilor, care se adună la Dunăre. Aşteaptă bani şi soldaţi, şi nu poate înţelege tăcerea comisarilor. Scrisoarea aceasta din Ploieşti, greşit datată în *Hurmuzaki,* XII, drept din 6 iunie (!) 1598, este evident din 6 iulie. Cu acest prilej, domnul arată greutăţile ce le are de la ostaşii unguri care îşi fac de cap, pradă, refuză să asculte etc. Oprirea de către oastea lui Ieremia a cazacilor năimiţi de domn îl umple de indignare. Din nou propune alungarea lui Ieremia şi din nou i se pune în vedere să se abţină. Dar orizontul se înseninează. Se întorc şi solii trimişi să ducă darul hanului, aducînd cu ei pe delegaţii acestuia. Atunci explodează însă ca o bombă vestea venirii neaşteptate a lui Sigismund, care anulează, de fapt, acordul de la Tîrgovişte. Auzind de arestarea comisarilor, Mihai trimite la Sigismund, stăruind pentru eliberarea lor. Acest moment a fost atins în notiţa biografică a lui Petru Armeanul din volumul de faţă. Mai tîrziu, cînd Mihai se va îndrepta spre Praga, nemaiavînd pe seama sa decît inima sa neînfrîntă, el va fi primit cu o demnă cuviinţă de episcopul Szuhay, amintindu-şi de zilele de la Tîrgovişte.

În cursul acelor discuţii din iunie, în care domnul atacase deschis şi chestiunile mai spinoase la care i s-ar fi putut aduce vreo vină, ca de pildă cea a plăţii celor 5 000 de taleri către turci, el a mai spus că a fost solicitat şi de poloni, şi îndeosebi de Zamoyski, cu îndemnuri la defecţiune (ceea ce ştim că s-a încercat în septembrie 1597, fiind trimis în acest scop Andrei Taranowski, care a călătorit deghizat ca negustor, după afirmaţia unuia dintre nunţii papali) şi a mai adăugat că a fost îmboldit şi de Josica, să-i ţină partea la dobîndirea principatului Transilvaniei. *A Josika quoque stimulatum ut in adipiscendo Transilvaniae principatu eius partes foveat.* Această frază readuce în lumina discuţiilor problema existenţei între Mihai Viteazul şi Josica a unei înţelegeri în vederea dobîndirii principatului Transilvaniei cu prilejul renunţării iminente a lui Sigismund. Pe baza unei afirmaţii fragmentare şi îndoielnice din 27 mai 1597, s-a emis ideea că încă din 1597 ar fi existat un plan îndrăzneţ: *Sigismund Báthory să abdice în favoarea domnului român şi acesta să unească, sub sceptrul său Ardealul, Ţara Românească şi chiar Bulgaria ce urma să se răscoale sub conducerea lui* (P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul,* p. 155). N. Iorga în *Istoria Românilor,* V, p. 320 se referă şi el la acelaşi izvor, cînd spune: *„Sigismondo della Torre credea* — c e e a c e e r a d e s i g u r o î n c h i p u i r e . . . *în posibilita-*

tea unei succesiuni, dorite de prinţul însuşi, a lui Mihai înţeles cu Josica... de multă vreme stăpînul de fapt al provinciei...“

Mărturia este scoasă dintr-un rezumat alcătuit la Roma, al unei scrisori trimise de contele Sigismondo della Torre cardinalului Cinzio. Contele era sosit de foarte curînd în Transilvania şi era profund necunoscător al realităţilor permanente din ţară. El fusese trimis de arhiducesa mamă ca să vegheze asupra principesei Transilvaniei, Maria Cristierna. Om foarte cumsecade, el era departe de a avea o minte ascuţită. Autorul rezumatului îl numeşte doar *persona molto principale*. Iată ce declară: „A auzit de la cancelar (=Josica) cum că voievodul Ţării Româneşti ar putea să trateze cu principele ca să rămînă la cîrma Transilvaniei, întrucît principele e hotărît să o părăsească“ *(Che ha inteso dal Cancellario che il Vaivoda di Valachia potria trattare col principe di restare al governo della Transilvania poiché il principe è risoluto di volerla abandonare)*. Urmează date destul de inexacte: „Voievodul este rudă cu cancelarul (!) şi este ocrotit şi ajutat de el (!)“ (Ţara este bogată, are ocne de sare... etc.)... Cancelarul tratează chestiunea bulgarilor cu voievodul, fără ca principele să vadă (?) *(se rimpacci)*, că toate acestea sînt pretexte avînd de scop să-l atragă în Transilvania şi ca rudă a sa.

Nunţiul papal de la Praga, Spinelli, succesorul lui Speciano, primind acel rezumat, declară că se simte foarte tulburat, dar nu crede nimic din tot ce se spune despre cuvintele rostite de cancelar. De fapt, în scrisoare apar o serie de nepotriviri: Mihai Viteazul a fost o singură dată în Transilvania, la sfîrşitul anului 1596, cînd Josica a căutat să lege prietenie cu el şi s-a vorbit, în mod destul de neprecis, de un proiect de încuscrire. Nu putea fi vorba de a-l *atrage* în Transilvania sub pretexte diferite. Proiectul organizării unei mişcări a bulgarilor nu era un pretext şi nu se aşteptau decît împrejurări favorabile şi mijloace îndestulătoare pentru înfăptuirea sa. Dar care ar fi fost motivul unei asemenea comunicări a cancelarului către della Torre? Căci Josica nu făcea nimic fără vreun interes. Lucrul s-ar putea explica poate printr-o confuzie destul de firească. S-a văzut (vezi *Călători,* III, relaţiile lui Visconti şi Carrillo, unde este discutată prăbuşirea cancelarului) că ideea lui era să fie numit *voievod* al Transilvaniei, profitînd de ambiguitatea acestui termen, care înainte de Mohács desemna pe un dregător al regelui, numit de el în această dregătorie ce putea oricînd fi înlocuită prin alta, iar după aceea a căpătat un sens echivalent oarecum celui de principe. Josica încerca pe această cale a echivocului să fie acceptat de împărat ca voievod-dregător, urmînd, bineînţeles, ca înăuntru, el să-i dea sensul său major. S-ar putea deci ca să fi fost vorba de rămînerea la cîrmă a unui asemenea voievod, pe care della Torre, necunoscînd existenţa acestui dregător de odinioară, l-a confundat cu voievodul Ţării Româneşti. Pare mai puţin probabilă interpretarea în sensul unei intervenţii a domnului român în favoarea lui Josica, ca să ră-

mînă la cîrma statului, căci raporturile dintre domn și principe nu erau de natură a face plauzibilă o atare interpretare. În nici un caz nu putea fi vorba de o propunere consistentă asupra căreia nunțiul nu ar fi putut păstra tăcerea. În concluzie, întreaga construcție ipotetică are la bază *un singur text,* aflat în redare indirectă, datorat unui nou venit, neintrodus în realitățile Transilvaniei. Interpretarea dată frazei oarecum ambigue nu a găsit crezare la nunțiul Spinelli și este în contradicție și cu declarația lui Mihai la Tîrgoviște, rostită fățiș chiar de el, și cu afirmația ce i-a fost atribuită în cursul procesului lui Josica, cum că acesta aștepta de la el să-l împiedice cu armele pe Maximilian de a pătrunde în Transilvania. Care ar fi putut fi interesul pentru cancelar să-și ridice în cap un stăpîn ca Mihai, după ce fusese, după propria sa spusă, „mai mult ca un principe"? Și ce rost avea o asemenea comunicare făcută unui credincios al Habsburgilor? Pe cîtă vreme soluția instituirii unui voievod al Transilvaniei ca mare dregător aproape autonom, supus împăratului în calitatea acestuia de rege al Ungariei, se potrivește perfect cu propunerea, oarecum impersonală făcută de el lui Visconti, pentru ca acesta să o aducă la cunoștința împăratului (vezi *Călători,* III, biografia lui Visconti). Și atunci se înțelege de ce se adresează acuma lui della Torre, omul Habsburgilor. Trebuie subliniat că celelalte informații referitoare la cancelar, din scrisoarea lui della Torre, nu aveau aceeași importanță, fiind culese de la unii și de la alții. O parte a putut proveni chiar de la nunțiul Visconti care, într-o scrisoare a sa din 20 mai, pomenește mai pe larg de Josica și menționează o convorbire avută cu contele della Torre.

Am stăruit mai mult asupra unor probleme întîlnite în cale sau legate de unele puncte comune ale volumelor III și IV, pentru că ele apăreau într-o lumină nouă față de trecut, fie prin descoperirea unui element neobservat pînă acum (de pildă, folosirea relației lui Lubieniecki de către Zamoyski și Malaspina), fie prin elucidarea mai completă a împrejurărilor premergătoare (de pildă, în legătură cu venirea comisarilor Szuhay și Istvánffy la Tîrgoviște), fie prin confruntarea și analiza critică a mărturiei în cauză (declarația lui Sig. della Torre). Am înfățișat, de asemenea, într-o viziune de ansamblu, unele constatări și concluzii enunțate separat și parțial în corpul volumului III, dar care trebuiau aduse în centrul atenției și luminate mai deplin pentru a se putea urmări înlănțuirea elementelor acelea cu materialul din volumul acesta, de exemplu, așa-zisa conspirație din 1594 în legătura cu teama de Báthorești, sau fazele premergătoare „tratatului" din 1595, cu discuțiile de la Tîrgoviște. Semnalăm, în treacăt, interesul scrisorii lui Carlo Magno din septembrie 1596 (din volumul de față) pentru întregirea materialului referitor la Paolo Giorgi și la problema bulgarilor (din volumul III). Cu Aloisio Radibrat din volumul nostru, situația este mai complicată. El aparține cronologic volumului actual, dar are tangențe cu Gio-

vanni de'Marini Poli, a cărui umbră se întinde, în realitate, asupra ambelor volume, dar care a fost cuprins în întregime în volumul III.

Trecem acum la o scurtă prezentare a compunerii volumului, subliniind doar anume trăsături sau aspecte mai deosebite, fără a ne ţine de lista completă a mărturiilor, dată în tabla de materii.

Textele din volumul de faţă, care apar grupate obiectiv în ordine cronologică, păstrează totuşi un fel de ierarhie a lor, care variază şi depinde fie de natura mărturiei, fie de personalitatea autorului ei, sau de împrejurările deosebite de care se leagă. La unele se mai adaugă şi elemente exterioare: de pildă, la Ioan Darahi, cauzele care au determinat înfiriparea mai întîi a raportului lung, trimis de comisarul imperial Ungnad lui Barvitius, apoi a raportului scurt, pe care l-a scris, desprinzînd (cu oarecare modificări) din raportul lung, partea privitoare la lupta de la Şelimbăr, pe care avea să o descrie prin viu grai aceluiaşi Barvitius, de astă dată la recomandarea colegului antitetic al lui Ungnad, comandantul cetăţii Satu Mare, Mihai Székely. Această descriere avea de scop documentarea directă a acelui secretar imperial, singură în măsură să neutralizeze tonele de rapoarte scrise cu patimă de Ungnad. Rapoarte considerate comune, dar în care, din cînd în cînd, cîteva rînduri strecurate de Székely, prin torentul caligrafic al colegului său, fixau poziţia sa perfect opusă aceleia a scriitorului zelos, ale cărui rapoarte prea copioase umpleau de desperare pe împărat, care îşi promitea să se scape de el cît mai curînd. Textul lui Darahi, adesea obscur şi cu referiri la întîmplări şi fapte mai puţin cunoscute, a cerut un efort deosebit, răsplătit de concluziile ce au putut fi trase. Pe lîngă cele două rapoarte, i-am atribuit şi raportul anonim din Moldova, pe baza dovezilor discutate în notiţa introductivă. I-am asociat şi textul descriind primirea ceauşului la Braşov, care ar putea să-i aparţină tot lui.

Scrisoarea lui Valentin Walawski, adresată lui Andrei Taranowski, are şi ea o poveste, căci servea un îndoit scop: transmiterea poftelii lui Mihai către acest unchi al lui, care era aşteptat cu nerăbdare, şi trimiterea unei invitaţii generale căzăcimii din Polonia, să vină cît de mulţi în slujba domnului care îi preţuieşte şi nu ştie cum să-i mai răsplătească. Notiţa biografică a lui Germanico Malaspina reprezintă trecerea în revistă a corespondenţei sale din Varşovia din 1595 pînă la cvasinunţiatura sa din Transilvania, încheiată prin înfrîngerea cardinalului Báthory. Se evidenţiază atitudinea sa în chestiunea intervenţiei lui Zamoyski în Moldova şi, în general, a felului în care consideră poziţia ambelor ţări române faţă de Polonia. Totodată, unele ticuri de gîndire şi de exprimare, observate în această fază, explică felul său de a proceda din timpul misiunii sale în Transilvania, în vara şi toamna anului 1599. Fără a mai vorbi de nesinceritatea sa care rămîne constantă. Prezenţa aproape continuă a lui Carlo Magno, oarecum la marginea evenimentelor, începînd încă din toamna dramatică a anului 1594 şi menţinîndu-se

indirect, chiar în vremea lui Radu Şerban, are un moment culminant la începutul anului 1600, cînd caută să stabilească împreună cu domnul lista dorinţelor acestuia, pe care să o ducă la împărat. Este vestitul text purtînd însemnarea de mîna domnului: „Ce au adus Carlo Mango“ — Acest om de curte, amabil şi îndatoritor, care ştia să se facă plăcut tuturor şi să trateze cu tot tactul necesar şi cu zîmbetul pe buze suprimarea unor persoane indezirabile şi al cărui rost fusese de multe, de prea multe ori să roage pe cel spre care era trimis *să aibă puţină răbdare*, îşi descoperă deodată talente de diplomat, în sensul că află cum trebuie îmbunat domnul şi cum poate fi abătută furtuna de care tremurau cei din jurul domnului. Venirea lui, în nişte condiţii extrem de nefavorabile, a determinat totuşi o înseninare, căci a reuşit să creeze un climat de înţelegere. Ca în 1598 la Tîrgovişte, domnul devine prietenos, comunicativ, se destăinuie, îşi arată gîndul. Zidul care părea că se ridică între domn şi reprezentanţii împăratului a fost dat de o parte pentru o clipă. Formula salvatoare părea că a fost găsită. Domnul într-o pornire generoasă renunţă la cererile sale trimise prin solii săi oficiali şi se pleacă „dorinţelor“ împăratului. Şi Carlo Magno pornea spre curte cu punctele rezumînd aceste „dorinţe“. Era un fel de magie, chiar dacă ulterior Mihai, răzgîndindu-se oarecum le scria solilor să vadă ei cum e mai bine şi care condiţii îi sînt mai favorabile, pe acelea să le menţină. Dar totul se tulbură cîteva zile după aceea, cînd soseşte răspunsul dat de împărat soliei oficiale a domnului, a cărui indignare se revarsă clocotitoare împotriva împăratului şi a agenţilor acestuia care l-au înşelat: Giva, Carlo Magno, şi chiar comisarii. Totuşi în martie este iarăşi vorba să meargă C. Magno în Transilvania împreună cu Pezzen şi cu contele Isolano. Magno îşi menţine punctul său de vedere în favoarea domnului. Cît despre propunerile care nu apucaseră să sosească la curte înainte de concedierea solilor, mai rămînea o speranţă neprecisă că ar putea totuşi să aibă un rezultat. Dar la Alba Iulia, Ungnad, iscodindu-l pe vistierul Stoica, obţine o versiune „sîrbească“ a textului românesc, pe care o studiază cu patimă, relevînd triumfător declaraţiile vistierului, că punctele sînt asemenea cu cele din cererile solilor oficiali! Lucrul se explică, dacă ţinem seama de faptul că o bună parte din text cuprinde „răspunsurile“ pe care le adusese Petru Armeanul de la Pilsen. Deşi el nu avusese calitatea să trateze în numele domnului, el s-a întors cu acele „răspunsuri“ primite de bune de acesta. Pe baza lor, socotindu-le ca emanînd chiar de la împărat, a fost întocmit textul nou, înglobînd şi punctele formulate de Carlo Magno, care nici el nu avea vreo calitate de a trata. Dar misiunea lui Carlo Magno din 1600 la Mihai Viteazul nu poate fi înţeleasă făcînd abstracţie de cea paralelă a comisarilor David Ungnad şi Mihai Székely, trimişi tot atunci în Transilvania pentru a rămîne pe lîngă domn fără a-l pierde din ochi. Aceşti comisari apar în repetate rînduri în cuprinsul volumului de faţă, în textele lui Carlo Magno şi Malaspina, în biogra-

fiile acestora precum şi ale lui Darahi şi Petru Armeanul. Va trebui deci să fie vorba şi de ei, deşi rapoartele lor nu au putut fi incluse din cauza unei prea mari abundenţe, precum şi a caracterului lor continuu. Ele înfăţişează adesea scene şi portrete prinse în fugă, care merită să fie scoase din masa amorfă a vorbăriei inutile. Unele din ele au fost redate de N. Iorga cu tot relieful în *Istoria lui Mihai Viteazul*, unde pot fi găsite desprinse de contextul lor confuz, şi minunat tălmăcite. Nu putem decît să trimitem la ele, pentru completarea mărturiilor acestui volum. Va fi însă vorba de comisarii înşişi, nu numai ca autori ai unor dări de seamă adesea părtinitoare şi deformate — dar întotdeauna revelatoare pentru momentul respectiv — ci şi — sau mai bine zis — şi mai ales ca factori activi în acel joc de umbră şi lumină al lui Mihai Viteazul. La 6 decembrie împăratul iscălea în acelaşi timp scrisoarea credenţială pentru Carlo Magno şi ordinul către Ungnad şi Székely de a pleca neîntîrziat la voievodul Mihai în Transilvania, instrucţiunile lor avînd a fi aduse de Carlo Magno.

Dintre cei doi comisari, Ungnad mai fusese la Mihai după intrarea acestuia în Transilvania. Neaşteptînd porunca împăratului (care poartă data mai tîrzie de 17 noiembrie 1599, *Hurmuzaki*, XII, 506) sau instrucţiunile — care îi cereau să meargă în Transilvania să vadă ce se face contra „facţiunii Báthory", şi să afle de la domn ce a promis acesta, în numele împăratului, secuilor şi saşilor şi apoi să raporteze despre situaţie — el se grăbise spre hotarul Transilvaniei cam odată cu Mihai Székely, care se ducea să ocupe cetatea Chioar în numele împăratului (pe care însă au ocupat-o trupele domnului). La 6 noiembrie el întîlneşte la Taşnad pe trimişii dintîi ai domnului către împărat, în frunte cu Petru Armeanul, mergînd să-i vestească victoria asupra cardinalului (*Hurmuzaki*, 111, pp. 348—349). Ulterior, el dă de Basta, care voise să intre în Transilvania, dar fusese oprit de Mihai. Spre necazul acestuia el trece la Alba Iulia, unde este bine primit de domn şi ospătat în toată legea, la o masă de la care au trebuit să fie cu toţii duşi acasă pe sus. A doua zi, el îi dăruieşte lui Mihai propriul său medalion de aur cu rubine (Goldpfennig) şi primeşte, în schimb, un covor şi probabil un şal turcesc, pe care îl numeşte după aceea „eine alte Bettdecke". El ar fi vrut să rămînă în Transilvania şi să ia parte, poate chiar să prezideze dieta convocată de Mihai. Dar acesta are grijă să-l expedieze odată cu Malaspina şi cu Forgacs (venit să spioneze pe seama lui Basta) înainte de deschiderea dietei. Ei se opresc la Basta, la castelul din Şimleu al Báthoreştilor unde se instalase acesta, şi acolo ia şi Ungnad parte la discuţiile soldate cu redactarea unor scrisori şi rapoarte denunţînd intenţiile şi acţiunile domnului. Cu acest prilej se produce un început de ceartă între Ungnad şi Basta, din care va ieşi conflictul păstrat în nenumărate scrisori şi reclamaţii ale ambilor, adresîndu-se, în sfîrşit, pînă şi împăratului. Este vorba de zvonul răspîndit la Alba Iulia că Basta ar fi fost mituit de cardinal, men-

ţionat de Ungnad la Şimleu, într-un moment cînd *stava alquanto allegro* şi atribuit de Basta chiar lui Ungnad. Cît despre Mihai Székely, comandantul cetăţii Satu Mare, acesta, în ciuda faptului că fusese împiedicat să ocupe pentru împărat cetatea Chioar, nutrea sentimentele cele mai favorabile pentru domn, şi încă de mai înainte. În anul precedent, el prezidase curtea de judecată instituită la Satu Mare, care l-a judecat pe Josica după instrucţiunile aduse de la Praga de Giva, şi a dat şi ordinul de execuţie neîntîrziată, tot din îndemnul acestuia, pentru a scuti, chipurile, pe împărat de neplăcerea de a respinge cererea de graţiere a fostului cancelar al Transilvaniei. În cursul procesului în care Giva îl amestecase din proprie iniţiativă şi fără prea multe scrupule şi pe domn ca martor al acuzării, M. Székely a intervenit de mai multe ori, în stilul său caracteristic, cu cîte o notă admirativă la adresa domnului. În iulie 1599, nu ştim pe ce cale, acesta i s-a adresat lui, cerîndu-i să-i trimit un tălmaci de încredere, putînd face şi slujba de secretar pentru limba maghiară (şi limba latină) şi Székely i l-a trimis pe nemeşul I. Darahi, care era din districtul cetăţii Satu Mare şi vorbea, fără îndoială, şi româneşte. Misiunea urgentă a lui Carlo Magno şi a celor doi comisari improvizaţi *ad-hoc* se datora unor ştiri alarmante şi în bună parte denunţurilor de la Şimleu, trimise independent unele de altele prin curieri deosebiţi. Ele au determinat noul plan de acţiune al lui Pezzen: oprirea banilor datoraţi lui Mihai pînă la dovada cedării de fapt a Transilvaniei (*Hurmuzaki*, XII, 535 din 7 decembrie 1599). După bucuria pentru victorie umbrită apoi de îndoielile datorate tăcerii ce a urmat, sosirea lui Petru Armeanul, cu trofeele închinate împăratului, adusese din nou un sentiment de linişte. Cele 12 puncte trimise de domn, constînd din cereri şi întrebări, erau de natură a o confirma. Dar după slobozirea soliei lui Petru, acuzaţiile pornite din preajma lui Basta, pe diferite căi, şi-au produs efectul dorit. Cum printre cererile aduse de Petru erau două care puteau fi folosite, s-a dispus trimiterea celor doi comisari ca sfătuitori ai domnului, conform cu cererea exprimată de sol în numele stăpînului său. Cum se mai cerea şi trimiterea de trupe germane sau ungare din afara Transilvaniei, pentru a lua în primire cetăţile ocupate deocamdată de români, comisarii trebuiau să obţină de la domn împlinirea acestui lucru, îngrijindu-se totodată din partea lor de aducerea şi instalarea noilor garnizoane. Instrucţiunile trimise prevedeau sosirea lor cît mai grabnică la Alba Iulia, prezenţa lor continuă pe lîngă domn, strecurarea cu mult tact a unor îndemnuri „spontane" să nu mai dăruiască posesiuni în Transilvania, şi aflarea în mare taină a valorii sumelor sau obiectelor capturate de el din tezaurul lui Andrei şi Sigismund Báthory. Iar Carlo Magno, care le aducea instrucţiunile amintite, trebuia să-şi urmeze drumul pînă la Mihai, avînd a raporta îndată despre dispoziţiile lui şi despre situaţia din ţară. Pînă la primirea asigurării neîndoioase din partea lui Carlo că au fost predate cetăţile, erau sistate toate trimiterile de bani sau de daruri către domn.

Dar acest amănunt esenţial nu i-a fost comunicat nici lui, nici comisarilor de către Pezzen, care abia după trei săptămîni îşi explică intenţiile (de atunci) într-o scrisoare către Barvitius (scrisoare din 3 ianuarie, *Hurmuzaki*, XII, 580). În felul acesta se creează un cerc vicios. Neprimirea de către Petru Armeanul, sosit la Satu Mare, a banilor făgăduiţi de împărat pentru plata soldelor, precum şi netrimiterea darului pentru domn anunţat şi de Petru şi de curierul împărătesc, care difuzase această ştire la Alba Iulia (vezi biografia lui Carlo Magno), a întîrziat plecarea lui Carlo şi a comisarilor, care încercau să rezolve măcar parţial acest neajuns neaşteptat. Iar zăbava care a rezultat a prelungit peste măsură această situaţie. Pezzen, autorul acestei ingenioase soluţii, dădea vina pe comisari şi pe Magno, plîngîndu-se că ei nu-şi înţeleseseră rolul lor adevărat. *Non si mandano i commissarii per governo, ma per disponer il vaivoda a lasciar presidiar le piazze con le gienti di S. M. e tratar seco del modo del governo*. Aşadar, ei au instrucţiuni suficiente (cu referire la scrisoarea lui Ungnad, arătînd că aşteaptă sosirea banilor. . .etc., precum şi a unor instrucţiuni mai complete înainte de a pleca). — Însă domnul şi-a dat seama că oprirea banilor, precum şi a darului împărătesc trîmbiţat chiar de curierul împăratului nu erau întîmplătoare, şi a reacţionat în felul său impetuos, spunînd pe faţă lui Carlo Magno că dacă împăratul are vreo bănuială asupra sa, el îşi poate oricînd găsi alte rosturi. Cînd au sosit comisarii la 10 februarie, reţinuţi şi de o boală a lui Székely, şi de lipsa de bani pentru a putea veni cu un număr decent de carete. vreo 15, Carlo Magno rezolvase aparent situaţia. Trei zile după aceea, el pleacă şi după încă patru zile are loc, cu mare clocot, acea „brusko audienz“, numită astfel de Székely şi descrisă cu mare lux de amănunte de Ungnad. Scos din fire de răspunsul împăratului la solia sa solemnă, domnul tună şi fulgeră şi opune, într-un contrast izbitor, purtarea duşmanilor săi turci învinşi de el — care îl cinstesc cu steag de domnie — cu cea a împăratului, pentru care îşi pusese în cumpănă viaţa sa şi fiinţa însăşi a ţării sale, care îi trimite drept mulţumire trei file pline de batjocură, de ruşine şi de otravă. El strigă că a fost înşelat, că acum ei vor să-l alunge aşa cum alungi o femeie stricată, aşa cum şi-a alungat Sigismund soţia . . . Dar el nu va lăsa să se întîmple aşa ceva. A fost dus cu vorba de toţi emisarii trimişi la el: Giva, Carlo Magno, şi comisarii. Dar acum nu va mai sta de vorbă decît cu Pezzen însuşi.

Reacţia imediată a comisarilor a fost consternarea. Dar după prima stupoare în faţa acestui sacrilegiu, ea se deosebeşte diametral. Lăsîndu-l pe colegul său să exploateze această mină bogată oferită zelului său, Székely arată că supărarea domnului era firească şi că întreaga politică a miniştrilor imperiali era absurdă şi vinovată. Se face totul pentru a-l îndepărta pe domn. Trebuie înţeleasă o fire ca a domnului, iubitor de glorie şi de măreţie, şi deci dorind şi pentru el numai ce este vrednic de cinste. A-i vorbi tot

timpul de cesiune sau de renunțare este un nonsens. Trebuie părăsită o asemenea concepție și considerată, în schimb, posibilitatea unei confederații în anumite condiții. Acești doi comisari, care se opuneau diametral și ca temperament, și ca mentalitate, purtau cot la cot o politică absolut divergentă, concretizată în lungile rapoarte, dictate de Ungnad și înaintate forurilor superioare ca o contribuție comună, în care din cînd în cînd răzbătea protestul lui Székely, care de obicei se mulțumea să scrie direct secretarului Barvitius. Uneori, raportul aparent comun se încheia fără consemnarea unei divergențe exprese, dar ea exista cu atît mai profundă cu cît mai neexprimată. Lăsînd deoparte vorbăria inutilă, Székely căuta argumente vii. Sub un pretext oarecare, el îl trimite personal pe Darahi la Barvitius, ca să-i povestească lupta de la Șelimbăr ca martor ocular, într-un moment cînd politica miniștrilor imperiali era gata să ducă țara de rîpă. Darahi trebuia să răspundă deschis la orice va fi întrebat. Era un fel de reluare a primei sale interogări din ianuarie cînd Ungnad avusese grijă să-i pună întrebările cele mai insidioase. La rîndul său, domnul — care în duelul său cu Pezzen flutura ba amenințarea unei înțelegeri cu polonii (plimbînd cu sine pe Andrei Taranowski prin orașele Transilvaniei), ba a unei apropieri de turci, dînd primirii ceaușului turc la Brașov o solemnitate deosebită — amînă plecarea lui Darahi cu două zile, pentru ca acela să fie de față la acea primire și să o poată descrie *de visu*. Cînd mai apoi Székely îl folosește pe Darahi în chip de curier, pentru a raporta despre situația din Moldova ocupată de Mihai, Ungnad are grijă să-i asocieze și un om al său, ragusanul Barilović, care să-i aducă o dare de seamă filtrată în sensul pe care îl voia el. Încă înainte de aceasta, tensiunea devenise intolerabilă. Nevoia de bani pentru plata ostașilor paraliza orice acțiune, putînd chiar provoca o răscoală a mercenarilor sau trecerea lor în tabăra lui Sigismund Báthory, care își strîngea în Moldova o oaste cu ajutorul lui Zamoyski. Domnul declara că nu mai putea merge nici măcar la biserică fără a fi întîmpinat de strigătele și zarva mercenarilor neplătiți. Era imperios necesar ca Pezzen să se arate. Prezența lui fusese cerută chiar de la început, din noiembrie. Însă Pezzen, închipuindu-și că ar putea fi luat ca ostatic (!), găsește că ar mai fi și alții de trimis să trateze cu domnul în Transilvania, numindu-l și pe Basta (!), el însuși avînd a vedea ce noutăți aduceau solii (Mihalcea și Stoica) (*Hurmuzaki*, XII, 580). Dar el se arăta tot mai îndărătnic și Székely scria pînă și împăratului, dînd alarma în vreme ce Ungnad asculta toate șoaptele, primind fără deosebire toate delațiunile și calomniile pornite din sînul nobilimii transilvane, care, sub masca devotamentului pentru împărat, urmărea readucerea lui Sigismund. Dar rapoartele nesfîrșite, pătimașe și confuze dictate de Ungnad ne-au păstrat și unele scene ca aceea în care Petru Armeanul se văita și urla de spaimă la Satu Mare în fața comisarilor, în decembrie, din cauza lipsei banilor, fugind de colo colo și aducînd acuzările cele mai grave solilor mari, Mihalcea și Stoica,

pentru ca apoi la Alba Iulia, ei să-l regăsească restabilit în favoare şi plin de importanţă faţă de ei care îi sînt daţi în grijă şi de care îi pasă mai puţin. Ba slugarnic, ba cu ifos, el este gata să dea în vileag lucrurile cele mai tainice, din ambiţie sau din interes. El nu raportează adevărul decît în măsura care îi convine şi omite din tălmăcire tot ce l-ar putea supăra pe domn. Înţelegem cum a alcătuit „răspunsurile" aduse de el de la Pilsen (vezi Carlo Magno, *Observaţii critice*). Sau este descrisă primirea lor bucuroasă la 10 februarie, cînd vin în sfîrşit aducînd şi ceva din banii aşteptaţi (30 000 de taleri din acea 100 000 datorată). În curînd avea să fie scadenţa unei alte sume de 100 000 de taleri. Carlo Magno, care îi precedase cu mai bine de două săptămîni, ştiuse să intre în voia domnului şi trimisese ştirile cele mai satisfăcătoare lui Pezzen. La Alba Iulia el era persona grata, poftit la masă de domn şi tratat cu o prietenie subliniată cu oarecare năduf de Ungnad şi cu admiraţie de colegul său.

Venirea comisarilor putea fi exploatată pentru a şterge impresia nefavorabilă produsă de oprirea darului. Li s-a sugerat ca în cuvîntarea lor să aducă vorba şi despre necredinţa Báthoreştilor. Aceeaşi a fost şi tema cancelarului episcop Naprágy, bănuit şi el că ar complota cu Sigismund. La cuvîntarea sa în limba latină a răspuns tot astfel şi Ungnad. În timpul acesta, domnul îşi rotea ochii cu severitate spre nobilii mai compromişi. Aceştia schimbau feţe, feţe. Gaspar Kornis, care fusese înlocuit cu Moise Székely, se scărpina în cap destul de încurcat. Se zvonise că ar fi fost ucis, şi Ungnad scrisese la Praga, rugînd să i se dea lui bunurile acestuia din Ungaria Superioară, care urmau să revină fiscului. Foarte curînd şi Kornis, şi acei nobili aveau să intre în legătură cu Ungnad, care e poftit la masă de Naprágy anume pentru a-i întîlni. Kornis plînge, îl acuză pe Bocskai şi se declară nevinovat. Tot astfel procedase şi cu Magno. În audienţa secretă Ungnad are satisfacţia de a fi pus în contradicţie pe Magno cu domnul, (vezi Carlo Magno, biografie). Nu ştia cum să afle ce anume tratase acela înainte de venirea sa. Şi Petru Armeanul, de care se şi plîngea, devenise ermetic.

Un loc destul de însemnat în volum îi revine lui Petru şi pentru întreaga sa activitate din timpul lui Mihai Viteazul şi pentru cea din vremea lui Radu Şerban. De astă dată intrigile sale sînt prea flagrante pentru a nu fi fost pătrunse. Şi totuşi în 1611 el reuşeşte să se insinueze din nou o clipă lîngă domnul pribeag pe care îl săpase în trecut. Materialul volumului se împarte de la sine în două: cel legat de Mihai Viteazul, care se încheie cu redarea campaniei polone din Moldova, din toamna anului 1600, celălalt referitor la vremea lui Radu Şerban şi a Movileştilor. Aici intră şi rapoartele privind starea catolicismului în Moldova (vezi Bernardino Quirini, Andrea Bobbi, Ştefan Bathazar şi raportul anonim din 1606). Nivelul clerului catolic nu diferă de acela descris în *Călători*, III. Dar se

poate descoperi acum un început de rezistență națională la ingerințele polonilor, și chiar venind din partea domnului, același care, pus în domnie de Zamoyski, refuză în 1600 înglobarea Moldovei în statul polon. Apar, pe alocuri, în descrierea campaniei, repetiții sau suprapuneri, care au fost evitate pe măsura posibilului prin unele reduceri de text. Comasarea lor permite urmărirea lor critică.

Luptele Movileștilor sînt înfățișate de cavalerul elvețian „Alexander" și de francezul Joppecourt. Textele lor, care se completează oarecum, sînt într-un contrast flagrant: unul prea incomplet, celălalt prea romanțat de editorul său Baret, care peste o povestire ce se dovedește veridică așterne un strat gros de literatură, ce a trebuit fi dat deoparte.

Volumul se încheie cu redarea campaniei turco-polone din 1620, provocată de Gaspar Gratiani. O confruntare a jurnalelor de campanie cu textul lui Miron Costin aduce și unele rezultate noi. Observație valabilă și pentru expediția sultanului din 1621, și pentru trecerea soliei lui Zbaraski.

Ca și în volumele precedente, întîlnim și aici impostori, mai mult ori mai puțin abili. Unul din ei, William Lithgow, a reușit să se strecoare în rîndul călătorilor prin țările noastre, deși venirea lui pe la noi este mai mult decît dubioasă. El beneficiază deci de o favoare care a fost refuzată vestitului căpitan John Smith și venerabilului căpitan Iankovicz participant (?) la lupta de la Țuțora și martor (?) al fugii lui Gratiani. Aceștia au fost trecuți în anexă, dovada imposturilor părînd suficientă. O soluție de compromis a fost adoptată pentru Montalbani *(Malbi)* a cărui prezență în Moldova *la un moment dat* pare verosimilă, dar nu în momentul uciderii ceaușului, cînd s-a declarat domnul pe față contra turcilor și nici în cursul campaniei sau al acelei fugi la care pretindea că i-ar fi fost tovarăș. De aceea s-a adoptat o soluție mixtă. Montalbani a fost, așadar, cuprins în corpul volumului numai cu textul scris înainte de criza care a deschis războiul, iar textul, descriind campania și aventurile din cursul ei, oferind destule nepotriviri pentru a fi socotit neadevărat, a fost trecut în anexă.

Anexa volumului comportă și o prezentare a unor descrieri geografice contemporane privind țările noastre. Ele sînt datorate italienilor Lorenzo d'Anania, Giovanni Botero și Antonio Magini, primul din ei precedîndu-i cu două decenii pe ceilalți doi. O critică atentă a putut evidenția influențele reciproce și constata împrumuturi de netăgăduit. Este paradoxal însă ca maeștri luminați ai geografiei, cu un orizont infinit mai vast și o mentalitate mai modernă decît cea a lui d'Anania să împrumute de la el tot lotul de informații privind Țara Românească și Moldova, fără nici un control sau confruntare măcar cu hărțile contemporane. Și tot astfel s-au mulțumit, cînd a fost vorba de Transilvania, să recurgă la clasicii genului, începînd cu Reicherstorffer. Partea lor de originalitate trebuie căutată adesea în note, unele de un interes real, ca cea despre reminiscențele păgîne

păstrate la poporul român. Dar, în general, istoria uzurpă aproape tot spaţiul, iar descrierea geografică propriu-zisă cedează locul unor fişe de erudiţie reală sau mai naivă, cu referinţe la antichitate şi chiar la cronicile maghiare. Dar acest fenomen se întîmplă numai în lumea cărţilor. Aproape tot materialul din corpul volumului ne duce în lumea evenimentului pur. Nu întîlnim memorialişti. Oamenii trăiau în prezent. Chiar cînd se evocau evenimente din trecut, ele erau înfăţişate tot ca un prezent mutat puţin mai departe. Lipseşte acea desprindere şi depărtare de prezent, care dă perspectiva istorică. Realitatea este redată haotic şi fragmentar. Natura mărturiilor — rapoarte, scrisori, jurnale de campanie — aduc o adevărată defilare a clipelor. Obiectul dărilor de seamă nu este prea variat, fiind vorba mai ales de campanii. În volum sînt cuprinse expediţiile lui Mihai Viteazul, cea din Transilvania şi, tangenţial, cea din Moldova, două campanii polone la noi în ţară, în 1600 şi 1620, cu o prelungire în 1621, lupta de la Braşov, din 1603, şi expediţia de la Silistra, năvala tătarilor asupra Ţării Româneşti din anii 1602 şi 1603, jafurile şi vexaţiunile acestora şi ale polonilor în Moldova (ca auxiliari ai lui Simion Movilă, pretendent la tronul Ţării Româneşti), luptele Movileştilor ... Restul mărturiilor prinde stăruitor, în raza sa, mersul negocierilor făţişe sau oculte cu imperialii, cu Sigismund şi Andrei Báthory, cu polonii, cu turcii şi chiar cu tătarii. Se mai strecoară, pe ici, pe colo, cîte un negustor (Tommaso Alberti) sau vreun turist (dacă poate fi numit astfel Joris van der Does, rîvnind cu patimă să vadă Constantinopolul şi reuşind să se strecoare în suita ambasadorului polon Golski şi în preajma ambasadorului englez Edward Barton); mai poposeşte cîte un mic grup de iezuiţi, alungaţi din Transilvania de cetele lui Moise Székely şi primiţi cu domnească ostentaţie de Ieremia Movilă (iezuitul Argento), dar ei constituie oarecum excepţii. Este o forfotă de soli şi de solii încoace şi încolo, de la comisarii imperiali veniţi la Tîrgovişte în 1598 pînă la solia ameţitoare a lui Zbaraski spre Poartă, trecînd, cu mare ifos, să ducă de nevoie confirmarea unei păci care îi umilea şi, aşadar, căutau şi ei să umilească pe alţii. Lumea necăjită apare şi ea, dar mai mult ca o implicaţie decît ca o prezenţă expresă. Jafurile şi omorurile bandelor dezlănţuite de mercenarii fără plată, de „haiducii liberi" gata să se ali ze cu duşmanii turci contra foştilor patroni, de secui înrăiţi de veşnicele hărţuieli în care se aflau şi ei angajaţi, se revarsă şi în Ţara Românească, venind din Transilvania unde dispăruse orice autoritate şi fiecare oraş trebuia să se apere pe seama sa.

Veacul al XVII-lea păşeşte crunt şi la noi, pe pămîntul ţării noastre. Şi pe măsură ce înaintează aruncă o lumină crudă asupra oamenilor şi a împrejurărilor. Oamenii sînt mărunţi, împrejurările sînt jalnice. O ceată de tătari, de cîteva sute de oameni, trece în Oltenia unde pradă şi robeşte în voie pe locuitori, iar cînd marele ban, Preda Buzescu, porneşte contra lor,

el este părăsit de mercenari care o iau la fugă, iar boierii sînt uciși sau robiți, și el însuși abia poate scăpa de o soartă asemănătoare, ascunzîndu-se în baltă. Și în alt moment, cînd domnul, Radu Șerban, spre a-i mai potoli pe mercenarii care se agitau cerîndu-și plata întîrziată, trimite la ei patru boieri ca să-i îndemne să mai aștepte, aceia îi ucid, și domnul tremură în fața lor. Iar banii împăratului pentru soldele restante, deși trimiși lui Radu Șerban, fuseseră opriți de Basta, sub motivul unor îndoieli asupra fidelității domnului. Este parcă o reeditare — dar cît de deformată și de parodică! — a unor momente de criză din vremea lui Mihai Viteazul. Și atunci, în 1597, trupa de mercenari plătită în principiu de imperiali, dar nesatisfăcută la timp, este gata să se rascoale și a și început să vocifereze, dar domnul face el rost de bani, pentru ca plătitorul imperial să-i poată plăti fără zăbavă, urmînd să i se restituie suma avansată. Iar mustermaisterul Lassota și plătitorul Hödl se potrivesc în păreri: primul găsind că dacă domnul are nevoie să mențină și mai departe acea trupă, nu are decît să o plătească din banii săi, iar celălalt, mergînd și mai departe cu ingeniozitatea, era de părere să nici să nu i se mai spună domnului de venirea banilor, atunci cînd vor sosi, spre a nu-i mai restitui de loc și a face economii împăratului! Cauza neplății putea să varieze. În 1597 banii erau ba opriți de Sigismund, ba neexpediați. Mai tîrziu, în 1600, s-a repetat același joc, de astă dată cu bună știință în urma hotărîrii arbitrare a lui Pezzen. Aceste asemănări evidente nu fac decît să accentueze mai hotărît deosebirea esențială dintre ce fusese și ce era acum. Chiar dacă unele gesturi seamănă, spiritul din care purced este altul. Și zbuciumul docilului Radu Șerban nu îl reînvie pe al lui Mihai Viteazul. Acest început de veac nu este aici decît sfîrșitul unei epoci care mai cunoscuse lupta și gloria. După această agonie va începe, poate, altceva. Pînă atunci cad măștile și se degradează caracterele. Trădări mai vechi se dau pe față. Fidelități din trecut se năruie și un ostaș încercat ca Gheorghe Rácz, pomenit și mai în urmă cu laudă pentru rolul său în campania de la Brașov (1603), se preface în tîlhar (măcar că această transformare *in extremis* nu este menționată în mărturiile din volumul nostru, destul de sărace în informații pentru acest moment).

Care este partea de noutate pe care o aduce volumul de față? Ea rezultă din adîncirea critică a mărturiilor, cercetarea lor convergentă, scoaterea în relief a unor momente sau puncte esențiale, integrarea mărturiilor în contextul istoric și urmărirea sincerității lor, căutînd a pătrunde intenția de la baza cuvîntului scris. Atenția a fost îndreptată cu tot dinadinsul asupra martorilor înșiși, cu rezultate uneori neașteptate. Au fost rectificate unele date nu fără importanță și analizate texte destul de enigmatice. În sfîrșit ne-am oprit și asupra oamenilor. Într-o privire generală au fost cuprinse, împreună, amîndouă volumele, III și IV, care reprezintă de fapt o unitate indivizibilă. Partea de noutate a fost subliniată de fiecare dată în

biografiile, observațiile critice și notele însoțind textele. Au fost atacate problemele enunțate mai sus la pagina XIX. La acestea se mai adaugă și analiza actului iscălit de Mihai Viteazul și Carlo Magno în februarie 1600 și a „răspunsurilor" lui Petru Armeanul.

Nimic mai sugestiv decît acest document atît de ciudat, cu amestecul său de adevăr și de minciună, cu dubla sa origine și dublul său caracter. Descifrarea lui deschide perspective noi de investigație pentru o cunoaștere mai adîncă a firii domnului în care se afirmă o dualitate dialectică ce nu provine din jocul unor influențe contrare, ci din cuprinderea în aceeași clipă a celor două fețe ale unei probleme. Dacă asupra țelului esențial el nu avea nici o îndoială, în schimb alegerea între căile pentru a-l atinge îi umplea sufletul de un zbucium nesfîrșit.

Încheind acest volum se cuvine să mulțumim colegilor de la Institutul Nicolae Iorga pentru concursul lor amical de cîte ori am apelat la ei. Pe lîngă cei numiți în volumele precedente am vrea să menționăm în chip deosebit contribuția lui Carol Vekov la cercetarea și tălmăcirea bibliografiei maghiare folosite la întocmirea biografiei lui Toma Borsos precum și aportul lui Constantin Rezachevici care ne-a dat textul și nota introductivă a relației anonime ita iene atribuite lui Cavriolo. Datorăm mulțumiri și bibliotecii Institutului pentru înțelegerea cu care ne-a îngăduit să-i folosim din plin resursele în ciuda unor condiții vitrege. Un gînd recunoscător tovarășilor Răzvan Teodorescu și Maria Muzicescu pentru ajutorul lor binevoitor, precum și tovarășei Corina Nicolescu ale cărei sugestii au fost de un mare folos la ilustrarea volumului.

Și în sfîrșit o privire înapoi spre zilele cînd alături de noi lucrau și colegii noștri dispăruți, I. Totoiu și P. P. Panaitescu.

MARIA HOLBAN

CARLO MAGNO

(cca 1560 — 1617)

*

Milanezul Carlo Magno, gentilom de curte (aulae familiaris, Hofdiener) al împăratului Rudolf al II-lea, a fost folosit de acesta în diferite misiuni în Transilvania. Este cunoscută solia sa la Mihai Viteazul în 1600. Dar primul său contact cu Transilvania este mai vechi. Încă din 1594, înainte de 1 septembrie, el este trimis la Sigismund Báthory îndată după așa-zisul „complot de la Cluj". Fusese ales, între altele, și pentru cunoașterea limbii și împrejurărilor din Transilvania. Misiunea sa era să-l „confirme pe principe în bunele sale hotărîri și să-i ofere și alte ajutoare, pe lîngă caii trimiși principelui în dar" (Hurmuzaki III_2 p. 48). În realitate nu era vorba de o misiune de paradă ci de trimiterea unui om de încredere, sfătuitor discret și priceput care să mențină moralul principelui lipsit temporar de prezența diriguitoare a lui Carrillo, aflat cu treburi importante la curtea de la Praga și înspăimîntat el însuși de baia de sînge poruncită de el și de perspectiva reacțiunii violente a Báthoreștilor sprijiniți de marele cancelar al Poloniei Ján Zamoyski (Vezi în *Călători*, III, relația lui Carrillo și cea a lui Busto). Totodată trebuia probabil să se informeze de situația din țară după lovitura de stat despre care existau știri puține, filtrate

cu iscusință de Carrillo. Dar la 15 septembrie Carrillo este îndreptat din nou spre Transilvania și probabil că odată cu sosirea lui are loc și plecarea lui Carlo Magno, care însă se îmbolnăvește pe drum și se oprește la Cașovia unde se mai află încă la 25 octombrie. O a doua misiune, tot de încurajare, i se încredințează în martie 1595. După succesele din Țara Românească contra tătarilor, Sigismund cerea urgent trimiterea de trupe imperiale care să țină piept unui eventual atac turcesc al forțelor din Ungaria și Austria venind asupra Transilvaniei. Misiunea lui Carlo Magno trebuia să constea în a-i recomanda principelui încredere și răbdare. Dar cum nu se făceau nici un fel de pregătiri concrete în sensul dorit, emisarul ales își tot amîna plecarea (*ibidem*, p. 87). Totuși el este la Alba Iulia în aprilie, cînd e menționat de Giovanni de'Marini Poli care i se plînge de faptul că nu i se dau pașapoartele necesare pentru a merge în Țara Românească. Venit cu asigurările cele mai categorice privind împlinirea condițiilor acordului, el găsește la Alba Iulia o atmosferă destul de tulbure. Sigismund cuprins din nou de panică, se socoate înșelat de Habsburgi, primește la el pe unul din ceaușii trimiși de sultan cu oferte strălucite și amenință să se învoiască cu Poarta dacă nu i se trimit îndată trupele făgăduite și mireasa așteptată. Totodată el cere să fie demis comandantul imperial din Ungaria superioară, Teuffenbach cu care luase legătură la începutul anului (Vezi *Călători*, III, relația lui Matyas Kis) și care rămăsese impresionat de neseriozitatea lui Sigismund. Teuffenbach mai era indezirabil și ca protestant. La 17 mai, a doua zi de sosirea nunțiului Visconti, Carlo Magno pornea iar la Praga ducînd vestea capturării și înlocuirii lui Aron precum și a încheierilor dietei: reinstalarea iezuiților în patru centre din țară, confirmarea execuțiilor și confiscărilor din anul precedent și includerea și a cardinalului Báthory în condamnarea Báthoreștilor, în sfîrșit obținerea unei contribuții bănești foarte însemnate de la nobili. La 30 mai aceste știri precum și cererile principelui erau cunoscute la Praga, înainte chiar de audiența lui Carlo Magno la împărat. La 6 iunie e trimis înapoi, dar curînd după plecare se oprește în drum, nu se știe pentru ce. El fusese desemnat ca să o însoțească pe arhiducesă pe drum. De la Cașovia urma să fie condusă de arhiducele Maximilian. Căsătoria are loc tocmai la 7 august la Alba Iulia.

Asistă la pornirea oastei ce se îndreaptă spre Țara Românească, avînd chiar un fel de însărcinare a organiza serviciul de poștă între tabăra creștină și curtea imperială (*Hurmuzaki* XII, 132, 154). Este de față la Brașov la făgăduiala solemnă făcută de Sigismund secuilor că le va restitui vechile lor privilegii, dacă vor veni la oaste contra turcilor (*ibidem*, 337). Stă pe lîngă Sigismund și trimite la Praga vești și buletine despre victoriile acestuia (186, 188). Difuzează peste tot apariția minunată a vulturului (Veress, *Documente*, V, 308) care s-a lăsat la picioarele principelui atunci cînd acesta a trecut munții în Țara Românească. Părți din buletinele sale împreună cu amplificările curierului ce le aduce (*Hurmuzaki*, 207) intră chiar în compunerea unor *avvisi*. Are o situație oarecum diferită de cea a celorlalți agenți imperiali, Giovanni de'Marini Poli, de pildă. El este un reprezentant permanent al împăratului la curtea lui Sigismund și este tratat ca atare. La ospățul din 5 decembrie 1595, este la loc de cinste alături de solii ducilor de Mantova și de Toscana și face pe tălmaciul între arhiducesă și aceștia, ea răspunzînd în limba germană la frazele lor înflorite în limba italiană. Curînd după aceea îl însoțește pe Sigismund la Praga, alături de nunțiul

Visconti și de sfetnicii mai de aproape ai principelui. Termenii în care i se adresează cancelarul Josica în iulie 1596, informîndu-l de operațiile cam neconvingătoare de la Timișoara, arată considerația de care se bucura. Curînd îl găsim interesîndu-se de aproape de o nouă inițiativă sprijinită de Mihai Viteazul. La 17 septembrie, Carlo Magno scrie din Alba Iulia secretarului ducelui de Mantova, Guido Avellana, dînd o serie de date care nu au fost utilizate de istoriografia românească ci doar de cea bulgară, în legătură cu apariția unui sol secret bulgar la Sigismund (Vezi scrisoarea din volumul de față precum și istoricul tratativelor cu bulgarii în *Călători*, III, biografia lui Paolo Giorgi). Nu știm exact în ce moment a fost dăruit de Sigismund cu mina de aur de la Ruda (în Zarand) împreună cu patru sate: Ruda, „Nyagra", Scroafa și Valea Lungă, pe care toate împreună le vinde în august 1599 lui Ștefan Bocskai, *circa trei ani după dobîndirea ei*, după ce mai întîi o vînduse negustorului curții Hans Rebenick fără însă ca acesta să fi plătit vreun ban, pînă la vînzarea aceasta din urmă. Motivul declarat al vînzării era faptul că obligațiile sale nu-i îngăduiau supravegherea personală absolut necesară unei exploatări miniere. Un argument hotărîtor pentru rezerva lui Rebenick a trebuit să decurgă din încurcăturile create de abdicarea și revenirea lui Sigismund Báthory în 1598 (anul vînzării dintîi) și încă unul și mai imperios, acela al instalării cardinalului Andrei Báthory ca principe al Transilvaniei. Cumpărătorul din urmă, unchiul lui Sigismund și dușmanul Báthoreștilor venise la Praga în fruntea unei solii a lui Sigismund pentru a încheia un nou act de cesiune a Transilvaniei în favoarea împăratului. Dar în timp ce se îndeplineau ultimele formalități, principele și-a rechemat brusc delegații și a cedat în grabă principatul cardinalului, chemat de el în taină. La aflarea acestui fapt, Bocskai s-a hotărît să rămînă la imperiali, întrucît el fusese principalul autor al uciderii lui Baltazar Báthory, fratele cardinalului, și a căutat să obțină o protecție specială pentru bunurile sale situate în comitatele exterioare ajunse în mîinile imperialilor. Moartea tragică a cardinalului i-a oferit lui Carlo Magno prilejul unor noi însărcinări. Împăratul s-a văzut obligat să trimită un emisar la papă spre a-i înfățișa dovezile concrete ale înțelegerii cardinalului cu turcii și cu polonii, în paguba creștinătății. A fost deci propus și desemnat pentru această misiune (13 noiembrie 1599) (vezi *Hurmuzaki* 111, p. 521). Dar foarte curînd (29 noiembrie) i s-a găsit un alt rost, anume acela de a merge la Mihai Viteazul să-i afle gîndurile cu privire la Transilvania și să-l dispună bine față de comisarii imperiali improvizați, David Ungnad și Mihai Székely, care aveau să vină și ei la Alba Iulia. Ulterior dintr-o scrisoare a lui Pezzen din 3 ianuarie 1600 ar rezulta că trebuia să raporteze despre predarea cetăților din Transilvania cît de urgent.

Din nou, ca pe vremea lui Sigismund, el pornea cu aceeași lozincă de „încredere și răbdare" și cu instrucțiuni destul de sumare avînd un rol pur informativ. Scrisorile sale credențiale au fost redactate în aceeași zi (6 decembrie, *Hurmuzaki* 111, 372) cu ordinul către cei doi comisari, cărora trebuia să le ducă instrucțiunile împăratului. De astă dată a fost expediat în grabă cu poșta chiar de a doua zi, la 7 decembrie. Dar cu tot zorul acesta el nu sosea la Alba Iulia decît la 22 ianuarie!! La 25 decembrie el ar fi trecut prin Cașovia, după o știre cam inexactă, întrucît se pretindea că venea cu bani (!) și cu soldați (!) (*ibidem* p. 614). S-ar părea că din această informație nu poate fi reținută decît data, căci el nu venea cu bani, aceasta era treaba lui Petru Armeanul, ci cu vorbe bune. Aflase

pe drum de un dar împărătesc pe care ar avea să-l ducă domnului, dar care rămînea nevăzut. Nici la capătul drumului, la Satu Mare unde comanda Székely și unde spera să fi sosit curierii cu darul, speranțele sale nu s-au materializat. Situația se agrava foarte mult datorită faptului că nici banii pentru plata soldaților promiși lui Petru Armeanul nu îl așteptau la Satu Mare. Și acum urma ca amîndoi să apară cu mîinile goale înaintea domnului după ce Petru se grăbise să anunțe printr-un curier expres de la Viena că ei vin cu banii și cu darul împăratului constînd dintr-un colan de aur de 12000 de ducați după spusa lui Petru, sau de 25 000 după a curierului imperial Gaspar Mallikh. La Satu Mare în fața celor doi comisari atît de diferiți, Mihai Székely și David Ungnad, Armeanul „urla, plîngea și se văeta: Vai mie, vai mie, vai mie!" alergînd încoace și încolo, convins că își va pierde capul (*ibidem*, p. 583, scrisoarea lui Ungnad din 4 ianuarie 1600). Chiar de a doua zi avea de gînd să plece la Viena, ba chiar la Pilsen, la împărat, pentru a cere banii făgăduiți. Cutremurat de această situație, Carlo Magno se teme la rîndul său de un afront, de o întemnițare, poate și mai rău. De aceea a hotărît să mai aștepte. Nu cunoaștem scrisoarea sa către împărat din 28 decembrie în care explică motivul opririi sale, ci numai cea din 15 ianuarie, scrisă în ajunul pornirii sale la drum sub apăsarea unei mari temeri. Impresionat de spaima lui Petru Armeanul și de torentul nesecat de acuzații aduse de acesta solilor oficiali ai domnului, banul Mihalcea și vistierul Stoica, trimisul imperial adoptă un ton pesimist. Lucrurile se arată altfel de cum le-a crezut la început... În concluzie, roagă pe împărat *să mai rețină pe solii domnului pînă la reîntoarcerea sa cu bine din Transilvania* (!), idee inspirată fără îndoială de Petru Armeanul. El va pleca totuși, cu toate riscurile (!) spre a afla gîndurile domnului. Pentru a mai reduce din primejdiile drumului, va pleca peste două zile, o dată cu Petru Armeanul. Acesta renunțînd a mai merge la Viena, a încercat cu recomandarea comisarilor să obțină măcar 30 000 de taleri de la Lassota, mustermaisterul de la Cașovia, asupra banilor făgăduiți. Și acestuia i-a povestit că solii domnului denaturează cererile sale și că îl împing să păstreze pentru sine Transilvania... etc... Pînă în cele din urmă, versiunea lui Petru a ajuns pînă la împărat, în primul raport al lui Ungnad. Amănunt sugestiv: cînd marele doctor Pezzen a aflat de această intervenție a comisarilor în sprijinul încercării Armeanului la Cașovia, a fost foarte acru și nemulțumit de faptul că ei s-au amestecat în această chestiune *care nu îi privea!* De altminteri, într-o convorbire a lui Pezzen cu nunțiul Spinelli la Praga, Pezzen a afirmat că banii pentru plata soldaților lui Mihai, 100 000 de taleri și mai bine, s-ar afla la Cașovia, dar că plata lor a fost suspendată deocamdată pentru a exercita în felul acesta o presiune asupra domnului, prea independent față de împărat. Dar trebuie adăugat că și atunci cînd comisarii s-au amestecat într-o chestiune care îi privea direct, anume obținerea unor sume mai modeste pentru acoperirea cheltuielilor lor de drum pînă la Alba Iulia, cu numărul minim de carete cerut de prestigiul împăratului, rezultatul a fost tot atît de negativ. La Satu Mare Carlo află de la Petru Armeanul veștile comunicate de căpitanul cetății Chioar. A fost descoperită o uneltire a cancelarului Naprágy și a lui Gaspar Kornis în favoarea lui Sigismund, și domnul la mînie, era gata să-i taie pe amîndoi sfetnicii săi, dar este dispus să aștepte sosirea lui Carlo Magno. Cam tot atunci, din

Alba Iulia unde îl aștepta cu mare zor, Giovanni de'Marini Poli îi denunță uneltirile lui Bocskai („Barchai"!) și prea desele lui întîlniri cu Naprágy. Acest Bocskai apucase toate bunurile lui Josica și ale lui Sigismund, fiind acum foarte bogat. Uneltirile pomenite sînt desigur în legătură cu arestarea recentă a unui agent important al lui Sigismund Báthory, P. Huszar.

Aceasta era situația la Alba Iulia în preajma sosirii lui Carlo Magno, precedat de știrea că aduce domnului darul împărătesc, răspîndită ca sigură de curierul imperial Mallikh, ceva mai înainte, și deci din punct de vedere politic, infirmarea ei de fapt, odată cu sosirea și a lui Petru Armeanul, fără bani, după ce la porunca împăratului vestise pe Mihai printr-un expres că va aduce 100 000 de taleri pentru plata ostașilor, putea fi interpretată într-un mod defavorabil, într-un moment cînd partizanii lui Sigismund se mișcau și cînd domnul ar fi avut nevoie de sprijinul absolut al partidei adverse. Aceasta însă se arăta dispusă să asculte toate șoaptele și insinuările pornite din jurul generalului Basta, instalat în castelul de la Șimleu (Somlyo) de unde fugise Ștefan Báthory, fratele cardinalului.

Plecat cu teamă din Satu Mare, unde mulțumită lamentațiilor lui Petru Armeanul se lăsase o atmosferă grea, creată și de lipsa prelungită a lui Darahi, trimis mai înainte la domn și reținut de acesta, fără a mai da semn de viață, dînd naștere la bănuielile cele mai sinistre pentru el, Carlo Magno sosește în sfîrșit la Alba Iulia la 23 decembrie, mai bine de două săptămîni după pornirea sa cu atîta zor, la porunca miniștrilor împăratului. Șederea sa la Alba Iulia a durat pînă la 13 februarie în care timp a reușit să însenineze atmosfera. Este însă sugestiv faptul că de la început, este luat în primire și manevrat de Giva, care redactează împreună cu el darea de seamă a audienței la domn. Probabil că Giva a fost chemat să facă pe tălmaciul cu prilejul acelei audiențe a lui Magno. Dealtminteri el își va continua acest rol și după venirea comisarilor, pînă la plecarea sa prin mijlocul lui martie. Deocamdată el se luase bine cu mitropolitul de Tîrnovo, Dionisie Rally, instalat de Mihai la Alba Iulia, unde înțelegea să exercite ca duhovnic al domnului o acțiune determinantă asupra lui, prin îndemnuri, presiuni morale și chiar amenințări cu blestemul cerului. Urmînd sfatul lui Giva, Carlo Magno se adresează mitropolitului care se oferă să-l cheme în dimineața zilei cînd domnul va face plata cazacilor. Cum a decurs întrevederea cu domnul în prezența acelui prelat, se poate vedea din raportul lui Carlo Magno, destul de confuz pe alocuri, publicat cu data greșită de 2 ianuarie (acceptată de toți istoricii) și care nu poate fi anterioară celei de 31 ianuarie, a scrisorii lui Magno către Pezzen, de care va fi vorba îndată. În audiența secretă de la 25 ianuarie, rolul lui Magno fusese dublu: ascultase protestul domnului indignat de afrontul ce i se făcea și dînd chiar a înțelege că și-ar putea afla un rost și fără împărat, și îi adusese la cunoștință o scrisoare a lui Pezzen către Ungnad privind declarațiile extravagante ale solilor oficiali ai domnului, ce afirmau că el ar avea de gînd să rămînă *posesor, guvernator și patron al Transilvaniei* (p. 648), la care domnul a afirmat din nou că a ocupat Transilvania în numele împăratului. Raportul însuși era o expunere a punctului de vedere al domnului, care a și cerut să-i fie citit spre a nu i se denatura cuvintele. Atmosfera mai încărcată la început, s-a potolit și totul a decurs cu cordialitate, dar numai ca o luare de contact, fără a se trece mai departe. În audiența memorabilă din jurul lui 31 ianuarie se asistă la o soluționare, de fapt iluzorie, a

neconcordanței dintre vederile domnului cu ale împăratului. Calea pe care s-a ajuns aici este arătată de Magno în scrisoarea sa către Pezzen, cu data de 31 ianuarie, în care înșiră inconvenientele netrimiterii darului și a banilor, care l-au silit să se oprească de nevoie la Satu Mare, zăbovindu-și deci sosirea în Transilvania, unde ar fi fost necesară prezența sa — ca și a comisarilor dealtminteri, chiar cu două luni mai înainte — întrucît domnul este rău sfătuit neavînd în jurul său oameni chibzuiți *(di maturo consilio)*. Invocînd mărturia lui Giva, el se laudă cu rezultatele obținute de la venirea sa. „Cunoscîndu-i dispoziția *(il humore suo)* am socotit cu cale să mă depărtez puțin în ce privește pe acel voievod, de instrucțiunile date de Domnia voastră ilustrisimă în numele maiestății sale: l-am îmbunat cu gîndul că maiestatea sa îl va cinsti cu titlul de principe al Imperiului și îl va răsplăti potrivit cu meritele sale *in qualche parte sotto Sua Maestà et dove a lui meglio parera* și îi va obține de la sanctitatea sa și de la regele Spaniei ajutoare asemenea acelora care au fost acordate lui Sigismund Báthory. Asta este tot ce i-am oferit și nu cred să fie foarte departe de voința maiestății sale cezaree..." De fapt, aceste condiții sînt cele menționate de domn în scena memorabilă descrisă de Magno în raportul său către împărat. Ca Szuhay și Istvánffy în 1598, el crede în Mihai și ar fi dorit ca sfetnicii împăratului să nu scape *cosi gran fortuna e valore di questo Waivoda*. Dar tot ca și ei, el se gîndește la o încercare valabilă deocamdată un an de zile, în care i s-ar pune la dispoziție mijloacele necesare pentru a duce lupta cu turcii, care ar costa de zece ori mai puțin decît o campanie cu trupele proprii ale împăratului, greoaie și plătite cu solde mari. [Despre stăpînirea Transilvaniei nu a mai vorbit, întrucît domnul afirmase în audiența de la 25 ianuarie că a ocupat-o în numele împăratului...] Urma ca domnul să trimită, odată cu curierul lui Magno ce ducea raportul urgent al acestuia la împărat, un curier propriu, dar mai apoi a hotărît să trimită un om al său care să-l însoțească pe Magno și să ducă solilor oficiali, Stoica și Mihalcea, textul celor hotărîte împreună (*Hurmuzaki*, XII, p. 656). Ce îl interesa în primul rînd pe Magno era crearea unui climat de încredere și cordialitate, și acest lucru l-a realizat din plin. Ca în 1598 la Tîrgoviște, domnul își deschide sufletul și îi destăinuiește abilitățile pe care le încearcă, tratînd cu turcii și polonii spre a-i amăgi, gîndurile sale cu privire la sprijinirea pretențiilor arhiducelui Maximilian la tronul Poloniei, descoperirea recentă că pretinsul sol al Poloniei era un spion venit să stabilească legături cu cazacii din slujba sa, care însă i-au adus domnului scrisorile trimise lor de acest sol etc... (*Hurmuzaki*, XII, p. 664). Foarte mulțumit de rezultatul obținut, Magno îi scrie secretarului Barvitius să-i înfățișeze împăratului raportul său cît mai curînd. Regretă că nu au apărut încă nici comisarii, nici banii și nici darul pentru domn. Acesta ar vrea să-l mai țină la el zicînd că are nevoie de oameni cu experiență pe lîngă sine și dorește mult să vină domnul Pezzen. „Mîine sînt poftit de voievod la prînz și apoi ne vom duce la vreo leghe de aici să trecem în revistă 2 000 de cazaci, cu prilejul distribuirii soldei lor — lucru care îmi străpunge inima și numai pentru că acei 30 000 de taleri nu au sosit încă. Mi-a încredințat portretul său „intiero" (adică înfățișîndu-l în întregime) împreună cu scumpul său fiu și dacă acel blestemat dar (el folosește eufemismul „benedetto") ar fi sosit, totul s-ar fi petrecut spre mulțumirea sa și a împăratului. Și <chiar> trimițîndu-l <acum> nu ar mai aduce atîta mulțumire ca mai înainte".

La 4 februarie el anunţă şi comisarilor rezultatul fericit obţinut de el şi exclamă: *et giuro a Dio che in Corte non sanno abraciar la gran fortuna di questo Waivoda*... dar va trebui să fie lăsate deoparte orice umbră şi bănuială şi să nu se dea crezare *„a male lingue"*. În sfîrşit, la 10 februarie apar şi aceştia la Alba Iulia, salutaţi la Aiud de Carlo Magno şi Giva. Încă de acum, Ungnad se arată dispus să nu împărtăşească optimismul şi încrederea lui Magno. Acesta nu pare însă să-i fi comunicat nimic din negocierile sale. Şi nici paternitatea ideii de a trimite la împărat pe consilierii bănuiţi de manevre subversive, ca Naprágy, Kornis, Bodoni, folosind prilejul dietei ungare de la Pojon (Pressburg — Bratislava) pentru ca suveranul să-i aibă în mînă şi să hotărască asupra soartei lor. Ungnad aflînd doar de intenţia trimiterii lor, fără a înţelege gîndul ascuns stînd la baza acestei măsuri, declară că ea va trebui discutată cu Mihai. În raportul comisarilor despre primirea lor la Alba Iulia ei vorbesc pe larg de favoarea şi încrederea de care se bucură Carlo Magno la domn pe care îl cunoştea de 6 ani din Ţara Românească [în realitate din 1595] şi care vorbeşte cu el *familiarissime* şi domnul îl cheamă la el în particular şi nu are nici o taină faţă de el. Raportul scris de Ungnad trădează şi o notă de invidie. El observă că dacă domnul i-a încredinţat lui Magno unele chestiuni, de o mare însemnătate, pe care să le comunice în taină împăratului, se cuvine ca ele să le fie comunicate şi lor spre a fi informaţi în interesul misiunii lor. În schimb, colegul lui Ungnad, Mihai Székely îl laudă pe Magno în repetate rînduri. Comisarii aduceau cu ei cei 30 000 de taleri, ce aveau să fie plătiţi chiar a doua zi. Dar li se aminteşte că suma ce trebuia plătită era de 100 000 de taleri şi că scadenţa pentru altă 100 000 se apropie. Ei sînt salutaţi de Petru Armeanul *care se bucură iar de favoarea domnului* şi este desemnat ca un fel de gazdă care să le poarte de grijă. Domnul a hotărît să-i trimită pe acei sfetnici unguri, împreună cu Sibrik spre împărat, încredinţîndu-i lui Giva. Audienţa secretă a comisarilor are loc în prezenţa lui Giva şi a lui Petru Armeanul, amîndoi fiind chemaţi drept tălmaci. Despre Petru, spune Ungnad, că de cînd a scăpat de primejdie şi a ocupat locul defunctului Gergel (zis şi Grigoriţă) Balog, umblă cu viclenii rele şi neaşteptate la adresa comisarilor (recte Ungnad). Aceştia îşi zăboviseră plecarea aşteptînd zadarnic să le vină instrucţiuni. Acum în lipsa acestora, nu prea aveau ce discuta în audienţa secretă. Ungnad însă — sub influenţa poate a celor auzite de la Malaspina în convorbirea avută şi cu Basta la Şimleu la plecarea prelatului din Transilvania — (vezi relaţia lui Malaspina) a căutat cu tot dinadinsul să provoace pe domn ca să declare cum înţelege acesta ca să fie regimul Transilvaniei. Mihai a avut mai întîi aerul că nu înţelege bine întrebarea. A fost un duel foarte strîns de trei ore. În cele din urmă, domnul a izbucnit în aceste cuvinte tălmăcite de Giva, că el vrea să fie cîrmuitor („Gubernator") în această ţară, el a fost aşezat în acest scaun „nah Euer Majestät" [adică în chip de Statthalter] şi comisarii i-au fost daţi drept sfetnici şi cum domnul Carlo Magno a sugerat („furgebracht" = vorgebracht) chiar acest punct şi l-a comunicat şi afară, şi domnul s-a şi explicat cu el, şi cum domnul Pezzen, precum şi solii români se află probabil la dieta (ungară), va trebui aşteptat răspunsul împăratului... Atunci comisarii (= Ungnad) l-au întrebat în faţa domnului dacă el a sugerat acel punct, şi ce răspuns a primit de la voievod, şi el a tăgăduit faptul, zicînd că nu a vorbit nimic despre aceasta şi nu duce nici un răspuns în această privinţă de la voievod afară din ţară, <răspuns> ce a

pus să fie tălmăcit clar și precis *(lauter und rund)*. Comisarii au adus vorba că ei au instrucțiunile lor și Carlo Magno le are pe ale sale etc., iar domnul a cerut să i se înfățișeze acel punct în limba maghiară ca să pună el să fie tradus apoi pe românește și să mai mediteze asupra lui. Ungnad are grijă să sublinieze că ei s-au mirat ca domnul să se refere la Carlo Magno și acesta să-l desmintă... și el mai adaugă că au fost foarte mulțumiți ca el [Carlo] să fi fost prezent la acea audiență, pentru că a auzit cum voievodul nu vrea să se declare întru totul de acord cu ce i-a sugerat el lui Carlo Magno, și acesta a trimis afară <veste> la maiestatea sa, și pentru care domnul Carlo s-a bucurat atîta și a și scris <la lumea> din afară „dar eu, Ungnad m-am îndoit tot timpul de acesta și mă îndoiesc tot mai mult".

Chestiunea aceasta continuă să-l preocupe pe Ungnad. În diferite rînduri, el readuce vorba despre acele propuneri duse cu sine de Carlo Magno. De altminteri, ele interesau în egală măsură și pe vistierul Stoica, unul din cei doi soli oficiali ai domnului. Acesta se reîntoarce în ziua de 15 februarie, precedat de curierul imperial Gaspar Malikh cu răspunsul împăratului din 3 februarie la cererile domnului expuse de solii săi Mihalcea și Stoica. Ei fuseseră reținuți pe drum trei zile pentru a sosi după el. Propunerile încredințate lui Magno nu avuseseră timpul să sosească, fiind redactate la Alba Iulia la 5 februarie, două zile după slobozirea solilor de către împărat. Așadar, nu mai aveau un interes actual. Cu atît mai mult cu cît domnul, după o izbucnire violentă în fața comisarilor într-o audiență calificată de Mihai Székely drept „eine brusko Audienz" în ziua de 17 februarie (p. 716) a declarat că a fost amăgit de emisari neautorizați care au venit cu vorbe goale, Giovanni de'Marini Poli, Carlo Magno și comisarii (p. 724). Acum nu mai vrea să discute decît doar cu doctorul Pezzen, care însă nu se grăbea să pună capăt unei situații intolerabile. Domnul era nespus de mîniat pentru cele ce ar fi spus Magno arhiducelui Maximilian. (Se referă probabil, la asigurarea că domnul i-ar ceda Transilvania, ajunsă îndată și la cunoștința lui Pezzen.) Trei zile după aceea, Mihai Székely care se silise să potolească mînia domnului, scrie împăratului și secretarului Barvitius pentru a denunța procedeele folosite contra lui Mihai: oprirea darului și a banilor, slobozirea solilor înainte de sosirea lui Carlo Magno cu propunerile din urmă, mijloace care nu reușesc decît să jignească mîndria domnului. Cesiunea s-ar fi putut obține la început de tot, dar în alt fel. Tot acum (20 februarie) îi scrie și lui Carlo Magno să solicite împlinirea celor necesare (trimiterea banilor, a darului) și încheie astfel: „Aș scrie mai multe, dar nu mi-e îngăduit. Domnia ta știi că am vorbit adesea împreună. Ciudată *(seltsam)* a fost situația atunci, acum este încă și mai ciudată".

La 7 martie îi scrie din nou să zorească cum va ști și va putea trimiterea darului. El este ca un om ce vede că arde casa și nimeni nu face nimic ca s-o salveze. Era așteptată solia turcească și exista temerea că domnul va încheia pacea cu turcii. Dar o primejdie și mai imediată se preciza. Din Moldova, Sigismund Báthory își trimitea agenții și scrisorile în Transilvania și își aduna oști, în vreme ce mercenarii lui Mihai, neplătiți, erau gata de răscoală sau de a trece la inamic. În timpul acesta, Ungnad mărunt, veninos și tipicar își urmărea mai departe ancheta asupra propunerilor lui Carlo Magno pentru a demonstra o dată mai mult că el singur văzuse limpede încotro se mergea, încă din anul trecut, în ciuda

declarațiilor lui Radibrat, Giva, Magno și alții. De astă dată, ferindu-se de colegul său Székely și inventînd un pretext, se duce la mitropolitul de Tîrnovo pentru că auzise că acesta ar fi văzut conceptul italian al textului român pe care îl scosese la lumină vistierul Stoica și îl tălmăcise în limba slavonă.

Dar necunoscînd textul românesc, Ungnad îi atribuie lui Stoica niște denaturări în mod cu totul gratuit. Ar fi fost interesant de știut pe ce se bizuia pentru a afirma că în textul inițial ar fi fost vorba de altceva, întrucît el nu știuse nimic despre conținutul acestuia pe care Magno se ferise să i-l comunice. Rămîne o întrebare: Știm că Magno nu avea calitate să trateze cu domnul. Atunci care a fost obiectul misiunii sale? Pe de o parte rolul său trebuia să fie informativ pe de alta avea să fie acela al unui agent de legătură. În sfîrșit în atmosfera explozivă datorată dușmăniei cu Basta, trebuia să îndemne la răbdare pînă la venirea celor doi comisari improvizați care cu toată zăbava lor sfîrșesc prin a sosi la 10 februarie. Deci misiunea sa era pe cît de iluzorie pe atît de efemeră. Analiza contribuției sale la textul „Ce au adus Carlo Mango" scoate la lumină inițiativa lui de a propune o soluție minoră pe care o credea posibilă. În cursul șederii sale a vrut să se afirme și prin aplicarea unora din punctele enunțate de el în textul curios analizat de noi (vezi *Observații critice)* și anume cele privind pedepsirea vrăjmașilor împăratului (și ai domnului). Acest capitol îi oferea baza unor pertractări cordiale cu domnul care să dovedească și zelul său față de împărat și bunăvoința sa față de acesta. Aici găsește soluția ce i se pare atît de satisfăcătoare: suprimarea pe tăcute a persoanelor indicate de el. Formulă diferită de cea recomandată de Consiliul de la Viena, care cerea ca ei să fie judecați. El desemnează pentru început pe Ieronim Zlatarić (care trădase pe împărat, și pe Mihai) și pe nepotul cardinalului, Ioan Iffiu, și observă cu optimism: „Și după aceștia treptat, treptat va urma și restul!" Cinci zile după aceea el e sigur (dar greșește) că lucrul s-a și întîmplat cu cei doi și anunță cu satisfacție „Vor urma Imre Deak și alții pe care i-am și însemnat în scris". (Este probabil unul și același cu Imre Gellen de pe lista de la Viena.) În aceeași ordine de idei el propune un mod cît se poate de simplu și elegant de a lichida pe acei membri ai Consiliului Transilvaniei bănuiți a fi în legătură cu Sigismund Báthory. Domnul să-i trimită ca soli la dieta ungară de la Pojon (Bratislava) și acolo va ști împăratul ce să facă cu ei. Dar în preajma pornirii lor într-acolo sub paza lui Giva, fostul sol, vistierul Stoica i-a oprit, arătînd că o dată acolo ei ar putea deveni nespus de primejdioși. Este vrednic de semnalat că domnul punea totuși o vorbă bună pentru Gaspar Kornis, și chiar pentru Ștefan Csaki. În sfîrșit Magno considera ca o ofensă adusă împăratului faptul că domnul a primit în slujba sa și l-a făcut căpitan al Șiriei pe Ioan Zelestey, probabil român, cu 500 de călăreți venind din teritoriul supus împăratului. Foarte curînd vom afla numele acestuia asociat în mod sinistru cu acel al lui Carlo Magno. După uciderea lui Mihai, același căpitan Zelestey va fi executat ca vinovat de jefuirea lui Magno care, plecînd din Alba Iulia la 13 februarie se abătuse pe la Bocskai căruia îi ceruse pentru împărat orologiul dăruit odinioară de acesta lui Sigismund. Trecînd spre Praga, în Moravia, Magno a fost jefuit furîndu-i-se orologiul. Acum a fost găsit un țap ispășitor care plătea poate în felul acesta gestul său de a veni în slujba domnului.

Magno mai reapare sporadic cu prilejul unor informații răzlețe. El este procuratorul lui Mihai Viteazul pentru castelul Khinsburg. După uciderea domnului el merge să ducă la curte lucrurile de preț ale domnului. Dar inventarul nu este întocmit de el decît 16 ani după aceea, cînd fiul lui Mihai se mai zbătea să adune cîte ceva din rămășițele bunurilor tatălui său. În 1604 cînd Nicolae Pătrașcu se plînge că a fost jefuit în Transilvania de ostașii germani neplătiți de împărat și constituiți în bandă, el este îndreptat spre Carlo Magno care poate cu acest prilej îl va fi îndemnat și pe el să aibă încredere și răbdare. El reapare din cînd în cînd în documente în legătură cu obligațiile sale mai mult teoretice de fost procurator al lui Mihai Viteazul. Moare în 1617.

SCRISOARE CĂTRE GUIDO AVELLANA[1] p. 74

1596, septembrie 17, Alba Iulia

. . .Principele[2] a pus să se adune şi să se ţină consiliul în care a luat hotărîrea să meargă el însuşi cu 18 000 de combatanţi socotind şi „R . . .iţi“ (?) dintre cei mai buni şi cea mai mare parte a archebuzierilor care pornesc azi în direcţia taberei maiestăţii sale spre a se uni <cu cei de acolo> apucînd drumul Oradiei, cu speranţa de a se regăsi peste zece zile şi ducînd cu sine şase tunuri de asediu şi patruzeci de tunuri de cîmp[3]. L-a lăsat pe domnul Bocskay ca guvernator // al ţării, ca să facă pază bună p. 75

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de Vinc. Makusev, în *Monumenta historica Slavorum meridionalium vicinorumque populorum*, cuprins în „Glasnik srpskog ucenog Drustva . . .“, seria II, vol. V, Belgrad, 1883, pp. 74—77. Adresantul era secretarul ducelui de Mantova.

[2] Sigismund Báthory, principele Transilvaniei. Scrisoarea apare fără partea iniţială, omisă de editor.

[3] *Sei pezzi da batteria et quaranta da campagna.*

la hotare pentru ca să poată să reziste la incursiunile tătarilor sau la altceva ce s-ar putea ivi.

Principele are din oastea sa vreo 3 000 de combatanţi pe lîngă voievodul Ţării Româneşti şi acelaşi voievod are 8 000 şi se află în campanie[4] pentru a ţine piept la năvala tătarilor, căci se aude că polonii i-ar fi lăsat să treacă şi se spune că ar fi şi trecut Nistrul. Împotriva acestora el este hotărît să-şi încerce norocul. Pînă acuma bunul voievod a ştiut în fel şi chip să ducă cu vorba pe sultan şi pe dregătorii acestuia, în aşa fel că în anul acesta va putea să rămînă liniştit din partea lor, şi abia acuma s-a descoperit că o parte din asprii[5] trimişi de acest voievod la Poartă pentru a o îmbuna[6] sînt falşi, încît sultanul a rămas bine păcălit de el. Aici se află în taină un om[7] trimis de întreaga Bulgarie, care dă de ştire principelui că vor să se ridice împotriva turcilor, numai doar să fie ajutaţi de principe cu 2—3 000 de soldaţi care să ia conducerea oamenilor din acea ţară, care se şi află adunaţi prin păduri în număr de 30 000 cu armele lor pe care le-au ţinut îngropate în pămînt. Voievodul depune mare stăruinţă pe lîngă monseniorul[8] nunţiu ca să binevoiască să favorizeze pe lîngă principe această intenţie bună a lor faţă de creştinătate. Şi aşadar ieri am fost şi eu împreună cu principele şi cu sfetnicii, şi atîta ne-am străduit, încît el [nunţiul] s-a hotărît să trimită înapoi pe solul acestora împreună cu Paolo Giorgi din Ragusa, foarte cunoscător al acelor părţi[9], la domnul Mihail Voievodul, pentru ca să fie năimiţi acolo cei
p. 76 400 de călăreţi albanezi care se află acolo, // veniţi pe rînd la voievod, spre a trece şi ei de cealaltă parte a Dunării, cu ajutorul pe care l-ar primi. Aşadar dacă s-a ajuns la această consfătuire, monseniorul nunţiu a fost nevoit să promită banii pentru a se strînge acea oaste, şi ieri au plecat. Sperăm întru domnul nostru ceresc, să auzim în curînd că lucrul progresează bine şi va trebui să fie de un ajutor, nu mic, pentru maiestatea sa şi de o mare tulburare pentru inamic, căci ei se gîndesc să devasteze pînă la Adrianopol ... etc.

Din Moldova nu avem încă o ştire sigură despre trecerea tătarilor. La hotarul[10] acela se află totuşi domnul Pancratiu Sennyei[11] cu 5 000 de oameni

---

[4] *Qual si trova in campagna,* adică în stare de alertă.

[5] *Asperini.*

[6] *Per acquistarla.*

[7] Este Teodor Ballina. Pentru misiunea lui şi amestecul lui Paolo Giorgi, vezi *Călători,* III, pp. 380—383.

[8] Alfonso Visconti. Vezi biografia sa *(ibidem).* Pentru insinuările pe care i le aduce ulterior Paolo Giorgi, vezi biografia acestuia şi *Observaţii critice (ibidem).*

[9] *Molto pratico di quelle parti.*

[10] La hotarul Transilvaniei spre Moldova.

[11] Era dintre nobilii catolici. Şi în 1595 fusese însărcinat cu paza hotarului Transilvaniei dinspre Moldova, în momentul instalării lui Ieremia Movilă, de către Zamoyski, în locul lui Ştefan Răzvan.

de pază din partea acestor state, şi cum monseniorul nunţiu[12] a trimis pe un servitor al său cu poşta la Ieremia voievodul Moldovei, la înapoierea sa se va afla care e adevărul cu venirea tătarilor.

Aici se află un gentilom trimis de cancelarul[13] Poloniei pentru unele neînţelegeri privind datoriile surorii[14] principelui, care a fost măritată cu acest cancelar, şi bănuiesc că sub acest pretext, să nu fi venit mai degrabă pentru a spiona ce anume se tratează în taină în aceste chestiuni privind războiul ... etc.

Principele, de patru zile încoace este încercat de friguri care s-au declarat „in doppia terzana"[15] însă medicii speră că ele vor înceta şi că el se va face bine în curînd ... [Urmează formula de încheiere, data şi subscripţia].

---

[12] Pentru corespondenţa sa cu Ieremia, vezi *ibidem*, p. 462.
[13] Jan Zamoyski.
[14] Griselidis.
[15] *Febbra terzana* este cea care revine a treia zi, adică apare o zi da, o zi ba. Probabil că în forma dublă se repetă de două ori în aceeaşi zi.

[SCRISOARE CĂTRE COMISARI][16]

1600, ianuarie 24, Alba Iulia

p. 646 Am ajuns aici ieri dimineaţa spre miezul zilei şi aş fi putut ajunge în seara dinainte, însă voievodul a trimis să mă întîmpine cu rugămintea să întîrziu pînă a doua zi, cînd am fost primit de către cei de la curtea sa şi de către comandanţii cazacilor şi escortat de un număr de 200 de călăreţi pînă la locul meu de găzduire în casa domnului Bocskai[17]. Ştiind că Signor Marini v-a informat amănunţit despre mersul lucrurilor de

[16] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat în *Hurmuzaki*, XII, p. 646.

[17] Carlo Magno îl cunoştea bine din vremea şederii sale la curtea lui Sigismund (1595—1598). Apoi foarte recent îl întîlnise la curtea împăratului unde Bocskai venise în fruntea unei delegaţii a lui Sigismund să trateze condiţiile unei noi cesiuni a Transilvaniei. În sfîrşit, în august 1599, Carlo Magno îi vînduse mina sa de aur de la Ruda, primită în dar de la Sigismund. Acum situaţia devenise însă foarte gingaşă, din cauza descoperirii uneltirilor lui Bocskai pentru readucerea fostului principe (vezi notiţa introductivă).

aici ... voi spune doar că Mihai Kathonai[18] a avut sfîrşitul pe care îl merita şi bănuiesc că pe tăcute s-a întîmplat la fel cu Kornis[19] *e forse altro apresso* căci nu se poate auzi nici o ştire despre locul unde s-ar afla ... şi mi se spune că voievodul ar face acelaşi lucru cu Naprágy[20] dacă nu ar avea consideraţie pentru haina lui preoţească. Dar îi voi arăta eu cum va putea face ca el să ajungă în mîinile maiestăţii sale şi cu prilejul Dietei din Pojon[21] va putea fi atras în capcană ...

Am venit chiar acum de la audienţa care a fost foarte mulţumitoare *(grata)* şi mi s-a arătat foarte multă bunăvoinţă. Şi cum nu a fost vorba decît de salutări şi complimente, cred că azi sau mîine voi obţine o audienţă particulară.

[Să vină comisarii cît mai iute, căci sînt aşteptaţi şi doriţi şi lucrurile se vor rezolva mai bine decît se crede ... etc.]

[RAPORT COMUN CĂTRE ÎMPĂRAT AL LUI CARLO MAGNO ŞI GIOVANNI DE' MARINI POLI][22]

1600, ianuarie 24, Alba Iulia

... Cu toată supunerea şi credinţa facem cu- p. 648
noscut maiestăţii voastre că în ziua de 23 a lunii de faţă, a sosit aici Carlo Magno şi a fost primit de ilustrisimul voievod cu mare cinste ... la un sfert de leghe <de oraş> şi în ziua de 24 s-a ţinut audienţa publică şi în ziua de 25 cea secretă, care a ţinut trei ore, în care Carlo Magno a expus cele poruncite de maiestatea sa.

Răspunsul ilustrisimului voievod a fost că nu poate să ia o hotărîre deocamdată, pînă nu va fi fost informat de către solii săi, trimişi la maiestatea voastră, de felul în care vor fi fost ascultaţi şi sloboziţi de către maiestatea voastră, şi s-a plîns mult de maiestatea voastră că a arătat atîta neîncredere în el, reţinîndu-i restul de bani împreună cu darul pe care avusese

---

[18] Fostul jude al Clujului care îl primise pe Sigismund la reîntoarcerea lui aventuroasă în Transilvania (1598). Acest Kathonai a fost găsit ucis pe cîmp, de către ţăranii pe care îi asuprea. Îndată au circulat mii de zvonuri că domnul ar fi pus să-i taie beregata, lăsîndu-l să moară şi oprind chiar cu străşnicie să-i fie ridicat cadavrul. Într-o altă versiune, tot atît de fantezistă, domnul l-ar fi ucis chiar el, cu o lovitură de pumn (!).

[19] Gaspar Kornis de Rusca senator, fost căpitan al Hustului. După înfrîngerea cardinalului s-a raliat lui Mihai Viteazul, dar foarte curînd va trece la Sigismund Báthory. În luna mai 1600 se pretindea, în mod fantezist, că domnul l-ar fi ucis *şi pe el!*

[20] Episcopul catolic de Transilvania şi cancelar al principatului.

[21] Dieta imperială de la Pojon, sau Pressburg-Bratislava.

[22] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat în *Hurmuzaki*, XII, pp. 648—651.

de gînd să-l trimită prin Carlo Magno și Petru Armeanul, și aceasta numai[23] datorită zvonului pe care l-a răspîndit pe aici curierul maiestății voastre, Gaspar Malikh[24], în afară de faptul că Petru Armeanul, la îndemnul și din porunca maiestății voastre, a trimis pe tovarășul său în grabă de la Viena ca să facă cunoscut stăpînului său că <banii> îl urmau. Și voievodul presupune, negîndindu-se mai departe, că aceasta s-a întîmplat în urma vreunei neîncrederi deosebite, sau vreunei știri calomnioase[25] care l-au făcut pe împărat să se tragă înapoi de la acest gînd și bunăvoință față de el, și dacă Petru Armeanul ar fi venit la timp, să-i dea de știre de ce se întîmpla, el hotărîse să vină însuși la maiestatea voastră ca să-i facă plecăciune... [etc.] și din cauza zăbavei acestui armean nu-și mai poate înfăptui gîndul, întrucît primăvara îl îmbie la o acțiune de laudă, mulțumită — desigur — ajutorului și sprijinului care îi sînt făgăduite de îndurarea înnăscută și de generozitatea maiestății voastre. L-am îmbunat întru cîtva și îndeosebi Carlo Magno, arătîndu-i cauza acestei întîrzieri, pentru ca să binevoiască să se lase de această îndoială, întrucît maiestatea voastră nu s-a gîndit niciodată să aibă vreo îndoială cu privire la persoana lui, și că în curînd maiestatea voastră îi va manifesta favoarea sa prin alte semne pe măsura meritului său și a marii sale vitejii. Numai doar să aibă puțină răbdare, și peste puține zile o va vedea manifestîndu-se după voința și dorința sa.

[Din partea comisarilor i s-a dat lui Carlo Magno o scrisoare a lui Pezzen cu privire la declarațiile solilor domnului la Viena, și îndeosebi ale lui Mihalcea[26]: că stăpînul lor are de gînd să rămînă posesorul, guvernatorul, și exceptînd doar numele[27], patronul absolut al Transilvaniei. Asupra acestui punct, cei doi emisari îi cer domnului să dea instrucțiuni solilor săi] zisul domn voievod declarînd în fața noastră că a ocupat și dobîndit această țară în numele maiestății voastre, și o ține în acest scop și că era întotdeauna gata să asculte de poruncile sale, însă el se plîngea de neîncrederea maiestății voastre față de el, zicînd: „Pînă acum, maiestatea sa și lumea întreagă au cunoscut statornicia și credința mea, și aș vrea să le-o

---

[23] Paranteză a autorilor raportului introdusă în expunerea indirectă a spuselor domnului.

[24] Acesta sosise la Alba Iulia înainte de 22 decembrie 1599, cînd Giovanni de' Marini Poli îi scrie lui Mihail Székely la Satu Mare că G. Malikh a adus scrisoarea împăratului către voievod, și că acesta îi mai trimite și un colan cu pietre scumpe în valoare de 25 de mii de ducați și o *vesta ducalle*, adică darurile pe care urma să le aducă Carlo Magno.

[25] *Sinistra informatione de male lingue.*

[26] *Miali.* Misiunea lui Mihalcea și Stoichiță trebuia să lămurească într-un fel poziția lui Mihai față de împărat și față de Transilvania. Era prima solie adevărată. Cea anterioară a lui Petru Armeanul fusese doar o notificare solemnă a victoriei cu înfățișarea trofeelor trimise.

[27] *E dal nome in puoi.*

arăt și în fapte mai mici, numai să fiu sprijinit și ajutat de maiestatea sa"[28]. El nu dorește altceva pe lume decît a sluji pe Dumnezeu și pe împărat, numai pentru a dobîndi în creștinătate un nume nemuritor. Dar ceea ce l-a durut mai mult a fost că s-a și divulgat [neaducerea banilor] în toată armata sa, și din partea [soldaților] de orice nație vine întrebarea: unde au rămas banii și darul? Căci a apărut // și Carlo Magno, nu numai Petru Armeanul[29]. p. 649
De sigur că este foarte tulburat, făcîndu-mă să constat că el pierde mult din prestigiul său și din renumele său în ochii soldaților săi. Și în încheiere zice: „Maiestatea sa se încrede mai mult și dă mai multă crezare celor care o trădează și îi vatămă țara[30] decît celor care i-au dobîndit stăpîniri" și mi-a spus pe față[31] că unul este Basta, [altul] Bocskai apoi cei doi Ștefan Báthory[32] precum și alții din Ungaria Superioară care sprijină și îndestulează cu alimente cetățile dușmanului de la granița aceea, și care nu vor ajunge niciodată ca să arate acea credință adevărată pe care a arătat-o el maiestății voastre, punîndu-și în cumpănă nu numai persoana lui, ci și soția și copiii săi și zălogind tot ce avea, pînă și giuvaerele soției sale pentru a plăti oștășimea spre a împlini porunca maiestății voastre în vederea răzbunării asupra rebelilor săi și a recuperării Transilvaniei... Mai arătînd și puținele ajutoare primite de la ea[33] și argumentînd că maiestatea voastră a avut mai multă cheltuială cu un regiment de nemți[34] decît cu toate ajutoarele care i s-au dat lui; iar din aceste regimente nu se află la luptă niciodată mai mult de două treimi [din soldați]; și aceștia sînt cei care sînt iubiți și prețuiți, iar zisului voievod nu i se recunosc bunele intenții și hotărîri, nedîndu-i-se nici măcar ce i se datora[35] înainte de ocuparea acestei țări. Și de unde mai întîi se scuza că nu-și poate face datoria pentru că sînt oprite trecătorile, acum ei vor ocupa munții. Însă prin aceasta el va înlesni garantarea siguranței drumului[36]. Și ne-a spus fățiș să scrim deschis maiestății voastre că dacă nu ar fi luat în considerație credința pe care i-o poartă, s-ar fi răzbunat într-un fel contra lui Basta care împreună cu ceilalți partizani ai săi numiți mai sus, au neno-

---

28 Se redă și în continuare declarația domnului, dar acum în formă indirectă.

29 Fraza următoare este un comentariu al agentului pe marginea declarației pe care o raportează.

30 *Paesi.*

31 *Liberamente.*

32 Adică de Somlyo și de Ecsed. Primul era fratele cardinalului Andrei, celălalt aparținea ramurii din Ungaria habsburgică.

33 = De la maiestatea voastră.

34 Se referă, foarte probabil, la trupa lui Basta.

35 Se poate vedea și din rapoartele lui Lassota că imperialii erau întotdeauna în urmă cu plata sumelor promise. Pînă și suma avansată de Mihai agenților imperiali la Tîrgoviște, pentru a fi trimisă tătarilor cu care se purtau tratative, a rămas neplătită multă vreme.

36 *Et dove che prima si escusava non poter far il debito per esser impedito li passi, adesso impediranno li monti. Però quelli farà facilitare, aciò la strada sia sicura.*

rocit[37] trei comitate, cutreierînd țara ca să stoarcă sîngele bieților țărani; și dorința lui [a lui Basta] era să intre și în această țară să facă același lucru. Dacă se socoate atît de viteaz, de ce nu a încercat pînă în acel moment[38] să atace cu armata sa vreo cetate a inamicului?

Și voievodul a zis ca maiestatea voastră să-i dea bani pentru a mulțumi oastea, lăsîndu-l să facă ce trebuie, și speră să facă lucruri atît de vrednice de laudă încît se va putea judeca cine e mai destoinic dintre ei doi și cine se va arăta mai cu credință față de stăpînul său, căci el nu vrea să aștepte ca dușmanul să ajungă sub <zidurile> Vienei, ci va merge mai degrabă pînă la Adrianopol ca să dea piept cu el... și el nu dorește ca să treacă prin mîna sa nici un ban, pînă ce maiestatea voastră nu trimite comisarii săi care să împartă lefurile soldaților în fața sa, la trecerea în revistă[39] care se va face. Această oaste este bună, în stare să reziste la orice greutate și este încercată în lupte, căci o ține și iarna și vara[40].

Și în încheiere el spune că ori de cîte ori maiestatea voastră ar afla la el vreo lipsă, să i se facă cunoscut și el nu va pregeta să o mulțumească, sau dacă maiestatea sa nu este mulțumită cu slujba sa, să binevoiască să-l dezlege de jurămînt, căci cu ajutorul lui Dumnezeu și iscusința sa va ști bine cum să-și dobîndească stăpîniri[41], iar el făgăduiește maiestății voastre de a nu se trage niciodată înapoi sau a se depărta de ea, și nu va lipsi de a urmări dușmanul mai mult ca niciodată pentru slujba maiestății voastre și a creștinătății, avînd nădejde în Dumnezeu că va ieși la iveală credința sa și va triumfa asupra nedreptății care i se face. Și pînă atunci se va ruga de maiestatea divină să țină seama de dorința pe care o are de a sluji pe maiestatea voastră.

Domnul voievod ne-a îndemnat să avem bunătatea să înfățișăm maiestății voastre cele cuprinse aici, în felul cum sînt scrise și pentru satisfacția sa deplină să <i se> citească scrisoarea de față[42]; așadar maiestatea voastră să ne ierte dacă am mers atît de departe cu îndrăzneala. Ne-a spus că a și făcut trecerea în revistă a tuturor secuilor putînd sluji la oaste, aflători în acele comitate[43] și spune că a aflat numărul de 56 de mii, și cum el le-a redat libertatea, ei s-au oferit să-l slujească în orice prilej al său și orice acțiune cu 12 mii de archebuzieri pedeștri și 12 mii de sulițași, și dacă ar fi avut archebuzele și armamentul pe care le aștepta de la maiestatea voastră, ar fi și făcut pînă acum o „mostră" generală.

---

[37] *Rovinato.* Este vorba de devastările soldățimii lui Basta, lăsată să-și asigure subzistența în chip samavolnic în acele comitate exterioare rămase, cu cetățile lor, pe seama lui.

[38] *In questo mentre,* adică înainte de intrarea lui Mihai.

[39] *Mostra.*

[40] *Nel instade (!) et inverno.*

[41] *Acquistarsi paesi.*

[42] *Ha volsuto legere la presente.*

[43] Comitatul [sau Țara] secuilor.

Azi am încheiat şi stabilit cu voievodul să înlăturăm cîteva persoane // potrivnice maiestăţii voastre, dar în taină şi în mod neoficial[44]. Printre ei (?) este acel Ieronim Zlatarić, bosniacul[45], Dumnezeu să-l aibă în grijă. Şi treptat, treptat, va urma şi restul pentru a alege pe cei răi dintre cei buni . . .

[SCRISOARE CĂTRE COMISARI][46]

1600, ianuarie 26, Alba Iulia

Voievodul m-a chemat la audienţă, care a ţinut două ore; mă gîndeam cum să-l liniştesc şi să-l îmbunez cu făgăduielile şi ofertele ce i se fac, dar ar fi fost mai bine să fi rămas la Satu Mare, căci voievodul — ca să spunem lucrurile pe faţă — îmi zice: „Sînt sătul de atîtea făgăduieli“[47] şi mi-a zis cuvinte care chiar de aş fi avut pe mine zece armuri, mi-ar fi străpuns inima, zicînd că trădătorii care îl asasinau pe împărat ca Basta, Bocskai, Báthory de Ecsed şi cel de Somlyo, şi cei ce strică pactele sînt acei ce sînt respectaţi şi favorizaţi, „iar eu care am redobîndit ţara, cu marea mea cheltuială şi primejdie, părăsindu-mi ţara ca să răzbun pe maiestatea sa contra rebelilor săi, sînt dispreţuit şi ceea ce e mai grav, este neîncrederea în mine pentru gînduri pe care nu le-am avut niciodată“ şi alte lucruri care îmi străpungeau adîncul inimii. Eu nu pot să spun că nu are dreptate, fiind încă şi mai încredinţat că niciodată nu se va constata că ar fi avut intenţia de a rămîne stăpînul Transilvaniei şi că dacă maiestatea sa ar trimite pe oricine afară de Basta, el nu ar sta o clipă la îndoială, pentru că gîndul său este de a trece mai departe şi nu se va întîmpla niciodată — chiar dacă ar fi părăsit de maiestatea sa — ca el să se înţeleagă cu turcii şi nici cu polonii, şi el se vaită că pierde prilejuri atît de bune din lipsa unor sume atît de mici de bani. Şi dacă ar fi avut archebuzele [cerute] ar fi şi trecut în revistă pe secui. În sfîrşit, dacă aş scrie totul, ar fi un fel de lamentaţii ale profetului Ieremia. Mă tem că bietul Armean n-o s-o ducă bine cu voievodul, care l-a făcut în faţa noastră mincinos şi trădător. Dar eu şi signor Marini[48] l-am mai îmbunat cîtva. În numele lui Dumnezeu, să vină domniile voastre în grabă, pentru că e mare nevoie <de aşa ceva>. Şi să dea Dumnezeu să vină cu o veste bună, căci e mare îndoială, cu felul de

---

[44] *Secretamente e in particolare.*
[45] Cel care trădase cardinalului tratativele secrete ale lui Mihai cu împăratul.
[46] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat în *Hurmuzaki*, XII, p. 650.
[47] *Sono già hormai saccio e stuffo de tante promesese.*
[48] *Marino* = Giovanni de' Marini Poli.

a purcede al celor de la curte, ca să pierdem a treia oară Transilvania şi totodată şi prietenia domnului[49]. Şi nici nu ar putea să se silească ei mai mult la curte ca să o piardă, de cum fac. Dumnezeu să-i ierte pe cei care au această vină. Şi acum mă opresc, pînă ce mă voi revedea cu domniile voastre, pentru că nu voi mai sta mult aici după sosirea domniilor voastre, decît dacă mi-ar veni alte instrucţiuni din partea maiestăţii sale...

P. S. Cînd veţi ajunge la Cluj, daţi-mi de ştire ca să vă pot ieşi înainte şi spune din gură[50] ce s-a mai întîmplat.

RAPORT CĂTRE IMPĂRAT
DESPRE AUDIENŢA SA LA MIHAI VODĂ[51]

Alba Iulia, 1600, ianuarie 31 sau feburarie[52]

p. 569 [După sfatul lui Giov. de'Marini Poli, Carlo Magno s-a adresat lui Rally, Mitropolitul de Tîrnovo, ca să potolească supărarea lui Mihai Vodă datorită faptului că se revocase ordinul de a se plăti banii făgăduiţi[52] şi că şi Carlo Magno venise fără a aduce vreun dar.] „Şi nu atît pentru bani, sau pentru valoarea darului, dar numai pentru că acest lucru a fost divulgat în toată Transilvania şi fiecare face tot felul de comen-
p. 570 tarii despre aceasta". Eri seara mi-a trimis răspuns acel arhiepiscop ca să-l vizitez şi să-mi dea de ştire că mîine, adică în ziua de azi // va trimite să mă ia înainte de a se face ziuă. Şi astfel în dimineaţa de azi, de la orele 6 pînă la 9, fiind de faţă acest arhiepiscop şi Giovanni Marini, am fost la el şi era înveşmîntat în „odăjdii"[53] şi punea[54] să se aducă înaintea mea mulţi saci de ducaţi pentru a-i plăti pe cazaci ce erau în faţa palatului, cu toţii călări, şi zicea: „Oştirei mele îi dau leafă puţină, dar doresc ca să se plătească în fiecare lună, şi astfel trebuie să mă ajut cu puţinii bani pe care mi i-am găsit[55] în speranţa că acei ai maiestăţii sale cezaree nu vor mai întîrzia mult". Eu i-am dat din nou asigurări în sensul acesta şi am văzut că s-a mai îmblînzit[56].

---

[49] *La amicitia del Valacho.*

[50] Adică acele lucruri pe care nu a vrut să le scrie.

[51] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat în *Hurmuzaki,* XII, pp. 569—571.

[52] Scrisoarea a fost greşit datată de editor ca fiind din 2 ianuarie, dată la care nici nu sosise Carlo Magno la Alba Iulia, venit în realitate la 23 ianuarie. Pentru situarea ei după 31 ianuarie, eventual 2 februarie, vezi *Hurmuzaki,* XII, pp. 655—658, scrisoarea lui Magno către Pezzen.

[52a] Pe care trebuia să-i aducă Petru Armeanul.

[53] *In pontificale* (este vorba aici de Ralli apoi de Mihai).

[54] Mihai.

[55] *Dar mano al pochi ducati che mi ritrovavo.*

[56] *Şi era blandato assai più che prima.*

El a spus arhiepiscopului — „Chemați să vină capelanul, să dea mai întîi sfînta binecuvîntare mai înainte de a începe să luăm hotărîri cu privire la cererea maiestății sale cezaree, stăpînul meu. Atunci a apărut un alt episcop cu mantie de fir, cu o mitră episcopală foarte bogată. Îndată arhiepiscopul a luat aghiasma și a aghiesmuit pe cei de față și apoi a întins o cruce împodobită cu pietre scumpe ca să fie sărutată. zicînd: „În numele lui Dumnezeu și a sfintei treimi“ și a început[57] să vorbească „Întrucît maiestatea sa vrea să mă cinstească împreună cu fiul meu[58] cu titlul de Principe al Sfîntului Imperiu și să mă miluiască[59] și să-mi dea mijlocul de a putea duce război și a dobîndit pentru mine bunăvoința sanctității[60] sale și a regelui Spaniei[61] și a altor principi creștini, mă hotărăsc să mă las de cele ce le-au tratat solii mei cu maiestatea sa și să rămîn la bunăvoința sa. Și pentru mai multă siguranță vreau să întăresc toate acestea cu numele meu și pecetea mea“, cerînd el de la maiestatea voastră doar să binevoiască să lase să nu se schimbe garnizoanele de față, pentru a-i putea mai ușor înșela[62] pe turci, pe poloni și pe moldoveni, „ținîndu-i încă în nădejdea necurmată că eu sînt[63] sub ascultarea turcului“ (căci dacă s-ar schimba garnizoanele de îndată turcii nu i-ar mai da nici o crezare). Și mi-a și arătat scrisori recente de la Ibrahim[64] în care îl asigură că în curînd va primi de la sultan[65] un dar însemnat, zicîndu-mi că el scrie lui Ibrahim să binevoiască să fie el cel care să mijlocească pacea între acești doi împărați, și Ibrahim îi face mari făgăduieli[66] dacă ar putea cumva să ducă această întreprindere la bun sfîrșit potrivit cu dorința lor — și mi-a spus că așa trebuie să se purceadă cu turcii: hrănindu-i cu vorbe goale[67] și ca maiestatea voastră să se încreadă în sfîntul său botez[68] și că nu-l va găsi (purtîndu-se altfel). Pînă atunci maiestatea voastră să se îngrijească să se pregătească din timp de luptă, pentru ca atunci cînd se va scula el cu armata dincoace, adică cu toți cei care vor fi pe picior de război[69] în această țară, nobili și nenobili, să meargă cu el pentru a asigura apărarea țării[70], lăsînd deci la toate trecătorile de la granițe paza cea mai bună: adică la Brașov din spre Țara Românească, și la Bistrița din spre Moldova, și la fel la Cluj și în acea

[57] Mihai.
[58] Nicolae Pătrașcu.
[59] *Gratificarmi.*
[60] Clement al VIII-lea.
[61] Filip al III-lea (1598—1621).
[62] *Gabar.*
[63] Mihai — aici se trece brusc iar la pers. I.
[64] *Ebrain.* Damad Ibrahim-pașa mare vizir (1598—1601).
[65] Mehmed al III-lea (1595—1603).
[66] *Proferte.*
[67] *Di darli simile pasture di parolle.*
[68] *Sopro el suo santo batesmo che porta.*
[69] *In arme.*
[70] *Per assicurarsi della provincia.*

clipă maiestatea voastră să-şi trimită oastea sa ca să ia în primire toate cetăţile de la granița Transilvaniei. Şi în felul acesta se va ajunge a se asigura din partea turcului care nu va gîndi decît că el îi este bun vecin, în timp ce el plănuieşte să treacă Dunărea pe neaşteptate întrucît bulgarii şi sîrbii îl aşteptau cu dorinţa cea mai vie.

Şi pentru ca maiestatea voastră să fie sigură de această hotărîre a sa, el vrea ca eu să duc maiestăţii voastre un legămînt autentic pecetluit şi subscris de mîna sa proprie şi a arhiepiscopului şi a lui Giovanni Morino, şi pentru o şi mai bună confirmare a acestei hotărîri ale sale, el trimite un om al său cu poşta[71] la maiestatea voastră pentru întărirea acestei rînduieli, poruncind acestui om al său ca ieşind înaintea ambasadorilor săi să-i oprească în drum pînă ce maiestatea voastră ar afla cele ce s-au tratat, şi aceste lucruri tratate nu vor fi decît spre marea mulţumire a maiestăţii voastre şi în acest scop pînă în două zile vom pleca cu toţii împreună la Satu Mare ... Şi mi-a jurat că în anul acesta va da o asemenea dovadă despre destoinicia sa, încît maiestatea voastră nu va avea să se teamă că inamicul să vină cu armata să aducă vreo vătămare maiestăţii voastre. Şi cu voia lui Dumnezeu la plecarea sa a hotărît să vină să se închine maiestăţii voastre împreună cu iubitul său fiu şi prin
p. 571 mine trimite un portret înfăţişîndu-l împreună cu // fiul său şi alături[72] este zugrăvită lupta purtată cu Cardinalul şi de partea cealaltă e numele său, şi mi-a spus că de îndată ce va fi sosit darul maiestăţii voastre vrea să trimită pe comisul său cu cinci cai de toată frumuseţea împodobiţi cu valtrapurile cele mai bogate, şi alte lucruri turceşti ...

[Primind Carlo Magno vestea de la Ungnad din Caşovia că s-au trimis 30 000 de taleri — îi comunică vestea lui Mihai adăogînd că în curînd va urma şi restul.] De care lucru s-a bucurat voievodul şi s-a înviorat cu totul şi m-a condus pe jos la arsenal cu mai bine de 1 000 de archebuzieri ca să văd cum se toarnă un tun cu numele maiestăţii voastre pe el şi pune să se toarne într-una arătînd că vrea un număr de 60 de bucăţi în afară de tunurile vechi, şi cea mai mare parte pentru ca să le ia cu el peste Dunăre în expediţia ce vrea să o facă împotriva turcilor, deşi totodată îi umblă prin gînd şi Moldova[73] măcar că nu a vrut încă să-mi dezvăluie gîndul său. I-am spus să se gîndească bine ca să nu aibă maiestatea voastră vreun neajuns din partea polonilor. A început să rîdă zicîndu-mi: „Mai nădăjduiesc întru domnul să dau ochii într-o zi cu luminăţia sa Maximilian în acel regat"[74]. Şi înţeleg că îl doreşte mult pentru această cîrmuire, zicîndu-mi: „Venind acolo vreau să dau pe unicul meu fiu în slujba sa".

---

[71] = Logofătul Pantazi vezi N. Iorga, *Documente relative la Petru Şchiopul şi Mihai Viteazul* în An. Ac. Rom. 1898, p. 475 (41).

[72] *Apresso.*

[73] *Li va la Moldavia per la fantasia.*

[74] In Polonia. Aluzie la veleităţile lui Maximilian de a ajunge rege al Poloniei.

Se plînge mult de regele Poloniei şi de Ieremia Movilă din Moldova şi că la Constantinopol îl pîrăsc, pentru ca turcul să nu se încreadă în el, cum că e lucru sigur că el s-a declarat pentru austrieci pe toată viaţa şi că ţine aceste state în numele Împăratului. Şi pentru ca să arate el şi polonilor că nu este aşa mi-a mărturisit în taină că vrea să trimită un om al său la regele Poloniei, dînd de ştire că rămîne mai departe neutru şi că doreşte să fie un bun vecin şi să fie mijlocitorul care să aşeze pacea între maiestatea voastră şi sultan, zicîndu-mi că trebuie să purceadă în felul acesta cu asemenea neamuri de oameni în care e mai rău să te încrezi decît în turc — pînă ce va vedea prilejul de a se răzbuna. După ce am tratat pe larg cu voievodul am hotărît în privinţa celor doi prizonieri, adică nepotul răposatului Cardinal[75] care a fost pajul maiestăţii voastre, şi acela care s-a proclamat ca rege al Bosniei[76] să le facă de petrecanie într-ascuns, ceea ce cred că s-a şi întîmplat[77]. Acelaş lucru se va face şi cu Imre Diach[78] şi alţii pe care i-am şi însemnat în scris. Şi aşa se învoieşte de aici înainte.

Cu privire la episcop[79], la cancelar[80], la Kornis[81] şi la Bodoni[82] pentru ca să se purceadă cu băgare de seamă şi în taină, l-am sfătuit pe Voievod să-i trimită ca soli la această dietă imperială din Ungaria, şi apoi maiestatea voastră va putea să hotărască asupra lor potrivit cu delictele lor în felul care îi va fi de folos. Deşi Kornis merită să i se arate oarecare îndurare — a fost la mine acasă acum două zile desigur cu încuviinţarea voievodului, mărturisindu-mi greşelile sale — plîngînd ca un copil, arătîndu-mi nevinovăţia sa; aşadar maiestatea voastră să facă cu el cum va crede, el dorind să moară în serviciul ei. Şi cred că Voievodul însuşi, vorbind cu mine a zis: că nu numai el, dar şi Ştefan Csáky merită să fie iertat de maiestatea voastră, şi de n-ar fi respectul pentru maiestatea voastră şi sanctitatea sa, el l-ar fi şi executat pe Naprágy[83] — totuşi el lasă totul la buna hotărîre a maiestăţii voastre . . .

Ioan Zelestei[84], vasalul maiestăţii voastre a venit aici cu 500 de călăreţi în slujba acestui voievod care i-a dăruit nişte sate şi i-a dat slujba de

---

[75] Ioan Iffiu.
[76] *Di quello che si publico per Ré della Bosna.* Este vorba de Geronimo Zlatarich.
[77] În realitate ei au rămas în viaţă.
[78] La cererea expresă a Habsburgilor, din cauza purtării sale duşmănoase cu arhiducesa.
[79] Dumitru Naprágy.
[80] Ştefan Csáki.
[81] Gaspar Korniş. Vezi mai sus n. 19
[82] Ştefan Bodoni.
[83] În legătură cu intrigile purtate la instigaţia lui Şt. Bocskay pentru readucerea lui Sigismund Báthory. Se descoperise un complot chiar înainte de sosirea lui Carlo Magno. Fusese prins un emisar al principelui, venit din Moldova . . .
[84] Este probabil acelaşi care a fost executat după căderea lui Mihai, sub cuvînt că el ar fi fost autorul tîlhăriei săvîrşite asupra lui Carlo Magno, căruia i s-a furat pe drum orologiul lui Andrei Báthory, pe care îl trimitea domnul împăratului.

căpitan al Şiriei[85]. Lucru de care m-am plîns mult acestui voievod care în nici un chip nu trebuia să purceadă aşa cu el şi nici cu alţii *senza il conto suo* căci ar fi calea de a jigni pe maiestatea voastră[86]. Mi-a făgăduit *con bel modo* să desfacă totul şi să nu mai greşească pe viitor. Şi să mă creadă maiestatea voastră, că totul vine din lipsa de sfătuitori, şi în adevăr nu are pe lîngă sine oameni de ispravă şi de toate aceste încurcături este de vină Naprágy.

Nu aş dori altă răsplată de la maiestatea voastră decît de a putea primi cu cugetul curat darurile[87] ce mi se înfăţişează şi mi se oferă, dar doamne fereşte ca pentru un interes al meu particular să mă las cîştigat şi să aduc pagubă şi vătămare treburilor maiestăţii voastre. Credinţa pe care i-am jurat-o sper întru Domnul că îmi va da statornicia să o păstrez pînă la ultima suflare a vieţii mele.

Voievodul a aflat dintr-o scrisoare scrisă de cardinal judelui din Braşov că dacă ar fi obţinut el victoria avea de gînd să taie calea spre trecătorile dinspre Ţara Românească ca să fie omorîţi cu toţii[88] şi apoi toţi străinii de orice naţie.

Voievodul va pleca de aici spre Făgăraş pînă în şase zile şi acolo are de gînd să se întîlnească cu soţia sa şi să petreacă vremea carnavalului[89] cu ea, lăsînd însă fiul la cîrma treburilor din Ţara Românească, plîngîndu-se mult de întîrzierea comisarilor. Şi ar fi plecat încă de mai înainte dacă nu ar fi stat ca să-i aştepte, spre a-i lăsa aici în timp ce va fi plecat[90].

---

85 *Világosvár.*

86 Este posibil ca toată această chestiune să fi fost mult amplificată de marea încordare dintre domn şi Basta în legătură cu cetăţile (din comitatele exterioare) cerute de domn. Folosirea unui supus al împăratului era înfăţişată ca un fel de încălcare sau uzurpare de drepturi.

87 Domnul se arăta darnic faţă de agenţii imperiali. Este evident, de pildă, că Giovanni de'Marini Poli a trebuit să înghită destui bani, fără însă a renunţa la aplecarea sa spre insinuări, denaturări ale adevărului etc., care nu apar în manifestările lui Carlo Magno.

88 Se subînţelege românii veniţi în expediţia lui Mihai. Judele era Valentin Hirsehel.

89 *Far carnevale*, adică perioada dintre cele două posturi — al Crăciunului şi al Paştelui. Scrisoarea a fost greşit datată ca fiind din 2 ianuarie. De fapt, ea trebuie aşezată la data de 31 ianuarie.

90 *Starà fora.*

OBSERVAŢII CRITICE

La plecarea sa din Alba Iulia la 13 februarie 1600, Carlo Magno a lăsat domnului un exemplar al textului românesc ce ne-a parvenit purtînd pe prima foaie însemnarea de mîna domnului „Ce-au adus Carlo Mango (!).“ Se ştie că el a avut la bază un concept italian al lui Magno, redat apoi pe româneşte. Acest text, purtînd iscălitura domnului şi cea a lui Magno, este menţionat de comisari de mai multe ori (Hurmuzaki, XII, 699), fără a-l fi avut vreodată în mînă, ci numai o versiune sîrbească întocmită de vistierul Stoica probabil la cererea lor. Acest text românesc corespunde textului publicat de N. Iorga (*Documente... relative la Petru Şchiopul şi Mihai Viteazul*... Bucureşti, 1898, pp. 22—24, vezi şi *Hurmuzaki*, XII, pp. 699—701, versiunea germană a comisarilor). Potrivit cu ideea emisă de editor, acesta ar fi însuşi textul trimis solilor odată cu scrisoarea cu instrucţiuni, ca ei să renunţe la condiţiile tratate cu împăratul, dacă punctele formulate acum s-ar dovedi mai favorabile. Dar vistierul Stoica spune că acest text a rămas la Alba Iulia. Deci cel trimis este un duplicat, şi originalul de la Alba Iulia este cel publicat în 1898. Se pune întrebarea care este raportul între aceste 21 de „puncte“ trimise acum şi acel legămînt de care vorbeşte domnul şi care trebuia să fie trimis de el, pecetluit cu numele şi pecetea sa (vezi mai sus, p. 21) şi subscris de el cu mîna proprie,

precum și de Rally și de Giva. Dar între această declarație spontană și întocmirea textului cam pe la 5 februarie (*ibidem*, p. 475/41) a intervenit o schimbare. Textul celor 21 de puncte nu menționează nicăieri ofertele lui Carlo Magno și revirimentul domnului. Magno nu e numit decît în însemnarea lui Mihai pe prima foaie. „ce au adus *Cal Magno*" în vreme ce textul începe cu o referire la „răspunsurile" aduse de Petru Armeanul. Acestea par să constituie baza cererilor sale de acum. Potrivit cu Armeanul, împăratul accepta dinainte tot ce ar fi dorit domnul: „*Și au zis împăratul: ce va pohti Mihaiu Voevod. tot să fie pre voe Domni-Sale* . . . (2) . *împăratul au strîns sobor* . . . *iar pentru bine ce au făcut Mihai Vodă împăratului și e-u slujit. ca să-l ajute împăratul. ear împăratul să-i dea ce va pohti Mihai Vodă* (3) .. *Ce va pohti Mihai Voievoda de la împăratul să-i dea, care cetăți îi va plăcea* .. etc. etc. (18) *Eu împăratul preste toți împărații. zic și tot soboru să judeci Domnia-Ta. ce veri face să fie făcut, și cum veri zice să fie zis cum să fie mai bine și ce veri pohti. tot va fi pre voia Domne-Tale!* (21) *eră Domne-Ta ce veri zice. nu vom eși din cuvîntul Domne-Tale; acestea sînt în mîna Domne-Tale, de le biruiești* . . ." La sfîrșit s-au iscălit amîndoi, *Io Mihail Vod. Carlo Magno m.p.* dar nu apar subscrierile lui Rally și Giva pomenite de domn. Este o distanță ca de la cer la pămînt între ofertele mărturisite de Magno: anume *titlul de principe al imperiului* și *ajutorul bănesc de la capii creștinătății* pentru lupta contra turcilor și expunerea dorințelor domnului pe baza declarațiilor aduse de Armeanul, că împăratul acceptă orice ar vrea domnul, cetăți, titlul de crai pentru el și fiul său etc. etc. afară doar de pornirea împotriva domnului Moldovei care nu este oportună.

Cum s-a operat această schimbare, de la declarația solemnă față cu Rally, pînă la întocmirea scrisorii din 5 februarie (după datarea lui N. Iorga și în orice caz, înainte de venirea comisarilor la 10 februarie)? Trebuie observat că Petru Armeanul a sosit de la împărat odată cu Magno, și că deci el i-a înfățișat domnului „răspunsurile" împăratului cam tot acum. Se poate chiar ca spaima lui de domn să-l fi îndemnat să forțeze nota lingușirii în formularea lor. În adevăr, în audiența de la 25 ianuarie el este făcut mincinos de domn în fața lui Magno și Giva, care se și tem pentru el să nu pățească ceva. Dar la venirea comisarilor la 10 februarie el își redobîndise favoarea. În textul acestuia, sînt anunțate la punctul (1) *10* răspunsuri și o dată scrise, apar, *21*! Printre ele se află și unele puncte în parte atinse în scrisorile sale de Magno: de ex. pedepsirea vrăjmașilor împăratului și ai arhiducesei, punctele (11) (12) și poate punctul (13) privind menținerea posesiunilor dăruite de Sigismund arhiducesei. De asemenea punctul (10) pare o versiune mai înflorită a ofertei amintite de Magno. Iată-l: „*Împăratul au trimes la Franța, la Spania, la papa și la toți cei mai mari de bărbăție și de vitejie ce ești al doilea Alexandru, ca să te ajute cu bani și cu alte multe cinste înfrumusețate: ce vor trimete ei ajutor, bani. ear eu încă de trei ori mai mult*". Tot lui Magno trebuie să-i fie atribuit și punctul (14) destul de obscur privind „. . . *acea țară să nu se strice întru viața Domne-Tale și ceasta a împărăției meale ce să fie amîndoo una în viața Domne Tale*" . . . etc. Iar punctul (15) „*să-mi fii frate de în cei 4 frați*" etc . . . pare să se rezume la recomandarea: *Ce vei vrea să trimeț la împărăția mea, nu trimeate pre streini ce mi scrie cu mîna Domne-Tale de la inimă: ce-ți va fi voia eu-ți foi face.* Regăsim tot inspirația lui Magno în punctul (16) despre exploatarea minelor de

aur şi argint şi eventual de fier, punctul (17) despre gonirea calvinilor şi arienilor şi pedepsirea Clujului şi poate în punctul (18) despre judecăţile din Transilvania care să-i aparţină domnului. Dealtminteri acesta era un vechi privilegiu al Transilvaniei încă de cînd se afla sub regii Ungariei. Ultimele trei puncte par să aparţină mai degrabă lui Petru. Ungnad recunoscînd unele din punctele lui Magno, nu îşi dă seama de importanţa amestecului lui Petru Armeanul, care ar fi fost cel mai în măsură să-i dea lămuririle pe care se duce să le ceară mitropolitului Rally, în speranţa de a putea reconstitui originalul italian pentru a vedea ce anume a întrebat (adică a propus) Magno şi ce a răspuns domnul. Dar Dionisie Rally îi declară că nu a conceput el şi nici nu a văzut acele articole cu care a plecat Magno afară din Transilvania, ci doar a avut articolele pe care le-a lăsat în urmă Magno, *hinn hat undter seiner Fertigung gelassen* (adică spre a fi terminate sau definitivate de el?). Înseamnă oare că e vorba de două texte deosebite, unul (poate primul) — redactat împreună de Magno cu Rally, care ar corespunde acelui legămînt solemn anunţat chiar de domn, şi care trebuia să fie contrasemnat de Rally şi de Giva, şi la care de fapt s-a renunţat — şi celălalt, trimis afară din ţară solilor şi care am văzut că este un amalgam al textului lui Magno cu acela al „răspunsurilor" lui Petru Armeanul? Şi în sfîrşit, în ce limbă a tradus Rally textul italian al lui Magno? Probabil în limba croată, adică slavonă. Ceea ce ne-ar duce la concluzia curioasă că textul tradus acum de vistierul Stoica din limba română în cea slavonă, a trebuit să mai fie tradus într-o fază anterioară în sens invers, din limba croată în cea românească. Dealtminteri, seria tălmăcirilor nu se opreşte aici. Comisarii traduc la rîndul lor versiunea lui Stoica în limba germană, tălmaci fiind Székely care adaugă la text o frază în stilul său caracteristic: *und dieweil er Herr Waida witzig ist so wird er Ihrer Majestät auf dis zu antworten wissen!* Dar Ungnad se apucă să compare un articol în *tălmăcirea lui Rally* şi in cea a lui Stoica. Acesta tradusese in art. (5) *crai* prin rege. Ungnad rectifică: principe al Transilvaniei, dar se îndoieşte ca Magno să fi mers aşa de departe încît să-i dea acest titlu. Observaţii similare face cu privire la art. (6) (despre o soţie de rang princiar pentru fiul domnului). Despre articolele (11) şi (12), el pretinde că Magno propusese să fie pedepsiţi cei care aduseseră pagube cetăţilor Chioar şi Satu Mare şi că Stoica ar fi tălmăcit aceasta prin cei care au duşmănit-o şi au alungat-o pe arhiducesă. Referitor la acest articol al pedepsirii, îşi aminteşte mitropolitul că fusese vorba de Imre Deak şi de Ştefan Bodoni. Vistierul Stoica ar fi mutilat şi art. (6). Mitropolitul îşi amintea că Magno vrusese să scrie ceva şi despre arhiducele Maximilian dar că el l-a îndemnat cu tot dinadinsul să se abţină, şi de aceea nu a rămas <în text>. *(Ibidem*, p. 789—790, rap. din 17 martie 1600). În textul românesc este vorba într-unul din puncte despre arhiducele Maximilian, dar acel punct aparţine fără îndoială lui Petru Armeanul. A fost poate vorba de un adaos la acesta, socotit inoportun fie în legătură cu Polonia, fie cu Transilvania.

Avînd azi mai multe elemente la îndemînă decît a avut Ungnad, care nu cunoştea textul românesc decît indirect, putem relua pe alte baze ancheta încercată de el. Observăm că textul se compune din două părţi unificate prin stilul în care sînt redate de traducătorul conceptului italian. Acesta nu putea fi decît un tălmaci de taină chemat să traducă şi comunicările secrete din audienţele particulare ale domnului. Două nume par să se

impună: Giva și Petru Armeanul. Dar faptul că textul se deschide cu „răspunsurile" înfățișate de acesta din urmă ni-l indică hotărît pe el. Este posibil ca la început să i se fi dat textul lui Magno spre a-l traduce, și ca el să fi sugerat contopirea acestuia cu „răspunsurile" aduse chiar de el. Aceasta ar corespunde cu distincția pe care o face Rally, cînd spune că a avut în mînă conceptul italian al lui Magno dar nu acela trimis solilor. Versiunea românească oferă în cele 21 de puncte zece „răspunsuri" și 11 injoncțiuni redactate de Magno. Ungnad numește în bloc contribuția lui Magno *eine Inhibition.* Dar care este izvorul de inspirație al lui Magno? O confruntare cu răspunsurile elaborate de Consiliul de Război de la Viena la întrebările trimise de domn cu prima sa delegație venită la Pilsen în noiembrie e concludentă. Aceste întrebări în legătură cu problemele deschise de noua situație a Transilvaniei începeau cu trei puncte privitoare la (a) sancțiunile ce ar fi de aplicat dușmanilor împăratului, (b) orașului Cluj (care îl reprimise pe Sigismund), (c) celorlalte orașe mai puțin vinovate. Un alt grup se referea la (d) eventuale tratative cu hanul, (e) plata trupelor domnului, (f) eventuale năimiri de cazaci pentru împărat, (g), privilegiile secuilor și înarmarea lor. Ultimele puncte priveau cererea de trupe germane și ungare pentru garnizonarea cetăților de la graniță și atingeau și o eventuală cucerire a Moldovei. Dacă trecem la textul românesc de la Alba Iulia, putem deosebi contribuția lui Magno de cea a lui Petru. Recunoaștem în punctul (10) oferta lui Magno relativă la ajutorul regelui Spaniei, al papii etc. Punctele (11) și (12) corespund punctelor (a) și (b) ale Consiliului de Război despre pedepsirea vrăjmașilor și rebelilor. Punctul (17) corespunde unui deziderat al arhiducelui Mathias formulat cu prilejul discuțiilor de la Viena. Articolele prevăzînd restituirea bunurilor arhiducesei (13), ferirea de devastări a țării (14), încrederea ce trebuie să domnească între voievod și împărat, care vor comunica direct (15), și pornirea de exploatări miniere (16), precum și cel despre judecățile din Transilvania (18) îi aparțin lui Magno. Punctul (9) referitor la titlul de crai a putut în formă inițială să se refere la cel de principe al imperiului peste care s-a suprapus cel de crai din „răspunsuri" (5). Acest amalgam explică el oare faptul că Magno a iscălit acest text curios, destul de deosebit de propunerile sale dintîi? Vedem totuși că în audiența cu comisarii el desminte în fața domnului afirmația acestuia referitoare la calitatea de guvernator al Transilvaniei pe care el nu a oferit-o domnului. Se poate că atunci cînd și-a dat iscălitura el s-a mulțumit cu asigurările lui Petru că tălmăcirea era conformă cu textul italian. Personal nu avea cum să se lămurească, și poate că în faza aceasta a preferat să nu-l mai amestece pe Giva în această chestiune. Textul românesc se adresa către soli. El înfățișează o contopire a propunerilor sau răspunsurilor din două faze deosebite, cu suprapuneri care se explică poate din împrejurările care au determinat renunțarea lui Mihai la cererile sale anterioare. A trebuit să existe o confuzie între titlul de principe al imperiului și cel de principe al Transilvaniei care a provocat acea renunțare spontană a domnului. Cuprinderea în textul românesc a părții inițiale („răspunsurile" lui Petru Armeanul) era menită să aducă bazele unei rectificări a angajamentului solemn luat în fața lui Rally.

În felul acesta credem că se mai luminează acest text atît de ciudat și de neverosimil la prima vedere.

BERNARDINO QUIRINI

(? — 1605)

Bernardino Quirini, originar din Candia, unde se amestecau influenţe occidentale catolice şi bizantine ortodoxe, întocmai ca în mediul pestriţ de la Pera, intră în ordinul franciscanilor observanţi, şi după îndeplinirea diferitelor rosturi prin Italia, cîştigă bunăvoinţa şi interesul prelatului Giulio Antonio Sanctorio sau Santori, arhiepiscop de Santa Severina, cardinal presbiter de Sta Barbara apoi cardinal episcop de Palestrina. La recomandarea acestuia e numit la 7 ianuarie 1591 episcop catolic în Moldova şi Ţara Românească cu titlul făurit acum de „episcop de Argeş şi Bacău în Moldova şi Ţara Românească" („Columna lui Traian", VII, 1876, pp. 318, 323). După ultimul episcop catolic din Moldova, care purtase titlul de episcop de Bacău, urmase o eclipsă de aproape un secol pînă la reînvierea vechiului titlu sub altă formă. Desigur trebuie pusă noua numire în legătură cu acţiunea susţinută a lui Bartolomeo Brutti, pentru promovarea catolicismului în Moldova. Aici cucernicul Petru Şchiopul, care chemase pe iezuiţi şi pe franciscani, restaurînd vechea mănăstire catolică din Bacău, mai era încă în domnie. Totodată, momentul părea favorabil pentru captarea şi a Ţării Româneşti în care mai domnea Mihnea, fiul lui

Alexandru Mircea. Acesta se arătase binevoitor catolicismului, atît prin primirea făcută trimisului pontifical Alexandru Comuleo (1586), cît și prin privilegiile dăruite Bărăției și Bisericii Maicii Domnului din Tîrgoviște.

Quirini nu s-a grăbit să ocupe efectiv scaunul episcopal, ci a plecat mai întîi în patria sa, pentru a-și face rost de bani de drum și de însoțitori. Precipitarea evenimentelor l-a reținut acolo. A venit în Moldova abia în 1597 (*Hurmuzaki*, III, 1 pp. 545—551) invocînd ca motiv al zăbavei desele năvăliri dușmane în țările române, precum și ciuma din Candia, care îi închisese drumurile pînă atunci.

Dar în acest răstimp se întîmplaseră multe. Papa Grigore al XV-lea care îl trimisese, murise la 16 octombrie 1591. Domnul Moldovei, către care se îndrepta breva apostolică cu care era înarmat Quirini, plecase din țară și din domnie. Urmaseră după el alți doi domni: Aron și Răzvan. Al treilea, Ieremia Movilă, care era în scaun în 1597, îi ceru o brevă de confirmare de la noul papă Clement al VIII-lea (1592—1605) și care să-i fie adresată lui. Dealtminteri, slujba de episcop catolic fusese exercitată în lipsa episcopului titular de către vicarul apostolic Ieronim Arsengo, pentru numirea căruia stăruise domnul. Lucrurile nu s-au limpezit decît cu plecarea lui Quirini la Roma, pentru a obține o nouă brevă.

Trecerea sa prin Transilvania e semnalată de nunțiul Visconti. Mai tîrziu, la înapoierea sa de la Roma cu breva către Ieremia Movilă, s-a crezut că ar fi fost însărcinat cu o misiune din partea papei către Mihai Viteazul. La 20 iulie 1600 sosește la Satu Mare (*Hurmuzaki*, XII, p. 969). In ce consta, de fapt, misiunea lui este greu de înțeles din regestul publicat al scrisorii comisarilor din 20 iulie. Din fraza redată ar reieși că papa îl îndemna pe domn să nu cedeze Transilvania decît arhiducelui Matias sau arhiducelui Maximilian (!) Dar care era legătura între această chestiune de politică înaltă și persoana modestă a episcopului de Argeș și Bacău? In nici un caz nu poate fi vorba de venirea lui Quirini în calitate de nunțiu (N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, II, 88), ci de simplul fapt că el aducea brevele necesare pentru recunoașterea sa de către domnii Moldovei și Țării Românești ca episcop catolic în amîndouă aceste țări. Un lucru este sigur: că el venea într-un moment de criză, care a precedat cu puțin destrămarea stăpînirii lui Mihai Viteazul în Transilvania și Moldova. Așadar este justificată întrebarea: cînd anume a întreprins Quirini expediția sa la Suceava, pentru săparea pretinselor comori de care ar fi pomenit el domnului român (potrivit cu afirmația lui Andrea Bobbi, v. mai jos relația acestuia și cea a parohului de Suceava, Bathazar). Și cum se împacă diferitele date însemnate de el? Sosit la 20 iulie la Satu Mare, Quirini ar fi venit la Cluj tocmai la 1 noiembrie și ar fi călătorit împreună cu Bobbi spre Moldova, unde au ajuns în preajma Crăciunului (!) Dar primirea sa solemnă de către domnul moldovean în decembrie 1600 pare să infirme versiunea iezuită despre activitatea sa anterioară la Suceava din porunca lui Mihai Viteazul, dușmanul lui Ieremia. Momentul unei atare căutări s-ar situa cu destulă greutate la începutul lui august, cînd împrejurările din Moldova nu par totuși chiar așa de prielnice unei asemenea misiuni.

Stabilit definitiv în Moldova, Quirini a avut de luptat în același timp și pentru instaurarea unei discipline necesare în sînul slujitorilor altarului, mireni sau călugări, — cei mai mulți dintre ei însurați și dedați unor îndeletniciri lumești fără a se lăsa de parohiile lor

— şi pentru propria sa reşedinţă din Bacău, contestată de franciscanii de acolo, stîrniţi de intrigile călugărului observant Valerian Lubieniecki, care urmărea să-l silească să părăsească scaunul episcopal, vizat de poloni.

Chiar unii dintre preoţii catolici din Moldova, răbdînd greu jugul ascultării, îl denunţaseră la Roma ca fost partizan al lui Mihai Viteazul şi simpatizant al ortodocşilor, la ale căror procesiuni religioase lua şi el parte, cerînd astfel înlocuirea lui printr-un episcop polon („Columna lui Traian" VII, 1876, p. 318). În cele din urmă a putut să învingă toate aceste neajunsuri. Neputîndu-se duce el însuşi la Roma, a trimis în 1604 pe vicarul său, Ieronimo Arsengo, care avea misiunea de a cere ajutoare băneşti necesare propagandei catolice. Totodată trebuia să stăruie pentru trimiterea unor italieni spre a organiza în Moldova un sistem de învăţămînt catolic, destinat fiilor de catolici, siliţi pînă atunci să meargă la studii în Transilvania. Cu acest prilej, papa Clement al VIII-lea l-a întărit pe Quirini în scaunul episcopal din Bacău (*Hurmuzaki*, VIII, p. 282, doc. 404 din 14 august 1604). El moare în prima jumătate a anului 1605 (vezi scrisoarea nunţiului Claudio Rangone în „Diplomatarium Italicum", II, p. 22, doc. I, 16 iulie 1605, cît şi scrisoarea lui Ieremia Movilă către papa Paul V, publicată de N. Buta, *Patru scrisori domneşti din Arhivele Vaticanului*, în „Anuarul Institutului de istorie naţională", III, Cluj, 1924—1925, p. 553). O mărturie tîrzie afirmă că ar fi fost ucis de tătari (*Memoriale della chiesa catolica di Iaşi*, ed. V. A. Urechilă, Acad. Rom. Mem., II, t. XVI, pp. 165—166). În locul său a fost numit în 1607 vicarul său Ieronim Arsengo.

Quirini a lăsat o dare de seamă amănunţită a constatărilor făcute în cursul vizitaţiei canonice a principalelor comunităţi catolice din Moldova. E intitulată: *Relatione di fra Bernardino Quirini osservante di S. Francesco, vescovo Argense nella provincia di Moldavia e Valachia intorno le cose del suo vescovato fatta alla Santila di Nostro Seniore l'anno 1599*, care s-a păstrat numai în copie într-un manuscris din biblioteca Ambrosiană din Milan.

A fost publicată în „Buletinul Instrucţiei Publice" 1868 (pp. 181—182), împreună cu o traducere românească intitulată: *Relaţiune de Barnardino Quiriniy observante alŭ Sfîntului Franciscŭ episcopu de Argesi în provinciile Moldavia şi Valachia despre afacerile episcopatului ce au făcut Sanctităţii Sale Papei anulŭ 1599.* Textul italian a fost reprodus atît în colecţia *Hurmuzaki* (III, 1, nr. 102, pp. 545—51) cît şi de Chiril Kralevschi în lucrarea *Bernardino Quirini, episcop de Argeş* (1591—1604), publicat în „Revista catolică", Bucureşti, 1915, pp. 518—532.

Alte rapoarte cuprinzînd date asupra istoriei catolicismului în Moldova au fost publicate de B. P. Hasdeu, sub titlul *Documente inedite din biblioteca Doria-Pamfiliană din Roma*, în „Columna lui Traian", VII, 1876, pp. 299—324. Mărturia lui Quirini, alături de informaţii privind în primul rînd viaţa catolicilor din Moldova (indisciplina preoţilor, anarhia morală a credincioşilor, intrigile legate de imixtiunea clericilor poloni în problemele bisericii catolice din Moldova etc.) înfăţişează şi o icoană sugestivă a vieţii de toate zilele din ţară sub ameninţarea tătarilor şi a vărsărilor de sînge. Întîlnim uneori şi afirmaţii neadevărate, de pildă acea privitoare la *distrugerea din temelii* a bisericii catolice de la Argeş, obligîndu-l deci să se aşeze la Bacău. Alteori surprindem reticenţe, de pildă, cu privire la jude-

cata în faţa domnului cu fratele Valerian. De asemenea, încăierarea sa cu preotul Bathazar este înfăţişată într-un chip destul de puţin convingător. Sînt interesante unele amănunte privind în general raporturile episcopului catolic cu domnul Moldovei. Constatăm o mare asemănare între situaţia lui Quirini faţă de Ieremia în 1599 (şi mai apoi) şi între cea a lui Bandini faţă de Vasile Lupu, după trecerea mai multor decenii. Un lucru se desprinde foarte clar: înclinaţia lui Ieremia pentru biserica romano-catolică, înclinaţie nu tocmai dezinteresată, întrucît pe calea aceasta ştiuse să stabilească unele punţi cu creştinii din Occident, indiferent de realitatea incontestabilă că el făcea o politică turcească. După instalarea sa de către poloni, ca vasal al acestora şi al turcilor, el a înţeles să folosească trimiterea la Roma a lui Arsengo ca un mijloc de a intra în atingere cu curtea papală. Tot astfel a reuşit să intre în legătură cu nunţiul Visconti, menţinînd aceste raporturi pînă la plecarea acestuia. In sfîrşit, marea bunăvoinţă aparentă adoptată faţă de Quirini, şi manifestată prin cuvinte măgulitoare, atenţii băneşti şi oferte de a-l trimite la Roma să-şi scoată breva necesară unei funcţionări corecte — deşi din declaraţiile lui Quirini reiese că acesta exercitase şi atribuţii episcopale fără o oprelişte din partea cuiva — îndreptăţesc bănuiala că domnul înţelegea poate să aibă în persoana lui un emisar la îndemînă. Trebuie subliniat şi pasajul despre iritaţia şi dezordinile create de încercarea neizbutită a introducerii noului calendar în Moldova.

De Quirini s-au ocupat: Al. Sadi Ionescu în *Bibliografia călătorilor străini* pp. 94—97; Ion Ferenţ, *Ieremia Movilă şi catolicismul* în „Calendarul catolic", (1915, pp. 40—45; N. Iorga, *Istoria bisericii române şi a vieţii religioase a românilor*, I, Vălenii de Munte, 1918, p. 206; *Idem*, *Istoria Românilor prin călători*, Bucureşti, 1928, I, pp. 247—249; Anton Mesrobeanu, *Contribuţie la istoria catolicismului în Moldova* în „Cercetări istorice", IV/2, Iaşi, 1928, pp. 77, 79 şi urm. Cl. Isopescu, *Notizie intorno ai romeni nella litteratura geografica italiana del cinquecento* în „Bulletin de la section historique de l'Académie roumaine", t. XVI, Bucureşti, 1929, pp. 81—87; Virginia Vasiliu, *Il principato moldavo e la curia papale*, în „Diplomatarium Italicum", 1930, p. 3 şi urm.

RELAȚIA FRATELUI BERNARDINO QUIRINI[1], CĂLUGĂR FRANCISCAN EPISCOP DE ARGEȘ ÎN PROVINCIILE MOLDOVA ȘI VALAHIA, DESPRE AFACERILE EPISCOPATULUI SĂU, FĂCUTĂ SANCTITĂȚII SALE PAPA[2] ÎN ANUL 1599

În anul 1590, în timpul pontificatului papei Grigore al XIV-lea[3] de fericită pomenire, predecesorul sanctităţii voastre, am fost înaintat peste meritele mele la episcopatul şi biserica de Argeş, în Moldova şi în Ţara Românească, fiind propus de prea ilustrul şi prea reverendul cardinal Santa Severina[4], protector al întregului Levant. După p. 182

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat în „Buletinul Instrucţiunii Publice", 1868, pp. 182—191. Confruntat şi cu *Hurmuzaki*, III, 1, pp. 545—551.

[2] Clement al VIII-lea (Ippolito Aldobrandini) (1592—1605).

[3] Grigore al XIV-lea (Nic. Sfondrati) papă (1590—1591).

[4] Giulio Antonio Santorio, arhiepiscop de Santa Severina (1566), cardinal presbiter de Sancta Barbara (1570) apoi cardinal episcop de Palestrina (1597). A fost primul rector al Colegiului grec „Sf. Atanasie din Roma". A murit la 7 iunie 1602. În autobiografia sa menţionează că în 1591, la rumămintea sa, papa Grigore al XIV-lea l-a consacrat pe episcopul ales de Argeş. Vezi autobiografia ed. G. Cugnoni în „Archivio della R. Società romana di Storia Patria". XIII, Roma, 1890, p. 197.

ce am primit hirotonirea, m-am întors prin Veneția în Candia, patria mea, unde fusesem provincial al ordinului meu[5], atît pentru a găsi cîțiva frați și a-i aduce cu mine de acolo prin Constantinopol și peste Dunăre în serviciul episcopiei mele — potrivit încuviințării ce-mi fusese dată de scaunul apostolic precum și a îngăduinții generalului ordinului — cît și pentru a plăti multele datorii pe care le făcusem în anul și în lunile în care am stat la Roma, și de asemenea pentru a mă înarma cu încă ceva bani din casa fraților mei spre a purcede mai departe pe mare, neputînd face cheltuiala de a merge pe uscat și nici de a veni prin Polonia.

Ajuns în Candia am aflat ca lucru neîndoios că în Moldova și în Țara Românească erau tulburări și că intrarea în aceste provincii prin Turcia nu era sigură, întrucît Ștefan Voievodul[6], pe atunci principe al Moldovei, către care duceam scrisori de recomandare, ca succesor al lui Petru[7], fusese tras în țeapă[8] și toți ai săi erau prigoniți; și nobilii poloni pentru a pune capăt atîtor schimbări de principi în Moldova și pentru mai multă liniște la hotarele lor — întrucît tătarii au pătruns de mai multe ori în Polonia prin Moldova — căutau să dobîndească de la Sultan susnumita provincie și dreptul de a alege ei pe principe, făgăduind să plătească în veci tributul obișnuit al acelei provincii, astfel că pînă în cele din urmă au ales ca principe pe un nobil polon[9] de neam moldovean, <și> de rit ortodox[10], supus lor. Și aflai de asemenea că în Țara Românească Mihai Voievod[11], principe al acelei provincii, se răsculase[12] împotriva sultanului[13] și stătea mereu cu oștirea sub arme, luptînd la hotare.

Din aceste motive și de asemenea neputînd trece din pricina ciumei care a ținut în Candia trei ani încheiați, nu am putut ajunge în Moldova înaintea anului 1597 și am luat în tovărășia mea ca vicar al meu pe părintele magistru, teolog, fratele Nicolo Bernardo, care stăpînește limba latină și greacă.

---

[5] *Provinciale della mia religione*, adică superior regional peste mai multe mănăstiri ale ordinului.

[6] Quirini face aici o confuzie între Ștefan Vodă, către care se îndrepta breva sa, și Ștefan Răzvan. Ștefan Vodă este fiul lui Petru Șchiopul, copilul pentru care fusese trimis steag de domnie și care era domn nominal sub cîrmuirea părintelui său. Vezi, mai departe, textul din dreptul notei 19, unde Quirini se contrazice, zicînd că breva era adresată lui Petru și tuturor urmașilor săi.

[7] Petru Șchiopul domn al Moldovei.

[8] Răzvan care a luat ca domn numele de Ștefan (mai—august 1595) a avut, în adevăr, această soartă, în urma expediției sale de recucerire a Moldovei din noiembrie—decembrie 1595.

[9] Ieremia Movilă obținuse indigenatul polon și de aceea e declarat aici nobil polon.

[10] *Del rito greco.*

[11] *Michel Vaivoda* — Mihai Viteazul.

[12] La 13 noiembrie 1594.

[13] *Del Turco* — Murad al III-lea (1574—1595).

Ajungînd în sfîrşit în oraşul Iaşi[14] care e capătul <drumului de> intrare în provincia Moldovei <venind> din Constantinopol[15], am aflat că principele ales de nobilii poloni era domnul Ieremia Movilă[16], nobil polon, care locuia în oraşul Suceava[17], capitală <ce se află> la o depărtare de cinci zile. Am anunţat prin scrisori pe principele însuşi că eram trimis de scaunul apostolic ca episcop al celor ce trăiesc după ritul latin în provincia sa Moldova, şi de asemenea pentru cei din Ţara Românească şi că doream să mă închin înălţimii sale cît mai curînd şi să mă folosesc de bunăvoinţa sa pentru a putea îndeplini cele poruncite de scaunul apostolic spre folosul sufletelor supuşilor săi catolici. După cîteva zile, am primit un răspuns foarte binevoitor şi — mi s-a făcut mare cinste, trimiţîndu-mi-se chiar de către principe căruţe, cai şi provizii de drum pentru a putea ajunge cît mai repede înaintea sa cu mai multă înlesnire şi cinste, ceea ce am şi făcut şi îmi trimise apoi în întîmpinare cît şi spre a mă însoţi la intrarea în oraş pe secretarul său, medicul <său> şi pe alţi boieri <ai săi>. p. 183

Acest secretar[18] m-a întrebat dacă aduceam într-adevăr o „brevă" şi scrisori de la sanctitatea voastră îndreptate anume înălţimii sale[19] şi i-am spus că breva era de la papa Grigore al XIV-lea de fericită pomenire îndreptată către Petru voievodul şi tuturor urmaşilor săi din Moldova. Am fost primit de către catolicii noştri în casa bisericii din numitul oraş, casă în care locuia preotul paroh. Şi am stat aici 20 de zile, <fiind> bine îngrijit cu toate cele trebuitoare pentru trai, pînă ce au sosit din Polonia scrisorile de răspuns la ceea ce scrisese principele cu privire la sosirea mea în sus numitul oraş. Am fost chemat apoi în audienţă publică, punînd <domnul> pe mulţi boieri şi nobili ai săi să mă întovărăşească. Ajuns în faţa sa şi după ce am ţinut cuvenita cuvîntare, i-am înfăţişat <acea> brevă, adresată lui Petru voievodul şi urmaşilor săi din Moldova <cît şi> bula mea de episcop şi o brevă a drepturilor mele; le-a luat în mînă, s-a ridicat în picioare şi scoţîndu-şi cuca, le-a sărutat şi le-a dus la frunte cu multă evlavie, supunere şi închinare pentru Sf. Scaun apostolic[20], şi păstrînd numai breva sa, mi-a înapoiat-o pe cealaltă, spunîndu-mi că eram bine venit, că mă primeşte drept episcop al catolicilor[21] săi şi că mă va vedea întotdeauna cu bucurie şi că îmi va da orice ajutor şi cinste, dar că doreşte să aibă mai întîi o brevă de la sanctitatea voastră, care să-i fie adresată anume lui, pen-

[14] *Citta di Giassi.*
[15] *E capo all'ingresso della provincia di Moldavia verso Constantinopoli.*
[16] *Geremia Moghila* (1595—1606).
[17] *Succhiavia.*
[18] Secretarul polon, Paul Lancki, rămas şi sub Simion şi Constantin Movilă.
[19] Voievodului.
[20] Cuvintele *„alla santa sede apostolica"* lipsesc în *Hurmuzaki,* III, 1, p. 546.
[21] *Latini.*

tru a mă recomanda pe mine întru întărirea celor scrise de predecesorul fericirii voastre[22] şi că eu să caut să o dobîndesc cît mai curînd, iar pînă atunci să mă retrag în mănăstirea din oraşul Bacău[23] unde obişnuia să locuiască vicarul apostolic şi care îmi fusese dată de Scaunul apostolic ca reşedinţă episcopală; m-am retras în acel loc şi am scris în mai multe rînduri fericirii voastre şi prea ilustrului cardinal Santa Severina[24] pentru a mi se trimite anunţata brevă, spre a <putea> dobîndi libera stăpînire a episcopiei. Am trimis în acest scop pe fratele Nicolo, vicarul meu, la Roma şi după mai multe luni, văzînd că nu îmi sosea nici un răspuns şi fiind solicitat de principele însuşi, m-am hotărît să vin eu însumi în acest scop să sărut picioa-
p. 184 rele prea sfinte ale Fericirii voastre // şi să vizitez pragul fericiţilor apostoli şi să fac un raport despre lipsurile şi nevoile bisericii mele şi de asemenea pentru a săruta picioarele prea sfinte ale sanctităţii voastre în numele amintitului principe, a cărui bunătate şi dărnicie faţă de mine a fost atît de mare, încît nu numai că m-a hotărît să fac această călătorie, dar mi-a dat şi mijlocul de a o face, dîndu-mi căruţe, cai şi liberă trecere, stăruind să mă întorc cît mai curînd cu răspunsul şi breva sanctităţii voastre.

În acest scurt răstimp în care am stat în Moldova mi-am împlinit pe cît am putut slujba de episcop, vizitînd cea mai mare parte din Moldova, dînd mirul <confirmării> şi conferind taina preoţiei[25] deşi, nu aveam libera stăpînire a episcopiei, aşa cum mi-a făgăduit acel principe să-mi dea, după ce voi primi breva sanctităţii voastre; în unele oraşe am slujit liturghia pontificală chiar în faţa acelui principe, dînd obişnuitele indulgenţe poporului şi am exercitat jurisdicţia episcopală chiar în domeniul temporal[26], căci episcopul catolic are în Moldova un atare privilegiu faţă de catolicii săi.

Am găsit, prea fericite părinte, că de vreo 90 de ani, acea episcopie era vacantă şi că fusese cîrmuită doar de cîţiva vicari apostolici. Acei locuitori se foloseau la nevoie de <episcopii> vecini, spre marele lor neajuns şi primejdie şi de aceea se găsesc multe rătăciri şi foarte grave erori.

Şi provincia Moldovei e foarte mare, îmbelşugată şi mănoasă şi populată, cu multe oraşe şi sate, cu munţi puţini şi multe păduri şi avînd din belşug tot felul de vietăţi. La răsărit[27] (!) se învecinează cu Turcia, Constantinopol şi Ţara tătărească, la miază-noapte se învecinează cu Polonia şi Podolia, la apus cu Ungaria superioară şi la miază-zi cu Transilvania (!) şi Ţara Românească.

---

[22] Grigore al XIV-lea.
[23] *Bachan.* La *Hurmuzaki*: *Bachon.*
[24] Vezi mai sus, n. 4.
[25] *Chresma* (= chrisma). E vorba aici de atribuţii pur episcopale.
[26] *Etiam in temporibus.*
[27] Orientarea este greşită.

Doar în 15 orașe și 16 sate învecinate se găsesc latini catolici, supuși episcopiei mele, în număr de vreo 1691 familii și vreo 10 774 suflete. Restul locuitorilor din Moldova sînt toți de rit ortodox[28] și au episcopii lor, preoții și călugării[29] lor și primatul și arhiepiscopul lor este monseniorul Gheorghe Movilă[30], frate bun[31] al suszisului principe; acest arhiepiscop numește și consacră pe episcopii săi. Deși e moldovean și de rit ortodox, nu recunoaște ca superior <al său> pe patriarhul din Constantinopol și nici pe alt patriarh din Orient. Ar putea fi adus cu multă ușurință la cuvenita ascultare față de fericirea voastră și de sfîntul scaun apostolic, cînd sanctitatea voastră ar binevoi să-i scrie cîteva cuvinte, după ce va scrie principelui, fratele său. Mi-a și făgăduit, ca împreună cu episcopii și prelații săi să se unească cu mine la întoarcerea mea, pentru a face un sinod provincial și a îndrepta multele rătăciri și erori, ce domnesc în această provincie printre ei, ortodocșii, și chiar printre catolici.

Am vizitat orașul și biserica din Bacău, care mi-a fost desemnată de scaunul apostolic ca biserica mea episcopală; // în acest <oraș> și în satele p. 185
învecinate sînt cu totul cam 4 000 de cămine, dintre care numai 216 de familii sînt <de> latini și catolici, iar suflete sînt 1 692. Aici, sînt două biserici, una clădită din piatră, închinată sfintei Maria și alta de lemn, închinată sfîntului Nicolae; cea de piatră este mare și cuprinzătoare. Principele, la cererea mea, pentru a-mi face o favoare, a acoperit-o toată din nou și a cheltuit peste 500 de scuzi de aur[32].

Am găsit podoabele de altar[33] stricate în întregime și potirul de cositor. Am pus să se facă un potir de argint, cu discul său, de către un nobil din Chios[34], vistier al principelui numit Giov<anni> Batista Amoroso[35], al cărui nepot se află la Roma, ca elev la Colegiul grecilor. Se vor face de asemenea repede obiectelele de cult necesare.

Biserica cealaltă, care este de lemn, nu are obiecte de cult și este foarte săracă. Lîngă biserica pomenită mai sus, clădită din piatră, sînt trei chilii, ridicate din lemn, pentru episcop. În acestea stătea vicarul apostolic, iar în vechime locuiau călugării observanți din ordinul Sfîntului Francisc[36].

---

[28] *Greco.*

[29] La *Hurmuzaki op. cit.* lipsește: *li loro vescovi, preti et frati.*

[30] *Georges* (!) *Moghila.*

[31] *Fratelo cardinale* (sic) în loc de: *carnale.*

[32] *Scudi d'oro.*

[33] *Paramenti.*

[34] *Sciobo* (Vezi și *Hurmuzaki*, III, 1, p. 547) = Sciolto, corect: Sciotto.

[35] Era al doilea vistier. Vezi N. Iorga, *Istoria Românilor prin călători*, I, p. 247. Vezi și *Hurmuzaki*, XI, p. LXV.

[36] *Gli frati osservanti de santo Francesco.* Ramură a minoriților supusă unei reguli mai stricte.

În această biserică am slujit liturghia pontificală, am pus să se predice în fiecare sărbătoare în limba maghiară, toţi locuitorii fiind unguri[37], am confirmat în mai multe rînduri peste 2 000 de oameni şi am făcut hirotoniri la „cele patru timpuri"[38], am botezat mulţi copii <eu însumi>, din cauză că parohul se dusese să slujească în satele vecine. Am găsit că mulţi locuitori din acest oraş luau în deşert prea slăvitul nume al Sfîntului Duh, fie la mînie, fie din deprindere păcătoasă; am dat multe edicte împotriva acestui sacrilegiu şi a altor greşeli şi rătăciri şi am pedepsit pe mulţi; datorită acestui fapt se feresc acum de sacrilegiul pomenit şi de erorile amintite.

Am vizitat oraşul Baia, care are aproape 3 000 de cămine[39]. Am găsit numai 63 de familii de catolici şi cam 316 de suflete, unguri şi saşi de neam. Aici sînt două biserici clădite din piatră, una pe jumătate năruită, în care nu se slujeşte liturghia, cealaltă destul de frumoasă şi încăpătoare, cu podoabe de altar în bună stare, potire, discuri şi cruci de argint. În această biserică am găsit ca paroh pe preotul Laurenţiu din Transilvania[40], pus în această parohie de către părintele călugăr Geronimo Arsengo[41], pe atunci vicar apostolic şi acum vicarul meu. Acest preot Laurenţiu, fiind descoperit în anii trecuţi în adulter cu soţia economului bisericii, a fost silit de catolicii noştri să se însoare; altminteri nu-l voiau ca paroh, şi din această cauză, l-am găsit însurat cu o fecioară, cu care a fost unit în faţa bisericii[42], în văzul tuturor, de către un alt preot catolic şi el căsătorit. Şi avea atunci trei fii şi femeia era însărcinată. Şi cum oraşul pomenit era aproape de Ungaria[43] unde putea fugi uşor, i-am arătat cu mustrări părinteşti[44] convingătoare, gravitatea păcatului său şi rătăcirea în care se află şi scandalul pe care îl pricinuieşte; am stăruit atîta pînă cînd s-a despărţit de bună voie de femeie, trimiţînd-o acasă la tatăl ei în alt oraş. După ce a primit din partea mea iertare[45] şi canon izbăvitor, făgăduindu-mi sub jurămînt să nu
p. 186 mai aibă legături // cu acea femeie, aşa cum reiese din înscrisul său, l-am lăsat în susnumita parohie, căci nu am găsit un alt preot mai bun.

Am vizitat de asemenea oraşul Neamţ[46] în care am găsit vreo 250 de cămine[47], dintre care numai 74 familii sînt de catolici iar suflete sînt 383.

---

[37] Cuvintele: *essendo tutti gli habitanti unghari* lipsesc în Hurmuzaki.

[38] *Nell quatro tempora.* Adică zilele de miercuri, vineri şi sîmbătă de după prima zi din postul mare, precum şi de după Rusalii, Exaltarea Crucii şi sf. Lucia.

[39] *fuochi.*

[40] Vezi mai jos, nota 53.

[41] Vezi în *Călători*... II pp. 504—506 biografia lui Arsengo.

[42] *In faciem ecclesiae.*

[43] De fapt Transilvania.

[44] *Munizioni* (= monizioni).

[45] Aceste cuvinte lipsesc în *Hurmuzaki.*

[46] *Nemisi.*

[47] *fuochi.*

Aici, sînt două biserici făcute din lemn. Există obiectele de cult necesare, potire, discuri de argint, şi o cruce de aramă aurită. În acest oraş am găsit un singur preot, bătrîn de peste 70 de ani, de neam sas, pus în zisa parohie de acelaşi vicar apostolic şi avea de asemenea soţie, care era bătrînă ca şi el şi locuiau împreună. Şi prin îndemnurile şi poruncile mele a părăsit-o şi a trimis-o să locuiască într-alt sat învecinat, şi a făgăduit să nu mai aibă legătură cu ea şi l-am lăsat în acea parohie pentru că nu am avut alt preot mai bun.

Am vizitat de asemenea oraşul Trotuş[48] în care sînt cu totul 3 500 de familii de unguri şi saşi. Aici e numai o biserică încăpătoare de piatră, cu podoabele de altar trebuitoare, potire, discuri de argint şi o cruce de aramă aurită. Ca paroh, era preotul Ioan Bene, transilvănean de neam, pus în acea parohie de un alt vicar; acest <preot> afirmă că mai înainte de a primi sfînta taină a subdiaconiei era căsătorit cu o fecioară; acum se află cu ea şi are copii; afirmă de asemenea că a fost hirotonit de episcopul de Cameniţa[49], predecesorul celui de acum. Deoarece nu am avut alt preot, pe care să-l pun în locul său, l-am lăsat în aceeaşi parohie, neputînd să-l hotărăsc să consimtă să o lase, şi l-am păsuit cu gîndul de a cere părerea sanctităţii voastre, ce trebuie să se facă cu el, şi de a îndeplini la întoarcerea mea ceea ce îmi va fi fost poruncit de sanctitatea voastră.

Am vizitat de asemenea oraşul Huşi[50] de 1 030 de case, dintre care sînt numai 72 cu familii de catolici iar suflete <sînt> 435. Aici este numai o biserică de lemn, sînt podoabe de altar potrivite, potire, discuri de argint; parohul, care s-a instituit el singur, este preotul Ioan transilvăneanul, care a fost frate observant al sf. Francisc <şi> subdiacon şi devenind apostat[51] s-a făcut diacon şi <preot> oficiant[52] şi apoi şi-a luat o soţie în oraşul pomenit. Cînd a auzit de venirea mea a fugit. Nu am putut numi alt preot în acea parohie din pricina obişnuitei lipse de preoţi; apoi la plecarea mea, am aflat că voia să se întoarcă în acelaşi oraş.

Am vizitat oraşul Cotnari[53] de 3 500 case, dintre care sînt 198 cu familii de catolici <cu> 1 083 de suflete. Aici sînt patru biserici: trei de piatră şi una mică de lemn refăcută. Cele trei biserici pomenite sînt toate încăpătoare, cu podoabele de altar trebuitoare, cu potire şi discuri de argint şi cu o cruce de aramă aurită. Am găsit ca paroh pe preotul Daniel din Tran-

---

[48] *Tetrussi.*

[49] *Caminico.* Hirotoniile neputînd fi făcute decît de episcopi, este de la sine înţeles că trebuise să se apeleze la episcopii catolici din ţările vecine, în lipsa unui episcop catolic local.

[50] *Ghusi.*

[51] Adică lepădîndu-şi rasa călugărească.

[52] *Si ordino da diacono e da Messa* adică preot mirean.

[53] *Cutunari.* De observat că, în 1604, preot aici este Laurentius Demuth (poate unul şi acelaşi cu Laurenţiu de la Baia), amintit mai sus (n. 40) în darea de seamă din 1599.

silvania, care era de asemenea însurat de curînd cu o femeie văduvă şi fusese cununat în văzut tuturor, înaintea altarului[54] de către un alt preot şi acesta de asemenea însurat. Prin îndemnurile şi poruncile mele, s-a despărţit de bună voie de numita femeie şi s-a jurat înaintea mea, făgăduind să nu
p. 187 mai trăiască cu acea femeie şi să o trimită cît mai repede în alt oraş, după cum reiese din înscrisul dat de mîna lui. Din lipsa de preoţi, l-am lăsat în aceeaşi parohie.

Am mai găsit de asemenea în acel oraş ca învăţător la şcoala de gramatică un laic, cu numele Petru Elman transilvănean, eretic, luteran, care se căsătorise cu un an mai înainte şi preda în ungureşte şi în latineşte copiilor de unguri şi de saşi. În urma informaţiilor ce am luat despre el, m-am dus la el acasă şi, căutînd printre cărţile lui, am găsit trei cărţi eretice în limba maghiară şi o biblie interzisă; le-am luat şi am pus să le ardă. La vorbele bune şi îndemnurile <mele> convingătoare, mi-a mărturisit adevărul: că îmbrăţişase învăţătura lui Luther, dar că nu o predicase nimănui. Pentru aceasta l-am pus să abjure public în biserică doctrina luteranismului şi l-am iertat, dîndu-i canon izbăvitor. A făgăduit sub jurămînt să nu mai cadă niciodată în asemenea rătăciri, după cum reiese din înscrisul făcut de mîna sa. L-am pus să facă o mărturisire de credinţă în faţa mea şi i-am dat voie să ţină şcoala, din lipsă de alţi învăţători.

În trecerea mea prin acest oraş Cotnari fiind găzduit în chiliile numitului paroh, a venit în chilii într-o seară preotul Ştefan, parohul oraşului Suceava[55] şi capelan al miliţiei polone de pedestraşi, împreună cu fratele Melchior polonul, călugăr franciscan, amîndoi bine înarmaţi cu spade şi archebuze. Împotriva voinţei aceluiaşi paroh, au vrut să fie găzduiţi acolo unde eram găzduit eu, prefăcîndu-se a fi prieteni şi supuşi. După ce au cinat, s-au certat cu unul dintre ai mei, făcînd multă zarvă. Spunîndu-le <eu> să tacă, s-au sculat de la masă mîniaţi tare, au luat armele şi au venit asupra mea. Atunci eu am intrat într-o chilie şi am închis uşa şi ei au tras în mine două focuri de archebuză. Iar cu una[56] <din archebuze> au spart uşa şi m-au lovit în cap; bărbierul mi-a scos din rană o bucată de os. M-ar fi omorît dacă nu ar fi alergat curtenii[57] din cauza împuşcăturilor de archebuze trase la 4 dimineaţa. Aceştia au fugit de acolo, dar au fost prinşi de curtenii principelui şi condamnaţi cu multă asprime să-şi piardă capul. Dar după stăruinţa mea, <fiind> rugat de mai marii oştirii, le-am dobîndit viaţa cu mare greutate de la principele însuşi.

---

[54] *In faciem Ecclesiae* provocînd adică un scandal în plus din punctul de vedere al normelor în vigoare.

[55] *Succhiava.*

[56] În *Hurmuzaki*, III, 1 p. 548 apare aici o intervertire şi o mutilare a textului: *„e mi colsero in testa dalla cui ferita il Barbier"* ...

[57] *La Corte.*

M-am întors apoi la Suceava, unde își au reședința obișnuită principele și arhiepiscopul[58], fratele său. În acest oraș sînt cam 6 000 de case cu totul, dar dintre ai noștri <catolici> nu sînt mai mulț de 30 de familii și 153 de suflete, iar dintre soldații poloni și unguri, toți romano-catolici, cam 2 000. Aici sînt două biserici de piatră, foarte încăpătoare și au podoabele de altar trebuincioase, potire, discuri de argint și o cruce de aramă aurită. Într-una din aceste biserici închinată sfintei Fecioare, principele a pus să se refacă altarul și icoana foarte frumos; a cheltuit peste 300 de scuzi și spre a-mi face o favoare a pus să se facă două feloane, epitrahire, sudarii de brocard de argint și patru stihare și // patru tunici. p. 188

În această biserică am slujit de mai multe ori liturghia pontificală, de două ori fiind de față principele însuși și fratele său, arhiepiscopul, cu alți episcopi ortodocși ai Moldovei.

În ziua de Corpus Domini[59] și în a opta zi[60] <după acea sărbătoare> am făcut cu multă solemnitate și evlavie obișnuita procesiune cu prea sfintele daruri, fiind însoțit chiar de principe, boieri[61], arhiepiscop și episcopi, oștire și popor; am ținut de mai multe ori predică în limba greacă, iar pentru cei ce nu înțelegeau limba greacă, prin tălmaci moldovean; am ținut necontenit un predicator pentru poloni în limba polonă. Am făcut hirotoniri la „cele patru timpuri", conferind ordinele minore și consacrarea celor aflați sub ascultarea mea cît și celor străini cu obișnuitele scrisori „demisorii"[62] din partea superiorilor lor, și după o cercetare prealabilă a celor pe care i-am găsit potriviți și îndestul de pregătiți.

Înțelegînd că un tînăr din Transilvania cu numele de Ion, soldat al principelui și care vorbea bine italienește, era fiu de eretici și că venind la biserică, se prefăcea[63] că este catolic, i-am spus să vie la mine acasă și, în urma admonestărilor mele, mi-a mărturisit în sfîrșit adevărul și că ai săi îl învățaseră că în sfînta cuminecătură nu se află cu adevărat trupul Domnului nostru și că romano-catolicii adorau pe papa lor ca pe un Dumnezeu. Și după multe argumente pe care le-am adus pentru a confirma sfîntul și catolicul adevăr, el mi-a cerut iertare și s-a lepădat în fața mea de rătăcirile pomenite. Și-a căpătat iertarea și a primit canonul de îndreptare de la mine și a făgăduit sub jurămînt că nu va mai cădea în asemenea greșeli, <legîndu-se> să trăiască și să creadă ca un catolic și s-a mărturisit și s-a împărtășit.

[58] Mitropolitul Gheorghe Movilă.

[59] *Corpus Domini* se serbează la catolici în joia din prima săptămînă de după Rusalii.

[60] *Octava.*

[61] *Baroni.*

[62] Scrisori prin care un episcop autoriză pe unul dintre diocesanii săi să fie orînduit preot.

[63] Motivul unei atare simulări nu putea fi decît teama de a fi rău văzut de domn.

Am vizitat de asemenea orașul Roman, de aproape 400 de familii, dintre care sînt numai 25 de familii de romano-catolici cu 138 de suflete, de neam unguri și sași. În acest oraș sînt două biserici făcute din lemn, încăpătoare, cu podoabe de altar și potire. Iar înainte de sosirea mea în acest oraș murise preotul paroh, care era și el pe cale să se însoare[64]. Și eu l-am pus pe preotul Ștefan polonul ca paroh al lor, neavînd alt preot mai bun.

În această biserică, am găsit iarăși un foarte mare eres și o mare rătăcire, anume că în fiecare an, în ajunul sărbătoarei prea sfîntului trup al Domnului[65], ostia sfințită cu care se face procesiune în toată octava, dimineața și seara, așa cum se obișnuiește, era predată de paroh la sfîrșitul octavei, într-o cutiuță economului bisericii, un laic. Acesta o ducea acasă la el și o ținea sub patul său, într-o lădiță, tot anul; la sfîrșitul anului, o înapoia parohului, care luînd-o îi dădea alta sfințită din nou. Afirmau că au învățat aceasta prin tradiție de la strămoșii lor, și că o făceau din evlavie; i-am oprit îndată de la acest lucru sub pedeapsa excomunicării și a altor pedepse, atît pe parohul cel nou, cît și pe economul <bisericii> și pe toți locuitorii catolici și prin mila lui Dumnezeu, au încetat de a mai săvîrși această greșală.

p. 189 Am vizitat de asemenea tîrgul Săbăuani[66] și satele // Berindești[67], Tămășeni[68], Lucăcești[69], Adjudeni[70] și Luceni[71] și încă altele vecine, în care am găsit pe toți locuitorii catolici, de neam unguri, în număr de 300 de familii, cam 1 400 de suflete. Biserica tîrgului e clădită din piatră și este mare, dar rău ținută, cu acoperișul stricat. Iar principele, la cererea mea, a poruncit să fie acoperită[72] cît mai curînd cu lemn bun. Deoarece nu e nici un preot în zisul tîrg, și nici chiar în sate, parohul din orașul Roman, care se află la o depărtare de trei mile, slujește o liturghie în biserica sa duminicile și sărbătorile mai însemnate, fără a se împărtăși[73] apoi se duce în acest tîrg și slujește o altă liturghie și aceasta pînă se vor îngriji de un alt preot paroh.

Aflînd că în orașul Vaslui se afla un transilvănean, cu numele de Benedict, care se așezase cu de la sine putere în parohia acestor locuitori catolici, fiind primit de ei de nevoie, în lipsă de alt preot, am trimis să-l prindă și să-l aducă la mine la Bacău[74]. Am aflat că fusese sfințit numai prin punerea

[64] În text greșit *stara pur maritatis*; la *Hurmuzaki, op. cit.* p. 549: *stava Per maritare.*
[65] Vezi n. 59.
[66] *Citta Sabograni,* comună jud. Neamț.
[67] *Berendeşti,* în jud. Bacău, pe pîrîul Răcăciuni.
[68] *Tomasiani,* comună jud. Neamț.
[69] *Lucaciani,* sat în jud. Bacău.
[70] *Giudiani,* jud. Bacău.
[71] *Luciani.*
[72] La *Hurmuzaki,* XII, p. 549; *di nuovo.*
[73] *Senza pigliar <l>a purificatione*; „purificatio" la catolici este împărtășania preotului la liturghie.
[74] *Bachow.*

mîinilor de către un episcop luteran din Transilvania și că slujea liturghia și boteza fără a spune cuvintele sacramentale și că punea să se facă în biserică mărturisire publică în felul luteranilor. Pentru aceasta l-am băgat la carceră cu fiare la picioare într-una din chiliile episcopiei, care sînt toate de lemn. După ce l-am cercetat și l-am dovedit vinovat[75], am voit să-l trimit a doua zi dimineața la Suceava, spre a i se da cuvenita pedeapsă, dar spărgînd casa în aceeași noapte, a fugit cu toate fiarele într-un sat la hotarul Țării Tătărești și după cît am putut înțelege slujea de preot catolicilor din acel sat. Sper că vicarul meu, cu bunăvoința principelui, îl va prinde și că va fi pedepsit cu asprime.

În toate orașele din Moldova am găsit o foarte mare neînțelegere și <chiar> scandal între ortodocși și catolici, mai ales la Suceava, unde sînt atîția poloni, care se țin după noul calendar[76], oamenii din țară ținîndu-se de cel vechi. De aici, se iscau nesfîrșite greșeli și scandaluri, fiecare ținînd în chip deosebit sărbătorile și posturile. Pentru aceasta, am dat ordin, cu puterea ce-mi fusese hărăzită de sfîntul Scaun apostolic, prin intermediul prea ilustrului cardinal Santa Severina, ca polonii amintiți să țină sărbătorile după calendarul vechi. Astfel s-a înlăturat orice deosebire și desbatere.

Am mai aflat că preoții ortodocși botezau din nou pe toți acei catolici care se căsătoreau cu femei ortodoxe sau care voiau să trăiască după ritul lor. După argumentele pe care le-am invocat s-a poruncit, din ordinul principelui și al arhiepiscopului, fratele său, sub pedeapsă foarte grea, ca în toată Moldova să nu mai fie botezați de al doilea catolicii de către preoții ortodocși și astfel s-a pus capăt unor greșeli atît de mari. Numitul principe este atît de prieten și de iubitor al bisericii catolice, încît nu face nici o deosebire între ortodocșii săi și între catolici; ba încă a mărturisit de mai multe ori în public și în discuții particulare, față cu episcopii săi și cu boierii, că sanctitatea voastră este adevăratul cap al tuturor creștinilor. Și pentru a arăta această // aplecare a sa într-o măsură mai mare față de catolici, mi-a făgăduit să ridice la întoarcerea mea un seminar pentru tinerii catolici și să-i dea o înzestare îndestulătoare, ca pe viitor să fie mulți preoți catolici în țară, care să poată sluji bine în toate bisericile catolicilor[77]. p. 190

Am aflat, de asemenea, că unii catolici au fost dispensați și uniți în

---

[75] *Conventi per reo* (vezi *Hurmuzaki*, *op. cit.*, *e convinto per reo*).

[76] Datorat reformei papii Grigore al XIII-lea din octombrie 1582. Iezuiții se arătau cei mai zeloși propagandiști ai noului calendar, invocînd o serie de minuni în sprijinul acestuia. Măsura luată de Quirini a fost un simplu expedient pentru a ocoli rezolvarea radicală a chestiunii. Dealtminteri chiar nunțiul din 1590, în Polonia, cardinalul Montalto, era de părere să fie întrebat și domnul Moldovei despre oportunitatea momentului pentru schimbarea calendarului. El preconiza ca măsuri de propagandă, tipărirea de calendare și minee în limba română după calendarul nou și răspîndirea acestora în popor.

[77] Lipsa de preoți catolici, arătată cu prisosință în paginile de mai sus, justifică îndeajuns un asemenea proiect.

căsătorie, deși erau rude de grade interzise, de către unii frați apostați și încă de alți preoți, care, în anii trecuți se făceau ei înșiși vicari apostolici[78] și obțineau cu bunăvoința arhiepiscopilor ortodocși și a principilor trecuți — prin daruri — autoritatea de a cîrmui pe catolicii noștri, ba încă semnau ca episcopi numiți ai Moldovei. Și acei catolici căsătoriți astfel, trăiesc pînă acum în căsătoriile arătate, avînd și copii. De aceea se cere de la sanctitatea voastră o dispensă adevărată pentru toți aceia care au încheiat asemenea căsătorii în grade prohibite cu dispensă de la acei vicari falși <precum> și legitimitatea unor asemenea copii, ca pe viitor să poată trăi cu conștiința împăcată, mai ales după ce au aflat că vicarii pomeniți nu aveau puterea și nici vreo altă autoritate a da asemenea dispense.

Am mai aflat că mulți alți catolici, însurați, cărora li s-a dat carte de despărțenie tot de către aceiași falși vicari și îngăduința de a se căsători din nou, așa cum fac în toate părțile ortodocșii, trăiesc de mulți ani încoace cu soțiile nelegitime dintr-a doua căsătorie, soțiile lor dintîi legitime trăind și ele cu soții lor dintr-o a doua căsătorie nelegitimă; și unii și ceilalți avînd copii din a doua căsătorie. Spre a nu lăsa și a nu declara bastarzi acești copii ai lor, din a doua căsătorie și fiindcă nu vor să se întoarcă să trăiască cu <soții> cei dintîi — iar dacă i-aș constrînge la aceasta, s-ar lăsa să fie excomunicați și mi-ar refuza îndată ascultarea datorată, trecînd la ritul ortodox, în care o asemenea căsătorie le este îngăduită în general după divorț — de aceea, pentru aceasta alerg la sfatul Sfîntului Scaun apostolic și al beatitudinei voastre, pentru a putea mai bine îngriji de atîtea suflete și a nu pierde ascultarea lor[79].

În toate bisericile pe care le-am vizitat, am dat ordin ca tabernacolele și ortoforiile cu prea sfînta cuminicătură să fie mai bine aurite[80] și împodobite pe dinăuntru și pe dinafară și bine închise cu cheia și ca sfîntul mir să fie bine păzit și să se facă cristelnițe de botez bine închise cu cheia iar parohii să predea copiilor primele elemente ale sfintei credințe.

p. 191 Nu am putut să ajung în celelalte orașe și sate din Moldova, în care se află ceilalți catolici ai noștri și nici să le vizitez, nu numai pentrucă nu obținusem încă punerea în stăpînire a scaunului episcopal, dar și pentru că principele mi-a dat să înțeleg că dorea să-i aduc mai întîi brevele sanctității voastre, așa cum am spus mai sus, și de aceea nu mi-a îngăduit să merg nici în Țara Românească înainte de a fi fost introdus de el în cuvenita mea jurisdicție din Moldova.

---

[78] Aluzie probabil la poloni.

[79] Acordarea de dispense *post factum*, atît pentru căsătoriile în gradele de rudenie oprite de biserică, precum și pentru a doua căsătorie a unor divorțați, sînt niște soluții de compromis, singurele posibile în situația descrisă.

[80] *Fodrate.*

RAPORT DESPRE STAREA ŢĂRII ROMÂNEŞTI ŞI A MOLDOVEI, PRECUM ŞI A BISERICILOR CATOLICE[81]

1602, aprilie 20, Iaşi

...Viu să fac cunoscut eminenţii voastre[82] p. 300 starea păcătoasă şi nenorocită a acestor ţări şi dioceze: Ţara Românească şi Moldova. Eminenţa voastră va şti că din pricina atîtor războaie care au fost şi mai sînt şi astăzi, ele sînt aproape distruse şi cele mai multe dintre bisericile noastre catolice au fost arse de tătari care trec în fiece zi şi pradă, ard şi ucid, fapt pentru care în multe rînduri am fost eu însumi pribeag prin păduri de teama celor mai mari primejdii. Oamenii au sărăcit nespus de mult şi nu au putinţa de a reface bisericile şi nici măcar de a întreţine preoţii, căci bisericile nu au nimic, nici bunuri nemişcătoare, nici alt venit din care să se poată hrăni preotul, şi pentru aceasta nici un preot nu vrea să

---

[81] Traducerea s-a făcut după textul publicat de B. P. Haşdeu în „Columna lui Traian", sub titlul: *Documente inedite din biblioteca Doria-Pamfiliana din Roma relative la istoria catolicismului în România 1601—1606*, p. 300 şi urm.

[82] Cardinalul Santa Severina, vezi mai sus, raportul precedent, n. 4.

vină în această ţară, măcar că am sfinţit cu ca preoţi pe mulţi care au venit din Transilvania; dar cînd au văzut că nu au întreţinerea, au plecat, unii au mai rămas în cîteva oraşe de frunte şi cu mare greutate li s-a dat întreţinerea de către aceste oraşe. Preoţii care erau aici însuraţi[83] i-am pus la venirea mea dintîi să se despartă <de soţiile lor> şi cînd am mers eu la Roma s-au dus toţi de şi le-au luat înapoi, iar acum la întoarcerea mea, temîndu-se de vreo pedeapsă, au fugit cu ele în Transilvania, la eretici. Să ştie eminenţa voastră că nevoia este foarte mare... [cere un ajutor bănesc de la papă pentru aceste biserici, sau o intervenţie în acest sens la regele Poloniei pentru a se reclădi bisericile şi a întreţine preoţii]... dar sînt multe
p. 311 oraşe şi noi fiind puţini nu avem puterea să facem faţă la atîtea sarcini.

RAPORT CĂTRE PAPĂ[84]

1602, mai 10, Iaşi

p. 303 Cele mai multe biserici catolice ale noastre au fost arse, unele de către Mihai care a fost domn al Ţării Româneşti, şi celelalte de tătari care trec zilnic prin aceste provincii şi pradă, ard şi distrug, şi de aceea în multe rînduri am fost nevoit să fug prin păduri înfruntînd cele mai mari primejdii[85]... Un călugăr, fratele Girolamo Arsengo din Chios din minoriţii conventuali, care era vicar apostolic înainte de venirea mea, şi acum este vicarul meu, umblă neîncetat prin ţară pentru a administra sfintele taine, dar nu poate face faţă atîtor sarcini, ţările acestea fiind întinse şi oraşele foarte depărtate unul de altul...

În toată această provincie a Moldovei mai sînt alţi cinci preoţi în oraşele principale şi pe care i-am sfinţit <chiar> eu <dar> pentru că parte din ei fuseseră mai înainte însuraţi, de teamă să nu-i pedepsesc au fugit cu nevestele în Transilvania. Am rînduit mulţi alţi preoţi, care au venit să locuiască aici, dar neavînd nici un mijloc să le dau întreţinerea, au plecat.

Neîncetat vin din Ungaria eretici şi se convertesc, la sfîntul Scaun apostolic roman... şi de cînd m-am întors aici pînă acum am primit patru de aceştia punîndu-i să abjure în văzul tuturor în biserică, după cum se obişnuieşte; în deosebi unul Ştefan Nicolae Figtt (sic) di Benedetto, transilvănean care a fost mai întîi luteran, apoi preot al calvinilor şi predicant al lor, om

---

[83] După exemplul preoţilor protestanţi ai saşilor (luterani) şi ai ungurilor (calvini). Vezi raportul precedent.

[84] Clement al VIII-lea.

[85] Au fost lăsate de o parte porţiuni din text aproape identice cu cele din scrisoarea din 20 aprilie.

destul de învățat — se află astăzi aici <ca> un foarte bun catolic. Am botezat un evreu tătar cu mare solemnitate și în mod public căci este om de seamă.

Adesea sînt nevoit să urmez discuții cu ortodocșii și să le arăt rătăcirea lor după Sfînta Scriptură, spre marea edificare a tuturor, și nu mă dau în lături să-mi îndeplinesc slujba mea și prin îndemnuri și printr-o viață pilduitoare . . . etc.

RAPORT CĂTRE CARDINALUL CINZIO[86]

1603, iulie 1, Suceava

. . . nu e aproape ceas sau clipă în care să nu se ivească împotriva mea p. 305
noi neajunsuri, un lucru însă mă chinuie mult <și anume faptul> că un oarecare frate călugăr Valerian Lubieniecki[87], polonul, îmi face fără încetare cele mai mari neajunsuri, zicîndu-și comisar și dînd dezlegare de excomunicare fraților monahi și preoților mireni, excomunicați de mine în mod drept și legiuit, pe temeiul autorității domnului nostru și a sfîntului oficiu al Inchiziției ce mi-au fost date și concediate mie. Și în afară de acestea, vrînd să-mi smulgă cu violență și îndărătnicie Biserica fericitei fecioare Maria din Bacău, părăsită de mult de frați și rău jefuită și apoi reclădită de părintele Hieronim[88], vicarul apostolic cu încuviințarea lui Alexandru Comuleus[89], fostul legat apostolic în aceste provincii și care-mi fusese dată mie în sfîntul consistoriu (după cum se poate vedea în cărțile cardinalului Santa Severina de fericită pomenire), drept catedrală în locul bisericii din Argeș în Țara Românească, distrusă din temelie[90], eu pentru acestea și multe alte nelegiuiri și scandaluri — pentru care a mai fost alungat în două rînduri din țară chiar de către prea strălucitul nostru domn Ieremia — l-am suspendat în virtutea autorității apostolice de la oficierea slujbelor divine în dioceza mea, citîndu-l înaintea sfîn-

---

[86] Cinzio Aldobrandini, cardinal di San Georgio, nepot al papii Clement al VIII-lea, își împărțea cu celălalt nepot, cardinalul Aldobrandini, întreaga corespondență a secretariatului de stat al Vaticanului cu lumea catolică, el însuși avînd în lotul său Imperiul german, Polonia și Transilvania.

[87] Franciscan observant din Polonia. Ajunge episcop de Bacău, păstrînd acest titlu din 1611 pînă în 1618. Pentru purtările sale, vezi mai jos paginile care urmează, precum și N. Iorga, *Studii și documente* I—II pp. 417—419. Pentru tangențele sale cu Movileștii (adică cu susținătorii poloni ai tînărului Alexandru), vezi „Dipl. Ital." II, Virg. Vasiliu, *Il principato e la curia papale tra il 1606—1620.*

[88] Arsengo. Vezi *Călători*, II, p. 500.

[89] Vezi *Călători*, III, notița bibliografică ce îl privește.

[90] *Loco ecclesiae Argensis in Transalpinia funditus eversae.*

tului tribunal al Oficiului Inchiziției peste patru luni împlinite, adică la sfîrșitul lui octombrie. Dar el, îngrijindu-se prea puțin sau de loc de <toate> acestea și nesocotind scrisoarea de suspendare, a intrat în biserică din propria lui autoritate și putere spre nesocotirea mea și a bisericii catolice al cărei slujitor superior sînt eu în aceste părți, și <înveșmîntat> în odăjdiile sale (căci cele ale bisericii îi erau refuzate) a slujit liturghia, ceea ce am îndurat cu răbdare ca să nu fie prilej de mai mare scandal în popor și mai ales față de nobilii poloni, încredințînd această pricină răzbunării lui Dumnezeu precum și a Scaunului apostolic cît și judecății eminenței voastre. În acest timp a deferit pricina înaintea judecății lumești <adică>înaintea principelui nostru strălucit Ieremia (ceea ce nu se cuvenea) și m-a citat să stau față cu el
p. 307 înaintea judecății ilustrului și reverendului domn legat apostolic în Polonia[91] și a // ilustrului și reverendului domn episcop al Cracoviei[92] și astfel luînd cu sine pe un oarecare frate Iacob ce fusese excomunicat (și pe care acest Valerian îl deslegase de excomunicare) după cum se vede din acele articole, a plecat[93] ...

Scandalul călugărilor cerșetori veniți din Polonia

... Apoi cum foarte adesea aleargă din Polonia și din alte țări învecinate în părțile noastre unii frați călugări sub cuvîntul căpătării de milostenii, săvîrșesc multe scandaluri, umblînd prin cîrciumi, făcînd beții, intrînd în locuri suspecte și rămînînd acolo în văzul lumii, și cum nu capătă nici un fel de mustrări se fac chiar și mai îndrăzneți ... ca unii ce știu că eu nu am nici un drept asupra lor; și chiar se și laudă cu aceasta; am socotit așa dar că este neapărată nevoie să se interzică fraților asemenea drumuri, spre a se pune capăt acelor scandaluri mult prea numeroase. Așadar rog prea plecat domnia voastră reverendisimă ca să arate acestea sanctității sale și să dobîndească o brevă prin care frații să fie constrînși la supunere și să mi se dea chiar autoritatea a veghea asupra lor, de a pedepsi pe cei mai îndrăzneți, a-i închide și a-i trimite la sanctitatea sa sau <acolo> unde va porunci sanctitatea sa, și nici un mirean de orice stare, rang sau treaptă ar fi să nu îndrăznească să ia asupra-și apărarea unor asemenea frați.

---

[91] Cum Quirini e destul de neprecis în darea titlurilor, ar putea fi vorba fie de Claudio Rangone, nunțiu apostolic în Polonia (1599—1600), fie de legatul apostolic Henrico Caetani, numit în aprilie 1596.

[92] Probabil Bernard Maciejowski, episcop de Cracovia după 30. I. 1601; a murit la 19. I. 1608.

[93] *Discepit*, mai probabil: *discessit*.

Capetele de acuzare a celor făptuite pretutindeni prin Transilvania, Ţara Românească şi Moldova de către fratele Valerian Lubieniecki[94] *din ordinul franciscanilor // observanţi întru pieirea sa şi spre scandalul celorlalţi (1603).* 308

După ce am fost trimis mai întîi de la Roma în părţile acestea ca păstor legiuit al acestor suflete, între altele, l-am găsit pe vicarul apostolic fratele Ieronim[95] în mînăstirea de la Bacău părăsită mai înainte de fraţi şi într-o stare de mare pustiire, mănăstire pe care acest frate Ieronim a refăcut-o în oarecare măsură pe a sa cheltuială cu încuviinţarea şi îngăduinţa părintelui Alexandru Comuleo, fostul vizitator • şi legat în aceste părţi, şi a stăruit în ea 20 de ani sau cam pe atîţia păstorind pe catolici.

Întorcîndu-mă la Roma, am arătat lucrul acesta prea sf. nostru domn şi consistoriului, iar scaunul apostolic mi-a dăruit <biserica> de la Bacău ca sediu episcopal din cauza *distrugerii din temelie a bisericii catedrale de Argeş*. Dar fr. Valerian Lubieniecki, înarmat cu nu ştiu ce breve, m-a reclamat adesea şi neîncetat din cauza aceasta înaintea judecăţii lumeşti unde a trebuit să mă înfăţişez pentru a răspunde nu fără mare scandal.

Cînd eram eu la Roma, reocupînd el mănăstirea, a irosit toate bunurile, p. 309
atît ale mele cît şi // ale mănăstirii, a introdus <acolo> femei publice, a făcut din mănăstire lupanar, s-a molipsit <acolo> de boala galică, <apoi> din nou la Iaşi a căutat o consfinţire publică <a cotropirii sale> (deşi eu încercam să-l întorc de la aceasta); din această pricină principele[96] nostru înapoindu-mi mie mănăstirea, l-a alungat din ţară cu mare ruşine. Totuşi după aceea nu am vrut să mai reclam bunurile acelea irosite ca să nu se işte mai mare scandal . . .

III. Pretinde că are autoritatea Pontificelui suprem chiar în cazurile rezervate papei . . . în deobşte a deslegat prin capelanul ostaşilor poloni supus autorităţii mele pe toţi fraţii apostaţi şi pe cei excomunicaţi şi excomunicare majoră ca fratele Iacob din ordinul franciscanilor observanţi.

IV. . . . a deslegat şi preoţi mireni, (de pildă) pe p<ărintele> Matias parohul de la Iaşi care după ce a sedus o femeie măritată ce ducea casă cu bărbatul ei, s-a unit cu ea pe cît trăia încă bărbatul ei şi a fost absolvit de fratele Valerian.

---

[94] Pentru drumurile sale, vezi N. Iorga, *Studii şi documente* I—II, pp. 417—419. În aprilie 1610, provincialul ungur al mănăstirii observanţilor din Ciuc arată isprăvile acestuia în Transilvania. Fugit din Polonia în 1594, se duce la franciscanii unguri. După o şedere în Moldova se reîntoarce la Ciuc. Rămîne în Transilvania 12 ani. La 1605, intrînd în vrajbă cu secuii, se duce la Bacău. Cerşeşte în Podolia pentru o pretinsă comunitate de 7 fraţi. Face negoţ în Moldova... Urmează constatările proprii ale provincialului cu privire la moravurile sale.

[95] Arsengo.

[96] Ieremia Movilă.

V. Un oarecare frate evanghelist italian, alungat de fratele Valerian din mănăstirea din Tîrgovişte aşezată în Ţara Românească şi pe care o condusese de multă vreme cu destulă laudă, a ajuns la un fel de desperare, s-a rebotezat şi luînd soţie şi însurîndu-se făţiş <cu ea> s-a făcut schismatic[97], lepădînd rasa sfinţită şi rămînînd mai departe aşa pînă în ziua de azi.

VI. A rămas mult timp în Transilvania lîngă Alba Iulia într-o mănăstire schismatică luată sub autoritatea sa, fără autorizarea scaunului apostolic, săvîrşind acolo toate slujbele religioase.

VII. Împotriva regulei sale proprii pe care a mărturisit-o şi a întărit-o cu jurămînt şi care este cea a fraţilor franciscani, mînuieşte în fiecare zi bani, fără a ţine vreo seamă de scandalul <credincioşilor>.

VIII. Un oarecare frate Mihail din Ordinul franciscanilor observanţi, lepădînd rasa pe care o luase cu legămînt, s-a făcut eretic[98] şi pe deasupra s-a însurat făţiş cu o femeie eretică. Fratele Valerian Lubieniecki l-a primit şi din a sa autoritate l-a absolvit de erezie şi excomunicare.

IX. Niciodată fratele Valerian nu obişnuieşte să rămînă în vreo mănăstire anumită, ci întotdeauna colindînd prin ţări şi provincii: Polonia, Moldova, Transilvania şi Ţara Românească obişnuieşte să şeadă cînd ici cînd colo, după propriul său folos, sau desigur după neastîmpărul poftelor sale.

X. După ce a fost în chip legiuit suspendat de la slujba bisericească în dioceza noastră din însărcinarea sfintei Inchiziţii, <acesta>, nesocotind autoritatea bisericească precum şi a noastră, de care ne bucurăm în această chestiune, în biserica mea diocezeană de la Suceava a săvîrşit prin silnicie sfînta slujbă a liturghiei spre scandalul multora, ceea ce am acoperit dar nu am îngăduit.

SCRISOARE CĂTRE CARDINALUL CINZIO

1604, martie 5. Iaşi

p. 311 Suferinţele, boala şi prigonirile ce pătimesc în aceste locuri nu se pot povesti, căci suferinţele sînt datorate marilor războaie care au fost şi care bîntuie în aceste provincii, unde de frica şi de spaima tătarilor ce mişună neîncetat, am fost nevoit de multe ori să fug prin păduri, munţi şi peşteri cu mare primejdie a vieţii. În anul acesta tătarii au luat cu ei în robie vreo 100 000 de oameni din Transilvania, Ţara Românească şi Moldova, fără a mai vorbi de răpirile de vite şi de lucruri care au fost fără număr. Apoi morţii din război nu se pot număra. Şi un părinte, fratele Andrei din Forli, călugăr domi-

---

[97] Ortodox.
[98] *Abiecto habitu haereticus factus quem iuramento confirmaverat.*

Mănăstirea Sucevița, ctitoria Movileștilor

Mănăstirea Sucevița. Tablou votiv

Frescă. Mănăstirea Sucevița

Conteş de jupaniţă din serasir

nican (care a venit cu mine de la Roma) a fost ucis pe cînd fugea din Țara Românească și a avut o moarte jalnică, ce mă înspăimîntă să nu mi se întîmple și mie. Despre prigoniri nu voi spune decît că de la început, <adică> de cînd am venit aici, am fost foarte hărțuit de episcopul de Camenița[99], care pretindea că este el supraintendentul acestei provincii; dar după ce cardinalul Santa Severina de fericită pomenire a scris acelui episcop de Camenița și arhiepiscopului de Liov[100] ... acest arhiepiscop de Liov s-a potolit, dar totuși nu mi-e prea prieten. Acum a venit un părinte Valerian Lubieniecki, polon din ordinul franciscanilor observanți, care mă hărțuiește mult cu sprijinul domnilor poloni, compatrioții săi, ca să-mi ia biserica numită a sf. Maria din Bacău, pe care mi-a dăruit-o Scaunul apostolic drept reședință episcopală, și cînd am fost făcut episcop mi-a fost dată ... etc.

Această biserică sau mănăstire de Bacău (după care umblă acest bun p. 312
părinte Valerian): a fost mănăstire acum vreo șaizeci de ani, apoi în urma războaielor a fost lăsată uitării și părăsită de acești frați, și a fost arsă și distrusă cu totul; a venit apoi aici un vizitator apostolic numit Monsignor Alexandru Comuleo acum opt ani, care găsind această mănăstire și biserică arsă și năruită, a dat-o unui oarecare părinte fratele Girolamo[101] din Chios din <ordinul> călugărilor franciscani conventuali și l-a rînduit pe el ca Vicar apostolic. Acest părinte, <adică> fratele Girolamo, a ridicat în numele bisericii romane niște cămăruțe[102] de lemn și un mic staul[103] acoperit cu paie, unde a locuit mulți ani fără a fi tulburat de nimeni. Cînd am venit eu în această provincie, am găsit pe acel părinte în această mănăstire, și văzînd el că îmi fusese dată mie, mi-a lăsat-o deîndată, și apoi strălucitul domn[104] mi-a întărit-o și mi-a mai dat pentru întreținerea mea și un mic sat[105] unde am stat netulburat doi ani, apoi ... cînd am plecat de aici pentru a veni la Roma la pragul apostolilor, acest părinte Valerian (prin favoarea suszișilor domni poloni care sînt căpitani pe lîngă acest principe) l-a purtat pe suszisul părinte fratele Girolamo la judecata lumească înaintea acestui principe, pentru a-i lua biserica și satul; în cele din urmă acel părinte, scîrbit și temîndu-se și pentru viața sa (căci îl amenințau pe el) a lăsat mănăstirea și satul acestui frate Valerian cu tot ce lăsasem eu în casă, și a plecat prin țară, fiind lăsat de mine ca vicar al nostru. În timpul cît a stat acest frate Valerian în mănăstire a săvîrșit multe scandaluri, cum va putea vedea eminența voastră din artico-

---

99 *Caminici.* Potrivit cu pretențiile polonilor asupra bisericii catolice din Moldova. Episcop de Camenița era Paul al II-lea Wolucki.

100 Ioan Dimitrie Solikowski (m. 1603).

101 Altă formă a numelui de Hieronimo sau Geronimo Arsengo.

102 *Stanziolette.*

103 *Staletta.*

104 Ieremia Movilă.

105 *Viletta.* E satul Trebeș.

lele aici alăturate[106] împotriva lui. Pentru aceste scandaluri principele a fost nevoit să-l alunge spre ruşinea lui şi a religiei catolice. Dar acest frate Valerian nu a încetat să mă tulbure şi să mă hărţuiască cu îndrăzneală şi fără ruşine, căci a mers la serenisimul rege al Poloniei[107], şi prin sprijinul unui ocrotitor[108] al său cu trecere, canonic de Cracovia bogat cu un venit de 5 000 de scuzi şi încă cu acel al Legatului[109] sanctităţii sale, a dobîndit scrisori de la sere-
p. 313 nitatea sa <regele> către strălucitul domn ca să mi se ia mănăstirea şi satul şi să i se dea înapoi; cu această scrisoare el s-a întors şi a pus să fiu chemat la judecată înaintea principelui, dar eu m-am scuzat <spunînd> că nu vreau să mă înfăţişez, nefiind <acesta> forul competent. Dar fiind silit în cele din urmă m-am înfăţişat spre scandalul şi minunarea tuturor, îndeosebi a românilor şi stînd în faţa domnului am protestat <zicînd> că el nu se poate amesteca în această pricină, căci e vorba de o pricină a bisericii şi sînt în cauză feţe bisericeşti, iar judecata îi aparţine sfîntului scaun apostolic. Dar acest Valerian, nu înceta să strige ca să hotărască domnul şi să-i dea lui mănăstirea şi satul. Domnul, după ce a ascultat toată pricina, a răspuns în felul acesta: „Sfinţia sa papa de la Roma, care e capul tuturor bisericilor din lume mi-a trimis aici pe acest episcop şi mi l-a recomandat cu căldură şi i-a dat lui această mănăstire ca scaun episcopal, şi eu i l-am întărit încă de mulţi ani încoace, şi i-am dat şi satul pentru întreţinerea sa. Dacă voi, frate Valerian, pretindeţi vreun lucru de la acea biserică, <atunci> mergeţi la Roma, şi dacă sfîntul părinte vi-l va da, eu voi asculta <de el> cum am făcut, fac şi voi face întotdeauna şi vă voi da biserica" ...

Apoi dacă aşi pleca de aici, preoţii pe care i-am despărţit de soţiile lor se vor duce să şi le ia înapoi aşa cum au făcut cînd am venit eu la Roma. Şi încă mulţi s-ar da drept episcopi ca să despartă căsătoriile şi să ia bani, cum au făcut în trecut. Mai atrag atenţia eminenţei voastre că această ţară e mare, oraşele şi satele sînt multe şi depărtate unele de altele şi nu se pot ţine preoţi peste tot locul, căci în unele oraşe şi sate sînt opt sau zece case de catolici, şi din cauza sărăciei lor nu pot plăti un preot, căci nu au <destul> nici chiar pentru ei, fiind <cu totul> sărăciţi.

[Ar fi bine dacă ar fi înlesniţi ca să poată ţine preoţi cu cai spre a fi trimişi în tot locul, s-ar cîştiga multe suflete].

p. 314 Să afle eminenţa voastră că acest frate Valerian ne mai ştiind de ce să mă învinuiască spre a mă alunga de aici, pentru a rămîne el să facă după

---

[106] Vezi mai sus, pp. 49 şi urm.

[107] Sigismund al III-lea Wasa (1587—1632).

[108] *E per favor d'un suo barba, canonico di Cracovia* (Barba la plural are sensul şi de părinte misionar şi de om influent).

[109] Vezi mai sus, n. 91.

cheful lui, a mers la legatul sanctităţii sale din Polonia şi m-a pîrît că am sărutat ca moaşte sfinte nişte oase[110] care nu au fost canonizate de sfînta biserică...etc. Apoi mă acuză că am fost la procesiune[111] împreună cu p. 315
schismaticii: e adevărat că am fost, dar în chipul următor. În ziua de bobotează — cînd iese domnul cu crucile la rîu şi se binecuvîntează apa, şi toţi episcopii săi îndeplinesc această ceremonie, apoi dau crucea domnului ca să o sărute şi stropesc toţii caii cu apa sfinţită — domnul a trimis să mă cheme la procesiune. Eu, care cunosc dragostea şi ascultarea ce arată bisericii romane şi înfăptuirilor catolice, nu îl socotesc schismatic ci catolic; <aşadar> ca să nu-l jignesc[112] m-am dus în mijlocul procesiunii purtînd crucea noastră pe de lături cu cea mai mare cinste şi eu <eram> pe lîngă domn. Apoi am fost la binecuvîntarea apelor: de o parte erau acei episcopi şi de alta eu după domn, şi după ce au sărutat crucea lor au sărutat-o şi pe a noastră cu mare evlavie şi închinare, şi am raportat acest lucru cardinalului Santa Severina de vrednică amintire care mi-a poruncit din partea sanctităţii sale[113] să-mi dau toată silinţa ca să se unească cu noi aceşti români, şi acest cardinal mi-a spus să urmez mai departe să mă duc, căci dacă merg eu astfel împreună cu ei, vine şi domnul cu mare evlavie la biserica noastră de sărbătoarea Corpus Domini împreună cu episcopii şi cu boierii săi şi îngenunche la sfintele daruri şi e nădejde, dacă Dumnezeu va da pace în această ţară că se va face unirea <religioasă>. Dar dacă nu m-aşi fi purtat astfel, domnul s-ar fi mîniat şi ne-ar socoti şi pe noi ca pe armeni, pe care nu vrea să-i vadă — şi eminenţa voastră să-mi facă cunoscut dacă părintele nostru ar vrea ca eu să merg astfel <la procesiune> sau nu, şi eu voi face tot ce-mi va porunci eminenţa voastră.

Atunci cînd principele nostru şi-a măritat fiica[114] cu un baron polon; ginerele a venit cu mulţi baroni şi nobili poloni. Au mai venit atunci şi cinci perechi[115] de fraţi, trei de franciscani şi doi de dominicani ca să adune milostenii. Fără de nici o consideraţie şi nici o ruşine, aceştia alergau prin pieţe şi case cerînd milostenie, băteau cîrciumile şi locurile neîngăduite şi erau veşnic beţi spre marele scandal şi uimire a tuturor, şi un nobil Cristofor Dzierzek[116] solul

---

[110] *Un corpo.*

[111] Cf. scrisoarea lui Bathazar, preotul din Suceava, precum şi a celor din Cotnari, Baia şi „satul Secuilor" din 30 martie, trimisă din *Iaşi* şi cerînd pentru acest motiv înlocuirea lui Quirini cu un episcop *polon.*

[112] *Non scandalizzarlo.*

[113] Clement al VIII-lea (1592—1605).

[114] Domniţa Chiajna (Reghina) s-a măritat la 25 mai 1603, cu ducele Mihai Wiśniowiecki cf. *Hurmuzaki,* supliment, II, 2, p. 143. A fost bunica regelui Poloniei Mihai Corybut Wiśniowiecki (1669—1673).

[115] *Coppie.*

[116] A fost de mai multe ori cu solii la Constantinopol, în 1576, 1578, 1582, 1587, 1591.

serenisimului rege al Poloniei, om înțelept și de mare greutate, a trimis de mai multe ori să-mi spună să iau măsuri cu privire la acei frați și acele scandaluri. Eu i-am chemat și le-am pus în vedere să înceteze cu aceste treburi și să plece cît mai curînd; dar ei nu au ținut seama de mine, și sub cuvînt că nu am autoritate asupra lor, nu-mi acordă nici o atenție și în cele din urmă isprăvindu-și treburile, au plecat cînd au vrut, apoi au mers la monseniorul legat pomenit mai sus plîngîndu-se de mine că i-am împiedecat să ceară milostenii și acel legat, fără a se informa bine despre adevărul acestor <învinuiri> mi-a
p. 316 scris o scrisoare <foarte> nepotrivită, și eu am răbdat...

RAPORT CĂTRE PAPĂ

1604, iunie 24, Iași

...În Țara Românească, sînt puține localități latine catolice, iar aici în Moldova sînt destul de multe, dar sărace și jefuite; sînt multe biserici de ale noastre, dar cele mai multe distruse, arse și în stare rea, de aceea cînd plouă nu se poate sluji în ele...

p. 317 ...Zilele trecute a sosit aici în Moldova la domn un sol al hanului[117] tătăresc, care este creștin catolic[118], născut în țara tătărească, dar înaintașii săi au fost genovezi din familia Spinola... (acesta cere 2—3 preoți catolici „căci sînt destul de mulți catolici la Caffa și în alte locuri din țara tătărească“ ...)

...Aș veni la Roma dar dacă aș pleca, toți acești preoți readuși de mine pe calea disciplinei bisericești[119] și despărțiți de femeile lor cu pericolul <vieții mele> căci pentru reîntronarea disciplinei bisericești am primit o lovitură de archebuză în cap[120], <toți aceștia> s-ar reîntoarce la vechea lor mocirlă[121], reluîndu-și nevestele cum au făcut cînd am plecat ca să vin la
p. 318 Roma pentru anul sfînt...

Săptămîna trecută am primit în sînul bisericii catolice pe un armean schismatic numit Jeferius Desis...

---

[117] *Re di Tartaria* = Gazi Ghirai al II-lea.

[118] E vorba de sol.

[119] *Reformati,* adică îndreptînd felul de viață al clericilor și monahilor readuși la regula bisericească.

[120] De la parohul de Suceava Bathazar. Vezi mai sus, n. 56, precum și relația lui Bathazar din volumul de față.

[121] *Al pristino vomito* (expresie biblică ce nu poate fi tradusă întocmai).

RAPORT CĂTRE PAPĂ

1604, iunie 27

... Şi cum nu se găsesc în aceste locuri magistri care să învețe şi să instruiască pe tineri în limba latină, mulţi boieri şi alţi catolici sînt nevoiţi să-şi trimită fiii în Transilvania, de unde urmează că, obişnuindu-se ei încă de mici cu această viață străină de credința catolică romană, după ce înaintează puțin în vîrstă ajung eretici şi schismatici — şi vrînd eu să întîmpin acest lucru, am adus un magistru din Italia, dar el neavînd cu ce trăi vrea să plece, iar eu din cauza sărăciei mele nu sînt în stare să-l întreţin. [Cere ajutoare] p. 322

ERICH LASSOTA

(c. 1560 — după 1611)

*

Erich Lassota von Steblau (Steblovo) aparţinea unei familii de veche nobleţe aşezată parte în Silezia parte în Polonia, avîndu-şi aşezarea principală la moşia Blaschewitz. Numele apare şi sub formele Lassota şi Ląsota, Lesota. În 1567 intră la şcoala de la Görlitz. Apoi urmează Universitatea de la Leipzig.

În 1573 călătoreşte în Italia, cu fratele său Friedrich, şi unchiul Georg Stofel. Un alt unchi Hans Sitch von Stiefendorf era episcop de Breslau. Face studii la Padova, unde se împrieteneşte cu suedezii veniţi la învăţătură. În iunie 1576 este înapoi la Blaschewitz. Foarte curînd se angajează în regimentul german al lui Filip al II-lea al Spaniei, destinat războiului acestuia contra Portugaliei. Oastea este cantonată la Cremona. Angajat ca „doppelsöldner", el participă la campaniile de la Cadix, din Portugalia şi din Azore. Dar acest corp de trupă se desfiinţează de cum se întoarce în Italia. Lassota este concediat pe coasta italiană, la 6 iulie 1584. La 16 iulie e înapoi acasă. Stă la Praga şi în anul următor intră ca Hofdiener (gentilom de curte) în slujba împăratului Rudolf al II-lea, spre a fi folosit ca agent politic al Habsburgilor în Polonia, unde face dese călătorii. După moartea lui Ştefan Báthory

este folosit ca agent de către arhiducele Maximilian, fratele împăratului, candidat la tronul polon. Este trimis la Varşovia, unde avea loc alegerea şi este ataşat pe lîngă Cristofor de Teuffenbach, guvernatorul habsburgic al Ungariei Superioare, însărcinat să sprijine candidatura habsburgică. Precum se ştie, arhiducele Maximilian, care voia să-şi susţină pretenţiile sale cu armele, a fost luat prizonier de Ian Zamoyski şi forţat să renunţe la veleităţile sale. Lassota este tovarăşul său de captivitate. Numit apoi „truchsess" (stolnic) al acestuia, păstrează această calitate vreo doi ani.

Tot în legătură cu interesele arhiducelui Maximilian a fost şi misiunea lui Lassota în Rusia, unde a fost făcut prizonier de suedezi şi eliberat numai în urma intervenţiei lui Rudolf al II-lea. În ianuarie 1594 e trimis de acesta la cazacii zaporojeni, pentru a-i atrage în slujba imperială. Cazacii trebuiau să stea de pază pentru a nu-i lăsa pe tătari să treacă în Moldova. Negocierea se purta prin Chlopicki, fost camerier al lui Ştefan Báthory, închis de acesta la Cracovia, de unde a fugit la Rudolf al II-lea. Lassota porneşte cu el şi cu Iakob Henkel, trece prin Kiev şi ajunge la pragurile Niprului, unde are loc negocierea. Dar Chlopicki, care se dăduse drept hatman al cazacilor, nu era decît un conducător de polc (de 500 de oameni). Cazacii îi cer lui Chlopicki să meargă la Moscova, unde se înfăţişează în august 1594 cu o scrisoare deschisă colectivă a împăratului către ţar, cazacii zaporojeni, Aron al Moldovei şi magnatul polon, Zbaraski, spre a perfecta contractul încheiat cu Lassota. Acesta trebuia să plece la tabăra împăratului la Ratisbona, însoţit de soli cazaci, care să se reîntoarcă apoi cu aprobarea actului de învoială. Înţelegerea se încheie, darurile se primesc, dar cînd năvălesc tătarii în Transilvania, în iulie 1594, trecînd prin Moldova, şi polonii vor să îndrepte pe cazaci spre Transilvania, aceştia nu mai vor să ştie de ei şi trec în Moldova lui Aron, cu care aveau socoteli mai puţin clare. Lucrurile se complică şi pe teren diplomatic, polonii protestînd împotriva năimirilor de cazaci din Polonia şi neadmiţînd motivul invocat de Rudolf, că a tratat cu cazacii întrucît Chlopicki îl asigurase că ei sînt absolut neatîrnaţi. La începutul anului următor (9 martie 1595), Lassota este propus de arhiducele Mathias, fratele împăratului, ca „Mustermaister" pentru Ungaria Superioară, adică responsabil cu înrolările de ostaşi cu leafă, şi cu ţinerea evidenţei efectivelor şi a rolurilor de plată, avîndu-şi reşedinţa la Caşovia. El rămîne în acest post, primind poate o calificare superioară de Feldzahlmeister (cum e desemnat în 1600), pînă la ocuparea Caşoviei de către Ştefan Bocskai în 1604, cînd îşi pierde tot avutul. A scris o relatare despre predarea Caşoviei *(de Cassovia rebellibus dedita)*, care s-a pierdut. În 1611 e menţionat tot la Caşovia, purtînd titlul de consilier imperial şi arhiducal al lui Maximilian. După aceea se aşterne tăcerea asupra persoanei lui. Probabil că a murit curînd. De la el a rămas un jurnal *(Tagebuch)*, ale cărui însemnări nu trec de anul 1594 şi care a fost publicat în 1866 *(Tagebuch des Erich Lassota von Steblau, nach einer Handschrift der von Gersdorff-Weicha'schen Bibliothek zu Bautzen herausgegeben von Reinhold Scholtn. Halle. G. E. Bartel (1866).* Porţiunea despre Spania şi Portugalia a fost tradusă şi publicată în 1913, la Coimbra *(Diario de Erich Lassota de Steblovo, Polaco ao servieo de Philippo II (1580—1584).* Din rapoartele sale păstrate în Arhivele de la Viena (Staatsarchiv, şi Kriegsarchiv) au fost publicate unele de N. Iorga, în colecţia Hurmuzaki (vol. XII) şi de A. Veress în *Documente*, vol. V. Legăturile sale cu Ţara Românească sînt fie directe, din timpul şederii sale aici în 1597, fie indirecte, prin informa-

ţiile pe care le strecoară apoi din postul său de la Caşovia forurilor conducătoare din imperiu.

Ca „mustermeister" e trimis în Ţara Românească şi însărcinat cu plata trupelor de mercenari, pe care se angajase împăratul Rudolf să le ţină la dispoziţia lui Mihai Viteazul. Îl aflăm în ţară în iulie 1597. La 10 septembrie, el aminteşte că a asistat din porunca lui Mihai Viteazul la audienţa trimisului tătar şi a ceauşului turc (19 iulie). Tătarii îşi anunţau intenţia de a porni spre Ungaria, punînd în vedere că se vor purta ca prieteni, dacă vor fi primiţi ca atare. În vederea acestei ameninţări — pe care Lassota o crede făcută doar pentru a-l abate pe domn de la planurile sale balcanice — trupele plătite de împăratul Rudolf al II-lea, cît şi cele ale domnului se aflau masate la trecătorile munţilor, pentru a împiedica intrarea tătarilor în Transilvania, în timp ce Pancraţiu Sennyey cu trupele Transilvaniei trebuia să vegheze la trecătorile dinspre Moldova. Întîlnindu-l pe plătitorul Hödl, care aducea bani pentru plata lefegiilor, acesta a fost expediat de îndată în tabără, din porunca personală a domnului, pentru a distribui 1 900 de ducaţi, cu care au putut fi potoliţi sîrbii şi rascienii care se arătaseră gata să provoace debandadă. Domnul e hotărît să trimită o solie la împărat şi la papă, pentru a cere bani pentru plata trupelor — şi se gîndeşte să nu-l mai trimită pe banul Mihalcea, ci pe un ragusan Luciano <Pernica> (fost vameş sub Aron Vodă, cînd a fost asociat cu Giovanni de'Marini Poli).

Problema fondurilor pentru plata soldelor rămîne tot atît de acută şi la sfîrşitul anului (15 noiembrie 1597). În decembrie domnul e hotărît, dacă nu vin banii, să concedieze pe ungurii lui Moise Székely, păstrînd doar pe sîrbi şi pe cazaci. La încheierea anului se termină şi misiunea lui Lassota în Ţara Românească. Îl regăsim mai apoi la Caşovia, în ianuarie 1599, de unde trimite unele ştiri culese într-un spirit de bănuială faţă de domnul Ţării Româneşti. El îi iscodeşte pe solii acestuia. Foloseşte prilejul înmînării din partea împăratului a unui lanţ de aur cu un medalion (Gnadenpfenig) lui George Racz, înapoiat din solia la tătari, pentru a-i extrage informaţii variate, privitoare însă mai ales la Zamoyski şi la atitudinea polonilor faţă de imperiali (*ibidem*, p. 424 ianuarie 1599). Un an după aceea, în ianuarie 1600 (*Hurmuzaki*, XII, pp. 597—598) i se iveşte prilejul de a scoate din încurcătură pe solul lui Mihai, Petru Armeanul, şi chiar pe comisarii imperiali imobilizaţi la Satu Mare, care îi cereau să le dea în locul sumei de 75 000 de taleri — făgăduită expres de împărat domnului pentru plata mercenarilor din Transilvania şi neachitată deşi trebuia să fie adusă personal de solul amintit — măcar suma de 30 000 de taleri depozitată la el, unde trebuia să fie ţinută la dispoziţia lor. Dar credincios spiritului său îngust, manifestat şi în Ţara Românească, el invocă ordinele auguste repetate pînă şi a patra oară, de a nu scoate nici un ban fără porunca directă a împăratului. Totodată înregistrează torentul de indiscreţii ale solului Petru Armeanul, care dădea în vileag secretul discuţiilor purtate cu imperialii în problema Transilvaniei, punea la îndoială instrucţiunile solilor oficiali cu care se încrucişau pe drum (Stoica şi Mihalcea) şi îi denunţa pe ei că ar fi exponenţii punctului de vedere al boierilor, şi nu al domnului şi declara că va merge chiar cu mîna goală la Alba Iulia spre a-l informa pe domn despre negocierile purtate împotriva vederilor sale de către solii săi! Şi Lassota trebuia neapărat să-l ajute, scriind la curte să fie reţinuţi cît mai

mult solii pentru a-i da timpul să acţioneze! Şi nu trebuia, bine înţeles, să răsufle nici un cuvînt, căci aceasta i-ar costa viaţa!

În anul următor (3 februarie 1601) nu scapă prilejul de a-şi da părerea necerută despre Mihai, adăugînd în partea finală a raportului său despre situaţia trupelor din Transilvania, o diatribă contra domnului, de care trebuie să aibă mare grijă imperialii, şi să nu se încreadă în el pentru a nu se căi mai apoi. Vorbeşte apoi de spiritul său tiranic şi viclean (!) de felul cum a ţinut în suspensie şi pe imperiali, şi pe turci, încît nu se putea şti de partea cui este. În sfîrşit, după alungarea lui din Transilvania se vor bizui şi mai puţin pe el, căci trebuie să fie cuprins în întregime de duhul răzbunării.

Precum se vede atitudinea lui faţă de domn nu a fost constant aceeaşi. După cea manifestată în primele rapoarte din Ţara Românească în care prezintă situaţia din punctul de vedere al domnului, avînd uneori chiar însărcinarea din partea acestuia de a transmite unele cereri ale sale, ajunge la faza a doua, cînd aruncă asupra domnului sarcina bănească a împăratului. În sfîrşit, cînd Mihai ajunge stăpîn al Transilvaniei, Lassota se arată iscoditor şi bănuitor, făcîndu-se ecoul tuturor zvonurilor duşmănoase domnului. — Ioan Hödl, plătitorul de solde al trupelor imperiale, era un bun cunoscător al limbilor română, polonă şi turcă. În 1598 (iunie) se hotărăşte trimiterea sa împreună cu Ioan de Pojon (Bratislava) şi George Rácz la Hanul tătarilor cu o sumă de 10 000 de galbeni din partea imperialilor şi a domnului.

În 1597 îi aflăm pe amîndoi (Lassota şi Hödl) în Ţara Românească, de unde trimit din Tîrgovişte şi din taberele de la Stăteşti şi Buzău o corespondenţă plină de amănunte de cel mai mare interes despre compunerea oastei de mercenari la dispoziţia lui Mihai Viteazul şi despre greutăţile plăţii lor, pomenind totodată despre insuficienţa corpului de ostaşi călări daţi de boieri, şi despre împrejurările externe în legătură cu o iminentă năvălire a tătarilor şi cu planurile privind Bulgaria. Lipsa de bani pentru plata mercenarilor provoacă o demonstraţie a acestora, semănînd a început de răscoală. Tăcerea neîntreruptă a forurilor superioare din Praga cu privire la menţinerea mai departe a acestor trupe la dispoziţia lui Mihai şi teama funcţionarului Lassota de a i se imputa lui sumele ce le-ar plăti, îi inspiră planul de a-l pune pe domn în faţa unei dileme foarte precise. Ori nu mai are nevoie de acele trupe şi atunci acestea trebuie licenţiate, ori are nevoie de ele şi atunci vor fi plătite de el, cel puţin pînă la primirea instrucţiunilor de la Praga. Pus în faţa acestei alternative, domnul consimte, de nevoie, să dea el sumele necesare pînă la sosirea acelor instrucţiuni. Dar meschinăria birocratică a plătitorului de lefi, Hödl, încearcă să supraliciteze această dovadă de zel a şefului său, propunînd să nu se mai pomenească domnului de sosirea banilor, atunci cînd vor sosi, pentru a nu-i mai restitui de loc sumele avansate. Trebuia păstrată taina cea mai desăvîrşită asupra acestui fapt, ştiind că nu era lucru de glumă a încerca să-l înşele pe domn. Deşi curtea imperială a socotit totuşi că trebuie restituiţi banii avansaţi de Mihai Viteazul, ceea ce s-a şi făcut pînă în cele din urmă, este totuşi de reţinut propunerea lui Hödl ca fiind caracteristică pentru mentalitatea birocraţilor din slujba Casei de Austria. Dar ultima întîlnire a lui Lassota cu Mihai Viteazul ne este păstrată într-o scrisoare-raport trimisă de el împăratului Rudolf la 28 iulie 1601, ca răspuns la însărcinarea dată de acesta de a face o verificare după rol a numărului ostaşilor cu plată (Musterung) din tabăra imperială. Vorbind

de Mihai, el se mărgineşte a raporta spusele acestuia, care este foarte îngrijorat că întîrzie atîta ordinele de plată pe luna a treia şi a patra: se teme de o mare răscoală printre ostaşii săi, din care s-ar putea trage şi o primejdioasă destrămare a întregii tabere, „în urma căreia nu numai că ar fi împiedicată şi zăbovită întreaga acţiune pornită, ci li s-ar da şi prilej transilvanilor să pornească o acţiune duşmănoasă împotriva posesiunilor Maiestăţii Voastre". (Deocamdată aceia stau în expectativă aşteptînd să vadă ce se va alege). Şi Lassota conchide: Ar trebui să se vină în ajutor nu numai voievodului cu plata soldei celor două luni, iulie şi august, ci să fie plătită şi ostăşimea ce face obişnuit paza la graniţă... (Veress, *Documente* VI/p. 406—407).

De astă dată, Mustermaisterul vedea primejdia cu ochii, şi chiar încerca să atragă atenţia împăratului asupra ei, dar — lucru ciudat — întîrzierea inexplicabilă şi inadmisibilă, caracteristică pentru întregul regim habsburgic, făcea ca ordinul împăratului primit de el la 6 iunie să nu fie executat decît la 19 iulie (!), şi raportul să nu fie întocmit decît numai nouă zile după aceea, la 28 iulie! Astfel după patru ani se repetă întocmai situaţia din 1597, fără ca experienţa trecutului să fi folosit la ceva.

RAPORT CĂTRE ÎMPĂRAT[1]

1597, iulie 31, Tîrgoviște

De la ultima mea scrisoare din Făgăraș, din ziua de 6 iulie, am fost îndată la Brașov unde am găsit pe comandantul transilvan Moise Székely ce se îndrepta spre Tîrgoviște cu circa 1 000 de soldați pe care i-am trecut în revistă, și unde am găsit și pe căpitanul Mathias Perusith[2] cu vreo 3 000 de soldați angajați de asemenea în slujba maiestății voastre pe care i-am inspectat. Cea mai mare parte dintre ei împlinesc luna la 21 iulie, cea mai mică parte însă la sfîrșitul lunii (căci din cauza lipsei de bani nu am putut să-i aduc la aceeași dată de plată a soldei, deoarece a trebuit să se plătească nu numai ce le datoram pe luna aceasta, ci, și p. 78

[1] Traducerea s-a făcut după textul german publicat de *Veress* în *Documente* V, p. 78 și urm.

[2] *Oberhauptmann Mathias Perezschitt.* Pentru bunurile cu care fusese înzestrat de Sigismund Báthory și apoi Mihai Viteazul, vezi intervenția sa la împărat după septembrie 1600 (*Hurmuzaki,* XII, p. 1045).

<leafa> pe luna următoare pentru cei pe care am voit să-i ţinem mai departe în slujbă, pe unii aşadar pînă la 21 august, pe alţii pînă la sfîrşitul lui august.

Cît aş fi putut să mă ajut cu cei 5 900 de florini cîţi mai rămăseseră şi ajunseseră în mîna mea, va socoti maiestatea voastră şi dacă noi nu ne-am fi îngrijit să păstrăm prestigiul şi creditul maiestăţii voastre imperiale la aceste
p. 79 popoare îndepărtate // (ce nu pot fi lăsate fără ajutor şi care ar putea sluji ca un zid al creştinătăţii spre tătari şi spre turci) şi n-am fi luat mai întîi de la Alba Iulia de la doctorul Muralto[3] 5 000 de florini şi apoi de la domnul[4] de aici 9 000 de taleri, nu numai că am fi păţit rău din partea acestei ostăşimi impetuoase, dar n-ar fi scăpat teafăr pînă astăzi nici unul dintre noi. Căci aceasta <ostăşime> este alcătuită din tot felul de naţii, anume transilvăneni, munteni, bulgari, sîrbi[5], rascieni[6] şi cazaci, nu oameni care să se lase îndemnaţi la răbdare şi care <să urmărească> ceva cu măsură şi în împrejurări potrivite, ci care se complac în cea mai mare violenţă şi furie: chiar scurtă vreme înainte de sosirea mea optsprezece steaguri din ostaşii tocmiţi cu plată de domn, au pornit asupra domnului în palatul său şi şi-au pretins cu cea mai mare gălăgie, aroganţă şi ameninţare solda lor, care nu fusese la îndemîna <platnicului> chiar atunci şi pe care dacă nu ar fi căpătat-o foarte curînd, poate că ar fi făcut mare prăpăd.

Şi nu numai că din cauza nerespectării cuvîntului şi a zăbavei mari cu acel ajutor bănesc, am intrat în aşa labirint încît dacă la intrarea lunii următoare, anume la 21 august, nu se potriveşte întocmai plata trupei cu banii luaţi cu împrumut (pentru care stau chezaş cu persoana mea faţă de domn), viaţa şi siguranţa mea ar fi în primejdie, dar ar putea să urmeze de aici şi altele multe neajunsuri păgubitoare şi periculoase, mai ales că domnul este cercetat zilnic de turci şi de poloni, de aceea am fost silit neapărat să-l expediez cu poşta pe zisul slujbaş al curţii Johann Hödl la maiestatea voastră pentru ca el să raporteze verbal despre toate cele ce s-au făcut.

[Roagă să se dea crezare lui Hödl şi să se achite plata pe trei luni, adică şi pe august] „pentru ca să fie înlăturată orice bănuială a domnului, şi să ştie precis, mai ales acum cînd va porni efectiv la acţiune cît poate să se încreadă în maiestatea voastră imperială". [Speră ca din sumă să se economisească în 6 luni între 18 000 şi 28 000 de taleri], „ceea ce nu s-ar întîmpla dacă nu s-ar fi trimis banii în bloc şi nu ar fi rînduiţi oameni anume ca să facă plăţile". Cu plata trupei s-a făcut aşa că pentru un cal se socotesc în total 5 taleri iar pentru un trabant doar trei; din al patrulea taler de trabant ... aşa cum s-a aprobat de către principele Transilvaniei — sînt plătiţi comandanţii şi

---

[3] Ioan Muraldo sau Muralto, medicul lui Sigismund Báthory şi arendaşul minei de aur de la Zlatna.

[4] Mihai Viteazul.

[5] *Seraczianern* = Serwianern.

[6] *Räczen.*

personalul auxiliar[7] din cavalerie și pedestru. Nu am vrut să mă împotrivesc la aceasta, îndeosebi pentru că oamenii[8] sînt mulțumiți cu atît și maiestatea voastră nu este păgubită, ci chiar mai poate pune deoparte o mică sumă în fiece lună.

Cu privire la valoarea ducatului am raportat maiestății voastre din Alba Iulia, pe niște date neadevărate și neîntemeiate (nu înțeleg de ce) ale bătrînului ban[9], anume că ei s-ar schimba aici pe 170 sau 180 de pfeningi ungurești. Dar nu este așa, căci nu valorează și nu au valorat niciodată mai mult de un taler și jumătate sau 150 de denari, și trupa nu vrea să-i primească la un preț mai ridicat. Dar la străduința noastră, pentru ca maiestatea voastră să nu fie păgubită, am obținut de la domn ca ducatul să fie socotit și evaluat oficial de acum încolo la 160 de denari; și așa l-am și socotit la plata trupei.

În ultimele zile i-au sosit domnului vești sigure că tătarii se înarmează p. 80
puternic și că vor să treacă prin Moldova asupra acestei țări și a Transilvaniei; de aceea în lunea trecută domnul s-a dus împreună cu comandantul[10] <trupelor transilvane> și cu căpitanul[11] <lor> spre Buzău care este situat spre granița Moldovei pentru a căuta acolo un loc potrivit pentru tabăra sa contra tătarilor. Cît privește pe acest domn el este un domn cu inima deschisă, viteaz, fără șovăire, doritor de ispravă și care nu s-ar lăsa oprit în cale de nimic[12].

Dar deoarece această țară a fost rău devastată timp de doi ani de către turci și tătari și (precum spun ei)[13] au căzut mai bine de 200 000 de suflete în robia turcilor și a tătarilor, încît această țară este acum pustie, el nu poate porni nimic deosebit numai pe seama sa // fără ajutor dinafară. El se arată p. 81
foarte înclinat de partea maiestății voastre și doritor să servească pe creștini, și acest lucru îl dovedește prin faptul că nu vrea să intre în nici un fel de învoială adevărată și statornică cu turcii, măcar că turcul se poartă cu el cu multă stăruință(?)[14] și îi oferă lucruri mari. Dar iarăși, cît am fost aici, am și văzut că au fost la el doi ceauși, pe unul l-a lăsat să treacă prin țara sa la tătari, celălalt s-a înapoiat iar la Constantinopol. Nu este mai puțin adevărat că pînă acuma el a trebuit să se prefacă față de turci, și că i s-a trimis curînd după Paști un steag de la Poartă și el l-a primit, deoarece el nu se afla în stare să țină piept dușmanului, în deosebi pentru a pătrunde dușmanul în Ungaria ar fi trebuit să fie îndreptată toată puterea lui mai întîi împotriva sa. Dar îndată

---

[7] *Vortlpersonen.*

[8] *Die Knecht.*

[9] *Des alten Bans* (= banul Mihalcea).

[10] Moise Székely.

[11] Mathias Perusith.

[12] *Ein freier, tapferer, unverzogter Herr, der Lust zum Handel hat, und an ihm wohl nichts würde erwinden lassen.*

[13] Aici apare o rezervă subînțeleasă asupra acestui punct.

[14] *Der Türgg sich mit ihm sehr lavirt.*

ce își va alege momentul, el se oferă[15] să săvîrșească fapte care să obțină aprobarea îndurătoare a maiestății voastre imperiale.

El afirmă că are informații precise că turcii nu vor ataca puternic în anul acesta și că Serdarul[16] se îndreaptă spre Belgrad[17] cu numai 6 000 de oameni. Și că toate pregătirile acelor locuri ar fi numai pentru anul următor cînd sultanul speră să scoată la luptă forțe atît de mari, cum nu s-au mai văzut în războiul de față. Cum deci nu este motiv de temere în anul acesta de forțe mai deosebite ale dușmanului, speră mult să afle vești bune din taberile maiestății voastre imperiale ... etc.

La sosirea mea am găsit aici pe un bătrîn nobil polon numit Andrei Taranovski[18], cunoscut bun de al domnului încă de la Constantinopol, și care a fost socotit drept sol polon, dar el nu a fost trimis aici de rege[19], ci după cum a pretins <a venit> să-l vadă pe domn de dragul vechii lor cunoștințe. După părerea mea el nu a venit aici după capul său, ci a fost pus de cancelar[20] ca să iscodească gîndul și dispoziția domnului și să-l aducă de partea polonilor. A fost auzit adesea, mai înainte de venirea mea, afirmînd în fața acestuia că maiestatea voastră imperială ar fi cauza pentru care Confederația
p. 82 polonă nu a putut // să propășească. Însă cînd am desmințit asemenea spuse, și am arătat cum s-a întîmplat lucrul, și am expus și credința <statornică> și grija părintească pe care o poartă maiestatea voastră creștinătății, ne-a chemat[21], curînd iarăși pe amîndoi, și l-a mai întrebat încă odată într-adins pe Taranowski despre acestea de față cu mine. Dar cum acesta a dat înapoi[22] și n-a rămas la spusele sale, ci a răspuns că este nevoie de un cap mai luminat ca al lui pentru a judeca de care parte a fost vina, a putut domnul ușor să se încredințeze că nu erau decît *curate calomnii*[23] ce nu purcedeau decît din ura pe care o poartă maiestății voastre imperiale. A mai voit numitul Taranowski să-l convingă pe domn zor nevoie[24] ca să întrețină pentru paza sa cam două sau trei mii de soldați poloni la care lucru domnul nu voia <să consimtă> reținut de multe șovăiri, iar eu de cîte ori mi-a împărtășit asemenea gînduri l-am îndemnat împotriva <unor asemenea hotărîri>.

...Acestea a trebuit să le raportez acum maiestății voastre cu prea plecată supunere, și este și rugămintea mea prea supusă și ascultătoare ca maiestatea voastră să poruncească îndurător ca să fie aduse aici ajutoarele bănești

---

15 *Erbeut* (= erbietet).
16 Comandantul turc Satîrgi Mehmed-pașa.
17 *Griechisch Weissenburg*.
18 Pentru această misiune, cf. mai jos, notița biografică a lui Walawski.
19 Sigismund al III-lea Wasa (1587—1632).
20 Zamoyski.
21 Domnul.
22 *Tergiversirt*.
23 *Merae calummiaie*.
24 *Strachs*.

consimțite pentru ca acest Domn în urma neținerii făgăduielilor și a zăbavei <cu plata> să nu fie determinat[25] să-și schimbe părerea și să adopte sugestii[26] ce ar putea să ajungă a fi folosite mai apoi împotriva maiestății voastre și a Transilvaniei vecine...

CĂTRE ACELAȘI

1597, august 27, Alba Iulia

[Raportul său către împărat nu a mai plecat căci Hödl, aflînd bani la p. 88
Cluj, nu a mai fost nevoie să meargă pînă la împărat].

Eu însumi m-am îndreptat spre Alba Iulia întrucît din cei 18 000 de taleri pe care <trebuia> să-i plătească trimisul maiestății voastre imperiale pentru înrolarea de ostași în Țara Românească, nu mi s-au înmînat[27] decît 13 500. Am vrut să aflu de unde va veni restul <de bani>, și am cerut să mi se restituie dar mi s-a răspuns din partea cancelarului în funcție[28] că acei 4 500 de taleri i s-au predat lui Pancratiu Sennyey, care a înrolat și el ostași și a slujit o lună pentru acești bani și cum după aceea domnul Țării Românești a primit
așa mult <pe seama?> poporului // său încît suma de 4 000 s-a compensat pe p. 89
deplin, l-a luat principele Transilvaniei pe Sennyey în solda sa după împlinirea acelei luni.

Deși acum mi se pare totuși că nu s-a procedat chiar așa de corect, a trebuit să mă mulțumesc cu acest <răspuns> ca să nu plictisesc cu stăruința mea, întrucît am auzit de la niște persoane particulare că și fără de aceasta era oarecare nemulțumire că suszisa trupă de ajutor[29] nu a fost îndreptată spre ei[30] și chiar că ei sînt ținuți în așteptare cu amăgiri goale.

[Nu a primit scrisoarea împăratului și deci nu știe ce trebuie să răspundă. Roagă să se trimită de acum încolo banii direct].

În ceea ce privește plata acestor bani pe luna în curs, va trebui să iau cu anticipație 2 000 sau 3 500 de taleri ceea ce pînă la urmă poate că nu va fi un lucru chiar așa de potrivit și îmi va putea aduce unele neajunsuri...

---

[25] *Verursacht werde.*

[26] *Solche Consilia fürzunehmen* — adică să primească o trupă de ostași poloni renunțînd la ajutorul militar al împăratului.

[27] *Verraitet.*

[28] Josica. Era cancelar încă din aug., sept. 1594, după prăbușirea lui Kovácsóczy.

[29] *Volkshülf.*

[30] *Nicht herein geordnet,* adică trimisă în Transilvania. Ecoul de la acele persoane particulare (desigur, din Transilvania) completează răspunsul lui Josica și arată starea de spirit a curții de la Alba Iulia.

...Banii, am lăsat să fie trimişi mai înainte, eu sper să pornesc la drum mîine [a fost bolnav de friguri vreo zece zile şi a trebuit să asculte de medici etc...]

...Despre tătari nu se pot afla ştiri temeinice, într-o zi se spune că se înarmează zdravăn, apoi iarăşi se spune contrariul... Domnul aşteaptă cu mare dorinţă veşti bune din tabăra maiestăţii voastre, pentru a-şi potrivi planul după cele aflate, căci are de gînd să întreprindă ceva.

[CĂTRE ÎMPĂRAT[31]]

[Din tabăra din Ţara Românească]...

1597, septembrie 10

p. 316 Plecat încă destul de slăbit de boală din Alba Iulia în ziua de 28 august am sosit în ziua de 3 septembrie la Tîrgovişte, unde am găsit scrisoarea maiestăţii voastre din 18 iulie. Cum în ziua următoare dis-de-dimineaţă soseau un ceauş turc şi un trimis tătar, domnul a vrut ca să mai rămîn acolo în ziua aceea şi să asist la audienţă, şi aşa s-a făcut. Cuprinsul scrisorii hanului[32] către domn era că îi făcea cunoscut că el a învins, a prins şi a ucis pe fratele său care se răsculase împotriva lui, şi acuma, după biruinţa sa, vrea ca la începerea luminii [=la luna nouă] care va fi la 11 septembrie să pornească cu 300 000 de oameni (dar la o adică poate că nu ar ajunge nici la a şasea parte din acest număr) spre Ungaria: nu ştie încă ce cale va apuca, dar vrea să hotărască acest lucru abia după ce va fi ajuns la Bender. Dacă domnul se va arăta binevoitor şi aşa cum trebuie, şi să-i dea pe cîţiva dintre ai lui care să-l asiste în timpul drumului, vrea şi el să se poarte ca un prieten. — Dacă au mai realizat ceva de atunci, nu ştiu, căci a doua zi, dis-de-dimineaţă am venit aici, la tabără... Unii vorbind de aceasta, spun că ar fi numai o sperietoare, ca să-l împiedice pe domn de a încerca ceva peste Dunăre, dar că toate ştirile — atît cele ale domnului, cît şi cele ale oamenilor comandantului[33] — nu se vor dovedi foarte precise. Ostăşimea, atît cea plătită de maiestatea voastră, cît şi cea pe care o ţine domnul pe cheltuiala sa, precum şi oamenii chemaţi la oaste[34] stau la trecătorile Transilvaniei, pentru ca să nu năvălească acolo tătarii. Ei au o înţelegere şi cu Pancratie Sennyey (pe care l-a trimis Principele Transilvaniei la graniţa cu Moldova

[31] Traducerea s-a făcut după textul german publicat în *Hurmuzaki*, XII, p. 316.
[32] Gazi al II-lea Ghirai, care a reluat puterea după ce fusese înlocuit din porunca turcilor cu fratele său Feth Ghirai.
[33] Moise Székely.
[34] *Und von den aufboth.*

pentru a o apăra de asemenea de năpustirea tătarilor) şi vor sări în ajutor unii altora cînd ar fi nevoie.

Pe Hödl şi pe slujbaşul Departamentului de plată a soldelor i-am întîlnit pe cîmp la venirea mea. Apoi cînd domnul a aflat că slujbaşul soldelor este în apropiere, l-a trimis, înainte de venirea acestuia, pe Hödl în tabără cu 1 900 de ducaţi ca să înceapă plata pînă ce vine acela căci ostăşimea, mai ales sîrbii şi rascienii au fost atît de rău dispuşi din cauza amînării plăţii încît puţin a lipsit ca ei să plece cu toţii din tabără în clipa cea mai nepotrivită cu putinţă. Însă au fost cu toţii satisfăcuţi pînă la acea dată şi plătiţi integral: 1 700 de călăreţi de la 22 august pînă la 21 septembrie, 1 000 de pedestraşi de la 28 august pînă la 27 septembrie, 300 de călăreţi şi 1 000 de soldaţi *(Knecht)*, de la 1 pînă la 30 septembrie, pe care din lipsă de bani nu i-am putut aduce la condiţii egale cu privire la termenele de plată.

[I se promiseseră 17 500 de galbeni; au venit numai 8 125]; restul din p. 317
cei 28 000 de taleri a fost plătit de slujbaşul lui Henkel[35] prin poliţă la Cluj. Din acesta s-a plătit chiar atunci ca bani anticipaţi 3 000 de taleri, şi n-au mai rămas pentru plata de acum mai mult de 15 000 de taleri în mînă. La acestea am adăugat şi eu 900 de taleri rămaşi încă din plata anterioară, şi s-au mai adus vreo 1 100 de ducaţi din cei 1 900 pe care i-a dat domnul, şi deci au fost daţi cu anticipare. Aceştia vor trebui achitaţi din nou din banii următori. [Să i se trimită îndată deşi Lassota i-a scris lui Sigismund pentru împrumut]. Este de cea mai mare însemnătate şi pentru domn şi pentru mine, să ştim cîtă vreme are de gînd maiestatea sa să-i dea domnului acest ajutor.

Domnul a vrut tot timpul cît am fost noi în ţară, să îndrepte un trimis către maiestatea voastră şi către sanctitatea sa, papa, dar pînă acum a fost reţinut de noi, căci i-am dat a înţelege să mai aştepte pînă va realiza ceva important. Dar acuma la reîntoarcerea mea l-am găsit foarte hotărît să purceadă cît de curînd la o asemenea trimitere; nu vrea să folosească la aceasta pe bătrînul ban Mihalcea care a fost dincolo[36] *(draussen)* mai înainte şi fusese apoi destinat să fie din nou propus pentru aceasta, ci pe un altul, un ragusan, om de credinţă al său numit Luciano Pernice[37]. După cît pot să înţeleg,

---

[35] Lazarus Henkel. Negustor bogat din Viena, cu afaceri importante în Transilvania, folosit de Habsburgi pentru procurarea de fonduri şi trimiteri de bani. La 24 ianuarie 1598 se scuză că nu poate avansa suma de 18 066 de taleri pe poliţă în Transilvania, nemaiavînd bani lichizi acolo, dar dă banii trebuitori pentru înapoierea trimisului lui Mihai, Marcus Schinkenbunk. (Veress, *Documente*, V, p. 140).

[36] Adică în imperiu.

[37] Este vameşul moldovenesc „Luţiian“ de sub Aron Vodă, vezi *Hurmuzaki*, XI, p. 318. (n. lui N. Iorga). Apare şi ca asociat al lui Giovanni de'Marini Poli în contractul pentru vama vitelor.

el vrea să ceară de la maiestatea voastră ca să binevoiţi să-i plătiţi un număr de ostaşi pe iarnă, pentru că aceasta este vremea cînd trebuie mai mult să se îngrijească de duşman, iar de la papa vrea să ceară un ajutor anual...

[În privinţa ducaţilor el, Lassota, a fost indus în eroare de banul Mihalcea][38].

[CĂTRE ÎMPĂRAT[39]]

1597 septembrie 14 Tîrgovişte

p. 94 [În ziua de 11 tabăra a fost mutată cu 3—4 mile mai spre Moldova. Lassota l-a trimis chiar din tabără pe Hödl spre Alba Iulia pe ziua de 22 septembrie, ca să facă rost de bani pentru plata a 710 de ostaşi călări. Apoi a plecat el însuşi la Tîrgovişte].

p. 95 În ziua de 12 a inspectat domnul pe ostaşii călări[40] pe care sînt datori boierii <să-i dea> de pe moşiile lor la oaste şi să-i ţină pe cheltuiala lor trei luni; şi au fost cam cinci sau şase sute de asemenea <ostaşi>. În ziua următoare — pe 13 — m-a chemat la el şi mi-a arătat că e silit de nevoia cea mai cruntă ce nu poate fi înlăturată, de a-şi trimite cît de curînd[41] solii la maiestatea voastră imperială şi la sfinţia sa papa ca să mai ceară încă şi alte ajutoare[42]. Cauza este aceasta: că dintre toţi principii creştini care au intrat în război împotriva turcilor, el este cel mai primejduit, căci el va fi viitoarea ţintă a turcilor şi a tătarilor, şi chiar ca răzbunare. Căci deşi un timp s-a prefăcut din nou faţă de ei — şi s-a arătat chiar ca rămînînd deoparte[43] şi i-a mituit deocamdată cu daruri (după cum i-a trimis şi acum hanului tătarilor[44] în semn de cinstire cai care nu sînt răi şi trăsuri, pentru ca să nu se lege de el cînd se vor porni în expediţie), — dar dacă ar întreprinde contra lor o acţiune duşmănoasă şi efectivă (pe care ar fi încercat-o cu dragă inimă încă de mult pînă acum peste Dunăre, întrucît nu s-a speriat de larma tătarilor), nu poate să o ducă multă vreme, ci va da prin aceasta motiv duşmanului ca la reîntoarcerea din afară să-şi îndrepte toată puterea şi turcească şi tătărească împotriva lui. Iar el ar fi prea slab pentru a le putea ţine piept fără sprijinul şi ajutorul potentaţilor străini, întrucît de la Dunăre

[38] *Wie mich der Ban Michal fälschlich berichtete.*

[39] Traducerea s-a făcut după textul german publicat în Veress, *Documente* V, p. 94. ş.u.

[40] *Die Güldpferd.*

[41] *Allerehisten.*

[42] *Ferner.*

[43] *Neutral.*

[44] Gazi Ghirai al II-lea.

încoace ţara se arată ca o întindere netedă şi deschisă[45] <năvălirilor>. Şi dacă va fi silit din cauza presiunii unei forţe foarte mari (de care lucru să-l ferească îndurarea lui Dumnezeu) ca să-şi golească ţara şi s-o lase în puterea duşmanului, lucru ce este de temut şi ar putea să se ajungă cu siguranţă la aceasta, dacă ar fi lăsat fără ajutor, — poate judeca oricine ce pagubă însemnată ar aduce acest fapt nu numai Transilvaniei, dar întregii coroane ungare, al cărei bastion este această ţară. Pe deasupra el mai declară că populaţia creştină din Bulgaria şi de peste Dunăre îl aşteaptă cu mare nerăbdare şi îl solicită zi de zi, ba chiar îi trimite şi scrisori de blestem[46], pentru că zăboveşte atîta şi murmură că i-a înşelat[47] şi <ei spun că> dacă vor întreprinde acum ei înşişi ceva pentru ei şi aceasta va da greş, şi ar ajunge să pătimească şi ei şi nevestele şi copiii lor //, atunci să cadă totul pe sufletul şi cugetul lui şi p. 96
ei să fie nevinovaţi în faţa lui Dumnezeu şi a oamenilor.

Şi se plînge mult şi de vecinii lui, <de> Ieremia Voievodul din Moldova, cum că ţine cu turcii şi tătarii şi se poartă duşmăneşte şi nu ca un vecin, şi el nu se poate încrede în el.

Toate acestea mi le-a spus cu mare căldură şi m-a rugat mult să le amintesc în scrisoarea[48] mea către maiestatea voastră imperială.

Întrucît ceauşul turc şi solul tătarilor pornesc abia azi înapoi în tătărime şi el nu poate şti încă ce va urma, sau încotro s-ar putea îndrepta tătarul, s-a lăsat convins să mai zăbovească două-trei săptămîni cu darea slobozirii, de plecare ca să poată apoi face o dare de seamă temeinică maiestăţii voastre cu privire la toate lucrurile..

[CĂTRE ÎMPĂRAT]

1597 septembrie 30. Tabăra din Stăteşti[49]

...pe Hödl l-am trimis la Alba Iulia ca să se informeze ce s-a făcut p. 97
cu schimbul aşa cum se stabilise cu Rebenik[50]. Acum raportează Hödl că poliţa[51] este gata, dar că omul lui Rebenik nu ar putea veni aşa iute cu banii. Cum însă pentru o parte din soldaţi s-a şi împlinit timpul de serviciu, iar pentru ceilalţi se apropie timpul împlinirii, <a trebuit> să iau deocamdată de la

---

[45] *Ein offen und eben Land.*
[46] *Lettere di maledictioni.* Urmează un rezumat al unei asemenea scrisori.
[47] *er hat sie aufs Eys geführt.*
[48] Şi în raportul precedent aflăm un ecou nedeclarat al domnului.
[49] *Stetiezd.*
[50] Hans Rabenick sau Rebenik, negustor al Curţii, la care apelează imperialii pentru plata sumei aşteptate de Lassota.
[51] *Wexlbrief.*

domn atîția bani cîți acoperă solda întreagă pe o lună pentru a-i mulțumi și satisface pe soldați, căci niciodată nu a fost atîta larmă și vești atît de categorice despre sosirea tătarilor ca acum. Pe unde ar fi însă să treacă este încă nesigur. Unii spun că ei vor apuca iar pe lîngă Hust și Cașovia drumul drept spre Raab[52] pentru a ocupa această cetate. Alții spun că vor intra în Țara Românească pentru a aduce la ascultare pe acest voievod. Și iarăși mai sînt și unii care cred că vor merge întins peste Dunăre și voi ierna în teritoriile supuse turcilor, nu departe de granițele Transilvaniei pentru a putea la începutul primăverii năvăli de acolo în Transilvania.

Alții susțin dimpotrivă că nu e doar decît un zvon alarmant cu scopul de a-l ține în loc pe domn ca să nu năvălească peste Dunăre în Bulgaria. Dar ce au ei de gînd și încotro se îndreaptă (?)[53] trebuie să arate și va arăta viitorul pînă cel mult în 14 zile. Căci, după cum am înțeles de la domn și de la alții ce răspîndeau vești despre dușmani, dacă aceștia nu se vor ivi pînă atunci, nu va mai trebui să fie nici o grijă din partea lor.

În ziua de 26 <a lunii> acesteia la Micșunești[54] au fost primiți în audiență de către domn doi ceauși turci sosiți anume cu cîțiva tătari din părțile tătărăști[55] și mesajul[56] lor fusese (după cum mi-a afirmat apoi domnul)
p. 98 că întrucît el // <domnul> a oferit stăpînului lor, hanul tătarilor, toată prietenia și tot binele (așa cum se mai prefăcea încă atunci față de turci și de tătari) ca, pentru adeverirea acestora și pentru ca să i se poată da crezare deplină, să-i trimită hanului un dar însemnat și sultanului tributul obișnuit pe care obișnuiau și erau datori înaintașii săi și el însuși să le trimită. Dar nu li s-a dat un răspuns hotărît în această privință. După părerea mea el îi va duce doar cu vorba pînă ce mai trece ceva timp și va vedea ce se mai întîmplă cu tătarii[57]. Dar dacă hanul tătarilor va face o incursiune în țara lui, el este hotărît întru totul să-i iasă înainte împreună cu poporul său și să-i țină piept.

Polița care a fost dată nu cuprindea, după cîte îmi spunea Hödl decît 21 000 florini renani[58], care întrucît valorează doar 16 800 de taleri, vor putea cu greu ajunge și acoperi plata întreagă pe această lună (mai ales dacă domnul ar împlini golurile lăsate de cei morți sau fugiți)[59], ca să nu mai vorbesc de faptul că anticiparea din trecut a celor 120 de florini ar trebui să se poată plăti de acolo. Dar cum eu mai trebuie să împrumut de fiecare

[52] Numit și Győr (în Ungaria).
[53] *wohin es vermeinet.*
[54] *Miksanest* pe Ialomița la nord de Căldărușani, azi satul Micșunești-Moară.
[55] *Tatterei.*
[56] *Anbringen.*
[57] *Was es mit den Tattern für einen Ausschlag gewinnet.*
[58] *Fl. Rheinisch.*
[59] *Verlaufenen und abgestorbenen Lücken.*

soldă lunară o sumă de bani, şi lucrul acesta, nu numai că ar putea oferi o părere proastă celor de aici, dar ar îndreptăţi poate chiar unele bănuieli, cum că eu nu aş umbla cinstit cu acei bani, mă rog prea supus de maiestatea voastră ca să se îndure — dacă ar avea de gînd să păstreze mai departe pe aceşti soldaţi — să dispună ca pe luna viitoare, pe lîngă plata soldei lunare şi a restituirii anticipării din trecut, să se plătească şi cei 18 500 de taleri luaţi de la negustori pentru întreţinerea noastră, pentru ca să nu ni se întîmple vreun neajuns şi să putem chiar fi întemniţaţi . . .

[Roagă pe împărat să arate din timp cît vrea să mai întreţină trupele pentru a lua măsuri din vreme pentru plata lor].

Cu privire la trimiterea unor soli la maiestatea voastră imperială şi la papă, domnul a rămas la gîndul său din totdeauna, şi după cîte am înţeles de la el, vrea să ceară de la maiestatea voastră ca să binevoiască să-i plătească pe iarnă întreţinerea a 2 000 de ostaşi. Şi cum el e înţeles cu Mitropolitul Bulgariei[60] (care după cum i-a declarat domnului are la îndemînă[61] vreo 30 000 de oameni), ar dori mult să treacă dincolo, dacă va îngheţa Dunărea; sperînd să supună cu ajutorul locuitorilor de acolo acea ţară pînă în munţi[62], însă în cazul acesta <domnul> are de gînd să purceadă *cu multă băgare de seamă*[63] şi să ceară mai întîi bulgarilor un jurămînt solemn[64] în scris şi să se informeze prin oamenii lui despre toate cele la care s-au legat faţă de el, dacă <se leagă> da sau ba[65], pentru ca să nu fie dus cu vorba[66] şi ei să-l lase apoi pe drum[67]. Şi prin aceasta — după cugetul meu prost — nu face rău, căci dacă ar fi să se lase atras în chip necugetat în vreo treabă, şi apoi să nu aibă sprijin sau ajutor şi-ar pune în cap toată puterea turcilor şi ar aduce această ţară în cea mai cumplită primejdie spre marea pagubă a creştinătăţii, sau ar trebui să o lase în mîinile duşmanului. Pe cît pot înţelege de la el, nu se va lăsa să nu încerce ceva în aceste locuri, dar totuşi <numai bizuindu-se> pe ceva sigur; şi ar fi şi făcut acest lucru de mult de nu ar trebui să se îngrijească — dacă cumva ar trece dincolo — să nu-i năvălească tătarii în ţară, după cum şi ei de partea lor se temeau, dacă ar fi pornit din ţara lor şi s-ar fi dus spre Ungaria, ca el să fi trecut Dunărea şi să fi cucerit aceste ţări aducîndu-le în supunerea sa, că adică pînă acuma un cuţit l-a ţinut pe celălalt în teacă. Acum se vorbeşte ca de un lucru neîndoios de venirea tătarilor

p. 99

60 Dionisie Rally.
61 *In Bestellung hat.*
62 Adică pînă la Balcani.
63 *Caute*, pe latineşte în text.
64 *Solenne iuramentum.*
65 În textul publicat lipseşte aici un verb legat de această alternativă: *Ob dem allen dessen sie sich gegen Ihn erbieten, also oder nicht* (!), adică dacă angajamentele mitropolitului faţă de domn au adeziunea lor.
66 *Aufs Eis geführt werde.*
67 *Stecken lassen.*

și se asigură că vor veni în puține zile în locurile acestea. De aceea chiar se va ridica tabăra poimîine și se va împinge mai aproape de granița moldovenească, pentru a-i aștepta acolo pe tătari căci aceștia vin pentru un an,
p. 100 odată ce au năvălit în această țară. După cum pot înțelege de la comandant[68] ei[69] sînt dispuși să se măsoare cu aceia dacă s-ar atinge de această țară... Dat în tabăra de la Stătești în ziua de 30 septembrie <1597>
P. S. Tocmai acum cînd voiam să închid scrisoarea vine o slugă a domnului la comandant și îl vestește că eri au sosit doi capugii (care după cît mi se spune slujesc în Seraiul Sultanului[70] și sînt slugile sale devotate și tainice) și că vin la el, la domn, cu scrisori de încredințare la Ploiești, dar el i-a chemat la Tîrgoviște unde va fi sosit și el astă seară ca să le dea audiență acolo...

[CĂTRE ÎMPĂRAT]

1597 octombrie 22, Alba Iulia[71]

p. 100 [Despre plata soldaților. Așa cum a raportat la 10 septembrie de pe va-
p. 101 lea Teleajenului, lipsa de bani a împiedicat să se poată face o plată egală. Nu a putut încă încheia registrele *(Particular oder Musterregister)* pentru că nu se potrivesc întocmai cei 18 000 de taleri „pe care domnii soli îi pun să fie plătiți aici la Alba Iulia, la curte"].

Hödl a venit cu banii la noi în tabăra de la Nișcov[72] cînd plata era pe terminate. L-am trimis îndată la 13 la Tîrgoviște la domn ca să i se restituie banii ce mi-i împrumutase. Dar cum polița lui Rebenik nu ajungea pentru plata deplină a domnului, ci mai rămînea o datorie de 1 500 de taleri, am plecat în aceeași zi din tabără împreună cu slujbașul imperial al plăților soldelor[73] și am mers la Alba Iulia amîndoi ca să vedem dacă putem cumva să o scoatem la capătîi cu niște asemenea bani anticipați la vreun negustor (pînă la primirea ordinelor împăratului)... căci a rămîne fără o hotărîre temeinică și fără bani, mai ales în vremea de acum (?)[74] la acești oameni turbulenți[75] e lucru îngrijorător și primejdios.

[Nu a primit scrisoarea împăratului care a fost dată de „maistrul poștei" unei slugi a domnului... Și-a organizat după aceea o poștă proprie.]

---

[68] *Obristen* (= comandantul trupelor plătite de imperiali, Moise Székely).
[69] Adică domnul și întreaga cîrmuire.
[70] *Des türkischen Kaisers Kammer.*
[71] Lassota a trebuit să meargă la Alba Iulia după un supliment de bani, pentru a putea plăti și datoria către domn.
[72] Pe Valea Buzăului, la N.V. de Vernești.
[73] *Der hofkriegszahlmeisterischer Diener.*
[74] *Sonderlich wenn die Zeit verhanden* [= vorhanden (?) (traducere probabilă).
[75] *Ungestüm.* Se referă la ostașii ce trebuiau plătiți.

[Relativ la plata întreţinerii sale de doi taleri pe zi, şi la cheltuielile făcute de el cu trimiterea de curieri numeroşi, plătiţi personal de el, cere să i se trimită, în afară de leafa sa, 400 de taleri]. p. 102

[Despre socotelile sale cu Hödl care reţine şi banii lui Lassota. Despre zăbava oamenilor lui Rebenik. Despre valoarea ducaţilor în Ţara Românească şi Transilvania]. „Au acolo valoarea cea mai bună, dar nu pot fi uşor obţinuţi căci îi dosesc negustorii".

Principele Transilvaniei a plecat de aici împreună cu nunţiul Visconti acum cîteva zile cu şase carete şi // un număr mic de cai de călărie, spre p. 103
graniţa Ţării Româneşti, este de presupus că vor şi intra în ţară. După cum am auzit în mod confidenţial de la o persoană vrednică de crezare, el ar fi dispus să atace[76] în acelaşi timp Moldova şi Bulgaria, căci de cîteva luni îşi ţine în mod permanent pentru sine personal, o tabără de 10—12 mii de ostaşi, în majoritate secui, comandaţi de Pancratie Sennyey şi aşezaţi deoparte, la graniţa Moldovei.

Despre tătari umbla zvonul, scurtă vreme înainte de plecarea mea la tabără, că ar fi şi trecut Nistrul şi că Ieremia, voievodul Moldovei ar fi şi poruncit locuitorilor să se retragă în munţi pentru mai multă siguranţă. Dar nu cred să fi fost adevărat, căci am fi aflat ceva despre ei înainte de plecarea noastră. Aici se spune că s-ar fi primit ştiri sigure că ei ar fi voit să apuce calea pe la Hust, ceea ce nu-mi pare, de asemenea, de crezut. [Crede că oamenii răspîndesc ştiri după împrejurări aşa cum vor ei].

Despre <cei doi> capugii de la Poartă amintiţi mai înainte, ei nu aduc cu ei altceva decît pacea; şi unul a plecat spre ţara tătarilor, celălalt a rămas la Tîrgovişte. Dar şi împăratul turcesc a poruncit hotărît hanului tătăresc şi i-a pus în vedere printr-un ceauş care a trecut prin Tîrgovişte, să cruţe Ţara Românească şi să nu o calce nicidecum. Mă tem că este numai pentru ca să-l liniştească pe domn în felul acesta, şi apoi, cînd nu s-ar mai îngriji de acestea, să-l atace. Dar după cît pot să-mi dau seama despre acest voievod *(Fürst)*. el nu se va încrede atît de uşor, ci va lua bine aminte. Căci el cunoaşte de mult perfidia turcilor şi felul lor de a proceda călcînd toate jurămintele.

[CĂTRE ÎMPĂRAT]

1597 octombrie 28, Alba Iulia

[Se referă la scrisorile sale anterioare pentru eventuala sa justificare]. p. 104
Pot să mărturisesc în faţa lui Dumnezeu şi cu cugetul curat că atît din cauza termenului inegal de la care începe slujba soldaţilor cît şi a anticipă-

[76] În realitate, Sigismund era înspăimîntat de gîndul tătarilor. El pretindea că se apropie de Mihai pentru a-i da mai multă însufleţire acestuia, dar pare mai probabil că

rilor <asupra banilor> (deorece pînă acuma nu a sosit nici o poliţă la vremea cuvenită), nu am avut pînă acum decît puţină tihnă deoarece a trebuit tot timpul să alerg încoace şi încolo... cu banii lui Rebenik am plătit pe deplin <soldele> nu <numai> pînă la 20 [cum primise ordin] ci pe unii pînă la 21, pe alţii pînă ieri, 27, şi restul pînă la sfîrşitul lui octombrie... şi cu o anticipare doar de 1 500 de taleri.

p. 105]Nu i s-a răspuns dacă împăratul are de gînd să-şi menţină trupele sau să le concedieze. Vremea e înaintată, şi el nu ştie ce să facă. S-a încurcat într-un labirint încă şi mai mare şi are mai multe griji ca niciodată].

Am scris cu poşta lui Hödl rămas în Ţara Românească cum că nu-i pot da nici un fel de instrucţiuni decît ca să-i arate el domnului că nu a venit încă nici o poruncă din partea împăratului, dar că este aşteptată din zi în zi. Dacă[77] măria sa ar găsi că primejdia din partea duşmanului nu este aşa de mare şi că ar putea să se lipsească de soldaţii din solda maiestăţii voastre fără o primejdie extremă a ţării, atunci să-i concedieze, dar dacă acest lucru nu-l poate face, ci trebuie ca ei să mai fie păstraţi şi luna aceasta, să dea pînă atunci banii pentru solda pe o lună. Pînă la dispoziţiile maiestăţii voastre aş vrea să-l las să facă el această plată. Dacă maiestatea voastră nu ar mai dispune nimic în această privinţă aş vrea să nu fiu legat să-i restitui aceşti bani, sau să-mi poată pretinde ceva. Altminteri nu am putut face fără porunca expresă a maiestăţii voastre.

p. 106 [Nu are ştiri din Ţara Românească. La Alba Iulia se zvoneşte că ar fi dăruit-o sultanului tătarilor şi că ei vor porni cu neveste şi copii să şi-o ocupe... etc. şi că soliile trimise la el au avut doar scopul să-l înşele... etc.]

Scurt extras despre solda lunară care s-a împărţit şi s-a plătit la 28 septembrie 1597 celor 2 000 de husari călări şi 2 000 de pedestraşi pe care îi ţine pe cheltuiala sa Împăratul roman pentru nobilul principe şi domn, domnul
p. 106 *Mihai Voievodul Ţării Româneşti.*

Mai întîi slujesc cu caii de la 22 septembrie pînă la 21 octombrie 1672 de oameni călări — socotind pe fiecare la 5 florini face 8 360 florini. La aceasta se adaugă solda ofiţerilor[78], precum şi plata[79] unor persoane auxiliare

---

era pentru a fi mai aproape de ajutorul acestuia. Vezi în *Călători*, III, analiza corespondenţei lui Visconti din acest moment.

77 Aici este vorba de alternativa ce trebuia supusă domnului şi nu de un răspuns dat de Mihai Viteazul — care s-ar fi declarat bucuros să plătească el solda mercenarilor imperiali cum credea Veress. Iată pasajul din Veress (*Documente*, V, p. 104) „Mihai... s-a declarat bucuros a-i anticipa noua soldă pînă la sosirea ei, în caz că împăratul e gata să lase oastea sa şi mai departe la dînsul" (cf. regestul din fruntea acestui document) căci la 3 noiembrie Lassota amintind de demersul prescris de el lui Hödl pe lîngă domn declară că nu a primit încă nici un răspuns de la Hödl.

78 *Haubtleut Leibsbesoldung.*

79 *Vortlgeld.*

care face 373 de florini, şi în bani pe o lună totul împreună 8 733 de florini.

Apoi slujesc 311 ostaşi călări de la 1 pînă la sfîrşitul lui octombrie, socotind pe fiecare la 65 de florini, face 1 555 de florini şi împreună cu 276 de florini, solda ofiţerilor şi plata altor persoane, face împreună 1 831 florini.

Apoi de la 28 septembrie pînă la 27 octombrie, 985 de trabanţi plătiţi, cărora li se dau în fiecare lună 3 florini, face 2 955 florini. La aceasta e de socotit şi solda ofiţerilor şi plusul de soldă a unor peroane auxiliare[80] face împreună 3 178 florini.

În sfîrşit slujesc de la 1 pînă la sfîrşitul lui octombrie 872 de trabanţi tot cu 3 florini pe lună, face 2 616 florini şi împreună cu solda ofiţerilor şi cu plusul de soldă a altor persoane[81], adică 235 de florini, face pe o lună întreagă 2 851 florini.

Suma totală a slujbelor deosebite scrise mai sus din care 1 983 de husari călări şi 1 857 de trabanţi, face în total pe o lună 16 583 florini şi <în florini> renani 20 741 de florini 15 creiţari — adică 1 983 de soldaţi călări, 1 857 de trabanţi şi 1 107 florini „Vortlgeld" = 20 741 florini şi 15 creiţari.

[CĂTRE ÎMPĂRAT]

1597 noiembrie 3, Alba Iulia

[Repetă cu toată supunerea întrebarea sa către împărat. Nu a primit p. 107—108
încă vreun răspuns de la Hödl cu privire la hotărîrea domnului].

[CĂTRE ÎMPĂRAT]

noiembrie 11, Alba Iulia p. 111

[Nu se poate îndeajuns mira de faptul că nu i s-a comunicat ce hotă- p. 112
rîre a luat împăratul în privinţa menţinerii sau nu a plăţii ostaşilor din Ţara Românească].

Dar cum principele Transilvaniei a impus voievodului Ţării Româneşti ca împreună cu aceşti <ostaşi> şi cu celelalte trupe pe care le are pe lîngă sine[81] să treacă Dunărea şi să intre în Bulgaria, şi cum acest lucru nu

---

[80] *Vortlpersonen.*

[81] *Mit demselben und andern Volk, so er umb sich hat* (adică trupele comandate de Moise Székely şi ostaşii ceilalţi ai domnului).

s-a îndeplinit încă pînă acuma, fără îndoială că se va pune în mişcare cît mai curînd. După cîte am înţeles de la domnul de Thurn[82] care s-a înapoiat iarăşi aici alaltăieri împreună cu principele, nu este nimic mai sigur decît că ostaşii vor mai servi şi mai departe şi după încheierea acestei luni, care măcar pentru o parte din ei se împlineşte pînă în 11 zile şi care sînt încă neplătiţi. Şi cum este de crezut că o asemenea expediţie nu se va termina chiar aşa de curînd şi ei vor voi să primească plata deplină din partea maiestăţii voastre, pentru că nu s-a făcut nici o abzicere în numele maiestăţii voastre, şi mai ales cum domnul Ţării Româneşti nu a vrut să ia asupra sa plata [în condiţiile sugerate de Lassota lui Hödl şi comunicate şi împăratului] ...... domnul conte de Thurn declară că voievodul Ţării Româneşti este ferm hotărît să trimită un emisar cît de curînd la maiestatea voastră, şi că acela va ajunge foarte curînd aici: lucru care se face cu buna ştiinţă a principelui de aici[83]. Dealtminteri voievodul nutreşte de mult acest gînd...

Din Moldova, înţeleg de la domnul conte că nu se va întreprinde nici o acţiune duşmănoasă ... etc.

[CĂTRE ÎMPĂRAT]

noiembrie 15, Alba Iulia

p. 113 [Este tot fără instrucţiunile cerute pentru plata ostaşilor din Ţara Românească. Îşi declină orice răspundere].

Alaltăieri a sosit aici Marcus Schonkabunk, un orăşean[84] şi negustor de bună reputaţie şi bună comportare din Braşov, care a fost în iarna trecută cu bătrînul ban[85] la maiestatea voastră. El va fi trimis din nou de către // voievodul Ţării Româneşti la maiestatea voastră, nu aşteaptă aici decît scrisoarea principelui acesta [Sigismund]. El mi-a declarat că voievodul a dat cu împrumut banii pentru ostaşi pe luna aceasta (aşa cum vor ei întotdeauna să fie plătiţi cu anticipaţie) însă mie nu mi-a sosit încă de la Hödl nici o ştire ce şi cum s-a întîmplat.

Cum însă pentru o parte din ostaşi, îndeosebi rascienii, sîrbii, albanezii şi cazacii, luna lor de serviciu se încheie pe ziua de 21 a lunii de

[82] Numele e redat adesea în textele italiene sub forma *della Torre*. Contele Sigismund della Torre fusese trimis în Transilvania, ca să vegheze la siguranţa arhiducesei Maria Cristierna şi să ţină legătura dintre Habsburgi şi Sigismund Báthory.

[83] Pentru atitudinea sa contradictorie, vezi *Călători*, III, rapoartele nunţiului Visconti.

[84] *Bürger* (orăşean cu drept de burghezie) numele său apare în forme variate. Vezi şi n. 35 şi p. 78.

[85] Banul Mihalcea, care l-a însoţit pe Mihai la Alba Iulia, în decembrie 1596, şi s-a dus apoi ca sol la împărat.

față, nu știu cum va continua mai departe. Căci dacă voievodul nu ar putea — din lipsa de bani de care s-a plîns el tot timpul sus și tare — să preia plata pe luna viitoare, este cît se poate de sigur că ostașii săi vor fugi, din care cauză ar putea să fie stingherită trecerea peste Dunăre și atacul în Bulgaria (la care se lucrează, dar nu s-a produs încă după cîte înțeleg). Și dacă cumva voievodul (ceea ce eu nu afirm și nici nu cred[86]) n-ar avea chef de loc, sau prea puțin pentru o asemenea incursiune, el ar avea un motiv destul de temeinic pentru oprirea ei și apoi pentru scuza și îndreptățirea sa . . . etc.

[CĂTRE ÎMPĂRAT]

noiembrie 18, Alba Iulia

[Înaintează scrisoarea lui Hödl scrisă la 6 noiembrie din tabăra de la p. 114
Buzău și discută sugestia ingenioasă a acestuia de a-l păcăli pe domn, eco- p. 115
nomisind plata pe luna noiembrie pentru împărat (!)], dar trebuie să fie cu băgare de seamă ca să nu rezulte un neajuns dintr-o economie neoportună, mai ales că Hödl însuși raportează că voievodul din Moldova ține la el pe tăcute pe tătari și ar intenționa să întreprindă ceva de cum ar pleca trupa noastră. De asemenea s-ar putea stingheri prin aceasta trecerea în Bulgaria.

[Așteaptă hotărîrea împăratului]. Dar cum între timp a sosit o ordonanțare de bani, mă gîndesc să zăbovesc atîta cu ea pînă ce îmi va sosi răspunsul maiestății voastre. Vreau să-i scriu pînă atunci lui Hödl, folosind poșta proprie și să aflu de la el mai multe informații, cum stau lucrurile și dacă se poate porni pe această cale. Căci cred că deși voievodul a declarat față de el că ia această plată asupra sa, el totuși prin solul său, care
a plecat ieri de aici // a cerut nu numai înapoierea acestor bani, dar va p. 116
cere chiar ceva mai mult.

[Se roagă din nou de răspuns și de ordonanțarea pentru el a celor 400 de taleri ceruți de el într-altă scrisoare.]

[CĂTRE ÎMPĂRAT]

decembrie 10, Alba Iulia

[Repetă în rezumat cele spuse la 18 noiembrie. Așteaptă mereu hotă- p. 120
rîrea împăratului]. Acum în urmă a plecat de aici Hödl care raportează p. 121
clar că măria sa Mihai voievodul Țării Românești l-a pus pe el să distri-

[86] Totuși există aici o insinuare măcar sub forma aceasta negativă.

buie şi să plătească în luna precedentă în numele său propriu şi din proprii săi bani[87] <leafa> pentru numărul amintit de ostaşi şi că are de gînd ca după împlinirea lunii să concedieze pe comandantul Moise Székely împreună cu ungurii, dar să păstreze şi mai departe pe rascieni şi pe cazaci, cum va înţelege maiestatea voastră de la Hödl care va pleca de aici[88].

După ce, faţă de voievodul amintit, în legătură cu împrumutul său relativ la cei 14 711 florini gata plătiţi, am mai rămas în urmă cu 1 473 de florini, conform cu actul său <pe care i l-am dat>în mînă, aceşti bani fiind trecuţi în registrele de plăţi *(Musterregistern)* ale departamentului soldelor militare *(Kriegszahlamt)*, m-am gîndit să dau cu anticipaţie această sumă aici şi să o plătesc măriei sale[89], ca să-mi pot relua chitanţa mea, mai ales pentrucă în ea sînt specificate anume următoarele sume: 9 000 de ducaţi în aur, 1 000 de taleri plini *(Ganz-Taller)* şi 1 200 de taleri în monedă de metal *(in Münz)* şi ies 416 florini mai mult decît am primit de la voievod. Şi aceasta s-a întîmplat pentrucă după ce i-am scris acea chitanţă la curte, la cămara domnului pentru suma amintită, cum i-au mai lipsit pentru completarea deplină a celor 9 000 de ducaţi, încă 260, care fac 416 florini şi cum el nu avea acei bani imediat la îndemînă, m-a slobozit de la el anunţîndu-mă că mi-i va trimite cu slujbaşul său la cvartirul meu. Dar îndată după aceea, cum a venit vestea de la Hödl, şi el a aflat că Hödl a şi plecat din Braşov, şi că s-a îndreptat spre tabără cu banii, lucrul a rămas nefăcut, precum ştie bine trimisul său Marcus „Schenkenbunk" care se află acum la maiestatea voastră.

Aveam de gînd să îndrept acest lucru la prima mea întîlnire cu domnul, dar de atunci nu l-am mai văzut. După efectuarea plăţii am plecat de la tabără încoace, gîndind că nu mă voi mai întoarce, dar împotriva speranţei mele lucrurile s-au petrecut altfel. Cînd a călătorit Hödl cu banii
p. 122 la domn // i-am dat un memoriu în această chestiune cu gîndul ca domnul să cuprindă suma aceasta de 416 florini (pe care nu-i primisem, şi care sînt trecuţi în chitanţa mea) împreună cu cei 14 711 florini într-o singură sumă pentru care să dea chitanţă, dar nu s-a întîmplat aşa.

Cum în ciuda tuturor alergăturilor mele la negustorii de aici şi din Cluj, nu pot ajunge la suma anticipată de domn şi deci nici achita pe domn şi nici lichida chitanţa mea [roagă să i se plătească suma de 1 473 de ta-

---

[87] *Für sich selbst, aus eignem Säck* (adică plata a fost făcută deosebit din banii domnului, dar de către slujbaşul imperial, vezi relaţia lui Hödl).

[88] *Hinausreisig.* Acesta în adevăr a mers la Viena împreună şi cu Lassota, ducînd şi scrisori ale domnului către împărat. Informaţiile date de cei doi plătitori au modificat întrucîtva încheierile la care ajunsese Camera Aulică (Hof-Cammer) în privinţa ajutoarelor cerute de domn (vezi V e r e s s, *Documente*, V, p. 124).

[89] *Solche Summa dieser Orten zu anticipiern und Seiner fürstlichen Gnaden abzuführen.*

leri trimisului domnului („Schenkenbunk"), dar cu garanţia suficientă că i se va înapoia cît de curînd chitanţa sa].

În situaţia actuală şi în stadiul la care s-a ajuns cu ostaşii din Ţara Românească, cred că acum nu va mai fi nimic de făcut. De aceea sînt hotărît, împreună cu slujbaşul departamentului soldelor, să plecăm[90] cît de curînd de aici, dar vreau mai înainte să fiu lămurit asupra celor 5 400 de florini rămaşi încă neplătiţi de către domnul sol din plata pe o lună de 18 000 de florini, şi rămaşi pînă acum fără vreo explicaţie de la curtea de aici[91]. [Trimite la scrisoarea sa din 27 august][92]. Va trebui înainte de plecare să mai fac un drum pînă la Braşov pentru a-mi ridica de acolo toate lucrurile şi scriptele pe care le-am lăsat acolo cînd am plecat din Ţara Românească. [Cum se va înapoia la el acasă va trimite un raport asupra banilor cheltuiţi ... etc.].

---

[90] *Wieder hinaus zu begeben.*
[91] Curtea de la Alba Iulia de unde scria acum Lassota.
[92] Vezi mai sus, p. 65.

HÖDL CĂTRE B. PEZZEN[93]

1597 august 10, Cluj

...Vă fac cunoscut... că am sosit la 7 au-
p. 83 gust din Tîrgoviște la Cluj, pregătit cu tot ce trebuie, de către domnul Mustermaister Lassota, ca să mă reped îndată cu poșta la Curtea imperială, dacă nu aș găsi aici la Cluj pe slujbașii Zahlmaisterului[94] cu banii. Dar întrucît acești bani au sosit, însă nu sînt deajuns pentru leafa pe o lună, căci eu și cu domnul Mustermaister am ridicat[95] pe creditul maiestății sale 14 000 de taleri pentru ca să putem plăti 4 000 de oameni pînă la 22 august, și să achităm acești 14 000 de taleri din banii pe care i-a adus cu sine slujbașul Zahlmaisterului, vor mai rămîne doar 14 000, în vreme ce noi trebuie

---

[93] Aceste scrisori ale lui Hödl, publicate în Veress, *Documente*, V, concomitent cu ale lui Lassota și înfățișate aici deoparte, trebuie integrate cu gîndul la locul lor în seria cronologică a corespondenței acestuia.

[94] *Die Zahlmeisterischen Diener.*

[95] *Aufgebracht.*

să avem pe fiece lună 18 000; vă rog prea supus să puneţi să se facă o nouă ordonanţare, pentru ca să ne putem scoate chitanţa şi pecetea[95a] noastră, căci a datora bani acestor oameni este o grea povară şi canon. [Trimite scrisoarea lui Lassota pentru ştirile pe care le cuprinde]. Vom pleca în ziua de 12 cu banii în Ţara Românească.

[95a] *Unsere Brief und Sigel auslesen (= auslösen) können.*

HÖDL CĂTRE LASSOTA

1597 noiembrie 6, Tabăra din Buzău

p. 108 . . . vă dau de ştire că am fost însărcinat[96] de domn să iau banii pe care îi predasem şi să mă duc în tabără şi să plătesc cu 12 000 de taleri atît cît se va putea acoperi <cu aceşti bani>: Acest lucru l-am refuzat şi m-am scuzat arătîndu-i că mi-ar putea aduce un neajuns, deoarece nu aveam instrucţiuni în sensul acesta. Atunci mi-a declarat că a crezut că maiestatea voastră ar fi trebuit să plătească şi solda pe luna noiembrie, dar cum nu s-a făcut acest lucru, trebuie să plătească <el> din banii săi, şi eu să nu-l refuz, şi nici nu s-ar fi cuvenit să fiu aşa de necuviincios. Am ajuns deci cu banii săi, şi nu cu ai împăratului, aici în tabăra care se află în apropiere de tîrgul Buzău[97]. Domnul s-a hotărît cu greu la această plată, dar nu a putut nicidecum să lase pe ostaşi să se risipească[98], şi apoi

---

[96] *Angelangt*, oare: angelegen (?).
[97] *Boza Vasar.*
[98] *Von einander lassen.*

noi știm neîndoios că moldoveanul[99] ține // în taină pe tătari strînși laolaltă p. 109
și așteaptă doar ca tabăra noastră să se desfacă, avînd desigur gîndul să se înfrupte cu ceva[100]. Ostașii noștri pleacă[101] zilnic din tabără și vor mai fi trimiși 2 000 de pedestrași la Timișoara. Artileria și tot <bagajul> au și plecat.

Încotro au plecat ungurii nu pot încă să scriu domnului meu[102]. Stăpînul meu să binevoiască să ia seama dacă ar mai sosi dispoziții ulterioare, să binevoiască să le țină pentru el în mare taină și atunci vom putea economisi pentru maiestatea sa leafa pe o lună... Stăpînul meu să nu lase pe nimeni să observe cînd ne sosesc banii, pentru ca să nu ajungă la urechile Domnului, căci atunci aș păți rău de tot, și nu ași mai fi sigur de viața mea. Stăpînul meu să aștepte scrisoarea mea. Dacă dă Dumnezeu să pot veni la Tîrgoviște îi voi scrie stăpînului meu pe larg despre toate lucrurile.

Pot să vestesc pe stăpînul meu că mă aflu în mare primejdie pentru ființa și viața mea. Căci pînă acum am și făcut plăți de 10 000 de taleri, mai am doar 2 000 la mine, restul <cît mai trebuie> lipsește. Sîrbii și cazacii nu ar vrea decît să mă vadă mort. Comandantul[103] pune și el să fie plătiți numai cei 2 000 de pedestrași și ungurii, ceilalți nu au parte de nimic. Am trimis trei curieri la domn, dar îndărăt nu vine nici unul.

După ce voi fi plătit și cei 2 000 de taleri, va trebui să fug noaptea din tabără, după ce mă voi fi pregătit firește cu cai și voi fi vorbit despre aceasta cu comandant pentru escortă; vreau să văd ce va trebui făcut? Unde nu sînt bani nu se poate face nici o plată. Trebuie să se purceadă cu îndrăzneală ... etc.

---

[99] Ieremia Movilă.
[100] *Etwas für die Hand zu nehmen.*
[101] *Zeucht.*
[102] Hödl se adresează lui Lassota la persoana a III-a, în semn de respect.
[103] Moise Székely.

JORIS VAN DER DOES

(GEORGIUS DOUSA)

(? — după 1599)

*

Joris van der Does (Georgius Dousa) s-a născut la Leyda în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Era fiul lui Ioan van der Does, custode al arhivelor din acel oraş şi fratele generalului şi istoricului Dousa.

Într-o scrisoare din 1598, el dă unele informaţii despre călătoriile sale, care au precedat sosirea sa la Constantinopol (în 1597). Prin 1592 a plecat în Polonia, unde a stat doi ani ca să înveţe limba. La întoarcerea sa prin Germania însoţeşte pe fraţii Ianus P. M. şi Ştefan, care merg la Heidelberg. Acolo cunoaşte pe Marquard Freihen Consilier palatin. Se hotărăşte să-i traducă în limba latină o carte grecească despre originile Constantinopolului. Versiunea lui e atît de bună, încît este dată la tipar de Marquard. Este apreciat de Ian Gruterius, şi de cercul de erudiţi din jurul Bibliotecii Palatine avînd în frunte pe P. Melissus.

După un semestru la Heidelberg se întoarce cu cei doi fraţi pînă la Frankfurt, unde aude că regele Poloniei trimite un sol la Constantinopol. Aleargă la Cracovia. Se opreşte în drum cîteva zile la Praga, apoi la „Nissa" în Silezia. Este la Cracovia de înălţare...

Descrie orașul, salinele. Dar află că solia e întîrziată de moartea reginei Ana Jagelona, văduva regelui Ștefan Báthory. Înmormîntarea ei a avut loc la 8 septembrie 1596. Vezi Veress, *Relationes nuntiorum*... p. 251. Ca să treacă timpul se plimbă în „Rusia" la Niepolomice... Iaroslavia... Iavorov unde locuiește Ioannes Felix Herburt, nepotul lui Zamoyski, fost sol în Turcia „în anul trecut". În sfîrșit ajunge la Liov. Aici e găzduit de Simion Simonide. Află oameni erudiți, ca secretarul orașului, Andreas Madrowic, cu care se împrietenește. I se oferă posibilitatea să meargă cu niște poloni și armeni pînă la Gurile Dunării la „Smiel" (Ismail), trecînd prin Camenița, Hotin, unde stă 6 zile, Iași... De la Dunăre la Constantinopol a mers cu corabia. Atunci a avut loc incidentul pe care îl povestește în relația sa. La 6 septembrie el era „in aula legati Angli Constantinopoli".

Cum a ajuns el acolo și cum a reușit să intre în legătură cu ambasadorul Edward Barton și să stea la ambasadă șapte luni nu explică în nici un fel. A putut vedea cum acesta oferă un azil sigur unor creștini turciți, care vor să fugă din Turcia, cum salvează pe un aurar din Transilvania, pe care un turc voia să-l captureze sub cuvînt că i-ar fi rob. Acesta scapă pentru că intervine Barton cu argumente sunătoare. Influența acestuia se întindea ca o pînză imensă peste dregătorii Porții. La ospățurile lui veneau să se îmbete musulmani de seamă, care trebuiau apoi transportați acasă pe sus. Cînd apare, în sfîrșit, solul polon Golski, Dousa pătrunde cu suita acestuia în palatul sultanului. Împreună cu Golski vizitează una dintre vestitele cisterne din Constantinopol.

La înapoiere s-a alăturat caravanei solului polon Stanislaw Golski care, după împlinirea misiunii sale, se întorcea în țară. A străbătut în această tovărășie toată Peninsula Balcanică, Dobrogea, Moldova și Polonia; apoi de aici și-a continuat drumul prin Germania în Olanda. Stabilindu-se la Leyda și-a redactat relația sa de călătorie publicată apoi sub titlul: Georgii Dousa, *De itinere suo Constantinopolitano, Epistola, Accesserunt veteres Inscriptiones Byzantii et ex reliqua Grecia nunc primum in lucem editae, cum quibusdam doctorum virorum epistolis*. Lugdunensis Batavorum (apud Christophorum Raphelengium Typographum) 1599, 144 p. Lucrarea a fost editată mai tîrziu și în limba olandeză (Doordrecht, 1625). Ea redă, la sfîrșit, o serie de inscripții grecești dedicate secretarului regelui Poloniei Ceklinius.

Cuprinde date fără o deosebită importanță asupra localităților străbătute. Mai interesante însă sînt observațiile sale asupra condițiilor de trai ale țăranilor din Dobrogea, precum și asupra purtării neomenoase a turcilor față de creștini, înfățișată de autor într-un tablou sugestiv.

Prima sa trecere prin Moldova a fost în vara anului 1597, iar a doua, la sfîrșitul lunii decembrie 1597 și în ianuarie 1598.

Relația lui Van der Does este analizată de Al. Sadi Ionescu, în *Bibliografia călătorilor străini*, pp. 92—94 și de N. Iorga, în *Istoria românilor prin călători*, ed. a II-a, București, 1928, pp. 262—263.

[RELAŢIA PRIMEI SALE TRECERI PRIN MOLDOVA][1]

1597 [august?]

p. 16 După ce am trecut la Cameniţa fluviul Tyras, numit de localnici Nistru, am ajuns la Hotin... Această cetate <ridicată> pe o stîncă înaltă nu este de dispreţuit; ea este păzită neîncetat de o garnizoană de „haiduci" (după cum sînt ei numiţi).

p. 17 După ce am plecat de la Hotin şi am călătorit şase zile — am ajuns la Iaşi[2], un oraş destul de populat şi de localnici şi de străini, şi care a fost odinioară reşedinţa principelui Moldovei[3], pe cînd mai dăinuia acea cetate care a fost distrusă de cazaci[4] cu puţini ani în urmă. Din vama mărfurilor

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul latin publicat de G. Dousa, *De itinere suo Constantinopolitano Epistola* Lugdunensis Battavorum, 1599, p. 16 şi urm.

[2] *Iassum.*

[3] *Palatini Moldaviae.*

[4] *Cosakis.* Este vorba de expediţia hatmanului cazac Loboda, care a ars în decembrie 1593 tîrgul Iaşi. Vezi Gr. Ureche, *Letopiseţul ţării Moldovei,* ed. P. P. Panaitescu, p. 210 şi N. Iorga, *Acte şi fragmente,* I, pp. 134—135.

care trec pe aici, atît spre Polonia cît și spre Turcia, rezultă cel mai mare venit pentru principe. La o depărtare nu prea mare de Iași, în satul Țuțora[5] am văzut șanțurile și întăriturile[6] pe care le-au ridicat acolo polonii cînd, cu cinci ani mai înainte, în număr doar de 10 000 de ostași au zdrobit 80 000 de tătari printr-o fericită îndrăzneală și printr-o vitejie și o iscusință nu mai prejos de ale comandantului suprem Ján Zamoyski, conducătorul oștirii[7] <lor> în război ca și în pace. După aceasta într-un răstimp de opt zile, am ajuns la Ismail, oraș sub stăpînire turcească, așezat, după cum am spus, pe malul Dunării. În timp ce ne aflam în această călătorie, mi s-a întîmplat să văd multe sate în care oamenii locuiau în bordeie pe sub pămînt[8]. La Ismail este pescăria cea mai îmbelșugată în peștii cei mai buni și din această cauză ei sînt foarte
ieftini; // dintre aceștia sînt prețuiți îndeosebi un soi de crapi[9], ușor de recu- p. 18
noscut după pîntecele lor nemăsurat; aceștia sînt transportați spre a fi vînduți nu numai în Grecia ci și în părțile apusene pretutindeni; iar celelalte lucruri de mîncare cum sînt carnea sau produsele din lapte se vînd destul de scump. Prețul mai ales al ovăzului, al orzului și al fînului nu este mic; dacă cineva vrea să îngrijească de hrana cailor săi, se cade să <și> aducă <furajul cu sine>. Felul oamenilor din această regiune e cu mult cel mai rău; ei au o fire păcătoasă și vicleană pe care nu și-o schimbă. Cine sînt ei și de unde își trag numele și originea se știe din analele lui N. V. Stanislav Sarnicki[10].

De la Ismail am navigat cît se poate de bine trecînd prin Delta Dunării în Pontul Euxin, pe care turcii îl numesc Kara Deniz, adică Marea Neagră[11].

Poate că nu ar fi rău să arăt aici ce s-a întîmplat în vremea aceasta pe corabia pe care călătoream. Pe lîngă polonii și armenii care închiriaseră co-
rabia, se alăturase cetei // noastre nu știu ce geambaș de sclavi de neam p. 19
turcesc care își luase cu el două femei cumpărate pe bani în Moldova[12] <împreună> și cu un copil și pe care se grăbea să le ducă la Constantinopol. Mai erau acolo și cîțiva călugări[13] (astfel sînt numiți monahii care îi întrec pe ceilalți prin aparența de sfințenie și de învățătură)[14]; unul dinte aceștia

---

[5] *Czetczoro.* Vezi pentru lupta de la Țuțora (oct. 1595) *Călători,* III, Jurnalul lui Zamoyski.

[6] Pentru fortificațiile făcute de poloni, vezi Miron Costin, *Opere,* ed. P. P. Panaitescu, p. 44.

[7] *Armatae pariter ac togatae militiae.*

[8] *Specubus subterraneis.*

[9] *Cyprini.*

[10] *Stanislai Sarnicij.* Stanislav Sarnicki (Sarnicius) umanist polon, autorul lucrărilor, *Annales polonici și Index Tabulae sarmatiarum,* în ed. in fol. a lui Dlugosz, *Historiae polonicae libri* XII, vol. II, Frankfurt, 1711.

[11] *Cara denis .... mare nigrum.*

[12] Adică în regiunea ocupată și stăpînită de turci după 1538.

[13] *Calogeri.*

[14] *Sanctitatis et doctrinae specie.*

care nu era de loc obişnuit cu moravurile turcilor (căci era rutean) a alintat şi a mîngîiat pe copilul turcoaicei, ceea ce văzînd stăpînul, de îndată s-a repezit din patul său şi a dat cu ciomagul în capul acestui nenorocit monah pînă cînd unul s-a obosit la culme tot dînd cu ciomagul şi celălalt tot fiind ciomăgit. Şi în curînd lucrul a ajuns atît de departe încît avea chiar de gînd să-l arunce pe monah în mare dacă noi nu l-am fi implorat şi nu ne-am fi amestecat cu rugăminţi şi linguşiri ca să-l cruţe pe acel nenorocit. Jalnic spectacol negreşit ni s-a părut acesta şi <vrednic> să stoarcă lacrimi unui creştin, ca un singur musulman să aibă atîta putere şi cutezare, fiind de faţă atîţia creştini (căci eram cam în număr de 70). Dar de bună seamă lucrul stă astfel: că acel care are de-a face cu turcii — după cum vom povesti mai apoi mai pe larg — trebuie să se ţină departe, de femeile, copiii şi robii lor şi trebuie să-şi stăpînească nu numai mîna, dar într-adevăr şi ochii şi limba. În ziua a cincea de cînd am plecat din Ismail, am văzut Bosforul tracic.

[CĂLĂTORIA DE ÎNTOARCERE PRIN DOBROGEA ŞI MOLDOVA]

p. 80 Din aceste trecători[15] înguste am ajuns la Bazargic[16] după ce am pierdut pe unul dintre tovarăşii noştri care se stinsese în urma unei pierderi de sînge. După ce ne-am depărtat de Bazargic nu ne-a izbîndit restul drumului după dorinţa <noastră> fiindcă am început să fim atît de hărţuiţi de vînturi şi de zăpadă.

p. 81 . . . Căci Boreu[17] a început în acea zi, care era 12 decembrie, să sufle atît de violent şi de furtunos, mai amestecîndu-se şi cu ploaie, încît turcii, însoţitorii noştri, au fost siliţi să se înapoieze în oraş afară dacă nu ar fi ales mai degrabă să moară, după cîte spuneau ei. Şi această furtună a stîrnit atîta ger încît ni s-a părut că sîntem cu toţii, împreună cu carele şi cu caii noştri, prefăcuţi în sloi sau mai degrabă în statui de ghiaţă. Nenorocirile noastre erau sporite de faptul că în acea vreme trebuia să dormim afară; m-am mîngîiat totuşi puţin că în felul acesta voi putea să văd uşor cum îngheaţă Dunărea peste care aveam să trecem puţin după aceea.

Mai apoi am trecut de un tîrg care este numit după o baltă vecină cu el Karasu[18], adică „apă neagră“. De acolo am venit prin cîmpii foarte netede pe care localnicii le numesc „Tatarskie polea“[19] la Babadag[20], un oraş odinioară

---

[15] *Angustiis.* Este vorba de trecătorile din Balcani, prin care a trecut autorul înainte de a ajunge la Provadia şi Bazargic.

[16] *Bazarczicum.*

[17] *Boreas,* adică Crivăţul.

[18] *Carasu,* vechiul nume al Medgidiei.

[19] Adică Cîmpia tătărască.

[20] *Babam.*

foarte mare, pe cît se poate bănui după ruinele sale //; dar astăzi zace la pămînt, dărîmat de cazaci şi făcut una cu ţărîna. Plecînd de aici am pornit într-un sat Mănăstirea[21], care se află la o depărtare de o milă de Dunăre; de unde, după un răstimp de cîteva zile (căci aşteptau să îngheţe Dunărea), am intrat în satul Oblucița sau Isaccea, după cum îl numesc turcii. <Îndată ce> Dunărea a fost acoperită cu un strat de gheaţă, am trecut pe suprafaţa îngheţată chiar în Duminica Tăierii împrejur[22] ... M-am întors prin Moldova aproape prin aceleaşi locuri pe care le-am descris mai înainte; decît doar că la întoarcere am trecut peste lacul Răzoca[23], îngheţat, şi <că> am străbătut oraşul Huşi[24], populat nu numai de români cît şi de locuitori unguri ... Am ajuns la Camenița în ziua de 6 februarie ... p. 82

[21] *Monaster* = Mănăstirea, sat, ar corespunde la M-rea Cilicu de pe apa Teliţa.

[22] *Circumcisionis Dominicae die.*

[23] *Lacum Rosove*; N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, ed. a II-a, I, p. 262), îl identifică cu lacul Ramzin.

[24] *Hus.*

MISIUNEA COMISARILOR IMPERIALI LA TÎRGOVIŞTE ÎN IUNIE 1598

*

În primăvara anului 1598, în urma situaţiei create de nerăbdarea lui Sigismund Báthory, de a renunţa la principatul Transilvaniei în favoarea Habsburgilor şi de ezitările arhiducelui Maximilian, de a prelua conducerea ţării, fără a avea de la împărat garanţia unui sprijin efectiv bine determinat, s-a recurs la un expedient ce nu putea mulţumi pe nimeni. Arhiducesa Maria Cristierna, soţia părăsită a lui Sigismund, a fost convinsă să mai rămînă în Transilvania pînă la venirea viitorului principe, şi, în acest răstimp, autoritatea supremă avea să fie exercitată de ea, cu concursul comisarilor imperiali trimişi anume pentru a primi cesiunea principatului. Aceştia, care fuseseră desemnaţi încă de la 21 ianuarie pentru perfectarea învoielii virtual încheiate de pe atunci, erau Ştefan Szuhay, episcop ales de Vácz, prefect al Camerei ungare şi consilier imperial, comitele Francisc Nádasdy, comite de Vasvàr şi de Sopron şi mare comis regal — al cărui prestigiu militar trebuia să inspire încredere într-un moment cînd ameninţarea turcească era tot mai prezentă (dar care, pînă la venirea în Transilvania, a fost înlocuit de către Nicolaie Istvanffy, fost cancelar (1572) al regelui Maximilian, apoi consilier regal şi din 1581 vicepalatin al Ungariei) — avînd ca spirit conducător şi specialist în chestiunile privind Imperiul otoman şi vecinii săi.

pe doctorul Bartolomeu Pezzen, fost ambasador la Constantinopol pînă în 1592. Cu tot zorul lui Sigismund comisarii nu au fost trimiși decît la sfîrșitul lui martie, la chemarea sa ultimativă. La 1 aprilie, totul se consumase într-o ședință solemnă a dietei, la care Sigismund a vărsat lacrimi de înduioșare, dar a dispus totodată să fie arestat fostul său favorit și cancelar, Josica, și să fie executat un nobil care protesta contra plecării din țară a principelui! Misiunea comisarilor, care trebuia să fie una de moment, a căpătat un alt caracter în urma nevenirii principalului interesat, arhiducele, care după experiența sa neplăcută din Polonia, se temea de o reeditare a ei și acum. Aceeași amintire a candidaturii sale la tronul Iagelonilor inspira acuma și reacțiunea trezită în dieta Poloniei, unde se cerea ca să se confirme solemn de către imperiali tratatul de la Bedzyn, prin care el renunțase la titlul și la pretențiile sale regale. Obținerea Transilvaniei li se părea primul pas spre proclamarea lui ca rege al Ungariei, constituind o amenințare mai mult ori mai puțin reală pentru Polonia, dacă nu pentru siguranța ei, cel puțin pentru veleitățile ei de expansiune. De aceea Zamoyski, susținător constant al Bathoreștilor din Polonia, încuraja acțiunea lor de redobîndire a Transilvaniei prin uneltirile în secuime ale cardinalului Andrei, trecut în acest scop în Moldova, și prin intervențiile la Poartă ale lui Ștefan, plecat la Constantinopol. La aceste amenințări dinafară se mai adăuga dușmănia majorității nobilimii din Transilvania față de imperiali, în vreme ce partida antiotomană era paralizată de lipsa stăpînului pe care și-l recunoștea. Această lipsă mai putea zdruncina încrederea populației creștine din imperiul turcesc asupra căreia se îndreptase atenția Habsburgilor în anul precedent. Mai era de soluționat și problema tratativelor cu hanul tătarilor, inițiată cu cîteva luni în urmă de Mihai Viteazul în unire cu Sigismund Báthory. Era nevoie de bani, de emisari, de directive și de răspundere. De asemenea se ivea și o problemă a Moldovei, bază a uneltirilor dușmane, pe care Mihai Viteazul se arăta foarte dispus să o atace pentru a lichida amenințarea de a fi prins între două focuri la iminenta venire a turcilor. Și în sfîrșit, trebuiau bine definite rostul și rolul ce-i reveneau chiar lui, în noua situație și noile raporturi cu vecinii, în care el apărea ca o cheie de boltă a întregului sistem. De aceea, prima grijă a comisarului principal, Bartolomeu Pezzen în aprilie, după renunțarea solemnă a lui Sigismund, a fost să meargă la granița Țării Românești la Brașov, spre a lua contact cu el și a primi totodată jurămîntul său de credință către împărat. A fost, așadar, trimis la domn fostul plătitor imperial din anul precedent, Hans Hödl, spre a-l pofti la întîlnire. Dar Pezzen a așteptat zadarnic la Brașov patru zile (18—22 aprilie), în cursul cărora a trimis în Țara Românească mai mulți emisari să stăruie ca domnul să vină neapărat, chiar bolnav, măcar pînă la graniță. Aceștia s-au înapoiat, în sfîrșit, la 22 aprilie, împreună și cu marele comis Radu Buzescu (iar a doua zi a sosit și marele logofăt Teodosie Rudeanu), cu știrea că starea domnului se înrăutățise în cursul drumului său de la București la Tîrgoviște și chiar atît de mult, încît a trebuit să se oprească. De aceea, domnul îl roagă, cu cerul și pămîntul, să vină el în Țara Românească. Dar cum secretarul domnului, Ioan Racz s-a grăbit să-l informeze pe Pancrațiu Sennyei, că starea domnului nu era de natură a-l împiedica să vină pînă la Brașov, și Sennyei, la rîndul său, l-a informat pe Pezzen, stăruind împreună cu Moise Székely ca acesta să nu treacă în Țara Românească, el s-a hotărît să se întoarcă la Alba Iulia. Logofătul a mai declarat, dealtminteri, că domnul tot nu ar fi putut să se consacre tratativelor cu co-

misarii mai înainte de 15 mai, întrucît obligaţiile sale religioase nu îi lăsau răgazul necesar pentru aceasta. Urmînd deci sfatul lui Sennyei şi Moise Székely, comisarul a împuternicit pe judele Braşovului, Valentin Hirschel, precum şi pe Max Schenkenbekh (sau Schonkebonk), trimis în anul precedent de domn la împărat, şi pe Hans Hödl să meargă împreună ca subdelegaţi ai săi la domn cu instrucţiile sale, cu o scrisoare către acesta şi cu formula jurămîntului, urmînd ca Pezzen să aştepte la Alba Iulia răspunsul lor (*Hurmuzaki*, XII, pp. 341, 343—345), care a sosit tocmai la 2—3 mai (*ibidem*, p. 347). Domnul ruga să vină un comisar cît mai curînd şi stăruia mult ca acela să fie chiar Pezzen — spre a primi jurămîntul său şi al boierilor, dacă era cu putinţă chiar în ziua de 20 mai. Sănătatea domnului se înrăutăţise iarăşi după oboseala lungilor slujbe de Paşte, şi se trimisese după alţi medici şi felceri (*chyrurgos*) la Braşov. Prin Hödl, Mihai mai comunica şi o serie de informaţii privitoare la luptele şi greutăţile din imperiul turcesc, la lucrăturile lui Ştefan Báthory în Moldova şi la aşteptarea sosirii iminente a solilor tătari. Pezzen, pe deplin liniştit, dispune ca unul dintre comisari să pornească la 15 mai spre Ţara Românească şi pleacă a doua zi la curte să raporteze despre cele aflate acum (*Ibidem*, pp. 347—348). Despre dispoziţiile domnului îi vorbise logofătul Rudeanu la Braşov, cu vreo săptămînă mai înainte, atingînd în treacăt şi climatul de nesiguranţă care domnise în timpul lui Sigismund, dispus să schimbe domnii după obiceiul turcesc şi să repete şi faţă de el jocul său cu Aron. De aceea, s-a născut şi oarecare neîncredere şi grijă ca domnul să nu meargă atît de departe dincolo de hotarele ţării sale. Împăcarea sa aparentă cu turcii, cărora le-a trimis şi tributul, a fost datorată lipsei unui ajutor real din partea lui Sigismund, căci el era împiedicat şi frînat de la planurile sale de către intrigile fostului cancelar [acuma] întemniţat [= Josica]. Logofătul amintind de uneltirile Báthoreştilor se arăta gata să-i trimită lui Pezzen o scrisoare, despre care aflase acesta că ar fi fost expediată de cardinal lui Mihai, dar care nu sosise încă. În concluzie, după rezumarea acestor informaţii, Pezzen stăruie din nou să vină arhiducele şi propune ca, în caz de zăbavă a acestuia, să fie trimis în Transilvania Nádasdy cu 500 de călăreţi şi tot atîţia pedestraşi.

Cu toată hotărîrea lui Pezzen ca să fie îndreptat îndată un comisar către Mihai în Ţara Românească, lucrul a mai întîrziat. Pînă în vreo zece zile de la plecarea lui Pezzen, ceilalţi doi comisari au primit o scrisoare din partea judelui de Braşov — Hirschel — ce fusese şi el trimis la domn — prin care acesta preciza că domnul, la cererea comisarilor [care îi trimiseseră formula de jurămînt, aşa cum s-a mai spus] a răspuns scriindu-i lui — nu măritului doctor Pezzen — ci lui însuşi Valentin Hirschel, că el nu are un termen-limită <obligîndu-l> la prestarea jurămîntului de credinţă acum (*se nunc in praestando fidelitatis iuramento modum non habere*) atîta timp cît nu va fi sosit arhiducele Austriei Maximilian şi nu va fi fost aşezat în domnie, dar chiar aşa, el va rămîne totuşi în vechea fidelitate şi credinţă la care s-a legat odată faţă de creştini.

...Judele ruga pe comisari să înainteze scrisoarea sa doctorului Pezzen care îi ceruse să nu înceteze a-i scrie spre a-l informa. Această scrisoare pare în contradicţie cu invitaţia comisarilor pe data de 20 mai de care aminteşte raportul acestora din 2—3 mai (*ibidem*, p. 347). Cum Mihai îi scrisese lui „Chywa" (Giovanni de'Marini Poli) la 12 aprilie pentru a-i cere informaţii în legătură cu venirea acelor comisari în Transilvania, întrebînd şi dacă

trebuie să meargă la ei, probabil că venirea lui Pezzen la Brașov îndată după aceea l-a surprins nepregătit, și acum stătea la îndoială, așteptînd lămuririle cerute. Termenele fixate de 15 apoi 20 mai ar confirma această presupunere. Dar venirea solilor tătari aduși de Bernardfy și G. Raț precipită lucrurile. Domnul îi anunță pe comisari la 19 mai de venirea lor. Solii tătari nu puteau aștepta. Le trebuia un răspuns grabnic și totodată o sumă însemnată de bani. Vestea plecării din principat a lui Sigismund, cu care veneau să trateze, îi hotărîse aproape să se întoarcă din drum, socotindu-se înșelați (*ibidem*, p. 351). La 27 mai comisarii primesc scrisorile lui Bernardfy și Raț și hotărăsc să-și schimbe planul, care fusese ca să plece numai unul din ei. Cum lucrul li se părea totuși prea grav pentru a fi tratat de unul singur, au socotit că este mai bine să meargă amîndoi. Cu o zi mai înainte, Szuhai scrisese arhiducelui de ce mare folos ar putea fi concursul lui Mihai, care este sprijinit de cazaci și de ducele de Ostrog și acum ar putea avea și concursul tătarilor, care doresc o alianță cu imperialii... Mihai l-ar putea scoate din domnie pe Ieremia, așezat în scaun de poloni, și ține în respect și pe aceștia (*ibidem*, pp. 354—355)... etc. Deocamdată, comisarul va aștepta instrucțiunile arhiducelui, mulțumindu-se să-l mențină pe Mihai în credință.

Ultimele dificultăți au venit din partea Consiliului Transilvaniei care s-a pronunțat contra acestui drum al comisarilor pentru motive de tradiție, de prestigiu, de oportunitate și de securitate! Dar Szuhai a trecut peste obiecțiile consilierilor, declarînd lucrul gata hotărît, și a luat cu el și pe Gaspar Kornis și Pancratiu Sennyei, membri ai acelui Consiliu. Nu știm exact în ce moment i s-a trimis lui Ieremia Movilă o scrisoare a împăratului, invitîndu-l să se alăture creștinilor. Ea a fost transmisă prin grija lui Pancratiu Sennyei, care avea în paza sa hotarul Transilvaniei cu Moldova. În drumul lor, comisarii primesc răspunsul lui Ieremia către împărat, constînd din fraze goale, declarații de devotament etc., fără nimic precis, precum și una către ei, concepută în același fel. Înaintînd împăratului scrisoarea ce îi era adresată, comisarii nu se pot împiedica să o caracterizeze cu indignare ca scrisă după instrucțiunile lui Zamoyski (*litteras Voivodae Moldaviae a Cancellario Poloniae arroganter praemensas*), adică fixîndu-i limitele pînă unde poate să meargă cu declarațiile. În aceeași scrisoare este arătat și țelul urmărit de diplomația imperială: rămînerea (*permansionem*) mai departe a Transilvaniei și a Țării Românești sub împărat și totodată și reținerea, sub o formă oarecare, a Moldovei, *qualemcumque... Moldaviae... retentionem*, formulă destul de curioasă și chiar ambiguă. Comisarii adaugă că întrucît moldoveanul e cuprins de mare teamă, ei vor avea grijă ca Mihai să nu pornească nimic contra lui, fără porunca expresă a împăratului. El era deci folosit ca o amenințare care să-l neutralizeze pe clientul polonilor, încercare de a cărei inutilitate erau convinși. La 5 iunie ei soseau în Țara Românească.

Raportul lor din Tîrgoviște, din 11 iunie 1598, a fost publicat de N. Iorga în *Hurmuzaki*, XII, pp. 360—362, după ms. de la Viena, păstrat în Arhiva de Război (Kriegsarchiv). Transcrierea textului destul de lung nu este integrală. Editorul folosește, pe alocuri, sistemul redării în rezumat a anumitor pasaje, alteori indică tăieturile operate prin puncte de suspensie sau etc.

Textul a fost comentat de N. Iorga în *Istoria românilor*, V, pp. 323—326, și de P. P. Panaitescu în *op. cit.*, p. 145.

NICOLAE ISTVANFFY
CĂTRE BARTOLOMEU PEZZEN
[Raport despre solia la Tîrgoviște[1]]

p. 289 *1598, iunie 10, Tîrgoviște*

... Lăsînd Transilvania într-o stare destul de liniștită, și după ce s-au dat banii pentru soldații de pază[2] și a fost confirmat George Barbely[3] drept comandant al Lipovei, am sosit în Țara Românească împreună cu reverendisimul domn episcop de Vácz. Căci așa s-a hotărît din cauza greutății și a importanței tratativelor. L-am găsit aici pe solul tătar Hasan aga[4] și a doua zi de sosirea noastră am stat de vorbă cu el în grădina călugărilor[5] fiind de față și Mihai, voievodul Țării Românești. El a răspuns în puține cuvinte, că acestea sînt instrucțiunile hanului său: că orice învoială vom fi încheiat cu Mihai Voievodul, va fi primită de bună și de el.

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul latin publicat în *Hurmuzaki*, III, pp. 289—290.
[2] *Militibus praetorianis*.
[3] Barbely sau Borbely, comandantul haiducilor liberi din Banat din 1595—1598.
[4] *Hazanagam* sau Asan Celebi.
[5] *Horto Monachorum*.

Aşadar, după aceea am găsit cu cale, atît noi cît şi voievodul şi domnii Kornis şi Pancratiu care sînt cu noi, ca să i se trimită 10 000 de aurei hanului prin acest Hasan Aga şi să-i dăm pe lîngă el pe un om al nostru, întrucît Ioan Bernardfy care fusese trimis la el în iarna trecută din porunca principelui Transilvaniei nu putea să mai meargă din nou acolo.// p. 290

Şi cum noi nu aveam această sumă de bani şi nici nu puteam face rost de ea atît de iute, s-a oferit Mihai Voievodul să se îngrijească el de aceasta, şi îndată a şi trimis după ea. Această sumă i-o vom trimite <hanului> în numele maiestăţii sale cezaree, prin Ioan de Pojon care va fi dat pe lîngă solul tătar şi Giurgiu Raţ, emisarul lui Mihai Voievodul, în speranţa pe care o socotim noi că hanul, mulţumită acestor bani precum şi a altor sume mai mari ce i se vor promite, să nu treacă în anul acesta nici marea şi nici Dunărea, ci să rămînă acasă. Această speranţă ne-o dau solii noştri[6] care s-au întors de la el. Şi, şi dacă nu va putea fi reţinut chiar acasă, dată fiind nestatornicia barbarilor (ceea ce speră totuşi cei mai mulţi, că nu s-ar putea întîmpla) cel puţin să nu facă o pagubă prea mare sau de nesuportat <ca acelea> care adesea sînt suferite cu pierderi mai mari. Şi chiar dacă ar fi şi pornit de acasă[7], (lucru care totuşi nu s-a întîmplat încă, după cum am înţeles <chiar noi> aflaţi în apropiere), s-ar putea obţine poate de la el, ca să se lungească lucrul din zi în zi, şi cîştigînd timp, să nu se unească cu turcii de care se teme. Şi a arătat şi <trimişilor> noştri[8] cicatricele de pe grumaz şi de pe picioare pe care i le-au lăsat lanţurile şi fiarele cînd a fost ţinut prizonier de perşi, plîngîndu-se că deşi a suportat atîtea pentru turci şi a dat un ajutor însemnat lui Sinan Paşa la cucerirea cetăţii Győr, totuşi se teme că în urma unor lucrături ascunse el să fie lipsit de viaţă şi de domnie de către sultanul turcilor, fie prin forţă sau prin vicleşug, şi chiar atît de mult încît arăta limpede că s-a îndepărtat sufleteşte de turci. Şi dacă această solie ar putea să dea ceva roade, şi aceşti barbari ar putea fi smulşi de la turci, am socoti acest lucru drept foarte însemnat, după cum ştie şi domnia voastră strălucită. Căci prin forţele acestora obişnuiesc turcii să ne biruiască de obicei, şi nu prin ale lor proprii. Am trimis şi în parte am şi dat în dar acestor soli şi sfetnicilor acestuia [= ai hanului] săbii[9] şi cupe şi bani de aur.

Mihai Voievodul împreună cu boierii săi şi cu arhiepiscopul său a depus ieri în biserica sfîntului Nicolaie, aşezată afară din oraş printre vii, jurămîntul solemn de credinţă către maiestatea cezaree fiind noi de faţă. Se arată a fi însufleţit de un sentiment sincer faţă de maiestatea sa şi de creştinătate.

---

[6] Adică Bernardfy şi G. Raţ, întorşi de curînd de la han.

[7] Pentru a se uni cu turcii.

[8] *Nostratibus*.

[9] *Gladios*. Poate să însemne şi pumnale.

Se plînge mult de transilvani care îl deposedaseră de domnie[10] şi îl trataseră în chip nevrednic. Noi l-am îndemnat să spere lucruri bune şi cele mai bune de la clemenţa maiestăţii sale cezaree şi de la serenisimul arhiduce Maximilian.

Scrisoarea de învoială care a fost întocmită între noi în numele maiestăţii sale şi în al său, va fi comunicată domniei voastre strălucite. În alt fel nu s-a putut face sau încheia după aproape şapte zile de convorbiri, tratative şi discuţii. Şi mai ales trebuie ţinut seama de împrejurări şi de moment, precum şi de persoane.

[Informaţii despre mişcările trupelor turceşti. La Vidin a sosit un paşă cu vreo 2000 de turci]. Acesta stă de veghe contra ţării acesteia. A venit de la el la acest voievod ceauşul Soliman cerînd lucrători pentru construirea podului, însă în realitate pentru a spiona. Acesta a spus în taină voievodului că sultanul nu va veni el însuşi. În locul marelui vizir ucis, a fost pus Giarah Mehmet, de naţiune ungur. Ar fi bine ca Serenisima principesă[11] să meargă acasă, părăsind Transilvania înainte de a se apropia războiul. [Este nevoie absolută de venirea lui Maximilian].

Mîine sau poimîine vom pleca spre Alba Iulia unde sînt multe de făcut. Suferim de lipsă de bani, şi dacă Serenisimul nu va aduce o sumă mare şi îndestulătoare, *actum erit*[12], căci nu se <poate> face nimic fără bani...

...Din Tîrgovişte, 10 iunie 1598[13]

p. 293 COMISARII CĂTRE ÎMPĂRAT[14]

După ce am iscălit toate scrisorile către maiestatea voastră la vremea prînzului, la care tătarii au fost foarte bine[15] ospătaţi de voievod, am auzit
p. 294 de la primul lor sol cuvinte // care ne arătau clar nu atît bunăvoinţa stăpînului său, cît teama de a-şi pierde domnia. De aceea sperăm întru domnul că îl

---

[10] *Qui eum principatu spoliaverant.* Prin actul din 20 mai 1595 impus ţării şi domnului sub presiunea înaintării turcilor.

[11] *Serenissimum principem.* Deşi forma este masculină, aici este desemnată Maria Cristierna, care era şi ea intitulată încă de la căsătoria ei *Princeps Transilvaniae.* Ea se afla nominal în fruntea ţării, în aşteptarea venirii lui Maximilian.

[12] Totul se va fi sfîrşit.

[13] În aceeaşi zi au fost date şi instrucţiunile solilor trimişi la han. Pe lîngă propunerile enunţate şi în scrisoarea de mai sus, i se comunica hanului că s-ar fi aflat că turcul dacă nu va reuşi să-l ucidă altfel, va pune să-l otrăvească! Într-o scrisoare secretă a comisarilor către han se spunea că aflînd ei de nevoile sale băneşti îi trimit deocamdată din banii lor de drum 10 000 de aurei. Dacă împăratul ar fi ştiut de mai înainte de cererea lui, i-ar fi trimis mai mult (*ibidem,* pp. 291, 292).

[14] *Ibidem* pp. 293—294.

[15] *Hilarius tratatis*

vom vedea la orice prilej la ordinele maiestăţii voastre. Dacă voievodul Mihai îşi va vedea confirmate *măcar pentru acest an* cele tratate pînă acum după dorinţa sa, după aceea toate vor fi cîrmuite după porunca maiestăţii voastre sacre sau a serenisimului Maximilian. Rugăm prea supus ca în această privinţă să nu se îndoiască de loc maiestatea voastră şi să ne acorde încredere, ceea ce am dori să fie înţeles şi cu privire la condiţiile care au fost primite pentru supunerea acestei ţări închinate maiestăţii voastre...

Tîrgovişte în Valahia transalpină
12 iunie 1598

COMISARII CĂTRE BARONUL WOLFGANG RUMFF[16]

...Ieri am fost poftiţi de Mihai Voievodul la un ospăţ la care au luat p. 292
parte şi solii tătari. Noi însă ne-am îngrijit ca să aducem din Braşov, pentru
acest ospăţ atîta vin ales de // Malvasia încît să le dăm lor să bea. Şi după p. 293
cum l-au sorbit şi s-au înveselit, primul dintre ei numit Hasan Aga care comandă pedestrimea, a început să spună multe în sensul acesta, că mulţumeşte lui Dumnezeu că domnul său hanul a început să se apropie de creştini şi are de gînd în viitor să fie de partea lor şi să-i apere, şi că orice va fi fost încheiat de Mihai Voievodul, el este gata să îndeplinească. Că originea sciţilor [= tătarilor] şi a ungurilor este aceiaşi etc. [De aici trage speranţa că tratatul încheiat cu el va da roade... Se roagă de el să obţină de la împărat să li se trimită cît de curînd rezoluţia acestuia].

Cum am scris această scrisoare ne-a anunţat Mihai Voievodul că duce lipsă de 3000 de flinte[17] necesare pedestrimii. Voievodul le va primi în contul banilor de soldă. [Să intervină la împărat în acest sens, pentru ca acesta să dea dispoziţii arhiducelui Maximilian].

---

[16] *Ibidem,* text latin pp. 292—293. Baronul Rumff împreună cu Trautsohn erau miniştrii-factotum ai împăratului şi conduceau toată politica sa.

[17] *Pixidium sive sclopettorum.*

RAPORTUL LUI ŞTEFAN SZUHAY ŞI NICOLAIE ISTVANFFY[18]

[*Misiunea lor la Tîrgovişte*]

1598, iunie 11, Tîrgovişte

p. 360 [Comisarii trec prin Braşov de unde trimit o scrisoare în ziua de 3 iunie, şi prin Rîşnov spre Tîrgovişte]. Am fost primiţi de boierii cei mai de seamă la o depărtare de o zi şi jumătate de drum chiar pe culmea abruptă numită Piatra Craiului[19] unde carele se lasă jos cu scripetele[20]. Apoi în ziua a cincea, la jumătate milă de Tîrgovişte ne-a ieşit în întîmpinare tânărul fiu al voievodului Mihai, Pătraşcu, cu vreo trei mii de călăreţi şi pedeştri şi cu carete[21] frumos împodobite în care am fost aduşi. Toate acestea s-au făcut pentru măreţia şi autoritatea maiestăţii voastre. [La audienţă,] împreună cu Gaspar Kornis şi Pancratie Sennyei: Am fost ascultaţi

---

[18] Traducerea s-a făcut după textul latin publicat în *Hurmuzaki*, XII, pp. 360—362 al raportului recapitulativ adresat împăratului Rudolf al II-lea. Din declaraţiile comisarilor rezultă că ei au mai scris şi alte dări de seamă parţiale în zilele precedente.

[19] *Lapidis Regni [= Regis].*

[20] *Troclea.*

[21] *rhedis.*

[în audienţă] publică, solemn şi în tăcere. Au fost înfăţişate de noi toate punctele privind <întreaga> chestiune, precum şi acelea despre tătari, despre Moldovean [= Ieremia] despre Constantinus Basilius[22], despre cazaci şi despre cele puse la cale de turci ce ne fuseseră comunicate mai înainte chiar de către Mihai Voievodul şi prin scrisori şi prin soli şi despre care am scris maiestăţii voastre de la Alba Iulia şi din Braşov.

După prînz ne-am adunat numai noi între noi într-un loc retras al grădinii, tălmaci fiind secretarul român al acestuia[23] anume Ioan Rácz[24], adică sîrbul, foarte priceput în limba ungurească şi bun cunoscător al celei latine; am stat multe ore pînă seara, ducînd tratative cu privire la solia tătărească.

Şi iarăşi în ziua a şaptea care era duminecă, <mergînd> la catedrala mitropoliei cu hramul înălţării la ceruri a lui Hristos sub cuvîntul ascultării slujbei, ne-am retras în adîncul grădinii şi l-am ascultat pe solul de frunte al tătarilor chemat acolo de voievod. Acesta vorbind cu iscusinţă şi foarte pe scurt a oferit jurămîntul de prietenie şi alianţa hanului cu toată creştinătatea şi a promis că stăpînul său va păzi ceea ce se va fi hotărît de către Mihai Voievodul în acest tratat în vederea păşirii la o unire veşnică între maiestatea voastră sacră şi hanul tătarilor. [Se plînge[25] de sultan, arătînd că i-a slujit, şi ce şi-a căpătat în schimb? Sultanul l-a silit a-şi ucide fratele[26], făcînd din el un concurent. Sultanul susţine pe fratele mai mic al hanului. Spune că hanul va ieşi la Silistra, aşteptînd să i se dea fratele]. Şi pînă atuncea va aştepta şi el pe solii săi <să se reîntoarcă> de la Mihai Voievodul cu răspunsul dorit şi cu o sumă de bani. Dacă înţelegerea cu creştinii va fi fost încheiată de Mihai după dorinţa sufletului său [şi dacă turcii i-ar refuza fratele — sau şi fără asta — <el> s-ar opri sau s-ar întoarce <înapoi> pentru bani][27]. Dar mai mult ca atîta, chiar prin acest sol al său hanul îndeamnă cu mare stăruinţă pe maiestatea voastră să nu cedeze din nou în faţa tira-

[22] El se iscălea Cneaz Constantin Vasilie, voievod de Kiev şi cneaz de Ostrog.

[23] Mihai.

[24] Pentru actul său de trădare şi execuţia sa, vezi mai jos, relaţia lui Darahi în volumul de faţă.

[25] Subiectul subînţeles aici este Gazi al II-lea Ghirai.

[26] Feti Ghirai, ucis în 1597.

[27] Textul original a fost editat cu unele pasaje rezumate, cuprinse între paranteze drepte, pe care le-am redat întocmai de cele mai multe ori. Aici am adăugat două cuvinte în paranteze ascuţite şi două semne de punctuaţie, spre a izola cuvintele — *sau şi fără asta* —. Cu toate acestea mai e nevoie de unele lămuriri. Hanul tratează cît mai urgent cu creştinii pentru a se putea întoarce contra sultanului, dacă acesta nu i-ar preda fratele ţinut în rezervă ca o ameninţare contra sa. Solul hanului se grăbeşte însă să dea asigurări că şi în cazul cînd turcii i-ar preda fratele, el tot ar fi dispus să se oprească din expediţia contra creştinilor sau chiar să se întoarcă acasă, pentru a se plăti astfel de banii pe care îi va fi primit de la ei. Din alte comunicări ale comisarilor se vede că există o scară întreagă de servicii pe care imperialii erau dispuşi să le plătească. Redăm unele în ordine descen-

nului turcilor, care este sperjur și fără credință, nespus de răzbunător, chiar la cel mai mic prilej, pentru ca să nu pățească <și el> ce a pățit însuși hanul. Și i-a conjurat[28] pe acești soli Bernardfy și Giurgiu Raț, pe toți zeii, ca să nu știe absolut nimeni — în afară de Sigismund și Mihai — de scrisoarea hanului, ale cărui cuvinte concordă în toate punctele cu scrisoarea și cu solia lor[29]. De nu se va ține hanul de cuvînt e de temut pentru *„Transalpina, țară prea frumoasă și nespus de mănoasă, în care nu există nici o întăritură*[30]. L-a făcut[31] deci pe Mihai, după cîtăva îndoială din partea lor[32], a da 10 000 de „aurei"] ca dar din partea maiestății voastre sacre și a serenisimului Maximilian. Am adăugat și noi 1300 de „aurei" și arme și pahare de argint, cumpărate de Korniș la Cluj pe 500 de „aurei". Voievodul Mihai care a dat banii, măcar că e schimbător și ba se hotărăște să ducă el această pagubă, ba vrea să i se restituie de noi și de maiestatea voastră, totuși se va învoi să fie părtaș la această cheltuială... Cu această sumă de bani și cu alte daruri trimitem înapoi pe solii tătari cărora le adăugăm și pe ai noștri, pe Ioan de Pojon[33], pe Hödl plătitorul din Țara Românească[34], cunoscător al limbilor române, polone și turce, și pe acel Giurgiu Raț care fusese trimis și mai înainte în solie la han... Iar voievodului, după cum am scris mai înainte, i-am numărat 10.000 de taleri, și cum am constatat nevoia absolută [=inevitabilem] de bani i-am făgăduit, potrivit și instrucțiunilor date nouă de maiestatea voastră, că îl veți ajuta cu mijloace și de acum încolo, potrivit cu cererea lui, și chiar dîndu-i mai mult și cu mai multă dărnicie cînd ar fi mai mare nevoie[35]. Așadar cum în anul trecut i s-a dat solda pentru
p. 361 4000 de oameni // i-am promis pe anul acesta 5000 pe timpul verii, și pe jumătate pentru vremea iernii. Dar el a spus, și este adevărat, că mai ales dacă îngheață Dunărea, se poate aduce mai multă pagubă și vătămare <turcilor> iarna, cum nu se ține aproape nici un ostaș prin aceste locuri

---

dentă: 1. Să se alieze cu creștinii și să lupte alături de ei. 2. Să rămînă la ei acasă fără incursiuni în țările creștine. 3. Dacă sînt obligați de turci să meargă alături de ei, atunci să se oprească, să zăbovească și chiar să se întoarcă acasă. 4. Să nu jefuiască prea rău (!) etc., etc.

[28] Subiectul subînțeles aici este: solul hanului.

[29] Aici se încheie expunerea solului. Fraza ce urmează este un comentariu al comisarului redat tot sub formă de rezumat, afară de pasajele în literă cursivă, redate sub formă de excerpte.

[30] Adică de fortificații de tip modern.

[31] Subiectul este solul tătar.

[32] A comisarilor, care în rezumatul editorului apar la persoana a III-a.

[33] Fusese desemnat pentru o misiune în Țara Românească în 1595 (vezi *Călători,* III, Indice).

[34] *Solutorem transalpinensem* (!). El nu era român, dar fusese în Țara Românească în 1597. Tot astfel mai înainte Ioan Rácz este declarat român.

[35] *Propter maiores causas.*

pînă la Constantinopol. Dar cînd sultanul își va aduna oastea de pretutindeni — măcar că nu au sosit încă cei de peste mare și cei din Asia, care totuși luptă sub comanda beglerbegului Greciei — ei se vor aduna la Bodon adică Vidin cu gîndul ca — dacă vor putea să-l cheme și să-l aducă pe han, să devasteze și să distrugă mai întîi toată Țara Românească, și o dată ocupată, să năvălească în Transilvania din două părți, să o atace și să o cucerească, tătarii <trecînd> munții de aici din Țara Românească, iar turcii mergînd spre Cenad, Lipova, Lugoș, Caransebeș, Oradea etc.

Este adevărat că Mihai Voievodul în zilele din urmă, cît mai era încă principele Sigismund în Transilvania, a trimis 5000 de taleri drept tribut, dar nici așa nu poate fi în siguranță. I se trimit porunci pe care fiind el acum sub ascultarea și legămîntul de fidelitate către maiestatea voastră sacră, nu trebuie să le mai îndeplinească sub nici un motiv, cum reiese din scrisorile <însemnate>: H. I. K.

De aceea el dorește și zorește și stăruie, și conjură în numele a tot ce e mai sfînt, ca maiestatea voastră sacră să-i mai plătească solda pentru încă 5 000 de oameni, călăreți și pedestrași, în condițiile însemnate în scrisoarea de învoială, sau să binevoiască să-i trimită soldați. El făgăduiește că dacă maiestatea voastră își va da aprobarea în sensul acesta, și el va avea oști mai numeroase (mai ales dacă tătarul nu ar veni) atunci el singur, cu această armată a maiestății voastre și cu trupele sale de cazaci, ar fi gata să țină piept în anul acesta în locurile acestea întregii forțe și mase a turcilor. În acest timp vor putea fi cucerite cetățile din Ungaria. Sau dacă turcii ar hotărî să năvălească în Transilvania și ar putea să atragă și pe tătari, el va face ca ei să nu poată pătrunde în Transilvania, și atunci ar fi siliți să treacă Dunărea ca să-și unească forțele cu turcii. Și dacă se va întîmpla astfel, atunci el — fie că ei ar începe să atace Transilvania, sau că ar merge în Ungaria — se arată gata să treacă Dunărea și să devasteze totul cu fier și foc pe toată întinderea sau să atace din spate pe dușman pe la Orșova în Transilvania și astfel să zădărnicească și să zdrobească silințele lor blestemate. Și mai spune, și este adevărat, căci ne-au mai spus-o și alții — că dacă domnul ar trece el însuși Dunărea cu 15.000 sau 20.000 de oameni, toate acele popoare pînă la Constantinopol, sătule de robia turcească se vor porni într-un suflet[36], cum sînt bulgarii, sîrbii, albanezii, rascienii, uniți cu ei în aceeași credință și vor înlătura din mijlocul lor pe turci, oricîți ar fi. De aceea el păstrează pe lîngă sine ca un fel de zălog și ca ostateci pe fiii fruntașilor din acele națiuni. Și mai promite că oriîncotro i s-ar ordona să pornească, va merge el însuși cu toate oștile și va fi la porunca maiestății voastre sacre sau a serenisimului arhiduce Maximilian. Are înlesniri nespus de

---

[36] In text: *una inferre (sic) auras*. Credem că trebuie corectat *auras* — în *aura* — adică într-un suflet, într-o pornire.

bune, care întrec tot ce s-ar putea crede, pentru a lovi pe duşman la cap şi a-i sfîşia măruntaiele. Şi dacă ar prefera maiestatea voastră, el e gata să plece din acel loc şi din domnie şi să lase ţara sa în paza maiestăţii voastre, numai să i se facă rost de întreţinere şi de şedere într-un loc potrivit[37]. [Şi ei[38] se roagă pentru una din două, mai bine bani decît soldaţi care ar veni prea tîrziu. Turcul (= sultanul) nu este sigur de el şi cum ar afla adevărul, l-ar ataca pe el întîi. Totuşi acela (= sultanul) îl ştie acuma — afirmă Mihai — prin trădarea şi mîrşăvia polonilor şi a lui Ieremia Moldoveanul].

Iar despre Ieremia Moldoveanul, spune că este un înşelător, un trădător şi un om fără pic de credinţă, care nu încetează o clipă să tot stîrnească şi să îndemne pe duşman ca să-l poată înlătura pe Mihai; se plînge de el că primeşte la sine pe toţi cei ce îl trădează[39] pe el, că el denunţă duşmanului toate faptele şi planurile sale, şi solicită neîncetat pe duşman contra sa, că instigă pe turci să ocupe Ţara Românească şi Transilvania şi îşi oferă concursul său şi al polonilor acum că Transilvania e lipsită de un principe şi că transilvanii tărăgănind peste măsură de mult aşteaptă prilejul de a se închina turcilor etc. De aceea el[40] ar dori să-l alunge din Moldova şi să se scape de un duşman şi trădător atît de rău şi să restituie[41] şi să închine Moldova maiestăţii voastre sacre. Are scrisori de la mulţi seniori poloni care îi promit ajutoare, ale căror nume în mod voit nu le dau aici, ci le trimit însemnate pe această listă. Scrisorile polone, nu numai că le-am văzut, dar le-am şi citit. Spune Mihai că, numai doar de nu ar fi oprit de către maiestatea voastră şi de către noi, uşor l-ar învinge pe Ieremia şi ar cuceri Moldova şi ar
p. 362 scăpa de ameninţările // polonilor etc. A mărturisit că a fost solicitat şi de poloni prin unele persoane interpuse şi mai ales de cancelar ca să părăsească <pe împărat>[42]. Şi de Josica a fost îmboldit ca să-l susţină la dobîndirea

---

[37] Aceasta ar corespunde la punctul privind desemnarea unui loc de refugiu, prevăzut şi în învoiala cu Sigismund.

[38] Rezumatul acestui pasaj lasă unele nelămuriri. De pildă, cine sînt *ei*? Am crede că trebuie citit *el* (Mihai). În nici un caz nu poate fi vorba de comisari, şi nu apare aici alt interlocutor. Tot astfel, mai departe, se spune t u r c i i nu sînt siguri de el, dar în excerptul din original citim: *tamen eam scire i l l u m*, acest *illum* este sultanul, turcul. Altfel fraza nu are sens. Am mutat excerptul la urmă, pentru a evita o contradicţie. După ce Mihai afirmă că sultanul ştie adevărul, nu mai are rost de a spune: aflînd acest lucru l-ar ataca, adică *dacă* l-ar afla.

[39] Adică boierii pribegiţi din Ţara Românească.

[40] Mihai.

[41] Aron recunoscuse suzeranitatea împăratului. Ea a fost înlăturată prin scoaterea lui Aron de către Sigismund, în mai 1595, şi prin legarea Moldovei de Transilvania. Domnul pus de Sigismund era calificat drept *guvernatorul* său. Înlocuitorul lui Ştefan Răzvan era vasalul Poloniei şi totodată şi al turcilor! Prin alungarea lui se putea ajunge la „restituirea" aceasta.

[42] *Ad defectionem sollicitatum.* Este vorba de propunerea pe care a adus-o Andrei Taranowski în anul precedent, din partea lui Zamoyski. Pentru sinceritatea acestuia din urmă vezi şi biografia lui Malaspina, din volumul de faţă.

principatului Transilvaniei[43]. Noi însă l-am făcut atent cu tot dinadinsul să nu pună la cale ceva contra Moldovei, după cum aveam poruncă de la maiestatea voastră sacră. Iar el a răspuns că nu vrea să năruie[44] Moldova, nu ea îl duşmăneşte pe el, ci <să-l alunge> pe Ieremia.

Noi totuşi i-am pus în vedere în chipul cel mai hotărît să nu se răzbune nici pe acela. După cum putem să observăm, nu este prea prudent să tratăm prin scrisoare despre o unire mai strînsă cu Moldoveanul[45]. Căci acela fără ştirea polonilor aproape că nu îndrăzneşte să deschidă nici o scrisoare. În general nu vom trata decît despre buna vecinătate şi despre <cererea> ca să nu pătrundă acolo [= prin Moldova] turcii şi tătarii în Transilvania şi Ţara Românească şi nu vom trece mai departe[46]. Spune Mihai că dacă ar avea în Moldovean un vecin cu credinţă cu care să-şi poată uni forţele fără teamă, el ar putea face în aşa fel ca nici tătarul şi nici turcul să nu fie în stare de a pătrunde vreodată în regiunile de pe partea aceasta a Dunării.

Ţara Românească, de cum treci munţii este o ţară prea frumoasă, netedă de tot ca aşezare şi foarte călduroasă (?) şi este mai mare ca Transilvania şi Moldova; este nespus de mănoasă, producătoare de grîne, de vinuri. Ogoarele se ară doar o dată. Are ape, livezi, păduri, ogoare, podgorii şi toate cele trebuitoare traiului. E îmbelşugată şi în boi, porci, brînză, ceară, miere, unt, oi, cai, sare şi în cele mai frumoase mănăstiri, şi îndeosebi <cea de la> Argeş, de altminteri acuma devastată de Sinan, din care cauză nu mai plătesc bir sau darea pe care noi o numim „contribuţie" decît 500 de ţărani.

Voievodul este de statură înaltă, cu părul şi barba neagră, faţa şi ea negricioasă şi severă, *sinister, reputativus, animosus*[47].

---

[43] A *Josika quoque stimulatum ut in adipiscendo Transilvaniae principatu eius partes foveat.* În legătură cu veleităţile lui Josica la principatul Transilvaniei există o părere pe care o credem greşită, (vezi Introducerea) că acesta s-ar fi înţeles cu Mihai ca Sigismund să abdice în favoarea domnului român. Vezi, în acest sens, P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul,* Bucureşti 1936, p. 155. Vezi şi N. Iorga, *Istoria Românilor* V, p. 320, care pune la îndoială întreaga combinaţie fără a stărui asupra ei.

[44] *Cupere,* se subînţelege *cupere exturbare* cum este textul dintr-o frază precedentă, în dreptul trimiterii 40. Verbul acesta are totodată sensul a alunga şi a tulbura, a doborî, a nărui.

[45] Conform instrucţiunilor primite, în legătură şi cu scrisoarea nesinceră a lui Ieremia. Însă cele aflate în Ţara Românească lămuresc pe comisari cu privire la un atare demers.

[46] *Adhuc agemus.*

[47] Tradus de N. Iorga, *Istoria Românilor* V, p. 326, crunt, doritor de glorie, inimos — iar de P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 145, om doritor de glorie şi viteaz, omiţînd adjectivul *sinister.* Greutatea traducerii stă în ambiguitatea termenelor. *Sinister* poate însemna şi o însuşire legată de partea stîngă, socotită aducătoare de noroc şi deci favorabilă, norocoasă, de bun augur, şi de asemenea poate avea şi un sens diametral opus: *nefavorabil, potrivnic, rău, pervers, perfid, răuvoitor, sinistru.* Dar pare cu totul straniu şi inexplicabil ca la capătul unei dări de seamă optimiste a înţelegerii încheiate cu domnul, de la care se

[Solul tătar „*Hassan Aga, om mai simplu* (?)“[48] spune că hanul e sărac,] precum <sînt>' şi veniturile sale din ogoare şi podgorii şi din jafuri, de cele mai multe ori prin Podolia... Are şi un lac sărat... şi unele vaduri sau vămi şi taxe maritime. Acelaşi han, prin solul său, arată multă consideraţie lui Mihai Voievodul. [Acesta (= Mihai) a jurat,] convins de multele noastre argumente şi persuasiuni. A trebuit să învingem cele mai multe şi mai mari greutăţi, căci voievodul s-a plîns cu cea mai mare vehemenţă de transilvani. Abia a putut fi adus ca să se încreadă din nou în ei. Se plînge că a fost împiedicat de la orice ispravă strălucită[49]... de către aceia[50]... ce revendicau cu orice prilej o glorie neadevărată[51]; ei l-au lipsit de propria lui ţară cu cea mai mare ocară, abia a obţinut solda pentru 200 de călăreţi, şi multe lucruri cît se poate de absurde; apoi însă, a fost pus iarăşi în toate drepturile sale. Se temea <şi acum> de procedee asemănătoare. A fost foarte greu să i se poată scoate acestea din cap. [După spionii lui Mihai, nu va ieşi <la război> sultanul.] În regiunea Vidinului, la Craiova, orzul se şi seceră.

P. S. Voievodul roagă să i se trimită înapoi prin curierul nostru de faţă, secretarul Camerei Ungare, scrisorile turceşti. Dintre ele unele sînt de folos cu privire la articolul despre transfugi.

---

aşteptau servicii supraomeneşti, acesta să fie calificat drept *sinistru* sau *crunt*, după îndulcirea din traducerea editorului. Am crede, mai degrabă, că acest cuvînt aflat îndată după trăsăturile privind aspectul fizic al domnului să indice tot o trăsătură privind comportarea sa fizică, anume faptul că era *stîngaci*. În limba germană vorbită de toţi dregătorii imperiali, adjectivul corespunzător, *linker, linke* are şi sensul mai rar, de stîngaci. Caracterizarea următoare *reputativus* — trebuie pusă în legătură nu cu „reputaţia“ din zilele noastre, echivalentă oarecum cu faima, căci în limba latină verbul corespunzător însemna: a socoti, a imputa (o sumă), a medita, a reflecta îndelung. Asupra cuvîntului *animosus* concordă toate traducerile care îl redau cu un echivalent al adjectivului viteaz.

[48] *Non ingracilis.*

[49] *Omni praeclaro facinore.* Probabil — în campania creştină din 1595. Vezi şi *Călători*, III, p. 564. Mihai trebuia ţinut în frîu ca să nu umbrească „gloria“ inexistentă a lui Sigismund. De aceea i se găseşte cusur la asediul Tîrgoviştei, nu este consultat în consiliile militare, unde sînt întrebaţi doar cei străini de ţară, este făcut răspunzător de greutatea aprovizionării etc. Fără a mai vorbi de însuşirea victoriei de la Călugăreni, cu care se împăunase Sigismund.

[50] În text, omisie indicată prin...

[51] *Gloriolam.*

CONTELE GIOVAN-MARCO ISOLANO

(? — după 1602)

Contele Giovan-Marco Isolano, ofițer în armata imperială din Ungaria Superioară, a fost trimis la 23 septembrie 1598, la Oradea, ca să raporteze despre situația fortăreței de acolo în preziua unui atac turcesc. Urma să pornească unele lucrări de urgență pentru recondiționarea cetățuii pe care o descrie, dînd și un desen făcut la iuțeală, fără compas. Fortăreața se afla înăuntrul orașului, unde își exercita comanda baronul von Redern. Acesta nu avea la dispoziția sa decît mai puțin de două mii de pedestrași, zece piese mari de artilerie, patru piese mici, șase bombardiere, fără scule *(instromenti da lavorare)* cu șase sute de centenarii (chintale) de pulbere și fără munițiile necesare apărării unei fortificații. Aflînd că dușmanul ajunsese la trei leghe depărtare, se dă cuvenitul semnal, slobozind trei piese de artilerie ca să se retragă locuitorii și să fie retrasă cavaleria înăuntrul orașului. La sosirea turcilor în fața Oradiei, orășenii i-au dat foc. Fortăreața poate rezista, turcii neavînd cu ei decît două tunuri (Veress, *Documente*, V, 196—197).

În anul următor, în iulie 1599, Basta îl conduce pe Isolano la Oradea, urmînd ca acesta să preia comanda baronului Redern, numit președinte al Consiliului de război. Tri-

misul toscan de la Praga, Cosimo Concini, îl declară „coraggioso... prudente... di molto stima".

I se dădea o leafă excepţională de 100 de scuzi pe lună, cu încă pe atîta în timpul operaţiilor, plătindu-i-se 500 de scuzi anticipat şi dîndu-i-se alţi 500 pentru a se echipa (Veress, V p. 240).

Cît priveşte părerea lui Basta, ea se caracterizează prin acelaşi fatalism manifestat în toate acţiunile sau, mai bine zis, inacţiunile sale. El declară, la 4 iulie 1599, că îl va conduce pe Isolano la Oradea, pentru a repara cetatea pe cît se va putea. „Dar pregătirile sînt atît de întîrziate, încît cu greu s-ar putea face un lucru valabil (di momento), astfel că şi pe dinăuntru şi pe dinafară ea va trebui apărată *con le mani* (dacă totuşi Transilvania nu va fi duşmană), căci altminteri nu văd în ce chip ar putea fi apărată această cetate"... Atitudine ce se explică mai bine ţinînd seama de faptul că, la 17 iunie 1599, Basta sfătuia pe împărat să se împace cu Andrei Báthory, cedîndu-i chiar Oradea!

În iunie 1600, Isolano e chemat ca să întărească fortăreaţa Satu Mare (*Hurmuzaki*, XII, p. 948).

Ulterior e numit la comanda cetăţii Alba Regală (Székesfehérvár). După căderea acesteia sub turci (la 29 august 1602), cînd cade şi el prizonier, fiind dealtminteri rănit, avem un ecou despre el într-o menţiune cuprinsă în scrisoarea mantovanului Zucconi (secretarul lui Basta), dînd de ştire că nepotul lui Isolano s-ar fi turcit şi că el însuşi ar urma să facă la fel (Veress, *Documente*, VII, p. 120). În realitate, el nu s-a turcit, ci a rămas prizonier, murind în captivitate la Iedicule.

Raportul său din septembrie 1598, de la Oradea, ni-l arată în calitatea sa de inginer militar priceput la fortificaţii. Dealtminteri, comanda o avea atunci Redern, iar căpitan al cetăţii Oradea era George Király, cel care refuză să primească în castel şi cetate trupa de 1600 de oameni trimisă de arhiducele Maximilian fără un ordin scris al împăratului. Cu ocazia luptelor, Isolano a fost grav rănit la faţă şi la mîna stîngă (Spontoni, *Historia Trans.* p. 77).

Trebuie lămurit că situaţia Oradiei era cu totul specială. Acest oraş şi cetate, sediu al unui comandament militar însemnat, fusese cedat împăratului împreună cu Transilvania şi toate teritoriile şi posesiunile lui Sigismund Báthory. După renunţarea formală din 4 aprilie 1598, Oradea împreună cu cetatea ei fuseseră ocupate de imperiali, care îşi aveau acolo o garnizoană asemenea celei din cetatea imperială apropiată Satu Mare. La reîntoarcerea neaşteptată a lui Sigismund, două luni după renunţare, el nu a mai putut reocupa şi Oradea rămasă habsburgilor. De la revenirea sa în august 1598 şi pînă la a doua renunţare în favoarea lui Andrei Báthory, în martie 1599, situaţia sa a fost destul de ambiguă. O vreme s-au purtat negocieri cu Casa de Austria pentru anularea pur şi simplu a renunţării, şi revenirea la situaţia dinainte, cu retrocedarea Oradiei. În cursul acestora s-a produs ameniţarea Oradiei de către turci. Sigismund a pornit cu armată în direcţia oraşului, dar a trebuit să se oprească, întrucît această apărare de turci ar fi însemnat şi smulgerea oraşului din mîinile imperialilor, cu care se purtau tratativele amintite. Dealtminteri cetatea a refuzat să-şi deschidă porţile şi trupei arhiducelui Maximilian pornită în ajutorul său, motivînd aceasta pe absenţa unui ordin expres al împăratului. Cum raporturile din sînul

Casei de Habsburg se caracterizau printr-o instabilitate a poziţiei arhiducilor Maximilian şi Mathias, menţinuţi de împărat în stare de permanentă rivalitate, arhiducele Mathias fiind generalisim şi avînd sub ordinele sale pe arhiducele Maximilian, acesta din urmă a văzut în acest refuz o jignire a sa şi o ştirbire a drepturilor sale. În realitate, orădenii, care profitaseră de perioada de relaxare a autorităţii, însoţind plecarea principelui pentru a alunga pe preoţii catolici instalaţi de acesta, şi a relua bisericile care le fuseseră date, se temeau de sancţiuni atît din partea acestui Habsburg, cît şi din a fostului principe. Primejdia turcească li se părea mai puţin reală decît cea a ocupării de către armatele unuia sau altuia. Turcii au încercat un asalt contra Oradiei, dar după cîteva zile s-au retras în urma pornirii ploilor, care au salvat oraşul (Pentru descrierea fortificaţiilor, precum şi a operaţiilor turcilor, vezi Spontoni *op. cit.*, pp. 74—75.

CONTELE GIOVAN MARCO ISOLANO CĂTRE CĂPITANUL FERRANTE ROSSI[1]

p. 193 (Descrierea cetăţii Oradea)

1598 septembrie 23, Oradea.

Azi dimineaţa am sosit în această cetate şi îndată după prînz am fost să recunosc fortăreaţa[2] şi pe dinăuntru şi pe dinafară, care — ca să zicem aşa — este un haos destul de mare de cinci bastioane, dar cu mult inferioară (fortăreţii) de la Györ[3], atît ca mărime cît şi ca bunătate din toate celelalte privinţe. Are bastioanele făcute în diverse feluri şi în cea mai mare parte neumplute cu pămînt, dar toate fortificate cu zid, afară de unul care e refăcut cu totul de jur împrejur cu palisadă. Curtinele[4] nu au nici ele aproape nici un val[5]. Şanţul e destul de lat dar

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat în Veress, *Documente*, V, pp. 193—194.
[2] *Piazza.*
[3] *Giaverino*
[4] *Cortine.*
[5] *Terrapieno*

inegal, în unele locuri avînd 40 de pași[6], în unele ceva mai mult, în altele ceva mai puțin. Contraescarpa e foarte scundă, neavînd în unele locuri nici două picioare[7] și în puține locuri cel mult cinci ori șase, în așa fel că incinta este descoperită // în afară pînă jos. Însă, chiar dacă această fortăreață are cusururile acestea, și încă altele, pe care ar fi prea lung să le arăt, mi se pare că ea poate fi apărată onorabil cîtva timp, folosind unghere de retragere[8] potrivite ce se pot face datorită unei împrejmuiri vechi, mai ales că e înăuntrul împrejmuirii noi (chiar dacă e fără mare însemnătate) precum și în alte feluri, și fiind bastioanele aproape goale *meglio s'encontreranno li fornelli*[9] și toate acestea se vor face dacă se vor procura lemnele și materialele la timp. Se poate scoate o mare cantitate din jurul șanțului, unde arborii, casele, gardurile vii și grădinile ajung peste șanț de jur împrejurul fortăreții, și dacă nu vor fi îndepărtate ar putea să înlesnească operațiunile de apropiere ale dușmanului. Domnul Redern[10] e de părere a o apăra, cu puțină infanterie și folosind cavaleria[11] pe care o are, terenul[12] care are ceva șanț și palisadă împrejur. Mîine îl voi vedea. Amintiți-i ilustrului domn George[13] să poruncească trupei (regimentului) Preiner să vină iute, și să-i trimită o bună escortă de cavalerie, și aceasta pentru ca să nu rămînă încuiată pe din afară[14], căci pînă în trei sau patru zile cel mult așteptăm dușmanul. p. 194

Domnia voastră ilustrisimă să ne trimită pari, sape, tîrnăcoape, și coșuri cîte are în tabără, căci aci nu avem chiar de loc, și toată speranța noastră e în ungherele de retragere, cum va înțelege domnia voastră și din scrisoare și din desen și vom avea mulți oameni la lucru.

Dacă ar fi posibil de a trimite în grabă cîțiva săpători militari[15] ar fi lucrul cel mai bun.

Desenul l-am făcut în grabă fără compas. Se va putea trimite o copie regelui[16].

---

[6] *Passi* ...

[7] *Piedi.*

[8] *Ritirate.*

[9] Probabil: Se va putea mai bine face față focarelor de minare.

[10] Melchior, baron von Redern, ofițer general *(Marescalchus campi).*

[11] *Et con sortite della cavaleria.*

[12] *Terra.*

[13] George Basta, comandantul militar al Ungariei Superioare.

[14] *Non sia serrata fuori.* Adică să nu mai poată intra după investirea orașului de trupele dușmane.

[15] *Minatori* (geniști).

[16] Arhiducele Maximilian, fost candidat la tronul Poloniei, continua să se intituleze rege.

Fortăreața Oradiei [în 1598]

A. Gabion cu parapet de piatră, și este aproape de tot neumplut.

B. Gabion cu parapet de piatră cu troniere[17] pe dinăuntru, și nu este gol și nici umplut în întregime.

C. Gabion care are fețele lungi și e gol de tot și are ca apărare doar valul.

D. Gabion cu parapet de piatră cu troniere pe dinăuntru.

E. Gabion din palisadă neumplut aproape de loc și fără parapet.

F. Partea din șanțul care are apă.

G. Partea din șanțul care nu are apă.

H. Biserica.

H.1. Palatul în piața din fața căruia sînt patru statui de bronz în picioare și una ecvestră a lui Matei Corvin[18] regele Ungariei.

J. Arborii și casele sînt aproape de șanț la această depărtare de jur împrejur[19].

Aproape toate curtinele sînt fără val, sau cu foarte puțin val.

Fortăreața este aproape toată înconjurată de oraș.

---

[17] Deschizătură în meterez pentru țeava tunului.
[18] Confuzie cu Ladislau cel Sfînt.
[19] Vezi figura.

IOAN DARAHI

(? — după 1600)

*

Ioan Darahi sau Darai aparţinea nobilimii mijlocii din teritoriul cetăţii Satu Mare. Îl aflăm mai întîi ocupînd funcţii în legătură cu această cetate, sub ordinele directe ale comandantului Mihail Székely, viitor comisar imperial în Transilvania în 1600. La 31 august 1598 ia parte, din poruncă, la judecarea fostului cancelar Josica, în cetatea Satu Mare, în calitate de jurat alături de alţi şapte nobili din regiune, care au lăsat pedepsirea la aprecierea împăratului. La 9 iulie 1599 e împrumutat de Mihail Székely domnului Ţării Româneşti, pentru a dubla în taină, şi a înlocui la primul prilej pe secretarul de limbă maghiară, Ioan Rácz, bănuit şi apoi chiar dovedit de trădarea secretelor acestuia către Andrei Báthory. De cîtă încredere s-a bucurat Darahi la domn în slujba sa improvizată rezultă din destăinuirile sale cu privire la unele artificii necesare, dar primejdioase, poruncite de domn, şi de la care nu s-a dat în lături. A participat la expediţia fulger împotriva cardinalului Báthory, pe care o descrie cu o bogăţie de amănunte vrednică de atenţie. Însărcinarea sa de secretar interimar şi probabil şi de tălmaci al domnului ia oficial sfîrşit la 10 decembrie, cînd primeşte slobozirea de plecare. Dar, întors la vechile sale rosturi la Satu Mare, sub ordinele comandantului cetăţii, este trimis de acesta cu unele comunicări la Alba Iulia;

Mihai Viteazul îl reține în preajma sa, de la 9 ianuarie pînă la 4 februarie, probabil cu însărcinări speciale. La 27 și 28 ianuarie, emisarul imperial Carlo Magno, care îl cunoștea pe domn, încă din timpul campaniei de la Dunăre din 1595, și se bucura de o primire prietenească, încearcă zadarnic să-l ceară pe Darahi, pentru a trimite prin el scrisori comisarilor imperiali la Satu Mare, și se arată foarte nedumerit de reținerea acestuia de către domn. Scrisorile au trebuit să fie expediate, așadar, cu întîrziere, prin alt curier. La 31 ianuarie, Ungnad scrie din Satu Mare, mărturisindu-și propria îngrijorare, ca și a lui Székely, pentru faptul că subalternul său, Darahi *(der hineingesannte diener Darai)* trimis la domn de trei săptămîni, nu s-a reîntors și nici nu a scris nimic. Amîndoi, gîndind speriați la soarta secretarului trădător Rácz, executat nu de mult, se întrebau dacă Darahi, care fusese folosit ca secretar nu a pățit vreo năpastă din cauza vreunei bănuieli. În sfîrșit, Darahi reapare la 4 februarie, trimis de Mihai la Dej, în întîmpinarea comisarilor. El aduce lui Ungnad o scrisoare a domnului scrisă în limba maghiară și două zile după aceea (6 februarie) comisarii menționează din Cluj o dare de seamă a sa despre cele aflate de el, în acel răstimp în Transilvania, *Hurmuzaki*, XII, p. 680) „și care privesc (?) pe maiestatea voastră" *(des Darai Relation... was er die Zeit über in Siebenbürgen vernumben, die vernemben Euer Majestät aus Einschluss)*. Se subliniază că umblă tot felul de zvonuri pentru și contra lui Mihai și a lui Sigismund Báthory (care din Polonia și apoi din Moldova pregătea o acțiune în Transilvania), mai adăugînd că nu lipsesc oamenii rău intenționați care îi sugerează domnului gînduri rele (!), primejduind pe slujitorii credincioși ai împăratului. Cum comisarii alcătuiseră raportul în comun sau mai bine zis redactat de Ungnad, al cărui stil e hotărît deosebit de al lui Mih. Székely, care în vremea aceasta era și serios bolnav, avem aici foarte probabil un ecou divergent, al celor doi comisari: Székely favorabil domnului și indignat de calomniile răspîndite (Hurmuzaki, XII, p. 633 din 21. I. 1600), Ungnad, dimpotrivă, răuvoitor, și influențat și de șoaptele, și insinuările lui Petru Armeanul contra solilor români Stoica și Mihalcea, trimiși la împărat, și în general a boierilor din preajma domnului. Această dare de seamă (Relation) este, fără îndoială, una și aceeași cu darea de seamă dezvoltată reprodusă de noi la pp. 117 ș.u. și care este concepută într-un spirit identic cu cel al expunerii făcute de solii domnului la împărat în același moment. Lucrul pare destul de plauzibil. Ar rezulta deci că Székely hotărăște să o trimită ca o dovadă a sincerității domnului, iar Ungnad, după ce a formulat întrebările cele mai insidioase, are grijă să adauge comentariul său plin de insinuări. Trei zile după aceea, cei doi comisari își făceau intrarea solemnă în Alba Iulia. Este foarte probabil că în suita lui Mih. Székely se afla și Darahi, care nu mai e menționat pînă la 8 martie, cînd comisarii ajunși la Brașov unde îi precedase domnul, anunță că Darahi e gata de plecare spre curtea imperială, dar că domnul a dispus să mai aștepte două zile, pentru ca să asiste la primirea ceaușului de către domn, spre a putea da seama mai precis despre aceasta împăratului. La 9 martie e de față la primirea solemnă a ceaușului afară din oraș și la înmînarea celor 2 steaguri roșii de domnie. La înapoiere, domnul a poruncit lui Darahi să comunice comisarilor să nu-l întrebe nimic despre această întîmpinare solemnă, căci el trebuie să se supună uzanțelor mai vechi. El știe bine ce va face sau ce va lăsa nefăcut. Darahi raportînd apoi acestea, a spus că domnul era vesel la pornirea înaintea soliei turcești, dar s-a arătat foarte trist după aceea. Ce înseamnă aceasta știu doar Dumnezeu și voievodul.

Misiunea încredinţată de Mih. Székely lui Darahi capătă un sens cu totul deosebit, dacă urmărim împrejurările care au determinat-o (*Hurmuzaki*, XII, pp. 764 şi 771). De la venirea comisarilor se crease un climat de suspiciune, datorită lui Ungnad. Cum rapoartele trimise de comisari sînt redactate de acesta aproape în întregime, Mihai Székely apărînd doar uneori la sfîrşit, în cîte o frază, ele ajung la un ton pătimaş şi înveninat şi la o exploatare a tuturor aparenţelor, zvonurilor, insinuărilor, răstălmăcirilor, mai ales după călătoria pînă la Braşov în care comisarii (recte Ungnad) se socoteau desconsideraţi de domn şi duşi cu vorba de vistierul Stoica. La 3 martie lucrurile se încurcaseră într-atît, încît era nevoie să se tragă o concluzie de bun-simţ. Acest lucru îl va face Mih. Székely care, părăsind calea arguţiilor avocăţeşti ale lui Ungnad, expune clar că nu mai poate fi vorba de cererea unei cesiuni a Transilvaniei, sau de o tărăgăneală primejdioasă, ci de adoptarea unei alte formule: o confederaţie însoţită de angajamente aşa-zise „compactata", puse eventual sub controlul papei. La sfîrşitul acestui raport, Mih. Székely adaugă (p. 749) că el vrea să-şi trimită chiar de a doua zi pe propriul său slujitor *inn meinen Ehehafft* (?) la Pressburg-Pojon (Bratislava) [unde se ţinea dieta Ungariei Superioare (Landtag)].

Scopul acestei hotărîri reiese din scrisoarea adresată de M. Székely direct, la 6 martie, consilierului Barvitius, pe care îl roagă să obţină o schimbare de atitudine a curţii imperiale faţă de Mihai, care nu trebuie împins la desperare prin încetineala şi lipsa de înţelegere manifestate pînă atunci faţă de el. Trimite acest apel prin Darahi, pe care nu-l numeşte, dar îl desemnează destul de limpede: „Diser Mann von Adl *pe care i l-am împrumutat lui Mihai, şi care a fost de faţă la lupta* [contra lui A. Báthory] şi care va şti să spună multe lucruri domnului meu despre Mihai vodă". Cum Darahi nu a putut fi trimis îndată, Mih. Székely mai adaugă un P.S., la 8 martie — asigurînd [pe Barvitius] (p. 767) că poate vorbi în toată siguranţa cu acest Mann von Adl *care este cu toţi ai săi şi cu toate bunurile sale sub supunerea împăratului, avîndu-şi casa şi curtea la o milă de Satu Mare. Să nu se teamă de vreo înşelare sau şiretenie sau neadevăr din partea lui.* I-am poruncit să spună tot ce ştie cînd va fi întrebat, *să nu ascundă* (verhalten) *nimic, condiţia pusă de el* (das bezeught er sich) *ca să nu meargă cumva mai departe ceea ce va raporta.* Totodată îi scrie şi lui Carlo Magno în acelaşi sens că lui Barvitius. La 10 martie (p. 769) îi scrie iar lui Barvitius că Darahi a mai fost reţinut pentru a consemna ştirile (zvonurile) care circulă şi care nu pot face decît rău... In sfîrşit, pleacă Darahi la 10 martie la orele 10 noaptea, ducînd şi scrisori ale domnului şi unele scrisori originale interceptate de ale lui Sigismund Báthory, care se afla instalat în Moldova de unde uneltea cu partizanii săi din Transilvania. Absenţa lui Darahi se va prelungi pînă la 3 mai, întîrzierea sa datorindu-se comisarului imperial, doctorul Pezzen, pe care trebuia să-l însoţească în Transilvania. Dar acesta nu se mai urnea din loc, tot zăbovindu-şi plecarea, iar apoi călătorind fără nici o grabă. Pe la sfîrşitul lui aprilie, Mih. Székely scrie din nou în mare taină (p. 879) unui consilier nenumit, probabil tot Barvitius, arătînd cît rău face atitudinea lui Ungnad, care îl scoate din fire pe domn la fiece prilej; şi cît de puţin sigure sînt informaţiile pe care le adună şi le comunică mai sus, fără a le înţelege, cum se întîmplă de pildă cu cele cuprinse în raportul către împărat din 25 aprilie. In adevăr, o citire mai atentă a acestui raport scoate în evidenţă dezacordul

total dintre cei doi comisari (pp. 869—871). Tot începutul plin de bănuială îi aparține lui Ungnad. Apoi deodată la mijlocul raportului intervine Székely, afirmînd sus și tare sinceritatea domnului și făcînd urări pentru izbînda lui. Dar în partea finală, Ungnad reapare, făcînd iar paradă de zel, neprecupețindu-și ostenelile pentru a întocmi o expunere a tuturor chestiunilor tratate în audiențele la domn, deși recunoaște că lucrul este greu, pentru că interpreții domnului se schimbă de fiecare dată. De aceea, de fapt nu înțelege mare lucru, după cum arată în taină Mih. Székely. Pînă la reîntoarcerea lui Darahi este inventat un nou curier și totodată informator al comisarilor la domn: croatul Fr. Barilovici („Bariglavitsch"), care simte de îndată pulsul și prezintă lucrurile în sensul lui Ungnad. Cînd apare, în sfîrșit, Darahi la Alba Iulia (la 3 mai), este trimis în tabăra domnului la Brașov, unde ajunge la 6 mai.

Scopul trimiterii sale fusese, pe de o parte, acela de a-i vesti domnului sosirea apropiată a doctorului Pezzen, — aflat la o depărtare de două zile de drum de Cașovia la intrarea lui Darahi în Transilvania, — pe de alta, de a-i înfățișa plîngerile comisarilor împotriva logofătului Teodosie, care nu-i lăsase să se îndrepte spre Cluj și Satu Mare în întîmpinarea lui Pezzen, dar mai ales dorința de a fi informați de ce se petrece în tabăra lui Mihai. În ziua de 11 se întoarce Darahi cu 3 scrisori, dintre care una adresată special lui Mihail Székely, dar fără nici un răspuns la plîngerile comisarilor, decît un mesaj verbal că domnul trimite pe banul Mihalcea, care va veni să vorbească personal cu ei. Deși scrisorile erau date din 7 mai, Darahi nu a plecat de la domn decît în ziua de 9 mai, cînd i-a sosit acestuia o veste rea din Moldova în legătură — după spusa vistierului Stoica — cu o conspirație a partizanilor lui Sigismund din Transilvania, și a moldovenilor. A fost mare vuet. Domnul a tunat și a fulgerat și a mînat în grabă restul oastei în Moldova, plecînd și el ca o furtună. Comisarii ar fi dorit ca Darahi să-l mai fi urmat pe domn și în Moldova, pentru a putea primi de la el informații mai proaspete, dar Darahi s-a scuzat că nu mai putea să riște a fi văzut de domn în marele clocot de supărare a acestuia (904). Același Darahi nu mai contenea povestind *wie der Man gewiet (gewürtet) getobt*, și cum a mînat din urmă oastea, care rămăsese în tabără. Expediat din nou de comisari cu scrisori către Mihai, mai înainte de 31 mai, (cînd pleacă spre domn Fr. Barilovici,) este trimis din Iași în ziua de 4 iunie și ajunge la Cluj în dimineața zilei de 12 iunie. La întoarcere, el întocmește o dare de seamă despre cele observate sau aflate în Moldova. Acest text fără numele celui care l-a scris poartă totuși o însemnare destul de clară. Autorul e arătat a fi *slujitorul domnului Székely*, plecat la 4 iunie din Iași ... etc. Este conceput aproape în întregime într-un sens favorabil domnului. Declarantul stăruie asupra spiritului în care consideră domnul tratativele sale cu turcii. Abia dacă la urmă se întunecă imaginea cu menționarea foametei din Moldova și a nemulțumirii pedestrașilor poloni care s-au predat la Suceava. Ca și raportul dezvoltat redat de noi la p. 117, informațiile acestea finale par a răspunde la întrebări precise, puse anume ca să reiasă unele trăsături negative. Dar și aici menționarea pîrjolirilor este corectată de aceea a scutirii de bir acordată de domn. Poate că și aici avem un indiciu al divergenței dintre cei doi comisari, reflectată în atitudinea prudentă a martorului.

Mihai Viteazul la 1601 (după gravura lui Aegidius Sadeler) (N. Iorga, *Domnii români după portrete și fresce contemporane*, Sibiu, 1930, pl. 74)

Arhiducele Mathias (stampă contemporană)

Arhiducele Maximilian (idem)

Hatmanul Jan Zamoyski la 1600 (stampă contemporană)

Iscălitura hatmanului

Stilul raportului anonim din 12 iunie se apropie de acela al celor două dări de seamă ale lui Darahi, analizate de noi în volumul de față. Și de astă dată informațiile sînt de un mare interes. Dar abia sosit, Darahi trebuie din nou să alerge în Moldova, la Iași, unde îl aflăm la 17 iunie; nu știm la ce dată scrie din Bacău comisarilor, care primesc scrisoarea la Cluj la 24 iunie. Trei zile după aceea, în seara de 27 iunie, sosește la Cluj Darahi, însoțit și de Barilovici. Știrile aduse sînt înfățișate în rezumat în raportul comisarilor în lumina cea mai nefavorabilă pentru domn (*Hurmuzaki,* XII, p. 952). Nu se precizează ce anume a spus fiecare. S-ar părea însă că în acest duo, Darahi se arată mai rezervat (*Hurmuzaki,* XII, pp. 952—953). Se mulțumește să repete ce i-a spus domnul cu privire la purtarea îmbietoare a turcilor și tătarilor, regretînd absența lui Pezzen, care s-ar fi putut „insinua" și el (desigur în eventualele discuții în vederea încheierii unei înțelegeri mai cuprinzătoare între împărat și turco-tătari).

Cu raportul scris din 12 iunie și cu ecoul mai puțin precis al celor observate îndată după aceea, se încheie seria dărilor de seamă ale lui Darahi, precum și știrile îngăduind o reconstituire aproximativă a activității sale. În concluzie, putem fixa următoarele jaloane. La reîntoarcerea lui Darahi la Satu Mare, în decembrie 1599, el dă o povestire a înfrîngerii cardinalului, pe care curînd după aceea Ungnad o trimite lui Barvitius (la 31 dec. 1599). Era tocmai momentul cînd se pregătea trimiterea la papă a unui emisar al împăratului care să ducă la Roma dovezile înțelegerii cardinalului cu turcii. Ungnad ca protestant (dealtminteri rău văzut de papă, care cerea înlocuirea sa din postul de Comisar imperial) era desigur bucuros să lovească, dintr-o piatră, și în Cardinalul A. Báthory, și în cardinalul Malaspina. Se poate ca această dare de seamă să fi constituit micul raport al lui Darahy după misiunea sa la Mihai Viteazul. După eclipsa sa de o lună de la 5 ianuarie pînă la 4 februarie (cînd vine să întîmpine pe comisari la Dej) Darahi este invitat de comandantul său — Mihai Székely — să raporteze amănunțit tot ce a văzut în timpul șederii sale pe lîngă Mihai Viteazul, și anume tot ce ar putea lumina atitudinea acestuia atît față de cardinal, de poloni, de turci, etc., cît și de împărat. Acuma i se pune în față un chestionar destul de strîns. Răspunsul constituie *raportul lung* din volumul nostru, care corespunde la așa-zisa „des Darai Relation" din 6 febr. (Hurmuzaki, XII, p. 680). În martie — aprilie Darahi expune lui Barvitius împrejurările înfrîngerii cardinalului, folosind și părți din raportul lung. Credem că este textul raportului nostru scurt. Nu știm cît de mult se apropie de primul text, trimis de Ungnad la 31 decembrie 1599 aceluiași Barvitius. În sfîrșit, la 12 iunie raportul despre Moldova este înțeles tot ca o replică în dialogul dintre cei doi comisari.

Rapoartele lui Darahi oferă știri unice pentru intervalul cît a slujit de secretar lui Mihai Viteazul. Totodată, urmărirea împrejurărilor în care ele au fost scrise aruncă o lumină mai vie asupra dualității de vederi dintre comisarii imperiali Ungnad și M. Székely. Dacă aportul lor informativ a fost valorificat cu prisosință pînă acuma de istorici maghiari și români, începînd cu Szamosközi și continuînd cu Ion Sîrbu și Nicolae Iorga celălalt aspect al lor e dat la lumină acum pentru prima oară. De asemenea, atribuirea raportului anonim asupra situației din Moldova aceluiași Darahi nu a mai fost sugerată pînă acum.

Pentru lămurirea unor puncte mai însemnate din aceste texte înfățișate aici vezi *Observațiile critice*, adăugate la urmă (p. 145).

Am cuprins după cele două rapoarte principale ale lui Darahi scurta relatare anonimă despre primirea ceaușului turc de către domn la Brașov, aceasta fiind de fapt o dare de seamă indirectă a sa după cum reiese din context. În sfîrșit, contribuția sa se încheie cu raportul anonim despre expediția războinică din Moldova. Spre deosebire de cele două rapoarte principale, la care notele urmează continuu, la aceste două relatări din urmă ele sînt redate independent, spre a lăsa textelor un fel de autonomie.

DARE DE SEAMĂ CĂTRE MIHAI SZÉKELY[1]

[1600 februarie sau 1599 decembrie]

Mărite doamne cum domnia voastră strălucită m-a trimis în ziua de 9 iulie a anului de față din cetatea Satu Mare în p. 427
Țara Românească la strălucitul voievod Mihai împreună cu familiarii curții domniei sale strălucite, Teofil Grecu[2] şi Gheorghe Horváth[3], pînă în ziua de 10 decembrie cînd mi-a dat slobozire de plecare, domnia voastră îmi cere acuma să arăt în scris cele văzute şi auzite în tot acest timp, ceea ce voi

[1] Traducerea s-a făcut după textul latin publicat în *Hurmuzaki*, III, 1, pp. 427—433, adresat lui Mihai Székely, comandantul cetății Satu Mare. Pentru dată, vezi mai jos p. 145. *Observații critice*.

[2] Negustor bogat purtînd numele de Kiriac, vezi Veress, *Documente* VII, 13, 15, intervențiile sale din anul 1602 la împărat pentru ca să i se restituie suma de 6 800 de taleri împrumutată de el lui Mihai Viteazul pentru plata ostașilor din Transilvania în anul 1599. În martie 1602 face parte din solia lui Radu Șerban la curte. S-ar putea să fie din familia lui Teodor Chiriac, care iscălește ca vameș al Moldovei alături de Battista Amorosi (la 2 iulie 1597) o scrisoare către judele Bistriței (*Hurmuzaki*, XII, pp. 308—309).

[3] Neidentificat.

arăta cît mai pe scurt pe cugetul meu după credința ce o am față de domnia voastră strălucită.

Am ajuns la măria sa voievodul în ziua a zecea[4] a aceleași luni în tîrgul numit Ploiești. Între altele s-a bucurat voievodul că <domnia voastră> i-a trimis pe propriul său subaltern[5] a cărui familie onorabilă și ale cărui bunuri se află sub ascultarea maiestății sale, <după cum> aflase prin scrisori de la trimișii săi care erau la domnia voastră în Satu Mare, și mi-a atras atenția să nu cumva să am vreo legătură cu secretarul său[6], vădit și neîndoios trădător. În jurul lui 1 august au sosit solii săi de la Praga, de la maiestatea sa, Grigore Balogh[7] și Ioan Ragusanul[8] și s-a bucurat de scrisorile pe care i le-au înfățișat de la maiestatea sa și de la arhiducele Mathias, cu capul descoperit a sărutat peceții de la amîndouă scrisorile. Și cînd a aflat că sufletul împăratului și al arhiducelui Mathias[9] îi este atît de favorabil și că este lăudată statornicia lui, a declarat cu mare smerenie și emoție că va rămîne totdeauna același și că el trebuie să moară sau să învingă pentru oastea creștină.

După puține zile au venit și ceilalți soli ai voievodului de la maiestatea sa <anume> Petru Armeanul[10] și Ștefan Pethneházi[11] care în urma tră-

---

[4] *Decima* — (Cum însă plecarea din Satu Mare fusese la 9 iulie, se vede limpede că nu poate fi vorba aici de ziua a zecea, ci mai probabil a 16-a (sedecima) sau a 17-a. Vezi discuția din *Observații critice*.

[5] Darahi aparținea jurisdicției cetății imperiale Satu Mare. Este foarte probabil că a fost ales dintre oamenii de încredere ai comandantului Mihai Székely, care vorbeau și românește. Tot astfel și ceilalți emisari maghiari menționați mai jos: „Grigoriță" Balogh, Pethnehazy etc. știau, desigur, românește.

[6] Ioan Rácz, secretarul de limbă maghiară și latină care se bucurase de toată încrederea domnului, fiind folosit și ca tălmaci la venirea comisarilor imperiali la Tîrgoviște în anul precedent. Aceleași rosturi trebuia să le împlinească acuma în mod tainic Darahy, pînă la confirmarea bănuielilor domnului și la alungarea lui I. Rácz.

[7] Nemeș ungur în slujba lui Mihai, vezi și *Hurmuzaki*, III, 1, p. 311 și *Hurmuzaki*, XII, pp. 418—419. În noiembrie 1598 fusese trimis împreună cu Marco Iovan, ragusanul, la împărat să-i ducă steagurile turcești capturate în Bulgaria. În 1599 a fost trimis la Praga. La 20 ianuarie 1600, Ungnad observă cu acreală că el este tare și mare acum la domn, și că ar trebui cîștigat prin atenții apreciate la vreo 600—700, ba chiar 1 000 de taleri (*ibidem*, p. 628). Același comunică la 2 februarie (p. 671) că Grigore Balogh, zis Grigoriță (Gregurcza) a murit de o sîngerare *(hat sich zu Todt gebluet)* pe care comisarul o socoate suspectă, lăsînd după el 20 000 de taleri.

[8] Este Marco Iovan, folosit și în alte misiuni împreună cu Gr. Balogh. Vezi și P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*... p. 150.

[9] Fratele și succesorul lui Rudolf al II-lea. El comanda forțele din Ungaria Superioară, și avea un cuvînt de spus în mișcările de trupe ale împărăției.

[10] Vezi biografia sa în volumul de față.

[11] Folosit în diferite misiuni de către Mihai Viteazul. Vezi și N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, I, pp. 271—274. În septembrie 1598 este trimis în solie la arhiducele Maximilian, care în răspunsul său din 29 septembrie îl califică drept mare comis *(egregium stabuli praefectum)* (*Hurmuzaki*, XII, 394). În lupta de la Șelimbăr comanda o trupă de 200 de beșlii.

dării suszisului secretar fuseseră duși mai întîi la Alba <Iulia> la Cardinal și dintre care unul <anume> Ștefan Pethneházi, pe cînd era transportat acolo, neputînd distruge sau ascunde scrisoarea arhiducelui pe care o avea la el, din cauza paznicilor, a înghițit-o pe drum. Celălalt însă cu o șiretenie uimitoare a dus scrisoarea maiestății sale pînă la Voievod. Odată cu sosirea acestor soli au venit[12] și trădătorul, acela și cum nu a putut afla nimic de la ei și nici chiar de la voievod despre cele încheiate, zdruncinat de faptul că a socotit că voievodul îl bănuiește, a scris în aceste zile Cardinalului o scrisoare în sensul acesta[13]: „Luminate principe, solii stăpînului meu au ajuns aici de la împăratul romanilor, nu știu ce solie au adus; nu vorbește nimic cu mine așa precum obișnuia mai înainte. Însă cum celui ce veghează îi vine întotdeauna ajutor, luminăția voastră să vegheze și într-o direcție și în alta, îndeosebi însă să ia seama din spre germani căci eu voi lua seama întotdeauna aici și voi fi treaz. Dar să știe bine luminăția voastră că împăratul romanilor[14] urzește ceva cu voievodul împotriva <luminăției voastre> și a țării prea scumpe. Să pună de îndată să fie prinși oriunde vor putea fi ajunși solii și curierii stăpînului meu căci sînt trădători ascunși față de luminăția voastră și față de țară, și să se îngrijească să fie pedepsiți după cum merită. Și să-mi trimită cît de curînd pe un om al său de credință prin care am de gînd să-i vestesc prin viu grai toate cîte le știu despre toate lucrurile."

Această scrisoare o interceptează voievodul[15], îl prinde pe trădător și îl despoaie de toate bunurile sale. Peste cîteva săptămîni, la cererea tuturor soldaților săi unguri[16], îl lasă să plece. În ajunul luptei fuge la Cardinal,

---

[12] Text defectuos. *Cum legatis istis advenit proditor etiam*, căci din raportul scurt (v. mai jos...) rezultă clar că el nu a venit împreună cu ei, deoarece întîlnindu-i acum, caută să afle de la ei taina tratativelor purtate de ei. De înțeles în sensul că *tot atunci cînd au venit solii, a sosit și trădătorul acela* (care i-a întîlnit acum). E posibil să fie o citire greșită *advenit* în loc de *convenit* (s-a întîlnit cu acești soli... etc.).

[13] *Ista sententia.* Formulă folosită pentru o redare din memorie a unor texte înfățișate în esență și nu *ad litteram.* De comparat acest rezumat cu cel din raportul scurt (mai jos p. 134).

[14] Rudolf al II-lea. Vezi *Hurmuzaki*, XII, p. 435, răspunsul împăratului trimis prin Aloisio Radibrat la 4 iunie 1599, și cel comunicat de el la 12 iulie (*ibidem*, 436) solilor oficiali trimiși de domn. De asemenea, răspunsul din 23 iulie dat prin Petru Armeanul. Atitudinea lui Rudolf era totuși destul de neclară și șovăitoare. În același timp, el se lăsa atras să intre în unele pertractări indirecte cu cardinalul și chiar cu turcii, și mai dădea mînă liberă lui Basta să hotărască în privința acțiunii lui Mihai Viteazul în Transilvania (*ibidem*, 451) în unire și cu doctorul Pezzen.

[15] Probabil la sfîrșitul lui august, deoarece la 7 septembrie Basta menționează faptul trădării și graba domnului de a zori din cauza aceasta intrarea sa în Transilvania (*Hurmuzaki*, XII, p. 454).

[16] Și anume, cu prilejul jurămîntului depus de ei în ajunul pornirii la luptă.

pentru care fapt își ia pedeapsa[17] cuvenită crimei sale. Voievodul a ascultat scrisoarea maiestății sale pe care o adusese Petru Armeanul precum și cuprinsul soliei[18], dar ce va fi fost aceasta nu a destăinuit domnul nimănui. După ce a luat cunoștință de aceasta, voievodul nu mai aștepta vre-un alt sol și nici alte scrisori, ci se tot gîndea la oastea[19] turcilor, cît este aproa-
p. 428 pe și cum ar putea el să-i țină piept, și în care // părți ale țării noastre ar vrea <turcii> să dea năvală, și de asemenea cum ar putea <el> să captureze sau să dea la fund năvile încărcate cu mașini de război și tunuri ce auzea <că ar fi> la granița turcească.

Însă cum nu putea afla nimic despre oastea germană[20] și trecuse termenul hotărît de maiestatea sa pentru expediție, și <era înconjurat> din toate părțile de dușmani, și anume de transilvani[21], poloni, moldoveni, turci, și în fiecare zi era solicitat de sultan și de transilvani ca să încheie o legătură, zăbovind[22] în atîtea frămîntări a mai trecut ceva timp. Cum trecuse termenul hotărît pentru expediție după ce fuseseră chemate să se adune la poalele munților[23] toate oștile de toate neamurile, el primește

---

[17] Vezi și raportul scurt pentru amănuntele execuției secretarului trădător, I. Rácz. O serie de informații pot fi aflate și la Szamosközi, unde apar însă și elemente fantastice împrumutate răsunetului oarecum folcloric al acestui episod: vrăjile mamei lui I. Rácz și apariția tîrzie a dulăului negru care trebuia să-l salveze de la moarte etc.

[18] Vezi rîndurile lui Rudolf al II-lea din 23 iulie 1599 (*Hurmuzaki*, XII, p. 442) invitînd pe domn să dea crezare spuselor lui Petru Armeanul care avea să-i comunice *verbal* gîndul împăratului.

[19] De aici încolo se trece la alt punct al chestionarului, ce poate fi reconstituit din răspunsuri. Este vorba de împrejurările în care Mihai Viteazul s-a văzut silit să primească steagul de domnie de la turci și să se recunoască vasalul lui Andrei Báthory. Amîndouă aceste fapte fuseseră exploatate de către dușmanii săi — și în primul rînd Basta — ca dovezi ale necredinței sale față de împărat.

[20] În declarațiile sale, Darahi nu menționează vestea prematură pe care ar fi trimis-o domnul lui Basta, cum că ar fi și trecut în Transilvania, ceea ce l-ar fi obligat pe comandantul imperial să schițeze o mișcare și din partea sa, trimițînd din călăreții săi silezieni la Carei (de unde i-a rechemat după cîteva zile, cînd a sosit la el vistierul domnului, de la care a aflat că acea intrare nu avusese loc). În mod normal, scrisoarea către Basta ar fi trebuit să fie scrisă chiar de Darahi, dacă într-adevăr a fost vorba de o *scrisoare*, și nu cumva de o informație verbală dată de curier și greșit înțeleasă. O altă neconcordanță este cea privind *termenul* hotărît de împărat pentru expediție. Potrivit cu Basta, domnul trebuia să aștepte un al doilea aviz înainte de a se mișca (*Hurmuzaki*, XII, p. 454). Se pare totuși că fusese fixat un termen, și anume la sfîrșitul lui august. Pentru toată discuția aceasta, vezi I. Sîrbu, *Istoria lui Mihai Vodă Viteazul*, și N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, I, p. 289 cu trimitere la *Hurmuzaki*, XII, p. 446.

[21] Adică forțele lui Andrei Báthory. Pentru înțelegerea sa cu Ieremia Movilă, vezi scrisoarea sa de îndatorire privind angajamentul de căsătorie al lui Ioan Iffiu, fratele său vitreg, cu o fiică a lui Ieremia (*Hurmuzaki*, XII, 437, act din 3 iulie 1599).

[22] *Cunctando* = cîștigînd timp.

[23] *Ad alpes*... Erau adunate la graniță încă de pe atunci forțele care aveau să fie folosite după aceea la trecerea în Transilvania. Vezi mai jos compunerea lor și cifrele diferitelor trupe.

steagul și sceptrul trimise de împăratul turcilor[24], și pe trimișii acestuia i-a reținut pînă acuma[25] și deși îi slobozise de plecare din Transilvania în zilele din urmă, dar cînd a auzit că turcii din ținuturile de margine au năvălit în Țara Românească, i-a chemat înapoi în mare grabă și a trimis chiar el în țară[26] o scrisoare plină de amenințări pentru turci, și astfel trimișii turci au fost siliți să se întoarcă <la ei> cu destulă rușine după ce au slobozit pe toți cei prinși[27] și după ce au pricinuit doar puțină pagubă românilor.

Cum despre armata germană[28] nu putea afla chiar nimic, și cum avea la el pe solii turci, iar din Transilvania pe George Palaticz[29], trimisul cardinalului, care se ținea de el în fiecare zi să încheie o legătură trainică[30], și nu mai puțin și boierii, sfetnicii săi, cărora le și arătase toată situația, a gîndit ca ultim mijloc <să se arate> ca și cum ar vrea să favorizeze pe acești solicitatori <și> mi-a poruncit să scriu o scrisoare maiestății sale în sensul acesta. „Luminate împărate am luat seama cu mare grijă la cardinalul Báthory, după cum se cuvine unei slugi credincioase, dar nu găsesc nimic la el, împotriva credinței; și el și principatul lui vor să fie supuși credincioși ai maiestății voastre. O rog deci, pentru ca turcul să nu se poată bucura de aceste frămîntări, să-și potolească mînia puternică pe care o are împotriva acestora și să-l primească în mila și ocrotirea sa". Căci el urmărea aceasta:

---

[24] Îndată după venirea sa în Transilvania, Mihai Viteazul l-a chemat la el pe ceaușul venit cu steagul de domnie al Țării Românești, pe care îl lăsase la Tîrgoviște, pe lîngă vornicul Dumitru cel însărcinat cu cîrmuirea țării după plecarea sa. Totodată îl rugase pe pașa de Silistra să aibă grijă de țară. La Alba Iulia, de cum a sosit domnul, a eliberat pe turcii aflați acolo ca prizonieri ai cardinalului, pentru a stabili relații bune cu Poarta. Dar la 21 noiembrie el află de intrarea a 6 000 de turci la București, și îndată pune să fie opriți ceaușii și turcii pe care îi slobozise de plecare din Transilvania și prin care trimitea daruri vizirului Ibrahim și hanului tătarilor. Ibrahim, care era comandantul armatei turcești pornite contra Ungariei, se afla la Belgrad. Tratativele lui Mihai Viteazul începute mai întîi cu Mahmud, pașa de Vidin, au urmat apoi direct cu Ibrahim, nu fără piedici din partea vecinului din Vidin.

[25] *Huc usque detinuit*. Declarantul se referă ca timp la momentul declarației sale făcute comisarilor... Vezi și mai departe: *praeteritis diebus dimiserat*.

[26] *...turcis... minis plenam epistolam in provinciam misit* adică în Țara Românească.

[27] Adică după ce au fost siliți să slobozească pe locuitorii robiți de turci și după ce încercarea acestora s-a soldat cu prea puține pierderi pentru români.

[28] *Germanico* (= imperială). Se reia firul expunerii din dreptul notei 20, fiind acum vorba de atitudinea adoptată față de cardinal.

[29] Greșit: *Palatini* (!), corect Palaticz. Este fostul ban de Lugoș și Caransebeș din 1584. În 1595 vine în Țara Românească, pentru a primi jurămîntul de credință al domnului. El știe cu siguranță românește. Tot el e acum trimis de cardinal la domn.

[30] *De firmo aliquo conficiendo*.

ca să se interpună[31] în acea treabă a cardinalului prin Palaticz şi prin trimisul însuşi al voievodului. Se întocmeşte scrisoarea, se bucură Palaticz, se trimite un exemplar cardinalului, şi ca să nu poată avea vreo îndoială am scris-o şi am subscris-o[32] <chiar> la locul de găzduire[33] al acestuia, fiind şi el de faţă: pe această scrisoare o trimite cu salvconduct prin locurile de sub stăpînirea[34] cardinalului şi chiar porunceşte curierului voievodului ca să-şi urmeze drumul cît mai iute, însă voievodul îi ceruse acestuia să nu treacă de Caşovia. Cardinalul însuşi a luat seama la acest lucru <anume> că voievodul de aceea i-a trimis scrisoarea pentru ca să-l îmblînzească pe el şi să afle veşti despre armata germanilor.

Dar cînd a înţeles el[35] prin curierul pomenit că germanii, care se aflau în oraşul Carei[36] din cuprinsul Transilvaniei, au pornit înapoi spre Strigoniu, a hotărît că trebuie sau să învingă sau să moară pentru credinţă, şi adunîndu-şi soldaţii i-a pus să-i facă jurămînt cu toţii şi <astfel> el merge în grabă cu toată armata sa — pe care o împarte totuşi sub munţi[37] — pînă la tîrgul Ploieşti. În timpul acesta soseşte trimisul cardinalului, Pancraţiu Sennyey[38] pe care pusese <voievodul> să fie adus în oraş noaptea, şi tot noaptea i-a şi dat drumul ca să nu afle ceva despre expediţie, şi pe care îl convinge că transilvanii nu trebuie să se teamă de el. Acesta <Pancraţiu Sennyey> se întoarce la cardinal cu mare însufleţire, ca după o treabă bine ticluită, noi urmăm îndată cu o iuţeală uimitoare, trecem munţii, atacăm pe neaşteptate pe oamenii transilvanului ce nu se temeau de nici o primejdie, ba chiar în dietă Pancraţiu Sennyey, cancelarul statului şi chiar în numele cardinalului îi linişteşte[39] (?) oficial cu privire la acel svon pe care îl auziseră, <declarînd> că de români nu trebuie să se teamă, căci toate neînţelegerile s-au potolit, şi că ei trebuie să chibzuiască nestingherit

---

[31] *Hoc enim Cardinalis per Palatin (!) et etiam Vaivodae ipsius legatum contendebat, ut se interponeret negotio.* Frază cam neclară, putînd avea drept subiect fie pe cardinal, fie pe domn, întrucît cuvîntul *Cardinalis* are aceeaşi formă şi la nominativ (subiect) şi la genetiv (atribut). Datorită acestei scrisori *pe care trebuia să o ducă un trimis al domnului*, măcar că un duplicat a fost încredinţat chiar lui Palaticz, se obţinea posibilitatea trimiterii unui emisar propriu pînă la Basta, la Caşovia.

[32] *Obsignavi.*

[33] *Hospitio.*

[34] *Regnum,* adică Transilvania aflată sub ascultarea sa.

[35] Mihai Viteazul.

[36] *Oppidum Karolly* — vezi mai sus, n. 20. Această retragere a cavaleriei sileziene de la Carei s-a făcut cam după 12 septembrie. Nu putem şti exact cînd s-a înapoiat curierul.

[37] Armata a intrat în Transilvania pe trei căi. De aceea, după ce e amintită *toată* armata, se arată că ea totuşi s-a împărţit.

[38] Era cancelarul cardinalului.

[39] *Examinat (?) de rumore.* Citire desigur greşită.

la binele țării. În ziua a doua a comițiilor[40] adică la 19 octombrie ei află dintr-o scrisoare din cetatea Brașov, vestea cea tristă că voievodul Mihai a trecut munții cu copiii, soția și toate sculele[41] sale și ale boierilor săi, dar ei cred totuși că lucrul poate să nu fie adevărat, și, înfiorați de gravitatea unui eveniment atît de neobișnuit ei dizolvă dieta <țării> și trimit îndată pe Moise Székely[42] cu 500 de călăreți în recunoaștere și în timpul acesta își adună oastea[43], își așează tabăra lîngă orașul Sebeșul Săsesc[44], iar iscoada lor încremenită de uimire, de iuțeala și de mulțimea trupelor noastre, se întoarce în tabăra lor ducînd cu sine doi prizonieri pe care îi prinsese făcînd prădăciuni[45].

Se ajunge la cetatea Făgăraș, unde a auzit voievodul că niște soldați, ieșind din tabără pentru a jefui, fuseseră aduși ca prizonieri în acea cetate <și> mi-a poruncit să le scriu o scrisoare plină de amenințări, că dacă vor mai băga pe viitor pe vreunul din soldații săi în <castel> // va pustii tot ținutul p. 429
Făgărașului și chiar și cetatea cu fier și foc, și că dacă au cumva prizonieri din <oamenii> săi, să-i slobozească pe loc.

Toate s-au făcut după spusa <sa>, ba chiar slujbașii cetății au trimis în tabără un prînz[46] <bun> cu vin din belșug și cum mergeau toți cu armata, însuși voievodul a descălecat și de față cu slujbașii <cetății> el însuși — și noi care eram întotdeauna pe lîngă el — am prînzit cu mare veselie. Toate acestea i se povestesc cardinalului așa cum s-au întîmplat și acela se minunează și amenință[47].

A doua zi este adus de străjile haiducilor liberi[48] un cazac nobil cu o scrisoare pe care <cardinalul> o scrisese voievodului Moldovei Ieremia în sensul acesta:

„Prea cinstite și mărite doamne, ni s-a adus scrisoarea strălucirii voastre și ne bucurăm că ne scrie că va fi cu armata sa la Oituz[49] mai înainte de a primi noi această scrisoare. Ne rugăm deci ca fără nici o zăbavă să alerge încoace ziua și noaptea — căci necredinciosul de Mihai Vodă bizuindu-se pe ajutorul germanilor se și află în țara noastră. De germani să nu se teamă

---

40 Adică a dietei.

41 *Tota supellectili.*

42 Moise Székely — Același care comandase corpul de mercenari unguri plătiți de împărat pentru a sluji în Țara Românească în cursul anului 1597.

43 Cei de la conducerea Transilvaniei desemnați mai sus ca: *ei*.

44 *Zaz Sebes.*

45 *In rapinis.*

46 *Tentaculum* (= ientaculum).

47 *Miratur et minatur.*

48 *Liberorum Haidonum*, trupă neregulată compusă, în majoritate, din bulgari, sîrbi, albanezi, care luptau fără altă plată decît prăzile pe care le puteau face peste Dunăre.

49 *Oytoz.*

domnia voastră strălucită, căci noi am făcut o alianță cu maiestatea sa[50]. Pe acel necredincios să-l bată Dumnezeu pentru necredința sa, numai să alerge în grabă <domnia voastră> și ziua și noaptea; ceea ce am oferit strălucirii voastre poate fi ușor de dobîndit. Vă recomandăm pe cazacul, aducătorul acestor <rînduri> căci ne este credincios. Dat... etc.". Cît despre oferta de care pomenește în scrisoare noi am înțeles că e vorba de domnia Țării Românești[51]. A mai scris și altă scrisoare către un căpitan de cazaci, și acesta tot în Moldova, și cu același cuprins. Chiar în ziua următoare a primit[52] o scrisoare de la cardinal care <spunea că> vrea să știe pentru care cuvînt a năvălit în țara sa și îl ruga prietenește să se întoarcă în Țara Românească pentru ca cearta dintre ei să nu aducă pieirea creștinilor. Acestuia i-a răspuns în scris voievodul foarte pe scurt că el nu a făcut nicidecum acest lucru din a sa pornire, ci din porunca maiestății sale, stăpînul său prea milostiv și l-a rugat să plece lăsînd maiestății sale Transilvania[53], ca să nu urmeze de aici acea pieire a creștinilor de care vorbise.

A mai venit și capelanul prea reverendului cardinal Malaspina[54], legatul pontifical, împreună cu trimisul și solul acestuia[55], care din însărcinarea stăpînului său voia să-l încredințeze pe voievod că există o alianță neîndoioasă între maiestatea sa și transilvani. Acestuia i s-a răspuns printr-o scrisoare în acest sens[56].

„Prea reverende, am înțeles ceea ce-mi dați de știre despre o alianță încheiată prin mijlocirea reverenței voastre între maiestatea sa și Transilvan, <dar> noi <nu> am constatat acest lucru mai înainte și nici maiestatea sa nu ni l-a adus la cunoștință[57]. Și nu ne-a poruncit să facem altceva decît ceea ce vedeți că facem <acum> și nu mînat de vreo jignire, ci din porunca hotărîtă a maiestății sale. Dacă totuși am vrea să ne plîngem, poate să-și amintească măritul cardinal că de cum a preluat stăpînirea[58] ne-a trimis răspuns îndată prin primul său sol Toma Csomortany[59] ca să plec de pe pă-

---

[50] Afirmație neadevărată. Tratativele încercate au dat greș.

[51] Pentru Simion Movilă.

[52] Subiectul subînțeles este Mihai Viteazul.

[53] *Ut regno... resignato exeat.*

[54] Vezi în volumul de față relatarea acestuia.

[55] Al lui Andrei Báthory.

[56] *In istam sententiam.*

[57] Lipsește din frază o negație necesară cerută de context pe care o completăm în paranteză: <*nec*> *nobis prius res ista constitit, nec Sua Meiestas significavit.*

[58] *Cum primum in regnum introductus esset.* Alegerea sa oficială a avut loc la 29 martie 1599. Așadar, această comunicare făcută domnului a trebuit să aibă loc prin aprilie—mai.

[59] Acesta avea legături foarte strînse cu Moldova. Despre misiunea lui la Mihai Viteazul vorbește chiar domnul în scrisoarea sa către Ieremia Movilă. Vezi P. P. Panaitescu, *Documente privitoare la istoria lui Mihai Viteazul* (versiunea românească pp. 93—98). Cîteva pasaje sînt reproduse și în *Mihai Viteazul* de același; pp. 152—153, și în scrisoarea către

mîntul meu al Țării Românești, căci turcul nu ne rabdă nicidecum, deoarece e foarte dușmănos față de noi și nu se poate face nici o legătură[60] statornică din cauza noastră. Cu care veste, printre altele a socotit că a băgat spaima în sufletul nostru. Apoi iarăși în niște scrisori scrise către domnul Moldovei Ieremia, și către un căpitan oarecare de cazaci ne numește necredincios și sperjur, de care cuvînt de ocară[61] să fie martor însuși Domnul care din noi doi e mai vrednic de el. Dar noi nu ne-am fi pornit[62] pentru aceasta dacă nu ne-ar fi silit la arme credința noastră și jurămîntul făcut maiestății sale. Dat . . . etc".

Fără nici o zăbavă cardinalul a răspuns el însuși la toate acestea print-o scrisoare către voievod, chemînd martor pe Dumnezeu, tăgăduind că el ar fi scris vreodată voievodului[63] ceva despre aceasta sau că ar fi spus cumva că acela ar fi necredincios și sperjur, dar cum el vede că se merge către luptă, el va înfrunta toate primejdiile pentru patrie într-o cauză dreaptă, și acela dintre ei care are o cauză mai puțin dreaptă, acela să dea seama înaintea judecății lui Dumnezeu de vărsarea sîngelui creștin, iar el atîta doar se roagă ca acela să plece înapoi[64].

Ultima scrisoare a acestuia a fost cea către voievod.

Cînd și de o parte și de alta erau rînduite armatele în linie de bătaie și sufletele ostașilor aprinse pentru luptă, a pornit Malaspina într-o nouă solie, a venit la voievod și nu i-a spus altceva decît ce îi trimisese răspuns prin capelan. Acestuia i-a răspuns pe scurt voievodul că el face ce face din porunca maiestății sale, și că el a venit cu acest scop, ca să supună Transilvania maiestății sale sau să piardă într-adevăr viața sa, a copiilor și a soției și pe toți boierii țării sale și toate sculele și tunurile și îndeobște tot ce are, sau să cucerească Transilvania și că el totuși îl roagă, ca să plece lăsînd Transilvania maiestății sale. Iar dacă <acela> nu va voi, întrucît ei susțin că s-ar fi încheiat o alianță, atunci să dobîndească cîrmuirea Transilvaniei de la maiestatea sa, și el îl va socoti așa cum se cuvine <a fi socotit> un principe credincios maiestății sale și îl va servi întotdeauna cu toată smerenia și îi va înapoia principatul la un <singur> semn al maiestății sale.

---

ducele de Toscana. De asemenea, ea este menționată și de cronica anonimă și este cunoscută și de Szamosközi (*Mon. Hung. hist. Script.*, XXVIII, pp. 269—270) Czomortany a participat la lupta de la Șelimbăr, fiind unul dintre puținii participanți care au reușit să fugă în Moldova la Ieremia Movilă.

[60] *Stabile aliquod foedus.*

[61] *Blasphemia.*

[62] *Commoneremur* (!) (= commoveremur).

[63] Ieremia Movilă.

[64] Textul latin ar îngădui poate și o altă citire, putîndu-se confunda verbele *reddat* și *redeat*. Se știe că textul este plin de greșeli. Iată fragmentul de frază: ...*is rationem reddat tamen adhuc orare, ut redeat* ... etc.

Se face un armistițiu doar pe o noapte ca să se sfătuiască și de o parte și de alta în treaba aceasta pentru folosul creștinătății, și în ziua următoare să vină Malaspina și ascultînd cauza ambelor părți să facă o împăcare. A sosit, dar se și rînduiseră de amîndouă părțile oștile de luptă și nu a avut nici un răspuns, ba chiar nici nu a putut să iasă voievodul din tabără înainte de luptă.

Lupta s-a dat în ziua de 28 octombrie, în aceeași zi în care venise acolo Malaspina, și s-a purtat cu îndîrjire de amîndouă părțile și a fost învins cardinalul iar dintre magnații lui au fost prinși Gaspar Kornis[65], George Ravazdi[66] și alți nobili; au căzut în luptă foarte mulți nobili, familiari de ai curții <precum> și oameni de starea cea mai de jos. După lupta de la orașul Sibiu au fost adunate 3 300 și mai bine de cadavre, iar dintre ai noștri nu au murit nici un nobil sau boier. Cardinalul a fugit vroind <să meargă> în Polonia împreună cu 102 persoane: nobili secui, oameni de frunte din țara sa <dar a fost> de două ori fugărit spre munți de secuii „cei sprinteni"[67] credincioși maiestății voastre și atacat într-atîta încît nici un singur călăreț dintre ei nu a putut scăpa, el însuși și fratele său Ioan Iffiu[68] părăsindu-și caii, abia au putut străbate munții. În acea

---

[65] *Caspar Roonis* (sic). A existat bănuiala că acea capturare era voită de el, deoarece avea motive să se teamă de cardinalul Andrei Báthory, pentru rolul jucat de el cu prilejul așa-zisului complot de la Cluj (august 1594), cînd l-ar fi sfătuit pe Sigismund să-l execute pe Baltazar Báthory, fratele cardinalului. În acel moment, G. Kornis fusese comandant al cetății Hust. Implicat în neîmpiedicarea trecerii tătarilor, ar fi înfățișat niște scrisori ale lui Sigismund — care s-au dovedit însă false — poruncindu-i să-i lase să treacă. Această abilitate a fost pusă pe seama lui Baltazar. Vezi și *Călători*, III, discuția din jurul relației lui Busto.

[66] *Randazchi* (sic) George Ravazdi a fost comandantul cetății Gherla și apoi consilier al principelui. A avut un rol de prim plan, alături de Iosica, în impunerea așa-zisului statut delegației de boieri ai Țării Românești în mai—iunie 1595. La începutul anului 1596 a fost alături de Bocskay, unul dintre autorii sălbaticei represiuni a mișcării secuilor, înșelați de făgăduiala solemnă a lui Sigismund, în preajma campaniei din 1595, că le va restitui privilegiile lor străvechi. În iunie 1599 vine împreună cu Nicolae Vitez la Tîrgoviște să-i ceară domnului jurămîntul de credință față de cardinal. În acest raport, Darahi nu pomenește de uciderea ulterioară a lui Ravazdi. În raportul scurt însă afirmă că acesta ar fi fost dat pe mîna secuilor, care l-au rupt în bucăți. În relația oficială a solilor lui Mihai, trimiși după acea luptă la curtea din Praga, se folosește o formulă oarecum asemănătoare: *den der W•ya alsbaldt niederhauen lassen* aceasta este deci versiunea oficială. Există însă și altă versiune, potrivit căreia Mihai l-ar fi ascuns în propria sa caretă pe Ravazdi care era rănit, îmbrăcîndu-l chiar în haine de ale sale, pentru a nu fi recunoscut de secui, care însă au sfîrșit prin a-l descoperi și ucide.

[67] *Agilibus Siculis*. Termen folosit în toate actele oficiale pentru secuii rămași în vechile lor rosturi, spre deosebire de cei înnobilați și trecuți în tabăra adversă.

[68] Era un frate vitreg al cardinalului, coborîtor prin mama lor, Margareta, din Ștefan Mailat, fostul voievod al Transilvaniei: tatăl lui Ioan Iffiu a fost executat cu prilejul așa-zisului „complot" de la Cluj.

victorie secuii liberi au cîştigat o pradă de 20 000 de galbeni de aur, de la cardinalul însuşi doar 600 de galbeni, şi toate acestea în bani gata[69]. Cardinalul însuşi a rătăcit patru zile în munţi cu un oarecare Ioan Mikó[70], în sfîrşit au ajuns la un cioban român ce-şi păştea oile, de la care a căpătat puţină pîine cu lapte, şi acolo lîngă foc, istovit de atîtea oboseli cu care nu era obişnuit, de foame, de frigul aspru, a stat să se odihnească şi a adormit ca şi cum ar fi fost într-un loc fără primejdii. Prins de ciobanii români[71] a fost omorît el şi Mikó. Iar Mikó spunea ciobanilor că lui nu-i pasă de viaţa lui, dar că cel care zace acolo este chiar principele şi pe el să-l cruţe. Românii socotind că vor avea răsplată de la domn l-au omorît.

Şi Ioan Iffiu este prins în acelaşi timp, dar prin alte locuri împreună cu nişte nobili de frunte şi odată cu capul cardinalului şi chiar cu ...[72] al acestui cardinal ...[73] numit Făgăraş, sînt aduşi la voievod. Dar cum acesta primise atunci veşti rele din Moldova a poruncit ca să fie toţi ucişi de secui, păstrînd însă pe Ioan Iffiu şi un copilandru nobil care este ţinut acum închis în cetatea Deva şi ferecat în lanţuri; acestea s-au făcut cîteva zile după luptă.

Ca să mă reîntorc la cele se spuneam mai sus, îndată a doua zi după fuga oştilor din tabăra transilvanilor, voievodul lăsîndu-şi în urmă armata sa a venit la locul luptei şi a taberei acelora, a găsit corturile cardinalului neclintite căci fuseseră părăsite în timpul nopţii cu nepusă masă[74]. El porunceşte să fie adus şi măritul Gaspar Kornis, şi acolo în cortul cardinalului, ţinînd sfat împreună porunceşte să se scrie scrisori <celor din> ţinuturile de margine ale Transilvaniei atît în numele voievodului cît şi în al lui Kornis în chipul acesta:

„Prea cinstiţilor[75] voi ştiţi bine cum a ajuns lucrul dintre mine şi principele vostru cardinalul. Vă rugăm deci să nu înstrăinaţi ţinuturile de margine de la maiestatea sa şi de la principatul Transilvaniei, veţi face astfel un lucru foarte mulţumitor în primul rînd pentru maiestatea sa, şi chiar şi pentru noi, şi vrednic de răsplată. Dacă duceţi lipsă de ceva scrieţi-mi cît de repede căci grija maiestăţii sale în acest stat pînă la hotărîrea sa cade

---

[69] *In paratis omnia.*

[70] *Ioanne Miko.*

[71] În general, izvoarele contemporane pomenesc de secui ca autori ai acestui omor. Chiar şi Darahi, în raportul său scurt redactat ceva mai tîrziu, afirmă doar că Andrei ar fi fost ucis de un *cioban,* fără alte precizări. In versiunea oficială a solilor lui Mihai la Praga este de asemenea vorba de ciobani români. Vezi şi *Hurmuzaki,* III, 1, pp. 357 şi 359. Pentru alte versiuni vezi Veress *Documente,* V, pp. 356—359 şi discuţia lui I. Sîrbu, *op. cit.,* II, pp. 335—337.

[72] Lacună în text.

[73] Lacună în text.

[74] *Quandoquidem noctu erant in tempesta divisa* (!).

[75] *Egregii* (= nobili).

în sarcina mea. Am mai auzit că vi se datoresc mulți bani din lefurile voastre, și pe aceștia îi veți primi de la noi, fiți bine încredințați <de aceasta>".

În acest timp judele regesc[76] împreună cu juzii scaunului și cu orășenii jurați din orașul Sibiu a venit cu daruri la voievod în cort și de la aceștia a aflat <voievodul> că voia cardinalul să fugă în Polonia și că nu mai vrea să-și mai încerce norocul. Se mai aduc și de la reverendul Dimitrie Naprágy[77] două <scrisori>, <scrise> în două rînduri din Alba Iulia, căci era deținut atunci acolo pentru marea sa credință pe care o păstrase față de maiestatea voastră (!)[78], în care scrisori se mai scria între altele că drumul <într-acolo> este sigur căci și fratele cardinalului[79] auzind de înfrîngere fugise de acolo.

p. 431 Dar înainte de a fi pornit în expediție, prima grijă fusese să-i atragă pe secui[80] la credință. S-a folosit acest mijloc[81]: mi-a cerut hotărît să întocmesc pentru el o scrisoare scrisă în numele maiestății sale în care să făgăduiască secuilor vechile lor privilegii și drepturi municipale, așa cum le-au fost dăruite de sfinții regi ai Ungariei și înlăturate apoi de principii Báthorești[82], și să le făgăduiască în numele împăratului[83] că li se vor înapoia dacă se întorc la credință și nu ridică armele împotriva maiestății sale, și eu am plăsmuit după cum cereau împrejurările pecetea maiestății sale și iscălitura întocmind <acestea> împreună cu Petre Armeanul <care e> zugrav. El[84] a vorbit despre acest lucru cu Ștefan Hamar, un secui nobil, fost altădată în slujba sa, care nu știa să scrie și care văzînd pecetea și iscălitura a fost convins de către voievod. A scris și el secuilor liberi în același sens în numele său, adăogînd că făgăduiala maiestății sale este neclintită și statornică și nu poate fi pusă de loc la îndoială și că el însuși va

---

[76] Albert Huet.

[77] Noul episcop catolic al Transilvaniei, care îl primește solemn pe Mihai Viteazul și este făcut cancelar. Curînd se va dovedi nesinceritatea sa.

[78] Greșeală evidentă. Raportul nu este adresat împăratului, ci lui Mihail Székely, deci nu poate fi vorba aici de adjectivul posesiv *vestrae* pe lîngă cuvîntul *maiestati,* ci probabil ar fi de îndreptat în *maiestati caesareae.*

[79] Ștefan Báthory își încărcase lucrurile de preț pe niște care apucînd drumul spre Hust, unde a fost ținut izolat cu desăvîrșire de către detașamentul de cazaci trimis în urmărirea sa.

[80] *Agiles Siculos.*

[81] *Tali invento.* Expunerea plăsmuirii diplomei pentru secui, nu se află decît în acest raport lung al lui Darahi, *în raportul său redus ea nu mai apare de loc.*

[82] În realitate de Ioan al II-lea Sigismund Zápolya, în urma răscoalei secuilor din 1562, încurajată de Despot Vodă. La rîndul său, Ștefan Báthory, viitorul rege al Poloniei, a dus încă și mai departe aservirea secuilor.

[83] Curtea de la Praga ar fi și trimis o diplomă în acest sens, care însă nu a sosit și a trebuit deci să fie reconstituită în felul acesta.

[84] Mihai.

fi cel care va solicita şi va duce la bun sfîrşit cauza lor înaintea maiestăţii sale. Acest lucru totuşi s-a făcut în aşa mare taină, încît pînă la răscoala secuilor nu a ştiut nimeni de el în afară de cei numiţi mai sus.

Înainte de a se învoi la această treabă aveau cererile următoare, motivate pe faptul că privilegiile lor nu vor fi statornice multă vreme dacă nu ar fi dărîmate mai înainte cele două cetăţi[85] aflate în mijlocul lor şi de asemenea şi curţile nobililor. Şi de asemenea dacă nu ar fi măcelăriţi domnii lor de pămînt şi moştenitorii acestora. Li se îngăduie toate şi ei făgăduiesc să ţină credinţa pe care au păstrat-o cu statornicie.

Iar a doua grijă a fost cum să însufleţească cu nădejde pe cei din slujba[86] sa care ştiau de treaba <pusă la cale> vorbindu-le în fiecare zi cu cuvinte de acestea: „Dacă treaba va izbuti după dorinţă, voi veţi fi oameni de aceia[87] despre care, cînd vor vrea să ştie unii nu vor întreba ca pînă acum: ce face cutare şi unde este cutare, ci unde este domnia <sa> şi ce face domnia sa? Vă voi face oameni mari pentru credinţa voastră dacă veţi fi statornici <în credinţă>". Şi de asemenea şi căpitanilor şi comandanţilor săi de orice neam le împărţea daruri şi-şi apropia sufletele lor prin convorbiri pline de voie bună[88].

Se zvonise printre soldaţi <că vor avea> leafă pe patru luni în numele maiestăţii sale peste cea obişnuită dată lor în dar de voievod dacă lucrul va izbîndi după poruncă. A obţinut <astfel> apoi ceea ce dorea, căci trezise în ei o aşa mare dragoste pentru el, încît de dragul lui nu era unul dintre soldaţi care să nu ia bucuros armele chiar împotriva patriei sale iubite unde erau soţiile copiii, rudele şi bunurile celor mai mulţi dintre soldaţii săi unguri. Încrezîndu-se în acest fapt şi în mulţimea armatei sale, a început totul cu îndrăzneală. Avea 1 100 de călăreţi unguri şi 1 000 de pedestraşi, nu ştiu cîţi soldaţi sîrbi, cazaci şi moldoveni, dar este sigur că numai lefegii călări şi pedestraşi erau în număr de 23 000. Catastiful cu lista lor[89] a fost trimis în comiţii înaintea membrilor stărilor[90], unde l-au văzut cu toţii. Pe lîngă aceştia avea 8 000 de haiduci liberi[91] şi de asemenea o prea frumoasă armată a roşilor[92], după cum îi numesc ei şi măciu-

---

[85] Vezi în *Călători*. II (relaţia lui Gromo), p. 322, n. 75, referitoare la cele două cetăţi ridicate de Ioan Sigismund Zápolya, după reprimarea răscoalei dn 1562: una în Scaunul Odorhei, numită Székelytámadt („secuii au atacat"), a doua în Trei Scaune numită Székelybánya („secuii se căiesc").

[86] *Familiaribus*.

[87] *Vos y (= ii) estis futuri*.

[88] Vezi, în acelaşi sens, relaţia lui Valentin Walawski.

[89] *Regestum*.

[90] *Regnicolarum*. Sensul obişnuit al acestui termen este de locuitori cu drepturi depline, deci de nobili sau membri ai categoriilor privilegiate.

[91] *Liberos Haidones*.

[92] *Rosonum*.

cașii[93] obștei boierilor încă cîteva mii, ale căror arme erau doar măciucile[94] și lăncile, dar totuși erau călări. Apoi iarăși în Transilvania erau secuii „sprinteni“[95], cărora întotdeauna le-a arătat dragoste și-i asculta pe toți cînd își spuneau păsurile cu capul descoperit și îi ocrotea bucuros împotriva tuturor pîrîșilor în pricinile lor drepte, precum face și acuma.

După izbînda sa glorioasă a intrat în Alba <Iulia> în ziua de 1 noiembrie cînd prima sa grijă a fost să îmbărbăteze sufletele desnădăjduite ale membrilor stărilor. De îndată i-a chemat în Dietă[96] pe ziua de 20 a aceleași luni, în orașul Alba Iulia pentru ca să se sfătuiască despre binele obștesc, liniștea și dăinuirea statului, iar pînă atunci ca fiecare magnat și nobil să alerge cît poate mai iute să se lege cu jurămînt față de maiestatea sa și de domnul voievod. Lucrul s-a îndeplinit cu cea mai mare însuflețire și grabă. Formula jurămîntului în limba obișnuită[97] era astfel: „Eu cutare și cutare[98] jur pe Dumnezeul cel viu care este tatăl, fiul și sf. duh, că voi fi credincios și cu dreptate față de maiestatea sa împăratul romanilor precum și de voievodul Mihai, guvernator în Transilvania, voi fi dușman dușmanilor[99] lor, și prieten al prietenilor <lor> și orice aș auzi care ar fi împotrivă, voi aduce la cunoștința măreției voastre. Așa să mă ajute Dumnezeu“. Domnii consilieri după o măsură chibzuită trebuiau să jure <credință> maiestății sale și încă și domnului voievod cu adaosul acesta la cele de mai sus, <că> după jurămînt, așa ca în anul dinainte, numele lor erau iscălite de ei într-un act și întărite cu propria lor pecete.

A chemat și pe secuii „sprinteni“ și pe toți fruntașii <„primipilii“> lor, pe care i-a silit și pe ei la jurămînt față de maiestatea sa, față de sine și de voievodul Pătrașcu, fiul său. La rîndul său și el le-a jurat lor că îi va păstra statornic și întotdeauna în libertatea[100] ce le-a promis //.

Îndată le trimite în fiecare din scaunele lor <drept> căpitani, care
p. 432 să fie în fruntea lor, pe soldații săi încercați, dintre oștenii cu plată <anume> pe amintitul Ștefan Hamar, George și Grigore Makó, Ștefan Demes, Petru Székely, Albert Maróczi <și> alți[101] nobili de frunte[102] prin care li se cere cu hotărîre ca o parte din obștea secuilor să-și facă rost de

---

93 *Machkas.*
94 *Baculi* (!).
95 *Agiles siculos.*
96 Dieta de la Alba Iulia de la 20 la 28 noiembrie 1599.
97 *Vulgari* (adică nu într-o limbă savantă, ci în cea vorbită).
98 *T* (= talis) *et T* (= talis).
99 *Hortium* = (hostium) *eorum hortis* (= hostis).
100 *Libertate* (adică în privilegiile anterioare). Dealtminteri el dă acte de confirmare a privilegiilor secuilor din Kizd (la 3 noiembrie 1599) și celor din Odorhei la 28 noiembrie. (Veress, V, 268—269).
101 Vezi lista lor și la Szamosközi, *op. cit*
102 *Alias* (!) (= alios).

cai şi să fie călăreţi; cealaltă să-şi facă rost de puşti[103] şi să fie întotdeauna cu desăvîrşire gata ca îndată ce se va da porunca să poată porni pe loc fără nici o zăbavă.

După depunerea jurămîntului din partea tuturor stărilor şi treptelor ţării el dă scrisori de ocrotire tuturor nobililor ce vin să-l roage, şi oraşelor şi satelor împotriva vexaţiilor soldaţilor porniţi pe jaf.

Cele ce s-au făcut în Dietă[104] pot fi găsite în rînduielile publice ale statului, <cît priveşte> cîrmuirea statului a urmărit mai înainte de toate ca voievodul să le facă lor jurămînt, ceea ce a dobîndit destul de greu. Formula jurămîntului în aceste cuvinte nu o ştiu doar din auzite ci am fost eu însumi de faţă cînd a depus jurămîntul în mijlocul membrilor stărilor în sensul acesta[105]. „Eu Mihai, voievodul Ţării Româneşti, guvernatorul maiestăţii sale împăratul pentru Transilvania, jur pe Dumnezeul cel viu care este tatăl, fiul şi sfîntul duh, S[106] pe maica domnului, S, pe cei doisprezece apostoli, S, pe cruce şi pe sfintele daruri că eu voi păstra statul în vechile drepturi şi obiceiuri, în toate rînduielile <şi> daniile de la sfîntul rege Andrei al Ungariei şi pînă acuma, în afară de daniile principelui Sigismund, voi îngădui în stat confesiunea catolică, cea luterană şi cea ariană".

Am auzit că în toată Transilvania se pune stăpînire de către toţi pe cetăţi şi pe orice fel de întărituri. Dacă sînt <chiar> toate ocupate nu ştiu, dar ştiu sigur că foarte multe au fost ocupate pe cînd eram acolo, şi în toate, şi cele ocupate acuma dintîi[107] şi acelea care fuseseră de mai înainte[108] ale principilor <Transilvaniei> el a pus căpitani români, şi de asemenea şi în ţinuturile de margine.

A pus să fie îngropat cu mare solemnitate în timpul Dietei trupul cardinalului împreună cu capul care fusese adus de secui cu două săptămîni înainte de aducerea trupului, într-un mormînt de argint pe care îl făcuse cardinalul cu 5 000 de florini pentru rămăşiţele lui Baltazar Báthory[109]. A fost de faţă chiar şi strălucitul voievod.

Nu am băgat de seamă la voievod nimic <ce ar fi fost> împotriva credinţei <sale> faţă de împărat[110]. Toate poruncile sale mi le-a dat fără sfială[111] şi deşi mă ştia că făcusem jurămînt maiestăţii sale, s-a mulţumit cu

---

103 *Sclopetos.*

104 S-ar părea că şi aici ca şi în cele ce urmează se răspunde la punctele precise ale unui chestionar.

105 *In istam sententiam.*

106 S <ignum> indică semnul crucii.

107 *Noviter.*

108 *Praefuerant.*

109 Fratele cardinalului, executat în 1594, din porunca lui Sigismund, în urma aşa-zisului complot al magnaţilor.

110 Vezi mai sus, n. 104.

111 *Audacter.*

acest <jurămînt> şi nu m-a silit niciodată să-i jur credinţă lui. Dacă aş fi văzut un semn oricît de mic, l-aş fi făcut cunoscut măreţiei voastre potrivit credinţei şi supunerii mele. Totuşi cum căpitanii de la ţinuturile de margine de la Hust[112] şi Chioara[113] s-au plîns adesea prin scrisori că sînt îndemnaţi stăruitor de domnul căpitan general la predarea cetăţii, şi nu ştiu ce să facă, şi nu ar fi bucuroşi să fie înstrăinată de Transilvania, am auzit că atunci s-a plîns amarnic şi s-a supărat şi am auzit de la el aceste cuvinte: „Ce mai fac aceia aici? De ce nu încetează să istovească[114] bietul norod? Dar de ce vor să despartă ţinuturile de margine de Transilvania? Oare nu ştiu ei că dacă domnul meu prea milostiv mi-ar porunci acest lucru doar printr-o singură scrisoare, eu pe dată le-aşi preda lor nu numai ţinuturile de la margine, dar chiar toată Transilvania? Căci eu <şi> Transilvania <şi> Ţara Românească şi toate <împreună> sîntem ai maiestăţii sale, şi împăratul face ce vrea cu ce e al său, ba chiar dacă ar vrea astfel maiestatea sa, aş preda-o chiar unui ţigan, dar să bage de seamă să fie lucrul spre folosul creştinătăţii". Am auzit şi de la domnul cancelar Dimitrie Naprágy că a aflat acelaşi lucru chiar din gura însăşi a domnului voievod. În multe rînduri am vorbit cu domnul cancelar despre strălucitul domn voievod, dar nu am putut afla la el nici cea mai mică umbră de necredinţă[115]. Îmi amintesc chiar că mi-a pus în vedere să fiu întotdeauna pe lîngă el, căci chiar dacă nu ştiu eu cum jură transilvanii el cunoaşte firea lor, nu trebuie să li se dea nici o crezare[116].

Chiar în clipa cînd mi-a dat drumul să plec mi-a spus[117] aceste cuvinte: „Eu văd că aceşti nemţi bănuiesc credinţa mea, dar[118] de ce fac ei aceasta, nu ştiu; oare pentru faptul că am primit steagul <de domnie> de la turci? Oare nu se gîndesc că aşa era lucrul mai socotit, căci trebuia să trec din porunca maiestăţii sale în Transilvania, şi dacă nu aş fi primit steagul, turcii şi de partea cealaltă moldovenii ar fi pustiit Ţara Românească, iar eu — cine ştie? — nu aş fi putut să cuprind Transilvania. Acuma însă, slavă Domnului,
p. 433 maiestatea sa // are şi Transilvania sub supunerea sa şi posedă şi Ţara Românească ferită de pustiire, şi dacă mi-ar da voie, după cum am vestit pe maiestatea sa prin boieri, îi dau în mînă maiestăţii sale şi Moldova fără trudă într-un răstimp de paisprezece zile.

Sultanul turcilor nu a cucerit aproape tot pămîntul pe altă cale, decît

---

[112] Pînă în decembrie, cetatea Hust fusese ţinută de căpitanul Blasiu Szabó, care trata predarea ei imperialilor.

[113] *Keovar.*

[114] *Consumere.*

[115] *Ne minimam quidem coniecturam de infidelitate aliqua iudicare in eo potuimus.*

[116] *Nam ipse, etiiam si nescio qualiter iurent Transylvani, nihil ipsis crediturum, scit naturam eorum.*

[117] Subiectul este: Mihai Viteazul.

[118] *Aut* (= autem).

că a făcut alianţă cu unul din duşmanii săi pînă ce l-a învins pe celălalt şi după înfrîngerea acestuia s-a întors iarăşi cu armata împotriva celui dintîi". Şi atunci ridicînd ochii spre cer a jurat cu evlavie[119] că nu va face niciodată nimic împotriva credinţei şi a lumii creştine.

Autoritatea[120] pe care şi-o revendică pentru el în Transilvania, de aici se poate deduce dacă este din voinţa lui, căci în scrisorile de danie se adaugă această mică clauză: „Şi de altminteri acest principat al Transilvaniei fiind supus prin armele noastre puterii şi autorităţii noastre, se ştie că a trecut prin luptă asupra noastră şi deci a dreptului nostru de dăruire. De asemenea tot dreptul nostru suveran[121] dacă cumva ... etc. ..."

Dar şi într-o scrisoare oarecare confirmată de strălucitul voievod la cererea ţinutului Făgăraş[122] cînd am văzut partea aceasta („credincioşii noştri supuşi") mi s-a părut că ar fi împotriva autorităţii maiestăţii sale <şi> cum s-a întîmplat să duc nişte scrisori spre iscălire la domnul cancelar[123], l-am întrebat în taină cum s-a făcut acest lucru, dacă a fost cumva cerut de voievod, căci nu mi s-a spus nimic despre aceasta, şi nu aş vrea să scriu <aceste cuvinte>: mi-a spus că nici chiar lui nu i s-a cerut nimic, şi că după părerea sa nu ar trebui să se adauge acest lucru în scrisoare, dar că în aceste tulburări, cancelaria a fost şi ea destul de hărţuită şi diecii scriau împrăştiaţi prin case[124]; de aceea noi am arătat întocmai unele ca acestea[125], şi deoarece nu am observat că s-ar fi aprobat un alt fel de a se redacta scrisorile, sau că ar fi unul mai bun, am semnalat <lucrul> pentru ca să binevoiască să ia măsuri în aceste privinţe. Acestea pe care le-am văzut eu însumi în aceste şase luni la strălucitul domn voievod, şi nu le-am auzit de la alţii, pot să le întăresc pe de-a întregul domniei voastre cu toată siguranţa.

Umilă slugă
Ioan Darahi mp. (= manu propria)

---

[119] *Sancte.*
[120] *Jurisdictionem ...* etc. Aici răspunde la alt punct din chestionar.
[121] *Ius nostrum regium.*
[122] *Pertinentiae Fogaras.* (Este vorba de teritoriul ce ţine de cetate.)
[123] Naprágy.
[124] *Dominibus* (= in domibus).
[125] *Talia.*

[DARE DE SEAMĂ ANONIMĂ][126]

[1600, martie—aprilie][127]

Prea strălucite doamne, trimis de stăpînul
p. 423 meu, măritul comandant <al cetăţii> Satu Mare [127a], am fost şase luni la strălucitul domn Mihai Voievodul, fiind de faţă şi la lupta <care> s-a dat la

[126] Traducerea s-a făcut după textul latin publicat în *Hurmuzaki*, III_1, pp. 423—429 (şi care se află publicat şi în *Monumenta Comitialia Transylvaniae*, IV, pp. 332—336). Autorul acestui text anonim este I. Darahy, după cum rezultă dintr-o comparaţie chiar sumară cu textul raportului său iscălit a cărui versiune e redată mai sus.

[127] Data întocmirii acestui raport poate fi făcută pe cale de deducţie. La 31 decembrie 1599, comisarul Ungnad trimite din Satu Mare secretarului imperial Barvitius la curte o naraţiune despre înfrîngerea cardinalului scrisă de un martor ocular care a slujit şase luni pe lîngă domn în calitate de „Canzeleischreiber". În martie—aprilie 1600 I. Darahy este trimis de Mihai Székely la Barvitius, pentru a-i descrie lupta cu cardinalul şi a-i vorbi de Mihai Viteazul într-un mod care să pună capăt insinuărilor şi bîrfelilor colegului lui M. Székely — David Ungnad. Se pune întrebarea dacă textul nostru este cel trimis la 31 decembrie 1599 de Ungnad sau este vorba de o declaraţie făcută, în martie—aprilie 1600, direct de Darahy lui Barvitius. Pentru ultima soluţie ar pleda însemnarea de pe verso, cum că autorul acestui raport nu era un om de rînd, ceea ce coincide cu cuvintele lui M. Szé-

Sibiu[128] în ziua de 28 octombrie; despre cele ce le-am văzut eu însumi, pot să arăt strălucirii voastre acestea: Patru zile înainte de luptă cardinalul a voit să trimită printr-un oarecare nobil cazac moldovean două scrisori voievodului Ieremia în Moldova, acesta <însă> a fost prins de ostaşii strălucitului domn voievod şi dus înaintea voievodului împreună cu scrisorile pe care le-am tălmăcit eu. Erau pe ungureşte cu cuprinsul acesta: „Mărite stăpîne, am primit scrisorile măriei voastre şi ne bucurăm că ne scrie că va fi la Oituz mai înainte de a primi noi această (scrisoare). Pe acel necredincios şi sperjur de Mihai îl va pedepsi Dumnezeu după voia sa. Acela încrezîndu-se în ajutorul nemţesc, a năvălit în ţara noastră, neştiind că noi avem alianţa cea mai hotărîtă cu măria sa împăratul. Rog deci pe măria voastră să alerge ziua şi noaptea în ajutorul nostru: acuma va putea dobîndi uşor ceea ce i-am făgăduit (acest lucru l-am înţeles noi că ar fi cu privire la Ţara Românească). Pe cazacul acesta i-l recomand căci ne este foarte credincios. Dat... etc.". Şi altă scrisoare scrisă pe latineşte cu mîna sa cu acelaşi cuprins era adresată unui comandant al cazacilor tot în Moldova. În ziua următoare a sosit capelanul prea reverendului domn Germanico Malaspina[129] legat <papal> în Transilvania cu scrisorile lui de încredinţare, cu această comunicare că stăpînul său, prea reverendul cardinal a încheiat o alianţă hotărîtă între maiestatea sa şi cardinal şi de aceea nu ştie şi se miră pentru ce cuvînt a năvălit strălucitul voievod în Transilvania. Acestuia el nu i-a răspuns nimic din gură, ci la comunicarea aceasta a scris o scrisoare legatului pontifical: „Întrucît prea reverenda voastră domnie vrea să ştie în temeiul cărei autorităţi am intrat cu oştile mele în Transilvania, să ştie că nu am făcut-o din imboldul meu, ci acest lucru mi-a fost cerut de maiestatea sa stăpînul meu prea milostiv, să nu creadă luminăţia sa că am făcut-o pentru vreo nedreptate <suferită de mine>, deşi am îndurat foarte multe, dintre care una era că acel cardinal de cum a sosit în Transilvania mi-a trimis răspuns cu primul său emisar[130] ca să plec din ţara mea transalpină în Transilvania <în> locul <ce> mi-l va arăta <el>, căci turcii nu mă vor răbda pe mine <ce le sunt> cel mai mare duşman, şi că din cauza mea nu se poate face nici o legătură statornică între turci şi Transilvania". În ziua următoare, i s-a adus[131] o scrisoare de la cardinal în care acesta ia de martor pe Dumnezeu că nici nu i-a trimis acest

---

kely din scrisoarea sa către Barvitius din 6 martie „Diser Mann von Adl." (*Hurmuzaki*, XII, p. 767). Aceeaşi expresie e folosită şi în scrisoarea din 10 martie (p. 769).

127a Mihai Székely de Kövend. Pentru toate referinţele, din acest raport vezi mai sus notele la textul raportului lung al lui Darahy.

128 Lupta de la Şelimber.

129 Vezi mai sus Darahi, raportul lung, şi de asemenea biografia şi relaţia lui Malaspina din volumul de faţă.

130 Toma Csomortány. De comparat acest rezumat, în care emisarul nici nu e numit, cu textul din raportul lung.

131 Lui Mihai Viteazul.

răspuns prin vreunul din emisarii săi și nici nu ar fi scris ceva din toate acestea voievodului Ieremia. Prea strălucitul domn voievod răspunde în scris cardinalului, luînd și el martor pe Dumnezeu și îi trimite copia scrisorilor interceptate ca să se încredințeze că au fost interceptate. În ziua următoare, iarăși, cînd nu mai erau decît doar la o milă mică de Sibiu, unde era așezată tabăra cardinalului, acesta ne-a întîmpinat cu oastea pe picior de război, astfel că oștile amîndoror părților se aflau față în față; Malaspina își reînnoește comunicarea sa, este ascultat de voievod <care> îi răspunde pe scurt că nu știe nimic despre <vreo> alianță, și dacă vrea să-l convingă să facă dovada cu scrisoarea maiestății sale. Și dacă <acela> nu va vrea să creadă că el a pornit expediția în Transilvania din porunca maiesății sale, el îi va dovedi aceasta cu scrisoarea maiestății sale. L-a rugat și pe cardinal[132] prin mijlocirea aceluia[133] — pentru a nu se vărsa sîngele creștinilor — ca lăsînd principatul pe seama maiestății sale să se ducă și să dobîndească de la maiestatea sa cîrmuirea acelui principat, iar el[134], cum va vedea scrisoarea și porunca maiestății sale, îi va restitui principatul și chiar foarte bucuros. Pentru tratative ulterioare se face un armistițiu de o noapte; voievodul // a mai
p. 424 răspuns la cererea stăruitoare a legatului că el nu va fura <hoțește> țara pentru maiestatea sa, ci o va lua cu armele. Însă în acea noapte[135] cardinalul și-a mutat tabăra la Sibiu. În ziua următoare el se încăera cu voievodul. Tabăra cardinalului, în locul unde era așezată, era apărată din spate de zidurile orașului, dintr-o parte de mlaștini și de aceea lupta s-a purtat cu efect nehotărît, dar totuși cu îndîrjire și de o parte și de cealaltă. Lupta a început cam la ora a noua și a ținut doar patru ore, totuși în toată ziua aceea tabăra transilvană, respinsă către Sibiu, a rămas cu corturile pe loc și apoi în timpul nopții s-a risipit.

În două rînduri oastea voievodului a fost pusă pe fugă din flancul stîng, dar au fost prinși de către ai noștri consilierii cardinalului <anume> Gaspar Kornis, George Ravazdi; Kornis a fost salvat, Ravazdi a fost dat secuilor liberi și a fost rupt în bucăți. După luptă au fost ridicate trei mii și ceva de leșuri, în afară de cei care s-au prăpădit împreună cu cardinalul. Acesta căutînd scăpare în fugă, atunci cînd a încercat să treacă spre Polonia cu 102 nobili de frunte și apropiați de ai săi, a fost recunoscut și atacat din nou de secui și în cele din urmă a fost decapitat în munții secuești de un cioban[136]. Cadavrul lui a fost dus la Alba <Iulia> și îngropat cu cinste într-un sicriu de argint pe care îl ridicase[137] cu mare cheltuială pentru rămăși-

---

132 Andrei Báthory.
133 Malaspina.
134 Mihai Viteazul.
135 De aici începe o descriere a luptei cu amănunte, care nu se află în raportul lung
136 De comparat cu versiunea adoptată în raportul lung.
137 Andrei Báthory.

ţele lui Balthazar Báthory. Tot acel secret care era între maiestatea sa şi voievod fusese trădat cardinalului cu cîteva luni înainte de luptă de secretarul voievodului, anume Ioan Rácz[138], în urma cărei trădări au fost aduşi la Alba <Iulia> solii măriei sale Petru Armeanul[139] <şi> Ştefan Pethneházi, dintre care acesta, cum nu a putut să ascundă în vreun chip oarecare din cauza paznicilor o scrisoare cu pecetea cea mare — ce crede el că va fi fost chiar a măritului arhiduce Matiaş — a înghiţit-o, iar celălalt a dus voievodului <scrisoarea> maiestăţii sale uimitor de bine ascunsă. Cum secretarul nu putuse şti nimic despre acestea, zdruncinat de cele întîmplate, a scris cardinalului o scrisoare în sensul acesta pe care a interceptat-o voievodul:

„Luminate Doamne, solii ilustrului meu stăpîn au sosit, nu ştiu ce vor fi adus; cu mine nu vorbeşte nimic; dar cum celor ce veghează le vine ajutor[140], nimic nu e mai nimerit decît ca luminăţia voastră să vegheze într-amîndouă părţile: şi încoace, din spre cei din Ţara Românească, cît şi încolo, căci împăratul şi stăpînul meu au împreună o înţelegere neîndoielnică[141]. Să pună să fi prinşi de îndată oricînd şi oriunde ar putea fi găsiţi trimişii şi curierii stăpînului meu: Grigore Balogh[142], Petru Armeanul, Ştefan Petneházi, Ioan Zékely[143], Mathias Pribek, căci ei sînt trădătorii cei mai tainici ai luminăţiei voastre şi ai Transilvaniei, şi să-şi trimită la mine pe un credincios al său prin care să-i pot vesti toate cu încredere".

După interceptarea acestora, trădătorul a fost prins şi ţinut închis şapte săptămîni, apoi a fost lăsat să plece la rugămintea tuturor soldaţilor unguri pe care îi pusese să rostească jurămîntul de credinţă.

Dar din nou a fugit în tabăra cardinalului, cu o zi înainte de luptă, pe înserate, şi l-a îndemnat în toate chipurile — după cîte am auzit — la luptă. Totuşi a scăpat din luptă, însă prins după puţine zile, trădătorul a fost pedepsit cum se cuvine la Alba <Iulia>. I s-au tăiat amîndouă picioarele de la genunchi şi amîndouă braţele din coate şi astfel ciuntit a zăcut toată ziua şi pe seară şi-a dat duhul[144].

---

[138] Acesta slujea şi de tălmaci. Fusese folosit şi în întrevederea dintre Mihai şi comisarii imperiali la Tîrgovişte în iunie 1598. Şi atunci a trădat, dînd informaţii comisarilor cu privire la accidentul suferit la domn şi la gradul său de invaliditate din acel moment. Vezi mai sus notele noastre ce însoţesc raportul lung.

[139] Vezi relaţia sa din volumul de faţă.

[140] *Vigilantibus subveniant iura* (aforism).

[141] *Certissimas* (sic) *habent practicam.*

[142] Lista emisarilor dată aici lipseşte din primul raport.

[143] Trimis în solie împreună cu Pribek, în septembrie 1599, la Basta (*Hurmuzaki*, XII, p. 456, n. 1). Pentru atitudinea sa în intrigile lui Petru Armeanul în conflict cu solii principali Stoica şi Mihalcea, vezi *ibidem*, pp. 865—866, 868. Trimis la doctorul Pezzen (p. 872), apoi în Moldova (894). Vezi şi atitudinea sa faţă de Basta şi de comisari în legătură cu oprirea lui Pezzen la Caşovia (910, 912).

[144] Pe dos: (în limba germană) „Descrierea luptei dintre cardinal şi voievodul Mihai de unul care a fost acolo şi nu era un om de rînd".

[„DARE DE SEAMĂ"[1] DESPRE EXPEDIȚIA RĂZBOINICĂ PORNITĂ ÎN MOLDOVA[2]]

1600 iunie 12

p. 72 Mai înainte de a-și porni prea strălucitul Mihai voievod armata sa în Moldova, a trimis la voievodul Ieremia pe doctorul Muralto cu fratele acestuia Hector ca să nu lase nici o piatră neîntoarsă în scopul de a face acesta o alianță cu Mihai vodă și a se hotărî să ridice odată cu aceasta armele împotriva turcilor. Voievodul Ieremia a făgăduit să țină cu tărie aceste <puncte>. Între timp Mihai vodă purcezînd în grabă a

1 Traducerea s-a făcut după textul anonim latin, publicat în *Hurmuzaki*, IV., 1, pp. 72—73.

2 Textul e precedat de următorul titlu tradus astfel din limba germană: *Dare de seamă a slujitorului domnului Székely care a fost trimis înapoi la 4 iunie din tîrgul Iași — pe ungurește Iazvasar — reședința domnului Moldovei, de către domnul voievod și a ajuns aici la Cluj în ziua de 12 dis-de-dimineață.* Așadar, această dare de seamă a fost scrisă de [Darahi] chiar în ziua sosirii sale la Cluj. Pentru o mai bună lămurire a elementelor îngăduind identificarea noastră, știm că la 31 mai din Cluj, comisarii imperiali raportează către Rudolf al II-lea că au trimis scrisori voievodului Mihai în Moldova prin Barilovici și

intrat în Moldova. Aflînd acest lucru, Ieremia vodă a pus să fie închis doctorul Muralto[3] cu 17[4] (?) inşi, şi să fie ţinut închis în Hotin. Dar Ieremia a luat-o la fugă, urmărit în grabă de Mihai cu cavaleria. În foarte multe locuri au fost ucişi mulţi poloni, mai ales de către călăreţii unguri.

Ieremia vodă a ajuns la timp la Hotin <iar> Sigismund Báthory împreună cu căpitanul[5] Toma Csomortány au rămas la conducerea oastei, mai ales în scopul de a se putea împotrivi mai aprig cu artileria (?)[6] pe la locurile mai anevoioase ale drumului şi pe la poduri (ca să nu fie lăsată în urmă pedestrimea polonă). Iar în ziua de douăzeci şi şapte (?)[7] mai, s-a început o luptă deschisă la Hotin, şi în cele din urmă cu ajutorul lui Dumnezeu Mihai Voievod a cîştigat biruinţa dobîndită cu mare vitejie. Acolo a mai zăbovit patru zile cu armata, şi a lăsat pentru apărare şi pentru pază 3 000 de munteni şi de moldoveni, ca să nu iasă cumva Ieremia vodă din Hotin.

Apoi s-a dat slobozire oastei lui Pătraşcu vodă[8] şi secuilor să se înapoieze la ei, iar Mihai vodă însuşi, a intrat la 1 iunie în cetatea de scaun a Mol-

---

Ioan Darahi. În ziua de 12 iunie, aceştia se înapoiază la Cluj, după ce au plecat din Iaşi la 4 iunie. Aproape îndată el a mai fost trimis înapoi în Moldova, la 17 iunie se afla la Iaşi. La 27, seara, se înapoia împreună cu Barilovici la Cluj (*Hurmuzaki*, XII, 952—953) şi raporta comisarilor cele văzute de el, precum şi cuvintele domnului pe care aceştia le reproduc în scrisoarea lor către împărat *(loc. cit.)*. „Es hatt auch Herr Waida zum Darai vermeldt er sehe wie Turken und Tarttaren den Herrn Waida accarecirn Warum de Herr Petzen auch nit Khumb und sich mit uns im insinuire (*ibidem*, 953).

[3] Greşit: *Miraltum*. Plecarea misterioasă a acestuia pusese în mare îndoială pe comisari, tulburaţi de şoaptele lui Herberstein, duşmanul lui, care se temea de concurenţa lui la prelungirea contractului de arendă a minei de aur de la Zlatna. Ei bănuiau că ar fi fost trimis de domn cu o misiune la Sigismund Báthory în Moldova, în vederea unei înţelegeri în dauna împăratului. În general, Muralto era înfăţişat ca un duşman al germanilor, un om periculos, un otrăvitor... etc. (Vezi şi *Hurmuzaki*, XII, p. 788). Despre Muralto vezi P. Cernovodeanu şi N. Vătămanu, *Un medic elveţian de la curtea din Alba Iulia în slujba lui Mihai Viteazul: Ioan Muraltus (1563—1602)* în „Studii şi articole de istorie" IX, 1967, pp. 65—79.

[4] În text: XVY.

[5] Capitaneo. Acelaşi care fusese trimis de cardinalul Andrei Báthory la Mihai să-i ceară să părăsească Ţara Românească.

[6] *Ut angustiis itinerum et pontibus, machinis... resistere possint.*

[7] În textul publicat: *XXY* în care ultima literă pare să fie cifra 2. (Vezi mai sus n. 4, unde întîlnim aceeaşi literă în numărul XVY.) Aşadar ar trebui citit 22. Dar cum din alte izvoare se ştie că oastea lui Mihai ajungea în faţa Hotinului la 28 mai (vezi *Istoria României*, II, p. 987), am crede că în transcrierea numărului a mai fost omisă o cifră şi că trebuie reconstituit astfel XXVY (= 27). Această dată s-ar potrivi cu socoteala celor patru zile care se mai scurg pînă la intrarea în Iaşi.

[8] Fiul lui Mihai Viteazul luase parte la expediţie. La un moment dat fusese chiar vorba să fie lăsat în Moldova în locul tatălui său.

dovei, Iași, iar acuma e ocupat cu impunerea jurămîntului de credință nestrămutată din partea localnicilor[9] și cu inspectarea lor.

Magnații și boierii mai de seamă se grăbesc să se închine lui Mihai.

În ziua de 2 iunie a fost dată audiență publică tuturor. Pe Baba Novac împreună cu armata sa l-a trimis în ziua de 4 iunie spre fluviile Nistru și Dunăre, ca să nimicească prin foc și sabie pe toți cei care nu ar vrea să-i jure
p. 73 credință lui Mihai Voievod //.

Cînd a dat audiență în ziua de 2 iunie fețelor mai de seamă, a vorbit în primul rînd cu solii turci cu fața mulțumită și zîmbitoare, precum am văzut chiar eu.

Ioan Székely[10] m-a asigurat că domnul voievod ar fi spus <cuvintele> acestea: „Dacă domnii mei nu ar fi zăbovit atîta, aşi fi ocupat și cucerit cu ajutorul lui Dumnezeu pînă acuma, fără nici o lovitură de tun, Timișoara, Gyula <și> Becicherecul <căci> cel de sus îmi arătase calea spre aceasta. Dar dacă s-a zăbovit atîta, vina nu trebuie să mi se arunce mie, căci din partea mea nu a fost nici o lipsă și acum sînt credincios și gata să servesc pe maiestatea sa cezaree".

În ultima zi a lunii mai am vorbit cu doctorul Iosif[11] și acela trimite prin mine în numele său răspuns domnilor comisari: Să fie siguri de lucrul acesta: doar să știe cum să se poarte cu domnul voievod și vor obține tot ce vor cere de la el, *mos illi est gerendus*[12].

Umblă zvonul îndeobște[13] că Mihai vodă a hotărît că de cum se va întoarce din Moldova, va împresura Timișoara.

Se mai vorbește[14] că voievodul ar vrea să păstreze pentru el Moldova, să dea Țara Românească fiului său Pătrașcu, iar Transilvania să o predea[15] împăratului roman, ceea ce doresc și cei din Transilvania[16], precum mi-a spus judele din Mediaș.

Ieremia vodă a pus să se vestească din Hotin că oricine l-ar părăsi pe Mihai vodă și ar vrea să slujească cu leafă lui Ieremia, el le făgăduiește lor o leafă de zece florini pe lună pentru ostașii călări, șase pentru pedestrași și opt pentru „Decurion".

---

[9] *Regnicolarum* (în sensul de clase privilegiate). Pentru campania din Moldova, vezi amănunte la C. Turcu, *Informații documentare cu privire la campania lui Mihai Viteazul în Moldova* în „Studii", XIII, 1960, nr. 4, pp. 141—157, cu precizările aduse de I. Corfus, *Mihai Viteazul în cercetări polone recente*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie", Iași, I, 1964, pp. 176—177.

[10] Curier și emisar imperial ținînd legătura cu comisarii.

[11] *Doctore Josepho*, neidentificat. Oare este vreo legătură cu acel doctor Isep, menționat în 1598, de Giovanni de'Marini Poli?

[12] Adică probabil: trebuie să te conformezi felului său de a fi.

[13] Informație liniștitoare pentru comisari.

[14] *Vulgo*.

[15] *Assignare*.

[16] Ar fi vorba aici de sași.

Soția și fiica lui Ieremia vodă continuă să stea în Podolia din cauza (?) prădăciunilor cazacilor[17].

Mihai vodă a pus să se vestească în Polonia că dacă printr-o întîmplare oarecare Ieremia vodă s-ar duce din Hotin în Polonia, să nu fie primit nicidecum, căci altminteri a luat hotărîrea nestrămutată să-l caute oriunde ar fi.

Solia polonă e așteptată din clipă în clipă.

Cu pedestrașii poloni din Suceava m-am întîlnit[18] pe pămîntul Moldovei. I-am întrebat cu tot dinadinsul[19] dacă Sigismund Báthori ar fi acolo. Ei au întărit prin jurămînt că amintitul Sigismund a stat în Suceava o jumătate de an, și că în fiece zi strălucit înveșmîntat se desfăta cu vin și cu muzică.

Pedestrașii poloni se blestemă pe sine că s-au predat cu atîta ușurință în Suceava. După ce le-a smuls[20] jurămîntul <de credință> i-a trimis la Lipova împreună cu soțiile și cu copiii.

Dacă ei și-ar fi dat seama de foametea aceasta, ar fi voit mai bine să rabde pînă la urmă în Suceava.

Locuitorilor tîrgurilor și moșiilor pîrjolite de ostași li s-a dat o scutire <de bir> de șase ani.

---

[17] Text defectuos: *Uxor et filia Yeremiae Voivodae per Kozakos depraedato (!) in Podolia haeret (!).*

[18] *Obviam sunt mihi facti.*

[19] *Serio.*

[20] *Extorsis . . . juramentis.*

[RAPORT ANONIM, DESPRE ÎNTÎMPINAREA DE CĂTRE MIHAI VITEAZUL A SOLIEI TURCEŞTI]

1600 martie 9, Braşov

p. 54 *Din Braşov în Transilvania, din ziua de 9 martie 1600*[1].

Azi la ora unu a sosit solia turcească[2] în număr de vreo sută de inşi. Solul se numeşte Hurami Aga, un om bătrîn şi cărunt, căruia i-au mai fost daţi ca însoţitori alţi cinci turci de seamă. Acestora le-a ieşit în întîmpinare Mihai Voievodul cu întreaga sa călărime în număr de 4 000, frumos echipaţi la orele 8 dimineaţa, la o jumătate de milă <de oraş> şi solul a călărit în cortegiu la mîna stîngă[3], şi pedestrimea lui Moise Székely, comandantul în slujba voievodului, a fost aşezată de la locul de găzduire al voievodului pînă la poarta oraşului pe o distanţă cît îndoitul unei lovituri de puşcă, şi toţi trabanţii voievodului erau îmbrăcaţi în roşu

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul german publicat în Veress, *Documente*..., VI, pp. 54—56.

[2] Solia pentru investirea lui Mihai cu steagul de domnie şi cu insignele obişnuite: sabia şi mănunchiul de pene oarecum asemănător aceluia purtat de Aga Ienicerilor.

[3] Este locul de cinste la orientali.

şi alb. Iar cînd s-au întîlnit pe cîmp voievodul şi solul, au descălecat în grabă de pe caii lor şi s-au întîmpinat unul pe altul cu mari dovezi de cinstire. // p. 55
Solul de îndată l-a descins pe voievod de sabia sa şi l-a încins cu alta în numele împăratului său. Aceasta este de aur curat atît de împodobită şi atît de frumos incrustată cu pietre scumpe, încît nu se vede nici un loc gol, şi este socotită de foarte mare preţ. Voievodul a mai fost cinstit şi cu un mănunchi prea frumos împodobit din o sută de pene de bătlan, amestecate şi cu cîteva frumoase pene albe de cocor, pe care i l-au pus pe cap[4] pe cîmp, şi pe care voievodul, cu toată stăruinţa puternică a solului, nu a voit să-l poarte, ci a poruncit să fie ţinut de unul din slujitorii săi călare[5].

De asemenea două frumoase steaguri, pe dea-întregul roşii cu horbota lată[6], unul pentru voievod, celălalt pentru fiul său, Pătraşcu. Pe deasupra doi cai frumoşi, un mînz roib de doi ani, i l-au dus doi <rîndaşi> de căpăstru neînşeuat, acoperit de damasc roşu, apoi un şoim peste măsură de mîndru împodobit pe lîngă alţi patru frumoşi <şoimi?> <şi> 10 cai de seamă aduşi în faţa sa[7]. La venire au fost slobozite 12 tunuri, iar din toate turnurile <oraşului> s-au tras puternic salve duble. După ce solii împreună cu voievodul au mers călare la locul de găzduire, la rîndul său voievodul a cinstit pe 6 membri ai soliei cu bani de aur[8] şi pe lîngă aceasta, o sută de persoane <din solie> au fost solemn îmbrăcate[9] <cu caftane de cinste> de către oamenii voievodului.

Voievodul la întoarcere i-a spus lui Ianoş Darahi care a fost 6 luni secretarul de limbă maghiară al voievodului şi care mai este la curte, desigur tot pentru aceasta, să ia seama la ce vor spune comisarii imperiali de întîmpinarea aceea solemnă călare a sa, adăugînd apoi ca să le pună în vedere că ei nu trebuie să întrebe nimic despre aceasta[10]. El [domnul] trebuie să facă ce se cuvine potrivit cu uzanţa veche. El ştie prea bine ce trebuie să facă şi ce să lase <nefăcut>. Susamintitul Darahi este acuma trimis afară ca emisar[11] şi relatează că voievodul cînd a pornit întru întîmpinare era foarte voios, dar că după ce a primit pe soli şi a stat de vorbă cu ei, s-a arătat foarte trist. Ce înseamnă aceasta ştie doar Dumnezeu, şi voievodul.

Acel sol turcesc i-a dăruit domnului Ungnad, pe care îl cunoştea[12] bine

---

[4] *Angesteckt.*

[5] *Gleichwol nit anlegen wellen, sondern durch seinen Diener, einen zu Ross einführen lassen.*

[6] *Mit breiten Spitzen.*

[7] *Ihme 10 Haubtross furfuhren lassen.*

[8] *Guldenstück.*

[9] *Stattlich bekleidet.*

[10] *Noch zu Hof wol daran ist, was er wol vermein, die Herren kaiserlichen Commissarien von seinen stattlichen Entgegenreiten halten werden, mit diesem ferneren Vermelden ihnen fürzuhalten ... etc.*

[11] *Herauspostiert.*

[12] David Ungnad fusese sol imperial la Poartă.

de la Poartă, un cal prea frumos gătit (?)[13]. „Stenchko“[14] şi Petru Armeanul
p. 56 au adus domnilor comisari hîrtii[15] şi 12 patente // pe care toate le-a adresat Sigismund Báthory celor din Transilvania. Pe aducătorul scrisorilor l-au prins la Bistriţa[16]. Se spune că pînă în puţine zile va fi adus aici, şi fără de nici o îndoială va fi bine cercetat. Copia actelor şi a patentelor le trimit domnii comisari maiestăţii sale şi măriei sale arhiducelui[17]. Cuprinsul lor trebuie să fie cum că ţara trebuie să se ridice împotriva voievodului[18] şi să treacă de partea sa [a lui Sigismund]. În scopul acesta el ar veni cu armată din Polonia ca să-l alunge pe voievod, şi de aceea ar fi bine ca de acum încolo voievodul să ia seama la sine[19].

---

[13] *Ein schön gespieglten Schimmel.* Cum grafia este destul de nesigură, e posibil să nu fie vorba de un cal bălan *(Schimmel)*, ci de un taburet *(Schemel)*.

[14] Vistierul Stoica?

[15] *Schreiben.*

[16] *Nessen.*

[17] *F. Dt.* [Fürtsliche Durchlaut].

[18] *Dem Weyda wider und Ihme Zufallen.*

[19] *Er Weyda besser vorhin Achtung auf sich geben wird.*

OBSERVAŢII CRITICE CU PRIVIRE LA CELE DOUĂ RAPOARTE ALE LUI DARAHI RELATIVE LA INTERVALUL VII. 1599—XII. 1599

Cele două rapoarte privitoare la evenimentele petrecute în timpul funcţionării autorului ca secretar al domnului, cu începere din 9 iulie 1599, se deosebeesc între ele, deşi au un fond identic. Unul este anonim, celălalt poartă subscripţia lui Darahi. Unul mai scurt, se sfîrşeşte după înfrîngerea (28 octombrie) şi moartea cardinalului, celălalt se încheie cu slobozirea de plecare dată de domn autorului la 10 decembrie. La o primă vedere, cititorul ar fi ispitit să considere că raportul mai scurt ar fi cel dintîi, după care ar fi urmat al doilea, mai complet. Dar, în realitate, lucrurile stau altfel. Raportul mai cuprinzător, care este adresat direct lui Mihai Székely şi care poartă iscălitura lui Darahi, cu însemnarea m. p. (*manu propria*), a precedat cu vreo două luni relaţia anonimă. În adevăr, el poate fi datat mulţumită menţionării sale în raportul comisarilor (Mih. Székely, David Ungnad) din 6 februarie (vezi mai sus, notiţa biobibliografică). Dar nu e fără interes de observat că această mărturie i-a fost cerută lui Darahi la iuţeală, de cum a dat ochii cu comisarii pe care venise să-i întîmpine la Dej (4 februarie), în drumul lor spre Alba Iulia, unde erau aşteptaţi să asiste la deschiderea Dietei Transilvaniei. Este de pre-

supus că după slobozirea lui Darahi din 10 decembrie, la reîntoarcerea sa sub ordinele lui Mih. Székely, el i-a raportat oral despre activitatea sa în timpul detaşării sale pe lîngă domn. De ce mai era acum nevoie de această nouă mărturie scrisă şi subscrisă şapte săptămîni după aceea? Mai apare un amănunt sugestiv. În amîndouă rapoartele sale, Darahi afirmă că a fost 6 luni în slujba lui Mihai Viteazul. Dar tot el arată că a fost trimis către el la 9 iulie, şi că a plecat de la el la 10 decembrie! Dar după aceea a fost reţinut de Mihai la Alba Iulia aproape o lună (de la 7 ianuarie — cînd fusese trimis din Satu Mare să anunţe apropiata plecare a comisarilor la Alba Iulia — pînă la sosirea sa la Dej, tot într-o misiune a domnului). Adăugînd acest interval celui mai lung de la 9 iulie la 10 decembrie, ajungem la durata celor circa 6 luni arătate în cele două rapoarte. Se confirmă deci datarea raportului ca fiind din 5—6 februarie, adică dintr-un moment de mare tensiune, creată în parte de intrigile ţesute de nobilimea maghiară, amplificate la maximum de spiritul duşmănos al lui Ungnad şi alimentate de şoaptele şi confidenţele unor soli improvizaţi, ca Petru Armeanul, care găsise să-şi verse necazul împotriva celor doi soli oficiali: Stoica şi Mihalcea, în urechea atentă a lui Erich Lassota la Caşovia şi poate şi a altora, de unde au ajuns la cunoştinţa comisarilor şi au fost exploatate de Ungnad, în sensul cel mai nefavorabil, pentru negocierile în curs. Raportul cerut lui Darahi în preziua intrării comisarilor la Alba Iulia capătă un sens precis. El trebuia să înfăţişeze un bilanţ al sincerităţii lui Mihai faţă de împărat. Felul cum e alcătuit dintr-o povestire continuă, cu o serie de sublinieri ale unor momente cruciale, urmată de lămuriri răzleţe la diferite chestiuni mai puţin legate între ele şi care corespund, evident, la punctele unui chestionar, arată clar rostul întocmirii sale. În divergenţa de vederi dintre Székely şi Ungnad, care se desenase chiar de la început, cel dintîi vrea să fixeze concret mărturia pozitivă a lui Darahi. Punctele, adică întrebările adăugate la urmă, şi care pot fi reconstituite după răspunsuri, reprezintă, desigur, contribuţia lui Ungnad la limpezirea pe care el o dorea precizată într-un sens opus celui al colegului său. Sublinierile lui Darahi au de scop fie explicarea motivelor lui Mihai de a primi de nevoie steagul trimis de sultan într-un moment cînd era ameninţat din toate părţile şi cînd armata germană (a lui Basta) nu pornea împotriva cardinalului Báthory, cum fusese stabilit, fie arătarea sensului adevărat al intercesiunii aparente a domnului în favoarea cardinalului, — simplă abilitate pentru a-şi trimite emisarul la Caşovia să afle ce se întîmplă cu oastea lui Basta — fie, în sfîrşit, precizarea intenţiilor duşmănoase ale cardinalui Báthory în unire cu Ieremia Movilă, aşa cum rezultă din scrisorile interceptate de domn, fără a uita să indice şi intervenţia in extremis a nunţiului Malaspina. Un punct senzaţional al declaraţiei lui Darahi îl constituie descrierea plăsmuirii diplomei imperiale de restituire a privilegiilor secuilor şi arătarea propriului său rol în contrafacerea subscripţiei împăratului. Acest artificiu fusese necesar pentru că actul autentic, cerut de Mihai curţii de la Praga, întîrzia să vină, deşi, în principiu, se acceptase ideea întocmirii şi trimiterii sale şi exista posibilitatea ca el să fi fost interceptat sau distrus pe drum. S-ar putea chiar ca această diplomă mult aşteptată să fi fost trimisă lui Basta împreună cu celelalte, întocmite în vederea unei acţiuni contra lui Andrei Báthory. Expedientul adoptat trebuie înţeles ca o anticipare asupra eliberării actului autentic de către cancelaria imperială în favoarea secuilor. Este interesant de observat că Darahi nu mai menţionează niciodată, nicăieri, nici faptul

însuşi, nici participarea sa la el. In declaraţia sa din februarie (raportul lung), el insistă asupra tainei absolute păstrate cu străşnicie de cei puţini avînd cunoştinţă de el — pînă după ridicarea secuilor. Nu ştim dacă la întoarcerea lui Darahi, după 10 decembrie, el a destăinuit acest lucru superiorului său de la Satu Mare, sau dacă a făcut această mărturisire numai după darea în vileag a secretului de către alţii. Poate chiar de către Petru Armeanul, plăsmuitorul peceţii imperiale, care la înapoierea sa de la împărat se oprea la 4 ianuarie la Satu Mare, neascunzîndu-şi spaima şi disperarea de a fi fost amăgit cu promisiunea zadarnică a unor bani pe care trebuia să-i ducă domnului la Alba Iulia, şi care nu i s-au plătit. In lamentaţiile de atunci a putut scăpa o vorbă şi despre acest fals. Oricum, pare probabil că acest punct din raport răspundea la o întrebare precisă ce nu putea fi ocolită. Căci tot contextul arată grija declarantului de a risipi îndoielile strecurate împotriva domnului.

Raportul lui Darahi de la 6 februarie corespunde întru totul atitudinii ferme a lui Mih. Székely pentru domn. Aceeaşi concordanţă există şi între cuprinsul relaţiei scurte (de prin martie—aprilie) şi menţinerea atitudinii protestatare a lui Mih. Székely faţă de interpretările colegului său. Pentru geneza acestui text trimitem la notiţa noastră biobibliografică. Cum această nouă declaraţie nu a fost supusă cenzurii şi inchiziţiei lui Ungnad, lipsesc din ea răspunsurile la acele întrebări insidioase strecurate de el pentru a neutraliza efectul unor mărturii socotite neoportune.

Fondul comun dintre cele două rapoarte oferă unele deosebiri. In raportul din martie—iunie nu se mai aminteşte de suma de bani capturată de secui de la cardinalul Báthory şi de la ceata de nobili care îl însoţea. Amănuntele despre uciderea lui sînt mult mai sobre. Spre deosebire de primul raport, potrivit căruia el ar fi fost ucis de ciobani *români*, în acesta se afirmă doar că a fost ucis în secuime de un cioban. Există o serie întreagă de povestiri fanteziste care au circulat atunci în această privinţă. Poate că în primul raport autorul a fost influenţat şi de vîlva produsă chiar atunci de uciderea lui Katonai (fost jude al Clujului) de către iobagii săi români răsculaţi împotriva împilărilor sale. Un loc important în raport îl ocupă redarea din memorie a textelor unor scrisori, fie primite sau interceptate de Mihai, fie dictate chiar de domn lui Darahi, ca secretar al său. Aceste reproduceri sînt întotdeauna precedate de cuvintele *in ista sententia*, care anunţă o redare aproximativă, nu textuală. Lucrul poate fi verificat, comparînd între ele două înfăţişări ale unui acelaşi text în cele două rapoarte. Din cauza importanţei mai mari dată acestor texte, faţă de succesiunea evenimentelor, cronologia poate apare uneori cam confuză. Există o deosebire între redarea mersului negocierii încercate de Malaspina în favoarea lui Andrei Báthory, aşa cum apare la Darahi, faţă de relatarea lui Malaspina însuşi şi de versiunea oficială a lui Mihai, conţinută în textul declaraţiei solilor acestuia trimişi la împărat. Darahi vorbeşte de un schimb de scrisori între Malaspina şi Mihai şi îndată după aceea de un schimb de scrisori între Andrei Báthory şi Mihai, care ar fi precedat întrevederea dintre domn şi trimisul papal. Despre aceste scrisori nu avem nici o altă mărturie. De aceea, aportul lui Darahi e cu atît mai preţios.

Alături de textele unor asemenea scrisori mai sînt reconstituirile din memorie, de pildă a textului jurămîntului de credinţă cerut de Mihai sau a scrisorii circulare adresate comandanţilor ţinuturilor de margine. Mai sînt redate şi sub formă de rezumat unele scrisori, de

pildă cea a lui Naprágy. Textele celor două rapoarte publicate în *Hurmuzaki* oferă în unele locuri unele nepotriviri, datorite uneori unor greşeli de transcriere, alteori chiar de formulare. Din prima categorie face parte datarea imposibilă a sosirii sale la Ploieşti la 10 iulie, după ce a plecat de la cetatea Satu Mare la 9 iulie. Avem poate aici o transcriere greşită a cuvîntului [...] *decima*, poate: septemdecima, sau cumva o folosire a stilului vechi în uz în Ţara Românească, în care ziua de 10 ar corespunde cu 20 din calendarul gregorian folosit în Transilvania. Mai sînt şi alte nepotriviri datorate fie transcrierii originalului, fie unor greşeli de limbă. De pildă cuvintele *cum istis legatis advenit* nu corespund faptelor, căci secretarul I. Rácz nu a sosit o dată cu acei soli, ci s-a întîlnit cu ei după venirea lor. Desigur, că verbul a trebuit să fie *convenit* în loc de *advenit*. Am văzut cum trebuie explicată o altă nepotrivire privind durata de 6 luni a şederii lui Darahi pe lîngă domn. Aici răspunzător de dezacordul constatat e însuşi autorul. În redarea celor două rapoarte, în volumul nostru, nu am păstrat ordinea din Hurmuzaki, ci ordinea cronologică în urma datării lor mai precise.

Relatarea mai scurtă a fost publicată şi de Sandor Szilagy în *Monumenta Comitialia Transylvaniae*, IV, pp. 332—336, unde este urmată (p. 336) şi de o altă relatare, scrisă pe altă foaie de hîrtie, dar de aceeaşi mînă, referindu-se la corespondenţa cardinalului, aflată în casa unuia dintre secretarii săi şi dată autorului spre a vedea dacă se cuprind în ea şi lucruri secrete.

GERMANICO MALASPINA

(cca 1550? — 1604)

*

Germanico Malaspina, ca și Alfonso Visconti, aparținea unei străvechi familii, care era mai mult o amintire a trecutului decît o realitate prezentă. Din asemenea descendenți se alcătuia acea pătură privilegiată din care se recrutau de obicei nunții apostolici, desemnați în viitor purpurii romane. Numit în 1583 episcop de San Severo, el este apoi trimis ca nunțiu în Polonia, pe lîngă regele Sigismund al III-lea Wasa. Postul acesta era cu atît mai de invidiat, cu cît papa Clement al VIII-lea urmărea cu căldură împrejurările și oamenii din acea țară, unde fusese el însuși legat papal înainte de înălțarea sa la pontificat. Așa se explică și interesul deosebit al papei, pentru frații Báthorești, crescuți la curtea fostului rege Ștefan Báthory, precum și părtinirea nemărturisită pentru Polonia în conflictul acesteia cu imperialii, cu prilejul acaparării Moldovei. În amîndouă aceste probleme, Malaspina s-a manifestat destul de intempestiv, mergînd dincolo de gîndul papei, pentru simplul motiv că el era cu totul captat de politica lui Zamoyski al cărui propagandist s-a făcut în discuțiile purtate, cu acreală, cu ceilalți trimiși papali. Prin 1594, atît Malaspina, cît și nunțiul papal de la Praga,

Speciano, căutau să determine o apropiere între Polonia și imperiu, în vederea unei conlucrări rodnice în Liga Creștină. Regele Poloniei — care era și al Suediei — și din cauza aceasta era adesea suplinit în conducere de cancelarul Zamoyski, ar fi fost, personal, favorabil acestei idei. Dar ea era combătută de cancelar și de stările republicii, doritoare să-și mențină legăturile nesincere și precare cu Poarta, care le scutea de sacrificiile inerente unor războaie. Cîștigul cel mai mare al Poloniei nu putea rezulta dintr-o participare la o acțiune antiotomană, ci dintr-o așteptare vigilentă spre a culege prada finală după măcinarea reciprocă a blocului creștin și a împărăției turcești. Aderarea Transilvaniei la Ligă și răscoala țărilor române impuneau o clarificare a poziției Poloniei. Căci Moldova avea o situație specială în urma tratatului ei de închinare către imperiu, din vara anului 1594, care trezea vechile pretenții de suzeranitate ale Poloniei, menținute într-o formă deghizată de protecția acordată bisericii catolice din Moldova. Însă și această situație avea să fie răsturnată de confiscarea țărilor române de către Sigismund Báthory (mai 1595), folosind față de ele ocuparea lor de fapt de către trupele maghiare de ajutor, și venirea iminentă a turcilor, iar față de imperiu, propunerile ademenitoare ale Porții: cedarea celor două țări române și recunoașterea lui ca rege al Ungariei! Metoda urmată fusese cea a faptului îndeplinit. Aceeași metodă avea să fie aplicată și de cancelarul Zamoyski în privința Moldovei, smulsă foarte curînd „guvernatorului" lui Sigismund Báthory și supusă unei suzeranități combinate polono-otomane și întrucîtva tătare. Dacă papa ar fi văzut cu satisfacție ocuparea Moldovei de către o Polonie, care prin aceasta chiar s-ar fi rupt de turci și ar fi intrat în Liga creștină, dobîndirea acestei țări constituind, oarecum, o răsplată necesară pentru această aderare la blocul antiotoman — dimpotrivă, noua situație creată prin transformarea teritoriului acesteia într-un bastion turcesc și un loc de trecere deschis oricînd tătarilor spre lumea creștină nu putea fi întîmpinată decît cu consternare și dojană. Conflictul acut cu principele Transilvaniei și primejdia unei acțiuni militare a acestuia, putînd deslănțui un război cu Polonia, la care nu ar fi putut privi cu nepăsare împăratul, constituiau perspective încă și mai întunecate decît renunțarea definitivă la visul integrării Poloniei în blocul creștin. În fața noilor greutăți ivite, papa a recurs la noi negocieri, trimițînd în 1596 niște nunții extraordinari și în Polonia, și în imperiu, care să caute să lichideze diferendul ce împiedica întregirea Ligii creștine și să reia, la nivelul cel mai înalt, dialogul purtat în bună parte pînă atunci, în circuit închis, de către nunții din imperiu, din Transilvania și din Polonia, fiecare identificîndu-se cu țelurile principilor (sau guvernanților) pe lîngă care fusese acreditat. Cel mai îndîrjit fusese cel de la Praga, Speciano, care judeca fără iluzii și interesele egoiste ale polonilor și indolența și indiferența împăratului față de Ligă. Dar cel mai mult îl indignau subterfugiile lui Malaspina, care declarase categoric că putea să asigure pe colegul său din Transilvania că polonii nu vor ataca Moldova (*Hurmuzaki*, XII, p. 177) și care după desmințirea flagrantă adusă de expediția lui Zamoyski și de instalarea lui Ieremia Movilă în Moldova, în loc să-și recunoască netemeinicia informației dată de el, explicînd eventual cum a fost indus în eroare, se făcuse interpretul marelui cancelar polon, însușindu-și toată argumentarea avocățească a acestuia, de o rea-credință uimitoare, într-un chip foarte suspect, și proclamase ca adevăruri indubitabile concluziile acestuia cum că acțiunea lui

în Moldova fusese în folosul creştinilor, căci i-a oprit pe tătari de a interveni în ajutorul turcilor în Transilvania sau în Ţara Românească şi deci lui i se datoreşte retragerea turcilor etc.. etc.. Dar Speciano mai aflase că Malaspina ar fi zis că nu este obligat să asculte de cei care îl îndemnau să se străduiască pentru a face pe cancelar să iasă din Moldova, ci numai de sanctitatea sa papa, de la care ştia bine ce porunci primise în nişte scrisori pe care le avea în mînă [*che teneva in mano; ibidem*, p. 112]. Alte informaţii culese de Speciano îi atribuiau chiar lui Malaspina un rol activ. El însuşi l-ar fi îndemnat pe rege să nu frîneze acţiunea cancelarului [*ibidem*, p. 114]. Pe de o parte, el a dat asigurări în numele regelui că polonii nu se vor amesteca în Moldova, iar pe de alta, Zamoyski a pretins, la început, că regele i-ar fi poruncit să intre în Moldova! [*ibidem*, p. 140].

Dacă Malaspina a fost atît de credul (cînd a dat asigurările optimiste) trebuia ca îndată după aceea să recunoască hotărît că fusese înşelat.. etc. Speciano îl declara înşelat sau căutînd a se înşela pe sine. Alţii îl socoteau mai degrabă înşelător. El însă se refugia în abilităţi şi echivocuri, în tăceri prelungite faţă de ceilalţi nunţii, şi în propuneri nesincere şi neserioase la Roma. Iar Visconti, la rîndul său, se arăta mai accesibil punctului de vedere din Transilvania decît celui de la Roma, de unde veneau injoncţiuni categorice să fie oprit Ştefan Răzvan de la expediţia sa în Moldova. Fatalist, dar nu lipsit de optimism, Visconti declara că acuma nu se mai putea schimba nimic (5 decembrie 1593). La Roma părerile erau împărţite. Secretarul papei, Minutio, se arăta convins de spusele lui Malaspina. Cardinalul de San Giorgio, nepotul papei, care ţinea toată corespondenţa cu nunţii papali, era dispus să accepte situaţia, întrucît însuşi domnul [Ştefan Răzvan] chemase pe Zamoyski în ajutor (!) şi să considere acest pretext ca bun, cel puţin în aparenţă, adăugînd că şi Sigismund ar trebui să facă la fel. [Scrisoare de la Roma din noiembrie 1595, *ibidem*, p. 149]. La 8 noiembrie [*ibidem*, pp. 160—162] Malaspina îi expunea lui Visconti mersul lucrurilor din punctul de vedere al polonilor (!), avînd grijă să se refere, la început, la spusele regelui care, de fapt, repeta formulele ingenioase ale cancelarului, spre a trece apoi la întreaga argumentare a acestuia. În prima parte, Malaspina reda în rezumat răspunsul regelui la intervenţia arhiducesei, soacra lui Sigismund şi a regelui Poloniei, iar în partea a doua însăşi expunerea cancelarului, astfel că toată motivarea apărea expusă de două ori. Zamoyski explica cu cinism că acţiunea din Moldova fusese pornită de el fără a fi cerut asentimentul regelui din lipsă de timp (!). După ce lucrul a fost consumat, regele nici nu a confirmat şi nici nu a infirmat cele făcute de cancelar (adică instalarea lui Ieremia Movilă în condiţiile ştiute), urmînd ca asupra acestora să hotărască comiţiile ce se vor ţine *peste cîteva luni*. Aşadar, pînă atunci, bine înţeles, Moldova rămînea în situaţia ei actuală. Dealtminteri Zamoyski venise *chemat de Ştefan Răzvan* (!) pe care îl îndemnase zadarnic să nu plece din ţară (!)... etc. [Vezi şi declaraţia cancelarului în Dieta de la Varşovia din 1596, *ibidem*, pp. 212—216]. Cum însă pînă la data aceasta se mai aflaseră amănunte privind condiţiile reale ale reaşezării Moldovei sub autoritatea turcească, lucru care nu putea conveni nicidecum nici papei şi nici Ligii creştine, Malaspina adoptă o atitudine aparent imparţială şi invocă un dialog al său, probabil imaginar, cu nobilii poloni, în care ultimul cuvînt este al

acestora. Discuţia se purta, pare-se, în legătură cu pretinsa imposibilitate a Moldovei de a se apăra contra turcilor. Malaspina ar fi amintit de cei 14 000 de ostaşi moldoveni [„valacchi"] pe care îi putea folosi Sigismund, dar şi-ar fi atras replica următoare: „Deci cu atît mai mult rămînea ţara [=Moldova] fără apărare, şi era încă şi mai necesară intrarea polonilor..." Dar acum intervine un element nou, anume o scrisoare a lui Zamoyski adusă regelui de către nepotul cancelarului, contele Herbord, şi comunicată şi lui Malaspina (care trimite o copie lui Visconti). El nu uită să transmită şi ştirea fantezistă răspîndită de Herbord că în Moldova ar fi căzut 6 000 de tătari (!), desigur pentru a dovedi că existase o primejdie reală din partea lor. Dar în cele din urmă, nunţiul trebuia să atace şi punctul nevralgic, acela al restabilirii legăturii de dependenţă a Moldovei faţă de turci. Şi aici va căuta să facă paradă de zel şi totodată de o ingeniozitate de iluzionist. „S-ar părea, după cîte scrie cancelarul, că deşi domnul Moldovei va rămîne legat prin jurămînt de acest regat, şi cu sprijin militar de la el, va fi totuşi confirmat de turc şi nici nu se va ajunge la desfacerea absolută *[smembratione perfetta]* a acestei ţări de Imperiul otoman..." Lucrul acesta îl nemulţumeşte pe Malaspina şi chiar foarte mult „căci a spune că turcul va rămîne doar cu aparenţa *[il fumo]* şi polonii cu cîştigul *[la sostanza]* e un lucru care nu mi se pare că se potriveşte, şi este un lucru care dă de bănuit. Deci m-am gîndit să potrivesc lucrurile în aşa fel ca *în eventualitatea [quando]* că alteţa sa [Sigismund] ar putea probabil să apere acea ţară, acel domn [Ieremia] să rămînă acolo fără ajutor [se subînţelege: fără ajutor polon], astfel că îi va fi uşor principelui să redobîndească [Moldova], avînd în vedere că niciodată aceşti domni [=polonii] nu vor putea fi convinşi să consimtă expres [la renunţare] ca să nu supere pe turci şi să nu aducă vreo ştirbire cauzei lor *[fare prejudicio alle loro ragioni]*". Fraza următoare, despre convocarea de către rege a sfetnicilor săi, pentru a delibera cu ei, creează un fel de echivoc, ca şi cum ar sta în vreo legătură cu combinaţiile gratuite ale nunţiului, care aveau de scop doar efectuarea unei retrageri strategice după identificarea sa prea flagrantă cu politica lui Zamoyski. Combinaţia de mai sus, în care nici el nu credea, era condiţionată de atîţia factori de nedeterminare în privinţa momentului de traducere în fapt, încît se vede clar că era doar un mijloc de a cîştiga timp şi de a-şi da oarecare aparenţă de imparţialitate. Retragere cu atît mai necesară cu cît papa, ieşind din rezerva sa, a adresat o serie de breve regelui, cardinalului Radzivil şi cancelarului Zamoyski. În noua fază deschisă de venirea celor doi nunţii extraordinari, Malaspina continuă să manevreze, pentru a eluda atacarea directă a problemei Moldovei. Visconti ar fi spus că Sigismund n-ar mai pretinde Moldova, dacă Polonia ar rupe legăturile cu turcii. Dar pentru aceasta trebuia ca Polonia să adere la Ligă. Şi deci aceasta este problema primordială. Pînă la rezolvarea ei, cea a Moldovei trebuie să rămînă în suspensie. Oricum, tot va fi bine pentru Sigismund. Pentru că ori intră Polonia în Ligă, şi toată lumea e mulţumită, ori nu intră, şi atunci Sigismund îşi redobîndeşte Moldova, ţinută oarecum în depozit pentru el, de cumnatul său, regele Poloniei!! *[ibidem,* pp. 216—217]. Dar lucrurile capătă un alt aspect după răspunsul dat de rege lui Malaspina, la alternativa propusă de Visconti: ori să-şi retragă trupele din Moldova, ori să încorporeze această ţară regatului polon. Regele observă că o asemenea încorporare nu se poate

face fără a o rupe cu turcii, și pentru aceasta e nevoie de încuviințarea Ordinelor, ceea ce presupune o nouă convocare a comițiilor. Doar acestea sînt în drept să se pronunțe. Regele va face ce vor hotărî ele. Pînă atunci nu se poate schimba nimic *[ibidem*, pp. 223—224, raport din 19 februarie 1596].

După ținerea dietei la 14 mai 1596, Malaspina trimite la Roma o dare de seamă [*ibidem*, pp. 255—257] a chestiunilor discutate, precum și a propunerilor adresate de membrii ei împăratului și papei. Dintre care una a și fost acceptată îndată de solii acestora, anume că pînă la reîntoarcerea ambasadorului polon trimis la Poartă, pentru a cerceta intențiile acesteia față de Polonia și de vecinii ei, să fie păstrat *statu-quo:* nici Sigismund să nu încerce nimic în Moldova *[non inova cose alcune in Moldova]*, nici armata polonă să nu-l molesteze pe principe. Merită să fie menționat și punctul următor din darea de seamă. Avînd în vedere primejdia Țării Românești și afirmația că Mihai însuși pierduse nădejdea de a se putea menține, dacă acest lucru este adevărat, și nici transilvanul, nici împăratul nu l-ar putea apăra — atunci acel regat ar prelua grija ambelor țări [adică a Moldovei și a Țării Românești]. Dar pentru că nu a venit timpul de a o rupe fățiș cu turcul, ar trebui deci ca, *în urma încuviințării comune a împăratului și a regelui Poloniei, să fie pus un nou domn în locul lui Mihai* (!) și cînd s-ar retrage oastea turcească, să fie pus din nou în scaun zisul Mihai, sau nu, după cum ar socoti deputații că este cu cale pentru binele obștesc *[servitio publico]*. La obiecția reprezentanților papei și ai împăratului că e nevoie de timp pentru informarea curților lor, li s-a răspuns că este pericol dacă se zăbovește, și, așadar, solii imperiali trimit un curier expres la împărat! Cancelarul se hotărăște să trimită un emisar la Sigismund, pentru a încerca o împăcare... Într-o frază finală, Malaspina emite ideea că dacă va trece cancelarul în Moldova, ar fi bine ca papa să-i dea pe lîngă sine pe vreun om al său, nu în calitate de credincios al papei, ci de ostaș, care să fie totuși cunoscut drept dependent al sanctității sale. În felul acesta, Malaspina va putea fi informat de ordinele regelui către cancelar și de ce va răspunde el...

Dar spiritul său de intrigă nu se poate mulțumi numai cu atît, și astfel, din inițiativă proprie, el pune la cale așa-zisa misiune a lui Malacrida, adevărată scamatorie care, fără a aduce nimic nou, reușește să învrăjbească pe cei doi suverani timp de vreun an de zile. Era ca un fel de prefigurare involuntară a vestitei telegrame de la Ems. Malacrida era un fost secretar al primatului Poloniei (cardinalul Radzivil) retras la Roma, de unde a fost trimis de papă în Polonia, prin noiembrie 1595, cu o însărcinare minoră. Se spunea că fusese vorba să-l ducă pe cardinalul Báthory la papă (în legătură cu teama lui Sigismund de manevrele Báthoreștilor în Moldova și în secuime). Alții pretindeau că venise pentru aplanarea conflictului dintre același principe al Transilvaniei și Polonia. Manevra lui Malaspina consta în a-l folosi pe acest agent binecunoscut al papei pentru a duce la Praga, spre iscălire, acel angajament de neintervenție în Moldova, menționat în darea de seamă a dietei, analizată mai sus. Folosirea lui Malacrida crea un prim echivoc. Dar instrucțiunile nunțiului și întreaga înscenare reușeau să facă din el aproape un impostor. Deși trimiterea lui fusese cu știrea regelui și oarecum într-un mod indirect, din partea acestuia, el venea la împărat fără nici o scrisoare de la el, ci numai cu un

angajament de neintervenţie iscălit de rege, pe care avea să-l dea din mînă doar atunci cînd ar obţine de la împărat iscălitura pe exemplarul identic, pe care să-l ducă înapoi. Textul mai putea suferi eventuale modificări de amănunt, dacă ele ar fi fost socotite necesare. Totul trebuia făcut în cea mai mare taină, chiar faţă de miniştrii împăratului, şi în oarecare măsură chiar faţă de nunţiul de la Praga, Speciano, spre care îl îndrepta Malaspina. Rezultatul a fost exact invers celui scontat. În faţa atîtor mistere, Speciano, bănuind o lucrătură a lui Malaspina, sublinia faptul suspect că emisarul nu avea nici o scrisoare de împuternicire de la rege şi desigur nici nu fusese trimis de el. Dealtminteri, regele nici nu avea dreptul să ia nici un fel de iniţiativă sau angajament fără încuviinţarea prealabilă a comiţiilor, şi deci şi acest act trebuia să aştepte viitoarea lor convocare. Împăratul, care îl primise îndată pe Malacrida, nu a iscălit deci acel angajament, datorită în parte şi firii sale lăsătoare, dar şi ambianţei create, întreaga combinaţie soldîndu-se cu o înveninare a relaţiilor dintre cei doi suverani. Încă şi un an după aceea, se mai discuta cu acreală despre aceasta. Malaspina, evitînd să răspundă la întrebarea privind împuternicirea pe care o avusese agentul trimis de el, a căutat să explice că regele, deşi nu putea lua o iniţiativă de această natură, putea însă consimţi la o propunere venită din afară! Acuma însă, după un an, polonii pretindeau ca împăratul să facă primii paşi, angajîndu-se el mai întîi, după ofensa adusă regelui! În discuţia foarte sugestivă dintre cei doi nunţi sub forma unei scrisori recapitulative (şi recriminative) a lui Malaspina, adnotată cu multă ascuţime de Speciano [*ibidem*, pp. 300—304 din 7 iunie 1597] al cărui text este de un interes extrem şi pentru demascarea intenţiilor Poloniei cu referire la Ţara Românească, aflăm şi observaţia evidentă că un angajament reciproc ca acela propus împăratului nu putea profita decît polonilor, care se aflau în posesia de fapt a Moldovei. Toată această discuţie, cu argutiile şi subtilităţile ei, pare să lumineze unele aspecte ale liniei urmate mai tîrziu de acelaşi Malaspina în Transilvania, în august—octombrie 1599. Regăsim acelaşi diplomat alunecos, cu aceleaşi ticuri de concepţie şi de exprimare, cu aceleaşi argumentări şcolăreşti, procedînd prin alternative divizate şi subdivizate, cu un fel de voioşie inventivă, în sfîrşit, cu aceleaşi candide deformări ale realităţii.

În vara anului 1599, în faţa situaţiei insolubile create în Transilvania de venirea la cîrmă a cardinalului Andrei Báthory, pionul lui Zamoyski, cu implicaţia încheierii iminente a unei păci cu turcii, — adevărat dezastru pentru forţele creştine — papa a vrut să încerce o acţiune directă asupra noului principe. El a ales pentru această misiune pe nunţiul din Polonia, Malaspina, care era socotit un prieten vechi al cardinalului, pe lîngă care îl secondase pe Visconti în 1595, cînd acesta încercase zadarnic să medieze o împăcare cu Sigismund Báthory. Avînd calitatea de nunţiu în Polonia, el putea beneficia de această titulatură, care acoperea faptul că papa nu îl putea trimite ca nunţiu în Transilvania, întrucît nu recunoscuse încă formal pe cardinal drept principe al acelei ţări. Aşadar, de la început, situaţia lui are un element echivoc. Deocamdată el este nunţiu-*desemnat*. Dar alegerea aceasta avea un mare inconvenient, de care s-a izbit Malaspina cînd a ajuns la miniştrii împăratului, care — îndeosebi Bartolomeu Pezzen — îl socoteau indezirabil din cauza liniei urmate de el pînă atunci în Polonia. Cînd ajunge în Transilvania, cu oarecare zăbavă, găseşte tratativele cu turcii în toi. Prezenţa trupelor

imperiale la graniță determină măsuri oarecum agresive din partea cardinalului. Malaspina, primit cu tot fastul de acesta, își valorifică tot arsenalul diplomatic. Bolnav și patetic, amenință cu plecarea imediată, chiar pe targă și muribund dacă se iscălește tratatul cu turcii. Acesta, de fapt, nu se iscălește din cauza pretențiilor turcilor, mult deosebite de socotelile ultraoptimiste ale lui Andrei Báthory. Apoi pune la cale o întîlnire între generalul imperial Basta și împuternicitul cardinalului, cît și încheierea unei înțelegeri asemenea aceleia încercate în 1596 prin Malacrida. Părțile se leagă *să nu inoveze nimic* în Transilvania pînă la terminarea tratativelor angajate prin Malaspina, cu curtea de la Praga. Dar întocmai ca în 1596, acest angajament — de astă dată fără nici un termen limitativ — nu era de folos decît cardinalului, care putea lungi discuțiile în așteptarea unui concurs dinafară. De fapt și negocierile cu împăratul ajunseseră la un punct mort, cînd s-a produs intrarea lui Mihai în Transilvania. Misiunea lui Malaspina căpăta acum o interpretare sinistră. Partizanii cardinalului și oamenii lui Zamoyski îl declarau, după înfrîngerea cardinalului, perfid, trădător, vînzător. Un pamflet contemporan îl arăta drept autorul principal al acelei înfrîngeri! Un ecou al acestei situații răzbate în mod indirect în darea de seamă trimisă de el o lună după lupta de la Șelimbăr. Pe de o parte, el subliniază propria răspundere a cardinalului în dezastrul său. Lupta s-a încins după ce focul a fost deschis de ostașii acestuia. Încercarea de mediație a lui Malaspina a fost refuzată, apoi întîrziată de cardinal etc. Poziția lui Mihai era foarte favorabilă. El ar fi putut da lupta și în ajun, în condiții încă și mai prielnice, dar a acceptat să parlamenteze cu Malaspina, renunțînd deci la avantajele de teren pe care le avea. În noaptea de după luptă, cînd rezultatul nu era încă hotărît (!), Mihai l-ar fi căutat pe Malaspina pentru a reînnoi tratativele de pace (!), spre a nu mai face să curgă sîngele creștinilor... etc..., dar cardinalul fugise. Mihai putea să-l urmărească, dar el, Malaspina l-a convins să-l lase neurmărit (!)... Urmează cuvintele ce le-ar fi rostit domnul, cum că de trei ori i-a dăruit viața cardinalului. Tot el a obținut de la domn ca rămășițele fostului dușman să fie înmormîntate cu cinste etc. etc. Pe lîngă aceste invenții dictate de poziția sa destul de falsă, mai apar o serie de înflorituri și neadevăruri, intervertiri de momente semnalate de noi în notele critice însoțind textul reprodus. Trebuie remarcat că primul raport după Șelimbăr este scris o lună după aceea și reflectă nu evenimentele reale, ci imaginea despre sine, care îi convenea mai mult lui Malaspina în momentul redactării lui. Surprindem parcă mai multe straturi. Unul mai vechi, oarecum favorabil domnului, peste care se aștern notații ulterioare, scrise parcă într-alt spirit. Regăsim și acum pe omul care inventa convorbiri (ca acelea din Polonia) și îi atribuie lui Naprágy propriile sale considerații. Lucrul este evident, dacă se compară stilul întregului raționament purtat de acesta în textul din 1599, cu cel al considerațiilor lui Malaspina din 1595 *[Hurmuzaki*, XII, p. 145] cu privire la Moldova, pentru care existau patru posibilități: ori provincie turcească, ori din nou situația anterioară „capitulațiilor" lui Sigismund, ori țară anexată de Transilvan, ori de Polon... etc... Aceeași constatare e valabilă și pentru termenul pus în gura lui Naprágy, că domnul vrea să fie „prevenit" (adică întîmpinat, și nu lăsat să facă primii pași) care ne duce la discuția sa din 1596, reînnoită în 1597.

Dar și mărturiile celorlalți despre el dovedesc oarecare fantezie. Giovanni de'Marini Poli

pomenește din auzite de o scenă destul de vehementă între Mihai Viteazul și el, despre care nu apare nici o urmă în corespondența lui Malaspina. Judecățile contemporanilor asupra lui nu sînt prea favorabile. Nu numai nunții Speciano și Visconti, cum s-a văzut, dar și cancelarul Zamoysky, a cărui politică o servise în multe rînduri, subliniau duplicitatea sa. Intr-una din scrisorile sale din urmă către cardinalul Andrei Báthory, cancelarul îl îndemna să nu se încreadă în Malaspina. Mergînd mult mai departe, autorul unui pamflet sub formă de scrisoare, descoperit în arhivele polone și publicat destul de recent de I. Corfus în „Romanoslavica", XVII, Bucureți, 1970, pp. 555—596, pe lîngă alte inexactități și invenții flagrante cu privire la lupta de la Șelimbăr, i-a atribuit lui Malaspina un rol în mișcarea trupelor cardinalului. El l-ar fi îndemnat, în ajunul luptei, să-și retragă armata cu o milă de pe poziția tare pe care se afla, îndreptîndu-se spre tabără, dînd prilej lui Mihai să ocupe acel loc..., etc. Malaspina ar fi fost de două ori în tabăra lui Mihai și ducîndu-se *de la el*, ar fi declarat cardinalului că Mihai este hotărît să dea lupta, *și apoi ar fi plecat la Sibiu!* etc. etc. Dar deși invențiile cele mai grosolane abundă în această broșură de propagandă, se constată o mare moderație *în expresii* cînd este vorba de fostul nunțiu în Polonia. Sînt arătate o serie de fapte *implicînd* concluzia că Malaspina l-a trădat pe cardinal, *fără însă a o enunța fățiș*. Pentru o redare fidelă a desfășurării acelei lupte, trimitem la relațiile lui Darahi și Walawski din volumul de față. Din cele spuse mai înainte se poate vedea că se cuvine a primi cu toată rezerva afirmațiile — și majore și minore — ale lui Malaspina, care se dovedește un martor foarte alunecos. Textele redate în volumul de față au fost publicate în *Hurmuzaki*, în Veress, *Documente* V, pp. 304—312 și în volumul acestuia *Relationes nuntiorum apostolicorum in Transilvaniam missorum a Clemente VIII (1592—1600).*

Textele anterioare misiunii din Transilvania, analizate de noi mai sus, au fost publicate în *Hurmuzaki*, XII. Un lot important al comunicărilor sale din timpul nunțiaturii din Polonia a fost publicat de Claudiu Isopescu în „Ephemeris Dacoromana II" și în „Diplomatarium Italicum I". Despre el s-au ocupat în treacăt istoricii lui Mihai Viteazul luînd însă de bune toate afirmațiile sale.

[RAPORT[1] DESPRE MISIUNEA SA ÎN TRANSILVANIA]

1599, noiembrie 14, Alba Iulia[2]

Am mers în tăbără; cauza ce m-a îndemnat p. 358
să iau o asemenea hotărîre a fost: să nu se poată spune vreodată că slujitorul apostolic nu s-a ostenit să împiedice atîta vărsare de sînge creştin. Am găsit oştile la o leghe de oraşul Sibiu, fiind între ele o depărtare de o milă italiană; m-am dus mai întîi la ilustrisimul domn cardinal Báthory şi i-am arătat cauza venirii mele şi l-am sfătuit să dea mai multă crezare raportului pe care i-l dădea omul meu despre forţele inamicului. Domnul cardinal mi-a răspuns: „Acest om de nimic se gîndeşte să fugă, dar eu nu-l voi lăsa şi n-am nici o

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian, publicat de A. Veress, *Relaţiile nunţilor papali în Transilvania, în timpul papei Clement al VIII-lea (1592—1600)*, Budapesta, 1909, doc, 274, pp. 358—366. Textul se află publicat şi în *Hurmuzaki*, III, 1 pp. 511—516.

[2] Scrisoarea este adresată cardinalului Cinzio Aldobrandini. Data este aceea a expedierii, redactarea ei fiind însă anterioară. Vezi n. 55.

îndoială că voi nimici aici pe acest cîine"[3] şi nu înceta să provoace pe Mihai[4] cu cuvintele că dacă nu e fiu de muiere stricată, să iasă la bătălie cu dînsul sau la o luptă în doi[5]. Dar Mihai, care aştepta pe secui, cărora le dăduse libertatea ca să poată fi sigur de credinţa lor (punîndu-i să-i jure credinţă nu numai lui ci şi fiului său), îşi aşezase oastea în loc tare, şi amîna cu dibăcie o ciocnire, pentru a putea fi sigur de victorie.

Se făcură cîteva mici încăierări în care se pare că ardelenii au ieşit mai bine, ceea ce îl întări pe cardinal în părerea lui că nu e bine ca eu să propun vreo împăcare; dar după ce lucrurile s-au schimbat puţin, m-a rugat să deschid calea unor tratative de împăcare. Atunci trecînd în tabăra lui Mihai am fost întîmpinat întîi de 100 de suliţaşi şi apoi de Mihai cu vreo 1 400 de călăreţi. Mihai se sui în trăsura[6] mea şi eu îi vorbii de tot ceea ce credeam că trebuie pentru a-l îndupleca să se întoarcă îndărăt, asigurîndu-l că nu putea face un mai mare bine creştinităţii, şi că n-avea nici un cuvînt să pună la îndoială
p. 359 că domnul // cardinal şi Transilvania n-ar fi supusă la aceeaşi soartă ca şi Ţara Românească, şi n-ar fi meniţi să fie duşmani veşnici ai turcilor, în unire cu împăratul. El răspunse că n-a venit din poftă de stăpînire, nici din setea ce ar avea să verse sîngele creştinilor, fiind el numai cu gîndul de a-l vărsa pe al turcilor, şi că-i era de ajuns să poată trăi în siguranţă în a sa Ţara Românească, în care cu o singură arătură, împrăştiind sămînţa răsare grîul, ceea ce nu se întîmplă în Transilvania; că împăratul creştinilor, cu 14 scrisori l-a îndemnat şi împins să răzbune jignirile pe care maiestatea sa le primise de la cardinal şi de la această naţie. La aceasta îi răspunsei, că nu pare a fi cu putinţă aşa ceva, dat fiind că sanctitatea sa, stăpînul nostru[7] ducea tratative, nu numai cu ştirea ci şi cu învoirea maiestăţii sale împăratul, pentru realizarea unui uniri a cugetelor şi a armelor, iar cardinalul şi stările ardelene[8] consimţiseră la această unire şi chiar trimiseseră printr-un om anume, la maiestatea sa împăratul, condiţiile lor, şi că eu am promis că în acest timp maiestatea sa nu va supăra, nici prin sine nici prin alţii puşi de el[9], nici pe cardinal, nici această ţară şi că de aceea doream să-mi arate aceste scrisori. Voievodul nu a răspuns la aceasta decît că se jură că este aşa cum

---

[3] *Iste nebulo meditatur fugam, sed ego non permittam, et non dubito me devoraturum istic canem.*

[4] Mihai Viteazul.

[5] *Ad singularem hortamen.*

[6] *Mio cochio.*

[7] Papa Clement al VIII-lea (1592—1600).

[8] *Gli Ordini* (= Reprezentanţii celor trei naţiuni privilegiate, nobilimea, secuii şi saşii).

[9] *Nec per se, nec per interpositas personas.* Datorită acestei formule, care a fost dezaprobată chiar de la început, pentru că i-ar fi îngăduit cardinalului Báthory să lungească tratativele cît i-ar fi convenit, Malaspina a fost acuzat de partizanii lui Andrei şi de polonii lui Zamoyski că ar fi vinovat de pieirea lui A. Báthory.

a spus. A adăugat[10] apoi totodată, că şi turcii l-au îndemnat să întreprindă acest lucru şi să nu cred că dacă el n-ar sta bine cu turcii, sînt 20 000 în preajma Ţării Româneşti, ei n-ar fi ocupat ţara, lipsită, cum se aflā acum, de apărare. A început apoi a-mi povesti cu multe jurăminte[11] că atunci cînd a aflat despre înălţarea cardinalului la acest principat, a fost foarte mulţumit sperînd că alianţa pe care o avusese cu Sigismund nu numai că va fi păstrată, dar va mai fi lărgită, deoarece ţara lui şi această ţară sînt atît de împreunate şi legate[12] una de alta, încît căzînd una cade şi cealaltă şi păstrîndu-se una se păstrează şi cealaltă; dar domnul cardinal, de îndată ce a fost ales principe, i-a trimis vorbă să părăsească ţara[13], pentru că nu-l suferă turcii, şi el, cardinalul, era hotărît să se alieze cu turcii. Şi din această pricină, fiind el[14] pe de o parte hotărît să trăiască şi să moară ca duşman al turcilor, iar pe de alta, văzînd că nu pune nici un temei, ba chiar, avea a se teme din partea aceasta, a început din acel ceas a se gîndi să-şi întocmească o armată cu scopul fie să smulgă această provincie din mîinile cardinalului, sau, dacă l-ar găsi pe Domnia sa prea-ilustră aşa de puternic, încît să nu poată spera în victorie, să treacă în Ungaria, în ajutorul împăratului, hotărît să nu se mai întoarcă în ţara sa; şi că din această pricină şi-a adus cu sine mama[15], soţia şi copiii şi pe toţi ai săi. A continuat apoi cuvîntarea sa pentru a-mi arăta nevoia ce l-a silit să năvălească în această ţară: şi anume că ar fi prins nişte scrisori şi mi le arătă să le văd, din care s-a încredinţat că domnul cancelar al Poloniei[16] şi Ieremia, domnul Moldovei şi cardinalul // s-ar fi înţeles între ei să unească împreună Polonia, Moldova, p. 360
Ţara Românească şi Transilvania, fiind încredinţaţi că datorită acestei coaliţii vor putea aştepta în pace sfîrşitul războiului din Ungaria[17] şi poftind pe unguri să meargă pe urmele lor, şi să lase (cum zicea Mihai) pe nemţi să se scarpine de această rîie, şi în acest timp ei ar aduna cît mai mulţi bani, pentru ca — fie că vor ieşi biruitori turcii, fie că vor ieşi biruitori creştinii — ei să aibă la îndemînă atîtea forţe încît să se poată apăra fie de unul, fie

[10] Vezi textul din Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 511, *Soggiunse poi in questo proposito che anco il Turco l'haveva ricercato a far questa, et che io non mi persuadessi che quando egli non stese bene col Turco, i Turchi vicini alla Valacchia... etc.... non l'occupassero* adică aceste cuvinte ar fi rostite de domn! În *Relationes: soggionse* (persoana I), l-ar indica pe Malaspina!

[11] *Imprecationi.*

[12] *Subordinate et concatenate insieme.*

[13] *La provincia* = Ţara Românească. Pentru misiunea lui Csomortány, vezi relaţia lui Darahi.

[14] *Mihai.*

[15] Mama domnului rămăsese la mănăstirea Cozia. Soţia şi copiii erau în adevăr cu el.

[16] Ioan Zamoyski (1541—1605) (ţinea în căsătorie pe sora lui Sigismund Báthory, Griseldis).

[17] Războiul început în 1591 şi care avea să se încheie în 1606, cu pacea de la Zsitvatörök.

de altul; şi că pentru a duce la sfîrşitul dorit această alianţă, ei nu mai aveau de învins nici o altă piedică decît să-l înlăture pe el din domnia Ţării Româneşti, dar el, aflînd de aceasta, le-a luat-o înainte, şi speră să ocupe Moldova; şi acele ţări pe care cancelarul, Ieremia şi cardinalul doreau să le ţină de o parte în aşteptare, el voia să le înarmeze şi să întoarcă forţele lor împotriva turcilor; şi dacă împăratul şi sanctitatea sa i-ar fi dat ajutor în această iarnă, cînd e anotimpul bun şi potrivit pentru a lovi pe turci, pentru că <atunci> sînt fără putere, el şi-ar fi pus capul că în vara aceasta creştinii nu ar fi văzut faţă de turc, şi deci văzînd eu scopurile sfinte pe care le urmărea, şi neputînd eu tăgădui că toţi aceşti reprezentanţi ai Stărilor[18] n-ar fi sperjuri şi că domnul cardinal n-ar fi deposedat pe împărat de ce este al lui, să îndemn pe cardinal să se întoarcă spre a-şi păstori biserica sa. Dar eu, respingînd cu argumente temeinice şi adevărate ceea ce-mi propunea el şi făcîndu-l să înţeleagă paguba ce ar ieşi, din cauza lui, pentru creştinătate, el s-a mulţumit ca eu să mijlocesc o împăcare[19].

S-au dat ostateci dintr-o parte şi din alta, şi în ziua aceea, care era în ajun de sfinţii Simion şi Iuda, oştirile nu s-au mişcat din loc, iar Mihai mi-a statornicit ora şapte dimineaţa pentru a lua cunoştinţă de propunerile mele.

În ziua următoare la această oră, mă găseam la cartierul lui — era sărbătoarea sfinţilor apostoli Simion şi Iuda[20] — şi cu toate marile stăruinţe pe care le făceam pentru a fi primit, mi-a amînat audienţa sub cuvîntul (precum am înţeles) că n-ar fi de demnitatea sa ca, după ce cu o zi mai înainte fusese provocat de cardinal în felul arătat mai sus, el să primească a începe negocieri de pace, mai înainte de a-şi pune oastea în ordine de bătaie şi a face front oastei cardinalului. Numai atunci avea de gînd să mă cheme şi să admită să trateze. După cît am putut înţelege, dacă i s-ar fi dat o mare sumă de bani şi dacă domnul cardinal l-ar fi asigurat îndeajuns că va face cu această ţară ceea ce va găsi de cuviinţă sanctitatea sa, stăpînul nostru, el s-ar fi întors şi ar fi trecut în Ungaria[21] căci a rămas foarte pe gînduri cînd a înţeles că eu am făgăduit în numele împăratului că nu va fi atacat cardinalul.

Dar prea luminăţia sa[22], care se conducea după sfatul tinerilor şi nu lua în seamă părerea căpitanilor bătrîni, de îndată ce oastea lui Mihai s-a
p. 361 apropiat // de a sa, a slobozit trei tunuri cu pierderi însemnate printre

[18] *Ordini.*

[19] Toată această convorbire este redată într-un mod destul de perfid. Este evident că Malaspina nu l-a sfidat pe domn, punînd la îndoială afirmaţiile sale în legătură cu înţelegerea cu împăratul, în felul cum se laudă după aceea.

[20] 28 octombrie.

[21] Presupunere absurdă.

[22] Cardinalul Andrei Báthory.

soldații lui Mihai; acesta, provocat, porni lupta[23] și la început cavaleria ardeleană respinse atît de năvalnic pe aceea a lui Mihai, că aceasta luînd-o la fugă călcă în picioare pedestrimea și provocă atîta neorînduială în oastea lui Mihai, încît toți se porniră pe fugă și eu care eram de față văzui fugind nu numai infanteria și cavaleria, ci și carele care duceau tunurile și bagajele lui Mihai, și chiar caii rezervați pentru el, încît puțin a lipsit ca victoria să fie de partea cardinalului. Dar Mihai cu cea mai mare vitejie[24] și îndrăzneală față de primejdia în care se avînta, și înduplecînd cu lacrimi pe cei 3 200 de cazaci poloni și pe secui, care nu atacaseră încă oastea cardinalului, și întorcînd din fugă cavaleria și infanteria, putu să revină cu atît mai ușor, cu cît ai noștri n-au știut să folosească împrejurarea pentru a desăvîrși victoria, pe care aproape că o și cîștigaseră. Reîncepînd din nou bătălia, fu luat prizonier Kornis[25], generalul cardinalului (măcar că unii au crezut că de bună voie s-a lăsat prins); au mai fost luate toate steagurile și din ordinul lui Mihai au fost trimiși la mine și Kornis și steagurile, ca să le văd. Cardinalul, văzînd că lucrurile au luat o întorsătură rea pentru el, s-a retras cu bună chibzuială sub zidurile orașului Sibiu, și avînd spatele apărat de zidurile orașului și punînd în față artileria, cu greu putea fi lovit de inamici, care, de cum apăreau era doborîți de artilerie. Dar orașul nu voi să-l ajute pe cardinal care trăgea asupra oastei lui Mihai, de teamă să nu se dea foc suburbiilor și să fie cumva devastate împrejurimile orașului. Cu toate că oastea cardinalului era așezată (cum am amintit) într-un loc foarte sigur, cardinalul fugi totuși, în taină, și așteptînd pe un deal vecin alegerea luptei, o porni în cele din urmă, cu 100 de călăreți spre secuime, cu gîndul și speranța de a putea îndupleca mulțimea de secui rămași acasă, să se înarmeze și să-l urmeze, sporindu-și în chipul acesta armata, care nu trecea de 15 000—16 000 de oameni, pe cînd armata lui Mihai se ridica pînă la 45 000—50 000 de oameni, dintre care vreo 25 000 erau ostași de elită, albanezi, sîrbi, unguri, cazaci și români.

Deci, așa cum am spus, Mihai neputînd vătăma[26] oastea ardeleană, și făcîndu-se noapte, veni la mine și neștiind că domnul cardinal fugise, mă îndemnă să găsesc un mijloc de împăcare ca să nu se mai verse atîta sînge. Și ne-am înțeles ca a doua zi, dis-de-dimineață, eu să trec pe la cartierul cardinalului pentru a negocia pacea. Dar în zorii zilei veni Mihai la mine, spunîndu-mi că nu mai era nevoie, deoarece cardinalul fugise //. p. 362

Mihai voia să trimită cazaci pe urmele cardinalului ca să-l prindă, dar eu m-am îngrijit să nu se facă una ca asta[27]. Ar fi putut tăia în bucăți armata

---

[23] Mărturie neașteptată din partea unui spirit dușmănos ca al lui Malaspina.
[24] Pentru descrierea luptei vezi relațiile lui Darahi și Walawski din volumul de față.
[25] Gaspar Kornis.
[26] *Far danno.* Toată această afirmație este neîntemeiată.
[27] *Evitai che ciò non si facesse.*

în debandadă a cardinalului, dacă acest palatin n-ar fi fost reținut de autoritatea stăpînului nostru[28], astfel încît el zise că de trei ori a dăruit sanctității sale sîngele ardelenilor, cuprinzînd în cele 3 zile, ziua în care s-au dat ostateci, deoarece în noaptea următoare, el așezase 6 000 de archebuzieri într-o pădure din apropierea oștirii ardelene, cu scopul de a-i ataca prin surprindere.

Palatinul porunci judelui regesc[29] și consulilor orașului Sibiu, să numere și să îngroape morții și cu ei trimisei și eu cîțiva dintre oamenii mei. Nu se găsiră mai mult de 1 500 de morți și cei mai mulți erau din oastea lui Mihai[30]. Pe cînd în tabără era liniște, secuii aflînd că senatorul Ravazdi[31] era rănit și prins, și că palatinul îl pusese în trăsura sa și-l îmbrăcase în chiar hainele sale, fiind un vechi prieten al lui, îl smulseră din trăsură și-l tăiară în bucăți[32], și clocotind de ură și setoși de răzbunare împotriva nobilimii acestei țări, porniră ca la vînătoare, să pună mîna pe nobilii prizonieri.

După ce a cîștigat atît de ușor o biruință atît de mare și a pus stăpînire pe o provincie a cărei cucerire a fost totdeauna socotită de turci și de alții, nu numai grea, ci aproape cu neputință — el s-a intitulat de îndată guvernator și căpitan general al maiestății sale imperiale[33], în această provincie.

A tratat apoi cu sibienii și cu acei senatori și nobili care îl urmaseră pe cardinal și din care cîțiva se refugiaseră în Sibiu, cerîndu-le să-i presteze jurămînt. Dar eu, considerînd pe de o parte că era cu neputință de a mai restabili în scaun dinastia Báthory și că firul tratativelor pe care le începusem cu cardinalul din încuviințarea stăpînului nostru, era rupt cu desăvîrșire, iar pe de altă parte, bănuind că palatinul s-ar folosi de numele împăratului numai ca sperietoare și că de fapt el voia să păstreze pentru sine provincia, m-am străduit din toate puterile să întocmesc lucrurile astfel încît provincia să rămînă a împăratului și încă înainte de aceasta căutasem să-l conving pe cardinal să predea îndată împăratului cetățile[34] care nu sînt încă în stăpînirea lui Mihai[35]. Apoi am strîns pe nobilii ce se aflau în Sibiu, împreună cu judele regesc și consulii orașului și le-am arătat cît ar fi fost de
p. 363 rușinos // dacă o provincie așa de mîndră ca aceasta ar fi stăpînită de un

---

[28] Papa.

[29] Albert Huet.

[30] Malaspina dă probabil acest număr mic intenționat pentru a nu pricinui supărare papei; după cronica lui Ortelius, pierderile ardelenilor erau de 2 027 de morți și aproape 100 de răniți și prizonieri, pe cînd ale lui Mihai Viteazul numai de 200. În tabăra ardelenilor au fos găsite 45 de tunuri. Cf. V e r e s s, *Relațiile nunțiilor papali*, p. 362, n. 9.

[31] Consilierul Gheorghe Ravazdi.

[32] Ca răzbunare pentru cruzimea cu care reprimase mișcarea secuilor la începutul anului 1596, din porunca lui Bocskai.

[33] *Governatore et Capitano Generale di sua Maesta Casaree.*

[34] De fapt, cetatea Hust pe care o ocupase cardinalul, dar a refuzat să renunțe la ea.

[35] Cetatea a primit o garnizoană germană.

valah, sfătuindu-i să fie cu mare băgare de seamă la depunerea jurămîntului. După o matură chibzuială asupra acestui lucru, s-a luat hotărîrea ca jurămîntul să se facă în forma următoare: că vor jura credință împăratului, iar lui doar ca unui căpitan și locțiitor al împăratului, astfel încît acest jurămînt e valabil și nu e valabil[36], după cum va găsi cu cale împăratul, căci dacă maiestatea sa îl va declara de căpitan și locotenent al său, va fi valabil, iar dacă va declara dimpotrivă, acești locuitori vor fi liberi.

Înainte de a depune jurămîntul de care am vorbit, nobilii mai sus numiți au încercat să obțină scrisori de asigurare pentru a se putea înfățișa lui Mihai, dar el a refuzat să le dea, spunîndu-le să vină pe cuvîntul meu, ceea ce mi-a adus mare vază ca slujitor apostolic. Palatinul a ținut să merg cu el în acest oraș, unde l-a confirmat îndată în funcția de cancelar pe episcopul ales, care a aprobat această formă de jurămînt și a avut grijă ca toți să-l depună în aceeași formă.

Ajuns aici, palatinul n-a înfrînat îndrăzneala soldaților[37] care nefiind plătiți și fiind din firea lor oameni foarte răi, au săvîrșit toate nelegiuirile ce-și poate cineva închipui și au pustiit într-un chip ce nu poate fi arătat prin cuvinte, decît doar prin lacrimi; chiar eu le-am dat tributul meu, căci mi-au ucis un servitor, de la care au luat 600 de galbeni unguerești[38]. Iar secuii, sumețindu-se, au omorît cea mai mare parte a nobilimii din Țara Secuilor și cei mai buni ostași pe care-i avea această provincie. Și țăranii pe de altă parte (deși nicicînd n-au fost liberi, și deci nu pot pretinde nici un fel de libertate[39]) s-au răsculat împotriva domnilor lor și i-au jefuit de tot avutul.

A convocat apoi Dieta țării[40] pentru ziua de 20 a lunii acesteia în care nu se va discuta însă nimic altceva, decît cum să se scoată bani, ceea ce va întîmpina mari greutăți, provincia fiind cu totul secătuită. Și deoarece convocarea Dietei țării este actul de cea mai înaltă jurisdicție pe care-l poate exercita un principe, am făcut tot ce am putut pentru a zădărnici această Dietă, fiind de părere că ea ar fi în dauna maiestății sale imperiale; propuneam, în schimb, ca pentru nevoia grabnică de a scoate bani să fie chemată o congregație, dar nu Dieta. Dar în timpul negocierilor am descoperit că el ține cu tot dinadinsul să fie stăpînul acestei provincii, căci pe lîngă convocarea Dietei, el împarte bunurile cui vrea el dintre români, și exercită toate acele acte de jurisdicție pe care le poate exercita stăpînul suprem. Dar eu,

---

[36] Subtilitate vrednică de Possevino. Vezi *Călători*, II, pp. 585, 589, 602 ș.u.

[37] La fel se purtau și soldații lui Basta în comitatele exterioare.

[38] Sumă destul de mare pentru a arunca oarecare îndoială asupra acestei afirmații.

[39] Este vorba, mai întîi, de secuii iobăgiți prin introducerea unor nobili în mijlocul lor în vremuri relativ mai recente (secolul al XIV-lea și cele următoare), apoi de țăranii aserviți treptat din vremurile cele mai vechi și prefăcuți în adevărați robi de legiuirile impuse după răscoalele țărănești, mai ales cea a lui Dózsa (începutul secolului al XVI-lea).

[40] *Li comitii.*

pe cît îmi stă în putință, îl silesc acuma să-mi spună deschis ce crede că trebuie să fie al împăratului și l-am convins să-mi promită că înainte de plecarea mea va face această declarație și el a fost îndemnat să-mi facă această făgăduială din cauză că eu îi spusesem: „Domnia voastră ilustrisimă vreți să rămîneți în această provincie cu armată sau fără armată?[41] vreți s-o cîr-
p. 364 muiți după obiceiul turcesc sau românesc, ori în forma în // care fusese cîrmuită pînă acum? Dacă rămîneți cu armata, atunci, pe lîngă faptul că provincia nu va suporta cheltuielile de întreținere a oastei și d. v. ilustrisimă va trebui să rămîneți aici, s-o cîrmuiți, după obiceiul românesc sau turcesc, ceea ce va fi un lucru cît se poate de nesuferit; sau poate voiți să rămîneți aici fără armată, și în cazul acesta nu știu dacă veți fi în siguranță. Deci, pentru a asigura și provincia și acea parte pe care vreți să v-o păstrați pe seama domniei voastre, lucrul cel mai nimerit pe care l-ați putea face ar fi să-mi împărtășiți mie ceea ce gîndiți, ca să pot raporta maiestății sale împăratului și sanctității sale ceea ce i se cuvine împăratului și ceea ce vi se cuvine domniei voastre ilustrisime".

El a trimis un om de al său la împărat și peste cîteva zile a spus că vrea să trimită la curtea imperială o solie solemnă, căci pînă acum a anunțat doar victoria cîștigată.

A trimis și la sultan solie și a chemat să vie aici în mare grabă ceaușul ce se afla în Țara Românească și cînd acesta s-a înfățișat la audiență, Mihai i-a zis: „Iată că ceea ce a dorit sultanul atîta timp, ca eu, sub protecția lui să pun stăpînire pe Transilvania, am adus eu la îndeplinire".

Așadar fiind el în siguranță și din partea turcilor ca și din partea împăratului, este nevoie să se purceadă față de el cu multă prefăcătorie[42], cît mă privește, sînt de părere că maiestatea sa imperială să scoată de la el ceeea ce poate și prin îndemnuri și cuvinte frumoase să îmbunătățească, atît cît se poate, situația împăratului. Și pentru aceasta sanctitatea sa trebuie să-l ajute prin autoritatea sa, cu încredințări și cu unele promisiuni[43], pentru că această provincie sau va fi a împăratului, și atunci se pot spera unele foloase pentru creștinătate, sau va rămîne a acestuia și atunci curînd va cădea în mîinile turcilor.

Eu fac tot ce pot (deși în mare taină căci dacă s-ar descoperi mi-ar fi viața în mare primejdie) pentru ca cetățile să fie păstrate pentru maiestatea sa imperială.

Mă străduiesc apoi să se facă confirmarea alegerii episcopului, cea a colegiilor părinților iezuiți și a altor posturi catolice, și m-am îngrijit să fie confirmați senatorii catolici în dregătoriile lor. Și cît privește pe episcop,

---

[41] *V. S. Illma vole restare armata in questa provintia, o disarmata?*
[42] *E necessario di simulare molta cosa.*
[43] *Aiutarlo con la sua autorita, et commissioni, et con qualche promessa.*

dacă nu se trimite curînd confirmarea episcopului, mi-e teamă că această catedrală va fi adusă la ritul schismaticilor; şi cum episcopul numit avea de gînd să plece şi să se ducă la împărat, eu l-am oprit, îndemnîndu-l să se dedice din tot sufletul acestei biserici, deoarece zăbava fiind primejdioasă, nu e timpul de a se ocupa de alte lucruri[44]. De aceea, rog pe Domnia voastră ilustrisimă[45] să daţi poruncă să se facă confirmarea, acest episcop fiind bine văzut de palatin şi de mult folos pentru toţi catolicii. Iar dacă acesta nu va fi confirmat, atunci va numi palatinul drept cancelar pe un mirean, poate un eretic[46] şi sanctitatea voastră prea luminată ştiţi de cîtă însemnătate este să se păstreze în mîini catolice o demnitate ca aceea.

Palatinul a arătat multă bunăvoinţă faţă de religia catolică şi scîrbă faţă de eretici şi în timpul din urmă a propus măsurile ce le-ar putea lua pentru a purcede contra ereticilor[47] şi a curăţa ţara de această sămînţă blestemată. Dar consultîndu-se cu mine, episcopul numit şi cu părinţii iezuiţi, am socotit că palatinul ne-a cerut părerea în chestiunea de mai sus nu din zel religios, ci pentru a stîrpi nobilimea. Noi i-am răspuns să ia, în p. 365
această privinţă, înţelegere cu împăratul.

Şi palatinul este om fără învăţătură, încît abia îşi poate iscăli numele şi nu cunoaşte alte limbi în afară de cea românească şi cea turcească; dar este foarte priceput la viclenii şi şiretenii, nestăvilit de legi, nestatornic şi din fire crud, aplecat spre desfrîu, dispreţuitor de sfaturi, repezit şi (după spusele mitropolitului de Tîrnovo[48]) netemător de dumnezeu.

Peste opt sau zece zile, palatinul îşi va trimite fiul, în vîrstă de 12 sau 13 ani, să cîrmuiască Ţara Românească, şi i-a dat ca sfetnici doi senatori catolici din Transilvania împreună cu alţi doi nobili, de unde se poate înţelege că nu prea se gîndeşte să se întoarcă în ţara aceea. Am propus baronului Ungnad[49] care a sosit ieri aici şi a fost primit drept comisar al împăratului, — cu toate că n-are scrisori şi nici vreo însărcinare oficială din partea maiestăţii sale imperiale — că ar fi bine să caute a-l lămuri pe palatin că nu e nici în folosul lui, nici al împăratului, nici al binelui obştesc să încredinţeze o ţară ameninţată de atîţia duşmani conducerii unui copil, ci că e nevoie să fie apărată şi condusă de palatinul însuşi şi, pentru a-l

---

[44] Toată această teamă pentru catolicism era fără temei, Mihai fiind dispus să-i acorde toată solicitudinea.

[45] *V<estra> S<ignoria> Ill<ustrissi>ma.*

[46] Este vremea cînd papa protesta contra numirii lui Ungnad drept comisar ca fiind eretic!

[47] Era vorba să fie declarate religii *acceptate*, după formula aplicată în trecut în Transilvania, confesiunea catolică, cea ortodoxă şi cea luterană, înlăturînd pe cea ariană şi cea calvină.

[48] Dionisie Rali care, primit cu toată cinstea de Mihai la curte, nu pregeta să-l ponegrească.

[49] David Ungnad, consilier aulic şi unul dintre cei doi comisari imperiali.

îndupleca, să i se promită că oricînd[50] va lăsa Transilvania liberă maiestății sale imperiale, va primi ca răsplată domenii în Germania.

Pînă acum v-am arătat, cu multă durere în inimă, diferitele întîmplări petrecute în această provincie; acum trebuie, cu multă amărăciune în suflet și multe lacrimi să vă dau seama despre nefericita moarte a cardinalului și detențiunea fratelui său, Ștefan, în Șimlău[51]. Domnul cardinal a trecut în secuime (cum am spus mai sus), pentru a-și spori oastea și a-și încerca încă odată norocul cu voievodul; dar țăranii secui, aflînd de venirea sa, îi întinseră o cursă[52], ascunzîndu-se într-un loc foarte îngust, unde nu se puteau ajuta călăreții unii pe alții; primul rînd din cei 100 de călăreți care se aflau cu cardinalul au luat-o la fugă, ceilalți au fost nevoiți să descalece; între aceștia era și cardinalul; cu un singur om lîngă sine, a luat-o la fugă printr-o pădure, unde pînă la urmă, a fost ucis de patru țărani ticăloși, care i-au tăiat capul. Capul împreună cu trupul au fost aduse aici și m-am îngrijit cu tot dinadinsul, nu numai ca acel cap să nu fie înfipt pe ziduri, ci ca domnia sa ilustrisimă să fie înmormîntată cu cea mai mare cinste, și l-am înduplecat și pe palatin, care mi-a promis că va însoți și el mortul la groapă, iar duminica viitoare sper cu ajutorul lui dumnezeu că se vor celebra funeraliile[53]. //

Aceia care sînt de partea Báthoreștilor par să nu fie mulțumiți de mine, susținînd, pe de o parte, că dacă eu nu împiedecam pacea cu turcii, nu s-ar fi întîmplat aceasta, iar pe de altă parte se plîng că eu am spus că împăratul nu-l va supăra pe cardinal atîta timp cît vor dura tratativele începute cu aprobarea stăpînului nostru și că palatinul a pus straje la casa mea și spune că vrea să-mi dea o bună escortă pînă la granița țării. Acum mă trudesc să înduplec pe palatin să-i dăruiască viața lui Ștefan[54].

---

[50] *Ogni volta.*

[51] *Somlyo.*

[52] *Imboscata.*

[53] Și aici Malaspina își exagerează sentimentele față de A. Báthory, precum și propriile sale inițiative, pe de o parte, pentru că era acuzat a fi contribuit la prăpădul lui A. Báthory. pe de altă pentru că papa arătase întotdeauna o mare afecțiune acestuia pe care îl cunoscuse în Polonia, în vremea nunțiaturii sale la curtea lui Ștefan Báthory.

[54] Observație identică.

SCRISOARE CĂTRE CARDINALUL CINZIO ALDOBRANDINI[55]

1599 noiembrie 14, Alba Iulia

[Explică lunga sa tăcere] dar să știe domnia voastră ilustrissimă că dacă nu voiam să-mi primejduiesc viața, nu puteam face altceva decît să mă abțin de a scrie. Nici acuma nu aș putea-o face de n-ar fi prilejul [plecării] domnului Ungnad care a fost trimis de aici de către acest palatin [= domn] mai iute decît ar fi dorit, și bănuielile la care a intrat palatinul în urma venirii acelui domn s-au întors și asupra mea. Astfel că azi mi-a pus în vedere de două ori că este nevoie de mine la Roma și că trebuie să plec pînă în două zile. Și cum am arătat că aș dori să asist la înmormîntarea cardinalului, mi-a răspuns din nou că este nevoie ca eu să plec, și așadar mă voi porni la drum peste două zile. p. 366

Senatorii și nobilii care s-au adunat pentru dietă, au intrat la bănuială

[55] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de Veress în *Relationes*, pp. 366—367. Această scrisoare poartă aceeași dată ca cea adresată papei.

că Mihai nu vrea ca să fie de față la acea dietă trimișii împăratului sau un slujbaș al stăpînului nostru [papa] pentru că și-ar fi propus a stîrpi acolo întreaga nobilime și de aceea ei sînt plini de teamă și de tristețe. Cînd Ungnad i-a spus acestui Mihai că potrivit cu dorința sa, maiestatea sa cezaree îi poruncise lui Basta ca să vină cu armata sa din Ungaria Superioară în ajutorul său, și că acela se și afla la Satu-Mare, el a răspuns: Aș fi preferat ca ajutorul maies-
p. 367 tății sale cezaree să-mi fi venit la timp, căci dacă pierdeam lupta // nu pierdeam numai viața și stăpînirea, dar împreună cu mine piereau toți cei ce țineau de mine. Acum cum stau în pace cu turcul, cu maiestatea sa cezaree și cu ceilalți vecini, și mă aflu înăuntrul acestei țări, ar fi bine ca armata împăratului să stea deoparte.

A încercat amintitul Ungnad diferite căi pentru a-l face pe palatin să se declare cu privire la determinarea autorității[56] pe care trebuie să o aibă împăratul în această țară, dar acesta nu a vrut să se pronunțe în nici un chip; nu știu de loc ce va face cu mine mîine la audiența pe care o voi avea.

[Roagă să i se trimită de către papă un subsidiu pecuniar care să-l scoată din marea lipsă în care se află][57].

Împăratul a pus să i se plătească lui Mihai 25 000 de taleri.

[Într-o notă se dă un rezumat al scrisorii lui Malaspina citită la Vatican la 20 decembrie în consistoriu ... din care redăm următoarele:] Spune monseniorul Malaspina că se află pe lîngă [domnul] român, bine tratat și onorat cu o gardă pentru apărarea sa, fiind în nesiguranță din partea nobililor transilvani care îi atribuie lui vina venirii neașteptată a Valahului spre marea lor pagubă, din cauza promisiunilor sale cît trata cu cardinalul că nu vor fi tulburați ... etc. [și deci cel mai bun lucru pentru el este să plece cît mai curînd].

---

[56] *Al particolare dell'autorità.*

[57] De pus în legătură cu pretinsul jaf de care a suferit, fiind păgubit cu 600 de ughi. Vezi mai sus, scrisoarea către papă, n. 38.

[RELAȚIUNE FĂCUTĂ LA CEREREA LUI BASTA][58]

1599 decembrie 3 [Cașovia][59]

Cred că este foarte necesar ca maiestatea sa p. 310
să cunoască ce am discutat cu domnul în ultima mea întîlnire și convorbire cu el. Mă voi sili să amintesc totul, punct cu punct.

Îi spusesem domnului că eu cred și socot că ar fi spre folosul intereselor sale și al unei liniști demne[60] dacă el ar declara cît de curînd și ar face cunoscut fără altă zăbavă a cui ar vrea el să fie Transilvania: a sa, sau cumva a împăratului, și dacă ar vrea ca ea să fie a acestuia, sau a sa, în ce fel

[58] Traducerea s-a făcut după textul latin publicat de V e r e s s, *Documente*, V, pp. 304—312.

[59] Acest text a fost scris sub directa inspirație a lui Basta chiar la Cașovia, sediul acestuia, și este adresat, de fapt, împăratului. Mihai este acuzat de nestatornicie, este amintit jurămîntul său de credință față de Andrei Báthory etc. și, în sfîrșit, se ajunge la păcatul cel mai mare: el este schismatic, fiu al unui ortodox, adică al unui dușman îndîrjit al numelui latin [pp. 304 . . . 307].

[60] *Tranquillitati praeclarae.*

[ar fi să fie] şi în ce condiţii? Iar el mi-a răspuns că vrea să vorbească cu mine în particular şi fără să mai fie alţii de faţă, doar noi doi singuri, şi că el vrea (ca să mă folosesc chiar de cuvintele sale) să-mi arate tot ce are în suflet[61]. Dar cînd am venit la el în acea speranţă, am văzut că acolo nu este vorba de o întrevedere particulară ci de o discuţie şi audienţă publică, fiind de faţă senatorii transilvani şi români. De aici am înţeles că omul tergiversează şi umblă cu ocolişuri şi că nu vrea să vorbească cu
p. 311 mine de cele ce are în gînd; din acea oră // am hotărît să nu mai vorbesc cu el despre acest lucru. Dar cînd m-a rugat şi mi-a spus ca să rog şi să înduplec pe sanctitatea sa ca să-l ajute cu subsidii băneşti şi să intervină pentru ca regii: şi cel catolic, şi cel prea-creştin[62] şi ceilalţi principi şi dinaşti creştini să-i dea ajutoare şi subsidii, i-am răspuns că nu poate spera vreun ajutor de la sanctitatea sa sau de la principii amintiţi, dacă el nu se înţelege cu împăratul în privinţa Transilvaniei şi dacă nu îi dă satisfacţie în chestiunile ce ţin de ea... pentru că persoana împăratului reprezintă toată împărăţia creştină ... etc. etc.

La aceste cuvinte, deşi după cum am putut deduce din glasul, privirea şi cuvintele sale, nu îi prea surîdeau cele ce îi spusesem, a răspuns totuşi că va trimite cît de curînd o solie solemnă la împărat şi că el însuşi se va supune maiestăţii cezaree. Ajuns chiar la punctul acesta[63], episcopul numit al Transilvaniei[64], care atunci făcea pe tălmaciul, mi-a spus aceste cuvinte: *Praeveniri cuperet Palatinus*[65]. Şi cum nu prea înţelegeam ce vrea să spună şi nu mă dumeream îndeajuns, l-am rugat să-mi arate mai deschis gîndul domnului. Atunci acela mi-a spus; „Cum domnul şi-a expus starea, sîngele şi viata pentru ocuparea Transilvaniei şi a întîmpinat primejdii, ar dori ca maiestatea sa să-i mulţumească şi să-i confirme titlurile pe care şi le atribuie el însuşi“. Iar după aceea[66] mi-a spus că domnul a hotărît să-i ofere împăratului acea ţară prin solii săi, dar — după cum a putut el să deducă şi să-i pătrundă gîndul — cu următoarea subtilitate înşelătoare şi viclenie ascunsă, după cum ar argumenta domnul[67]: Ţara pe care eu hotă-

---

61 *Necnon etiam sese mihi (ut ipsissimis verbis utar) cum uno solo corde velle declarare.*

62 Adică regele Spaniei şi cel al Franţei.

63 *Hoc ipso temporis puncto.*

64 Dumitru Naprágy era *episcopus electus*, adică nu încă introdus în jurisdicţia sa episcopală. El fusese numit cancelar al Transilvaniei.

65 Domnul ar dori să fie întîmpinat (adică să nu facă el primii paşi).

66 Adică în particular, după audienţă.

67 Nu este prea limpede dacă alternativa naivă care i se atribuie lui Mihai i se datoreşte lui Malaspina sau episcopului Naprágy. Din faptul însă că Malaspina crede că întreaga problemă s-ar putea rezolva prin bani (vezi mai sus, n. 20) reiese că întregul raţionament îi aparţine lui. Ipoteză confirmată cu prisosinţă de identitatea de stil dintre aceste speculaţii şi cele adresate de el la Roma în 1595, în legătură cu ocuparea Moldovei de către Zamoyski (*Hurmuzaki*. XII, p. 216—217).

răsc să o ofer împăratului, acesta ori o va primi, ori nu o va primi. Dacă o va primi, atunci înainte de a i-o reda şi a pleca din ea, voi cere de la el atîta bănet cît îi va fi greu şi peste mînă să-mi plătească, şi îi voi pretinde plata tuturor cheltuielilor şi a tuturor spezelor făcute de mine pentru ocuparea Transilvaniei şi voi zice că se ridică la un milion de florini. Şi dacă atunci împăratul nu va voi să primească ţara din cauza acestor greutăţi băneşti, şi mi-o va lăsa, şi va voi după aceea // să trateze cu mine p. 312
despre o legătură de alianţă, eu cred şi ştiu că în aceste tratative situaţia mea va fi mai bună [ca a lui] şi eu voi avea superioritatea din faptul că împăratul însuşi a refuzat ceea ce i-am oferit. De aceea va fi mai bine pentru mine să-i propun eu lui condiţiile pe care le voi voi eu, decît să primesc condiţiile pe care le va fi voit el. — Fără îndoială că acela care va considera lucrurile cu luare aminte va vedea lesne că în aceste tratative se vor mai ivi alte greutăţi şi mai mari.

[Urmează expunerea unui sistem garantat pentru a neutraliza pe domn: împăratul să-i dea titluri goale avînd grijă să-l lipsească de orice putere reală. Sînt formulate 12 puncte menite să limiteze toate posibilităţile domnului. În sfîrşit este enunţat şi un precept universal valabil pe care îl redăm.]

Dar mai înainte de toate, ceea ce mi se pare că este necesar, şi cît se poate de necesar, este că domnul nu trebuie să fie întărîtat decît numai dacă poate să fie tot atunci şi doborît, căci altminteri din două una, sau vede că împăratul nu poate să-l doboare şi astfel îi dispreţuieşte forţele, îi nesocoteşte puterea şi nu ţine seama de el, şi din semeţ se face şi mai semeţ, sau dacă ar începe să se teamă, va fugi la turci şi se va oferi şi arăta gata [să-i ajute] să ocupe Ungaria Superioară[68].

---

[68] O notă a editorului arată că textul a fost scris în grabă la cererea lui Basta, spre a fi trimis la Praga. O copie a fost expediată cardinalului Cinzio la Roma.

[PLECAREA DIN TRANSILVANIA][69]

p. 368 *1599 decembrie 4, Cașovia*

Eu am plecat în ziua de 18 ale lunii trecute din Alba Iulia însoțit de un om al voievodului și de 400 de călăreți unguri veniți cu Ungnad și Forgacs [Sigism.] și rugat de acești domni am trecut prin Șimlău [Somlyo] unde am regăsit pe Basta, pe guvernatorul Oradiei [Paul Niary] și mai mulți colonei și alte persoane însemnate și le-am făcut o dare de seamă cuprinzătoare și amănunțită[70] a stării în care am lăsat Transilvania.

Basta, socotind firea palatinului și felul comportării sale pînă acum, a ajuns la părerea că maiestatea sa trebuie să folosească forța pentru a-l alunga din Transilvania și nu a fost posibil să fie clintit de la această convingere... Zicea că nu va cere împăratului [pentru aceasta] decît 8 000

[69] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de V e r e s s — *Relationes*, pp. 368—371.

[70] *Copiosa et distinta.*

de soldați. Ungnad și alți cîțiva erau de altă părere, anume să nu ajungă la luptă ci să se purceadă pe calea tratativelor pașnice[71]. Eu, pentru a împăca părerile unora și altora, văzînd mai ales că între ei se nasc neînțelegeri primejdioase, sub motivul că Ungnad[72] a fost arhitectul tragediei provocate în Transilvania, la care Basta s-a opus într-una, am propus să se admită calea tratativelor, dar să nu rămînă armata la hotarele Transilvaniei ci să fie împinsă din loc[73] pentru a ușura mai mult tratativele și dacă nu ar reuși bine aceste [tratative], atunci se va putea recurge la arme. Au trimis și unul și altul scrisoare la împărat și așteaptă hotărîrea sa; și Ungnad a vrut să mă însoțească pînă aproape de orașul acesta [Cașovia] pentru a pătrunde mai bine starea lucrurilor cît și părerea mea, și eu i-am dat în această privință deplină satisfacție. [Malaspina trimite o copie a *relațiunii* și a *părerii* sale[74] spre a fi comunicate împăratului „care se va bucura mai puțin după ce le va fi citit decît s-au bucurat miniștrii creduli ai împăratului." // Se plînge de ușurința cu care au fost primite întrebările p. 369
sale la Viena cu privire la ofertele lui Mihai către împărat de a ocupa Transilvania. Dacă voiau să se răzbune cu ajutorul unui schismatic contra cardinalului, trebuiau să-l anunțe pe el ca să plece sau să-și retragă făgăduielile făcute cardinalului (!) ... etc.]

Cetatea Chioar s-a predat palatinului ... etc.
// [Hust va primi o garnizoană imperială ... etc.] p. 370
[Singura cale de a-l scoate pe Mihai din Transilvania e ca Ieremia să recurgă la tezaurul pe care l-a tot adunat de cînd se bucură de pace, ... *con la sponda de Polacchi* lipsindu-l pe Mihai de cei 3 200 de cazaci pe care îi are la el].

[Pe drum a regăsit carele care transportau la palatin tezaurul principelui Sigismund care] — după cum mi-a spus senatorul căruia i-l încredințase Sigismund — se poate urca la 100 000 de ughi. Iar el [Sigismund] se află p. 371
la cancelarul Poloniei [Zamoyski] sărac, nenorocit și lipsit de orice ajutor ...

---

[71] *Togata trattatione.*

[72] Ungnad se certase cu Basta înainte de a merge la Alba Iulia. Acum este redată acuzația pe care i-o aduce Basta cu prilejul acestei întîlniri.

[73] *Impinguasse.* Termen ce nu se potrivește cu contextul. Desigur că sensul adevărat trebuie să fie acela al verbului latin *impingere*, a împinge. Dar nu se arată încotro trebuiau împinse trupele lui în timpul negocierilor, înainte sau înapoi. Nu se înțelege cum o asemenea mișcare, fie într-un sens, fie în altul, ar fi favorizat negocierile, căci Mihai ar fi răspuns cu forța la o intrare a lor în Transilvania.

[74] *Relatione et voto.*

VALENTIN WALAWSKI

(? — după 1601)

*

Valentin Walawski, care a comandat un polc de 700 de cazaci din oastea lui Mihai Viteazul în lupta de la Şelimbăr, era un nobil polon, nepot al lui Andrei Taranowski, al cărui alt nepot, Lubieniecki, fusese trimis de acesta în Ţara Românească în ajunul atacului turcesc din august 1595. Legăturile domnului cu fostul sol al regilor poloni la Poartă aveau un îndoit rost. Pe deoparte puteau ajuta la stabilirea unui contact între domn şi conducerea republicii polone, pe de alta erau foarte folositoare la năimirea de mercenari pentru domn. Andrei Taranowski pe lîngă alte servicii pe care le făcea vechiului său prieten, lua o parte activă la aceste înrolări, recrutînd voluntari de pe moşiile sale pe care îi trimitea domnului sub comanda nepoţilor săi. Ecoul trezit de aceste chemări a fost destul de puternic pentru ca să se dea în Polonia o serie de decrete, interzicînd ieşirea din ţară a unor asemenea elemente, precum şi orice adunări sau pregătiri în vederea unor înrolări pentru ţinuturi din afara hotarelor republicii polone. Totodată era întărită paza la frontieră pentru a opri trecerile lor impetuoase spre tabăra domnului. Aceste măsuri aveau să aducă o piedică serioasă la sporirea oastei domnului.

Cît privește rolul de intermediar politic al lui Taranowski, el se adresa mai ales puternicii partide a marii nobilimi ostile liniei urmate de cancelarul Zamoyski. Încă din vremea interregnului care precedase alegerea lui Sigismund al III-lea Wasa, se produsese o sciziune însemnată între susținătorii lui Maximilian de Habsburg, care a și fost ales rege, și șleahta condusă de Zamoyski, care l-a luat prizonier și l-a silit să renunțe la coroană. Andrei Taranowski fusese unul dintre partizanii candidatului astfel înlăturat. Dealtminteri, chiar în sînul dietei polone, Mihai Viteazul se bucura de sprijinul partidei adverse cancelarului Jan Zamoyski și politicii sale, avînd în frunte pe primatul Karnkowski, Sebastian Lubomirski, Mnizech, voievodul de Sandomir și voievodul Kievului, Constantin de Ostrog. Astfel stînd lucrurile, este probabil că eventualul concurs al lui Taranowski nu putea avea vreo eficacitate la cancelar, care de fapt conducea direct toată politica statului, regele avînd un rol mai mult formal. Dar el putea să cîștige adeziunea membrilor dietei împotriva politicii constante a lui Zamoyski, exemplificată prin amestecul polon în Țara Românească, prin îmbierea de voluntari nobili poloni de către Ieremia Movilă pentru așezarea lui Simion Movilă în locul lui Mihai. Andrei Taranowski preconiza încă de cîțiva ani adoptarea unei formule de împăciuire cu Mihai Viteazul. În iulie 1597, după ce Mihai obținuse trimiterea de trupe imperiale în Țara Românească, el vine însărcinat cu o misiune tainică din partea cancelarului: anume sugestia de a renunța la ajutorul militar habsburgic, primind în schimb o trupă de 2 000—3 000 de ostași poloni. Domnul însă a refuzat această ofertă. Înfrîngerea cardinalului, omul lui Zamoyski, a însemnat, desigur, un insucces flagrant pentru acesta din urmă. După instalarea sa la Alba Iulia, Mihai Viteazul l-a poftit la el pe Andrei Taranowski, stîrnind prin aceasta bănuielile observatorilor imperiali, în ciuda faptului că acest nobil polon fusese unul dintre partizanii cei mai convinși ai arhiducelui Maximilian.

Dar de astă data Andrei Taranowski a întîrziat să răspundă la apel, în vreme ce domnul îl aștepta nerăbdător cu un cal frumos și cu zece butoaie din vinul cel mai bun. De aceea, probabil a pornit spre el un curier plătit de domn, ducîndu-i o scrisoare a lui Valentin Walawski care conținea și o chemare discretă a lui Mihai Viteazul. O lună exact după expedierea acelei epistole sosea în Transilvania Taranowski, pe care Mihai avea să-l rețină mai multă vreme pe lîngă sine, luîndu-l cu sine împreună și cu comisarii imperiali în drumul său pe la orașele Transilvaniei din luna martie. Am crede deci că scopul principal al trimiterii curierului fusese acesta. Dar cu acest prilej se mai putea realiza și altceva: trimiterea unui fel de scrisoare circulară, care să preamărească rolul polonilor în lupta de la Șelimbăr, subliniind și favoarea deosebită de care ei se bucurau la domn și perspectivele strălucite ce se deschideau în fața ostașilor care ar veni să-i slujească. Totodată, erau indicate și intențiile domnului cu privire la legăturile dorite de el cu Polonia. Se observă asemănări reale între povestirea luptei cu cardinalul și versiunea autorizată a desfășurării evenimentelor formînd baza expunerii făcută de solii lui Mihai la împăratul Rudolf al II-lea, precum și cea a lui I. Darahi. În textul său, Walawski dă o descriere vie a luptei de la Șelimbăr, stăruind mai mult asupra rolului polonilor și a recompenselor primite. Abia un an după acest triumf, îl aflăm printre cei ce se grăbesc să-și cîștige iertarea cancelarului, alergînd la el după înfrîngerea lui Mihai în Țara Românească, și predîndu-i o cutie cu

corespondenţa domnului. Asupra acestor împrejurări vezi rapoartele din volumul de faţă, precum şi lucrarea lui I. Corfus, *Mihai Viteazul şi Polonii*, Bucureşti, 1939. Scrisoarea cuprinsă aici a fost publicată de A. Veress în *Documente*, vol. V, pp. 332—337, după originalul din Muzeul Czartoryski de la Cracovia, însoţită şi de o traducere românească. A. Veress a mai publicat şi o versiune germană contemporană a textului polon al lui Walawski (*ibidem*, pp. 362—366). Un fragment în versiune latină se află cuprins într-un text scris din inspiraţia arhiducelui Maximilian înainte de 18 februarie 1600 (*Hurmuzaki*, XII, pp. 713—714). Este partea din scrisoare în care este vorba de favoarea arătată de domn polonilor şi de gîndul unei apropieri de Polonia. Acest text mai conţine trei fraze finale, care lipsesc din cel polon folosit la redarea versiunii româneşti, şi care au fost adăugate de noi în paranteză la locul corespunzător.

SCRISOARE CĂTRE ANDREI TARANOWSKI[1]

1599 decembrie 14 Turda?

Faptul că Matia[2], sluga domniei voastre a fost reținut aici atîta vreme, nu are altă pricină decît că la noi în Țara Românească au fost pretutindeni mari tulburări, și ne aflam aproape lipsiți de nădejde de țara noastră. Așadar din pricina multelor pericole de la noi el nu putea pleca. Acum cînd cu ajutorul lui Dumnezeu e ceva liniște, a fost lăsat de către milostivenia sa principele, dîndu-i cîteva zeci de galbeni cheltuială de drum.

Cred că este nevoie să vă dau de știre cum ne-a mers în aceste vremuri. La început în iunie am stat mereu călări ca să putem porni la luptă oricînd, deoarece turcii au făcut lîngă Giurgiu la Dunăre, un pod, gata p. 333

[1] Traducerea s-a făcut după textul polon publicat de I. Veress, *Documente*, V, pp. 333—337, folosindu-se și traducerea românească (pp. 337—340) cu mici modificări.

[2] Rezultă din cele spuse că omul lui Taranowski fusese trimis la domn înainte de luna iunie, deoarece știrile trimise acum încep din acest moment.

să-l lase peste Dunăre. Mihai Vodă aștepta cu mare bucurie oștile turcești, voind să se măsoare cu ele, dar nu știm din ce pricină n-au înaintat pînă la noi. Și astfel am petrecut toată vara așteptînd pe turci în lagăr, gata de luptă căci veneau zvonuri la Mihai Vodă și spionii aduceau știri că împăratul turcilor poruncise lui Ieremia — voievodul Moldovei — să-și așeze pe fratele său Simion în scaunul Țării Românești, pentru care lucru trebuia să fie ajutat de către nobilii poloni cu soldați leși. Ne-a sosit și veste că hatmanul de cîmp[3] al Coroanei polone a plecat cu oastea în ajutorul lui Ieremia pentru a pune pe Simion în scaunul Țării Românești. Noi stăteam în tabăra de pe lîngă rîul Buzăului, cu o parte a oștirii, iar cealaltă oaste stătea lîngă Siret, la „Czytnik"[4] nu departe de Rîmnic. Apoi i s-a adus lui Mihai Vodă știrea cum că principele Cardinal Andrei Báthory i-a reținut banii ce-i fuseseră trimiși de către împăratul creștin și de către papă cu care el ar fi trebuit să ne plătească soldații. În oastea noastră a fost mare zarvă din pricină că Mihai Vodă nu avea bani cu ce să ne plătească. Apoi răposatul Báthory[5] i-a oprit și a doua oară banii ce-i fuseseră trimiși de Papa prin legatul Malaspina[6], cu care bani el ar fi trebuit să-și adune oameni și să-și întocmească oastea. În această vreme, Ieremia vodă[7] trimise un om la Mihai Vodă ca să lase Țara Românească în seama fratelui său, iar Ieremia avea oastea gata, ca și Andrei Báthory, care de asemenea trimisese un om la Mihai Vodă ca să-i lase lui Țara Românească,
p. 334 să-i facă jurămînt de supușenie și să înceteze lupta contra turcilor. El // slobozi curînd de plecare pe solii Cardinalului Báthory, zicînd: „că pînă ce nu-i vor arunca pămînt peste ochi, nu va înceta să lupte cu

---

[3] Stanislaw Zolkiewski. Vezi biografia sa în volumul de față.

[4] Poate Jidenii la nord de Rîmnicul Sărat, dar nu așa aproape de Siret.

[5] Cardinalul Andrei Báthory. S-ar părea că aici este o suprapunere cu gestul lui Sigismund Báthory din anul precedent. Vezi și V e r e s s, *Documente*, V, pp. 219—220.

[6] Vezi biografia sa în volumul de față.

[7] Misiunea lui Csomortány este destul de nelămurită. Asupra realității sale nu încape nici o îndoială. Îndoielile încep cînd este vorba de stabilit de cine anume a fost trimis. Legăturile strînse și constante ale lui Csomortány cu domnul Moldovei și tîlcul mesajului adus îndreptățesc, oarecum, interpretarea lui Walawski, că el ar fi fost emisarul acestuia. Dar el a fost trimis de cardinal. Este probabil că însărcinarea dată lui Csomortány avea un caracter mai mult *particular*. El trebuia să-l sperie pe Mihai, invocînd poruncile turcilor, pentru ca acesta să plece din Țara Românească. *Oficial*, cardinalul ignoră oarecum demersul lui Csomortány, trimițînd curînd după aceasta pe delegații săi care să-i ceară domnului jurămîntul de credință. Așa rezultă și din scrisoarea lui Mihai către Ieremia Movilă, din 20 decembrie 1599 (P. P. P a n a i t e s c u, *Documente privitoare la istoria lui Mihai Viteazul*, București, 1936), Báthory a trimis mai întîi pe Toma Csomortány, cu somația de a părăsi Țara Românească, și mai apoi doi nobili *(dwoch panov)* „ca să fie cu dînșii așezămînt și să întărim jurămîntul, și ca să fim prieteni, așa cum am fost cu dînșii mai înainte" (p. 97). Vezi și N. I o r g a, *Istoria Românilor*, V, p. 333. În nici un caz nu a fost o acțiune simultană sau dublă, cum crede Walawski, destul de contradictoriu.

turcii, deoarece a jurat împăratului creștinilor că îl va ajuta împotriva lor". „În ceea ce privește lăsarea domniei nu-mi las nimănui țara și moșia, pînă ce nu mă vor smulge de acolo, tîrîndu-mă de picioare".

În această vreme, Cardinalul Andrei Báthory adună o dietă la Cluj. Mihai Vodă știa că în această dietă se vor sfătui între ei despre el. Apoi veniră și spioni, aducîndu-i vestea că turcii au trecut Dunărea în țara sa, că voievodul moldovean a pornit de partea cealaltă cu oaste împotriva țării sale și că hatmanul de cîmp al Poloniei se apropia de Țara Românească cu polonii trimiși în ajutorul lui Ieremia. După aceea Mihai văzînd că are vrășmași în toate părțile, s-a înțeles cu rotmiștrii și polcovnicii poloni care erau acum peste 4 000 pe lîngă dînsul. Se strămută cu întreaga sa oaste peste munți în Ardeal, fără să fi spus ceva despre scopul său ungurilor ori celorlalte neamuri, afară de poloni[8]. Și astfel, luîndu-și cu sine soția, copiii și toate comorile pe care le avea, am ajuns în octombrie lîngă Brașov, pe care l-am luat cu meșteșug și dibăcie[9]. Atunci s-a înțeles cu domnii mai cu vază ai secuilor[10], cărora le-a făgăduit înapoierea libertăților lor mai vechi primite de la regele Matias și le-a îngăduit să-și ucidă stăpînii, așa cum mai făcuseră cu cîțiva ani mai înainte și sub domnia lui Sigismund[11] Báthory. Apoi toți secuii au trecut de partea lui, aducîndu-și oastea lor mare la Mihai. După aceea, secuii și ungurii au ocupat cu dibăcie puternica cetate a Făgărașului. Apoi au venit lîngă Sibiu. Cînd Andrei Báthory află că Mihai a ocupat Brașovul și Făgărașul, trimise pe nunțiul papal, Malaspina[12], la dînsul, cerîndu-i să se retragă de bunăvoie făgăduindu-i că va primi banii trimiși de împăratul creștin și de papă pentru soldați; i-a mai făgăduit în afară de aceasta să-i dea din chiar banii săi ca să-și poată plăti soldații pe trei luni. După care Malaspina mai susținea că împăratul creștinătății i-a încredințat solia ca Mihai să părăsească de bunăvoie Transilvania. Mihai îl întrebă, însă, dacă are despre aceste lucruri scrisori de la împărat către el, și cînd Malaspina îi spuse că el e un nunțiu papal și că îl poate crede și fără scrisori, Mihai îi răspunse: „Pe tine te-a trimis sfîntul Părinte să te îngrijești de treburile duhovnicești, iar nu de cele vitejești și te sfătuiesc să-mi părăsești tabăra fără răgaz; de nu, vei fi păzit de 200 // de pedeștri pînă ce mă voi răfui cu țara p. 335
aceasta, deoarece pe a mea mi-am pierdut-o"[13].

---

[8] Afirmație menită să capteze simpatiile acestora.

[9] Adică fără luptă. Formulă folosită și pentru ocuparea Făgărașului.

[10] Șefii secuilor liberi.

[11] Este vorba de mișcarea secuilor de la începutul anului 1596, ca urmare a călcării flagrante a făgăduielilor făcute de Sigismund secuilor în preajma campaniei de la Dunăre.

[12] Pentru intervenția amintită, vezi versiunea sa din volumul de față p. 157 ș.u.

[13] Walawski suprapune aici două momente deosebite: cel al întîlnirii cu Malaspina, care s-a încheiat cu fixarea unei noi întîlniri pe a doua zi de dimineață (care nu a mai avut loc), și cel al concedierii lui Malaspina dintr-o fază ulterioară, pentru a-l împiedica să

După ce a plecat nunţiul, a venit Cardinalul[14] cu oştile sale şi şi-a aşezat tabăra lîngă Sibiu, nu departe de aceea a lui Mihai Vodă. A doua zi, adică la 27 octombrie, dimineaţa, a şi început aşezarea oştilor de amîndouă părţile. Mihai, îşi rîndui oştile astfel: Mai întîi împărţi pe poloni în două corpuri pe care le-a pus pe amîndouă flancurile oştirii sale; între ele ca trupă a treia a pus pe ungurii săi, pe haiduci (numiţi Szabadlegények) cu artilerie; ca trupă a patra a aşezat în dosul acestor haiduci cîteva mii de ostaşi cu suliţe, şi ca trupă a cincea a pus pe moldoveni în număr de 2 500 la marginea acestor ostaşi. Mai în spatele moldovenilor, a pus o trupă mare de secui. Oastea a fost rînduită de Mihai însuşi, după care s-a aşezat cu copiii şi cu soţia sa în spatele acestor oşti împreună cu 3 000 de pedestri aleşi şi 2 000 de călăreţi. Aşa stătea şi Andrei Báthory, principele Transilvaniei, după ce îşi rînduise oamenii. Dar în acest timp haiducii lui Mihai se aruncară asupra pedestraşilor lui Báthory şi, încăerîndu-se între ei, haiducii au fost respinşi şi au fost nevoiţi să se retragă. Atunci mi-a poruncit Mihai să lupt cu polcul meu de 700 de călăreţi cazaci din Polonia. Am înaintat cu cazacii, asvîrlind înapoi pe pedestraşii lui Báthory. Acum am fost respins cu polcul meu de către ostaşii lui Báthory, şi din această cauză Mihai m-a ajutat cu suliţaşii săi. Cînd mi-au sosit ostaşii lui Mihai în ajutor, am împins îndărăt oastea lui Báthory. Lui Branicki[15] nu i-a îngăduit Mihai să intre în luptă, lăsîndu-l să stea pe loc cu cîteva mii de cazaci. Atunci o ceată mare de unguri ai lui Báthory a aruncat iarăşi pe oamenii lui Mihai înapoi, aşa că au început să fugă. Acum, înainte ca să-mi dau seama s-a repezit Mihai însuşi la polcul lui Branicki şi l-a rugat să facă ce se cuvine unor viteji, zicînd că cinstea sa[16] stă în puterea lui Dumnezeu şi în a lor căci biruinţa e în mîinile lor. Atunci am înaintat cu polcul meu dintr-o parte şi domnul Branicki de cealaltă parte cu mare putere; ne-am luptat mult şi în sfîrşit, rupînd rîndurile vrăjmaşilor, am intrat după ei, în tabăra lor. Acolo a răsunat apoi semnalul retragerii.
p. 336 Mihai a poruncit pedestrimii // sale de sub comanda feciorului său[17], precum şi secuilor şi moldovenilor săi să se aşeze în dosul taberei ungureşti, căci se pregătea acolo de apărare. Apoi Mihai a poruncit oştilor sale să se aşeze iarăşi aşa cum erau la început; dar înserîndu-se şi lăsîndu-se noaptea, am stat rînduiţi de luptă şi au fost trimişi răniţii în tabăra noastră, pentru ca să-i ţinem în viaţă, pe cei care mai aveau zile.

---

uneltească cu duşmanii lui Mihai, cînd într-adevăr domnul i-a poruncit să plece pînă în două zile dacă nu vrea să rămînă prizonier. Malaspina s-a grăbit să treacă la Basta unde şi-a continuat intrigile înainte de a se întoarce la Roma.

[14] Andrei Báthory.

[15] Nobil polon, comandînd în oastea lui Mihai Viteazul un polc de cazaci. A murit în slujba lui în anul următor.

[16] A lui Mihai.

[17] Nicolaie-Pătraşcu.

Ungurii nu au fost nici cînd mai viteji ca atunci, căci lupta se purta de amîndouă părţile cu aceleaşi arme şi dacă nu era să fie cazacii mei, Mihai ar fi pierdut bătălia, deoarece oamenii din partea noastră erau chiar gata să fugă[18].

La căderea nopţii, îndată ce s-a făcut întuneric a fugit Báthory din tabăra sa în munţi spre Moldova, iar oamenii săi au părăsit îndată lagărul, după dînsul. De îndată ce s-a băgat de seamă că Báthory fugise, l-au urmărit secuii cu cetele lor. L-au ajuns din urmă într-un sat secuiesc[19], unde se refugiase numai cu trei inşi. Acolo a fost rănit la cap, de cineva cu o lovitură de secure. Apărîndu-se şi întorcîndu-se într-o parte a fost rănit la cap, la frunte şi la faţă. Îndată ce a căzut, i s-a tăiat capul, care a treia zi a fost dus cu rănile pe el la Mihai. Mihai a luat acest cap, a început să-l sărute plîngînd, iar acel care l-a adus a fost pedepsit cu moartea în faţa întregii sale oştiri. Apoi a trimis după trupul Cardinalului. La sosire, Mihai i-a ieşit înainte cu mare alai, cu întreaga sa oaste din Alba Iulia. Pe urmă, a cincea zi a însoţit trupul cu cinste mare pînă la mormîntul din biserica mare de la Alba Iulia. El însuşi ducea lumânarea după mort şi l-a îngropat acolo.

Apoi, după bătălie, s-au predat îndată Sibiul şi alte cetăţi şi oraşe; şi nobilii ardeleni au făcut jurămînt lui Mihai, în afară de oraşul şi de cetate Hust, care au primit oşti nemţeşti ce le-au ocupat pentru împărat. După bătălia cîştigată, Mihai ne-a dăruit nouă, polonilor şi ungurilor, leafa pe trei luni deodată pentru munca şi vitejia noastră şi pe luna a patra ne-a plătit banii înainte şi a făcut o lege înţeleaptă pentru întreţinerea noastră. E aşa de milostiv, cu noi, încît de se numeşte cineva polon, îl dăruieşte cu ceva, şi celui care vrea să-i slujească îi dă bani gata. Pe de altă parte cînd mergem la dînsul ne primeşte pe noi polcovnicii // şi rotmiştrii cu mare cinste; la masă şedem cu el şi nu ne priveşte ca un domn ci se poartă cu noi ca un tovarăş de luptă. Aproape nu trece o zi să nu ne dea nouă cîte ceva din al său, ca haine, blănuri scumpe, cît şi galbeni din care are mereu la el buzunarele pline. Nu se sgîrceşte cu banii şi la masă închină el pentru sănătatea slugilor sărace şi le dă chiar cu mîna sa mîncări, îndulcindu-le bine cu galbeni. p. 337

Vă mai spun domniei voastră că are bani de dat soldaţilor, deoarece a luat multe comori[20] rămase după Sigismund şi Andrei Báthory, care abia au putut fi cărate cu 24 de care. Acum se pregăteşte pentru iarnă să meargă împotriva Timişoarei şi la vară vrea să asedieze cetatea turcească.

---

[18] Formulare destul de ambiguă pentru a scoate în evidenţă meritele proprii şi isprăvile trupei comandate de el.

[19] Ulterior s-a pretins că Báthory ar fi fost ucis de români.

[20] Afirmaţie de natură să atragă înrolarea ostaşilor străini în armata lui Mihai.

Are de gînd să-şi mărite fata[21] cu un bărbat de seamă din Polonia şi să însoare pe feciorul său tot acolo. Vrea să se supună maiestăţii sale regelui Poloniei, să-i facă jurămînt de credinţă. Maximilian[22] a trimis la el să-i lase principatul Transilvaniei dar el n-a vrut să facă acest lucru, zicînd că pentru această ţară a curs sînge leşesc[23]; pe împăratul creştinătăţii vrea însă să-l ajute cît va fi în viaţă împotriva turcilor, aşa cum jurase altă dată; însă lui Maximilian nu vrea să-i lase Transilvania. Vrea să-şi trimită solii la maiestatea sa regele, la dietă, însă ar dori să fie mai bine primiţi decît acum trei ani[24]. Pe mine m-a întrebat unde zăboveşte domnia voastră în vremea aceasta, căci v-a pregătit un cal frumos împodobit, împreună cu zece vase din vinul cel mai bun. Şi se roagă doar de acest lucru, ca domnia voastră să-i concilieze[25] favoarea regelui. Dat la Turda în ziua de 24 decembrie[26] anul 1599.

---

[21] Domniţa Florica.

[22] Încă de la renunţarea dintîi a lui Sigismund (aprilie 1598), era socotit stăpînul legitim al Transilvaniei. Dar nici atunci şi nici după aceea nu a ieşit din inacţiunea sa.

[23] Afirmaţie menită să introducă ideea unei integrări în politica Poloniei.

[24] Adică în 1596. Urmează frazele omise din celelalte copii şi păstrate numai în fragmentul reprodus în *Hurmuzaki*, XII, pp. 713—714.

[25] ... *ut gratiam regis sibi D. V. consiliet* (= conciliet).

[26] Data (24 ianuarie) nu corespunde cu cea din textul polon (14 ianuarie), afară dacă s-ar socoti că este după calendarul nou, iar cea din textul polon după cel vechi. În celelalte texte nu este arătat nici un loc de expediţie a scrisorii. În colecţia lui Veress, V., p. 333, această lipsă este completată în paranteză cu precizarea Alba Iulia, căpătată pe cale de deducţie. Cum întreg acest final al scrisorii pare autentic, ar însemna că polcul lui Walawski se afla atunci la Turda.

ŞTEFAN BATHAZAR

(? — după 1604)

Nu cunoaştem amănunte biografice despre Ştefan Bathazar. Ştim doar că era paroh de Suceava şi că a intrat într-un conflict violent şi zgomotos cu episcopul Bernardino Quirini, împotriva căruia a îndreptat în martie 1604 plîngerea redată mai jos. Această reclamaţie trebuie confruntată cu plîngerea episcopului catolic, unde se arată stilul în care se desfăşurau aceste certuri, mergînd pînă la bătăi şi capete sparte. Faptele materiale arătate de Bathazar se potrivesc şi cu alte declaraţii contemporane, ce înşiră capetele de acuzare contra episcopului Quirini: căutarea comorii de la Suceava pentru Mihai Viteazul, judecăţile laice cu observanţii din Bacău şi participarea episcopului catolic la procesiuni religioase ortodoxe — după obiceiul catolicilor din Creta, de unde se trăgea episcopul, şi unde se ajunsese la anumite forme de convieţuire paşnică între creştini sub crunta apăsare a semilunei. În realitate, disciplina pe care încerca să o instaureze Quirini în sînul bisericii catolice din Moldova întîmpina rezistenţa parohilor, cărora le convenea mai bine un episcop polon absenteist, care să nu le tulbure socotelile.

Textul de față aduce o mărturie prețioasă, atît în privința condițiilor generale din Moldova unde se arată limpede trecerea treptată a catolicilor la biserica ortodoxă —, cît și în privința frămîntărilor interne ale clerului catolic din Moldova, nesupus unei autorități unice, ci sfîșiat de certurile dintre episcop și parohi de o parte, dintre același episcop și călugării misionari de alta, la care se mai adaugă certurile dinăuntrul aceluiași ordin: minoriții conventuali și minoriții observanți de care pomenesc nenumărate mărturii din secolul al XVII-lea. În această ambianță se desfășoară și o altă luptă pentru acapararea episcopiei catolice din Moldova de către biserica polonă. Anii de păstorire ai lui Quirini, și apoi ai lui Arsengo reprezintă un moment de rezistență la tendința cotropitoare a polonilor, ce aveau să-și impună în curînd episcopi nominali, a căror existență trebuia să complice încă și mai mult împrejurările bisericii catolice din Moldova. Cererea celor patru parohi ce iscăleau plîngerea lui Bathazar, de a se numi un episcop polon, indică încă din 1604 calea ce va fi urmată foarte curînd.

Textul lui Bathazar a fost publicat de B. P. Hasdeu în „Columna lui Traian" 1876, sub titlul *Documente inedite din biblioteca Doria—Pamfiliana din R ma relative la istoria catolicismului in România 1601—1606*, pp. 318—320.

De Bathazar s-a ocupat și Al. Sadi-Ionescu în *Bibliografia călătorilor străini*, pp. 105—106.

[RELAȚIE DESPRE STAREA CATOLICILOR DIN MOLDOVA][1]

1604 martie 30

... Eu Ștefan Bathazar, parohul de Suceava, în numele meu și a trei preoți de mir ființînd în Moldova, chemat de ei ca să merg la Iași pentru a scrie această scrisoare, mă îndrept rugător cu smerenie către sanctitatea[2] ta și-i fac cunoscute următoarele despre starea Provinciei Moldova și despre starea noastră. p. 318

Mai întîi, au rămas în Moldova cam 24 de biserici parohiale de rit roman în fostele două dieceze de Milcov și de Siret, deosebite de episcopia Argeșului[3], și acestea în afară de trei sau patru biserici, stau să se năruie

[1] Traducerea s-a făcut după textul latin publicat de Hasdeu în „Columna lui Traian", 1876: *Documente inedite din biblioteca Doria-Pamfiliana din Roma relative la istoria catolicismului în România 1601—1606*, pp. 318—320.

[2] Papa Clement al VIII-lea (1592—1605).

[3] Printr-o ciudățenie datorită necunoașterii împrejurărilor reale din țările noastre de către curia papală, noul episcop al Moldovei ce fusese numit în persoana lui Quirini purta titlul de episcop de Argeș.

p. 319 în curînd, în parte din cauza sărăciei locuitorilor apăsaţi de dări foarte dese, în parte din cauza lipsei de preoţi catolici, care // nu pot trăi[4] în zisa provincie Moldova (deşi unii au fost sfinţiţi de prea cinstitul episcop de Argeş în cursul ultimilor 40 de ani), deoarece nu există un episcop puternic care să ţină piept pentru ei domnului schismatic şi care să-i ajute. Căci adesea ni se întîmplă că pe cînd ducem sfintele taine <mergînd> cu căruţa sau călare la bolnavii aflători la două-trei mile <depărtare>, sau cînd mergem ca să botezăm copii în sate unde nu sînt preoţi, ni se iau cu silnicie caii de la căruţă de către „postarii" sau „tabelarii"[5] domnului sau ai boierilor. Şi astfel trebuie să lăsăm căruţa noastră pe drum, împreună cu <toate> lucrurile, sau să tragem singuri căruţa, ca să nu se prăpădească lucrurile. Prea cuviosul <episcop> de Argeş[6] nu spune nici un cuvînt domnului despre aceasta.

Pe lîngă acestea mai sîntem şi apăsaţi de sărăcie. Credincioşii catolici abia mai pot să mai dea ceva. Iar prea cinstitul <episcop> de Argeş, care trebuie să ne ajute, chiar el ne-a jefuit.

Patru <dintre> biserici, adică cele de Cotnari[7], Suceava[8], Roman[9] şi Baia[10] au nişte vii la Cotnari pe care domnul Ieremia ni le-a dat[11] nouă preoţilor, la cererea nobililor din Polonia[12], ca fiecare din ai noştri să primească dijma de vin a bisericii sale. Această dijmă a acestor biserici, pe care ne-a dat-o nouă de trei ani încoace, a fost cerută de la domn de către cuviosul <episcop> de Argeş şi a dobîndit-o pentru sine.

De asemenea prea cuviosul <episcop> de Argeş ca să facă placul domnului schismatic se amestecă în procesiunile publice şi în ceremoniile schismaticilor, îmbrăcat în veşminte episcopale, spre scandalul catolicilor noştri, care pînă în vremurile acestea rămăseseră nemolipsiţi[13] de riturile greceşti şi despărţiţi de ei prin aceste ceremonii publice[14]. El argumentează[15] aşa: că şi latinii din Creta <de sub>[16] obedienţa ponteficelui fac procesiuni împreună cu grecii; dar românii noştri[17] nu recunosc întîietatea lui Petru pontifi-

---

[4] *Subsistere.*
[5] Curieri.
[6] Bernardino Quirini
[7] *Cotnariensis.*
[8] *Sochaviensis.*
[9] *Romanensis.*
[10] *Baniensis.*
[11] *Concesserat.*
[12] Conducătorii de fapt ai „republicii" polone.
[13] *Immunes.*
[14] *Et his externis ritibus inter se divisi erant.*
[15] *Causam reddit suam.*
[16] Lacună întregită după sens.
[17] Obiecţia aparţine lui Bathazar.

celui roman, ci proclamă un alt patriarh odată cu papa[18]. Şi că acelaşi prea cuvios face faptele acestea fără vreun gînd bun a arătat Dumnezeu cît mai limpede, căci în mai multe rînduri[19] după terminarea acestor procesiuni a fost lovit de epilepsie la masa domnului în aceeaşi zi în care se făcea procesiunea. Unii dintre catolicii noştri se miră şi se întristează de lucrul acesta iar alţii, socotind că ei nu se deosebesc cu nimic de greci[20] (desigur, dacă episcopul lor se uneşte riturilor greceşti)[21], trec cu uşurinţă la greci, părăsind bisericile noastre. E de temut să nu treacă mulţi din ai noştri la schismatici dacă acest prea cuvios <episcop> al Argeşului pe care domnul l-ar reţine bucuros aici ar rămîne mai mult timp în Moldova.

Acelaşi prea cuvios <episcop> al Argeşului a învinuit de mai multe ori în faţa judecăţii românilor schismatici sau a episcopilor pe fraţii franciscani observanţi ai mănăstirii din Bacău (care de vreo 170 de ani au ajutat pe preoţii de mir şi au fost o podoabă a credinţei catolice în această provincie a Moldovei), de multe lucruri necuviincioase, şi apoi i-a alungat cu cea mai mare ocară, nu numai din mănăstire, ci chiar din provincie — primind <ajutorul> braţului secular al domnului schismatic, în timp ce toată provincia se minuna împreună cu noi de faptul acesta şi ne întristam ca unii ce fusesem lipsiţi de ajutătorii noştri, iar credincioşii de preoţii lor. p. 320

Acelaşi prea cuvios episcop al Argeşului uitînd de starea sa sub domnia lui Mihai[22] cu care se unise, desbrăcînd haina episcopală, ca să nu fie recunoscut de suceveni, a venit la Suceava în haine de mirean şi nu s-a ruşinat să sape o comoară în cetatea Sucevei, comoară despre care auzise de la o fiică a unui domn al Moldovei[23] pe cînd se afla el la Roma, — iar alţii după el săpînd mai adînc temeliile turnului au năruit turnul cetăţii. Recunoscut de suceveni şi salutat de mine parohul sucevean, cuprins de ruşine, a plecat din nou în Transilvania.

De aceea rugăm sfinţia ta să trimiţi aici un episcop polon... etc.

Iaşi, 30 martie 1604

Stephan Bathazar <paroh> de Suceava
Laurentius Demuth <paroh> de Cotnari
Iacob Sasul <paroh> de Baia
Ştefan Transilvăneanul <paroh> al satelor secuieşti în Moldova

---

18 *Alium Patriarham et Papam simul.*
19 *Aliquoties.*
20 Ortodocşi.
21 Reflecţie a lui Bathazar.
22 Mihai Viteazul.
23 Probabil Maria, fiica lui Petru Şchiopul, căsătorită pe atunci cu Polo Minio.

ANDREA BOBBI DIN FAENZA ZIS ANDREA DIN FORLI

(c. 1540 — înc. 1604)

*

Misionarul catolic Andrea Bobbi din Faenza, zis şi Andrea din Forli, s-a născut în jurul anului 1540 şi a murit ucis de tătari în Moldova, în 1604.

Intrînd în ordinul dominicanilor, a fost trimis la Constantinopol, unde a stat în timpul pontificatului lui Grigore al XIII-lea (13 mai 1572 — 10 aprilie 1585).

Venind apoi ca misionar în Moldova în 1600, a călătorit cu episcopul catolic de „Argeş şi Bacău", Bernardino Quirini, care se întorcea de la Roma cu breve de recomandare pentru Ieremia movilă şi Mihai Viteazul, (Columna lui Traian, 1876, p. 310).

Bobbi l-a însoţit pînă la Iaşi, unde a ajuns înainte de Crăciun, luînd parte la primirea solemnă făcută de Ieremia Movilă episcopului catolic.

La izbucnirea conflictului dintre Quirini şi franciscanul observant polon Valerian Lubieniecki, care ocupase arbitrar reşedinţa catolică din Bacău, percepînd şi decima de la supuşii catolici, Bobbi a fost trimis de superiorul său în Polonia unde arhiepiscopul de Liov, Ioan Dimitrie Solikowski, urma să hotărască de partea cui este dreptatea.

În aprilie 1601, el se afla la Liov, de unde a înaintat la Roma raportul său asupra situației Episcopiei catolice din Moldova.

După Paști, s-a înapoiat în țară, aducînd scrisori de recomandație din partea lui Solikowski pentru Bernardino Quirini.

Andrea Bobbi a murit înainte de 5 martie 1604, fiind ucis de tătari în cursul groaznicei invazii care a pustiit Moldova, cum amintește și Quirini în scrisoarea sa de la acea dată (v. mai sus relația acestuia, precum și Kralevski, în „Revista catolică", 1915, p. 534).

De la el a rămas raportul amintit asupra stării catolicismului din Moldova, descoperit de A. Mesrobeanu în Arhiva Doria Pamphili din Roma (fondul Aldobrandini, vol. 7) și publicat în „Cercetări istorice", IV, 2, Iași, 1928, pp. 87—90.

Pe lîngă arătarea critică a păcatelor clerului catolic, abătut de la canoane și tolerat totuși de superiorii eclesiastici, memoriul cuprinde și expunerea unei serii de măsuri, menite să întărească propagarea catolicismului în Moldova, prin aducerea unor călugări cunoscători ai limbilor polonă, germană și maghiară din „provincia" de curînd înființată a sf. Iacint din Polonia.

Din punct de vedere critic, trebuie însă observat că informațiile sale sînt uneori mai puțin sigure. El pomenește într-un loc de mănăstirile *dominicane* din Moldova, în altul de călugării catolici uciși (!) de Ștefăniță Rareș. Este adevărat că atunci cînd a început să-și scrie raportul nu avea decît doar trei-patru luni de cînd sosise în țară. Față de superiorul său, Quirini, apar unele note cam suspecte. Avînd posibilitatea să scrie din Liov necenzurat de acesta, Andrea Bobbi strecoară unele afirmații formulate în mod nu tocmai categoric dar, prin aceasta chiar, mai puțin controlabile. El comunică la Roma știrea destul de curioasă a expediției lui Quirini la Suceava, în căutarea acelui pretins tezaur îngropat acolo. Dar toată această poveste se întemeiază doar pe spusa părinților iezuiți din Alba Iulia. Chiar el declară că nu ar fi crezut-o de la nimeni alții. Aici însă apar unele nepotriviri între spusele lui Bobbi și cele ale lui Quirini. Acesta declară că a plecat din Roma *însoțit* de Andrea Bobbi. Nu știm dacă și cum s-au despărțit, întrucît Bobbi spune că s-a *întîlnit* cu Quirini la Cluj, în ziua de 1 noiembrie. Dar știm din corespondența comisarilor imperiali că Quirini a sosit la Satu Mare la 20 iulie. De acolo a trebuit, desigur, să meargă la Alba Iulia, unde se afla domnul. Dar cînd a fost Bobbi acolo, și cînd a aflat el de la iezuiții din Alba Iulia știrea pe care o redă fără a o discuta? Dacă ea ar fi fost adevărată, ar fi avut un alt răsunet decît comentariul ironic, rostit pe *românește*, de logofătul lui Ieremia.

Același Bobbi, expunînd conflictul lui Quirini cu călugărul polon Lubieniecki, dezaprobă aducerea acestei pricini înaintea judecății domnului, adăugînd însă că *nu știe* dacă pîra a pornit de la călugăr sau de la episcop. În sfîrșit, în situația atît de critică a episcopului catolic din Moldova față de pretențiile bisericii polone, Bobbi preconizează înlocuirea preoților catolici existenți în Moldova (majoritatea din ei însurați!) prin călugări ai „provinciei" sf. Iacint din Polonia, ceea ce ar însemna supunerea de fapt a Episcopiei din Moldova pretențiilor clerului din Polonia.

Bobbi a mai lăsat și o scrisoare în care preamărește victoriile lui Mihai Viteazul asupra turcilor (*ibidem*, pp. 86—87, doc. II).

A fost folosit de N. Iorga în studiul *Les grandes familles byzantines et l'idée byzantine*, în „Bulletin de la Section historique de l'Académie roumaine", t. XVIII, 1931, p. 21 (extras).

[RAPORT DESPRE CATOLICII DIN MOLDOVA ŞI DESPRE EPISCOPUL CATOLIC, QUIRINI][1]

1601, aprilie 12, Liov

p. 87 Cu mila lui Dumnezeu şi prin puterea binecuvîntării pe care mi-a dat-o în deosebi sanctitatea sa[2], am scăpat de ciuma pe care am găsit-o în Ungaria, de boala mea cea grea şi de tulburările sîngeroase care s-au produs în vara aceasta şi în toamna trecută în Transilvania, Ţara Românească şi Moldova[3]. Ajungînd cinstitul nostru episcop de Argeş fratele Bernardino Quirino la Cluj în dimineaţa <sărbătoarei> tuturor sfinţilor[4] a fost găzduit în acel oraş de părinţii iezuiţi şi <apoi> ne-am urmat împreună drumul nostru şi am ajuns cu bine în Moldova, cu puţin înainte de sărbătoarea Crăciunului. Cînd monseniorul <Quirini> a

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de A. Mesrobeanu în „Cercetări istorice“, IV, 2, Iaşi, 1928, pp. 87—90.

[2] Clement al VIII-lea (1592—1605).

[3] *L'una et l'altra Valachia.*

[4] 1 noiembrie 1600.

vrut să se ducă la Ieremia, domnul Moldovei, acel principe a trimis să-l aducă de acasă în propria sa caretă, a poruncit să fie însoţit de o trupă numeroasă de miliţie polonă din garda sa şi l-a primit în cetatea Iaşi, în divanul lor public (adică în senatul lor) unde erau vlădicii[5] săi, adică episcopii de ritul său, boierii[6] săi şi alţii în număr foarte mare. Şi cînd episcopul i-a înfăţişat o brevă sigilată a domnului nostru <papa>, el a luat-o în mînă şi a admirat titulatura pecetea ei; s-a ridicat în picioare, s-a descoperit şi a sărutat breva şi a dus-o la cap, apoi a dat-o secretarului său latin[7] să o citească şi să o tălmăcească şi a rămas tot timpul în picioare, cu cuca în mînă[8], apoi s-a aşezat şi şi-a acoperit capul şi a spus episcopului cuvinte frumoase: „Fiţi bine venit! Ce mai faceţi! Ce mai face sanctitatea sa papa? Sfinţia voastră veţi porunci şi cîrmui în voie peste toate bisericile şi poporenii catolici[9] care se află în această ţară a mea, potrivit cu tot ce vă porunceşte sanctitatea sa papa". Şi începînd de atunci, domnul dă zilnic tainuri cu prisosinţă, parte în natură şi parte în bani, număraţi pentru episcop şi slujitorii săi şi pentru ţinerea a patru cai; i-a trimis pînă şi stofă pentru ca să-şi îmbrace servitorii. Domnul să fie lăudat! Sînt două lucruri care ne-au adus nume rău — dacă este îngăduit să vorbească deschis cu domnia voastră prea strălucită un bătrîn ca mine care a trecut de 60 de ani şi care este de chemarea mea, pentru ca d<omnia> v<oastră> să aibă cunoştinţă de orice lucru pentru orice pricină —; unul mai grav este că la Alba Iulia în Transilvania, monseniorul nostru l-a înştiinţat pe Mihai domnul român, mai înainte ca acesta să fi fost învins şi alungat din Transilvania, că o doamnă i-ar fi spus, la Roma, că s-ar afla la Suceava, cetate din Moldova, o comoară <îngropată> în pămînt, într-un loc anumit. Mihai i-a dat episcopului o caretă, // cai şi slujitori p. 88
înarmaţi chiar din palatul său; nu ştiu de loc, şi nu vreau să spun un neadevăr, dacă episcopul s-a oferit lui Mihai să se ducă la Suceava în acest scop sau dacă a fost rugat de către Mihai; ci doar că a pornit el însuşi cu acea caretă cu slujitori şi că i-a pus pe oamenii din acel oraş să sape, în urma bătăilor pe care le dădeau acei slujitori; aş crede desigur că nu din porunca episcopului erau bătuţi acei bieţi locuitori ci din obrăznicia slujitorilor. Dar negăsind nimic, acel episcop s-a întors îndată pe drumul <cel mai> drept cu aceeaşi caretă şi slujitori, la Alba Iulia, la Mihai. Din care cauză umblau vorbe rele în acele oraşe din Transilvania, pe seama noastră, a romano-catolicilor. Şi dacă nu mi s-ar fi povestit aceasta chiar de către părinţii iezuiţi din Alba Iulia, eu nu aş fi crezut-o

[5] *Vladichi.*
[6] *Baroni.*
[7] Probabil Paul Lancki, care a rămas şi pe lîngă succesorii săi.
[8] *Beretta.*
[9] *Populi latini.*

de la mireni. Și aici în Moldova, la Iași, în divanul obștesc, unde erau adunați vlădicii și lume <multă>, așteptînd venirea domnului, logofătul, adică marele cancelar al țării[10], a spus în limba lor românească: „eu nu știam că episcopii catolici umblau ca să sape pentru a căuta comori". Acestea s-au făcut, prea strălucite monseniore, nu mai e nici un leac și se și împuținează aceste prime vorbe de rău. Al doilea lucru este că episcopul și un părinte polon din ordinul său al franciscanilor reformați[11] numit fratele Valerian Lubieniecki[12], s-au înfățișat amîndoi înaintea domnului la judecată; nu știu dacă fratele l-a tras pe episcop în judecată sau dimpotrivă, la acea cercetare <publică> în fața domnului, la care luau parte vlădicii lui și boierii și alții și eram și eu de față, fără ca episcopul să se fi sfătuit cu mine, nici cu alții, după cîte știu, asupra celor pe care voia să le aducă înaintea domnului împotriva acelui frate, căci l-ași fi sfătuit într-alt fel, cum mi se pare <că e mai> bine în fața lui Dumnezeu decît de a merge înaintea domnului așa în pripă și la mînie. De fapt, episcopul reclama biserica, locuințele și veniturile pe care le au acei părinți Zoccolanți la Bacău[13], venituri care constau dintr-o casă pe care a dat-o domnul, acum mai bine de un an, unui părinte conventual[14] numit fra<tele> Girolamo din Chio[15], dar Zoccolanții și-au însușit-o și o stăpînesc împreună cu două mori pe care și le-au făcut la Bacău, și strîng veniturile, și în afară de aceasta, Dumnezeu știe cum de au scos acea casă din mîna fratelui Girolamo conventualul; el[16] zice că le-a cedat-o[17] <lor> printr-un document public *ob metum cadentem in constantem virum*[18],

[10] Lupu, zis și Luca Stroici. Fiul lui Ion Stroici (care a fost vistier sub Lăpușneanu și Despot, și a fost trimis de acesta ca sol la împăratul Ferdinand I), vistier, apoi mare logofăt sub Petru Șchiopul (1580—1591), îl însoțește la plecare și rămîne în Polonia. Revine cu Ieremia. Este mare logofăt (1595 oct. — 1610 ian. 16). Este frate cu Simion Stroici, mare vistier 1596 iul. 16 — 1607 iul.

[11] *Zuchulante* (= zoccolanti, de la zoccolo = sandală cu talpă de lemn) nume dat franciscanilor observanți după reforma lui Paolo Trinci.

[12] *Valeriano Lubinizcho*. Asupra lui Valerian Lubieniecki, care a ajuns apoi episcop catolic de Bacău cf. relația lui Bernardino Quirini din volumul de față și N. Iorga, *Studii și documente*, I—II, pp. 417—23, precum și Virginia Vasiliu: *Il principato moldavo*... în „Dipl. Ital.", II.

[13] *Bacho*.

[14] Adică franciscan nereformat. Între aceste două ramuri franciscane existau mari animozități și certuri pentru zestrea ordinului.

[15] *Girolamo da Sio* = Ieronim Arsengo. Vezi biografia sa în *Călători*, II.

[16] Expunerea este destul de confuză. Pronumele *el* desemnează aici pe Arsengo, care motivează *prin teamă* donația făcută de el Zoccolanților printr-un act public, dar invocă oarecum nulitatea acesui act, întrucît *există un act de donație anterior* etc. (care va trebui căutat la Roma). O altă cauză subsidiară de nulitate a daniei către Zoccolanți ar fi interdicția generală făcută călugărilor, de a poseda bunuri lumești. Aici este introdusă o paranteză a lui Bobbi, căruia *i se pare* că numai papa ar putea da dispensa necesară.

[17] Arsengo ar fi cedat-o Zoccolanților.

[18] De frică. Paranteză introdusă de Quirini.

măcar că mai înainte el dăduse această casă fraţilor săi conventuali după cum spune[19] că există un document autentic la San Apostolo, la Roma, nu ştiu <dacă> în arhiva acelei mănăstiri sau în a generalului lor, <dar> fraţii de la San Apostolo vor fi ştiind totul, fără nici o îndoială. Dar chiar dacă Zoccolanţii ar fi luat în chip legiuit casa din mîinile fratelui conventual, aceasta totuşi are venituri şi drepturi senioriale[20], căci fraţii percep dijmele de la acei oameni, din toate bunurile lor şi le împart justiţia pînă la procesele criminale exclusiv ... şi mi se pare[21] că pentru aceasta ar trebui să aibă o deslegare anume de la domnul nostru <papa>, căci faptul de a deţine personal <sau> şi în comun <bunuri> este împotriva legămîntului lor călugăresc, în virtutea a nu ştiu cărei hotărîri consistoriale oficiale pe care a înfăţişat-o strălucitul cardinal Santa Severina[22] sfîntului consistoriu, cînd a fost propus ca episcop acest monsenior al nostru. Iar fratele[23], dimpotrivă invoca <în sprijinul său> vechimea <posesiunii>, susţinînd, că acel loc este al Zoccolanţilor şi că nu trebuie să fie dat episcopului. Şi acolo, înaintea tuturor, episcopul <vorbind> împotriva fratelui, şi acela certîndu-se în parte cu episcopul ca şi cum ar fi de o seamă[24], au ajuns la cuvinte atît de puţin cucernice şi dintr-o parte şi dintr-alta, încît aşi fi vrut să mă aflu oriunde aiurea. În cele din urmă, domnul a dat dovadă de mai mare înţelepciune decît cei doi pricinaşi şi le-a spus astfel printr-un tîlmaciu: „Acestea sînt pricini de ale voastre pur bisericeşti; eu nu le pricep. // Mergeţi la prea strălucitul arhiepiscop de Liov[25] şi să p. 89
vadă şi să judece acest proces. Şi după cum va judeca el, veniţi <apoi> la mine şi eu voi duce judecata la îndeplinire". Aşa s-a sfîrşit lucrul, nu fără ocară pentru noi. Se vor duce la judecata arhiepiscopului de Liov care îi va judeca după dreptate cum îi este obiceiul şi cum mi-a spus ... etc ...

În 25 sau 21[26] de oraşe din Moldova şi Ţara Românească locuiesc romano-catolici de ai noştri, originari unii din Saxonia[27] şi alţii din Ungaria, în număr de 10 600 de suflete. <Ca> preoţi: <e> mai întîi acel frate Valerian — despre care îmi spun fraţii săi din acest oraş al Liovului şi arhiepiscopul însuşi că el este apostat[28] şi fugit din această provincie a sa din Polonia — <apoi mai este un> alt frate al său de călugărie Zoccolant şi

---

[19] Probabil Arsengo.
[20] *Meta entrata e baronagio.*
[21] Paranteză a lui Bobbi.
[22] Giulio Antonio Santori cunoscut sub numele de cardinalul Santa Severina.
[23] Valerian Lubieniecky, partea adversă, îşi expune acum contraargumentele.
[24] *A tu per tu con il vescovo.*
[25] Dimitrie Solikowski.
[26] Astfel în textul publicat.
[27] Formulare defectuoasă. Este vorba de locurile săseşti, şi nu de Saxonia din Germania.
[28] Şi-a renegat adică ordinul său sau chiar legămîntul său călugăresc.

fratele Girolamo[29] <călugăr> conventual care stă cu episcopul şi îi slujeşte de vicar, astfel că sînt 3 <preoţi> catolici şi cu mine acum al patrulea. Dar cu <unii> din <aceşti> catolici nu e lucru canonic. Ba dimpotrivă (să se ştie) că sînt aici 7 preoţi mireni, toţi însuraţi. Şi unii din ei s-au însurat făţiş, cu toată solemnitatea, după ce au fost făcuţi preoţi, şi alţii aveau mai dinainte soţii legiuite şi au primit după aceea consacrarea în toate ordinele preoţeşti. Şi aşa, de mulţi ani încoace, aceştia avînd făţiş soţii, fii şi fiice, celebrează slujbe şi împărtăşesc toate tainele bisericeşti acestor bieţi sărmani. Acesta este tot clerul din cele două provincii. L-am îndemnat pe monseniorul episcopul nostru să se descotorosească de toţi aceşti învederaţi făuritori de scandal, căci Dumnezeu va avea grijă să-i facă rost de alţi preoţi. Mi-a răspuns că îi răbda pentru că nu avea pe cine să pună în locul lor. Acum mă aflu aici la Liov unde am venit anume pentru a obţine scrisori de recomandare de la acest strălucit arhiepiscop către domnul Moldovei pentru episcopul nostru, pentru ca s-i dea venituri sigure şi permanente pentru întreţinerea sa ca episcop[30] (căci nu e lucru frumos şi nici cu vreo siguranţă pe viitor, să se tot ducă zilnic să ceară de pomană la casa domnului). El mi-a dat scrisori foarte binevoitoare cum că <episcopul> este foarte cucernic, şi socot că vor fi cu folos, căci fiind acel prelat al doilea sau al treilea senator al acestui stat al Poloniei, domnul Ieremia ţine oricum să-i fie pe plac şi să-i facă voia şi cu atît mai mult cu cît domnul îl vede cu ochi buni pe episcop.

Deoarece acel prea cinstit părinte italian, din ordinul nostru dominican care mi-a fost dat la Roma ca tovarăş <de muncă> în aceste ţări, de către prea reverendul nostru părinte general, a murit în oraşul Caşovia din Ungaria, ... am cerut de la aceşti prea cucernici părinţi reformaţi ai noştri din Liov, din noua provincie a sfîntului Iacint şi mi-au dat un părinte ... care să-mi fie tovarăş în Moldova şi care va putea sluji într-unul din acele oraşe, deoarece predică liber în limba polonă şi germană, după nevoile chiar ale acelor locuri. Dacă totuşi episcopul nostru va voi să se slujească de el, după cum socot, că ar trebui să fie foarte bucuros să-l aibă, îl va avea. Aceşti părinţi ai noştri din provincia sf. Iacint, din Rusia[31] au mai mulţi fraţi preoţi de limbă polonă şi germană şi încă ceva maghiari, astfel că dacă monseniorul episcop ar vrea să alunge <toată acea> molimă[32] din Moldova şi să se descotorosească de toţi aceşti preoţi însuraţi, ar putea să se folosească de aceşti părinţi ai noştri foarte zeloşi pentru slujba de propovăduitori ai credinţei şi de peregrinanţi printre neamurile <ce trebuie aduse la credinţă> etc. Şi datorită vecinătăţii cu Liovul şi Cameniţa ... dacă s-ar ivi

[29] Arsengo.
[30] *Mensa episcopale.*
[31] Rutenia.
[32] *Smorbare.*

vre-un scandal — ferească Dumnezeu — se poate îndrepta repede, . . . cu p. 90
atît mai mult cu cît încetînd deocamdată calamităţile de pînă acum, de care a pătimit Moldova şi a suferit în timpul războaielor trecute, şi <plecînd> soldaţii care mai sînt încartiruiţi încă aici fără de nici o ruşine, din nou vor fi locuite vechile noastre mănăstiri dominicane (!) dintre care sînt în fiinţă două mănăstiri de piatră, foarte frumoase şi se ţin necontenit credincioşii de noi ca să se slujească <în ele>. Acum 60 de ani călugării noştri din acele mănăstiri au fost ucişi în <mare> parte pentru că nu voiseră să se boteze din nou, cum voia acel principe de atunci, schismatic[33]. Alţii au fugit şi pînă acum au rămas în părăsire acele locaşuri. Dar ca să spun domniei voastre aşa cum gîndesc „în faţa lui Dumnezeu“, monseniorul episcopul nostru este foarte slab, de aceea dacă domnia voastră va aproba ca acei preoţi însuraţi din Moldova să fie înlăturaţi din slujbele lor bisericeşti şi dacă în locul lor va hotărî să slujească aceşti părinţi ai noştri din <provincia> sf. Iacint, domnia voastră ar putea face două lucruri pentru a aduce la îndeplinire aceasta. Unul este de a pune să cheme pe prea cinstitul părinte provincial din această provincie a sf. Iacint pe care l-aţi avea acolo la Roma la capitlul nostru general şi să-i porunciţi să dea călugări cu asemenea însuşiri şi cunoştinţe de limbi încît să poată fi folosiţi în Moldova şi în Ţara Românească în slujba sacrei congregaţii „de propaganda fide“. <Iar> în rîndul al doilea să scrieţi episcopului ca să se lipsească cu totul de acei preoţi însuraţi şi să pună în locul lor pe părinţii pe care îi va da provincialul <provinciei> sf. Iacint din Rusia. Îndată după cele trei zile de Paşte, eu mă voi înapoia în Moldova cu tovarăşul meu şi cu scrisori de la monseniorul arhiepiscop de Liov . . .

Liov, 12 aprilie 1601

Fratele Andrea Bobbi din Faenza
din ordinul dominicanilor

---

[33] Ştefăniţă Rareş. Afirmaţie neîntemeiată pe mărturii sigure contemporane ale acelor vremi, ci pe un fond de legende, care le-au amplificat mult, ulterior.

INFORMATOR ANONIM POLON

*

Nu se știe nimic despre autorul anonim al textului adresat — nu se arată bine cînd și în ce împrejurări — regelui Poloniei. El însuși spune că venea din Turcia, unde fusese trimis de stăpînul său, Alexandru Chodkiewicz, să-i cumpere cai turcești și, reîntorcîndu-se prin Moldova, a găsit această țară ocupată de Mihai Viteazul. Urmează o serie de amănunte privind soarta unor negustori poloni aflați în Moldova, cît și propriile sale întîmplări. Autorul stăruie asupra zvonurilor care circulau printre unguri și moldoveni despre o viitoare expediție a domnului împotriva Poloniei. În ochii autorului, Mihai părea înțeles cu Habsburgii spre a așeza pe tronul polon pe arhiducele Maximilian, în schimbul păstrării Transilvaniei. În acest sens este interpretat ajutorul în bani trimis de Rudolf al II-lea.

Zamoyski se face ecoul acestor zvonuri în declarațiile sale din sfatul de război al taberei polone, la sfîrșitul lunii august 1600 (Heidenstein, *Rerum Polonicarum ab excessu Sigismundi Augusti*, Frankfurt, 1672, XII, p. 356).

Știrile destul de disparate, adunate laolaltă de informatorul anonim, oferă un amestec ciudat de adevăr și de fantezie. Apar contradicții evidente. Pe de o parte, se afirmă că negustorii poloni ce se reîntorceau din Turcia sau de la Dunăre și se aflau în trecere la „Smil" (Ismail) erau jefuiți și în bună parte omorîți de români. Pe de alta, se adaugă după aceea că Mihai Viteazul a îndreptat pe negustori *spre Transilvania*, dînd și o explicație ad-hoc, anume că i-a lăsat să treacă pentru a atrage pe ceilalți negustori care se opriseră pe malul drept al Dunării. Chiar și propria odisee a declarantului pare cam suspectă. Capturat de români, el este gata să fie răpus și asistă la o discuție a lor, dacă să-l omoare sau să-l trimită viu domnului la Iași. Domnul aflînd de acolo — (cum? cînd?) — despre el și despre cai, trimite după ei. Aici surprindem o mărturisire sugestivă: „*Implinind porunca lui, m-am dus eu însumi cu caii la dînsul!*" Ceea ce îngăduie presupunerea că din propriu imbold s-a grăbit de la început deadreptul la Iași să-i ofere domnului caii stăpînului său și propriile sale servicii. Numai așa s-ar putea explica faptul menționat de el că se bucura de favoarea domnului, pe lîngă care se lăuda că a stat patru săptămîni, avînd prilejul să discute cu boierii de frunte maghiari și să primească destăinuiri mai mult ori mai puțin reale din partea lui Gașpar Korniș. Este evident că, la schimbarea lucrurilor, aceste alunecări trebuiau acoperite, invocînd omorurile și jafurile cu care începe darea sa de seamă. Întocmai ca Walawski, care se răscumpără pe sine predînd lui Zamoyski corespondența lui Mihai, anonimul este gata să facă orice declarații, atribuindu-i domnului cuvinte „auzite cu urechile sale" de natură să confirme propaganda cancelarului Zamoiski contra acestuia. O invenție încă și mai grosolană este aceea a îndemnului unui nobil mărunt polon către altul de a tăia gîtul „boierilor mari" din țara lor, întrucît domnul român i-a spus... că el, domnul „are voie (!) *neapărat să* pornească împotriva Poloniei!". Fără a mai sublinia aici nepotrivirea evidentă, chiar din primele fraze, între porunca domnului, ca el să treacă în Transilvania, și faptul surprinzător că a rămas pe lîngă domn patru săptămîni. Dealtminteri și acea poruncă de a-l trimite în Transilvania trebuie înțeleasă tot în legătură cu expedierea cailor și nu cu drumul negustorilor pomeniți. Desigur că nedumeririle ridicate de text se datoresc faptului că nu avem la îndemînă decît un extras necomplet dintr-un text mai lung, asemenea, probabil, cu fragmentul scrisorii lui Walawski reprodus de cancelaria arhiducelui Maximilian (vezi biografia lui Walawski.)

Raportul păstrat în Biblioteca Zamoyski (ms. 1790, f. 93—94) a fost publicat împreună cu o traducere în limba română de P. P. Panaitescu, *Documente privitoare la istoria lui Mihai Viteazul*, București, 1936, pp. 117—119 (text), 119—121 (trad.) și folosit de el în lucrarea sa: *Mihai Viteazul*.

SCRISOARE DIN MOLDOVA CĂTRE REGELE POLONIEI[1]

iunie—iulie 1600

p. 120 ...Fiind eu trimis de către domnia sa Alexandru Chodkiewicz, stăpînul meu în Turcia, pentru trebile domniei sale[2], la întoarcere după ce am trecut Dunărea, am aflat că Mihai voievodul Țării Românești a cuprins Moldova. Îndată ce această veste s-a răspîndit la granițele Moldovei, am văzut și am auzit omorurile ce s-au făcut printre bieții negustori supuși ai măriei tale, care mergeau la Dunăre după pește și alții, care mergeau după alte mărfuri ale lor care erau pe mare, și au venit la Șmil[3]; acestora nu numai că li s-a luat averea cîtă aveau dar chiar mulți dintre ei au fost omorîți de către români. Trei

---

[1] În traducerea lui P. P. Panaitescu, *Doc. privitoare la istoria lui Mihai Viteazul*, pp. 119—121, cu unele modificări.

[2] După cum rezultă din context, fusese trimis de el ca să-i cumpere cai de rasă din Turcia.

[3] Ismail.

curieri ai lui Ieremia Vodă care au mers cu mine de la Constantinopol spre Suceava cu scrisoare de la împăratul turcesc au fost prinşi şi au fost tăiaţi chiar în faţa mea. Iar pe mine m-au luat în casa unui sutaş moldovean. Acolo se sfătuiau unul pe altul dacă să mă omoare sau să mă ducă viu la Mihai Vodă la Iaşi în scaun, şi a trimis după mine ca să aduc acolo la dînsul la curte caii domniei sale, stăpînului meu. Împlinind porunca lui m-am dus eu însumi cu caii la la dînsul. Acolo la curte a poruncit ca să fie trecuţi prin faţa lui caii stăpînului meu, unul cîte unul, şi după ce a ales trei cai mai buni a poruncit să-i ducă la grajdul său, iar apoi a treia zi a spus să-i trimită îndată în Transilvania. De la negustorii din Liov a luat de asemenea peste vamă cîteva sute de galbeni, deşi acei negustori nu aveau decît şapte care cu diferite mărfuri. După aceea a poruncit negustorilor şi mie să ne ducem în Transilvania însă i s-a adus la cunoştinţă că acele care foarte anevoie vor putea suporta marile greutăţi ale drumului în munţi.

De la împăratul turcesc[4] au fost la dînsul cîţiva ceauşi, repede unul după altul, dar nu ştiu pentru ce, căci şi-au dat solia în taină. Atîta ştiu că pe toţi i-a trimis in grabă la hanul tătăresc[5].

După cum am aflat de la boierii de frunte unguri — şi am înţeles eu însumi în parte, trăind pe lîngă dînsul patru săptămîni —alt gînd nu are, decît să meargă asupra Poloniei. De mult ar fi trecut peste Nistru, dar i s-a dat de ştire că în Transilvania saşii au început să pună la cale răscoale împotriva lui. Pe lîngă aceasta sosise la dînsul în Transilvania un sol cu bani de la împăratul creştin[6], din care pricină el a plecat, iar oştirilor lui le-a poruncit să se retragă puţin de la Nistru. Acolo nu va sta mult, ci trebuie să se // întoarcă în Moldova după ce va înăbuşi acele p. 121
răscoale şi va trimite înapoi pe sol şi va aduna oameni mai mulţi din Transilvania, Ţara Românească şi Moldova. După cum vede seninătatea şi măria ta <el> stăruie ca să poată avea pace trădătoare pe scurt timp cu împăratul turcesc ca să nu aibă a se teme din spate de către turci şi din lături de către tătari cînd va porni împotriva Poloniei. Pentru aceasta i s-au dat şi bani din partea împăratului creştin ca să poată chema mai mulţi oameni la arme. Iar el a făgăduit aceasta împăratului că va aşeza ca rege al Poloniei pe arhiducele Maximilian[7], numai ca însuşi arhiducele Maximilian cu oastea lui să vie la Cracovia, iar el de aici pe de altă parte. Iar ţara Transilvaniei de la dînsul să n-o mai ceară.

Pe acei negustori şi pe mine desigur că nu ne-ar fi lăsat să plecăm din ţară, şi a făcut-o numai pentru ca să poată amăgi pe alţi negustori,

[4] Mehmed al III-lea.
[5] Gazi Ghirai al II-lea.
[6] Rudolf al II-lea. Este vorba de venirea lui Pezzen, care însă nu aducea banii aşteptaţi.
[7] Fostul candidat la tronul Poloniei după moartea lui Ştefan Báthory.

supuşi de ai măriei tale, care cu cîteva zeci de care s-au oprit dincolo de Dunăre, aşa încît aceia, auzind că pe aceştia i-a lăsat, <să se apuce> să treacă şi ei peste Dunăre în Moldova.

După cum mi-a spus, mărite rege, un boier ungur, anume Gaspar Korniş, a încercat să-l sfătuiască pe Mihai ca să renunţe la proiectele sale împotriva coroanei, spunîndu-i şi arătîndu-i puterea cea mare a Poloniei, atunci el i-a răspuns: „Şubredă este puterea acolo unde nu este înţelegere"[8].

Am auzit eu însumi cu urechile mele, cînd moldovenii plîngînd s-au jeluit împotriva soldaţilor lui pentru nedreptăţile şi prădăciunile lor de nesuferit, cum el le-a răspuns că tot aşa s-a întîmplat şi ardelenilor, „care acum îşi răscumpără pagubele la voi, aşa şi voi vă veţi răscumpăra pagubele în ţara leşească şi vă veţi putea răzbuna şi pentru nedreptăţile şi relele pe care vi le-au făcut leşii în vremea lui Ieremia".

Este de asemenea acolo, milostive şi prea senine rege, un polon numit Zaplatinski, care merge adesea la Mihai în odaie. Odată a venit la gazda domnului Stadnicki[9], eram atunci acolo şi eu, şi a început să spuie: Milostive domnule Stadnicki, să ne pregătim săbiile noastre asupra Poloniei, căci măria sa prinţul, stăpînul nostru, mi-a spus acuma în odaia lui că are voie neapărat să pornească împotriva Poloniei. Iar noi dacă nu am căpătat răsplată pentru vreo slujbă de a noastră la boierii la care am slujit, atunci vom avea plată cu moşiile lor, tăindu-le lor gîtul". Astfel dau de ştire şi în chip îndestulător despre toate Măriei Tale.

---

[8] Aluzie la dezbinarea dintre partida magnaţilor şi cea a lui Zamoyski.

[9] În *Hurmuzaki*, XII, apar doi Stadnicki, amîndoi în legătură cu Mihai Viteazul. În aprilie Iurie Stadnicki trimite în Polonia un emisar la domn (p. 866). La 1 iunie, Stanislav Stadnicki vine la Mihai pe la Satu Mare, cu 300 de călăreţi (p. 933). În noiembrie 1600 Stanislav Stadnicki şi un alt cazac sînt descoperiţi la Alba Iulia şi gata să fie ucişi de Csaki. Basta însă îi salvează, sperînd să-i cîştige pentru împărat (pp. 1077, 1102).

CAMPANIA POLONĂ DIN MOLDOVA ŞI ŢARA ROMÂNEASCĂ DIN 1600

*

Campania polonă din Moldova şi Ţara Românească din toamna anului 1600 a însemnat lichidarea oricărei acţiuni combinate antiotomane în sud-estul Europei. Ca şi intervenţia polonă din Moldova din anul 1595, care a frînat posibilităţile expediţiei creştine de la Dunăre din acel an, ea a fost opera marelui Hatman şi cancelar Jan Zamoyski, a cărui politică nu coincidea cu acea a regelui Sigismund Wasa, fiind însă continuarea liniei adoptate de Sigismund I. Se ştie că atitudinea acestuia, în preajma expediţiei lui Soliman în Moldova, a favorizat instalarea turcilor la gurile Dunării. Zamoyski credea că poate folosi conflictul dintre Poartă şi imperiu pentru a-şi extinde dominaţia şi asupra ţărilor române. O primă reuşită în Moldova în anul 1595, a fost urmată de proiectarea unor noi etape, exploatînd pretenţiile lui Andrei Báthory şi apoi ale lui Sigismund Báthory, devenit din principe al imperiului un duşman al Habsburgilor şi un pretendent la propriul său principat. Acţiunea fulgerătoare a lui Mihai Viteazul dejucase aceste planuri. Campania polonă avea deci ca scop reluarea programului întrerupt, şi ducerea sa pînă la limitele sale extreme. Căci era vorba acuma şi de anexarea de fapt a Ţării Româneşti prin instalarea

unui domn impus de poloni, moldoveanul Simion Movilă. Este adevărat că acest lucru a devenit posibil și datorită unei poziții echivoce a Movileștilor care față de Poartă se dădeau drept oamenii turcilor, menținînd însă cu îndărătnicie legăturile lor cu Polonia. Totuși atunci cînd Zamoyski a forțat nota, pretinzînd de la domnul Moldovei un jurămînt care să recunoască alipirea Moldovei la statul polon, el nu și-a putut impune voința, și nici nu a putut persista în gîndul de a-l scoate din domnie, întrucît Ieremia Movilă a găsit sprijin la rege. Incidentul marelui hatman cu domnul moldovean nu este menționat în nici una dintre relatările lui Zamoyski, sau Zolkiewski, sau din cele scrise din porunca lor, ci doar în jurnalul de campanie al oastei polone, la însemnarea cu data de 22 septembrie. În redarea mărturiilor din volumul de față s-a adoptat o prezentare comună într-o ordine dictată de conținut și nu de data redactării fiecărui raport în parte. Seria începe cu relatarea lui Jan Zamoyski (*Hurmuzaki*, Supliment, II, pp. 693—641, completată cu fragmente dintr-o scrisoare adresată nunțiului papal Claudio Rangone, în care este descrisă pe larg configurația terenului cît și poziția ocupată de forțele lui Mihai Viteazul în acea luptă. (Publicată de Veress, în *Documente*, VI, pp. 238—242). Urmează relatarea anonimă, destul de apropiată ca temă, scrisă tot în spiritul lui Zamoyski (publicată de I. Corfus, în lucrarea sa, *Mihai Viteazul și Polonii*, București, 1938 pp. 361—363). Mai interesantă și mai vie se arată relatarea hatmanului de cîmp, Zolkiewski, publicată tot de I. Corfus, în lucrarea citată, pp. 340—344.

Ultimele trei rapoarte aparțin unul, mai retoric, lui Stanislaw Golski voievodul Podoliei, care comandase oastea din Moldova ce fusese învinsă de Mihai pe malul Jijiei, un altul unui ostaș de un rang mai puțin însemnat, care dă un fel de rezumat al întregului mers al expediției lui Zamoyski, de la venirea sa în Moldova pînă la lupta de la 15 octombrie. De atunci încolo se succed însemnări directe, făcute la oarecare interval între ele: 15 oct., 21 oct., 22 oct., pînă la plecarea din Țara Românească spre Polonia, după încheierea campaniei. Din cauza caracterului succesiv al informațiilor vedem că la 22 octombrie nimeni nu știa cine va fi pus domn în Țara Românească, iar la sfîrșitul dării de seamă este menționat pe nume Simeon Movilă *voievodul Țării Românești*, care este dat în seama starostelui de Camenița Ion Potocki, ca să-l conducă la Tîrgoviște. Avem în față probabil o redactare făcută din porunca lui Zamoyski, după datele unui jurnal de campanie, la sfîrșitul operațiilor. Apar o serie de informații reale sub noianul de exagerări și de denaturări de cifre cu privire la oastea lui Mihai. Asistăm la lichidarea forțelor sale pe care trebuise să se bizuie pînă atunci: polonii (adică probabil în primul rînd cazacii) și sîrbii, atrași de făgăduielile hatmanului, moldovenii, care au pornit de capul lor peste munți spre Moldova, desigur ca să nu fie predați de poloni lui Ieremia Movilă, care se grăbește să-i taie pe cei ce încăpeau pe mîna sa, în sfîrșit, muntenii care vin la hatman în număr destul de mic „cerînd milă și domn" (!) Iar hatmanul, care purcede ca un suveran, lingușit de serdarul turc și de sangiac-begul de Tighina, pe care îl trimite la Tîrgoviște cu tătarii săi, așezînd și domn în Țara Românească, are grijă totuși să pună acțiunile sale sub garanția *domnilor senatori care se aflau în vremea aceasta cu oastea*. Răsar formule ca aceasta cu privire la răspunsul dat lui Basta, care revendică în numele împăratului creștin Țara Românească, lăsată prin tratat de Mihai acestuia.. etc. „*La aceasta domnul cancelar* (căci Zamoyski era și mare hatman și cancelar) *i-a răspuns răspicat ca un adevărat hatman după marea sa prevedere și după părerea domnilor*

senatori... etc." (vezi formula de mai sus). Dar se pare că pe lîngă răspunsul răspicat el a trimis un emisar al său care să observe situația din Transilvania și să ia contact cu partizanii lui Sigismund Báthory din Transilvania. Este acel pan Wozuczynski, trimis aparent la Basta „cu o veste oarecare".

De aceea, cînd vin la el solii acestor partizani dispuși să dea ostatici, și cerîndu-l pe Sigismund, el nu s-a mai amestecat direct, ci *văzînd oastea trudită și temîndu-se de multe* (!) a lăsat totul baltă și s-a grăbit spre Moldova...

Amîndouă aceste rapoarte au fost publicate de I. Corfus, *op. cit.*, pp. 353—356; 337—361 după niște copii aflate în bibliotecile din Cracovia și Torun. Raportul din urmă poate fi confruntat cu folos cu cel anonim, întocmit de pe jurnalul de campanie din zilele de 21 sept. — 24 oct. publicat de Veress, *Documente*, VI, pp. 242 ș.u. și care ocupă în seria noastră locul ultim. Aici se cuprind și unele amănunte noi, de pildă conflictul hatmanului cu Ieremia Movilă, amintit mai sus. Observăm și unele neconcordanțe. În raportul lui Kleczki este desemnat Jan Potocki, în celălalt Iacob Potocki, deși este clar că e vorba de unul și același.

O caracteristică a tuturor acestor rapoarte polone este tonul lor, adesea grandilocvent și ditirambic și exagerarea flagrantă a cifrelor celor două oști dușmane sporindu-le pe ale lui Mihai, și reducîndu-le pe ale polonilor, pentru a se lăuda cu isprăvi nemaiauzite. În același chip sînt arătate și pierderile ambelor părți. În redarea acestor texte au fost omise părțile pur retorice, fără vreun interes real.

O descriere a luptei de la Bucovel, și în general a campaniei polone din Moldova și Țara Românească făcută de Gorski, a fost publicată în limba polonă în „Ateneum", 1892, la Listopad. La noi există lucrarea lui Const. Zagoriț: *Treisprezece zile din viața militară a lui Mihai Viteazul, 7—20 oct. 1600. Luptele cu polonii* (București 1908) și cea a gen. R. Roseti, publicată în „An. Ac. Rom." Mem. sect. ist., t. XII, București, 1931.

JAN ZAMOYSKI

(1542—1606)

Jan Zamoyski, vestitul cancelar şi mare hatman al Poloniei care a condus mai bine de douăzeci de ani politica ţării sale, era fiul lui Stanislaw, staroste de Belz. Născut la 19 martie 1542, a fost crescut în credinţa calvină. După ce a terminat şcoala la Krasnoslaw, a fost trimis la Paris, unde a făcut studii strălucite la Sorbona, şi s-a oprit scurt timp şi la curtea regelui Francisc al II-lea (1559—1560). A plecat apoi în Italia, pentru a studia dreptul şi istoria la Universitatea din Padova, unde s-a convertit la catolicism. În 1563 a publicat lucrarea *De senatu romano*, care a atras asupra lui atenţia învăţaţilor vremii. Întors în Polonia, a ajuns secretarul pentru limba latină al regelui Sigismund al II-lea August (1548—1572), care i-a încredinţat conducerea şi organizarea arhivei Coroanei polone. În timpul interregnului ce a urmat morţii regelui, el se opune candidaturii habsburgice şi asigură alegerea lui Henric de Valois, candidatul micii nobilimi *(szlachta)*, prin adoptarea votului individual, egal *(viritim)*. Face parte din solia trimisă la Paris, sub conducerea lui Albert Laski, pentru a notifica această alegere. După fuga lui Henric de Valois (1574), el sprijină pe candidatul szlachtei, Ştefan Báthory, principele

Transilvaniei, care avea să se căsătorească cu sora fostului rege Sigismund-August: Ana Jagellona.

Ajungînd mîna dreaptă a noului rege, a înăbuşit opoziţia marei nobilimi prin prinderea şi executarea lui Samuel Zborowski (1574) şi apoi prin exilarea lui Christofor Zborowski (1585). Numit subcancelar în 1576, mare cancelar în 1578, mare hatman în 1581, însurat cu nepoata regelui, Griselda Báthory, 1583, ce fusese peţită şi de Petru Cercel, Zamoyski a întrunit în mîinile sale puterea civilă şi cea militară. În interior a sprijinit reforma judiciară realizată de dietă în 1578, prin înfiinţarea unor tribunale civile — la Piotrkow şi Lublin — formate din deputaţi ai micii nobilimi. În exterior a susţinut războiul împotriva Moscoviţilor, terminat în 1582.

În timpul celui de al treilea interregn 1586—1587, Zamoyski a avut de înfruntat opoziţia magnaţilor conduşi de fraţii Zborowski, partizani ai arhiducelui Maximilian de Habsburg. Apărînd Cracovia asediată de arhiduce, Zamoyski cu sprijinul micii nobilimi a impus ca rege pe Sigismund Wasa, fiul unei surori a lui Sigismund August, învingîndu-l pe arhiduce la Byczna (1588), şi încheind pace cu Rudolf al II-lea la Bytom şi Bedzin (1588). Sub regele Sigismund al III-lea Wasa, Zamoyski îşi impune politica sa, care era de fapt cea a ultitmilor regi, privind orientarea Poloniei în războiul dintre turci şi Imperiul habsburgic. Lui i se datoreşte acţiunea pornită în Moldova împotriva acaparării ei de către Sigismund Báthory, precum şi refuzul Poloniei de a adera la „Liga sfîntă", pe care încerca papa Clement al VIII-lea să o înfiripeze contra turcilor.

Instalarea de către Zamoyski a lui Ieremia Movilă în domnia moldoveană (27 august 1595) în preajma expediţiei creştine contra turcilor din Ţara Românească, a constituit, totodată, o ameninţare morală pentru Sigismund, şi o frînă puternică, el fiind silit să-şi imobilizeze o parte din forţe la hotarul Moldovei. Zamoyski înfăţişa însă papei şi Occidentului acţiunea sa ca fiind o realizare în folosul creştinilor, întrucît a aşezat un domn creştin în Moldova, în loc ca aceasta să fie cedată tătarilor potrivit cu făgăduiala sultanului. În realitate era împlinirea vechiului vis al polonilor de a ocupa ţările dunărene. Faţă de Mihai Viteazul, atitudinea sa a fost neîncetat potrivnică începînd încă de la cererea de ajutor adresată prin Lubieniecki polonilor în faţa iminenţei invaziei turceşti din iulie 1595 şi pînă la campania polonă din 1600, voită de cancelar, desigur, şi pentru a dobîndi şi Ţara Românească în zona de influenţă polonă, dar ajunsă inevitabilă odată ce cucerirea Moldovei de către Mihai anula cîştigul Poloniei din august 1595. De aceea a încercat Mihai să propună închinarea celor trei ţări Poloniei, soluţie irealizabilă de fapt. Un singur moment, în intervalul 1595—1600, a schiţat un gest de apropiere faţă de Mihai în 1597, trimiţînd propuneri prin Andrei Taranowski, dar numai pentru a încerca să-l rupă de la legătura directă stabilită cu imperialii în primăvara aceluiaşi an. Intrat în conflict cu regele, el se sprijină pe szlachtă împotriva magnaţilor şi îi impune suveranului să retracteze acordurile sale secrete cu Habsburgii.

În 1601 a luat parte cu succes la războiul contra Suediei. A fost însă înlocuit de hatmanul Chodkiewicz. Nu şi-a încetat opoziţia contra politicii regelui. La moartea sa,

la 3 iunie 1605, el era cel mai bogat proprietar funciar din Polonia, posedînd 17 000 km² de pămînt, 22 de orașe și 800 de sate.

A avut mari merite în domeniul cultural. A reorganizat Universitatea jagellonă, aducînd profesori din străinătate, a înființat un colegiu la Cracovia și o academie la Zamosc.

În volumul de față au fost cuprinse două rapoarte ale sale despre campania polonă din 1600 contra lui Mihai Viteazul (vezi capitolul despre campania din 1600).

În volumul precedent, *Călători* III, au fost date fragmente din jurnalul de campanie al expediției din Moldova din anul 1595. Despre Zamoyski există o literatură istorică foarte bogată, rolul său fiind adesea determinant în desfășurarea evenimentelor din această parte a Europei. Despre viața sa și persoana sa au scris îndeosebi: Heidenstein, *Vita J. Zamoyscii;* W. Nowodworski, *J. Zamoyski*, 1898; Idem, *Lata szkolne J. Zamoyski* (Anii de școală ai lui Zamoyski), 1901; W. Sobieski *(Jalnicul hatman), 1904;* Idem, *Trybun ludu szlachieskiego*, (Tribunul Șleahtei), 1905; vezi și *Welka ilustrowania Encyklopedia powuszechna*, t. XVIII, Cracovia s.v.

A fost cuprins de Sadi Ionescu în *Bibliografia călătorilor străini*, pp. 87—88.

DESCRIEREA[1] IZBÎNDEI CÎŞTIGATE ÎN ŢARA ROMÂNEASCĂ ASUPRA LUI MIHAI, VOIEVODUL ŢĂRII ROMÂNEŞTI

1600 octombrie

. . . Cînd Mihai a aflat că armata maiestăţii p. 644
sale regele Poloniei s-a pornit contra lui, l-a trimis pa Baba Novak spre Buzău pentru a prinde limbă. Armata maiestăţii sale mergea de la Buzău spre Ploieşti[2]. La 12 octombrie cînd aceasta a părăsit prima etapă după Buzău, acest Baba Novak s-a aşezat la pîndă într-o vale îngustă lîngă satul Năeni[3] aproape de drumul pe care trecea armata regală. Mihai se afla cu tabăra sa de cealaltă parte a muntelui de unde a trimis trupe pe înălţi-

---

[1] Traducere după textul polon însoţit de o versiune franceză a lui I. Skupiewski, publicat în *Hurmuzaki*, supliment, II/1, pp. 639—641.

[2] *Plocza.* Cum este vorba aici de arătarea unei direcţii, credem că nu trebuie căutată o numire de sat, cum ar fi, de pildă, satul Prosca la N. imediat de Năeni, ci o numire mai cunoscută, cum ar fi cea de Ploieşti, scrisă prescurtat şi greşit citită. Cf., mai departe, cuvintele: *aveam de gînd să mă duc de acolo la Ploieşti.*

[3] *Naieniey.*

mile muntelui, vrînd să prindă armata regală între două focuri. Mulţi soldaţi şi cazaci pornind din imboldul lor s-au năpustit în defileu de unde au alungat pe duşman. Au ucis mulţi oameni. Soldaţii au făcut aceasta fără ştiinţa mea, dar odată ce Dumnezeu a încuviinţat acest lucru dîndu-le izbîndă asupra duşmanului, l-am încuvinţat şi eu. Cazacii, sprijiniţi apoi şi pe alte trupe au atacat în fugă şi înălţimile unde se afla duşmanul, l-au alungat şi l-au fugărit pînă aproape de tabăra lui Mihai. Cum ziua era pe sfîrşite, mi-am aşezat trupele pentru noapte la poalele muntelui, în satul Săhăteni[4]. A doua zi, de dimineaţă, Mihai s-a aşezat cu trupele sale după nişte rîpe adînci, săpate de şuvoaiele de munte ce vin primăvara, chiar de-acurmezişul drumului trupelor regale polone, dar a fost iute scos de acolo. Hărţuind neîncetat trupele regale, el s-a retras spre munţi lîngă care ei s-au şi pitit la pîndă prin vii în dosul unui şanţ, aproape de satul Ceptura[5]. S-a tras asupra duşmanului de cîteva ori cu tunul, nu fără de izbîndă, şi cum soarele asfinţea, m-am oprit în acest loc cu trupele pentru a petrece noaptea în timp ce Mihai, care se retrăsese mai departe, s-a oprit şi el pentru popasul de noapte. A doua zi (14 octombrie) s-a retras în mare grabă în munţi. Timp de trei zile trupele regale polone au dus lipsă de apă, căci deşi această ţară este veselă, mănoasă şi încîntătoare, are acest cusur că duce lipsă de apă. Mi-am dus deci trupele la rîul Cricov[6] şi am rămas acolo o zi pentru a odihni trupele şi a pregăti proviziile. Aveam de gînd să mă duc de acolo la Ploieşti de unde urma ca după ştirile ce le voi afla, sau să-l urmăresc pe duşman prin munţi, sau să mă întorc la Tîrgovişte, capitala ţării.

p. 645 După ce, împreună cu trupele regale am părăsit acel rîu numit mai sus, îndreptîndu-ne spre Ploieşti, am primit vestea că duşmanul, după ce a ocolit munţii, se oprise la o milă de trupele regale, într-o poziţie tare unde se mai adăpostise acum cîtva timp la venirea turcilor şi a tătarilor şi nu le ţinuse numai piept, dar le pricinuise şi destule pierderi: credea că apărat de o poziţie tare şi cu ajutorul stratagemelor folosite contra păgînilor, va putea rezista şi armatei regale. Erau două drumuri pe care se putea ajunge în locul unde se oprise duşmanul, unul pe vale, de-alungul unor ape şi unor rîpi, trecînd peste un pod şi printr-o pădure, celălalt pe munte şi de asemenea printr-o pădure. Apele şi şanţurile înconjurau munţii aproape din toate părţile. A doua zi, după ce m-am informat, şi m-am sfătuit cu domnii consilieri, mi-am condus trupele pe drumul de pe munte, de pe înălţimea căruia putea fi bine văzută tabăra duşmanului cu trupele sale rînduite de luptă. Mi-am închipuit că în pădure el avea trupe, curse pre-

---

[4] *Sachatyn.*

[5] *Czeptury.*

[6] *Krykow.*

gătite şi tunuri. Am pus deci mai întîi să se tragă cu tunul de cîteva ori sus de pe munte în direcţia pădurii şi a trupelor duşmane. Deodată doi oameni, fugind de la duşman, au ajuns la noi: erau un ungur şi un moldovean care ne-au dat de ştire despre felul şi numărul trupelor aflate în fiecare loc. Erau şapte tunuri mari, şi în dosul lor o infanterie numeroasă. Am înţeles că toată stratagema se bizuia pe pădurea în care erau pregătite curse şi care constituia piedica cea mai mare ce trebuia învinsă de trupele maiestăţii sale. Cazacii s-au oferit să meargă ei şi să scoată de acolo pe duşman. Am consimţit şi am poruncit să meargă tot atunci şi o parte din infanteria trupelor regale. Cîţiva voluntari au mers şi ei sprijiniţi de infanterie. La dreapta erau cazacii, la stînga infanteria. Ei înaintau spre pădure cu mare voioşie. În pădure au ajuns la o groapă foarte mlăştinoasă şi adîncă, apărată de infanteria şi tunurile duşmane. Ei au atacat cu multă putere, au trecut prin groapă înglodaţi pînă la brîu şi s-au aruncat asupra infanteriei pe care au respins-o. Toată armata a coborît îndată de pe munte cu o însufleţire vrednică de laudă, a trecut peste obstacole şi s-a apropiat de duşman, pe care l-a atacat puternic. Trupele duşmane au fost risipite prin munţi şi vii. Cadavrele rămase în urma lor erau numeroase. Mi s-au adus nouăzeci de steaguri, celelalte au fost păstrate de soldaţii mai săraci ca să-şi facă din ele căptuşeală. Au fost capturate în pădure cîteva tunuri, celelalte au fost părăsite de duşmanul fugind în dezordine. Sînt mulţi prizonieri. Mihai însuşi a fugit în munţi. Avea o armată mare, compusă din unguri, români, moldoveni, sîrbi, precum şi poloni. Prizonierii poloni spun că era o armată foarte numeroasă. Judecînd după suprafaţa ocupată de tabăra lor şi de escadroanele pe care le-am văzut, cred că numărul soldaţilor săi era mult mai mare ca al trupelor regale, măcar că 500 de poloni îl părăsiseră pe Mihai, la Braşov şi se uniseră cu trupele regale. Şi acuma după luptă au mai sosit cîteva zeci, şi ceilalţi declară că vor să vină şi ei şi se roagă să li se ierte greşala lor. Cît despre mine eu mă port cu ei fără nici o asprime lăsînd să hotărască asupra lor maiestatea sa şi stările republicii polone. Vor să vină şi soldaţi de alte neamuri care cer asigurări că nu vor fi supuşi vreunei pedepse.

[DESCRIEREA CONFIGURAȚIEI LOCULUI DE LUPTĂ DE LA BUCOVEL][7]

p. 239 ... Pe sub munții Țării Românești, pămîntul este moale și calcaros, cu rîuri nu prea multe: din care cauză, la venirea primăverii munții rigizi de multă ghiață și de și mai multă zăpadă, încălziți de soare se înmoaie, dînd naștere la revărsări repezi și la torente ce se prăvălesc cu o putere năvalnică, săpînd rîpe foarte adînci cu malurile surpate de o parte și de alta, groaznice la vedere. Acestea, datorită înălțimii ierburilor, nu pot fi văzute dinainte, ci doar cînd ajungi la ele, căci sînt chiar la marginea muntelui. După natura locului și-a făcut el și planul <de luptă>. Și în ziua de duminică, la idele lui octombrie, așezîndu-și tabăra la Năieni, după muntele „Slenu“[8], a poruncit ca o parte a oastei

---

[7] Traducerea acestui fragment s-a făcut după textul scrisorii adresate de Zamoyski nunțiului papal din Polonia, Claudio Rangone, și publicată de Veress, *Documente*, VI. pp. 238—242.
[8] Slonu.

să stea în ambuscade la poteci, iar o parte a așezat-o pe muntele „Sleno". Acei care pîndeau potecile au fost doborîți și tăiați, cei care apucaseră să stea pe munte au fost — unii, risipiți de atacuri repetate — iar ceilalți înspăimîntați au fugit pînă în tabără fără a se mai opri.

În sfîrșit în ziua de vineri, înainte de ziua a unsprezecea a calende- p. 240
lor lui noiembrie, și-a așezat tabăra într-un loc întărit de natură și anevoios, pe care localnicii îl numesc Bucovel. Acest loc este înconjurat de munți din spre răsărit, miazănoapte și apus, fiind deschis spre miazăzi: la mijloc este un loc șes potrivit pentru așezarea taberei și pentru rînduirea armatei pentru luptă. Această parte a munților care se întinde spre răsărit, se orientează spre miazăzi: are o pădure foarte deasă cu mult stejăriș și ariniș, care se întinde din apus spre miazăzi, și este scăldată de rîul pe care localnicii îl numesc Teleajen *(Telezion)*. Acesta curgînd pe lîngă acel loc șes se împarte în mai multe brațe formînd insule îmbrăcate în stejăriș, și curge năvalnic între malurile abrupte și neaccesibile, avînd o adîncime cam pînă la pieptul unui om. Acest loc a fost astfel întocmit de natură încît acel care s-ar afla așezat aici să nu poată fi atacat nici din spate, nici din flancuri. Și chiar din partea din față orientată spre miazăzi, care ar fi oferit un loc de acces dușmanului, <era> rîul sinuos cu mai multe ramificații și cu maluri abrupte, care trebuia trecut de cinci ori de către călăreți și pedestrași: insulele pline de tufișuri și cu răchită erau potrivite pentru a ascunde ambuscade, în sfîrșit răsărea în față un crîng cu o lățime de două iugăre și o lungime mai mare. Aici obișnuia el să alerge de cîte ori era atacat de turci sau de tătari, și i-a înfrînt și pe unii și pe alții cu mare măcel, ajutat de natura locului. Spre această tabără a lui aflată la o depărtare de cea polonă de o milă, duceau doar două drumuri, unul prin vale pe albia rîului, celălalt pe sus ducea deadreptul spre partea stîngă pe unde munții se lasă spre locul șes . . .

RAPORT ANONIM

EXPEDIŢIA ÎN ŢARA ROMÂNEASCĂ A DOMNULUI ZAMOYSKI, CANCELAR ŞI MARE HATMAN AL COROANEI, ÎN ANUL DOMNULUI 1600[9]

1600

p. 361 După ce am[10] trimis domniei tale scrisoarea aceea de lîngă Buzău, lucrurile au mers în felul următor. Mai întîi, duminică, în ziua sf. Iadviga[11], oastea noastră a ajuns pe ostaşii lui Mihai şi îndată, în hărţuielile purtate cu ei, lupta a fost norocoasă, adică ei, lăsînd la harţă cîteva mii de oameni, într-un loc anevoios, trimiteau la luptă cîte o sută, cîte două sute de călăreţi, iar domnul hatman de cîmp[12] a trimis din polcul său şi mai ales din compania domnului Sieniawski 30 de călăreţi.

[9] După versiunea lui I. Corfus, în *Mihai Viteazul şi Polonii*, Bucureşti, 1938, pp. 361—363 cu unele modificări.

[10] Autorul anonim al dării de seamă. Spre deosebire de relaţia precedentă, aceasta nu este făcută de Zamoyski la persoana întîi, ci este întocmită de un subaltern, foarte probabil din porunca lui Zamoyski.

[11] 15 octombrie.

[12] Stanislav Zólkiewski.

Deci, toţi husarii noştri erau doar cîteva zeci de călăreţi, iar pedestrimea cu cazacii se ridica la cîteva sute şi astfel ne-a fericit domnul Dumnezeu că am respins în bună parte acele cîteva mii de oameni ai lui Mihai. Am ucis o mulţime dintre ei, am luat cam 70 de ostateci, şi ei au trebuit să se re- p. 362
tragă din acel loc pe care-l aveau foarte bine întărit pentru apărare. Din ordinul domnului hatman de cîmp, comandant al acestor luptători era domnul Petru Swirski, tovarăşul şi slujitorul domnului Sieniawski. A doua zi, adică luni, oastea noastră a pornit mai departe şi s-a întîlnit îndată disdedimineaţă cu oastea lui Mihai, unde se afla acum şi Mihai însuşi. Toată ziua au avut loc ciocniri,... norocoase pentru oştirea noastră... eram abia 300 de ostaşi, în faţa cărora oameni lui Mihai s-au retras şi din capul locului au fugit mult pînă la locul acela, unde Mihai şi-a aşezat oastea, de vreo zece mii[13]. După ce am ajuns acolo, cum se însera, iar locul era greu de trecut pentru noi, deşi ne-am aşezat numai decît lîngă el, n-am putut face altceva, pînă ce domnul hatman[14] a poruncit să se tragă cîteva lovituri de tun; între timp, oastea aceea s-a retras îndată, atît călărimea cît şi pedestrimea, şi pe o mulţime din aceşti oameni uşor înarmaţi i-au ucis cazacii. Apoi s-a lăsat noaptea. În ziua de marţi nu am văzut nimic, decît pe cîţiva oameni de-ai lui Mihai şi aceştia în munţi, căci el însuşi s-a retras cu oastea în acel loc, unde se luptase mai înainte cu turcii şi tătarii şi îi zdrobise, căci acel loc îi fusese foarte prielnic pentru a se apăra şi a înfrînge pe duşman. Marţi, miercuri şi joi am avut linişte. Joi, oastea noastră a ajuns la o jumătate de milă polonă[15] de Ploieşti, moşia lui Mihai, unde petrecea de obicei în toate desfătările sale. Acolo, s-a dat de ştire că Mihai, trecînd cu oastea peste munte, s-a oprit înaintea noastră în locul acela, cum am scris mai sus, la rîul numit Teleajen. Acolo s-a oprit oastea lui Mihai, întărindu-şi o tabără, atît cu oameni, care erau foarte mulţi, cît şi cu tunuri, din care avea de asemenea destule. Aflînd acestea despre el, vineri înainte de a se face ziuă, adică în ziua de 20 octombrie, domnul hatman a pornit cu oastea, fără a ridica tabăra. Am ajuns prin pîclă de-asupra oştirii lui Mihai. Am găsit gata şi pregătită pentru luptă oastea pe care o aşezase într-o parte a taberii sale, dincolo de pădure, din cauza căreia n-am putut vedea toţi oamenii lui. Şi a voit de asemenea să folosească acel vicleşug, căci se aştepta ca noi să-i atacăm tabăra, iar el să ne lovească apoi din flanc oastea noastră...

Domnul hatman, alegînd numai 80 de călăreţi hărţuitori, împreună cu 1 000 de cazaci şi cu pedestrimea, a dat poruncă... să se înceapă

---

[13] Este flagrantă această lipsă de măsură în afirmaţii: 300 de oameni pun pe fugă 10 000 de ostaşi.

[14] Jan Zamoyski, hatman al Coroanei.

[15] Mila polonă es'e de 7 145 de metri.

lupta, iar cînd s-au avîntat acei hărţuitori, după ei a mers în ajutor compania domnului Sieniawski cu domnii Chodkiewicz, şi de îndată ce s-au ciocnit, oastea lui Mihai, oprindu-se mai întîi, a început să se retragă, apoi a întors spatele, astfel că n-a putut să se mai rînduiască. Domnul Sieniawski s-a luptat cu bărbăţie... etc.... Mihai a fost înfrînt cu întreaga lui oaste. El însuşi, s-a retras în munţi, numai cu 200 de călăreţi,
p. 363 care nădăjduim că ne vor cădea în mînă.

Acţiunea s-a desfăşurat sub ochii celor doi hatmani poloni. Însuşi domnul hatman a primit vreo zece tunuri, iar domnul rotmistru al nostru[16] cîteva tunuri foarte mari, pe care i le-au dat d-sale husarii noştri, cazaci şi haiduci, şi vreo zece steaguri, precum şi foarte mulţi ostateci, pe care a poruncit domnul rotmistru ca să fie daţi domnului hatman, iar moldovenii lui Mihai[17] să fie daţi domnului Moldovei[18]. Ungurii au prins pe fiul[19] lui Mihai, pe care l-au trimis ca ostatec împăratului creştin. Ei sînt 8 000 la cinci mile de locul luptei, şi veneau în ajutorul alor noştri. Aceştia cer ca domnul hatman să le trimită lor pe Sigismund Báthory ca domn, cu 1 000 de cazaci şi nădăjduiesc că domnul hatman îl va trimite acolo. Cazacii Nizovi de asemenea au luptat vitejeşte de partea noastră, deşi au fost ademeniţi de Mihai cu daruri mari. Oastea lui Mihai a fost mare: 35 000 de munteni, 26 000 de moldoveni, care după pierderea bătăliei au cerut îndurare de la domnul hatman şi au dobîndit-o, mai ales polonii; de asemenea şi alţii care s-au umilit au fost primiţi cu bunăvoinţă şi cu îndurare. Din compania domnului rotmistru al nostru, a pierit numai un singur cazac, din cîteva sute de oameni, deşi toţi au luat parte la luptă. Domnul hatman va merge la Tîrgovişte, capitala Ţării Româneşti şi va aşeza acolo ca domn, în numele maiestăţii sale regelui, pe fratele[20] domnului Moldovei, care va trebui să jure pe anumite articole, date acolo de către domnul hatman şi de poporul polon, şi va fi lăsat acolo cu cîteva mii de poloni. Se spune cu siguranţă că a fost ucis fiul domnului Ligeza, străpuns cu lănci mari. Domnul Tarnowschi Gralus a fost lăsat pe lîngă voievodul Ţării Româneşti ca hatman cu cîteva mii de poloni. Walawski[21], cel care a fost rotmistru polon în slujba lui Mihai, voievodul Ţării Româneşti, a scăpat sănătos, de aceea domnul hatman a poruncit să ne dăm toate silinţele ca să-l putem prinde; însă a venit apoi singur la domnul hatman şi a adus un fel de cutie cu scrisori de-ale lui Mihai şi a fost primit cu mulţumire de domnul hatman şi i s-au dăruit pentru aceasta 1 000 de zloţi roşii.

---

16 Sieniawski.
17 Adică moldovenii care luptau în oastea lui Mihai.
18 Ieremia Movilă.
19 Nicolaie Pătraşcu. Afirmaţie inexactă.
20 Simeon Movilă.
21 Valentin Walawski. Vezi relaţia sa în volumul de faţă.

STANISLAW ZOLKIEWSKI

(1547 — 1620)

Stanislaw Zolkiewski, unul dintre ascendenţii regelui Ioan Sobieski, s-a născut în 1547 (şi a murit în cursul retragerii din Moldova din septembrie-octombrie 1620). Şi-a făcut studiile la Liov şi în străinătate, apoi, reîntors în Polonia, a intrat în orbita lui Ján Zamoyski, urmînd în tot timpul vieţii politica lui. Această politică se caracterizează printr-o opoziţie dîrză la veleităţile Habsburgilor de a se instala în Polonia, şi prin frînarea acţiunii magnaţilor în favoarea lor. A luat parte la diferite lupte, în sprijinul regelui Ştefan Báthory (1575—1586) fie lăuntrice contra răsculaţilor din Gdansk, fie în afară contra lui Ivan al IV-lea. În interregnul din 1586 — 1587 a participat la acţiunea lui Zamoyski contra candidatului ales de partida magnaţilor: arhiducele Maximilian de Habsburg, şi pentru Sigismund al III-lea Wasa, avînd un rol determinant în victoria de la Byczna şi capturarea lui Maximilian. A fost răsplătit cu titlul de hatman de cîmp şi apoi cu cel de castelan de Liov. În 1595 l-a secundat pe Zamoyski în expediţia din Moldova, soldată cu instalarea lui Ieremia Movilă în domnie şi cu extinderea zonei de influenţă a

Poloniei asupra acestei țări, acaparate cu puțin înainte de Sigismund Báthory care se raliase Habsburgilor și Ligii creștine. Situație care va angaja tot mai mult Polonia în conflictele iscate în și pentru Moldova. În anul 1596 regele Sigismund al III-lea i-a încredințat comanda trupelor regale trimise contra forțelor căzăcești și țărănești din Ucraina răsculată sub hatmanii Nalevaiko și Loboda împotriva nobilimii polone. În vara anului 1600, după înfrîngerea lui Ieremia Movilă de către Mihai Viteazul, Zolkiewski a stăruit pe lîngă rege ca să pornească război împotriva acestuia, căruia îi atribuia gîndul de a ajunge rege al Poloniei (vezi raportul său din 28 mai 1600, la I. Corfus, *Mihai Viteazul și Polonii*, doc. LXXVI). În toamnă a luat parte ca hatman de cîmp la campania condusă de Ján Zamoyski împotriva lui Mihai Viteazul. S-a distins în lupte contra suedezilor, tătarilor etc. A avut un rol însemnat în lungul război de cotropire împotriva moscoviților, început cu expediția falsului Dimitrie și în proclamarea efemeră, cu sprijinul boierilor trădători, a principelui polon Wladislaw, fiul lui Sigismund al III-lea drept țar. În interior, după moartea lui Zamoyski în 1605, i-a continuat politica de opoziție la angajamentele regelui, aliat în taină cu Habsburgii, dar după izbucnirea răscoalei (Rokosz) contra acestuia, a trecut de partea lui, învingînd pe răsculați în 1607. Față de turci și mai ales față de frămîntările din Moldova, el nu a avut o poziție constantă. Numit hatman al coroanei în 1613, curînd după dezastrul lui Constantin Movilă de la Cornul-lui-Sas, el frînează acțiunea condusă în 1615—1616 de Wisniowiecki și Korecki pentru tînărul Alexandru Movilă, rechemînd pe ostașii poloni ai acestora. Gest motivat de el, în discursul său către dietă (vezi Aug. Bielowski, *Pisma*... pp. 301—309) de primejdia unei ofensive turcești, care ar preface Moldova într-un pașalîc, și ar amenința și existența Poloniei angajată atunci în războiul moscovit. Dar foarte mulți contemporani l-au atribuit unei părtiniri a celorlalți Movilești (ai lui Simion) dușmani ai fiilor doamnei Elisabeta. (vezi și notele la relația lui Joppecourt). În ciuda unor compromisuri, ca cel de la Braha cu domnul Moldovei, Radu Mihnea (12 septembrie 1616) sau cel cu turcii prin pacea de la Jaruga (1617), tratată de Zolkiewski ca mare cancelar, pe baza opririi absolute de către contractanți a oricăror incursiuni căzăcești sau tătărăști, Podolia și Volinia au fost totuși groaznic devastate de tătari în anii următori, iar Zolkiewski a fost aspru criticat de ai săi „pentru moale lucrurile lui", cum zice Miron Costin. De aceea probabil s-a grăbit în ajutorul lui Grațiani, în august 1620, într-un mod destul de imprudent, încrezîndu-se în datele trimise de acesta cu privire la slabele forțe turcești și la concursul moldovenilor. A executat el un ordin al regelui, cum afirmă Miron Costin? Dar totul a mers foarte repede. Nu prea era timp de trimis la rege și de așteptat răspunsul. În versiunile despre campania din 1620, adunate la un loc în volumul de față, se desprinde impresionant, figura bătrînului comandant, încolțit de dușmani și bănuit de ai săi. Acolo este redată și scrisoarea sa de la Țuțora din 24 septembrie, trei zile după fuga din tabără a lui Kalinowski, Korecki etc. A fost publicată de I. Corfus, în anexa lucrării *Mihai Viteazul*.

Bun cunoscător și al literaturii antice, Zolkiewski a lăsat mai multe lucrări dintre care mai cunoscută este *Poczatek i progres wojny moskiewskicj* (Începutul și continuarea războiului cu Moscova) ed. critică de Waclaw Sobieski, apărută în colecția *Biblioteka Naro-*

dowa, 1920. În 1618 a alcătuit şi lucrarea *Pobudka do croty* (Îndemn la virtute). Scrierile sale au fost editate de August Bielowski, sub titlul *Pisma zbiorowe Stanislawa Zolkiewskiego*, Liov 1861. Despre viaţa şi activitatea hatmanului Zolkiewski a scris o cuprinzătoarea monografie Antoni Prochaska, *Hetman Stanislaw Zolkiewski*, Varşovia, 1927, XII+419 p., unde se găsesc amănunte despre campaniile din 1600 (pp. 22—42) şi 1620 (pp. 234—285), mai recent vezi L. Podharodocki, *Hetman Zolkiewski*, Varşovia, 1968. Pentru expediţia sa în Rusia, în sprijinul pretendentului şi falsului ţar Dimitri, există o relatare a hatmanului, destul de recent publicată în Anglia (Stanislas Zolkiewski. *Expedition to Moscow. A Memoir by Hetmen ~, Introduction and Notes by Jedrzej Giertych*, Polonica Publications, Londra 1959, 167 p.)

Despre Zolkiewski în legătură cu ţara noastră tratează articolul lui Iuliu Peksa, *Zolkiewski şi expediţia doamnei Elisabeta Movilă în Moldova în anul 1615*, publicat în „Revista istorică", XIII, 1927, nr. 10—11, pp. 46—53, de asemenea şi lucrarea lui I. Corfus, citată mai sus. Sadi Ionescu l-a cuprins în *Bibliografia călătorilor străini*, p. 122.

DESCRIEREA HATMANULUI ZOLKIEWSKI[1]

1600 octombrie 20

p. 340 În urma intrării oștirii măriei sale regelui în țara Moldovei, oastea lui Mihai s-a tras îndată spre principatul Transilvaniei, unde s-a întîlnit la Făgăraș cu domnul ei care, fiind amenințat de unguri și nemți se retrăsese în acel loc. Domnul hatman[2], fără să întîrzie, a înaintat cu oastea spre Suceava, spre Roman și spre Bacău, cu gîndul de a căuta pe Mihai, oriunde s-ar fi găsit. Și fiindcă se mai auzea despre el, în vremea aceea, că se află în Transilvania, am voit să mergem de-a dreptul spre el, pe la Trotuș. Însă deoarece drumul este foarte îngust și pe lîngă aceasta e și stricat, fiind de curînd înfundat cu trunchiuri de copaci și întărit cu ajutorul secuilor ce țin cu Mihai, ne-am întors la stînga spre calea mai largă, care pornind din Țara Românească spre Tran-

[1] După I. Corfus, *Mihai Viteazul și polonii*, București, 1938, text polon (pp. 340—344); traducerea românească (pp. 344—349) cu unele modificări.
[2] Ján Zamoyski, hatman al coroanei.

silvania trece şi prin Moldova. Mai întîi am poposit la Focşani, la granița Țării Româneşti, şi fără să întîrziem de loc am ajuns la Buzău după cîteva popasuri de noapte. Oraşul acesta era mare. În el se aflau multe biserici şi mănăstiri, mai ales de cărămidă, arse şi pustiite de tătari în cursul acestui război. Mihai, aflînd de intrarea noastră în Țara Românească (întrucît în acest timp el era la Braşov, nu departe de noi şi ardea şi pustia Transilvania) a pornit împotriva noastră, pe acelaşi drum pe care voiam noi să mergem la el în Transilvania. Noi am stat de asemenea trei zile la Buzău, pentru a ne odihni şi a îndestula oştirea cu hrană şi a aştepta pe cazacii Nizovi care aveau să vină acolo dar, căpătînd aceste veşti despre Mihai, am început să înaintăm spre el.

În ziua de 14 octombrie, sîmbătă, am ajuns la rîul Sărata. Mai întîi oamenii lui, din care ni s-au arătat cîteva steaguri, au început să se hărțuiască acolo cu straja noastră; totuşi n-a avut loc nici o ciocnire mai mare.

A doua zi, adică Duminică dimineața, am pornit mai departe prin cîmpie, pe sub munți, prin şesuri mari ce se întind pînă la Dunăre. După ce am mers cale de o milă de la poziția noastră, straja a zărit între munții care se aflau pe partea noastră dreaptă, oastea lui Mihai pe care el a trimis-o spre noi, după veşti, cu un sîrb, Baba Novac, şi cu Ştefan Rat. După cum am aflat în urmă, de la prizonieri, această oaste avea 6 000 sau 7 000 de oameni[3]. A fost greu numai să ajungem pînă la ei, astfel că din mila Domnului cu puțină trudă am bătut şi am împrăştiat oamenii aceştia, cu mici pierderi din partea noastră. De ai noştri dacă au murit trei sau patru oameni. Dintre oamenii aceştia au fost ucişi cîteva sute[4], s-a luat pînă la 100 de ostateci, şi vreo zece steaguri. Tare le-au priit munții, lîngă care stăteau cît şi pădurile dese, prin care ne-a fost greu să-i urmărim. Aproape în acelaşi timp cînd au fost înfrînți oamenii aceştia, s-a arătat o altă oaste a lui Mihai, pe care el a trimis-o cu un oarecare Mîrza[5], spre a se uni cu Baba Novac; erau cu toții 1 500 de români din Moldova. Am trimis şi împotriva acestora o parte din oştirea noastră şi am înaintat şi noi, dar nici aceştia n-au rămas pe loc, ci au fugit la timp; toți erau călări; oamenii noştri i-au gonit pînă nu departe de tabără, unde se afla însuşi Mihai. În goană au fost ucişi pînă la 100 sau 200 dintre ei. După aceea a trebuit să rămînem peste noapte nu prea departe de acolo.

A doua zi, luni dimineață, am pornit spre Mihai, care, aşteptîndu-se p. 341
ca noi să mergem chiar pe sub munți, s-a aşezat lîngă o mîncătură adîncă

---

[3] Vezi N. Iorga, *Istoria Românilor*, V, p. 353 cifra de 2 500 de oameni. Vezi şi în raportul lui Kleczky, din volumul de față, cifra de 2 000 de oameni.

[4] Disproporția cifrelor este vădită.

[5] Desigur Mîrzea (din Berileşti), care a fost căpitan al lui Mihai Viteazul, apoi mare spătar sub Radu Şerban. A comandat armata în lupta de la Braşov, în 1603... etc. Vezi N. Stoiescu, *Dicționar*..., p. 212—213. Pentru titlul complet vezi nota următoare.

de pămînt. A început să facă tranşee şi voind să aştepte acolo, umplea cu pămînt butoaie de vin. Dar cînd a văzut că nu venim pe drumul pe care credea el, ci pe cîmpie, a lăsat tranşeele şi s-a îndreptat spre munţi, retrăgîndu-se. Noi am înaintat după el. Dar şanţurile, care sînt dese în aceste cîmpii şi adînci, tare ne-au împiedicat, căci tunurile au zăbovit din pricina lor, — tot astfel au încurcat şi infanteria, care a înaintat cu greu prin ierburile şi trestiile grozav de înalte. Am ajuns totuşi să zărim duşmanul; chiar la apusul soarelui au avut loc ciocniri şi urmăriri între oastea lui şi oamenii noştri din primele linii. I-am trimis cîteva gloanţe; aceste împuşcături ne-au prins foarte bine, astfel că s-au învălmăşit; apoi noaptea ne-a împiedicat să ducem lucrul la bun sfîrşit. Iar pe lîngă aceasta, fiindcă el s-a retras, a fost greu să alergăm după el ca orbul noaptea. De asemenea oastea a fugit în mare grabă; deşi fără voie, a trebuit deci să rămînem acolo. Mihai s-a aşezat cam la o milă de noi. Apoi după ce şi-a hrănit caii, a plecat după miezul nopţii în munţi. Noi am mers apoi a doua zi la rîul Cricov ca să ne putem întrema şi caii şi oamenii, care erau tare obosiţi şi însetaţi, apoi pentru a ne odihni şi a afla veşti despre duşman. Acolo a trebuit să stăm şi miercuri. Joi am pornit către Ploieşti, care este o curte pe care a clădit-o pentru desfătările sale tîlhăreşti (!) Ne-am aşezat numai la o milă de Ploieşti. Acolo, s-au întors acum acei oameni înfrînţi, care fuseseră cu Baba Novac şi cu alte oşti, pe care le aşteptam; nădăjduia de asemenea într-un ajutor de la turci, căci el a trimis la Mehmet Güzeldi paşa şi la Poartă, pe un grec oarecare, Leca[6], voind să se prefacă faţă de turci că noi ne-am fi aliat cu împăratul creştin împotriva lui, făgăduind sultanului turc să-i ajute cu credinţă atît împotriva împăratului creştin cît şi împotriva noastră. Totuşi nu socotesc că turcii îi vor da crezare. Căci în loc de ajutor, ei au trecut Dunărea, aducînd războiul în Ţara Românească ... nu vom îngădui însă, ca ei să se războiască cu ea şi cu atît mai puţin, s-o ia în stăpînire. Dar, întorcîndu-mă la Mihai ştiam că el are oaste, după cum am aflat de la cei prinşi, care sînt o mulţime, încît nu ştim ce să facem cu ei, apoi şi de la polonii noştri, care au fost cu ei şi care s-au predat cu steagurile îndată după înfrîngerea oastei, şi în sfîrşit, după cele pe care le-am văzut, oastea lui. Mihai era de vreo 40 000 (!) de oameni[7] fără să socotim strînsura. S-a aşezat apoi într-un loc tare. Însă noi, avînd încredere în Dumnezeu şi în dreptatea lui sfîntă, am pornit împotriva duşmanului, vineri în zorii zilei sf. Woiciech şi a patronului nostru; după ce am orînduit tabăra cum trebuia, am pregătit oştirea ca pentru luptă şi ne-am

[6] Probabil Leca (din Cătun şi din Leurdeni), ginerele lui Radu Băleanu şi apropiatul Buzeştilor, care apare în sfatul lui Mihai Viteazul la Alba Iulia şi Iaşi (1600, martie — iunie şi august). Vezi N. Stoicescu, *Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova*, secolul XIV—XVII, Bucureşti, 1971, p. 202—203.

[7] Cifra pare exagerată pentru acest moment.

luat tunurile... Cum dis-de-dimineață ceața era deasă, dușmanul n-a putut
să ne zărească, iar ceața s-a împrăștiat numai atunci cînd am ajuns
chiar deasupra dușmanului. Se aștepta // să venim din altă parte, adică p. 342
din dreapta, și tocmai acolo se pregătise ca să se împotrivească, dar noi ne-
am întors pe stînga și am ocupat un loc înalt pe munte. Căci... el sta cu
oastea pe deal pe un loc neted, unde își așezase tunurile. Dar fiindcă tu-
nurile stăteau pe deal, au făcut puțină ispravă[8] sau chiar de loc, căci ghiule-
lele sau treceau mai departe sau nu ajungeau ținta; a trebuit așadar ... să
punem mîna pe arme. Grea a fost trecerea spre dușman prin văi și prin
locuri prăpăstioase. El stătea gata de luptă într-un loc neted. Dar aceste
greutăți trebuiau înfruntate cu bărbăție căci altfel nu puteau fi învinse.
Nu știu cum, însă nimic nu a scăzut bărbăția înăscută a norodului nostru.
Oastea era plină de voioșie. Mai întîi, dușmanul presimțind din ce parte
trebuia să înainteze oastea și-a așezat pedestrimea sa înarmată cu archebuze
pe marginea șanțului adînc și a rîului Teleajen. Am aruncat asupra acestei pe-
destrimi infanteria noastră și pe cazacii Nizovi care s-au grăbit <să atace>
și trebuie să recunoaștem că ei au slujit maiestății sale regelui și repu-
blicii în toate aceste lupte cu bărbăție și credință... Oastea întreagă i-a ur-
mat repede așa cum era rînduită pentru luptă, cu strigăte și mare larmă,
astfel că am ridicat atîta praf, încît cu greu ne mai puteam recunoaște
în această prăfărie. Acei care ne priveau din lături și de pe munți, nu ve-
deau decît numai un vîrtej de praf. Dușmanului îi venea ușor să ne atace
cînd treceam prin locuri abrupte, prin șanțuri și rîpe. Însă Domnul din
îndurarea sa, a coborît o spaimă așa de mare asupra ochilor lui, încît
îndată infanteria noastră împreună cu cazacii i-a răzbit pedestrimea, iar
lăncierii lui, ca la 3 000, care se aflau în frunte n-au îndrăznit să priveas-
că în ochi pe ostașii noștri, și au întors îndată spatele fără să primească lupta.
Astfel, nu era cu putință să-i batem decît fugind după ei și pe lîngă
acestea ai noștri erau înarmați mai greu și obosiți. Căci ei stătuseră pe
poziție, pe cînd noi, cu cîteva ore mai înainte, ne aflam călare și în afară
de aceasta ei fiind îmbrăcați mai ușor le-a fost mai lesne să fugă decît
nouă ca să-i urmărim. Au pierit totuși mulți dintre ei; după cum se în-
tîmplă de obicei, pedestrimea a plătit cel mai mult această cinste. Între
ai noștri, din mila Domnului, nu sînt multe pierderi. Totuși, cum nu poate
fi altfel, au murit cîțiva oameni buni, între alții ruda mea tînărul Ligeza,
fiul lui Sebastian Ligeza; era un tînăr vesel, se pare să de aceea l-a în-
cercat Dumnezeu, căci nu-și cinstea tatăl, cum aud; era însă demn de o
viață mai lungă, fiind însuflețit de o mare bărbăție și dragoste de a sluji
republica; l-au înmormîntat aici. Căci era greu de transportat în zile atît
de călduroase cum sînt cele de aici, deoarece este mai cald decît la noi de

[8] Este vorba de tunurile polonilor. Vezi relatarea lui Golski p. 224.

Sf. Ioan[9]. A căzut şi Blizinski, băiat destoinic, porucinic din compania principelui Mihai Wisniowiecki şi alţi cîţiva dintre tovarăşi, apoi la fel şi
p. 343 alţii mai mărunţi, vreo zece oameni; sînt şi cîţiva răniţi. // Astfel a avut loc această slăvită biruinţă...

În biserica din Cracovia steagurile prusiene s-au frînt, au căzut; vom avea din nou cu ce împodobi acea biserică, căci vreo 150 de steaguri au fost aduse marelui hatman. S-au capturat vreo 30 de tunuri duşmane.

Mihai însuşi a fugit în munţi şi am trimis după el pe domnul Daczbog Karnkowski cu o parte din oaste; noi am trecut cu lagărul pe locul de unde am dus oamenii la luptă. Aşteptînd veşti de la D. Karnkowski despre locul unde se afla duşmanul, am trimis şi în alte părţi ca să aflăm ştiri despre el.

Acesta este planul marelui hatman, şi părerea noastră a senatorilor, care ne aflăm aici, să punem voievozi în ţara Moldovei şi Ţara Românească, — să-i punem să jure credinţă măriei sale regelui şi republicii noastre. De asemenea să luăm ostateci, pentru ca fiecare din aceşti voievozi să dea în fiecare an pentru vistieria republicii o sumă, asemănătoare cel puţin aceleia, la care se ridică a patra parte[10].

Cetăţile de asemenea sînt acum întărite cu garnizoane de ale noastre.

---

[9] Adică 24 iunie.
[10] Cvarta.

RAPORTUL LUI STANISLAW GOLSKI[1]

1600 octombrie 23, tabăra de la Teleajen

... Sînt acum şapte duminici, din ziua de 3 octombrie, de cînd am trecut în ţara Moldovei[2] ... p. 353

Duminica trecută, adică în ziua de 15 octombrie, ne-am întîlnit cu oastea lui Mihai sub munţii, pe lîngă care mergeam chiar de la graniţa Moldovei, de cîteva duminici prin Ţara Românească. Oastea era de 8 000 şi fusese aşezată în munţi cu Baba Novac pentru a ne întinde o cursă. Din pricina locurilor strîmte, n-am putut să dăm piept cu oastea lui, dar ostaşii noştri s-au fugărit cu ai lui toată ziua aceea; au ucis mulţi dintre ei şi i-au luat în prinsoare, iar pe urmă i-au înfrînt, astfel că ei au

---

[1] După I. Corfus în *Mihai Viteazul şi Polonii*, Bucureşti, 1938 text polon (pp. 353—354) şi traducerea românească (pp. 354—356) cu unele modificări.

[2] Darea de seamă este adresată regelui Sigismund al III-lea.

trebuit să fugă în aceeaşi zi, cu hatmanul lor, la grosul armatei, care se află la două mile.

A doua zi, luni apoi marţi şi miercuri, nu l-am putut ajunge din urmă căci el şi-a mînat oastea destul de repede spre Ploieşti, orăşelul său, unde are o curte solid construită. Acolo la o milă după Ploieşti, şi-a aşezat curtea, între munţi, într-un loc foarte bine apărat, între păduri dese şi rîuri, crezînd pe semne că acolo nu-l vom căuta. Am ajuns acolo, lîngă Ploieşti,
p. 354 joi noaptea şi // ne-am aşezat la o milă sub tabăra lui.

A doua zi, vineri, adică în ziua de 20 a aceleiaşi luni, lăsînd acolo lagărul nostru, am pornit spre el, după miezul nopţii, cu toţii şi călare şi pe jos şi am ajuns astfel dimineaţa prin pîclă chiar de-asupra taberei lui şi ne-am aşezat tunurile, fără nici o pierdere şi fără să întîlnim vreo piedică, pe un munte înalt, de care el avea neapărată nevoie. Îndată ce s-a ridicat ceaţa, ai noştri au lovit de acolo cu 10 tunuri în tabăra lui, pe care el n-a mişcat-o cîtuşi de puţin din loc. Şi deoarece muntele de unde trăgeau ai noştri era înalt, noi n-am putut să-i facem nici o pagubă cu tunurile[3]; totuşi ai noştri n-au contenit să tragă, întîrziind oastea lui, ca noi să putem cerceta între timp atît starea locului, unde aveam să ne batem, cît şi poziţia de luptă a oştirii duşmanului, care avea în linie 50 000 de oameni[4]. Pădurea acoperea întreaga lui oaste în partea dinspre noi, în care şi-a pus la pîndă şi tunurile, la o trecătoare, de care nu ne puteam apropia decît într-un singur loc şi acela era foarte anevoios. Dar fiindcă ai noştri erau tare nerăbdători a da lupta cît mai curînd, domnii hatmani fără să se mai ocupe cu hărţuielile, i-au lăsat să pornească la orele 16, după ceasornic. O parte din oastea noastră a trecut minunat peste două ape foarte repezi şi a lovit cu mare şi năpraznic avînt lăncierii şi pedestrimea, care cuprindea 130 de steaguri ale lui Mihai. Între timp, au trecut alte trupe din oastea noastră, care au tras şi cu tunurile spre tabăra în care se afla însuşi domnul. S-a ridicat aşa mare zgomot, şi atît de deasă era, din amîndouă părţile ploaia de împuşcături, că nu se mai vedea unul cu altul; scriind pe scurt, aşa a blagoslovit domnul pe măria sa că au căzut pe loc 6 000 din oastea lui Mihai. Am luat vreo 150 de steaguri duşmane, cîteva zeci de tunuri şi ostatici[5], fără număr. Restul oştirii lui Mihai s-a împrăştiat în toată părţile, prin munţi. Polonii care au fost cu el, au trimis soli, căzînd la picioarele domnilor hatmani, cerîndu-le milă şi îndurare. Domnii hatmani i-au asigurat de mila Măriei Sale; de

[3] Vezi şi relaţia lui Zolkiewski, n. 8.
[4] Vezi *ibidem*, n. 7.
[5] Prizonieri.

asemenea, şi pe Trzaska, care a predat cetatea Sucevei[6] domnul Dumnezeu s-a milostivit să-şi arate îndurarea sa sfîntă şi mare peste aşteptarea lumii întregi, aducînd un astfel de luptător sub picioarele măriei sale şi va da Dumnezeu de va cădea în scurt timp în mîinile noastre, chiar capul său...

În lagărul de la Teleajen, în ziua de 23 octombrie, anul 1600.

Stanislav Golski, voievodul ţinuturilor Podoliei.

---

[6] La intrarea lui Mihai în Moldova.

RAPORTUL LUI BARTOSZ KLECZKY[1]

1600

p. 356 Mai întîi intrînd în Moldova, domnul hatman[2] a mers îndată cu oastea la Suceava, unde ne aşteptam să dăm lupta cu oamenii lui Mihai. Am ajuns la Suceava dar acolo n-am găsit pe nimeni din oştirea lui Mihai, afară de 200 de oameni închişi în cetate pentru a o apăra; am stat acolo o săptămînă. Hatmanul nevoind să se apuce de împresurarea cetăţii aceleia şi să-şi piardă oamenii acolo, a lăsat pe domnul Szucki şi pe fratele meu cu 350 de oameni şi a pornit cu oastea spre Ţara Românească. Aflînd ungurii, şi-au strîns oştirea avînd cu ei şi ceva oaste nemţească, şi au dat lupta cu Mihai în ţara Transilvaniei şi i-au înfrînt 8 000 de ostaşi din pedestrime şi cîteva sute de poloni. Mihai însuşi a

---

[1] După I. Corfus în *Mihai Viteazul şi Polonii*, Bucureşti, 1938, pp. 356—359, text polon (pp. 356—359); şi traducere românească (p. 359 şi urm.) cu unele modificări.
[2] Ján Zamoyski.

fugit la Alba Iulia, unde s-a strîns oastea în jurul lui şi a lăsat Transilvania lui Maximilian, printr-un fel de tratat. Guvernatorul acestei ţări este Ştefan Czaki.

Aflînd Mihai de venirea oastei polone şi a hatmanului Coroanei, a trimis la împăratul creştin, cerînd ajutor împotriva polonilor şi a trimis zălog pe mama (!) şi pe fiul său, Pătraşcu şi multe comori, pe care le-a capturat Moise Székely. Acesta a luat comorile şi a scris despre toate acestea lui Sigismund Báthory, rugîndu-l să se grăbească să vină în ţara Transilvaniei, vestindu-i că cea mai mare parte a ţării îngăduie venirea sa şi vrea să-l aibă ca domn.

Ne-am întîlnit mai întîi la 15 octombrie, cu 2 000[3] de oameni ai lui p. 357
Mihai, printre care se afla şi Mihai însuşi. Oastea polonă văzînd acolo pe hărţuitori, atît voluntarii cît şi cazacii Zaporojeni au sărit asupra lor şi cu ajutorul lui Dumnezeu au secerat 300 dintre ei. Nevrînd să mai lupte Mihai s-a retras în munţi, la tabăra sa. A doua zi, 16 octombrie, oastea a pornit, bine rînduită pentru luptă, spre tabăra sa care se afla la o milă de la orăşelul lui numit Ploieşti. În aceeaşi zi, oastea noastră a ajuns la tabăra ei, la orele 3 înainte de lăsarea serii. Acolo voluntarii noştri au sărit îndată şi ai lui au făcut la fel şi s-au hărţuit între ei. Văzînd Mihai lupta acelei oştiri şi lăsînd vreo 15 steaguri de oameni şi două tunuri ca să ţină pe loc oastea, a mers cu oamenii săi în munţi, la locul său obişnuit, unde s-a ascuns bucuros în faţa albiei rîului, numit Bucovel. Acest loc este înconjurat din trei părţi de huceaguri foarte dese şi de munţi, iar de cealaltă parte, pe unde a trecut oastea polonă, de tufişuri foarte dese. Este de asemenea şi un rîu, căruia îi spune Ploieşti, şi acolo şi-a aşezat lagărul, între acei munţi şi acest rîu Ploieşti. Acest loc este la jumătate de milă de orăşelul Ploieşti. Apoi domnul hatman dîndu-şi seama că nu vrea să <dea lupta> în cîmp, şi-a aşezat tabăra lîngă orăşelul Ploieşti şi a pornit în ziua de 20 octombrie cu oastea spre munţi. Am ajuns din urmă oştirea lui la orele trei din zi, dar fiindcă ziua era pîcloasă, domnul hatman a aşteptat pînă ce s-a ridicat pîcla; apoi aşezînd tunurile pe muntele alb, a poruncit să bată în huceagul acela, unde se aştepta să fie vreo cursă oarecare... Cînd Mihai a văzut că tunurile au început să-i pricinuiască pierderi, a poruncit să se strîngă corturile şi să se retragă carele în nişte munţi încă mai strîmţi, iar el însuşi, plîngînd (!) şi-a rînduit oastea la luptă. Avea cu el 50 000 de oameni[4] după cum spun toţi polonii care se aflau cu el. Apoi, domnul hatman a poruncit pedestrimii să înainteze spre acel mărăciniş, iar după pedestrime, călăreţii. Îndată, pedestrimea noastră s-a luat bine la harţă cu

[3] Cifră sporită apoi de narator la 50 000 de oameni.

[4] Toate cifrele sînt fanteziste. Din aceşti 50 000 de oameni (!) ar fi rămas pe cîmp 5 000 de leşuri, în timp ce polonii pierdeau 4 morţi, şi mai aveau puţini răniţi (!).

pedestrimea lui Mihai, iar între timp luptătorii şi întăririle înaintaşe s-au bătut cu ei. Îndată, ei (şi însuşi Mihai mai întîi) au întors spatele şi astfel a fost înfrîntă oastea lui. Au rămas pe loc 5 000 de leşuri şi 4 (sic) tovarăşi de ai noştri au fost ucişi, iar răniţi sînt puţini.

La 21 octombrie, după această luptă, tabăra noastră a fost aşezată pe locul acela unde s-a dus lupta. S-a trimis după el în urmărire numai 1 000 de călăreţi[5] pentru a-l împresura, neştiind însă din capul locului încotro a fugit.

În ziua de 22 octombrie, polonii care au fost cu el au trimis să ceară îndurare, iar domnul hatman a făgăduit să se poarte cu milă. De asemenea, la o milă de tabăra noastră, sînt 10 000 de sîrbi înspăimîntaţi la care a trimis domnul hatman, dîndu-le şi făgăduindu-le pace. Au fost 12 000 de moldoveni, dar au plecat acum peste munţi la casele lor. Muntenii, atît boierii cît şi oamenii din popor, vin acum cîte puţini la domnul hatman, ce-
p. 358 rînd // milă şi domn. Odihnindu-şi puţin oastea, va porni la Tîrgovişte, oraşul de scaun al Ţării Româneşti; acolo va aşeza şi va numi cu ajutorul lui Dumnezeu un domn, dar eu nu ştiu încă pe cine, căci despre aceasta nu se vorbeşte. Sînt de asemenea şi cîteva zeci de mii de turci în Ţara Românească, la Bucureşti, care vor de asemenea să pună domn în această ţară. Domnul hatman a trimis la ei, amintindu-le atît de tratatele vechi, cît şi de cele din timpul de faţă; numai Dumnezeu ştie ce va fi mai departe. Totuşi, sîntem mai siguri că vom pleca de aici spre bucuria noastră şi întru slava Domnului şi a patriei. Sînt sigur şi de aceasta că şi Sigismund Báthory va ajunge în scurtă vreme domnul Transilvaniei. E greu de ştiut dacă oastea polonă va merge cu el . . .

Neamţul[6] Basta a trimis, rugînd şi ameninţînd, ca domnul hatman să părăsească Ţara Românească, spunînd că printr-un tratat Mihai a lăsat această ţară măriei sale împăratului. Pe Mihai îl numeşte slujitor al măriei sale împăratului. La aceasta domnul cancelar i-a răspuns răspicat ca un adevărat hatman, după marea sa prevedere şi după părerea domnilor senatori, care se aflau în vremea aceasta cu oastea şi a trimis la el pe domnul Wozuczyński, cu o veste oarecare. Acolo ungurii şi oraşele ardeleneşti au trimis îndată soli dînd ca ostateci 7 nobili şi cerînd în schimb pe Báthory[7]. Totuşi domnul hatman, văzînd oastea trudită şi temîndu-se de multe, n-a voit să se urnească şi nici să trimită oaste în Ţara Transilvaniei.

Apoi au venit în fugă ceauşi de la Mehmed[8], paşă turcesc, unul într-o

---

[5] Au fost trimişi 1 000 de călăreţi în urmărirea lui Mihai, care ar fi trebuit să aibă cu el restul de 45 000 de oameni (!).

[6] Precum se ştie, Basta era pe jumătate albanez, pe jumătate italian. Dar aici este vorba de faptul că era în slujba împăratului german, de aceea este numit neamţ.

[7] Sigismund Báthory. Vezi mai jos şi *Jurnalul de campanie* p. 236.

[8] Mehmed-paşa, fiul lui Sinan-paşa era serdar.

zi, altul în alta, mulţumind Domnului cu mare uşurare, că i-a dat domnul Dumnezeu biruinţă asupra unui atît de puternic duşman al sultanului turcesc, şi arătînd mare cinste domnului hatman şi urîndu-i noroc, au spus că în întreaga lume nu se află un al doilea hatman asemenea lui. L-au rugat să rămînă cu oastea în acelaşi loc, la Ploieşti, ca Mehmed paşa însuşi să-l poată vedea pe domnul hatman, spunînd că aceasta a fost porunca sultanului ca să se vadă unul pe altul şi să pună la cale unele lucruri. Dar domnul hatman, văzîndu-şi oastea trudită, n-a voit să aştepte şi trimiţînd pe domnul staroste al Cameniţei[9] să conducă pe Simion Movilă, voievodul Ţării Româneşti în capitala Ţării Româneşti, a pornit cu oastea spre ţara Moldovei. Din nou a venit acum, la al patrulea popas de la Ploieşti, un ceauş tătar trimis de sangiacul Benderului care se află cu 7 000 de oameni la două mile de noi, şi vrea să vadă şi să aibă o convorbire cu domnul hatman. Apoi în ultima zi a lunii octombrie a venit în tabăra noastră însuşi sangiacul Benderului // şi a fost la domnul hatman, spunînd dom- p. 359
niei-sale anume că „de aceea am venit aici, avînd această poruncă de la stăpînul meu, că unde îmi porunceşti, acolo să ajung"; domnia sa i-a poruncit: „la Tîrgovişte"! Ce va fi mai departe, Domnul Dumnezeu ştie.

---

[9] Jan Potocki.

[DIN ZIARUL DE CAMPANIE AL UNUI POLON DESPRE OPERAŢIILE DIN MOLDOVA (21 SEPT. — 24 OCT. 1600) ŞI DESPRE BĂTĂLIA DE PE BUCOVEL[1]]

Urmează cele întîmplate în Valahia şi Moldova <în lupta> cu Mihai.

p. 242 În ziua de 21 septembrie tabăra a fost mutată de partea cealaltă, mai sus de Suceava. Iar în ziua de 22 s-a pornit la drum din tabăra de la Suceava spre Transilvania, lăsînd pentru asediul cetăţii cîteva trupe, adică un corp[2] de pedestraşi prusieni, şi unul de călăreţi, amîndouă sub comanda lui Szucki[3]. Atunci şi domnul a refuzat făţiş să presteze jurămîntul pe care i-l înfăţişase comandantul [Hatmanul Zamoyski]. Iar acel jurămînt

[1] Traducerea s-a făcut după textul latin publicat în Veress, *Documente*, VI, pp. 242—249.
[2] *Cohortem.*
[3] Vezi mai sus p. 226.

cuprindea şi unirea Moldovei cu statul Poloniei[4] şi chiar şi // o altă orînduire decît aceea care fusese pînă atunci legea domnilor[5] şi care ar fi dus în sfîrşit, la limanul tihnei <dorite>, starea atît de tulburată de furtuni a Valahiei[6]. Acest lucru l-a jignit pe comandant şi el a început să se gîndească la numirea unui alt domn. p. 243

23 <sept.>. Se trece rîul Moldova.

24 <sept.>. În faţa tîrgului Neamţ este aşezată tabăra. Acolo se dă de ştire că Szucki <deşi> rănit[7] a ucis pe cinci dintre ostaşii lui Ianos Kapturi[8] atunci cînd acesta a efectuat o ieşire din cetatea Suceava, iar pe ceilalţi i-a rănit în luptă şi i-a alungat înapoi.

25. Se aşează tabăra dincolo de tîrgul Roman[9]. Aici vine în fugă un român[10] vestind că sub Alba Iulia au fost ucişi de către unguri 30 000 de ostaşi[11] ai lui Mihai, şi că el însuşi a fugit de acolo în tabăra fiului său.

26. În faţa tîrgului Bacău.

27. Dincolo de tîrg[12], rîul Bistriţa. În acest timp se aduc scrisorile românilor[13] care se află cu Ianoş Kapturi în cetatea Suceava, prin care cer <să li se îngăduie> plecarea slobodă din cetate, ceea ce se crede că ar fi pus la cale de către Ianoş Kapturi, care ar dori să trimită afară din cetate pe oamenii care îi consumă hrana şi îi beau apa, de care se zice că duce lipsă, pentru ca să poată să stăruie în apărarea ei. Comandantul armatelor[14] a îngăduit ca femeile şi copiii şi toţi cei inapţi la luptă să poată ieşi din cetate în siguranţă. Tot acolo în tabără vin şapte trimişi ai cazacilor, dintre care patru sînt expediaţi la rege împreună cu un emisar al comandantului pentru obţinerea stipendiului[15]. Doi <emisari> sînt

[4] Este folosit termenul de *regnum Poloniae*, deşi Polonia îşi zicea republică, în ciuda faptului că avea în frunte un rege.

[5] Textul pare a fi defectuos *tum etiam aliam quam hucusque exstiterat palatinum constitutionem*. Probabil de citit: palatinorum.

[6] Termen folosit de poloni pentru Moldova. Ţara Românească era numită de ei Multania (= Muntenia).

[7] *Saucium*.

[8] Ostaş ungur în slujba lui Mihai Viteazul; era comandantul cetăţii Suceava, asediată de poloni.

[9] *Oppidum Romanowe targi*.

[10] *Valachus*, poate fi tradus aici şi prin: moldovean. Vezi mai departe termenul de *Multanus*, folosit pentru un muntean din oastea lui Mihai.

[11] Cifrele ca de obicei sînt mult exagerate.

[12] *Post*. Se opune la: *ante* din rîndul precedent.

[13] Este vorba aici, foarte probabil, de populaţia paşnică din oraş, fără alt amestec cu Kapturi, decît faptul că se afla încercuită în oraşul asediat. De fapt, moldovenii de la Suceava nu aveau nici un motiv să dorească victoria lui Kapturi contra aliaţilor lui Ieremia.

[14] Acest termen desemnează întotdeauna pe marele hatman Zamoyski.

[15] Din context rezultă că ar fi vorba de foştii cazaci din oastea lui Mihai Viteazul, şi care se oferă acum să treacă în slujba polonilor.

trimiși la cazaci cu știrea că trebuie să se îndrepte cît de curînd spre oaste; unul a rămas ca să fie la îndemînă și să vestească pe cazaci cînd vor trebui să se unească cu comandantul; căci nici ei și nici comandantul nu vor ca trupa de cazaci să înainteze separat atît pentru ușurința aprovizionării, cît și pentru a evita altercațiile dintre armate. Aceiași trimiși ai cazacilor au raportat că l-au dovedit de trădare pe comandantul lor Koska[16], cum că ar avea o înțelegere cu Mihai, și că l-au legat în lanțuri și cătușe și că toți cazacii îl duc la grosul armatei[17] și că și-au pus un alt comandant, numit Hauritko[18], căruia i s-au trimis și din partea ilustrului comandant Zamoyski daruri ca să-l cinstească[19].

30. Ultima zi din septembrie. Se așează tabăra în fața pădurii zise Lunca Mare[20]. Aici sînt aduse scrisori și de la Iacob Potocki[21], și de la Moise Székely[22], care fuseseră trimiși înainte din tabăra de la Suceava cu
p. 244 7 000 de oameni, // și care raportează că au fost foarte bine primiți de <cei din> orașul Bistrița[23], și încă de alții: și că Mihai a fost învins la Alba Iulia de către transilvani; și că ei se îngrijesc din răsputeri să facă în așa fel ca la venirea comandantului să găsească partea cealaltă a munților pe care va trebui să treacă armata, ferită de orice primejdie și întărită, cu concursul transilvanilor care pe zi ce trece se grăbesc tot mai mulți spre tabără.

Prima zi din octombrie — se trece prin pădurea Lunca Mare și se așează tabăra pe rîul „Bekaczin"[24]. Aici vin, fugind de la Mihai mai întîi Kossakowski[25], apoi în ziua următoare Kotelnicki[26] cu 500 de cazaci care povestesc că au fost de față la înfrîngerea armatei lui Mihai la Alba Iulia în ziua de 18 septembrie, de către imperiali și transilvani sub comanda lui Csaky[27] și că Mihai a pierdut acolo 8 000 de pedestrași, aproape 2 000 de călăreți, 30 de tunuri de bronz, și tot atîtea tabere[28] și că a fugit în

[16] Răsturnarea căpeteniei sub care serviseră în oastea lui Mihai, era oferită acum ca o răscumpărare a trecutului.

[17] *Generalem exercitum* (scris greșit: exercituum).

[18] Necunoscut altminteri.

[19] *Honoraria.*

[20] *Low Wielki.*

[21] Trimis cu oaste în Transilvania, de unde este rechemat. Va avea un oarecare rol și în Țara Românească în sprijinul lui Simion Movilă.

[22] Fostul comandant din slujba lui Mihai Viteazul, trecut la Sigismund Báthory.

[23] În Transilvania.

[24] Desigur Răcăciuni, scris Rekaczin, litera R fiind apoi confundată cu B.

[25] Comandant cazac în oastea lui Mihai.

[26] Comandant cazac în oastea lui Mihai.

[27] Ștefan Csaky de Keresztszeg raliat aparent lui Mihai după Șelimbăr, este numit de acesta în memoriul său către ducele de Toscana: quel spergiuro et infame Ciacchi. Curînd îl trădează și pe Sigismund și e răsplătit de imperiali.

[28] *Totisque castris amissis.*

grabă cu greu la acel hotar, și că de acolo și-a trimis înainte pe mama[29] sa cu tezaurele și toate bogățiile în Muntenia[30] într-o cetate, și că se speră că Mihai o va urma: și că dintre cazaci au căzut în acea luptă de la Alba Iulia 600, și că a fost ucis Branicki[31], comandantul lor... etc... dar și pînă acum o parte dintre ei a rămas și mai departe pe lîngă Mihai.

În ziua de 3 octombrie tabăra a fost mutată pe rîul Trotuș[32] și așezată sub acel deal sub care se zice că au fost uciși 100 000 de turci de către Ștefan Voievodul[33].

În ziua de 4 oct. pe un alt rîu numit „Tatrus"[34].

În ziua de 5 oct., la satul[35] Focșani din care o jumătate aparține țării Moldovei, iar cealaltă Munteniei, și care desparte amîndouă țările.

În ziua de 6 oct. tabăra a fost așezată la „Lanerest"[36] din Muntenia în care a rămas oastea două zile. Aici a sosit Czarnecki, trimisul cazacilor anunțînd că vor veni a treia zi[37], însă dacă nu s-ar fi trimis la ei s-ar fi și întors așa după cum și hotărîseră ei.

În ziua de 8 oct,. la o milă înainte de Buzău.

În ziua de 9 oct., chiar sub orașul[38] Buzău, armata se cantonează[39], p. 246
și în aceeaș zi vine un emisar de la Iacob Potocki, din partea sa cît și <un altul> din a Stărilor Transilvaniei[40], în care primul vestește că se și îndreaptă din Transilvania spre armată[41], iar aceia vestesc că Transilvania a și fost ocupată de germani, și mulțumesc pentru concursul dat la alungarea lui Mihai. Era și o scrisoare a lui G. Basta, comandantul oastei germane care declară că l-a biruit pe Mihai și cere <împlinirea> integrală a pactelor cu împăratul, iar către seara acelei zile este prins un muntean[42] din oastea lui Mihai care se îndrepta spre orașul Buzău, neștiind că acesta este părăsit de ostașii aceluia, și neavînd cunoștință de sosirea armatei noastre. Acesta <întrebat> a spus că Mihai este de partea

[29] Este vorba de soția sa, doamna Stanca.
[30] *Multaniam.*
[31] Care cu cazacii lui avusese un rol important la Șelimbăr.
[32] *Tatrus.*
[33] Confuzie, desigur, cu izbînda lui Ștefan de la Vaslui.
[34] *Tatrus.* Vezi mai sus însemnarea din 3 oct. Nu poate fi vorba de două rîuri numite Trotuș, aproape unul de altul. Poate că este o confuzie cu afluentul Siretului, Zabrauți, care trece aproape de Panciu, și a cărui grafie, (probabil Zabrus) a putut fi confundată cu cea de Tatrus.
[35] *Pagum Toxanii.*
[36] „Lanerest", neidentificat.
[37] *Postridie.*
[38] *Oppido.*
[39] *Diversatur.*
[40] Din care erau alcătuite comițiile Transilvaniei.
[41] Spre armata lui Zamoyski.
[42] *Multanus.*

aceasta a munţilor, şi se află la o depărtare de şase mile de noi; apoi în chiar seara aceea au sosit iscoadele noastre de la Mihai afirmînd că aceasta este întocmai depărtarea lui Mihai <de noi> şi că el se îndreaptă întins către noi. . . .

La 10 oct. sînt aşezate tunuri de bronz în trei biserici mai înalte din oraşul Buzău, pentru a apăra cu ele cîmpia dinspre sud de <eventuale> atacuri neaşteptate, şi a putea lovi pe neprevăzute flancurile duşmanului dacă acesta şi-ar aşeza, în acel loc tabăra cu vreun scop, şi nu doar din întîmplare, întrucît măsurile se arată a fi luate cu cea mai mare prevedere, căci dinspre sud <locul> este apărat de biserici, ca de nişte întărituri făcute anume, dinspre nord, de rîul care curge <răspîndindu-se> în multe locuri, dinspre răsărit şi apus de carele legate în şir.

La 11 octombrie s-a reîntors Iacob Potocki care fusese trimis în grabă în Transilvania pentru a zdrobi cum s-ar zice ascuţişul primejdiilor[43] şi a ocupa mai întîi trecătorile <dînd acces> în Transilvania. Însă cum Csaki cu transilvanii şi cu germanii îl şi învinsese pe Mihai şi îl alungase din Transilvania, Potocki a fost rechemat de comandantul oştilor [Zamoyski], şi s-a reîntors la grosul oastei[44] rămînînd însă acolo Moise Székely cu trupele ungureşti. Atunci au fost aruncaţi în lanţuri şi cinci unguri care îl introduseseră pe Mihai în Transilvania, şi şi acum (cînd fuseseră primiţi la noi ca fugari, şi chiar la masa comandantului) îi vesteau lui Mihai toate cele ce se făceau aici.

La 12 octombrie cazacii au şi intrat în tabăra noastră, şi ei îi declară pe magnaţii care i-au îndemnat să nu se alăture lui Zamoyski . . . Au venit 37 de steaguri ale lor şi un steag de pedestraşi, căci este unicul cuprinzînd vreo 1 500 de pedestraşi. Unele steaguri au ceva mai puţin sau mai mult de o sută de călăreţi, altele, două sute şi chiar trei sute. Numărul lor trece
p. 246 de 8 000. Toate au bombarde lungi, toţi // bărbaţii sînt buni luptători. Se împart în aceste formaţii. În frunte vin trei <formaţii> urmînd una după alta, urmează cea a pedestraşilor cu 15 tunuri de bronz, corpul de trupă este încheiat de a patra formaţie subsidiară. Şi oastea valahă[45] este foarte unită cu noi. Dar în ce ne priveşte pe noi, cazacii şi lăncieri şi pedestrime sînt în număr de 25 000. Această armată este de aşa fel încît ar putea fi comparată cu dreptate cu acei veterani ai lui Cezar sau Alexandru. Nu enumer aici pe ţărani[46] (?) şi ca să zic astfel pe cei cu carele (?)[47], sau alţi

---

[43] *Quasi periculorum aciem.*

[44] *Universalem exercitum.*

[45] *Valachinus.*

[46] *Colones* (?) Oare colonos?

[47] *Currules.* Tot acest pasaj pare defectuos redat. Termenul acesta nu apare în glosarele obişnuite (Bartal sau du Cange). S-ar putea să se refere aici cumva la ţărani rechiziţionaţi cu carele de către armată. Iată pasajul: *Non iam numero colones, et ita dicam currules, vel alium talem militem, cuius est maior numerus, non computo Valachos . . . etc.*

ostași de felul acesta care sînt în număr mai mare și nu îi socotesc la număr pe valahi, căci dacă ar fi socotiți cu toții, numărul lor ar trece de 60 000. Și astfel, chiar în acea zi a venit la comandantul oștilor un ungur de la cei asediați în cetatea Suceava, <din partea lui> Ianoș Kapturi ca să trateze condițiile predării. Acestea sînt hotărîte cu el și este trimis Trzylecki ca să ia în primire cetatea.

La 13 octombrie mergem voioși din tabăra buzoiană, pe sub tabăra lui Mihai, pentru că dacă Dumnezeu ne va hărăzi victoria, o mare parte din armată se va întorce în Polonia, dacă <însă> va fugi Mihai în Transilvania, ea îl va urmări acolo împreună cu comandantul, iar dacă nu s-ar ajunge la luptă din cauza fugii lui, atunci va ierna la Tîrgoviște capitala Munteniei, iar comandantul, lăsînd armata se va reîntoarce în Polonia împreună cu ostașii voluntari[48] ... Armata noastră crește în număr și vitejie, iar a lui Mihai scade în ambele privințe: și, acuma numeroșii săi ostași au fost reduși la 20 000 de oameni foarte slabi[49]. Despre turcii și tătarii pe care îi promitea acel uriaș constatinopolitan, nu se aude nimic, deși sîntem chiar în apropierea Dunării[50].

La 20 octombrie ziua sf. mucenic Maxim ... [victorie nemaipomenită a Polonilor ... descriere ... Mihai ar fi avut 50 000 de oameni, polonii au scos în luptă doar 15 000. Au murit *3 poloni(!)*]

22 octombrie muntenii. moldovenii, sîrbii și cazacii lui Mihai oferă să se supună. Vin și trimiși de la Moise Székely prin care acesta anunță că a capturat la Brașov, cetate a Transilvaniei, la 6 mile de aici, pe soția și fiul lui Mihai care fugeau la împăratul creștin cu jumătate din tezaurele lui Mihai. Șl îl roagă pe comandant ca să intre neîntîrziat în Transilvania căci toată națiunea aceea este gata să i se supună, și 14 000 de transilvani îl așteaptă la Brașov.

23 octombrie se îngroapă 4 000 de dușmani uciși: se mai aduc și acum din diferite locuri resturi de leșuri spre îngropare, al căror număr nu poate fi încă cunoscut.

24 octombrie Wozuczynski a plecat dis-de-dimineață într-o misiune la Starile Transilvaniei, și la G. Basta generalul oastei germane și îndată în aceeaș <dimineață> a plecat după el Sigismund Báthory. Este trimis și un alt sol la cetatea București, la zece mile <de aici> la oastea turcilor care jefuiește prin Muntenia, pentru ca să înceteze cu devastarea țării. După ce Mihai a fost învins, a fugit nu se știe încotro cu 20 de persoane doar <rămase> din oastea sa risipită.

---

[48] *Voluntariis militibus.*
[49] *Levissmorum.*
[50] *In prospectu Danubii*, adică de unde putea fi văzută Dunărea

LAWRIN PIASECZYŃSKI

(? — după 1603)

*

Lawrin Piaseczyński, subcămăraş de *Braclaw* şi secretar al regelui Sigismund al III-lea, a fost trimis de acesta în mai multe solii la hanul tătăresc Gazi Ghirai al II-lea, în cursul anilor 1601—1603. Din timpul soliilor lui, de pe cînd se afla în trecere prin Moldova, ni s-au păstrat trei scrisori, datate din 3 iulie 1601, 17 mai 1602 şi 31 ianuarie 1603, publicate de I. Bogdan în colecţia *Hurmuzaki*, *Documente Polone*, Supliment, II/2, pp. 42—47, 66—67, 151—154 şi 250—253, însoţite de traduceri franceze de I. Skupiewski. Dintre aceste scrisori primele două cuprind informaţii privitoare la evenimentele din Imperiul otoman şi din Crimeea; numai a treia relaţie poate fi socotită ca o relaţie de călătorie în Moldova şi de aceea o reproducem mai jos.

Afară de aceste relaţii, publicate în colecţia *Hurmuzaki*, mai există unele relaţii din soliile lui Lawrin Piaseczyński, care au rămas inedite. Acestea au fost găsite în 1911, în biblioteca de stat din Petersburg (azi Leningrad) de istoricul polon Kazimir Pulaski. Din nefericire, istoricul amintit nu a publicat relaţiile găsite de dînsul, ci s-a mulţumit să le folosească în rezumat în articolul său intitulat: *Trzy poselstwa Lawrina Piaseczynskiego do*

Kazi Gireja hana Tatarów perekopskich (Trei solii ale lui Lawrin Piaseczyński către Ghazi Ghirai, hanul tătarilor de Perecop), în revista „Przewodnik naukowy i literacki", Lwów, XXXIX, 1911, p. 135 şi urm. (pentru care vezi P. P. Panaitescu, *Călători poloni în ţările române*, Bucureşti, 1930, pp. 9—13, Academia Română, *Studii şi cercetări*, XVII). Din acest articol pot fi reţinute o sumă de informaţii despre Moldova şi Ţara Românească în anii 1601—1603, în special politice, care nu se află în cele trei relaţii publicate în colecţia *Hurmuzaki*. Neposedînd textul lor, nu le putem include în această colecţie decît sub forma rezumativă dată de K. Pulaski. Informaţiile lui Piaseczyński împreună cu acelea ale lui Marc Sobieski din cuprinsul volumului de faţă aruncă o lumină necruţătoare asupra prădăciunilor tătarilor în ţările române, în primii ani ai veacului al XVII-lea, alternînd cu acelea ale mercenarilor poloni rămaşi fără căpătîi după alungarea lui Simion Movilă din Ţara Românească. Din care cauză voiau să se despăgubească de la fratele acestuia, domnul Moldovei, şi anume în ultimă instanţă din moşia acestuia, Ustia din Pocuţia. Dar bogatul Ieremia trimitea plîngeri şi protestări la regele Poloniei, refuzînd să plătească datoriile fratelui său. Şi astfel solul regelui Poloniei la tătari, în trecerea sa prin Moldova, trebuia să caute soluţii ingenioase unor situaţii insolubile. El se simţea mai în largul lui cînd îşi putea manifesta zelul faţă de rege, făcîndu-i o serie de mici economii cu prilejul achitării unor datorii băneşti către hanul tătarilor, sau luînd de la secretarul lui Ieremia Movilă copie de pe însemnarea datoriei acestuia faţă de rege. Pe baza materialului publicat, Al. Sadi Ionescu a dat un rezumat al soliilor lui L. Piaseczyński în „*Bibliografia călătorilor străini în ţările române*", pp. 102—103.

Menţionăm că în biblioteca Zaluski din Varşovia se păstra în secolul al XVIII-lea o descriere a soliei lui Lawrin Piaseczyński, cf. I. D. Ianozki, *Specimen catalogi codicum manuscriptorum bibliotecae Zaluscianae*, Dresda, 1752, pp. 64—65. Ms. nr. 195. *Descriptio legationis quam Laurentius Piaseczyński succamerarius Braclaviensis Sigismundi III regis nomine apus Turcos obiit.*

[REZUMAT A TREI SOLII ALE LUI LAWRIN PIASECZYNSKI LA GAZI GHIRAI HANUL TĂTARILOR DE PERECOP][1]

1601 iunie 27

Solul pornește în iunie 1601 și sosește la Iași
p. 10 la 27 iunie. Acolo e primit de Ieremia Movilă care-l poftește la un ospăț. „Ca deobicei în semn de cinstire i se aduce solului un cal împodobit, pe care să încalece spre a merge la castel însoțit de mulți curteni și capugii. Lîngă reședința domnească erau înșirați haiduci[2] cu puști. La întoarcere, solul e însoțit de aceeași asistență căreia îi împarte daruri". La 8 iulie solul, care aștepta la Iași un curier din Crimeea, pleacă din oraș; la 13 iulie sosește la Cetatea Albă. Acolo lîngă Cetatea Albă, în satele moldove-

---

[1] După P. P. Panaitescu, *op. cit.*, pp. 10—13.

[2] Termen desemnînd de obicei formațiile militare din teritoriile în hotar cu turcii, avînd o organizație specială, asemenea „haiducilor liberi" din Banat, sau trupele de ostași balcanici, sîrbi, bulgari, albanezi, ca cele comandate de Baba Novac de pildă. S-ar putea ca aici să aibă sensul pur și simplu de gardă a domnului.

nești pe care le ține hanul tătăresc și pe care le guvernează în numele lui sluga lui Nasyl aga, precum și în Cetatea Albă însăși, solul a văzut un mare număr de supuși ai regelui Poloniei, de curînd prinși în diferite locuri în Ucraina și vînduți de tătari. Sangeacul de Cetatea Albă, Husein aga, se silea să împiedice vînzarea supușilor regelui care este prieten al sultanului[3], dar tătarii spuneau că au scrisori de la hanul de Perecop, care le îngăduie aceasta.

La întoarcere, la 4 octombrie, e pe lacul Owidovo[4], unde Nistrul se varsă în mare. Aici era o „corabie cu pînze".

La 6 octombrie este la Cetatea Albă, la 11 octombrie la Ciubărciu, la 13 octombrie petrece noaptea într-un sat, la 14 octombrie în cîmp, la 15 este la Iași, la 17 tot acolo la domn, la 18 este ospăț la domn, la 19 un curier tătar venit cu Piaseczyński e trimis din Iași la rege.

1602, aprilie

A doua solie: aprilie 1602. La 27 aprilie este la Camenița. Solul trece prin Hotin, „Chodkowcz"[5], Ștefănești[6], „Berajani"[7], Iași. Aici îl primește domnul, iar a doua zi Orăș[8] hatmanul, „cu cinste". Cîteva zile după aceea are loc un ospăț la domn. Tocmai atunci sosește un trimis al domnului care fusese la tătari și spune că aceștia se pregătesc de război împotriva ungurilor, dar hanul[9] e foarte rău bolnav. De asemenea se primesc vești și din Țara Românească, de unde se întorsese sfetnicul domnesc Ureche[10] care mai înainte fusese acolo cu oastea domnească[11].

Tătarii au făcut mari prădăciuni în Țara Românească, pe care au distrus-o cu totul și domnul va trimite o plîngere regelui Poloniei împreună cu scrisoarea lui Ioan Potocki, starostele de Camenița, ce se află acolo[12]. Unele detașamente de tătari au făcut la întoarcere prădăciuni și în Moldova; dar au fost bătute de moldoveni. Aflînd de trimiterea solului polon în Crimeea, domnul Țării Românești, Simion, cere ca solul să menționeze

---

[3] Mehmed al III-lea (1595—1603).
[4] Limanul Nistrului.
[5] Poate Hudești, raionul Darabani.
[6] Tîrg pe Prut.
[7] *Berajani*, probabil Verejani, contopit azi cu Ciulinești, pe Prut.
[8] *Orysz* = Văscan Orăș hatman și portar de Suceava (1601 februarie 3 — 1607 iulie 17).
[9] Gazi Ghirai al II-lea.
[10] *Ureki*. Nistor Ureche, mare vornic al Țării de Jos (1596—1611), tatăl cronicarului.
[11] Oastea domnească ce lupta în Țara Românească pentru menținerea în domnie a lui Simion Movilă, fratele domnului Moldovei, împotriva căruia se ridicase Radu Șerban (vezi P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 10, n. 2).
[12] În Țara Românească, unde venise în septembrie 1601, să-l sprijine pe Simion contra lui Radu Șerban.

în solie şi prădarea ţării lui de către tătari. Tot pentru acest lucru soseşte la Iaşi un trimis al lui Ioan Potocki, anume Gorecki.

La plecarea din Iaşi solul este condus de „pîrcălabii" domnului, Avram şi Durak, care însoţesc tabăra solului pînă la Ciubărciu. Din acest oraş solul trimite o scrisoare de mulţumire domnului. Peste cîteva zile soseşte la Cetatea Albă, unde vede o corabie plină cu robi luaţi din Polonia: „Ah, privelişte de plîns". Aici primeşte veşti nesigure că regele Poloniei a poruncit principelui de Ostrog[13] şi lui Iazlowiecki[14] să îndepărteze pe Ieremia vodă din scaun şi să pună în locul lui pe altul, fiul lui Alexandru[15]. Se poate să fie un asemenea plan printre cazaci şi de aceea solul previne pe Iremia vodă.

Într-o discuţie cu turcii la Cetatea Albă, aceştia amintesc solului că polonii au călcat dreptul ginţilor în Ţara Românească ucigînd un sol turc. Pleacă apoi spre Crimeea.

ÎNTOARCEREA

iulie 1602

Solul se întoarce împreună cu Trifon[16], solul moldovean. Trec limanul cu o corabie şi sosesc la 22 iulie la Cetatea Albă, la 23 în drum spre Ciubărciu, la 24 pe cîmp noaptea, la 25 la Lăpuşna, la 26 la Ţuţora, la 27 la Iaşi. A doua zi solul e primit de domn. Scrie lui Constantin de Ostrog că a auzit în Crimeea că tătarii şi turcii fac mari pregătiri pentru redobîndirea Moldovei şi Ţării Româneşti şi arată cum a fost tratat cu duşmănie.

După ce-şi ia rămas bun de la domn, solul iese din Iaşi la 30 iulie. La 2 august primeşte în drum spre Hotin o scrisoare de la Ioan Potocki, care era la „Kiebrinceni"[17]. Ai noştri în Muntenia sînt gata de luptă, deja cei doi Radu[18] şi oştile nemţeşti sînt în ţară. Polonii noştri se opresc încă de a da lupta, aşteptîndu-mă pe mine. Peste cîteva zile lucrurile se vor hotărî. De la Hotin solul trece la Cameniţa.

p. 12 În observaţiile de la urmă asupra soliei: „Am aflat că hanul de Perecop a făgăduit turcilor să redobîndească Ţara Românească, Moldova şi

---

[13] Constantin de Ostrog, voievod de Kiev.
[14] Nicolae Iazlowiecki hatman.
[15] Probabil un fiu al lui Alexandru cel Rău.
[16] Mihail Trifan, rudă cu Ieremia Movilă. Mare postelnic, 1602 iunie 9 — 1603 aprilie 20. S-a păstrat în text grafia originalului.
[17] Poate Cîrniceni lîngă Prut.
[18] Radu Şerban şi Radu Mihnea.

Transilvania. Deci a trimis pe solii săi Alexandru Grecul la domnul Moldovei şi pe Gazi[19] bey tătarul la voievozii Ţării Româneşti şi Transilvaniei. Acei soli au fost cu mine pe corabie la trecerea spre Cetatea Albă. Ei duc poruncă acestor voievozi să nu ţină pe lîngă ei niciun polon, să pregătească hanului provizii şi poduri, să fie gata cu oamenii lor ca să se unească cu oastea lor. Voievodul Moldovei, cînd se afla [declarantul] chiar la urdie[20], a trimis acolo pe solul său Trifon, postelnicul său, cu cîteva vase cu taleri, o caretă şi şase cai roibi, precum şi daruri pentru mîrzaci ca să cîştige pe han pentru dînsul, să vie în ajutorul fratelui său voievodul Ţării Româneşti[21]. El însuşi e gata cu oamenii lui la Iaşi. Acest Trifon a spus hanului că graniţele polone sînt pustii, căci oastea este în Curlanda şi că nu putem avea încredere în moldoveni. La întoarcerea mea, am spus voievodului Moldovei să vestească pe rege, încotro merge hanul tătăresc, mi-a spus că nu ştie, dar că e credincios regelui.

„Voievodul Ţării Româneşti a trimis ştire că la 27 iulie a ieşit din oraşul său de scaun îndreptîndu-se spre Buzău şi Siret <retrăgîndu-se> în faţa oştilor Buzeştilor, care îl urmăresc cu ajutoare germane din Transilvania. Se dă ca sigur că Báthory[22] va fi domn al Moldovei şi că la Braşov pe lîngă Gheorghe Basta se află şi oastea nemţească. Mi s-a spus că Báthory n-a fost închis, cum se auzise, şi că dimpotrivă, toate treburile Transilvaniei merg după spusa lui, iar Basta îl cinsteşte şi îl ajută pe sub mînă, dar e greu să ştii adevărul".

Din relaţia solului către Ioan Zamoiski[23]: „Radul[24] fiul lui Mihnea[25] voievodul Ţării Româneşti, care a fost înainte de Mihai[26] vine în Ţara Românească cu Barovski[27] şi cu nemţii. Simion a fugit şi nu se ştie ce s-a întîmplat cu oamenii noştri, Radu a scris lui Ieremia, numindu-se pe sine hospodar şi voievod al Ţării Româneşti din mila lui Dumnezeu şi cu voia cezarului[28] şi-i cere să declare îndată dacă este de partea cezarului ameninţîndu-l că are oştire pe care n-o poate reţine multă vreme.

---

[19] *Kazi bey.*

[20] De la *ordu*, termen turc care înseamnă armată. E vorba de armata turcească.

[21] Simion Movilă, domn al Ţării Româneşti (octombrie 1600 — iunie 1601; iulie 1601 — august 1602).

[22] Sigismund Báthory, zvon fantezist.

[23] Cancelar şi hatman al Poloniei.

[24] Radu Mihnea, domn al Ţării Româneşti (1601—1602, 1611—1616, 1620—1623) şi al Moldovei (1616—1619, 1623—1626). Deşi s-ar părea că aici e desemnat chiar el, din context ar rezulta că este o confuzie şi că de fapt ar fi vorba de Radu Şerban.

[25] Mihnea Turcitul.

[26] Mihai Viteazul.

[27] Editorul propune citirea: Buzeştii. Am propune mai degrabă: Rákóczi (Ludovic) participant la expediţie.

[28] Rudolf al II-lea.

Paşa de Timişoara[29] e la Waradin cu Moise Székely şi alţi nobili ardeleni, care vor să îndepărteze pe Basta şi pe nemţi din Transilvania".

A TREIA SOLIE

decembrie 1602

[Înainte de plecarea solului, regele Poloniei trimite o scrisoare hanului de Perecop prin Iusth, vameşul domnului Moldovei (7 septembrie
p. 13 1602), anunţîndu-i venirea solului. La 4 octombrie regele scrie şi lui Ieremia Movilă cerîndu-i să primească şi să ajute pe sol. Domnul Moldovei răspunde că e gata să-l primească şi că solul tătăresc a trecut prin Botoşani].

Solul porneşte în decembrie, trimiţînd înainte spre Iaşi pe Ioan Wojna şi pe Vasile Hrehorowicz [Gregorovici] şi roagă pe pârcălabul de Hotin, Gheorghe din Lozian[30], să ia măsuri ca să fie condus la Iaşi. Solul scrie la Iaşi lui Emanuel Paleolog[31], curtean al domnului, şi lui Lancki, pisarul domnului, şi primeşte răspuns de la amîndoi în scris. Abia la 14 ianuarie 1603 solul porneşte înainte, căci întîrziaseră instrucţiunile regelui. La Iaşi solul discută problema soldaţilor poloni[32], care luptaseră în Ţara Românească urmînd să primească leafă de la Simion Movilă, dar nu primiseră nimic. Tot acolo aflase că soldaţii nemulţumiţi vor să prade Ustia, care aparţine lui Constantin Movilă. În adevăr, la 31 ianuarie se află că soldaţii sînt la Buczacz, la 4—5 mile de Ustia. Piaseczyńki trimite la ei pe un om al lui, dar acesta îi găseşte la Ustia, unde, de altfel, nu pustiiseră. Ei trimit vorbă solului să ceară leafa ce li se cuvine de la domn. La 3 februarie sosesc la Iaşi trimişii soldaţilor, spunînd că vistieria şi vitele din Ţara Românească au fost trecute în Moldova; deci ar putea fi plătiţi. Ieremia Movilă se sfătuieşte cu Simion, cu mitropolitul[33] şi cu boierii şi ei trimit un protest la regele Poloniei împotriva prădăciunilor. Domnul Moldovei declară că el nu are nici o îndatorire faţă de aceşti soldaţi conduşi de Tarnowski[34], care nu i-au slujit lui, iar Simion declară că nu numai că n-a adus averi din Ţara Românească, dar că a pierdut şi cele ce i se trimiseseră ca ajutor de către fratele său, iar el abia a scăpat cu viaţă. Domnul Moldovei tri-

---

[29] Bektes-paşa de Timişoara. Acel Waradin e probabil Peterwardein.
[30] Zis şi Lozonschi. Era socrul lui Ieremia Movilă.
[31] Era cuscrul lui Gheorghe Lozonschi.
[32] Vezi mai jos, scrisoarea lui Piaseczyński, din 31 ianuarie 1603.
[33] Eftimie mitropolit al Ţării Româneşti.
[34] Comandant al mercenarilor poloni din Ţara Românească, goniţi de acolo şi cerînd plata lor lui Ieremia.

mite la rege ca sol pe Ureche[35] mare vornic şi pe Petriceicu[36] logofăt al doilea, iar Simion, pe mitropolit şi pe Dan[37] marele lui vornic şi boierii munteni care au venit cu el în Moldova: Vasile clucerul şi Voicul vistierul.

Solul porneşte din Iaşi spre Crimeea. [Întoarcerea lipseşte.]

SCRISOARE DIN MOLDOVA[38]

1603, ianuarie 31. Iaşi

Aducînd la Iaşi darurile date de măria voastră[39] hanului de Perecop[40], p. 250
după cum a putut înţelege măria voastră din prima mea scrisoare din
ziua de 11 ianuarie trimisă de — // la Cameniţa, le-am dat solului hanului, p. 251
Ali mirza, deoarece nu am putut face altfel; domnul Moldovei a poruncit ca aceste daruri să fie duse împreună cu podvoadele sale pînă la Ciubărciu[41], la şapte mile de Cetatea Albă. Nu le-am dat suma de 3 260 de zloţi polonezi, care mi-a fost vărsată mai înainte în acest scop, de vistieria măriei voastre, ci am pus în locul lor adeverinţe tătăreşti pentru bani gata, cea dintîi de 500 de zloţi roşii plătiţi grecului Constantin[42], alta de 1 000 de zloţi plătiţi lui Ali mirza, a treia de 130 de zloţi roşii plătiţi lui Gian-Ahmed Celebi, toţi trei trimişi de ai hanului; acel sol Ali mirza a trebuit să primească aceste adeverinţe. Şi deoarece după inventarul vistieriei, se afla pe lîngă aceste daruri şi o ceaşcă de argint cu două mînere, neaurită, care cîntărea două grîvne[43] şi jumătate, am dat-o hanului tătăresc în locul cupei care se dă de obicei, iar cele două cupe şi un vas aurit în întregime au rămas la mine. Deşi acel sol nu avea nici o chitanţă de la han, am luat totuşi o adeverinţă îndestulătoare chiar de la Ali mirza cu

---

[35] Nestor Ureche, tatăl cronicarului, mare vornic al Ţării de Jos 1596—1617 (vezi N. Stoicescu, *Dicţionar*, pp. 332—334).

[36] Toader Petriceicu, zis Iokcha Petriceico, vezi *Hurmuzaki*, Supliment, II/2, pp. 254—257, la N. Stoicescu, *op. cit.*, pp. 426—427.

[37] Dan Danilovici, fost mare vistier al lui Mihai Viteazul pe care l-a trădat. Fugit în Moldova, s-a reîntors în Ţara Românească cu Simion Movilă, mare logofăt 1601 ianuarie — 1602 aprilie 12; mare vornic (1602 mai 1 — iunie 12).

[38] După textul polon publicat de I. Bogdan, în *Hurmuzaki*, Supliment, II, 2, pp. 250—253, însoţit de versiunea franceză a lui Skupiewski.

[39] Sigismund al III-lea Wasa.

[40] Ghazi al II-lea Ghirai.

[41] *Czoburczy* = Ciubărciu, în apropiere de Nistru, fusese dată de Ieremia Movilă tătarilor împreună cu cîteva sate (aşa-numitele sate hăneşti). Vezi Miron Costin, *Opere*, ed. 1958, p. 45.)

[42] Este probabil vorba de Constantin Corniact, grec bogat, fost concesionar al vămilor Moldovei, atunci aşezat la Liov, în Polonia.

[43] Grîvna, unitate de măsură de un funt (= 409,99 grame).

garanţia şi asigurarea domnului Moldovei, care întru toate s-a arătat gata să slujească bucuros pe măria voastră, încît acel Ali mirza s-a legat şi a dat mîna că dacă măria voastră nu va voi să primească această adeverinţă, va aduce o adeverinţă de la hanul însuşi şi o va trimite la vistieria măriei voastre. Dar acum nu a putut în nici un chip să ajungă la han, din cauza drumului lung şi primejdios spre Ungaria, acei bani, cupele şi chitanţa împreună cu inventarul le-am pregătit spre a le da la vistieria măriei voastre, iar deocamdată trimit copia acelei adeverinţe, scrisă în limba polonă[44].

În privinţa celei de a doua însărcinări ce am primit din partea măriei voastre către domnul voievod al Moldovei pentru plata lefii soldaţilor munteni[45] şi pentru pagubele făcute în ţara Moldovei, am dat îndată de ştire despre aceasta soldaţilor şi ei au trimis la mine pe doi tovarăşi[46] din roata[47] panului Tarnowski, anume pan Nicolai Zalonski şi pan Woiciech Woiakowski, care neştiind nimic despre această chestiune a lefii, s-au întors de la Hotin, în ziua de 14 ianuarie vrînd să se înţeleagă împreună cu toţii şi să vină la Iaşi cu mai multe ştiri. După cîte am înţeles din convorbirea mea cu aceşti doi pani soldaţi, acea ceată de oşteni nutreşte gînduri duşmănoase împotriva domnului voievod al Moldovei, vrînd să intre pe moşia sa de la Ustia în Pocuţia care se află ca şi fiul domnului[48], supt paza măriei voastre. Aşadar, deoarece acum măria voastră a intervenit în această chestiune, pentru care măria voastră aţi binevoit să mă trimiteţi la voievod, le-am scris cît mai cuviincios să nu facă aceasta, deoarece ar atinge demnitatea măriei voastre, ci să fie răbdători, pînă ce măria voastră va lua cunoştinţă despre această chestiune din raportul meu. Aici, la Iaşi, am îndeplinit încă demult această solie din partea măriei voastre la domnul voievod al Moldovei, dar pînă acum nu a venit nimeni din partea soldaţilor şi chiar, mai mult, fiind înştiinţat domnul voievod că ei vor să împlinească acel gînd al lor de a intra la Ustia, le-am scris din nou la cererea lui şi am trimis pe o slugă a mea, dar nici acum nu am mai auzit nimic de aceasta şi trimisul meu nu s-a întors încă.

Pentru această însărcinare pe care o am din partea măriei voastre, domnul voievod mi-a făgăduit să-mi dea răspunsul la plecarea mea. De asemenea în privinţa pagubelor precum şi a altor împrejurări voi da de

---

[44] Această chitanţă a **solului tătăresc s-a păstrat** şi este publicată în *Hurmuzaki*, Supliment, II, 2, pp. 249—250.

[45] Adică mercenarii din Polonia angajaţi de Simion Movilă ca să-l ajute să ocupe tronul Ţării Româneşti. Fiind respins în Moldova de muntenii conduşi de Radu Şerban, Simion Movilă, nu a putut plăti leafa mercenarilor şi aceasta a dat naştere conflictului.

[46] Tovarăşi se numeau soldaţii şi ofiţerii nobili, care luau parte ca voluntari în oştile ce luptau peste graniţă.

[47] Roată, corespunde cu o companie, subdiviziune a polcului.

[48] Constantin Movilă, fiul lui Ieremia vodă, care a domnit şi el mai tîrziu în Moldova (1607—1611).

ştire prin viu grai măriei voastre, după ce mă voi informa cît mai temeinic, dacă sănătatea mea zdruncinată îmi va îngădui s-o fac cît de repede.

În ceea ce priveşte achitarea obligaţiilor domnului voievod al Moldovei către măria voastră, încă nu mi-a dat răspuns la aceasta, dar socotesc că vrea să se achite faţă de măria voastră. Pentru ca această chestiune să fie mai bine înţeleasă, trimit măriei voastre nota pe care pisarul măriei sale domnului, Lancki, mi-a scris-o mie căci şi eu însumi m-am străduit pe tăcute ca el să achite datoria către măria voastră. p. 252

Nu ştiu să scriu nimic despre hanul de Perecop şi despre oastea turcească, de asemenea nici despre munteni, căci despre acestea măria voastră are veşti din altă parte. Se pare că fratele lui Iazici[49] face mult sînge rău sultanului turcesc şi turcii au grijă mare de el . . .

S-a dat la Iaşi în ziua de 31 ianuarie anul 1603.

Lawrin Piaseczyński subcămăraş de Braclaw, secretar al măriei voastre.

---

[49] Poate unul şi acelaşi cu acel „Azydziei", care se ridicase în Anatolia ca un fel de şef religios şi sediţios şi se proclamase împărat. Şedea în deşert, de unde venea să prade. Avea 2 000 de aderenţi şi ei sporeau mereu. Vezi *Hurmuzaki,* Supliment, II. 2. p. 45 (vers. fr.).

MARCU SOBIESKI

(1525—1606)

*

Marcu Sobieski, voievod de Lublin, bunicul viitorului rege al Poloniei Ioan al III-lea Sobieski, s-a născut în 1525 şi a murit în 1606; a luat parte la mai multe războaie în Moldova, în Rusia şi împotriva Danzigului. A participat la vîrsta de 75 de ani la expediţia din 1600, condusă de Ján Zamoyski, cancelarul Poloniei, împotriva lui Mihai Viteazul. După aşezarea în scaunul Ţării Româneşti a lui Simion Movilă, el a comandat un corp de oaste venit în sprijinul acestuia. Fiind alungat de boierii munteni, în frunte cu Radu Şerban, Simion Movilă, se retrage în Moldova. Acolo soseşte Sobieski cu noi trupe aduse din Polonia, în scopul de a-l restabili în scaun (1602). Din această vreme datează cele două scrisori adresate de Marcu Sobieski regelui Poloniei Sigismund al III-lea, la 18 septembrie şi la 25 septembrie 1602, scrise din Moldova din tabăra oastei polone aşezate pe malul Prutului. Aceste două scrisori sînt publicate de Ioan Bogdan, după originalele polone din Arhiva familiei Dzialynski din Kornik (text polon), împreună cu o traducere franceză de I. Skupiewski în *Hurmuzaki*, *Documente Polone*, *Supliment*, II, 2, pp. 211—217 şi 223—226. Ele cuprind o mărturie vie despre

starea de plîns a Moldovei, jefuită de cetele polone înfometate, călcată de hoardele hanului tătar așteptînd la Roman să vină la el la porunca sa domnii țărilor române și principele Transilvaniei — și, în sfîrșit, secătuită chiar de către ostașii de sub ordinele lui Sobieski, pe care acesta nu îi ducea în Pocuția, spre a cruța această regiune a Poloniei conform cu porunca expresă a regelui, ci îi ținea în nordul Moldovei, unde nu fuseseră devastări pînă atuncea, împăcîndu-și cugetul (și consemnul primit de la rege) cu o realitate inevitabilă, declarînd că nu va fi cu putință să nu „ia ceva și de aici". Această soluție era singura posibilă pentru el, întrucît în Polonia prădăciunile ostașilor dădeau naștere la procese, iar în Moldova doar la protestul domnului și la rugămintea lui către Sobieski ca acesta să plece în altă parte, căci moldovenii se arătau atît de îndîrjiți de aceste jafuri, încît domnul se putea teme chiar de o răscoală. Dar, rămînînd totuși pe loc, Sobieski are grijă să-i oprească pe conducătorii cetelor de cazaci de a se așeza acolo, sau de a trece în Pocuția, îndreptîndu-i spre Soroca și de acolo la ei acasă. Totodată, sînt atinse și alte două probleme: a) situația personală a domnului Moldovei, somat de mercenarii poloni ai lui Simion Movilă (alungat din Țara Românească și fără mijloace a-i plăti) să împlinească el această datorie, și b) bănuiala că cei doi Movilă ar renunța la concursul polon, urmînd să-l folosească doar pe al hanului, pentru reînscăunarea lui Simion în Țara Românească. Toate acestea pe un fond de șoapte, intrigi și bănuieli. În sfîrșit, o sugestie ca Ieremia Vodă să-și facă o tabără de cîteva sute de soldați (poloni firește) care să stea la granița Transilvaniei gata să intervină acolo oricînd.

De Marcu Sobieski s-a ocupat Sadi Ionescu în *Bibliografia călătorilor străini*, p. 104.

SCRISOARE CĂTRE REGELE SIGISMUND[1]

1602 septembrie 18 din tabăra de pe Prut

p. 41 Prealuminate ... etc. rege[2],

Din scrisoarea care mi-a fost adusă etc., prin curierul meu, am înțeles că aceasta este voia măriei voastre[3] ca eu să am cea mai mare grije mai întîi de primejdia[4] din partea tătarilor, apoi, pe cît va fi cu putință să nu trec cu vederea nici țara Moldovei, nici a Munteniei, luînd înțelegere cu panul staroste de Camenița[5]... apoi ca intrarea

[1] După textul polon publicat în *Hurmuzaki*, supliment, II/2, pp. 211—214, însoțit de o versiune franceză.

[2] Sigismund al III-lea Wasa, rege al Poloniei (1587—1632).

[3] Urmează înșirarea punctelor din scrisoarea regelui.

[4] Primejdia unei năvăliri a lor în Polonia.

[5] Ioan Potocki, care se afla atunci în Moldova cu altă oaste polonă, deosebită de a lui Marcu Sobieski.

mea cu oastea măriei voastre în Moldova[6] să fie cu cuget curat, înștiințîndu-mă mai ales să nu se facă nici o prădăciune și să nu mă așez cu oastea în sate, ci în tabere... de asemenea să pun în vedere acelor oșteni care mai de mult au fost pe lîngă voievodul Țării Românești[7] și care au refuzat să-și îndeplinească slujbele și au făcut o confederație[8], ca să rămînă statornic în credință și să-i îndemn cu gînd bun arătîndu-le nevoia ce este acum ca ei să pornească p. 212
cu panul voievod, pînă la orașul său de scaun, căci ei se află sub comanda și supușenia măriei voastre, prin mijlocirea panului staroste de Camenița. La acestea răspund măriei voastre:

În ceea ce privește primejdia din partea tătarilor, mă voi sili cu toată grija, deși forțele de care dispun pentru a-i respinge nu sînt îndestulătoare... etc. Tătarii au apucat altă cale, după cum îmi dă de știre domnul[9]. Hanul[10] a pornit spre Țara Românească, de unde nu știm pe unde se va întoarce; domnul spune că acela se va duce în Transilvania, dar acolo se știe de pe acum de venirea lui și se pregătesc împotriva lui[11]; nu cred că hanul va porni într-acolo; el se ferește de trecătorile munților și nu va ataca de vreme ce ardelenii sînt preveniți despre venirea lui. Mi s-a dat de știre și despre aceasta, că dacă această cale nu i-ar fi prielnică, vrea să meargă la Giurgiu, peste Dunăre, la sedar[12] dar și pentru aceasta este prea tîrziu, ca să-l poată întîlni. Cînd s-a hotărît să pornească pe această cale a lui în Țara Românească a trimis poruncă la domnii voievozi ai Moldovei și Țării Românești[13] ca să meargă cu el. A scris și panului staroste de Camenița, fapt despre care desigur panul staroste a dat de știre măriei voastre, ca și el să meargă cu el, făgăduind să se poarte cu credință. Măria voastră știe în ce chip s-a dat răspuns acelui curier al hanului, deci nu mai scriu despre aceasta. Dacă oastea nu s-ar fi risipit, panul staroste avea de gînd s-o ia înaintea oștii hanului tătăresc, cu domnul voievod al Țării Românești, în Țara Românească, însă fără a se uni cu tătarii, care stau de cîteva săptă-

---

[6] Oastea polonă intervenise pentru ridicarea în scaunul Țării Românești a lui Simion Movilă, fratele domnului de atunci al Moldovei, Ieremia Movilă. După ridicarea țării cu Buzeștii și Radu Șerban împotriva lui Simion, trupele polone se retrăseseră în Moldova, așteptînd o nouă încercare în favoarea lui Simion. Dar conform obiceiului, ele se purtau ca în țară cucerită, dînd naștere la plîngerile și protestul lui Ieremia Movilă chiar la rege.

[7] Simion Movilă, retras acum în Moldova.

[8] Termen indicînd, în general, constituirea unui grup de nobili sau de ostași ridicați împreună pentru a impune anumite măsuri hotărîte de ei cu majoritate de voturi.

[9] Domnul Moldovei, Ieremia Movilă.

[10] Gazi Ghirai al II-lea, hanul tătarilor din Crimeea. Vezi G. M. Kortepeter, *Gazi Ghirai II, Khan of the Crimeea and Ottoman Policy in Eastern Europe and Caucasus 1588—1599* în „The Slavonic and East European Review" XLIV, 1966, n. 102.

[11] În Transilvania se duceau lupte între George Basta, generalul care conducea oastea imperială, și Sigismund Báthory, apoi Moise Székely.

[12] Comandantul oștirii turcești. Oare Ghiuzelgi-Mohamed?

[13] Hanul tătarilor din Crimeea, Gazi Ghirai, intervenise în Țara Românească împotriva lui Radu Șerban, în favoarea lui Simion Movilă, sprijinit de poloni.

mîni pe malul Siretului, aproape chiar de drumul ce duce în Ţara Românească, după cum am dat de ştire măriei voastre. El starostele nu s-a putut duce, căci ei tătarii numai aceasta aşteptau, iar oastea lor era de 20 000 şi cu aceştia s-au bătut ungurii[14]. Mie această unire cu tătarii nu mi-a plăcut, căci aveam pentru aceasta porunca repetată a măriei voastre, ca să nu ne unim cu ei, precum am dat de ştire despre aceasta şi panului staroste. Între timp s-au produs două fapte: întîi acei soldaţi care fuseseră mai demult în Ţara Românească s-au menţinut cu încăpăţînare în confederaţia lor, neţinînd de loc seamă de îndemnurile panului staroste şi de ale mele şi nu au vrut să meargă înainte pînă ce nu li se vor plăti banii. Apoi (cînd nu mai erau bani) au vrut să încheie o învoială numai cu Ieremia[15], fără domnul voievod al Ţării Româneşti, ceea ce acela nu a vrut, după cum mi-a dat de ştire. După aceea s-au rupt de oaste şi pornesc spre Polonia. Cu aceştia s-au unit şi cazacii nizovi destul de numeroşi, care erau acolo ca la două mii. Pîrcălabul de Hotin[16] îmi dă de ştire că ei vor să se ducă la Ustia[17] dar domnul Moldovei nu-mi scrie nimic despre Ustia, ci numai se plînge de faptul că ei sînt o mare povară pentru ţara Moldovei şi se teme ca ţara să nu se ridice împotriva lui din pricina angaralelor. Îndată ce a auzit despre aceasta, mi s-a cerut să trimit la ostaşi şi să-i ţin în frîu în această pornire a lor, ceea ce am făcut îndată, căci acum am trimis a doua oară la ei, mai întîi dojenindu-i pentru fapta lor de a se lepăda de domnul voievod, după aceea punîndu-le în vedere să nu facă prădăciunile despre care mi se dăduse de ştire, într-o ţară care nu este duşmană măriei voastre. Nici cei dintîi dintre trimişii mei nu s-au întors încă; nu ştiu dacă au ajuns la ei sau au pierit pe undeva, căci din cauza acestor tulburări moldovenii s-au gru-
p. 231 pat în cete iar codrii sînt plini de ele. Sînt două săptămîni // de cînd am intrat în această ţară şi încă nu am văzut zece ţărani; toţi au fugit, mai întîi din pricina tătarilor, iar după aceea din cauza acelor soldaţi. În această ţară au loc mari prădăciuni, trecerea este foarte primejdioasă. Astăzi am trimis iarăşi alţi curieri, dîndu-le o gardă pentru siguranţa lor; acela dintre ei care se va întoarce, va şti desigur care este dispoziţia acelor soldaţi şi ce gînduri au.

Panul staroste cu oamenii aceia pe care i-a adus acum pentru domnul voievod al Ţării Româneşti şi împreună cu cei pe care îi adusese el acolo acum un an şi care au rămas cu domnul voievod al Ţării Româneşti, s-a retras la tîrgul Roman, aşteptînd trecerea hanului tătăresc. Văd că are de gînd să pornească cu aceştia, cîţi are cu el, spre Ţara Românească. Eu aş trimite bucuros la panul staroste o parte dintre oamenii pe care îi am aici cu mine,

---

[14] De fapt oastea lui Radu Şerban, care primise ajutor din Transilvania.

[15] Pentru a fi în slujba plătită a lui Ieremia, care era domn în scaun, şi nu a lui Simion, care pierduse domnia

[16] Gheorghe Lozonschi, pîrcălab de Hotin (1597—1610), socrul lui Ieremia Movilă.

[17] Ustia era o moşie în Polonia, pe Nistru, care aparţinea familiei Movileştilor; mercenarii voiau să se ducă acolo, ca să se despăgubească de leafa neplătită de Simion Movilă.

dar ei nu numai că nu vor să se ducă acolo cu solda pe care o primesc, ci am avut aici, încă de la trecerea Nistrului, destule tulburări cu unii dintre ei. Iar acum cînd văd ei că cea mai mare parte a slujitorilor pleacă de aici, nu vor să mai pornească într-acolo, nici chiar dacă i-ar îndemna glasuri îngerești. Măria ta să binevoiești a lua cunoștință că, din păcate, ar trebui schimbați acum soldații, ceea ce va veni foarte greu domnilor hatmani, în starea de neascultare a oastei, căci nu vor să meargă nici pe cincisprezece zloți. .Am scris domnului voievod al Moldovei ca să trimită la panul staroste pe acei oameni ai săi care sînt de neamul nostru și pe care îi are pe lîngă el, iar eu voi lăsa în schimb aici pe atîția dintre ai mei cîți va trimite el, ca să aibă grijă de siguranța lui, dar nu știu dacă se va învoi la aceasta. Totuși, mă tem că lucrul va fi de puțin folos după cît pot înțelege. Mă tem că hanul tătăresc ar intra singur acolo ca să aducă pe domnul voievod al Țării Românești, și dacă va izbuti cumva aceasta — pentru ca să nu mai cheme acolo pe ai noștri, de care s-a săturat — ar vrea să-l așeze singur în scaun, ceea ce nu ne-ar veni la socoteală nici nouă, nici lui Simion, căci instaurarea printr-un asemenea aprod ar însemna o stăpînire nesigură. În cîteva zile se va arăta care este gîndul lui cu privire la aceste lucruri.

Eu stau în tabără, pe Prut, la o milă de Cernăuți, avînd pentru aceasta multe alte motive despre care am dat de știre măriei voastre, dar unul din cele mai mari este că eram o povară sîngeroasă pentru ai noștri; am atras asupra noastră numeroase procese, din invidie, mai ales ne-a dat de gîndit faptul că îndată ce căpătam o hrană din cele mai modeste, mai ales cînd cineva lua ceva de la un șleahcic îndată se stîrnea ceartă, apoi proces, fără de care era greu să scăpăm. În acest colț de țară măria voastră nu are alte domenii afară de Skala, care este aproape nimicită prin șederea necurmată a soldaților în trecere spre țara Moldovei. Camenița a suferit de asemenea destule, iar măria voastră ați oprit să se ia ceva din episcopia de Camenița și a fost nevoie să ne procurăm provizii din alte părți.

Oprindu-mă aici, mă străduiesc prin orice mijloace ca să putem trăi fără a provoca plîngeri, căci fiecare se susține pînă acum din cele aduse în carele sale, sau de la precupeții care vin după noi din orășelele de la margine; totuși nu vom putea face altfel ca să nu luăm ceva și de aici.

Domnul Moldovei îmi scrie, rugîndu-mă foarte mult să plec de aici, ținînd seamă că țara este pustiită peste tot; văzînd și eu aceasta ca și el, aș face-o bucuros, dar nu cunosc voia măriei voastre, nici unde poruncește măria voastră să așez soldații, căci aici nu văd nici o primejdie de vreme ce hanul tătărăsc a trecut //. Aș vrea să-i așez aici, nu departe de granițele Transilvaniei, căci acolo se pregătește acum cea mai mare tulburare. p. 214

...Dat în tabăra de pe Prut, în ziua de 18 septembrie anul 1602.

M. Sobieski, voievod de Lublin.

Prea luminate rege. Printr-o persoană sigură, un străin care stă pe lîngă Ieremia, am aflat o mulţime de lucruri folositoare pentru paza noastră; pentru aceasta a căpătat o bună răsplată de la mine. Acesta mi-a dat de ştire încă de acum o săptămînă că a aflat că Ieremia tratează cu hanul prin nişte moldoveni credincioşi de ai săi ca acesta singur, fără poloni, să aşeze pe Simion în scaun, vrînd astfel să înlăture pe ai noştri în chipul acesta puţin cinstit. Şi în legătură cu aceasta nu a fost sincer faţă de soldaţii constituiţi în confederaţie, căci acolo era vorba de puţin lucru şi totuşi nu s-a ajuns la vreun rezultat, lucru pe care nici starostele nu l-a băgat de seamă. Acum i-am dat de ştire, dar prea tîrziu. Eu însumi am aflat de aceasta abia acum o săptămînă. Totuşi poate că nu ar fi fost mai bine aşa, căci dacă ai noştri nu s-ar fi risipit, probabil că domnul staroste ar fi fost mai bucuros să admită acea unire cu hanul; şi dacă ar fi făcut acest lucru, s-ar fi expus unor primejdii.

Acum acela îmi spune aşa: „Mai tîrziu te vei încredinţa că ceea ce spun eu este adevărat, anume că vor trimite înapoi pe domnul staroste, iar pe domnul Simion îl vor trimite singur la sultan[18], prefăcîndu-se că au fost nevoiţi să facă aceasta de teama hanului tătăresc şi aşa sultanul singur îl va aşeza în scaun şi vor îndepărta în acest chip pe poloni care au ajuns foarte rău văzuţi de ei". Zilele acestea voi vedea ce se va întîmpla acolo.

Noi cu toţii sîntem 1 200 de călăreţi şi 450 de pedestraşi. Măria voastră trebuie să ştie că cei mai mulţi sînt cvarciani[19], iar apoi noi înşine şi servitorii 200. După ce am trecut Nistrul, i-am trimis la casele lor pe voluntari şi pe ucrainieni.

După ce scrisesem scrisoarea mea către măria voastră, pan Troiecki a trimis cincizeci de pedestraşi la oastea măriei voastre.

II

1602 septembrie 25

p. 223 Acum dau de ştire măriei voastre, ceea ce mi-au făcut cunoscut domnul voievod al Moldovei şi domnul staroste de Cameniţa. Hanul a trimis a doua oară la domnul staroste chemîndu-l la el şi asigurîndu-l prin jurămînt să-i va fi credincios. Dar domnul staroste nu s-a învoit cu aceasta, socotind că este o tovărăşie nesigură pentru el, cu atît mai mult cu cît i-am dat de ştire să urmeze instrucţiunile măriei voastre. Hanul lăsînd în pace pe domnul staroste, a poruncit domnului voievod al Ţării Româ-

[18] Mehmed al III-lea.
[19] Cvarciani, călăreţi în zale din oastea polonă.

nești să vină neapărat la el, ceea ce a și făcut, încît a plecat îndată, în ziua de 13 a acestei luni și a doua zi a sosit la el. Nu a luat cu el decît 300 de oameni de strînsură în felul cazacilor nizovi // pe nici un polon mai de seamă afară de un grămătic al său. Domnul staroste îmi scrie că niciunuia nu i s-a spus să vie. A luat cu el cîteva tunuri mici de cîmp și cinci hacovițe pe roți. În ziua de 15 a acestei luni era la Focșani, care se află chiar la granița munteană. Nu știu încă cum i-a mers de acolo înainte; am doi trimiși la domn; îndată ce vreunul se va întoarce, mă voi grăbi să împărtășesc măriei voastre știrile pe care mi le va aduce. Dar văd că lucrurile acestea s-au petrecut așa precum le-am prevăzut, căci îndată ce am aflat de la pan Lysakowski că domnul cheamă în ajutor pe hanul tătăresc, îndată am înțeles că lucrurile cu greu vor fi altfel decît așa cum s-au petrecut. Soldații aceia care au făcut confederație s-au oprit aici, la o depărtare de patru zile de mine. Măria voastră va înțelege chiar din scrisoarea lor, pe care o trimit măriei voastre cele ce mi-a răspuns pan Tarnowski la îndemnurile mele și cele ce mi le cere el însuși, trimițînd la mine pe cîțiva tovarăși. p. 224

Gorski cazacul cu 1 200 de tovarăși ai săi a umblat ieri aici în jurul meu și s-a așezat numai la o jumătate de milă de tabără, prefăcîndu-se că nu știa despre mine... Acesta a venit aici cu gîndul de a se duce la Sniatyn, vrînd să ajungă pînă la Sniatyn și în toată Pocuția[20]. Am trimis îndată la el ca să se întoarcă și să se ducă la Soroca, iar de acolo de la Soroca înapoi în orașele sale și să-și împrăștie ceata. El n-a vrut să facă aceasta; a venit singur la mine cu cîteva zeci dintre cei mai de seamă din ceata lui. Atunci l-am dojenit pentru acest gînd al lui, făgăduindu-i că dacă nu vrea să se ducă de bună voie aiurea, o va face de nevoie. Dar s-a lăsat convins și îndată s-a dus de-adreptul prin pădurea Bucovinei spre Soroca, făgăduindu-mi sub jurămînt, că dacă i s-ar întîmpla să meargă prin sate, nu va face nici o pagubă; nu știu dacă-și va ține acest jurămînt. Acum patru zile, încă înainte de acest Gorski, un alt cazac, Kutiski, tot nizov, venise și el aici cu 1 000 de călăreți, dar acesta lăsînd pe ai săi la o depărtare de trei mile, a venit singur cu cîteva zeci de călăreți la mine; am înțeles că și el avea de gînd, ca și Gorski, să intre în Pocuția și l-am îndreptat și pe acesta spre Soroca. Este de temut că acești tîlhari să se unească, și le este ușor să găsească tovarăși, căci soldații aceia care nu mai au acum slujbă în Țara Românească, trebuie să se risipească, iar cei din slujba acelora nu se vor duce nicăieri, decît doar tot la ei; acum mulți se îndreaptă spre bandele lor. Panii din aceste părți, atît cei ce sînt aici în tovărășie cu mine, cît și acei din împrejurimi, îmi cer ca toată această oaste a măriei voastre din Ucraina să fie mai bine așezată pentru ca să nu se întărească acei

[20] Cu gîndul de a-și așeza acolo oamenii, secătuind regiunea spre a-i hrăni.

tîlhari. Temîndu-mă şi eu ca şi domniile lor de acelaşi lucru, socot că aceasta ar fi necesar, mai avînd pe deasupra şi motivele acestea: acele ţări sînt bogate şi de mult nu au fost acolo soldaţi. Privind însă la tulburările din Transilvania, socot că ar fi lucru primejdios să nu avem soldaţi în apropiere. Ar fi şi mai greu dacă domnul voievod al Moldovei nu ar pune cîteva sute de oameni să stea în tabără în ţara sa. Pentru aceasta am trimis la el pe doi din panii rotmistri ai măriei voastre, pan Snopkowski şi pan Broniowski. Dar va fi foarte greu să dai drumul soldaţilor aici, căci după cum se ştie, aici, în afară de oraşul Sniatyn însuşi, s-a ivit zilele acestea o ciumă foarte puternică peste tot în Pocuţia, începînd de la Skala.

De asemenea ieri am căpătat o scrisoare de la domnul referendar, care îmi scrie că în ţinutul Liov şi Przemisl este molimă în multe locuri şi
p. 225 că ciuma se întinde mai departe // tot mai puternic. Deci trebuie să aştept răspunsul de la domnul voievod al Moldovei, dacă nu vrea să încuviinţeze să se alcătuiască acea tabără, deşi eu aş vrea mai bine să nu se încuviinţeze, căci această ţară are şi aşa prea mulţi oaspeţi. În acest caz ar fi greu ca soldaţii noştri să fie duşi în acele oraşe pe care le-a propus măria voastră căci domnul referendar îmi dă de ştire că acolo se întinde ciuma. Vom trebui să-i aducem în Ucraina unde este loc şi mai sănătos şi unde se află alimente din belşug, căci trebuie ca oastea să nu se molipsească de ciumă, căci dacă s-ar ivi ciuma în oaste, ar fi greu s-o mai folosim la ceva. În această privinţă voi face aşa cum voi socoti că este mai potrivit. Voi rămîne aici pînă la întoarcerea emisarului meu pe care l-am trimis la măria voastră acum o săptămînă. Aici slujitorii militari sînt foarte nerăbdători, căci au foarte puţină hrană, afară doar de cea pentru cai; numai cu greutate şi-o pot procura de pe undeva. Am putea găsi alimente dacă am pătrunde în codrul lîngă care stăm, dar am interzis aceasta cu stricteţe. Ştiu sigur că domnul Moldovei nu va învinui oastea care este cu mine că ar fi făcut vreo pagubă.

S-a dat în tabăra de pe Prut, în ziua de 25 septembrie anul 1602.

M. Sobieski, voievod de Lublin

IOAN ARGENTO

(? — după 1620)

*

Iezuitul Ioan Argento este autorul indirect al relației drumului urmat de cei șapte iezuiți de la Cluj în vara anului 1603, în căutarea unui refugiu în Polonia, de teama prigoanei cetelor lui Moise Székely. Dar povestirea lui nu ne-a parvenit în forma inițială, ci într-o prelucrare anonimă, făcută pentru organul de propagandă cu circuit închis al Ordinului: *Annuae litterae societatis Iesu*. Procedeul acesta a mai fost aplicat și altădată, pentru călătoria lui Possevino, în Transilvania, sau cea a iezuiților veniți din Polonia în Moldova în 1588 etc. — Acest gen de literatură și-a creat un stil propriu, pe care îl regăsim și aici: exagerarea greutăților întîmpinate, sublinierea caracterului providențial al unor întîmplări sau coincidențe, reliefarea unor elemente socotite de-a dreptul supranaturale. Pentru a înțelege împrejurările care au impus acea plecare, e nevoie de amintit, pe scurt, rolul iezuiților în Transilvania sub Bathorești. Chemați stăruitor în Transilvania de regele Ștefan Báthory al Poloniei, care își păstrase autoritatea supremă și asupra principatului Transilvaniei, iezuiții trebuiau să combată progresele arianismului și ale calvinismului.

Ei s-au împărţit, de la început, în două grupuri: unul la Cluj-Mănăştur şi apoi în jurul colegiului de la Cluj, — care constituia un fel de cetate de sine stătătoare — celălalt la Alba Iulia pe lîngă tînărul Sigismund Báthory, pe care l-au educat şi dirijat ca dascăli şi duhovnici pînă la alungarea lor din Transilvania din 1589. Iezuiţii din Transilvania au stat într-o legătură strînsă cu Polonia, de unde le veneau cadre gata formate, care înţelegeau să impună şi în Transilvania normele şi spiritul de acolo.

Moartea regelui Ştefan Báthory (1587) i-a lipsit pe iezuiţi de sprijinul lor de căpetenie. Lovitura de stat de la Cluj din 1594 — opera iezuitului Carrillo — i-a readus la suprafaţă. Au reuşit să se menţină şi în perioada frămîntărilor, legate de abdicările lui Sigismund, ajungînd sub dominaţia imperialilor la vechea lor importanţă. Dar foarte curînd ocuparea Clujului de către Moise Székely a oferit prilejul unei grozave revărsări de ură acumulată de nobilimea transilvană contra imperialilor şi de sectele reformate din acest centru al extremismului religios contra catolicilor şi îndeosebi a iezuiţilor. In ziua de 9 iunie năvăleau cetele lui Székely asupra bisericii şi a colegiului iezuit, pe care le dărîmau pînă în temelie şi cărau pietrele în faţa caselor proprii, unde ridicau din ele movile înţelese ca un fel de monument al isprăvii lor.

Totodată loveau şi ucideau fără teamă. Tînărul sacristan, de 27 de ani, piemontezul Emanuel Neri, a fost răpus în biserică, victimă a furiei lor. Drept urmare iezuiţii hotărăsc să-şi rărească rîndurile: şapte iezuiţi au plecat atunci spre Polonia sub conducerea părintelui Ioan Argento. Drumul trebuia făcut în mare taină, din cauza sentimentelor nutrite în ţară contra lor. Singura cale posibilă era cea prin secuime, regiune dealtminteri rămasă credincioasă catolicismului. De teama de a cădea în mîinile duşmanilor, iezuiţii se strecurau pe poteci anevoioase şi prin păduri dese. Toate impresiile lor sînt colorate de spaima care răzbate şi în povestire. Ajunşi în Moldova ei sînt bine primiţi încă de la început, de către pârcălabul de la Neamţ, un boier Hrisoverghi, al cărui fiu studiase la iezuiţii din Italia şi fusese chiar în legătură cu vestitul Possevino.

Pîrcălabul fusese cămăraş al lui Petru Şchiopul, colindase el însuşi prin Austria, Tirol şi Veneţia unde se afla cu soţia şi fiii săi în anul 1592 (cf. N. Iorga, *Ştiri mărunte de istorie românească... Iezuiţi la Ieremia Movilă*, în „Revista Istorică" oct-dec. 1921, p. 214). Povestitorul stăruie asupra primirii lor de către domn, a cuvîntărilor retorice rostite de rector şi de domn, a aflării, în timpul popasului din Moldova, de vestea sfîrşitului providenţial al lui Moise Székely. Este încă o exemplificare a grijii purtate de cer iezuiţilor. Şi într-adevăr constatăm că în mai puţin de trei luni după agresiunea suferită, iezuiţii au fost rechemaţi de Basta la Cluj. El dă un edict, poruncind restituirea tuturor bunurilor, iar în locul bisericii lor dărîmate, el le dă biserica parohială din piaţa mare din Cluj. Tot astfel, în locul colegiului iezuit, ei capătă toate locaşurile arienilor care sînt goniţi din oraş. Dar agitaţia contra lor persistă şi după aceea, în altă formă însă. In mai 1604, Argento este somat de senatul orăşenesc să restituie porţiunile din pămîntul oraşului cotropite de el. In ianuarie 1605 nu se mai permit predici decît pentru cele patru confesiuni admise. Cu instalarea lui Bocskai în principat începe şirul restituirilor impuse. El reia de la catolici catedrala de la Alba Iulia (6 apr. 1605). — Curînd cere înapoi biserica şi casa parohială din Cluj. Somaţi de senatul clujan să predea totul, ei pleacă din Cluj

(19 iulie). Degeaba ia cuvîntul Argento, în comiţiile generale de la Mediaş, la 14 septembrie, pentru a apăra pe iezuiţi de acuzaţiile aduse de arieni. Căci la 11 noiembrie 1606 Bocskai dă decretul său contra iezuiţilor, care sînt siliţi să plece iar în Polonia. La 10 decembrie, Argento era la Cracovia şi de acolo la Olomuc (Olmütz). Dar moare Bocskai şi iezuiţii revin la Cluj. Argento ia parte iarăşi la comiţii, la 15 iunie 1607. Însă foarte curînd urmaşul lui Bocskai, Sigismund Rákóczy, îl alungă la rîndul său (25 iulie 1605) şi din nou Argento apucă drumul Cracoviei. În intervalul 1608—1613, el ajunge provincial al Austriei.

De la el a rămas o lucrare despre iezuiţii din Polonia *(De statu soc. Iesu in regno Poloniae)*, tipărită în 1620 şi dedicată lui Sigismund al III-lea, din care ultimul capitol tratează despre Transilvania. După acesta a fost redactată prelucrarea tipărită de Veress în „Annuae Litterae Societatis Iesu de rebus transylvanicis temporibus principum Báthory, 1579—1613". Budapest 1921.

În această versiune, în general, se observă o tendinţă de a zugrăvi totul în negru şi de a bănui peste tot intenţii ascunse. Ţăranii care i-au condus pe iezuiţi prin munţi îi ameninţau, pentru a le stoarce bani. În Moldova călăuza lor e pîrîtă că a adus străini ... Pîrcălabul care îi primeşte cu cuvinte bune, grăbeşte cît poate plecarea lor ... etc. Mai sînt şi unele exagerări vădite: de pildă, aflarea prin pădurile Transilvaniei a acelui mare număr de capete tăiate (!) şi de cadavre ale unor nenorociţi „răpuşi de lotri" sau sfîşiaţi de fiare. Pare neverosimil ca tîlharii să fi folosit o metodă infinit mai anevoioasă de a ucide decît atîtea altele, şi ca fiarele să fi lăsat după ele leşurile, din care trebuiau normal să se ospăteze. S-ar putea să fie exagerate şi datele despre mortalitatea de ciumă din acel moment în secuime. Argento este pomenit în termeni patetici de Spontoni în cartea sa *Istoria Transilvaniei*. Trecerea sa prin Moldova a fost analizată de N. Iorga în „Revista istorică" şi în *Istoria românilor prin călători*.

TRECEREA IEZUITULUI IOAN ARGENTO DIN TRANSILVANIA PRIN MOLDOVA ÎN POLONIA[1]

1603, iulie-august

p. 88 [Sub imperiali iezuiții primesc tot sprijinul,
arienii fug etc.]. În ianuarie vine la Cluj părintele provincial al Austriei
— P. Alfonso Carrillo însoțit de doi preoți. La vizitarea acestuia a fost
p. 89 de față și Ioan Argento din Polonia. Dar cum acesta <P. Argento> atît la plecarea sa din Transilvania prin Moldova, cît și la întoarcerea prin Ungaria a însemnat[2] multe lucruri vrednice a fi reținute în minte atît de el cît și de tovarășii săi, am socotit[3] să fie cuprinse aici cît mai pe scurt, și nici nu au

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul latin publicat de A. Veress, în „Annuae Litterae Societatis Iesu de rebus transylvanicis temporibus principum Báthory 1579—1613" (Vesprem, Budapesta, 1921), p. 88 și urm.

[2] În lucrarea *De Statu Societatis Iesu in regno Poloniae*, din care un capitol este consacrat Transilvaniei.

[3] Vorbește autorul anonim al rezumatului întocmit după relația lui Argento.

putut fi scrise pînă acuma din cauza neîncetatelor frămîntări ale Transilvaniei.

Întrucît în luna iunie din anul trecut ai noștri au fost goniți[4] de clujeni și întîmpinau tot felul de primejdii neîndoioase, părinții au hotărît ca o parte din ei să rămînă, o parte să meargă în Polonia. În felul acesta societatea nici nu părăsea provincia, nici nu pierdea oamenii... etc.

Așa dar Părintele Argento, împreună cu șapte tovarăși a pornit la drumul său care a fost lung, greu și primejdios. Lung, căci pentru a se feri de primejdii făceau mari ocoluri. Căci deși țelul lor era spre apus ei s-au îndreptat drept spre răsărit, și după ce au plecat la 12 iulie au ajuns la Cracovia abia la 12 august. Greu, cu adevărat, deoarece deși nu aveau cu ei cele de trebuință au stat mai multe zile și nopți necurmat prin munții cei mai înalți și pădurile cele mai dese care deși încing Transilvania din toate părțile, totuși sînt socotiți ca fiind mai mari și mai grozavi mai ales în partea aceea. Și deși în țara Secuilor au închiriat cai pînă în Moldova de la țăranii români care duceau acolo grîu, totuși o mare parte din drum a trebuit făcută cu piciorul, din cauza drumurilor și a urcușului nespus de greu și obositor. În sfîrșit, primejdios după cum dovedeau multe capete și leșuri care se puteau vedea prin poienile acestor păduri ale unor oameni de curînd răpuși de lotri, sau sfîșiați de fiare. Și se zicea că trecătoarea prin care trebuiau să treacă mai este încă ocupată de tîlhari. Apoi în țara Secuilor, în acel sat unde au poposit trei zile, mureau în fiecare zi mulți oameni de ciumă. Dar acei locuitori, ca și ceilalți atît unguri cît și transilvăneni nu numai că nu fug de molipsirea ciumii, dar chiar socotesc ca mare crimă dacă cineva de teama ciumii s-ar întoarce din calea ciumaților sau s-ar feri de tovărășia oamenilor loviți de aceste molimi. Căci ei spun că ciuma este o pedeapsă dată de Dumnezeu și acela ce fuge de ea se arată a voi să fugă chiar // de Dumnezeu ca Iona din Biblie. p. 90

De aici se poate înțelege de ce au murit atunci atît de mulți dintre ai noștri în Transilvania[5]... etc. ca să nu dea prilej cîrtitorilor să-i învinuiască de a-și fi părăsit turma în primejdie... etc.

Dar, ca să ne neîntoarcem la primejdiile drumului, înșiși cărăușii erau niște barbari în care puțin te puteai încrede, după cum a dovedit strălucita credință a celor care în cursul acestui drum i-au condus prin acele păduri mari și care pentru ca să stoarcă bani din mîinile părinților îi amenințau foarte adesea, și puțin a lipsit ca să nu-i părăsească într-o noapte în mijlocul pădurilor... Dar au intrat totuși cu bine în Moldova. Ei abia au ajuns la orașul Neamț[6], că a și fost pîrîtă călăuza lor că aduce în țară

---

[4] *Exturbati.*

[5] În timpul ciumei din vara anului 1586. Vezi *Călători*, III, p. 130 și urm.

[6] *Civitatem Nemez.*

oameni necunoscuţi, din regiuni supuse bănuielii din cauza războiului. Acela a răspuns că a adus nişte preoţi catolici la care nu a observat nimica rău. Pîrcălabul[7] cetăţii a chemat la el pe părintele rector şi l-a întrebat multe lucruri: întrebînd cine este, de unde vine, încotro merge. La acestea el a răspuns că este italian şi călugăr, că merge din Transilvania la voievod. Din fericire s-a întîmplat ca pîrcălabul să aibă un fiu care cu două zile mai înainte să se fi întors din Italia şi de la Veneţia unde îl vedea des[8] pe părintele Possevino şi pe alţi părinţi iezuiţi. Acesta a fost tălmaciul tatălui său care înţelegea desigur limba italiană, dar nu o vorbea. După ce l-a mai întrebat[9] şi alte lucruri l-a concediat pe părinte cu cuvinte bune, şi puţin după aceea l-a vestit că de îndată ce va pleca de aici la voievod, după cum a spus că va face, va trebui să meargă şi părintele împreună cu el, şi i-a făgăduit că îi va da acolo sprijin şi ajutor. Iar el făcea acest lucru pentru ca părintele să-şi grăbească plecarea. A trebuit totuşi să mai rămînă o zi, din cauza îmbolnăvirii mai grele a unuia dintre tovarăşi, care suferea rău de pîntece din cauza neajunsurilor pe care le suferise prin păduri unde odată nu a avut nici măcar apă de băut. În acest loc era cu putinţă a se sluji la biserică întrucît era un preot catolic care avea în grija sa două biserici. Totuşi catolicii erau puţini la număr şi aceştia erau de naţiune germană.

Căci deşi ţara întreagă împreună cu domnul său este stăpînită de schisma grecească[10], ea totuşi nu exclude credinţa romană[11], ba are chiar un episcop catolic care păstoreşte această ţară ca şi Ţara Românească. Din acest loc s-au
p. 91 dus părinţii la // Suceava, în care oraş se afla atunci voievodul Ieremia[12]. Cînd a primit acesta pe părinte în audienţă publică, de faţă cu marea mulţime a tuturor boierilor, părintele rector i-a arătat prin tălmaci că deoarece nu-i mai era îngăduit Societăţii Iezuiţilor să-şi păstreze acelaşi număr de părinţi în Colegiul său din Cluj din cauza arienilor, iar în restul Transilvaniei din cauza învălmăşelii luptelor[13], a fost silit să lase în Transilvania pe unii părinţi, şi pe ceilalţi să-i ducă în Polonia, unde Societatea poate să-şi îndeplinească slujba în libertate sub pavăza ocrotitoare a unui rege[14] prea cucernic... etc... Şi că el a apucat drumul prin ţara acestui domn Ieremia, nu numai pentru că ar fi mai sigur, ci mai ales pentru că sperase că prin locurile ce îi sînt supuse, el nu va fi lipsit de acea apărare,

---

[7] *Gubernator* Nicolae Hrisoverghi.
[8] *Familiariter egerat.*
[9] *Rogasset.*
[10] Confesiunea ortodoxă.
[11] Catolică.
[12] Ieremia Movilă domn al Moldovei.
[13] *Armorum strepitus.*
[14] Sigismund al III-lea.

pe care pot s-o aştepte ca un fel de drept al lor de la un domn creştin nişte bărbaţi ai bisericii ce s-au robit slujbei lui Hristos[15]... etc.

Îndată după aceasta a început voievodul să mulţumească cu bunăvoinţă că l-au vizitat părinţii, apoi să compătimească mult nenorocirea lor[16], în sfîrşit să făgăduiască ocrotirea sa în cuvintele cele mai solemne[17]: a adăugat că păcatul arienilor a întrecut orice măsură a răutăţii, şi că nici măcar turcii nu vor ajunge vreodată atît de nelegiuiţi încît să distrugă templele închinate lui Dumnezeu. De aceea părinţii trebuie să nu se întristeze, deoarece foarte curînd îi va răzbuna Dumnezeu de duşmanii lor şi îi va pune din nou în starea lor dintîi şi că dacă Moise (numele acesta îl purta un transilvan[18]) a fost cumva părtaş la crimă, se va întîmpla în curînd ca să-şi primească pedeapsa cuvenită. „Nu ştiu", a spus el „de unde a pornit o aşa mare furtună. Şi chiar dacă am presupune[19] că ea s-a stîrnit din vina voastră, va trebui să primiţi cu răbdare ispăşirea din mîna lui Dumnezeu; însă nelegiuirea este atît de grea, încît întrece orice păcat ce ar fi putut fi săvîrşit de voi, şi aţîţă dreptatea de sus ca să lovească foarte iute cu pedepsele cele mai crunte dar şi cele mai drepte pe făptaşii acesteia". Atunci părintele rector a răspuns la cele ce fuseseră spuse despre Moise, cum că nu poate afirma nimic deoarece p. 92
pe de o parte el ar fi avut în mîinile sale putinţa de a opri răul, şi pe de alta a ocrotit Societatea înăuntrul taberei sale. Cît priveşte cauza care i-a mînat pe arieni la crimă, nu poate fi invocată o altă cauză decît tot aceea pe care o invocau ei înşişi: veneraţia excesivă a sfintei Eucharistii, şi cultul sfinţilor şi al icoanelor[20] „pe care" — a zis — „slăvit şi lăudat fie Domnul, le văd atît de răspîndite în ţara ta". A povestit cele ce le-a văzut cu ochii că le-au săvîrşit arienii în biserică întru batjocura prea sfinţitului trup al domnului şi a maicii sale prea slăvite şi a celorlalţi sfinţi, pentru cinstirea cărora au obişnuit să-i numească pe părinţi închinători la idoli şi să-i alunge şi să-i prigonească cu cea mai mare cruzime. Iar cît priveşte răzbunarea care trebuie aşteptată de la Dumnezeu, a declarat că el şi tovarăşii săi ca nişte creştini şi oameni ai bisericii se roagă la Dumnezeu pentru prigonitorii lor, şi oricînd li se va da putinţa ei vor fi gata să se întoarcă pentru ca să-şi dea şi viaţa lor pentru mîntuirea acelora.

Abia a auzit domnul Ieremia cele săvîrşite împotriva sfîntului sacrament şi a chipurilor sfinţilor, cînd deodată a început să se cutremure tot şi să-i dea lacrimile. Împreună cu domnul toată curtea a fremătat de indignare. Căci acest popor e foarte aplecat la venerarea icoanelor: şi biserica cea mai

---

[15] Urmează fraze goale, retorice, fără nici un interes real.
[16] *Casum.*
[17] *Amplissimis.*
[18] Moise Székely.
[19] *At, dato.*
[20] *Sacrarum imaginum.*

de seamă a acelui oraş este zugrăvită şi împodobită peste tot pe dinăuntru şi pe dinafară cu chipurile sfinţilor. Şi chiar deasupra capului voievodului erau atîrnate după datină două mici icoane aurite. Iar cînd s-a ajuns la cuvintele despre rugăciunile pentru prigonitori şi despre pregătirea sufletului pentru a se îngriji de folosul acelora: „Aceasta" a zis el „este desăvîrşita dragoste a aproapelui, vrednică de nişte oameni ai bisericii". Şi cu acest prilej a povestit exemplul recent al unora care pentru nesocotirea celor dumnezeieşti, au fost crunt[21] pedepsiţi de Dumnezeu. După ce a mai întrebat multe despre călătorie şi despre alte lucruri, i-a slobozit pe ai noştri, după ce mai întîi i-a mulţumit părintele, nu numai în numele său şi al tovarăşilor care erau de faţă, dar chiar al Societăţii întregi care e răspîndită pe tot pămîntul şi care se va ruga lui Dumnezeu pentru el cum va fi aflat dragostea sa creştină faţă de noi.

După ce a concediat pe părinţi a întrebat pe secretarul ungur Petru Nápoli, bărbat bun şi catolic care introdusese pe părinţi şi fusese tălmaciul lor: de ce erau ei atît de prost îmbrăcaţi[22]. Cînd i-a răspuns acesta că ei
p. 93 au fost alungaţi din Cluj // aproape goi, a poruncit îndată să se cumpere şi să li se facă haine la toţi. Însă pentru părinţi nu s-a găsit postav negru în tot oraşul[23], deşi erau acolo mulţi negustori, căci la acea naţie culoarea neagră nu este folosită. A mai poruncit să le dea bani de cheltuială[24] cît vor rămîne acolo, şi un ajutor pentru drum[25] şi însoţitori care să-i ducă cu carele prin toată ţara sa.

Acest domn este pătruns de credinţa grecească, altminteri din fire e aplecat către cucernicie, în fiecare zi merge la slujbele de la biserică, acasă se roagă îndelung, este blînd, şi numai împărtăşania catolică se pare că îi lipseşte; şi nici nu fuge[26] de catolici, uneori chiar merge la bisericile lor, şi într-una din ele chiar a înălţat un prea frumos altar cu picturi şi ornamente deosebit de alese[27]. În oraşul Suceava sînt două biserici catolice şi un preot. Catolici însă aproape că nu sînt în afară de negustori şi de ostaşii poloni. Schismaticii apoi au multe biserici şi mulţi călugări şi preoţi.

Cît au zăbovit părinţii timp de opt zile[28] au venit din Transilvania informatorii cei mai siguri care au povestit că toată armata lui Moise a fost înfrîntă de Radul voievodul Ţării Româneşti şi că însuşi Moise cu toată nobilimea aproape au fost ucişi. Toată curtea a avut credinţa că

---

[21] *Severissime.*
[22] *In vestitu tam tenui.*
[23] *Sed pro maiori Patrum merito, pannus niger in toto civitate non est inventus.*
[24] *Sumptus.*
[25] *Viaticum.*
[26] *Abhorret.*
[27] *Egregiis.*
[28] *Per octiduum.* (!) (Editorul în nota 148 arată că în text scrie greşit *triduo).*

aceasta a fost pedeapsa dată de Dumnezeu lui Moise pentru crimele făptuite împotriva Societății. Căci nimeni nu credea că el nu ar fi autorul sau părtașul acelui sacrilegiu.

Așadar prin dărnicia lui Ieremia[29], precum și a nobilului comandant al gărzii polone a domnului, precum și prin generozitatea altor negustori poloni, plecînd de la Suceava au ajuns la Camenița în trei zile...

---

[29] Ieremia Movilă a știut întotdeauna să folosească pe reprezentanții bisericii catolice în interesul său, făcînd din unii din ei (Arsengo, Quirini) emisari ia săi la Roma, captîndu-l pe nunțiul Visconti cu care întreținea o corespondență abilă, și căutînd și prin fratele său, mitropolitul Gheorghe Movilă să stabilească legături mai directe cu Roma, ocolind pretențiile supărătoare ale bisericii polone. Așadar trecerea prin Moldova a iezuiților în iulie—august 1603 în momentul cînd Moise Székely cădea înfrînt la Brașov, îi oferea un prilej cu atît mai binevenit de a-și manifesta cucernica sa diplomație, cu cît știa că se vorbea la Roma de eventualitatea scoaterii sale din domnie în urma presiunilor lui Claudio Rangone asupra regelui Poloniei.

ALOISIO RADIBRAT

(cca 1570? — după 1610?)

*

Aloisio sau Alvise Radibrat era ragusan, ca Giovanni de'Marini Poli cu care era rudă. Introdus poate de acesta în slujba imperialilor, el se arată, la început, destul de influențat de el. Se observă și la el același mod de redactare a rapoartelor sale, aparent foarte favorabile domnului și cu totul în vederile lui, apoi deodată strecurînd cîte o frază sau o întreagă tiradă în opoziție diametrală cu cele spuse mai înainte. Am crede deci că sau se temea că domnul ori vreun devotat al lui ar lua cunoștință de cuprinsul raportului — acest fapt putînd impune o atitudine nesinceră —, sau poate textul era cenzurat și corectat de Giovanni de'Marini Poli în sensul său, prin adăugarea unor accente negative. Vom vedea însă ulterior că sentimentele reale ale lui Radibrat, cînd nu era influențat de alții, îl inclinau spre domn. În iunie 1599, el este trimis de împărat în Țara Românească, într-o misiune secretă la Mihai Viteazul (*Hurmuzaki*, XII, p. 435), ca răspuns la o comunicare a acestuia în legătură cu problema stăpînirii cardinalului Andrei Báthory în Transilvania. Din comunicările sale ulterioare rezultă că a dus la Praga referințele cele mai bune privind atitudinea și intențiile domnului față de împărat. El este trimis din nou

la domn, la care ajunge chiar a doua zi de lupta de la Şelimbăr [*Hurmuzaki*, XII, pp. 518—521], pe care o descrie cu împrejurările care o precedaseră, într-un lung raport adresat arhiducelui Mathias, viitorul împărat, la 29 noiembrie. După mai bine de o jumătate din text, în care este redată cu toată convingerea, versiunea oarecum oficială a domnului, apare deodată o frază indicînd o schimbare diametrală de poziţie: *Serenissimo Signor, io son di grandissimo dubio...* etc. Urmează apoi pasaje pline de rezervă sau de bănuieli, sublinieri cu tîlc, urmărind anumite acte politice ale domnului sau izbucniri furtunoase ale sale cu ameninţări la adresa împăratului (!), alternînd cu laudele cele mai categorice ale credinţei sale faţă de împărat *(si trove tanto puro et sincero verso Sua Maiestà, et capital nemico delli Turchi...)*. Totul se explică. În preajma lui se afla zelosul Giovanni de'Marini Poli, venit în Transilvania puţin după el, şi exercitînd un fel de tutelă asupra lui. De pildă, Radibrat ar fi vrut să se reîntoarcă la Praga împreună cu solii domnului, banul Mihalcea şi vistierul Stoica. Dar Giovanni nu l-a lăsat, cerîndu-i să stea pînă după dietă, pentru a vedea ce se va fi hotărît acolo şi care vor fi ultimele ştiri de comunicat afară. Trebuie confruntat acest raport cu cel adresat de acelaşi Radibrat la 10 decembrie doctorului Pezzen [*Hurmuzaki*, III, 1 pp. 377—378] în care regăsim porţiuni întregi din textul din 29 noiembrie, dar nu apare nici una dintre rezervele şi insinuările de mai sus. Această observaţie este valabilă şi pentru raportul din 22 decembrie către Pezzen [*ibidem*, pp. 398—399 pînă la începutul ultimului paragraf, cînd este vorba de Giovanni şi de îndemnul său de a nu pleca cu solii *pentru a nu da prilej de bănuială domnului (!) (per non dar qualche suspetto a Ill mo Voivoda...)*. Frazele ce urmează par a fi încărcate de subînţelesuri, pînă la declaraţia finală că venirea comisarilor este dorită de toţi *perche sarano liberatti dalli Valacchi li quali molto miseramente li strapazano...* Pierderea acestei speranţe ar putea da naştere unui tumult *(rumore)*, care cu greu s-ar mai putea potoli. Legăturile dintre cei doi ragusani şi identitatea aparentă a punctelor lor de vedere fac ca ei să fie confundaţi într-o singură denumire, de către comisarii imperiali şi familiarii lor, care îi desemnează doar ca „cei doi ragusani". Dar în vreme ce Giovanni-Giva se insinua pe lîngă domn şi se impunea dregătorilor transilvani cu mult ifos, Radibrat, mai discret şi mai modest, lăsa altora politica înaltă şi se mulţumea să strîngă date cît mai precise despre numărul ostaşilor cu plată ai domnului şi despre sumele necesare pentru lefurile lor. Comisarul Ungnad, care voia şi el să facă această socoteală pentru a-şi sprijini cu cifre nesfîrşitele sale rapoarte negative, apelează la el pentru date sigure [*Hurmuzaki*, XII, p. 567, scrisoare din 2 ianuarie 1600]. Colegul acestuia atît de diferit, Mihai Székely, îl recomandă miniştrilor habsburgici cu multă căldură *(ibidem*, p. 605, scrisoare din 10 ianuarie din Satu Mare). În sfîrşit, la 14 ianuarie Giva, care se agita foarte mult pentru a demasca manevrele lui Bocskai, Napragy, Kornis etc. şi care luase cunoştinţă de hîrtiile şi corespondenţa rămase de la Andrei Báthory, de care făcea mare caz, trimite personal pe Radibrat să le ducă împăratului *(ibidem*, doc. din 14 ianuarie 1600). El însuşi, de cum vin comisarii la Alba Iulia, începe să joace un joc dublu, destăinuindu-le unele pretinse intenţii ale domnului, pe care i le-ar fi comunicat numai lui, desigur, nu pentru a le difuza în chipul acesta.

Dar socoteala lui Giva s-a dovedit greşită. Căci Ungnad este cuprins de bănuială, aflînd după plecarea lui spre curte cu o misiune aparentă din partea domnului către împărat, că el nu îi spusese nimic despre o viitoare solie a domnului la papă, îngăduindu-şi unele reticenţe. In necazul său contra prea importantului agent abia plecat, el îl cuprinde şi pe Radibrat. „Cei doi ragusani" sînt acuzaţi că încă de la început ar fi informat greşit curtea de la Praga, declarînd că Mihai abia aşteaptă să vină comisarii pentru a le preda Transilvania, spre a se putea consacra ofensivei mult aşteptate contra turcilor [*Hurmuzaki*, pp. 724, 739]. Dar nu numai Ungnad se deslănţuie contra „celor doi ragusani", domnul însuşi, la înapoierea solilor săi de la Praga, fără rezultatul scontat, în izbucnirea sa fulgerătoare nu cruţă nici pe Radibrat, nici pe Carlo Magno (absenţi) şi nici pe comisari, despre care fapt este gata să mărturisească şi Petru Armeanul, care fusese atunci de faţă la acea furtună (*ibidem*, p. 749, scrisoare din Braşov din 3 martie 1600). Două zile după aceea, unul dintre cei doi soli principali, vistierul Stoica vine la comisari cu unele explicaţii. Tratativele solilor cu împăratul păreau pe o cale bună pînă la venirea lui „Alvisi". Cum a venit acesta, cum s-a stricat totul. Vistierul nu pricepe ce va fi adus el cu sine, sau ce va fi scris cineva...! (*Ibidem*, p. 755). In timpul acesta, Ungnad dimpotrivă, îi acuză din nou pe cei „doi ragusani" de a fi indus pe toţi în eroare cu declaraţiile lor despre gîndul de renunţare al domnului. Peste două luni şi mai bine, Ungnad va arunca vina contradicţiilor şi suprapunerilor ivite în tratative asupra amestecului unor agenţi ca Radibrat, Giva şi Carlo Magno [*ibidem*, p. 913, rap. din 23 mai 1600 din Cluj]. Dar dintre aceştia, Giva murise de apoplexie în drum spre Praga, reuşind şi prin moartea sa să-şi asigure un loc de prim plan, ca victimă presupusă a banului Mihalcea, care l-ar fi otrăvit (!), în vreme ce Radibrat pare că iese din circuit. Veninosul Paolo Giorgi, alergat la Praga cu pîri zeloase contra lui Mihai, se grăbeşte să-şi justifice tăcerea sa mai veche prin puterea persuasivă a lui Aloisio, care i-ar fi jurat că Mihai este credincios împăratului, amănunt avînd de scop totodată şi discreditarea acestuia. Dar Radibrat este din nou trimis în misiune la Mihai, atunci cînd totul este compromis prin înseşi manevrele imperialilor. La 31 iulie, Radibrat apare în Transilvania cu daruri destinate hanului tătar, dar şi acestea meschine [*Hurmuzaki*, XII, p. 980]. Ungnad, care avea bani la dispoziţie pentru nevoile Transilvaniei, tremură la ideea că i s-ar putea cere ceva şi atribuie toate lipsurile constatate de domn unor manevre pentru a-i scoate aceşti bani. Dacă domnul socoteşte că darul pentru han este insuficient, nu are decît să împlinească el lipsa! Radibrat trebuia să pornească neîntîrziat la han. Şi de astă dată diferă în păreri cu Ungnad, care afirmă că domnul îl va înşela pe împărat. Radibrat este încredinţat că el va fi credincios şi lucrul acesta se va vedea în curînd, numai să i se dea ce i se promite şi să fie îmbunat „gratificirt", după formula lui Ungnad, care reproduce declaraţiile ragusanului. Dar evenimentele se precipită. Radibrat atrage atenţia stăpînilor de la Praga că nobilimea îl va rechema pe Sigismund. La 19 august, comisarii îl trimit înapoi la împărat, cu toată iuţeala, pentru a cere noi instrucţiuni. După lupta de la Mirăslău, el stăruie pentru sprijinirea lui Mihai [*Hurmuzaki*, IV, p. 266]. In timpul campaniei pentru redobîndirea Transilvaniei, el semnalează şi dorinţa unor foşti ostaşi să lupte din nou sub domnul român, în care el continuă să creadă. Curînd după uciderea lui Mihai, el reapare din nou, de astă dată la remorca lui

Petru Armeanul. Amîndoi sînt trimiși împreună în Țara Românească la 8 septembrie 1601, cu scrisori către boierii Buzești, către dregătorii din divan, mitropolit etc.

S-ar părea că din nou se exercită asupra lui o influență asemenea aceleia a lui Giva în trecut. Situația creată în Țara Românească de tutela lui Basta oferea unui intrigant de talia Armeanului, cu nimic mai prejos defunctului ragusan, un cîmp de acțiune cît se poate de favorabil. Basta ar fi dorit să pună domn pe fiul lui Cercel, Marcu vodă sau pe bietul Nicolae Pătrașcu, umbră ștearsă lipsită de orice voință, prea tînăr, prea plăpînd, prea supus pînă și călăilor tatălui său. Boierii reîntorși din Transilvania și Buzeștii însă și-au impus domnul lor, Radu Șerban, acceptat fără entuziasm de vanitosul comandant imperial, care era și patronul înfumurat al lui Petru Armeanul. Poate că situația aceasta explică și tonul unora dintre rapoartele lui Radibrat din această perioadă, a căror critică permite să se citească printre rînduri. S-ar părea că în raportul din „1602" (!) este vorba de o tentativă a boierilor neînfeudați Buzeștilor de a scutura dominația lor, apelînd la împărat exact în același stil, în care altădată apelau la sultan, demonstrînd că țara este secătuită, iar sărăcimea ajunsă la sapă de lemn. Domnul trebuia ajutat contra atotputerniciei boierilor, dar cum? Prin trimiterea în țară a unui comandant imperial cu 400 de archebuzieri, *care să asculte de împărat* [adică de comandantul imperial Basta, bine înțeles], și care să frîneze atît prea marea putere a Buzeștilor, cît și arbitrarul domnului. Această măsură ar fi însemnat, de fapt, o neutralizare a lui Radu Șerban împreună cu boierii din partida Buzeștilor în folosul nu atît al partidei contrare, cît al interpușilor imperiali. Putem afla și cine ar fi fost investiți cu un fel de autoritate superioară. Mai întîi, vestitul agă Leca, cel bănuit a-l fi trădat pe Mihai, în 1598, în unire cu turcii, și care l-a trădat efectiv în 1600, în Transilvania, în unire cu Basta, pe lîngă care se și retrăsese. Alături de el este menționat, la același nivel, vistierul Nica, „grec" de neam, poate frate cu el (cum afirmă categoric A. Veress în *Documente*, VII, pp. 22 și 181). Amîndoi se regăsesc în acea solie a lui Radu Șerban la curtea de la Praga (septembrie 1603) de la care vistierul se întoarce înnobilat cu scut heraldic, întocmit ad-hoc, iar aga, cu recomandări pentru satisfacerea unor reclamații contra lui Rákóczy, care l-ar fi jefuit de obiecte scumpe și cu noi speranțe pentru plata pensiei lui restante cam de mult. Trebuie menționat faptul că vistierul Nica luase parte la lupta contra lui Moise Székely, și deci era lucru firesc să facă parte din delegația venită să înfățișeze împăratului steagurile capturate de la acest „rebel". Dar trimiterea lui mai avea un rost, care este arătat în raportul comun al lui Radibrat și Petru Armeanul către contele Fürstenberg [publicat de Veress în *Documente*, VII, pp. 169—170 sub data de sfîrșit de septembrie 1603], și anume acela de a stărui cu toată hotărîrea (împreună cu Petru și Radibrat) pentru obținerea sumelor necesare plății mercenarilor, care se agitau rău și omorîseră chiar patru boieri, trimiși la ei cu vorbe bune, dar fără bani. Raportul acesta, înfățișînd o situație care nu mai suferea nici o amînare, trebuie datat îndată după sosirea lotului al doilea de delegați oficiali ai domnului, primul lot fiind constituit de Radu Buzescu, aga Leca și Petru Armeanul [vezi textul soliei trimisă de Radu Șerban, *ibidem*, pp. 160—164]. Textul rezumă punctele principale ale cererilor domnului și este conceput în același spirit ca darea de seamă a lui Radibrat despre luptele de la Silistra și de la Brașov, care a trebuit, fără îndoială, să fie înfățișată împăratului tot acum. Dar

în raportul adresat ulterior împăratului, de către aceiaşi Radibrat şi Petru, [*ibidem*, pp. 214—216] pe lîngă punctele ştiute mai apare un element nou: propunerea de a se institui acea tutelă prin trimiterea acelui ofiţer imperial cu 400 de archebuzieri. Propunerea este strecurată printre celelalte, şi deşi conţine unele săgeţi la adresa domnului, acestea sînt temperate oarecum de context. Se stăruie pentru trimiterea banilor, pentru prezentul cerut de prestigiul domnului etc. Editorul a datat această scrisoare ca fiind din Cluj din iulie 1604 (!). Cum aceste indicaţii sînt date în paranteză, ar rezulta că ele nu apar în text, ci că au fost stabilite pe cale de deducţii. Credem că datarea este greşită şi că această scrisoare a fost concepută nu mult după cea „de la sfîrşitul lui septembrie". Ea ar reprezenta deci o a doua etapă în evoluţia poziţiei lui Radibrat faţă de domn. A treia este oferită de textul „din 1602" (!) amintit la începutul acestor confruntări. El este adresat aceluiaşi Fürstenberg. Dar autorul declarat este acum doar Radibrat. Petru Armeanul nu apare în persoană, deşi este evident că tonul veninos pe care îl observăm aici se potriveşte întocmai cu raportul lui Petru către Basta, de la începutul anului următor. Ce s-a întîmplat între aceste două etape? Probabil un conflict între Radu Buzescu şi Petru Armeanul, care a ştiut — ca odinioară Giva — să-l manevreze pe Radibrat, inspirîndu-i, desigur, dorinţa de a fi el arbitrul şi moderatorul boierilor mari şi mici. Aşadar, opoziţia dintre Buzeşti şi boierii potrivnici lor nu ar constitui decît o parte din motivarea acestui ultim raport, restul rezultînd din fricţiunile dintre delegaţii soliei la Praga. Este semnificativ faptul că, în al doilea raport, Buzeştii nu sînt denunţaţi ca factori abuzivi, ci se vorbeşte doar în general de *alcuni baroni* care *fanno assai male alla povertà*, iar în P. S. se completează lista marilor boieri în drept a primi scrisori sau daruri imperiale, cu numele banului de Craiova, Preda Buzescu! Amănunt care arată toată calea parcursă pînă la faza din urmă, în care cei doi fraţi Buzeşti ajung ţinta acuzaţiilor celor mai categorice, iar domnul este înfăţişat într-o lumină sinistră, în temeiul unor exemple dintr-un trecut mai îndepărtat, comun ambelor ţări, şi invocat fără alte precizări, pentru a demonstra nevoia unui arbitru suprem imparţial! În acest al treilea raport (cel din „1602") surprindem punctul final al unei manevre oculte, menite să asocieze şi pe ceilalţi doi membri ai soliei — aga şi vistierul — la acţiunea pornită contra lui Radu Buzescu şi a domnului de către Armeanul, ducînd în remorcă pe docilul ragusan. Pentru a obţine adeziunea totală a celor doi boieri agreaţi de curte, se recurge la un artificiu foarte subtil. I se sugerează contelui Fürstenberg să-i cheme în mod special, punîndu-i să jure credinţă împăratului pentru a fi apoi nişte sfătuitori oficioşi acreditaţi pe lîngă domn. Urmează un întreg program, avînd a le fi transmis, pe care îl suflă autorul acestui raport-memoriu, zisului conte. Aceste recomandări finale, în preajma plecării boierilor amintiţi, culminau cu punerea în vedere că Radibrat este trimis cu ordine speciale din partea împăratului. În felul acesta putea fi constituit după încheierea ambasadei de la curte, blocul celor patru delegaţi din solie, contra şefului ei Radu Buzescu. Aşadar, lucrurile erau potrivite pentru a trimite înapoi, deocamdată, pe agă şi pe vistier, cu misiunea lor confidenţială, în vreme ce Petru — şi probabil şi Radibrat — îşi prelungeau şederea la Praga. Abia pe la mijlocul lunii ianuarie, Armeanul se află la Viena, în drum spre Transilvania. Aici el este aproape ajuns din urmă de un curier, trimis în grabă după el, care

la 20 ianuarie îl găsește plecat din ajun și care trebuie să dea neapărat de el, urmărindu-l la nevoie, pînă în Transilvania, la Basta. Nu știm dacă Radibrat îl însoțea în această călătorie. Există o poruncă a camerei aulice să se dea lui Radibrat și Petru Armeanul bani de cheltuială pentru drumul lor spre Țara Românească, dar ea poartă data de 10 ianuarie (care s-ar potrivi foarte bine), dar din anul 1606! [*ibidem*, p. 261]. Ar trebui controlat manuscrisul, fiind posibilă o eroare de citire, mai ales dacă ar fi vorba de cifre latine, unde IV se mai poate confunda cu VI. S-ar mai putea ca banii datorați mai de mult să fie plătiți abia în 1606 (?). Radibrat și Petru Grigorovici mai apar asociați, fie prin analogia unor demersuri personale foarte apropiate, fie prin dubla lor prezență efectivă ca martori într-un proces politic cu substraturi mai nelămurite, ca acela al lui Marcu vodă în legătură cu situația lui Sigismund Bathory (februarie 1610) fie în sfîrșit prin constatările comisarului Krausenegg, căutînd a pătrunde dedesubturile unor mărturii contradictorii (vezi relația lui Petru Armeanul din volumul de față). Mimetismul lui Radibrat reiese din comparația cererii sale de răsplată meritată adresată doctorului Pezzen cu cea a Armeanului îndreptată către arhiducele Maximilian [amîndouă sînt publicate de Veress, *ibidem*, pp. 172—173 și 175—176 sub data presupusă de „octombrie 1603"]. Tonul lui Petru este mult mai umil și insinuant, afirmațiile mai puțin precise, iar precizările, cînd apar, se dovedesc inexacte. El ar fi servit Casa de Austria de zece ani (!) încoace, și-ar fi jertfit familia, averea etc. în slujba ei, și-ar fi consumat toți banii, ar fi pierdut totul... etc. și nu a primit cea mai mică răsplată, *deși el a fost acela care a adus Țara Românească sub împărat!* Și el a rămas să slujească pe împărat, deși regele Poloniei îl cheamă la el și i-a și scris mai multe scrisori. Il roagă prea umil pe arhiduce să intervină pentru el la împărat. Tonul lui Radibrat diferă de cel al Armeanului, fiind plin de indignare, dar din spusele sale rezultă că aceasta este a doua scrisoare, în care cuprinde tot ce nu a putut spune în prima. S-ar fi așteptat la mai multă favoare din partea împăratului, după toate serviciile și primejdiile sale. Și-a cheltuit toții bani în serviciul împăratului, a trebuit să mai împrumute de la prieteni pentru a-și putea continua slujba. Și-a pierdut bunuri și lucruri de ale sale, pentru care nu a fost despăgubit. Amintește de cheltuielile sale mai vechi, *cînd a fost trimis cu Armeanul în Țara Românească* cu 400 de taleri drept cheltuială de întreținere (se referă, probabil, la misiunea lor din 8 septembrie 1601)... Și conchide declarînd că numai Pezzen știe tot ce a făcut el, și mai ales acuma în urmă, ce a făcut el contra lui Moise Székely... *che altrimente non ha potuto far Radul Voievod, se non forzatamente far la giornata*... Se plînge de faptul că sînt răsplătiți unii care se laudă cu merite inexistente *(si laudano con fumo)*. Să fie oare vorba de Vimercati care se bucura de toată favoarea domnului?

Nu cunoaștem activitatea ulterioară a lui Radibrat. Il întrezărim doar alături de Armean, în februarie 1610. Împrejurările din țările noastre, după încheierea păcii dintre Habsburgi și Poartă, nu mai comportau trimiterea de asemenea agenți de informație, de legătură, de execuție, buni la toate, bănuitori și bănuiți, predicînd răbdarea și izbucnind cînd li se predică și lor, siliți să aștepte daruri și gratificații de la cei pe care îi observă, pentru că, în capitala lor, stăpînii împărătești uită să-și achite obligațiile și către unii, și către alții.

Textele redate mai jos au fost publicate de N. Iorga în *Studii și documente*, IV, pp. 114—121, de Veress în *Documente*, VII, pp. 169—171; 214—216 iar ultimul din ele în *Hurmuzaki*, IV, pp. 327—328.

Radibrat figurează în *Bibliografia călătorilor străini* a lui Sadi Ionescu. Despre el a scris și E. Turdeanu, în studiul *Quelques ragusains auprès de Michel le Brave*, publicat în *Études Roumaines*, București, 1938, p. 60 ș. u.

DESCRIEREA LUPTEI DE LA BRAŞOV[1]

1603

După ce am intrat în Ţara Românească din p. 114
porunca maiestăţii sale imperiale, n-am avut un ceas de linişte, trebuind să fim mereu pe picior de război cînd cu tătarii şi turcii împreună, cînd cu teamă din partea Moldovei, deoarece moldovenii, fie că nu voiau, fie că nu puteau, precum susţineau ei, să li se împotrivească, au lăsat pe tătari în mai multe rînduri să treacă după voia lor în Ţara Românească[2], spre paguba

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de N. Iorga în *Studii şi documente*, vol. IV, pp. 114—121, după ms. original fost în posesiunea lui Szamosközi, căruia îi sînt atribuite notele marginale semnalate în text.

[2] Tătarii acţionau fie ca auxiliari ai turcilor (în luptele din Banat şi Ungaria, cînd se revărsau asupra Moldovei în trecerea lor năvalnică şi nu puteau fi împiedicaţi cu forţa de către domnul acestei ţări închinate turcilor), fie în expediţii pe seama lor, cum a fost aceea din 1602, în sprijinul pretenţiilor lui Simion Movilă, soldată prin insuccesul lor la Ogretin şi Teişani la 22—23 septembrie şi care nu avusese încuviinţarea oficială a lui Ieremia Movilă,

noastră; şi ceea ce era mai grav, era că această provincie, în urma incursiunilor atîtor neamuri diferite, era stoarsă de toate bunurile şi populaţia, în mizerie, era silită să hrănească acea armată atît de nedisciplinată, că nici nu se poate descrie samavolnicia ostaşilor[3]. Din această cauză mulţi locuitori cu
p. 115 familiile şi puţinul lor avut au trecut unii în Turcia, alţii în Moldova // iar alţii în munţii Carpaţi, încît prea strălucitul domn[4] se găsea în mare strîmtoare, neputînd ridica nici o dare pentru a-şi plăti ostaşii. Dar acestora cu atît mai mult le creştea pofta de a face rău. Totuşi, mulţumită ajutorului lui Dumnezeu şi a zodiei fericite a maiestăţii voastre imperiale şi cu ultimele mijloace şi forţe ale domnului, a trecut o bună parte din iarnă. Dar, întrucît ţara în regiunile joase dinspre Dunăre[5] era acum lipsită de locuitori, soldaţii erau nevoiţi, pentru a se hrăni, să stea şi să se încartiruiască în satele de munte, destul de depărtate unul de altul; numai căpitanul moldovean Mîrzea[6] şi Ionaşcu[7] tot moldovean şi acesta, fiind singurii în stare să îndure oboseala şi să lupte după obiceiul tătarilor, se aflau în regiunea de cîmpie unul aproape de Giurgiu[8] celălalt în Bucureşti[9]. Aceştia au avut de dat mai multe lupte şi totdeauna au ieşit învingători asupra turcilor ca şi asupra tătarilor. E sigur că fără vitejia lor, ar fi fost pierdută Ţara Românească.

După ce a îngheţat Dunărea[10] se luă hotărîrea de a se trece pe malul celălalt pentru a prada pe duşman, dar din cauza greutăţii de a aduce soldaţii, aflaţi departe, ca şi a prea multor zăpezi şi din lipsă de provizii — din care cauză nu se puteau hrăni nici caii — se întîrzie atît de mult încît îndată după trecerea fluviului începu să se topească ghiaţa[11]. Deşi s-ar fi putut trece mai de vreme s-a întîrziat din cauza unor boieri care se aflau pe lîngă domn. Cu toate acestea, îndată după trecerea Dunării, porniră împo-

[3] Anarhia soldăţimii şi a haiducilor folosiţi în anii precedenţi în luptele contra turcilor era generală, punînd problemele cele mai grave şi autorităţilor din Transilvania.

[4] Radu Şerban 1602—1611. Descrierea situaţiei din ţară se referă la timpul scurs de la instalarea efectivă a domnului, deci de la sfîrşitul anului 1602 şi începutul anului următor. În acest răstimp, în adevăr, nu putuseră fi strînse dările.

[5] *Nelli lochi piani ella (!) febre del Danubio* (oare: pieni delle febre... etc.? sau trebuie cumva căutat un alt cuvînt referitor la configuraţia locului, de pildă *e latebre del Danubio?*).

[6] *Marsa.* Vezi N. S t o i c e s c u, *Dicţionarul marilor dregători,* p. 212. Era moldovean, poate de origine mai depărtată tătară după nume. A fost unul dintre căpitanii lui Mihai Viteazul. Mare spătar al lui Radu Şerban, cu care se înrudea prin soţie 1604—1610, l-a urmat în pribegie în Moldova. Ulterior a intrat în slujba lui Şt. Tomşa, sub care ajunge mare vornic de Ţara de Sus, apoi de Ţara de Jos 1613—1615. Revine în Ţara Românească, unde este mare paharnic 1616—1618.

[7] *Iovanascho.* Oare Cujbă Ionaşcu? Vezi N. S t o i c e s c u, *op. cit.*

[8] *Giurgevo.*

[9] *Bucureste* unde trecuseră turcii venind pe Dunărea îngheţată.

[10] Pe margine, de o mînă contemporană: la 8 februarie 1603.

[11] *Si incomincio a disvar il diaxo.*

triva cetăţii Silistra[12] numită altfel şi Dîrstor care era înconjurată cu un şanţ adînc şi o palancă puternică şi apărată de un număr însemnat de turci. Fără nici o teamă de aceştia, ai noştri dădură un asalt atît de înverşunat împotriva cetăţii încît turcii şi tătarii care se aflau înăuntru, nemai putînd rezista, o luară la fugă printr-o altă poartă, care dădea spre Dunăre. Dar ghiaţa fiind cam slabă, cei mai mulţi se înecară, iar cîţiva fugiră prin altă parte. Dintre aceştia unul a fost Ahmed paşa[13], ginerele hanului tătarilor, bărbat viteaz în luptă; altul a fost Radu vodă[14], fiul lui Mihnea vodă[15], care domnise mai înainte în Ţara Românească. După ocuparea acestui oraş[16], soldaţii se puseră se prade // care pe ici, care pe colo, căci pe cît erau de viteji în luptă, pe atît p. 116
erau de nesupuşi disciplinei şi ordinei militare, de dragul prăzii; şi noaptea se şi apropia şi creştea teama să nu se topească ghiaţa. Din această pricină domnul era foarte îngrijorat, cu atît mai mult, cu cît în acelaşi timp sosiseră din Moldova cîţiva oameni care spuneu că nu departe de hotarele Ţării Româneşti se afla o însemnată oaste de moldoveni. De aceea domnul a fost silit să se retragă, după ce a pus să se ardă mai întîi tot oraşul. Dacă toate aceste greutăţi n-ar fi împiedicat gîndul mărinimos al domnului, s-ar fi cucerit a doua zi cetatea şi s-ar fi îmbogăţit oastea cu pradă; dar împotriva voinţii lui Dumnezeu nu se poate face nimic. Şi ca dovadă că acesta este adevărul, la întoarcere spărgîndu-se ghiaţa s-a scufundat trăsura domnului cu cai cu tot, fiind înghiţită de valuri împreună cu unele lucruri şi cu bănetul[17] domnului. Şi atît de mare era lipsa de alimente cît şi frigul, încît drumul făcut la ducere în opt zile, s-a făcut la întoarcere în trei zile, pierzîndu-se din cauza lipsurilor îndurate, un mare număr de cai. După ce oamenii fură împărţiţi după mijlocele de trai ale locului şi lăsaţi să se mai întremeze întrucîtva, s-a hotărît să se ia măsuri de îndreptare împotriva greutăţilor de asigurare a hranei şi să fie trimis Gheorghe Raţ[18] cu un detaşament de oaste să

---

[12] *Silistra... Dorstor...* A fost pînă în secolul al XIX-lea reşedinţa vilaetului Silistra. Paşei de Silistra îi era încredinţată paza Dunării şi supravegherea celor două ţări româneşti.

[13] *Ahmat Bascia.*

[14] *Radul voivoda*, Radu Mihnea.

[15] *Mihnea voievoda* = Mihnea Turcitul.

[16] *Tera.*

[17] *Argentaria.* Nu poate fi vorba de argintărie, ci de banii luaţi, desigur, peste Dunăre pentru plata mercenarilor.

[18] *Raz Giorgi.* Vezi nota lui N. Iorga în *Documente nouă... relative la Petre Şchiopul şi Mihai Viteazul* (comun. la Acad. Rom. la 6 noiembrie 1898): „Raţ Giurgiu, fost om de casă la bătrînul Iffiu... sol de două ori la tătari şi de două ori la împărat, în noiembrie 1598 şi decembrie 1599, căpitan de Deva în 1599, trimis în 1600 de Mihai la Sighişoara, pentru a aresta pe Gaspar Kornis, mort în lupta de la Braşov la 9 iulie 1611 în oastea lui Gabriel Báthory". Vezi idem, *Istoria Românilor*, vol. V. Vezi şi *Dicţionarul marilor dregători* citat *passim.* Sub Radu Şerban a fost mare comis 1602—1603. În 1604 este trimis din Transilvania în Ţara Românească în ajutorul domnului cu trupe de secui. În timpul ostilităţilor dintre Radu Şerban şi Şt. Bocskai se fixează în Sighişoara, de unde pradă

treacă Dunărea în părţile Hîrşovei[19], care se află în faţa Brăilei, unul din oraşele cele mai însemnate ale Ţării Româneşti, stăpînit mai înainte de turci şi apoi distrus de Mihai Vodă. Acolo se afla o mică cetate în care se aşezaseră turcii din nou; şi au fost alungaţi şi o parte din ei măcelăriţi de către ai noştri. Şi astfel, după ce au trecut cîteva zile de la luarea Brăilei, ai noştri, luînd un număr de bărci, au atacat mai multe localităţi şi oraşe turceşti din Bulgaria şi au adus un mare număr de robi şi de vite. Dar încă mai înainte trecuseră Dunărea pe malul nostru duşmanii cu 300 de spahii dintre cei mai de seamă ai paşalei de Silistra[20], crezînd că-i vor distruge repede pe ai noştri, fiind ei toţi „delii"[21], adică viteji, dar au fost atacaţi nu de soldaţii noştri cei buni ci de o mică ceată de strînsură de români, şi cea mai mare parte din ei au fost măcelăriţi şi mulţi s-au înecat în Dunăre.
p. 117 Turcii au fost atît de îngroziţi // încît au părăsit, timp de mai bine de o zi, toată bucata de pămînt cîtă este de la Brăila pînă la mare, şi Ahmed paşa s-a retras pînă la Bazargic[22] oraş ce se află în mijlocul acelei părţi a Bulgariei, care se chiamă Dobrogea[23] şi se întinde între capătul munţilor Balcani[24] şi gurile Dunării şi este locuită toată de turci şi de tătari.

Ai noştri, ţinuţi în loc de puţinătatea bărcilor, nu puteau trece Dunărea în număr mai mare, ci au trecut în grupuri mici; pe malul Dunării nu se aflau alţi locuitori în afară de satul Dăieni[25], care poate fi asemănat cu un oraş mare în care se adunaseră multe mii de români[26] cu familiile lor, fugiţi de tirania foştilor domni ai Moldovei şi Ţării Româneşti; ai noştri, nebănuind că la acei ţărani să poată fi atîta îndrăzneală încît să vrea să lupte şi să li se împotrivească, au debarcat în acel sat. Ţăranii s-au strîns cu toţii, după obiceiul lor, într-un grup care părea o oaste mare şi organizată şi privind de pe creasta dealurilor la ai noştri care erau jos şi văzînd că erau puţini i-au atacat cu atîta înverşunare, că ai noştri abia au avut timp să se îmbarce. Şi, deoarece bărcile erau făcute, în cea mai mare parte, dintr-un singur trunchi se răsturnau uşor; astfel aproape 100 de oameni s-au înecat şi mulţi au fost ucişi.

---

după cum socoteşte. Intrat în slujba lui G. Báthory, ia parte la expediţia acestuia în Ţara Românească, în ianuarie 1611 şi este făcut de el „Ban al Craiovei". Este înfrînt odată cu acesta, la 9 iulie 1611, la Braşov, unde este ucis, opt ani exact după uciderea lui Moise Székely tot acolo.

19 *Hârşova*. A fost ocupată de trupele lui Mihai Viteazul în martie 1595.

20 Mahmud, paşă de Silistra.

21 *Delli*, călărime aleasă, la turci.

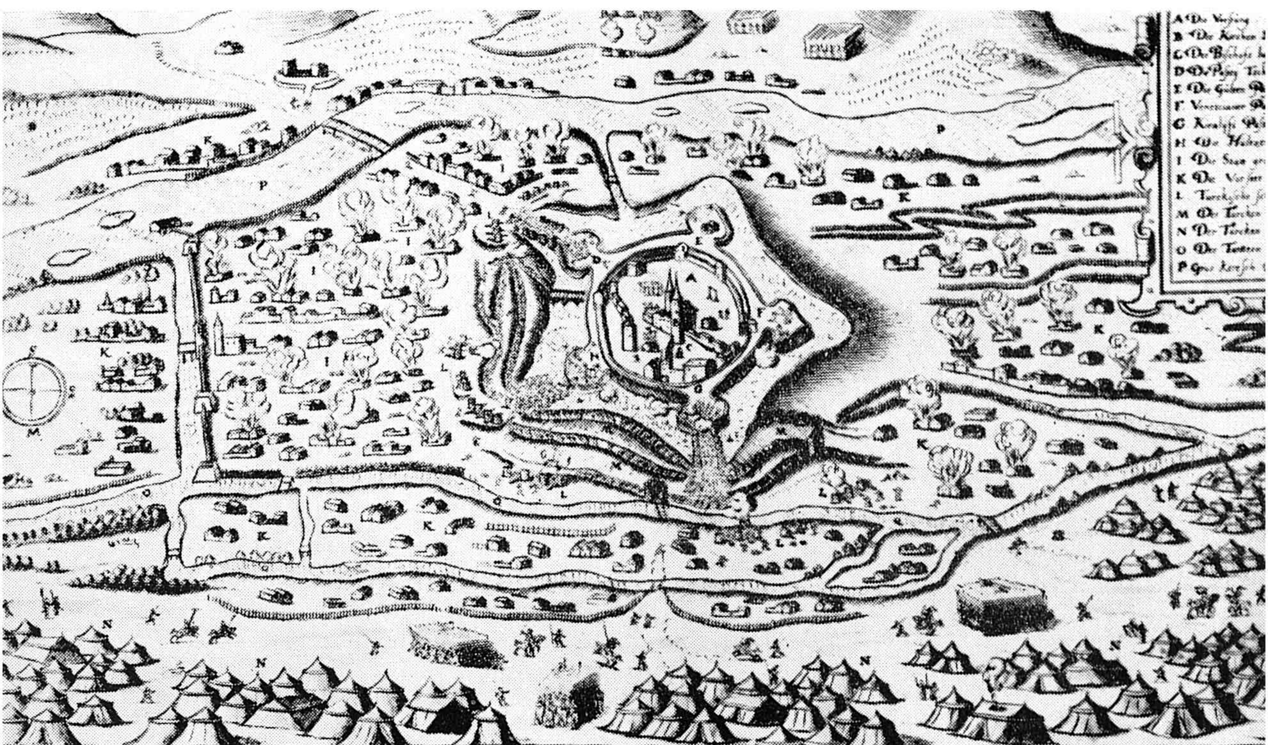
22 *Basargich*.

23 *Dobrucia*.

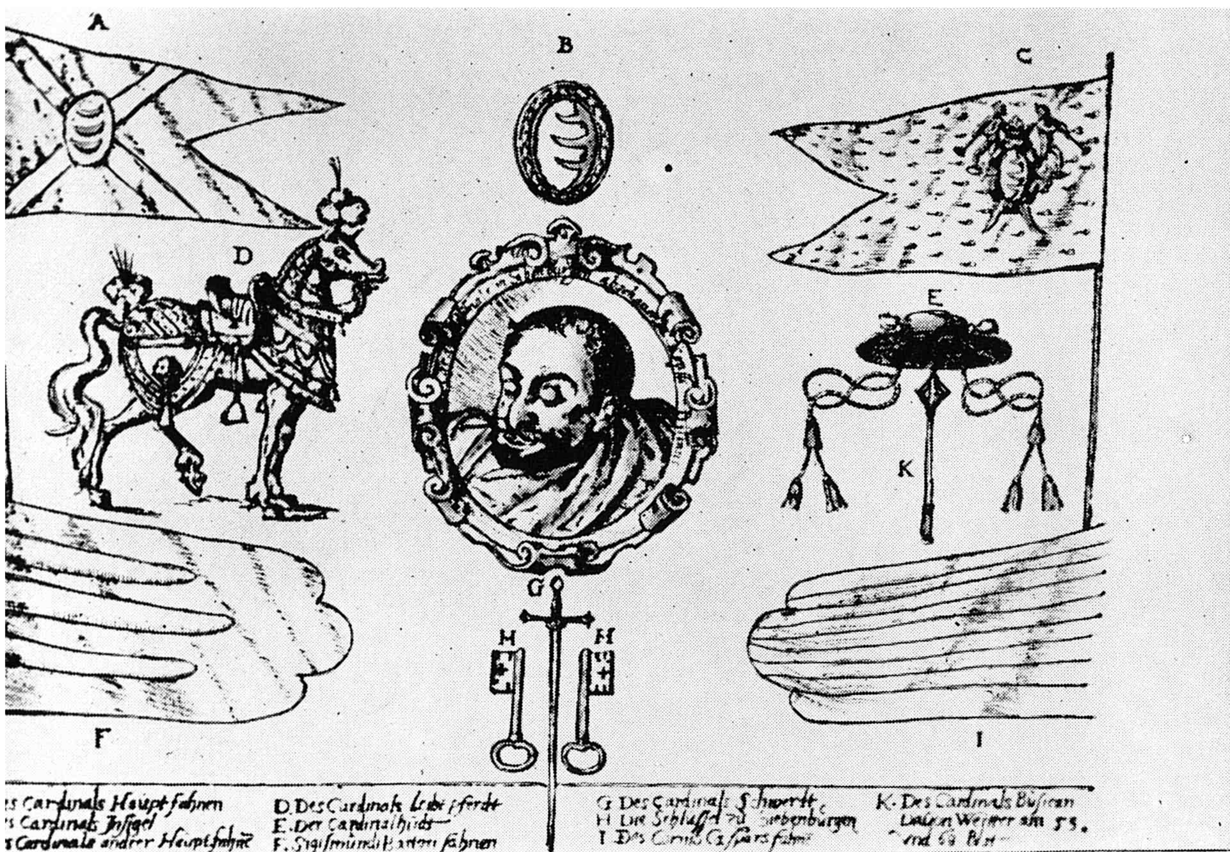
24 *Hamo*.

25 *Daiani*, pe malul Dunării la nord de Hîrşova.

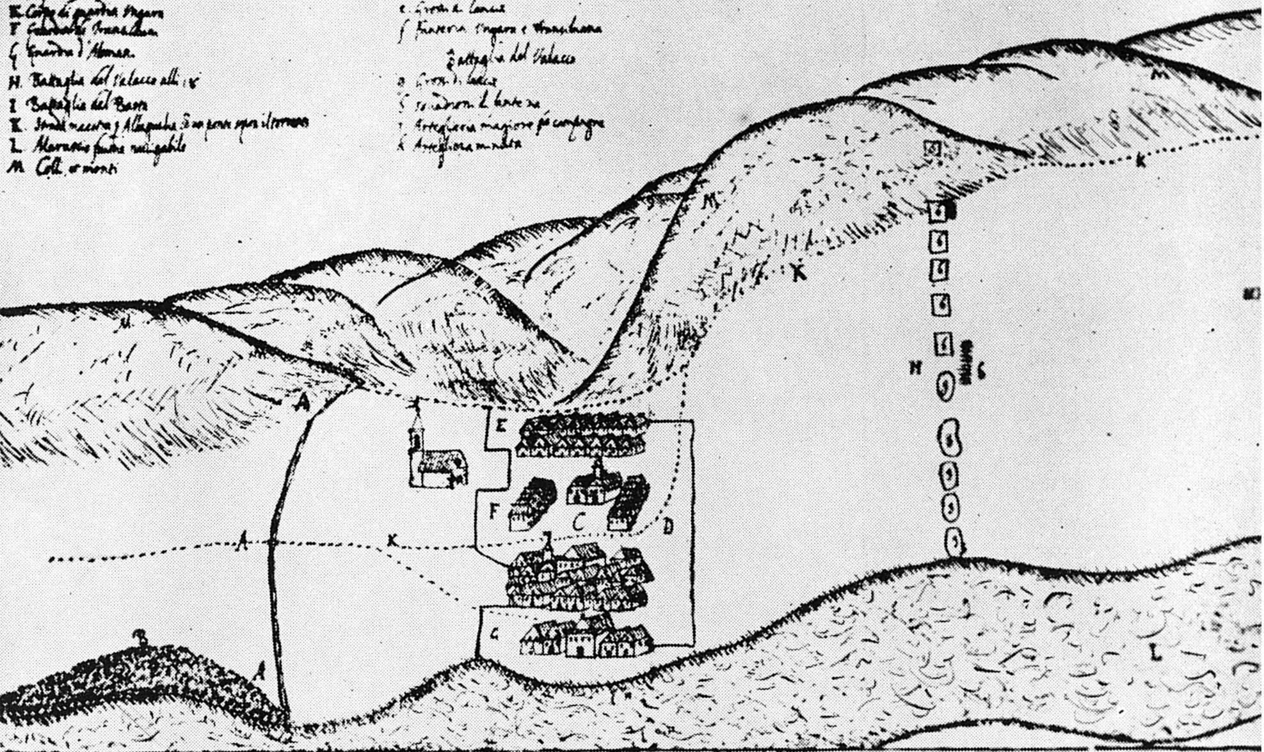
26 *Valachi*.

Asediul Oradiei de către turci la 1598 (*Türkische und Hungarische Chronica*, pl. 24; Bibl. Acad. R.S.R. III 25 375).

Trofee capturate la Şelimbăr cu capul tăiat al cardinalului Báthory (după Al. Randa, *Pro Republica Christiana)*

Bătălia de la Mirăslău (stampă contemporană)
(idem)

Bătălia de la Gorăslău (stampă contemporană) (după Al. Randa, *op. cit.*)

Von der Schlacht

Sigismundi Bathori mit

dem Michael Wayda auß der Wallachey / vnnd
Georgen Basta / welches dises lauffende 1601. Jar / den 3.
Tag deß Monats Augusti / an der Siebenbürgischen vnd Vngerischen
Grentze beschehen: Alda gedachter Bathori mit grossem spott
vnd verlust seines Volcks / auffs Haupt
geschlagen worden.

Gedruckt zu Nürnberg durch Abraham
Wagenmann.

Broşură contemporană privitoare la bătălia de la Gorăslău

Autograf al lui Mihai Viteazul

Medalia lui Mihai Viteazul din 1600 (avers și revers)

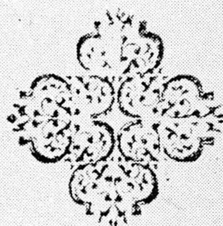

Iscălituri de demnitari ai lui Mihai Viteazul și al solilor primiți la el

DISCOVRS
DE LA MORT DE MICHEL

Vayuode de Valaquie, apres la victoire obtenue par luy & Georges Baste, cõtre Sigismond Battori: traduit de l'Italien imprimé à Prague en Septembre, 1601.

Avec l'extrait d'vne lettre escritte de Frãcfort du 26. dudit moys, contenant plusieurs notables particularitez.

A PARIS,

De l'Imprimerie de Denys Duval, rue S. Iean de Beauvais, au cheual volant.

1601.

Broşură contemporană asupra mo:ţii lui Mihai Viteazul

Abia reîntorşi la Brăila au aflat vestea că prea strălucitul domn Basta cerea ajutorul domnului pentru a merge contra lui Moise Székely[27] care intrase în Transilvania; pe de altă parte intraseră în Ţara Românească 3 000 de tătari. Socotiţi aşadar, în ce stare se găseau atunci prea strălucitul domn şi oastea lui; dar acesta, alungînd pe tătari cu ajutorul lui Dumnezeu, se grăbi să trimită cît mai repede în Transilvania, în ajutorul ilustrisimului Basta pe Farcas Kis[28] şi pe Ioan Ciungul[29] cu 1 400 de oameni, toţi buni pedestraşi şi călăraşi, care trecură apoi de partea lui Moise Székely şi ne pricinuiră multe pierderi. A fost trimis apoi împreună cu mine, domnul Gheorghe Raţ, cu 3 000 de călăreţi sîrbi, haiduci şi moldoveni, cu care am trcut munţii prin valea Teleajenului[30] unde fusese lupta cu tătarii în anul trecut şi am coborît în cîmpia Braşovului[31] la satul Feldioara[32]. Am aşteptat zi de zi ştire de la prea strălucitul domn Basta, dar n-am putut primi de la el nici o ştire // din cauză că ardelenii închiseseră trecătorile; ci numai veşti de la p. 118
căpitanul Koppen[33] care se afla cu garnizoana germană în Sighişoara[34]. Acesta l-a rugat pe preastrălucitul domn Radu Voievod să vină neapărat el însuşi şi cît mai de grabă, deoarece ar fi prins de veste că Moise Székely venea să atace oastea noastră, care era condusă, de Gheorghe Raţ şi de mine, întrucît susnumitul Moise aflase de la nişte oameni din Braşov că noi eram puţini. Dar cu ajutorul lui Dumnezeu, se adunaseră cu încetul, în jurul nostru, vreo 3 000 de secui, călări şi pedeştri, şi după vreo cinci săptămîni de la intrarea noastră în Transilvania, inamicul ne-a atacat, crezînd că ne va putea măcelări pe toţi într-o clipită. Dar planul lor a dat greş; căci nu numai că n-a ieşit după socoteala lor, ci au fost respinşi de noi cu mare ruşine şi cu moartea unora dintre ei. Şi poate că de data aceea s-ar fi pus capăt pentru totdeauna speranţei lor, dacă atunci căpitanul Mîrzea[35] care se afla cu noi nu s-ar fi temut de intenţiile secuilor; el s-a retras spre munţii Ţării Româneşti, dar apoi, văzînd că secuii luptau ca oameni viteji, a trimis pe Mîrza cel mic cu o parte din oamenii săi; însă aceştia au ajuns prea tîrziu. Şi această încăierare a avut loc vineri la 4 iulie, către seară. Ziua ur-

[27] *Sékel Moisesc*, fost comandant al trupelor mai mult maghiare din solda împăratului trimise în 1597 în Ţara Românească, numit general de Mihai Viteazul după cucerirea Transilvaniei. Trece la Sigismund Báthory în iulie 1600. Ajunge cu ajutorul turcilor principe al Transilvaniei (1602 — 17 iulie 1603).

[28] *Kisc Farkasc.*

[29] *Ciuncha Iannos.* Cf. *Studii şi documente*, IV, p. XXIX, cu trimiterea lui Szamosközy, care redă numele prin *mutilus* (= ciungul).

[30] *Telesina.*

[31] *Corona.*

[32] *Feldwar.*

[33] *Coppn.*

[34] *Segeswar.*

[35] Mîrza cel Mare.

mătoare, — era sîmbătă — am petrecut-o în linişte, crezînd că duşmanul se retrăsese cu totul. Duminică dimineaţa, adică la 6 iulie, înainte de răsăritul soarelui, am plecat de la Feldioara şi luînd-o spre Braşov, am ajuns înt-un sat ce se chema Cristian[36] de unde am văzut că inamicul înainta cu mare grabă cu gîndul să ne taie drumul care duce spre Ţara Românească, crezînd că noi fugeam. Se înşelau de două ori. Căci noi ne-am ales poziţia într-un loc îngust, avînd din două părţi dealuri şi dintr-o parte şes şi o rîpă săpată de o albie de pîrîu care forma un fel de parapet şi stăteam astfel strînşi la un loc, aşteptînd voioşi pe inamic. Acesta se împărţise în opt cete şi voia să ne atace din toate părţile, ceea ce au şi făcut, întocmai ca nişte prieteni care ar ieşi în întîmpinarea altor prieteni. Dar, cu mila lui Dumnezeu, care totdeauna face să învingă dreptatea, noi, deşi eram mai
p. 119 puţini, am ieşit învingători, luîndu-i la goană, împreună // cu vîntul care ca prin minune în acea clipă se întorsese cum ne venea nouă mai bine, neîncetînd noi de a-i măcelări pînă la pădurea de la Codlea sau Feketehalom[37], la depărtare de o leghe bună de tabăra noastră, unde au rămas morţi cam vreo 2 000 dintre ostaşii cei mai buni ai lui Moise Székely, anume aleşi de el pentru această luptă. Între aceştia se aflau căpeteniile de frunte, Gheorghe Mako[38], generalul Mihail Imecsy[39] şi nenumăraţi alţi nobili din secuime şi din Transilvania. Iar capetele acestor căpitani au fost trimise domnului Ţării Româneşti o dată cu vestea victoriei. Aceasta a fost cauza principală care a îndemnat pe domn să vină cu toate forţele sale pentru a duce treaba la bun sfîrşit. Căci noi l-am vestit cu tot dinadinsul că în urma morţii acelor viteji, în care îşi pusese toată nădejdea Moise Székely, oastea acestuia slăbise simţitor.

În acest timp, noi am aflat că Moise Székely a venit la Braşov, chemat de unii orăşeni, care primindu-l în tabără, se oferiră să-i dea tot ceea ce îi trebuia, ceea ce au dovedit apoi prin fapte, căci i-au dat lănci, praf de puşcă, oameni, archebuzieri, două steaguri şi provizii şi au încuviinţat ca tătarii, turcii şi ungurii să poată intra, după voia lor, în cetate. Nu tot astfel s-au purtat faţă de noi; pe cînd Moise Székely se bucura de bunăvoinţa braşovenilor, noi ne aflam în mare lipsă, aşezaţi ce e drept într-o poziţie foarte tare, unde nu ne temeam că am putea fi biruiţi. Atunci, văzînd cît de necesară era venirea prea strălucitului domn, m-am dus eu însumi la el informîndu-l bine despre starea inamicului, pentru ca să-şi pornească oastea cît mai de grabă spre cinstea şi folosul său şi priinţa

---

[36] *Chirstiani.*

[37] *Kotla Feketehalom.* Se dau aici ambele numiri, română şi maghiară.

[38] *Màko Giorg,* fost căpitan al lui Mihai Viteazul, trecut apoi de partea duşmanului. Cronicele braşovene vorbesc de decapitarea lui de către Mîrza. Cf. *Studii şi documente,* 1, p. XXXII. Vezi şi relaţia lui Darahi din volumul de faţă.

[39] *Iemic Mihal.*

maiestăţii sale imperiale. Atunci, îndată, fără nici o întîrziere, domnul cu o seamă de boieri credincioşi maiestăţii voastre şi cu oastea s-au pornit şi lăsînd în urmă Ţara Românească şi familiile lor, au trecut cu foarte mari greutăţi munţii, pe drumul ce duce pe la Rucăr[40] şi pe la castelul Bran[41], iar Moise Székely deşi era, înştiinţat de venirea lui, nu a îndrăznit să-i stea împotrivă, ci înfricoşat de cele întîmplate, stătea în lagărul ce se afla la o leghe de Braşov, aşteptînd ajutoare noi de la cazaci şi moldoveni, şi de asemenea pe Gheorghe Borbély[42] // şi pe Albert Nagy[43], care rămă- p. 120
seseră în urmă. El care se întărise cu ajutorul unei bune rînduiri a carelor şi cu artileria ce ajungea cu tunuri mari şi mici pînă la 25 de guri de foc, a lăsat de cîteva ori pe tătari să năvălească asupra noastră, dar slavă Domnului fără prea multă izbîndă. După sosirea prea strălucitului domn, Duminică la 12 iulie, ne-am odihnit două zile, pînă să sosească bagajele, apoi miercuri, la 16 ale lunii, am ieşit la luptă între tîrgul Rîşnov[44] şi satul Vulcan[45]. Vulcanul a fost foarte rău prădat de ai noştri, deşi domnul se împotrivea la aceasta, dar nu s-a putut împotrivi atît încît să nu se facă nici o pagubă. Joi, cu mila lui Dumnezeu, am pornit împotriva duşmanului aflat la vreo două mile italiene, urmînd drumul spre înălţimile care înconjură cetatea Braşovului dinspre cîmpie, cu scopul de a împiedica aprovizionarea duşmanilor. Dîndu-ne apoi mai bine seama că era lucru primejdios să ne vîrîm între duşman şi cetate, mai ales că în cetate se afla mulţime de oameni, adunati din toate părţile şi puţin credincioşi maiestăţii voastre judecînd după faptele văzute, ne-am îndreptat spre cîmpie prin faţa oastei inamice. Aceasta nu făcea altceva decît să tragă asupra noastră un mare număr de ghiulele, dar cu voia lui Dumnezeu, fără a ne pricinui prea mare pagubă. Şi deoarece lagărul duşman avea în faţă o mică mlaştină formată de un pîrîiaş ce-i slujea la apărare iar în dreapta o pădurice şi moara de hîrtie a cetăţii, ai noştri, cunoscînd greutatea de a trece cu cavaleria prin acea mlaştină, prea strălucitul domn a poruncit haiducilor archebuzieri să descalece. Aceştia s-au pedestrit bucuros şi trecînd cu bărbăţie prin acea mlaştină au atacat duşmanul, fără să ţină seama de furia artileriei şi avînd mereu cavaleria în flanc. Tabăra duşmană a fost înconjurată într-o clipă şi duşmanii înfrînţi fără să îndrăznească să iasă din tabără şi să se bată. Numai tătarii şi Becteş paşa[46] se aflau în cîmp deschis. Dar au rezistat puţin şi au luat-o la fugă, şi tot astfel au început după cîtva timp

---

[40] *Rucari.*
[41] *Brano.* Este redată numirea românească.
[42] *Barbir Giorg.* Fost comandant al haiducilor din Banat sub Sigismund Báthory.
[43] *Nagh Albert* căpitan de „haiduci".
[44] *Tera di Rascnevo.*
[45] Aşezat la circa 10 km vest de Braşov.
[46] *Bectesc Bassa,* Paşa de Timişoara.

și ungurii, cu mare ocară și frică, să fugă din tabără în fața învingătorului; în așa fel că din 10 000 cîți fuseseră, nu cred să fi scăpat 3 000. Acea cîm-
p. 121 pie se vedea plină // de morți. Iar Moise Székely fugind cît putea pe un cal murg, a fost ajuns din urmă de domnul Gheorghe Raț, vice generalul nostru care l-a rugat cu toată cuviința, să se predea, dar Moise nu a vrut să se predea și atunci grecul Pană, cămărașul prea strălucitului domn, a tras asupra lui cu o archebuză și în aceiași clipă domnul Gheorghe Raț, l-a străpuns cu hangerul; i s-a tăiat apoi capul, iar Gheorghe Raț i-a luat calul[47].

Becteș pașa a fugit împreună cu tătarii, și calul lui a fost prins. Au scăpat din luptă Francisc Rhédey[48] și Farkas Kiss[49]. Au murit mulți nobili; a fost prins viu Ștefan Toldi[50], care după cîteva zile a murit. În Brașov a fost prins viu Nicolae Bogáthy[51] care a murit. Apoi a fost prins sangeacbeiul de „Moldova" veche[52], dar grav rănit. După ce s-a dat bătălia, am petrecut voioși în ziua următoare, trăgînd cu toate tunurile capturate. Iar capul lui Moise Székely l-am trimis la Brașov, ca să se încredințeze orășenii de moartea lui. O duceam greu în tabăra noastră fiind mare lipsă de alimente, deoarece brașovenii, înfricoșați, stăteau cu porțile închise și nu se încumetau să vină în lagăr și nici nu lăsau pe nimeni să ne aducă alimente; este adevărat că acelora care se duceau la porțile orașului le dădeau cîte ceva, mai mult de teamă decît de prietenie. Deși domnul victorios ar fi putut sili orașul să-i dea tot ceea ce voia pentru a putea plăti armatei solda pe care i-o datora, totuși nu a făcut-o. Și cu toate că soldații îl hărțuiau în fiecare zi și îl înfruntau peste măsură căci voiau să jefuiască Brașovul, el căuta să-i potolească, fie cu vorbe bune, fie cu amenințări sau daruri de veșminte frumoase făcute căpitanilor de frunte. Și pînă în clipa de față el rezistă ca prin minune, rămînînd mereu devotat și gata pentru a sluji pe maiestatea voastră imperială, cum a dovedit-o prin faptele sale. Numitul domn a împrumutat de la brașoveni 20 000 de taleri.

---

[47] Lupta a avut loc în ziua de 17 iulie 1603, lîngă moara de hîrtie.

[48] *Redei Ferenz.*

[49] *Kisc Farkas*, care fusese trimis de domn în ajutorul lui Basta și trecuse de partea lui Moise Székely. Vezi mai sus, n. 28.

[50] La moartea sa avea 49 de ani. Vezi *Hurmuzaki*, XII, mărturia sa din 1599, despre atitudinea sa și a celorlalți nobili în momentul reîntoarcerii lui Sigismund Báthory în anul precedent. A fost „sfetnic" al lui Mihai în Transilvania. Împreună cu Csaki, Bodoni etc. a trecut la Sigismund. A fost în Moldova să-l aducă, apoi a plecat într-o misiune la turci, la Belgrad și Constantinopol.

[51] *Bogati Michleuse.* Este probabil Nicolaie Bogathi, care iscălește în 1601 diferite ordine trimise de Sigismund în cursul călătoriei sale din Moldova în Transilvania. Mai există însă și un Melchior Bogathi, cu un rol mai însemnat, alături de Șt. Tholdi. Pentru amîndoi, vezi *Hurmuzaki*, XII, indicele.

[52] *Sangiak di Mudana*, sangeacat în Banat cu reședința în Moldova veche.

RAPORT COMUN CU PETRU ARMEANUL
către contele Friederich de Fürstenberg[53] p. 169

[*1603, sfîrşit septembrie, Praga*]

Nu pot să mă abţin de a aminti domniei voastre ilustrisime — după cum am arătat şi mai înainte prin viu grai — ceea ce importă mai mult pentru folosul şi profitul maiestăţii sale cezaree. După ce am plecat noi din Ţara Românească cu domnul vistier Nica[54], „prezidentul"[55] acelei ţări, pe care principele Radu Voievod a vrut să-l trimită împreună cu mine aici[56], la maiestatea sa cezaree cu prilejul aducerii stindardelor şi pentru a da oarecare satisfacţie ostaşilor, gîndind că pe drum

---

[53] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de Veress, în *Documente*, VII, pp. 169—171. Adresantul, contele de Fürstenberg, era Hofmeister al împăratului.

[54] Mare vistier (1602—1611) sub Radu Şerban, apoi mare logofăt (1611—1613) sub Radu Mihnea.

[55] Titlu care apare şi în textul soliei trimise de Radu la Praga, în sept. 1603 [*ibidem*, p. 160].

[56] *Qui* — adică la Praga.

trebuia să-l întîlnim pe domnul Radu Buzescu[57] <întorcîndu-se> cu rezolvarea favorabilă[58] din partea maiestății sale, în vreme ce <domnul> îi ținea
p. 170 continuu pe acei // soldați[59] cu vorbe bune și cu speranța că vin banii pentru plata lefii lor, și dădea multe haine frumoase căpitanilor lor de frunte și ofițerilor[60] pentru a opri murmurul și a potoli pe soldați, cu toate acestea nu s-a putut evita ca acești soldați să nu se răscoale și să nu ucidă patru boieri[61] din cauza zăbovirii soldei lor. Și au amenințat că vor face tot astfel și cu ceilalți, dacă nu vor fi plătiți și vor trece apoi în slujba dușmanilor, în Moldova sau în Polonia, fiind chemați în mai multe rînduri cu făgăduiala unei solde mai bune. Din aceasta s-ar isca cea mai mare pagubă pentru maiestatea sa, căci principele neavînd soldați în jurul său, nu va putea să mai facă nici o slujbă maiestății sale și va fi nevoit să plece din Țara Românească, întrucît turcii și moldovenii vor putea intra după cheful lor în acea Țară Românească deoarece nu s-ar afla nimeni care să le stea în cale, astfel că maiestatea sa ar avea apoi mai mare trudă și cheltuială. Căci maiestatea sa fiind capul creștinătății, și potrivit cu făgăduiala sa, nu va putea să părăsească pe acest principe Radu Voievod, nici pe boierii săi. De aceea eu rog smerit pe domnia voastră ilustrisimă să ia bine seama la slujba acestui bun principe și de asemenea la devotamentul acelor domni boieri care, măcar că au avut multe supărări din partea soldaților, au vrut totuși să păstreze și mai departe credința făgăduită maiestății sale cezaree. Acum aveți cel mai bun prilej de a-l putea ajuta[62]. Să nu-l scăpați. Căci dacă s-ar face altfel, să mă creadă domnia voastră ilustrisimă că *acel principe și boierii ar rămîne foarte supărați și ar putea face oarecare dezordine și să se ducă apoi să se închine (?) polonilor*[63] *sau să facă pace cu turcii și ar face-o foarte bucuros cînd văd că în fiecare zi ei își pierd bunurile și familiile lor.* De aici ar rezulta o foarte mare pagubă pentru maiestatea sa care nu și-ar putea asigura stăpînirea Transilvaniei, și tot ce s-a făcut pînă acuma cu atîta cheltuială, s-ar pierde cu desăvîrșire[64]. Dar cum ar fi ajutat principele de maiestatea sa și ar fi ei înzestrați cu moșii în Transilvania, după cum le e dorința, de astă dată i-ați lega cu lanțul indisolubil al datoriei, și vor fi cu atît mai prompți

---

[57] *Busesti.*

[58] *Pensando che per strada dovesse trovare il signor Radul Busesti con la bona expeditione da Sua Maestà* — adică cu dispoziția de plată a banilor.

[59] *Soldati* = mercenari.

[60] *Centurioni.*

[61] Vezi *ibidem*, p. 161. Acei patru mari boieri fuseseră trimiși la mercenarii răsculați care nu mai voiau să lupte, nefiind plătiți, spre a-i îndemna la slujbă.

[62] *Hora hanno bonissima occasione di poter lo aiutare.* Acest plural este o formulă de respect, desemnînd aici pe adresant; cel ce trebuie ajutat este, bine înțeles, Radu.

[63] *Et arrendersi poi sotto li Polacchi.*

[64] Amenințare care seamănă cu cea fluturată de Petru Armeanul comisarilor în 1600, în condiții oarecum similare.

să devină sclavii și vasalii maiestății sale în orice prilej cînd li s-ar da o poruncă pentru binele și folosul creștinătății. Și făcînd acest bine, acelor români, maiestatea sa nu va fi nicidecum înșelată, căci vor sluji cu cel mai mare devotament și cu tot sufletul, și mai ales cînd vor vedea hotărît de unde pot avea banii // pentru a plăti oastea. Ei se află în acele părți ale p. 171
Țării Românești ca un ghimpe grozav[65] pentru turci și moldoveni și pot să împiedice multe planuri ale dușmanului și să-i pricinuiască mari pierderi, mai ales iarna cînd îngheață Dunărea. De aceea, ceea ce voiți domniile voastre ilustrisime să faceți, faceți la timp, fără altă zăbavă, ca să rămînă mulțumiți acei boieri[66] români și să-și poată continua slujba cea bună, așa cum au făcut pînă acum. Rog pe domnia voastră ilustrisimă să mă ierte și să mă scuze dacă m-am lungit prea mult la scris și am obosit-o, dar nu pot face altfel decît să spun <toate acestea>, știind de cîtă importanță și de cît folos este menținerea pentru maiestatea sa a acestei țări și dimpotrivă, cîtă pagubă ar putea să-i facă. Sperînd să avem cît de iute răspunsul împreună cu o rezolvare favorabilă, vă doresc de la Dumnezeu numai mulțumire.

---

[65] *Grandissimo stecho.*
[66] *Detti Signori valacchi.*

RAPORT COMUN
CU PETRU ARMEANUL

p. 214 către împăratul Rudolf al II-lea[67]

[1603, octombrie (?) Praga][68]

... Aşa cum sîntem datori ca servitori prea devotaţi ai maiestăţii voastre cezaree, nu vom pregeta de a ne spune părerea noastră cu privire la Ţara Românească şi la ceea ce ar putea să fie mai folositor şi mai profitabil pentru maiestatea voastră cezaree şi pentru acea ţară.

Mai întîi, să ordone prea ilustrului domn Basta să dea tuturor acelor
p. 215 boieri şi căpitani care sînt în jurul lui Radu Voievod // moşii[69] în Transilvania, ca unii care au pus umărul şi au luptat contra lui Moise Székely şi au eliberat Transilvania; dacă s-ar face altminteri ei ar rămîne supăraţi şi sentimentele lor s-a răci şi ar tot căuta să se îndepărteze de maiestatea voastră, ceea ce ar fi apoi şi mai păgubitor, pentru că dacă de astă dată nu vor

---

[67] *Ibidem*, text italian, VII, pp. 214—216.
[68] Datat greşit de editor: [Cluj, iulie 1604 (!)].
[69] *Accomodarli con li beni in Transilvania.*

fi răsplătiţi pentru isprăvile şi oboselile lor, nu vor mai putea niciodată spera ceva de la maiestatea voastră. Dar dacă vor fi dăruiţi cu moşii în Transilvania, cum vor ei, potrivit cu rangul persoanei, prin aceasta i-ar lega cu lanţul indisolubil al datoriei şi ar fi cu atît mai prompţi... etc...

Va trebui ca maiestatea voastră cezaree să trimită în acea ţară o persoană de seamă cu o trupă de 400 de archebuzieri de care Radu-Vodă să aibă respect, iar boierii şi soldaţii teamă, căci soldaţii acuma au căpătat atîta îndrăzneală, încît nu se prea tem de principe şi fac mult rău sărăcimii din acea ţară, împreună cu unii boieri[70] şi cînd vine bietul norod să se plîngă la principe, acesta dă din umeri şi nu ştie ce să facă; dar cînd o să fie o asemenea persoană în numele maiestăţii voastre *şi care să nu depindă de principe*[71] dar să fie ţinut din cheltuială şi plătit de către maiestatea voastră, atunci, precum am zis, principele ar avea respect de el şi s-ar pune stavilă cu foarte mare folos multelor samavolnicii[72] care se săvîrşesc azi în fiecare zi, şi principele s-ar simţi în siguranţă[73] şi ar fi de mare folos pentru Transilvania, pentru că i-ar ţine în frîu şi pe turci şi pe ceilalţi vecini pentru care ar fi un ghimpe grozav. Şi apoi, în foarte scurtă vreme această ţară ar fi adusă în starea cea mai bună şi ar alerga înapoi[74] dinspre Turcia şi dinspre Moldova oamenii[75] care au fugit din Ţara Românească din pricina unei tiranii atît de mari. Apoi acea persoană ar ţine socoteala veniturilor şi s-ar ocupa să ţină cît mai strîns[76] cu putinţă dările şi veniturile acelei ţări pentru a putea plăti soldaţii fără a da atîta bătaie de cap maiestăţii voastre cezaree.

Maiestatea voastră să se străduiască în anul acesta şi în cel următor să-i trimită lui Radu Voievod cît de mult ajutor în bani îi va fi cu putinţă, căci în adevăr are foarte mare nevoie de bani în vremea de faţă, şi să facă în aşa fel ca acei bani să intre în mîna lui Nica vistierul, „prezidentul" său din Ţara Românească. Totuşi să fie o persoană din partea maiestăţii voastre pe lîngă el ca să plătească pe soldaţi, pentru ca acei soldaţi să ştie şi să vadă că sînt banii şi ajutoarele[77] de la maiestatea voastră cezaree, căci cu un foarte mic „ajutor" se va face ca acea trupă să rămînă foarte îndatorată faţă de maiestatea voastră şi să poată ţine piept multor forţe ale Turcului şi să le pricinuiască mari pierderi //. p. 216

---

[70] *Alcuni Baroni.*
[71] *Il qual non abbia bisogno del Principe.*
[72] *Insolenzia.*
[73] *Si assicurarebbe della persona sua.*
[74] *Concurrebbe.*
[75] *La gente.* Aici, probabil, se referă la populaţia fugită din cauza dărilor şi a năvălirilor tătarilor şi nu la fuga unor boieri pribegind prin ţările vecine.
[76] *Et vederebbe di restringer il più che sarebbe possibile il tributo et le rendite di quella provincia per poter pagare li soldati etc.*
[77] *Li denari et aiuti.* Din cele ce urmează s-ar părea că „aiuti" ar însemna gratificaţii.

p. 283 Prezentul[78] pe care maiestatea voastră cezaree îl va trimite principelui Radu Voievod, ar fi bine să fie trimis cu unul din servitorii săi[79] căci va avea mai mare cinste, după cum cunoaştem noi firea acelui popor şi acelei ţări, şi se va vădi tuturor boierilor şi soldaţilor cîtă îndurare şi cîtă bunăvoinţă arată şi acordă maiestatea voastră acelui principe şi acelei ţări, nu numai prin trimitere de ajutor în bani şi trupe, ci şi prin trimiterea prezentului. Acesta ar trebui să fie însoţit de cuvinte bune care i-ar face pe toţi foarte îndatoraţi faţă de maiestatea voastră cezaree. Dacă s-ar trimite acest prezent cu aceşti soli ai săi, lucrul nu s-ar învedera mai de loc[80]. Dar îndată ce ar afla aceşti vecini, cum ar fi Moldova şi alţii, că maiestatea voastră este cu tot sufletul pentru Radu Voievod <dîndu-i> ajutor şi prezente, s-ar putea întîmpla să fie cîştigaţi şi ei, pentru că ei sînt trataţi altfel de către ceilalţi.

Rugăm umil pe maiestatea voastră să se îndure să scrie scrisori în Ţara Românească spre folosul său, către marii boieri clucerul[81] Radu Florescu, vornicul Dumitru[82], logofătul Miroslav[83], vornicul Cernica[84], Radu postelnicul[85], Gheorghe Raţ[86], postelnicul Leca[87], logofătul Barcan[88].

Altă scrisoare către toţi boierii „in particolar del paese“[89], către căpitanul Mîrza[90] moldoveanul, către Ionaşcu[91], căpitanul moldovean, către Vinze Barbir[92], căpitan al cavaleriei din Ungaria Superioară.

Aceste scrisori ce vor fi scrise către aceşti mari boieri şi căpitani nu vor fi fără de folos, ci vor ajuta mult, ca şi cum li s-ar fi trimis un prezent, căci se vor lăuda că au avut scrisoare de la maiestatea voastră cezaree, şi dacă maiestatea voastră le va trimite vreun mic dar, i-ar cîştiga cu desăvîrşire. Pentru [maiestatea voastră] va fi puţin, dar lor li se va părea mult... etc...

[iscălesc Alovigi Radibrati şi Petro Armeno]

---

[78] Se pare că domnul a primit pînă în cele din urmă un colan, dar de o valoare mult mai mică decît acela al lui Mihai Viteazul. Nu am crede că prin prezent este desemnat steagul care va fi trimis în Ţara Românească.

[79] Ai împăratului.

[80] *Non parera niente*. Deci nu trebuie trimis cu vreo ocazie oarecare, ci în mod special.

[81] În text, evident greşit: *Stoika Radul Floresco Vornico* (!). Punctuaţia greşită în mai multe locuri a fost corectată de noi.

[82] Dumitru din Cepturi fost mare vornic în sfat apr. 1603 — sept. 1604.

[83] Fost mare logofăt în sfat, aprilie 1603 — mai 1608.

[84] Mare vornic, august 1602 — decembrie 1610.

[85] Radu din Cepturoaia, dar nu mai era postelnic în 1603.

[86] Vezi mai sus, *Descrierea luptei de la Braşov*, n. 18.

[87] Vezi mai jos, raportul din „1602“ (!) n. 4.

[88] A fost logofăt în 1601. A fost şi mare vistier al lui Mihai Viteazul, dar continuă să fie numit logofăt. Vezi *Dicţionarul marilor dregători ai ţării*, pp. 32—33.

[89] Probabil cu sensul de străini de ţară, cum rezultă din context.

[90] Vezi Descrierea de la Braşov, n. 6.

[91] *Ibidem*, n. 7.

[92] Adică Vincenţiu Bórbely.

Prea ilustre domn[93], am uitat să însemn să se scrie o scrisoare către domnul Preda Buzescu, ban de Craiova, fratele acestui ambasador domnul Clucer Radu, şi încă, dacă se va trimite un prezent altor boieri, să i se facă o parte şi lui.

---

[93] *Ill-mo Signore*. Acest adaos se adresează unui dregător de la curte; poate lui Fürstenberg, care era Hofmeister.

SCRISOARE CĂTRE CONTELE DE FÜRSTENBERG[94]

[1603, sfîrşit octombrie (?). Praga][95]

Ar fi de mare folos ca domnia voastră ilustrisimă să pună să-i cheme pe domnul Nica vistierul şi pe domnul agă Leca[96] şi să le ia jurămîntul de credinţă către maiestatea sa cezaree, căci este foarte necesar, oricît nu am pregeta noi să tot repetăm într-una, totuşi ar fi cu mai mare temei dacă ei ar auzi din gura domniei voastre ilustrisime <îndemnul> ca atunci cînd vor fi în Ţara Românească <şi se vor afla> cu aceiaşi boieri credincioşi maiestăţii sale, ei să-i poată îndemna[97] în numele maiestăţii sale, ca aşa cum au rămas pînă acuma în slujba maiestăţii sale şi a creştinătăţii, tot astfel nu trebuie să se lase de a continua şi mai

---

[94] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat în *Hurmuzaki*, IV, 1, pp. 327—328. Adresantul este acelaşi ca al primei scrisori a seriei de faţă.

[95] In *Hurmuzaki* se dă data greşită „1602“ (!), fără nici o indicaţie de loc.

[96] Vezi mai sus notele 54 ş.u. precum şi p. 298.

[97] *Admonirli*, îndemn cu o nuanţă de moniţiune.

departe cu toată puterea lor, căci dacă vor face aşa, nu le va lipsi niciodată îndurarea şi bunăvoinţa maiestăţii sale cezaree, ca unii care s-au sîrguit cu credinţă în slujba sa, şi acest lucru[98] se va putea face atunci cînd vor avea audienţă la domnia voastră ilustrisimă.

Şi să-i mai facă atenţi ca atunci cînd vor fi pe lîngă preastrălucitul Radu Voievod, să-l îndemne să deschidă bine ochii şi să fie în acea ţară un singur cap, şi nu nenumărate cum sînt acuma, şi că el trebuie să-şi cîrmuiască ţara cu dreptate şi nu cu tiranie, cum s-a făcut pe vremea turcilor, şi să ia bine seama să se facă dreptate săracilor, şi acuma ei nu au parte de ea, din cauza acestor doi[99] fraţi Buzeşti, adică unul care este ban la Craiova[100] iar celălalt care este aici, Radu Clucerul[101], are ocnele de sare, aşa că toată ţara este în mîinile lor şi ei fac tot răul pe care îl pot face acelei sărăcimi, şi domnul nu îndrăzneşte să spună nimic. La acestea s-ar găsi leac dacă maiestatea sa ar binevoi să trimeată în această ţară un om cu vază, împreună cu 300 sau 400 de archebuzieri care să nu aştepte nimic de la domnul <ţării> Radu Voievod, ci să fie ţinuţi din leafă şi plătiţi de maiestatea sa şi cînd domnul va ţine seama de el şi va avea un bun sprijin, atunci <acei> boieri şi soldaţi care sînt devotaţi maiestăţii sale vor avea mai multă siguranţă, şi ceilalţi care sînt potrivnici vor fi ţinuţi în frîu şi înfricoşaţi şi nu vor îndrăzni să facă nici o neregulă, şi chiar şi turcii atunci, cînd ar vedea că se află mai puţini nemţi sau valoni[102] în Ţara Românească, mai greu s-ar porni să jefuiască; <aceasta> ar fi spre marele folos al ţării şi spre cinstea maiestăţii sale, căci noi înşi-ne împreună cu acest domn Nica Vistierul şi cu aga Leca, împreună cu alţi boieri care sînt în Ţara Românească, am aduce lucrurile în aşa stare, că maiestatea sa s-ar afla mulţumită, şi acea biată ţară ar răsufla, şi în puţini ani s-ar reface bine; şi pe lîngă aceasta cînd ar fi nevoie de un ajutor pentru acei boieri, să nu pregete să-i ajute de îndată, căci domnii din Ţara Românească şi Moldova obişnuiesc ca fără judecată — după cum se obişnuieşte printre creştini — ci <doar> pe spusa unora cu minciunile lor[103] să pună să-i omoare pe boieri şi apoi de multe ori s-au căit <prea tîrziu> aşa că şi pentru acest motiv ar fi bine ca să fie în ţară un asemenea om cu greutate.

---

98 Adică luarea jurămîntului şi transmiterea directivelor conţinute în acea scrisoare. S-ar părea însă că paragraful ce urmează constituie mai degrabă o critică acerbă a domnului şi a Buzeştilor decît un program constructiv, sugerat domnului pe această cale.

99 Al treilea frate, Stroe, murise în octombrie 1602 după duelul său cu cumnatul hanului tătar.

100 *Kraglievo*, Preda Buzescu, mare ban, august 1602 — mai 1608.

101 *Radul Pucioro* (!) (= Cluciaro), mare clucer, septembrie 1602 — ianuarie 1610.

102 *Tugeschi over Valoni.*

103 *Ma il dito di altri con le bugie loro.*

Ne rugăm de domnía voastră ilustrisimă ca ajutorul[104] acordat din îndurarea sa de către maiestatea sa lui Radu Voievod, să fie dat acum[105] în mîinile acestui domn Nica Vistierul, pentru ca împreună cu ce vor putea căpăta din ţară, să poată plăti oastea şi să dea încredere şi speranţă acelei ţări, cum că întotdeauna vor fi ajutaţi de maiestatea sa cezaree şi să ştie că au fost ajutaţi pînă acuma.

Dacă va găsi cu cale domnia voastră ilustrisimă, atunci cînd aceşti domni îşi vor lua slobozirea de plecare <să binevoiască> să ne recomande pe noi[105], ca să ştie că sîntem trimşi în acea ţară din ordinul şi porunca maiestăţii sale cezaree, şi că aceasta este voinţa sa, şi apoi va vedea domnia voastră ilustrisimă cît ne vom strădui pentru folosul maiestăţii sale, şi să ne ierte dacă ne-am lungit la scris, nu pentru a da sfaturi domniei voastre ilustrisime, ci pentru că noi cunoaştem firea acestor oameni şi nevoia care este în acea ţară, am vrut să semnalăm acestea, şi domnia voastră să faceţi cum vi se va părea mai bine. Iar noi rămînem întotdeauna în slujba şi la porunca domniei voastre ilustrisime[107] ... etc.

---

104 *Ajutto conceso* (!), adică banii pentru plata ostaşilor.

105 *Al presente*.

106 Se observă folosirea continuă a pluralului persoanei I în această scrisoare, pe care credem că o putem atribui împreună lui Radibrat şi Petru Armeanul, ca şi celelalte două care o preced.

107 Scopul real al acestei scrisori este să înfăţişeze în aşa fel situaţia din Ţara Românească, încît să justifice „leacul" recomandat de autori: să obţină de la imperiali o menţiune specială a rostului lor în Ţara Românească. Partea iniţială, cu aşa-zisele îndemnuri către boierii devotaţi, ca să rămînă şi mai departe credincioşi, este înjghebată doar pentru a introduce celelalte pretinse „îndemnuri" către domn, constituind expunerea meşteşugită de care era nevoie.

PETRU GRIGOROVICI ARMEANUL

(După 1560 — 1616)

Petru Grigorovici Armeanul, zugrav și poliglot cu o vocație înnăscută de interpret și de misit, ostaș poate cîndva, și negustor din fire, agent confidențial și sol al lui Mihai Viteazul încă din 1595, apoi emisar al lui Basta și al imperialilor, autor parțial în treacăt al „Cronicii lui Mihai Viteazul", rămîne totuși aproape un necunoscut. Deși apare destul de des în documente, lumina mărturiilor pare mai degrabă să-i întunece decît să-i lămurească fizionomia, care continuă să fie destul de echivocă, atît pentru contemporanii săi, cît și pentru istoricii actuali. În documente, îl aflăm mai ales indirect, la persoana a treia. Declarațiile sale sînt de cele mai multe ori redate de alții. Chiar și unele dintre rapoartele sale mai tîrzii apar într-o formă rezumată și impersonală, care le lipsește de elementul vieții imediate și autentice. Informațiile despre el sînt destul de fragmentare. Originar din Liov, el își avea acolo și casa, și familia cea adevărată, chiar dacă aproape de sfîrșitul vieții el se va lăuda cu calitatea de localnic al Moldovei, datorită adopției sale de către boierii de aici, sub forma unei alianțe matrimoniale cu una dintre primele familii moldovene. Nu știm cu ce prilej și în ce calitate a apărut mai întîi

în Țara Românească, unde îl aflăm în mijlocul anului 1595, cînd este trimis de Mihai Viteazul ca emisar în Polonia, cu o însărcinare specială la Kiev la ducele Constantin de Ostrog, și îl și duce pe Lubieniecki, purtătorul din partea domnului al unor propuneri și rugăminți in extremis. Folosirea sa pare, mai degrabă, o improvizare ad-hoc datorată faptului că el însuși era din Polonia și că era cunoscător al limbilor slave. Succesul acestei misiuni avea să facă apoi din Petru Armeanul un sol de taină în tratative destul de complicate, cerînd pe lîngă un fond poliglot și o îndemînare deosebită. Petru Grigorovici știa de acasă limba armeană și cea polonă. La școala din Liov a trebuit să învețe și latinește. Dar el scria mai ales în limba italiană, ca toți membrii coloniei armene din acest mare emporiu; el avea negoțul în sînge și o cunoaștere destul de întinsă a lumii orientale, care se întîlnea acolo cu drumurile spre lumea din Occident. Îndeletnicirea de zugrav de icoane îl punea în legătură cu lumea ortodoxă. Probabil că în această calitate s-a abătut și prin Țara Românească, înainte de vara anului 1595. Mai tîrziu, scriind împăratului pentru a-i cere recompense, el va pretinde în 1603 că de zece ani (!) s-ar fi aflat în slujba casei de Austria. Dar acesta nu este singurul neadevăr din acea scrisoare. În soliile sale se manifestă un stil personal rezultînd dintr-o șiretenie care pătrunde tot gîndul stăpînului, care îl folosește și nu pregetă să adauge o serie de elemente, în bună parte fictive, atunci cînd crede că adevărul mai trebuie colorat într-un anume sens. Astfel, în 1598, el înflorește cuvintele domnului către arhiducele Maximilian, pentru a fi mai persuasiv, și tot astfel, mai tîrziu (în 1599), el împlinește cu imaginația tăcerile sau reticențele împăratului cu privire la dorințele domnului, după cucerirea Transilvaniei. Într-adevăr, în septembrie 1598, după reîntoarcerea lui Sigismund, Mihai Viteazul trimite succesiv, la o săptămînă distanță, doi emisari la Cașovia, la arhiducele Maximilian. Primul din ei, Petnehazy (primit la 25 septembrie) pentru a cere lămuriri și instrucțiuni, în fața noii situații create de fostul principe, al doilea, Petru Armeanul (primit la 1 octombrie), pentu a denunța tratativele lui Sigismund cu turcii și a îndemna la o acțiune grabnică împotriva lui. Totodată, cerea domnul să i se trimită o diplomă imperială de restituire a vechilor privilegii ale secuilor. Chiar de la început se constată o deosebire totală între stilul expunerii lui Petnehazy [Hurmuzaki, XII, pp. 392—393], formulată pe puncte de o mare sobrietate, și cel al cuvîntării Armeanului, în care un fel de element comico-dramatic răzbate în scene sau imagini vii, dar poate nu chiar pe de-a întregul reale. Prima scenă cu care se deschide expunerea colorată a armeanului îl înfățișează pe domn spumegînd la aflarea trimiterii de către Sigismund a lui Ovari, ca să trateze pacea cu turcii, și exclamînd: „Sperjurul! Nu e destul că s-a arătat fără credință față de împăratul creștin, dar vrea acum să predea <dușmanului> și propria mea țară și s-o nenorocească! De aceea mergi acolo și spune-i că dacă va face pace și alianță cu dușmanii și necredincioșii, îi voi fi eu însumi îndeajuns și turc și păgîn în locul lor!" *Lucru pe care acest Petru l-a și făcut* (!). Concomitent însă mai era însărcinat să stăruie pentru eliberarea comisarilor împărătești și să nu plece pînă nu îi va vedea slobozi. Lucru pe care l-a realizat atunci (!). Dar totodată și cu precădere, domnul l-a trimis la luminăția sa [Arhiducele Maximilian], sub pretextul că se duce în Polonia, spre a năimi cazaci, ca să-i expună situația și să se informeze de împrejurări, pentru a ști cum să se călăuzească mai bine. Și deși principele a vrut să-l rețină pe Petru, trimițînd răspuns domnului prin

Bodoni, domnul l-a trimis pe acesta de îndată înapoi, punîndu-i în vedere să nu-i rețină trimisul pentru că această faptă ar fi în detrimentul țărilor lor. Astfel, Petru a fost lăsat să plece, dar principele i-a oferit multe bogății (!) ca să-i spună contra cui năimește domnul cazaci, dar tot ce a putut scoate de la el a fost că domnul ar vrea să-i folosească în expediții peste Dunăre. Și tot nu l-a lăsat să plece pînă nu l-a pus să scrie domnului cum că el [Sigismund] este plin de credință și de sentimente bune față de domn. Dar el a dat în taină servitorului său o însemnare scrisă pe armenește, cum că domnul are doi ochi și două urechi și că va înțelege ușor că a trebuit să scrie acea scrisoare după cum a poruncit principele. Dar evident că acest procedeu oblic face mai puțin credibilă atitudinea dîrză a solului în fața principelui, transmițîndu-i întocmai amenințarea lui Mihai Viteazul sau cerîndu-i în mod ultimativ eliberarea comisarilor imperiali.

Abia acum se ajunge la obiectul misiunii lui Petru la arhiducele Maximilian. Domnul vrea să știe dacă se bucură de aceeași încredere și declară că vrea să rămînă credincios pînă la moarte, jurămîntului său. Chiar dacă Sigismund va încheia pace cu turcii, el [Mihai] nu ar consimți niciodată la o asemenea pace. Domnul are și el legături cu unii turci și tătari, datorită cărora poate afla orice și poate face să fie văzut cu ochi mai puțin buni Transilvanul, după cum a și făcut. Și deci arhiducele să se încreadă doar în Dumnezeu și în el, dar să se lase și sfătuit să nu se împace cu Transilvanul etc... Domnul a ajuns destul de departe cu secuii, dar îi trebuie o scrisoare de încredințare din partea arhiducelui că poate să le făgăduiască acestora vechile lor libertăți... Aici intervine o digresiune relativă la sentimentele voievodului de Kiev, la care fusese Petru cu vreo șapte săptămîni mai înainte, față de arhiduce (rege posibil al Poloniei). Apoi altă digresiune, cu privire la regele Poloniei, care cu un an în urmă voia să trateze cu Valahul o închinare a acestuia, asemenea acelei a Moldoveanului, și care a vorbit chiar cu Petru și i-a făgăduit niște sate în Lituania, dacă s-ar orienta în sensul acesta. Se revine, în sfîrșit, la subiect. Domnul a trimis lui Sigismund, dacă s-ar lupta cu turcii, o oaste de 8 000 (!) de oameni, care se află la Lugoj și care, dacă ar fi chemată de arhiduce, ar trece în tabăra sa. Domnul însuși este gata să treacă cu toată oastea sa dacă l-ar chema arhiducele. Dar să nu fie dat uitării în privința ajutoarelor bănești, căci are mulți ostași pe care nu-i poate plăti singur. Și, în încheiere, e înfățișată altă scenă, corespunzînd celei de la început. Cînd a plecat Petru, cu două săptămîni mai înainte de la voievod, care se afla la Craiova, acesta punînd un genunchi în pămînt în fața lui și ridicînd mîinile a jurat să țină cu credință de-a pururi cîtă vreme îi va sta capul pe umeri, jurămîntul pe care l-a făcut împăratului.

Se poate constata că miezul soliei în sine ocupă puțin loc în acest mozaic de confidențe, indiscreții, exagerări, lingușiri (folosind calea indirectă a declarațiilor mai mult ori mai puțin exacte ale voievodului din Kiev) și laude de sine. Alături de domn, înfățișat cu gravitatea cuvenită, el nu omite să se înfățișeze și pe sine, introducînd pe de lături și un element de comedie în scena dintre Sigismund și propria sa persoană, foarte prezentă în toată această expunere. Apar exagerări vădite. Oastea trimisă de Mihai în Transilvania nu atingea cifra arătată. Rolul pe care și-l atribuia sie-și, în eliberarea comisarilor de pildă, nu corespunde strictei realități. Un lucru merită să fie reținut. Cererea acelei scrisori imperiale de către Mihai, pentru a putea făgădui secuilor restituirea privilegiilor lor, a avut

o urmare neaşteptată. Rămasă în suspensie, atît din cauza indolenţei binecunoscute, paralizînd întregul aparat de stat habsburgic, cît şi dintr-o convingere că nu s-ar putea pune temei pe secui, întrucît Bathoreştii îi consideră devotaţi cauzei lor, ea primeşte o altă rezolvare. Însuşi Petru Armeanul va plăsmui pentru Mihai o falsă diplomă cu atîta măiestrie, încît a înlocuit cu succes lipsa unui document autentic.

În anul următor, cîteva luni după venirea lui Andrei Báthory în Transilvania, el este din nou trimis în taină la imperiali, de unde se întoarce aducînd încuviinţarea, în principiu, a acţiunii contra cardinalului. Scena reîntoarcerii sale şi a lui Petnehazy este descrisă de Darahi. Şi de astă dată apare un element de comedie în amănuntele privindu-l pe colegul său de solie. După ocuparea Transilvaniei el este din nou îndreptat spre curtea de la Praga. Dar aceasta, luînd act de venirea lui, arată că aşteaptă o solie compusă din mari dregători din Ţara Românească şi Transilvania, care a şi fost trimisă neîntîrziat. El însuşi avea să mai zăbovească pentru a veni cu banii aşteptaţi de Mihai pentru plata ostaşilor. De îndată a şi trimis veste domnului că i se trimit 100 000 de florini prin el, precum şi un „prezent extraordinar" în valoare de 25 000 de florini (prin Carlo Magno). Dar cînd a ajuns la Satu Mare şi a aflat că nu îl aşteaptă nici o sumă acolo şi a încercat zadarnic la Caşovia să obţină de la Lassota, măcar una mai mică (30 000 de florini), a fost cuprins de o panică atît de îngrozitoare, cu lamentaţii, urlete şi gesturi de disperare, la care s-au adăugat şi revărsări torenţiale de critici la adresa noilor soli ai domnului (care nu ar exprima adevăratul punct de vedere al acestuia, ci pe al unora care ar vrea ca el să păstreze pentru el Transilvania) şi declaraţii că el este un om mort, că va plăti cu capul lipsa banilor etc... etc., încît pînă şi Mihai Székely, căpitanul de Satu Mare care fusese numit unul dintre comisarii imperiali în Transilvania şi care îl socotea pe Mihai omul care trebuie, a fost cuprins de îngrijorare şi s-a întrebat dacă subalternul său, I. Darahi, trimis la domn la Alba Iulia şi reţinut de acesta fără alte explicaţii, nu va fi păţit vreo năpastă din partea acestuia. De acum încolo el va fi menţionat adesea în rapoartele comisarilor M. Székely şi D. Ungnad, şi de cele mai multe ori într-o atitudine protestatară, subminînd acţiunea solilor oficiali, cărora le opunea propriile rezultate le care ar fi ajuns el. La rîndul lor, solii îl declarau mai grijuliu de interesele împăratului decît de ale domnului, în vreme ce Dionisie Rally îl acuză că îndeamnă pe Mihai să păstreze Transilvania pentru sine. În reţeaua de intrigi ţesută contra lui Mihai, Petru Armeanul s-a lăsat cîştigat de Basta, potrivind lucrurile în aşa fel, ca să fie luat prizonier la Mirăslău. La primul prilej nu a şovăit să lovească în doamna Stanca, spre a-şi dovedi zelul faţă de noul stăpîn. Dar aceasta era fără iluzii în privinţa lui şi îl trata cu o desconsiderare manifestă, folosindu-l ca agent şi iscoadă faţă de Radu Şerban, dar neacordîndu-i nici o încredere şi tratîndu-l ca o slugă.

Lucrul era datorat poate şi manevrelor suspecte ale acestui agent imperial, care curînd se va lăsa mituit de Movileşti, pentru a ponegri pe Radu Şerban şi a strecura propunerile lui Simion Movilă aduse de fratele său, Iosif Armeanul. Nu ştim care vor fi fost raporturile lui Petru Armeanul cu Radu Şerban înainte de februarie 1604, cînd e menţionat de Basta un incident al lui cu domnul. Această ciocnire a trebuit să fie de dată recentă, deoarece din septembrie 1603, cînd este trimis de domn în solie la împărat şi pînă la 20 ianuarie 1604,

cînd pleacă din Viena spre Țara Românească, el nu a avut cum să intre în conflict cu el. Supărarea a putut fi provocată de propunerea privind trimiterea unor comisari imperiali care să plătească, cu mîna lor, pe soldați. Ceva mai tîrziu, în iulie, același Petru Armeanul împreună cu Radibrat aveau să propună împăratului trimiterea unui ofițer imperial cu 400 de archebuzieri, iar în privința soldelor ostașilor tocmiți de domn, efectuarea plății lor de către vistierul Nica, sub control imperial. Acest vistier făcuse și el parte dintr-o a doua solie a lui Radu Șerban, în 1603, la împărat, împreună cu Radibrat. Dar cînd se făcea această nouă propunere, lucrurile se înveninaseră. Petru Armeanul, care fusese trimis înapoi de Basta în Țara Românească, de unde nu mai putea pleca, după cum se știa și la Sibiu (Veress, *Documente*, VII, pp. 205—206), reușește, în sfîrșit, să obțină a fi trimis de domn ca sol la nunta lui Albert Huet. De acolo se repede la Cluj, la comisarul imperial Krausenegg, cu un nou raport despre situația din Țara Românească, mult mai grav decît cel din februarie. De astă dată, domnul era acuzat, pur și simplu, că folosește banii împăratului pentru a plăti pe turci și pe tătari! Comisarul Krausenegg, rămas cu întreaga grijă a acestui sector în lipsa comandantului (Basta) plecat la împărat, primește cu oarecare îndoială revelațiile Armeanului, observînd că multe dintre faptele arătate fuseseră semnalate chiar de domn. El remarcă, mai mult ca o curiozitate, perfecta concordanță dintre declarațiile lui Petru și cele ale lui Radibrat, subliniind totodată faptul că Vimercati, care raportează lucruri autentice, nu pomenește de cele înșirate aici. Ceva totuși din acuzările lui Petru, întărite de Radibrat, după cum reiese din raportul lor comun către împărat (Veress, *Documente*, VII, p. 214) l-a influențat pe comisar în răspunsul său oarecum dojenitor din 30 iulie către domn, care îi scrisese la 12 și la 26 iulie, cerînd cu disperare bani și muniții pentru a rezista incursiunilor ca aceea din banatul Craiovei și care amenința cu părăsirea țării, în eventualitatea că nu ar fi ajutat (*ibidem*, p. 212). I s-au trimis bani, *Restul* i *se va trimite prin Petru Armeanul, care a fost reținut pînă acuma la Cluj mai ales de aceea*. Urmează însă alte răspunsuri pe alt ton, la 1 și 2 august.

A fost oare atitudinea lui Petru Armeanul determinată de resentimente personale față de domn, sau cumva trebuie să împingem pînă la această dată o declarație destul de suspectă a fratelui lui Petru, făcută la 12 octombrie 1604, comisarilor de la Cluj (*Hurmuzaki*, IV, 1, pp. 396—397) și să vedem aici o întreagă campanie pornită, cu bună știință, pentru înlocuirea lui Radu Șerban cu Simion Movilă?

Iată ce raportează comisarii la acea dată. „A sosit iarăși din Moldova fratele lui Petru Armeanul, anume Iosif Grigorovici, și raportează că din nou stau adunați tătarii Nogai la Nipru, în număr de 15 000 de oameni. De asemenea, în apropierea Dunării ar sta un pașă turcesc, Hadder-pașa cu 1 000 de oameni... [s-ar putea uni cu turcii la Timișoara pentru o incursiune în Transilvania]. De asemenea, mai aduce o scrisoare de la pribegii munteni, care sînt stabiliți în Moldova, prin care aceștia, arătîndu-și încă o dată nevoile lor, stăruie iarăși pentru numirea lui Simion în Țara Românească. [Scrisoarea este trimisă în original sub litera B]. „*Și arată sus-zisul Iosif, prin fratele său, Petru Armeanul prin viu grai* că Simion se leagă ca la amintita și sperata sa înălțare, nu numai să nu ceară de la m.s. imperială nici un ajutor bănesc, ci chiar să-i mai dea acestuia în fiece an 100.000 de taleri în mîinile guvernatorului Transilvaniei. Și cînd

maiestatea sa ar vrea să trimită soli la Moscova, în Persia şi la tătari, el se leagă să-i ocrotească în calea lor cu bine şi în siguranţă. De asemenea să trimită ajutor maiestăţii voastre de cîte ori ar fi nevoie, sau chiar să meargă personal în ajutor şi să primească steagurile de la el. Şi să ţină o pace de aşa fel cu tătarii şi turcii încît teritoriile maiestăţii voastre să nu fie atacate de ei. Şi pentru mai multă siguranţă, să nu fie socotit bun şi recomandat spre a fi voievod în Ţara Românească, doar ca frate al lui Ieremia, ci acest Simion ar mai vrea pe deasupra ca să ţină pe unul din fiii săi (care sînt pare-se în număr de şapte) la curtea maiestăţii sale, şi să cumpere pe teritoriile maiestăţii sale bunuri în valoare de 600 000—700 000 de guldeni."

Mai arată că sus-zisul Hadder-paşa aduce cu sine un steag, pe care ar fi să-l dea lui Radu-Vodă în Ţara Românească.

Nu ştim cum se va fi terminat această fază a raporturilor lui Petru Armeanul cu domnul. S-ar părea că nu s-a mai întors în Ţara Românească, preferînd să stea mai aproape de curte, într-un post de interpret. În mai 1606, continuîndu-şi politica de lamentaţii şi reclamaţii din octombrie 1603, cu patetice referiri autobiografice [*ibidem*, p. 172], el cere să fie despăgubit de poloni, căci atunci cînd a fost trimis în Transilvania şi Ţara Românească a fost jefuit, luîndu-i-se nu numai bagajele sale, dar şi scrisorile împăratului! [*op. cit.*, VIII, pp. 14—15]. În anul următor, el cere împăratului restul banilor ce i se cuvin. Gata oricînd să amintească de sacrificiile sale şi speculînd legăturile sale cu Orientul, unde îşi purta negoţul fratele său Iosif Grigorovici, prin care pretinde a fi şi încercat o apropriere de şahul Persiei, marele Abbas, duşmanul turcilor, Petru Grigorovici pare, în sfîrşit, desemnat pentru un rol major. Ambasadorul veneţian la Praga îi raportează dogelui la 27 august 1607 (deci într-o fază următoare păcii de la Szitvatörök) că împăratul, înainte de a trimite un ambasador la Constantinopol, va expedia cu un paşaport al paşalei de Buda pe Petru Armeanul, care deşi poartă acest nume, se crede totuşi că ar fi ragusan (!) şi care stă la Praga servind de tălmaci. Dar această veste nu s-a adeverit. În februarie 1610, el este chemat ca martor al apărării alături de Radibrat, în procesul destul de tulbure al lui Sigismund Báthory şi al lui Marcu Vodă.

El reapare, în mod neaşteptat, în orbita părăsită a ţărilor române, în 1611. Scrisoarea sa din Roman (N. Iorga, *Studii şi documente*, IV, p. 144) ni-l arată în termenii cei mai buni cu domnul pribeag Radu Şerban pe care îl săpase cu perseverenţă în 1604, cît şi cu tînărul Constantin Movilă al Moldovei. Dealtminteri, se vede că raporturile sale cu această ţară erau destul de strînse, deşi nu reiese destul de clar cînd anume i-a fost oferită o soţie de către boierii din Moldova. În general, precizia cronologică lipseşte din acea scrisoare, care se descompune în momente destul de depărtate unele de altele, şi unele fără vreo semnificaţie deosebită. (O analiză mai amănunţită urmează mai departe în *Observaţii critice*). În realitate, Petru nu avea nici o misiune la Radu Şerban, dar a fost la el în speranţa să-şi inventeze una. Iar domnul, poate fără prea mari iluzii cu privire la caracterul alunecos al acestuia, a vrut totuşi să extragă de la el informaţii, care îl interesau de aproape, şi apoi să se slujească de el, mai întîi pentru a transmite anumite doleanţe sau explicaţii şi apoi chiar ca emisar direct, însărcinîndu-l

cu ultimile sale comunicări înainte de pornirea la luptă contra lui Gabriel Báthory. Şi mai tîrziu, după încheierea expediţiei, domnul, care nu îşi putuse valorifica victoria, nefiind ajutat la timp şi care era sortit de acum încolo unei situaţii jalnice de domn pribeag, va trimite prin el cereri de bani către acelaşi palatin [*ibidem*, p. 212] căruia Petru îi afirmă şi personal că fostul domn nu mai are decît 16 ducaţi. Tot el anunţă apropiata venire a acestuia la Viena, unde prezenţa lui nu era dorită în momentul celebrării unei nunţi împărăteşti. În februarie 1612, el este unul dintre solii lui Radu aflat la Viena. Dar Petru Armeanul continuă să se intereseze de Moldova. În ianuarie 1612, el declară că este nevoie de un om de credinţă, care să meargă la Constantin Movilă în Moldova şi care să se adreseze şi boierilor moldoveni. Totodată era nevoie şi de un emisar de taină, care să se strecoare la saşi şi la secui, să introducă ostaşi la unii, să se informeze de dispoziţia celorlalţi... în vederea unei acţiuni contra principelui Transilvaniei. Acest om credincios, priceput şi discret trebuia să fie chiar el, după cum rezultă din propunerea sa. Dar foarte curînd este lichidată domnia lui Constantin Movilă în Moldova, iar cea a lui Radu Mihnea, care începe acum în Ţara Românească, este fără legături cu imperialii, în care să se poată insinua şi el. Tot în 1612 moare şi Rudolf al II-lea, stăpînul din urmă al lui Petru. Noul împărat avea metode şi vederi diferite şi alţi oameni în jurul său. Dar în Moldova se produc în anii 1615, 1616 fapte noi. Instalarea lui Alexandru Movilă putea deschide iar un tîrg al tocmelilor pentru emisari veniţi din imperiu sau din Polonia. Faptul că s-au găsit la moartea sa în casa sa de la Liov, printre alte acte şi unele relative la tratativele dintre Doamna Elisabeta Movilă şi Giurgi-paşa, ar indica un amestec al său şi în aceste tormeli. El este ucis în 1616 în Moldova, într-o ultimă solie spre Orient". [P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, p. 208]. Acest om, care se văitase prin 1603 că şi-ar fi jertfit nu numai timpul, sănătatea şi averea în slujba imperialilor, dar pînă şi familia sa, persecutată din pricina lui, şi care nu mai vrea să ştie de el — dar care îndată, în 1604 apare în legăturile cele mai strînse şi mai suspecte cu fratele său, Iosif, venit cu ofertele lui Simion Movilă, el care nu încetează să se declare sărac lipit, acuma la moarte, în clipa adevărului, este dat de gol. În casa lui din Liov, călcată de reprezentanţii regelui Poloniei, se găsesc chitanţe pentru creanţe asupra împăratului, totalizînd suma de 22 913 zloţi, privilegiul imperial de înnobilare pentru el şi fratele său „şi acte privitoare la Mihai rămase la solul său: privilegiul pentru domnia Ţării Româneşti dat de Sigismund Báthory lui Mihai Viteazul, acte semnate de cardinalul Andrei Báthory, scrisori ale împăratului Rudolf către Nestor Ureche şi Constantin Movilă, actul tratativelor între împărat şi Mihai Viteazul, al doamnei Elisabeta Movilă cu Giurgi paşa... etc" [*ibidem*, după actele municipale din Liov]. Arhivă personală destul de sugestivă, dar care nu înlocuieşte nişte memorii bogate în incidente, fie chiar şi romanţate ca unele din rapoartele sale.

Mai rămîne întrebarea: Ce fel de influenţă a exercitat asupra oamenilor şi a evenimentelor? Ea este condiţionată de o alta: Ce temei se poate pune pe mărturia lui? Trebuie făcută o deosebire între soliile precise şi limitate — care i-au fost încredinţate şi pe care le-a împlinit, în general conştiincios, cu unele variaţii personale — şi activitatea sa de tălmaci, care scapă oricărui control. El găsea foarte natural să omită

din tălmăcirea sa tot ce ar fi putut supăra pe stăpîn, indiferent dacă prin aceasta schimba tot spiritul unei comunicări. Această practică s-a exercitat din plin în transmiterea fantezistă a răspunsului împăratului la punctele privind dorințele lui Mihai, care ne-au parvenit într-o formă ciudată, naivă, aducînd parcă a fragment dintr-un basm oriental. La această particularitate se mai adaugă abaterile datorate fie unui interes propriu, fie unor sentimente personale: vanitatea rănită și invidia față de solii mari trimiși la împărat, pe care îi discreditează cît poate. În sfîrșit, caracterul său insinuant, ba chiar intrigant, fricos și lipsit de scrupule, făcea din el un auxiliar foarte nesigur, mai degrabă periculos. De aceea, influența sa a fost adesea negativă.

Problema sincerității sale se pune mai ales cu privire la rapoartele sale despre starea Țării Românești sub Radu Șerban. Nu o dată sînt exploatate, în mod tendențios, contra domnului niște condiții generale semnalate și în Transilvania. Este clar că în rivalitățile boierești, el se face ecoul partidei potrivnice Buzeștilor. Nu este exclus ca, în timpul participării sale la solia solemnă trimisă de Radu Șerban la împărat, să se fi închegat grupul Aga Leca, vistierul Nica, Radibrat și Petru Armeanul a cărui existență reiese din confruntarea rapoartelor lui Petru cu ale lui Radibrat. Incidental au mai putut interveni, în privința lui Petru, și argumentele convingătoare ale lui Simion Movilă comunicate prin Iosif Grigorovici. Așadar nu pot fi folosite ca absolut sigure datele oferite de rapoartele sale.

Textele relatărilor de față au fost publicate în *Hurmuzaki*, IV, pp. 368; 404—405 și în N. Iorga, *Studii și documente*, IV, pp. 144—149.

În istoriografia română el ocupă un loc însemnat ca autor parțial al unei cronici a lui Mihai Viteazul, cuprinsă și de Szamosközi în istoria sa. De această cronică s-a folosit Mihai Viteazul la întocmirea memoriului său către Rudolf al II-lea, precum și a celui către marele duce de Toscana.

Despre Petru Grigorovici s-au ocupat N. Iorga în *Istoria lui Mihai Viteazul* și P. P. Panaitescu în *Mihai Viteazul*, iar despre cronica amintită — Ioachim Crăciun și Dan Simonescu. Sadi Ionescu l-a trecut în *Bibliografia călătorilor străini*, pp. 81—82.

[DARE DE SEAMĂ DESPRE ÎMPREJURĂRILE DIN ŢARA ROMÂNEASCĂ[1]]

1604, februarie 20, Cluj

Petru Armeanul, întorcîndu-se la 20 februarie[1] 1604 din Ţara Românească la Cluj, a spus că Radu a făcut un armistiţiu cu hanul tătarilor[2], plătindu-i 5 000 de bani de aur[3], cu această învoire ca tătarii să nu năvălească în Ţara Românească. Bizuindu-se pe această pacificare, Radu a pus să se vestească peste tot ca locuitorii care se adăpostiseră în munţi de teama tătarilor, să se întoarcă la locurile lor şi să locuiască în casele lor. După ce s-a făcut aşa, a năvălit în grabă în Ţara Românească o oaste de tătari şi a dus în robie un mare număr de români. p. 368

[1] Traducerea s-a făcut după textul latin redactat la persoana III şi publicat în *Hurmuzaki*, IV, 1, p. 368.
[2] Cum Tartarorum Chamo=Gazi Ghirai al II-lea.
[3] *Aureorum.*

Voievodul Radu este un bărbat cinstit și nu încearcă nimic ce ar fi rău, dar are sfetnici fățarnici[4] și înșelători în care nu se poate avea încredere: îndeosebi un oarecare comis Leca[5] ce se bucură de multă autoritate și avere și care capteză prin daruri bunăvoința și favoarea turcilor, și este de temut să nu iasă cumva vreo primejdie pentru Radu și pentru acea țară[6] din partea sa datorită unor înțelegeri tainice cu turcii.

Stoichiță[7] și Cernica[8] sînt credincioși. Locuitorii țării sînt storși de mari dări, căci de fiecare poartă se cere o dată 60, o dată 100 de florini, și se adună mulți bani, și nimic nu se folosește pentru întreținerea armatei, ci totul se întoarce spre folosul personal[9] cu toată plîngerea pe față a locuitorilor[10] că voievodul însuși și boierii prea își împart pînă și comorile aflate de la voievodul Mihai.

Ar fi mai nimerit să fie trimiși cu banii hotărîți de maiestatea sa niște comisari care să plătească cu mîna lor pe soldați, și să-i oblige pe căpitani și comandanți la jurămîntul de credință față de maiestatea sa, și să ia seama și la alte treburi din țară[11].

În toată Țara Românească nu sînt acuma peste 3 000 sau 4 000 de ostași. Ieremia, voievodul Moldovei pîndește orice prilej[12]. Hanul tătarilor i-a făgăduit 50 000 de oameni.

Mai se află la hotare și răsculații din Transilvania, de asemenea și cazacii, alungați de curînd din Transilvania după moartea lui Moise Székely, și care pîndesc orice prilej[13] . . .

[Credem că nu este lipsit de interes ecoul trezit de comunicarea lui Petru Armeanul. Redăm scrisoarea lui Basta din 21 februarie 1604 din Cluj]:

„Eri seara a sosit Petru Armeanul, care s-a întors din Țara Românească, și după cîte spune, s-ar părea că legătura despre care era oarecare bănuială că s-ar fi încheiat între acest domn muntean și cel moldovean, nu se adeverește, și același lucru îmi scrie și căpitanul Atilio Vimercati dar în puține zile avem să lămurim totul căci m-a rugat voievodul să mă duc pînă la Brașov, unde ar vrea să-mi vorbească, și dacă va veni el însuși, așa cum

---

[4] Consiliarios versutos.

[5] *Komis Lekam.* Este vorba, probabil, de Leca din Cătun și din Leurdeni, fost comis în 1601, apoi mare postelnic al lui Radu Șerban, 16 aug. 1602 — 10 dec. 1610. Vezi *Dicționarul marilor dregători,* p. 208.

[6] *Provincia* (= provinciae) *illi.*

[7] *Stoikiczam* = Stoica din Strîmba mare logofăt (1602—1608).

[8] *Guericzam* = Cernica din Săcuiani, mare vornic (1602—1610).

[9] *Privatum usum.*

[10] *Publica regnicolarum querimonia.*

[11] *Et cetera in regno attendant.*

[12] *Ad omnem occasionem intentum esse.*

[13] Urmează știri privind ocuparea de către șahul Persiei a unor cetăți stăpînite de turci.

zice că vrea să facă, nu trebuie să ne mai îndoim de nimic, căci dacă s-ar simţi încondeiat nu ar veni în chipul acesta în puterea mea. Şi pentru că acest armean, îndemnat de vin sau de altă ceva, a vorbit fără rost cu voievodul şi i-a făcut supărare, am pus să-l ţină aici închis în casă, şi am trimis îndată la domnul muntean ca să-mi facă cunoscut punctul său de vedere şi acest lucru l-am făcut pentru a nu-i da munteanului nici un prilej de a se putea plînge de noi, şi sper că va rămîne mulţumit cu acest gest" (*Hurmuzaki,* IV, 1, p. 369). — Se constată totuşi că rezumatul dării de seamă a lui Petru redată mai sus *nu cuprinde nimic* despre pretinsa legătură a lui Radu Şerban cu domnul Moldovei la care se referă Basta bizuit pe spusele lui Petru. De asemenea, lipseşte orice explicaţie a incidentului de care pomeneşte scrisoarea lui Basta.

[RAPORT DESPRE DOMNUL ŢĂRII ROMÂNEŞTI ŞI DESPRE STAREA ŢĂRII ACESTUIA][14]

1604, înainte de 29 iulie

p. 404 Voievodul Radu a încercat în dese rînduri să facă pace cu turcii, şi chiar în acea vreme cînd a fost clucerul Radu[15] la Praga, însă banul[16], adică fratele bun al clucerului, s-a împotrivit, şi a hotărît să

[14] Traducerea s-a făcut după textul latin publicat în *Hurmuzaki*, IV, 1, pp. 404—405. Datarea mai precisă a acestui text s-a făcut în urma confruntării sale cu raportul comisarului imperial de la Cluj, Paul de Krauseneg din 29 iulie 1604 (*Hurmuzaki*, IV, p. 385), pe care îl redăm aici: „De cîtă-va vreme a căutat un slujbaş al curţii m. v. imperiale, anume Petru Armeanul prilejul cum ar putea să vină din Ţara Românească la acel comisar, lucru la care s-a opus voievodul Ţării Româneşti, însă aşa de mult a tot umblat şi a tot dres (Armeanul) încît a fost trimis de voievod drept unul din solii săi la Albrecht Huet, judele regesc din Sibiu, la nuntă, şi abătîndu-se din drumul său a venit la noi şi ne-a destăinuit şi înfăţişat tot felul de bănuieli, şi pentru că ar fi lucruri atît de grave, a lăsat ca să fie trecute în scris, să i se mai tălmăcească încă o dată, să i se citească, şi să fie pus să le iscălească, după cum va vedea maiestatea voastră aici la litera A. Din partea noastră stăm la îndoială dacă să dăm crezare acestei declaraţii pentru că noi ştim pe de o parte că acel Petru Armeanul a avut

amîne negocierile de pace pînă la sosirea clucerului, ca nu cumva germanii, dacă ar afla cumva de acel tratat, să-l rețină acolo pe fratele lui, și în acelaș timp Radu a trimis un boier la hanul[17] tătarilor și i-a cerut să mijlocească pentru el la turci și să se lase de a mai năvăli în Țara Românească, iar hanul l-a ținut la el[18] pe acest boier, și l-a făcut atent pe Radu prin solul său. Amet Celebi[19] că a mai mijlocit pentru el și mai înainte pe lîngă Pașa de Rasgrad[20] și va mai mijloci și de acum încolo cu dragă inimă, numai să nu umble cu șagă[21] și să-l înșele pe el, și de cum se va întoarce clucerul să-l vestească pe el, iar ceea ce va fi poruncit acel pașa, să pună Radul să se împlinească. Împreună cu solul tătar, Amet Celebi, a venit și un turc numit Moni Aga, bărbat chibzuit, respectabil prin purtările și vîrsta sa. Iar acest sol al hanului nu avea totuși nici o însărcinare să se întîlnească cu domnul General Basta în Transilvania, dar înduplecat de Radu și cîștigat de daruri (se spune că ar fi fost 1 000 de galbeni ungurești)[22] a venit la Cluj.

De cum s-a întors clucerul, banul l-a vestit despre aceasta pe Pașa de Rasgrad, și îndată a trimis Radu la Pașă pe un boier, și au venit la ban niște turci pe care i-a primit și i-a ospătat cu cinste, și după împlinirea acestora au adus răspunsul de la pașă, că negocierea păcii lor a ajuns acum la încheiere, și să trimită la sultan[23] pe unul din marii boieri Buzești, adică pe Radu clucerul, sau pe ban, sau chiar și pe Florescu[24] pentru întărirea legăturii de pace și dobîndirea steagului de domnie: și în timpul ce se trata despre pace au năvălit tătarii în Țara Românească cu mare pagubă pentru locuitori. Iar cînd

---

unele ciocniri cu Valahul, și pe de alta, după cum arată el cu privire la tratativele tainice pe care le-ar avea Valahul cu turcii, că acesta (domnul) încă de mai înainte a pomenit el însuși în repetate rînduri despre ele, și a cerut de la maiestatea voastră voie să primească steagul (de la turci) pentru ca să poată asigura mai bine (liniștea pentru) această țară... În rîndul al treilea (Petru Armeanul a declarat) că boierii, și nu domnul, domnesc și secătuiesc țara. Despre acest lucru s-a plîns îndeajuns domnul însuși mai înainte. Și nici Atilio (Vimercati) nu scrie nici un cuvînt despre aceasta, el care raportează lucruri autentice de acolo unde a călătorit foarte curînd împreună cu solia. Cu cîtă tărie se referă Aloysius Radibrat la spusele lui P. Armeanul și concordă în declarații cu el, poate vedea maiestatea voastră, de asemenea, la punctele B. și C." (Cum Petru se referă și la Bulgaria, autorul raportului roagă pe împărat să dea directive cum să se comporte. Situația este precară, granițele sînt deschise, nu sînt soldați și comandantul lipsește. Se știe că Basta fusese chemat de împărat la curte.)

15 *Glucar* Radul (=Radu Buzescu,) ginerele banului Mihalcea, ban de Craiova.

16 Preda Buzescu ban.

17 Gazi Ghirai al II-lea, în a doua domnie (1596—1608).

18 *Intertenuisse.*

19 *Per internuncium Amet nempe Celebi.*

20 *Ratigradensem Bassam.*

21 *Serio ageret.*

22 *Hungaricos aureos.*

23 Ahmed I (1603—1617).

24 Radu Florescu.

Radu a vrut să trimită un sol la Constantinopol nici unul din Buzeşti nu a vrut să primească această însărcinare.

Despre starea ţării raportează că bietul norod este nespus de apăsat de mulţimea stăpînilor şi de desele stoarceri şi nu ştie încotro să se întoarcă, şi că nici banii nu sînt folosiţi la plata ostaşilor, ci mai degrabă întorşi spre foloase particulare, şi în timpul acesta soldăţimea rătăceşte în tot locul şi nu lasă nimic neatins. Negreşit nu este domnul vinovat de răul acesta, ci boierii, dar totuşi el nu e în stare să-l îndrepte. Cînd fac tătarii incursiuni nu se găseşte nimeni care să vrea să le ţină piept, şi din cauza aceasta se aud grele plîngeri şi suspine în popor.

Domnul şi-a arendat toate veniturile pe 200 000 de taleri, şi în fiecare lună poporul mai este împovărat cu noi dări, astfel că de la o . . .[25] pri-
p. 405 meşte 100 de taleri. Dacă banii obşteşti ar fi bine gospodăriţi, soldaţii // ar putea fi plătiţi şi fără subsidiul maiestăţii cezaree, după cum ni se spune că s-a cerut de unii boieri, adică Florescu şi Stoichiţă. Aşadar deşi au bani destui pentru plata soldelor, totuşi românii scot de la maiestatea sa bani pe care[26] îi trimit turcilor; căci au şi trimis nu de mult paşei de Rasgrad 10 000 de galbeni ungureşti în chip de tribut, iar hanului tătăresc 5 500 de cai, şi dacă nu sînt cai la îndemînă, atunci sînt siliţi supuşii să plătească pentru fiecare cal 25 de taleri, şi astfel ţăranii se mută în altă parte, şi de cele mai multe ori pleacă în Turcia şi în Moldova; totuşi voievodul stoarce aceşti bani de la nobili, ca să plătească ei în locul supuşilor, şi să acopere pentru ei birul[27] şi dacă ei (= boierii) invocă sărăcia lor, li se răspunde „mergi şi cheamă-ţi ţăranii şi cere înapoi de la ei ceea ce ai dat".

Aşadar nobilii roagă prea plecat ca să fie trimis în Ţara Românească un bărbat de seamă cu ceva oaste care să cerceteze şi să ia seama la tot şi să-i raporteze maiestăţii sale despre acest rău; căci[28] dacă continuă să apese poporul, ţara aceasta va fi pierdută pentru maiestatea sa şi se va schimba într-o pustietate.

Bulgarii sînt gata să se răscoale contra turcilor, dacă li se va trimite armată din partea noastră căci turcii sînt lipsiţi de ostaşi şi nici nu au o garnizoană pe acolo, ci au prilejul[29] să fie lăsaţi în pace de voievod.

Petru Concoli[30], căpetenia secuilor, jupoaie şi el norodul, pradă pe negustorii în trecere, adună comori, este în legătură cu Ieremia Vodă şi e hotărît să fugă în Moldova.

---

[25] *Ab una . . . 100 Taleros recipiat.* [= ab una porta?] Vezi p. 298.

[26] *Quum* (= quam).

[27] *Tributum.*

[28] În text: *non* (= nam).

[29] *Verum hano (?) occasionem.*

[30] Era căpitanul scaunului secuiesc Kizd. Vezi o scrisoare a lui către Basta cu informaţii din Moldova, adresată la 1 aprilie 1604 (N. I o r g a, *Studii şi documente,* IV, p. 142).

SCRISOARE CĂTRE ÎMPĂRATUL RUDOLF AL II-LEA[31]

1611 [înainte de 15 august?] Roman

Lunile trecute am plecat din Praga cu învoirea maiestăţii voastre spre Moldova, pentru nişte treburi ale mele[32]. Cînd am intrat în acea ţară, l-am găsit pe domnul Radu Voievod din Ţara Românească, fugit la Hotin. Acel principe împreună cu cel al Moldovei, Constantin-Vodă[33] au fost foarte mulţumiţi de venirea mea, dorind să discute chiar cu mine[34] cele ce nu au voit să vorbească cu alţii, ştiind că eu de atîţia ani sînt sluga luminăţiei sale împăratul şi sînt pămîntean al Moldovei[35], credinciosul lor şi că acei principi s-au folosit şi în alte rînduri tot mereu de mine, în felurite misiuni secrete către maiestatea impe- p. 144

[31] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat în *Studii şi documente*, IV, p. 144 ş.u.
[32] Împreună cu fraţii săi el se ocupa cu diferite negustorii, între care şi comerţul cu boi.
[33] Constantin Movilă.
[34] *Communichar con esso mecho.*
[35] *Patrioto di Moldavia.*

rială, şi pentru ca să-mi facă şi mai mare îndatorire şi <dovadă de> afecţiune, acei principi au vrut să mă lege de ei şi să mă însoare cu o <mireasă> din acele locuri, fiica unuia din boierii lor de seamă[36] şi sluga lor credincioasă.

De cum am sosit la domnul Radu Voievod, m-a întrebat cu mare afecţiune de sănătatea împăratului faţă de care rămîne foarte devotat, apoi m-a întrebat ce putere avea Regeni Ianos[37] *per suo conto* faţă de maiestatea sa. Eu cunoscînd acea treabă şi răspunsul dat de înaltul Sfat de taină acelui Regeni, cu privire la îngăduinţa ca acel principe să poată cumpăra bunuri nemişcătoare[38] în acele locuri, lucru foarte dorit de el, <i-am spus> că maiestatea sa a consimţit şi i-ar fi scris o scrisoare, dar fiind mult tulburat de unele disensiuni[39], nu a putut face aceasta: destul că zisul principe a fost foarte mulţumit *alle mie parti*. Apoi principele m-a întrebat dacă ştiam pentru care motiv a venit la ei Cesare Gallo[40]. I-am răspuns că nu ştiam de loc. Principele mi-a zis că el nu a venit pentru altă pricină decît că maiestatea sa regele Mathias[41] dorea să aibă prietenia şi alianţa lor, aşa cum o avuseseră cu maiestatea sa cezaree[42] şi m-au rugat ca să suplic
p. 145 în numele lor pe m.s. cezaree // să binevoiască să intervină pentru ei, ca regele Mathias să consimtă să continue alianţa cu ei, aşa cum a fost ţinută de maiestatea sa cezaree, lucru făgăduit de Cesare Gallo în numele maiestăţii sale regeşti. Şi că aşadar acei principi au jurat maiestăţii sale cezaree şi maiestăţii sale regeşti să le fie credincioşi şi să-şi verse sîngele lor în slujba prea augustei Case de Austria, ca şi a Creştinătăţii, aşa cum au făcut pînă acum, tot astfel nu vor lipsi a face şi pe viitor.

---

36 *Un loro principale.*

37 Regeni Ianos.

38 Vezi *Hurmuzaki*, IV, 1, pp. 433 şi 434 raportul palatinului G. Thurzo adresat concomitent regelui Mathias şi împăratului Rudolf la 2 aprilie cu privire la intenţia lui Radu, încă din anul precedent, de a cumpăra cetatea Tokai pentru fiica sa. Propunere respinsă de Consiliul de război la 8 mai (1611).

39 Este vorba, probabil, de frămîntările care au însoţit preluarea de fapt a grijei imperiului de către arhiducele Mathias, care s-a substituit împăratului lăsat să guverneze doar în Boemia. Nu ştim cît de sincer era Armeanul, întrucît, precum s-a văzut, Consiliul de război nu şi-a dat asentimentul.

40 A jucat un rol important în negocierile de politică externă. Şi mai înainte tratase cu turcii pacea de la Szitvatörök (1606). Acum fusese însărcinat să meargă în Polonia — poate tot pentru o alianţă contra lui Gabriel Báthory, ale cărui legături mai vechi cu rebelii poloni erau binecunoscute, avînd a trece la înapoiere pe la domnii români, cu care a şi încheiat două tratate, primul cu Radu la 20 februarie, al doilea cu Constantin la 28 februarie (*Hurmuzaki*, IV, 1, pp. 429—432).

41 Adoptă titlul de rege al Boemiei şi al Ungariei (1608—1613).

42 Rudolf al II-lea avea o situaţie destul de paradoxală, păstrînd calitatea de împărat, dar pur nominal.

Domnului Moldovei i-a venit veste sigură din Constantinopol că Gabriel Báthory[43], cînd a trimis pe Gabriel Bethlen[44] la Constantinopol şi pe alţi oameni ai săi, a cerut de la sultan un ajutor bănesc, avînd lipsă de bani. A cerut să i se dea autoritatea unui vizir-paşă ca să poată trimite porunci întocmai ca sultanul însuşi, făgăduindu-i să-i aducă la supunere şi să se înstăpînească în curînd în toată Ungaria şi Polonia, pentru care făgăduia să dea un mare tribut, mai obligîndu-se să ducă război neîncetat cu creştinii în numele lui, declarîndu-i că cunoştea toate forţele ce le puteau strînge creştinii contra lui. Iar dacă nu i s-ar da o asemenea putere, nu ar putea nicidecum avea vreun succes contra creştinilor. Sultanul, la cererea lui nu i-a acordat altceva, decît doar să poată cere şi primi ajutor de la paşa de Timişoara şi de la sangiacii de la Dunăre, mai dîndu-i un mic ajutor de bani — dar sultanul prevenind apoi pe sub mînă pe paşa de Timişoara şi pe sangiacii amintiţi, să nu se încreadă cu totul în Báthory, ci să rămînă cu ochii în patru[45] şi să nu facă decît ceea ce li s-ar părea că este cu adevărat spre slujba sa. De aceea[46], amintiţii principi: al Ţării Româneşti şi al Moldovei se roagă de maiestatea sa cezaree să binevoiască din îndurarea sa înnăscută să obţină şi să solicite de la m. s. regească pentru folosul comun al creştinătăţii, ca acel Báthory să fie scos din Transilvania şi să nu se dea ascultare şi încă şi mai puţină crezare cuvintelor sale, căci ele sînt pline de înşelare, ca ale unui duşman prea crud al creştinătăţii. Şi dacă s-ar trece lucrul sub tăcere, atunci creştinătatea s-ar afla mult înşelată şi mai rău bîntuită, decît de oricare alt tiran.

Principele Radu Voievodul spune că şi-a trimis solii la regele Poloniei p. 146
ca să caute dacă poate să năimească ostaşi în ţara acestuia cu banii lui contra lui Gabriel Báthory[47], ştiind că acel rege[48] este rudă şi prieten cu maiestatea

---

[43] Principe al Transilvaniei 1608—1613. Năvălirea sa în Ţara Românească, la sfîrşitul anului 1610, a fost făcută fără asentimentul Porţii.

[44] Viitor principe al Transilvaniei 1613—1629.

[45] *Sopra di loro.*

[46] Situaţia era destul de nelămurită. Imperiul încheiase pace cu turcii în 1606 şi ajunsese la un *modus vivendi* cu principatul Transilvaniei. Tratatul încheiat în februarie 1611, cu cei doi domni, de către Cesare Gallo, nu fusese încă întărit de rege şi de împărat, deşi pornit din iniţiativă habsburgică. Se mai şovăia, neştiindu-se cum ar privi turcii o acţiune a celor doi domni (susţinuţi în taină de imperiali) contra lui Gabriel Báthory, măcar că acesta năvălise în Ţara Românească din propria sa iniţiativă. Înfăţişarea în lumina aceasta a atmosferei politice din Turcia trebuia să îmbărbăteze pe consilierii imperiali. Dar alte ştiri de la Poartă arată, dimpotrivă, că turcii ameninţau nu numai Moldova pentru sprijinul dat lui Radu, dar şi pe poloni.

[47] Legăturile acestuia cu rebelii poloni erau de natură să favorizeze un concurs din partea regelui Sigismund al III-lea, acordat domnului român.

[48] Radu Şerban se scuză în felul acesta de a fi apelat la regele Poloniei. Vezi şi *Hurmuzaki*, VIII, p. 335, ştirea din Praga din 25 aprilie 1611, cum că Cesare Gallo, întîlnind

sa cezaree, trimițîndu-i și ca să-l vadă, privilegiul pe care i l-a făcut maiestatea voastră cezaree ca stăpîn perpetuu al Țării Românești, arătînd și cît de mult este îndatorat față de m.v. cezaree, zisul Radu Voievod, pentru ca să poată ei cu un asemenea ajutor să apere mai bine țara lor, spre folosul întregii creștinătăți și să meargă contra lui Gabriel Báthory și a celorlalți care au fost contra creștinilor.

Maiestatea sa cezaree va fi aflat cum că treburile sultanului cu persanul merg din rău în mai rău și îndeosebi acuma se află în cea mai mare calamitate. De aceea principii aceștia neîncetat se roagă lui Dumnezeu ca să inspire pe maiestatea sa cezaree să obțină de la creștinătate ca să se ridice contra turcului, dușmanul comun, și ca Dumnezeu să le arăte calea și să le dea tot mereu prilejuri ca să se poată vedea în curînd prăbușirea totală a casei otomane.

Cînd turcii acuma în urmă au fost înfrînți de persan și cînd Murat pașa cu greu s-a salvat la Alep, ei au inventat un ambasador fictiv cu mulți servitori, toți în port persan, dînd a înțelege că venea din partea regelui Persiei ca să facă pace cu sultanul. Și acești soli au fost găzduiți la Uskuder în Constantinopol. S-au făcut cele mai mari pregătiri pentru primirea lor: un pașă a mers cu mare pompă la Uskuder ca să-i întîmpine. Și ei făceau aceasta din cauza marilor plîngeri care se auzeau în popor contra războiului și de teama unei noi răscoale. Și acest lucru, cum că acel sol a fost inventat pentru motivele arătate, l-a spus fără îndoială un boier de frunte al principelui Moldovei care a fost capuchehaie[49] la Constantinopol, reîntors în acele zile cînd eram eu în Moldova, și era foarte bine informat despre toate.

Sultanul[50] îi cere tot mereu tătarului[51] ca să-și cheme oamenii la oaste pentru a-i trimite în Persia, și tătarul se scuză că nu poate merge el însuși, dar că va trimite 20.000 de oameni de ai săi cît de curînd. Și pînă acum nu s-a mai întîmplat altceva și astfel o tot lungește părînd că nu prea vrea să-i trimită, așteptînd mișcarea pe care o vor face poate creștinii, din cauza dorinții pe care o are de a se uni cu ei. În urma relațiunii dată regelui

---

pe solii celor doi domni români care se îndreptau spre regele Poloniei pentru a cere ajutor contra transilvanului, i-a întors din drum, cerîndu-le să-și facă rost de scrisori credenționale către regele Mathias și să meargă la el. La 23 mai, ei porneau spre casă, cu asigurări de continuare a vechii alianțe.

[49] *Residente.*

[50] Ahmed I (1604—1617).

[51] Hanul tătarilor. Raporturile Porții cu tătarii erau destul de nesigure, dînd prilej în tabăra creștină unor iluzii ca cele mărturisite de Petru Armeanul.

Persiei[52] despre așezarea Moldovei și a vecinilor săi, și cît ar fi de folositoare pentru războaiele acestuia, trimisă de fratele meu Isep (Iosif) Grigorovici[53] maiestății voastre sacre cezaree, <și trimisă> acum aproape patru ani cu o scrisoare către acel rege, acesta a trimis în Moldova un arhiepiscop, frate al patriarhului Armeniei, cu numele de David, care a plecat din Persia la 12 august din anul trecut[54] și a ajuns în Moldova împreună cu alți șapte însoțitori, în cea mai mare taină, în chip de negustor, pentru a trata cu acest principe și a se informa de chipul cel mai bun în care ar putea să-și conducă oastea pentru a o debarca în Dobrogea — pentru că acel neam din Dobrogea se ține de o sectă persană[55] — și apoi prin mijlocirea acelui principe ar putea să-l cîștige pe tătar, regele Poloniei, avînd pe lîngă sine pe unii nobili tătari, și avînd zisul rege[56] dorința, cu ajutorul lui Dumnezeu, de a se apropia în anul ce vine, de Brusa, și de a-și face niște vase mici pentru trecerea Mării Negre în Dobrogea, spre a-i tăia din toate părțile calea turcului și a-l rupe de ajutorul tătarului.

Domnul Moldovei a ținut sfat trei zile în acest scop și din bunăvoința sa m-a făcut și pe mine să iau parte la acel sfat, avînd încredere în mine, precum am spus, cunoscîndu-mă de atîția ani ca o slugă credincioasă a maiestății sale sacre cezaree, și care am în acea țară[57] toate rudele mele. Planul și propunerea acelui arhiepiscop se arată a fi de o execuție ușoară și <de aceea> ei au vorbit ca să informeze pe maiestatea voastră sacră și să aștepte o bună hotărîre și ceea ce ar putea să rezulte spre folosul creștinătății. Răspunsul îl vor aștepta cît de curînd, căci acel arhiepiscop va zăbovi în Moldova pînă la Adormirea Maicii Domnului[58] și apoi va pleca cu caravana spre Constantinopol, cum a și venit. De aceea ei roagă prea smerit pe maiestatea voastră sacră cezaree ca de dragul zelului creștin și în virtutea îndurării sale înnăscute să condescindă a se arăta cu bunăvoință față de acel rege și să-i dea un răspuns bun și prietenos, milostivindu-se să-i și scrie, cu prilejul <călătoriei> acestui episcop, ca să binevoiască să trimită înapoi //

---

[52] Șah-Abbas cel Mare (1586—1628). Referitor la venirea unor trimiși ai șahului să propună o acțiune comună contra turcilor, vezi și V e r e s s, *Documente*, VII, p. 288 informația din Praga încă din 10 iulie 1606, despre sosirea în Moldova a unui episcop ortodox, trimis de șah la împărat, cu poruncă să meargă la Roma și la principii creștini să-i îndemne la luptă contra turcului. Trimisul persan s-a oprit în Moldova, nefiind sigure drumurile din cauza tătarilor. Ambasadorul venețian, comunicînd această știre, crede că acest sol a venit prea tîrziu, adică după încheierea înțelegerii cu turcii. Așadar, venirea noului emisar în 1611 este repetarea unei încercări anterioare, și nu urmarea demersului lui Iosif Grigorovici.

[53] Vezi mai sus propunerile lui Simion Movilă, comunicate de el comisarilor Transilvaniei.

[54] *Alli 12 Agosto dell'anno.*

[55] Adică secta șiită, socotită de turci ca eretică.

[56] Regele Persiei.

[57] *Provincia.*

[58] Adică 15 august.

p. 148 şi să slobozească <de la ei> pe servitorul vostru şi fratele meu Isep Grigorovici, căci de acum încolo a sosit timpul ca el să se întoarcă la casa sa, întrucît şi-a lăsat nevasta cu opt copii mici, care sînt foarte strîmtoraţi de absenţa sa.

Acum cît mă aflam în Moldova pe lîngă acei principi, tătarul[59] a trimis un nobil al său ca sol la regele Poloniei, cu numele de Don Antonio, fiul unui italian, dar locuind în ţara tătarilor. Şi acesta, fiind eu de faţă la acel sfat al domnului Moldovei, după ce a mai tratat şi alte lucruri a zis: „Invoielile pentru unirea acestui principe cu maiestatea cezaree şi cu creştinătatea, tratate mai înainte de către hanul tătar care a murit[60] ar putea să mai fie valabile pînă acum, măcar că tatăl hanului de acum a murit şi că el este tînăr, dar noi sfetnicii săi sîntem acei care am tratat-o mai întîi. Aşadar, a zis, cu încuviinţarea tuturor celor mari din ţară, vom urma şi acuma ca mai înainte, cu acelaşi sfat şi dorinţă de a perpetua unirea cu creştinătatea, şi încă şi mai strînsă, datorită bunăvoinţei şi inclinaţiei pe care stăpînul nostru o arată şi o doreşte în privinţa aceasta. Aşadar, îngrijiţi-vă şi sîrguiţi-vă pe lîngă maiestatea sa sacră cezaree, ca să nu lipsească de a-l îmbrăţişa şi mîngîia, legînd prietenie cu acel stăpîn al nostru şi să şi-l ia întru apărare, căci cu timpul va fi de mare folos pentru creştinătate." Şi a zis că ceea ce spune, nu spune fără motiv.

De aceea domnul Moldovei cu boierii săi se roagă smerit de maiestatea sacră cezaree să binevoiască să ia în considerare această chestiune atît de importantă şi să facă în aşa fel ca tătarul să fie îmbrăţişat şi mîngîiat, întrucît el se sîrguieşte din pura şi spontana sa voinţă, fără nici un interes bănesc. Ei vor aştepta cu mare nerăbdare răspunsul maiestăţii voastre sacre cezaree în această privinţă.

Domnul se mai roagă încă, în ceea ce priveşte Transilvania, ca maiestatea sa sacră cezaree, cu îndurarea sa înnăscută să considere marea tiranie pe care a făcut-o şi o face neîncetat Gabriel Báthory. El nu se sîrguieşte numai să nenorocească şi să se înstăpînească în cele două provincii, dar încă de a se face stăpînul absolut al Ungariei şi Poloniei[61] în
p. 149 dauna creştinătăţii „în paguba // noastră cea mai mare şi necontenit ne sileşte să ne cheltuim banii pentru a ţine trupe străine; în afară de pămîntenii[62] noştri, se ţin 10 000 de călăreţi poloni aleşi[63] cărora li se plăteşte

[59] Gianibeg Ghirai II (1610—1622).

[60] Hanul tătar Gazi Ghirai al II-lea (1588—1608).

[61] Ca moştenitor adică al regelui Ştefan Báthory, reînviind pretenţiile absurde nutrite şi mai înainte de Sigismund Báthory şi chiar de cardinalul Andrei. Încă din 1607, el se pusese în legătură cu rebelii poloni.

[62] *Paesani.*

[63] *Lancie speciale.* Datorită acestor lăncieri poloni, va fi cîştigată de Radu Şerban lupta de la Braşov (9 iulie 1611).

la fiecare trimestru 30 de florini de călăreţ". De aceea ei roagă pe m. v. s. să binevoiască să ia măsuri şi să facă în aşa fel ca zisul Bathory să fie scos[64] din Transilvania şi dacă se poate, să fie distrus cu desăvîrşire şi să pună un guvernator bun împreună cu consiliul său în acea ţară pînă se va ajunge la o soluţie mai bună şi va fi în Transilvania un membru al prea augustei Case de Austria. În afară de credincioasa lor confederaţie, ei nu vor pregeta să-l îndestuleze cu ceea ce va fi necesar pentru Casa sa, şi noi înşine[65] împreună cu Radu voievod promitem să fim apărătorii acelei ţări şi să venim în ajutorul şi în folosul Casei de Austria, şi cînd vor fi legate împreună aceste provincii, nu va fi nici un principe care să-i poată aduce vreo vătămare, datorită marii puteri ce o va avea. Aşadar să ia seama să nu piardă acele ţări, rugînd cu tot respectul cuvenit maiestăţii voastre sacre cezaree, care şi-a arătat întotdeauna faţă de ei clemenţa sa, ca tot astfel să nu lipsească de a-i avea în protecţia sa şi de acum încolo şi de a-i recomanda călduros fratelui său, regele Mathias.

În anii trecuţi, aceşti principi nu au putut ajunge pînă la maiestatea sa cezaree cu solii lor[66] din cauza multelor tulburări care au avut loc în acele ţări, dar ei îşi pun nădejdea în maiestatea lui Dumnezeu şi cu ajutorul maiestăţii voastre sacre cezaree şi al regelui Mathias speră să-şi recomande cauza lor şi să-şi îndeplinească datoria lor faţă de maiestatea voastră cezaree, aşa cum sînt ţinuţi. Şi aceasta este însărcinarea pe care o am de la acei domni, al Ţării Româneşti şi al Moldovei, să tratez şi să informez sacra maiestate a voastră, eu rămînînd doar pentru slobozirea acelui arhiepiscop trimis de regele Persiei şi pentru alianţa cu tătarul <aşteptînd> răspuns la scrisorile principilor.

---

[64] Cu toate cele întîmplate, imperialii purtau şi acum tratative cu Gabriel Báthory.

[65] Constantin Movilă.

[66] În realitate, domnii trebuiseră, de nevoie, să recunoască suzeranitatea lui Gabriel Báthory (în 1608) şi de aceea încetaseră legăturile cu împăratul, deşi au mai fost unele încercări de a porni o acţiune contra principelui Transilvaniei.

OBSERVAŢII CRITICE

despre scrisoarea din 1611

Scrisoarea trimisă din Moldova de Petru Armeanul, în anul 1611, provoacă unele nedumeriri. Autorul amintește de slobozirea cerută de el pentru a pleca în Moldova, obținută cu cîteva luni mai înainte și dă impresia că la intrarea sa în Moldova l-a și găsit pe Radu Șerban. Dar acesta, în scrisoarea credențială pe care o dă aceluiași Petru, pe care îl trimite înapoi la împărat, arată că Petru venise la el *superioribus diebus*, ceea ce nu ar corespunde unui interval prea lung. Armeanul spune clar că va rămîne în Moldova, așteptînd răspunsul împăratului „pînă la sărbătoarea Adormirii", adică 15 august, dar el pleacă la împărat la 27 mai. El spune că l-a aflat pe Radu la Hotin, dar în toate documentele din acea vreme noi îl găsim pe acesta în tabăra de la Roman. Scrisoarea este destul de neclară. Pare mai mult un fel de jurnal-minută, după care să redacteze ulterior mai multe comunicări decît o dare de seamă dintr-un moment determinat. Se observă suprapuneri. Nu se știe cînd vorbește autorul cu Radu și cînd cu amîndoi domnii împreună, deoarece este un amestec de singular și de plural (el, ei), convorbirea părînd să fie susținută cu unul, dar rugămințile și recomandările venind de la amîndoi.

Care este rostul scrisorii lui Petru? El venea în Moldova pentru treburi particulare, după propria sa declarație, sau pentru a-și vedea frații, rudele și prietenii, — după spusa lui Radu — și nu avea nici o misiune pe lîngă domn. Dar el își construiește îndată una din confidențele lui Radu, din informațiile lui Constantin, din faptele diverse de la Constantinopol și din trecerea prin Moldova a unui emisar mai mult ori mai puțin real al șahului Persiei, mergînd spre Constantinopol sau a unui italiano-tătar ce se îndrepta spre Polonia, cu oferte nelămurite de cooperare contra turcilor, care se puteau traduce de fapt prin insinuarea că tătarii ar fi dispuși să se lase îndulciți cu daruri. Asemenea invitații conțineau întotdeauna și o amenințare neformulată. Rolul principal între cei doi domni îl deține Radu. Către acesta s-a îndreptat mai întîi Armeanul, făcînd uitată atitudinea sa din 1604 față de el. În textul scrisorii, el insistă asupra încrederii depline de care se bucură *la acești domni*, care nu vor să stea de vorbă cu alții, ci numai cu el etc. etc. Este redat dialogul cu Radu, care vrea să afle de la agentul împăratului cum stau interesele sale la curtea imperială. El întreabă de trecerea pe care o are Regeni Ianoș, și aici Armeanul pricepe despre ce este vorba și îi dă un răspuns mulțumitor (dar care se dovedește inexact). Apoi îl întreabă despre misiunea în Moldova a lui Cesare Gallo (care încheiase cu amîndoi domnii un tratat de alianță cu imperialii, contra lui Gabriel Báthory). Dar aici Armeanul nu știe nimic și este informat de domn. Deși dialogul fusese doar cu Radu, acum intervin rugămințile comune ale ambilor domni, ca împăratul să stăruie pe lîngă regele Mathias ca acesta să binevoiască să țină acea alianță (pe care, de fapt, el însuși o inițiase!). Așadar, vrînd să afle cum stau lucrurile la curte, domnul a dat el toate informațiile pe care le avea. Abia dacă a omis să vorbească de iscălitura unui tratat, lucru dealtminteri inutil, pentru că a pomenit de jurămîntul de credință depus de el și de domnul Moldovei *către împărat și către rege*. Este probabil că situația creată în imperiu, prin preluarea conducerii efective de către Mathias, devenit rege al Ungariei în 1608, era de natură să inspire unele nedumeriri domnilor români, căci nu se explică altfel ideea de a recurge în acea împrejurare, la stăruințele împăratului pe lîngă rege. Afară dacă această parte din spusa domnilor nu îi aparține de fapt, pur și simplu, lui Petru Armeanul, sluga împăratului, care fie că a sugerat-o, fie că a adăugat-o de la sine. În realitate, domnul intrase la mare grijă, căci potrivit cu tratatul încheiat, trebuia ca *pînă într-o lună* să fie pregătite și pornite oștile care aveau să-l atace pe Gabriel Báthory. Și deși la plecarea lui Gallo, Radu îi dăduse un însoțitor, care trebuia să se întoarcă cu *confirmarea* acelui tratat (măcar că fusese redactat de împuternicitul regelui), acest însoțitor nu s-a mai întors cu confirmarea și asupra întregii chestiuni se lăsase o tăcere apăsătoare. Așadar, prezența lui Petru era binevenită, pentru a se putea, prin el, interveni eventual la curte. Dar nu se pare că acesta s-a grăbit să comunice imediat doleanțele domnilor, mulțumindu-se să le treacă în conceptul sau scrisoarea (?) sa. În schimb, Radu, îngrijorat de tăcerea aceasta prelungită, îi scrie palatinului Thurzó din tabăra de la Roman [*Hurmuzaki*, IV, 1, p. 435] la 4 mai, pentru a se plînge de nevenirea agentului său cu confirmarea așteptată. Tot atunci scrie și stărilor și ordinelor Ungariei (*ibidem*, p. 436). În sfîrșit, la 14 mai îi scrie lui Cesare Gallo, determinînd poate slobozirea solilor români aflați la Praga, iar la 27 îl expediază pe Petru, cu instrucții secrete și mesaje verbale către palatin (adică indirect către rege) și către împărat.

Poate că apelul la acesta din urmă se datora mai ales faptului că mesagerul era în slujba împăratului. Toate celelalte intervenții se adresau indirect regelui Mathias.

În scrisoarea lui Petru, acesta mai revine o dată asupra fostului domn muntean. După informații foarte optimiste despre situația precară a lui Gabriel Báthory la turci, primite de domnul Moldovei, Armeanul se reîntoarce iar la domnul muntean. Acesta se scuză, întru cîtva, că a trimis soli în Polonia, explicînd că ei erau însărcinați să năimească ostași pe banii lui, contra lui Gabriel Báthory, mai adăugînd că a făcut aceasta, știind că regele Poloniei este rudă și prieten cu împăratul și că i-a și trimis să vadă privilegiul pe care îl are de la împărat, ca domn al Țării Românești, încheind cu protestări de devotament față de cezarul germanic. Am crede că aceste scuze capătă un sens mai concret, dacă le punem în legătură cu o știre de la Praga, de la 25 aprilie 1611 [*Hurmuzaki*, VIII, p. 335]. Trimisul venețian, foarte bine informat întotdeauna despre situația din imperiu și despre diferitele încercări șovăitoare de a neutraliza primejdia lui Gabriel Bàthory, mergînd pînă la ideea de a-l folosi pe Sigismund Báthory (!), raportează că au sosit la regele Mathias soli de ai domnilor Țării Românești și Moldovei, *care fuseseră îndreptați spre regele Poloniei*, pentru a cere ajutor contra transilvanului, dar au fost abătuți din drum de Cesare Gallo (*un tale Cesare Gallo*), care i-a convins să ia scrisori credențiale către regele Mathias, pentru a evita ca polonii (care fără îndoială ar fi alergat în ajutor) să pună piciorul în Ungaria Superioară și să provoace vreo mișcare foarte lesne de pornit pentru cei din acea națiune, mai ales în vremurile acestea, cînd regele trebuia să tindă spre altceva! Conform cu încetineala greoaie a miniștrilor habsburgici, solii care și-au expus propunerile la 2 mai nu au fost sloboziți decît la 23 mai, deci o lună aproape de la sosire, cu asigurări că li se va continua vechea alianță *senza condescendere a piú larghe offerte per non dare occasione al Turco di attacarsi ad alcum pretesto per molestare l'Ongheria.*

Așadar, momentul cînd Radu Șerban dădea acele scuze încurcate trebuie situat cam în a doua jumătate a lui aprilie. Deci, se poate reconstitui mersul întregii desfășurări. După o lună de la tratat, 20—28 martie (dacă ținem seama și de cel cu Constantin Movilă care poartă data de 28 februarie), văzînd că nu vine nici un semn de la imperiali și mai aflînd poate și de diversele tratative habsburgice pînă și cu Gabriel Báthory, Radu s-a hotărît să se adreseze regelui Poloniei, dușmănit, și el, de acest pretendent la tronul Poloniei. Rezultă deci că ne aflăm în fața a două convorbiri ale domnului român cu Petru Armeanul: prima, în perioada de așteptare, probabil pe la sfîrșitul lunii martie, a doua, după abaterea din drum a solilor către regele Poloniei. S-ar putea chiar ca Radu să se fi aflat la Hotin (unde îl vede Petru prima oară) tocmai pentru a comunica de acolo mai ușor cu polonii. Pare însă sigur că prima convorbire a fost înainte de abaterea din drum a solilor. Acest incident a provocat, fără îndoială, întîlnirea a doua cu Armeanul.

Partea a doua a scrisorii pare centrată în jurul domnului Moldovei sau, mai bine zis, a sfatului său, la care a fost poftit și Petru, fie pentru a lua parte la chibzuieli, cum insinuează el, fie ca tălmaci al acelui emisar armean al șahului, călătorind incognito, deghizat ca negustor. Faptul se repetă cu prilejul trecerii dubiosului agent tătar Antonio spre Polonia. În sfîrșit, sînt redate *cuvintele lui Constantin*, arătînd marile cheltuieli făcute cu mercenarii străini din cauza amenințării din partea lui Gabriel Báthory și asigurările date *în*

numele amîndurora Casei de Austria (formulă comodă pentru a cuprinde și pe împărat și pe rege) de a-i sta oricînd în ajutor.

Cam acestea ar constitui osatura adevărată a textului curios, analizat acum. Dar nu lipsesc nici dovezi ale fanteziei bogate ale tălmaciului. Este un întreg carnaval de soli fictivi plimbați de turci cu ostentație, iar dincoace, de soli tainici persani, strecurîndu-se în straie de negustori, deși sînt înalte fețe bisericești, și venind să propună o debarcare în Dobrogea, cu condiția însă ca principele [Constantin] să mijlocească o cooperare a tătarilor (!) și, în sfîrșit, de emisari incidentali, ca acel Antonio care, mergînd probabil după căpătuială în Polonia, se oprește și în Moldova cu invitații vagi, ascultate cu luare aminte de sfatul domnului la care participă și Armeanul — și care se traduc prin așteptarea unor semne concrete de bunăvoință. Dealtminteri, Armeanul adresîndu-se împăratului, îl roagă să-i mîngîie cum se cuvine și pe persan, și pe tătar. . ., și să binevoiască să-i răspundă șahului, mai scriindu-i totodată să slobozească de la el pe fratele lui Petru, harnicul Iosif Grigorovici, a cărui lipsă din țară era greu resimțită de soția lui de acasă, împreună cu cei opt copii care îl tot așteptau. După el, însăși solia acelui arhiepiscop armean, frate al patriarhului armenilor, călătorind ca negustor, s-ar fi datorat unor informații despre Moldova și țările vecine, scrise de acel Iosif și trimise de împărat în Persia (!). Petru declară că va aștepta în Moldova răspunsul împăratului la scrisorile domnilor români în legătură cu această chestiune, precum și răspunsul dat prelatului oriental. El însuși își asumă o misiune în viitor, de informare și tratare cu imperialii din partea celor doi domni. Dar, în mod neașteptat, Petru este trimis val-vîrtej la împărat și la palatin de către Radu la 27 mai, adică probabil îndată după reîntoarcerea solilor cu răspunsul în doi peri de la Praga.

Astfel stînd lucrurile, cum se integrează oare textul lui Petru în contextul datelor înfățișate mai sus? Nu este vorba cumva, după cum am crede, de un fel de ciornă pentru uz propriu, în vederea unui raport recapitulativ viitor, din care va extrage, poate, porțiunile de actualitate, spre a fi expuse oral cu prilejul soliei sale neașteptate la împărat? În sfîrșit, cum se explică neconcordanța semnalată, la începutul acestor Observații, între plecarea lui Petru de cîteva luni, și expresia atît de moderată a domnului: *superioribus diebus?* Faptul că Petru dă de domn îndată la Hotin, ar putea îndreptăți gîndul că zăbovise la Liov, unde își avea casa și o parte din rude (ceilalți aflîndu-se în Moldova). Dealtminteri, drumul cel mai sigur de la Praga spre Moldova era tot acesta, într-un moment în care trecerea prin Transilvania era supusă tuturor accidentelor.

ANONIM ITALIAN
[CAMILLO CAVRIOLO?]

(1603)

La 21 decembrie 1601 sosea la Praga, la împăratul Rudolf al II-lea, prima solie, trimisă de noul pretendent al Țării Românești, pribeag în Ardeal, Radu Șerban. În martie anul următor, activitatea diplomatică a lui Stroe Buzescu, conducătorul soliei, este încununată de succes și împăratul îi înmînează „promisiunile scrise" prin care întărește „in perpetuo" lui Radu Șerban, fiilor și urmașilor săi, „principatul Țării Românești", poruncind generalului Basta să-i predea steagul de domnie *(il stendardo)* în numele său (A. Veress, *Documente*, VII, p. 14). Dar această poruncă s-a tradus în fapt abia după ce urmașul lui Mihai Viteazul și-a cucerit scaunul domnesc și a cîștigat strălucita biruință de la Brașov împotriva lui Moise Székely (17 iulie 1603). Două săptămîni după aceasta, la 31 iulie 1603, arhiducele Mathias, fratele împăratului, ordonă, la rîndul său, lui Basta să remită lui Radu voievod steagul de domnie pe care-l va trimite Rudolf al II-lea „și poruncim ca el să fie predat în mod festiv de către trimisul tău de frunte" (*Hurmuzaki, Documente*, IV, 1, p. 345, nr. CCXCI; A. Veress, *Epistolae et Acta generalis Georgii Basta*, II, Budapesta, 1913, p. 264). Curierul împăratului care aducea „marele steag imperial" *(Sten-*

dardo Generale dell'Imperio) a sosit în septembrie 1603, în tabăra lui Basta de la Deva. Pentru solemnitate, generalul a trimis la Tîrgoviște pe contele Camillo Cavriolo din Brescia, comandant în oastea imperială din Transilvania, care luptase alături de Radu Șerban, cu un an în urmă, în bătălia de la Ogretin. El a ajuns la Tîrgoviște tocmai în vremea cînd oastea munteană a izbutit să respingă unul dintre obișnuitele atacuri ale tătarilor și, pe cîmpia dintre Dealu și reședința domnească, în cadrul unei fastuoase ceremonii, a dat domnului stindardul imperial, confirmîndu-i în numele împăratului, autoritatea asupra conducerii militare *(Governo Militare)*. Ceremonia s-a repetat în oraș, în „piața" dinaintea palatului domnesc, trimisul imperial confirmîndu-i domnului, de data aceasta, „conducerea politică" *(Governo Politico)*, în același mod cum a fost confirmată în cîmpie „conducerea militară". Descrierea unei atare confirmări de *către împăratul creștin* este unică în literatura privind istoria țării noastre și totodată prezentarea festivităților care au avut loc cu acest prilej, constituie *cea mai veche relatare a unei ceremonii de asemenea gen la curtea domnească de la Tîrgoviște.*

Desprindem din ea o pagină din istoria vie a vieții de la curtea domnească, cu ceremonii și întreceri militare, vînători și ospețe, care au încîntat pe trimisul imperial în timpul celor zece zile petrecute la Tîrgoviște.

Cît despre autorul acestei relații, adevărat jurnal al soliei imperiale, el poate fi însuși contele Cavriolo, singurul care cunoștea conținutul discuțiilor tainice ale trimisului cu Radu Șerban — despre care se amintește în cuprinsul ei —, sau poate unul dintre însoțitorii săi, însemnările sale fiind însă desigur revăzute, cum se obișnuia pe atunci, de către conducătorul soliei. Asupra datei cînd s-a desfășurat ambasada sa, V. Motogna (*Războaiele lui Radu Șerban*, București, 1926, p. 37) și Tr. Mutașcu *(Arta militară în Țara Românească la începutul secolului al XVII-lea. Radu Șerban*, București, 1961, p. 131), consideră, după o afirmație a lui N. Iorga (*Studii și documente*, IV, p. XLI), că ea a avut loc în martie 1604. Dar în realitate, Radu Șerban s-a întîlnit atunci cu Basta la Brașov, fapt amintit în socotelile orașului și în cronica contemporană a judelui brașovean M. Weiss *(Liber annalium*, în *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*, V. Brașov, 1909, pp. 168—169), în timp ce năvălirea tătarilor, amintită la începutul relatării, a avut loc în a doua jumătate a lunii octombrie 1603, la 24 și 26 a lunii, căci după aceea Radu Șerban și boierii săi se plîng la Viena de nenorocirea abătută asupra țării (Hurmuzaki, *Documente*, IV, 1, pp. 346—348, nr. CCXCIII și nr. urm.). Ca atare, ceremonia desfășurată după alungarea tătarilor a avut loc la sfîrșitul lui octombrie sau începutul lui noiembrie st. n. 1603.

E curios că nu s-a păstrat nimic despre această solie în arhivele imperiale sau între actele rămase de la generalul Basta. Relatarea ei apare de abia în *Istoria Transilvaniei*, a lui Ciro Spontoni, publicată la Veneția în 1638. Această lucrare nu reprezintă „memoriile lui Basta", cum s-a afirmat adesea, ci, după cum se arată în titlul cuprinzător al primelor două cărți, în ea; „începînd de la primele acțiuni ale principelui Sigismund Báthory, sînt povestite acțiunile militare ale lui George Basta, împotriva acestuia și a altor inamici ai Imperiului roman" *(Historia della Transilvania nella quale incominciandosi dalle prime attioni del principe Sigismundo Báthory, și narrano le militari impresi di Giorgio Basta, contro di lui, e di altri nemici del Imperio Romano)*. Din titlul întreg al cărții rezultă că

a fost „culcasă *(raccolta)* de cavalerul Ciro Spontoni și notată *(registrata)* de cavalerul Ferdinando Donno". Editorul ei elvețianul Giacomo Sarzina, arată la începutul lucrării că „această Istorie despre întîmplările din Transilvania a fost scrisă de cavalerul Ciro Spontoni", dar „cînd a murit autorul, a lăsat-o *in pupillare età*", ca și atîtea alte lucrări ale sale. Într-adevăr, C. Spontoni (c. 1552—1610) murise de mult la data apariției cărții sale, în forma dată de F. Donno. Dar între actele „culese" de el din arhiva generalului Basta sau din cele imperiale de unde citează, ca și ilustrul său contemporan De Thou, scrisori ale lui Șt. Bocskay, ale fraților Tommaso și Camillo Cavriolo etc. (cf. pp. 242, 285—290 etc.), se afla, desigur, și raportul soliei lui Camillo Cavriolo la Tîrgoviște.

Pe Spontoni îl întîlnim în iunie 1605, alături de Basta la Bratislava, trimis de ducele de Mantova, pe care generalul îl informa că: „Le buone qualita del cavalier Ciro Spontone son tali, ch'io non mancherò di tenerlo appresso di me, e tratarlo come conviene al merito delle virtù sue..." (A. Veress, *Epistolae et Acta*,... II, pp. 682—683). O lună mai tîrziu, însoțindu-l pe Basta, se afla la Viena, de unde scria ducelui despre acțiunile lui Radu Șerban în Țara Românească *(idem, Documente*, VII, p. 242). Oricare ar fi fost relațiile sale cu Basta, căruia îi consacră de fapt *Historia della Transilvania*, unde-i schițează și biografia (pp. 336—337), este sigur că în calitate de secretar „de profesie", Spontoni a avut acces la arhiva acestuia. Este posibil ca în lucrarea citită să fi utilizat și opera unui alt italian, Giovanni Beduccino din Parma, *Historia di Transilvania* (!) [1594—1604], rămasă pînă azi în manuscris, cu care are multe asemănări, și care este anterioară lucrării sale, după părerea lui N. Iorga (*Un nou izvor cu privire la Mihai Viteazul și Radu Șerban* în „Anal. Acad. Rom.", Mem. secț. ist. seria a III-a., t., XII, 1931, p. 94). Cum în aceasta, episodul ambasadei lui Cavriolo nu e însă redat, izvorul lui Spontoni rămîne tot relația originală, din actele generalului Basta.

Relatarea ambasadei lui Camillo Cavriolo a fost utilizată de N. Iorga, *Studii și documente*, IV, pp. XLI—XLII și Vict. Motogna, *Războaiele lui Radu Șerban*, București, 1926, pp. 37—39. O traducere a ei a publicat C. Rezachevici, *Un sol împărătesc la Radu Șerban. Cea mai veche descriere cunoscută a unei ceremonii la curtea domnească din Tîrgoviște*, în „Magazin istoric", IV, 1970, nr. 6, pp. 84—88.

RELATAREA SOLIEI LUI CAMILLO CAVRIOLO LA RADU ŞERBAN[1]

1603 <sfîrşitul lui octombrie — începutul lui noiembrie>

[*Basta se afla la Deva*]. „După cîteva zile a p. 244
sosit un curier al maiestăţii sale cu marele steag imperial, şi scrisori adresate lui Basta, poruncindu-i să trimită un personaj de frunte la Radu voievodul Ţării Româneşti, conferindu-i prin patente autoritatea asupra conducerii civile şi militare, numindu-l de asemenea principe al Sfîntului Imperiu roman. Basta l-a desemnat pentru această misiune pe contele Camillo şi l-a trimis numaidecît într-acolo pentru a i le preda. [*Este convocată dieta la Deva*].

În acest timp contele Camillo îşi continua drumul; trecuse de Sibiu şi p. 245
de trecătoarea apropiată de rîul Olt, şi intrase în Ţara Românească îndreptîndu-se spre Tîrgovişte, capitala ţării[2], unde rezida principele Radu; şi înţe-

---

[1] Traducerea textului după C. S p o n t o n i, *Historia della Transilvania*, Veneţia, 1638, pp. 244—249.

[2] *Città principale.*

legînd că voievodul s-a retras către Cîmpulung și către munți din cauza a 30 000 de tătari, care cu puțin înainte au prădat țara, luînd o mare mulțime de robi, și au jefuit un mare număr de vite, a trimis în grabă pe caporalul La Motta, cu cîțiva soldați din garda sa la Tîrgoviște, pentru a-l anunța pe Radu fără zăbavă de sosirea sa, și de motivul acesteia.

Acesta[3] ajunse în oraș chiar în aceeași seară, cînd s-a reîntors principele. N-a zăbovit[4] în munți; văzînd că tătarii au luat-o la fugă, retrăgîndu-se în grabă cu prada, a trimis îndată în urmărirea lor o mare parte a cavaleriei românești, care ajungîndu-i la trecerea Dunării, a redobîndit din mîinile lor mulți oameni, și o mare cantitate de animale și de bunuri.

Caporalul a fost introdus imediat la Radu pe care l-a înștiințat despre sosirea lui Cavriolo. <Voievodul> porunci unui boier[5] al său să se îndrepte cu toată grija și graba către locul unde se afla contele, să se pună la dispoziția lui, mergînd cu el către Cîmpulung. Acesta era un loc între munți, într-o vale foarte strîmtă, fortificată nu numai de natură, dar și de voievozi, și în unele locuri extinsă <fortificația> de către Radu. Și acolo, ca fiind un
p. 246 loc foarte sigur, își ținea soția și lucrurile sale cele mai de preț//.

Curierul apucă drumul <cel mai> drept pentru a-l întîlni pe conte, dar nu-l găsi; pentrucă acesta prinzînd limbă <află> că tătarii jefuiesc prin împrejurimi, și își schimbă drumul, apucînd peste colinele vecine, printre vii și păduri, pentru a nu fi descoperit de aceștia, deoarece contele nu avea forțe pe lîngă el pentru a le face față în afară de treizeci sau patruzeci de călăreți de elită valoni și cinci sau șase ofițeri „*riformati*"[6]. Din fericire caporalul apucă la întoarcere acelaș drum, pe care venise acesta[7]. Întîlnindu-l, i-a spus în numele lui Radu, că a fost trimis un boier al său pe acel drum pe care venise el la început, dacă cumva din întîmplare nu a putut să-l întîlnească, să binevoiască a-l aștepta la o mănăstire, la numai trei leghe distanță de Tîrgoviște[8]. Au pornit împreună îndată către mănăstire, și o zi după aceea a sosit curierul lui Radu. Contele zăbovi aici alte trei zile, la rugămintea repetată astfel prin mai mulți curieri ai voievodului, care dorea să primească stindardul și ambasada cu cea mai mare onoare și solemnitate posibilă, pe care nu o putea face însă pînă la întoarcerea cavaleriei sale [. . .].

Sosind timpul să plece de la mănăstire, contele a poruncit să fie înălțat stindardul general și l-a înmînat locotenentului spaniol Domenico d'Erasso.

---

[3] Caporalul La Motta.
[4] Voievodul Radu Șerban.
[5] *Gentilhuomo*. Poate avea aici și sensul de ostaș, ofițer.
[6] Probabil fără comandă.
[7] Contele Camillo Cavriolo.
[8] Mănăstirea Dealu.

<Stindardul> era mare, de damasc roşu aprins, atîrnat la două capete de lancia aurită, brodat peste tot cu flăcări de aur; pe o parte ieşea în relief acvila imperială, avînd pe cap diadema regală, iar pe piept era înălţat un crucifix, ale cărui braţe se întindeau de la o aripă la alta şi în jos pînă la coada acvilei; de cealaltă parte erau reprezentate stemele Sfîntului Imperiu şi ale tuturor stăpînirilor Casei de Austria. Nu au înaintat mult cînd a apărut marele majordom al lui Radu, care venise călare, împodobit, cu întreaga curte <a domnului>, ca să-l întîmpine în numele stăpînului său.

Puţin după aceea, urmîndu-şi drumul, au coborît într-o cîmpie mare, la marginea căreia, în partea opusă, se vedea o mică pădure. Şi iată într-o clipită l-au zărit pe căpitanul Attilio Vimercati, comandantul general al lui Radu cu 500 de archebuzieri călări sub şase steaguri[9] într-o frumoasă rînduială, ieşind ca pentru o ambuscadă de o parte şi de alta a pădurii amintite. Toate companiile au tras o salvă în aer plecîndu-şi steagurile pînă la pămînt înaintea stindardului: făcînd apoi o mişcare de retragere se aşezară în urma însoţitorilor lui Cavriolo formînd cinci escadroane la oarecare distanţă în afara grupului de călăreţi. Vimercati aşeză trei steaguri la stînga şi alte trei la dreapta stindardului; contele înainta solemn în partea stîngă a stindardului şi puţin în urmă <veneau> valonii săi şi cortegiul. În timp ce grupul nespus de nobil şi demn înainta într-o prea frumoasă rînduială, au început să se vadă cele două aripi[10] de <cîte> 4 000 de pedestraşi, în mijlocul cărora, ca pe un drum regal, înainta principele <Radu> pe frumosul său cal de luptă, însoţit de o mare ceată de vestiţi cavaleri şi boieri[11], iar pe laturile drumului mergeau 3 000 de călăreţi din diverse trupe. // p. 247

Cînd a ajuns Radu în dreptul contelui, a descălecat, şi descoperindu-şi capul a îngenuncheat înaintea stindardului; apoi după ce s-a ridicat în picioare, toţi ceilalţi călăreţi care descălecaseră au făcut la fel; în acest timp a descălecat şi contele, dar fără a-şi descoperi capul, şi prinzînd capetele stindardului l-a înfăşurat pe braţul stîng, şi l-a apucat de mijlocul lanciei (căci mînerul era ţinut de locotenentul care a pus un genunchi la pămînt) întinzîndu-l cu vîrful, unde era o cruce mică de aur, spre buzele principelui. Acesta încrucişîndu-şi mîinile pe piept şi înclinîndu-se, după ce a sărutat-o de două ori, s-a tras înapoi cu smerenie, dar urmîndu-l în această poziţie Cavriolo i-a mai dat să o sărute de două ori. Apoi, în timp ce principele ridica stindardul, Cavriolo i-a vorbit.

---

[9] *Cornette.*
[10] *Ale.*
[11] *Baroni.*

[*Urmează discursul lui Cavriolo și răspunsul lui Radu Șerban*].

Au încălecat apoi în următoarea ordine.

Înaintea tuturor veneau patru cîte patru steagurile acelei pedestrimi la mijloc între acele aripi de cavalerie, după care erau ținute alte două stindarde mari ale țării, socotite făcătoare de minuni, pe care Radu a poruncit să fie purtate înainte: unul de damasc alb, pe care era pictat un corb cu cruce dublă și stea roșie în cioc, stînd deasupra unui ienupăr verde; altul de culoare sîngerie pe care era pictat un cap frumos de tînără fecioară cu splendide hieroglife[12], ambele avînd în mijloc stindardul general, după acestea urmînd tobe, trîmbițe, tambure, fluiere și toate felurile de instrumente pe care le folosește orice popor. După acestea la oarecare interval veneau flaute,
p. 248 țitere, // buciume și altele la fel, înconjurînd pe principe și pe conte deopotrivă, însă acestea erau la stînga sa. Boierimea împreună cu restul călărimii din suită formau un frumos cortegiu, fără nici o ordine. Archebuzierii pedeștri au tras una după alta trei salve, în chip vrednic de laudă[13] și după ce fumul s-a ridicat, li s-a răspuns din toate tunurile Tîrgoviștei, în timp ce întreaga cavalerie continua alergările și voltele la aripi. Cu această ordine și atrăgătoare pompă s-a purces prin marea și spațioasa cîmpie, spre oraș, o distanță de șase sau șapte mile italiene.

S-a strîns în apropierea orașului aproape tot poporul, și la vederea stindardului, îngenunchieau, sărutînd pămîntul, și aplecînd fruntea în semn de închinare, acțiune cu adevărat superstițioasă. În această privință păcătuiesc mult aceste națiuni[14]; ele sînt de religie ortodoxă[15], apropiindu-se mult de ceremoniile civile turcești (!).

Au intrat în cetate în aclamații de fericire și bucurie pe care oricine și le poate imagina. Ajungînd în piață, toți călăreții au descălecat, repetîndu-se ceremonia cu stindardul, pentru confirmarea conducerii politice, în acelaș mod cum a fost confirmată pe cîmp conducerea militară. Făcîndu-se aceasta, contele l-a predat în mîinile lui Radu: el l-a îmbrățișat strîns și cu deosebit respect, apoi Radu l-a încredințat marelui „majordom". Atunci contele Camillo, cu capul descoperit, cu multă afabilitate, l-a salutat pe principe în numele generalului Basta, și a tuturor căpitanilor armatei imperiale. Și-au dat unul altuia mîna cu toate semnele de afecțiune, și Radu s-a retras în palat. Cavriolo a rămas înconjurat de mulți oameni, și după ce boierimea[16] și cei mai de seamă[17] <dregători> i s-au închinat, a fost

---

[12] Litere chirilice.
[13] *Con maniera mirabile.*
[14] *Nationi,* adică românii.
[15] *Religione Greca.*
[16] *Nobiltà.*
[17] *Principali.*

însoţit de ei în palat. Principele l-a primit din nou cu alte ceremonii şi complimente ca ambasador, şi l-a întîmpinat la poartă, retrăgîndu-se într-o cameră secretă cu interpretul, care era un mare boier[18] şi consilier al lui Radu. S-au întreţinut aproape o oră, discutînd probleme particulare. Plecînd apoi contele Cavriolo, toată boierimea călare l-a însoţit în tabără, unde în diverse corpuri de gardă erau repartizaţi mai bine de 300 de pedestraşi.

Aici petrecînd timp de opt zile, era însoţit în fiecare dimineaţă cînd ieşea din casă de un frumos cortegiu. Restul zilei era destinat diferitelor distracţii cavalereşti şi unor plăcute vînători. În a noua zi a fost invitat de principe la un ospăţ. Banchetul nu a avut nici un lucru care să nu fie regesc şi de prim rang. Se aflau acolo un mare număr de boieri de frunte şi sfetnici; se auzeau din toate părţile nu numai îmbieri ci şi descărcări de tunuri şi puşti, sunete de tobe, tambure, trîmbiţe şi buciume; se vedeau focuri şi de bucurie şi de artificii, într-un cuvînt totul era o mare veselie; s-au aşezat la masă la orele cincisprezece sau şaisprezece din zi, şi după obiceiul voievodului şi al ţării au zăbovit pînă la orele trei noaptea.

Dimineaţa contele a plecat şi principele i-a dăruit un mănunchi de 600 de pene de egretă[19], un cal arab ales, cel mai frumos pe care îl avea // în grajd; echipat şi împodobit cu podoabe de aur şi argint, împreună cu p. 249
o sabie şi un paloş minunat călit, ornate cu pietre scumpe şi cu desene gravate. Fiecare din însoţitorii săi a fost dăruit cu două rînduri de haine bogate. Locotenentul spaniol în afara unor haine mai bogate decît ale celorlalţi, a primit un cal sprinten turcesc de mare valoare".

---

[18] *Principale Signore.*
[19] *Aeroni.*

ATTILIO VIMERCATI

(c. 1550? — după 1604)

*

Nu se cunosc prea multe amănunte biografice despre acest căpitan din slujba imperialilor, trimis împreună cu Radu Şerban în Ţara Românească, la începutul secolului al XVII-lea. Ştim doar că într-un izvor el este numit „bătrînul cremonez", termen cu o valoare destul de neprecisă, variind după epoci şi după optica proprie a vorbitorului. Am putea presupune că la venirea sa în Ţara Românească, el ar fi avut vreo 50 de ani. Despre originea sa ştim doar că era din Cremona, amănunt fără vreo semnificaţie prea deosebită într-un moment cînd în jurul lui Basta era o forfotă de italieni din toate provinciile Peninsulei Italice. A luat parte la lupta cu tătarii de la Teişani (1602), cîştigînd chiar oarecare glorie şi fiind pomenit elogios de Ciro Spontoni în două locuri, în lucrarea sa *Istoria Transilvaniei* (Historia della Transilvania, Veneţia 1638). După victoria asupra lui Moise Székely, este trimis de domn în calitate de „maestro di campo" sau feldmareşal al său la Praga, să ducă steagurile luate duşmanului în această bătălie. În septembrie, sosirea sa era iminentă. Il regăsim apoi la Tîrgovişte, la ceremonia înmînării steagului împărătesc, transformată într-un fel de investire domnească sui-generis, cu scindarea ei în două

momente: acel al conferirii puterii militare și acel al conferirii puterii civile! Rămîne pe lîngă domn, slujindu-i și de secretar și arătîndu-i-se devotat. Rapoartele sale către împărat concordă întocmai cu scrisorile pe care domnul le adresează curții împărătești. Această cvasi-identitate se datorește faptului că tot el redacta sau traducea la dictarea domnului, scrisorile acestuia. Spre deosebire de alți agenți imperiali, Vimercati nu a căutat să-și manifeste zelul către împărat, lovind în domn. Pentru o integrare mai justă a atitudinii lui în climatul tulbure învăluind împrejurările din Țara Românească în momentul acesta, trebuie urmărită, în primul rînd, situația domnului față de Basta, expusă la tot felul de surprize datorate unei mari instabilități a generalului habsburgic, influențat și de rețeaua de intrigi țesute în jurul „Valahului". Acesta era obiectul unui spionaj constant și unor interpretări răuvoitoare a gesturilor și intențiilor sale și chiar a unui sabotaj sistematic, oprindu-i-se de pildă, în martie 1604 banii trimiși pentru plata mercenarilor, cu consecințe dezastruoase pentru liniștea țării. Comandantul pedant și vanitos care dăduse greș neîncetat în Transilvania, nu putea să ierte succesul domnului român, care amintea întrucîtva de epopeea predecesorului său „valah". Dealtminteri, teama unei reeditări a acesteia îi stăpînea pe imperiali în frunte cu Rudolf al II-lea și cu arhiducii, frații săi. În momentul chiar cînd Radu Șerban repurta victoria sa din 1603 în slujba împăratului, se porunceau măsuri grabnice pentru ca nu cumva el să pună stăpînire pe Transilvania pentru sine. Basta, ba insinua că domnul ar fi nesincer și primejdios, ba se exprima despre el cu un dispreț superior ca despre o nulitate menținută de el în lipsa unei alte soluții. După oprirea atacului tătarilor din 1602, care s-a soldat prin retragerea lor împreună cu Simion Movilă în postură aproape de prizonier răspunzător de această aventură, Basta care a sosit după acțiune, s-a grăbit să sublinieze că victoria se datorase unui corp de trupă imperial comandat în acea încăierare de unul dintre frații Cavriolo. La rîndul lor, toți subalternii și clienții săi se întrec în proclamarea acestui lucru și apar deodată mai multe descrieri ale luptei, una scrisă chiar de contele Tomaso Cavriolo, alta de fostul mustermaister imperial Erich Lassota ... etc. (Vezi *Studii și documente*, IV, p. 131). Îndată încep o serie de lucrături contra domnului. Încă din timpul soliei la Praga, se pornesc șoaptele la curte, și acuzațiile indirecte ale lui Petru Armeanul, folosindu-l pe Radibrat pentru atestarea condițiilor vitrege ale poporului, atribuite domnului și Buzeștilor. Totodată se mai strecurau informații despre negocierile purtate de domn cu tătarii și indirect cu turcii, pentru a ajunge la un *modus vivendi*, înlăturînd perspectiva unor noi atacuri ale acestora în folosul lui Simion, lucru cu atît mai necesar cu cît domnul nu se putea bizui pe mercenarii neplătiți, ba chiar trebuia să se teamă de ei. Despre aceste tratative raportează Vimercati la 25 decembrie lui Basta, care fusese încunoștiințat direct de domn, despre inițiativa lui și despre propunerea de a mijloci un contact între tătari și imperiali. O scrisoare a domnului, purtînd aceeași dată, constituie un fel de dublet al acestui raport. Din unele știri complementare ar rezulta că sugestia unei atare mijlociri pornise chiar de la Basta. Dar în mod destul de curios, el se arată dispus să prezinte atitudinea lui Radu ca îndoielnică și se grăbește să oprească transportul de bani amintit, destinat plății mercenarilor. Mai se adaugă și alte șoapte. Căpitanul secui Petru Concoli, care avea tot felul de legături, mai mult ori mai puțin lămurite cu Moldova, îl informa pe Basta că Radu Șerban avea să se înțeleagă cu Ieremia Movilă. După alte bănuieli și nedumeriri, se

putea afla, în sfîrşit, că era vorba de un simplu jurămînt de pace, care nu avea de ce să alarmeze pe imperiali. Dar pe lîngă nesiguranţa informaţiilor, inexacte sau tendenţioase, sau alterate, mai intervenea un factor permanent de incertitudine, anume arbitrarul imprevizibil al hotărîrilor lui Basta. Felul cum reacţionează la raportul lui Petru Armeanul din 20 februarie 1604 este foarte sugestiv. El se arată neîncrezător în spusele lui şi plin de bănuială faţă de el, dar totodată opreşte darul şi ajutoarele băneşti îndreptate spre domn, care şi el este suspectat. Totul trebuia să depindă acum de întîlnirea cu domnul la Braşov, întîlnire la care se îndoia că ar veni acesta. După întrevederea care a avut însă loc, el scrie din Făgăraş arhiducelui Maximilian la 19 martie, arătîndu-se, în sfîrşit, convins de sinceritatea domnului care însă nu trebuie împins la disperare. L-a găsit pe domn în mare îndoială, temîndu-se ca nu cumva, în urma zvonului ce se răspîndise că s-ar fi înţeles cu turcii, să nu se fi mîniat împăratul pe el. Dar l-a aflat foarte devotat către maiestatea sa *şi hotărît să rămînă statornic în credinţă*, dar numai să aibă un ajutor... Fără a mai căuta cauza primă a întregii ambianţe de suspiciuni, Basta îşi atribuie merite proprii în această limpezire a atmosferei, declarînd că este bine că a vorbit cu el pentru a opri *che gl'humori non s'ingrossassero* şi ca domnul să fie împins la desperare! Dar tot el, scriind la 10 aprilie arhiducelui Mathias, foloseşte o formulă caracteristică privind *il Vallaccho della cui constanza io grandamente confido, purchè i suoi bujeri non lo faccino prevaricare* [*Studii şi documente*, IV, p. 142] rezervînd adică şi eventualitatea unei defecţiuni. Curînd Basta părăseşte bucuros Transilvania lăsată pradă ameninţării turceşti din afară şi banditismului „haiducilor" fără frîu şi dezertorilor, precum şi regimentelor imperiale înrăite de neplata soldei, fiind chemat să raporteze personal împăratului despre situaţia acestei ţări. Toată greutatea cădea acum pe umerii comisarului imperial cu sediul la Cluj, Paul Krausenegg, complet depăşit de gravitatea problemelor, ajunse absolut insolubile în acest stadiu. Către el se îndreptau acum şi solii tătari, îmbinaţi de Radu Şerban, aducînd condiţiile unei înţelegeri cu imperialii, cît şi delaţiunile perseverente ale lui Petru Armeanul, precum şi cererile de ajutor tot mai înfrigurate ale domnului (în iulie 1604).

Tratativele cu solii tătari veniţi la Tîrgovişte, despre care raportează Vimercati la 25 decembrie, fuseseră urmate de venirea unui împuternicit pentru negocierile cu imperialii. Domnul îl trimite pe Vimercati împreună cu comisul Leca, spre a-l însoţi pe acesta spre Praga. La 12 iunie ei sînt la Viena. Dar sînt întorşi din drum în urma unei scrisori (din 18 iunie) a lui Basta către Krausenegg, căruia îi comunica porunca împăratului. Persoana augustă a acestuia nu trebuia să apară în tratatul cu tătarii. Aceştia trebuie să-şi poarte negocierile la Cluj şi în nici un caz să nu meargă la împărat. Se invocă precedentul din vremea lui Mihai Viteazul care a negociat numai el şi înţelegerea pentru împărat. Contribuţia anuală de 20 000 de taleri destinată tătarilor, trebuie, de asemenea, să fie suportată de Ţara Românească şi de Transilvania, plătind fiecare cîte o jumătate. La 30 iunie (1604) se încheie tratatul la Cluj. Printre cei care îl iscălesc se află şi comisul Leca. Vimercati, reîntors la Tîrgovişte, este martorul faptelor descrise de el în raportul său din 23 iulie către Krausenegg, în care porţiuni întregi din text repetă pasaje din scrisoarea domnului cu data de „12 iulie", fără îndoială greşit redată, neputînd fi vorba de un interval atît de lung între ele, şi avînd a fi corectată în 22 iulie. O confruntare a celor două texte publicate în

Veress, *Documente*, VII, respectiv pp. 207—208 şi 209—211, vădeşte marea lor asemănare. Scrisoarea domnului mai conţine, în plus, unele amănunte în legătură cu plecarea solului tătar şi cu expedierea, totodată, a doi boieri români cu o misiune specială la marele han, pe care trebuiau să-l roage să nu-şi mai trimită fiul în Ungaria (în ajutorul turcilor, contra împăratului). Această misiune era necesară, întrucît existau temeri că paşa din Bulgaria l-ar putea reţine pe solul tătar, ba chiar să-l trimită la Constantinopol, deoarece raporturile dintre turci şi tătari erau destul de încordate.

Pasajele cele mai asemănătoare dintre aceste două comunicări către Krausenegg sînt, fără îndoială, acelea care reproduc cuvintele domnului, fie şi într-o formă puţin atenuată. De pildă, vorbind de cetatea Chioar, domnul jignit de zăbava răspunsului exclama: „Nu vom continua a vă mai ruga pentru Chioar, *si e da sperare, bene, se non raccomandar la mia famiglia a Dio solo!* Vimercati, în rolul său de secretar pentru limba italiană, a tradus întocmai cuvintele dictate de domn. Dar în raportul său a folosit o parafrază lipsită de ascuţişul originalului. Tot astfel, cuvintele domnului, plîngîndu-se de zăbava neexplicabilă în trimiterea banilor pentru oaste şi izbucnind cu amărăciune: „*Et se la provincia* [= Ţara Românească] *sara persa, per S. M. Cesarea si perde*" sînt redate într-un mod mult mai neutru şi mai prozaic. Dar cu toate acestea, el rămîne tot un ecou al domnului şi rapoartele sale treceau, probabil, tot pe sub ochii acestuia, chiar dacă nu erau dictate şi acestea de-a dreptul de el. Identitatea de cuprins între scrisorile lui Radu Şerban şi rapoartele lui Vimercati a fost atinsă în treacăt şi de A. Veress, cu prilejul publicării scrisorii domnului din 26 iulie, conţinînd aceleaşi veşti privind devastările tătarilor (au ars Craiova etc. etc.) şi lipsa de soldaţi (puţini ostaşi ai lui Mîrza au fugit în Moldova) şi cererea ca să vină Giurgiu Raţ cu haiducii săi, cît mai mulţi *pentru a trece Dunărea*, terminîndu-se cu strigătul: „*Aiuti, aiuti, per amor delle viscere di Jesu Christo, monitioni di guerra, dinari, dinari, perchè de'villani non possiamo havere*... Editorul semnala o scrisoare cu aceeaşi dată, scrisă de Vimercati către comisari *cu acelaşi cuprins*, pe care nu a mai reprodus-o pentru acest motiv.

Dar în iulie, cînd domnul nu mai ştia cărui sfînt să se închine în faţa prăpădului iminent, Petru Armeanul îşi strecura otrava acuzărilor la Cluj. Comisarul buimăcit, oscilează mai întîi între un sentiment de neîncredere în armean, sporit de încrederea în rapoartele lui Vimercati. Dar apoi, în scrisoarea sa de la 31 iulie către împăratul Rudolf, îşi mărturiseşte îngrijorarea cu privire la punctul cel mai alarmant din delaţiunile auzite. Petru Armeanul afirmă că domnul declară pe faţă, *ceea ce scrie şi Vimercati*, că vrea să părăsească ţara. El se referă la scrisoarea domnului şi la raportul din 23 iulie, primite probabil în ajun, cînd şi răspunde la scrisoare. La 1 august trimite un nou răspuns, probabil la scrisoarea S.O.S. din 26 iulie, iar a doua zi îi comunică rezultatul învoielilor cu marele han. Cu acest prilej este vorba şi de turci. Împăratul consimte ca domnul să le plătească turcilor tribut, *dar nu ca să le ceară steag de domnie* (desigur pentru că i se trimisese steagul adus cu atîta ostentaţie de Cavriolo). Dar domnul care se arătase gata să cheme pe secui, deşi li se atribuiau lor devastările şi uciderile din regiunile de munte, şi să aducă pe haiducii lui Giurgiu Raţ, care băgaseră spaima în Transilvania, mai încearcă şi o altă cale. Un raport veneţian din Praga, din 23 august, pretinde că domnul, *simţindu-se bănuit*, a rugat să i se trimită un corp de oaste imperială. I se vor trimite din Transilvania

și Ungaria vreo 2 000—3 000 de pedestrași [Veress *op. cit.*, p. 223] Motivarea aceasta ne-ar duce la propunerea lui Petru Armeanul și Aloisio Radibrat relativă la acel corp de 400 de archebuzieri preconizat de ei. Dar în realitate, acum era vorba tot de chemarea unor trupe destinate apărării țării. Căci o altă veste, chiar din Transilvania, din 4 septembrie, semnalînd eforturile lui Krausenegg pentru plata valonilor care se agitau, mai adaugă că Abraham Horvat a trebuit, din lipsă de bani, să fie lăsat să plece cu haiducii săi în Țara Românească.

Nu cunoaștem activitatea ulterioară a lui Vimercati, nici data morții sale. Textele ce-i aparțin, cuprinse în volumul de față, au fost publicate în *Hurmuzaki*, IV, pp. 353—355 și Veress, *Documente* VII, pp. 209—211. El este menționat de Sadi Ionescu, *op. cit.*, p. 105.

RAPORT CĂTRE BASTA

[despre tratativele de pace între Radu Şerban şi tătari][1]

1603 decembrie 25, Tîrgovişte p. 353

A venit aici cvartirmaisterul Ludovic cu răspunsul şi porunca regelui, cum trebuie să mă comport în această tratare a păcii cu Ceauşul, cărora m-am grăbit să mă conformez în toate punctele //. p. 354

În ziua următoare a fost chemat tătarul la audienţă la voievod şi făcîndu-i acesta rugăminte că întrucît biata ţară este atît de devastată şi jefuită de neîncetatele incursiuni de tătari, cu atîta pierdere de suflete care rămîneau în robie veşnică, el roagă cu supunere pe măria sa[2] să aibă milă de prăpădul unui norod atît de încercat şi să-l primească sub ocrotirea şi pacea sa, şi să nu mai lase ca pe viitor această ţară să fie bîntuită de tătari sau de alţii, ci să o ţină în pace şi linişte, ca să se poată reface şi reveni la starea ei de mai înainte, şi pentru aceasta, măria sa să se mulţumească în

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat în *Hurmuzaki*, IV, 1, pp. 353—355.
[2] Hanul tătarilor.

fiecare an cu un dar pe măsura putinţei unei ţări atît de încercate în starea ei de acum, dîndu-şi el cuvîntul de domn şi sub jurămînt solemn împreună cu toţi boierii ţării, să ţină şi să păzească neclintit această pace şi alianţă cu măria sa.

A răspuns tătarul şi a zis: „Toate astea sînt bune, şi tu să spui adevărul, şi să nu faci aşa cum a făcut Mihai Voievod altădată, făgăduind multe şi apoi nepăzindu-le; şi dacă e aşa, tu vei avea de la stăpînul meu ce vrei, şi acestea ţi le acord în numele său şi îţi dau tot ce ceri, cu aceste condiţii şi cu jurămîntul solemn de a menţine pacea".

Şi a zis: „Dar cu turcul, ce ai de gînd să faci?" A răspuns domnul voievod: „Cu turcul voi ţine bună vecinătate şi prietenie la hotar, pentru ca trecătorile să fie deschise pentru negustori şi ca soldăţimea să nu alerge de o parte pe cealaltă a Dunării, făcînd pagubă ţării, ci să primesc steagul de la turc şi să dau tribut. Nu vreau să fac altfel, pentru că eu sînt în supunerea[3] împăratului creştin prin obligaţia mea şi jurămîntul meu, şi de el sînt menţinut în stăpînire, de la acesta am primit steagul, deci pentru nici un lucru nu vreau să mă depărtez de maiestatea sa".

A răspuns tătarul: „Tu faci foarte bine să te ţii de cuvînt şi să nu te desparţi de Neamţ, şi dacă ai face altfel, stăpînul meu nu s-ar putea încrede în tine, iar turcul nu se ţine de cuvînt, este interesat şi plin de înşelăciune şi de aceea nu trebuie să te încrezi în el".

Nu s-a vestit[4] [cît de mare este] darul, dar domnul voievod trimite cu solul său la înapoierea acestui tătar 5 000 de ducaţi de aur, cu două prea frumoase şube, una de samur[5] şi alta de rîs[6], ca să fie date marelui han, rugîndu-l să primească şi atîta, întrucît această biată ţară nu poate da mai mult. Solului tătar i-a dat 1 000 de taleri şi o şubă de jder[7].

Ceremoniile alianţei se vor face din partea marelui han la reîntoarcerea solului şi la venirea unui alt sol, pe care îl va trimite încoace hanul. Aceştia vor face aici ceremoniile confirmării <tratatului> din partea marelui han.

Cu privire la Transilvania şi Ungaria nu s-a putut trata nimic, căci el nu avea împuternicire de a trata din partea stăpînului său decît numai despre Ţara Românească în virtutea scrisorii scrise de domnul voievod regelui său [=hanului], dar conform *(per)* cu scrisoarea regelui şi aşa cum am înţeles Excelenţa sa şi cu mine în ceea ce priveşte Transilvania[8] şi Un-

[3] *Dedicato.*
[4] *Non fu publicato.*
[5] *Zibelina.*
[6] Lupi cervieri.
[7] *Martori.*
[8] *Et per haver sentito S.E. et me nel particolar di Transilvania ...*

garia, el va trata despre aceasta cu stăpînul său şi dă asigurări hotărîte că marele han va trimite un sol de mare vază, care de nu va fi el, va fi vizirul său, care va trata cu noi şi poate va trece la maiestatea sa cezaree, pentru că ştie că regele său are mare dorinţă[9] de a intra în înţelegere[10] cu împăratul german şi dă asigurări hotărîte că ele[11] vor fi incluse.

Arată că îi pare rău că nu s-a scris marelui han despre această cerere[12] pentru că în mod sigur ar fi venit cu instrucţiuni depline[13]. M-a întrebat: cum avea de gînd să facă cu turcul? I-am spus că [nu va face] „nimic"[14], şi el a răspuns: „Ai dreptate, căci aceasta este o chestiune foarte gravă care va trebui tratată chiar la curtea [împăratului] german".

Eu nu aflu la acest om decît intenţii bune şi bunăvoinţă, fără vreun interes, căci nu cere nimic, ci zice că doar o batistă[15] dacă i s-ar da stăpînului său în semn de afecţiune, acesta s-ar mulţumi întotdeauna, ceea ce nu face turcul, care nu este singurul, căci şi paşalele sale se arată a fi avizi şi mari uzurpatori.

Se vede clar că tătarul[16] este nemulţumit cu turcul şi dacă s-ar putea p. 355
găsi calea de a-i face un pocinog, cred că l-ar face etc.

Din Tîrgovişte, 25 decembrie 1603.

---

[9] *Da ferma speranza.*
[10] *Confederatione.*
[11] Transilvania şi Ungaria.
[12] *Pretentione.*
[13] *Totale recapito.*
[14] Adică nu se va amesteca în acele tratative, înlesnind doar iniţierea lor.
[15] *Fazoletto.*
[16] Hanul era supus unui şantaj continuu din partea sultanului otoman, care ţinea la el pe un frate mai mic al acestuia, ca o ameninţare continuă.

RAPORT CĂTRE COMISARUL PAUL KRAUSENEGG[17]
[Despre situația din Țara Românească]

1604 iulie 23, Tîrgoviște.

p. 209 Tătarii obișnuiți nu încetează să bîntuie această nenorocită țară în mici cete[18], făcîndu-i pagube însemnate căci intră ba pe ici, ba pe colo, și uneori din mai multe părți deodată, iar de soldățime nu se poate folosi măria sa[19], căci unii nu vor să asculte, iar alții care merg asupra dușmanului, de cum îl văd, o rup la fugă. Dar pe deasupra ei mai spun că dacă domnul nu le dă bani [=solda datorată] atunci vor lua alte hotărîri[20]. Acum trei zile banul de Craiova[21] a ieșit cu ostașii săi să dea piept cu acești tătari, care intraseră pe acolo prin șapte puncte.

---

[17] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de A. Veress, în *Documente*, VII, pp. 209—211.
[18] *Pauci.*
[19] Radu Șerban.
[20] *Pigliarrano altro partita.*
[21] Preda Buzescu.

S-a întîlnit cu o ceată de a lor de 200 de oameni, ostașii au fugit cu toții și l-au lăsat împreună cu boierii săi care au fost omorîți cei mai mulți, și prinși și banul însuși a fugit [într-o pădure (?)] în baltă[22] împreună cu un slujitor[23] al său. Gîndiți-vă și domnia voastră la paguba cea mare care se aduce, neputînd bieții țărani să-și adune bucatele de pe cîmp, și cei care sînt aflați pe cîmp sau în casele lor, sînt duși cu toții în robie, și la aceasta nu se poate aduce vreun leac, căci nu se poate strînge ostași[24], care fără bani nu vor să se urnească din loc, și nu e o vorbă în vînt că în săptămîna trecută după pornirea tătarilor, domnul a ieșit la luptă și ostașii nu voiau să i se alăture, și — ceea ce este chiar mai // rău ca aceasta — el se teme să nu fie jefuit de acești p. 210
soldați, cum a mai fost altădată cînd a trecut în Transilvania.

La plecarea noastră încoace[25], domnia voastră ne-ați promis și asigurat că în șase zile va fi trimis secretarul român cu cei 40.000 de taleri pentru a face o plată soldaților, urmînd ca restul să vină mai apoi. Au trecut multe zile de atunci pînă acum și nu se aude nici o veste, și nici despre vreo solie.

Dacă <domnul> își va pierde țara, atunci ea va fi pierdută pentru maiestatea sa împăratul, care va avea și o sporire a cheltuielilor pentru a-l ține pe domn împreună și cu boierii, și vă înștiințez că în curînd ei vor pleca cu toții[26] dacă nu se aduce un leac grabnic, și ei spun pe față că vor să se salveze împreună cu familiile lor și cu puținul ce le-a mai rămas și apoi maiestatea sa să facă ce va crede cu țara. [Vizirul[27] a pornit și se pare că a și ajuns la Sofia — va merge spre Oradea — are vreo 50.000 de oameni...] etc... Acum două zile a venit la domn un sol trimis de Ieremia, boier cu vază, pentru a trata și a încheia pace între acești doi voievozi, și totodată cere ca domnul să trimită de aici pe unul din marii săi boieri care să primească jurămîntul lui Ieremia de a păzi această pace. [Veștile aduse de sol despre luptele dintre poloni și moscoviți...].

Clucerul[28] Radu Florescu, retrăgîndu-se din casa sa la munte pentru a fi la adăpostul incursiunilor tătărești și a-i pune pe supușii săi[29] să strîngă bucatele, a fost atacat acum patru nopți[30] în propria sa casă de niște ucigași veniți din Transilvania, jefuit și omorît împreună cu unii din ai săi, și astfel acești boieri sînt cu toții cuprinși de spaimă, căci scăparea lor fusese la munte — acum a fost ucis mișelește unul din marii boieri ai țării, de neam,

---

22 *A un pantan.*
23 *Servitor.*
24 Mercenari.
25 Probabil după ce l-a condus pe solul tătar pînă la comisar.
26 *Verrano tutti alla volta sua.*
27 Lala Mehmed-pașa (1604—1606).
28 Sub Radu Șerban, mare clucer 1603 aprilie 19—decembrie 28.
29 *Vassalii* = țăranii dependenți.
30 La 8 iulie stil vechi = 18 iulie după calendarul gregorian.

ales dintr-o familie străveche de vasali credincioşi ai maiestăţii sale de la care credeau că vor avea ajutor şi sprijin. Şi se aude că aceşti tîlhari sînt sprijiniţi de căpitanii de secui, care nu au slujit la altceva — cînd au venit de au petrecut acele cîteva zile în această ţară — decît să fure şi să mîne din urmă vite <din ţară> şi să iscodească unde sînt casele nobililor prin munţi, pentru a-i putea jefui aşa cum au şi început, şi aceasta este a treia ispravă a lor împotriva boierilor.

Ar fi timpul să se ajungă la încheierea tratativelor privind <darea cetăţii> Chioarul[31] pentru domn... căci el este hotărît să-şi scoată toată familia <din ţară> şi să se uşureze de această grijă încredinţînd-o pazei maiestăţii divine[32] dacă nu va avea un alt loc unde să-i aşeze.

...în timpul acestor zvonuri negustorii nu mai umblă [prin ţară, de aceea nu i-a putut face rost de penele de bîtlan făgăduite. Va trebui să mai aibă puţină răbdare].

---

[31] *Chyuivar.* Domnul ceruse această cetate şi prin solii săi în octombrie 1603. I se va răspunde că nu i se poate da deocamdată, dar că el poate să-şi trimită soţia, la nevoie, acolo.

[32] *Della Divina Maestà.*

ANONIM CATOLIC ITALIAN

(1606)

*

Ne aflăm în fața unui text extrem de sugestiv. Sub aparența unei dări de seamă despre starea bisericilor catolice din Moldova — un fel de inventar — autorul anonim strecoară o serie de argumente contra numirii lui Ieronim Arsengo ca episcop catolic de Argeș în scaunul rămas vacant prin moartea lui Bernardino Quirino. Se invocă, în sensul acesta, lipsurile sale —, insuficienta sa pregătire teologică, talentul său mărginindu-se la oarecare adaptabilitate la condițiile creștinătății aflate sub turci — și naivitatea și neștiința sa, care îl făceau să asiste, cu toată cordialitatea, la ceremoniile ortodoxe, ca cele de Bobotează. Totodată sînt înfățișate oarecum, în mod neutru, și anumite informații de natură să întărească argumentele aduse. Domnul dorește acea numire pentru a-și asigura o persoană dependentă de el. Intervenția lui la Roma pentru numirea lui Arsengo a fost zăbovită doar de absența secretarului său, dar el stăruie în aceea dorință. Secretarul domnului (polonul Paul Lancki) se reîntorsese chiar atunci din Polonia, unde fusese trimis la rege, pentru a trata anumite treburi însemnate. Care anume nu se spune. Precum se știe, relațiile domnului cu Polonia nu au fost întotdeauna lipsite de asperități și

de un fond de bănuială. În mai multe rînduri el a apelat contra polonilor din jurul său la regele însuşi, a cărui politică se deosebea adesea de cea a sfetnicilor săi. Se ridicaseră mai multe chestiuni destul de supărătoare: pretenţiile imperioase de plată ale trupelor de mercenari poloni ai lui Simion, alungat din Ţara Românească, cerînd acum să fie plătiţi de Ieremia, reactualizarea unor datorii băneşti mai vechi către rege, suspiciunea stîrnită de folosirea concursului tătarilor de către Simion, pentru a înlocui pe acel al ostaşilor poloni constituiţi în confederaţie (vezi în volumul de faţă relaţiile lui Marco Sobieski şi Lawr. Piaszeczynski), acapararea de fapt de către poloni a cetăţilor moldovene, înfruntarea boierilor domnului, jafurile ostăşimii polone umblînd de capul ei prin ţară ... etc. Dar secretarul avusese la curtea regelui şi întrevederi cu nunţiul papal din Polonia, care se interesa foarte de aproape de poziţia lui Ieremia faţă de biserica romană, îndemnîndu-l, somîndu-l, aproape, să se declare pe faţă catolic în ciuda faptului că aceasta ar putea duce la o răscoală contra domnului şi dîndu-i un răgaz de cîteva luni pentru a o face. Autorul anonim cunoaşte această discuţie purtată doar între secretar şi nunţiu. În aceste împrejurări, desigur, că pentru nunţiu era foarte important ca episcopul catolic din Moldova să nu aibă vederi mai largi, ca cele ale clericilor veniţi din insulele greceşti (Quirini, Arsengo), unde se ajunsese la o coexistenţă cordială între confesiunile ortodoxă şi catolică. De aceea stăruie, pe toate căile, contra numirii acestuia din urmă. Putem reconstitui dialogul redat de autor în esenţă şi fără a numi pe interlocutorul secretarului, ascuns oarecum după o formulă impersonală (vezi textul relaţiei, nota 51). Alegerea lui Arsengo este socotită foarte primejdioasă. Nunţiul îi pune în vedere secretarului să-l convingă pe domn să nu-l propună pe Arsengo chiar dacă l-ar socoti în conştiinţa sa vrednic de acea numire, mai adăugînd, cu toată hotărîrea, că şi dacă l-ar propune domnul, papa tot nu l-ar admite! La obiecţia secretarului, că domnul nu vrea un episcop polon, acelaşi glas impersonal a găsit soluţia, ca el să fie desemnat de-a dreptul de papă, care va trimite scrisori de recomandare către rege şi către domn. El va aduce cu sine o echipă întreagă de preoţi şi călugări învăţaţi şi va reorganiza serios dieceza. Dacă ar fi totuşi să rămînă Arsengo, vor trebui trimise persoane care să-l ţină în tutelă, conducîndu-l şi controlîndu-l ... Urmează, în concluzie, consideraţii cu privire la schimbarea punctului de vedere (al nunţiului?) asupra numirii unui episcop polon în Moldova. Acesta ar putea să-l ţină la datoria sa şi pe domn. Dar deocamdată pentru a-l mulţumi pe Ieremia ... (a cărui linişte este asigurată tot de regatul polon!) s-a renunţat la această soluţie. Nu sînt lipsite de interes nici precizarea că nunţiul în Polonia, în acel moment, era vestitul Claudio Rangone, cel care va determina susţinerea de către poloni a expediţiei falsului Dimitrie, instalat cu ajutorul lor pentru scurtă vreme pe tronul ţarilor, şi nici că Paul Lancki obţine, nu ştim precis cînd, dar probabil înainte de moartea lui Ieremia, calitatea mai mult onorifică de notar apostolic.

Rămîne întrebarea ce cădere a putut avea autorul acestei dări de seamă, care trădează o necunoaştere destul de mare a împrejurărilor din Moldova, şi o iniţiere atît de evidentă în discuţiile tainice ale secretarului cu nunţiul din Polonia. Este vorba, probabil, de un misionar italian de la Propagandă. Nu ştim în ce calitate a venit, cît de mult a stat în Moldova, şi care au fost însărcinările care i se dăduseră la plecare, nici cum a ajuns să servească punctul de vedere polon. Este oarecare asemănare a poziţiei acestui anonim cu acea

a lui Andrea Bobbi, cu cîțiva ani mai înainte. Ca și acesta, el atribuie unor locașuri catolice din Moldova o origine dominicană și critică prezența episcopului catolic la ceremoniile bisericii ortodoxe, scoțînd în evidență părțile negative ale activității sale. Acelaș Bobbi recomanda aducerea în Moldova a călugărilor din Polonia. Dar toate acestea el le scria din Polonia, probabil sub o influență pe care s-ar părea că o regăsim și la autorul de față.

Asupra datei documentului putem ajunge la precizări mai mari, el fiind scris înainte de moartea lui Ieremia Movilă (20 iulie 1606).

Darea de seamă, intitulată *Breve relazione delle Chiese del Stato di Valacchia di Germania* (sic), se află publicate în *Documentele Hurmuzaki*, VIII, pp. 307—309, după manuscrisul original păstrat în Biblioteca Academiei R.S.R.

Este analizată de Sadi Ionescu, în *Bibliografia călătorilor srăini*, p. 106 și rezumată de N. Iorga, în *Istoria Românilor prin călători*, București, 1928, 1, pp. 264—265.

SCURTĂ[1] RELATARE DESPRE BISERICILE DIN MOLDOVA[2]

1606

În Suceava[3], oraş mare şi populat, foarte
p. 307 vechi <care este> reşedinţa nu numai a principilor Moldovei, ci şi a mitropolitului, care îşi are astăzi scaunul acolo, se află peste 24 de biserici şi de mănăstiri de rit ortodox[4] de zid[5]. Într-una din aceste biserici[6], care este foarte mare şi frumoasă pe dinăuntru ca şi pe din afară, se păstrează într-o raclă de argint moaştele, aproape întregi, ale unui oarecare sf. Ioan[7], călugăr mar-

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat în *Hurmuzaki*, VIII, p. 307.
[2] *State di Valachia di Germania* (sic).
[3] *Szocavia.*
[4] *Del rito greco.*
[5] *Fabricate di muro.*
[6] Sf. Gheorghe din Suceava.
[7] Sf. Ioan cel Nou, martirizat de tătari în secolul al XIV-lea. Moaştele lui au fost aduse de Alexandru cel Bun la Suceava.

tir foarte venerat de acei schismatici, care în fiecare an, înainte de Rusalii, îi sărbătoresc ziua cu mare solemnitate şi mulţime de oameni. În acelaşi oraş se găsesc două biserici romano-catolice[8] clădite de asemenea de zid şi refăcute de actualul domn[9], împodobite cu frumoase altare şi odăjdii[10]. Într-una din ele care în temeiul picturilor vechi ce se mai văd într-însa se crede a fi aparţinut călugărilor dominicani, se află un preot de mir sas, numit Ştefan[11], în cealaltă un călugăr franciscan polon, fratele Martin; acesta din urmă are grija duhovnicească a polonilor, iar cel dintîi a saşilor ce locuiesc aici.

Iaşi este un oraş mare şi cu viaţă negustorească, cetate de scaun a domnului, are biserici de lemn <şi> mănăstiri de piatră de rit ortodox[12], cam vreo 16 la număr; catolice nu sînt decît două, una afară, cealaltă înlăuntrul oraşului, clădite din lemn, mici, urîte şi în părăsire.

Cotnari, oraş bogat, este aproape în întregime catolic, afară de puţini schismatici şi <are> numai patru biserici de rit ortodox[13]; locuitorii sînt saşi şi unguri, cei mai mulţi catolici. Se află în acest oraş cinci biserici romano-catolice, trei de zid şi două de lemn; numai în cea mai mare se află un preot, numit Laurenţiu sasul[14].

Siret, fost mai înainte reşedinţă episcopală[15], acum se mai văd doar, cu mare greutate, urmele unei biserici fostă a dominicanilor.

Hîrlău, oraş la o leghe de Cotnari, are cîteva biserici <din care> numai una catolică, de zid, dar dărăpănată şi fără preot; obişnuieşte să vină uneori, dar foarte rar, pentru a face slujba religioasă preotul din Cotnari.

Baia, oraş aşezat în apropierea Carpaţilor; e locuit de saşi şi unguri catolici, şi de un mic număr de moldoveni schismatici; se află aici o biserică parohială romano-catolică de zid, mare şi frumoasă[16], clădită odinioară de soţia[17] unuia din acei principi catolici ai ţării şi care e înmormîntată aici[18]. Această biserică era mai bogată decît celelalte, dar Mihai[19] a despuiat-o de

---

[8] Sf. Treime şi Buna Vestire.

[9] Ieremia Movilă, domnul Moldovei (1595—1606).

[10] *Paramenti*: termen cu sensul iniţial de obiecte de cult, dar aplicat apoi numai ţesăturilor liturgice.

[11] Probabil Ştefan Bathazar. Cf. şi biografia lui, în volumul de faţă.

[12] *Rito Rutteno*.

[13] *Ruttene*.

[14] *Lorenzo de Sassonia* — probabil Laurenţiu Demuth — cf. mai sus scrisoarea lui Şt. Bathazar.

[15] Această episcopie apare în timpul domniei lui Alexandru cel Bun.

[16] Biserica Adormirei Sfintei Fecioare de la Baia a fost clădită de Alexandru cel Bun.

[17] Margareta de Losoncz, figură legendară, căreia i s-a atribuit introducerea catolicismului în Moldova.

[18] Vezi inscripţia murală din biserica de la Baia, la Bandini, ed. V. A. Urechia, p. 244 şi la Baksič „Dipl. Ital." IV, pp. 116—117.

[19] Mihai Viteazul.

odăjdiile preţioase şi de argintul mult ce avea; pe vremuri îşi avea preotul său anume, dar acum nu mai are nici un slujitor; mai este una mică, dar e părăginită.

Neamţ[20], oraş aşezat în munţii Transilvaniei, are o biserică mare şi frumoasă de rit romano-catolic, administrată de un preot sas, care rareori face slujba religioasă.

Piatra, oraş în munţii sus amintiţi; aici se află o mică biserică de lemn fără preot.

Bacău, oraş aproape în întregime catolic, avea mai de mult o mănăstire de călugări franciscani observanţi, pe care papa Clement al VIII-lea[21] o dăduse ca reşedinţă episcopului Ţării Româneşti[22]; astăzi după moartea episcopului[23] este locuită de fratele Ieronim Arsengo[24], cu alţi doi călugări; se mai găsesc două biserici catolice, una a Sfintei Fecioare ţinînd de sus-numita mănăstire, cealaltă a sf. Nicolae, fără preoţi.

Faraoani[25] care e un sat în întregime catolic, are o biserică fără preot ca în multe sate din acelaşi ţinut al Bacăului.

Trotuş[26], aşezat în munţii Transilvaniei, are de asemenea o biserică romano-catolică dar fără preot.

p. 308 Roman[27], oraş, reşedinţa unui episcop grec numit de Roman, are o biserică romano-catolică fără preot[28].

Săbăuani[29], sat; locuitorii sînt catolici şi are biserică de zid, dar nu are preot.

Huşi, e reşedinţa episcopului de Huşi, ortodox; are o biserică romano-catolică unde obişnuieşte să stea un preot sas cu numele de Ioan, care fusese căsătorit; mai sînt biserici catolice şi în alte multe locuri, dar fără preoţi.

Hotin[30], are o frumoasă biserică de rit grec şi o capelă pentru catolici.

Pe vremuri fusese un episcop în acea provincie şi, după cîte se spune, îşi avea reşedinţa în Argeş, oraş din Ţara Românească[31], cîrmuită mai înainte

---

20 Nemetz = Tîrgul Neamţ.

21 Clement al VIII-lea (1592—1605).

22 Adică de Argeş şi de Bacău după noua titulatură a episcopului catolic cu reşedinţa, de fapt, în Moldova.

23 Bernardino Quirini, vezi biografia sa în volumul de faţă.

24 Gieronimo Arsengo, iar mai jos e folosită forma Girolamo. Vezi biografia lui în *Călători*, II, pp. 504—506.

25 *Forajan.*

26 *Trussino.*

27 *Romulo.*

28 *Rettore.*

29 *Sabbojena.*

30 *Coccino.*

31 *Valachia transalpina.*

de Mihai[32], acum de Radu[33], dar din cauza tulburărilor din aceste țări, care mai erau și supuse turcilor, a fost lipsită de episcop mulți ani de-a rîndul. Jurisdicția episcopală peste acea provincie a fost atribuită vremelnic episcopului polon de Camenița[34], în hotar cu ea, care afirmă că ar avea acte în această privință; iar timp de mai mulți ani a fost ca vicar apostolic — precum arată actul recunoscut de părintele Comuleo[35], care a fost acolo în vizitație apostolică — un călugăr minorit Ieronimo Arsengo din Chios[36], frate observant[37], un om priceput mai degrabă[38], pentru faptul că fusese în Turcia și cunoștea acea limbă, decît pentru învățătura sa. După aceea în anii trecuți a fost numit de către papa Clement al VIII-lea ca episcop de Argeș[39] Bernardino Quirini, de fel din Veneția sau Creta, călugăr franciscan observant care din cauza pretențiilor episcopului sus-numit[40] a avut de întîmpinat unele greutăți în jurisdicția episcopală. Iar în ce privește mănăstirea din Bacău, care aparținuse mai înainte „Zocolanților[41] sus-zisului Bernardino, un călugăr Valerian[42], polon de fel — din dorința de a o redobîndi pentru ordinul său deoarece din motive diferite o pierduse — obținu, sub pretextul de a căuta să procure acelui episcop venituri mai mari și înlesniri din partea domnului, scrisori de la serenisimul rege[43] și de la nunțiul apostolic și, încrezut în sprijinul acestora și al altora, îi intrase în cap că poate face orice; și a ajuns pînă acolo, că în loc să îmbunătățească situația prelatului, după cum promisese, îl cită în fața domnului și începu a-l hărțui. Dar nunțiul apostolic îl ținu <pe acesta> mereu sub ocrotirea sa și într-atîta, încît nu numai că l-a potolit pe episcopul de Camenița[44] și a pus capăt îndrăznelii fratelui Valerian, punînd să fie alungat din Moldova[45], ci după ce sanctitatea sa a de-

---

[32] Mihai Viteazul.

[33] Radu Șerban (1602—1611).

[34] *Camenes.*

[35] *Comuleo.* Alexandru Komulović, cu numele italianizat, Comuleo, a fost prima oară în Moldova, pe vremea lui Petru Șchiopul. Vezi biografia sa în *Călători*, III, p. 356.

[36] Vezi biografia sa în *Călători*, II, pp. 504—506.

[37] *Zoccolante,* nume dat franciscanilor observanți din Bulgaria. Însă, în realitate, atît Arsengo, cît și Quirini erau franciscani conventuali.

[38] În text: *persona piutosto pratica di quel humori.*

[39] Titlul complet era ...*de Argeș și de Bacău.* Dar și Andrea Bobbi îl desemnează doar ca episcop de Argeș.

[40] De Camenița.

[41] *Poi che essendo stato quel luogo prima di zoccolanti, qui detti Bernardini...*

[42] Valerian Lubienecki, călugăr franciscan venit din Polonia. Pentru purtările sale și viața sa aventuroasă vezi și relația lui Quirini, în volumul de față. Pentru numirea sa ca episcop catolic al Moldovei, vezi și V i r g i n i a V a s i l i u, *Il Principato Moldavo e la curia papale*... în „Diplomatarium Italicum", II, pp. 63—64.

[43] Sigismund al III-lea Vasa, regele Poloniei.

[44] *Vescovo Carmenecense* (= Camenecense).

[45] *Valacchia*

clarat mănăstirea din Bacău reşedinţă episcopală, a obţinut de la acel domn[46] ca să dea anual — ceea ce a şi făcut de fapt — asupra anumitor venituri ale sale, o sumă de 500 de florini, episcopului[47], care a murit în vremea aceea, adică anul trecut.

După moartea episcopului domnul, atît pentru bunăvoinţa pe care o are faţă de fratele Ieronim, pe care l-a cunoscut în timpul îndelungat petrecut aici, cît şi pentru a-şi asigura o persoană dependentă de el, a scris scrisori papei Clement şi i le-a trimis printr-un slujitor al răposatului <episcop>, numind şi recomandînd pentru acea biserică pe numitul frate <Ieronim>, care se afla la Roma (trimis acolo de episcopul său ca să raporteze sanctităţii sale asupra stării bisericii sale, şi mai ales pentru a ridica nişte bani care, după cum spunea, îi fuseseră alocaţi de papă pentru a-l mai scoate din sărăcie) şi nu a fost chemat înapoi de către slujitor, aşa cum se credea, deoarece plecase din Roma. Sosind la Viena, fratele <Arsengo> aflînd de moartea episcopului se grăbi <să plece> spre Moldova; în drum, trecînd prin Polonia, a fost confirmat de către nunţiu ca vicar episcopal, pentru nevoile bietei turme rămase fără păstor.

După cum se vede domnul stăruie în dorinţa promovării numitului frate dar n-a reînnoit stăruinţele pentru locul devenit vacant, deoarece secretarul său[48] lipsea de lîngă el, fiind trimis la rege pentru a trata unele treburi însemnate.

Acum că <acesta> s-a întors acasă, nu mai încape nici o îndoială, după cîte a spus acest secretar, arătîndu-se bucuros pentru ridicarea în scaunul papal a stăpînului nostru[49], că va interveni în chestiunea episcopatului, în favoarea numitului frate Ieronim[50], care e ca unul ce e neştiutor şi ce închide ochii la legăturile cu ortodocşii; şi care, cum nu cunoştea greşeala episcopului, mergea pînă atunci împreună cu alţii la procesiunile şi solemnităţile <schismatici> lor şi cînd i s-a atras atenţia, s-a justificat spunînd că face acest lucru pentru a-i atrage mai mult <la legea catolică> <şi că este> cu ştirea papei care, întrebat fiind, a răspuns că este o minciună. Astfel alegerea lui este socotită ca
p. 309 putînd fi foarte primejdioasă, de aceea s-a vorbit[51] cu secretarul ca el să-l

[46] Ieremia Movilă.

[47] Bernardino Quirini.

[48] Paul Lancki, polon, rămas apoi în slujba lui Simion Movilă şi a fiului acestuia. Dar a trecut apoi la Constantin Movilă.

[49] Papa Paul al V-lea (1605—1621).

[50] Din urmarea frazei se vede bine că secretarul polon era dispus să frîneze numirea lui Arsengo.

[51] Nu se arată cine anume a vorbit şi cine a socotit că numirea lui Arsengo ar putea fi primejdioasă! Peste tot este folosită forma impersonală: s-a socotit... s-a vorbit... s-a răspuns... Am crede că subiectul real al acestor verbe este nunţiul papal din Polonia, care discutase cu Lancki, venit cu prilejul soliei sale recente în Polonia.

convingă pe domnul său să se gîndească bine, că <și> dacă îl socoate în cugetul său vrednic pentru asemenea funcțiune, să nu-l propună, pentru că stăpînul nostru nu-l va primi; și deoarece a adăugat în taină că domnul ține cu orice preț ca acea biserică să nu cadă sub ascultarea polonilor, i s-a răspuns că va putea cere de la stăpînul nostru un episcop, <fiind> sigur că sanctitatea sa îi va da un supus al lui evlavios, învățat și de încredere. Deocamdată discuțiile se reduc sau la persoana care să fie aleasă de stăpînul nostru, după placul lui, cum a făcut fostul papă Clement al VIII-lea, sau la <persoana> acestui călugăr.

În primul caz, dacă stăpînul nostru ar trimite un episcop, acesta trebuie să vină cu scrisori de recomandare către rege și către domn pentru ca să poată nu numai să se bucure de situația pe care și-o dobîndise celălalt, ci să și restabilească și să pună în ordine treburile acelei diecese complet dezorganizate și să aducă cu sine preoți mireni sau călugări învățați și evlavioși pentru care, ca și pentru darea de ajutoare puținilor preoți ce se găsesc aici, și pentru ridicarea altora de aici, care cunosc limba, e adevărat că vor trebui să se facă unele cheltuieli la început, dar acestea vor fi întoarse cu nemărginită dobîndă ... etc., printr-un mare cîștig de suflete.

În cazul al doilea, în afară de preoți[52], de care are nevoie, va fi necesar să se trimită persoane înzestrate cu însușirile arătate mai sus, care să ajute pe episcop și să suplinească neștiința lui, conducîndu-l și controlîndu-l în funcția lui. Domnul, care este Ieremia[53], a arătat și a acordat totdeauna respectul cuvenit pontificelui de la Roma, și sfintei biserici și cu toate că el este pe față schismatic și ține legea ortodoxă, merge totuși și la biserica romano-catolică și se împărtășește cu sfînta cuminecătură și ia parte la procesiune și slujbele de 40 de ore; și ni s-a spus de către o persoană foarte apropiată de el, că de fapt în inima lui crede în biserica romană, dar nu poate, fără primejdie, s-o arate pe față, deoarece populația acestei țări fiind în cea mai mare parte schismatică ar putea să se răscoale; astfel se pare că așteaptă un mai bun prilej pentru a se declara pe față. Despre acest lucru a discutat serios, de curînd, nunțiul cu secretarul lui, arătîndu-i cît de important este ca domnul să-și salveze conștiința[54], sfătuindu-l să-și încredințeze stăpînului nostru sufletul lui bun, <precum> și această chestiune și să ia cea mai bună hotărîre, și să aștepte răspunsul pe care acesta a promis să-l dea peste cîteva luni.

Altă dată s-a emis părerea că această biserică ar putea să fie încredințată unui polon pentru că acesta, prin favoarea și influența regelui, să-l păstreze mai mult la datoria sa și pe domnul însuși; totuși acum, văzîndu-se că

---

[52] *Operai* = lucrători <în via domnului>.
[53] Ieremia Movilă moare la 10 iulie 1606.
[54] *Ponga in sicuro la conscienza sua.*

el nu privește cu ochi buni acest lucru, și gîndindu-se să-i dea cît mai multă satisfacție cu putință, s-a schimbat acea părere, sperîndu-se că ar putea să aibă mari foloase în acea țară, în care domnește pacea și liniștea de atîta timp, datorită mai ales protecției acestui regat — cu toate că domnul recunoaște supremația sultanului[55] căruia îi plătește și tribut.

---

[55] În vremea aceasta era Ahmed I (1603—1617).

SIMEON DBIR LEHAȚI

(1584 — d. 1636)

*

Simeon Dbir Lehați, dintr-o familie de armeni săraci din Caffa, s-a născut în 1584 la Zamosc (Polonia). A primit o educație îngrijită, avînd ca îndrumător pe învățatul armean Hagop, din Tokat, stabilit din 1602 la Zamosc; a fost consacrat „șarçavak" (funcție ecleziastică) la vîrsta de 24 de ani.

În 1607 Simeon a trecut la Liov, de unde a pornit, la 15 februarie 1608, într-o lungă călătorie, în cursul căreia a trecut prin Moldova (martie — iunie 1608), Dobrogea și Bulgaria. A petrecut aproape trei ani la Constantinopol (septembrie 1608 — iunie 1611), unde și-a desăvîrșit studiile cu dascălii armeni Grigore din Cesareea și Azarie din Sasun.

În vara anului 1611 a făcut o călătorie în Anatolia, plecînd apoi prin Adrianopol — Filipopol — Spalato la Veneția și Roma.

În anii 1613—1614, Simeon a întreprins o nouă călătorie în Asia Mică, în cursul căreia a făcut pelerinaj la vestita mănăstire Sf. Carapet din Muș. Iar după înapoierea sa la Constantinopol, a pornit în august 1615 într-un nou pelerinaj, la Ierusalim, vizitînd cu acest prilej nordul Egiptului și Siria. În 1618 îl găsim din nou în capitala Imperiului Otoman, de unde s-a înapoiat în primăvara lui 1619 la Zamosc după 12 ani de peregrinări.

Ca învăţător la şcoala armenească din Liov (1624), Simeon şi-a consacrat o parte din activitate scrierii unor lucrări care ne-au parvenit în bună parte.

Cea mai însemnată, *Notele de Călătorie*, cuprinde descrierea localităţilor vizitate între anii 1608 şi 1619, stăruind în deosebi asupra populaţiei armeneşti şi lăcaşurilor sale de cult. Simeon şi-a descris impresiile de călătorie pe loc, dar redactarea definitivă a jurnalului său a fost efectuată, după mai mulţi ani, la întoarcerea în Polonia.

A arătat interes pentru numeroasele monumente de arhitectură, instituţiile politice, moravurile, obiceiurile şi riturile religioase ale populaţiilor din ţările străbătute. Prin valoarea informaţiilor aduse mai ales cu privire la Orientul Apropiat, însemnările lui Lehaţi pot fi puse alături de cele ale călătorilor europeni Sanderson, Tavernier, D'Arvieux ş. a.

Jurnalului său, Lehaţi i-a adăugat mai tîrziu o cronică a evenimentelor mai importante petrecute în Polonia şi Ucraina apuseană între 1621—1635, presărînd-o cu unele date autobiografice. Această a doua lucrare cuprinde descrierea expediţiei sultanului Osman al II-lea la Hotin (1621), campania lui Abaza-paşa de Silistra (1623) şi Murad al IV-lea în Polonia, incendierea Iaroslavului la 1627 şi marea epidemie de ciumă, invaziile tătăreşti (1628), războiul ruso-polon din 1632, incursiunea regelui polon Vladislav al VII-lea în Suedia (1635), războiul turco-persan ş. a.

Deşi scrisă în armeană medievală, lucrarea lui Lehaţi nu mai reflectă totuşi limba clasică, ci dialectul viu, folosit în secolul al XVII-lea în Polonia, cu expresii populare şi diferite împrumuturi din vocabularul turc, persan şi arab.

Manuscrisul reunind însemnările de călătorie şi cronica literatului armean, păstrat la Liov, a fost descoperit de savantul Nerses Akinian şi publicat în paginile revistei congregaţiei mekhitariste din Viena „Handes Amsoria" în 1932—1935, apărînd apoi într-un volum separat, în aceeaşi limbă, intitulat: Simeon Dbir Lehaţi, *Note de călătorie şi cronica*, studiate şi editate de Nerses Akinian, Viena, 1936, 42+493 p. Lucrarea a fost reeditată şi tradusă în limba rusă de orientalistul M. O. Darbinian, la Moscova, în 1965 (Simeon Lehaţi: *Путевые заметки. Перевод с армянского, предисловие и комментарии М. О. Дарбиниян* 321 [— 322] p.), fiind însoţită de o introducere, note, comentarii, indice şi un rezumat în limba engleză. Asupra însemnărilor de călătorie şi cronicii lui Lehaţi au mai scris acelaşi Darbinian, *Симеон Лехаци о странах Юго-Восточной Эвропы* (Cronica lui Simeon Lehaţi privitoare la ţările Europei de sud-est) în culegerea *Восточные источники по истории народов Юго-Восточной и Центральной Эвропы Fontes Orientales ad historiam populorum Europo Meridie—Orientalis atque Centralis pertinentes* —, sub redacţia A. S. Tveritinova, vol. I, Moscova, 1964, pp. 253—257 şi Ara Margos, *Пътни бележки от българские вемли на арменския пътешественник от* XVII *в., Симеон Дбир Лехаци*. (Note de călătorie referitoare la ţinuturile bulgăreşti ale călătorului armean din secolul al XVII-lea Simeon Dbir Lehaţi) în „*Исторически Преглед*", XXII, 1966, nr. 2, pp. 105—107.

CĂLĂTORIE DE LA LIOV LA CONSTANTINOPOL[1]

(1608 martie — septembrie)

Deci, în anul armenilor 1057[2] în ziua de 15 februarie în a doua săptămînă a postului mare, într-o zi de luni, am pornit din Liov, la vîrsta de 24 de ani.

Am plecat la drum cu nişte negustori armeni din Moldova.

Fiind vreme de iarnă, abia după zece zile am putut sosi la Sniatyn, care este un oraş de hotar — de unde se sfîrşeşte Polonia şi începe ţara vlahilor[3]. Am stat acolo o zi. În nouă zile am ajuns în oraşul binecuvîntat de Dumnezeu Suceava, care este oraşul de scaun al domnilor din Moldova şi în acelaşi timp al episcopului armean şi al celui vlah <= ortodox>. Acest oraş era

[1] Traducerea s-a făcut de către H. Dj. Siruni după textul armean publicat de Nerses Akinian, Viena 1936, coroborat de A. Lazea cu ediţia rusă a lui M. O. Darbinian, pp. 34—36.

[2] 1608.

[3] Moldova.

pe un podiș înalt, priveliștea era frumoasă <și> clima potrivită și sănătoasă. O apă mare curge[4] în jurul orașului. În acest oraș se găseau 3—400 de case de armeni. Ei aveau trei biserici de piatră și două mănăstiri, tot de piatră, afară din oraș, foarte frumoase <amîndouă> una în apropierea orașului[5] și cealaltă la o depărtare de două mile. Acolo era un episcop armean localnic, numit Horhannes și arhimandritul Măkărtici din Hizan și un alt arhimandrit pe numele de Mesrob. Populația era foarte primitoare, cu frica lui Dumnezeu și iubitoare de semeni. Am stat la ei trei luni și două săptămîni din cauza tovarășilor <mei> de drum.

Am auzit că din țara vlahilor se ducea haraciul[6] la Istambul, la sultanul turcilor[7]. Cu bucurie am pornit și în trei zile am sosit în tîrgul Iași[8], unde am stat o lună, așteptînd plecarea haraciului. La Iași erau 200 de case armenești, atît ale băștinașilor cît și ale celor noi veniți. Aveau o biserică prea frumoasă de piatră[9], preoți înțelepți și bogătași mari.

În ziua de luni a postului Sf. Marii am pornit cu haraciul. Însoțitorii haraciului[10] erau doi armeni din Iași, „hogea"[11] Horhannes Keronenț și „hogea" Hacik, fiul lui Abram. Să-l răsplătească Dumnezeu înmiit pe acest Hacik, atît pe lumea aceasta, cît și în viața viitoare, pentru că el m-a luat în căruța sa și mi-a arătat o nespusă bunătate mie, nevrednicului, pînă la sosirea <noastră> la Istanbul.

De acolo[12] am ajuns în două zile la orășelul Vaslui[13]. Acolo era o biserică armeană de lemn[14] cu un preot și 20 de case armenești. Am stat acolo o zi și jumătate și m-am dus la Bîrlad, unde am ajuns în ziua adormirii Sf. Marii[15], și am stat acolo patru zile pentru că, după obicei, haraciul rămînea

---

[4] Rîul Succava.

[5] Este vorba de bisericile Sf. Simeon (sau Turnu Roșu) (c. 1513), Sf. Cruce (c. 1521) și Sf. Treime (secolul al XVI-lea) și de mănăstirile Hagiagadar (cu hramul Sf. Maria) (c. 1512—1513) și Zamca (cu hramul Sf. Auxentie), sediu al episcopiei armene încă din secolul al XV-lea, pentru care vezi H. Dj. Siruni, *Bisericile armene din țările române* în „Arhiva românească", V, 1940, pp. 180—181 și N. Stoicescu, *Bibliografia monumentelor feudale din Moldova* (în ms.).

[6] Prin termenul de „tezaur" folosit în text se înțelegea, probabil, tributul care se trimitea anual Porții.

[7] În text: *Khontkar*, titlu dat de armeni sultanului otoman. E vorba de Ahmed I (1603—1617).

[8] *Iaș Bazari.*

[9] Biserica sf. Născătoare, clădită pe la 1395; cf. Siruni, *ibidem* și N. Stoicescu, *op. cit.*

[10] *Haznadari.*

[11] Negustor.

[12] Din Iași.

[13] *Vasloi.*

[14] Lăcaș menționat în izvoarele contemporane din secolul al XVII-lea, cf. Siruni și Stoicescu, *op. cit.*

[15] 15 august.

2—3 zile în fiecare oraș. În toate părțile li se dădea de mîncat și de băut atît oamenilor cît și animalelor.

În trei zile am ajuns la Galați, care era ultimul oraș al Moldovei[16] și intrarea în țara turcească. Pe lîngă acest Galați trecea Dunărea cea repede <și> de temut, mare și largă înfricoșătoare și înspăimîntătoare, pentru mulți ca o prăpastie ce înghite oameni și bea sîngele omenesc.

În ziua de 22 august, într-o duminică, am trecut fluviul uriaș și ajungînd la malul celălalt, am intrat luni într-un sat cu numele Măcin. Am stat acolo trei zile. Aici se plătea vamă turcilor. Pornind de acolo, în două zile și jumătate am ajuns în orășelul Carasu[17]. În ziua de 26 august am intrat în Bazargic. Orașul acesta se găsea între doi munți înalți. Unii ne-au spus că aceste locuri au fost odată fund de mare; aceste cuvinte păreau a fi adevărate căci chiar locul arăta aceasta. Acolo erau și armeni. Aveau o bisericuță, doi preoți și un arhimandrit.
<1619 primăvara>

Înapoierea la Liov (1619)

Sosind în Moldova am găsit că țara era pustiită și fără oameni. De p. 242
asemenea, intrînd în Polonia, am văzut distrugerile și ruinele pricinuite de tătari. Multe orașe, comune, sate, așezări și cetăți erau pustii și <aceasta nu numai> de ieri și de alaltăieri, căci tătarii nemernici de două-trei ori pe an la rînd, fără să se teamă de nimeni, fără să le fie frică de cineva, veneau și plecau, incendiau și ucideau, jefuiau și pe mulți îi duceau ca robi în țara lor.

[16] *Bughdanat erkir* (Țara Bughdanilor).
[17] Medjidia.

JOHANN WILDEN

(1585 — după 1623)

Călătorul german Johann Wilden s-a născut la Nürnberg, în anul 1585. A început să ducă încă din tinereţe o viaţă plină de aventuri. In 1604 a plecat în Ungaria spre a lua parte la războiul cel lung (1592—1606) pe care Habsburgii îl purtau cu turcii. Chiar de la început, tînărul Wilden a căzut prizonier, rămînînd în robie turcească şapte ani (1604—1611). In acest timp, trecînd de mai multe ori de la un stăpîn la altul, a avut prilejul să cunoască aproape toate ţările din cuprinsul Imperiului otoman: Arabia, Persia, Egiptul şi fireşte, Turcia europeană.

La întoarcerea spre casă, Wilden a plecat din Constantinopol, împreună cu o caravană de negustori, care venea de două ori pe an în capitală cu mărfuri din Polonia, şi se întorcea cu mărfuri turceşti. A pornit spre Polonia, în iulie 1611. Drumul trecea prin Moldova, unde în acea vreme domnea Constantin Movilă.

Curînd după întoarcerea acasă a publicat însemnările despre călătoriile sale într-o carte, al cărui titlu este un adevărat rezumat a tot ce a văzut şi pătimit. |*Neue Reysbeschreibung eines / Gefangenen Christen. / Wie derselbe neben anderer. / Gefährligkeit zum*

sibenden mal verkaufft vor / den, velche sich Anno 1604, angefangen, und 1611, ihr end genommen. Darinnen aussführlich zu finden, die stätt, Länder und Kőnigreich, samt deroselben Völcker, Sitten und Gebräuch, so vil er / in werender Reys gesehen und erfahren. / Insonderheit von der Türcken und Araber Iähr / lichen Walfahrt von Alcairo nach Mecha, / ihren Opffern und / Ceremonien daselbsten: Von des Mahomets Begräbnuss zu Medina Tal / nabi: Von den roten Meer und einer drey viertel jährigen gefährlichen Schif / fahrt nach Gemen ins Abyssiner Land: Von Berg Synai, / und anderer gelegenheit etc. / Item von der Statt Ierusalem, dess H. Grabs, des Tempels / Salamonis, und der Statt Damasco, Cypern, Rhodis, Wie auch der / grossen Statt Alcairo, und den Fluss Nilo, sampt der Egypter / Gebräuch und Sitten. / Dessgleichen von der Statt Constantinopel: des Türckischen Käyser Hof / haltung: der Türcken Leben und Wandel. Endlich wie er durch Poln wider inn / Teutscland kommen: samt einer Landtafel, darinnen / seine vornemste, Reysen. / In III unterschiedlichen Büchern begriffen. / Auffs fleisigst eigner Person Beschrieben und ausgestanden / Durch Iohann Wilden, Bürgern inn Nürnberg / Mit einer Vorrede / Herrn Salomon Schweiggers, Predigers zu / unser Frauen daselbsten. / Mit Röm: Käys: Majest: Freyheit auff 10 Jahr. /

Nürnberg, gedruckt und verlegt durch Balthasar Scherffen, MDCXIII, in 4°.

O a doua ediţie a apărut la Nürnberg în 1623.

În fragmentul foarte scurt care priveşte trecerea prin Moldova se subliniază mai ales lipsa de siguranţă în ţară, întreţinută de vecinătatea tătarilor, ca şi de frămîntările politice din vremea lui Constantin Movilă.

A fost analizat de N. Iorga în *Istoria Românilor prin călători*, Bucureşti, 1928, I, pp. 266—267, şi de Sadi Ionescu în *Bibliografia călătorilor străini*, pp. 108—109.

CĂLĂTORIE PRIN MOLDOVA[1]

1611

p. 254 Plecînd din Constantinopol[2], am ajuns în patru zile la Adrianopol, dar n-am intrat în oraş, ci am tras într-un sat turcesc la o milă de oraş, la casa unui ceauş, care avea o curte mare, împrejmuită cu gard înalt; în această <curte>au fost băgate toate carele, vreo 30 la număr. Aici am poposit o zi, apoi ne-am urmat călătoria şi am ajuns la Dunăre după 14 zile. Aici am făcut popas două zile, în cîmp deschis, lîngă un sat, pînă cînd begul a încasat vama dela negustori. După aceea, am trecut Dunărea în Moldova[3]. În prima zi, după ce am trecut fluviul şi ne urmam drumul, au dat tătarii peste noi şi au vrut să ne prade; dar noi ne-am înjghebat numaidecît o tabără de care şi ne-am hărţuit cu ei timp de un ceas.

---

[1] Traducerea s-a făcut după *Neue Reysbeschreibung*, ed. din Nürnberg, 1613, p. 254.
[2] În iulie 1611, în tovărăşia unei caravane de negustori.
[3] În text: *Vallachien*.

Şi cînd <tătarii> au văzut că nu ne pot dovedi, s-au tras înapoi şi ne-am urmat drumul. A doua zi am întîlnit altă ceată de tătari şi a trebuit să ne hărţuim şi cu aceştia cîtva timp. Într-un cuvînt, am avut mult de furcă cu tătarii, pînă am ajuns în sfîrşit, la un oraş ce se chiamă Iaşi, şi în care se afla voievodul Moldovei[4] cu o seamă de ostaşi. De aici înainte n-am mai avut nici o supărare din partea tătarilor.

La Iaşi am petrecut trei zile: aici <negustorii> au trebuit să plătească iarăşi vamă[5] pentru mărfurile pe care le duceau cu ei. Oraşul acesta nu e mare, pare mai degrabă un tîrg, nu e înconjurat cu ziduri şi are înăuntru un palat păcătos[6], în care voievodul îşi ţine curtea. Locuitorii sînt români, ruşi şi poloni; sînt un popor tiranizat şi n-au un ceas de linişte din partea tătarilor. Bieţii ţărani părăsesc pretutindeni satele şi se ascund prin codrii cei mari.

De la Iaşi, am ajuns după opt zile de drum, la Cameniţa, în Polonia.

---

[4] *Der Wallachisch Fürst.* Este vorba de Constantin Movilă (1607 nov. — 1612 iunie).
[5] Vama cea mică, adică o vamă interioară.
[6] *Ein schlechtes Schloss.*

GREGORIO DI NICOLO, RAGUSANUL

(sfîrşitul secolului al XVI-lea — după noiembrie 1611)

*

Ca şi ragusanii mai cunoscuţi — cum au fost fraţii de'Marini Poli şi Aloisio Radibrat — autorul relaţiei de faţă, Gregorio di Nicolo, a fost în slujba imperialilor, folosit de ei în misiuni prin părţile unde era nevoie de cunoaşterea limbilor slave. În anul 1611 a fost trimis de regele Ungariei şi Boemiei, Mathias de Habsburg, la Constantinopol, cu o scrisoare către sultanul Ahmed I (1603—1617). Plecat din Viena la 15 mai 1611 şi trecînd prin Cracovia şi Liov pe drumuri destul de nesigure, a ajuns la 8 iunie la Cameniţa, unde şeful pribegilor ardeleni, Ştefan Kendi, stringea oaste pentru a-i da ajutor lui Radu Şerban, care fusese gonit din Ţara Românească de expediţia principelui ardelean Gabriel Báthory şi se refugiase în Moldova, la noul său aliat, Constantin Movilă. De fapt scrisoarea trimisă de Mathias al II-lea de Habsburg sultanului trebuia să fie în legătură cu situaţia creată de acţiunea intempestivă a lui Gabriel Báthory, care năvălise în Ţara Românească în mijlocul sărbătorilor Crăciunului (1610). Într-adevăr, în februarie următor, trimisul imperial, Cesare Gallo, era la Roman, unde încheia (în 1611) un tratat secret cu domnul pribeag al Ţării Româneşti şi cu domnul în scaun al Moldovei,

în vederea unei colaborări militare contra lui Gabriel Báthory. Şi, în curînd, în luna mai pornea spre Milcov oastea de moldoveni, de cazaci şi de poloni pentru reinstalarea lui Radu Şerban. (La formarea acestei armate contribuise şi Kendi cu pribegii fugiţi de urgia lui Gabriel Báthory). Este vrednic de subliniat că tot în mai pornea din Viena şi purtătorul scrisorii amintite. În Moldova el dă la curtea domnului Constantin Movilă de un sol polon, ce mergea şi el tot la Constantinopol, pentru interesele domnului moldovean la Poartă. Trecerea acelui sol avea să încetinească mult drumul emisarului imperial. De la început, vornicul Nestor Ureche, punînd poate la îndoială sinceritatea acestuia din urmă, care nu putea înfăţişa nici o scrisoare adresată domnului din partea stăpînului său, i-a cerut lămurit să nu plece decît cu o săptămînă după plecarea solului. Dar acesta era ţinut în loc de prezenţa în jurul Iaşilor a numeroase cete de tătari. Încercarea ragusanului de a o lua înainte s-a poticnit de aceeaşi piedică a tătarilor. Încercarea a doua de a porni pe neştiute cu caravana de 50 de căruţe a solului a dat şi ea greş, căci vornicul a trimis îndată să-l recheme, în chipul cel mai stăruitor cu putinţă, şi nici solul nu dorea să-l aibă tovarăş de drum „pentru anumite socoteli ale sale". Care erau acele socoteli rezultă din convorbirea emisarului habsburgic cu caimacamul marelui vizir după sosirea sa la Poartă, *singur*, cu zece zile *înaintea sosirii* solului polon. Cu toate acestea se arată bănuiala că drumul său prin Polonia şi Moldova ar fi avut de rost să urzească ceva împreună cu regele Poloniei, cu domnul Moldovei şi cu Radu Şerban, toţi trei duşmani ai turcilor. E denunţat de agenţii lui Radu Mihnea că ar fi stat mulţi ani în slujba lui Radu Şerban, poate pe vremea lui Radibrat... etc. Se înţelege deci grija lui Nestor Ureche de a împiedica pe ragusan, venit probabil cu protestul imperialilor împotriva alungării lui Radu Şerban de către Gabriel Báthory, să se alăture solului polon trimis să stăruie pentru tînărul domn al Moldovei. Pentru aceste împrejurări vezi şi I. Moga, *La Contesa fra Gabriel Báthory e Radu Şerban*, în „Diplomatarium Italicum", III, pp. 42—125.

Relaţia lui Gregorio di Nicolo completează ştirile despre starea Moldovei, bîntuită de cete de tătari sub ultimii Movileşti în ajunul prăbuşirii lor. Raportul redat aici a fost publicat în colecţia *Hurmuzaki*, vol. IV, pp. 455—457 doc. 382.

Autorul este pomenit de Sadi Ionescu în *Bibliografia călătorilor străini* la p. 107.

RAPORT CĂTRE REGELE UNGARIEI ŞI BOEMIEI MATHIAS DE HABSBURG[1]

1611, noiembrie 23

[Autorul a plecat la 15 mai din Viena spre Constantinopol cu scrisorile regelui către sultanul Ahmed, trecînd prin Cracovia şi Liov unde a zăbovit 10 zile nefiind drumurile sigure. De la Liov a plecat însoţit de un călugăr franciscan spre Cameniţa unde a ajuns la 8 iunie şi l-a găsit pe Ştefan Kendi care strîngea oaste pentru a-i da ajutor lui Radu Şerban].

p. 455 Din Cameniţa m-am îndreptat spre Iaşi, cetatea de scaun a voievodului Moldovei[2]. Acesta împreună cu maica sa[3] m-au primit în audienţă particulară[4] tocmai cînd se afla acolo un sol polon ce mergea la Constantinopol pentru treburile domnului. În acea audienţă l-am rugat pe voievod să

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat în *Hurmuzaki*, IV, 1, p. 455 şi urm.
[2] Tînărul Constantin Movilă.
[3] Elisabeta, doamna lui Ieremia Movilă.
[4] *Hebbi doi volta (?) privata audienza.*

dea pentru slujba maiestăţii sale regale o escortă de patru inşi care să mă însoţească pînă la Constantinopol. Întrebîndu-mă despre o scrisoare din partea maiestăţii voastre regale şi eu // invocînd că n-am decît paşaportul p. 456 meu, şi motivul că solul său care se şi afla la Praga, trimis de mai înainte, va fi purtătorul dorinţei sale <= a regelui>, mi-a cerut să mai aştept o săptămînă pînă ce va fi plecat solul polon, şi după aceea îmi va împlini orice cerere. Dar cum timp de şase săptămîni în şir s-au aflat în jurul Iaşilor o mulţime de tătari, nici eu şi nici solul amintit nu am putut pleca din acel loc şi, eu, nemaivrînd să-mi mai prelungesc şederea m-am învoit cu cei patru soldaţi ai domnului ca să mă însoţească pînă la Dunăre, minţindu-l pe vornicul Ureche[5], dregătorul de frunte al domnului, cu cererea ca să-mi dea voie să pot merge la o mănăstire spre a petrece acolo o săptămînă. Deci, odată primită această încuviinţare, am pornit cu acei patru soldaţi spre Dunăre. Dar abia umblasem două zile şi jumătate cînd, sculîndu-mă de vreme dimineaţa, am zărit la o depărtare de o milă italiană de noi o mulţime de focuri, ceea ce m-a îndemnat să mă opresc lîngă o pădure, rugîndu-l pe unul din cei ce erau cu mine să se ducă să afle ce era cu acele focuri. Acesta, apropiindu-se şi văzînd că erau tătari, cu mare trudă s-a întors şi noi cu toţii împreună stînd ascunşi o zi şi o noapte în pădure, am stat de veghe şi apoi ne-am întors la Iaşi. O săptămînă după aceea ambasadorul sta gata de plecare cu o caravană de 50 de căruţe, şi eu dorind să plec cu acea caravană i-am cerut încuviinţarea sus-zisului vornic, care nu a vrut să mi-o dea, oferindu-mi să mă trimită cu mai multă siguranţă pe alt drum, dar eu nu am vrut să mă mai încred în el, ci am plecat fără încuviinţare cu acea caravană. Deci aflînd vornicul de plecarea mea, a trimis după mine un om cu scrisoarea alăturată[6], care m-a silit pentru multe consideraţii să mă întorc, <cu atît mai mult cu cît> nici solul nu mă voia ca tovarăş de drum pentru anumite socoteli ale sale. În sfîrşit după patru zile, dîndu-mi-se patru oameni ca să mă însoţească, am plecate spre Constantinopol, unde slavă Domnului, am ajuns cu zece zile mai curînd ca acel sol...

[... La Constantinopol cere audienţă la Sultan... Caimacamul[7] îl întreabă cu bănuială de ce nu a venit prin Buda ci pe drumul prin Polonia şi Moldova, dacă nu pentru a urzi ceva cu regele Poloniei[8], cu domnul Moldovei şi cu Radu Voievodul[9] duşmani ai turcilor?

Agenţii greci ai lui Radu Mihnea l-au denunţat la Caimacam că ar fi fost mulţi ani în slujba lui Radu Şerban şi că a fost trimis pe sub mînă la

[5] Nestor Ureche „supremo locotenente", adică mare vornic al Ţării de Jos (1596—1611).
[6] *Aggionta* (nu e anexată la textul de faţă).
[7] Mehmed Gürdji.
[8] Sigismund al III-lea Wasa.
[9] Radu Şerban, fost domn al Ţării Româneşti (1602—1610).

Poartă ca iscoadă, la adăpostul scrisorii regeşti. El răspunde ... că dacă ar fi astfel nu ar fi venit pe faţă, ziua în amiaza mare la Constantinopol, însoţit de patru moldoveni, dar domnul Moldovei fiind „prieten şi slugă şi pentru unii şi pentru alţii ... a vrut să-mi dea însoţitori de ai săi pînă la Poartă" ...]

TOMMASO ALBERTI

(sfîrşitul secolului XVI — după 1621)

*

Tommaso Alberti, originar din Bologna, a fost agentul unei case de comerţ veneţiene, care întreţinea legături de afaceri cu Imperiul otoman şi cu Polonia.

În această calitate a fost trimis, în mai 1609, la Constantinopol, unde a stat pînă în noiembrie 1612, cînd a primit însărcinarea de a duce mai multe care cu marfă la sucursala casei din Liov. Cu acest prilej, Alberti a străbătut Moldova, oprindu-se între 15 şi 20 decembrie 1612 la Iaşi.

După împlinirea misiunii sale, Alberti s-a înapoiat de la Liov cu 60 de care încărcate cu blănuri şi alte mărfuri, tot pe drumul pe unde venise. A trecut astfel din nou prin Moldova, ajungînd la Constantinopol, la 1 iunie 1613. Succesele dobîndite au determinat pe patronii săi să-l trimită în cursul aceluiaşi an cu un nou transport de marfă la Liov, astfel că a străbătut Moldova pentru a treia oară. La întoarcere, a trecut prin Cracovia, Nürnberg şi Milan, ajungînd la 25 octombrie 1613 în oraşul său natal, Bologna.

În anul următor, Alberti a întreprins o nouă călătorie în Orient. A părăsit Veneția la 20 aprilie 1614, ajungînd la 30 iunie la Constantinopol, unde a stat șapte ani. De-abia în primăvara anului 1621 s-a întors în Italia. La 1 august prezența sa este atestată la Bologna.

Alberti a lăsat note de călătorie păstrate în Bibiloteca Universității din Bologna (ms. 99). Au fost tipărite de Alberto Bachi della Lega în *Scelta de curiosità letterarie, inedite o rare dal secolo XIII al XVIII*, în „Appendice alla collezione di opere inedite o rare, diretta da Giosuù Carducci" sub nr. CCXXXI. Poartă titlul de *Viaggio a Constantinopoli di Tommaso Alberti (1609—1621)*, Bologna, presso Romagnoli dall'Acqua.

Fragmentul care cuprinde descrierea călătoriilor sale prin Moldova a fost republicat de N. Iorga în „Buletinul Societății geografice române", anul XIX (1898), semestrul II, pp. 58—63, sub titlul *Călători, ambasadori și misionari în țările noastre și asupra țărilor noastre*.

Cuprinde unele amănunte destul de interesante despre haraciul Moldovei, numărul satelor, starea drumurilor și moravurile locuitorilor.

De Alberti s-a ocupat R. Ortiz, în lucrarea *Per la Storia della cultura italiana in Rumania*, București, 1916 p. 114 și urm., precum și N. Iorga în *Istoria Românilor prin călători*, București, I, 1928, pp. 267—270.

Este vrednic de amintit că în scrisoarea lui Vincenti, scrisă din Tîrgoviște în decembrie 1583, el menționează venirea din Moldova în Țara Românească a fraților Alberti în legătură cu niște arenzi de vămi (vezi *Călători*, III, ...).

PRIMA CĂLĂTORIE PRIN MOLDOVA[1]

1612

Călătorie făcută de mine, Tommaso Alberti p. 58
de la Constantinopol în Polonia adică la Liov, <mergînd> pe uscat, cu multe lucruri ale domnilor patroni <ai mei>, veneţieni, adică 27 de care încărcate cu covoare, trei care de „reobarbo"[2], două care cu mătase, pentru a aduce totul la sucursala lor, deschisă la Liov, eu fiind însărcinat cu paza susnumitelor încărcături; acele care erau conduse toate de turci.

...La 2 decembrie, ne-am pornit, am meres de-alungul Dunării; la p. 59
prînz am ajuns la Măcin[3], sat şi schelă la Dunăre, adică vama sau locul unde se plăteşte vama la <hotarul> Turciei; am descărcat toate carele, am

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de N. Iorga, în „Buletinul Societăţii geografice române", XIX, 1898, pp. 58—63.

[2] Adică rubarbă.

[3] *Mecina*.

plătit vama, m-am descotorosit, dar cu multe greutăți, de acel blestemat neam al turcilor și ne-am scăpat de acei vicleni de căruțași turci care erau cu noi; am pus toată marfa în luntre și am trecut astfel Dunărea, părăsind Turcia; am intrat în lumea creștină; am coborît în noaptea aceea 60 de mile pe Dunăre la vale.

La 3 <decembrie> am ajuns la Galați, oraș pe malul Dunării, stăpînit de domnul Moldovei[4].

Am descărcat mărfurile din luntre și am stat în acel loc toată ziua pentru a lega mai bine baloturile și a găsi care pentru călătoria noastră. În 4 <decembrie> am rămas tot acolo; am pus să ni se slujească liturghia în felul românilor; ne-am simțit foarte bine <acolo>, am găsit pește mult și bun adică: moruni proaspeți, nisetri, păstrugă[5] în cantitate foarte mare și la un preț foarte ieftin, aproape pe nimic; mare mulțime de iepuri, cu 5 bani[6] unul; n-am găsit găini și alte păsări, toate lucrurile fiind prădate de tătari încă de acum patru luni. La 5 <decembrie> am pornit de acolo cu mărfuri cu tot <și> am mers toată noaptea la lumina lunii, pe ger.

La 6 <decembrie> am mers într-una prin cîmpiile amintite cu altă călăuză, fără să mai găsim sate sau cătune. Seara, ne-am oprit.

p. 60 La 7 <decembrie> am continuat drumul prin acele cîmpii, pe frig mare fără să întîlnim vreun sat sau vreun cătun. La 8 <decembrie> de asemenea ne-am văzut mai departe de drumul nostru; seara am ajuns la Bîrlad[7], <care e> oraș, dar <aproape> în întregime distrus și jefuit. La 9 decembrie am urmat mai departe prin acele cîmpii pe frigul cel mai strașnic; seara eram în satul Zizinca[8]; am cinat și ne-am pornit la drum <mergînd> toată noaptea. La 10 <decembrie>, tot pe acele cîmpii, am trecut prin tîrgul Vaslui[9], localitate cu multe case și acolo este o biserică și un palat al domnului Moldovei, dar ruinat cu desăvîrșire[10].

Iar la 11 <decembrie> am mers înainte printre munți și am continuat astfel toată noaptea, călătorind pe mare ger.

La 12 <decembrie> am urmat mai departe pe o mare ploaie; am intrat într-o pădure mare în care am petrecut noaptea, călătorind mereu pe mare vînt și ploaie. La 13 <decembrie>, în ziua sfintei Lucia, de asemenea

---

[4] *Bogdania.*

[5] *Luzzi.*

[6] *Soldi.*

[7] *Barlato.*

[8] *Zizwar* = Zizinca, sat la sud de Vaslui.

[9] *Vasclù.*

[10] Palatul domnesc din Vaslui, clădit de Ștefan cel Mare înainte de 1464, a fost părăsit de urmașii săi. A suferit și în cursul luptelor din timpul Movileștilor.

am mers prin pădurea amintită <mai sus> care e foarte mare; drumurile sînt foarte rele încît nici șase perechi de boi nu puteau trage o căruță; am stat toată noaptea în pădurea aceea fără <să avem> nimic de mîncare și tare înfricoșați de lupi, care urlau grozav. La 14 <decembrie> am mers tot prin pădurea amintită.

Seara am ieșit <de acolo> și am poposit noaptea la marginea acelei păduri.

La 15 <decembrie> am mers pe drumuri foarte rele și am ajuns la Iași, orașul unde locuiește Domnul[11] Bogdaniei sau Moldovei; acest oraș este fără ziduri <de apărare> și sînt acolo aproape 8 000 de case, dar toate de lemn <și> cîteva biserici; unele <sînt> de piatră, dar o parte <din ele> sînt ruinate în urma războaielor; palatul domnului e de piatră și înconjurat de jur împrejur cu o împrejmuire de pari groși. Cînd se duce domnul prin cetate, merge călare, însoțit de 500 de archebuzieri; este îmbrăcat în roșu, cu buzduganul[12] în mînă. Orașul e foarte murdar, plin de p. 61
noroi care îngreunează mult mersul; orașul îi aparține <lui>. Dacă se duce vreun călător să ceară adăpost, orice casă este datoare să-l primească; și obișnuiesc acolo <să le facă> bună primire. Femeile sînt acelea care au conducerea și fac toate treburile necesare în casele lor; discută nestingherit și fără ceremonie cu oamenii, în public și în particular, ceea ce nu este un lucru oprit; cînd aduc de băut sau de mîncare, ele gustă mai întîi din ce au adus[13]. Cînd moare soția cuiva, acela, pentru a arăta că e văduv, umblă cîteva zile prin oraș cu capul gol. În amintita țară, care are un hotar de 200 de mile, se trăiește după obiceiurile grecești. E foarte frig; ei folosesc sobe[14]. În țară sînt 24 000 de sate[15]. Țara plătește tribut sultanului; 60 000 de taleri[16].

Țara Românească plătește 100 000 de taleri[17] și are în stăpînirea sa 24 000 de sate[18].

La 20 <decembrie>, într-o joi, am plecat dintr-acel loc pe mare ger și zăpadă: am călătorit ziua și noaptea. La 21 <decembrie>, ziua sfîntului

---

[11] Ștefan Tomșa al II-lea, în prima domnie (1611—1615).
[12] *Mazza ferrata.*
[13] *Sono le prime a far la credenza.*
[14] *Stuffe.* Adică sobe închise și nu sistemul căminului deschis.
[15] Cifră exagerată.
[16] Cifra nu e departe de adevăr. Vezi mai jos relația lui Polo Minio.
[17] Această cifră nu poate fi acceptată, întrucît raportul ambasadorului venețian din decembrie 1609 indică suma de 35 000 de taleri (C. I. Filitti, *Din Arhivele Vaticanului*, II, p. 114) iar în 1613, Radu Șerban afirmă că nu a dat Porții mai mult de 32 000 de florini (*Hurmuzaki*, IV, 1, doc. nr. 432, p. 506.
[18] Cifră exagerată. Dealtminteri se repetă mecanic cifra de la n. 15.

Toma, am mers pe loc şes şi am ajuns din urmă carele care plecaseră cu două zile înaintea noastră din Iaşi.

La 22 <decembrie> ne-am urmat drumul cu susnumitele care, am trecut rîul Jijia[19] care era îngheţat şi am trecut cu carele pe ghiaţă; seara, am ajuns la Ştefăneşti[20], tîrg[21] mare de 2 000 de case; se află acolo o biserică mare[22], clădită din piatră, dar neînzestrată <cu cele de trebuinţă>[23]: sînt, în acel oraş, 1 000 de soldaţi pe care îi ţine domnul ca garnizoană din cauza polonilor[24].

La 23 decembrie am plecat la miezul nopţii din acel tîrg; am călătorit
p. 62 // pătimind rău de frig, iar noaptea încă şi mai rău din cauza gerului.

La 24 <decembrie> am mers pe cîmp, n-am găsit de loc nici apă, nici lemne de foc pentru a ne încălzi şi a adăpa boii, iar pămîntul era tot acoperit de lăcuste moarte de frig încît părea că pe pămînt era zăpadă îngheţată; toate puţurile şi alte iazuri se umpluseră cu acele lăcuste care otrăveau toate apele; şi să ne mai gîndim că acele lăcuste făcuseră cele mai însemnate pagube vara trecută, stînd <ascunse> în iarbă, nimicind toate bucatele. Lăcustele erau mari şi lungi de o jumătate de palmă.

La 25 <decembrie>, în miezul nopţii de Crăciun am pornit pe un mare ger, şi la mijlocul dimineţii am avut de trecut un rîu numit Prut, dar l-am trecut cu mare greutate, din cauză că era foarte umflat şi pentru că bătea şi un vînt puternic din miază-noapte[25] care ridica multe valuri <şi pentru că treceam> cu cai pe care îi înfricoşa mult, <vîntul>; şi ne-a trebuit toată ziua pînă să trecem.

Am petrecut foarte rău noaptea din pricina gerului, a zăpezii şi a vîntului care <ne> biciuia faţa <fără cele trebuincioase> pentru a face foc, fără vin <şi> nici altceva de mîncare. Am umblat toată noaptea, pentru a putea ajunge cît mai curînd la Hotin. În toată această călătorie n-am stat nici odată cu carele, cu caii şi boii la adăpost, ci totdeauna în cîmp deschis.

La 26 <decembrie> s-a potolit vîntul; seara am străbătut nişte munţi (!) anevoioşi[26]. La ora a doua din noapte am ajuns la Hotin[27], ultimul oraş al

---

[19] *Gieggia.*
[20] *Stefaneste* (Jud. Botoşani).
[21] *Villa.*
[22] Biserica sf. Paraşchiva.
[23] *non fornita.*
[24] Pacea cu polonii nu fusese încă confirmată. Vezi tratatul în *Hurmuzaki,* supliment, II, 2, p. 571 şi urm.
[25] *Vento da maestro.* Este vorba de Crivăţ.
[26] *Monti cativi.*
[27] *Cutino.*

domnului dar ars tot şi prădat de poloni. Acolo pe malul fluviului este o cetăţuie frumoasă, aflată în stăpînirea polonilor — care ţin acolo o garnizoană — ca zălog[28] pentru 100 000 de florini <împrumutaţi> domnului.

La 30 <decembrie, într-o> duminică, am plecat de acolo şi am trecut pe ghiaţă fluviul amintit; trecînd în Podolia, pe malul acelui fluviu am găsit un oraş numit // Braha[29]. La prînz am ajuns la Cameniţa[30]. p. 63

---

[28] *Per pegno.*

[29] *Braga.* Vezi clauza cu privire la trecerea de la Hotin la Braha în înţelegerea moldo-polonă din 1612 (*Hurmuzaki, supliment*, II, p. 375, doc. nr. CXC.

[30] *Camignizza.*

A DOUA CĂLĂTORIE PRIN MOLDOVA

1613

p. 63 La 4 mai 1613 am plecat din Camenița cu 60 de care mari, fiecare car cu cîte 6 cai, încărcate cu felurite mărfuri, adică blănuri de samur, de rîs, de iepuri[31] și stofe de kermezină[32], țesături de mătase (?)[33] și multe alte mărfuri, pentru a duce totul la Constantinopol. Să ne dea Domnul o călătorie bună și să ne păzească de ucigași!

La 5 <mai> am trecut fluviul la Hotin; la 6 <mai> am trecut fluviul Prut; la 7 <mai> am poposit la Ștefănești, tîrg mare; în 8 <mai> am mers mai departe; la 9 <mai> am ajuns la Iași, oraș al domnului Moldovei; la 11 <mai> am pornit <de acolo>; la 12 <mai> am umblat pe drum;

---

[31] *Conigli* (aici cu valoare generală pentru celelalte blănuri pomenite împreună).

[32] *Cremese* (= cremisi, în limba franceză „cramoisi", stofă scumpă, colorată cu diferite nuanțe de roșu și vișiniu).

[33] În original *cerbelli* (= cendalli?), corectat de N. Iorga în: *coltelli.* Cendalul era o țesătură de mătase asemănătoare cu taftaua.

la 13 <mai> am trecut prin orașul Bîrlad și a fost o ploaie grozavă, cu vînt, tunet și furtună; la 14 <mai> am purces înainte, la 15 <mai> am ajuns în orașul Galați și acolo am descărcat marfa spre a o îmbarca în luntre, ca să trecem Dunărea și era ziua înălțării. La 17 <mai> eram la Măcin și am plătit <acolo> vama de intrare în Turcia și am stat pînă la 22 <mai>; seara, am plecat la Provadia . . .

. . . .

. . . La 21 iunie <1613> am plecat din Constantinopol; la 27 iulie, am ajuns la Liov . . .

MIHAI THOLDALAGI

(sfîrşitul sec. XVI — 1642)

*

Mihai Tholdalagi, nobil ardelean, era originar din localitatea Ercea, aproape de Reghin. Se cunosc puţine amănunte biografice. Data naşterii sale nu a putut fi stabilită. Viaţa sa se confundă cu activitatea depusă de el în diferitele însărcinări care i s-au dat. Aproape patru decenii (1603—1639) au fost închinate de el unor însemnate misiuni diplomatice. A fost unul dintre principalii emisari ai lui Gabriel Bethlen şi Gheorghe Rákóczy I şi consilierul favorit al acestuia din urmă. Pentru serviciile lui importante a fost răsplătit de principii amintiţi mai sus cu demnităţi şi moşii. Il găsim căpitan general în scaunul Mureş (1620) şi Trei Scaune (1636), consilier al principelui şi mare comite (prefect) de Turda.

Este folosit mai ales pentru solii la Poartă. Prima solie la care participă pleacă la Constantinopol, în 1614, sub conducerea lui Ştefan Erdélyi şi, în trecere prin Ţara Românească, e primită cu multă cinste de domnul ţării, Radu Mihnea. Tholdalagi a jucat un rol însemnat în mai multe negocieri de pace (ca de pildă, în 1625 şi 1627 la Gyarmat şi

Szöny); în 1633 şi apoi în 1636 a fost trimis la Poartă, pentru a trata unele chestiuni importante. Moare în 1 642 şi este înmormîntat în catedrala din Alba Iulia.

A rămas în urma lui o serie de jurnale şi memorii. Unul dintre memorii a fost publicat de I. Mikó, sub titlul *Toldalagi Mihály emlekcrata*, în „Erdélyi Történelmi Adatok" (Izvoare istorice) vol. I (1855, pp. 219—243). Un jurnal despre delegaţia sa la încheierea păcii de la Szöny a fost scos la lumină de F. Salamon, *Két magyar diplomata a tizenhetedik századból* (Doi diplomaţi maghiari din secolul al XVII-lea), Budapesta, 1884. În sfîrşit, S. Szilágyi publică în „Történelmi Tár" („Magazin istoric"), 1881, un al doilea memoriu, sub titlul: *Tholdalagy Mihály évkönyve 1613—15-bol* (Memoriul lui M. Th. din anii 1613—15) din care reproducem mai jos partea, de altfel destul de săracă în date, privitoare la itinerarul său prin Ţara Românească.

CĂLĂTORIA
PRIN ȚARA ROMÂNEASCĂ[1]

1613

p. 4 . . . .

În dieta aceasta[2] au fost aleși pentru conducerea soliei domnul Ștefan Erdélyi[3] și pe lîngă el, ca membru al soliei Ștefan Bethlen[4], iar eu drept capuchehaie la Poartă, și în luna aprilie măria sa[5] a trimis pe domniile lor la Brașov, împreună cu Diak Mehmet[6] capugibași al puternicului împărat. Și eu am fost trimis după el, din Dalnic[7] în Trei Scaune; și am ajuns din urmă pe

[1] Traducerea s-a făcut după textul maghiar publicat în „Történelmi Tár", 1881, pp. 1—11.
[2] Convocată în 6 martie 1613, la Sighișoara.
[3] Nobil ardelean. Comite de Turda încă din 1602; deține această demnitate pînă la moartea sa (1642).
[4] Fratele lui Gabriel Bethlen, viitorul principe al Transilvaniei.
[5] Gabriel Báthory (1608—1613).
[6] Mai tîrziu pașă de Timișoara (1618).
[7] *Dálnok*. Sat în județul Covasna.

domnul Erdélyi și pe tovarășii lui la Tîrgoviște, unde Radu vodă[8] ne-a primit cu multă cinste și apoi ne-a lăsat să plecăm mai departe la Poartă.

Plecînd din Tîrgoviște, ne-am urmat drumul în felul următor. În prima zi am mers într-un sat nenorocit, pustiu[9], care se află aproape la jumătatea drumului dintre București și Tîrgoviște; a doua zi am plecat de acolo și am mers la București; a treia zi am plecat de acolo pînă în ziuă și am mers la Giurgiu; am zăbovit acolo o zi și cum Dunărea era agitată de valuri a treia zi (sic) am trecut la Rusciuc[10]; murindu-mi un cal bun la Giurgiu, am rămas în ziua aceea la Rusciuc și ziua următoare am prînzit la Cervenvodă[11] și am cinat într-un sat turcesc. A treia zi după plecarea noastră din Giurgiu ne aflam la Șumla . . .[12]

---

[8] Radu Mihnea, în a doua domnie în Țara Românească (1611—1616).
[9] Probabil Găiești.
[10] *Oroszcsik*, numele unguresc al Rusciucului.
[11] Localitate în Bulgaria, foarte aproape de Rusciuc.
[12] Oraș în Bulgaria.

TOMA BORSOS

(1566—1633)

Toma Borsos, născut la 4 ianuarie 1566, la Tîrgu Mureş, a fost o figură însemnată în viaţa politică a Transilvaniei. A ocupat diferite funcţii între anii 1594 şi 1613, ajungînd notar în 1597, apoi jude şi sfetnic la Tîrgu Mureş (1599—1604), judecător de ţinut şi membru al Dietei Transilvaniei (1605). În 1607 a fost ales asesor judiciar şi înnobilat de către principele Sigismund Rákoczy.

În 1613 Borsos fiind desemnat ca membru al soliei, trimisă la poartă de Gabriel Báthory, spre a evita înlocuirea lui cu Gabriel Bethlen, a trecut pentru prima oară prin Ţara Românească, oprinduse la Tîrgovişte (27 aprilie — 1 mai 1613), unde a fost primit cu mare cinste de Radu Mihnea, deşi acesta nu nutrea o mare simpatie pentru Gabriel Báthory, a cărui cauză era de altfel compromisă la Constantinopol. Membrii soliei au izbutit să obţină de la Poartă un firman către principe, dar străduinţele lor au fost zadarnice, căci Gabriel Bethlen pornise din Adrianopol în fruntea unei oştiri puternice, iar Báthory a fost răpus la Oradea (27 octombrie 1613), patru zile după alegerea rivalului lui de către Dieta transilvană (23 octombrie 1613).

Stema lui Moise Székely (după *Trachten Kabinet der Siebenbürgen*, vol. I)

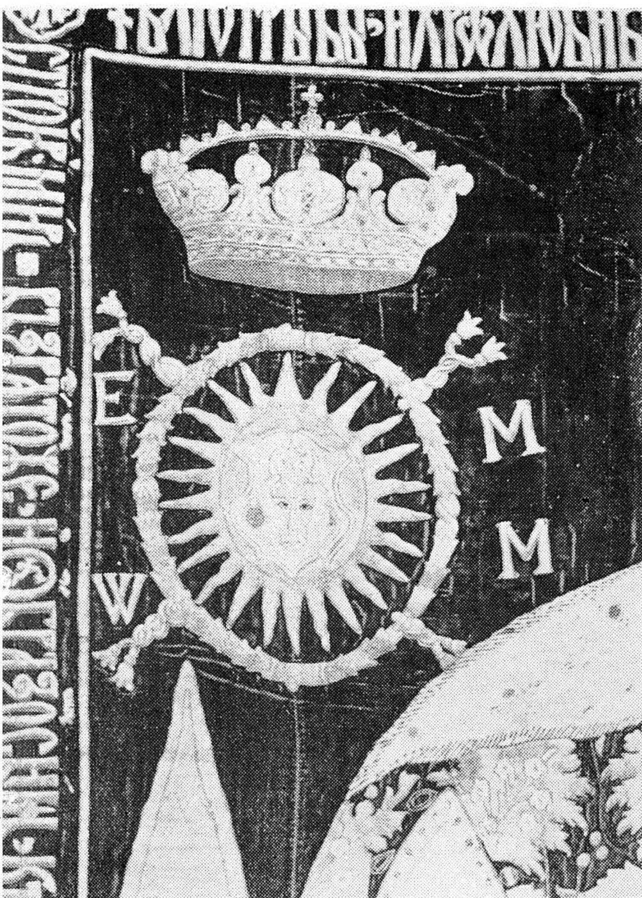
Ştefan Bocskay, principe al Ardealului (1605—1606) *(Trachten Kabinet der Siebenbürgen* vol. I, pl. 9)

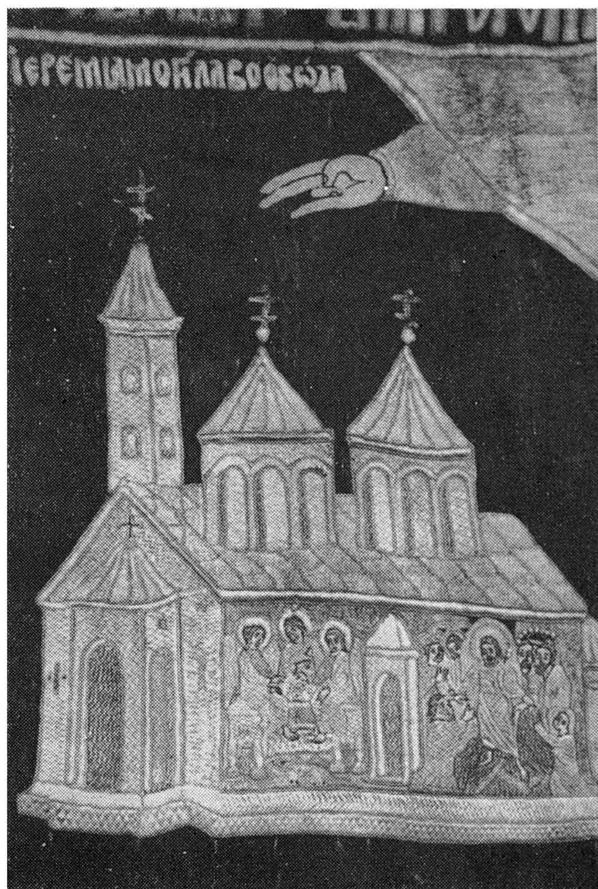

Gabriel Báthory, principe al Ardealului (1608—1613) (stampă contemporană) (Biblioteca Academiei R. S. R.)

Ieremia Movilă (după o perdea de la mănăstirea Sucevița)

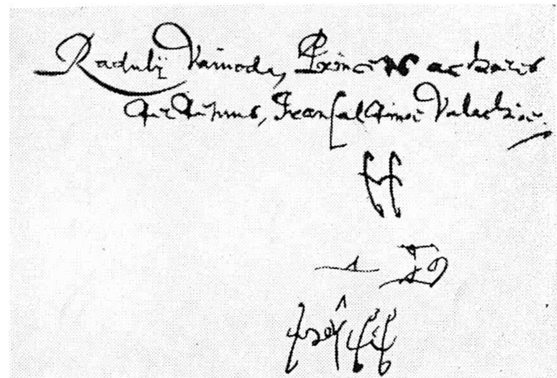

Detaliu după perdeaua de la măn. Sucevița, înfățișînd stema și ctitoria lui Ieremia Movilă

Simion Movilă
(după acoperămîntul
de mormînt de la mănăstirea
Sucevița)

Iscălitura lui Radu Şerban

Radu Şerban (frescă de la mănăstirea Hurez)

Haiduci din sec. XVI—XVII
(Gravură contemporană)

Arcaş muntean din secolul XVI
(gravură contemporană)
(Biblioteca Academiei R.S.R.)

Borsos a rămas la Constantinopol, în calitate de capuchehaie al noului principe, pentru care a obţinut un firman de numire în domnie.

Regăsim numele lui Borsos cu prilejul tratativelor purtate la Tîrnavia cu Habsburgii (1614), în vederea recunoaşterii lui Gabriel Bethlen şi a unei înţelegeri tainice pentru asigurarea apărării cetăţilor recîştigate de transilvani în urma războiului de 15 ani dintre turci şi imperiali.

În 1617, în timpul celei de a doua runde de negocieri cu Habsburgii la Tîrnavia, Borsos a fost iar trimis de Bethlen la paşa de Buda, poate pentru a discuta problema cetăţilor transilvane de la hotarul cu turcii sau poate pentru a se servi de el spre a face presiuni asupra imperialilor. Cu acest prilej, Borsos a cercetat şi litigiile dintre căpitanul Oradiei şi turcii de la Szolnok.

Cea mai grea misiune a lui Borsos a fost cea din 1618, cînd a trecut din nou prin Ţara Românească, oprindu-se la Tîrgovişte (23—25 aprilie 1618) şi la Bucureşti (25—26 aprilie). La Constantinopol, delegaţia condusă de Farkas Kamuthy a fost primită foarte rece, din pricină că Bethlen nu trimisese la Poartă darurile făgăduite, nu-şi achitase datoriile restante şi nici nu restituise cetatea Ineu. Încercarea lui Kamuthy de a determina, prin ameninţări, pe turci să renunţe la pretenţiile lor, a provocat o stare de tensiune, astfel că Borsos a trebuit să depună mari sforţări pentru a atenua întrucîtva impresia defavorabilă creată de şeful soliei. Pînă la 3 aprilie 1620, Borsos a rămas la Constantinopol ca locţiitor al lui Kamuthy, plecat în Transilvania (10 august 1618). În acest răstimp, Borsos a fost ajutat de solii domnului Ţării Româneşti, Gavrilaş Movilă, anume Grama şi Grecico, pentru a putea menţine legătura cu Bethlen. Cu domnii Moldovei, Gaspar Graţiani şi Radu Mihnea, Borsos a fost în relaţii proaste, dezvăluind în divan intenţiile ostile Porţii ale celui dintîi şi susţinînd candidatura lui Marcu Cercel.

După ce a părăsit Constantinopolul (3 aprilie 1620), Borsos s-a retras din viaţa politică, compromis de relaţiile sale cu cancelarul Simon Péchy, dizgraţiat şi arestat. Dar după doi ani, Bethlen l-a trimis iarăşi la paşa de Buda, spre a-l îndemna să facă presiuni asupra Habsburgilor, înlesnind astfel încheierea unei păci între Transilvania şi imperiali.

În 1626, Borsos a mai trecut o dată prin Ţara Românească, fiind trimis a treia oară la Constantinopol, spre a determina Poarta să sprijine pe Bethlen în a treia lui campanie împotriva Habsburgilor, şi totodată a solicita sprijinul puterilor protestante, Anglia şi Danemarca şi a obţine recunoaşterea Ecaterinei de Brandenburg ca principesă a Transilvaniei (*Tholdalaghi Mihály emlékezetül hagyott írása* (Memoriile lui Mihail Tholdalaghi) în „Erdélyi Történelmi Adatok", I, p. 238). Dar nu a putut realiza decît ultimul obiectiv, în cursul şederii sale la Constantinopol (1626—1630).

În timpul domniei Ecaterinei de Brandenburg, care urmărea promovarea unei politici prohabsburgice, Ştefan Bethlen, temîndu-se de o eventuală intervenţie otomană în Transilvania, a trimis pe Borsos la paşa de Buda. Totodată, el a făcut unele intervenţii cu Mihail Tholdalaghi, pentru aplanarea divergenţelor din Transilvania între cele două partide nobiliare, prohabsburgic şi prootoman şi evitarea unui conflict armat. Alegerea lui Gheorghe I. Rákoczy a îndepărtat primejdia unei „protecţii" otomane sau imperiale asupra Transilvaniei.

Ignorînd participarea lui Borsos la complotul pus la cale pentru înscăunarea lui Ștefan Bethlen, Rákoczy i-a încredințat în 1623 o misiune tot pe lîngă pașa de Buda, pe care a dus-o la bun sfîrșit.

În primăvara anului 1634, Borsos a fost răpus de ciumă.

Borsos a lăsat o autobiografie, redactată în 1614 în timpul șederii sale la Constantinopol „*Vita vel potius peregrinatio totius vitae Thomae Borsos de Maros—Székelyvásárhely, jurati assessoris sedis judiciariae illustrissimi principis Transilvaniae atque continui oratoris eiusdem illustrissimi principis apud fulgidam Portam Ottomanicam, in memoriam revocata inter gravissimis negotiis et scripta Constantinopoli per ipsumet Thomam Borsos in anno a creatione mundi 5573, in anno Domini Jesu Christi, 1614, in anno Mahumetis profetae 1025*, publicată de Iosif Kemény ș de Ștefan Kovács în „Erdélyország Történelmi Tára" („Magazin istoric pentru Transilvania"), II, Cluj, 1845, pp. 15—43.

Este o cronică incompletă a evenimentelor dintre anii 1594—1611, la care autorul a fost martor ocular. Cup inde însă și unele inexactități și denaturări, în special cu privire la domniile lui Mihai Viteazul, Ștefan Bocskai și Gabriel Bethlen, precum și omisiuni.

Prima sa misiune la Poartă, descrisă în jurnalul său de călătorie: *Itinerarium ad fulgidam Portam ottomanicam*, se află publicată de aceiași editori, în același periodic din același an, la pp. 233—250. În afara informațiilor privind tratativele sale cu Poarta, Borsos relatează, pe scurt, prima sa călătorie în Țara Românească, și primirea sa la curtea lui Radu Mihnea, pe care-l privește cu neîncredere. Relația care cuprinde o descriere succintă a Tîrgoviștei, a fost reprodusă de St. Szamota în *Régi magyar utazók Európában* (Călători maghiari de odinioară în Europa), Becicherecul Mare, 1892. Se remarcă trufia deșartă a solului și atitudinea sa plină de dispreț față de români.

În Jurnalul celei de a doua misiuni la Poartă, Borsos notează, în fugă și cu destulă stîngăcie, atît faptele petrecute sub ochii săi, cît și unele observații, lipsite de interes, arătîndu-se preocupat, aproape exclusiv, de diferendele sale cu Farkas Kamuthi, șeful soliei. Jurnalul a fost publicat cu un studiu introductiv de Emeric Mikó, sub titlul *Borsos Tamás második Konstántinápolyi követsége 1618 ápril 18-tól—1620 ápril 3-ig* (A doua solie la Constantinopol a lui Toma Borsos între 18 aprilie 1618 și 3 aprilie 1620) în periodicul „Erdélyi Történelmi Adatok" (Izvoare istorice transilvane), Cluj, II, 1856, pp. 7—284.

Borsos a mai lăsat un fragment de descriere a Egiptului *Egiptusról* (1619), editat de Dékáni Kálmán în „Földrajzi Közlemények", 1908, pp. 38—103; fragmente de jurnal: *Memoriale* (Emlékiratók) în care descrie călătoria sa la Buda, în 1630, publicate de Gergely Samu în „Történelmi Tár", 1884, pp. 694—701 și o serie de scrisori către Ștefan Bethlen, consilier al principelui Transilvaniei și guvernator. Au fost publicate de Emeric Mikó, sub titlul *Borsos Tamás levelei Bethlen István erdélyi fejedelmi tanácsos- és gubernátorhoz 1618—19 ből* (Scrisorile lui Toma Borsos către Ștefan Bethlen consilier al principelui Transilvaniei și guvernator) în „Erdélyi Történelmi Adatok", II, 1856, pp. 285—308. Din acest volum a redat A. Veress în *Documente privitoare la isoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, IX, București, 1937, pp. 278—280, nr. 222, o scrisoare din Constantinopol (15 noiembrie 1626), în legătură cu întărirea în domnie a lui Alexandru Cuconul.

Testamentul lui Borsos a fost publicat în „Erdélyi Muzeum", 1899.

Toate scrierile lui Borsos au fost recent reunite şi reeditate de către Kócziany László împreună cu un bogat aparat critic în ediţia Borsos Támása, *Vásárhelytöl a Fényes Portáig* (De la Tîrgu Mureş la Înalta Poartă), Irodalmi könyvkiadó, Bucureşti, 1968.

De Borsos s-au ocupat editorii relaţiilor sale, adică I. Kemény şi Şt. Kovács în „Lămuririle editorilor asupra lui Toma Borsos" care preced autobiografia sa *(Vita)* pp. 3—14 şi Emerik Mikó, în pp. 1—6 din fruntea *Itinerariului* său apoi Grigore Samu în *Borsos Tamás emlékirata 1630 jan. 20—28=iki Budai követségéről* (Amintirile lui Toma Borsos asupra soliei sale la Buda între 20 şi 28 ianuarie 1630) din „Történelmi Tár" („Magazinul istoric"), 1884, pp. 694—708; Barts Gyula în *Marosvásarhelyi Borsos Tamás élete és történeti szereplése* (Viaţa şi activitatea istorică a lui Toma Borsos din Tîrgu Mureş), Cluj, 1912; Bíró Vencel, în *Erdély követei a Portán* (Trimişii ardeleni la Poartă), Cluj, 1921, pp. 118—121; în sfîrşit, L. Kócziany, în *Toma Borsos istoriograf şi diplomat* în „Studii de istorie", Ed. Academiei R.S.R., Bucureşti, 1968, pp. 35—63.

[PRIMA CĂLĂTORIE PRIN ŢARA ROMÂNEASCĂ][1]

1613 aprilie 27

p. 64 Am ajuns la Tîrgovişte în ziua de 27 aprilie [1613]. Acolo am fost primiţi cu foarte mare cinste, cu toate că voievodul Radu[2] nu era deloc sincer faţă de Gabriel Báthory[3]; mulţi boieri din cei mari au venit cu toată curtea în întîmpinarea noastră şi ne-au condus, cu multă cinste, la locuinţa unde am fost ospătaţi cu îndestulare din grija voievodului. A doua zi, împreună cu domnul Balassy[4] am fost conduşi cu mare cinste, pe cai aleşi, la curte, unde l-am întîlnit pe voievod. A treia zi am fost ospătaţi

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul maghiar publicat în St. Szamota I, *Régi magyar utazok Europaban*, Becicherecul Mare, 1892, pp. 277—278, confruntat cu ediţia lui Kócziany László, *Borsos Tamás*, *Vásárhelytől a Fényes Portáig*, Bucureşti, 1968, p. 64.

[2] Radu Mihnea în a treia sa domnie (1611—1616).

[3] Gabriel Báthory, principele Transilvaniei, 1608—1613.

[4] Francisc Balassy era şeful soliei.

în palatul lui, care se afla în apropierea Ialomiței; eu m-am îmbătat atît de tare, încît abia am ajuns la gazdă, casa unui român, și am avut ce vărsa.

Tîrgoviștea este așezată într-un loc foarte frumos deschis; pe lîngă ea curge un rîu frumos, pe care ei îl numesc Ialomița. La marginea dinspre miază-zi se întind vii foarte frumoase, care produc vinuri foarte bune. Este //
un oraș deschis, foarte mare; are foarte multe case, numai că sînt case de formă p. 65
românească, urîte, cum erau în Ardeal, în vremurile bune, cocinile(!), dar locuiesc în ele mulți negustori bogați.

Am plecat din Tîrgoviște la 1 mai și am ajuns la Nicopole, lîngă Dunăre, la 4 mai ...

[A DOUA CĂLĂTORIE PRIN ȚARA ROMÂNEASCĂ][5]

p. 79

Din mila lui Dumnezeu, am plecat a doua oară la Constantinopol în calitate de capuchehaie[6]. <părăsind> în ziua de 25 martie 1618, cu multă amărăciune, casa mea iubită din Tîrgu Mureș.

La 12 aprilie am plecat din Alba-Iulia, și în aceeași zi am sosit în orașul nespus de urît Sebeșul Săsesc.

În 14 am ajuns la Sibiu, și acolo domnii sibieni m-au tratat cu multă cinste.

În 18 am ajuns la Brașov, și acolo domnii brașoveni m-au tratat cu multă cinste și belșug.

Cînd am plecat de acasă am luat cu mine, drept bani de drum, pentru cheltuielile domnului, 35 de florini.

Stăpînul meu[7] mi-a dat, pe cînd mă găseam încă la Făgăraș, 100 de florini, 10 coți de stofă[8], din care am pus să mi se facă o pereche de nădragi, restul l-am lăsat acasă; mi-a mai dat de asemenea două bucăți de karasie[9], pe care le-am dat slugilor mele. Cînd am plecat din Alba-Iulia, mi-a dat măria sa pentru nevoile serviciului 150 de florini.

În Brașov domnii brașoveni, după porunca lui, mi-au dat pentru slujbă
4 cai, // pe care-i cumpăraseră cu 99 de florini; au făcut un tîrg destul de p. 80
prost căci dacă mi-ar fi dat mie în mînă, în bani peșin, cei 99 de florini eu acasă, aș fi putut să cumpăr pe ei șase cai, mai buni.

---

[5] Traducerea s-a făcut după textul maghiar reprodus în ediția lui Kócziany László, *op. cit.*, pp. 79—82.

[6] *Orator Continuus* (= agent permanent).

[7] Adică principele Transilvaniei.

[8] *Granatot.*

[9] *Korasirt* (imitație de stofă englezească *kersey*).

Cu aceşti cai, mi s-a dat din partea măriei sale, o trăsură solidă, lucrată în forma căruţelor ţărăneşti; mi-au dat patru cai, hamuri, pături, traiste <iar>, pentru trăsură lanţ, secure şi chiar vizitiul care mi-a adus trăsura.

Cu mila lui Dumnezeu, am plecat din Braşov în 20 aprilie; în aceeaşi zi am ajuns la Rîşnov[10].

În 21 aprilie, am trecut peste munţii aceia mari şi de nesuferit, peste Piatra Craiului[11] şi am ajuns la Rucăr[12] în Ţara Românească[13].

Acolo domnul Kamuthy[14] a început <să-şi dea pe faţă> marea sa invidie şi mi-a trimis vorbă prin Francisc Jósika[5] să nu mai trimit pe servitorul meu înainte ca să-mi pregătească găzduire şi să nu trimit să mi se aducă alimente la locuinţă, pentru că nu-mi dă voie, căci are el om pentru <pregătirea şi> distribuirea găzduirii şi s-o aştept de la acela; şi de asemenea, alimente ne va trimite el din ce are la locuinţa lui. Auzind aceasta, m-am dus numaidecît la locuinţa lui ca să pregătesc toate acestea din timp şi cu frumosul; dar nici n-a vrut să mă asculte, ci căuta să mă amîne, şi astfel n-am putut să-i spun de ce m-am dus <la el>.

În 23 aprilie am ajuns la Tîrgovişte şi acolo el a sfîrşit treaba începută. În adevăr, a trimis vorbă în taină, să nu se trimită tain din partea domnului[16] la locuinţă, nici mie, nici altuia, ci numai lui, ca el să dea nutreţ <pentru cai> cui voia, la care lucru, nemernicile tîrîturi necredincioase nu ne-au dat nimic <din ce ni se cuvenea>. Aceasta datorită numai invidiei, sgîrceniei şi înfumurării domnului Farkas Kamuthy. Căci mai înainte, ori de cîte ori treceau soli pe acolo, capuchehaile îşi aveau totdeauna rosturile lor deosebite. Dar nici de la locuinţa lui nu mi s-a dat nimic, şi pînă a treia zi am cumpărat toate alimentele pe bani. Într-o zi voievodul ne-a dat un ospăţ bogat într-o grădină foarte frumoasă sub un umbrar de primăvară şi i-a dăruit domnului Kamuthy un cal frumos vînăt, dar celorlalţi nu le-a dat nimic.

În 25 aprilie am plecat din Tîrgovişte, şi atîta am tot căutat conacul, că pînă la urmă ne-am rătăcit de satul unde trebuia să poposim şi foarte tîrziu, aproape de miezul nopţii, am ajuns într-un sat tare sărăcăcios şi pustiu. Şi acolo domnul Kamuthy şi servitorii lui au născocit că diacul Baltazar ar fi luat cu el călăuza, pentru care fapt aproape a păţit-o diacul; abia l-am putut apăra deşi el n-avea nici o vină.

---

[10] *Rozsnýo.*
[11] *Kiralykö.*
[12] *Rukalj.*
[13] *Havasel.*
[14] *Kamuti.* Farkas Kamuthy (de Szentlászló) căpetenia soliei, de familie nobilă ardeleană, a lăsat amintirea unui om cu minte ascuţită, dar rău din fire. A ocupat multă vreme demnitatea de comite de Turda. A fost folosit în diferite misiuni diplomatice la Viena şi Constantinopol.
[15] Făcea parte din solia lui Kamuthy. Altfel necunoscut.
[16] Alexandru Iliaş.

// În 26 aprilie am ajuns la Bucureşti; şi cu toate că şi acolo ne-a spus din nou că ne va da de toate şi să aşteptăm de la el, dar cum nu puteam să-l credem, feciorii <noştri> au avut grijă să aducă un cărucior de fîn; p. 81
pentru care lucru, şi acolo mi-a poruncit numai decît să nu-mi mai las servitorii să mai umble într-o parte şi alta, <ameninţînd> că nu va fi bine. I-am trimis şi eu vorbă că l-am luat <=fînul> pentru că şi eu sînt servitorul stăpînului nostru şi nu rîndaşul domniei sale, şi că şi eu trebuie să trăiesc. Pentru treaba asta m-am dus la el, dar în timp ce mă apropiam, a intrat în grajd, şi n-a vrut să mai iasă ca să nu pot vorbi cu el. În acest timp a trimis în două rînduri poruncă servitorilor mei să încarce din nou fînul în carul din care îl descărcaseră şi să-l ducă la locuinţa lui, căci, dacă nu-l vor duce, va pune să-i bată aşa de zdravăn că vor fi duşi în pătură la locuinţa lor; cu toate acestea nu i-au dat fînul, şi astfel nu s-a ales nimic din asta.

În 27 aprilie am poposit într-un sat pustiu. Acolo, a dat Dumnezeu de am scăpat de sîcîieli; şi cum românii erau dispuşi să ne dea cele necesare pentru hrană, ne-a oprit să primim <ceva>, nu numai pe mine, ci şi pe Ioan Házi[17] şi Ştefan Gerőfi[18]; am rugat pe turcul cu găzduirea să ne facă rost de puţin vin. Acesta s-a dus şi pe cînd umbla <după vin> domnul Kamuthy i-a trimis vorbă, cu mare mînie, lui Ştefan Gerőfi, de ce a luat calul boierului şi a trimis cu el după vin? Ştefan Gerőfi însuşi n-avea nici un amestec în treaba asta. Atunci aflînd aceasta a trimis vorbă lui Ioan Házi că de ce a trimis fără ştirea lui pe turc după vin, doar nu el este solul principal; <dacă nu-i mulţumit, n-are decît> să caute de acum înainte să fie el solul principal. (În acest timp gazda, ce-i drept, a adus la prînz un ciubăr mare de vin, dar <domnul Kamuthy> nici unuia dintre noi nu i-a dat nici o picătură din el, ci l-a împărţit slugilor şi vizitiilor săi). Din această cauză şi aceia[19] au fost foarte supăraţi.

Între timp a venit vremea cinii; dintre noi pe niciunul nu l-a poftit la masă, decît doar pe domnul Ştefan Osztroi[20]. În acest timp turcul care era gazdă, a adus un ciubăr mare de vin, dar noi nu l-am primit, ci l-am trimis domnului Kamuthy; el însă ni l-a trimis din nou înapoi, iar noi, foarte frumos, am împărţit vinul <între noi> şi l-am băut — am dat, totodată din el, şi slugilor şi vizitiilor lui.

În 28 am ajuns la Giurgiu, lîngă Dunăre, şi acolo nici n-am poposit, ci p. 82
avînd vase destule, am trecut Dunărea şi am poposit la Rusciuc.

---

[17] Necunoscut.

[18] Descendent al uneia dintre cele mai vechi familii ardelene (stinsă în secolul al XVIII-lea), altfel puţin cunoscut.

[19] Adică Ioán Házi şi Ştefan Gerőfi.

[20] Dintr-o familie nobilă din comitatul Hunedoara — altfel necunoscut.

CHARLES DE JOPPECOURT

(sfîrşitul secolului al XVI-lea — după 1620)

*

Charles de Joppecourt era un gentilom francez din Lorena, militar de meserie, ajuns să servească tocmai în Polonia, de unde a venit în Moldova împreună cu „principii poloni", adică cu M. Wisniowiecki, soţul Chiajnei (Regina) Movilă şi cu Samuel Korecki, viitorul soţ al Ecaterinei Movilă, porniţi împreună să instaleze în domnie pe tînărul pretendent Alexandru Movilă. Oastea strînsă de ei în mare zor cuprindea poloni, cazaci, tătari, moldoveni, şi pînă şi un corp de 60 de gentilomi francezi, comandaţi de Montespin, care nu a pregetat la ananghie să primească a sluji lui Ştefan Tomşa al II-lea, rivalul şi duşmanul tînărului Alexandru. Nu ştim dacă Joppecourt făcea parte din acest corp sau depindea direct de „principii poloni", cum pare să afirme titlul memoriului său tipărit. Deşi el îşi începe expunerea de la moartea lui Ieremia Movilă (1606) — datată greşit de el ca fiind din 1608, iar cea lui Simion din 1611 (!) — şi schiţează în treacăt şi încercarea lui Constantin Movilă de a obţine şi a ţine domnia Moldovei, (1608—1611), totuşi rezultă din întreaga sa povestire că el nu a fost de faţă la evenimentele petrecute în prima fază a războiului movilesc, pe care le-a aflat, fără îndoială, de la boierii fugiţi din Moldova

în Polonia, la doamna lui Ieremia, care pregătea expediţia din toamna anului 1615. Autorul stăruie mai mult asupra descrierii luptelor. Alături de unele clişee foarte frecvente în rapoartele polone, constînd din exagerarea cifrelor, fie ale luptătorilor angajaţi în luptă, fie ale pierderilor suferite, şi alături de vădirea unor prejudecăţi poate adoptate de la mercenarii sau nobilii poloni, sau chiar concepute personal, cu privire la slabele aptitudini ostăşeşti ale ţăranilor, surprindem unele mărturisiri sincere, referitoare la spiritul care domnea în sînul oastei de aventurieri şi mercenari, care au pustiit fără milă locurile pe unde au trecut. Asistăm la excesele de la Bîrlad şi de la Buzău, incendiate fără motiv, la luarea în robie a românilor (!), la uciderea sălbatică a nenorociţilor moldoveni care fuseseră tîrîţi in luptă de Ştefan Tomşa şi care se predau polonilor lui Alexandru Movilă, dar care au fost totuşi crunt măcelăriţi. Se poate urmări lăcomia de bani a mercenarilor, pretenţiile lor la jaf socotit un drept al lor, plecarea intempestivă a polcurilor de şoc, (ceea ce explică poate şi gestul lui Bucioc), în sfîrşit se poate citi între rînduri predarea de către proprii ostaşi năimiţi de Movileşti a stăpînului lor, împreună cu toţi ai săi. Unele dintre acestea sînt dezaprobate categoric de autor, dar altele sînt învăluite în argumente şi justificări. Figurile principale ale povestirii sînt cele ale principilor poloni Wisniowiecki şi Korecki.

Primul e pomenit cu laudă, dar se arată că el lasă acţiunea pe seama lui Korecki. El se impune atenţiei mai ales prin bănuiala de otrăvire care i-a însoţit moartea şi prin rafinamentul sălbatic cu care a fost ucis presupusul său otrăvitor. Celălalt ocupă peste tot primul loc, pînă la căderea sa în captivitatea turcilor. Despre aventurile ulterioare în Turcia ale acestuia care căzut prizonier în 1616, a reuşit să fugă din Constantinopol în anul următor, este vorba în partea a doua a povestirii, care însă nu mai datoreşte decît foarte puţin informaţiilor lui Joppecourt, şi foarte mult romanţării prezentatorului acestui text, Baret. Probabil că, şi aici, sîmburele de informaţie reală despre evaziunea lui Korecki de la Yedikule, (din care s-a plămădit apoi un întreg roman), îi aparţine tot lui Joppecourt. Dar nu se poate şti dacă el însuşi a fost cumva la Constantinopol sau a aflat ulterior amănuntele acelei evaziuni — poate chiar de la Korecki — care s-a întors prin Italia, purtat în triumf peste tot, primit de papă şi de principii din Italia, sărbătorit şi preamărit de toţi, S-ar putea ca vîlva stîrnită de această reuşită să-l fi îndemnat pe Baret să exploateze în felul său memoriile lui Joppecourt, precum şi alte crîmpeie de informaţii privind participarea la evaziune a unui membru al ambasadei şi arestarea drept represalii a ambasadorului francez însuşi silit să-şi răscumpere servitorii pe bani grei (vezi biografia lui Harlay). Dar aceste ecouri din urmă puteau fi prinse în zbor şi la Paris, în preajma curţii unde aventura neplăcută a ambasadorului Harlay de Sancy a trebuit să inspire multe comentarii. Nu se ştie cînd anume a predat Joppecourt manuscrisul său lui Baret spre stilizare şi publicare. Cum însă acel ms. cuprindea povestirea unor evenimente din anii 1608—1619 înseamnă că memoriul nu a putut fi predat mai înainte de această ultimă dată. Ea se potriveşte destul de bine cu cea a publicării acelui text în 1620, sub titlul: *Histoire sommaire des choses plus mémorables advenues aux derniers troubles de Moldavie. Où sont décrites plusiers batailles gagnées tant par les Princes Polonois, que par les Turcs, et Tartares: Ensemble l'évasion admirable du Prince Correcki des Tours noires du grand Turc, par l'invention et assistance d'un Parisien. Composée par M.J.B.A. en P. sur les mémoires de Charles de Joppecourt Gentilhomme Lor-*

rain, qui portait les armes durant ces troubles à la suite des Princes Polonois. A Paris, chez Toussainct du Bray, MDCXX, in 8°. Cartea este dedicată contelui Chombert. Ea e precedată şi de cîteva poezii, dintre care una intitulată: *De Moldavia, variis tumultibus, iactata*, însoţită şi de o versiune franceză. Foarte curînd după aceea Joppecourt însoţeşte (în 1620) ambasada ducelui de Angoulême. Este poate vorba de ambasada trimisă de tînărul Ludovic al XIII-lea la Moscova, în 1620. Nu avem alte informaţii despre el. Nu i se cunosc nici măcar anii vieţii. Textul ediţiei lui Baret a fost reprodus de Al. Papiu Ilarian însoţindu-l de o introducere asupra lui Joppecourt şi Baret şi de o traducere românească în *Tesauru de monumente istorice pentru România*, vol. II, Bucureşti, 1863, pp. 5—136.

Titlul în introducerea românească, redat în ortografia originală, e: *Istoria pre scurtu a celoru mai memorabile lucrări întîmplate în turburările din urmă ale Moldovei, unde sînt descrise mai multe bătălii cîştigate atîtu de principii poloni, cîtu şi de turci şi tătari, precum şi minunata scăpare a principelui Corecki din turnurile, negre ale sultanului, prin născocirea şi ajutorulu unui Parisianu.* Compusă de D.I.B.A. în P. după memoriile lui Carlu de Joppecourt nobilu din Lotaringia, care se luptă în cursul acestoru turburări pre lîngă principii poloni. Paris, la Toussainct du Bray, MDCXX. (Observăm că redarea termenului de *gentilhomme* prin nobil, cu o accepţie foarte largă în vorbirea curentă, poate da naştere la unele confuzii.)

Această descriere — în care Baret afirmă că prezintă desfăşurarea evenimentelor întocmai cum le-a găsit în manuscris, el răspunzînd numai de stil şi compoziţie — este de neînlocuit pentru epoca Movileştilor şi completează descrierea dată despre aceeaşi epocă de Matei al Mirelor. Pe cînd acesta îşi arăta simpatia pentru partida care sprijinea pe Tomşa, omul turcilor, Joppecourt prezintă situaţia din punctul de vedere al partidei care sprijină pe Movileşti împotriva turcilor.

În prima jumătate a cărţii se dă o descriere, pe scurt, a ţării, arătîndu-se bogăţiile ei, obiceiurile şi, pe larg, luptele la care a participat Joppecourt. Partea a doua nu mai prezintă nici un interes, pentru istoric. Se datoreşte, desigur, în cea mai mare parte lui Baret, care pe temeiul cîtorva date din manuscrisul lui Joppecourt înşiră, sub formă de roman, întîmplările prin care au trecut prinţul Korecki şi soţia sa, fiica lui Ieremia Movilă, căzuţi prizonieri la turci şi tătari.

Relaţia lui Joppecourt concordă, în bună măsură, şi cu ştirile reproduse de Miron Costin, după izvoarele consultate de el cîteva decenii după evenimentele evocate. Din această cauză apar la cronicarul moldovean unele suprapuneri şi confuzii. El nu ştie că Alexandru nu a fost capturat odată cu Constantin Movilă în 1612, după înfrîngerea de la Cornul lui Sas, ci în 1616, după zădărnicirea propriei sale expediţii sau, mai bine zis, cea a „principilor poloni", cînd a fost predat turcilor chiar de mercenarii tocmiţi de el ca să-i recîştige domnia, Miron Costin îl confundă cu ultimul frate, Bogdan, robit şi el de turci odată cu Doamna Elisabeta. Iar despre Korecki crede că era ginerele Doamnei încă înainte de pornirea expediţiei din 1615—1616. De aceea nu va fi vorba aici de o confirmare în amănunt a spuselor lui Joppecourt, pe baza ştirilor cronicarului, ci invers, de o completare a cronicii cu ştirile aduse de acest martor direct şi participant la evenimente, cel puţin în cursul expediţiei lui Alexandru Movilă. Miron Costin nu a cunoscut *Scurta istorie*, publicată de Baret în 1620, după cum reiese

din erorile semnalate, precum şi din tăcerea păstrată de el asupra unei scene atît de senzaţionale ca aceea a supliciului sălbatic al preotului moldovean acuzat a fi otrăvit pe Wisniowiecki la împărtăşanie. Apar şi la Joppecourt erori, fie cu privire la evenimentele înseşi din perioada 1606—1615, fie la datarea greşită a celor din 1615—1616. Este evident că el nu are calitatea de martor ocular decît pentru această perioadă din urmă. Are însă informaţii de mîna întîi de la boierii fugiţi din Moldova de urgia lui Ştefan Tomşa şi raliaţi Movileştilor. Un alt grup de informaţii indirecte, dar valabile priveşte lupta din 1611 dintre Ştefan Tomşa şi Constantin Movilă. Ele au putut proveni şi de la Ştefan Potocki, prins atunci şi eliberat din robia turcească în vara anului 1616. Joppecourt, retras în Polonia după insuccesul expediţiei din Moldova, a putut să afle atunci amănuntele campaniei din 1611. Pentru Joppecourt acest an constituie o limită. Evenimentele anterioare sînt ca şi inexistente. Simion ar fi murit în 1611 (!), iar despre fiii lui nici nu se pomeneşte, şi deci nici despre luptele dintre Movileşti.

Din textul lui Joppecourt-Baret, am căutat să redăm numai informaţiile care au alcătuit memoriul iniţial, înlăturînd literatura editorului din 1620.

De această lucrare s-au ocupat Sadi Ionescu în *Bibliografia călătorilor străini*, pp. 110—115 şi N. Iorga în *Istoria Românilor prin călători*, Bucureşti, 1928, I, pp. 275—280, precum şi în *Istoria Românilor*, vol. V, 1937, p. 402 şi urm., după ce l-a folosit şi în comunicarea sa la Academie, în 1909, *„Doamna" lui Ieremia Vodă* (vezi „An. Acad. Rom.". Mem. secţ. ist., seria a II-a t. XXXII, 1909—1910 pp. 1019—1078). În notele textului prezentat aici au fost puse la contribuţie unele lucrări referitoare la luptele Movileştilor, citate de noi în subsolul textului, fără însă a fi vorba în mod special de textul lui Baret-Joppecourt. Face excepţie lucrarea lui N. Bejenaru: *Ştefan Tomşa II şi rivalitatea turco-polonă pentru Moldova*, Iaşi, 1926, care urmează pas cu pas textul francez, aducînd unele corectări de datare, dar fără a discuta critic însuşi textul.

p. 15

ISTORIA SCURTĂ ŞI ADEVĂRATĂ A UNOR LUCRURI VREDNICE DE AMINTIRE, ÎNTÎMPLATE ÎN RECENTELE TULBURĂRI DIN MOLDOVA[1]

Capitolul I. Cuprinzînd situaţia şi hotarele Moldovei şi felul în care a fost guvernată această ţară, atît în trecut, cît şi de cînd este supusă stăpînirii turceşti, spre a înlesni înţelegerea istoriei ce urmează

Moldova se mărgineşte la răsărit cu Pontul Euxin, numit cu alt nume Marea cea Mare[2] sau Neagră, la apus se mărgineşte cu Transilvania şi cu munţii Carpaţi[3], la miază-zi este despărţită de Ţara Românească[4] prin rîul

[1] Traducerea s-a făcut după textul francez reprodus de Al. Papiu Ilarian, în *Tezauru de monumente istorice*, II, p. 15 şi urm., ţinînd seama şi de versiunea acestuia. În exemplele care urmează s-a renunţat la titlurile şi subtitlurile capitolelor, făcîndu-se excepţie numai la capitolul I, unde ele aduc unele lămuriri necesare.

[2] *Mer Majeur.*

[3] *Monts Carpetens.*

[4] *La Valachie.*

Siret[5], iar la miază-noapte Moldova este despărţită de Podolia prin rîul Nistru[6]. Toată această ţară se întinde ca la 120 de leghe franceze[7] în lungime şi 110 în lăţime. Mai este un rîu care se cheamă Prut[8] şi care împarte ţara în două părţi aproape egale, dintre care, partea care se întinde spre miază-noapte se numeşte Moldova de sus, iar cea de miază-zi este numită Moldova de jos. Aceste două părţi sînt ca două provincii, în fruntea cărora domnul are obiceiul de a pune doi guvernatori deosebiţi, care se numesc în limba ţării, vornici[9]. Cel mai de seamă oraş din principat, în care domnul sau voievodul // îşi ţine de obicei curtea se numeşte Iaşi[10], care se află la o depărtare de o jumătate de leghe de rîul Prut. Nu este înconjurat cu nici un fel de ziduri, cum nu sînt nici celelalte oraşe şi sate ale ţării, astfel încît cine e stăpînul cîmpiei poate după bunul său plac, să dispună de toată ţara. p. 16

Reşedinţa mitropolitului ortodox[11]. În acest oraş îşi are reşedinţa mitropolitul ortodox a cărui religie şi credinţă nu se deosebeşte prea mult de <religia> romano-catolică, afară doar de unele ceremonii, precum şi prin aceea că el nu recunoaşte ca mai mare al său pe sfîntul nostru părinte, papa, ci pe patriarhul de la Constantinopol. Religia catolică e liberă în Moldova; aşa se explică faptul că cei de religia ortodoxă nu sînt deloc împotriva religiei catolice şi nu-i împiedică exerciţiul în Moldova, dat fiind că în oraşul Cotnari[12] este un episcop[13] şi <sînt> călugări din ordinul sfîntului Francisc care administrează tainele bisericeşti în lipsă de alţi preoţi.

Fertilitatea în grîu[14] *a cîmpiilor.* Cîmpiile Moldovei sînt foarte mănoase şi în multe locuri udate de frumoase izvoare şi rîuri care le fac foarte roditoare în grîu, secară orz, ovăz, mei şi fîn; datorită acestora locuitorii de la şes cresc un număr de vite de tot felul şi chiar bivoli, de care se slujesc în loc de boi sau cai la cultura pămîntului.

Bivolii cu care se fac munci. De ce a fost pus bivolul[15] *în stema ţării. Dealuri bogate în vinuri.* Aceasta este de bună seamă cauza pentru care în stema ţării se află un cap de bivol purtînd coroană, aşa precum în ve-

---

[5] *Sirette.*
[6] *Niestre.*
[7] Veche măsură: 4 444 km.
[8] *La Proute.*
[9] *Vuornices.*
[10] *Yas.*
[11] Subtitlurile apar în text sub formă de note marginale.
[12] *Codnard.*
[13] Episcopul catolic şedea la Bacău şi nu la Cotnari.
[14] *bled, froment.*
[15] Confuzie între bivol şi bour.

chime egiptenii și-au ales boul Apis pe care-l venerau pentru folosul ce li-l aducea. Se mai văd în această țară multe dealuri foarte plăcute și atît de bogate în vinuri încît nu este îndestulată numai Moldova ci se mai transportă și în Podolia și în alte țări vecine.

Vin care arde. Nu pot lăsa fără să amintesc că aproape de orașul Vaslui, care este așezat în Moldova de sus, au un fel de vin care se aprinde întocmai ca rachiul cel bun; cauza este, după părerea mea, că în aceste părți se găsesc cîteva vine de pămînt îmbibate cu pucioasă; și cu toate acestea locuitorii țării îl folosesc fără nici o grijă ca pe oricare altul, fără ca din pricina aceasta sănătatea lor să sufere. La moldoveni se observă cu deosebire trei feluri de tagme și anume: boierii, care sînt nobili, umblă înarmați și
p. 17 locuiesc de obicei la țară; ceilalți sînt // ori plugari, ori negustori. Cît despre preoți, aceștia sînt foarte puțini, iar dregători anume pentru împărțirea dreptății nu sînt deloc.

Nu sînt procese[16] căci ei au acest obicei vrednic de laudă de a aplana neînțelegerile dintre ei prin intervenția prietenilor lor sau prin judecata voievodului, pe care-l ascultă ca pe un oracol. Acest lucru face ca poporul să fi fost foarte fericit și liniștit, înainte de recentele tulburări.

Cîrmuirea din trecut a Moldovei: cui îi aparținea?

În ceea ce privește cîrmuirea, Moldova înainte de a fi supusă dominației sultanului, era cîrmuită în pace de un duce sau principe *care se chema boier, astăzi voievod*[17], ceea ce înseamnă guvernator sau baliv și era ales dintre boieri. Datorită strînsei alianțe pe care o aveau cu regele Poloniei, moldovenii se puteau împotrivi dușmanilor de toate felurile[18]. Dar de cînd balaurul cel nesățios și dușman neîmpăcat al creștinătății și-a întins ghiarele și domnia asupra lor, el le-a dat un domn după bunul său plac, mai bine zis, după placul pașalelor sale lacome, care de obicei se lasă cîștigate de darurile enorme ale celor care aspiră la domnia acestui principat; de aici au provenit mai ales tulburările din urmă din Moldova, care vor fi descrise mai jos.

---

[16] Autorul se referă la genul de procese din Franța, cu o procedură formalistă, cu dosare nesfîrșite și amînări peste amînări. De aceea nu consideră că pricinile judecate de voievod ar fi procese.

[17] Corect ar fi: *care se chema voievod* ...

[18] Amîndouă afirmațiile din această frază trădează o necunoaștere a trecutului Moldovei. Autorul se referă, probabil, aici la sprijinul pe care l-a avut Ieremia Movilă din partea Poloniei, nu atît din a regelui, cît a lui Zamoyski. Și acest sprijin nu a fost dat împotriva turcilor, ci doar în limitele admise de aceștia. În orice caz, acesta era punctul de vedere al polonilor adoptat și de Joppecourt.

Capitolul II

Vom începe deci această istorie de la moartea lui Ieremia Movilă, întîmplată în anul 1608[19], spre marea întristare a tuturor moldovenilor, pe care îi cîrmuise în pace şi întru mulţumirea tuturora, timp de 14 ani. El lăsă trei copii de parte bărbătească; cel mai mare se chema Constantin, al doilea Alexandru // şi cel mai mic Bogdan, toţi trei încă în vîrstă foarte p. 18
crudă, căci cel mai mare nu împlinise decît opt sau nouă ani[20]. Mai avea şi trei fete[21], dintre care pe cea mai mare o măritase înainte de a-şi da el sfîrşitul, după prea nobilul Potocki, pe a doua după principele Wisniowiecki, iar cea mai tînără, cu numele Alecsandrina[22] a rămas sub paza şi epitropia mamei sale, doamna[23], care a dat-o apoi în căsătorie principelui Korecki, toţi trei poloni şi bărbaţi viteji. Aşa dar domnul Ieremia, lovit de boala care i-a pricinuit apoi şi moartea şi pierzînd orice nădejde de a mai scăpa, a rugat pe principele Simion, fratele său, să ia în mînă conducerea ţării, pînă cînd Constantin, fiul său cel mai mare, va ajunge la o vîrstă potrivită pentru a cîrmui el însuşi ţara şi a se menţine <în scaun>. Simion a primit bucuros şi a obţinut încuviinţarea sultanului care era <pe atunci> Ahmed[24]. Astfel a cîrmuit fără nici o piedică pînă în anul 1611, cînd a trecut din această viaţă în cea veşnică[25].

Capitolul III

După moartea domnului Simion, tînărul domn Constantin[26] nepotul său, fiind lipsit de sfat bun, se lăsă, cu uşurinţă, încredinţat de doamna maică-sa, că ar putea prelua fără teamă domnia Moldovei, fără a mai aş-

---

[19] De fapt, în 1606, 30 iunie — Datele la Joppecourt sînt în general greşite, fiind reconstituite din memorie.

[20] Cf. *Hurmuzaki*, IV, 2, p. 289, doc. CCLXXX.

[21] Ieremia a avut cinci fete, cea din urmă, Zamfira, a murit de mică, la 7 martie 1596. Celelalte patru Chiajna-Regina, Maria, Ana şi Ecaterina au fost căsătorite cu următorii nobili: Regina cu ducele rutean Mihail Korybut Wisniowiecki, Maria cu Ştefan Potocki şi apoi cu Nicolae Firley, Ecaterina cu Samuel Korecki şi Ana succesiv cu Max. Pszerebski, Ion Sz. Czernowski, Vlad Mikowski şi Stanislau Potocki. Pe fresca ctitorilor de la Suceviţa pot fi citite numele lor: Maria Ecaterina...

[22] Numele ei era în realitate Ecaterina (vezi fresca de la Suceviţa) şi nu Alexandrina.

[23] Elisabeta Movilă.

[24] Ahmed I (1603—1617).

[25] Moare la 24 septembrie 1607.

[26] Constantin domneşte, de fapt, din dec. 1607, cînd a ocupat tronul după lupta cu Mihail Movilă, fiul lui Simion, care, refugiat în Ţara Românească, a murit în 1608.

tepta întărirea de la sultan, făcîndu-l să creadă că nici nu era nevoie de aceasta, deoarece voievodul Simion nu cîrmuise decît ca epitrop[27] al nepo-
p. 19 tului său și că lucrul acesta fusese // încuviințat de sultanul care domnea atunci[28]. Dar dacă totuși ar fi fost mai bine sfătuit, Constantin n-ar fi întîrziat de a trimite la sultan pentru a cere întărirea <în domnie> dîndu-i obișnuitele declarații de supunere și recunoaștere.

În acest timp, un anume Ștefan[29], care se afla atunci la Constantinopol[30], și care prin bani și alte meșteșuguri își cîștigase de mult bunăvoința unuia din viziri, anume a eunucului Mehmed Georgianul[31], care era atunci caimacam, precum și a cîtorva pașale, a știut să se folosească de aceste greșeli despre care a fost înștiințat, după cum era firesc, și dîndu-se în chip mincinos, drept fiul unui domn ce răposase, <anume> Aron[32], care fusese voievod al Moldovei înainte de răposatul domn Ieremia, izbuti prin intrigile sale să fie admis la domnie de către sultan. Și cînd el i-a făcut cunoscut prin <mijlocirea> vizirului, că Constantin avusese îndrăzneala să se instaleze în domnie cu de la sine putere și că nu vrea nici de cum să recunoască pe sultan ca suveran al său și nici să-i plătească tributul anual care era de 40 000 de țechini[33], el <sultanul> porunci lui Husein Aga care înseamnă general de armată, să plece fără întîrziere în Moldova, cu mari forțe armate spre a instala pe Ștefan și a-l proclama voievod împotriva tuturor acelora care ar voi să se împotrivească[34]. Potrivit cu acest ordin <Husein> Aga și Ștefan au plecat din Constantinopol cu o armată de 20 000 de oameni, turci, români[35] și tătari și 12 tunuri, fără a-și destănui gîndul, pentru a nu da lui Constantin timpul de a chema ajutoare și de a fi cu ochii în patru[36]. Așadar principele Constantin neavînd cunoștință despre plecarea lui Husein-

---

[27] Dacă Simion ar fi murit în 1611 (!) înlocuirea lui Constantin în toamnă ar fi putut părea efectul neglijenții acestuia. Dar recunoscut în ian. 1608 el s-a aliat în febr. 1611 cu imperialii și cu Radu Șerban contra lui G. Báthory.

[28] Tot Ahmed I.

[29] Viitorul Ștefan Tomșa al II-lea (1611—1615; 1621—1623). Pentru trecutul său de aventurier, vezi N. Iorga, *Istoria României*, V, p. 394, unde este amintită și declarația lui Miron Costin cu privire la locul său de baștină din ținutul Putnei.

[30] El era „la Poartă pre trebile țării pe lîngă capichehăi" (Miron Costin).

[31] Giirdji Mehmed-pașa.

[32] Confuzie a autorului între predecesorul aproape imediat al lui Ieremia și Ștefan Tomșa I (1563—1564), al cărui fiu se pretindea acest Ștefan. Vezi lămuririle în documentatul studiu al lui Ștefan Gorovei, *Contribuții la genealogia familiei domnitoare Tomșa*, în „Revista arhivelor", serie nouă, XLIII, 1971, vol. XXXIII, nr. 3, p. 375.

[33] *Sequins*. La fel și la Miron Costin, *op. cit.*, p. 58.

[34] Constantin Movilă fusese recunoscut de sultan. La 6 ianuarie 1608 se intitula „Domn ereditar și ales din mila lui Dumnezeu și a măriei sale împăratului turcesc... N. Iorga, *Istoria Românilor*, V, p. 386 unde se trimite la *Studii și documente*, IV, p. LXXIII, n. 1.

[35] *Vallacqs*.

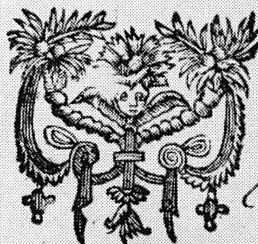
[36] Ștefan Tomșa a venit în Moldova în decembrie 1611, *Hurmuzaki*, IV, 2, pp. 330—31.

HISTOIRE

SOMMAIRE DES CHOSES PLVS MEMORABLES ADVENVES aux derniers troubles de Moldauie.

Où sont descrites plusieurs batailles gaignées tant par les Princes Polonois, que par les Turcs, & Tartares : Ensemble l'euasion admirable du Prince Correcky des Tours noires du grand Turc, par l'inuention & assistance d'vn Parisien.

Composée par M.I.B.A. en P. sur les memoires de Charles de Ioppecourt Gentil-homme Lorrain, qui portoit les armes durant ces troubles a la suitte des Princes Polonois.

Cesar Bolliac

50.

A PARIS,
Chez TOVSSAINCT DV BRAY, ruë S. Iacques, aux Epics-meurs : Et en sa boutique au Palais en la gallerie des prisonniers.

M. DC. XX.

Auec Priuilege du Roy.

Foaia de titlu a lucrării lui Charles Joppecourt

Radu Vodă Mihnea și Alexandru Vodă Cuconul (desene de C. Lecca la 1864 după frescele — azi dispărute — de la mănăstirea Radu Vodă din București) (reprodus în vol. *București de odinioară*, Buc. 1959).

Roxandra doamna şi Alexandru vodă Cuconul (idem)

Lupte între turci și poloni la 1620 (după Borsos Tamás, *Vásárhelytől a Fényes Portáig*, Buc. 1968, p. 272)

Gaşpar Graţiani domnul Moldovei (după N. Iorga, *Domnii români după portrete şi fresce contemporane*, Sibiu 1930)

Regele Sigismund al III-lea al Poloniei (gravură de Giacomo Lauro din 1609) (Acad. R.S.R. stampe, GS I/Lauro, G-1)

Osman al II-lea sulıanul Turciei (gravură de Lucas Kilian la 1622) (Acad. R.S.R., stampe)

Portretul hatmanului Stanislav Zolkiewski *(desen)*

aga şi a armatei sale trimisă pentru a-l alunga, decît atunci cînd se aflau la trei sau patru zile <depărtare> de Iaşi, tot ce a putut face a fost să adune vreo 10 000 de oameni, pedeştri şi călări, cu care hotărî după sfatul lui Potocki[37] să se apere. Totuşi ar fi fost cu mult mai bine pentru el dacă şi-ar fi domolit însufleţirea prin prudenţă şi s-ar fi retras în Polonia, pînă cînd armata turcească ar fi plecat <din ţară>. Căci el dacă s-a pripit nu i-a mers bine ....

Capitolul IV p. 20

Acest tînăr domn, prea dornic de a-şi arăta vitejia şi a dovedi duşmanilor săi că nu se temea de ei, deşi forţele lor le întreceau pe ale lui, le-a ieşit înainte pînă la malul Prutului şi şi-a aşezat tabăra într-un loc anume pe unde ştia că trebuiau să treacă; el se înarmase cu şase tunuri de mărime mijlocie pe care le-a aşezat pe o movilă care se afla acolo, parcă anume potrivită pentru a pricinui pierderi încă de la început duşmanilor. După aceea a trimis în grabă o trupă de 500 de călăreţi uşor înarmaţi spre a recunoaşte pe inamic; fiind însă descoperiţi, ei au fost fugăriţi de o ceată de 1000 de tătari ce ieşiseră să-şi încerce norocul şi care i-au silit pe oamenii lui Constantin să se retragă în grabă, văzînd că lupta <dintre ei> nu era egală.

[Urmează somaţia lui Husein către Constantin de a părăsi Iaşii pentru a putea fi înscăunat Ştefan, şi răspunsul lui Constantin arătînd drepturile sale la domnie şi făgăduiala de a plăti mai departe tributul obişnuit, de care Husein, cîştigat de Ştefan, nu ţine seama.]

Capitolul V

... De cu seară Hussein Aga a pus de a vestit pe toţi comandanţii p. 21
şi căpitanii oastei sale să fie gata de plecare a doua zi în zorii zilei, pentru a se pregăti de luptă, ceea ce s-a şi făcut. Oastea sa a fost rînduită de luptă pe o cîmpie întinsă, în imediata apropiere a rîului Prut[38] în faţa armatei lui Constantin şi atît de aproape de ea încît şi unii şi alţii puteau fi ajunşi de bătaia tunului.

---

[37] Ştefan Potocki, voievodul de Braclav, soţul Mariei Movilă, a căzut atunci prizonier şi a stat închis la Cele Şapte turnuri patru ani, pînă în iulie 1616. În august era adus în locul său cumnatul lui, Samuel Korecki!

[38] La Cornul lui Sas, lîngă Ştefăneşti (19 iunie 1612) vezi şi *Hurmuzaki*, IV, 2, pp. 335—338, doc. CCCLI şi CCCLIV—V, Supliment I, 1, nr. 231, pp. 149—150; Miron Costin, p. 59.

Constantin a încredințat toată rînduirea armatei sale lui Potocki, care și-a împărțit toată cavaleria în trei corpuri și a pus în frunte corpul cazacilor, care sînt foarte războinici și deprinși să se lupte cu turcii și tătarii, aceasta fiind îndeletnicirea lor de căpetenie. Puțin mai înapoi a așezat pe boierii moldoveni, care erau cam 2 500: iar al treilea corp era <alcătuit> din 2 000 de lăncieri poloni și de alte neamuri, iar infanteria a fost lăsată să apere tunurile și a fost dispusă în jurul lor într-o mică întăritură care fusese făcută cu o zi mai înainte.

Cavaleria turcească era împărțită în mai multe escadroane, iar întreaga armată a fost așezată în semilună; la aripa[39] dreaptă au fost așezați
p. 22 tătarii, la cea stîngă muntenii[40] // și cîțiva moldoveni. Iar turcii, după obiceiul lor și-au păstrat pe seama lor ariergarda sau centrul semilunei. Infanteria, care era între 9 000 și 10 000 de oameni, a fost și ea așezată de jur împrejurul artileriei. După ce amîndouă armatele s-au salutat cu cîteva salve de tun trase de o parte și de alta, Potocki și-a dat seama că ai săi începeau să se cam cutremure de puterea cea mare a artileriei inamice[41]. Aceasta l-a îndemnat să ordone corpului cazacilor să atace pe tătari[42], care se găseau la capătul drept al acelei semilune, și care și porniseră înainte în dezordine, nefiind obișnuiți să lupte într-o ordine oarecare, ci în învălmășeală, tot așa ca și cazacii care s-au aruncat asupra lor cu atîta furie și pornire vijelioasă, încît în puțin timp au fost doborîți mai mult de șapte, opt sute de oameni și tătarii ar fi fost tăiați în bucăți, dacă nu le-ar fi alergat de îndată în ajutor, corpul muntenilor[43]. Văzînd aceasta, Potocki a ordonat corpului său de moldoveni să iasă înaintea acestei trupe de ajutor, ceea ce au făcut cu o vitejie de nedescris. Dar chiar atunci a fost trimis din armata turcească un nou escadron de 2 000 de călăreți turci și alte neamuri care au culcat la pămînt ceea ce mai rămăsese din ceata moldovenilor, sleiți acum de puteri după lupta dată de ei împotriva românilor.

[Constantin refuză propunerea lui Potocki de a se salva pe tăcute în timp ce aceștia ar rezista mai departe.]

... Și au pornit amîndoi în același timp, cu ce le mai rămăsese din cavalerie asupra ultimului grup de întărire al dușmanului care lupta încă, și îl distruseră în mare parte, înainte ca alții să le poată veni în ajutor. Văzînd acestea, Husein aga, care nu se așteptase la această desfășurare, a

---

[39] *Corne.*
[40] *Les Wallacqs* (Românii din Țara Românească).
[41] Vezi și Miron Costin, *op. cit.*, încă și mai categoric.
[42] Tătarii nogai veniți împreună cu Cantemir Mîrza. Vezi și N. Iorga, *Istoria Românilor*, V, p. 395 și *Studii și documente*, IV, pp. CI, CII pentru o versiune deosebită. Tătarii lui Cantemir, mîrzacul rebel din Bugeac ar fi luptat alături de polonii lui Potocki, în oastea lui Constantin Movilă.
[43] *Valaqs.*

trimis <la atac> pe Ştefan, care nu s-ar fi oferit de bună voie, fiind mişel din fire — (aşa cum sînt de obicei sufletele crude . . .)

Aceşti principi văzîndu-l pe Ştefan că se apropie cu o trupă proaspătă de peste 2 000 de călăreţi // şi că ei nu mai puteau aştepta nici un ajutor de la ai lor, au fost nevoiţi să se plece forţei şi să se predea duşmanilor lor. p. 23

Prinţul Constantin a rămas în lotul tătarilor, fie că a fost luat prizonier de unii din ei, fie că le-a fost dat de Husein aga pentru ca preţul lui de răscumpărare să le ţină loc de soldă. Ei însă nu s-au ales cu nimic, căci pe cînd îl duceau şi treceau peste Nistru, se spune că el s-a aruncat în apă, gîndind cumva să scape înot sau poate nevoind să supravieţuiască dezastrului[44]. Iar cît despre principele Potocki a fost dus la Constantinopol şi ţinut prizonier în turnurile Mării Negre, <la cele 7 Turnuri> temniţa rezervată prizonierilor de mare însemnătate, unde a stat închis şi păzit cu grije pînă în luna iulie a anului 1617, cînd a fost cerut Sultanului, de către Gaspar Graţiani Croatul[45] care se ocupa pe atunci cu răscumpărarea sclavilor[46].

Capitolul VI

Vestea acestei bătălii pierdute de către Constantin şi prinderea sa, a înspăimîntat atît de tare pe moldoveni şi pe toţi prietenii săi, încît nimeni nu a îndrăznit să se împotrivească puterii sultanului, astfel că Husein aga a putut să-şi îndeplinească însărcinarea sa, proclamînd pe Ştefan voievod domn al Moldovei, în oraşul Iaşi[47]; îşi slobozi apoi o parte din armată, chiar şi pe tătari, iar el s-a înapoiat la Constantinopol, şi voievodul Ştefan abia s-a văzut pus în scaun . . . // şi a şi plănuit să omoare pe cei mai mulţi boieri, precum şi pe cei mai puternici din ţară, atît pentru că au luptat cu Constantin în contra sa, cît şi din cauza neîncrederii neîncetate ce avea faţă de ei, aceştia fiind cei mai în măsură de a pune piedică planurilor sale tiranice . . . p. 24

---

[44] N. Iorga, *Istoria Românilor*, V, p. 395, n. 2.

[45] *Gaspar Grayrani Create* (!) = viitorul domn Gaspar Graţiani.

[46] După cronicarul otoman Kialib Celebi, reprodus de Naima (*Tarik*, ed. a IV-a, Istanbul, 1866, p. 176), el făcea aceasta în chip de negoţ. Vezi şi Wenner von Crailsheim citat de N. Iorga în *Doamna lui Ieremia Vodă*, p. 26, n. 3.

[47] De fapt, Ştefan Tomşa fusese înscăunat încă din 20 noiembrie 1611, cînd Constantin trebui să fugă în Polonia; Ştefan Tomşa era în ţară în decembrie al aceluiaşi an; după aceasta a urmat năvălirea în ţară a lui Constantin, cu ajutoare din Polonia, în iunie 1612 şi dezastrul de la Cornul-lui-Sas. Vezi şi Miron Costin, *op. cit.*, p. 60 şi eventual N. C. Bejenaru, *Ştefan Tomşa al II-lea şi rivalitatea turco—polonă pentru Moldova*, Iaşi, 1926, p. 13 (care nu adaugă nimic la spusa lui Joppecourt).

A început deci cu boierul Botoșan[48], fratele doamnei, văduva lui Ieremia, pe care l-a tras cu neomenie în țeapă împreună cu încă doi boieri de seamă, ca și cum ar fi fost tîlhari învederați, și neajungîndu-i acest măcel dintîi, curînd după aceea a pus să fie ridicați dintr-o dată 75 de boieri cărora le-a tăiat pe loc capul[49], fără să ierte pe nici unul, cu toate stăruințele puse de neamurile lor, învinuindu-i că au uneltit împotriva lui, deși nu avea nici o dovadă.

Aceste cruzimi, departe de a înspăimînta inimile celorlalți boieri, așa cum își închipuise Ștefan, dimpotrivă îi îndîrjiră din ce în ce mai mult, iar cîțiva dintre ei se răsculară pe față în contra lui la începutul[50] anului 1615 și atunci desigur că l-ar fi prins și s-ar fi răzbunat pentru cruzimile lui și ar fi eliberat țara care nu ar fi fost atît de pustiită cum a ajuns mai tîrziu, dacă nu ar fi fost el ajutat de orășenii din Iași[51], pe care i-a rugat să-l ajute în această împrejurare, promițîndu-le scutire de orice dări, dacă ar face-o. În urma acestei făgăduieli, acești nemernici, alegînd mai degrabă cîștigul lor decît mîntuirea și binele obștesc se puseră în slujba tiranului și înarmîndu-se, îl urmară: care pe jos, care călare și se luptară vitejește cu boierii care veniseră să-l atace pe Ștefan în Iași. Dîndu-și seama boierii că dușmanii sînt mai puternici decît ar fi putut bănui, după ce au dat o luptă ușoară s-au retras cum au putut[52], și mulți dintre ei au fost prinși, iar tiranul i-a omorît cu sînge rece, sau i-a tras în țeapă pentru a băga groaza
p. 25 în ceilalți. //

Capitolul VII

Boierii care au scăpat din această înfrîngere, știind prea bine că nu se pot aștepta la nici o milă din partea lui Ștefan care era foarte răzbunător și prin urmare la nici o siguranță în Moldova cît timp va domni el, se hotărîră să meargă la doamna, văduva lui Ieremia, care cînd primise vestea prinderii fiului ei Constantin fugise în Polonia. Această principesă, aflînd din gura boierilor ticăloasa cîrmuire a lui Ștefan și că majoritatea moldo-

---

48 Pătrașcu urednic de Botoșani, cf. N. Iorga, *Studii și documente*, XVI, p. 347.

49 Vezi Miron Costin, pp. 51, 60.

50 În toamna acelui an (N. Iorga, *Istoria Românilor*, V, p. 401).

51 Ștefan Tomșa și-a sprijinit domnia pe mica boierime, orășeni și țărani și nu pe marea boierime. Cronicarii vremii îl arată bun cu sărăcimea și aspru cu boierii, pe care nu-i iartă mai ales pentru jafurile ce făcuseră țării în timpul minorității lui Constantin Movilă. Cf. Matei al Mirelor în *Tesauru de Monumente istorice*, I, p. 338.

52 Lupta s-a dat în marginea Iașilor între fîntîna lui Păcuraru și viile de pe dealuri. (Miron Costin, *op. cit.*, p. 62). Vezi și V. Motogna, *Domnia întîia a lui Ștefan Tomșa, după izvoarele ungurești*, în „Revista istorică", XI, 1925, p. 80.

venilor erau doritori să scuture jugul tiraniei sale şi că în locul lui <Ştefan> ar fi dorit mult să aibă domn pe Alexandru, deoarece îşi aminteau de purtarea bună a tatălui lui, răposatul domn Ieremia; toate acestea, la care se adaugă pofta de a domni în numele fiului ei, au îndemnat-o[53] mai întîi pe ea şi apoi şi pe Alexandru — deşi nu era decît doar de 15—16 ani — să folosească acest prilej. Au împărtăşit aşadar acest plan principelui Wisniowiecki[54] ginerele doamnei şi principelui Korecki[55], doritor încă de atunci să se căsătorească cu fiica cea mai tînără. Aceştia se oferiră foarte bucuroşi să-l însoţească pe principele Alexandru în Moldova şi să se ocupe ei de conducerea armatei. Îndată ce au luat hotărîrea între ei, au pornit toţi să adune ostaşi în toate părţile unde aveau trecere, astfel că în mai puţin de două luni[56] au pus pe picioare şi au adunat 10—12 000 de oameni, atît pedeştri cît şi călăreţi, parte poloni, parte cazaci şi transilvăneni[57]. Aflînd aceasta, voievodul Ştefan adună şi el cît a putut, moldoveni, tătari şi munteni, din care a alcătuit o armată de aproape 20 000 de oameni, pe care a aşezat-o în împrejurimile oraşului Iaşi, unde se hotărî să aştepte neclintit pe principii poloni. // p. 26

Capitolul VIII

Armata principelui Alexandru, care înaintase aproape două leghe de cetatea Cameniţa în Podolia, era ţinută în loc de a trece Nistrul — care desparte Moldova de Podolia — deoarece se temea de cetatea Hotinului, în care se afla o puternică garnizoană de moldoveni cu tunuri, pentru a păzi trecerea peste acel rîu. Dar spre norocul principelui Alexandru, căpitanul

---

[53] În realitate, doamna pregătea încă dinainte expediţia din Moldova. Joppecourt datînd greşit înfrîngerea boierilor (vezi mai sus, n. 50), crede că venirea acestora a determinat pornirea întregii acţiuni. Vezi şi N. Iorga, *Doamna lui Ieremia Vodă* în An. Acad. Rom., Mem. secţ. ist. seria a II-a, XXXII, 1909—1910, p. 20 ş.u.

[54] Mihail Wisniowiecki, staroste de Obruci, soţul Reginei, fiica lui Ieremia Movilă.

[55] Samuel Korecki, viitorul soţ al Ecaterinei, fiica lui Ieremia Movilă, pe care Joppecourt o numeşte Alexandrina, probabil după fratele ei Alexandru.

[56] Exagerare vădită, Wisniowiecki şi Korecki începuseră pregătirile încă din iunie 1615; cf. Hurmuzaki, IV, 1, pp. 350—51, doc. CCCLXXIV—V; *Supliment*, I, 1, pp. 164—165, doc. CCLIV—VI.

[57] Joppecourt nu pomeneşte aici de corpul de francezi comandat de Montespin, menţionat mai departe în cursul povestirii. S-ar părea că el face o deosebire între participanţii gentilomi şi ceilalţi ostaşi cu leafă. Cheltuiala cea mai mare pare să fi fost făcută de Samuel Korecki care, potrivit cu Joppecourt, a jucat şi mai apoi rolul principal în operaţiile militare din Moldova. Aceste năimiri s-au făcut fără sprijinul dregătorilor poloni, conştienţi de riscurile unui nou dezastru ca la Cornul lui Sas. Pentru atitudinea hatmanului St. Zolkiewski, vezi Iuliu Peksa, *Zolkiewski şi expediţia doamnei Elisabeta Movilă în Moldova în anul 1615—1616* în „Revista istorică", XIV, 1928, nr. 1—3, pp. 46—53.

cetății[58] fiind foarte nemulțumit de cruzimile voievodului Ștefan, a trecut din a sa pornire de partea lui Alexandru, împreună cu ostașii săi și i-a adus cheile cetății, pe care a pus-o în întregime în slujba lui, astfel încît armata a trecut ușor în Moldova, și în semn de bucurie, s-au tras cîteva salve de tun . . .

Capitolul IX

Toate aceste pregătiri și dispoziții s-au făcut din luna iunie pînă la 15 octombrie 1616[59], cînd principele Alexandru și-a pornit armata de la Hotin
p. 27 spre a merge la Iași; totuși în această primă zi n-a înaintat decît // patru leghe. Dar cînd au ajuns cam la o jumătate zi de Iași, principele Alexandru a trimis 800 de cazaci, aleși dintr-un număr mai mare, pentru a se duce să recunoască cum arăta armata dușmanului. N-au mers prea departe și s-au întîlnit cu 1 500 de tătari trimiși de Ștefan ca să facă recunoaștere și să dea ceva atacuri împotriva polonilor. Cu toate că acești cazaci erau în număr mult mai mic, totuși văzînd că tătarii erau în dezordine, s-au repezit pe neașteptate asupra lor cu atîta furie, încît pe cei mai mulți i-au înfrînt iar pe ceilalți i-au pus pe fugă; apoi după ce și-au îndeplinit misiunea i-au raportat principelui Alexandru că armata lui Ștefan putea să tot fie de vreo 15 000 de oameni, dar că cei mai mulți erau oameni adunați din țară, care nu erau deprinși ca ei cu meșteșugul războiului și că veneau mai mult de nevoie decît de voia lor, încît nu trebuie să se teamă prea tare de ei . . .

. . . Chiar în aceeași zi s-au înfățișat cîțiva trimiși ai moldovenilor înaintea lui Alexandru fără știrea însă a lui Ștefan, pentru ca să afle de la el care era gîndul lui și să-l roage să se îndure de țara Moldovei, amenințată să fie în curînd secătuită cu totul dacă tulburările și războaiele ar urma mai departe. La acestea principele a răspuns că nu este gîndul lui de a asupri Moldova, ci de a scăpa de tirania lui Ștefan, așa precum, fusese chemat să facă de către un însemnat număr de boieri, care se duseseră să-l caute pînă în Polonia și care îl asiguraseră că aceasta era dorința tuturor moldovenilor . . . Va cîrmui cu aceeași blîndețe ca răposatul domn Ieremia . . .

p. 28 // . . . .Trimișii s-au înapoiat foarte mulțumiți de acest răspuns, pe care vestindu-l pretutindeni, au făcut pe mulți moldoveni să vină să se alăture armatei principelui și să-l ajute în această împrejurare.

În ziua de 9 octombrie, principele Alexandru a mai înaintat cu armata sa cam trei leghe și s-a oprit pe o cîmpie foarte frumoasă unde se găsea și apă bună de băut pentru armata sa . . .

---

58 Pîrcălabul de Hotin Petru.
59 Corect 1615.

Capitolul X

În același timp s-a trimis din nou un detașament de cazaci să recunoască așezarea armatei inamice; și s-a raportat că acea armată se afla în formație de luptă și că avea douăzeci de tunuri ce stăteau gata de a intra în acțiune, fapt care nu l-a scos mult din fire pe principele Alexandru, deoarece cu cîteva zile mai înainte comandantul artileriei lui Ștefan îi trimisese vorbă, asigurîndu-l că în cazul că se va ajunge la luptă, îi va cruța oamenii cît va putea mai mult, dorința lui fiind să-l servească pe principe și de a se răzbuna cu acest prilej pe Ștefan, care tăiase pe un cumnat al său, pe o bănuială neîntemeiată, întrucît era nevinovat ... // p. 29

Voievodul Ștefan voind să recunoască pentru a doua oară armata principelui Alexandru, a trimis 1 200 de tătari și 200—300 de moldoveni. Aceștia fiind zăriți de departe, deoarece se găseau în cîmp deschis, principele a pornit împotriva lor 500 de cazaci și 400 de lăncieri poloni. Tătarii văzîndu-i sau prefăcut la început că se retrag ca să îndepărteze puțin cîte puțin pe dușmani de tabăra lor. Și cînd au fost cam la o leghe depărtare, s-au oprit, socotind că cei care-i urmăreau nu vor avea îndrăzneala să se întîlnească cu ei. Dar s-au înșelat căci polonii și cazacii, care știu mai bine să se bată decît să umble cu vicleșuguri, au năvălit cu atîta furie asupra tătarilor, încît pe o parte din ei i-au măcelărit și n-au scăpat decît 500—600, care s-au retras în tabără, băgînd spaima și în ceilalți. Și dimpotrivă oastea principelui s-a însuflețit și mai mult și sporea din zi în zi ...

Capitolul XI

În ziua a zecea a aceleiași luni, cînd a voit principele Alexandru să-și împingă și mai aproape armata de tabăra inamică, avangarda sa a fost oprită de un detașment de 1 000 de călăreți care ocupaseră în noaptea din ajun o trecătoare foarte îngustă, dintre un lac și o mlaștină, pe unde știau că trebuie să treacă armata polonilor. Această piedică a fost însă repede înlăturată, prin sfatul dat de cîțiva moldoveni să se trimită niște călăreți pe o // p. 30
cărăruie necunoscută dușmanilor, ce puteau fi loviți astfel pe neașteptate din spate, mai înainte de a fi în stare a-i zări, mulțămită unui dîmb la adăpostul căruia cei trimiși s-ar putea strecura <nevăzuți>, pentru a ajunge chiar în locul unde rezistau dușmanii. Și ducerea la îndeplinire a acestei stratageme a fost încredințată tot cazacilor, care au pornit în toată graba cu cîțiva moldoveni drept călăuze. Și cînd au ajuns la 50 de pași de dușmani, fără să fie văzuți, au pus să se sune <de atac> din niște fluiere <=buciume> pe care le folosesc ei în loc de trîmbițe și, în același timp, fără a mai face vreo recunoaștere a inamicului, au și năvălit asupra lui. Și la aceasta au fost

ajutaţi numai bine de avangarda lor care se afla ţinută în loc de cealaltă parte. Acest atac a fost atît de crunt, încît din acea mie de călăreţi nu s-au întors în tabăra lor mai mult de 50, ca să aducă vestea păţaniei lor nenorocite.

Capitolul XII

După ce armata principelui Alexandru a înlăturat cu bine această piedică şi s-a apropiat pînă la o bătaie de tun de tabăra lui Ştefan, principele Wisniowiecki a fost de părere să se facă din carele de povară şi din altele un fel de întăritură, de jur împrejur, pentru a se afla peste noapte în mai multă siguranţă şi spre a se putea folosi, la nevoie, de această îngrădire ca de un fort, nefiind în împrejurimi, pînă la o depărtare de zece leghe, nici un loc unde s-ar fi putut retrage. Ştefan, prinzînd de veste, a pus să se tragă cîteva lovituri de tun asupra acestei întărituri, omorînd cîţiva soldaţi şi rănind alţi cîţiva. S-a răspuns îndată din tabăra principelui cu cîteva lovituri
p. 31 de tun // care însă n-au făcut mare ispravă, din cauză că s-a lăsat noaptea şi pentru că nu aveau decît opt tunuri simple şi de calibru mic.

O parte din noaptea următoare a fost folosită de Wisniowiecki ca să-şi îmbărbăteze ostaşii, arătîndu-le între altele că nu trebuie să se teamă văzînd că inamicii lor sînt mai numeroşi decît ei, căci cei mai mulţi nu erau decît nişte oameni din topor şi ţărani prea puţin struniţi pentru luptă[60] şi care n-au luat parte niciodată la vreo bătălie, aşa după cum au putut şi ei să-şi dea seama din cele cîteva ciocniri care avuseseră loc şi în care ei au învins întotdeauna pe inamici, cu toate că nu au fost egali ca număr...

Capitolul XIII

A doua zi, 11 octombrie[61], abia răsărise soarele la orizont şi au şi început de o parte şi de alta să se rînduiască şi să se pregătească pentru luptă,
p. 32 şi în acest timp // au avut loc cîteva ciocniri şi încăierări, care mai toate s-au sfîrşit cu bine pentru Alexandru... Acesta încredinţează comanda lui

---

[60] *Des brutaux et paysans mal instruits à la guerre*, adică nu erau soldaţi de meserie, ca mercenarii cărora li se adresa.

[61] Lupta se dă la Tătărani, comuna Tăuteşti, ţinutul Iaşi, nu la 11 octombrie 1616, cum afirmă Joppecourt (care, de altfel, foloseşte stilul vechi), ci la 22 noiembrie 1615. Cf. M i r o n C o s t i n, *op. cit.*, p. 62; scrisoarea lui Korecki din Iaşi, 10 decembrie 1615, publicată în „Történelmi Tár", 1880, pp. 487—488; cf. şi relaţia lui Alexander în volumul de faţă, p. 418 ş.u.; amănunte la A. G o l i m a s, *Lupta decisivă de la Tătăreni şi capitularea dărăbanilor deasupra Tăuteştilor*, [Iaşi], 1935.

Wisniowiecki care observînd că Ştefan avea cavaleria împărţită în trei corpuri sau escadroane şi că acel al tătarilor era cel mai înaintat, a ales pe cazaci ca să dea piept şi să lupte cu ei, ceea ce era o măsură foarte înţeleaptă, căci şi unii şi alţii merg la atac nestingheriţi de vreo armură, ci purtînd doar nişte cojoace de oaie, de urs, de lup sau de alte sălbăticiuni, cu care se arată cît mai fioroşi cu putinţă. Şi nu ţin nici o ordine în luptele lor, în care se aruncă năvalnic, scoţînd strigăte înfiorătoare pentru cei nedeprinşi cu ele; şi dacă <se întîmplă> ca escadronul lor să fie risipit, doar arareori se mai adună din nou, ca să se întoarcă la atac.

Lăncierii poloni, numiţi în limba lor husari, constituiau al doilea corp din oastea lui Alexandru, şi erau cam în număr de 1 500 <de oameni> bine înarmaţi şi comandaţi de principele Korecki. Au fost aşezaţi la aripa dreaptă avînd în faţă un corp de cavalerie <duşmană compus din> tătari, munteni şi moldoveni care ajungeau cam la 3 000 de oameni. Infanteria ungară, care putea avea cel mult 3 000 de oameni, a fost aşezată la mijlocul armatei principelui Alexandru împreună cu tunurile care au fost suite pe o mică ridicătură potrivită. La aripa stîngă se găsea restul cavaleriei comandate de principele Alexandru <Movilă> şi de Wisniowiecki — cumnatul său. Iar bagajele erau cam la 100 de paşi în spatele infanteriei înăuntrul împrejmuirii <de căruţe> unde poposise armata în noaptea din ajun. Tiranul Ştefan, după ce şi-a împărţit întreaga sa armată în mai multe escadroane, a început către ora 9 dimineaţa, să tragă cu tunul asupra armatei lui Alexandru care şi-a dat seama îndată că într-adevăr comandantul artileriei lui Ştefan se ţinea de cuvînt, căci cele mai multe ghiulele // treceau peste capul oamenilor săi, fără p. 33
a-i vătăma. Bizuindu-se pe aceasta, a ordonat cazacilor să pornească primul atac în contra grupului de tătari care înaintaseră şi care în scurt timp au fost tăiaţi în bucăţi. În acelaşi timp, a fost aruncat un corp de cavalerie uşoară de 2000 de călăreţi asupra infanteriei maghiare[62] care păzea tunurile. Ceea ce s-a îndeplinit cu atîta însufleţire, încît în scurt timp parte din această infanterie a fost culcată la pămînt, iar restul a depus armele. Astfel că oamenii lui Alexandru au cucerit uşor tunurile lui Ştefan.

În timpul acestei lupte, tiranul dîndu-şi seama că infanteria sa era aproape de înfrîngere şi că tunurile sale erau deci pierdute, a scos înainte într-ajutor al doilea corp de cavalerie despre care am spus că era alcătuit cam din 3 000 de munteni şi moldoveni care ar fi recucerit desigur tunurile; dar mărinimosul principe Korecki cu lăncierii săi poloni, le-a tăiat calea şi i-a lovit cu atîta furie în cît mai mult de jumătate au rămas pe locul de luptă, iar restul a fost risipit. Acestui corp i-a urmat îndată un altul.

---

62 Dintr-o scrisoare a lui Ştefan Tomşa rezultă că domnul aştepta ajutorul ungurilor lui Clement Beldi şi Francisc Mikó. V. Motogna, *art. cit.*, p. 85, Doc. IV, din 13 noiembrie 1615.

...[Korecki atunci se retrage cuminte spre tabăra sa căci oamenii săi erau așa de obosiți că nu mai erau în stare să lupte fără a se fi odihnit mai întîi. Alexandru cu Wisniowiecki dau atacul cu cavaleria]... Și au atacat cu o însuflețire cu atît mai mare cu cît li se spusese că acolo se află și voievodul Ștefan, fapt care s-a dovedit neadevărat. Totuși acest zvon le-a fost de folos, deoarece i-a îndîrjit și mai mult la luptă, care a ținut peste un sfert de ceas, în care timp principele Korecki a avut răgaz să răsufle și să-și adune cîți a putut din oamenii săi spre a le veni în ajutor celor care luptau și erau aproape istoviți; chiar și principele Alexandru care era în mare cumpănă. Cînd văzu însă că se apropie acest ajutor neașteptat, el și oamenii săi s-au înviorat din
p. 34 nou // iar dușmanii și-au pierdut cumpătul în așa măsură, încît toți care mai rămăseseră în viață s-au împrăștiat în dezordine, luînd-o la fugă. Iar Ștefan, fricos din fire[63], nevoind să alerge înaintea loviturilor, se retrăsese împreună cu restul infanteriei sale neintrată încă în luptă și se prefăcea că voia mai degrabă să moară în luptă decît să o ia la fugă. Văzînd însă ce s-a ales din această din urmă luptă și că numita cavalerie era cu totul risipită, se hotărî de îndată să scape și el cu fuga, fără să fi dat o singură lovitură de spadă, în toată această bătălie. Văzînd acest lucru infanteria, care ar mai fi fost în stare să-și încordeze puterile în luptă, deoarece rămînea în număr de aproape 4 000 de oameni odihniți, fără să mai încerce nici o împotrivire, s-a predat învingătorului; și au început cu toții să strige într-un glas: „Trăiască Alexandru, domnul Moldovei". Dar soldații acestuia erau atît de îndîrjiți la luptă încît nu puteau fi opriți să nu-i omoare chiar și pe aceia care se predau[64], pînă cînd s-au auzit trîmbițele sunînd pentru a-i mulțumi lui Dumnezeu, acolo pe loc, pentru victoria pe care i-o dase principelui Alexandru împotriva oricărei prevederi omenești, întrucît învinșii erau cu mult mai numeroși decît învingătorii.

Capitolul XIV

Chiar în ziua victoriei, care a fost cîștigată către orele zece-unsprezece dimineața, principele Alexandru își făcu intrarea în orașul Iași, avînd pe lîngă sine pe principii Wisniowiecki și Korecki. Îndată după aceștia urmau șaizeci de călăreți francezi complet înarmați, al căror căpitan se numea Montespin, și care dăduseră mari dovezi de tărie și vitejie în această luptă.

---

[63] Apreciere oarecum infirmată de descrierea luptei. Odată ce cavaleria lui era distrusă, infanteria nu mai putea rezista unei eventuale șarje a cavaleriei dușmane. Dealtminteri, el nu se putea bizui nici pe oamenii săi, care erau gata să-l aclame pe Alexandru Movilă.

[64] Joppecourt caută să scuze, într-un fel foarte neconvingător, această faptă incalificabilă pentru orice ostaș.

Cavaleria polonă şi boierii // moldoveni urmau după ei de-a valma p. 35
iar cazacii, mai lacomi de pradă decît de un loc de cinste, au intrat ultimii dintre toţi călăreţii, purtînd încă cojoacele lor urîte la vedere şi aproape toate pătate de sîngele duşmanilor, lucru cu care se mîndreau. În urmă de tot venea infanteria împreună cu artileria şi cu toate convoaiele. Trecerea tuturor a durat mai bine de trei ceasuri.

Cînd s-a apropiat principele de castel, au început să răsune în semn de bucurie toate trîmbiţele, buciumele şi tobele împreună, urmînd tot astfel timp de o jumătate de ceas. Iar principele Alexandru urmat de cei mai mari comandanţi ai armatei sale, a intrat într-o sală mare, frumos împodobită, în care se afla pe un loc mai înalt un scaun domnesc îmbrăcat în catifea purpurie. Pe acesta a luat el loc şi acolo a fost salutat şi proclamat de către toţi marii demnitari apoi de către boieri sau nobili: domn şi voievod al Moldovei[65], <titlu> pe care nu voise să-l primească pînă atunci. După această proclamare, Alexandru a poftit la cină pe cei mai de frunte ca să se înveselească împreună cu el. În chipul acesta au petrecut o parte din noapte. Apoi, fiecare s-a încartiruit cum a putut mai bine în oraşul care era părăsit de toţi locuitorii săi.

Capitolul XV

În ziua următoare, aflînd domnul Alexandru că mai mulţi dintre locuitorii de frunte ai Iaşilor fugiseră în munţii şi pădurile ţării, aşteptînd sfîrşitul acestor tulburări, a trimis cîţiva boieri la ei ca să-i poftească să se întoarcă fără nici o frică la casele lor, şi, ca să le facă loc, a pus de a ieşit din oraş o parte din armată de s-a aşezat la 2—3 leghe împrejur, iar o mie
cinci sute // pedestraşi şi cinci sute de călăreţi, au fost trimişi sub comanda p. 36
principelui Korecki la Vaslui, căci pe acolo fugise Ştefan şi <tot pe acolo> putea să se reîntoarcă în Moldova. Cît despre artilerie, o parte a fost trimisă în Polonia şi o parte a fost dusă în cetatea Hotinului, care este ca un fel de arsenal al ţării.

În acelaşi timp, domnul Alexandru ştiind bine că nu este mai mică gloria de a stăpîni decît cea de a cuceri, a adunat pe cei mai mari şi mai pricepuţi boieri ai curţii sale spre a se sfătui cu ei asupra celor ce trebuiau făcute pentru a rămîne mai departe în stăpînirea acestei domnii cucerite de curînd cu tăişul săbiei. S-a hotărît între altele că trebuie trimişi neîntîrziat soli la sultan spre a-i arăta că domnul Alexandru n-a avut niciodată de gînd să ridice armele împotriva maiestăţii sale, nici să scoată Moldova de sub ascultarea sa, ci că el a fost căutat tocmai din Polonia, de către boierii Mol-

[65] La 22 noiembrie 1615, ziua victoriei asupra lui Ştefan Tomşa.

dovei şi chemat să facă aceasta din cauza nemaiauzitelor cruzimi ale voievodului Ştefan, care hotărîse să nimicească în întregime boierimea acestei ţări, omorînd fără milă un mare număr de boieri şi încă dintre cei mai de
p. 37 frunte, fără să-i fi dat nici un motiv întemeiat... //

Solii lui Alexandru trimişi la Poartă, ocolind pe la Buda, sînt reţinuţi de Paşa din Buda[66] şi trimişi apoi la Brăila, lui Ştefan, care îi taie într-o seară după cină şi le aruncă leşurile în Dunăre. El ar fi răsplătit pe paşă cu 45 000 de galbeni.

Capitolul XVI

Apoi Ştefan, avînd 4 000 de munteni pe care îi trimisese în ajutor domnul Ţării Româneşti, numit Mihnea[67] şi adunînd tot ce mai rămăsese din oastea de mai înainte, a apucat iar drumul Moldovei. Aflînd acestea, domnul Alexandru, trimise pe principele Korecki cu 6 000 de călăreţi parte poloni şi parte cazaci, la Tecuci[68], care este un oraş de graniţă destul de bun spre
p. 38 a-i aţine calea. Iar el însuşi // a rămas la Iaşi împreună cu Wisniowiecki şi cu restul armatei sale pentru a-şi apăra ţara şi a împiedica tulburările ce s-ar face în folosul lui Ştefan, care mai avea încă legături pe acolo. Şi într-adevăr, cîteva zile mai tîrziu, Domnul a fost înştiinţat că locuitorii din Orhei, un ţinut al Moldovei cu un înconjur de vreo 15—16 leghe franceze, s-au răsculat[69] şi s-au unit cu o ceată numeroasă de tătari pentru a veni să-l atace, ştiind bine că principele Korecki împreună cu o parte din armata polonă era prins cu treburi în altă parte. Domnul Alexandru nu a aşteptat ca răsculaţii să vină să-l împresoare în oraşul Iaşi, ci a trimis în întîmpinarea lor pe Wisniowiecki, cumnatul său, cu cîţi oameni a putut aduna, atît pedeştri cît şi călăreţi. S-au întîlnit la numai două leghe de oraş şi mai întîi au avut loc cîteva încăierări destul de vii, apoi Wisniowiecki împreună cu călăreţii săi foarte bine înarmaţi, s-a năpustit asupra tătarilor cu atîta furie încît mai mult de jumătate din aceştia au rămas doborîţi la pămînt, iar ceilalţi au fugit sau au fost luaţi prizonieri împreună cu toţi bieţii orheieni care au fost aduşi în oraşul Iaşi în chip de triumf. Numărîndu-se morţii, s-au găsit <de o parte> 800 de tătari şi de alte <neamuri>, iar dintre poloni numai 50 de morţi şi cîteva sute de răniţi.

Primind îndată vestea acestei izbînzi, domnul Alexandru s-a bucurat nespus de mult şi încălecînd împreună cu compania de francezi, singura trupă

[66] Kadezade Ali-paşa.

[67] Radu Mihnea, în prima domnie din Ţara Românească (25 septembrie 1611 — august 1616).

[68] *Ticouhc.*

[69] Vezi Golimas *art. cit.*, p. 11 şi *Hurmuzaki*, Supliment, II, 2, p. 391.

pe care o păstrase lîngă el, a pornit în întîmpinarea lui Wisniowiecki care se afla doar la un sfert de leghe de Iaşi, spre a-l felicita pe el împreună cu toţi ai lui pentru buna izbîndă pe care o cîştigase asupra duşmanilor. După săvîrşirea acestora cu mii de închinăciuni şi de îmbrăţişări dintr-o parte şi din alta, domnul şi-a aruncat privirea asupra bieţilor orheieni care erau mînaţi ca o turmă de oi şi i s-a făcut aşa milă de ei, încît i-a trimis înapoi după ce i-a pus să-i jure credinţă, nădăjduind că aceasta va sluji pentru a readuce sub ascultarea sa şi pe cei care îi mai erau încă potrivnici..... // p. 39

Capitolul XVII

După ce domnul Alexandru i-a mulţumit lui Dumnezeu pentru această nouă şi neaşteptată victorie şi a pus să tragă în semn de recunoştinţă toate tunurile pe care le păstrase, a trimis un boier la Tecuci la principele Korecki pentru a-i duce aceste veşti bune, de care acela a fost foarte bucuros. Acum era tocmai prins cu rînduirea ostaşilor săi pentru a ieşi înaintea lui Ştefan, care se întorcea în Moldova cu trupele pe care i le trimisese Mihnea Vodă, aşa cum am spus mai sus. Întîlnirea avu loc într-o cîmpie ce se mărgineşte de o parte de rîul Siret, care desparte Moldova de Ţara Românească. Ei au început să se hărţuiască de o parte şi de alta încă de la ora zece dimineaţa şi au ţinut-o într-una pînă către amiază, cu sorţi deopotrivă. Aflînd însă principele Korecki că Ştefan s-ar afla în mijlocul unui corp de cavalerie care se găsea la o depărtare de vreo două sute de paşi de el, şi-a întărit trupa cu încă 400 de „gerbey"[70] foarte bine înarmaţi şi comandaţi de un căpitan foarte viteaz de al cărui nume nu-mi mai amintesc şi, împreună cu ei, a pornit în goană asupra acelui corp şi l-a izbit cu atîta putere, încît l-a silit să se retragă înapoi cu mai bine de o sută de paşi, dar totuşi mai luptînd încă, astfel încît rezultatul era încă foarte îndoielnic. Ţinînd seama de aceasta, unul dintre căpitanii acelui principe care conducea o companie de 500 de călăreţi uşor înarmaţi, a alergat în ajutorul acestuia într-un moment atît de potrivit, încît Ştefan şi cu călăreţii care îi mai rămăseseră au fost siliţi să o ia la fugă, fiind urmăriţi mai mult de o leghe, iar cei rămaşi în urmă erau tăiaţi în bucăţi.

Totuşi Ştefan a ajuns pe o înălţime împreună cu corpul pe care-l păstrase // mai mult pentru apărarea lui decît pentru luptă. După ce s-a înapoiat din urmărirea duşmanilor, principele Korecki puse să fie număraţi p. 40

[70] *Gerbeys,* adică mercenari, după context. În versiunea română, însoţind textul în „Tesaurul"... lui Papiu Ilarian, se dă cuvîntul în această formă, fără nici o tălmăcire sau explicaţie.

morţii dintr-o parte şi din alta şi s-a găsit că din partea lui Ştefan rămăseseră pe cîmpul de luptă aproape 3 400 de oameni, afară de răniţi şi de prizonieri, iar din partea sa doar 350 de oameni[71].

Capitolul XVIII

Chiar în ziua victoriei, care era 12 noiembrie[72], principele Korecki s-a întors cu cea mai mare parte a oastei sale la Tecuci, unde a adus mulţumiri lui Dumnezeu şi a lăsat oamenii săi să se odihnească două-trei zile: apoi, cum începuse să se facă foarte frig, şi-a aşezat ostaşii să ierneze în oraşele Tecuci, Bîrlad[73], Tîrgul Roman[74] şi Vaslui[75] şi s-a întors numai cu 150 de călăreţi la Iaşi unde a fost primit de principele Alexandru şi de toţi boierii curţii cu cinstea şi lauda cuvenită meritelor şi vitejiei sale.

Doamna, care se afla încă în Polonia, fiind înştiinţată de toate aceste fericite izbînzi, s-a întors la Iaşi şi a adus cu ea pe principele Bogdan, cel mai tînăr fiu al ei şi pe domniţa Alexandrina[76] fiica sa care nu era încă măritată. Ar fi greu de închipuit cîte ceremonii şi complimente s-au făcut de o parte şi de alta la sosirea lor în Iaşi. Au fost numai ospeţe şi petreceri, atît publice cît şi particulare. Au început să se ducă tratative de căsătorie
p. 41 între principele Korecki şi domniţa Alexandrina.... //

[Trimiterea unui sol la domnul Ţării Româneşti. Arestarea lui la Buzău. Se primesc solii cu răspunsuri liniştitoare din partea principelui Transilvaniei[77] şi a domnului Ţării Româneşti].

Capitolul XXI

p. 44 // .... După ce a ascultat pe solul lui Mihnea şi a aflat răspunsul principelui Transilvaniei care i s-a adus tot atunci, principele Alexandru şi-a adunat sfatul spre a vedea ce e de făcut în aceste împrejurări. S-a hotărît să fie slobozită toată pedestrimea şi parte din căzăcime, după ce li se vor da cîteva daruri, şi li se va mulţumi pentru bunele şi plăcutele lor slujbe, rugîndu-i să rămînă prieteni ai domnului care îi va înştiinţa cînd va avea nevoie de ei. După aceasta, fiecare s-a retras în ţara sa, pentru a petrece

---

71 Pierderile fiind adică în proporţie de 1/10.
72 În realitate, lupta de la Tecuci s-a dat în ziua de 24 ianuarie 1616.
73 *Berlade.*
74 *Romanatirgou.*
75 *Vasseloye.*
76 În realitate Ecaterina. Vezi mai sus, n. 55.
77 Gabriel Bethlen (1613—1629).

restul iernii şi nu au rămas pe lîngă domn decît 5 000—6 000 de oameni, care au stat la Iaşi toată luna decembrie, trăind foarte bine, căci cu toate războaiele şi stricăciunile pricinuite de armate, era hrană din belşug, mai cu seamă vite, care erau atît de ieftine, încît se putea cumpăra un bou cu cincisprezece bani[78] şi o oaie bună cu doi bani; este adevărat că aceasta se datora marilor pregătiri care se făcuseră în credinţa că trebuia întreţinută peste iarnă toată armata în sus-numitul oraş Iaşi //. p. 45

Capitolul XXII

...Principele Wisniowiecki, care era de religie ortodoxă, pregătindu-se să se împărtăşească de Crăciun, după datina lor, preotul care-i slujea de obicei drept duhovnic, s-a lăsat cumpărat cu bani de către duşmanii lui şi a otrăvit pîinea nedospită pe care o întrebuinţează ei în loc de ostie; principele primind-o astfel, puţin după aceea s-a îmbolnăvit foarte rău şi durerile i s-au înteţit într-atît încît a murit a doua zi, după chinuri cumplite.

Iuţeala şi violenţa acestei boli urmate de moarte au trezit bănuiala că acest principe ar fi fost otrăvit în felul în care am arătat. Aşadar au pus mîna îndată pe acest preot grec, care a mărturisit de la început că era vinovat şi că a fost îndemnat la aceasta de duşmanii mortului.

Cum această crimă era cu atît mai mare şi mai îngrozitoare, cu cît fusese săvîrşită de un om al bisericii care a folosit o taină atît de sfîntă pentru a otrăvi un principe iubit de toată lumea pentru virtuţile lui rare, şi mai ales de principele Alexandru, cumnatul lui, pentru care era un adevărat epitrop şi îndrumător, de aceea făptaşul a fost curînd supus unor chinuri cumplite şi îndelungate şi anume: s-a pregătit anume un scaun mare de sîrmă pe care a fost aşezat acel criminal şi după ce a fost bine legat din toate părţile s-a făcut foc de jur împrejur la aşa depărtare, încît mai bine de 12 ceasuri după aceea a fost auzit scoţînd strigăte înfiorătoare şi văitîndu-se cu desnădejde de durerile de nesuferit pe care le îndura înainte de a muri ... // p. 46

Capitolul XXIII

.... Cît se mai afla încă toată curtea principelui Alexandru în doliu şi în jale, din cauza acestei nenorociri cumplite şi neaşteptate, s-a înapoiat iscoada care fusese trimisă în Ţara Românească spre a afla ce se petrece la

[78] *Sols*, monedă măruntă, al cărei nume se păstrează pînă azi, în cuvîntul „sou", cu o valoare de 5 centime.

Mihnea. Această iscoadă a raportat că sosise acolo un pașă, numit Iskender[79], cu o armată mare și puternică, pentru ca să așeze iar în domnie pe Ștefan, care se afla de asemenea acolo și le cerea necontenit să pornească oaste spre Moldova. Și ca un început, a trimis înainte 400 de călăreți, ca să surprindă orașul Bîrlad, unde principele Korecki își lăsase o parte din oameni în garnizoană peste iarnă. Aceștia însă neținînd pază bună au fost luați pe neașteptate și în cea mai mare parte măcelăriți sau răpuși în alt chip[80]. . . .

. . . . Dar îndată ce a aflat principele Alexandru de această pierdere, a trimis 400 de cazaci pe care îi oprise pe lîngă el. Aceștia s-au grăbit într-atîta încît după trei zile au ajuns pe la răsăritul soarelui în sus-numitul
p. 47 oraș // Bîrlad, care nu era întărit cum nu sînt întărite nici celelalte orașe ale țării, și după ce i-au dat foc din mai multe părți, au silit pe oamenii lui Ștefan să iasă afară și pe măsură ce ieșeau îi măcelăreau, iar cei care se încăpățînară să nu iasă au fost arși de vii, așa încît din cei 400 nu au scăpat decît cinci sau șase oameni care au dus trista știre stăpînului lor. Acesta a fost adînc mîhnit, deoarece ei erau aproape singurii ostași ce îi mai rămăseseră.

Capitolul XXIV

În același timp cînd acei cazaci au fost trimiși în această expediție, principele Korecki, vrînd să răzbune înfrîngerea oamenilor săi, a luat cu el 2 500 de călăreți aleși și a pornit în grabă spre Vaslui temîndu-se că oamenii pe care-i lăsase în garnizoană acolo să nu fie cumva de asemenea loviți pe neașteptate. Pașa, aflînd acest lucru de la unii oameni din partea locului, a trimis acolo pe fiul său în vîrstă de 12—13 ani, și i-a dat ca îndrumător mai bătrîn un căpitan turc, foarte priceput, cu 7 000 de oameni, socotind

---

[79] Fost beilerbei de Agria (Egger, Erlau), a fost numit beilerbei de Bosnia și desemnat ca serdar în locul lui Ibrahim-pașa bețivul (Sarhoș), după ce acesta a fost învins în Moldova, de mercenarii lui Alexandru Movilă (1615). El a venit (1616) cu trupe din Bosnia, Sirmiu, Semendria, Kruesevać și Silistra. După victoria sa și capturarea Movileștilor a fost numit vizir. În 1620, fiind beilerbei de Oceakov ,este numit valiu de Silistra, desemnat ca serdar contra răscoalei lui Grațiani și a expediției polone conduse de Stanislav Zolkiewski. Are sub comanda sa pe hanul Crimeii Geanibec Ghirai, beilerbeiul de Rumelia și cel de Vidin, beiul de Nicopol etc. La 20 septembrie și la 7 octombrie biruie oastea polonă. El fusese protectorul lui Grațiani înainte și după numirea acestuia ca domn. (I s m a i l H a m i D a n i ș m e n d, *Cronologia comentată a istoriei otomane*, în l. turcă, vol. III, Istanbul, 1961, pp. 263, 266—267, 277—278.)

[80] *Taillez en pieces, ou quoy que ce soit.* (Vezi relația lui „Alexander" în volumul de față.)

că acesta ar fi un bun prilej ca fiul său să-şi dobîndească faimă. Principele Korecki, înştiinţat de cîţiva moldoveni de acest lucru şi mai aflînd că duşmanii trebuiau să sosească dis-de-dimineaţă şi că erau siliţi neapărat să treacă pe un pod de lemn ce se află peste rîul care curge de-a-lungul oraşului Vaslui, şi-a aşezat oamenii în aşa fel încît să nu-i poată descoperi duşmanii, căci o parte din ei erau <ascunşi> în oraş şi altă parte după un mic deal din apropierea oraşului.

Îndată ce turcii au trecut peste podul amintit, două escadroane au început să iasă din oraş şi au atacat avangarda turcilor cu atîta putere //, încît i-au p. 48
trecut aproape pe toţi turcii prin ascuţişul săbiei şi printre alţii pe însuşi comandantul trupei. Lucrul fusese cu atît mai uşor de făcut cu cît turcii umblaseră aproape toată noaptea ca să ajungă în acel loc în zorii zilei şi erau pe jumătate amorţiţi de frig. Ceilalţi turci, care nu apucaseră încă să treacă podul, auzind zgomotul acestei înfricoşate alarme nu au îndrăznit să înainteze ci s-au întors, temîndu-se poate să nu piară cumva şi fiul paşalei, cum pierise comandantul lor. Principele Korecki i-a urmărit pînă la un sat care se afla la o depărtare de patru leghe de Vaslui omorînd sau luînd prizonieri pe toţi cîţi îi întîlnea în drum.

Printre cei prinşi se afla unul care spuse că e rudă de aproape cu paşa. Acesta a fost adus în faţa principelui Alexandru, care l-a primit foarte bine. [Turcul e trimis la paşă cu o scrisoare, dar fără nici un rezultat.]

Capitolul XXV

Chiar în ziua acestei victorii, principele Alexandru trimisese principelui Korecki un ajutor de 1 500 de oameni, dintre care a dus 800 într-un tîrg
care // se afla la o depărtare de numai şase leghe de Tecuci, unde se găsea p. 49
numitul paşă cu Mihnea şi cu grosul armatei lor, care era încă de vreo 25 000 de oameni. Aceşti 800 de oameni care erau în acel tîrg, în loc să stea de pază, nu făceau altceva decît să se îmbete[81] şi să-şi bată joc de locuitori prin tot felul de jigniri, ruşinîndu-le soţiile şi fiicele. Oamenii au hotărît să se răzbune, şi în acest scop au chemat în ajutor cîţiva boieri din partea locului şi toţi împreună şi-au potrivit aşa de bine timpul, încît au tăiat gîtul la toţi aceşti nemernici pe cînd dormeau, cea mai mare parte din ei fiind beţi . . .

---

[81] Vezi şi relaţia lui Alexander.

Capitolul XXVI

La 23 februarie 1617[82] principele Alexandru şi-a întrunit sfatul cel mare[83] la care au asistat doamna, mama sa, principele Korecki şi toţi boierii de frunte şi căpitanii, pentru a hotărî dacă era bine să mai rămînă în oraşul Iaşi, şi s-a hotărît să se retragă la Hotin care se afla la o depărtare de 35 de mile franceze, fiindcă era cetatea cea mai tare şi mai bine înzestrată a ţării, <pe lîngă faptul că> se depărtau de duşmani şi se apropiau de Polonia. În urma acestei hotărîri, principele Alexandru a plecat din Iaşi chiar de a doua zi şi în patru zile a ajuns la Hotin pe cel mai cumplit ger ce se poate închipui. Îndată ce au sosit au incartiruit infanteria în oraş şi ca-
p. 50 valeria în satele din împrejurimi //, afară de boieri şi de compania de francezi care a fost cartiruită şi ea tot în oraş. După aceasta, numiţii principi au trimis nobili în toate părţile la prietenii şi confederaţii lor, spre a-i îndupleca să le vină în ajutor şi în acelaşi timp s-a dat ordin să se facă provizii de alimente şi de toate cele trebuitoare pentru hrana armatei.

Îndată ce a fost înştiinţat paşa de această retragere a plecat cu Mihnea şi cu Ştefan la Iaşi, cu tot frigul, care era aşa de îngrozitor încît mulţi au şi murit pe drum. Din care cauză nu au mers mai departe pînă ce nu s-a mai încălzit puţin vremea.

Către începutul lunii martie domnul Tyszkiewicz[84] a sosit la principele Alexandru şi a adus cu sine 3500 de cazaci foarte dîrzi şi după cîteva zile a sosit domnul Potocki, nepotul celui prins în prima luptă descrisă de noi şi care a fost dus prizonier la Constantinopol. Acesta a adus o trupă de 1500 de călăreţi poloni foarte bine înarmaţi. Au mai venit însă şi din alte părţi, astfel încît la sfîrşitul acestei luni armata domnului era de 10 000 — 12 000 de oameni, atît pedeştri cît şi călăreţi.

Capitolul XXVII

Principele Alexandru a trimis o trupă de 1 000 de călăreţi împreună cu compania sa de francezi călări pentru a recunoaşte armata duşmanului care era în drum spre Hotin. Şi cînd s-au oprit să mănînce la o jumătate
p. 51 de leghe de // Ştefăneşti[85], unde se aflau tătarii lui Mihnea, au fost văzuţi şi înconjuraţi îndată din toate părţile, atît de acei tătari, cît şi de o trupă mare de turci şi, deşi se părea că nu se poate ţine piept unei mulţimi

---

[82] Corect: 1616.
[83] *Conseil général.*
[84] *Tischevich.*
[85] *Estapanocha.*

atît de mari, totuşi soldaţii lui Alexandru şi călăreţii francezi care erau deprinşi să fie întotdeauna biruitori au luptat cu multă bărbăţie, vrînd mai bine să moară decît să se predea ca nişte mişei, fără să fi dat dovada vitejiei lor. Această luptă a ţinut de la ora 10 pînă în noapte şi din toată acea trupă nu au scăpat decît 12 <oameni> şi anume: 7 poloni şi 5 francezi; toţi ceilalţi au fost omorîţi sau prinşi. Printre prizonieri se afla şi căpitanul acestor francezi, numit Montespin, pe care voiau să-l trimită împreună cu ceilalţi la galerele sultanului; dar Ştefan l-a scutit de aceasta, în urma făgăduielii pe care i-a făcut-o Montespin că-i va face bună slujbă în viitor.

Capitolul XXVIII

Această înfrîngere a îmbărbătat pe acel paşă <Iskender[86]> şi pe Ştefan dar nu şi pe Mihnea, care ştiind că principii îl aşteptau la Hotin foarte hotărîţi a se apăra, şi-a amintit că un anume italian care se ocupa cu prezicerea viitorului, îi spusese odinioară că dacă se va încăiera vreodată cu polonii, viaţa // îi va fi în primejdie. S-a prefăcut, după sfatul cancelarului[87] p. 52
său şi al comandantului întregii armate numit Spătarul Leca[88], cum că ar fi primit ştiri de la un locţiitor al său că în Ţara Românească a sosit un număr mare de tătari, care pustiau totul şi, sub acest pretext, şi-a luat rămas bun de la paşă şi s-a întors acasă, lăsîndu-şi toţi ostaşii în armată în afară de 100 de călăreţi pe care şi i-a păstrat spre a-l întovărăşi. Îndată ce <Mihnea> a sosit în Ţara Românească, Ştefan i-a scris că a cîştigat o bătălie împotriva polonilor, în care au rămas pe cîmpul de luptă 6 000 de oameni şi a luat un mare număr de prizonieri pe care trebuia să-i trimită sultanului. Totul nu era decît o curată minciună născocită pentru plăcerea de a-şi bate joc de Mihnea şi pentru a-l face să-i pară rău că a plecat fără să fi luat şi el parte la această ispravă. Şi într-adevăr Mihnea s-a necăjit aşa de tare, încît a poruncit să se taie capul logofătului său şi spătarului Leca pentru că-i dăduseră acest sfat rău, învinovăţindu-i că aveau înţelegeri tainice cu polonii, măcar că nici nu se gîndiseră <la una ca asta> ...

---

[86] Vezi n. 79.

[87] *Son chancelier*, adică logofătul său. Nu poate fi vorba de Vintilă din Corbi, sau Corbeanu, mare logofăt din 30 aprilie 1614 pînă în *8 iulie 1616* şi pe care îl aflăm apoi mare vornic în 1618, murind tocmai în 1624.

[88] *Spatarleca* = Leca mare spătar (1614 ianuarie 7 — 1616 februarie 24). Vezi N. Stoicescu, *Dicţionar al marilor dregători...*, pp. 202—203.

Capitolul XXIX

Către sfîrşitul lunii martie, paşa <Iskender> împreună cu acel Ştefan şi cu un principe tătar numit „Monoza"[89] au hotărît să înainteze cu toată armata lor, care era de 20 000 de oameni, asupra Hotinului şi cînd au fost la două leghe numai, au poposit o zi, pentru a da răgaz oamenilor lor să se odihnească puţin. În acest timp principii şi-au aşezat armata în linie de bătaie pe un mic
p. 53 şes, care se afla doar la un sfert de leghe de Hotin // şi au lăsat în cetate 1 000 de călăreţi aleşi, care trebuiau să fie comandaţi de principele Korecki. Ei făcuseră aceasta dinadins, bănuind că turcii se vor aşeza între cetate şi armata principilor, astfel că la o nevoie, aceştia <= polonii> să nu se poată retrage în cetatea, care era socotită de neînvins. Ei au scos din cetate opt tunuri pe care le-au aşezat într-un loc întărit anume, şi care era puţin împădurit, ceea ce le-a fost de mare folos. În cetate au mai rămas destule tunuri pentru a o apăra, dacă cumva ar fi fost împresurată <de duşmani>.

Pe de altă parte, paşa, care credea că îi şi ţine pe principi la cheremul său, căci fusese înştiinţat că ei nu aveau nici jumătate din numărul oamenilor săi, îşi porni armata sa într-o bună ordine în zorii zilei. Aceasta a ajuns lîngă Hotin către orele şapte, oprindu-se puţin pentru a avea timp să recunoască armata principilor apoi s-a dus să-şi aşeze tabăra între această <armată> şi cetate, aşa cum se prevăzuse, oamenii săi fiind aşezaţi de către comandant, în ordinea în care aveau să lupte[90]. Tătarii, care aveau o poftă grozavă să se răzbune pe cazacii de care fuseseră înfrînţi în mai multe întîlniri, s-au rugat să fie lăsaţi în frunte, ceea ce li s-a îngăduit. Şi îndată ce au început să sune trîmbiţele, ei au înaintat într-acolo unde zăriseră corpul cazacilor, fără să se ferească nicidecum de tunurile care erau aşezate chiar în partea aceea, dar nu se vedeau deloc. Iar cînd au văzut principii că duşmanii erau destul de aproape pentru a fi în bătaia tunului, au tras cu atîta îndemînare asupra lor cu tunurile încărcate cu ghiulele ferecate[91] încît au fost daţi peste cap mare parte din tătari înspăimîntîndu-i şi pe ceilalţi. Văzînd aceasta, cazacii s-au aruncat asupra lor cu atîta pornire, încît i-au tăiat în bucăţi; apoi s-au retras îndată către armata lor, deoarece văzură venind spre ei un alt escadron de munteni şi de moldoveni care alergau în ajutorul tătarilor, dar prea tîrziu, căci pînă atunci se şi terminase cu ei. Domnul Tyszkiewicz, cu

---

[89] Poate Mîrza (= titlu dat nobililor tătari).

[90] Cu privire la luptă vezi informaţiile indirecte din scrisoarea din 8 aprilie 1616, a lui Stanislav Tarnowski către Osolinski, în *Hurmuzaki, Supliment*, II, 2, pp. 398—399.

[91] *Balles ramées* (Ghiulele legate împreună printr-un lanţ sau o bară şi care se foloseau, de obicei, pentru a dărîma catargele corăbiilor).

trupa sa de 1 500 pînă la 1 600 de călăreţi bine înarmaţi, a pornit împotriva // acelui escadron care înainta destul de hotărît contra tunurilor principilor p. 54 şi s-au luptat multă vreme pînă să se poată vedea de partea cui va fi izbînda. De aceea comandantul armatei turceşti a mai trimis în ajutorul a lor săi o trupă de 3 000 de turci. Şi tot astfel şi din partea principilor, a înaintat un alt escadron de cazaci şi de moldoveni, care nu luaseră încă parte la luptă şi care s-au năpustit cu atîta avînt şi bărbăţie, încît i-au silit pe turci să se retragă mai bine de 100 de paşi. Atunci principele Alexandru a început să strige: „Haideţi, tovarăşi, iată-i pe duşmani învălmăşiţi, haidem asupra lor cu bărbăţie şi izbînda va fi a noastră". Spunînd acestea a pornit cu tot restul armatei sale şi a poruncit totodată să se tragă două salve de tun ca semnal pentru principele Korecki ca să iasă din Hotin şi să năvălească asupra ariergardei turceşti, aşa cum se înţeleseseră dinainte. Dar acesta nu aşteptase acest semnal, ci şi înaintase peste 300 de paşi, de teamă ca lupta să nu se mîntuie fără el sau să nu fie acolo la nevoie. Paşa observînd această stratagemă pe care nu o bănuise, precum şi neizbînda tuturor acelora pe care îi trimisese în luptă şi faptul că era atacat şi din faţă şi din spate, a început să-şi piardă cumpătul şi trimiţînd încă un escadron de turci şi de munteni, în număr de aproape 2 000 de călăreţi, pentru a-i întări pe ai săi, s-a retras în tabără împreună cu Ştefan — care era tot atît de înfricoşat ca şi el — şi cu restul cavaleriei sale turceşti ca să vadă care va fi sfîrşitul bătăliei, fără a mai lua însă parte la ea. Nu s-a văzut niciodată o luptă mai înverşunată şi nici ceva mai îngrozitor decît ce s-a putut vedea timp de două ore cît a ţinut acest îndoit atac, căci pe lîngă faptul că tot văzduhul dimprejur era întunecat de fum des, amestecat cu focurile archebuzelor şi tunurilor, se auzeau strigăte, sau mai bine zis urlete înspăimîntătoare din partea turcilor, care şi-au pierdut în cele din urmă însufleţirea văzînd că nu le mai vine nici un ajutor.

[De teamă să nu se reculeagă duşmanii şi să pornească la un nou atac //, principii şi-au adunat oamenii şi i-au mai ţinut pe loc în aşteptare cîtva p. 55 timp înainte de a le da slobozire să prade[92]]... duşmanii se retrăgeau în goană încredinţaţi tot timpul că principii sînt pe urmele lor. Şi aceştia i-ar fi urmărit desigur dacă nu şi-ar fi dat seama că cea mai mare parte din oamenii şi caii lor aproape nu se mai puteau ţine pe picioare pentru marile lor silinţe de a tot tăia şi pune pe fugă un număr atît de mare de duşmani ai căror morţi treceau de 12 000, fără a mai socoti răniţii şi prizonierii[93].

[92] Nu se prea înţelege ce anume locuri sau grupuri erau să fie supuse acestui jaf îngăduit. Oare regiunea din jurul Hotinului, care fusese ocupată de năvălitori?

[93] Este o contradicţie flagrantă între pomenirea slobozirii de a prăda din fraza precedentă şi justificarea faptului că nu a fost urmărit duşmanul din cauza extenuării ostaşilor lui Alexandru. Este clar că odată ce s-a dat voie să se prade nu mai putea fi vorba de nici o urmărire a duşmanului. Cifrele pierderilor inamicului sînt fanteziste.

Capitolul XXX

p. 56 ...[Domnul se întoarce la Hotin unde se celebrează căsătoria domniţei „Alexandrina" (=Ecaterina) care se afla acolo împreună cu doamna. Oficiază chiar mitropolitul[94]. Nunta are loc „în duminica următoare care a fost a doua zi după izbîndă"][95].

Capitolul XXXI

Pe cînd principii începeau să se bucure de roadele victoriilor lor, de care aveau să fie în curînd lipsiţi, paşa şi blestematul de Ştefan sosiră în oraşul Iaşi de unde, nefiind în destulă siguranţă, au plecat îndată ca să scape, unul într-o parte şi altul în alta. Paşa <a plecat> spre Constantinopol iar tiranul în Ţara Românească la Mihnea, care era singurul său sprijin. Dar mai înainte de a ieşi din Iaşi, nemai sperînd să se mai întoarcă vreodată acolo, acest păcătos a poruncit să i se dea foc din mai multe părţi, astfel încît din 22 000 de case din care era alcătuit <oraşul> nu au mai rămas întregi nici măcar 600. Aflînd principii despre aceasta, la începutul lui aprilie, au pornit îndată către acest oraş, pe care văzîndu-l atît de pustiit, au hotărît să-l urmărească pe Ştefan pînă în Ţara Românească şi să încerce să-l smulgă chiar şi din braţele lui Mihnea, spre a-i cere socoteală şi a-l pedepsi după cum merita. Potrivit acestei hotărîri, chiar de a doua zi au pornit spre Ţara Românească şi au trebuit să treacă rîul Siret, dincolo de care se afla un tîrg mare[96] în care Mihnea avea o garnizoană de 400 de oameni pentru paza hotarelor sale. Cînd au ajuns principii în acest tîrg, cei 400 de oameni vrură să se apere, dar au fost repede învinşi şi măcelăriţi fără să scape nici unul, dar locuitorilor acelui tîrg, nu li s-a făcut nici un neajuns, pentru că ei nu s-au împotrivit deloc şi-l urau şi ei pe Mihnea pentru asupririle pe care le sufereau din partea garnizoanei lui. După ce s-a odihnit armata numai trei ore în acest tîrg, a fost pornită mai departe şi a înaintat cît mai iute spre oraşul Buzău[97], unde se aflau atunci Mihnea şi nemernicul de Ştefan, care nu se
p. 58 gîndeau decît la petreceri. Cînd a ajuns armata // pe o cîmpie mare şi deschisă care se afla la o leghe de Buzău, a fost văzută de nişte localnici care

---

[94] *Le Patriarche*, Anastasie Crimca, mitropolit al Moldovei (1608—1617).

[95] Nu cumva de citit aici douzième (= a 12-a zi) decît deuxième (a doua), pentru care s-ar fi folosit expresia: le lendemain? După Joppecourt, căsătoria s-a făcut în aprilie „1617"; de fapt, în aprilie 1616, lupta decisivă de la Hotin s-a dat la sfîrşitul lui martie 1616. *Hurmuzaki*, IV, 2, p. 356; *Supliment*, II, 2, pp. 398—399; Al. Sadi Ionescu, *op. cit.*, p. 111, n. 3 şi 113 n. 3 şi 4.

[96] Probabil Rîmnicul Sărat.

[97] *Bonza*.

au alergat să-l înștiințeze pe domnul lor, spunîndu-i să fugă cît mai repede, deoarece ei au văzut venind armata polonilor, care se afla foarte aproape de acel oraș. Tocmai atunci se așeza Mihnea la masă și îl poftise și pe Ștefan să prînzească cu el, iar masa era bine încărcată cu mîncăruri de carne, deși era vineri, obiceiul țării fiind să se mănînce carne în toate zilele, începînd din ziua de Paște pînă la Înălțare.

Principele Mihnea a fost așa de speriat de această sosire neașteptată a principilor, încît a alergat el singur la grajd și a încălecat pe primul cal ce-i ieși în cale, fără să mai aștepte să fie înșeuat, și astfel a pornit pe drumul Tîrgoviștii, urmat de foarte puțini din oamenii săi, dintre care unul i-a dat calul lui, care era ceva mai bine echipat. Iar cît despre Ștefan, înșeundu-și singur calul, fără să-și mai aștepte oamenii, a fugit singur către Nicopole[98].

Capitolul XXXII

Sosind principii la Buzău fără <să întîmpine> nici un fel de împotrivire, au fost foarte necăjiți că nu au mai găsit acolo pe Ștefan, care era singurul scop <al venirii> lor, și că domnul Mihnea, căruia ei nu voiau să-i facă nici un rău, fusese și el cuprins de spaimă. Totuși faptul acesta nu i-a împiedicat să se așeze la masă și să petreacă la ospățul la care nu fuseseră poftiți. // Aceasta le-a prins foarte bine, fiindcă erau cu toții flămînzi din p. 59
cauza drumului lung pe care îl făcuseră, fără să se odihnească deloc.

Atunci a sosit și armata care a prădat[99] mai întîi orașul, fără ca principii să poată împiedica aceasta și nici chiar necinstirea mai multor femei și fete, ceea ce după toate socotelile pare să fi fost adevărata cauză a tuturor nenorocirilor pe care le-au îndurat mai apoi principii. Ba chiar unii dintre soldați, amintindu-și de incendierea Iașului, au dat foc[100] și aici la cîteva case; dar principii au dat ordin să se stingă îndată <focul> pentrucă nu aveau nici un cuvînt să-l lase să ardă, deoarece nici Mihnea, nici muntenii lui nu aveau nici o vină în acel foc (de la Iași), ci numai Ștefan, așa cum am arătat mai sus.

În timpul cît au stat principii la Buzău pentru a-și mai odihni trupa, mai mulți boieri pămînteni, dornici de a scutura jugul domniei lui Mihnea

---

[98] Pentru felul în care a fost dus de turci la Poartă la 1 august există știri contradictorii. După tradiția culeasă de M i r o n C o s t i n, *op. cit.*, p. 63, el ar fi fost „luat în obezi din Țara Românească", dar Wenner v. Crailshaim (vezi mai jos, n. 117), aflat atunci la Constantinopol, afirmă că ar fi fost dus cu cinste, primit de sultan, și apoi reținut — dar nu arestat — fiind supus la întrebări asupra comorilor pe care și le-ar fi adunat în Țara Românească.

[99] Autorul recunoaște excesele comise, dar caută să spele de orice răspundere pe principi.

[100] Aceeași observație.

care se purta rău cu ei, au venit la principele Alexandru și l-au rugat să rămînă în Țara Românească, făgăduindu-i că toată boierimea îi va da ascultare.

[La refuzul lui îl roagă să îngăduie trecerea prin Moldova a fostului domn Radu Șerban[101], cînd va veni să-și redobîndească domnia, izgonindu-l pe Mihnea].

p. 60 *Capitolul XXXIII*

[Mihnea se oprește la Ploiești[102] în fuga sa spre Tîrgoviște și trimite un sol la Alexandru pentru a afla cauza venirii sale. Alexandru îi înapoiază argintăria lui luată ca pradă].

Capitolul XXXIV

Înainte de a pleca din Buzău, principele Alexandru a trimis pe pan Troianosky cu 2 000 de călăreți să-l urmărească pe Ștefan prin locurile pe unde fugise. Dar nu l-a putut prinde, pentru că apucase să și treacă Dunărea împreună cu soția[103] sa și cu o suită foarte mică. În același timp o trupă de 1 500 de tătari, aflînd că polonii urmăreau pe Ștefan numai cu 1 000 de călăreți și că erau foarte obosiți de drumurile lungi pe care le făcuseră, le-au ieșit înainte ca să-i atace. Dar n-au izbutit așa cum nădăjduiseră. În mai puțin de un sfert de ceas au fost înfrînți. Peste 400 <de dușmani> au rămas pe cîmpul de luptă și ceilalți au scăpat fugind în aceeași parte de unde veniseră; iar dintre poloni au căzut cel mult 24 sau 25 și au fost răniți vreo 50[104].

Capitolul XXXV

p. 62 ...Principii cînd au luat împreună hotărîrea de a se retrage din Țara Românească, mai înainte de a pleca au poruncit tuturor căpitanilor și solda-

---

101 Ali-pașa de Buda anunțase generalului Sigismund Forgács că sultanul se opunea ca Radu Șerban să obțină liberă trecere prin Transilvania spre Țara Românească. *Hurmuzaki*, IV, 1, pp. 69—570, doc. 488, 18 mai 1616.

102 *Playa*.

103 Doamna Elena.

104 De observat că toate aceste cifre par mult exagerate și aici ca și în darea de seamă asupra celorlalte încăierări povestite.

ţilor, sub pedeapsa cu moartea, să nu ia cu ei vreun român[105], fie bărbat fie femeie, fiindcă aflaseră că mai mulţi dintre ei luaseră <prizonieri> cu gîndul să-i ducă cu ei, spre a cere apoi un preţ de răscumpărare[106]. După aceea au pornit la drum şi nu au ajuns prea departe cînd au şi aflat că locuitorii din Orhei se răsculaseră din nou şi luaseră armele nevoind să-l recunoască de domn pe Alexandru şi nici să-i plătească tributul obişnuit pînă nu le va arăta că este întărit de sultan. Principele Korecki a fost trimis împotriva lor cu 5 000 de oameni. Sosirea lui i-a înspăimîntat în aşa măsură încît s-au supus fără nici o împotrivire. Acest principe, nevoind să stea degeaba, a asediat oraşul şi fortăreaţa Cetatea Albă(!)[107], aşezată pe rîul Bîe(?)[108] care era ocupată de tătarii de la Perecop[109]. În acea fortăreaţă se afla o garnizoană de ieniceri şi mai mulţi boieri moldoveni, care se refugiaseră acolo. Aceştia s-au apărat vitejeşte şi au făcut mai multe ieşiri din cetate, omorînd poate 300 din oamenii principelui. El însuşi era să fie prins dacă nu i-ar fi sărit în ajutor
pan Tyszkiewicz cu trupa sa. p. 63

Capitolul XXXVI

[Schimbîndu-se marele Vizir, Ştefan Tomşa e luat prizonier la Brăila de
către Ibrahim paşa // şi dus la Constantinopol, unde se turceşte[110]. Noul vizir p. 64
îi scrie lui Alexandru că va fi lăsat netulburat în Moldova].

Capitolul XXXVII

[Mihnea e numit de către turci domn al Moldovei. Iskender paşa de
Silistra vine la Tîrgovişte // spre a-l însoţi în Moldova. La Iaşi doamna, p. 65
încredinţată că turcii vin să-l recunoască pe Alexandru, interzice să se comenteze în alt fel venirea acestora].

---

105 *Vallacqs* — aici se referă la românii din Ţara Românească.

106 Sistem foarte asemănător cu al tătarilor.

107 *Bialigrout.*

108 *Bohou.*

109 *Tartares Preocopites* (!).

110 Vezi mai sus, n. 88. Îndepărtarea lui era urmarea necesară a înlocuirii caimacanului Gürdji Mehmed şi a schimbării temporare a politicii Porţii faţă de Polonia, care se dezvinovăţise de orice amestec în expediţia lui Alexandru Movilă şi rechemase cazacii din oastea lui, şi care se mai afla în război cu Moscova, duşmana Porţii. Încercările de pace cu aceasta au durat din 1615 pînă în 1619.

p. 66 Capitolul XXXVIII

[... Marele hatman Zolkiewski[111] cîştigat de familia lui Simion Movilă recheamă în Polonia pe cazacii aflaţi în Moldova].

...Cazacii care depind de regatul Poloniei şi care trec bucuros de partea celor care le făgăduiesc mai mult, au început să se răzvrătească şi să spună în gura mare că dacă nu li se vor da banii îndată, se vor retrage în ţara lor, ţinînd ascuns faptul că erau chemaţi în altă parte. Şi, fără a mai aştepta mult, într-o dimineaţă în zori, vreo 8 000 de oameni au plecat luînd cu ei o mulţime de boi, oi şi alte vite, împreună cu toate prăzile ce mai făcuseră cu prilejul izbînzilor dinainte... După pilda lor, hatmanul (!) Moldovei numit Bucioc[112], fie că fusese şi el cîştigat, sau că se temea de această
p. 67 armată puternică ce năvălea asupra lor, s-a retras şi el în ascuns // la Mihnea şi a mai ademenit şi 2 000 de călăreţi, care l-au urmat. Faptul acesta a strecurat pe drept cuvînt îndoiala în armata principilor...

Copitolul XXXIX

[Radu Mihnea îi scrie lui Alexandru Movilă îndemnîndu-l să treacă în Polonia înainte de venirea sa la Iaşi].

Atunci domnul Alexandru şi-a adunat din nou sfatul la 25 iulie pentru a vedea ce era de făcut. Nu s-a putut hotărî însă nimic din cauza marei neînţelegeri ce domnea între ostaşi, cea mai mare parte dintre ei cerînd să fie plătiţi pentru slujba din trecut, căci altfel nu vor mai lupta. Ei voiau în felul acesta să acopere dorinţa lor de a se retrage <din luptă>. În acest timp, tătarii, care formau avangarda armatei domnului Mihnea, s-au apropiat aşa de tare, încît într-o zi i-au fugărit pe oamenii lui Alexandru pînă la Iaşi; ceea ce i-a hotărît, în sfîrşit, pe principi să-şi pornească armata către

---

111 Acesta dezaprobase, oarecum platonic, orice amestec al polonilor în luptele din Moldova. Dar pornirea marii expediţii turceşti, comandată de Iskender-paşa, şi îndreptată contra Poloniei a determinat luarea unor măsuri categorice, explicate de Zolkiewski în dietă, spre a evita un război cu turcii. În articolul lui Iuliu Pekşa (vezi mai sus, n. 57) se arată că Zolkiewski fusese acuzat de Osolinski şi de alţi magnaţi că ar fi frînat acţiunea lui Alexandru Movilă, avînd el însuşi legături cu familia duşmană a lui Simion Movilă. Pentru ecouri în sensul acesta vezi şi materialul contemporan, publicat de Virginia Vasiliu în „Diplomatarium Italicum", II, în anexa lucrării *Il Principato moldavo e la curia papale tra il 1606—1620*.

112 Costea Bucioc era mare vornic al Ţării de Jos (1616 august 15 — octombrie 13; 1617 mai 12 — 1620 iulie 20). Era socotit în august 1616 drept „unul din instigatorii tulburărilor din Moldova", prin aducerea lui Alexandru Movilă. Sub Gaspar Graţiani a comandat oastea acestuia contra turcilor. A fost tras în ţeapă de Iskender-paşa (septembrie 1620). Vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 347 sub forma: *Băcioc Coste*.

Hotin. Dar acest lucru nu s-a putut face în aşa mare taină încît să nu afle tătarii, şi pentru a-i putea lovi din urmă au străbătut de-a curmezişul oraşul Iaşi. Acolo se afla George Potocki, nepotul aceluia care fusese prins împreună cu Constantin. Acesta, după ce s-a luptat vitejeşte cu tătarii // şi după ce a p. 68
omorît pe mai mulţi dintre ei chiar cu mîna lui, a fost străpuns de o săgeată care l-a omorît pe loc. Pan Tyszkiewicz, înştiinţat de acest atac, a alergat cu o trupă de cazaci pe care îi reţinuse şi a năvălit cu atîta furie asupra acelor tătari, încît 800 din ei au căzut pe loc şi toţi ceilalţi au fost împrăştiaţi. Trupul lui Potocki, recunoscut printre morţi, a fost adus la armată şi îmbălsămat...

Capitolele XL-XLIII

[...Ciocniri turco-tătare cu Korecki lîngă Cotnari. Nimicirea trupei p. 69—70
trimise de Radu Şerban venind să se unească cu Alexandru. Rănirea lui Korecki. Duelul dintre un turc şi un polon].

Capitolul XLIV

...Între timp, trădătorul Bucioc care, după cum am spus, îl părăsise pe p. 73
domnul Alexandru, împreună cu o trupă de 2 000 de tătari şi de moldoveni, pe care îi ademenise, găsi mijlocul de a o lua înaintea armatei polonilor şi de a-i tăia calea între Cotnari şi oraşul Botoşani care se află la o depărtare de şase leghe unul de altul. Muntenii[113] şi transilvănenii, conduşi de generalul lui Mihnea, i-au închis drumul şi dinspre cîmpia care se afla pe dreapta, iar grosul armatei turceşti venea din spate; astfel că nu le mai rămînea polonilor decît să ocolească pe partea stîngă, unde se afla o pădure mare destul de prielnică pentru o retragere cu acoperire...

Capitolul XLV p. 74

Cînd principii au văzut că sînt înconjuraţi de un număr aşa de mare de duşmani, din toate părţile, afară de una singură, se chibzuiră să-şi facă zid de apărare din carele şi căruţele lor cu bagaje, hotărîţi să se apere pînă în pînzele albe, deşi nu se arăta nici o cale <de mîntuire>, întrucît ei nu erau decît 5 000—6 000 de luptători împotriva a 22 000——23 000 <de oameni>, pe puţin. E adevărat că ei încă sperau că principele <Radu> Şerban şi dom-

[113] *Valacqs*

nul Bossy[114] le vor veni în ajutor, căci de fapt aceştia se aflau doar la două zile depărtare şi aduceau cu ei 10 000—12 000 de oameni.

p. 75 [Duşmanii oferă polonilor libertatea de a se retrage nestingheriţi părăsind pe domn cu ai săi. La refuzul lor // ei trag asupra lor cu tunurile încărcate cu ghiulele ferecate deosebit de ucigătoare]. Panul Tyszkievicz, dîndu-şi seama că atîta timp cît va rămîne în acest loc închis nu va putea scăpa de moarte, sau cel puţin de captivitate, s-a hotărît să ia cu el 500 de călăreţi poloni, din cei mai viteji, şi să-şi croiască drum cu ei forţînd trecerea printre escadroanele duşmane ... [Korecki nu poate pleca cu ei din cauza rănilor sale[115]. Încearcă să-şi schimbe hainele şi să se ascundă, lăsînd pe duşmani să creadă că a plecat şi el cu cei 500 de poloni. La fel face şi domnul. Dar la un nou atac al turcilor şi tătarilor, polonii se predau şi dau turcilor pe domn împreună cu toţi ai săi].

p. 76 *Capitolul XLVI*

După ce turcii au mai tras cîteva lovituri de tun şi au răsturnat // mai multe din carele care slujeau drept apărătoare, au pornit un escadron de tătari şi altul de turci, să atace din două părţi tabăra polonilor. Aceştia, văzînd că nu mai era chip de împotrivire, au depus armele, strigînd cu glas tare că se predau. Duşmanii se bucurară mult, căci nu urmăriseră decît să-i captureze pe principi ... Principii Alexandru şi Bogdan au fost predaţi împreună cu mama lor lui Iskender paşa, care i-a dus la Constantinopol, unde curînd apoi s-au turcit[116].

---

114 *Le seigneur Bossy*, fără altă explicaţie sau menţiune în restul textului. Poate Rossy.

115 Adevărul pare să fie că acei poloni s-au gîndit doar la ei, şi nu şi-au arătat dinainte intenţia de a părăsi tabăra. Toată motivarea rămînerii lui Korecki e doar o justificare posterioară a acestui fapt. De altfel, polonii rămaşi în urmă la atacul următor s-au grăbit să-l predea pe domn împreună cu toţi ai săi, adică tocmai aşa cum li se ceruse de duşman în schimbul cruţării lor. Lucrul acesta transpare limpede printre rînduri. Căci ba se spune că principii s-au deghizat, sperînd astfel să scape, ba că au fost predaţi de poloni.

116 Vezi N. I o r g a, *art. cit.* (*Doamna lui Ieremia Vodă*, p. 26/1044, n. 3), spicuiri din însemnările unui nobil german din suita trimisului german Czernin, venit cu Graţiani la Constantinopol, Adam Wenner von Crailsheim (*Ein Ganz neuer Reysebuch*... Nürnberg, 1622, p. 59) care a putut vedea cum a fost adusă la seraiul împărătesc Doamna cu cei doi fii ai ei. Ea ar fi fost primită în mod onorabil şi de sultan. Acelaşi martor aminteşte de alţi doi prizonieri de seamă aduşi în fiare: Budovski (= Potocki) şi Korecki. Primul a fost dăruit lui Graţiani, care i-a cerut o mare sumă de bani drept răscumpărare şi l-a eliberat. Pentru al doilea se tocmea trimisul german, dar nereuşindu-se nimic, el a ieşit printr-o manevră *(gespielte Practic)* a ambasadorului francez Harlay, care a fost apoi arestat şi reţinut cîtva timp.

„ALEXANDER"

(sfîrşitul secolului al XVI-lea — 1634)

*

Alexander, sau Alexandre, întrucît numele său apare în forma latină „Alexander", era un gentilom elveţian, avînd prin 1615 un frate în slujba împăratului cu rang de căpitan. El însuşi trebuie să fi fost un militar de meserie din tagma acelor „soldats de fortune", care îşi căutau norocul în expediţii militare prin ţări străine, fără preferinţe pentru cutare sau cutare stăpîn care îi plătea. Nu se cunosc pe lîngă existenţa acelui frate alte amănunte decît fapul că Alexander a murit în timpul războaielor polonilor cu ruşii încheiate prin pacea de la Polianowska (1634) aproape două decenii după campania din Moldova. Mai ştim că era cavaler al ordinului Sfîntului Mormînt din Ierusalim, care nu trebuie confundat cu acela al cavalerilor de Malta cu care a încercat zadarnic papa Inocenţiu, al VIII-lea să-l contopească. În 1496, papa Alexandru Borgia s-a declarat mare maistru al Ordinului, situaţie păstrată de toţi papii următori.

În 1615, el a fost martor şi participant la luptele din Moldova ale lui Alexandru Movilă — sprijinit de Mihail Wisniowiecki şi de Samuel Korecki — contra lui Ştefan Tomşa al

II-lea. Nu ştim în ce împrejurări şi cînd anume a obţinut elveţianul Alexander această distincţie papală. Alexander a trimis o scrisoare unui principe polon, descriind în amănunt înfrîngerea lui Tomşa, precum şi evenimentele care au urmat pînă după data de 29 ianuarie 1616.

Scrisoarea redactată în limba latină se păstrează în manuscris la Biblioteca Naţională din Paris (ms lat. 17 789, f. 154 v°). A fost publicată de N. Iorga în *Acte şi fragmente* I, pp. 52—55. Este precedată de următoarea însemnare în limba franceză:

„Scrisoarea lui Alexander, gentilom elveţian, cavaler al Sfîntului Mormînt din Ierusalim, mort în acea ţară [=Moldova!], care are un frate, căpitan în Austria, în serviciul Împăratului, scrisă unui magnat polon, asupra înfrîngerii lui Tomşa, uzurpator al Moldovei, de către palatinul Alexandru <Movilă>, ajutat de principele Korecki, cumnatul său şi de principele Wisniowiecki, care a murit după aceea". Acest text aduce oarecare completare la relaţia lui Joppecourt, referitoare la lupta dintre Alexandru Movilă şi Ştefan Tomşa. Autorul nu dă numele locului unde s-a dat bătălia decisivă de la Tătăreni, lîngă Iaşi. In schimb indică data bătăliei: 22 noiembrie 1615, ce diferă de cea menţionată de Joppecourt (11 noiembrie), cît şi de cea din izvoarele braşovene (16 sau 20 decembrie). Faţă de amănuntele date de Joppecourt, textul său este destul de sărac în informaţii. Urmînd stilul obişnuit al rapoartelor ofiţerilor sau solilor poloni, autorul îşi împodobeşte povestirea cu floricele retorice şi mitologice şi adoptă totodată şi tonul lor lăudăros. Nu se arată nici locul, nici data scrisorii şi nici persoana adresantului. După conţinut se vede că data este posterioară celei de 29 ianuarie 1616. Ea ar fi deci anterioară hotărîrii din 23 februarie a Movileştilor, de a se retrage din Iaşi, spre hotarul Poloniei. Prin urmare, ar fi putut fi trimisă din Iaşi. Dar din începutul scrisorii nereprodus în textul de faţă rezultă că autorul îşi împlineşte o *promisiune mai veche*, de a povesti evenimentele petrecute în campania din Moldova. S-ar părea deci că nu este vorba de o scrisoare propriu-zisă, ci de o compoziţie, care a adoptat această formă. Cum nu avem decît fragmentul redat în *Acte şi fragmente*, nu putem şti de ce povestirea se opreşte la 29 *ianuarie 1616* — cînd aventura din Moldova s-a terminat abia după cîteva luni de la această dată. S-ar putea oare să fie vreo legătură între reîntoarcerea lui Korecki din captivitate şi evocarea rolului său de către cavalerul elveţian?

Vîlva stîrnită de fuga sa din închisoarea turcească (la 23 noiembrie 1617), precum şi triumful reîntoarcerii sale în patrie prin Italia şi Germania, sărbătorit de papă, de principii italieni etc. au determinat, probabil, şi interesul unui Baret (prin 1620) pentru povestirea lui Joppecourt şi, poate, hotărîrea lui „Alexander", martor al unor episoade din Moldova să-şi depene amintirile. Un element de datare oferă şi a doua cădere în captivitate a lui Korecki (după 20 septembrie 1620), care nu i-ar fi putut rămîne necunoscută autorului nostru. Deci pot fi indicate aceste date extreme: 29 ianuarie 1616 şi sfîrşitul toamnei din 1620.

Cît priveşte calitatea de cavaler al Sfîntului Mormînt este oare o simplă coincidenţă faptul că prin martie 1619 se instituia la Viena un ordin de cavaleri ca o „miliţie creş

tină“ cu trei trepte (mare cruce, comandor și cavaler), aceștia din urmă fiind în număr de vreo 2 000 din Germania, Polonia Ungaria. Acest ordin a fost recunoscut de papă, dar exclusiv pentru lumea germanică și franceză, fără vreun amestec în Italia. Printre membrii importanți erau și Radu Șerban, și Nicolaie Pătrașcu, și Homonai. Un rang de frunte aveau și membrii prin procurație. Printre aceștia se afla și ducele Korecki (vezi Th. Holban, *Un plan de cruciată din inițiativa românească*, în „Revista istorică“, 1935 p. 105). Se poate ca tot atunci să fi căpătat și Ordinul Sfîntului Mormînt, prezidat de papă, o nouă actualitate.

Scrisoarea lui „Alexander“ a fost mai puțin folosită în istoriografia română, cu excepția articolului lui Aurel H. Golimas, *Lupta decisivă de la Tătăreni și capitularea dărăbanilor deasupra Tăuteștilor, 22 noiembrie 1615*, Iași, 1930, pp. 13, 16—18. Este menționată de Al. Sadi Ionescu în *Bibliografia călătorilor străini*, p. 115.

[RELAȚIE[1] DESPRE ÎNFRÎNGEREA LUI ȘTEFAN TOMȘA][2]

1615

p. 52 La 21 noiembrie <în anul> 1615[3] de la nașterea Domnului, după ce ne-am așezat tabăra la două mile[4] de oraș[5], s-a ivit către seară dușmanul cu care veliții noștri[6], amestecați cu francezi[7] au avut cîteva ciocniri[8], dar nu sîngeroase.

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul latin publicat de N. Iorga, în *Acte și fragmente*, I, p. 52 ș.u.

[2] Ștefan Tomșa al II-lea, domn al Moldovei în prima sa domnie (1611—1615).

[3] În text 1515 (greșit).

[4] Mila polonă avea 7 145,99 metri. Rămîne totuși posibil ca scriitorul străin să se refere la vreuna din milele din Occident.

[5] Iași.

[6] Boieri cf. și Tiktin la velit (boier) „Niște veliți poloni din avangardă". Pentru etimologie Tiktin trimite la analogia dintre velites și magnați.

[7] *Gallis permisti* (= permixti). Vezi la Joppecourt prezența corpului de francezi comandat de Montespin.

[8] *Hastiludia*. Este vorba de o luptă cu sulița de un caracter mai mult cavaleresc.

Ei ocupă înălţimea de unde, la sosirea noastră, ilustrul comandant de slăvită amintire, principele Wisniowiecki[9] socotise că trebuiau respinşi, ceea ce principele Korecki[10] nu a găsit de loc că ar fi potrivit.

A doua zi în zori urcînd înălţimea în marş forţat cu întreaga oaste, am înaintat cu steagurile unităţilor desfăşurate, în cea mai bună rînduială, drept asupra duşmanului care se afla la o milă depărtare de oraş.

Părea că cerul şi tăriile luptă pentru voievodul nostru Alexandru[11] aşa cum poetul Claudian a spus odinioară despre împăraţii Honoriu şi Teodosiu. Linia stîngă o ţineau ostaşii zaporojeni care s-au împotrivit tătarilor[12] ce voiau să atace oastea noastră din spate; pe aceştia i-au pus pe fugă, luîndu-le şi două steaguri, iar trupele[13] de sîrbi şi de francezi ai domnului Lack şi ai principelui Korecki au nimicit îndată prima linie de 200 de pedestraşi unguri şi români, şi chiar de călăreţi, ca pe o turmă fără apărare.

Urmînd situaţii tot mai grele pentru Ştefan Tomşa, acesta s-a gîndit să scape cu fuga la Focşani, după ce a pierdut 1 500 din <ostaşii> săi; maşinile de război pe care le adusese în luptă şi care nu-şi împliniseră de loc rostul cuvenit în slujba sa, au căzut toate în mîinile noastre.

În timpul acesta, Ştefan Tomşa, după ce a fugit vreo şapte mile, zdrobit de durere şi de oboseală s-a ospătat la o cîrciumă cu cupe mari de băutură umplute peste măsură[14] pentru a şterge „îngrijorarea cugetului şi a alunga orice amărăciune“ şi pe oriunde trecea, se ruga cu foc de supuşii săi să nu calce jurămîntul de credinţă pe care i-l dăduseră, îndemnîndu-i să pornească în grabă spre păduri împreună cu boierii, spre a nu ajunge la cheremul duşmanului biruitor, căci s-ar putea ca adunîndu-şi noi puteri, să se ciocnească iar cu duşmanul cu mai mult noroc.

În timpul acesta principii[15] intră în oraş[16], lasă soldaţii înfometaţi şi însetaţi să se refacă timp de 15 zile cu darurile <zeiţei> Ceres şi ale lui Bachus; şi odată refăcuţi, îi trimit pentru iernat în diferite regiuni ale Modovei.

---

[9] *Viskenvesky*. Mihail Wisniowiecki, staroste de Obruci, era cumnatul lui Alexandru Movilă. Pentru amănunte vezi şi relaţia lui Joppecourt, n. 22.

[10] Samuel Korecki, viitorul soţ al Ecaterinei Movilă.

[11] Alexandru Movilă (1615—1616). Lupta s-a dat la Tătăreni, lîngă Iaşi. Vezi Aurel H. Golimas, *Lupta decisivă de la Tătăreni şi capitularea darabanilor deasupra Tăuteştilor*, Iaşi, 1935.

[12] Numiţi sciţi de către autor.

[13] *Vexilla* (steagurile de ostaşi).

[14] În text: *maioribus ad tumullentiam (?) en usque poculis.*

[15] Korecki şi Wisniowiecki,, partizanii lui Alexandru Movilă.

[16] Iaşi.

Iar principele Tomşa atent la acestea, căutînd să-şi atragă în toate chipurile pe principii vecini, pe al Ţării Româneşti[17] şi pe al Transilvaniei[18], îi îndeamnă prin orice mijloc să ia parte la luptă ca să nu aibă de suferit. Gabriel Bethlen[19] s-a dat de partea acestuia, după cît am putut afla de la trimişii săi către principi. Dar voievodul Radu[20], temîndu-se „să nu pătimească şi el la fel, <şi> aducîndu-şi aminte de zicala: „cînd arde peretele vecin e în joc şi al tău" a îmbrăţişat cauza principelui fugar[21].

În timpul acesta principii află că două unităţi care iernau la Tecuci[22] sînt greu hărţuite de atacuri duşmane. Spre a îndrepta aceste neajunsuri, principele Korecki a hotărît să plece acolo în grabă cu cîteva unităţi. Pe cînd soldaţii noştri <ajunşi> în locurile pline de bunătăţile pămîntului, s-au înfruptat cam des din prea dulcile daruri ale ducelui Bachus, duşmanul care îşi aşezase tabăra la 7 mile de acolo, a trimis 600 de tătari ca să-i atace pe ai noştri în zori de zi şi aceştia au pătruns pînă la comandament, după ce au pus pe fugă sentinelele de pază din afara oraşului. La violentul atac al acestora au ţinut piept cam 30 de soldaţi pînă să sosească <şi> ceilalţi soldaţi la acest ospăţ[23]. Aici s-a ilustrat, ca şi în alte dese împrejurări, rara vitejie a principelui Korecki care făcînd din noapte zi, la auzul zarvei neobişnuite, s-a aruncat pe calul pe care-l avea la îndemînă totdeauna înşeuat, şi cu sabia scoasă s-a năpustit cu atît avînt asupra duşmanului, încît tătarii au ieşit din tabăra noastră mai repede decît s-ar crede, cu puţine pierderi atît pentru noi cît şi pentru ei.

În timpul acesta un nobil polon ce făcea atunci de strajă călare, crezînd că totul e pierdut, a dat pinteni calului şi a gonit cu atîta stăruinţă încît a doua zi spre amiază a intrat în oraş[24], cale de 25 de mile polone. Sosirea lui a speriat destul de tare pe voievodul Alexandru, pe principele Wisniowiecki şi pe ceilalţi oşteni care rămăseseră pentru apărarea oraşului. El le-a raportat că principele Korecki împreună cu oastea lui au fost măcelăriţi cu totul. Principele Wisniowiecki, ascunzîndu-şi durerea cu mîndrie (aşa cum se cuvine oricărui şef de oaste) a înconjurat cetatea cu tunuri, a aşezat maşinile de război în locuri potrivite, spre a primi cu cei mai buni sorţi de izbîndă pe duşmanul <ce era> aşteptat din zi în zi. Boierimea moldoveană pătrunsă de aceste zvonuri false, împreună cu alţi locuitori, au

---

17 În text: *Moldaviae*. Confuzie frecventă la poloni.

18 Gabriel Bethlen (principe 1613—1629).

19 Acesta stătea în expectativă, declarînd că va face voia sultanului, şi cerînd ştiri bistriţenilor. Vezi *Hurmuzaki*, XV, pp. 864—865, doc. din 3 dec. 1615.

20 Radu Mihnea, domn al Ţării Româneşti într-a treia domnie (1611—1616). Joppecourt arată că Radu Mihnea a trimis lui Ştefan Tomşa 4 000 de oameni în ajutor.

21 Ştefan Tomşa.

22 Vezi Joppecourt, cap. XXV.

23 *Ad idem jentaculum.*

24 Iaşi.

atacat pe slujitorii oştenilor noştri (care rămăseseră la Bîrlad cînd stăpînii lor au plecat cu principele Korecki la Tecuci) şi au trimis pe lumea cealaltă, cam vreo sută. E de necrezut ce mare neajuns ne-a adus nouă acest iepure[25] <fricos> căci a împins la răscoală un foarte mare număr de moldoveni care pînă atunci erau de partea noastră. Dacă nu s-ar fi întîmplat acest neajuns oastei, expediţiile ar fi fost terminate în întregime.

Ostaşii poloni însetaţi de faimă şi de glorie, tot atît ca neamurile barbare, de cum s-a înserat, au mers toată noaptea sub conducerea principelui Korecki, care nutrea un gînd măreţ în sufletul său, ca să poată lua parte a doua zi la ospăţul tătarilor. Cînd era la o depărtare de o jumătate de milă de tabăra duşmanilor, cu două ore înainte de revărsatul zorilor, aflînd duşmanii nu ştiu din ce întîmplare de sosirea lui, încălecînd în grabă şi-au căutat scăparea în fugă; dar şi ai noştri în goană i-au ucis pe unii mai zăbavnici în tabără, pe alţii, <ce încercau să treacă rîul> i-au silit să soarbă din plin băutura neptunică. Voievodul Ştefan Tomşa, care-şi aşezase tabăra dincolo de rîu, s-a refugiat în oraşul turcesc Brăila. Dar la 24 ianuarie împreună cu voievodul Radu Mihnea, păstrînd în lagăr 2 000 de călăreţi, a trimis din Tecuci 3 000 spre a ataca unităţile noastre care iernau la Bîrlad[26].

Dar oastea noastră i-a primit aşa de cinstit şi prietenos încît a aruncat în iad 40 de tătari şi turci, luîndu-le cinci steaguri, după ce a ucis şi pe fiul unui paşă[27].

La 29 ianuarie, după ce principele Korecki a trimis două unităţi din oraş în alte părţi pentru a respinge cu mai multă îndrăzneală încercările năvalnice ale unui duşman neobişnuit de puternic, <el> s-a gîndit să trimită înapoi la <turci>[28] pe un prizonier turc de seamă prins în ultima luptă; acesta s-a legat prin multe legăminte bune şi drepte să nu <mai> tulbure pe voievodul Alexandru Movilă în lupta sa dreaptă. Se crede că principele Wisniowiecki care sătul de toate şi-a dat sufletul... spre durerea nespusă a întregii armate, a fost răpus prin otravă, după cum cred şi eu, căci puterea otrăvii a pătruns repede în adîncul inimii, după ce i-a inflamat şi i-a astupat gîtlejul[29].

---

[25] Călăreţul polon. Autorul povestirii minimalizează insuccesul suferit, punîndu-l pe seama unor împrejurări întîmplătoare. In realitate, panica se datorase apropierii turcilor, iar purtarea ostaşilor poloni provocase atacul moldovenilor. Vezi J o p p e c o u r t, *op. cit.*

[26] Vezi textul lui Joppecourt în volumul de faţă.

[27] *Cuiusdam Bascalis.*

[28] *Ad suos* = la ai săi. Vezi *ibidem*, cap. XXIV, unde se spune că acest prizonier a fost trimis la paşă cu o scrisoare.

[29] Textul se opreşte brusc aici, fără nici o lămurire a acestui fapt.

WILLIAM LITHGOW

(1582 — după 1645)

Călătorul scoţian William Lithgow, fiul negustorului James Lithgow, s-a născut în anul 1582, în oraşul Lanark din Scoţia.

Era croitor de meserie. După o aventură în urma căreia s-a ales cu urechile tăiate, Lithgow a părăsit Anglia, înainte de 1609, pornind de tînăr să cutreiere lumea. A vizitat mai întîi Germania, Boemia, Elveţia şi Ţările de Jos, de unde s-a dus la Paris, rămînînd acolo timp de 10 luni. La 7 martie 1610 a părăsit capitala Franţei, cu destinaţia Roma, iar de aici a drumeţit la Napoli, Loretto şi Ancona, iar în urmă la Veneţia; a vizitat apoi coasta Dalmaţiei, insulele Corfu şi Patras şi a ajuns pe uscat pînă la Atena. Îmbarcîndu-se pe o corabie spre Creta, a străbătut mai întîi Arhipelagul, poposind, în sfîrşit, la Constantinopol. După o şedere de trei luni pe malurile Bosforului — timp în care a cunoscut şi pe pretendentul la scaunul de domnie al Moldovei, Ştefan Bogdan, adăpostit la reşedinţa ambasadorului englez —, Lithgow şi-a continuat peregrinările, luînd drumul Levantului, trecînd pe la Smirna, Rhodos, Cipru, Tripoli şi Alep; a pornit apoi într-un pelerinaj în Palestina, în tovărăşia unor negustori armeni, pe ruta Damasc, Nazaret, Tyr, ajungînd la Ierusalim la 5

aprilie 1612. A vizitat cu acest prilej și așezările de la Jericho, Emaus, Bethleem și țărmurile Mării Moarte, celebrînd sărbătorile Paștelui la Ierusalim. La 12 mai 1612 a plecat spre Cairo, a zărit piramidele și sfinxul și s-a îmbarcat la Alexandria, luînd drumul întoarcerii spre casă. După peripeții datorate unor întîlniri neplăcute cu corsarii barbarești, peregrinul scoțian a ajuns în Malta, apoi la Neapole și, în sfîrșit, la Nisa, de unde, străbătînd Franța, s-a înapoiat în patrie. Aici el a fost prezentat la curte regelui Iacob I, reginei Ana și prințului moștenitor Carol, cărora le-a dăruit relicve aduse din „Țara Sfîntă".

A doua serie a călătoriilor lui Lithgow a început în septembrie 1614, cînd a debarcat la Ostenda, în toiul luptelor dintre prințul Mauriciu de Nassau și generalul Spinola; respectat de către cei doi adversari, călătorul a fost chiar cinstit cu omenie de Spinola, și ospătat în tabăra sa, fiind lăsat să plece în Germania; prin Köln, Heidelberg și Nürnberg și străbătînd Elveția și Peninsula Italică, Lithgow a ajuns în Sicilia, unde s-a îmbarcat pentru Africa de nord. A vizitat de data aceasta orașele Tunis și Alger, bucurîndu-se de protecția unui căpitan de corsari englez, renegat, Ward și de aceea a tovarășilor săi. Reîntors în Italia, întreprinzătorul scoțian a parcurs în sens invers drumul urmat la început, îndreptîndu-se spre Viena. De aici a coborît Dunărea pînă la Komorn și a străbătut Moravia, Transilvania și nordul Moldovei, de unde, după mai multe peripeții, a luat calea întoarcerii prin Polonia, Gdańsk și Stockholm. În cursul călătoriei sale pe Dunăre, scoțianul s-a împrietenit cu Gaspar Grațiani, viitorul domn al Moldovei, care însoțea ca interpret pe solul turc ce se înapoia la Constantinopol. Drumeț neobosit, Lithgow a mai întreprins și o a treia călătorie, vizitînd Irlanda, în 1619 iar în anul următor Spania. Aici a întîmpinat multe vicisitudini. Întemnițat și torturat ca spion la Malaga, a fost apoi extrădat și închis în Anglia, de guvernul lui Iacob I (aprilie 1622); a suferit din nou o detenție și în timpul lui Carol I, după publicarea însemnărilor sale de călătorie, în care destăinuia suferințele îndurate în închisorile spaniole. După eliberarea sa în 1627, Lithgow s-a reîntors la Edinburgh. Timp de 10 ani, el n-a mai călătorit nicăieri, dar în mai 1637 și-a părăsit pentru ultima dată țara. După o călătorie în Olanda, s-a reîntors definitiv în Anglia. Asistă la izbucnirea revoluției. Din 1645 i se pierde urma. Se pare că ar fi murit la Lanark.

Lithgow a lăsat cîteva poezii, cît și unele lucrări asupra evenimentelor contemporane ca: A *True and Experimental Discourse upon the Begining Proceeding and Victorious Event of the Last Siege of Breda*, Londra, 1637, *The Present Surveigh of London and England's State...* Londra, 1643 și *An Experimental and Exact Relation upon that Famous and Renowned Siege of Newcastle, and that Victorious Battel of York or Marston Moor*, Edinburgh, 1645.

Poeziile sale — tipărite între 1618 și 1640 — au fost reunite și republicate de dr. James Maidment, la Edinburgh, în 1863, sub titlul: *Poetical Remains of William Lithgow.*

S-a făcut cunoscut mai ales prin însemnările sale de călătorie. În 1614 a publicat o scurtă dare de seamă a călătoriilor sale, retipărite în 1616, într-o a doua ediție, astăzi foarte rară. În 1632 a publicat prima ediție completă a călătoriilor sale sub titlu: *The Total Discourse of the Rare Adventures and Painful Peregrination, of Long Nineteen Years Travayles from Scotland, to the Most Famous Kingdomes in Europe, Asia and Africa...* Inprinted at London by Nicholas Okes. A fost republicată în mai multe ediții, la Londra (1640, 1682) și

Edinburgh (1778 și 1814), reprodusă parțial în colecția: *Hakluytus Posthumus or Purchas His Pilgrimes*, vol. X, Glasgow, 1905, pp. 447—492 sub titlul: *Relations of the Travels of W. Lithgow a Scot, in Candy, Greece, the Holy Land, Egypt other Parts of the East.*

În 1910 și apoi în 1928, lucrarea a fost reeditată cu unele abrevieri, de B. I. Lawrence, după ediția princeps din 1632, sub titlul: *Rare Adventures and Painefull Peregrinations* în colecția *„The Travellers Library"*.

A fost tradusă în limba olandeză sub titlul: *Willem Lithgouws neggen-thien jaarige Lant-Reyse uyt Schotland na de vermaerde deelen des Werelts, Europa, Asia ende Africa*, Amsteldam, Iacob Benjanim, 1656.

Un fragment al acestei versiuni cuprinzînd relația călătoriei lui Lithgow în Transilvania și Moldova a fost tradus de N. Iorga și publicat în *Studii și documente*, vol. XXIII, pp. 459—463, împreună cu partea privind șederea pretendentului Bogdan Sasul, care-și zicea și Ștefan Bogdan Despot, la Constantinopol în casa ambasadorului englez Th. Glover, la a cărui plecare a fost nevoit să se turcească.

Relația lui W. Lithgow cuprinde unele informații generale despre aspectul regiunilor vizitate și despre bogățiile lor, stăruind asupra vicisitudinilor întîmpinate atît în „Walachia" — care pare să fie mai degrabă Valahia (Vallassko) din Moravia decît Țara Românească, judecînd după itinerarul parcurs — cît și în Moldova. Unele afirmații, ca cea privitoare la limba vorbită de ungurii din Transilvania — cea latină (!) —, cît și la existența în Moldova a unui boier protestant (!), „Starhulds", stîrnesc oarecare nedumerire. După o analiză atentă a tuturor știrilor privitoare la peregrinările autorului rezultă că textul trebuie folosit cu prudență.

Date asupra lui Lithgow se găsesc în *Dictionary of National Biography*, vol. XXXIII, London, 1893, pp. 359— 361. Despre călătoria sa prin părțile noastre s-au ocupat M. Beza, *English Travellers in Rumania* în vol.: *Papers on the Rumanian People and Literature*, London, 1920, p. 21 și N. Iorga, *A History of Anglo-Roumanian Relations*, *Bucharest*, 1931, pp. 21—22. Este menționat de D. Ciurea în *Considération sur la littérature historique et géographique des XVII—XVIII siècles. (Essai de classification)*, în „Revue Roumaine d'histoire", 1971, nr. 5, p. 824.

DESCRIEREA CĂLĂTORIEI PRIN TRANSILVANIA ŞI MOLDOVA[1]

1616

Străbătînd acum toată ţara[2] pînă *la Gran*[3] *şi tot astfel pînă la „Catterad"*[4] în „Walachia"[5], am găsit ţara atît de acope- p. 416

[1] Traducerea s-a făcut după lucrarea lui Lithgow, *The Totale Discourse of the Rare Adventures and Painefull Peregrinations of Long Nineteene Years Trauayles, from Scotland, to the most Famous Kingdomes in Europe, Asia and Africa...*, London, 1632, pp. 416—418.

[2] Ungaria.

[3] *Grana*.

[4] Pentru discutarea acestui nume vezi mai jos *Observaţiile critice* asupra textului.

[5] Vezi tot acolo discuţia despre strania trecere din *„Valahia"*, în Transilvania prin Tokaj (!). O soluţie ingenioasă a fost încercată prin identificarea acestei Valahii cu localitatea Vallasko din Moravia, unde sînt amintiţi documentar valahi în secolul al XVI-lea (cf. A. Karel, *Sur la population de la Valachie morave et les quelques rapports à l'anthropologie de la Roumanie*, Brno, 1933). O altă soluţie mai arbitrară a fost cea a editorului din 1928, care a suprimat din text partea referitoare la Gran şi Gatterad, subliniată de noi, pentru a identifica astfel „Walachia" cu Ţara Românească.

rită de păduri şi acestea pline de ucigaşi (căci am fost jefuit în aceste ţinuturi şi abia am scăpat cu viaţă) încît am fost silit să mă întorc la Tokaj în Ungaria superioară şi, de acolo, într-o zi am intrat în Transilvania.

O descriere a Transilvaniei:

Această ţară este aşa de înconjurată de munţi înalţi şi de netrecut încît nu sînt decît cinci trecători pentru a pătrunde în ea, ceea ce o face foarte puternică şi de necucerit. În interior se află o vale bogată sau o cîmpie de 30 de mile[6] lungime şi 6 mile lăţime, împodobită cu şase oraşe frumoase. Cel mai de seamă dintre ele este Braşovul[7], apoi Alba Iulia[8] şi Sibiu[9]. În interior povîrnişurile munţilor se înalţă lin chiar pînă la vîrf ceea ce face ca ţara să fie arătoasă şi plăcută ochilor şi pămîntul să fie cel mai bine rînduit, în compunerea sa[10], din Europa. Căci pe cîmpia încununată de munţi nu creşte decît grîu, secară, orz, mazăre şi fasole. Şi pe jumătate din dealuri sau pe poalele lor sînt numai vii şi sate nesfîrşite iar spre înălţimile înconjurătoare cele mai depărtate se află numai păşuni pentru vaci, oi, capre şi cai şi desişuri de păduri. Şi este astfel orînduită încît fiecare regiune îndestulează pe cealaltă căci cei din sate[11] îndestulează celelalte două părţi cu alimente şi acestea la rîndul lor le îndestulează cu vinuri, vite, unt şi brînză; ele schimbă între ele toate cele de trebuinţă, după nevoile lor.

Aici am găsit pretutindeni o populaţie foarte îndatoritoare şi prietenoasă şi am auzit oamenii de rînd vorbind adeseori latineşte şi tot astfel fac în mod obişnuit, toţi ungurii[12].

Locuitorii de aici sînt toţi protestanţi, cît despre voievodul sau princi-
p. 417 pele lor, Gabriel Bethlen[13], nu l-am văzut, căci // zăcea bolnav de febră la Alba Iulia. Această provincie este un principat liber şi totuşi se află într-o anumită privinţă sub autoritatea sultanului.

Dar acum, părăsind această ţară creştină şi trecînd prin pasul de miazănoapte al dealurilor zise de la hotarul de miază-noapte (?) sau munţii nor-

---

[6] Mila ungară este de 8 354 m, cea germană de 7 420 m, pe cînd mila engleză are 1 854 m sau 1 609,32 m. Autorul se referă evident la mila engleză.

[7] *Cromestate.*

[8] *Juliastrad.* (!)

[9] *Hermestat.* Oraşele nu sînt amintite în ordinea aşezării geografice.

[10] *The best mixed soyle.*

[11] În ediţia din 1928: *They of the Walley.*

[12] Afirmaţie pe care o mai întîlnim din cînd în cînd la autorii de descrieri, care nu purced de la o observare directă a lucrurilor, ci de la folosirea vreunui text anterior necontrolat.

[13] Principe al Transilvaniei (1613—1629).

dici[14], am intrat în Moldova unde, ca urare de bun sosit, am fost înconjurat, în mijlocul unei păduri de pe hotar de șase ucigași // unguri și moldoveni; scăpînd cu viața după multe rugăminți, mi s-au furat șaizeci de ducați ungurești de aur[15] și toate vestmintele mele turcești, lăsîndu-mă gol de tot, decît doar mi s-au dat înapoi patentele mele, hîrtiile și scrisorile pecetluite. p. 418

După ce au făcut aceasta, pentru mai marea lor siguranță, m-au dus la o parte și cu trupul gol mi-au legat strîns mijlocul cu curmei de tei[16] de un stejar și brațele tot astfel la spate, jurîndu-se că dacă voi chema în ajutor sau le voi stînjeni planurile înainte de apusul soarelui, se vor întoarce și mă vor ucide, dar mi-au făgăduit să-mi dea drumul atunci.

Dar făcîndu-se noapte și ei uitîndu-mă, am rămas aici pînă la ziuă cu mare frică de lupi și de mistreți. Atunci, cu voia lui Dumnezeu, am fost liberat de niște ciobani care, îmbrăcîndu-mă cu un suman de al lor lung și vechi și dîndu-mi de mîncare, unul din ei m-a dus la cinci zile de acolo la domnul ținutului, baronul de Starhulds[17] (!) un protestant (!) moldovean, la care am petrecut cincisprezece zile. Și aici am fost despăgubit cu prisosință de toate pierderile mele prin dărnicia lui și a rudelor și prietenilor lui din vecinătate. Și n-au voit să mă lase să pătrund mai adînc în țară, pentru că turcii sînt bănuitori față de străini, dat fiind că au smuls țara numai de puțin timp de la un principe creștin, cu care am stat la Constantinopol[18], în casa lui Sir Thomas Glover, ambasadorul[19]. Am ascultat de sfaturile boierului și aducîndu-i toate mulțumirile cuvenite pentru grija lui binevoitoare față de mine, am fost trimis cu o călăuză care m-a condus două zile printr-o parte din Podolia, regiunea cea mai de sus a Poloniei, în hotar cu părțile tătărești . . .

---

[14] *Borean Borger* (?) (= Border ?) *or North mountaine.*

[15] *Threescore Hungar Duccats of gold.* În secolul al XVII-lea, pe la 1640, ughiul costa 200 bani, adică un leu și 80 bani (Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoare*, IV, 251; I. Filitti, *Arhiva*, 38, 53, apud Gh. Zane, *Economia de schimb în Principatele Române*, București, 1930, p. 122).

[16] *Wooden ropes.*

[17] Neidentificat. Probabil o confuzie cu denumirea de staroste echivalentă cu pîrcălab, care presupune ținerea sub autoritatea sa a unei cetăți însemnate a țării. Mult mai frecvent se întîlnește acest termen la poloni.

[18] Nu poate fi vorba aici decît de pretendentul Ștefan Bogdan, fiul lui Iancu Sasul, domn al Moldovei (1579—1582), protejat al ambasadorului Angliei, despre care Lithgow amintește în prima parte a memoriilor sale (pp. 140—141). Asupra relațiilor pretendentului cu curtea regală engleză și ambasadorii britanici la Poartă, Lello și Glover, vezi, în special, Elvire Georgescu, *Le séjour d'un prince moldave à la Cour de Jacques I-er roi d'Angleterre*, în „Mélanges de l'école roumaine en France", Paris, XII, 1934, 1-ère partie, pp. 3—32.

[19] Ambasador al Angliei la Poartă (1606—1611). Cf. N. Iorga, *Studii și documente*, XXIII, pp. 459—460, unde a redat în traducere fragmentul din relația lui Lithgow, privitoare la protecția oferită de acesta lui Ștefan Bogdan.

OBSERVAŢII CRITICE

Însemnările lui Lithgow despre Transilvania nu oferă decît locuri comune şi generalităţi: mai puţin decît ceea ce ar reţine cineva după citirea unor descrieri geografice, ca cele ale geografilor italieni din pragul secolului al XVII-lea de pildă. Autorul pomeneşte de 6 oraşe bogate (cu gîndul, desigur, la „cele 7 oraşe", ades pomenite în legătură cu numele Transilvaniei: Sieben (!) Bürgen), dar nu menţionează decît trei din ele, şi într-o ordine ciudată. Despre locuitori ştie doar că vorbesc *latineşte* şi că ar fi protestanţi (informaţii necomplete, putînd fi culese tot din cărţi), dar nu pare să fi observat deosebirile etnice dintre ei, şi nici existenţa limbilor naţionale vorbite, desigur, mai frecvent decît latina amintită. Atîrnarea Transilvaniei de turci este menţionată într-o formă mult prea neprecisă, fără nici o tangenţă cu realităţile locului şi momentului. Despre Valahia şi valahi, el ştie doar că aceştia din urmă sînt „ucigaşi" (!). El ar fi fost jefuit de ei şi abia a scăpat cu viaţa. Aşezarea geografică a acestei Valahii (din care se ajunge în Transilvania trecînd prin Tokaj!) a dus la ipoteza că ar putea fi vorba de *Valahii din Moravia* (!). În felul acesta drumul lui Lithgow prin Tokaj ar fi devenit plauzibil. Dar

explicaţia este foarte puţin convingătoare. Lucrul este cu atît mai ciudat cu cît rămîne faptul că aceeaşi păţanie a autorului în această enigmatică „Valahie" se află repetată şi amplificată în cealaltă Valahie, Moldova! Şi acum apare aceeaşi neprecizie geografică. E amintit pasul de miazănoapte al dealurilor zise „Borean Border", sau şi Munţii Nordici (!). Şi aici aventura lui Lithgow oferă multe ciudăţenii. El însuşi umblă în port turcesc (!), venit totuşi din Transilvania. Tîlharii îi iau hainele, dar îi restituie patentele şi scrisorile sale atunci cînd îl leagă gol de un copac (!)... etc. Salvat de ciobani, el este dus la seniorul ţinutului, baronul de Starhulds (!), care era un protestant moldovean (!) Pentru a ajunge pînă la el, a umblat o cale de cinci zile (!). Nu a putut cunoaşte mai bine ţara (şi de aceea bineînţeles nici nu o descrie), pentru că baronul l-a îndemnat să plece, explicîndu-i că turcii sînt bănuitori.... *căci au zmuls ţara numai de scurtă vreme de la un principe creştin, şi anume chiar de la acela cu care stătuse Lithgow în casa ambasadorului Glover.* Dar, în realitate, acel pretedent nu a domnit niciodată, şi Lithgow putea fi în măsură să ştie aceasta. Ce sens are afirmaţia că turcii au zmuls Moldova de la un principe creştin, căci domnii Moldovei, indiferent de inclinaţiile lor, au continuat să fie creştini. Numirile sînt şi ele destul de sugestive: Gatterad (?), Iuliastrad (!) (probabil prin analogie cu Cronstadt şi Hermannstadt, ar fi de citit Juliastadt !), baronul de Starhoulds (!)... Gatterad, să fie oare derivat printr-un fel de metagramă din acel Targorod, ce apare pe harta Moldovei aşa-zisă a lui Reicherstorfter de la sfîrşitul secolului al XVI-lea? Şi Starhoulds să vină de la Staroste? Termenul este foarte frecvent *la poloni*, unde dealtminteri existau şi nobili protestanţi, ceea ce a putut să-i sugereze autorului această trăsătură suplimentară a baronului amintit. Cît priveşte valoarea informativă a relaţiei lui Lithgow, constatăm că este nulă. El stăruie asupra unor pretinse aventuri sau păţanii, pentru a înlocui descrierea locurilor pe care nu le-a văzut. Inainte de Transilvania, el nu a dat decît de păduri pline de ucigaşi. După aceea aşişderea. La mijloc este descrisă (!) Transilvania, cu aceea vale sau cîmpie lată de 6 mile (de circa 12 km) şi lungă de 30 mile (circa 60 km; pe care încap cam greu cele şase oraşe frumoase, care pînă la urmă sînt trei. Urmează împărţirea reliefului în cîmpie, deal şi munte, cu arătarea cu totul inutilă a produselor lor fireşti. Pe principele Gabriel Bethlen nu l-a putut vedea la Alba Iulia, pentru că acela zăcea de friguri.

Aceste cîteva exemple din multe altele care vădesc inventivitatea autorului, ne-ar îndemna să-l aşezăm alături de căpitanul John Smith, cvasicontemporanul său, fără ca el să atingă totuşi proporţiile cu adevărat măreţe ale creaţiilor acestui neobosit născocitor de aventuri ameţitoare.

ACHILE DE HARLAY-SANCY

(1581—1646)

*

Achille de Harlay-Sancy, fiul lui Nicolas de Harlay-Sancy din familia vestitului Achille Harlay, s-a născut în anul 1581.

A făcut studii juridice şi teologice, ajungînd episcop de Lavaur. Dar în urma morţii fratelui său (1601) a renunţat la cariera ecleziastică pentru cea militară. A luat parte la campaniile din Italia, Germania, Flandra şi Anglia. În 1611 a fost numit ambasador la Constantinopol, într-un moment cînd influenţa Franţei în Orient a suferit mult de pe urma asasinării lui Henric al IV-lea (în 1610). În 1614, el a încheiat cu Poarta o capitulaţie mai puţin favorabilă Franţei ca cea anterioară. Curînd (1616) s-a produs un incident, care a determinat rechemarea sa în 1619.

E vorba de evadarea lui Samuel Korecki din închisoarea celor Şapte Turnuri (Yedi Kule), cu ajutorul unui secretar al ambasadei Franţei, fapt de pe urma căruia Sancy a fost închis de turci (vezi *Hurmuzaki*, IV, 2, pp. 369—372 raportul bailului venețian Almoro Nani din 8 decembrie 1616) şi constrîns să plătească suma de 18 000 de piaştri ca răscumpărare

a subalternilor săi. Iar comerţul exercitat de creştini în Imperiul otoman a fost supus unor taxe arbitrare.

Sancy a plecat din Constantinopol, la 11 februarie 1619, împreună cu ambasadorul principelui Transilvaniei Gabriel Báthory. După o călătorie anevoioasă prin Bulgaria, a fost silit să se oprească mai multe zile pînă să poată trece Dunărea, acoperită de sloiuri. Ajungînd în Ţara Românească, a fost foarte bine primit la Tîrgovişte, de Gavrilaş Movilă (1618—1620), pe care îl cunoştea din timpul şederii sale la Constantinopol. După un scurt popas, Sancy şi-a urmat călătoria, trecînd în Transilvania.

Întors în Franţa, a intrat în Ordinul Oratorienilor. A fost însărcinat de Richelieu cu diferite misiuni. A făcut parte din suita tinerei regine Henrietta-Maria, fiica lu Henric al IV-lea, la plecarea ei în Anglia (1625).

A murit la 20 noiembrie 1646.

Sancy a fost un erudit de seamă şi un colecţionar pasionat, lăsînd o bogată colecţie de manuscrise orientale, păstrate în Biblioteca Naţională din Paris. A scris însemnări de călătorie, din care s-a reprodus fragmentul privitor la trecerea sa prin Ţara Românească (1619), în colecţia *Hurmuzaki, Supliment*, I, 1, p. 185, doc. 283. Cuprinde ştiri impresionante despre pustiirea ţării de către tătari, cît şi despre îndatoririle impuse domnului de către sultan (echipare de vase, livrare de furnituri etc.):

I se atribuie: *Relation des persécutions que les ecclésiastiques français attachés à la reine d'Angleterre éprouvèrent de la part du Duc de Buckingham*, în „Mercure“ 1626 şi *Discours d'un vieux courtisan désintéressé sur la lettre que la reine-mère du roi a écrite à S. M. après être sortie du royaume*, Paris, 1631.

Amănunte asupra lui Sancy se găsesc în Le Wassor, *Histoire de Louis XIII; Recueil des pièces curieuses pour la défense de la rein-mère;* P. Jacob, *Traité de bibliographie*, 1626, p. 134; Gabriel Tongas, *Les relations de la France avec l'Empire ottoman durant la première moitié du XVII-e siècle et l'ambassade* à *Constantinopole de Philippe de Harlay, Comte de Cézy (1611—1640)*, d'après des documents inédits, Toulouse, 1942, pp. 10—14.

Pentru călătoria sa de la Ragusa la Constantinopol cu prilejul ocupării postului de ambasador, a se vedea *Le voyage de Monsieur de Sancy Ambassadeur pour le Roy en Levant, fait par terre depuis Raguse jusques à Constantinople l'an 1611. Escrit par Monsieur Lefevre l'un de ses secrétaires* (Archives des Affaires Étrangères, Turquie, Mémoires et documents, vol. VI., 1611—1619, f. 20—43 v°) publicat parţial de Bistra A. Cvetkova, *Един френски пътепис за българските и балканските земи от* XVII B, în "*Известия на научния Архиб книга*" IV, 1968, pp. 127—138. La noi e menţionat de Al. Sadi Ionescu în *Bibliografia călătorilor străini, p.* 116.

SCRISOARE DIN TÎRGOVIŞTE

1619 martie Tîrgovişte[1]

p. 185 Am nimerit aici o vreme foarte aspră, cu gheaţă şi zăpadă şi am găsit ţara întreagă pustiită şi prădată de tătari, care întorcîndu-se de la armata din Persia, goi şi prăpădiţi, căutau să se refacă[2] în trecerea lor prin ţările de la Constantinopol pînă la Dunăre. Acest lucru i-a îngrozit aşa de mult pe aceşti bieţi locuitori, încît am găsit satele pustiite şi am fost nevoit să ocolesc mult pentru a găsi adăpost şi hrană. Sultanul[3] trimisese un capugibaşî ca să-i înfrîneze, dar ei nu l-au luat în seamă şi, ameninţîndu-l, l-au alungat, prădînd de faţă cu el pe bieţii oameni şi storcîndu-le

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul francez al scrisorii către Puysieulx, publicat în *Hurmuzaki*, supliment, I, 1, p. 185.

[2] *Se sont voulu savoir (?) et remectre.*

[3] Osman al II-lea (1618—1622).

bani de răscumpărare[4], necinstindu-le soţiile şi răpindu-le cîţiva copii. *Iată* cum îngrijeşte sultanul de supuşii săi.

Trecînd Dunărea am venit în Ţara Românească[5] şi am fost primit cu cinste de domnul care o cîrmuieşte[6] şi pe care-l cunoscusem mai dinainte, la Constantinopol. El m-a poftit cinci zile la curtea sa care-i destul de năpăstuită, resimţindu-se de vecinătatea turcilor. Acum, cu ajutorul lui Dumnezeu, plec de aici, pentru a trece în Transilvania şi a-mi urma mai departe drumul cu cea mai mare grabă cu putinţă.

. . . Chiar acum i-a venit acestui domn poruncă din partea sultanului să echipeze cîteva vase pentru a le adăuga la flota de mare împotriva cazacilor. Nu i s-a poruncit să strîngă ostaşi pentru a servi la armata de uscat, ceea ce ar însemna că ei vor căuta anul acesta să adune materialele necesare pentru construirea fortăreţei[7] de la Nipru[8], despre care fac atîta caz de cîţiva ani încoace. Şi construirea ei vor amîna-o pentru anul viitor, ceea ce s-ar putea datora încetinelii // şi guvernării atît de prudente a acestui vizir[9]. Ca urmare p. 186
Iskender paşa trimite vorbă aici că va fi în curînd la Silistra, un tîrg aşezat pe celălalt mal al Dunării, şi să i se pregătească toate cele ce-i vor fi de trebuinţă pentru întreţinerea casei sale şi a oamenilor săi. În această privinţă, el va fi ascultat şi fără zăbavă, căci aceşti bieţi domni sînt sclavii sclavilor sultanului.

Din Tîrgovişte, la 14 martie 1619

---

4 *Rançonnantz.*

5 *Valachie.*

6 Gavril Movilă (iulie 1618 — iulie 1620).

7 Ar putea să fie vorba de cetatea Aslan Horod, ridicată de turci la Nipru. Vezi Miron Costin, p. 65.

8 *Boristenes.*

9 Iskender, sau *Skender Pascha.* Fost beilerbei al Bosniei, apoi al Oceakovului, vali de Silistra, serdar contra lui Gratiani în 1620. Pentru funcţiile sale vezi în volumul de faţă relaţia lui Joppecourt, n. 81.

GIOVANNI-BATTISTA MALBI (MONTALBANI)

(1596—1646)

Dintre scrierile de propagandă din secolele XVI și XVII, privitoare la lupta contra turcilor, o varietate foarte răspîndită este aceea a așa-ziselor „Zeitungen", gazete în Germania sau „Avvisi" în Italia, constînd de obicei dintr-o scurtă prezentare geografică și istorică urmată de ultimele ecouri politice sau buletine militare de pe teatrul de luptă. Un asemenea „avviso" este acela aflat într-o versiune italiană, după un original german, și cuprins într-un manuscris inedit, analizat de N. Iorga în comunicarea sa la Academie în 1899, și publicat în „Analele Academiei române", seria a II-a, t. XXI, extras, pp. 40—43. *Manuscripte din Biblioteci străine relative la Istoria Românilor*. Titlul său este: *Vera relatione et avviso de Moldavia Qualmente il serenissimo sublime nato Principe et Signore il signor Gasparo Gratiani Principe di Moldavia, duca di Naxia et signor di Paro il sodetto fertile e abondantissimo Principato della servitu torchesca liberato ha. Tradotta dalla lingua tedesca nella quale fu scritta, e inviata a Viena dal signor Giov. Battista Malbi* [= Montalbani] *segretario di detto principe de verbo ad verbum dal medesimo originale*. La sfîrșitul textului se citește o notiță enigmatică, evident, posterioară: Questo è stato verificato

li 3, 4 et 5 di Settembre sino alli 28 del sudetto nel 1620. — Urmează apoi lămurirea: *Stampata in Viena di Austria, da Georgio Ghelbhar, in Lambel Pursen, Anno 1620. Superiorum permissu.*

Așadar, această „Relațiune adevărată" a fost scrisă și apoi tradusă din limba germană de către Giov Battista Malbi..., care a trimis-o la Viena, unde a fost tipărită. Broșura germană tipărită nu este cunoscută. Copia manuscrisă a versiunii italiene este urmată de o așa-zisă *încheiere* (*Ibidem*, pp. 43—53) (... *Segue il fine*... etc.) care însă nu continuă acel text, ci constituie o amplă expunere a factorilor care au determinat politica ofensivă a Porții în 1619 și efectele acesteia asupra domniei și vieții lui Gaspar Grațiani, precum și o prezentare a expediției polone din 1620. Dar textul nu se oprește aici, ci continuă cu expediția sultanului Osman al II-lea în Moldova, în 1621, încheiată în toamna acelui an. Este menționată și întoarcerea din ambasada la Poartă a solului polon pentru întărirea păcii, Krzystof Zbaraski, întoarcere care a avut loc tocmai în 1623. De fapt este vorba de o lucrare independentă de acea „Vera relatione", căreia îi este asociată doar artificial prin cuvintele *Segue il fine della sudetta espositione e l'esita di detti motivi* care o leagă de textul prim. N. Iorga a demonstrat că autorul „Malbi' este de fapt Giov- Bat. Montalbani, unul dintre secretarii lui Gratiani, forma Malbi datorîndu-se unei abrevieri paleografice. Despre acest Montalbani se cunosc unele date biografice dintre care o bună parte i se datoresc probabil chiar lui.

S-a născut în 1596 ca fiu al unui german și al unei italience. Și-a făcut studiile la Pisa, Padova și Parma, obținînd doctoratul în filozofie și „în cele două drepturi" (civil și canonic). A călătorit în Germania, Polonia și Imperiul otoman. La Constantinopol l-a cunoscut pe Gaspar Grațiani, pe care l-a însoțit la Viena, în cursul tratativelor cu imperialii (1615). S-a întors, probabil, cu el la Constantinopol, în 1616, secondîndu-l poate în activitatea sa rentabilă de negociator pentru răscumpărările de prizonieri creștini de seamă ai Porții. După numirea lui Grațiani ca domn al Moldovei (1619), Montalbani l-a urmat în această țară, ajungînd — după afirmațiile sale — pîrcălab de Galați. De asemenea ar fi fost folosit de domn în tratativele secrete cu principii creștini din Germania și Polonia. Alături de Grațiani s-ar fi aflat în tabăra polonă de la Țuțora. După dezastrul creștinilor și fuga zadarnică a lui Grațiani, ar fi fugit prin țara tătărească în Polonia, de unde s-ar fi înapoiat în Italia. Dar însăși prezența lui alături de domn, la Iași, și la Țuțora pare destul de îndoielnică la o cercetare mai atentă a celor *două versiuni* date de el, pentru același moment. In prima dintre ele — *Vera relatione* — se vădesc lacune și confuzii surprinzătoare: de pildă, nu se spune nimic despre arestarea ori uciderea ceaușului venit să-l mazilească pe Grațiani. Însăși mazilirea este cu totul omisă, domnul își face pregătirile și iese din Iași, mergînd *con la solita maiestà* (cu alaiul obișnuit), însoțit de 500 de călăreți și de garda sa de 500 de pedestrași croați, germani, unguri și poloni în *tabăra sa*. Este o transpunere a intrării lui în *tabăra polonă de la Căinari*. Aici este introdusă, într-o formă mult schimbată, informația despre uciderea turcilor. „Turcii care erau în țară au mers împreună (*insieme*) la tabără. Pe aceștia a pus pe principele să-i prindă de vii. Restul, toți cîți erau în Moldova, au fost uciși de furia poporului și așa au pățit cei care încercau cu înșelări să piardă pe domn". Să fie cumva voită această înfățișare a lucrurilor, trecerea lui Grațiani de partea polonilor netrebuind să apară ca o măsură impusă de mazilirea sa?. In așa-zisa *încheiere* mai tîrzie incidentul

ceaușului este, dimpotrivă, mult amplificat și romanțat. Observăm însă alături de aceste reticențe posibile și o necunoaștere reală a împrejurărilor. De fapt sînt două momente distincte. În realitate, Grațiani și-a pus mai întîi tabăra proprie la Țuțora cînd l-a așteptat pe ceauș, s-a dus apoi îndată la tabăra polonilor aflați atunci la Căinari, venind apoi cu ei la Țuțora. Despre oastea polonilor, de asemenea, Malbi are informații foarte slabe, sau mai bine zis inexistente, afirmînd că ea era comandată de Samuel Korecki și de cumnatul acestuia, Ștefan Potocki! Nu mai vorbim aici de felul în care este romanțată fuga din tabără a lui Gratiani, unde, de asemenea, apar lacune neașteptate. Am crede, așadar, că în momentul luptei de la Țuțora Montalbani *nu se afla în tabără*. A fost el cumva la Hotin, unde își trimisese Grațiani lucrurile mai de preț, și de unde a putut să fugă în Italia, odată cu Annibale Amati, care a predat cetatea polonilor? Sau era cumva la Viena, alcătuind acolo acea *Vera relatione*, care ridică și ea o problemă de autenticitate și de datare? Ne-am putea chiar întreba dacă aceasta a fost într-adevăr tipărită, cum pretinde autorul? Il regăsim destul de curînd la Constantinopol, menționat în august 1621 de bailul venețian Giorgio Giustiniani (N. Iorga, *op. cit.*, p. 29), ca însărcinat cu o misiune secretă (!) din partea viceregelui Neapolului, constînd în negocieri cu turcii în numele regelui Spaniei (!), dar avînd aparent doar sarcina de a răscumpăra niște robi creștini. Coincidență destul de sugestivă pentru fostul auxiliar al lui Grațiani, care încă din 1616 se semnalase prin asemenea îndeletniciri. Este vrednic de observat că în *partea a doua a manuscrisului lui „Malbi"* este vorba cu tot dinadinsul de viceregele Neapolului (Don Pedro Giron, duce de Ossuna) în legătură cu un prizonier turc al acestuia, cumnat al marelui vizir Ali, (Halil) care se interesase foarte de aproape (la începutul anului 1620) de eliberarea sa, bizuindu-se pe sprijinul gratuit al trimisului imperial, contele Mollart. Potrivit cu Malbi, tărăgănelile acestuia ar fi avut consecințe politice incalculabile, determinîndu-l pe marele vizir să nu pornească încă un război contra împăratului, ci să atace mai degrabă Polonia, după nereușita sa de a dezlănțui o agresiune contra Veneției, căci trebuia neapărat pornit un război pentru a nu fi bănuit de mituire din partea creștinilor. Nu ar fi exclus ca Montalbani, inițiat mai înainte în asemenea tranzacții, să fi reluat el acuma, în sens invers, vechea negociere, tratînd direct, dar discret, în numele ducelui, acea răscumpărare în beneficiul acestuia, oferind adică să-l elibereze în schimbul unei sume importante. Bailul Giustiniani menționase în raportul său că Moltalbani era foarte bine plătit de vicerege. Același Giustiniani afirma tot acolo că Montalbani ar fi servit *în tinerețe* cu 200 de oameni sub proveditorul venețian Andrei Paruta *(ibidem)*. Dar dacă anul nașterii sale este corect redat (1596), atunci în 1621 Montalbani nu avea decît 25 de ani! Tot Giustiniani mai dă și celelalte date biografice, pe care le cunoaștem despre acest personaj; naționalitatea tatălui și a mamei, precum și calitatea lui de fost secretar pentru limba latină a lui Grațiani. Aceste informații nu provin ele cumva din propriile declarații ale lui Montalbani, făcute poate direct bailului în vederea vreunei căpătuiri? Căci în cele din urmă îl aflăm trimis de Siniorie în Creta, unde moare în 1646. În cursul vieții sale destul de aventuroase, el fusese și în slujba ducelui Victor Amedeu de Savoia.

Montalbani este autorul unei lucrări despre Imperiul otoman, care s-a publicat chiar în timpul vieții sale sub titlul:

De Moribus Turcarum Cammentarius, Roma 1625 și 1636 tip. Faccioni, sau sub acela de *Rerum Turcarum commentarius, authore Ioanne Baptisa Montalbano, Bononiense*, Leyda, 1630, în volumul colectiv *Turcici Imperii Status seu discursus varii de rebus Turcarum* a cărui ediție a II-a, s-a tipărit în 1634, la Leyda, sub titlul: *Turcici imperii Status; accedit de regnis algeriano atque tunetano commentarius.* O a treia ediție a dat Cuspinianus în *De turcarum origine*, Leyda, 1654. Sînt cuprinse și informații privitoare la țările noastre. A mai lăsat și alte lucrări, printre care cităm: *Annales ab anno 1600 usque ad prasentem diem; Supelex aciti cum discursibus et aplicatione exemplorum nostri aevi; Grammatica turcica* ș.a.

De Montalbani s-au ocupat:
Leone Alaccio în *Apes Urbanae*, P. Orlandi în *Notizie degli Scrittori bolognesi*, Fantuzzi în *Notizie degli Scrittori bolognesi*, Bologna, 1788, VI, pp. 53—55 și N. Iorga în *Manuscripte din bibliotecile străine*, p. 105 ș.u., *Istoria românilor prin călători*, București, 1928, I, pp. 297—298.

RELAŢIE ŞI INFORMAŢIE ADEVĂRATĂ DESPRE MOLDOVA[1]

1620

p. 40 *În ce fel prea înălţatul principe şi domn, Domnul Gaspar Graţiani[2], principe al Moldovei, duce de Naxos[3] şi domn de Paros[4] a eliberat de robia turcească susnumitul principat, roditor şi nespus de înbelşugat. Tradusă din limba germană în care a fost scrisă şi trimisă*

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de N. Iorga în *Manuscripte din Bibliotecile străine relative la istoria românilor* în „Analele Academiei Române", Mem. secţ. ist., seria a II-a, t. XXI, Bucureşti, 1899, p. 40 (extras). Fraza care urmează face parte din titlu.

[2] Gaspar Gratiani, domn al Moldovei (1618—1620).

[3] *Naxia.*

[4] *Paro.* Gratiani a căpătat, la începutul anului 1617, ducatele de Naxos şi Paros ca răsplată pentru serviciile aduse Porţii în *1615*, cu prilejul tratativelor diplomatice duse cu imperialii la Viena.

la Viena de domnul Giovanni Battista Malbi[5], *secretar al numitului domn, cuvînt cu cuvînt chiar după original.*

Marele, mănosul şi îmbelşugatul principat al Moldovei se mărgineşte dintr-o parte cu Dunărea, cu Turcia, adică cu Serbia[6] şi Bulgaria, de alta cu Transilvania, iar de cealaltă parte se mărgineşte cu Podolia care este supusă coroanei polone, a patra parte se mărgineşte spre răsărit cu tătarii, cu Marea Neagră şi cu Dunărea. De Turcia, adică de Serbia şi Bulgaria o desparte Dunărea, largă de trei mile şi mai bine; de Transilvania, un lanţ neîntrerupt de munţi abrupţi; de Podolia, rîul Nistru[7] adînc şi larg de un pătrar de milă; de tătari, vasta întindere de cîmpii deşerte şi cetăţile tătarilor (!) anume: Cetatea Albă[8], Oceacov[9] şi Tighina[10] stăpînite de turci. Sînt 76 de ani de cînd <această regiune> se află sub stăpînirea turcească, <locuitorii ei> fiind creştini de rit ortodox şi avînd o limbă coruptă <din>: latină, italiană şi rusă. <Aceştia> au suferit mari răutăţi, asupriri şi tiranii din partea turcilor, astfel că toată lumea îndeobşte se plîngea, înălţînd suspine spre cer, deoarece turcii luau cu sila cele necesare traiului lor, după cum obişnuiesc să facă în toate ţările şi locurile stăpînite de ei.

Schimbă pe domnii ţării ca pe toţi ceilalţi, deseori şi la intervale scurte, pentru a primi daruri, ba chiar pentru a fi plătiţi de cei ce le urmează, deoarece dregătoriile se cumpără şi cei care fac cheltuieli caută să se despăgubească pe seama bieţilor supuşi; de aceea desele lor schimbări aduc mare asuprire şi sărăcire pentru supuşi.

A fost un domn al Moldovei, predecesor[11] al numitului domn Graţiani, un tiran grec, numit Ştefan Tomşa[12] care bucurîndu-se de ocrotirea turcilor cu care avea strînse legături, a pus de a tăiat, // numai dintre boieri vreo p. 41
342, fără a mai socoti oamenii de rînd, pentru a le lua averile[13]. S-a menţinut trei ani şi jumătate[14] în domnie, căutînd cu ajutorul turcilor să împiedice acea ţară să se alieze cu polonii şi cu ungurii. În cele din urmă a

---

[5] *Malbi* e, fără îndoială, o prescurtare paleografică nedescifrată cum trebuie, după *M*<ont> *alb*<an>*i*.

[6] Autorul confundă aici hotarul Ţării Româneşti cu cel al Moldovei.

[7] *Nester.*

[8] *Akerman.*

[9] În text *Pxia,* lectură greşită pentru „Oxia“, „Ozia“, cum era numit de cronicari Oceacovul. Cf. N. Iorga, *op. cit.*, p. 40.

[10] *Bender.*

[11] De fapt antepredecesorul său.

[12] *Stefano Tonsa.*

[13] Este vorba de tăierea boierilor din 20 septembrie 1615. Cf. N. Iorga, *op. cit.*, p. 41, n. şi scrisoarea lui Gabriel Bethlen din 5 noiembrie 1619, publicată de V. Motogna în traducere în „Revista istorică“, XI, din aprilie—iunie 1925, pp. 83—84, doc. II.

[14] În realitate a domnit aproape 4 ani (din decembrie 1611 pînă la 20 noiembrie 1615).

fost înlăturat de o răscoală neprevăzută[15] cu ajutorul polonilor[16] cărora le era mare duşman, măcelărind pe mulţi din ei, în alte împrejurări, cînd aceştia încercaseră să intre în Moldova.

Acum, atît domnul cît şi poporul sînt asupriţi fără a se ţine seamă de tratate şi de jurămîntul sultanului care a făgăduit tuturor domnilor Moldovei şi Ţării Româneşti, printre altele, să-i confirme în domnie pe timpul vieţii lor şi a moştenitorilor lor; cu toate acestea nu-şi respectă cuvîntul şi jurămîntul pentru a nu-l lăsa să se îmbogăţească şi să poată duce război împotriva sultanului cum a făcut chiar şi Graţiani, domnul pomenit mai sus. Acesta, care este în scaun acum, de naţiune croată[17], a cumpărat cu bani[18] şi prin merite, numitul principat. Datorită păcii pe care dimpreună cu alţi oameni de seamă a încheiat-o între împăratul Mathias[19] şi sultan[20], a primit numitul principat pe viaţă şi pentru urmaşii săi, fiind confirmat de trei sultani, sultanul Ahmed I, sultanul Mustafa[21] şi sultanul Osman[22]. Totuşi, în ciuda motivelor juste arătate mai sus, tributul a fost mărit[23] din voinţa silnică a tiranilor turci.

...Pe lîngă acestea, cum împăratul turcesc, sultanul Osman (II) a pus să se vestească războiul contra regelui Poloniei[24], la stăruinţa ambasadorilor din Boemia[25], Silesia şi Moravia cu concursul şi ajutorul lui Gabriel Báthory, principele Transilvaniei, iar acel principe Graţiani folosind multe argumente şi temeiuri sfătuia să nu se pornească acel război, invocînd multe şi diverse motive, pentru care acest război ar fi fost fără îndreptăţire, căci Turcul avea o pace perpetuă cu statul polon, confirmată din vechime de către toţi pe rînd cu jurămînt şi pact, totuşi cînd Turcul a văzut prilejul bun ce-i vine de la creştini şi de la răscoala ereticilor, nu a stat la îndoială dacă să se folo-
p. 42 sească // de el. I s-a poruncit aşadar principelui Graţiani, să pornească el cel

---

[15] În toamna anului 1615, boierii şi slujitorii se ridicară împotriva lui Tomşa. Lupta s-a dat la marginea Iaşilor. Răsculaţii au fost învinşi şi 75 de boieri au fost ucişi de Tomşa.

[16] Tomşa a fost învins la Tătăreni (12/22 noiembrie 1615) de armata polonă sub comanda lui Mihail Wisniowiecki, care voia să pună în domnia Moldovei pe Alexandru Movilă. Înfrînt din nou lîngă Tecuci (24 ianuarie 1616), Tomşa s-a retras în Ţara Românească. Vezi relaţia lui Joppecourt din volumul de faţă.

[17] Pentru originea lui vezi N. Iorga, *op. cit*, p. 30.

[18] Internunţiul împăratului Mathias la Constantinopol, Ludwig Mollart, ar fi cheltuit sume mari pentru numirea lui Graţiani ca domn al Moldovei, vezi Hadjdji Khalifa, *Fezleke-i tarikh*, II, p. 399, *Hurmuzaki*, IV, 2, p. 376, doc. 407. 16, februarie 1619.

[19] Mathias (1612—1619).

[20] Ahmed I (1603—1617). Este vorba de pacea de la Viena din 14 iulie 1615 confirmată solemn în mai 1616.

[21] Mustafa I (1617—1618).

[22] Osman al II-lea (1618—1622).

[23] Vezi şi relaţia lui Polo Minio din volumul de faţă.

[24] Sigismund al III-lea Wasa.

[25] Aceasta se răsculase contra împăratului.

dintîi ca vecin de hotar, războiul contra Poloniei. Însă principele Graţiani a făcut tocmai dimpotrivă. Convocînd[26] pe toţi boierii de seamă şi pe toţi sfetnicii de taină, le-a declarat că ar fi păcatul cel mai greu şi atrăgînd pedepse şi osînde fără de iertare, dacă ei ca creştini ar porni război contra creştinilor. Aşadar, cu toţii s-au hotărît să împlinească din toate puterile lor poruncile domnului lor, dacă acesta s-ar asigura de concursul şi ajutorul stăpînitorilor şi principilor creştini, aşa cum s-a şi asigurat, trimiţînd îndată soli la regele Poloniei, la marele cancelar[27] şi la alţi mari dregători şi maiestăţii sale cezaree, împăratul (Ferdinand al II-lea). Şi în timpul acesta se prefăcea faţă de sultan şi de celelalte măriri, dar porunci ca şi mai departe să fie pregătiţi cei 10 000 de soldaţi călare alcătuind trupa sa obişnuită, punîndu-le tabăra lîngă rîul Prut, spunîndu-le turcilor că <face aceasta> pentru a pune piedică şi a închide trecătorile din faţa ducelui Samuel Korecki şi a lui Ştefan Potocki, căpitanul de Potok, cumnat cu acesta şi comandant al oastei polone. Dar marele vizir Hali paşa, care fusese Capudan paşa al întregii armate de mare, vreme îndelungată[28] a poruncit lui Iskender paşa, inspector general al celor trei principate care plătesc tribut sultanului, adică Moldova, Ţara Românească şi Transilvania, ca să ia bine aminte şi să fie cu ochii în patru asupra acestui principe Graţiani, arătîndu-se cu mare prefăcătorie prieten bun al domnului. Iar acela [domnul] se prefăcea şi el faţă de ei, pentru a nu-şi da pe faţă gîndul său înainte de vreme, măcar că se pregătea cu armata, poruncind să se ia dispoziţii pentru construirea unor poduri peste Nistru pentru ca polonii să poată veni în ajutor, potrivit cu învoielile încheiate mai înainte. După aceea, domnul a ieşit din Iaşi, oraşul de scaun şi reşedinţa domnului aflat la 120 de mile depărtare de cetatea însemnată a Hotinului şi de cetatea Cameniţa din regatul Poloniei şi a trimis multe provizii, artilerie, muniţii şi alte lucruri de preţ în acea cetate Hotin; şi astfel a purces în persoană la tabăra sa, cu măreţia obişnuită, însoţit de 600 de soldaţi[29] călare şi de 500 de pedestraşi din garda sa, de neam croat, german, maghiar şi polon. Turcii care erau în ţară s-au dus împreună la tabără. Pe aceştia a pus domnul să-i prindă vii. Restul, toţi cîţi erau în Moldova şi la hotare au fost ucişi de furia poporului. Aşa au fost trataţi acei ce încercau şi aveau de gînd să doboare pe domn.

După aceasta toţi locuitorii alergau bucurîndu-se şi binecuvîntîndu-l pe acest domn Graţiani că i-a slobozit de cruda tiranie a păgînilor, duşmanii tuturor creştinilor. Şi aceşti locuitori se arătau foarte ascultători la toate

[26] În realitate, Graţiani nu a convocat, în prealabil, pe boieri înainte de a trece la acţiunea ireparabilă a uciderii ceauşului.
[27] Zolkiewski.
[28] Celebi-Ali-Paşa, mare vizir, 23 dec. 1619 — 9 martie 1621. Fost amiral (capitan paşa). (După o notă a autorului.)
[29] *Soldati ordinarii*, adică din oastea permanentă.

poruncile sale, şi aşteptînd ajutorul polonilor, potrivit cu înţelegerile încheiate mai înainte pentru a se apăra de atotputernicia şi forţa şi bogăţia turcilor. Se aude că aceştia pregătesc o mare armată contra domnului Graţiani, căruia să se îndure Dumnezeu să-i dăruiască izbîndă!

Aceasta este situaţia verificată din 3, 4 şi 5 septembrie pînă la 28 din aceeaşi lună a anului 1620.

Tipărită la Viena în Austria de George Gelbhar în Lambel Pursen, în anul 1620 — cu voia superiorilor.

CAMPANIA POLONILOR ÎN MOLDOVA ÎN 1620

Una dintre consecințele neprevăzute ale îndelungatului război dintre Sfînta ligă și Imperiul otoman (1593—1606) și a acțiunii lui Mihai Viteazul, a constituit-o detașarea Moldovei de sub stricta suzeranitate a Porții și — într-o a doua fază — intrarea ei în sfera de gravitație a Poloniei, în timpul Movileștilor, ca preț al neutralității păstrate în timpul conflictului de către regele Sigismund al III-lea, aflat sub tutela partidei antihabsburgice a atotputernicului cancelar Zamoyski. După pacea de la Zsitvátorok, Țara Românească și Transilvania au reintrat, treptat, sub dominația turcească, în timp ce Moldova a rămas, mai departe, strîns legată de poloni. Poarta — eliberată de povara războiului susținut împotriva Casei de Austria și a aliaților ei — nu a mai avut de ce să tolereze imixtiunea atît de fățișă a polonilor în treburile Moldovei și a hotărît să-i pună capăt. O primă măsură a alcătuit-o mazilirea Movileștilor și înlocuirea lor cu Ștefan al II-lea Tomșa (1611), izgonit însă de Alexandru, fiul al doilea al lui Ieremia vodă, cu sprijinul nobililor din Podolia în toamna anului 1615. Intervenția militară a unor trupe de mercenari recrutați în Polonia a stîrnit însă iritarea Porții, care trimițînd o oaste în

Moldova, comandată de Iskender-paşa, lichidează partida Movileştilor în lupta de la Drăcşani (3 august 1616), ca un prim pas spre un conflict serios cu Polonia.

Rivalitatea polono-turcă pentru Moldova se accentuează după 1618, cînd îndepărtarea Imperiului habsburgic de la treburile orientale prin antrenarea sa în Războiul de 30 de ani (1618—1648), în Apusul Europei, şi sfîrşitul îndelungatului conflict al Poloniei cu Rusia (1619) lasă mînă liberă adversarilor să se înfrunte.

La 4 februarie 1619 Poarta numeşte ca domn al Moldovei pe Gaspar Graţiani, utilizat ca dragoman în negocierile cu imperialii, în 1615, şi care se bucura, totodată, şi de încrederea influentului paşă Iskender. Dar odată instalat în domnie, Graţiani trece în tabăra antiturcească. Cum s-a ajuns aici a arătat N. Iorga în comunicarea sa la Academie (*Manuscripte din bibliotecile străine relative la istoria românilor*, 1899). Nu a fost atît o iniţiativă proprie, cît urmarea inevitabilă a situaţiei generale a Europei orientale. Un tratat secret unea pe Habsburgi cu regele Poloniei (1613). Ei ar fi putut constitui împreună un bloc puternic antiturcesc, de care trebuia ţinut seama. Pe de altă parte, politica Porţii îşi schimbă brusc chiar acum orientarea. De unde Graţiani fusese trimis pentru a porni tratative tainice de pace cu Polonia — lucru executat întocmai — acuma, după adoptarea de către turci a unei politici războinice, sforţările sale apăreau într-o lumină suspectă. Principele Transilvaniei, Gabriel Bethlen, denunţă la Poartă gîndurile trădătoare ale domnului Moldovei, către care se îndreaptă un firman de mazilire (sept. 1620). I se atribuie, între altele, intenţia de a uni sub autoritatea sa cele trei ţări: Moldova, Ţara Românească şi Transilvania.

El se retrage în nordul ţării, apelînd la ajutorul armatei polone, care a trecut Nistrul sub comanda hatmanului Stanislav Zolkiewski. Între timp intră în Moldova o oştire turco-tătară foarte numeroasă, sub comanda lui Iskender-paşa, de Silistra, ce aducea cu sine pe noul domn Alexandru Iliaş. Trupele moldo-polone au coborît Prutul spre a da lupta cu turcii, dar au fost înconjurate de inamic, superior în număr şi armament, în tabăra de la Ţuţora şi supuse unui asediu necruţător (17—20 septembrie). Spre a nu fi cu totul decimaţi, polonii încearcă să iasă din încercuire şi încep să se retragă cu mari pierderi spre Podolia, în timp ce Graţiani, fugit din tabără, este ucis la 21 ale lunii de boierii săi, hatmanul Şeptilici şi postelnicul Goia, care îl însoţiseră în fugă. Rămăşiţele înfrînte ale oastei lui Zolkiewski au ajuns la Nistru, la 6 octombrie, dar nu pot trece fluviul decît prea puţini ostaşi, fiind măcelăriţi de turci şi tătari, în învălmăşeală pierind însuşi hatmanul.

Există mai multe mărturii privitoare la nefasta expediţie. Majoritatea textelor au la bază un jurnal de campanie oficial — asemănător celui ţinut de poloni în expediţia din Moldova la 1595. Prima din aceste relatări anonime din seria de faţă redă pe larg succesiunea evenimentelor între 3 septembrie şi 6 octombrie 1620. Autorul a participat la expediţie în calitate de oştean de husari, izbutind să scape cu viaţa în împrejurările pe care le-a povestit. Simpla expunere a faptelor fără nici un artificiu este de un mare dramatism. Peste jurnalul de campanie cu însemnări sobre şi precise se aşterne o povestire vie, scoţînd în relief cîte un amănunt semnificativ. Cînd expediţia a păşit pe pămîntul străin, steagul de mătase roşie chinezească s-a rupt şi a fluturat deasupra oastei... Cînd a intrat Gaspar

Grațiani în tabăra polonă, primit în sunetele trîmbițelor și tobelor și în bubuitul tunurilor, au zburat lăcustele și s-au lăsat pe tabără... iar seara a dat o ploaie de nu se mai putea sta în cort. Întreaga descriere e de un adevăr zguduitor. Asistăm la demoralizarea din tabără. Disciplina a dispărut. Oastea se împarte în grupuri care îi cer, ba chiar îi impun, lui Zolkiewski să trateze cu turco-tătarii. Tratative zadarnice dintru început. În fața primejdiei se pierde orice omenie sau onoare militară. Călărimea pretinde să fie lăsată să părăsească restul expediției, gonind călare spre patrie, în loc să însoțească convoiul de căruțe și infanteria. Cei mai hotărîți în acest sens sînt Pan Kalinowski și Samuel Korecki. Au plecat ei oare împreună cu Grațiani (cum pretinde un izvor)? Sau l-au prevenit ei că va fi predat turcilor de către oastea polonă (cum pretinde un alt izvor oarecum paralel)? S-ar părea că el a plecat cu buna știință a lui Zolkiewski. Nu era nevoie să fie făcut atent la primejdia rămînerii sale în tabără, unde era socotit vinovat de cumpăna oastei polone. Amintirea epilogului de la Dracșani mai era încă vie în Moldova.

Relatarea anonimă poate fi confruntată cu textul corespunzător al lui Miron Costin. Totul se suprapune perfect, căci letopisețul polon folosit de cronicar a urmat pas cu pas jurnalul acestei campanii din 1620.

O altă versiune din seria de față este cea oarecum indirectă, a unora care, dezertînd de la datorie, s-au grăbit să se întoarcă acasă. Aici fantezia caută să acopere realitatea și să inventeze evenimente sau incidente.

Faptul că există mai multe rapoarte despre dezastrul din 1620 este destul de sugestiv. Pare probabil că ele corespund unei anchete asupra împrejurărilor și incidentelor retragerii, căci se punea problema răspunderii pentru pierderile suferite. Vedem că în primul raport din seria noastră este pus accentul pe comportarea ostășească a lui Zolkiewski în fața tulburărilor din tabără provocate de anumite elemente arătate pe nume. Însuși hatmanul, în scrisoarea sa către rege, scrisă după prima destrămare din fața Prutului, condamnă acțiunea lui Kalinowski și Samuel Korecki, fără însă a-i numi. Dezertarea căzăcimii avea să se producă în ultima fază.

Descrierea retragerii este un document valabil în sine, chiar fără integrarea sa în împrejurările istorice date. Sînt tablouri și scene de o mare vigoare. Pentru istoria Moldovei se impune îndeosebi momentul sosirii domnului în tabăra polonă, indicat mult mai sobru în cronica lui Miron Costin. Față de aceasta nu apar elemente esențiale noi. Și plecarea lui Grațiani, și prinderea lui Bucioc sînt înfățișate la fel. Dar ceea ce constituie aportul esențial al acestui document este calitatea sa de mărturie imediată a stării de spirit a polonilor din expediție față de moldoveni, precum și a dezafecțiunii acestora față de oaspeții aducători de prăpăd. Pentru poloni localnicii sînt „trădători" atunci cînd li se împotrivesc, sătui de prădăciunile și silniciile la care fuseseră supuși an de an în viața și în avutul lor. Textul acestei mărturii, redactat în limba polonă, s-a păstrat într-o copie contemporană, publicată de Ioan Bogdan în *Hurmuzaki*, *Supliment*, II, 2, pp. 490—509, însoțită de o traducere în l. franceză a lui I. Skupiewski cu unele omisiuni și greșeli.

Lupta de la Țuțora a mai făcut obiectul și altor două descrieri anonime, datorate unor ostași poloni, care au fugit din tabără înainte de ultima fază a retragerii lui Zolkiewski spre Nistru. Ele nu sînt complete, ci dau numai o imagine despre începutul campaniei.

Ambele — păstrate numai în copii în acel manuscris — au fost publicate tot de I. Bogdan în *Hurmuzaki*, *op. cit.*, pp. 474—478, cu traduceri în l. franceză de I. Skupiewski.

Despre nefericita campanie din 1620, din sursele polone se mai pot cita: o scrisoare a hatmanului Zolkiewski însuşi, scrisă în tabăra de la Ţuţora, unde se afla încercuit, la 24 septembrie, cu o descriere a luptelor date în acea zi, urmate noaptea de fuga din tabără, cînd o mare parte dintre ostaşii poloni s-au înecat în Prut sau au fost prinşi şi, în sfîrşit, mărturia lui Jakowski, participant ca oştean la expediţie, avînd la baza relaţiei sale tot datele unui jurnal de campanie, după cum rezultă din text. Atît copia scrisorii lui Zolkiewski, cît şi relatarea lui Jakowski au fost publicate în limba polonă de I. Bogdan, în amintitul volum din colecţia *Hurmuzaki*, pp. 478—479 şi 482—485, cu traducerile franceze ale lui Skupiewski. De Jakowski s-a ocupat şi Sadi Ionescu în *Bibliografia călătorilor străini*, pp. 119—120.

Dezastrul de la Ţuţora — pecetluit apoi prin războiul şi pacea de la Hotin din 1621 — a pus capăt înfruntării dintre poloni şi turci, în avantajul acestora din urmă. Prin îndepărtarea Movileştilor şi a lui Graţiani, Poarta şi-a redobîndit dominaţia nestingherită asupra Moldovei, înlăturînd astfel consecinţele îndepărtate ale marii ridicări antiotomane din vremea lui Mihai Viteazul.

Pentru a compara veridicitatea informaţiilor oferite de izvoarele polone privitoare la campania lui Zolkiewski în Moldova la 1620, este oportună şi consultarea relatărilor cronicarilor turci Ibrahim Pecevi şi Kara Celebizade Abdul Aziz efendi (la M. Guboglu şi M. Mehmet, *Cronici turceşti privind ţările române: Sec.XV — mijlocul sec. XVII. Extrase*, vol. I, Bucureşti, 1966, pp. 521—522 şi 555), relatarea anonimă armeano-kipciakă din 1620—1621 (ed. E. Schütz, Budapest, 1968, pp. 42—49), precum şi mărturia contemporană a lui Radu Mihnea (cf. I. Minea, *O scrisoare a lui Radu Vodă Mihnea despre dezastrul polon în Moldova în anul 1620)*, în „Cercetări istorice", VIII—IX, 1932—1933, nr. 1, pp. 230—231 ca şi letopiseţul lui Miron Costin *(Opere*, ed. P. Panaitescu, Bucureşti, 1958, pp. 68—75).

Alte amănunte privind desfăşurarea luptelor dintre poloni şi turci la 1620 se află cuprinse şi în scrisoarea patriarhului Chiril Lucaris, pe care o vom examina separat, în cuprinsul volumului de faţă.

JURNAL DE CAMPANIE

INTRAREA[1] ÎN MOLDOVA A PANULUI STANISLAV ZOLKIEWSKI CANCELAR ŞI HATMAN MARE AL COROANEI POLONIEI ÎN ANUL DOMNULUI 1620

1620 p. 490

3 şi 4 septembrie[2]. Toată oştirea a trecut Nistrul la Podbyty[3], prin vad, atît a noastră, cît şi a cazacilor pedeştri, în număr de 2 000. Acolo, la urmă a trecut Nistrul domnul cancelar căruia i se adusese un bac şi i s-a spus să şadă, dar domnul cancelar a spus aceste cuvinte: „Ferească Dumnezeu să umblu cu acest bac, cînd călăreţii mei au trecut prin vad, aşa voi face şi eu după dînşii". După aceea a trecut Nistrul,

---

[1] După textul polon publicat în *Hurmuzaki*, Supliment, II, 2, pp. 490—509, însoţit de o traducere franceză.

[2] Datele polone sînt după calendarul gregorian, adoptat de catolici în 1584. O confruntare a celor din documentul de faţă cu acelea aflate la Miron Costin trebuie să ţină seama de aceasta. Sînt unele menţiuni paralele, la care datele concordă perfect, de exemplu, 2 septembrie st. v. = 12 septembrie st. n.; 7—8 septembrie = 18 septembrie. Sînt însă altele, la care diferenţa este mai mare. Fiind vorba aici de un jurnal de campanie, există prezumţia că datele sale sînt mai exacte.

[3] Lîngă Soroca.

în vad apa era mai adîncă decît burta calului, şi a cercetat toată tabăra, care era aşezată îndată la malul Nistrului, abia atunci a descălecat, şi steagul de mătase chinezească roşie al cetei panului Malinski s-a rupt; era
p. 491 atunci o zi frumoasă // şi deloc vînt şi a zburat foarte sus, pe deasupra taberei multă vreme încoace şi încolo şi a căzut pe cortul panilor Strus. Hatmanul a pornit cu oastea, lăsînd Soroca la două mile spre stînga şi am stat cu tabăra la trei mile de Nistru. În acest timp a sosit veste că domnul Moldovei[4] a primit soli de la sultan[5] care i-au dat o scrisoare, ca să meargă cu ei la Poartă[6]. Atunci, domnul, luînd scrisoarea de la ei, <le>-a spus: „de ce spuneţi să viu la Poartă cu voi? Oare împăratul vostru nu mi-a spus să iau această stăpînire şi <acum> nu vrea să-şi ţină cuvîntul? Nu voi merge". Iar scrisorile acelea care îi fuseseră aduse de la sultanul turc le-a rupt şi le-a aruncat pe jos. Şi luînd din buzunar altă scrisoare, a spus: „Aceasta o am eu de la milostivirea sa cancelarul cel mare al Coroanei Poloniei care vine cu oaste mare aici în Moldova şi-mi dă această stăpînire, şi astfel nu voi mai face nici o slujbă sultanului vostru". Şi domnul foarte mîniat a poruncit moldovenilor săi să-i ucidă pe turci, atît pe cei care veniseră din partea sultanului, cît şi cei ce locuiau pe lîngă dînsul[7].

Domnul Moldovei a intrat în tabără în acest chip: mai întîi pan Tyszkiewicz (care venea din Polonia spre tabăra noastră şi se întîlnise cu el în Moldova la două mile de Nistru), cu oamenii săi, avînd atunci 400 de cazaci, iar pedestraşi 200, iar după pedestrimea lui pan Tyskiewicz urma pedestrimea domnului în număr de 100[8], după pedestrime, halebardierii lui cu bărbi lungi, în număr de 17, iar după ei însuşi domnul pe un cal rotat, frumos împodobit, hamurile de pe el erau largi de o jumătate de palmă, de argint aurit bătut cu pietre scumpe, şeaua persană, de catifea roşie, arcul şelei era de argint aurit, acoperămîntul calului era de catifea roşie, cusută cu aur, scările mari, late de cinci degete, de argint aurit. El însuşi era îmbrăcat cu un caftan lung pînă la picioare de brocart de argint albastru, peste care avea o mantie scurtă de catifea roşie, căptuşită cu samur, şi peste

[4] Gaspar Graţiani (1619—1620).

[5] Osman al II-lea (1618—1622).

[6] Scena care urmează concordă în linii mari cu ştirile trimise din Varşovia la Roma de către nunţiul papal. Pentru o versiune mai senzaţională vezi mai jos, în anexă, povestirea lui Malbi (Montalbani), care seamănă cu o scenă similară din relaţia lui Sivori despre Petru Cercel. Vezi în volumul de faţă şi biografia lui Montalbani.

[7] Pentru împrejurările mazilirii lui Graţiani, vezi în afară de Miron Costin şi relatările cronicii anonime armeno-kipciake privind războaiele turco—polone din 1620—1621 (*An Armeno-Kipchak Chronicle on the Polish—Turks Wars in 1620—1621* (ed. E. Schütz), Budapest, 1968, pp. 42—45).

[8] Şi la Miron Costin, şi la Montalbani aflăm cifra de 600 de oameni aduşi de domn în tabără. Probabil că acea sută menţionată în „Descrierea" aceasta polonă se referă la numărul de ostaşi care au defilat în alaiul domnului şi nu la numărul ostaşilor aduşi de el.

această o ferezie[9] de catifea roșie căptușită cu blană de sobol cu un guler lung pe care se vedeau fluturi de argint. În cap avea o căciulă de catifea roșie căptușită cu blană de sobol, la șea atîrna un buzdugan de argint aurit. În jurul lui mergeau pe jos 6 scutieri cu cizme galbene de safian, îmbrăcați în caftane roșii cu falduri lungi și cu tichii de atlas galben, avînd în vîrf cîte o stea de argint, erau încinși cu brîie largi de argint de care atîrnau și tolbele, iar în mîna cealaltă țineau cîte un ciocan încrustat cu argint.

Acolo le-au ieșit în întîmpinare ai noștri la un sfert de milă: panii hatmani amîndoi[10], panii polcovici, panii rotmiștri, toți „tovarășii"[11] foarte împodobiți, strălucind de aur și de argint. Apoi mergînd spre tabăra noastră unde erau desfășurate steagurile și praporele, domnul Moldovei mergea la stînga, iar domnul cancelar la dreapta. Cînd au intrat în tabără, s-a sunat acolo din trîmbițe, s-a bătut din tobe și s-a tras cu tunul. Descălecînd, domnul Moldovei s-a dus să asculte liturghia în cortul domnului cancelar. În acest timp au zburat lăcustele și s-au lăsat toate peste tabără. În aceeași zi seara a fost o ploaie așa de mare încît nu am putut sta în corturi[12].

// 8 <septembrie>. Acolo am serbat liturghia nașterii maicii domnului p. 492
și în aceași zi domnul Moldovei a fost ospătat solemn de domnul cancelar.

9 <septembrie>. Am pornit din acel loc și ne-am oprit între dealuri care se numesc Delidolina[13], la 4 mile, și am stat la prînz, apoi am mers 3 mile mari pe rîul Prut.

10 <septembrie>. Am mers peste dealuri mari și am făcut 2 mile.

11 <septembrie>. După 2 mile de mers s-a făcut ziuă și ne-am oprit între dealurile care se numesc Delidolina. Acolo a defilat în fața cancelarului oastea lisovților[14] în număr de 1 700, în fruntea lor era căpetenia <lor> pan Rogawski.

12 <septembrie>. Abia s-a făcut ziuă și am mers 4 mile printre dealurile care se numesc Delidolina și seara am sosit la Țuțora, în șanțurile de slăvită amintire ale panului Zamoyski[15], îndată lîngă Prut.

---

[9] Haină de deasupra, fără brîu, folosită în Polonia veche.

[10] Zolkiewski și Koniecpolski.

[11] Nobilii oșteni din steagurile de călăreți.

[12] Sublinierea acestor semne rele însoțind venirea în tabără a lui Grațiani aparține probabil unui alt moment, posterior aceluia al descrierii de mai sus, care se încheia, probabil, cu mențiunea despre liturghia din cortul lui Zolkiewski.

[13] Nume compus din Dolina = vale și numirea pîrîului Delea care trece de la Chișcăreni, Pîrliți etc. și se varsă în Prut, la Ungheni. Aici este desemnată întreaga această vale deluroasă.

[14] Cazaci din Lituania. Nume dat inițial mercenarilor vestitului condotier lituanian Alexandru Lisowski, cunoscut și din războiul moscovit. Ei luptau în diferite campanii ale Habsburgilor, în Boemia, Ungaria și chiar Italia, fiind vestiți pentru vitejia și pentru jafurile lor.

[15] Pentru descrierea campaniei conduse de el în 1595 contra tătarilor și a înscăunării lui Ieremia Movilă, vezi *Călători, III*. Jurnalul de campanie al acestei expediții din Moldova.

14 <septembrie>. S-a dat poruncă să se înnoiască vechile șânțuri, dîndu-se în seama fiecăruia cîte <o parte de> trei coți de fiecare cal. ·

17 <septembrie>. La răsăritul soarelui s-a tras cu tunul în tabăra noastră în semn de alarmă.

18 <septembrie>. Un ceas după răsăritul soarelui oastea turcească s-a ivit pe deal nu departe, în fața taberei noastre; altă oaste tătărească a sosit pe dealuri, nu departe de corturile turcești. După aceea la prînz, au început din amîndouă părțile să iasă hărțuială și după-amiază le-a mers destul de bine <ostașilor> noștri, atunci au sosit destul de mulți tătari și turcii au intrat în luptă. Și domnul cancelar a poruncit ca fiecare polcovnic cu polcul său să stea în tabără sub arme, și în această tabără erau 4 porți, iar domnii polcovnici erau de asemenea patru; erau aceștia: pan Balaban staroste de Winnica; pan Kalinowski staroste de Camenița, pan Straz staroste de Haliciu, cneazul Korecki; a poruncit ca fiecare polcovnic să stea cu polcul lui la poartă, iar polcul era de 500 de lăncieri călări sau mai mult, afară de cazaci. În acest timp dușmanii au început să atace cu mare înverșunare tabăra lisovților (care ședeau la capătul taberei noastre, la mîna dreaptă, îndată deasupra Prutului). Lisovții au fost respinși de mulțimea tătarilor, pînă ce le-a venit în ajutor steagul de cazaci al panului „strajnic"[16] Ujazdowski„ din polcul panului Balaban staroste de Winnica, care a ieșit din tabără cu mare avînt și strigăt. Și acum panii polcovnici ai noștri au început să iasă din tabără cu polcurile lor, iar păgînii văzînd aceasta s-au tras înapoi. După aceea a căzut seara și lisovții s-au așezat în tabăra noastră.

19 <septembrie>. Domnul cancelar a dus toată oastea[17] împotriva corturilor turcești, alcătuind înainte de prînz două tabere mici de care, pe laturile taberei noastre. Dar nu s-a ajuns la luptă și nu a fost chip să dai cu lancea, căci era un șanț larg, în care se așezaseră mai bine de 1 000 de ieniceri. Dincolo de acest șanț, nu departe de tabăra lor, stăteau turcii în ordine; erau trei polcuri mari. Și astfel văzînd ai noștri această cursă, polcovnicii cu panul cancelar ne-au poruncit să nu purcedem mai departe, socotind că ar putea să ne ducă asupra dușmanului printr-un loc mai bun, ocolind acel șanț. Dar nu era clipa potrivită, căci dușmanul ne pusese mîna în grumaz și pe lîngă aceasta era pentru noi departe ca să ocolim acel șanț, și dacă am fi vrut să pornim din acel loc, s-ar fi putut ivi mare învălmășeală între noi toți, și dușmanul s-ar fi putut folosi de acea împrejurare împotriva noastră. Noi
p. 493 am stat deci multă vreme degeaba. Între timp tătarii (necrezînd că // am putea să le stăm împotrivă), s-au adunat în masă și ne-au atacat dintr-o parte la aripa

[16] Dregător polon, însărcinat cu paza unei cetăți și care este sub ordinele palatinului.

[17] Pentru efectivele lui Zolkiewski, vezi Miron Costin, *op. cit.*, p. 69. Pentru acestea și alte amănunte, vezi: *An Armeno-Kipchak Chronicle . . .*, pp. 45—49.

dreaptă, iar moldovenii[18], fugind de la noi și trădînd pe domnul lor care se afla la noi, ne-au lovit cu un strigăt mare la aripa stîngă, însă cu ajutorul lui Dumnezeu, n-au putut face nimic nici într-o parte, căci pedestrimea acoperită de care a tras cu puștile și cu hacovițele[19]. Dușmanul, văzînd deci că-i este greu să spargă oastea noastră, s-a retras rușinat de pe latura care era bine întărită cu care. Atît tătarii cît și moldovenii, urcîndu-se apoi pe deal și privind mult timp oastea noastră, și înțelegînd că noi nu putem să trecem mai departe peste șanț către ei, au aruncat mai întîi de pe dealurile acelea o mulțime de săgeți, încît întunecaseră lumina <soarelui>, iar apoi s-au lovit cu ai noștri cu mare putere, aproape orbește. Unul împingea pe altul, cum se mînă vitele; de voie de nevoie au trebuit să lupte, de vreme ce erau împinși de la spate și mai ales s-au năpustit asupra steagului hatmanului de cîmp[20], care se afla în frunte. De îndată ce a fost ucis stegarul, pan Boczkowski a luat steagul și sub același steag au fost uciși porucicul Stan, pan Karnkowski, pan Fredro și mulți alții. Tot acolo a fost lovit steagul archebuzierilor nemți ai panului Dinof[21] și el însuși a primit două lovituri; tot acolo a căzut pan Wrzesc, rotmistru de husari, cu 12 „tovarăși"[22]; de asemenea pan Krzystov Kostocki, rotmistru de cazaci, care a căzut între ei ucis, tot acolo a fost ucis Owakov, rotmistru de cazaci. După aceea, a venit steagul panului Tyszkiewics și după el alte steaguri, atît de husari, cît și de cazaci. Văzînd aceasta dușmanul, adică tătarii și moldovenii, acum foarte slăbiți, au început să fugă în chip viclean, vrînd să ne atragă spre acel șanț în care se ascunseseră ienicerii, iar dincolo de acel șanț stăteau polcurile turcești, precum am scris mai sus. Ai noștri și începuseră să gonească după ei, dar văzînd această cursă, au strigat ca să ne oprească pe loc. Deci, ai noștri oprindu-se în ordine, domnul hatman a poruncit să ne retragem spre șanțuri, căci se lăsase seara. În timp ce ai noștri se retrăgeau spre șanțuri, tătarii și moldovenii au lovit din nou, tăind multă pedestrime și punînd mîna pe tabăra cea mică, pe care o apăra pedestrimea împreună cu 6 tunuri și cîteva hacovițe. Atunci au căzut vreo 2500 de păgîni, iar dintre ai noștri au căzut 100, mai ales din pedestrime. Mulți dintre ai noștri au fost răniți și loviți de gloanțe, printre care: pan

[18] Grațiani nu-și declarase dinainte intențiile, ci pusese țara în fața unui fapt îndeplinit. Dar efectivele foarte slabe ale polonilor erau copleșite de numărul turcilor și mai ales al tătarilor. Trezirea a fost tot atît de cruntă pentru moldoveni în fața pieirii inevitabile, cît și pentru polonii încercuiți în tabără. Reacțiile au fost oarecum similare. Trebuie totuși semnalat faptul că relația lui Jakowski, avînd la bază același jurnal de campanie (vezi coincidența perfectă a datelor și însemnărilor), nu menționează acest atac (?) al moldovenilor (vezi mai jos, o, 469). E probabil că el s-a mărginit la rspingerea acelora din tabără, care ar fi vrut să le oprească plecarea.

[19] Un fel de bombarde mici — obuziere.

[20] Stanislav Koniecpolski.

[21] Denhoff, polcovnic german în armata polonă.

[22] Vezi mai sus, n. 11.

Zólkiewski staroste de Robieszow, pan Luca Zólkiewski[23], pan Balaban staroste de Winnica, pan Malinski şi alţii mulţi.

20 <septembrie>. S-a făcut sfat ca să ne retragem sub formă de tabără <de care>, dar pînă seara n-au izbutit să alcătuiască această tabără; dar unii totuşi şi-au îndeplinit dorinţa lor, căci îndată ce a început să se înnopteze, <cum> stăteam pe valurile de apărare, ei îndată au sărit în Prut, şi anume: starostele de Cameniţa, domnul Moldovei — căci pielea lui era în joc — fiul voievodului Podoliei, Tyszkiewicz, Bucioc[24] şi foarte mulţi alţii după ei. Unii s-au înecat, iar alţii trecînd Prutul înot, au căzut în mîinile duşmanilor. Şi anume s-au înecat aceştia: domnul Moldovei[25], starostele de Cameniţa[26], fiul voievodului Podoliei şi alţii foarte mulţi. După ce au trecut Prutul, l-au prins pe Tyszkiewicz şi împreună cu el pe Bucioc. Iar pan Odrzywolski cu pan Chmielecki[27] şi cu un grup mare de oameni au trecut dincolo de tabăra
p. 494 turcească, unde au căzut peste straja turcească: unii au scăpat //, alţii au pierit. În acest timp în tabăra noastră, la două ceasuri din noapte, era o mare învălmăşeală şi tulburare, căci unii dintr-ai noştri răspîndiseră zvonul că domnii hatmani ar fi trecut rîul pe un bac cu un mic grup de oameni şi ar fi plecat spre Polonia. Şi astfel ai noştri, neştiind nimic sigur despre cele ce se petrec în tabără, s-au repezit cu toţii spre Prut, încît au rămas în tabără numai carele şi ceva pedestraşi, care, după ce luaseră tot ce voiseră, au început să deshame caii de la căruţe. După ce toţi ai noştri au ajuns la Prut — neştiind încotro să apuce şi văzînd că mulţi dintre ei se înecaseră, iar alţii care trecuseră înot căzuseră în mîinile duşmanilor — văzînd că sînt părăsiţi, alergau încoace şi încolo călări fără vreun rost. Peste cîtva timp a venit şi pan Kazanowski[28], ca să-i roage în numele domnului cancelar[29], să se ducă în spatele valurilor de apărare. Între timp tătarii alergau (strigînd: hala, hala). Deci întorcîndu-se în tabără cu pan Kazanowski, au înconjurat corturile domnilor hatmani, vrînd să vadă dacă <el> este sau nu <acolo>, căci nu aveau încredere. Atunci a ieşit domnul hatman şi a spus: „Vă rog pentru Dumnezeu, să mergeţi înapoi la valurile de apărare". Apoi ştergîndu-şi ochii, a spus din nou: „Să ferească Dumnezeu ca eu să vă părăsesc, aşa cum credeţi voi. Dacă nu credeţi, atunci din fiecare steag de oşteni să alegeţi un

---

[23] Luca Zólkiewski, fiul hatmanului Stanislav Zólkiewski.

[24] Costea Bucioc, mare vornic al Ţării de Jos. Miron Costin îi deplînge soarta şi îl pomeneşte cu întristare ca un spirit ponderator şi un om de omenie.

[25] Pentru soarta lui Graţiani, vezi în anexă discutarea textelor lui Malbi (Montalbani) şi Jancović, pretinşi martori direcţi şi participanţi activi ai plecării sale tainice din tabăra polonă.

[26] Kalinowski.

[27] Hmielecki, comandant de cazaci.

[28] Comandant de cazaci.

[29] Stanislav Zólkiewski.

«tovarăş» care să mă păzească". Atunci s-au liniştit puţin; această tulburare a ţinut mai bine de patru ceasuri în timpul nopţii.

21 <septembrie>. Ai noştri văzînd că se înecase o mai mare parte din oştire decît cea care pierise în luptă, l-au sfătuit pe domnul cancelar să înceapă oarecari tratative cu duşmanul. Dar domnul cancelar, văzînd că acele tratative erau zadarnice, deoarece duşmanul ştia tot ce se petrece în tabăra noastră de la cei ce trecuseră Prutul înot şi fuseseră prinşi de duşmani, vrînd totuşi să facă întru totul pe voia oştirii şi pentru liniştirea sufletelor tulburate, a început negocieri. Deci a trimis la Iskender paşa pe pan Druźbic, iar în acest timp s-au ivit oştile turcilor, tătarilor şi moldovenilor nu departe de tabăra noastră. Erau aşa de mulţi încît nu-i puteam cuprinde pe toţi cu privirea. Totuşi ai noştri stăteau de pază pe valuri, înarmaţi, avînd fiecare o chivără, iar în mînă o carabină sau muschetă. Şi ei se înfrăţeau cu ai noştri, spunînd: „Îmi eşti frate, îţi sînt frate". Iar noi de asemenea vorbeam cu ei, căci stăteau foarte aproape de tabăra noastră şi se apropiau de ea cu încetul: „Tu nu te apropia de noi, căci vei pieri", <spunea> fiecare dintre <ostaşii> noştri, arătîndu-le carabina sau muscheta. De asemenea unii dintre ai noştri, care ştiau turceşte, vorbeau cu ei, ieşeau, îşi dădeau bună ziua, îşi dădeau mîna, beau rachiu cu ei, iar tătarii ne cereau de-ale mîncării, vrînd să afle dacă avem ceva. Deşi ai noştri aveau foarte puţin, iar alţii aproape nimic, le aruncau totuşi peste şanţ, unii brînză, alţii pîine, iar alţii carne de cal, pe care ei le luau şi <ne> mulţumeau.

Deci cînd pan Druźbic a ajuns la ei, aceştia ne-au cerut să lăsăm pe loc în tabără toate, atît caii de oaste, cît şi carele şi tunurile, şi să plecăm pe jos. Pe lîngă aceasta, ne mai spuneau glumind cu noi — căci le dădea mîna să glumească — ştiind că mulţi oameni ai noştri pieriseră (unii se înecaseră, alţii fugiseră, alţii căzuseră în mîinile duşmanilor): „V-aţi rătăcit pe aici, vă vom călăuzi pînă la Cameniţa: Iskender paşa va merge după voi, iar Galga sultanul[30] înaintea voastră". Deci domnul cancelar văzînd că nu va ieşi nimic din aceasta, i-a lăsat în pace şi n-a mai făcut nimic. Însă duşmanul se apropiase de tabăra noastră, prefăcîndu-se că vrea să trateze cu noi, ca să poată privi din toate părţile // cum să ne poată înfrînge. Au văzut însă că era p. 495
greu să înceapă ceva împotriva noastră, căci valul de apărare era înalt şi şanţul adînc de o lancie; ne-au lăsat în pace şi au plecat fără să facă nimic şi trăgînd asupra noastră cu arcul, iar noi de asemenea am tras într-înşii cu puştile. Scurt timp după aceasta Iskender paşa a trimis din nou la noi, ca să-i dăm 30 000 de zloţi roşii, <spunînd> „Noi ne vom retrage de lîngă voi şi vom merge în Ungaria, căci nu am fost trimişi aici de stăpînul nostru

[30] Titlu purtat de fratele imediat următor al hanului tătarilor. Aici e vorba de Devlet Ghirai, sultan, fratele hanului tătar. Vezi Naima, *Tarikh*, p. 180.

sultanul ci <am venit> în ajutorul lui Gabriel Bethlen"[31] La această <propunere> domnul cancelar a primit să le dea 10 000 de galbeni. Apoi s-a lăsat seara. În aceeaşi zi, dimineaţa, înainte de a începe negocierile, l-au tras în ţeapă pe Bucioc[32], pe care moldovenii îl predaseră tătarilor şi l-au aşezat pe o movilă nu departe de şanţurile noastre, spre a-l vedea şi noi.

22 <septembrie>. Timp de trei zile, păgînii şi-au adunat leşurile de pe cîmpul de luptă şi alcătuind din ele două grămezi mari, a şasea zi după luptă, vineri, au postit şi şi-au făcut acolo liturghia lor. Apoi au tras spre şanţurile noastre cu tunurile pe care le aveau şi cu puştile ienicerilor.

23, 24, 25 <septembrie>. A plouat ziua şi noaptea.

27 <septembrie>. Oastea turcească s-a retras în altă parte spre Nistru şi s-a oprit la o milă de tabăra noastră.

28 <septembrie>. Noi am îngropat trupurile alor noştri căzuţi în lupte şi care se înegriseră de pe urma ploilor.

29 <septembrie>. Au venit călăreţi de la Iskender paşa, ca să încheiem tratative şi să ne învoim să le dăm 20 000 de galbeni, dintre care domnul cancelar a spus că acordă numai 15 000. Ei nu au primit aceasta şi voiau să plece fără nici un rezultat; ai noştri însă, îndoindu-se de soarta noastră, au vorbit cu domnul cancelar oferindu-se singuri să-l ajute la aceasta, adică să dăm în acest scop restul care ni se cuvenea din solda unui călăreţ pe un sfert de an. Atunci domnul cancelar a primit să le dea 20 000 de galbeni, pentru ca lucrurile să fie aşezate temeinic şi să se facă pace între noi: ei urmau să ne dea[33] două paşale, Cantemir[34] şi Mis Mîrza, în schimb noi urmam să le dăm pe voievodul de Wroclaw şi pe pan Malinski. Cu aceste <propuneri> s-au dus la Iskender paşa. După aceea, s-au arătat în scurt timp două steaguri, care <fiind> aproape de şanţurile noastre ne-au trimis din nou vorbă, zicînd că paşalele sînt gata să vie la noi, numai noi să dăm cei 20 000 de galbeni, pe care îi făgăduisem. La aceasta, ai noştri au răspuns că „Nu vi le putem da de îndată, căci nu-i avem aici, dar veţi căpăta ostateci de ai noştri; iată cei care sînt gata să meargă la voi, pan Potocki şi pan Malinski". Aflînd atunci aceasta, păgînii au spus clătinînd din cap: „De pe urma acestor tratative nu va ieşi nimic, dacă nu ne daţi <banii> pe loc". Din nou le-au oferit ai noştri, mai ales domnii hatmani, polcovnici,

---

[31] Gabriel Bethlen, principele Transilvaniei (1613—1629), se afla pe atunci în duşmănie cu Habsburgii din Austria, participînd, ca adversar al lor, la războiul de treizeci de ani.

[32] După Miron Costin, el ar fi fost dus legat la turci, de către finul său, la care se refugiase.

[33] Ca ostateci pentru cei doi împuterniciţi poloni, veniţi să trateze.

[34] *Cantimur*, Cantemir Mîrza, conducător al tătarilor răsculaţi contra hanului Crimeii, stăpînea Cetatea Albă şi Chilia şi în general Bugeacul, avînd legături strînse cu Silistra. El pustieşte în fiecare an Moldova şi Ţara Românească. Pentru veleităţile sale de independenţă este ucis de turci.

rotmistri, tot ce aveau: argint, postavuri scumpe căptuşite cu blănuri de sobol şi alte lucruri scumpe, făcînd din ele o grămadă mare. Nu au voit şi au plecat fără nimic. După aceea, în scurt timp au venit iar <trimişi> de la Iskender paşa, poruncind ca nici unul să nu îndrăznească să iasă din şanţuri fără ştirea lui, adică a lui Iskender paşa, căci pe unul ca acesta va porunci să-l taie sau să-l tragă în ţeapă. Atunci ai noştri au înţeles că păgînii au făcut toate acestea dinadins ca să afle dacă noi sîntem statornici. Totuşi nu au izbutit, căci domnul cancelar văzînd la ce se ajunge cu aceste negocieri, şi toată oastea convingîndu-se despre aceasta, însuşi cancelarul a hotărît să plecăm în chip de tabără de care, căci nu se putea altfel.

// 30 <septembrie>. În ziua sfîntului Mihai, cu trei ceasuri înainte de p. 496
lăsarea serii, am pornit din şanţuri în chip de tabără de care...[35] <rînduită de> cneazul Korecki[36] în acest chip: mai întîi a adunat toţi caii noştri împreună, după aceea carele cu tezaurul mergeau în jurul cailor, iar pe lat <erau> şase care şi în lung 100, ca în cîmp deschis carele să treacă pe toată lăţimea, iar unde era loc puţin sau trecerea rea, ele să se întindă în lungime; mai erau şi 200 de boi. Pe care încărcaseră bucăţi de lemn, acoperite cu pînză, pentru ca tabăra să se arate astfel mai mare. Iar noi în jurul carelor, mergeam în următorul fel: înainte, în faţă, mergeau cinci tunuri mici şi cîteva hacoviţe, iar pe lîngă ele mergea pedestrimea polonă în număr de 200 şi cea nemţească din Forensberg în număr de 100[37]. După aceştia, cinci tunuri mici şi cîteva hacoviţe; pe lîngă ele înainta pedestrimea polonă în număr de cinci sute şi cea nemţească în număr de 50, cu lisovţii. Iar pe de lături mergeau steagurile de husari şi de cazaci, în trei rînduri; noi mergeam pe jos pe lîngă care, fiecare dintre noi ţinînd în mînă sau pe umăr o carabină sau o muschetă. Şi înainte de a ieşi din şanţuri, ne-am jurat să ne apărăm <luptînd> pe jos, iar cine ar îndrăzni să încalece, afară de bolnavi sau răniţi — pe unul ca acela aveam poruncă să-l ucidem[38]. După ce am ieşit bine din şanţuri, păgînii au coborît îndată de pe deal, unii au năvălit asupra şanţurilor pentru a prăda, pentru că lăsasem acolo cîteva corturi şi cîteva care, iar alţii alergau pe dealuri, departe de noi, strigînd „hala, hala". Atunci am trecut foarte greu peste rîu[39] (era ceasul unul din noapte), coborînd coasta repede a dealului, am trecut apa prin vad, unii pînă la brîu, alţii pînă la gît. Acolo, s-au împotmolit în mîl multe care ale noastre cu caii. Între timp, păgînii îşi făceau rugăciunea lor. Abia am ieşit din această trecere rea a rîului, am pornit mai departe tot

[35] Lacună în text.
[36] Fratele lui Samuel Korecki.
[37] *a niemieckiei 100 z forensberkowy.*
[38] Pentru a împiedica eventuale dezertări.
[39] Loc identificat de Miron Costin, p. 73, ca fiind în dreptul satului Scumpia. Pe hărţile moderne, acel pîrîu poartă numele de Gîrla Mare.

dealungul Prutului[40], iar în acest timp păgînii se ocupau de pradă, căci atunci multe care ale noastre se împotmoliseră în mîl.

1 <octombrie>. Îndată ce a răsărit soarele, ne-am oprit pe Prut (!) la o depărtare de două mile. Acolo păgînii, fără să ne dea o clipă de răgaz ne-au atacat îndată, şi turcii mai ales voiau în acelaşi timp să rupă tabăra pe la spate cu lăncile. Dar pedestrimea nemţească cu puştile şi cu cîteva tunuri mici, pe care le aveau cu ei, s-a îngropat într-un şanţ, care era acolo, nu departe de Prut, unde fiind ai noştri atacaţi <cîndva>, făcuseră acel şanţ sau unde fusese vreodată o cetate. Acolo oastea turcească fiind foarte aproape de acel şanţ <dar neştiind de el> s-a apropiat la o depărtare de o lovitură de puşcă, iar nemţii atacîndu-i iute, au început să tragă cu puştile. După aceea, neizbutind <turcii> ci dimpotrivă suferind mari pierderi, printre ai lor, s-au retras cu ruşine[41] şi şi-au aşezat tabăra pe dealuri nu departe de tabăra noastră. Iar la noi, în acest timp a mîncat fiecare ce avea şi mai ales carne de cal; dar neavînd cu ce s-o frigem, am fost nevoiţi să ardem ceva printre care şi cîteva corturi şi s-o frigem la focul acesta. După aceea urma să pornim tocmai către seară, dar un moldovean a fost prins nu departe de tabăra noastră; el ne-a spus că duşmanul ne-a pregătit o cursă, a făcut un şanţ mare, în care a aşezat ieniceri şi a pus cîteva tunuri pe
p. 497 unde urma să trecem. Şi astfel a trebuit să aşteptăm pînă s-a întunecat // bine şi în loc de a o lua la stînga, ne-am îndreptat spre dreapta şi astfel am ocolit acea cursă.

Abia s-a făcut ziuă şi ne-am oprit la marginea unui iaz, cu un ceas înainte de a se lumina de ziuă. Acolo, oastea turcească, nedîndu-ne timp să răsuflăm, ne-a lovit îndată cu toată puterea, dînd asalt timp de cîteva ore, dar a trebuit să se retragă cu pierderi. Şi văzînd hotărîrea noastră, pe care îşi dădeau seama că nu o vor putea înfrînge şi avînd în urma lor ajutoare mari, pe care le aşteptau în fiecare ceas, ca să nu ne lase să plecăm între timp, Galga sultan a trimis vorbă domnului cancelar să încheie negocierile pe care le începuseră la Ţuţora. Deşi ei o făceau în chip prefăcut, totuşi acesta a trimis la ei pe pan Druźbic.

2 <octombrie>. Galga sultan avînd la el pe Druźbic, le-am trimis vorbă ca să ni-l trimită înapoi pe Druźbic; ne-au răspuns că-l vor trimite, după ce Galga sultan se va sfătui cu Iskender paşa. Însă cît a ţinut sfatul lor, ne-au atacat din toate părţile, de dimineaţa pînă seara. Cu ajutorul lui Dumnezeu însă nu au avut nici o bucurie, ci dimpotrivă, văzînd ei că au pierderi mari, <căci> le-am luat şi două tunuri, cu care ne pricinui-

---

[40] Greşeală în loc de *Răut*.

[41] Acest ultim succes al convoiului în retragere ar coincide cu alineatul 29 din Miron Costin. Dar în realitate „leşii" erau departe de a se simţi „fără nici o grijă, tare şi semeţi", căci erau sleiţi de puteri.

seră mult rău de pe un deal mare de dincolo de iaz. Pedestrimea nemţească mergînd cu puştile sub zăgaz cu mare iuţeală, s-a repezit la cei ce erau pe lîngă tunuri, mai ales ienicerî, i-a nimicit trăgînd cu puştile luîndu-le şi cele două tunuri. Şi astfel datorită acestei mari înfrîngeri a acelora, ai noştri au căpătat încredere, încît în cele din urmă chiar unii au ieşit din tabără împotriva lor; însă domnul cancelar, văzînd aceasta, a ieşit el însuşi din tabără după ei şi le-a poruncit să se întoarcă înapoi. Totuşi n-au trimis înapoi pe pan Druźbic. După ce ne-am odihnit puţin, am pornit către seară chiar împotriva corturilor turcilor, care au fost nevoiţi să ne lase să trecem.

3 <octombrie>. Cu două ceasuri înainte de ziuă ne-am oprit la rîu, lîngă un sat ars de păgîni (căci peste tot oriunde mergeam, ziua şi noaptea, din toate părţile ardeau şi se prefăceau în cenuşe satele, ariile, stogurile de fîn, gardurile, chiar şi iarba). Acolo însă ne-au lăsat în pace, dar nu aveam ce mînca; am fost nevoiţi să tăiem caii slabi, care ne mai rămăseseră şi astfel să ne hrănim cu carne de cal, pe care o tăiam în bucăţi ce le înfigeam în săgeţi, din cele ce le adunaserăm de la tătari, cu care trăgeau în noi, şi după aceea frigînd <carnea> deasupra fumului, o mîncam. Îndată la sosirea serii, am pornit la drum, iar păgînii se ţineau prin împrejurimi; de departe, tătarii mai ales, abia aşteptau să pună mîna pe carele care se împotmoleau la trecerea noastră prin vaduri.

4 <octombrie>. Era vremea prînzului, cînd ne-am oprit pe rîul Răut, pe cîmpuri uscate, pline de lăcuste, pe o căldură mare şi ne era foarte greu şi din pricina marşului şi a soarelui şi a fumului cu care ne înăbuşeau păgînii. Cu atît mai mult, cu cît nu puteam avea apă şi trebuia s-o luăm din bălţi şi aşa o beam. Foarte mulţi cai au crăpat atunci de sete şi cînd ne opream, mîncau pămînt. După aceea, către seară, cînd urma să pornim mai departe, ne-au lovit cu mare putere turcii dinapoi şi tătarii din lături, iar ai noştri începuseră să slăbească în faţa turcilor, însă a venit pedestrimea nemţească cu puştile şi i-a risipit, încît au fost siliţi să se retragă cu ruşine, fără să facă nimic. După aceea, la un ceas din noapte, am pornit mai departe şi am dat îndată de o trecere grea, unde păgînii ne-au luat multe care, ce se împotmoliseră în mîl.

5 <octombrie>. Odată cu răsăritul soarelui, am trecut rîul Răut; // p. 498
acolo păgînii au răpit iarăşi multe care de ale noastre. La prînz ne-am oprit pe un rîu, unde tătarii arseseră un sat mare şi cîteva curţi mai bune, unde păgînii ne-au lăsat în pace, iar noi ne-am odihnit. Ne-am hrănit mai ales cu varză, căci s-a întîmplat să găsim o grădină mare nu departe de tabăra noastră. Abia am văzut-o, şi aproape toată oastea a năvălit acolo; a mîncat varza cu cotoare cu tot, încît a rămas numai pămîntul negru şi astfel au mîncat-o unii crudă, alţii încălzind-o în chivere împreună cu carnea de cal în fumul de pe focul de mărăcini, căci nu aveam lemne.

Seara am pornit și am mers toată noaptea, cu mari pierderi, căci mulți oameni istoviți de mers, de foame și de somn, în timpul acestor două nopți și două zile, leșinau, alții mergînd în somn, cădeau ca morți de oboseală și voiau mai bine să doarmă și să cadă în mîinile păgînilor, decît să se deștepte și să se scoale. Așa au fost cele trei nopți (din urmă), și au fost cele mai grele.

6 <octombrie>. Abia s-a făcut ziuă și păgînii ne-au atacat din toate părțile lîngă satul ars, și am fi vrut mai bine să ne oprim lîngă acel sat care ardea, dar era foarte greu, deoarece ienicerii trăgeau asupra noastră din puștile lor de pe o movilă, pricinuindu-ne grele pierderi, astfel că a trebuit să mergem mai departe. Totuși deși pornisem, păgînii nu ne-au dat pace; ne atacau cu toții din toate părțile și am fi fost bucuroși să ne oprim la vreo apă, căci toată oastea era atunci istovită, dar nu se afla nici o apă. A trebuit să umblăm toată noaptea; de o săptămînă mergeam peste cîmpuri uscate și pe lîngă aceasta era și o căldură mare; însă n-am putut găsi nicăieri apă. Între timp s-a lăsat seara și ne-am oprit lîngă o arie, niciunul dintre ai noștri nu-și mai simțea picioarele și nu putuserăm afla nicăieri apă. Aprindeam tocmai focurile cînd păgînii ne-au atacat cu mare înverșunare, văzîndu-ne aproape sleiți de putere, încît am fost nevoiți să stingem focurile și să pornim mai departe spre Nistru, care se afla la o depărtare de două mile bune. După ce ne-am urnit din acel loc a început să se rupă tabăra, căci niciodată nu umbla tabăra în ordine în timpul nopții, pe cînd în timpul zilei mergea ceva mai bine. Pricina risipirii de atunci a taberii a fost aceasta: cînd am plecat de la Țuțora între detașamentele de cazaci erau mulți tîlhari. Mai ales cazacii ucrainieni[42] cum simțeau că cineva are argint, haine scumpe sau altceva la căruță, îndată ce se făcea noapte, sau dacă se întîmpla o trecere grea prin vaduri, sau cînd trebuia să coborîm un deal abrupt cu carele, atunci răsturnau carele și furau totul. După aceea, cei cărora li se prădaseră carele, se duceau la domnul cancelar și-i spuneau totul. Domnul cancelar le răspundea: „După ce vom ajunge la Nistru, atunci îi vom căuta pe toți", căci și lui și multor rotmistri li se furase mult argint. Aceia aflînd aceasta, se vorbiseră între ei, spunînd: „Dacă au să ne caute pe toți la Nistru, mai bine să fugim noi singuri din tabără spre Nistru". Deci, abia au trecut de aria pe care o arseseră păgînii, și cazacii au și fugit din tabără pe cai, precum am scris mai sus (aceasta a fost la ceasurile două din noapte), îndreptîndu-se spre Nistru, căci ei cunoșteau bine locurile din Moldova. După aceea, unora dintre ai noștri li s-a părut că hatmanii au plecat pe drumul cel mare spre Nistru[43] și s-a

[42] Se face deosebire între acești cazaci și ceilalți. Zaporojenii erau cei mai îndrăzneți, dar și cei mai prădalnici.

[43] S-ar părea că s-a repetat și aici scena din noaptea fugii lui Korecki, Kalinowski etc.

produs o mare învălmăşeală între ai noştri şi s-a stîrnit o mare zarvă în
tabără. Duşmanii băgînd de seamă că unii dintre ai noştri fugiseră din tabără
şi că tabăra se rupsese în cîteva părţi, ne-au lovit pe la spate, <cu> mari
strigăte şi cu toată // puterea. Au luat îndată tunurile, care se aflau în p. 499
urmă. Ai noştri nu putură să le ţină piept, căci aproape toţi erau leşinaţi
de oboseală; şi văzînd că au căzut mulţi dintre noi <şi> auzind pe lîngă
aceasta că pe unii îi omoară şi îi leagă, în mijlocul văiecărelilor şi striga-
telor alor noştri ne-am dus cîţiva la hatman să ne sfătuim ce să facem
de acum înainte; unii strigau: „Să mergem pe drumul mare", iar domnul
cancelar voia să mergem în chip de tabără. Însă ai noştri au strigat că acum
este greu s-o mai întocmim, căci tătarii pătrunseseră în tabără. Atunci in-
signa care era deasupra cortului cancelarului a fost aruncată jos (era o
căciulă cu pene de struţ în vîrf). Atunci s-a spus că domnul cancelar a plecat
în mod sigur, şi s-a produs altă învălmăşeală şi între ai noştri. Unii credeau
că toţi au pierit, alţii că tătarii erau stăpîni pe tabără. Neştiind ce să facă
au trebuit să se risipească; unii s-au îndreptat spre Cameniţa — şi aceştia
s-au pierdut aproape toţi — alţii spre Buchasz, la vadul prin care intrasem
în Moldova. Într-acolo se îndreptară cei ce nu voiau să înoate, mai ales
panii hatmani, polcovnici, rotmiştri şi mulţi alţii. Cînd au ajuns la acel
vad, tătarii şi turcii se şi aflau acolo; toţi cei ce se apropiau, cădeau în
mîinile păgînilor. Acolo şi domnul cancelar, nedîndu-se prins acelor păgîni,
s-a apărat bărbăteşte împotriva lor cît a putut; mai întîi a omorît doi tătari,
după aceea fiind înconjurat de o mulţime de duşmani, a căzut în mijlocul
lor. Noi însă cîţiva mergînd spre Moghilew am răzbătut printre cetele tătă-
reşti; eram cu toţii împreună trei sute de călăreţi sau mai puţin, din dife-
rite steaguri. Deci ajungînd la Nistru, cîţiva au pornit spre oraşul Moghi-
lew, dar unii s-au înecat, iar pe alţii i-a luat apa. Iar noi care ne arunca-
sem în apă după dînşii, văzînd aceasta, ne-am întors, dar în timpul în-
toarcerii noastre mulţi din ai noştri s-au înecat acolo. Ne-am urcat atunci
pe un deal înalt care era în apropierea Nistrului şi ne-am apărat împotriva
păgînilor strigînd la tîrgoveţii din Moghilew, să ne arate unde este vadul
peste Nistru, ceea ce tîrgoveţii ne-au făgăduit, dar numai după ce se va
lumina de ziuă, însă pînă la ziuă mai erau două ceasuri, iar pînă atunci
veneau tătarii şi moldovenii, împotriva cărora a trebuit să ne apărăm. Îndată
ce s-a luminat de ziuă, a venit la noi un ţăran moldovean, care ştia ceva
ruseşte; ai noştri văzîndu-l, i-au spus să ne arate vadul, ţăranul ne-a spus
să mergem după el şi ne-a dus pe maluri abrupte deasupra Nistrului în
direcţia Cameniţei. Apoi unul dintre ai noştri a spus: „Desigur că acest
ţăran ne duce la duşmani". Deci toţi l-au ascultat pe acesta şi s-au dus din
nou acolo, unde stătuseră pe dealul din faţa oraşului Moghilew, cum am
scris mai sus şi încă am lăsat acelui ţăran opt cai. Acolo au năvălit asupra
noastră moldovenii, vrînd să ne prindă, dar ne-am apărat împotriva lor,

după aceea unii dintre tovarăşii noştri au mai dat un cal pe care-l aveau acelui ţăran şi l-au rugat să ne arate vadul. Însă între timp moldovenii se depărtaseră de noi, căci în dreptul nostru era un mal pe care nu se puteau urca, fără a-şi rupe gîtul. După aceea, cînd s-au apropiat acei moldoveni, ţăranul s-a lăsat spre Nistru, iar noi după el, în vreme ce moldovenii trăgeau cu arcul asupra noastră; acolo au fost loviţi de săgeţi doi dintre ai noştri, dar fără primejdie. Atunci am trecut înot Nistrul, dar acolo ne-au întîmpinat 30 de tîlhari, care ne-au luat tot, numai pe noi ne-au lăsat în viaţă. Ajungînd la Moghilew rămăsesem foarte puţini dintre toţi cîţi fusesem <la început> şi după ce ne-am odihnit acolo trei zile, am pornit mai departe, unii pe jos, alţii călări... etc. Trebuie să înţelegem că sub fiecare steag, atît de husari, cît de cazaci erau numai trei sau cel mult opt „tovarăşi". Aceste steaguri care au fost în Moldova sînt înşirate mai jos[44]. Astfel am petrecut de la sfîntul Martin[45] pînă la serbarea purificării[46], cînd ni s-a plătit solda. În februarie în anul 1621 ni s-a dat nouă, celor ce mersesem cu tabăra pînă la Nistru, husarilor, cîte 30 de zloţi, iar cazacilor cîte 20 de zloţi, celorlalţi, în dar cîte 10 zloţi de cal de husar, iar în dar 11 zloţi, dar nu făcea cît oboselile noastre. Să fi dat Dumnezeu ca acea ţară a Moldovei să se fi prăbuşit, înainte ca să fi intrat noi acolo, căci acolo şi-au pierdut capul, udîndu-l cu sîngele lor, oameni aleşi şi însemnaţi, atît hatmani, cît şi polcovnici, rotmistri şi soldaţi bătrîni, iar alţii au căzut în robie; niciodată Coroana Poloniei nu a suferit o înfrîngere atît de mare şi de ruşinoasă.

---

[44] In această copie lipseşte lista amintită.
[45] 11 noiembrie.
[46] 2 februarie.

ANONIM POLON[47]

DESCRIERE INDIRECTĂ

1620 septembrie 23. Camenița

Dau de ştire despre lupta oştirii noastre cu păgînii: Abia am luat loc astăzi în biserica parohială pentru a ne ocupa de lucrările dietei <şi> a venit un cazac al starostelui de Camenița şi pe urmă o slugă a cneazului Korecki, şi îndată după aceea treizeci de persoane diferite. Fiecare dintre ei, întrebat deosebit, a fost într-un cuget asupra faptului că hanul tătăresc împreună cu Iskender paşa au venit sub Țuțora joi[48], dar nu au atacat cu toată oastea <ci> au năvălit sub tabără numai cîteva sute, cu care ai noştri au dat lupte de hărțuială, dar nu au putut prinde limbă. Au adus numai capul unui turc; l-a cunoscut domnul <Moldovei>

[47] După textul polon, publicat în *Hurmuzaki*, Supliment, II, 2, pp. 474—478 însoțit de o trad. fr. Este vorba, precum se poate vedea, de o descriere indirectă, culeasă din gura acelor 30 de inşi înapoiați din expediție înainte de 23 septembrie, în vreme ce grosul trupei se mai lupta cu greutăți nesfîrşite încă şi la 6 octombrie.

[48] 17 septembrie.

care a spus că este un dregător de la Tighina. Domnul Moldovei a dat cîte o sută de zloți roșii moldovenilor și sîrbilor săi pentru fiecare prizonier, <ce l-ar înfățișa> totuși nu au putut să prindă nici unul.

Vineri dimineața, adică la 18 septembrie, a sosit oastea păgînilor și au început să se arate polcurile[49] cele mari. Ai noștri au ieșit împotriva lor din șanțuri cu o tabără mică <alcătuită de o> parte din pedestrime cu cazaci și husari; s-au dat numai lupte de hărțuială mult mai păgubitoare pentru păgîni decît pentru noi.

Sîmbătă, 19 septembrie la prînz, a ieșit cea mai mare parte din oaste și cu artileria și cu pedestrimea iarăși în formă de tabără s-a dat o luptă care a ținut pînă la căderea serii. Din mila lui Dumnezeu urmarea a fost bună, leșuri dese de păgîni zăceau <pe cîmp>. În această noapte oastea s-a întors la șanțuri, destul de îmbărbătată și bucuroasă de această luptă cu izbîndă asupra dușmanului.

La 20 septembrie înainte de prînz, duminecă, hatmanii au așezat oastea în linie de bătaie alcătuind bine tabăra pedestrimii. Domnul hatman de cîmp a luat aripa dreaptă, iar stînga cneazul Korecki[50]. După aceea au atacat păgînii cu mare strigăt, fiind în număr și în putere; se spune că erau pînă la o sută de turci. Ai noștri s-au purtat bărbătește, pedestrimea din tabără a pricinuit mari pierderi dușmanilor și mai ales nemții, cărora li se aduc mari laude, ca și cavaleriei nemțești; acolo a fost o ciocnire înverșunată de amîndouă părțile. După aceea ienicerii împreună cu turcii au atacat puternic aripa dreaptă a husarilor, care neputînd susține atacul, s-au retras în șanțuri; cazacii neștiind despre acest lucru au susținut pînă în noapte, împreună cu pedestrimea, atacul dușmanilor, cu mari pierderi, căci puțini au rămas din <cei> 2 000 de oameni ce formau pedestrimea. Noaptea a despărțit pe cei rămași și în cele din urmă ai noștri s-au retras în șanțuri, fără a fi biruiți cu totul.

Domnii hatmani și domnul Moldovei văzînd <că s-a făcut> un mare gol în oștire[51], că foarte mulți <ostași> sînt răniți, împușcați de ieniceri, și aproape toți <oamenii sînt> înspăimîntați și nemai avînd nici o nădejde sau putință de izbîndă, au hotărît să părăsească tabăra cu care și corturi cu tot, iar șanțurile să rămînă împodobite cu steaguri, focurile să fie aprinse, fără să se dea de știre dușmanului; chiar în acea seară îndată, domnii hat-
p. 475 mani au trecut cu bărcile peste // Prut, iar oastea înnot; îi călăuzeau (!) domnul Moldovei și Bucioc prin „pădurea de fagi" („bucovina") spre Snia-

---

[49] Termen polon folosit aici pentru unitățile turcești.

[50] Erau doi frați Korecki în oastea polonă, Samuel, ginerele lui Ieremia Movilă, și un frate al său. După Miron Costin, p. 73, acesta din urmă a avut un rol mai însemnat în lupta de la Țuțora.

[51] Urmează o versiune fantezistă, menită să ascundă dezertarea rușinoasă a celor întorși mai devreme.

tyn[52]. De atunci nu avem nici o ştire despre ei; toţi au nădejde în Dumnezeu că vor scăpa din această luptă . . .

Din Cameniţa 23 septembrie 1620. // p. 476

Relaţia a doua[53]

Iskender paşa a venit vineri 18 septembrie şi s-a aşezat la o milă de Ţuţora; a trimis cîteva mii de tătari spre oastea noastră. Hatmanul[54] a scos din tabără atîţia cazaci cîţi a socotit de nevoie şi s-au urmărit unii pe alţii încoace şi încolo pînă seara. Către seară, cînd s-a întunecat, au prins limbă, căci <hatmanul> făgăduise 200 de taleri pentru aceasta. A spus[55] că dacă toată oastea nu este de 120 000, atunci desigur sînt mai mulţi şi nicidecum mai puţini, dar nu au venit încă toţi, căci unii au venit abia joi şi vineri, alţii au sosit în timpul nopţii şi ienicerii în număr de 40 000 au sosit vineri.

Au atacat după aceea sîmbătă, înainte de prînz, dar nu s-a arătat toată oştirea. <Hatmanul> alcătuind o tabără de care, a ieşit cu oastea împotriva lor. Abia atunci Iskender-paşa a poruncit tuturor să se arate; ochii noştri nu-i puteau cuprinde. Astfel milostivirea sa a pornit împotriva lor cu tabăra, cu care a şi dat lupta la o depărtare de două aruncături de arc de şanţurile noastre. Paşa a aşezat oastea, alcătuind fruntea cu suliţaşi turci şi ieniceri. Chiar cînd erau să înceapă să se încaere au sărit şi tătarii şi au acoperit frontul turcilor. Şi a fost o luptă aprigă, atît de sîngeroasă, încît leşurile alor noştri cădeau peste leşurile tătarilor şi aceasta a ţinut mult timp; deşi frontul era întins, totuşi leşurile cădeau unele peste altele[56]. După aceea <turcii>, văzînd că au pierderi mari, au sărit cu toţii şi au pornit împotriva noastră cu mare năvală. După aceea aripa dreaptă a taberei de care a hatmanului de cîmp cu 500 de pedestraşi nu a mai putut să susţină atacul; <duşmanii> le-au rupt <rîndurile> şi au măcelărit pedestrimea; <oamenii> s-au apărat cu sabia, dar au fost nimiciţi şi au pierdut tunurile; între timp, la aripa stîngă se mai băteau cu înverşunare, apoi s-au amestecat între ei aşa de mult încît se măcelăreau unii pe alţii[57]. Şi neputîndu-se împotrivi unui număr atît de mare, ai noştri s-au retras sub focul puştilor în şanţuri şi astfel s-a oprit lupta; ai noştri au intrat iar în şanţuri, <duşmanii> s-au aşezat la un sfert de milă în jurul trupelor noastre.

---

[52] Pure invenţii în scopul arătat mai sus.
[53] Cuprinsă în acelaşi manuscris.
[54] Stanislaw Zólkiewski.
[55] Prizonierul adus de cazaci.
[56] Exagerare vădită.
[57] Pare de asemenea puţin credibil.

A doua zi, duminică, ai noştri păzeau numai tabăra iar toate steagurile le-au aşezat pe valuri. De asemenea oastea cealaltă nu s-a retras, ci înainta încet, adunînd de pe cîmp cadavrele din oastea lor; ai noştri de asemenea îngropau pe ai lor.

p. 477 Domnii hatmani au poruncit // după aceea să se ia măsuri ca oastea să aibă gata căruţele pentru a ieşi în chip de tabără de care. Se pare că îndată ce va cădea întunericul vor ieşi . . .

COPIA SCRISORII DE LA DOMNUL CANCELAR AL COROANEI CĂTRE REGE, CU DATA DE 24 SEPTEMBRIE, DIN TABĂRA DE LA ŢUŢORA[58]

p. 478

1620 septembrie 24, Ţuţora

Dau de ştire măriei tale, despre sosirea sultanului Serbasza[59] pe care-l aşteptam, din clipă în clipă <şi> despre care măria ta ai fi avut cunoştinţă, dacă cealaltă scrisoare a mea ar fi ajuns. Acum o săptămînă au sosit sultanul Galga şi Iskender paşa şi s-au aşezat aici, sub tabăra <noastră>. A doua zi, vineri[60], am avut de furcă cu ei, şi din fericire, seara, din mila domnului, i-am alungat de pe cîmpul de luptă. Această hărţuială între noi a ţinut pînă în amurg, cînd ne-am întors şi noi şi ei în taberele noastre. Însă sîmbăta[61] la cererea tuturor cavalerilor[62],

[58] După textul polon, publicat de I. Bogdan în *Hurmuzaki*, Supliment, II, 2, p. 478, însoţit de o traducere franceză.
[59] Neidentificat.
[60] 18 septembrie 1620.
[61] 19 septembrie.
[62] *Rycerstiva.*

am ieşit în cîmp, la luptă deschisă[63], cu oastea în ordine de bătaie; am dat lupta cu ei în cîmp deschis. Această luptă a ţinut în chip nehotărît şase ore, de la prînz pînă în noapte; astfel ei s-au dus la corturile lor, iar noi ne-am întors în tabăra noastră. Aveam nădejde că vom putea lupta şi mai departe cu mai mare putere, împotriva duşmanului, dar a doua zi, adică duminică, o mare parte dintre oamenii noştri, fugind din oştire, ne-au încurcat treaba. Nu numesc deocamdată pe nimeni[64], căci singuri se vor da în vileag acolo acei ce ne-au părăsit în chip aşa de josnic. Însă mă îndoiesc că vor scăpa mulţi, căci au trecut Prutul înnot noaptea şi mulţi s-au înnecat şi o mare parte au fost ucişi sau prinşi de duşmani, care i-au atacat acolo, în păduricea de dincolo de rîu. Şi aceşti oameni răi şi fără minte au tulburat oştirea, încît puţin a lipsit ca întreaga oaste să se fi pus pe fugă în chip ruşinos şi primejdios. Împreună cu hatmanul de cîmp şi cu cîţiva rotmiştri, care au rămas pe lîngă noi, am reţinut prin stăruinţa noastră oastea şi stăm aici pe locul nostru unde ne aflăm mai aproape de
p. 479 duşman decît Varşovia de Uiazdow[65]. Sultanul Galga şi Iskender // paşa au o oaste mare, mai bine de 60 000. Prizonierii pe care i-am luat spun că vor fi 100 000; porniseră deadreptul către ţinuturile republicii[66], iar noi le-am tăiat calea, punîndu-ne viaţa în cumpănă pentru aceasta şi vom face şi mai departe ce se cuvine unor slugi credincioase ale măriei tale şi unor fii buni ai patriei, pentru mai marea noastră strălucire.

Prevăzînd toate acestea, am scris de cîteva ori măriei tale despre această primejdie, ca să binevoieşti să te gîndeşti la ajutorarea şi la întregirea oştirii Acum vremea arată că aceasta este o nevoie grabnică, despre care sînt sigur că măria ta îşi aminteşte. În <tot> acest timp ne vom purta după obiceiul nostru cu dragoste de patrie <înfruntînd> orice împotrivire prin orice mijloc.

Domnul Moldovei s-a dus cu acei fugari ai noştri[67], nu ştiu dacă au putut răzbate sau nu.

Aşa stau, în împrejurările de faţă, lucrurile noastre, nu voi zăbovi să vestesc măriei tale, ce se va mai întîmpla după aceea.

S-a dat în tabăra <întărită> cu şanţuri, la Ţuţora, în ziua de 24 septembrie, anul 1620.

Stanislaw Zólkiewski, cancelar şi hatman al coroanei. Post-scriptum: Sînt printre noi cîţiva răniţi, pe care de asemenea nu se cuvine să-i părăsim;

---

[63] *Aperto marte*.
[64] Este vorba de Kalinowski şi Korecki.
[65] Cartier mărginaş al Varşoviei.
[66] Republica feudală a panilor poloni. Expediţia avea, în adevăr, ca scop ultim atacarea Poloniei.
[67] Vezi mai sus n. 25.

starostele de Winnica, panul Denof, panul Malinski şi nepotul unui rotmistru şi fiul meu, răniţi de focuri de puşcă, dar nu cu răni periculoase; se vor vindeca.

[Adăugat de altcineva[68], mai tîrziu]. Iar după această scrisoare, după plecarea mea, s-au adus ştiri despre hatmanul mare prin cămăraşul hatmanului, cum că muntenii cu turcii au biruit oastea regelui Poloniei şi au prins pe amîndoi hatmanii. Au adus şi proclamaţiile, ca îndată ce se face a doua chemare, să încalece cu toţii. Aceasta s-a petrecut astăzi.

---

[68] Probabil aducătorul scrisoarei.

JAKOWSKI

RELAȚIA DESPRE EXPEDIȚIA DE LA ȚUȚORA[69]

1620 octombrie 24

p. 482 ...Domnia voastră[70], știți ce a îndemnat pe domnii hatmani[71] ai noștri să pornească în Moldova așa de repede și pe neașteptate cu aproape toți oștenii. Dar pricina cea mai însemnată pentru aceasta a fost domnul Moldovei care ne-a asigurat că dacă venim repede peste Nistru, nu vor veni oști așa de mari la Iskender pașa, care era slab fără ele (precum și e).

Deci la 3 septembrie, oastea a trecut Nistrul la Podbity și la 4 septembrie domnul a ucis pe turcii care veniseră să-l ia la Poartă.

---

[69] După textul polon publicat de I. Bogdan în *Hurmuzaki*, Supliment, II, p. 482 și urm. însoțit de o trad. fr. Față de relația primului anonim polon, aceasta de față este mai necompletă, mențiunile se răresc după ziua de 20 septembrie.

[70] Subcămărașul de Belz căruia îi este adresată relația de față.

[71] Gaspar Grațiani (1619—1620).

La 6 septembrie domnul a venit la oastea noastră la Căinari[72], de unde am pornit la 9 septembrie și ne-am oprit la Țuțora, în tranșeele cele vechi. Ai noștri se gîndiseră să pornească de la Căinari[73] deadreptul spre Tighina și Cetatea Albă împotriva locurilor unde rătăcesc tătarii, dar domnul cancelar[74] s-a îndreptat din anume motive spre Țuțora, ca să întărească poziția domnului în capitala sa și să atragă un număr de moldoveni de partea sa.

La 17 septembrie au năvălit sub tabără cîteva sute de tătari, cu care ai noștri au purtat hărțuieli și nu au cîștigat mare lucru, ci s-au întors. Ei au făcut să vorbească doi prizonieri; dar mulți dintre ei au fost tăiați. A doua zi, abia a răsărit soarele și a sosit avangarda, cu care ai noștri îndată au dat lupte de hărțuială; iar oastea păgînilor a venit aproape în cursul întregii zile. Iskender pașa s-a așezat pe acel loc, unde stătuse odinioară[75] hanul[76]; nu departe de el era Galga sultan. Luptele // de hărțuială p. 483
s-au purtat toată ziua, ai noștri au dobîndit izbîndă, iar seara ai noștri aproape că alungaseră pe păgîni de pe locul de luptă; au pierit mulți oameni de ai lor și dintre cei mai de seamă, între care și sangiacul de Tighina.

19 septembrie. Domnul cancelar, adică marele hatman, a scos oastea la luptă în ziua de 18[77]. Toată oastea noastră urma să fie acoperită de tabăra formată din care, dar prin nepriceperea celor cărora le fusese încredințat acest lucru, a fost acoperită abia fruntea, iar restul oștirii a stat descoperit. În partea dreaptă a stat polcul hatmanului de cîmp și al domnilor cancelari, în partea stîngă cneazul Korecki, domnul staroste de Camenița Kalinowski și Chmielecki. Credeau că păgînii vor da lupta în față, dar ei au lovit pe ai noștri din spate. Totuși roatele de cazaci s-au luptat bine cu ei și de trei ori au respins atacul lor. În cele din urmă, s-au îndreptat împotriva steagurilor de husari, care erau așezați toți în cerc și s-au amestecat așa de mult cu ei, încît nu puteau să dea cu lăncile, însă urnindu-se din loc au apucat puștile și armele albe și au respins pe păgîni. De asemenea au dat un mare atac în față, unde stătea răposatul pan Dinof [Denhof] și hatmanul de cîmp, care li s-au împotrivit bărbătește. Dar totuși după aceea fiind respinși din loc pînă departe, au fost siliți să părăsească tabăra de care

72 *Kainarg* = Căinari sat, raion Drochia R.S.S.M.

73 În copia polonă: *Skaimier umyslil byl do naszych na koczowiska tatarskie prosto ku Tegini, Bilgrodu.* În traducerea franceză, a lui Skupiewski, Skaimier este trecut ca un nume propriu de persoană. De fapt, e vorba tot de satul Căinari.

74 Stanislaw Zólkiewski, care cumula demnitățile de mare hatman și de cancelar.

75 În 1595, în întîlnirea dintre poloni și tătari, de la Țuțora.

76 Gazi Ghirai al II-lea. Pentru redarea acestor operații, vezi *Călători*, III, jurnalul lui Zamoyski.

77 Aici este probabil o greșeală în textul copiei polone, *Iego Mosc pan canclerz to'iest hatman wielki o 18 woisko do potrzeby wywiodt.*

și pedestrimea. Pedestrimea s-a apărat multă vreme; ai noștri[78] au vrut de cîteva ori să-i salveze, dar aceasta era cu neputință din pricina mulțimii păgînilor și din cauza slăbiciunii alor noștri și mai ales a cailor istoviți. La cealaltă aripă ai noștri au dus-o mai bine, căci acolo nu a fost o năvală atît de mare și toată tabăra de care, precum și tunurile au fost aduse înapoi. Astfel și unii i-au respins pe ceilalți și aceia pe aceștia pînă ce s-a făcut noapte neagră; noaptea a curmat lupta nehotărîtă, deși păgînii s-au silit mult să împingă pe ai noștri spre Prut. Păgînii au suferit pagube mari, după cum au mărturisit ei înșiși că vineri și sîmbătă au pierdut trei mii de oameni; dintre ai noștri n-au căzut mai mult de 300[79], printre care mulți argați, care mînau carele taberii[80]. Numai într-atîta au izbîndit păgînii, că ne-au luat cîteva puști și, peste zece steaguri, însă și ai noștri au luat cîteva tunuri tătărești.

20 septembrie. Văzînd ai noștri că e greu să respingă pe păgîni, mai ales pentru că pierduseră mulți cai și pedestrimea suferise mult, domnii hatmani au hotărît să pornească spre Nistru cu tabăra de care. Însă cei ce voiau să-și vadă casa cît mai repede au declarat că nu vor să meargă cu tabăra legată, ci să treacă Prutul călări, nețiînd seama nici de bolnavi, nici de pedestrime, nici de atîția fii de nobili, care urmau să fie lăsați pradă măcelului sau să fie prinși de dușmani. Astfel, abia a început să înnopteze, că au și strigat: „la șanțuri!" și ei cu domnul Moldovei au pornit spre Prut. Într-acolo au plecat 3 000 de oameni, dintre cei mai aleși, dintre care abia vreo sută au mai văzut Polonia, către care se grăbeau așa de bucuroși, căci cei mai mulți s-au înecat, pe alții i-au tăiat moldovenii și tătarii, alții au ajuns în închisoare. Aș vrea ca Domnia ta să afle de la altcineva cine a făcut începutul unei fugi așa de rușinoase. Domnul cancelar a încercat și tratative cu Galga sultan, fiind îndemnat de soldați, dar după cum am putut observa, au fost întotdeauna zadarnice; numai atîta au fost de folos că soldații, care erau zdruncinați după fuga fraților, și-au recăpătat cumpătul.

În ziua sfîntului Stanislav[81] s-a hotărît ca să purcedem în formă de ta-
p. 484 bără legată. În ziua sfîntului Mihai[82], seara, am ieșit din tranșee. Acolo // păgînii au început îndată să ne înconjure, să tragă cu puștile, să dea lupte de hărțuială. Noi am pornit deadreptul spre lagărul lor. Ei au fost siliți să iasă din corturile și din bordeiele tătărești; toată noaptea ne-au urmărit pînă în zori.

---

[78] Cavaleria.
[79] Disproporție frecventă în rapoartele polone.
[80] Adică un fel de rîndași de grajd necombatanți.
[81] 27 septembrie (după calendarul gregorian polon).
[82] 29 septembrie.

În ultima zi a lui septembrie, ne-au tăiat calea şi ienicerii; au întărit o movilă, ceilalţi stăteau în coasta noastră. Cu un mare strigăt au pornit împotriva noastră. Cînd aceştia au fost respinşi, ienicerii au părăsit movila lăsînd şi nişte tunuri mici, pe care însă ai noştri nu le-au luat. Ne-am oprit nu departe de acolo şi am stat toată ziua; îndată ce a venit seara am pornit spre Mohilew; odată cu ziua ne-am depărtat de Prut.

1 octombrie. Mi se pare că abia atunci Galga sultan şi-a adunat altă oaste a sa, căci nu erau aşa de mulţi în ajun. Îndată ce noi ne-am oprit puţin la un iaz, ne-au ajuns din urmă păgînii; ei au atacat tabăra de care cu un mare strigăt, căutînd pe unde să pătrundă, dar din mila lui Dumnezeu, duşmanul a fost înfrînt peste tot; pedestrimea noastră i-a gonit foarte departe de tabără şi au adus în acel loc două tunuri mici (ceea ce ni s-a întîmplat numai cu acest prilej). Am înnoptat acolo, pentru că Galga sultan se prefăcea că ar voi să termine tratativele începute la Ţuţora şi pentru noi merita să ne arătăm înşelaţi, căci aveam şi noi nevoie de odihnă. Însă în zori au atacat iarăşi tabăra cu toată puterea lor, ceea ce a ţinut pînă la prînz. Neobţinînd nimic, s-au retras cu pagubă şi s-au oprit pe drum la o jumătate de milă de noi. Însă seara, noi am pornit spre tabăra lor şi au fost siliţi să ne lase trecerea liberă.

3 octombrie. Cu un ceas înainte de ziuă, ne-am oprit, iar ei, de asemenea, după noi. În acea zi, turcii au dat numai lupte de hărţuială, dar fără folos: au pierit mulţi ieniceri şi din ceilalţi. Cu o oră înainte de seară am pornit. Însuşi Iskender paşa şi Galga sultan cu curtea lor ne-au atacat, însă s-a vărsat sîngele lor şi cînd au căzut mai mulţi dintre cei mai de seamă, atunci atît turcii cît şi tătarii s-au întors. Am umblat toată noaptea şi nu ne-am oprit decît la prînz, poposind un ceas sau două. Şi întocmind tabăra, am pornit la drum. Aceasta s-a întîmplat în ziua sfîntului Francisc[83], cînd abia am pornit şi păgînii au năvălit din toate părţile asupra noastră. Turcii cu 1 500 de oameni ne-au lovit pe la spate, vrînd să ne spargă tabăra, însă au fost respinşi în mod sîngeros şi au pierdut pe mulţi dintre ai lor; mai întîi au fost respinşi la o movilă, apoi au fugit şi de acolo. Această luptă a ţinut cam trei ceasuri. După aceea, s-a înnoptat şi noi am pornit la drum, iar păgînii după noi. A doua zi s-au legat mai puţin de noi. Dînd hrană cailor, după cîteva ceasuri am pornit la drum. Însă în noaptea aceea, la 5 octombrie, s-a ivit foamete mare printre noi, căci deşi am fi putut să ne mîncăm caii, nu era unde şi cu ce să-i frigem. Mai ales nesomnul ne chinuia mult, unii cădeau ca morţi, alţii îşi pierdeau minţile, alţii voind să doarmă, se urcau în căruţe şi lăsau locuri goale în tabără.

Dimineaţa, adică la 6 octombrie, am ajuns la o apă, dar nu ştiu de ce nu ne-am oprit pe malul ei, şi eu cred că aceasta ne-a păgubit, căci desi-

[83] 4 octombrie.

gur că era nevoie ca să se odihnească oastea așa de obosită atît de lupte cît și de foame, și mai ales de nesomn. Dar am pornit spre Nistru, fără să ne odihnim, nu știu din sfatul cui. Pieirea noastră va fi fost din această lipsă de odihnă a noastră de o zi și jumătate și de două nopți. Și cu cît mergeam mai departe, cu atît oastea slăbea, căci s-a mai adăugat la neajunsurile cele dintîi o sete nemaipomenită. Și atunci a venit noaptea în care
p. 485 am pierdut totul, căci, precum am spus, // lipsa de somn a tulburat mintea oamenilor și ei aveau nevoie de odihnă, dar setea îi trăgea cît mai repede către Nistru. Și în această tulburare, autoritatea hatmanilor nu se mai putea impune — cum și noaptea înlătură rușinea faptei. Deci și ucrainienii[84], care furaseră multe din lucrurile noastre, erau bucuroși să fugă și au ieșit din mijlocul nostru noaptea, fără pricină, deși nimeni nu-i ataca, și au năvălit spre Nistru, lăsînd lucrurile și tunurile. Atunci au sosit păgînii, au răsturnat carele, au prins pe slugi și pe cei care rămăseseră acolo. Cea mai mare parte din oaste a ajuns pînă la Nistru. Unii au scăpat, dar cei mai mulți dintre ei s-au înecat, iar pe alții, i-au predat trădătorii[85] moldoveni păgînilor peste Nistru.

Am pierdut pe domnii hatmani, domnul cancelar a pierit, hatmanul de cîmp a fost predat de moldoveni lui Iskender pașa. Pan Strus, starostele de Rubieszow, pan Luca Zólkiewski al nostru, erau la Nistru. Despre starostele de Winnica nu știu dacă a pierit sau dacă a fost prins. Dintre rotmiștri[86], care, atunci la sfîrșit, nu mai erau decît zece, au scăpat numai doi cazaci. Pan Dinof [Denhoff] primind cîteva gloanțe, a pierit. Oastea călăreților împlătoșați[87] a scăpat, aproape fără cai, fără arme și zale; dintre lisovți[88] au scăpat ceva mai puțin decît jumătatea. Oastea dușmană era de 150 000 după cum spun ei înșiși. Noi cînd am venit la Țuțora, abia dacă au mai venit 8 000 dintre lisovții din Ucraina iar acum, cînd am plecat, nu erau mai mult de 5 000, dar această oaste se va împlini repede.

---

84 Cazacii de sub comanda lui Hmelețki și Kazanowski.

85 Răbdarea moldovenilor fusese lungă. Încă din primii ani ai veacului, Ieremia declara regelui Poloniei că excesele ostașilor poloni îndîrjiseră pe moldoveni, care au trebuit să fie amenințați cu moartea, dacă ar ucide cumva pe vreunii dintre aceștia. Și Joppecourt și „Alexander" pomenesc de purtările polonilor în Moldova săvîrșind jafuri, robiri de locuitori pașnici, siluiri și ucideri.

86 comandanți de roate.

87 Kvarcina, cavaleria grea îmbrăcată în zale.

87 Vezi mai sus, n. 14.

CHIRIL LUKARIS

1572—1638

*

Chiril Lukaris s-a născut la Herakleion, în Creta, la 1 noiembrie 1572.

A urmat studii de teologie şi filozofie la Veneţia şi Padova între anii 1587 şi 1593, sub conducerea unchiului său, patriarhul Alexandriei Meletius Pigas (1590—1601) şi a cretanului Meletius Blastos, ajungînd chiar rector al şcolii greceşti din Constantinopol.

În 1594 a fost trimis ca „syncellos" la cneazul Vasile din Ostrog, unde a condus şcoala de teologie şi de limbă greacă. Avea misiunea de a frîna acţiunea iezuiţilor, care urmăreau supunerea bisericii ortodoxe curiei papale. Lukaris a întreţinut relaţii şi cu Biserica ortodoxă din Liov, ctitoria domnilor Moldovei Alexandru Lăpuşneanu şi Ieremia Movilă.

În 1595 a fost consacrat diacon de Meletius Pigas, a cărui tradiţie a urmat-o. După o călătorie prin Olanda, Germania şi Elveţia, a fost însărcinat — pînă în 1599 — cu vicariatul bisericii ecumenice, iar în calitate de „hierokeryx" a făcut o călătorie în Rusia Mică.

A asistat la sinodul din Brzesk, unde a fost impusă preoţilor ruşi, supuşi regelui Poloniei, unirea cu Roma.

Rudenia sa cu Meletius Pigas i-a înlesnit alegerea ca patriarh al Alexandriei (1601—1620). (*Hurmuzaki*, *Documente*, XIV, p. 723, doc. DCXCVII; B. P. Hasdeu, *Arhiva istorică* II, p. 196, nr. 338.)

Cu sprijinul domnului Ţării Româneşti, Radu Mihnea (1611—1616), pe care îl cunoscuse în tinereţe la Veneţia, unde acesta crescuse sub supravegherea Marioarei Vallarga, sora doamnei Ecaterina, bunica domnului, Lukaris a fost numit vicar al bisericii din Constantinopol (1612), pe care a administrat-o, obţinînd chiar pentru scurt timp scaunul patriarhal (octombrie 1612). Intîmpinînd însă opoziţia episcopilor de Palaiokastron, Thesalonic şi Larissa, precum şi a unui fost mitropolit de Mesembria, Lukaris, după alegerea lui Timotei al II-lea (1612—1620), s-a retras în Ţara Românească (1613), la Radu Mihnea, pe care l-a urmat în Moldova (1616—1619), înapoindu-se cu acest domn la Bucureşti, în 1620.

Datorită sprijinului agentului diplomatic al Statelor Generale ale Olandei la Constantinopol, Cornelius Haga, pe care îl cunoştea încă din 1602, Lukaris a fost numit, pentru a doua oară, patriarh de Constantinopol (noiembrie 1620—12 aprilie 1623) tocmai cînd se afla în Ţara Românească, unde Radu Mihnea fusese repus în scaun.

In cursul călătoriilor sale în Germania şi în Olanda, Lukaris intrase în relaţii cu protestanţii şi cu calvinii. Intreţinea legături şi cu calvinii din Transilvania, sprijiniţi de principele Gabriel Báthory (1613—1629). De îndată ce a ajuns în scaunul patriarhal a căutat să introducă unele reforme în spirit calvin şi a trimis tineri greci să studieze în Anglia. Cu sprijinul agentului englez care juca un mare rol la Poartă, a adus din Anglia litere greceşti, confecţionate chiar la Roma, pentru înfiinţarea unei tipografii de care voia să se folosească în acţiunea sa împotriva iezuiţilor. Aceştia însă i-au distrus presele. Dar apucase să publice tratatul lui Meletius Pigas împotriva papei.

Susţinuţi şi de ambasadorul francez la Constantinopol, de Cézy, iezuiţii obţinură exilarea sa vremelnică la Rodos, în aprilie 1623, dar în urma intervenţiei ambasadorilor Angliei şi Olandei, Lukaris a fost repus în demnitatea sa, la începutul lui octombrie 1623.

In 1628, în cursul celei de a treia păstoriri a lui Lukaris (22 decembrie 1622—4 octombrie 1633), s-a tipărit la Geneva un catehism al credinţei ortodoxe ce i-a fost atribuit. Cartea a provocat discuţii vii, din cauza unor pasaje de influenţă calvină. Iar iezuiţii au folosit moartea lui Radu Mihnea (1626) pentru a deslănţui persecuţia din 1627—1628. Denunţat ca fiind în relaţii secrete cu cazacii, duşmanii Imperiului otoman, ale căror raiduri de jaf ajungeau pînă sub zidurile Constantinopolului, Lukaris a fost acuzat de trădare şi exilat în insula Rodos (octombrie 1633). S-a reîntors însă şi cu sprijinul lui Cornelius Haga a fost repus în scaunul patriarhal (11 octombrie 1633). Duşmanii săi nu s-au dat însă bătuţi şi a urmat o serie de intrigi în cursul cărora Lukaris a fost din nou depus şi exilat (25 februarie 1634), apoi rechemat şi înscăunat pentru a cincea oară (aprilie 1634—martie 1635). In martie 1637 a fost reînscăunat pentru a şasea şi ultima oară. Fiind din nou acuzat de uneltiri contra sultanului Mehmed al IV-lea, a fost din nou destituit (17 sau 18 iunie 1638) şi exilat. Nu se ştie dacă a fost ucis chiar pe vasul care trebuia să-l ducă

spre o destinație necunoscută sau dacă a murit în urma relelor tratamente la care a fost supus în vreun castel de pe malurile Mării Negre.

Chiril Lukaris a făcut două călătorii în Țara Românească. În prima, din anii 1614—1615, înaltul ierarh patronează o serie de acțiuni menite să întărească influența Patriarhiei din Alexandria în viața religioasă a principatului muntean; astfel, el primește le 26 iunie 1614 închinarea ctitoriei Buzeștilor de la Segarcea către sediul său patriarhal din Egipt; hotărăște, la 4 septembrie, ca egumenii de la mănăstirea Bistrița să fie aleși dintre călugării din lăcaș, iar în același an, 1614, întărește închinarea mănăstirii sf. Troiță (Radu Vodă) din București către Alexandria ortodoxă; în sfîrșit, la 19 mai 1615 este martor la actul prin care Radu vodă Mihnea întărește patriarhiei stăpînirea mănăstirii Stănești.

A doua călătorie a lui Lukaris în Țara Românească a avut loc în anul 1620. Cu acest prilej, el este solicitat de diferiți boeri (Ghica fost agă, Sima unchiul lui Leca Spătarul, Theodosia văduva lui Andrei logofătul, Balea postelnicul din Ruși ș.a.), care fac apel la înalta sa autoritate, spre a le soluționa litigiile de proprietate pentru stăpînirea unor moșii în ianuarie, 9 martie, 5 și 9 mai; la 14 octombrie, el primește de la Radu Mihnea, pentru patriarhie, veniturile vămii de la Ocna Mare. Pentru toate acestea vezi *Documente privind istoria* României, B veacul XVII, vol. II. pp. 287, 301, 321—322, 351—352, 390; vol. III pp. 456, 482, 489, 497, 516, 521, 597; vol. IV, pp. 120 și 453.

Cu ocazia acestei a doua călătorii în Țara Românească, Lukaris a scris o scrisoare, pe care ambasadorul olandez Cornelius Haga a trimis-o în traducere, în limba olandeză, Statelor Generale. Alcătuită la 20 septembrie 1620, cînd polonii erau la Țuțora, ea cuprinde unele știri interesante despre răzvrătirea lui Gaspar Grațiani și despre lupta dată între poloni și turci.

Lukaris este autorul mai multor opere teologice mult discutate, dintre care cele mai *însemnate sînt: Confessio fidei graece et anglice*, Londini — 1629; *Confessio Christiane Fidei cui adjuncta est gemina ejusdem Confessionis Censura synodalis, una a Cyrillo Berrhaeensi, altera a Parthenio Patriarhis istidem Constantinop <olitanis> pervulgata Omnia gr. et lat.*, Londra, 1645.

Privitor la Chiril Lukaris, a se vedea îndeosebi cuprinzătoarele monografii ale lui Gh. Arvanitidis, Κυριλος ὁ Λουκάρις (1572—1638), Atena, 1939, și G. Hatziantoniu, *Protestant Patriarch. The Life of Cyril Lucaris (1572—1638) Patriarch of Constantinople*, London, 1962, iar ca studii speciale menționăm Ioan Mihălcescu, *Les idées calvinistes du patriarche Cyrille Loukaris* în „Revue d'histoire et de philosophie religieuse", Strassbourg, 1931, pp. 506—520, Nicolae M. Popescu, *Chiril Lukaris și ortodoxia română ardeleană* în „Biserica ortodoxă română", LXIV, 1946, nr. 7—9, p. 431 și urm. M. I. Manoussakas, Ἡ ἀνέκδοτος μυστικὴ ἀλληλογραφία τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως πρὸς τὸν Ἄγγλον πρεσβευτὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει Sir Thomas Roe 1625—1628. Corespondența secretă inedită a lui Chiril Lukaris cu ambasadorul Angliei la Constantinopol Sir Thomas Roe (1625—1628) în Πεπραγμένα τοῦ θ Βυζαντινολογικοῦ Συνεδρίου Θεσσαλονίκης 12—19 Απριλίου 1953, vol. II, Atena, 1956, pp. 533—543.

Pentru călătoriile lui Lukaris în Ţara Românească vezi Sadi Ionescu, *Bibliografia călătorilor străini*, pp. 120—122, N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, I, Bucureşti, 1928, pp. 74—75 şi I. Pulpea-Rămureanu, *Legăturile patriarhiei din Alexandria cu ţările române* în „Studii teologice", seria a II-a, VIII, 1956, n. 1—2, p. 64 şi urm.

ȘTIRI TRIMISE DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ DESPRE ÎMPREJURĂRILE DIN MOLDOVA[1]

1620 după 20 septembrie

Copie. *Traducerea unei știri ce mi*[2] *s-a trimis de către patriarhul de Alexandria*[3], *care se află acum în Țara Românească la curtea principelui Radu Voievod*[4]. p. 178

După ce s-a răsculat Gaspar voievod[5] împotriva turcilor s-a dus la Hotin și a dat de știre polonilor că Iskender Pașa[6] era singur, ca să vină să-l ajute pe el. Ascultîndu-l în această cerere s-au dus acolo domnii poloni care sînt înșirați mai jos:

---

[1] După traducerea extrasului în limba olandeză a scrisorii trimisă de Lukaris ambasadorului Olandei, la Constantinopol, publicată de N. Iorga, în *Studii și documente*, IV, p. 178.

[2] Adnotare a ambasadorului Olandei.

[3] Chiril Lukaris.

[4] *Radul Vaivoda* = Radu Mihnea.

[5] *Gasparo Vaivoda* = Grațiani.

[6] *Scander-pașa.* Vezi mai sus, relația lui Joppecourt, n. 81.

Zólkievski[7], ginerele său care era hatman[8]; fiul său, Zamoyski[9]; palatinul de Camenița, Kalinowski[10]; Korecki[11] și mulți alți pani, cu o armată de 40 000 de oameni viteji, și venind în Moldova într-o localitate numită Țuțora[12] și așezîndu-și acolo tabăra // și întărindu-se, au trimis 5 000—6 000
p. 179
de oameni pentru a-l ataca pe Iskender Pașa, iar restul oastei, în număr de aproape 15 000—30 000 (?) de oameni a rămas în tabără. Acei 5 000—6 000 au ajuns în fața lui Iskender Pașa care venea împotriva lor împreună cu sultanul, fratele hanului[13]. Turcii erau 10 000, tătarii 30 000 de oameni[14] și în urma lor mai erau încă mulți alții. S-au luptat împreună, și acei 5 000—6 000 au fost bătuți, dintr-o dată; apoi sosind la șanțurile polonilor, aceștia fiind foarte speriați și cuprinși de mare frică au stat aici mai mult în întărituri și în șanțuri.

Gaspar voievod foarte supărat de aceasta a fugit noaptea cu moldovenii
p. 180 care erau la el, dar țăranii[15] i-au oprit și i-au ucis. Pe unul, anume Bucioc l-au prins viu și l-au adus lui Iskender Pașa care a poruncit să-l tragă în țeapă.

Calul pe care călărise Gaspar voievod a fost de asemenea adus lui Iskender Pașa, care a dăruit aducătorului 200 de galbeni, poruncind să se caute și capul domnului, între morți.

Acei pani poloni, fiind împresurați în tabăra lor și răbdînd mare foame și lipsă de toate cele, au ținut felurite sfaturi, unii fiind de părere să fugă, ceea ce nu s-a găsit cu cale, alții au crezut că trebuie să trateze cu turcii ca să îngăduie oamenilor să iasă numai cu armele; ceea ce a primit bucuros Iskender Pașa dar fratele hanului n-a vrut să îngăduie aceasta[16] — și astfel ei rămîn în șanțuri de se luptă.

La 13 septembrie stil vechi au plecat de la Iskender Pașa oamenii care au adus aceste știri și polonii erau atunci în șanțurile lor. Iskender pașa a scris lui Radu voievod, Domn al Țării Românești ca să vină la el cît mai

---

7 *Zolchotschi*, vezi biografia sa în volumul de față, precum și dările de seamă asupra Campaniei din 1620, pp. 443—472. Era mare cancelar și hatman al Coroanei.

8 Koniecpolski. Era hatman de cîmp.

9 *Zamoschi*. Fiul lui Ján Zamoyski.

10 *Cullinoschi*.

11 Samuel Korecki, ginerele doamnei Elisabeta, fugit din închisoarea Yedikule, în toamna anului 1617 (28 noiembrie).

12 *Tzitzora*.

13 Devlet Ghirai, fratele hanului Ğanibek Ghirai al II-lea.

14 Cifrele nu corespund cu cele din relațiile precedente.

15 Inexact. Pentru sfîrșitul său, vezi mai sus, Campania polonă din Moldova din 1620, n. 25.

16 Vezi tot acolo în Jurnalul de Campanie pp. ′53—455, unde apare în chip vădit duplicitatea tu-co—tătarilor.

iute cu tabăra sa şi mi se pare că va şi trimite oastea pedestră, cîtă a strîns-o, dar vodă nu se va duce el însuşi.

Se spune că au venit atît de mulţi tătari încît nu este de crezut că polonii să poată scăpa.

Aceasta este adevărat şi sigur, 20 septembrie, 1620[17].

Hotin este o cetate.... la graniţa Nistrului, către Podolia.

Zolkiewski este cancelarul şi marele hatman al Poloniei.

Zamoyski este fiul vestitului cancelar Zamoyski.

Korecki este acel care a fugit acum doi ani din turnurile Mării Negre.

Ţuţora este un loc nu departe de Iaşi, capitala Moldovei, aşezat într-un şes frumos unde cancelarul Zamoyski, în vremea lui[18] a avut o mare luptă cu hanul.

Bucioc este unul din boierii cei mai însemnaţi din Moldova care au ţinut cu Gaspar voievod.

---

[17] Urmează note adăugate de autorul însemnării.
[18] Se referă la campania din 1595.

POLO MINIO

(sfîrşitul secolului al XVI-lea — după 1620)

Patricianul veneţian Polo Minio, fiul lui Scipione Minio, dintr-o familie foarte veche, s-a însurat la 28 noiembrie 1600 cu Maria, fiica lui Petru Şchiopul şi văduva lui Zotu Zigara (*Hurmuzaki*, XI, pp. 563—564, nr. 692), avînd din această căsătorie un fiu, Teodor-Ştefan.

Polo Minio şi-a reprezentat soţia în procesul pentru moştenirea averii fostului domn al Moldovei, mort în exil la Bolzano. Iar după moartea fiului acestuia, Ştefan vodă, la Innsbruck (22 martie 1602), Minio s-a dus în Tirol pentru a-şi revendica moştenirea (*ibidem*, pp. 549—550, 553—554, 558—559), pe care guvernul austriac voia să şi-o însuşească. În ciuda convenţiei încheiate de Minio la Innsbruck, în septembrie 1605, soţia sa, domniţa Maria, nu şi-a căpătat partea nici în februarie 1614.

În 1604—1605, Minio a făcut o călătorie în Orient, pentru ca să recupereze sumele de bani depuse de Petru Şchiopul la Constantinopol, Ierusalim şi muntele Sinai. Nu a ajuns aproape la nici un rezultat. Dimpotrivă, cum turcii erau foarte bănuitori, Minio a căzut pradă calomniilor răspîndite de creditori, care-l acuzau de spionaj. Cu mare

greutate a izbutit să scape din închisoare și să se întoarcă la Veneția, în martie 1605, în suita ambasadorului ducal și fostul bail (*Hurmuzaki*, XI, p. 565, n. 1). În numele soției sale, el intentează un alt proces cămărașilor Gheorghe și Aslan, rude cu Petru Șchiopul, pentru banii depuși de acesta la mănăstirile din Levant („An. Acad. Rom.", Mem. secț. ist., seria a III-a, t. X, 1929, p. 122).

În mai 1609, Minio a fost numit consilier la Cefalonia (N. Iorga, *Studii și documente*, V, pp. 644—645).

După 11 ani a făcut o călătorie în Transilvania și Moldova, pentru a-și lua soția care se dusese să-și revadă țara și să se îngrijească de ctitoria lui Zotu Zigara, mănăstirea Hlincea, cît și de a lui Petru Șchiopul, sf. Sava. În timpul șederii sale în Moldova, Minio a intrat în legătură cu boierii mai de seamă și a putut astfel culege informații sigure și de o însemnătate vădită cu privire la veniturile și posibilitățile militare ale celor două țări române, cît și la politica antihabsburgică a principelui Gabriel Bethlen, de un așa mare interes în această fază a războiului (de Treizeci de ani).

Aceste știri au fost cuprinse într-un raport care este, în același timp, o expunere a situației generale (stăruind asupra țărilor române și îndeosebi Transilvania, tot accentul căzînd asupra lui Gabriel Bethlen) și o propunere de a tocmi din țările române cavalerie pentru slujba republicii. Păstrat în Arhiva din Viena, a fost publicat în colecția *Hurmuzaki*, IV, 1, pp. 596—600 sub titlul: *Scrittura presentata nell'Eccelso Collegio dal Nob. E. Polo Minio à 16 ottombre 1620, letta nell'Ecc. Senato à 9 nov. 1620.*

A fost analizat de N. Iorga în *Istoria românilor prin călători*, I, București, 1928, pp. 293—297.

Informații despre Minio se găsesc la N. Iorga, în studiul *Foaia de zestre a unei domnițe moldovene din 1587 și exilul venețian al familiei sale*, în „An. Acad. Rom." Mem. secț. ist., seria a III-a, t. VI, 1926, p. 234 și urm. și în *Ospiti romeni in Veneția*, 1590—1600 București, 1932, pp. 147 și urm., și la N. Bănescu în *Acte privitoare la urmașii lui Petru Vodă Șchiopul*, „An. Acad. Rom". Mem. Secț. ist., seria a III-a, X, 1929, p. 122 și urm.

RAPORTUL DESPRE CĂLĂTORIA PRIN UNGARIA, MOLDOVA ŞI ŢARA ROMÂNEASCĂ[1]

1620, octombrie 20

p. 596 Cea mai însemnată răscoală împotriva casei de Austria a fost aceea din Ungaria, cînd Gabriel Bethlen[2], principele Transilvaniei, a fost chemat de calvini şi luterani să ia coroana acelui regat, deoarece prin aceasta împăratul Ferdinand[3] a ajuns în anul trecut, în mare strîmtoare, fiind respins pînă la porţile Vienei[4], cetate unde avea de asemenea nenumăraţi duşmani. A fost o adevărată minune că a putut scăpa

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat în *Hurmuzaki*, IV, 1, pp. 596—600.

[2] Gabriel Bethlen, domneşte între 1613 şi 1629.

[3] Ferdinand al II-lea, împărat (1619—1637), rege al Ungariei (1618—37) şi Boemiei (1617—37). Situaţia descrisă este aceea de la începutul războiului de treizeci de ani, după ridicarea cehilor.

[4] In noiembrie 1619, Viena a fost asediată de 62 000 de ostaşi ai lui Gabriel Bethlen, de 15 000 de maghiari şi de 10 000 de cehi.

din acest grav impas, a fost întrucîtva ajutat numai de regele Poloniei[5], cumnatul său, care i-a îngăduit lui Gheorghe Homonnay[6], un ungur, să conducă un mare număr de cazaci din regatul său trecînd mai sus de[7] Cașovia în Ungaria, așa încît Bethlen, temîndu-se să nu fie atacat din spate, se hotărî să se retragă la Pojon[8].

Această mișcare nu numai că dădu nou curaj cehilor, dar a mai făcut ca aceia care erau cu inima îndoită, șovăitori, să ia o atitudine hotărîtă și astfel se iviră în Austria, în Moravia, în Silezia și în posesiunile libere[9] nenumărați dușmani ai maiestății sale. Bethlen se folosi cu multă iscusință de această situație lăsînd, pe de o parte, să se înțeleagă că ar aduna trupe pentru a ajuta pe împărat, iar pe de altă parte, trimise în taină, pe Marcu Vodă[10] în Boemia să încheie o înțelegere prin care cehii îi făgăduiră o sumă de 100 000 de scuzi[11] și toate acestea s-au făcut cu învoirea turcilor, care își dau foarte bine seama cît este de importantă pentru ei dezbinarea Germaniei; căci astfel ei sînt asigurați din partea aceasta împotriva unui război, de care se tem atîta, și în același timp nădăjduiesc ca datorită acestor tulburări să poată pune piciorul în Ungaria de sus, ceea ce, de altfel, se poate întîmpla, dacă divina Providență nu-i împiedică.

Bethlen a pătruns cu mult noroc în Ungaria, fără a întîmpina vreo împotrivire, a pus stăpînire pe cetățile Satu-Mare[12] și Tokaj[13] și pe orașul Cașovia[14] și pe aproape întregul regat[15], afară de castelul din Pojon[16], unde se află coroana sub paza palatinului Forgács[17]; a mai scos din luptă pe generalul Andrei Dócsy[18], pe care l-a trimis prizonier în Transilvania în cetatea din Făgăraș, unde a și murit; era același care acum patru ani, m-a

---

[5] Sigismund al III-lea Wasa (rege 1587—1632), avea o politică proprie de favorizare a catalocismului și de apropiere de Habsburgi, în sensul unei acțiuni antiotomane absolut opuse politicii tradiționale polone din tot secolul al XVI-lea.

[6] Nobil din Ungaria Superioară, pretendent la tronul Transilvaniei.

[7] *Dalla parte di sopra.*

[8] *Possonia* (= Pressburg, Bratislava).

[9] *Nelle terre franche,* adică bucurîndu-se de privilegii speciale.

[10] Fiul lui Petru Cercel, pretendent la tronul Țării Românești și al Moldovei, încă din 1607, pentru care vezi N. Iorga, *Pretendenți domnești în secolul al XVI-lea,* București, 1898, p. 63, n. 3 și mai ales A. Veress, *Documente...*, VIII, București, 1935, pp. 24, 27—29, 50, 72—89, 150, 182, 191, 192, 300, 301.

[11] Pe lîngă aceștia, Frederic al V-lea, regele Boemiei răsculate, mai promite încă 200 000.

[12] *Sachomar.*

[13] Oraș și cetate în Ungaria Superioară.

[14] *Cassovia,* reședința comandantului Ungariei Superioare.

[15] Cucerise toată Ungaria nordică.

[16] Spre deosebire de oraș, care fusese ocupat de el la 14 octombrie 1619.

[17] *Forgaz.* Sigismund Forgács (1565—1621) a fost căpitan general al Ungariei Superioare și, din 1618, palatin al Ungariei.

[18] *Doci,* căpitanul suprem al Ungariei Superioare, cu sediul la Cașovia, care, atacată prin surprindere, a căzut în mîinile lui Bethlen, împreună cu comandantul ei.

luat prizonier la Satu-Mare. De atunci, Bethlen a făcut tot ce i-a stat în putință ca să pună mîna pe coroană etc ...

p. 597 Cît privește forțele sale armate, el are în Transilvania, cam la 8 000 de soldați cu leafă, în cea mai mare parte călări și mai poate recruta în Ungaria alți 12 000. Este în vîrstă de vreo 40 de ani, fără copii, nu-i prea sănătos, are un singur frate puțin apt pentru a guverna un popor[19], și pe acesta nici ardelenii nu-l vor de principe, cu toate stăruințele lui Bethlen. Nu este prea iubit în Transilvania, deoarece cîrmuiește cu mijloace tiranice, deși acum se ferește să le mai folosească; ci dimpotrivă, se silește cît poate să cîștige bunăvoința ungurilor. Era un simplu nobil, dar dintre cei mai de seamă și cei mai bogați din această țară. A dobîndit domnia în 1613, cînd turcii l-au alungat pe Gabriel Báthory[20], al cărui trimis[21] la Poartă era el, și a dus negocierile cu atîta îndemînare, încît turcii i-au dat lui domnia.

În timpul din urmă pierduse cu totul încrederea turcilor și dacă nu izbutea această mișcare a sa, care le folosea lor atîta, Iskender pașa, generalul celor trei provincii[22], avea ordin să-l ucidă, folosind vreo împrejurare prielnică; dar el[23] prinzînd de veste, călătorea cu multă grijă și întotdeauna cu o gardă sigură, încît ordinul n-a putut fi dus la îndeplinire. Pe cînd făcea pregătiri și strîngea trupe ca să intre în Ungaria, lucra atît de ascuns, mai răspîndind și zvonul că voia să dea ajutor împăratului, că puțini și-au putut da seama de adevăratele lui intenții, înainte de a trece la fapte.

Se mai străduia să cîștige bunăvoința[24] domnilor Moldovei și Țării Românești, vecinii săi, tratînd cu ei prin solii de mare cinste[25], și în deosebi
p. 598 cu principele Grațiani[26], de care se îndoia cel mai mult, de aceea i-a dat un împrumut de 5 000 de țechini[27], măcar că după plecarea lui, Grațiani n-a pregetat să încerce atît la Poartă cît și în provincie[28], cu ajutorul cîtorva nemulțumiți să se aleagă el domn. Ajungînd acest lucru din timp la urechea lui Bethlen, acesta a luat măsuri de prevedere și a fost cuprins de atîta ură împotriva lui, încît de atunci a început să-l urmărească fără încetare, și a

---

[19] Ștefan Bethlen, numit guvernator după moartea fratelui său, a refuzat tronul, ca apoi să încerce să-l ocupe cu armele de la Gh. Rákoczy I.

[20] Gabriel Báthory (1608—1613).

[21] Capuchehaia.

[22] Adică Transilvania, Țara Românească și Moldova, date în grija acestui valiu al Silistrei.

[23] Bethlen.

[24] *Rendersi ben effetti* = affetti.

[25] *Onorevole.*

[26] Gaspar Gratiani, domn al Moldovei (1619—1620).

[27] In text: *C-ni.*

[28] Transilvania. Despre Grațiani vezi în anexă textele lui Mălbi și Iancović.

trezit la turci atîta neîncredere în el, încît ca urmare a acesteia, Graţiani a pierdut domnia Moldovei ... etc.

Paşa din Buda[29], şi cel din Timişoara[30] au ordin ca, la orice chemare a lui Bethlen să meargă în ajutorul lui; el însă nu se va sluji de aceste ajutoare, decît dacă ar fi silit de nevoia cea mai cumplită; cu toate că stă în legătură necurmată cu ei, se fereşte să-i lase să se apropie; mai de grabă se va îngriji — şi se va mulţumi — să i se dea în ajutor cîteva cete de tătari, deoarece nu se teme de ei că ar putea să-i ocupe din cetăţi, cum ar face turcii, căci tătarii slujesc numai pentru a răspîndi groaza, şi a face incursiuni şi jafuri şi nu pentru a se aşeza statornic în vreun loc. Ştie să se facă preţuit şi temut, şi de aceea este socotit ca un om puternic. Este calvin, cu toate că în Transilvania sînt mai mulţi luterani, unitarieni[31] şi anabaptişti[32] decît calvini; între aceştia domneşte cea mai mare dezbinare, măcar că acum sînt uniţi cu toţii, dar dacă ar cădea cumva Casa de Austria s-ar ivi, fără îndoială, mari neînţelegeri între ei.

Veniturile lui[33] din Transilvania se ridică la 300 000 de ţechini; din Moldova şi Ţara Românească se scoate mai mult, cu toate că aceste ţări sînt cu mult mai sărace şi mai puţin locuite, din cauză că acolo sarcinile se pun după bunul plac al domnului, pe cînd în Transilvania principele îşi are contribuţiile sale bine definite, pentru care mai trebuie să pună şi multă iscusinţă[34] faţă de locuitori. Poate aduna pînă la 15 000 de oşteni şi chiar mai mult, cînd o cer nevoile ţării, care e foarte bine întărită de la natură, fiind înconjurată în întregime de munţi înalţi cu puţine trecători prin ei; de aceea este foarte uşor de apărat. Ţara are în cuprinsul său multe cetăţi de cea mai mare importanţă; şi acolo se află pe lîngă altele, şapte oraşe[35] foarte frumoase, locuite de o colonie de saşi, care se bucură de multe privilegii şi de o jurisdicţie a lor proprie, sub ascultarea principelui. Provincia este plină ca un ou, nu numai de oraşe frumoase, precum am spus, ci şi de castele şi sate; are poziţii minunate şi din cele mai frumoase pe care le-a creat natura.

De aceea, acest principe se poate menţine mai uşor decît cei din Ţara Românească şi Moldova, care se găsesc în cîmp deschis, fără cetăţi sau locuri de refugiu[36], dar situaţia acestora e mai depărtată de subiectul nostru, deşi

---

29 Nakkas Hasan-paşa.

30 Deák Mehmed-paşa.

31 *Ariani*. Astăzi cunoscuţi mai ales sub numele de antitrinitari sau unitarieni. In Transilvania se mai găsesc cam 60 000—70 000 de suflete.

32 În text: *Sabbatary*. Pentru aceste secte cf. „Rev. ist. rom.", III, 1933, p. 431 şi urm.

33 Ale lui Bethlen.

34 *Destrezza*.

35 Pentru confuzia dintre „sieben Bürgen şi numele de Sibenbürgen vezi *Călători* I.

36 Turcii, după cum se ştie, nu permiteau să se construiască fortificaţii pe teritoriul celor două principate.

are totuşi o legătură cu acesta. Domnul Moldovei are un venit de vreo 350 000 de ţechini[37] mai mult sau mai puţin, după cum stabileşte domnul o sumă mai mare sau mai mică, şi anul trecut, cînd m-am oprit în acea ţară, ştiu că Graţiani a scos peste 400 000 de ţechini. Poate chema la oaste pînă la 10 000 de arcaşi călări, care sînt trupa cea mai vitează din acea ţară, şi sînt datori să-l slujească pe domn fără altă răsplată decît unele privilegii de care ei se bucură obişnuit; are numai 500 de ostaşi cu plată, atît pedeştri cît şi călări, care alcătuiesc garda sa. Plăteşte la Poartă un tribut de 58 de pungi de aspri[38] care fac 58 000 de scuzi. Graţiani, pentru a-şi mări meritele, a mai adăugat la tribut de bună voie încă 6 000 de scuzi, căci înainte fusese numai de 52 000. Această dare împreună cu alte peşcheşuri şi cu plocoanele de fiecare zi către paşale, se ridică împreună pînă la 150 de pungi. Aici vin şi pleacă turci nenumăraţi, şi toţi storc această ţară.

De la o vreme încoace, a pus sultanul un paşă mai mare[39] la Cetatea Albă[40], atît ca să ţină în frîu aceste provincii, cît şi din pricina cazacilor[41]; locul şi aşezarea sînt potrivite pentru acest scop, deoarece se află la mijloc şi este în hotar cu toţi şi nu departe de gurile Dunării, ceea ce nu face decît să împovăreze şi mai mult aceste provincii, deoarece sub pretextul că ar clădi fortificaţii şi alte născociri, vrea să i se mai dea 100 000 de ţechini pe an şi chiar mai mult.

Domnul Ţării Româneşti poate conta pe un venit de 250 000, stors în acelaşi fel; din acesta plăteşte la Poartă un tribut de numai 33 de pungi şi este supus aceloraşi vexaţiuni, totuşi Ţara Românească nu este expusă atîtor primejdii ca Moldova, şi atît domnul cît şi locuitorii trăiesc în mai mare linişte. Moldova este mai bogată, acolo negustorii şi boierii[42] cîştigă
p. 599 cu mult mai mult. Ţara Românească poate // ridica 8 000 de soldaţi, asemenea celor amintiţi mai sus, dar nu tot atît de viteji, şi aici locuitorii sînt mai credincioşi şi mai statornici. Din aceste provincii Serenitatea voastră ar putea să recruteze o bună trupă de cavalerie, precum am mai arătat pe larg într-un memoriu dezvoltat din iulie 1617, întrucît în 15 zile pot fi cu uşurinţă conduşi prin Vidin şi Bosnia la Spalato[43]; despre acest lucru

---

[37] *C-ni.*

[38] Această cifră e foarte apropiată de cea indicată de firmanul din 1620, prin care se spune că noul domn, Alexandru Iliaş, era obligat să plătească potrivit obiceiului străvechi „de cincizeci şi şase de ori o sută de mii de accé... drept haraciu" („Buletinul Comisiei istorice", XIII, pp. 13—16), adică 56 de poveri de aspri. V. M. Berza, *Haraciul Moldovei şi Ţării Româneşti în sec. XV—XIX* în *Studii şi materiale de istorie medie*, II, 1957, pp. 18—19.

[39] *Bassà Generale.* Vezi mai jos p. 491.

[40] *Moncastro.*

[41] *E per respetto din Cosachi.*

[42] *Baroni.*

[43] Azi, Split, în Iugoslavia. Port la Adriatică; în secolul al XVII-lea în stăpînirea Veneţiei.

am căutat cu toată sîrguința să mă conving cu proprii mei ochi pentru a-mi servi patria. Nu va fi nici o altă greutate de întîmpinat în această privință decît obținerea pașaportului care, se poate căpăta cu puține daruri și chiar păstra, și să spună oricine ce o vrea împotriva acestor lucruri, dar acesta este adevărul și această afacere s-ar face cu mult mai puțină cheltuială de bani și de timp, de cum s-a făcut cu olandezii, precum am arătat pe larg în acest memoriu.

Cei trei principi n-au decît de cîștigat din faptul că turcii sînt în război cu creștinii. S-ar putea ca pentru a scăpa de atîtea sarcini și de teama de a fi înlăturați din scaun, să se răscoale, și să facă o diversiune îndrăzneață, cum s-a întîmplat și în războaiele trecute, și de aceea împăratul și polonii se folosesc în cea mai mare măsură de acest fapt[44], instigă și întrețin pe refugiați, cum fac acum în Polonia cu fiii lui Simion-vodă[45] și cum au făcut în trecut cu Radu Șerban, voievodul Țării Românești, mort de curînd, iar acum cu Pătrașcu[46], fiul vestitului Mihai Voievod.

---

[44] *Ne fano grandissimi capitale.*

[45] Fiii lui Simion Movilă, anume Petru, viitorul mitropolit de Kiev, Moise (viitorul domn al Moldovei), Ioan Pavel și alt Petru.

[46] Nicolae Pătrașcu, domn nominal al Țării Românești (1599 XI — 1600 IX).

ANONIM POLON DIN 1621

*

Retragerea dezastruoasă a expediției lui Zolkiewski, în urma înfrîngerii de la Țuțora, în toamna anului 1620, nu a însemnat și lichidarea conflictului turco-polon, menținut viu de incursiunile tătarilor și cazacilor ce creau un veșnic climat de război nedorit în realitate nici de turci, nici de poloni. Izolarea Poloniei și pierderile ei din 1620, l-au confirmat pe tînărul sultan Osman al II-lea (abia scăpat de tutela dregătorilor săi) în hotărîrea sa de a conduce personal, în anul următor, o mare expediție împotriva Poloniei la care trebuiau să-și dea concursul și domnii români. Acest război, în ciuda pregătirilor turcești, s-a mărginit doar la asediul cetății Hotin, ținută de poloni. Ea constituia piedica cea mai sigură contra unei invazii turcești a Poloniei. În schimb, tătarii au pustiit Podolia. Dar războiul propriu-zis a fost doar un duel spectaculos sub ochii sultanului, de o parte, și ai moștenitorului regelui Poloniei, principele Vladislav, viitorul Vladislav al IV-lea, de cealaltă. Comanda polonilor o avea însă octogenarul Carol Chodkiewicz, ce ținea locul de hatman al coroanei. Campania nu s-a terminat prin victoria uneia dintre părți, ci printr-o pace mijlocită de agentul grec Batista Vevelli, îndreptat

spre poloni de Radu Mihnea, domnul Țării Românești. Acesta, ca și domnul Moldovei, Alexandru Iliaș, primise poruncă să vină cu oastea țării în tabăra sultanului. Situația domnilor în asemenea împrejurări era foarte precară. Despre ponosul lui Alexandru Iliaș a scris Miron Costin. Cîștigătorul din urmă a fost Radu Mihnea, prețuit și de turci, și de poloni, mulțumiți să pună capăt războiului. În tabăra polonă se ivise o epidemie de care a murit și bătrînul hatman. Totodată bîntuia și o molimă între cai. Ostașii din Lituania voiau să plece acasă. Ceilalți răbdau cu greu condițiile existente. Războiul de apărare circumscris la șanțurile unei cetăți nu oferea posibilități de pradă sau măcar de aprovizionare cu japca după inspirație. Iar turcii nu izbuteau să cîștige o victorie necesară pentru prestigiul sultanului înainte de termenul de slobozire a oastei. Degeaba fusese chemat și pașa de Buda, care a murit aici. Vestea apropierii regelui Poloniei în fruntea unei armate a determinat reluarea negocierilor de pace, care au decurs destul de repede, revenindu-se la situația dinaintea aventurii lui Grațiani. O mărturie din tabăra polonă redă unele aspecte din timpul acestui război. Documentul este destul de curios, constînd din însemnări oarecum disparate în intervalul de la sfîrșitul lui iulie (st. n.), cînd tabăra se mai afla încă în Pocuția și pînă la 22 august, la care se adaugă redactarea fragmentară a instrucțiunilor de pace (deci începutul lui octombrie).

Încă din primele însemnări este vorba de nemulțumirea ostașilor poloni, cărora nu li se îngăduia să cutreiere în voie țara. În schimb, cazacii zaporojeni amenințau Iașii și răpeau cîteva sute de vite. Cu mai multă rînduială ar fi putut captura și mulți armeni și boieri moldoveni adunați la un iarmaroc! Hatmanii trimiteau și grupuri mai mici *în recunoaștere*. Tînărul boier Lupu Bucioc, fiul marelui vornic tras în țeapă de Iskender-pașa, în anul precedent, plecat cu un rotmistru de cazaci în recunoaștere spre Suceava, s-a întors cu un boier capturat într-o prisacă.

Dar, în curînd, marele hatman a pus capăt acestor raite. Însemnările de jurnal păstrate fragmentar, par să aparțină unui text consacrat mai ales consemnării de informații obținute pe diferite căi. Îndată după așezarea taberei, este trimis fără nici o zăbavă la Iași, după informații ungurul Tekeli (Tököli), care servise mai de mult în oastea turcească și care era acum rotmistru de cazaci. Acesta se întoarce peste trei zile, aducînd cu el un singur moldovean, mare negustor, om iscusit („viclean"), vechi cunoscut al său, care dă unele informații, despre oastea turcească și despre starea cailor, de soi prost și obosiți de drum. Această informație se încrucișează cu alta, adusă de un spion al lui Krystof Zbaraski, venit de la oastea turcească aflată la Țuțora și care a prins ceva despre dorința zadarnică a domnului Moldovei de a fugi (adică de oastea polonă, după cum este interpretată știrea, care însă mai poate fi tîlcuită și altfel). Se ivesc și unele greșeli: de exemplu, i se atribuie lui Alexandru Iliaș trimiterea lui Vevelli în tabăra polonă, cînd inițiatorul acestui demers fusese Radu Mihnea. Apar și unele ciudățenii, mulțumită caracterului sporadic și eteroclit al însemnărilor. Dar cărui fapt se datorește acest caracter? Dacă este vorba de o culegere de diferite informații despre oastea turcească, despre domni etc., atunci ce rost are includerea argumentării hatmanului cu privire la locul de așezare al taberei? Tot astfel, ce rost are includerea celor două puncte din negocierile de pace? Singura explicație ar fi că se înregistra oarecum automat tot ce fusese adus la cunoștința celor

din tabără. Cu stabilizarea celor două tabere (polonă și turco-tătară) dispărea nevoia de a culege informații de genul acelora menționate în text. De fapt „jurnalul" propriu-zis nu trece de data de 22 august, mențiunea despre punctele principale ale păcii fiind un adaos oarecum străin textului. Acest text a fost publicat de I. Bogdan în *Hurmuzaki*, Supliment II, 2, p. 446—470 cu o traducere franceză a lui I. Skupiewski, cu data greșită 1619 în loc de 1621. Lacunele acestui text fragmentar își pot afla oarecare completare în narațiunea pe zile a campaniei turco-polone din 1621 publicată de ... Mesrobeanu în „Diplomatarium Italicum" III, pp. 225—235.

FRÎNTURI DE JURNAL DE TABĂRĂ ÎN CAMPANIA POLONILOR DIN 1621[1]

1621[2] august—septembrie

Ceaşnicul coroanei a venit ca martor în p. 466
tabăra de la Skala[3]; acolo a venit din partea domnului Moldovei Alexandru[4], un italian, Baptista Veveli[5]; avea scrisori de la Husein paşa de la Bialogrod[6] şi de la capugi-başî şi de la însuşi domnul, către hatman, Carol Chod-

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul polon, publicat de I. Bogdan, în *Hurmuzaki*, supliment, II, 2, p. 466 şi urm., însoţit de o versiune franceză a lui Skupiewski.

[2] În textul din *Hurmuzaki* greşit: 1619 (!) Evenimentele descrise se petrec în 1621.

[3] Moşie a regelui Sigismund al III-lea Wasa, în Pocuţia.

[4] Alexandru Iliaş, domn al Moldovei (1620—1621). Pentru atribuirea mediaţiei, vezi nota următoare.

[5] Batista Veveli era grec, nu italian, fiind originar din Creta; în realitate fusese trimis de domnul Ţării Româneşti, Radu Mihnea (vezi Miron Costin, *op. cit.*, pp. 80—83. Amănunte în *An Armeno-Kipchak Chronicle*..., pp. 66—69. A fost ucis de ţăranii moldoveni în răscoala din 1632 (M. Costin, *op. cit.*, p. 92).

[6] Vezi mai sus p. 486 cu trimiterile 39 şi 40.

kiewicz care arătau că doresc pace. Acest Veveli a fost reţinut pînă la sosirea voievodului de Vilna. Totuşi Nur ed-Din sultan[7], fratele mai tînăr al hanului, care rătăcea prin Moldova, a trimis cetele sale în ţinuturile Republicii[8] să prade şi să ia ostateci (= prizonieri), spre a afla unde este oştirea; dar aceste incursiuni au dat greş, căci n-au dobîndit nimic, ci dimpotrivă păgînii au pierit pînă la unul.

1 August: am primit în tabără hotărîrea marelui hatman[9] să trecem Nistrul şi să ne aşezăm tabăra pe cealaltă parte a lui, la Hotin ... şi acolo să ne întărim în şanţuri. A avut loc o mare dezbatere şi mulţi au socotit că pentru aprovizionarea armatei este mai sigur şi mai potrivit să nu ne depărtăm de Cameniţa şi de graniţele noastre ... Marele hatman a adus înainte patru argumente: întîi voinţa Măriei sale regelui de a trece graniţa; al doilea să cruţăm pe locuitorii noştri; al treilea, i se părea mai potrivit locul pentru a da bătălia cu moldovenii, căci folosind anumite stratageme, socotea că am putea da lupta acolo unde vrem noi, iar nu unde vrea duşmanul, căci alesese pentru tabără un loc foarte potrivit şi astfel întocmit ca să silim pe duşman să încheie pace; al patrulea argument, cel mai însemnat, era că se auzea de venirea cazacilor zaporojeni şi că aceştia erau hotărîţi să nu vină ... dacă nu vom trece Nistrul; ei nu erau încredinţaţi că oastea noastră se îndreaptă împotriva turcilor, căci la astfel de oameni
p. 467 bănuielile se trezesc uşor //. Soldaţii însă cîrteau[10] împotriva acestei <simple> treceri după care hatmanii nu trebuiau să intre mai adînc în ţara duşmanilor, ci numai să se oprească la Hotin.

12 august. În acea zi au venit scrisori tainice de la Semperk[11], din Moldova, prin care el dădea de ştire hatmanului că sultanul[12] se află încă pe celălalt mal al Dunării, că podul i se rupsese, iar cîteva tunuri căzuseră în apă; în oastea lui era mare foamete lipsind hrana şi pentru cai şi pentru oameni. Mai scria şi că domnul Moldovei fugise din Iaşi, temîndu-se de cazacii zaporojeni, căci aceştia răpiseră cîţiva oameni chiar de la curtea lui. Ceata lor[13] s-a întors pînă la oraşelul Soroca, dincolo de Prut. Nu aveau rînduială şi au lăsat să scape mulţi armeni şi boieri moldoveni care se adunaseră la un iarmaroc. Îndată ce au prins de veste de venirea lor, moldovenii au fugit din oraşel, la tătari; cazacii ar fi putut să dobîndească un

---

[7] Sultan, titlu ce se dădea fratelui mai tînăr al hanului tătarilor.
[8] *Reczypospolita.* Este vorba de republica feudală a panilor poloni.
[9] Marele hatman era în 1621 Carol Chodkiewicz, care moare în timpul expediţiei de la Hotin.
[10] Pentru că nu existau astfel perspective de pradă.
[11] Mai departe în text Szemberk, sol polon trimis pentru tratative de pace cu turcii şi cu moldovenii.
[12] Osman al II-lea (1618—1622).
[13] A cazacilor.

succes mai mare. Totuşi au capturat cîteva sute de vite. Un slujitor al panului Smolikowski şi un porucinic de cîmp au fost răniţi cu focuri de puşcă.

Din porunca marelui hatman, pan Kopicinski rotmistrul de cazaci şi Bucioc[14], un tînăr boier moldovean, s-au dus spre Suceava; au ajuns la două mile dincolo de Prut, pentru a face o recunoaştere; şi au spus că turcii nu intraseră în Moldova; nu au văzut pe nimeni şi s-au întors în tabără numai cu un boier moldovean, pe care îl prinseseră într-o prisacă. Marele hatman a oprit să se mai trimită cete în Moldova şi s-a supărat pe hatmanul de cîmp pentru că trimisese înainte o ceată cu Lipnicki. Unii înţelegeau că s-a dat această poruncă din pricina lui Szemberk ce fusese trimis pentru a duce tratative de pace, ca nu cumva acesta să plătească cu capul — sau faţă de turci sau de moldoveni — acele incursiuni ale noastre. Alţii erau de părere că fusese îndemnat la această interzicere de Pătraşcu, fiul lui Simion, fostul domn al Ţării Româneşti[15], care păstra nădejdea nestrămutată că moldovenii se vor preda, şi că ţara nu va fi pustiită. Pe de altă parte ostaşii se plîngeau că erau opriţi să aducă alimente din ţara duşmană, căci ei, fiind lipsiţi de bani, sufereau de foame.

La 19 august. În sfîrşit toată oastea s-a adunat de cealaltă parte a Nistrului, sub Hotin şi s-a aşezat tabăra. Din mila lui Dumnezeu au intrat veseli... în Moldova, avînd deplină încredere în Dumnezeu că din mila sa îşi va opri acum mînia pe care o revărsase asupra poporului nostru[16] în această ţară şi că va aşterne peste oasele fraţilor noştri morminte de păgîni. Îndată ce s-au aşezat, cu toţii sub cetate, chiar în acel ceas hatmanul de cîmp a trimis la Iaşi pe Tekeli[17], un ungur, rotmistru de cazaci, om cu suflet de viteaz, pentru a face o recunoaştere a oştilor duşmane.

La 20 august. A venit un spion al cneazului mare comis[18], care se întorcea de la oastea turcească şi a spus că sultanul a ajuns acum în Moldova şi că el se află nu departe de Ţuţora. La Ţuţora a găsit pe domnul Moldovei cu oastea şi cu cîţiva tătari şi ceva oaste din Rumelia care alcătuia avangarda sultanului; şi s-a grăbit să ajungă la domnul Moldovei, pentru ca nu cumva acesta să fugă de teama oştirii noastre[19].

---

[14] Lupu Bucioc, fiul lui Costea Bucioc, fostul mare vornic al Ţării de Jos, tras în ţeapă de turci în 1620.

[15] Este vorba de viitorul mitropolit al Kievului, Petru Movilă, fiul lui Simion Movilă, fost domn al Ţării Româneşti (1600—1602) şi al Moldovei (1606—1607) şi care la această dată era pretendent la domnia Moldovei.

[16] Aluzie la înfrîngerea suferită în anul precedent.

[17] Acelaşi care va fi trimis în solie de pace în Turcia, în anul următor (1622, din care s-a înapoiat în 1623); vezi relaţia lui Twardowski din volumul de faţă.

[18] Krzystof Zbaraski (1580—1627), mare comis al coroanei.

[19] Cf. şi *An Armeno-Kipchak Chronicle...*, pp. 53—55.

La 22 august Tekeli s-a întors chiar din preajma Iaşilor, şi a spus că nu a văzut deloc oşteni în această parte, adică la Iaşi; a adus un singur moldovean, mare negustor; se cunoştea de la prima vedere că este un om
p. 468 viclean; era un bun cunoscut // al său cu care avusese de mult legături, încă de cînd Tekeli slujea la turci. Acesta a spus că domnul Moldovei, înspăimîntat de cazaci, care îi fugăriseră odată chiar straja sa, a fugit de la Iaşi, la oastea sultanului. Dar după aceea, unindu-se cu domnul Ţării Româneşti[20] s-a dus la Ţuţora cu avangarda oastei sultanului şi a rămas acolo. Acest negustor a vîndut şi berbeci în tabăra turcească. A spus că în această parte se află o oaste turcească, dar are cai foarte proşti şi obosiţi.

1 Septembrie. Instrucţie pentru marii soli pe lîngă sultanul turc[21]. <Punctul> 7 Domnii Moldovei să nu se amestece şi să nu mai tulbure pacea dintre aceste două ţări atît de mari, aşa precum au făcut mai înainte unii domni, ci ei să fie oameni cuminţi, paşnici şi să respecte vechile obiceiuri şi tratate.

[Urmează punctul referitor la restituirea de către Poloni a Hotinului ocupat în cursul anului precedent].

---

[20] Radu Mihnea în a patra domnie (1620—1623) în Ţara Românească.

[21] Mediatorii păcii din partea Poloniei au fost Stanislaw Zorawinski, castelan de Belz, şi Jacob Sobiecki, voievod de Lublin, cf. *An Armeno-Kipchak Chronicle*..., p. 75. Negocierile păcii au început chiar de la 19/29 septembrie 1621 *(ibidem)*, iar încheierea tratatului de la Hotin a avut loc la 9/19 octombrie (*ibidem*, pp. 76—79).

SAMUEL TWARDOWSKI

(circa 1600—1660)

*

Cunoscutul poet polon din secolul al XVII-lea, Samuel Twardowski, s-a născut prin anul 1600, în Lutynia din aşa-zisa „Polonie-Mare" (Wielkopolska). Şi-a făcut studiile într-un colegiu iezuit din Kalisz.

În 1622 a însoţit pînă la Constantinopol, ca secretar, pe ducele Krzystof Zbaraski (1580—1627), mare comis al coroanei, trimis de regele Poloniei Sigismund al III-lea Wasa, ca să încheie pace cu turcii.

În 1633 a intrat în slujba familiei Wisniowiecki, rudă şi moştenitoare a ducelui de Zbara şi a luat parte la expediţia împotriva turcilor. S-a retras apoi în satul său din Podolia, Zarubince, dar năvălirea cazacilor l-a silit să se retragă în „Polonia-Mare". În timpul războiului din 1655, dintre Polonia şi Suedia, a trecut de la suedezi la regele Ioan Cazimir.

Twardowski a murit în 1660.

A descris călătoria din 1622, la Poartă, într-o lucrare în versuri, intitulată: *Przewazna legacya Iaśnie Oświeconego xiazecia Krysztofa Zbarazkiego... od najaśme yszego Zygmunta III Krola Polskiego y Szwedzkiego do naypoteznieyszgo soltana cesarza tureckiego Mustafy...* (Prea măreața soliei a prea strălucitului duce Cristofor de Zbaraz, trimis de Sigismund al III-lea, regele Poloniei și Suediei, către prea puternicul sultan Mustafa, împăratul turcesc), care a fost publicată în mai multe ediții (Cracovia, 1633, 1639; Wilna 1706, 1861).

Partea privitoare la călătoria prin Moldova și Țara Românească a fost tradusă și publicată de P. P. Panaitescu după ediția din 1706 in *Călători poloni în țările române*, București, 1930, pp. 15—21.

Relația lui Twardowski inaugurează pentru secolul al XVII-lea seria unor asemenea dări de seamă, axate pe trufia nedesmințită a marilor soli poloni, preocupați îndeosebi de impunerea unor noi umilințe domnilor Moldovei, care îi primeau în trecerea lor disprețuitoare. Solia ducelui Zbaraski, de la sfîrșitul anului 1622, trebuia să consfințească pacea încheiată la Hotin, în octombrie 1621, între sultanul Osman și moștenitorul regelui polon, care asistase personal la luptele purtate în jurul cetății. Trimiterea soliei solemne cu daruri către sultan — care va fi un altul decît cel care încheiase pacea — constituia una dintre condițiile acelui acord. Cum celelalte condiții prevedeau unele restituiri destul de amare pentru orgoliul polonilor, nu se pusese prea mare grabă la trimiterea ambasadei extraordinare făgăduite. Însuși Ștefan Tomșa îi scrisese regelui Poloniei, la 14 iunie, stăruind pentru trimiterea mai grabnică a soliei (*Hurmuzaki*, supliment, II, 2, pp. 522—524). Ca și în privința păcii încheiate (provizoriu) în 1621, omul lui Radu Mihnea, Batista Vevelli, a fost și de astă dată însărcinat să poarte răspunsurile de la Poartă în Polonia și invers pentru a netezi calea soluționării definitive a conflictului abia potolit. Dar în Moldova, unde domnea Ștefan Tomșa al II-lea, dușman al lui Radu Mihnea, a cărui umbră se întindea tot mai sigur asupra domniei moldovene, trecerea lui Vevelli a trezit bănuieli și domnul a găsit cu cale să-l închidă. Acest gest a oferit solului polon primul prilej de a răspunde cu ifos cuvintelor în aparența blajine ale domnului. Acestea aveau de fapt un subînțeles foarte apropiat de sensul cuvintelor rostite cu chef de emisarul tătar, întîlnit apoi de el la ospățul domnesc de la Iași. Observăm că toată relația lui Twardowski se învîrtește în jurul persoanei vanitosului duce de Zbaraz la a cărui poruncă întocmește darea de seamă. Ducele este *ca un Titan* (!) în vestmîntul său de aur, înconjurat de cei din escorta lui strălucind ca niște lumini pe cîmp. Cînd se întîlnește solul cu domnul, îl forțează pe acesta să-i întindă el mai întîi mîna (!). Luxul deșănțat al acestei solii „cu desfrînate de tot podoabe" și „cu zburdate cheltuiale" a indignat după cîteva decenii simțul de măsură și decență al lui Miron Costin, care amintea de legenda creată în jurul ei cu acele potcoave de argint semănate pe ulițele Țarigradului și cu gestul insolent al solului la Divan. Cu domnul Moldovei raporturile solului au fost aparent corecte. Vedem că acele afronturi făcute domnului, de care pomenește Miron Costin (p. 86), nu apar în elementele păstrate în darea de seamă (vezi mai jos, n. 12, la textul lui Twardowski). Și nu este menționată expres nici atitudinea adoptată de domn după aflarea numirii protectorului său ca mare vizir, tocmai cînd îl petrecea pe sol la ieșirea acestuia din Iași. După

versiunea lui Miron Costin, el ar fi bombănit contra solului, ar fi întors înapoi „gloatele" date acestuia și s-ar fi grăbit să plece, fără a-și lua rămas bun, și să trimită înaintea lui poruncă prin țară să-i „taie obroacele". Dar ceva din toate acestea se poate întrevedea în scena redată de Twardowski. Ducele catadicsește să-l laude pe noul mare vizir *ca să-l iscodească pe domn* (!) Dar acesta pe semne că s-a arătat destul de îmbufnat, pentru a îndreptăți reflecția lui Twardowski că „era păcat să-ți pierzi vremea". Și deodată, în mod destul de neașteptat, solul *l-a și rugat pe domn să nu se mai trudească* (petrecîndu-l mai departe) — procedeu destul de neobișnuit, care acopere poate faptul că domnul se și grăbise să ia o asemenea hotărîre. Față de Moldova și moldoveni polonii din solie nutresc sentimente de neîncredere și de dușmănie. Twardowski, meditînd asupra trecutului, nu se oprește numai la amintirile dureroase ale luptei de la Țuțora din 1620, ci evocă și dezastrul lui Ioan-Albert din Codrul Cosminului. În schimb trecerea prin Țara Românească este arătată cu încîntare și înduioșare. Totul este bine și frumos. Malurile Teleajenului sînt bogate în harbuji. Amintirea lui Mihai Viteazul, neînvins de toți decît doar de poloni, măgulește mîndria nesățioasă a acestora. Întîlnirea cu domnul, ceremoniile cu iz de sinceritate, darurile reciproce, despărțirea emoționată și la urmă privirea de la hotarul raialei Giurgiului spre întinsul Dunării contrastează cu dispoziția din timpul trecerii prin Moldova. Surprindem o mărturisire în treacăt că drumul cel mai drept pentru solie nu trecea prin Țara Românească, dar a fost ales *pentru nevoile de aprovizionare*. În realitate, încă de la plecarea din Polonia, trecerea pe la Radu Mihnea constituia un punct esențial al programului soliei. Solia ducelui de Zbaraz ocupă o bună parte din capitolul 10 al letopisețului lui Miron Costin.

Un rezumat al soliei lui Twardowski se află în lucrarea lui I. Niemczewicz, *Zbiór pamiętników historycznych* (Colecție de memorii istorice) II, Varșovia 1822, p. 300 și urm.

Twardowski a mai scris și două cronici rimate despre cea mai dramatică perioadă a secolului al XVII-lea: *Wladislaw II* (1649) și *Wojna domowa z Kozaki i Tatarij, Moskwa, potym Szwedami i z Wegry* (Războiul civil cu cazacii și tătarii, cu Moscova, apoi cu suedezii și ungurii) Kalisz 1681.

A mai scris o satiră cam greoaie, de o construcție artificială: *Satyra na twarz Rzeczypospolitey*, (Satiră la adresa republicii nobiliare) 1640, și două opere literare: *Daphnis dozewem bobkowyna* (Daphnis preschimbată în Dafin), Lublin, 1638, și *Nadobna Pasqualina* (Frumoasa Pascalină), Cracovia 1655.

De Twardowski s-a ocupat G. Korbut în *Literatura polska* I, pp. 531 și urm.

DESCRIEREA[1] SOLIEI DUCELUI CRISTOFOR DE ZBARAZ[2]

1622

p. 15 Acum ne[3] odihnim la Camenița Podoliei. De acolo ne îndreptăm spre Nistru la o milă[4] depărtare. Aproape de malul moldovenesc este castelul frumos al Hotinului, care se vede pe o stîncă uriașă, de care se sparg valurile Nistrului, rîul care coboară repede din munții Carpați. Aici întreaga solie frumos rînduită își așează tabăra. La mijloc sînt corturile mai ridicate ale ducelui; pe maluri în ordine, șirurile infanteriei ungurești.

[1] După P. P. Panaitescu, *Călători poloni în țările române*, pp. 15—21, cu unele mici modificări.

[2] Pentru amănunte asupra lui Cristofor de Zbaraz (1580—1627) comis al coroanei, vezi Niesiecki, *Herbarz Polski*, X, Leipzig, 1845.

[3] Din solie făcea parte și Samuel Kuszewicz, care a lăsat o descriere latină a soliei, intitulată *Narratio legationis Zbaravianae et rerum apud Othomanos anno 1622 gestarum*, Danzig, 1645.

[4] Mila polonă avea 7 145,99 m.

Marginal: A trebuit să avem mereu tabăra așezată în acest chip din pricina tîlhăriilor moldovenilor[5] și turcilor.

Seara trecem prin taberele părăsite de anul trecut[6] unde cu greu ne facem un culcuș grozav prin iarba neumblată; odinioară cîmp de luptă, iar azi cuib de tîlhari.

Și încă se mai pot vedea în acele șanțuri atîtea trupuri, atîtea oase înălbite și altele mai vechi care se fac cenușe; toate lăsate pradă fiarelor.

A doua zi, cînd zorile dimineții au alungat bezna pornim la drum. Mai întîi pornesc la drum carele; ne-a fost dat să trecem prin tabăra turcească. Și aici, pe cîmp, trupurile pe jumătate putrezite și osemintele se prefac în cenușe. Peste o oră trecem Prutul prin vad. Din sus de Stefănești[7], îl vedem pe domn[8] venind cu două regimente alese de moldoveni, cu caii gătiți ca de paradă.

Întîlnirea cu Ștefan Tomșa voievodul Moldovei

Domnul însuși, în haine strălucite, se apropie călare pe un cal arab și ducele se îndreaptă spre el, așezîndu-și oamenii într-un alai frumos[9]. Caftanul lui aurit strălucește pînă departe; după el e purtată în vîrful unei sulițe cuca cu pene de cocor[10]. Cînd se întîlnesc, domnul privește dîrz pe duce drept în ochi; nu vrea să-i dea // mîna cel dintîi, dar și ducele are grijă să p. 16
nu i se știrbească demnitatea[11]. De trei ori caii lor se ating, pînă ce în sfîrșit, strunindu-și calul, domnul întinde mîna, ceea ce face și ducele.

Marginal: Un moldovean ne spunea mai tîrziu: „Nu știu cum s-a întîmplat, că domnul a avut un cal nestrunit". Dar e mai probabil că pricina era trufia lui; cînd însă a văzut pe duce stînd nemișcat la un pas de el, a fost nevoit să-i dea mîna, lucru de care a fost supărat, deși și-a ascuns supărarea în tăcere. După aceea, au vorbit prietenește prin tîlmaci. Domnul l-a întrebat de ce a întîrziat așa de mult, de ce n-a trecut mai de vreme către prea strălucita Poartă. Dorește ca această călătorie să fie cu cinste și pentru el și pentru întregul popor polon. La aceasta, ducele a răspuns pe scurt: că în aceste vremuri tulburi nu era chip să începi tratative de așa

---

[5] Atitudinea dușmănoasă a autorului se datorește dezastrului polonilor prin aceste locuri, în anul 1620.

[6] Aluzie la luptele dintre poloni și turci, care au avut loc în 1621, lîngă Hotin.

[7] *Stepanowiec.*

[8] Ștefan Tomșa al II-lea, în a doua domnie (1621—1623).

[9] Solul avea o suită de „300 de oameni călări, fără pedestrași pe lîngă carăte ce avea și păn în vezetei îmbrăcați cu urșinice (= catifea)... la hamuri ținte și la haiduci cepragi (= firet) de argint". (M i r o n C o s t i n, p. 86).

[10] Este vorba de duce. Vezi descrierea sa la întîlnirea cu Radu Mihnea, p. 503.

[11] Această grijă este constantă la toți solii poloni pînă în preajma împărțirii Poloniei.

mare însemnătate. „Şi Veveli[12], trimis de mine la turci, nu ştiu de ce a fost oprit din drum la Iaşi".

Fără a mai zăbovi multă vreme[13], se întorc cu suita către locul unde este această tabără. În corturile ducale era pregătită masa cu diferite băuturi şi dulceţuri. Cînd se aşează acolo domnul cu suita sa moldovenească, este primit cu descărcări de armă, şi cu sunete de trîmbiţă.

După o convorbire, fără însemnătate cu solul, pornim cu toţi împreună, trecem peste multe cîmpii şi ajungem la Ureche[14], unde se văd şanţurile din vremea regelui Albert[15], mormintele pline de arme mărturie a puterii de odinioară a Poloniei bogate. Intristaţi ne odihnim acolo pe malul Jijiei albastre. Valurile ei tulburi, obosite de ploi şi zăpezi, poartă pînă azi sîngele acelei tinerimi vii, care a fost nevrednic nimicită împreună cu Potocki[16] acum cîţiva ani. Domnul însă, care nu putea răbda oboseala unei nopţi sub cerul liber, s-a întors seara la Iaşi, ca să poată slobozi pe Veveli din închisoare şi să poată pregăti pentru a doua zi merinde şi o primire cuviincioasă. *Marginal:* Pînă acum ne-au dat foarte puţine merinde, din pricină că răz-
p. 17 boiul de anul trecut a pustiit ţara //. Cînd soarele alungă norii de pe înălţimi, ne îndreptăm spre Iaşi. Nu departe stătea iarăşi domnul uşor înarmat; deasupra lui fîlfîia steagul verde împărătesc cu semiluna otomană şi alt steag roşu, al ţării Moldovei, cu capul de bour.

În jur stau călări doisprezece boieri. Domnul e îmbrăcat într-un caftan strălucitor (aşa e obiceiul întotdeauna la moldoveni să umble cu caftanul, deşi era vreme bună) şi trîmbiţele sună. Ziua e frumoasă. Ai noştri în rînduri aurite sînt ca nişte lumini pe cîmp şi solul este ca un al doilea Titan . . . Astfel amestecaţi cu moldovenii intrăm în oraş, unde întîlnim o mulţime nenumărată. Întîlnim pe Batista Veveli, şi pe un spion al lui Cantemir[17], purtînd în semn de prietenie o ramură de dud. *Marginal:* acest

---

[12] Constantin Batista Veveli din Retino (Creta), negustor şi diplomat grec, fusese trimis de poloni la Constantinopol pentru a pregăti încheierea tratatului de la Hotin (9 octombrie 1621). De acolo se întorsese la Iaşi, pentru a duce poruncă domnului Moldovei — împotriva căruia uneltea — să dea voie ducelui de Zbaraz să treacă spre Constantinopol.

[13] Amănuntele date de Twardowski aduc un corectiv cronicii lui Miron Costin că „Ieşindu-i Ştefan Vodă o milă de loc înainte cu cîteva gloate, în caretă cu sine solul nu l-au poftit, nice au primit să hie la masa lui Ştefan Vodă, la ospăţu" căci vedem că şi domnul, şi solul erau amîndoi călări, deci nu mai era vorbă de caretă, iar în privinţa ospăţului, el a avut loc în corturile din tabăra ducelui la întîmpinarea solului de către domn mai sus de Ştefăneşti. Iar la sosirea la Iaşi, solul este din nou aşteptat de domn, care îl ospătează strălucit împreună cu membrii soliei.

[14] Satul Proselnici lîngă Medeleni (jud. Iaşi), care era al lui Nestor Ureche.

[15] Este o eroare, deoarece înfrîngerea lui Ioan Albert (1497) n-a avut loc pe drumul străbătut de solie (de la Ştefăneşti la Iaşi), ci în Codrii Cosminului.

[16] Contele Ştefan Potocki, staroste de Felin, care susţinuse pe Constantin Movilă la tronul Moldovei, era el însuşi ginerele lui Ieremia Movilă.

[17] Cantemir-bei, căpetenia tătarilor din Bugeac.

emisar sau spion al lui Cantemir fusese la Iaşi, de cum a aflat acesta de sosirea noastră. La turci se obişnuieşte să se aducă flori sau ramuri de copaci.

După ce împreună cu ducele ne-am aşezat la locul de găzduire, domnul ne dă un ospăţ măreţ cu bucate din belşug. Mai întîi închinăm şi paharele se ridică pline cu vin auriu.

Dis-de-dimineaţă, domnul face cunoscut solului că-l aşteaptă la el şi-i trimite în dar o sabie aurită şi o bucată de brocart, ascunzîndu-şi astfel cu viclenie ura lui[18]. Mai întîi ne trimitem carele înainte spre pădurea Bucovinei[19], iar solul se îndreaptă spre curte, palatul de odinioară al voievodului Movilă, astăzi o adevărată ruină pe dinafară. În sală, zidurile sînt îmbrăcate în draperii urîte, şi în ganguri stau trabanţi îngrozitori la înfăţişare. Din aceste ganguri se urcă scări spre o sală luminată, unde muzicanţii domnului cîntă o melodie nouă şi se aud sunete discordante. Pe mesele acoperite cu feţe de masă frumoase se înşiră în talere de argint gustări reci din belşug, precum şi mîncări calde, destul de rele ca gust şi ca savoare, afară de pastrama de vacă şi cea de berbec[20]. Acestea numite „abuchte" şi „bastram" sînt afumate şi uscate la soare. Şi cea de carne de vacă şi cea de carne de berbec sînt vestite în Moldova. Domnul şi-a arătat însă bunăvoinţa poruncind să se aducă şi vin vechi de Tokaj. Feţele se îmbujorează, frunţile se înfierbîntă şi pînă la sfîrşit cîţiva cad pradă vinului. Cînd se aduce desertul, se încheie şi ospăţul. Ducele întîlneşte atunci pe emisarul lui Cantemir, care-i spune că dacă această solie de pace // ar mai fi întîrziat încă, atunci p. 18
Cantemir ar fi petrecut bairamul la Varşovia. (Bairamul are loc în iulie, ţine patru săptămîni, este o mare sărbătoare la ei). La aceasta ducele a răspuns: „În adevăr drumul este cam lung, dar stăpînul tău să nu se aştepte vreodată ca un rege polon, monarh atît de puternic, să încheie o pace de rob cu Poarta Otomană. De altfel, s-a putut vedea bine la Hotin cine a rămas stăpîn pe cîmpul de luptă. Şi dacă acum crudul Cantemir s-a aşezat la Istru, îl va găsi stăpînul meu chiar şi la Silistra". (Istrul este Dunărea pe care este aşezată Silistra, capitala lui Cantemir[21]). Nevrînd el să vorbească mai mult cu acel tătar grosolan, ne-am grăbit spre cai. Lăsînd pe stînga nefericita Ţuţora[22] intrăm în „codrul de fag"[23].... trecînd prin

---

[18] Toată descrierea care urmează vădeşte starea sufletească a polonilor cîtă vreme mai erau vii resentimentele lor pentru dezastrul încercat de ei în Moldova, în 1620.

[19] Numire dată de poloni pădurilor de fag. Aici este vorba de pădurea de pe drumul spre Scînteia.

[20] În text: *abuchte* şi *bastram*.

[21] Se instalase în capitala vilaietului şi reşedinţa paşei de Silistra.

[22] Aluzie la lupta polonilor la Ţuţora (1620).

[23] În text: bucovină cu înţelesul de pădure de fag, spre deosebire de pădurile de stejar numite „dumbravă". Urmează exclamaţii pline de ură contra moldovenilor, în legătură, desigur, cu amintirea pierderilor polonilor prin acele locuri, în 1620. Vezi mai sus, n. 18.

locuri abrupte și stîncoase și hîrtoape grozave. Dăm pinteni cailor și sosim la Scînteia[24] loc de adăpost al tîlharilor din acele părți. Acolo ne ajunge iar din urmă domnul cu boierii lui.

Dimineața cînd pornim pe cîmp, sosește un curier[25] din Constantinopol cu scrisori, unele de la Suliszewski[26] către duce, altele de la Djan Mîrza[27] Ismailiteanul către Tomșa. Agentul nostru la Poartă ne face cunoscut că a fost numit mare vizir, Gürgi Mehmed[28], eunuc bătrîn din serai.

Ducele iscodește pe domn și-l observă, ca să afle cum este acest nou vizir, căci el știa bine, încă de acasă, de la Batista Veveli că Tomșa se menține în această țară cu sprijinul lui. De aceea a început să-l laude și să-l vorbească de bine, dar era păcat să-ți pierzi vremea cu aceasta. Abia străbătuse Phoebus cu carul său cerul pe jumătate și ducele l-a și rugat pe
p. 19 domn să nu se mai trudească și să puie capăt oboselilor sale // s-a dovedit îndeajuns de îndatoritor către rege și către el. Deci domnul foarte fericit de veștile aflate, își întoarce calea spre Iași și noi ne îndreptăm tabăra spre Vaslui; a doua zi lăsăm în urmă Bîrladul și trecem peste Siret, căci drumul nostru trebuia să treacă prin Țara Românească pentru o aprovizionare mai ușoară, măcar că peste cîmpii era drumul mai drept. Granița dintre aceste două țări românești o formează un pîrîu mic[29] care curge pe la Focșani, orășel muntenesc, unde îl găsim pe spătarul[30] trimis înaintea noastră de Radu, domnul acelei țări[31]. (Amîndouă aceste țări[32] sînt cunoscute de scriitori sub numele de Moldavia, una „Cisalpina", unde sînt muntenii, cealaltă „Ulterior", unde sînt moldovenii[33], spătarul este hatmanul lui Radul domnul muntenesc). Spătarul ne arată bucuria domnului său de a ne primi și iubirea lui pentru poporul polon. Aceasta s-a dovedit prin primirea și pregătirile ce îl așteptau pe duce chiar în acea seară, deși domnul era bolnav. Ne așezăm tabăra chiar în acel loc, la Focșani pe o cîmpie minunată. Către miază-zi (sic!) se văd munții sălbatici ai Transilvaniei. De dimineață pornim de acolo spre „Tecuci"[34] (!) și apoi spre Rîmnic, orășele mici din țara muntenească pe

---

[24] *Skintei*, cam la jumătate drum spre Vaslui.

[25] *Kalauza*.

[26] Stanislav Suliszewski, sol polon la Poartă.

[27] *Giau Mirza*, demnitar tătar.

[28] *Giurgi Mehmet*, mare vizir din decembrie 1622 pînă în februarie 1623.

[29] Milcovul.

[30] Necula Catargi, grec mare spătar în Țara Românească (1620 septembrie 17 — 1624 august 29). Frate cu Ienachi Catargi, socrul lui Alexandru Iliaș. Trece apoi în Moldova, unde ocupă dregătorii, dar revine de mai multe ori în Țara Românească. Vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 369.

[31] Radu Mihnea, domnul Țării Românești.

[32] Afirmație greșită. Se face o confuzie cu numirea de Valahia dată de poloni Moldovei.

[33] *Wolosza*.

[34] Confuzie vădită. Este vorba de Plăgineștii de mai tîrziu, numit odinioară Tîrgul Cucului, care este la jumătatea drumului între Focșani și Rîmnic.

unde, precum se ştie, curge Teleajenul, fatal lui Mihai Vodă. (Acolo a fost el zdrobit de hatmanul Zamojski[35] de slăvită amintire). Pe malurile lui e o mare bogăţie de harbuji[36] şi pepeni. (Harbujii, care în Italia se numesc „mellon di aqua“, sting setea). Aici, pe cînd zorile cu raze aurite se ridică din patul lor de trandafiri, soseşte fără zăbavă de la Gherghiţa logofătul[37] frumos învesmîntat cu suita sa şi ne vesteşte că domnul ne aşteaptă la o depărtare de o milă. Deci ai noştri încalecă. Pe o cîmpie frumoasă, la o jumătate de milă de Buzău stă, înconjurat de cercul frumos al boierilor munteni fruntaşi, domnul culcat într-o lectică, bolnav de reumatismul lui obişnuit. În faţa lui stă tineretul uşor înarmat, precum şi oşteni acoperiţi cu platoşe de fier; pe laturi stau lăncierii rînduiţi sub două steaguri. În fruntea lor stă fiul domnului[38] şi cei doi hatmani[39] şi lîngă ei ceauşii împărăteşti şi postelnicii cei mari[40] dintre care unul poartă o vargă de argint, altul una de trestie şi ţin ordinea în gardă. Copiii de casă poartă arme şi sînt îmbrăcaţi în haine împodobite cu aur. Tot astfel sînt şi ai noştri, gătiţi în haine de paradă şi caii împodobiţi: ducele cu mîndra lui coroană sub un mănunchi uriaş de pene, în haine aurite, îşi poartă vesel calul său cel mîndru. S-au întîlnit aşadar unul în caretă // celălalt călare. După mai multe cuvinte p. 20
de mulţumire domnul îşi arată cu tărie şi gravitate bucuria că poate vădi înaltului sol vechea lui iubire faţă de regele Poloniei. De aceea, deşi greu bolnav, s-a sîrguit şi nu a pregetat să-i iasă înainte spre a-i face cinste. Ducele spune că îi pare rău de oboselile domnului, dar îi mulţumeşte pentru curtenia lui, care dovedeşte sinceritatea simţămintelor sale, lucru pe care nu-l va uita niciodată. După aceea, au urmat alte cuvinte curtenitoare, unul fiind călare, celălalt în lectică, pe cînd gărzile[41] amestecîndu-şi rîndurile, îl înconjurau din toate părţile. Astfel, au pornit înainte, trecînd Buzăul prin vad. Buzăul este un rîu repede care coboară din muntele Tavula[42], din Carpaţi, curgînd năvalnic la vale la Buzău, tîrg vestit odinioară.

De dimineaţă pornim de acolo şi mergem pînă la Gherghiţa, lăsînd în frunte garda tînără, mai vioaie. Aceşti tineri fac tot felul de jocuri războinice şi lupte şi însuşi soarele rîde de bucurie privind la jocurile lor. Domnul

---

[35] În lupta de la Teleajen, 20 octombrie 1600.

[36] *Garbuzy.*

[37] Papa din Greci (= Greceanu), marele logofăt, 1619 ianuarie 6 — 1623 mai 28. Pentru dregătoriile ocupate de el încă sub Radu Şerban şi pentru rolul său în luptele pentru domnie în 1631 şi 1632, vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, pp. 192—193.

[38] Alexandru Coconul, mai tîrziu domn al Ţării Româneşti (1623—1627) şi al Moldovei (1629—1630).

[39] Adică spătarul şi vornicul? Sau simplă eroare, rezultînd din faptul că polonii au doi hatmani.

[40] Poate postelnicul şi marele armaş.

[41] Adică cea a solului polon şi cea a domnului.

[42] Corect: Tezla.

se întoarce apoi spre curtea lui şi ducele de asemenea se duce în tabără cu cîţiva boieri pe care îi primeşte cu muzică şi îi cinsteşte după cuviinţă. (Ducele îi ospătează sub cort moldoveneşte). Către seară se aduce ducelui o pereche de cai turceşti cu şeile aurite, amîndoi aidoma ca înfăţişare şi podoabe. E un dar al domnului, pe care ducele îl primeşte cu bucuria cuvenită şi-i dăruieşte şi el din partea lui două puşti lungi lucrate la Lyon din lemn de abanos încrustate cu aur, adăugînd şi asigurarea simţămintelor sale şi oferindu-i serviciile sale. În afară de daruri căpătăm provizii alese şi din belşug: boi, peşte de Dunăre, între care două ştiuci şi 15 crapi mari de Dunăre. Am avut şi găzduire foarte bună, unde ne-am odihnit, obosiţi tare, după ce am băut vin şi am mîncat peşte prăjit. A treia zi pornim mai departe şi domnul porneşte cu noi pînă la malurile vesele ale rîului „Naspali"[43], peste care se trece pe un pod de piatră. Acolo aşezîndu-se în cerc sub frumoasele brocarturi de Diarbekir, cei doi eroi îşi iau rămas bun după multe cuvinte frumoase şi abia îşi reţin lacrimile din cauza dragostei ce nutresc unul pentru altul. Aşadar domnul s-a întors, iar noi pornind înainte am ajuns la Afumaţi, tîrgul de odinioară al lui Mihai Vodă[44], stăpînitor care ar fi rămas neînvins de n-ar fi încercat puterea Poloniei. Trecem apoi de Bucureşti, oraş vestit al Ţării Româneşti, trecem peste rîurile Neajlov şi Călnişte[45] şi ajungem la Călugăreni, unde în ostroave a zdrobit Mihai Vodă 100 000 de turci[46].
p. 21 Trecem apoi // pîrîul Şerpăteşti[47], graniţa Ţării Româneşti. Hotarul odinioară era la Dunăre, dar azi din pricina certei a doi fraţi, fii de domn[48], Giurgiul şi Brăila sînt păzite de străji turceşti. (Certîndu-se cei doi fraţi, fii de domn, unul din ei ca să capete domnia a dat turcilor acest mal al Dunării, unde se află Giurgiul şi celelalte cetăţi). Acolo, urcîndu-ne pe un deal, vedem în vale Dunărea, care curge repede şi lată. E rîul cel mai mare din Europa; izvorăşte din munţii Elveţiei[49] şi se varsă în Pont. Pe ape se văd ostroave mănoase cu iarbă deasă, unde stau cocori cu pene albe. Ţipete şi gemete de lebede se ridică din întuneric . . .

De o parte şi de alta, cresc dese culturi de harbuji aurii şi peste tot roiesc bărcile pescarilor. Unii prind ştiuci la zăgazuri, alţii prind peşti mari cu undiţa, iar alţii pescuiesc din bărci uşoare . . .

---

[43] Desigur Ialomiţa, peste care se afla „un pod bun".
[44] Mihai Viteazul
[45] *Niezul y Kielniste.*
[46] Cifră exagerată anume, pentru a ridica şi mai sus biruinţa ulterioară a polonilor.
[47] *Serepka.* Despărţea raiaua Giurgiului de Ţara Românească.
[48] Fiii lui Radu cel Mare, Vlad Vintilă de la Slatina şi Paisie, care cedează turcilor, în 1545, drept răsplată pentru ajutorul dat, oraşul Brăila şi regiunea înconjurătoare, transformată în raia.
[49] In realitate din Germania, din munţii Pădurea Neagră.

Îndreptîndu-ne privirea în lături, vedem Giurgiul pe o stîncă înaltă ca o movilă. Cînd ne apropiem, straja împărătească a azapilor, pedestraşi uşor înarmaţi (întrebuinţaţi numai pentru apărarea şi atacul cetăţilor), trag cu tunul, după aceea şi cadiul din Giurgiu ne iese în întîmpinare cu o mulţime de oameni. După ce solul i-a bucurat pe aceştia cu prezenţa sa, cînd se ivesc zorile, ne grăbim să apucăm vîslele şi caicele repezi ne duc în zbor la Rusciuc pe malul bulgăresc.

ANEXA I

TEXTE ORIGINALE

ВОЗВРАЩЕНИЕ ВО ЛЬВОВ

Приехав в Молдавию, я увидел страну разоренной и безлюдной. Точно так же, выезжая в Польшу, я увидел разрущения и развалины, цричиненные татарами. Много городов, сел деревень, поселков и крепостей были безлюдны, и (это не только) вчера и не третьего дня, ибо нечестивые татары два-три раза в год подряд, никого не стращась и не боясь, приходили и уходили, сжигали и убивали, грабили, а прочих уводили в плен в свою страну.

ANEXA II

MĂRTURII INDIRECTE

JOHN SMITH

(1579—1631)

*

„Căpitanul" John Smith s-a născut în ianuarie 1579, în Lincolnshire, fiind fiul lui George Smith, fermier înstărit al lordului Willoughby, și a murit la Londra, la 21 iunie 1631, purtînd titlul de „amiral al Noii Anglii", conferit de Compania Vestică pentru Virginia de Nord. Conform memoriilor din 1630, el însoțește pe fiul al doilea al lordului amintit în Franța. Concediat după două luni, colindă prin Franța și Țările de Jos, mai întîi ca mercenar, în solda lui Henric al IV-lea, apoi în a statelor olandeze. După o ședere în Scoția se întoarce în Anglia unde — tot după spusele sale — trăiește în mijlocul pădurilor, citind pe Machiaveli și pe Marcus Aurelius. Pentru anii 1600—1609 nu avem alte date biografice decît povestirile sale din 1624 și 1630. Potrivit cu acestea, trece din nou în Franța e jefuit, se îmbarcă pe un vas cu pelerini, în drum spre Locurile Sfinte. E aruncat de aceștia în mare, salvat de căpitanul de corabie, La Roche, care il ia la bordul său — asistă la o luptă cu o corabie venețiană, în sfîrșit, debarcă la Antibes și pornește să viziteze Italia, ajungînd, în cele din urmă, la Veneția,

și de acolo la Graz, de unde începe un nou episod al memoriilor sale, anume cel legat de împrejurările din Transilvania și Țara Românească (1601—1603).

Contele Meldrich — una dintre figurile principale, deși fictive ale memoriilor pentru anii aceștia — îl întîlnește la Graz, îl ia cu el la Viena și apoi în expediția imperialilor contra turcilor, unde Smith se acoperă de glorie. Dar curînd sînt iar trimiși împreună, pentru a da ajutor generalului G. Basta, împotriva principelui Transilvaniei, Sigismund Báthory, întors de curînd din Polonia. Însă Meldrich, avînd motive personale de nemulțumire, își convinge trupele să-i dea ajutor lui Sigismund contra turcilor (!!!?), în loc de a-i da ajutor lui Basta contra lui Sigismund. Obținînd de la Sigismund încuviințarea de a porni o expediție de pradă contra turcilor, Smith ia parte la acțiunea de la „Zarkain" sau „Zarkam" și de la „Regall în Transilvania". În cursul acestor acțiuni s-a luptat, în trei rînduri, în duel singular, cu cîte un comandant turc, pe care l-a doborît sub ochii admirativi ai celor două armate. Ilustrațiile contemporane, însoțind textul, înfățișează — desigur dupa indicațiile autorului — o luptă cavalerească între doi cavaleri în armuri aproape identice, cu coiful împodobit cu pene de struț, armura turcului mai fiind încă prevăzută și cu un fel de aripi deasupra umerilor. Mai tîrziu, Smith, împreună cu Meldrich și o pleiadă întreagă de figuri, pe cît de ilustre, pe atît de necunoscute cititorilor, sînt trimiși în ajutorul lui Radu Șerban, atacat de Ieremia (!) Movilă, numit domn al Țării Românești. Sînt descrise cu mare lux de amănunte șarjele de cavalerie date cînd de unul din adversari, cînd de celălalt în defileul Oltului (!) — unde se afla totuși o cîmpie (!) — îngăduind asemenea isprăvi. Numirile geografice sînt folosite mai mult formal. De exemplu, autorul creează impresia că „Rottenturm" și „Verestorony" ar fi două numiri deosebite. Numele comandanților dușmani sînt și ele înșirate cu tot atîta fantezie, cu cuvinte de laude pentru vitejia lor. Dar totul se termină cu un măcel general și soarele încremenește de perfidia lui Basta și a imperialilor, care trimiseseră cu bună știință la pieire pe toți comandanții devotați lui Sigismund. Cad în luptă unul după altul și scapă doar Meldrich, autorul însuși fiind găsit în stare aproape muribundă printre morți. E vîndut ca sclav la „Axopolis" și trimis de comandantul turc frumoasei Tragabigzanda la Stambul, unde îl așteaptă alte aventuri. În sfîrșit, după o serie de peregrinări de la „Nalbriz" pe Don, prin ținuturi și localități cu nume ciudate, autorul nimerește iar la „Hermanstad", unde a găsit așa mulți prieteni buni, că nici nu s-ar mai fi despărțit de ei — măcar că lipsea de acolo acea icoană a vitejiei (Mirrour of virtue) prințul lor (= Sigismund) — de nu ar fi trebuit să se întoarcă în patrie, dar izbutește totuși să treacă pe la curtea acestuia la „Lipswick in Misenland" și obține de la el, în decembrie 1603, o diplomă de recunoaștere a meritelor sale și de înobilare, însoțită de 1 500 de ducați de aur. Nu-l vom mai urmări în aventurile sale ulterioare în Spania și Maroc înainte de a ajunge la cele din Virginia, la a cărei colonizare a luat efectiv parte (1605—1609). Aici se situează vestita sa aventură care i-a adus o celebritate universală și necontestată timp de vreo două veacuri și jumătate. E vorba de episodul dramatic al prinderii lui de către indieni și al salvării lui de la moarte de către Pocahontas, fiica „regelui" Virginiei Powhattan. Această întîmplare, chipurile din 1607, nu e povestită de Smith, în relația sa anonimă din 1608. „A true relation", ci abia în 1616, într-o petiție adresată reginei Angliei pentru eliberarea

Stema lui Toma Borsos (reprodusă după Borsos Tamás, *Vásárhely-től a Fényes Portáig*, Buc., 1968, p. 160)

The Totall Diſcourſe,

Of the Rare Aduentures, and painefull Peregrinations of long nineteene Yeares Trauayles, from SCOTLAND, to the most Famous Kingdomes in *Europe*, *Asia*, and *AFFRICA*.

Perfited by three deare bought Voyages, *in Surueighing of Forty eight Kingdomes ancient* and Moderne; twenty one Rei-publickes, *ten absolute Principalities, with two hundred Ilands.*

The particular Names whereof, are Described in each Argument of the ten Diuisions of this HISTORY: And it also diuided in Three Bookes; two whereof, neuer heretofore Published.

Wherein is Contayned, an exact Relation, of the Lawes, Religion, Policies, and Gouernment of all their Princes, Potentates, and People.

Together with the grievous Tortures he suffered, by the *Inquisition* of *Malaga* in SPAINE, his miraculous *Discovery* and *Delivery* thence: And of his last and late Returne from the *Northerne Iles.*

Cœlum non Animum.

BY WILLIAM LITHGOVV.

Imprinted at *London* by *Nicholas Okes*, 1632.
Cum Privilegio.

Foaia de titlu a cărţii lui William Lithgow (după lucrarea sa ed. London, 1623, Bibl. Acad. I 5116)

Part 9 By 3. Voyages in Europe, Asia, and Africa.

was lying sicke of a Feauer at *Iuliastrad*. This Prouince is a free Principality, and notwithstanding adherent in some respect to the authority of the *Turke*. But now hauing left this Religious Country, and crossing the North passage of the Hils, called the *Borean Berger*, at North Vkraine, I entred in *Moldouia*; where for my welcome in the midst of a border-Wood, I was beset with six murderers,

Prinderea lui W. Lithgow în Moldova (idem)

Portretul căpitanului John Smith (după ediţia operei sale, vol. II, p. 80; Bibl. Acad. II 1940 80)

THE

TRUE TRAVELS, ADVENTVRES, AND OBSERVATIONS

OF

Captaine IOHN SMITH,

In *Europe, Asia, Affrica,* and *America,* from *Anno Domini* 1593. to 1629.

His Accidents and Sea-fights in the Straights; his Service **and** Stratagems of warre in *Hungaria, Transilvania, Wallachia,* and *Moldavia,* against the *Turks,* and *Tartars;* his three single combats betwixt the *Christian* Armie and the *Turkes.*

After how he was taken prisoner by the *Turks,* sold for a Slave, sent into *Tartaria;* his description of the *Tartars,* their strange manners and customes of Religions, Diets, Buildings, Warres, Feasts, Ceremonies, and Living; how hee slew the Bashaw of *Nalbritz* in *Cambia,* and escaped from the *Turkes* and *Tartars.*

Rob. Burton

Together with a continuation of his generall History of *Virginia, Summer-Iles, New England,* and their proceedings, since 1624. to this present 1629; as also of the new Plantations of the great River of the *Amazons,* the Iles of S. *Christopher, Mevis,* and *Barbados* in the *West Indies.*

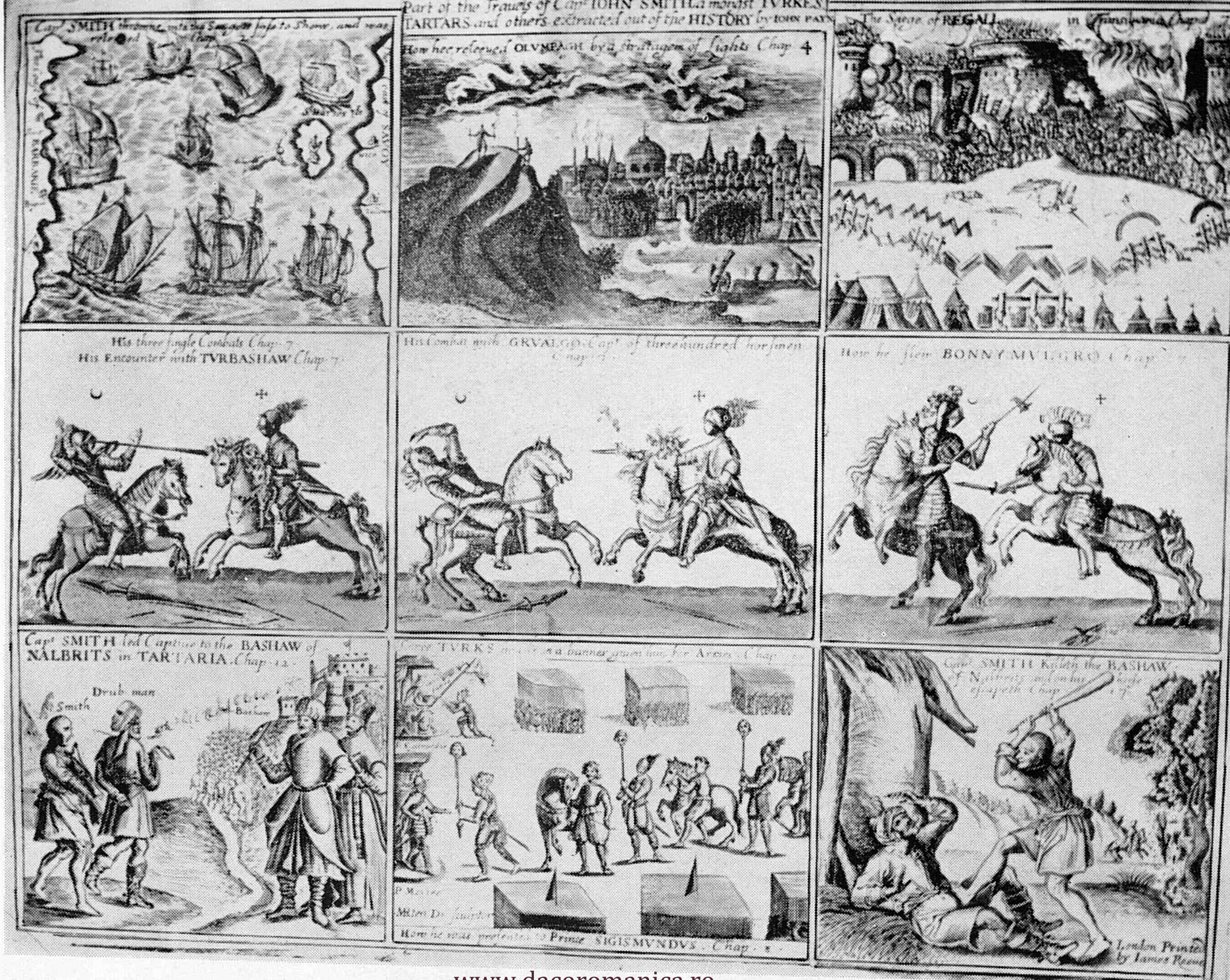
All written by actuall Authours, whose names you shall finde along the History.

LONDON,

Printed by *J. H.* for *Thomas Slater,* and are to bee sold at the Blew Bible in *Greene Arbour.* 1630.

Facsimilul foii de titlu a cărţii sale (idem, vol. II, p. 112)

Planșă din cuprinsul lucrării lui John Smith, reprezentînd aventurile sale în Transilvania

Armata turcească în marș (stampă din secolul XVI) (Biblioteca Academiei R.S.R.)

Maria fiica lui Petru Şchiopul, soţia lui Polo Minio (reproducere după N. Iorga, *Românii şi grecii de-a lungul veacurilor*, Bucureşti, 1921)

acestei indiene luate prizonieră de către englezi şi ţinută ca un fel de ostatic. Episodul este apoi reluat şi cuprins în istoria Virginiei *The General History of Virginia, New England and the Summer Isles (1624)* şi apoi iarăşi în memoriile publicate de Smith în 1630: *The True Travels, Adventures and Observations of Captaine John Smith, Sometimes Governour in Those Conntryes and Admiral of New England.*

Această ciudăţenie a deşteptat bănuieli asupra întregului incident şi a inspirat o serie de reconsiderări critice a relaţiilor lui Smith, combătute, la rîndul lor, de susţinătorii lui Smith. Trebuie observat că, în general, aventurile senzaţionale povestite de autor — şi în deosebi cele în legătură cu odiseea din Europa centrală şi sud-estică — sînt privite cu scepticism (cf. declaraţia editorului ediţiei din 1907 a memoriilor, precum şi a autorului notei din Enciclopedia britanică: *Multe aventuri pe viaţă şi pe moarte («desperate») povesteşte el neconfirmate de mărturiile contemporane şi puse la îndoială de unii critici moderni)*. Acestea, în bună parte imaginare, au fost povestite de el în mai multe etape. Cele din Ungaria, Transilvania şi Ţara Românească (în titlu e pomenită şi Moldova) au apărut mai întîi prin 1624 în vol. VIII al colecţiei de „pelerini" (Pilgrimes) a lui Purchas, sub forma unui extras dintr-o carte inexistentă datorată unui autor tot atît de ireal: Francisco Ferneza. Ulterior, în 1630 textul mult amplificat şi modificat a fost inclus în memoriile publicate de Smith sub titlul *The true Travels*... spre deosebire de cel iniţial din Purchas intitulat doar *The Travels*... fără accentuarea unei veridicităţi superioare. Cum la plecarea sa din Virginia la 1605 el se intitula „căpitanul" John Smith, fără a se şti prea bine în ce ţară îşi cîştigase acest grad, povestirile sale din 1624 şi 1630 aveau de sigur scopul de a lămuri în sensul cel mai favorabil acest punct. Dar explicaţiile sale, departe de a face lumină, aduceau noi valuri de întuneric. Se întrevede aşadar şi un alt scop: acela de a menţine perdeaua de umbră, făcînd să joace la suprafaţa ei caleidoscopul unor aventuri necontrolabile. Trebuiau acoperiţi vreo 8—9 ani, invocînd peripeţii nedatate şi nedatabile pentru a ascunde ce fusese aievea. De aceea se succed naufragiile şi peripeţiile, lungile călătorii, rezumîndu-se adesea la o listă nesfîrşită de localităţi vizitate. In versiunea din 1630, se oferă un vag indiciu cronologic: 3—4 ani după încheierea păcii din Franţa Smith se hotărăşte să meargă să lupte contra turcilor în Ungaria. De aici încep aventurile care ajung să se repete oarecum mecanic. Avem o serie de stratageme sau invenţii ale lui Smith, care se soldează toate prin cucerirea în condiţii asemănătoare a unor cetăţi din mîinile turcilor. Duelul dintre autor — campion al creştinilor — cu campionul turcilor se mai repetă încă de două ori, fără deosebiri prea mari. Salvarea lui se datoreşte mai întotdeauna unei protecţii feminine: Tragabigzanda la Constantinopol, doamna Calamata în ţara tătărască... etc... apoi Pocahontas în Virginia. Unul dintre procedeele folosite constă într-o înşirare ameţitoare de nume de personaje fictive, printre care se strecoară şi menţiunea unor nume reale, menite să dea autenticitate numelor de fantezie ce ar fi zadarnic căutate în izvoarele contemporane. Aceeaşi observaţie este valabilă şi pentru numele geografice generos revărsate asupra povestirii. Anumite trăsături arată limpede o necunoaştere a locurilor unde pretinde că, ar fi fost şi s-ar fi luptat (Vezi *Obs. Crit.)* La vremea cînd pretinde autorul că s-ar fi aflat în Transilvania, situaţia reală era următoarea: partea de răsărit cu Bistriţa, Mediaş şi Sighişoara era în stăpînirea lui

Sigismund Báthory, care mai asedia şi Sibiul, şi Clujul. Basta se închisese la Dej, aşteptînd ajutoare. Moise Székely, venit de la Timişoara, lupta şi el pentru Sigismund, contra lui Basta şi a lui Radu Şerban. Sigismund se înfăţişa acum ca omul turcilor, aliat cu tătarii şi polonii ce-l sprijineau pe Simion Movilă. La Braşov a primit solemn steagul de domnie trimis de turci. Dar apoi, în februarie 1602, încheie un prim armistiţiu cu imperialii, urmînd după alte şovăieli noua sa abdicare, de care aminteşte şi Smith, dar în culori false. El a folosit intensiv istoria turcilor a lui Richard Knolles, *The General Histoy of the Turks*, ed. nouă din 1622 (care împrumută mult din textul altor lucrări: de pildă versiunea franceză a lui J. A. de Thou, *Histoire Universelle...* sau Michel Baudier, *Inventaire de l'histoire générale des turcs*, Paris ed. nouă din 1620) şi tot astfel şi broşura şi harta lui Theod. de Bry, (*Pannoniae Historia chronologica*, Frankfurt 1596). A putut de asemenea cunoaşte la Purchas şi textul şi gravurile lui Hieronymus Ortelius, *Chronologia ed.* 1615, precum şi volumul lui Ciro Spontoni — *Attioni de'Ré dell Ungaria*, tipărită la Bologna, în 1602. De acolo a cules şi informaţia despre împodobirea cu aripi a portului unor luptători turci etc. Pentru luptele din Ţara Românească din anul 1602, vezi mai jos *Observaţii Critice*.

Apar şi elemente reale dar atît de schimbate, încît cu greu ar mai putea fi recunoscute. Lucrul cel mai sugestiv pentru inventivitatea lui Smith este faptul că în *memorii această luptă* (dată pe malul Oltului! la Rottenturn) *se termină cu un măcel general şi total din care nu scapă decît doar Smith*, în condiţii destul de grele, cînd în realitate lupta de la Teişani s-a soldat prin retragerea tătarilor.

Dar inventivitatea aceasta se manifestă şi mai vădit în aşa-zisa diplomă dată de Sigismund autorului, în care totul este fals, începînd chiar cu titlul pretinsului emitent şi sfîrşind cu pecetea sa, fără a mai pomeni de conţinut.

A murit în anul 1631.

In afară de memoriile intitulate: Călătoriile adevărate ale lui John Smith, mai avem de la el o serie de lucrări în legătură cu Virginia, Noua Anglie şi cu arta navigaţiei: *A True Relation* (1608). *A Map of Virginia 1612. A Description of New England 1616. New England's Triales 1620. The General History of Virginia, New England and the Summer Isles — 1624. An accidence for all young seamen 1626. A sea grammar 1627.*

Principalele reeditări moderne sînt următoarele: J. Smith, *Works* ed. Edward Arber, Birmingham 1884; *Travels and Works*, ed. Arber cu o introducere critică a lui A. G. Bradley, Edimburgh, 1910, *The General Historie of Virginia, New England, The Summer Isles together with True Travels, Adventures and Observations, and A Sea Grammar*, 2. vol. Glasgow, 1907 (ediţia folosită de noi). Despre el s-a scris foarte mult. Cităm: A. Bradley, *Captain John Smith*, London 1905; Ed. K. Challerton, *Captain John Smith*, London 1927; Bradford Smith, *Captain John Smith, Life and Legend*, Philadelphia 1953.

Veracitatea spuselor sale asupra Virginiei a fost serios pusă la îndoială în lucrări ca ale lui Kroff *Notes and Queries* 1890, Alex. Brown — *Genesis or the United States* (1890), E. D. Neill — *History of the Virginia Company of London*. Ea a fost afirmată, dimpotrivă, de: Ch. Pointdexter — *Captain John Smith and his Critics* (1893), J. Fiske — *Old Virginia* (1897), A. G. Bradley — *Captain John Smith* (1905). E. K. Chatterton, 1927.

Pentru poziția lui Philip Barbour, *The three Worlds of Captain John Smith* (Boston 1964) vezi *Obs. Crit.* El anunță și o ediție completă a lui J. Smith îngrijită de el și de Lawrence W. Towner.

La noi a fost tradusă parțial porțiunea privind luptele din Țara Românească de către M. Beza, care a publicat-o în „Românul" (1912), fiind apoi republicată de N. Iorga în „Neamul românesc literar" din 1912, cu unele scurte note și îndreptări, fără însă a se ocupa de restul textului sau a lua o atitudine în problema autenticității. Faptul că nu l-a cuprins pe John Smith în volumul respectiv al *Istoriei românilor prin călători* arată clar punctul de vedere la care s-a oprit. Relația lui J. Smith a făcut și obiectul unei scurte comunicări la Institutul de istorie a regretatului I. Totoiu.

Concluziile schițate aici se întemeiază pe un studiu inedit de M. Holban, *The truth about the True adventures of Captain John Smith in Transylvania and Vallachia.*

CĂLĂTORIILE, AVENTURILE ȘI OBSERVAȚIILE[1] CĂPITANULUI JOHN SMITH

p. 138 [Acum după moartea lui Mihai voievod al Țării Românești, turcii au trimis pe unul, Ieremia[2], să le fie voievod sau domn, a cărui aspră tiranie sfidătoare a făcut poporul să se răzvrătească împotriva lui, așa că a fost constrîns să fugă la granițele Moldovei, iar Basta[3], din partea împăratului a proclamat în locul lui pe Radu[4]. Dar Ieremia, strîngînd laolaltă o armată de 40 000 de turci, tătari și moldoveni, s-a întors în Țara Românească. Radul, nefiind încă în stare să strîngă o asemenea ar-

[1] Traducerea s-a făcut după textul englez publicat sub titlul: *The True Travels Adventures and Observations of Captain John Smith, Sometimes Governour in Those Countryes and Admiral of New England* (1630) și retipărit în ediția operelor complete a lui Smith, dată la lumină la Glasgow, în 1907, pp. 95—300. Am cuprins în paranteze textul din 1630, care poate fi comparat cu cel din 1624. Vezi n. 9.
[2] Ieremia — confuzie cu Simion Movilă.
[3] *Busca.* În textul din 1624: Basta.
[4] Lord Rodoll = Radu Șerban.

mată, a fugit în Transilvania la vechiul prieten Basta, care, chibzuind bine la această treabă, și cît ar fi de bine pentru propria sa siguranță să aibă Țara Românească supusă împăratului, sau cel puțin <să dea>] o întrebuințare celor rămași din vechile regimente ale lui Sigismund[5] — de a căror mărinimie[6] și sinceritate se îndoia foarte mult, [le-a trimis cu Radul să cucerească Țara Românească sub conducerea vitejilor căpitani[7] contele Meldrich, contele Veltus, contele Nederspolt, contele Zarvana, domnul Bechlefield, seniorul[8] Budendorfe, și încă mulți alții de mare rang și strălucire, cei mai buni prieteni și aliați pe care îi avusese principele[9], aceștia cu 30 000 de ostași au înaintat dealungul rîului Olt, la strîmtorile de la „Rebrinke"[10] pe unde au intrat în Țara Românească, punîndu-și tabăra la Raza[11], Ieremia stînd la Argeș[12] și-a tras armata în vechea sa tabără de pe cîmpia de la Peteske[13] pe care a întărit-o cu cele mai mari silințe avînd de gînd să se apere pînă ce-i va mai veni ajutor de la Hanul tătar din Crimeea[14]. Radul a zdrobit multe grupuri mici care veneau asupra taberei sale, și în timpul nopții el punea să fie zvîrlite capetele celor uciși dealungul șanțului dușmanilor. Șapte din aducătorii[15] lor au fost prinși și Ieremia a poruncit să fie jupuiți de vii. După aceea a atîrnat pieile lor pe prăjini cu hoiturile și capetele lor pe niște pari alăturea.

---

[5] Sigismund Báthory care renunțase încă o dată la Transilvania în favoarea împăratului, dar care mai avea destui devotați ostili imperialilor.

[6] *Greatnesse and True Affection.* — Vezi textul din 1624.

[7] Numele înșirate sînt toate fanteziste. Vezi *Observ. Critice.*

[8] *The Lord Budendorfe.* Nu apare deloc în versiunea din 1624.

[9] Basta astfel stăpîn pe Transilvania, a scos pe toți creștinii din aceste regimente vechi ale lui Sigismund, de a căror putere și sentimente adevărate se îndoia foarte mult, <punîndu-i> sub conducerea lui Radu voievodul Țării Românești, gonit de Ieremia, cel pus de turci. În această armată de 30 000 de oameni a intrat și căpitanul Smith, care păstrîndu-și aceleași posturi ca mai înainte sub nobilul său colonel, a avut atribuții variate și numeroase dealungul fiecăreia din încăierările primejdioase (care ar fi prea lung să fie povestite în parte) mai înainte de a se fi putut ajunge a-l atrage pe principele Ieremia în lupta în care (precum s-a notat) 2 000 de morți zăceau pe cîmp, și la unul și la altul, însă Ieremia a fugit, și Radu a repurtat izbînda, și prin aceasta și-a recîștigat iar domnia.

Puțin după aceea Meldrich a fost trimis cu 13 000 de oameni ... etc. [corespunde apoi cu textul versiunii a doua, vezi mai jos p. 321, după asterisc]. Din *Purchas, His Pilgrimes*, cap. VIII, p. 333.

[10] Rîmnic.

[11] *Raza.* Vezi *Călători I*, p. 283, loc, „Retz" (Titireci) lîngă Ocnele Mari.

[12] *Argish.* În realitate Tîrgoviște.

[13] Pitești.

[14] *From the Crym Tartary.* Gazi Ghirai II (1588—1608).

[15] *Porters.* Invenție pură, care nu apare în nici un izvor contemporan.

BĂTĂLIA DE LA ROTTENTON[16] O STRATAGEMĂ FRUMOASĂ FOLOSITĂ DE SMITH

Radul, neştiind cum să atragă pe duşman la luptă, [şi-a pornit armata, arzînd şi prădînd totul pe unde trecea, şi s-a întors iar la „Rebrinke" noaptea, prefăcîndu-se că fuge la vestea sosirii tătarilor din Crimeea, ceea ce a înflăcărat atît de mult pe turci, siguri de izbîndă, încît l-au îndemnat pe Ieremia să-i urmeze împotriva voinţei sale. Radul, văzînd că i-a reuşit lucrul pus la cale aşa cum dorise, a rînduit astfel treaba: ajungînd la defileuri şi-a pus în ordine de luptă armata, care fusese urmărită aproape două zile cu hărţuieli continue la ariergardă, şi care acum, întorcîndu-şi faţa spre duşman, a fost atacat cu furie de 3 000 de „haiduci"[17]

[16] = Rotenturm (Turnul Roşu). La Purchas: *Rotenton in the Valley of Verest Horne*. Prima jumătate din acest capitol lipseşte la Purchas, la care apare doar stratagema lui Meldrich cam din dreptul trimiterii 22. Dealtminteri la Purchas naraţiunea este continuă fără această împărţire în locul acesta.

[17] *Hydukes*. Despre aceştia vezi şi relaţiile lui Radibrat şi Vimercati din vol. de faţă.

de munteni şi de moldoveni, sub comanda a trei colonei: Oversal, Dubras şi Calab[18] ca să-i ţină în loc pînă la venirea celorlalţi. Veltus şi Nederspolt cu armata lor le-au ţinut piept cu atîta bărbăţie pînă ce a venit Sangeacul Hamesbeg[19] cu alţi 6 000 de oameni într-o şarjă nouă cărora i-au făcut faţă Meldrich şi Budendorfe cu vitejie aşa mare că parcă de ei singuri atîrna victoria. Căci erau mai degrabă ca nişte lei turbaţi decît ca nişte oameni; calul lui Meldrich fiind ucis sub el turcii s-au repezit, crezînd că îl pot prinde pe Meldrich, dar el încălecînd din nou pe alt cal a ucis crede-se chiar cu mîna lui pe vajnicul Sangeac. După aceasta, retrăgîndu-se trupele lui, au trecut în fruntea oştilor cele două mîndre paşale Aladin[20] şi Zizimmus. Atunci Veltus şi Nederspolt, după ce au răsuflat şi şi-au unit trupele cu Becklefield şi Zarvana, au atacat[21] cu o îndrăzneală atît de uimitoare aripa stîngă a armatei lui Zizimmus, încît i-au dat pe toţi peste cap, şi Zizimmus Paşa a fost prins, dar a murit îndată de rănile primite. Ieremia văzînd acum că toată armata lui Radul înaintează, şi neavînd încotro, a trecut în fruntea ariergardei îmbărbătînd într-atîta pe soldaţi prin pilda sa, încît Radul nu a mai fost aşa de sigur de victorie. În acest măcel atît de sîngeros încît nici nu mai era loc de stat decît peste cadavre, iar în mai puţin de o oră erau aşa de amestecate împreună, de parcă fiecare regiment l-ar fi căutat anume pe celălalt regiment duşman, vestitul Aladin a lăsat în acea zi un nume glorios de pe urma vitejiei sale; şi mulţi dintre vrăjmaşi au deplîns moartea sa după biruinţa care, din acea clipă, a fost a lui Radul. Se zvonise că şi Ieremia ar fi fost ucis, dar nu a fost aşa, ci el a fugit [cu restul armatei în Moldova,] lăsînd pe cîmp 25 000[22] de morţi de amîndouă părţile. Şi astfel a fost iarăşi în domnie Radul, şi Ţara Românească a ajuns supusă împăratului.

Dar* nu a avut mult răgaz să-şi aşeze noile rosturi şi au şi venit ştiri că unele „regimente" de tătari rătăcitori jefuiau părţile dinspre Moldova. Meldrich cu 13 000 de oameni a fost trimis împotriva lor; dar cînd au aflat că era însuşi Hanul tătarilor cu cei doi fii, cu o armată de 30 000 de oameni şi că Ieremia, care scăpase, cu 14 000 — 15 000 de oameni, sta la pîndă spre Langanaw[23], Radul s-a retras la Rottenton unde era o garnizoană puternică

---

[18] Nume fanteziste, ca toată povestirea. Pentru descrierea luptei, vezi scrisoarea lui T. Cavrioli după *Obs. crit.*

[19] *The Zanzache Hamesbeg.* Poate o reminiscenţă a numelui lui Ahmed paşa, ginerele hanului tătar, menţionat la Silistra în 1603.

[20] *The two proud Bashawes, Aladin and Zizzimmus.* Personaje fictive.

[21] *Charged.* Toată lupta e înfăţişată ca o succesiune de şarje de cavalerie.

[22] În versiunea iniţială erau doar 2 000 de morţi.

[23] *Langanaw* (=Cîmpulung?). Toate aceste date sînt fanteziste.

* Semn care arată că de aici încolo textul este comun cu cel din Purchas.

a lui Radul. Dar ei erau atît de încolțiți din toate părțile, de acele mulțimi infernale, încît nu puteau înainta destul de iute, fiind siliți să se încaere cu iscoadele, cu jefuitorii și cu micile cete[24] care le tot ieșeau în cale. Dar într-o noapte printre celelalte după ce și-au croit drum printr-o pădure, cu silințe nemaipomenite, tăind copaci[25] împotriva celorlalți, pentru a le opri trecerea, au întîlnit pe neașteptate într-o ceață groasă dis-de-dimineață 2 000
p. 141 de oameni încărcați de pradă, și vreo 200—300 de cai și de vite; cei mai mulți din ei au fost uciși și alții prinși. Aceștia le-au spus unde stă dosit Ieremia, așteptîndu-l pe hanul tătarilor, care nu era departe.

Meldrich, avînd de gînd să forțeze trecerea, a fost învățat de englezul Smith cum să folosească o stratagemă nostimă pe care a dus-o la îndeplinire astfel: căci punînd 200—300 de trunchiuri aprinse[26] în vîrful sulițelor și atacînd pe dușman noaptea, au dat foc trunchiurilor care s-au aprins cu așa flacără încît acestea au zăpăcit nu numai caii lor, dar și pe pedestrași, și cu prilejul acestei ciocniri înflăcărate proprii lor cai au luat-o înapoi în fugă cu o mare furie, încît au răsturnat prin violența lor pe Ieremia cu armata sa, și aceasta fără nici un fel de pierdere, vrednică de a fi pomenită din partea lui Meldrich. Dar ei nu s-au fălit mult cu această victorie, căci pe cînd erau la trei leghe de Rottenton, tătarii s-au năpustit asupra lor așa crunt, cu aproape 40 000 de oameni, încît s-au văzut siliți sau să lupte sau să fie tăiați în bucăți, dacă ar încerca să fugă. Aici Basta și-a împlinit dorința, căci de cum s-au ivit razele soarelui și-a desfășurat și tătarul steagurile[27], iar la prînz a mai zăbovit soarele puțin privind la împlinirea unei înșelări tiranice și mîrșave, pînă ce pămîntul a roșit udat de sîngele celor cinstiți, iar soarele s-a ascuns de rușine în fața unei priveliști așa de mișelești . . . etc.[28].

---

[24] *Scouts, forragers and small parties that still encountered them.* Adăugat în 1630.

[25] *Cuting trees thwart each other to hinder their passage.* (Doar în textul din 1630).

[26] *Trunks with wilde fire.* In amîndouă versiunile.

[27] De aici încolo textul diferă. La Purchas... să lupte cu acest număr inegal, cînd aproape 30 000 au fost uciși. Contele împreună cu vreo 1 500 de oameni au scăpat, doar restul a pierit cu totul, sau a căzut în prinsoare, după cum istoria la care vă trimit, va arăta pe larg timpul, locul, comandanții principali, împreună cu felul și ordinea luptelor.

[28] Urmează: *It was a most brave sight to see the banners and ensignes streaming in the aire, the glittering of armour, the variety of colours, the motion of plumes, the forests of lances, and the thicknesse of shorte weapons, till the silent expedition of the bloudy blast from the murdering Ordnance, whose roaring voice is not so soone heard as felt by the aymed at object, which made among them a most lamentable slaughter.*

NUMELE ENGLEZILOR CARE AU FOST OMORÎŢI ÎN LUPTA DE LA ROTTENTON, ŞI CUM A FOST LUAT ÎN PRINSOARE CĂPITANUL SMITH ŞI VÎNDUT CA ROB

În valea Veristorne[29], între rîul Olt[30] şi muntele Rottenton, a fost acea ciocnire sîngeroasă în care au pierit cei mai mulţi şi mai buni prieteni ai Principelui Sigismund. p. 142

Meldrich, rînduindu-şi cît a putut mai bine cei 11 000 de soldaţi ai săi la poalele muntelui, în flancul său şi în faţa sa, a înfipt acolo nişte pari ascuţiţi, întăriţi prin ardere la un capăt, şi plecaţi împotriva duşmanului, ca trei batalioane de suliţe, pentru care de asemenea au fost săpate mici gropi[31]. Printre acei pari a fost rînduită pedestrimea cu porunca de a se retrage cînd s-ar ivi prilejul. Tătarul, aşezîndu-şi spre cel mai mare folos al său pe cei 40 000 de oameni ai săi, l-a însărcinat pe Mustafa paşa să-şi înceapă lupta, cu un mare strigăt al tuturor şi cu steagurile desfăşurate, în bătaia tobelor şi în semnalul trîmbiţelor şi oboiurilor[32].

Nederspolt şi Mavazo cu regimentele lor de cavalerie le-au ieşit înainte vitejeşte şi i-au silit să se retragă. Tătarul Begolgi[33], cu escadroanele sale ce întunecau cerul cu nenumăratele lor săgeţi în zbor, a fost întîmpinat cu o vitejie asemănătoare de către Veltus şi Oberwin, şi acest măcel sîngeros a ţinut mai bine de un ceas, pînă ce mulţimea fără seamăn a tătarilor a sporit atît de mult, încît s-au retras după escadroanele (?) lor de pari[34], cum fusese porunca, Tătarul fioros, socotind că ar fi mai prejos de el să aştepte aşa de mult timp victoria, şi-a urmat mai departe atacul cu masa trupelor sale; dar a fost lucru minunat să vezi cum se prăbuşeau la pămînt printre acei pari călăreţii // şi caii, iar trupele în dezordine erau aşa de decimate, încît creştinii au scos un strigăt puternic: *Victoria*, şi cu cinci sau şase piese de p. 143
cîmp aşezate pe coasta muntelui au pricinuit mari pierderi duşmanului, care îşi continua lupta cu atîta îndîrjire încît Meldrich, văzînd că nu e nici o putinţă să păstreze superioritatea multă vreme, şi-a adunat mica sa oaste într-un singur corp, hotărît în acea clipă să forţeze trecerea sau să moară în această încercare; şi astfel *in grosse* (?) a dat un atac general, şi timp

---

[29] Adică Turnul Roşu (Veres=roşu). Este numirea localităţii şi nu a unei văi.

[30] *Altus*. Confuzie între o luptă anterioară de pe această vale şi cea de la Teişani.

[31] *As three battalion of Pikes, amongst the which also there was digged many small holes*. Vezi textul lui T. Cavriolo.

[32] *Trompets and howboyes sounding*.

[33] Numire fantezistă poate compusă din Beg şi Oglu.

[34] *Within their squadrons of stakes*.

de mai bine de o jumătate de oră şi-a deschis drum înaintea sa[35], pînă ce grosul trupelor hanului Crimeei, împreună cu două regimente de turci şi de ieniceri, le-au întrecut aşa de tare numărul, încît au fost înfrînţi. Pe înserate contele cu 13 sau 14 sute de călăreţi a trecut înnot rîul: unii s-au înnecat, toţi ceilalţi au fost ucişi sau prinşi. Şi astfel pe această cîmpie sîngeroasă zăceau aproape 30 000 de trupuri, unele fără cap, fără braţe şi fără picioare, toţi tăiaţi şi ciuntiţi: şi murind ei acolo au arătat lumii că pentru aşa de puţine vieţi tătarii Crimleni au plătit un preţ care niciodată nu a fost aşa de ridicat.

Dar acum ţinuturile Transilvaniei şi ale Ţării Româneşti (supusă împăratului) şi Sigismund acel viteaz principe, supusul şi pensionarul său[36], şi cea mai mare parte a nobilimii, viteji căpitani şi soldaţi, au ajuns prada crudului turc nimicitor, pe cîtă vreme dacă împăratul ar fi fost tot atît de dispus să-l ajute pe el, ca şi pe acele trei armate comandate de trei căpitani atît de merituoşi ca Mihail, Basta şi el însuşi, şi dacă aceste trei armate s-ar fi unit împreună împotriva Turcului — să judece oricine ce fericire ar fi fost pentru întreaga creştinătate — căci sau ar fi fost recuperată Bulgaria, sau cel puţin ar fi fost el[37] alungat din Ungaria unde a scos mult mai multe lucruri de la Împărat, decît a scos acesta din Transilvania[38]].

În această fatală luptă în care Nederspolt, Veltus, Zarvana, Mavazo, Bavell şi mulţi alţi conţi, baroni, colonei şi căpitani, neînfricaţi cavaleri şi soldaţi şi-au aflat moartea, îngăduiţi-mi să amintesc de numele compatrio-
p. 144 ţilor noştri care au fost pe lîngă el în acele // isprăvi glorioase, şi care şi-au sfîrşit zilele cu aceeaşi hotărîre neclintită ca cei mai buni luptători pentru Hristos şi evanghelie, şi anume Bastersfield[39], Kardwicke, Thomas Milemar, Robert Mullineux, Thomas Bishop, Francisc Compton, George Davison, Nicholas Williams, şi unul John, un scoţian, au făcut tot ce se putea face omeneşte, şi cînd nu au mai putut face mai mult, şi-au lăsat acolo oasele lor ca mărturie a spiritului lor. Numai stegarul Carleton şi sergentul Robinson[40] au scăpat, dar Smith zăcea printre trupurile celor măcelăriţi, gemînd de trudă şi de răni, cu alţii aflaţi şi ei cu sufletul la gură pînă ce a fost descoperit de jefuitori încă în viaţă, şi văzînd ei după platoşa şi hainele sale că preţul răscumpărării sale le-ar prinde mai bine decît moartea sa, l-au dus în prinsoare împreună cu mulţi

---

[35] *Made his way plaine before him.* În realitate tătarii s-au retras.

[36] *His subject and pensioner.*

[37] Turcul.

[38] De aici încolo avem pasajul paralel din Purchas (cap. II) cu unele deosebiri, de pildă Balchelor în loc de Bastersfield, apoi... Milemay, Mullynax, Roger în loc de Francis Compton... scoţianul în loc de: un scoţian.

[39] În Purchas: *Zarnava.*

[40] Vezi *Obs. crit.*

alții. L-au tratat bine pînă s-a tămăduit de răni, iar la „Axopolis"[41] au fost cu toții vînduți ca robi întocmai ca vitele într-un iarmaroc, unde fiecare negustor inspectînd membrele și rănile lor, punea pe alți robi să se ia la luptă cu ei ca să le încerce puterea. El a căzut în lotul Pașei Bogall care l-a trimis de îndată la Adrianopol, și de acolo la Constantinopol la frumoasa sa țiitoare ca să-i fie rob. In cete de cîte 20 de robi ferecați în lanțuri legate de gîtul lor au defilat în Marele Oraș unde au fost predați stăpînilor lor deosebiți, iar el a fost predat tinerei Charatza Tragabigzanda (etc.).

Este apoi trimis de aceasta fratelui ei Timur, pașa de Nalbrits. Maltratat de acesta el îl omoară și fuge prin deșerturile Circasiei la Aecoplis unde a stat la guvernator pînă ce a fost trimis cu un convoi la guvernatorul din Caragnaw care i-a dat un salvconduct spre Letch, Donka, în Cologoske, și de aici la Berniske și Newgrod în Siberia prin Rezechica pe rîul Nipru în marginea Lituaniei. De aici a fost dus cu multă bunăvoință în acelaș fel prin Coroski, Duberesko, Duzihele, Drohobus și Ostrog în Volonia, Saslan și Lasco în Podolia, Halico și Collonia în Polonia, și astfel pînă la Hermanstat în Transilvania.

[41] De observat că în rătăcirile sale ulterioare prin „deșertul Circasiei", el este ospătat de guvernatorul de la „Exopolis" (în Purchas) sau „Aecoplis" (versiunea din 1630), adică variante ale numirii din Axiopolis culeasă din cărți și valabilă pentru o vreme mult trecută.

OBSERVAŢII CRITICE

O apreciere critică a aventurilor lui John Smith în Ţara Românească nu este posibilă fără o privire generală şi asupra celor din Ungaria şi Transilvania, povestite în capitolele precedente şi care nu au fost cuprinse în extrasul redat în volumul nostru din cauza caracterului lor absolut incredibil. Dăm totuşi un rezumat sumar după ele pentu o mai bună înţelegere a întregului.

Sînt necesare unele observaţii preliminare. Aşa-zisele aventuri din 1601—1602 au fost expuse abia după două decenii şi mai bine. Publicarea lor s-a făcut în două etape cu o sporire considerabilă a textului. Spiritul în care a fost elaborată chiar şi versiunea iniţială reiese clar din titlul anunţînd *„isprăvile* sale în războaiele împăratului, împotriva turcului, *stratagemele sale subtile, luptele vitejeşti, aplausele* <cîştigate>, *ridicarea sa în grad şi cinstea* <de care se bucura>. Titlul pretinsei lucrări din care ar fi fost extrasă povestirea diferă de la o prezentare la alta. În cea din seria de „pelerini" publicată de Purchas (His Pilgrims, vol. VIII) în 1624, se menţionează *Războaiele din Transilvania, Valahia şi Moldova* scrise de un învăţat italian Francisco Ferneza, secretar al princi-

pelui Sigismund Báthory, iar în textul din memoriile din 1630, Transilvania a fost înlocuită prin *Ungaria* și s-a mai lămurit că textul ar fi fost „tradus de Master Purchas". Dar mai diferă și cifrele în mod flagrant. În Purchas numărul creștinilor căzuți în lupta cu tătarii este de 2 000, în memorii el a crescut la 25 000!... Moise Székely vine la „Regall" cu 4 000 de luptători și 24 de tunuri (Pur). iar în textul al doilea cu 9 000 de oameni și 26 de tunuri! În schimb, la „Olimpach" armata lui Kizell are 20 000 de oameni (Pur.) iar în memorii scade la 10 000! În sfîrșit, memoriile înfățișează acea stranie diplomă a lui Sigismund Báthory din 9 dec. 1603 (!) certificată de crainicul coroanei „Garter" la 19 august 1625, adică cu vreun an după publicarea textului dintîi.

Ce a determinat difuzarea acelor „aventuri" în 1624? — Reîntors din Virginia în toamna anului 1609 în condiții foarte îndoielnice, discreditat de foștii săi tovarăși de colonizare, acuzat de uneltiri pentru a prelua puterea, de înțelegere cu „regele" indigen Powhattan, de intrigi în sînul coloniei etc. etc. arestat o primă dată încă din cursul călătoriei spre Virginia, și gata a fi arestat din nou cînd părăsește în sfîrșit această așezare într-un mod destul de echivoc, semănînd mai mult a fugă, Smith nu a mai reușit să obțină a fi trimis înapoi. Speranța sa de a-și muta cîmpul de activitate în Noua Anglie s-a dovedit deșartă. El pornește o campanie susținută de propagandă pentru colonizarea lumii noi, firește după planul său. Dar în martie 1622 sosesc vești dezastruoase din Virginia. Indigenii au măcelărit în masă pe coloniști și au distrus culturile lor. Îndată Smith redactează un fel de plan oferindu-și serviciile și schițînd un program de acțiune. Tot atunci se grăbește să scrie pe nerăsuflate o istorie a Virginiei *(A General History of Virginia...)* împărțită în două părți care au fost predate simultan la doi tipografi pentru a nu pierde nici o clipă. Drept hărți a folosit unele existente, înlocuind numele de pe ele cu altele, în bună parte fanteziste. Obține pentru carte patronajul ducesei de Lennox. O parte apreciabilă din conținut e reprezentată de descrieri anterioare și e împrumutată de-a gata din materialul colecționat de Hakluyt și monopolizat la moartea acestuia de continuatorul său, Samuel Purchas. John Smith, care îl cunoștea încă din 1611, ajunsese, nu se știe în ce condiții, să-l ajute la pregătirea pentru tipar a acestui fond. Închegată în 1622, Istoria oferită spre subscripție printr-un prospect din anii 1623—24, apare în 1624 însoțită de „versuri panegirice" pentru Smith, îndreptate totodată contra unor „invidioși" sau detractori ai lui. Se simte inspirația sa. Printre semnatari se numără Purchas alături de cei doi „supraviețuitori" ai luptei din Țara Românească, Robinson și Carleton. Acesta amintește că l-a avut comandant pe Smith în Transilvania. (Doar aceste versuri și menționarea lui de către Smith în epilogul luptei contra tătarilor constituie singurele indicii, nu tocmai convingătoare, ale existenței sale). În felul acesta se stabilea o punte către trecutul glorios al lui Smith din timpul luptelor sale cu turcii care îl ridicase la o treaptă superioară de gentilom cu blazon dobîndit în război, ferindu-l de umilințele încercate de el din partea tovarășilor de colonizare, care aparțineau aproape toți unei categorii mai favorizate. Dar atestarea acestor doi necunoscuți nu era suficientă. Și astfel asistăm și la fenomenul invers al introducerii aventurilor lui Smith în seria de „pelerini" a lui Purchas, între niște fragmente relative la ocuparea Agriei în 1596 și la uciderea sultanului Osman în 1622. Înfiriparea textului lui

Ferneza a avut aceeaşi zodie ca *Istoria Generală a Virginiei*. În felul acesta se rotunjea apologia eroului din lumea nouă.

Aventurile lui Smith se desfăşoară în trei ţări: Ungaria imperială, Transilvania şi Ţara Românească. Cele din Ungaria sînt copiate după descrierile cunoscute ale campaniei creştine purtate la Kanizsa şi Alba Regală. Cu multă prudenţă el s-a ferit de o lumină mai directă asupra sa, preferînd să apară peste tot ca secundul lui Meldrich căruia îi acordă primul loc. Cum operaţiile de la Kanisza erau foarte bine cunoscute, a găsit mai ingenios să povestească o acţiune cu totul originală: despresurarea glorioasă (dar fictivă) a cetăţii Olimpach (sau în mem. din 1630: Olumpagh) adică „Limbach" de jos, din apropierea Kaniszei. Unele momente mai importante din asediul Kaniszei au fost transpuse de el la Olimpach. Nu lipsesc de aici nici comandanţii principali menţionaţi în *Istoria universală* a lui J.—A. de Thou, sau în *Acţiunile regilor Ungariei* datorate lui Spontoni, anume Herberstein, guvernatorul „Slavoniei" şi Madrucci comandantul oastei spaniole, care întîmpină pe cititor încă din pragul extraselor din Ferneza sub numele de Ebersbaught şi de Meldrich. Acesta însă, sub pana lui Smith, pierde orice contact cu realitatea şi devine o figură pur fictivă, care îl va patrona în aventurile închipuite din Transilvania şi Ţara Românească. La Olimpach Smith îl învaţă pe comandantul artileriei imperialilor, Kizell, cum să corespundă prin semnale luminoase cu Ebersbaught asediat de turci, spre a porni un atac combinat, precum şi o altă stratagemă menită a distrage atenţia turcilor. Aceştia sînt siliţi să depresoare cetatea, iar Smith e răsplătit şi înaintat căpitan a 250 de soldaţi sub comanda colonelului Meldrich.

[Dar încă înainte de campanie acelaşi Ebersbaught îl recomandase lui Kizell şi acesta lui Meldrich, cu care s-a dus la Viena, unde îndată a fost făcut căpitan a 250 de soldaţi!!!]. În cronologia foarte confuză a lui Smith, acestea s-ar fi petrecut după capitularea Kaniszei. Dar ea a avut loc tîrziu toamna (1600) şi se ştie că turcii nu porneau acţiuni militare în pragul iernii. Urmează povestirea isprăvii de la Alba Regală din toamna anului 1601. Colonelul Meldrich, informat de nişte creştini fugiţi din cetatea ţinută de turci, îl lasă pe Smith (Pur.) sau, în versiunea a doua, îl pune să arunce în cetatea asediată vase de pămînt umplute cu materii explozibile. Fraza despre cucerirea oraşului de către ducele de Mercoeur şi de generalul Russworm pare să implice că victoria se datora în bună măsură acestui fapt. Ba chiar în versiunea a doua, sporită cu două capitole copiate în bună parte după Knolles (dar cu destule invenţii proprii), Meldrich a fost acela care l-a luat prizonier pe Hassan paşa şi l-a dus ducelui de Mercoeur!!! — *Urmează scenariul aventurii din Transilvania.* La încheierea campaniei din Alba Regală, Mercoeur îşi împarte armata şi trimite 6 000 de oameni sub Meldrich ca să-l ajute pe Basta contra lui Sigismund Báthory în Transilvania. Povestirea devine acum de-a dreptul uluitoare. Meldrich în loc să-l ajute pe Basta contra lui Sigismund, îl ajută pe acesta contra turcilor! (Vezi mai sus notiţa introductivă la J. Smith). Trupa lui se preschimbă într-un fel de ceată de mercenari. El însuşi evoluează. Aflăm că el este un nobil din Transilvania (!), cu socoteli şi răzbunări proprii pe care le satisface prin acte de cruzime după cucerirea misteriosului „Regall" în Transilvania, cucerire precedată de acţiunea dusă într-o regiune greu de localizat numită Zarkain (Pur.) sau Zarkam (mem.). Citām: „Contele făcînd multe incursiuni în Ţara Zarkain (Land of Zarkain) prin Munţii Stîncoşi, unde *locuitorii sînt parte turci, parte tătari, parte evrei, dar cei mai*

mulți banditți, renegați și oameni de soiul acesta, pe care uneori îl fugărea (*forced*) în cîmpiile de la Regall, unde se află un oraș bine întărit de la sine, nu numai cu oameni și fortificații, dar chiar atît de bine înconjurat de munți, și cu o trecătoare atît de anevoioasă, încît în toate aceste războaie nu se făcuse împotriva sa nici o tentativă cu vreun folos". Meldrich vine cu 8 000 de oameni să-și instaleze tabăra în fața orașului din care *locuitorii* execută o ieșire care se soldează cu 150 de morți. Dar contra orașului vine și Moise Székely, locotenentul principelui cu 4 000 (sau 9 000!) de călăreți și pedestrași și 20 de tunuri (Pur.) — care în versiunea a doua se urcă la 9 000 de oameni și 26 de tunuri. Se fac pregătiri care țin mai bine de o lună. Turcii care stăpîneau orașul, rîdeau de această încetineală „și ca și cum s-ar fi temut că ar pleca creștinii înainte de a da asaltul (!) au trimis o provocare către oricare din căpitanii oastei <creștine,> cum că în dorința de a distra pe doamne... !!! seniorul Turcbași (Turbashaw) [sau Turc pașa] provoacă pe oricare din căpitanii comandînd o companie, care s-ar încumeta <să vină> să se lupte cu el pentru capul său" (who durst combate *for his head*). Căpitanii creștini trag la sorț și Smith este cel ales. În fața unui public numeros privind de pe zidurile orașului, în frunte cu doamnele amintite, Smith învinge și ucide pe „Turbashaw", oferind capul acestuia generalului Moise Székely „care îl acceptă cu bunăvoință". Urmează un al doilea duel cu Grualgo, prietenul lui Turbashaw doritor să-l răzbune, care își pierde și el capul, și în cele din urmă Smith este acela care trimite un cartel de provocare. Invingător a treia oară, el se înfățișează cu cele trei capete înfipte pe lănci și este primit solemn de Moise în cortul său de comandant, care îl îmbrățișează, îi dăruiește un cal frumos, bogat înșeuat, un iatagan cu o cingătoare valorînd 300 de ducați, iar Meldrich îl înalță la gradul de maior (?) al regimentului său [*sergeant major of his regiment*], rang despre care nu se mai pomenește nimic după aceea! În sfîrșit se ia orașul cu asalt și zidurile sînt crunt împodobite cu capete de turci, ca o răzbunare mult așteptată de Meldrich. „Apoi a devastat „Varatzo", „Solmos" și „Kuprouka" unde se retrăseseră rămășițele acestui cuib de tîlhari, care au lăsat 5 000 de morți — măcar că și el a pierdut cam tot atîția — și toată prada și 2 000 de prizonieri (majoritatea femei și copii) cu care s-a întors la „Esenberg", nu departe de palatul principelui, unde și-a așezat tabăra". Principele vine în inspecție, află de isprăvile lui Smith la „Olimpach", la „Stolewisenberghe" (adică Alba Regală) cît și la „Regall" și îi conferă un scut nobiliar cu trei capete de turci, dăruindu-i portretul său <sub formă de medalie?> de aur [*his picture in gold*] și o pensie anuală de 300 de ducați. *Din cele arătate rezultă clar că Smith nu cunoștea nici locurile și nici împrejurările din Transilvania*. Existența misteriosului Regall se explică poate printr-o confuzie între cele două Albe: Alba Regală și Alba Iulia. Smith se referă deci la Alba Iulia despre care are idei extrem de neclare. Pentru el este un oraș cu garnizoană turcească (!) și cu locuitori care ies să se lupte cu creștinii (!). Acest oraș este cucerit *de la turci* de către miticul Meldrich și de Moise, locotenentul lui Sigismund Báthory (același Sigismund care primise steag de domnie de la turci și aștepta ajutor de la ei contra imperialilor!). Dar se știe că Moise a ocupat Alba Iulia contra lui Basta în timpul tratativelor acestuia cu Sigismund pentru perfectarea renunțării sale la Transilvania. S-ar putea ca asociația lui Moise cu Alba Iulia să se datorească tocmai acestui fapt înregistrat greșit și neînțeles bine. Dar s-ar mai putea ca să nu fie vorba de o confuzie reală a autorului, ci de

o încercare de a crea confuzie în mintea cititorului. Incă din 1614 el botezase o localitate din lumea nouă însemnată pe o hartă înfăţişată de el cu destulă fantezie: *Cele trei capete de turci.* Iar hărţile sale, începînd cu cea a Virginiei din 1612 fluturau „stema" sa cu trei capete de turci. Ar însemna că el îşi atribuia încă de pe atunci un scut nobiliar dobîndit în luptele cu turcii. Poate că nu ajunsese încă la născocirea atît de fantezistă a întreitului duel, ci se fălea, în general, cu fapte de arme din cursul campaniei răsunătoare de la Alba Regală, condusă de ducele de Mercoeur, cele trei capete simbolizînd poate trei lupte deosebite. Trebuia deci ca isprava sa să evoce, fie chiar într-o formă trunchiată, numele de <Alba> Regal<ă>. Materialul informativ pe care l-a găsit la Purchas i-a putut da ideea construirii unui mit mai substanţial şi situării acţiunii într-un loc mai puţin luminat de istoricii timpului şi într-un moment mai puţin determinat. Este interesant de observat că în aventurile din Ungaria cît şi din Ţara Românească, invenţia imită şi plagiază realitatea redată de istoricii consultaţi, în vreme ce în această Transilvanie închipuită, ficţiunea precede informaţia. Smith foloseşte de predilecţie istoria lui Knolles. Şi de astă dată recurge la ea pentru Transilvania, dar expunerea e scindată pe două planuri deosebite. Părăsind ficţiunea, firul povestirii urmează destul de aproape explicaţiile lui Knolles privind pertractările dintre Basta şi Sigismund, care constituie puntea spre *noul decor situat acum în Ţara Românească.* Constatăm că în versiunea iniţială, instalarea în domnie a lui Radu Şerban este tratată în mod foarte general şi sumar, şi numai cînd e vorba de lupta cu tătarii, apar stratagemele şi incidentele dramatice, în vreme ce în versiunea a doua apar de la început o serie de episoade imaginare şi de personaje noi. Este un întreg roman cu încăierări, atrocităţi, ambuscade şi urmăriri, care se leagă de episodul romanţat al luptei cu tătarii prezent încă şi în versiunea întîi. Dealtminteri, de-a lungul unei jumătăţi de capitol avem un text comun. Dar alături de amplificările şi romanţările evidente apar şi unele elemente noi, de pildă menţionarea întăririi taberei cu pari ascuţiţi, măcar că mersul operaţiilor din text nu se potriveşte cu lupta de la Ogretin — Teişani povestită de Cavriolo, participant activ la ea. Cum se explică faptul că această luptă, terminată în realitate cu retragerea tătarilor, este înfăţişată aici drept cea mai sîngeroasă înfrîngere? Răspunsul poate fi aflat la istoricii folosiţi de Smith. In adevăr, Knolles (op. cit. p. 1144) pomeneşte de victoria lui Radu Şerban asupra lui Ieremia, pe care îl alungă din domnie, şi mai menţionează foarte pe scurt şi victoria repurtată curînd după aceea asupra tătarilor. Dar mai departe, la p. 1165 urmîndu-l pe Michel Baudire *(Inventaire . . .)* cu privire la incursiunile tătarilor din anul următor (1603), înfăţişează acele lupte drept un adevărat dezastru pentru români! Smith îşi însuşeşte acest punct de vedere. Deznodămîntul propus de Knolles îi convenea, căci măcelul final culminînd cu pretinsa sa cădere în robie şi cu rătăcirile sale ulterioare îi îngăduia să lase în umbră un interval destul de lung şi să exploateze situaţia închipuită de el, introducînd în textul său o descriere a vieţii tătarilor după raportul lui Rubruq (din sec. XIII) şi relatarea mai recentă a lui Broniowski (sf. sec. XVI). Ambele se aflau printre materialele lui Hakluyt, ajunse în lotul lui Purchas.

Aşadar, *elementele stînd la baza naraţiunii pot fi împărţite în reale şi fictive.* Cele dintîi constau în: a) frînturi de informaţie culese prin istoriile contemporane şi folosite, fie ca model de imitat, fie ca umplutură pentru a da oarecare pondere textului, şi a-i conferi mai

multă credibilitate; b) împrumuturi masive din descrieri autentice, ca cele referitoare la tătari; c) știri mai haotice prinse din zvon public și culese fie din auzite, fie din vreunul din acele „avvisi" răspîndite mai ales la Veneția pe baza unor sugestii de la Praga, sau pur și simplu auzite direct de la vreunii din soldații valoni care au făcut parte din trupele lui Basta. Smith pretinde a fi servit în Țările de Jos *înainte* de epopeea sa din Ungaria etc., dar în realitate nu aflăm nici un punct fix în cronologia sa, care se ferește de orice elemente de datare. *Unde se găsea el în timpul acelor rătăciri fictive prin Rusia și Germania din 1602—1604?* Căci prezența sa atestată de pretinsa diplomă a lui Sigismund Báthory nu rezistă unei priviri critice. În sfîrșit, tot reale sînt și hărțile folosite pentru a da un fel de autenticitate ficțiunii, precum vom vedea analizînd *elementele fictive*. Acestea sînt foarte diverse: 1) *texte apocrife* ca pretinsa carte a miticului Ferneza sau diploma falsă atribuită lui Sigismund Báthory; 2) *localități inexistente* ca Țara Zarkain și orașul Regall din Transilvania; 3) *personaje imginare*, ca fabulosul Meldrich, inventat pentru a patrona aventurile lui Smith, sau ca pleiada de comandanți turci, tătari sau creștini căzuți la „Rotenton". Dintre aceștia din urmă, grupul de credincioși și prieteni ai lui Sigismund Báthory se caracterizează prin *numiri aparținînd Transilvaniei*. Lucru relevat (de Phil. Barbour) ca fiind în sprijinul autenticității lor, cu o trimitere la harta lui Théod. de Bry. Dar acest amănunt ne dă tocmai cheia procedeului lui Smith. Aflînd pe acea hartă din 1596 denumirile în formă germană ale unor localități: Nederspolt, Obervinz, Budendorf, Veltus (Wöltz), el face din aceste nume de comunități săsești nume nobiliare maghiare! Alături de acești conți și baroni mai apare și nobilul Zarvana (în Pur.) sau Zarnava (în versiunea a doua), poate o redare a numelui de Szaszvaros (?) sau un nume inventat ca cele ale unor alți nobili pomeniți odată cu ei: Bavell și Mavazo, de pildă. Tot pe harta lui de Bry aflăm și numele Rebnyk, Argish, Langenaw, Veresthorn, Rothenthurm... În sfîrșit, stratagema folosită contra tătarilor seamănă cu cea povestită în textul însoțind harta lui de Bry *(Pannoniae Historia Chronologica)* p. 194 ca folosită tot contra tătarilor în 1594. (Am mai cita aici și harta din *(Chronologia* lui Hieronymus Ortelius ed. din 1615, unde aflăm forma Peteske folosită de Smith în versiunea a doua); 4) *Isprăvi și stratageme închipuite*. Am văzut că Smith își atribuie un rol secundar sub aripa lui Meldrich, cu o singură excepție în duelul de la Regall, unde el este cel ce apare pe planul întîi și ocupă toată scena. Invenția duelului este perfect conturată de la început și se repetă întocmai și în versiunea a doua. Se observă uneori un fel de progresiune, de pildă în capitolul despre Alba Regală sau în cel despre instalarea lui Radu Șerban în domnie. În versiunea din Purchas, în amîndouă cazurile aflăm doar o enunțare foarte vagă și generală, dezvoltată apoi în versiunea a doua. Stratagemele și invențiile lui Smith pot fi demistificate în oarecare măsură. Corespondența prin semnale luminoase și stratagema de la Olimpach ar fi fost împrumutate din cartea lui Vannocio Biringuccio, *Pirotechnia*, tradusă de Whitemore și publicată alături de *Arta războiului* a lui Macchiavelli, cunoscută de Smith încă din anii uceniciei sale. O altă lucrare cunoscută ulterior de el a putut inspira unele din invențiile povestite de el în 1624 și 1630, anume cartea lui William Bourne, *Inventions or devices. Very necessary for all generals and captains etc.* (Londra, 1578). Iar invenția vaselor de pămînt umplute cu materii explozibile ar putea să decurgă din mențiunea folosirii unor „pots à feu" în acțiunea de la Buda din același an, în

Inventaire de l'histoire générale des Turcs de Michel Baudier (Ediţia a doua este din 1620). (Vezi Barbour, *op. cit.)* Despre stratagema din 1594 povestită în broşura lui de Bry a mai fost vorba mai sus...; 5) *Denaturări şi romanţări istorice.* Cea mai flagrantă din toate este înfăţişarea lui Sigismund Báthory ca purtînd luptă cu turcii în 1602! Tot atît de fanteziste sînt şi stratagemele lui Radu Şerban contra lui „Ieremia" precum şi atrocităţile atribuite celor doi domni în acel capitol. Despre Ţara lui Zarkain a mai fost vorba. S-ar putea ca autorul să fi avut în vedere unul din centrele „haiducilor" care părăsindu-şi rostul lor de luptători contra turcilor, prădau populaţia Transilvaniei, purtîndu-se ca nişte bandiţi. Această fază culminează în anul 1604. Este momentul corespunzînd descrierii lui Smith după Knolles a prăpădului Transilvaniei datorit lor; 6) *Erori.* Simion Movilă este confundat cu Ieremia în mod constant. Dar această eroare aparţine şi lui Knolles şi chiar uneori participanţilor la campanie, care ştiau că trupele lui Simion erau plătite de Ieremia. Smith mergînd şi mai departe, îl înfăţişează pe Ieremia luptînd *în persoană* contra lui Radu, cu mare vitejie. O altă eroare este mutarea luptei cu tătarii de la Teişani la Turnu-Roşu!

Care e stadiul actual al problemei autenticităţii aventurilor lui Smith în răsăritul Europei? După L. Kropf care în periodicul „Notes and Queries" din 1890 declară întreaga povestire o pură ficţiune, negînd hotărît prezenţa lui în Transilvania şi Ungaria, Ant. Szerb în articolul *Captain John Smith in Transylvania* publicat în 1940 în revista „Hungarian Quarterly", deşi mai puţin absolut în formulare, se arată foarte sceptic privind autenticitatea materialului prezentat. In tabăra adversă, Bradford Smith în *Captain John Smith: his life and legend,* Philadelphia, 1953 şi Laura Polanyi Striker, fie alături de el în lucrarea citată, fie în diferite articole din 1957, 1959, 1962, încearcă o apărare a lui Smith şi din acest punct de vedere. Tot alături de ei trebuie aşezat şi Phil. Barbour *(The three worlds Captain John Smith,* Boston, 1964) care pledează pentru auenticitate în ciuda unor constatări pe care caută să le reducă prin argumente. Este un fel de dialectică între afirmaţiile sale din text şi discuţiile sale din note. Dealtminteri şi titlul unui articol precedent *Fact and fiction in Captain John Smith's True Travels* în „New York Public Library" LXVII (1963) pare să indice poziţia sa. Dintre aceste lucrări nu am avut la îndemînă decît volumul *The three worlds...* în care sînt redate şi concluziile autorilor citaţi mai sus. Am crede că au fost ocolite punctele principale constituind cheia însăşi a problemei: 1) *Existenţa lui F. Ferneza.* Se face o apropiere de Ferneza-Farnese (!) şi se declară că în vremea aceea erau unii membri ai acestei familii în Ungaria, luptînd cu turcii (!) şi că se ştie că Sigismund Báthory avea mulţi italieni în slujba sa *(on his staff).* In concluzie, se consideră şi mai departe deschisă această chestiune. Ar fi fost preferabil să se pornească de la existenţa reală a italianului Giorgio Tomasi, fost secretar al lui Sigismund Báthory, care publică în 1621 la Veneţia o carte *Delle guerre et rivolgimenti del regno d'Ungaria et della Transilvania con successi d'altre parti seguiti sotto l'imperio di Rodolfo e Mathia Cesari: sino alla creatione in imperatore di Ferdinando II Archiduca d'Austria.* Dacă Smith a fost în adevăr la Graz, cum pretinde, a putut să-l cunoască acolo unde era secretar al nunţiului apostolic între 1602 şi 1606. După acest model real a fost desigur creat Fr. Ferneza al cărui nume a putut fi fabricat după acela al căpitanului de vas spaniol Francisco Fernandez, care încearcă o recunoaştere în apele băii Chesapeake, aşa după cum Meldrich a putut proveni de la Madrucci, care s-a

retras în 1601 de la asediul Kaniszei cu rămășițele trupelor sale, la Graz unde le-a concediat. O bună parte din ele proveneau din Țările de Jos. Smith a putut avea unele ecouri la Graz. Data venirii sale aici este voit neclară, dar ar putea coincide cu toamna anului 1601. Este sugestiv rolul iezuiților englez și irlandez de la Graz care l-au pus în legătură cu „Ebersbaught" și „Meldrich" (Madrucci?). În versiunea din 1630 acest moment este precedat de trecerea lui Smith la Roma pe la faimosul iezuit englez Parsons, care ducea o luptă necruțătoare contra preoților catolici din Anglia care refuzau să-i recunoască autoritatea, arestînd și sechestrînd pe delegații acestor clerici veniți să protesteze la papă și inventînd falși emisari ai acestora care să abunde în sensul său (Vezi de Thou, *op. cit.*, IX, p. 434). Nu este exclus ca Smith să fi fost amestecat într-un fel oarecare în aceste intrigi. Există perioade întregi din activitatea sa din 1596—1606 asupra cărora preferă să tacă. De pildă, șederea sa în Irlanda (cînd? și cîtă vreme?) amintită de unul din adversarii săi din Virginia, care i-a aruncat în față că a făcut acolo pe cerșetorul clandestin (it was proved to his face that he begged in Ireland like a rogue without a license) (Barbour, *op. cit.*, p. 145). Insultă la care Smith nu a răspuns nimic! Șederea în Irlanda și tangența cu iezuiții deschid perspective noi asupra lui Smith. 2) *Autenticitatea diplomei lui Sigismund Báthory* este discutată doar din punctul de vedere al unora din numirile ce apar în titlul emitentului, fără a se întreba dacă însuși faptul acordării unui asemenea document este verosimil. Dealtminteri, tot titlul este fantezist: Sigismund Báthory, Dei gratia dux (!) Transilvaniae, Walachiae et Vandalorum (!!!), comes Anchard, Salford, Growenda ... [Corect, înainte de abdicare titlul suna: Nos Sig. D. gr. Transilvaniae, Moldaviae, Walachiae transalpinae et sacri Rom. Imperii princeps, partium regni Hungariae dominus, aurei velleris eques et siculorum comes. Iar în niște diplome minore date în iunie 1602 în preajma renunțării din urmă, avem forma: Nos S. D. gr. Transilvaniae et sacri romanii Imperii princeps (Veress VII, 46, 47).] Se acceptă deci și textul și traducerea Vandalorum prin Moldavia (!) și *Lesprizia* și Misnia prin Lipswick în Misenland (Leipzig). Dar Sigismund primise drept reședință castelul de la Leitmeritz în Boemia. Să fie aceasta explicația acestei numiri? Se emite ideea că documentul a fost deteriorat din cauza îndoiturii sale și a fost reconstituit la citire din memorie, cu ajutorul poate al lui Purchas sau al gravorului Vaughan (?) și chiar al crainicului regal! Astfel s-ar fi ajuns la formele Meldrich în loc de Modrusch (!), Anchard în loc de Ecsed (!) și Growenda în loc de Grosswardein (!!). Dar ce rost ar fi avut numirea de Ecsed cînd Sigismund aparținea ramurii de Somlyo și nu de Ecsed? De ce forma germană de Grosswardein într-un text latin? Și ce rost avea în titlul lui Sigismund? Despre Salford nici măcar nu se caută vreo explicație. Se acceptă și natura hibridă a documentului (diplomă de înnobilare și totodată circulară către toți vecinii să-i dea lui Smith liberă trecere pe la ei). Se acceptă și dubla contradicție dintre afirmația lui Smith că a fost cumpărat ca rob de pașa Bogall și trimis la Adrianopol, și apoi la pașa de Nalbritz pe care l-a ucis, și cea din diplomă că ar fi fost *capturat* la 18 noiembrie (!) 1602 de pașa din Cambia (a Domino Bascha electo (!) ex Cambia regionis Tartariae) de la care a fugit (deci nu l-a mai ucis?). Dar după toată această argumentare vine și o mărturisire a unei mari nedumeriri, cînd în document Meldrich este numit și Henric Volda! (*Henrici Volda comitis de Meldri, Salmariae et Peldoiae*) căci William Henri Volda sau Faldo era numele unui elvețian sau olandez venit în Virginia, pe care Smith îl acuză

de uneltiri cu indigenii și de trădare (*Ist. Virginiei*, cartea III, cap. XI, pp. 84—86, ed. Glasgow 1907) unde îl numește însă William Volday, însă în alte izvoare el este numit Will. Henry Volda sau Faldo (Barbour, *op. cit.*, p. 460 nr. 3) cînd se menționează că a murit de friguri în 1610. Acuzarea foarte neclară a lui Smith este poate în legătură cu faptul că el însuși fusese acuzat de uneltiri cu indigenii contra coloniștilor! Această completare senzațională a numelui lui Meldrich răsturna identificarea cu unul din conții Modrusch (Modrusa) din familia Frankopan. „În acest moment existau cel puțin doi Frankopani, George și Niculae care s-ar fi potrivit... dar o identificare „specifică" nu e nici posibilă... nici importantă" (!). Dar aceasta nu împiedică transformarea lui în Modrusch și lămurirea că era un protestant convins. Se pornește de la postulatul că toți luptătorii creștini menționați de Smith sînt din Slovenia și înrudiți între ei. Astfel este identificat și „Ebersbaught" cu un posibil (!) Eibiswald din Slovenia. Un „tabel genealogic condensat" lucrat la Graz, demonstrează alianțele matrimoniale dintre familiile Kollnitz, Eybiswald, baronul Kizzel etc. Și aici credem că s-a pornit de la premise greșite și că numele comandanților principali păstrate și în istoriile contemporane ale lui de Thou, Spontoni, Hier. Ortelius, Knolles, G. Tomasi oferă indicii mult mai sigure... Toate îl pomenesc în mod constant pe Herberstein la asediul Kaniszei, iar trei dintre ele: (ale lui de Thou, Spontoni și Ortelius) amintesc și de Madrucci. Locul taberei sale este însemnat pe gravura din Hier. Ortelius *Chronologia* ed. 1615 a asediului Kaniszei, reprodusă dealtminteri și de Barbour după H. Ortelius *Ortelius Redivivus* ed. 1665. Nici data luptei cu tătarii nu este îndreptată, nu 18 noiembrie ci 22—23 septembrie. În sfîrșit nu se pune niciodată întrebarea cum de textul lui Ferneza (!) are atîtea împrumuturi din istoria lui Knolles? și cum de diferă atîta versiunea din 1624 de cea din 1630? 3) *Suprapuneri nerelevate* datorate înseilării împreună a unor fragmente deosebite. De pildă a) fuzionarea luptelor de la Turnu Roșu și de la Teișani, b) suprapunerea manifestărilor lui Sig. Báthory din perioada sa antiotomană cu cele din lupta sa cu imperialii, ajungîndu-se la absurditatea flagrantă a luptei sale contra turcilor în 1602 (!) c) orașul Regall (Alba Iulia?) *luat cu asalt de la turci* de către Moise Szekely în 1602!, cînd dimpotrivă acesta aliat cu turcii ocupă Alba Iulia la renunțarea lui Sig. d) Moise după cucerirea orașului Regall pornește în continuare contra turcilor (!) și pradă „Varazo" „Solmos", și „Kuprouka". Dar despre Șoimuș știm că fusese cedat de același Moise Szekely turcilor pentru a le cîștiga bunăvoința. A fost recucerit de creștini. e) Neobservîndu-se greșeala preluată de Smith de la Knolles și Baudier cu privire la pretinsul dezastru al românilor la Teișani, se încearcă o explicație „Cu referire la ultima luptă a lui Smith în Ungaria (!! = Țara Românească) trebuie subliniat că aceasta a fost numai o hărțuială *(a skirmish)*... și deci nu a fost menționată în izvoarele celelalte (!)... 4) Identificări de locuri. „Țara Zarkain" sau „Zarkam" ar fi Șeica Mare pe motive geografice și fonetice (!) (ibidem, p. 140). „Urbs Regalis" din diplomă ar avea în sprijinul său expresia lui Szamoskőzi: Alba Iulia *Transilvyniae urbs* și cea a lui Reicherstorffer (martor al evenimentelor!!) declarînd: Alba Iulia fuit enim regia Daciae regum (Alba Iulia a fost odinioară capitala regilor daci <din antichitate>). 5. *Atitudinea față de întreitul duel de la „Regall"*. Se declară că povestea deși înflorită (dressed up) ar avea un fond adevărat, căci încă din 1614 Smith ar fi numit un grup de insule din Noua Anglie

„Cele trei capete de turci". In ciuda unor scăpărări de ironie în povestirea scenei, adevărul faptelor este acceptat. Sînt invocate isprăvi similare amintite de Szamoskőzi. — Am crede că modelul lui Smith trebuie căutat în vestitul duel al lui Stroie Buzescu cu ruda hanului tătar la Teişani. Deşi Cavriolo în raportul său nu pomeneşte nici un cuvînt despre acest episod, au ajuns totuşi ecouri la curtea de la Praga, unde fusese de curînd Stroie ca sol al domnului. Au mai existat şi diferite „avvisi", ca acela trimis de la Graz la curia romană (rezumat de Veress VII p. 83) şi care pare să corespundă întocmai unui text păstrat în *Istoria Transilvaniei* a lui Spontoni. Se observă acolo o completare a naraţiunii copiate după raportul lui Cavriolo. Este descrisă şi o luptă pentru ocuparea unui deal şi este povestită cu admiraţie isprava vitejească a lui Stroie. E posibil ca această informaţie să fi fost trimisă pe altă cale decît pe aceea a rapoartelor lui Basta (în sensul lui Cavriolo) şi anume să fi fost îndreptată de domn prin Vimercati, ale cărui neînţelegeri cu Cavriolo răzbat în textul acestuia. O particularitate comună acelui „avviso" de la Graz şi textului lui Spontoni este afirmaţia transmiţătorului anonim italian al acestei ştiri că Stroie ar fi fost un descendent ale vestiţilor Srozzi din Florenţa. Nu ştim pe ce cale ar fi putut Smith lua cunoştinţă despre acest text. Oare la Graz prin intermediul lui G. Tomasi, secretarul nunţiului papal? Sau cumva chiar din materialul strîns de Spontoni şi zăcînd expus tuturor întîmplărilor pînă la publicarea sa tîrzie mult după moartea sa? Un ms. necomplet purtînd în titlu numele lui Beducino, mort în 1610, cu un text foarte asemănător, aflat în colecţia Academiei R.S.R. a fost descoperit la Londra unde a putut eventual fi cunoscut de Purchas şi Smith. Dar spre deosebire de textul lui Spontoni, el nu cuprinde în acel loc pasajul despre duelul lui Stroie, ci doar mai departe o menţiune despre golul lăsat în sufletul domnului de pierderea acestuia. Dar tot la Spontoni ne duce şi un alt pasaj despre lupta lui Moise Szekely cu imperialii sub ochii orăşenilor din Alba Iulia, privind ca la o întrecere cavalerească sau un turnir! Apropiere sugestivă cu decorul duelului de la Regall, „la vittoria fu nobile, tanto piu per esser seguito il combattimento inaspettatamente in faccia d'una citta i cui habitanti, e giovanni, e vecchi, et vergini et donne co' figli in braccio *dalle somita delle mure, come se giostra, o torneo mirassero*, stavano agiatamente osservando l'ardire, e'l valore de' combattenti" — Şi iată şi textul din Spontoni: S-a întîmplat în această luptă că unul din cei mai de seamă boieri români, arzînd de dorinţa gloriei, ieşind şi el din tranşee călare pe un nobil cal arab, s-a aruncat luptînd asupra ginerelui Marelui Han, un tînăr de o vitejie admirată care îl provocase la luptă dreaptă, şi a fost rîndul tătarului încrezut să-şi piardă, capul retezat de loviturile nespus de puternice ale viteazului român, spre adînca mîhnire a Marelui Han şi a întregii oşti tătăreşti. El trebuia să-i urmeze la domnie dacă nu i se curma firul vieţii în floarea vîrstei. In această împrejurare neînfricatul Stroie nu şi-a dezminţit viţa străveche, căci el era dintre acei adevăraţi Strozzi care la năruirea republicii florentine s-au mutat în Ţara Românească... — Va trebui poate cercetată cu atenţie perioada de hibernare a materialului Istoriei lui Spontoni pentru a putea urmări în trecut menţiunile semnalate. Aşadar, asupra sincerităţii lui J. Smith nu mai există dubii, chiar dacă se mai încearcă pledoarii şi explicaţii că el

nu a pretins să scrie o istorie, ci doar niște memorii (Barbour *op. cit*). Dar mai rămîne de depistat proveniența unora dintre informații privitoare de pildă la localitatea Raza (pe care Barbour o crede Brezoi!, dar care ne duce la acel Retz (=Titireci) menționat de Dernschwam ... sau cele referitoare la luptele lui Radu Șerban, la episodul lui Petru Concoli care a inspirat pasajul corespunzător din povestirea lui Smith ... și care se datoresc poate ecoului povestirilor soldaților valoni ai lui Basta.

TOMASO CAVRIOLO CĂTRE AMBASADORUL VENEŢIAN LA PRAGA PIERO DUODO[1]

1602 octombrie 2 din tabăra de „lîngă Braşov"

Potrivit cu cele scrise de mine în ultima mea scrisoare din vecinătatea Mediaşului am plecat din tabără venind să ne cantonăm dincolo de Braşov, lîngă una din trecătorile spre Ţara Românească pentru a da însufleţire şi ajutor lui Radu voievodul[2] care se afla cu tabăra sa la 40 de mile italiene de tabăra noastră, însă dincolo de munţi spre Ţara Românească, <unde> se aşezase între două dealuri într-un loc destul de nefavorabil, întrucît frontul era foarte întins şi nu observase o cale lăsată în spatele său. Aşadar, înaintînd hanul tătar împreună cu Simion, fratele lui Ieremia, cu un număr de vreo 40 000 de tătari şi ceva moldoveni şi cazaci, neavînd decît 300 de pedestraşi şi două mici piese (de artilerie) de fier, înaintînd, cum zic cu aceste forţe

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat în Hurmuzaki VIII p. 253—254.

[2] Radu Şerban. Cu toate ştirile emanînd din tabăra lui Basta şi aici se observă tendinţa de a minimaliza rolul domnului şi al românilor, nemenţionînd nici duelul lui Stroie Buzescu cu căpetenia tătarilor a cărui faimă l-a inspirat fără îndoială pe John Smith în memoriile sale.

pînă la 60—70 de mile italiene de tabăra lui Radu, acest voievod, care nu avea soldaţi decît doar din aceste părţi, adică munteni, unguri, moldoveni şi sîrbi (razziani) împreună cu 3 000 de secui şi 1 000 de lănci din Transilvania, pe care ilustrul Basta le îndreptase spre el sub comanda lui Marcu voievodul[3], a expediat îndată cu cea mai mare grabă pe doi boieri de seamă către ilustrul Basta cerîndu-i ajutor, şi cerîndu-mă anume şi pe mine, ceea ce m-a mirat, eu neavînd calificări de natură să mă facă să merit a fi chemat să conduc o oaste; dar auzind aceasta ilustrul Basta m-a îndemnat îndată şi mi-a poruncit să pornesc, dîndu-mi să comand cele patru companii călări ale Valonilor „vechi", printre care este şi aceea a fratelui meu[4], şi le comandă acum unul numit Varlein din Liège (Liegge), şi pe deasupra celor 6 companii călări tot de valoni, care la început erau de infanterie, avînd eu una dintre acestea, pe care nu o comanda nimeni, pe celelalte 5 le comandă unul numit Boavrici, tot din Liège, şi apoi încă 3 companii de cavalerie din regimentul <fost al> colonelului Flanz, care a murit şi pe care îl comandă acum unul numit Ovelic, şi este acela care a fost trimis în urmă încoace cu nişte steaguri, astfel că puteam cu aceste 13 companii să am 1000 de călăreţi, şi astfel în ziua de 19 din luna aceasta am plecat <după ce> ilustrul Basta a scris voievodului ca să facă să fiu ascultat de către toţi acei boieri[5] întocmai ca persoana sa proprie, şi pe deasupra a mai scris şi în parte ofiţerilor menţionaţi mai sus. Am sosit în tabără cu aceste trupe în ziua de 20, şi voievodul împreună cu toată boierimea a venit înaintea mea la 3 mile italiene, primindu-mă cu cea mai mare dragoste şi cinste. Cum am sosit am vizitat locul unde era aşezată tabăra, şi am găsit multe imperfecţiuni, printre altele faptul că era dominat din toate părţile, dar primind asigurări că duşmanul nu avea artilerie mare, nici infanterie decît puţină şi fără experienţă, nu am fost de părere să se mute din loc pentru că aceasta nu s-ar fi putut face decît dînd înapoi, şi, şi aşa, inamicul înaintase atît, încît ar fi trebuit aproape să se execute o retragere în prezenţa sa, şi ştiţi cît este de vătămătoare o asemenea operaţie, şi mai ales cu o soldăţime speriată cum era aceasta — după ce 2 000 de tătari risipiseră 8 000 dintre aceştia cu zece zile înainte de sosirea mea acolo, şi aceştia merseseră să atace un post[6] sub comanda unui ungur[7] numit Petru Concoli, şi au fost înfrînţi, 2 000 au rămas morţi pe cîmpul de luptă şi 800 au fost făcuţi prizonieri — astfel că reluînd şirul spuselor mele, am arătat că acel loc poate fi pregătit pentru a ţine piept doar cavaleriei şi de îndată m-am sîrguit să pun să se facă o tranşee în faţă (alla fronte) care putea să aibă o lăţime de 600 de paşi, întrucît ei nu puseseră să facă la început decît o tranşee de 20 de paşi în faţa artileriei, şi cum nu se putea muta terenul într-un anumit loc mai stîncos i-am pus să îngrămădească acolo un număr de căruţe, şi totul a fost terminat în ziua de 22, şi de o parte şi de alta a acestui front erau crînguri care întinzîndu-se acopereau cele două flancuri, fără

---

[3] Fiul lui Petru Cercel, pe care ar fi vrut Basta să-l pună domn în Ţara Românească, înainte de impunerea lui Radu Şerban de către Buzeşti.

[4] = Camillo.

[5] *Capi* = căpetenii.

[6] *Un quartiere.*

[7] În realitate secui.

a mai adăuga că făcînd eu însumi o recunoaștere călare în jurul cvartirelor pentru a inspecta totul, am găsit în spatele nostru la o depărtare cît o bătaie de tun o cale de acces a dușmanului de 300 de pași deasupra unui deal pe care s-ar fi putut lesne sui tătarii și oricare alții, și și pe aceasta am pus să o închidă cu tranșee, punîndu-l pe Marcu voievodul să stea de pază în acel loc cu cei 3 000 de secui și 1 000 de călăreți amintiți. După ce au fost duse la împlinire toate acestea, în ziua de 23 într-o luni la orele 6 dimineața a apărut marele han cu toată oastea sa: și deși eu îl rugasem pe voievod să nu lase să treacă nimeni ca să se hărțuiască <cu tătarii> cu toate acestea a ieșit cine a vrut, și mai ales lăncieri unguri; și închipuindu-mi dezordinea care era să se nască am așezat jumătate din cavaleria pe care o adusesem cu mine în partea dreaptă, iara cealaltă în stînga tranșeei, la o depărtare de 50 de pași, în afara locului încercuit <cu tranșee> poruncindu-le să nu înainteze decît dacă inamicul ar veni asupra lor ca să se încaiere. Iar eu m-am postat înaintea uneia din aceste trupe, și astfel făcîndu-se toată ziua mari încăierări, și ai noștri folosind cît se poate de bine 4 piese, adică falconete[8] pe care le distribuisem dealungul tranșeei potrivit cu înălțimea, la orele 22 el[9] s-a hotărît să atace cu toate forțele, și fugărindu-i pe acei unguri care ieșiseră, ei[10] veneau în fața noastră la galop, iar noi, susținîndu-i pe fugari cu focul artileriei și rezistînd din nou în trei rînduri i-am respins cu mari pierderi printre ai lor și puțină printre ai noștri. Nu pot să vă spun decît atît: că niciodată nu am văzut la un loc atîta cavalerie și nu am auzit atîtea strigăte și nu am văzut un asemenea fel de a lupta. În chipul acesta ne-au ținut în acțiune de la orele 6 dimineața pînă noaptea tîrziu. Așadar văzînd neorînduiala de luni, am fost la voievod, și nu numai că l-am rugat din nou să nu lase pe nimeni să iasă din tranșee, dar am și protestat cu toată cuviința, astfel că în dimineața următoare, de marți, voievodul s-a îngrijit să nu iasă nimeni, și apărînd inamicul la aceeași oră ca luni și nevăzînd pe nimeni în loc deschis <alla campagna> vă asigur că nu știa ce să facă, și defila ca și cum ar fi mers în procesiune cu strigătele sale obișnuite de Allah, și în două rînduri părea că vrea să reînceapă, dar nu chiar să și atace, apoi văzînd că nu poate face nimic, la orele două după-amiază s-a retras cu totul, poposind chiar în ziua aceea la o leghe depărtare de noi, și din zi în zi se tot retrage, și se spune că se va retrage spre Silistra, cetate de partea cealaltă a Dunării, arătînd prin aceasta că se îndreaptă spre casă. A avut pierderi foarte mari, și prizonierii afirmă că a pierdut mai bine de 5 000 de oameni, morți și răniți. Și printre alții a fost ucis un cumnat al său al cărui leș a poruncit să-l aducă <cu ei> și pune să fie purtat întotdeauna înaintea <oastei> pe un cal acoperit cu covoare, bocindu-l neîncetat. Și mai spun că l-a făcut prizonier pe Simion, și că-l trimite sultanului, zicînd că a fost înșelat și că a primit această pagubă din cauza acestui Simion. Dintre ai noștri numărul celor morți și răniți ar fi de vreo 4—500. Mai rămîne de spus că ilustrul Basta, îndată ce i-a sosit știrea, a venit spre noi împreună cu colonelul Prainer și 500 de moschetari,

[8] Tunuri mici.
[9] Hanul.
[10] Tătarii.

și au ajuns puțin după ce s-a retras inamicul. Numărul oastei voievodului, fără oamenii noștri putea fi, de 8 000 de pedestrași și 6 000 de călăreți „tali e quali"). În concluzie, Dumnezeu a condus această treabă și prudența ilustrului Basta, căci fără ajutorul <său> erau frînți[11], și acest lucru îl veți auzi <și> de la alții... ...[A primit scrisoarea lui Pietro Duodo împreună cu multele leacuri trimise, tocmai cînd era călare și încins de luptă în prezența multor tătari... etc. El îi mulțumește, dar acum fratele său s-a însănătoșit...].

---

[11] *Speditissimi,* probabil de citit: spedatissimi.

G.-B. MONTALBANI

FRAGMENT DESPRE GASPARO GRAŢIANI[1]

...Văzînd Halil Paşa[2], marele vizir că împărăţia turcilor care era îndreptată cu totul spre război, dar care se afla în stare de pace încă de doi ani[3] — nu se putea menţine în situaţia aceasta fără primejdia unei mari răscoale, ale cărei semne se şi manifestau, s-a gîndit să-i dea de lucru în vreun război în afara graniţelor sale... Din considerente personale nu poate încă declara război Împăratului[4]. Încercarea sa de a crea un p. 43

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian prezentat de N. Iorga în comunicarea de la Academia Română *Manuscripte din Biblioteci Străine relative la Istoria României.* Extras din An. Acad., XX, 1899, II, pp. 27—53. Versiunea de faţă după pp. 43—51 aparţine aşa-zisei „încheieri", legate artificial de prezentarea mult mai succintă intitulată *Vera relatione et aviso*... (pp. 40—43), redată în corpul volumului nostru la pp. 438—442.

[2] Mare vizir..... fost capudan-paşa.

[3] Adică de la încheierea păcii din urmă cu împăratul creştin.

[4] Ferdinand al II-lea de Habsburg.

conflict cu Veneţia pentru a se răzbuna de pîrile veneţienilor[5], dă greş şi nu-i mai rămîne decît a porni contra Poloniei, folosind ca pretext incursiunile cazacilor care nu au fost oprite de tot, potrivit cu pactul încheiat de Iskender Paşa[6] cu marele hatman Zolkiewski[7]. Unele din aceste incursiuni aşa-zise căzăceşti, ar fi fost datorate chiar unor oameni ai lui Iskender, din porunca lui!... În aceste împrejurări, operaţiile de război ale Turcului[8] con-
p. 44 tra polonilor mergeau cam slab, pentru că turcii se temeau // de Principele Graţiani, ca să nu se ridice contra lor şi să se alăture polonilor. De aceea Halil, marele vizir a hotărît să-l scoată în orice chip din domnie şi să-l lipsească de viaţă, dacă ar putea. Iskender paşa se socotea şi el înfruntat pentru că principele Graţiani dezvăluise multe din înşelăciunile sale la Poartă şi de aceea împreună cu Gabriel Bethlen[9] uneltea contra lui, întărîtîndu-l pe vizir ca acesta să ajungă la o hotărîre definitivă. Principele Graţiani cunoştea toate aceste lucrături, căci ţinea necontenit iscoade la Poartă şi la curtea lui Iskender paşa, care îl informau zi de zi de orice hotărîre şi consfătuire a turcilor. De aceea, pentru a avea mai la îndemînă pe oamenii săi de curte[10] şi pe soldaţii din garda sa obişnuită, s-a prefăcut că vrea să se ducă la ţară la vînătoare şi astfel la sfîrşitul lui august a ieşit din Iaşi, oraşul de frunte al Moldovei şi reşedinţa sa, şi întinzînd corturile la o depărtare de o leghe, s-a apucat să adune cel mai mare număr de ostaşi ce era cu putinţă; şi nici nu îi era greu, pentru că Moldovenii, nestatornici din fire[11] se grăbeau de peste tot să vină [la Iaşi] unii pentru negoţ, alţii ca să-l vadă şi să-l ajute pe principe, şi alţii ca să se ţină de prietenii lor care aveau vreo treabă cu principele — astfel că în scurtă vreme el avea în jurul său vreo 5 000 de oameni.

Tocmai atunci Iskender paşa, pentru a dobîndi glorie şi merit în ochii sultanului, a trimis o trupă cu o scrisoare la un emir, rudă a sa, care stătea de mai multă vreme la principe, ca să-l servească chipurile, poruncindu-i ca să atace pe neaşteptate pe principe cu toţi turcii ce se aflau la Iaşi şi

---

[5] Este vorba de o animozitate acumulată de reclamaţiile republicii pe un interval de 20 de ani de activitate pe mare şi care nu determină deci incidentul creat cu bună ştiinţă de Halil, în 1620, pentru a provoca un război. Acel incident s-a soldat cu gîtuirea interpretului veneţian Marco Antonio Borisi de către turci şi cu o întreagă campanie de îmbunare a acestora prin daruri de către bailul Almoro Nani, zădărnicind astfel planul marelui vizir.

[6] Vezi mai sus, relaţia lui Joppecourt, nota 79. După campania contra lui Alexandru Movilă, comandantul turc ajunge la un *modus vivendi* cu hatmanul polon. El a fost unul dintre susţinătorii lui Graţiani la obţinerea domniei.

[7] Vezi mai sus, biografia acestuia, p. 204.

[8] Osman al II-lea, sultan al turcilor 1618—1622.

[9] Principe al Transilvaniei, ales şi rege al Ungariei.

[10] *I cortigiani.*

[11] Adică în raportul lor cu domnii, numiţi, ca în cazul de faţă, de către paraziţii sultanului, şi faţă de care nu erau legaţi decît de eventuale interese trecătoare.

dacă nu ar putea să-l prindă, atunci să-l omoare; și încă cu vreo lună
mai înainte, sosise de la Constantinopol la Iași un ceauș [urmat] de mulți
turci veniți pe rînd sub aparența de negustori și cu aceeași poruncă, dar care
nu îndrăznea să se demaște. Sfătuindu-se turcii, emirul, rudă cu Iskender
pașa a încălecat ca să se apuce să înfăptuiască împreună cu mulți alți turci
ceea ce i se poruncise contra principelui, care trata prin curier cu regele
Poloniei[12] încheierea unei ligi cu acea Republică[13] în vederea războiului viitor cu turcii, și în răstimp, pregătea[14] traducerea în fapt a planurilor sale.
Acești turci erau în număr de vreo șaizeci, sau ceva mai mulți, dar ei se
bizuiau pe faptul de a-l lua pe nepregătite și pe prezența unei gărzi de archebuzieri turci numiți „segmei"[15] în număr de vreo 200 care își primeau solda
de la principe și erau pe lîngă el totdeauna. Principele a fost vestit că veneau
spre corturi mulți turci călare, dar el a hotărît să nu-i aștepte pînă ce ajung
la corturi, ci încălecînd în grabă, a poruncit tuturor oamenilor săi de curte
de a-l urma îndată și să facă întocmai ce vor vedea că face și el. Apoi a
poruncit căpitanului său, Marino Resti[16], un nobil ragusan (care refuzînd să
meargă cu Gabriel Bethlen, principele Transilvaniei contra împăratului, se
retrăsese în Moldova) ca să despartă pe ostașii turci de cei creștini, numindu-l totodată căpitan general al întregii trupe străine care se afla în slujba
sa. Sosind acei // turci care veneau cu emirul, și aflîndu-l pe principe că p. 46
iese călare și că întreaga sa trupă este în formație [de luptă][17], s-au zăpăcit
și descălecînd și emirul, atît în semn de respect cît și pentru că trebuia să-i
vorbească și spunîndu-i principele emirului ca să vorbească, stînd astfel, acesta
vrînd să-i înfățișeze o scrisoare a lui Iskender Pașa îndreptată către principe,
scrisă cu multă dragoste <s-a zăpăcit> de frică și de prea mare grabă și
i-a înmînat-o pe aceea pe care i-o scrisese Iskender lui, cuprinzînd ordinul
de a-l prinde sau ucide pe principe. Acesta citind acea scrisoare, stînd așa
călare, și descoperind limpede înșelăciunea lui Iskender pașa, a spus deodată
emirului care se și dumirise de greșeala sa dînd scrisoarea aceea în locul celeilalte: „Ce treabă este aceasta și în chipul ăsta? Trădătorilor! La iuțeală să
fie legați și despuiați"[18]. Ceea ce fiind îndeplinit într-o clipă de către croați
și unguri, a pus să fie citită în fața poporului scrisoarea trădătoare a lui
Iskender pașa și cum toți strigau ca aceia să fie uciși, principele nu a vrut[19]

---

[12] Sigismund al III-lea Wasa.

[13] Polonia era o „republică", avînd în frunte un rege.

[14] *Premeva l'essecutione de i suoi pensieri.*

[15] Astfel în text. Desigur, seimeni.

[16] Acesta ocupă și în restul povestirii un loc de prim plan, deși o parte dintre isprăvile ce-i sînt atribuite par mai puțin verosimile.

[17] *Tutta la gente in postura.*

[18] *Et spoglino* (adică: să fie dezarmați).

[19] Versiune fantezistă.

[să-i ucidă] ci a expediat deîndată, cu tributul anual de 40 000 de țechini pe un agă care sosise în Moldova de cîteva zile în acest scop, trimițînd înapoi și pe toți acei archebuzieri turci pe care îi avusese pînă atunci în garda sa, dîndu-le la toți prea bogate veșminte și bani, sub cuvînt că trebuiau să slujească la paza tributului pînă la Constantinopol, zicînd aceste cuvinte către agă: „Vedeți cîți dușmani avem, luați-i pe aceștia drept gardă, pentru ca să nu trimită Iskender pașa ca să mi se fure banii și lucrurile și apoi să dea vina pe mine." Și a scris în scrisoarea sa către sultan, că neputînd să satisfacă lăcomia lui Iskender pașa, și descoperind multe din înșelătoriile lui, s-a trezit că îi este dușman și că a trimis ostași ca să-l ucidă, dar prin voia lui Dumzeneu care ocrotește pe nevinovați, <acela> nu și-a ajuns scopul său — totuși dacă însuși sultanul ar fi cerut capul său, el ca sluga <sa> cea mai ascultătoare s-ar fi grăbit pînă la Constantinopol ca să i-l ofere, dar față de Iskender pașa, care e un sclav josnic, el și-l va apăra foarte bine; că cinstea sultanului cere ca <să nu se îngăduie ca> un dregător rău să întrerupă slujba <datorată> stăpînului său, dar că el totuși îi trimite tributul anual obișnuit ca semn al credinței sale statornice[20]. Sosiseră la Constantinopol știrile trimise de Iskender pașa, cum că principele Grațiani, măcelărind mulți turci s-a răsculat, și se și aștepta ca să se trimită ordine soldaților ca să pornească contra lui, cînd a apărut aga cu ceilalți turci, încărcat de daruri și de promisiuni; așadar turcii de la Poartă văzînd tributul și cunoscînd bine înșelăciunile lui Iskender pașa, despre care aveau părerea cea mai proastă, au început să încetinească pregătirile și mai ales fiindcă acei turci veniți din Moldova lăudau și preamăreau credința principelui și mărinimia sa față de otomani[21]. În acest răstimp, principele a trimis în grabă în Polonia ca să lase de bună voie Moldova în mîinile polonilor[22], cerînd un salvconduct pentru sine, lucrurile sale și tovarășii săi, ca să se poată duce acolo unde ar prefera; și a trimis unele lucruri de ale sale cu postelnicul său[23] spre Hotin, cetatea principală din Moldova și în hotar cu Polo-
p. 47 nia, unde comanda în calitate de căpitan *signor* Annibale Amati, gentilom // din Pistoia[24], slugă veche și credincioasă a principelui. Polonii au primit oferta Moldovei cu privire la care nu avuseseră alte tratate mai înainte, dar nu au vrut să-i dea salvconduct principelui, ci au vrut ca el să rămînă ca să conducă războiul din Moldova contra turcilor, făgăduindu-i 80 000 de oameni în ajutor; de aceea, rechemînd în grabă pe postelnic cu lucrurile, s-a retras

[20] Pentru relatarea scenei cu capugiul, vezi și *Hurmuzaki,* IV, 2, p. 387, declarația din 24 sept. 1620.

[21] Pură invenție.

[22] De comparat cu relatarea mult mai tîrzie a lui Iancović, redată în volumul de față, p. 538 ș. u.

[23] *Suo maestro di camera*, m. Postelnic era Goia, vezi n. 48. Dar e poate vorba de m. majordom, G. Amati, v. n. 47.

[24] *Pistorese.*

într-un loc numit Ţuţora[25], întărindu-se după obiceiul din Europa, avînd spatele întors spre o mlaştină adîncă, flancul stîng spre o pădure foarte deasă, lungă de trei zile de drum şi lată de una. Aici, adunînd pe toţi acei locuitori le-a făgăduit tuturor libertate şi uşurarea dărilor[26] şi ale oricăror alte împovărări, numai să rămînă credincioşi contra turcilor. Şi cum Moldovenii au şi ucis pe cîţi turci ce se aflau în ţară pentru negoţ — căci aceştia nu stau pentru altceva în Moldova — şi au mai jefuit şi lucrurile lor, şi deci participau şi ei la vinovăţie <pentru cele făptuite>, nu a fost greu să-i tragă la împlinirea gîndului său. Şi astfel, în scurtă vreme a strîns împreună vreo 40 000[27] de oameni. Polonii, solicitaţi şi ei, au venit în număr de vreo 8 000 sub conducerea cancelarului şi hatmanului Zolkiewski[28] trezind speranţa că în curînd ar fi să sosească nespus de mulţi ostaşi. Principele voia[29] să se repeadă în grabă la malul Dunării ca să oprească trecerea turcilor şi să meargă pînă la hotarul din spre Marea Neagră ca să-l copleşească pe Iskender paşa înainte a se întări acesta, şi să le taie şi calea spre Moldova şi Polonia, punînd în Akerman, Oscia[30] şi Bender o garnizoană de valoni care sosiseră cu hatmanul şi care număra vreo 800 de oameni în solda polonilor. Hatmanul Zolkiewski nu a voit de loc să consimtă la această hotărîre, ci voia ca să aştepte venirea trupei celeilalte ce spunea că ar fi fost trimisă din Polonia. În felul acesta s-au irosit zadarnic vreo cincisprezece zile în tabără. Pe cînd se petreceau acestea, Iskender paşa văzînd că nu-i vin ajutoarele sperate de la Poartă, s-a hotărît să stîrnească pe Galga[31] sultan şi pe Aladin sultan[32], unul hanul tătarilor şi celălalt fratele său. Aşadar aceştia, din firea lor lacomi de jaf şi duşmani înverşunaţi ai polonilor, la primul semn de război contra acelora, au plecat din Trapezunt (!)[33] şi unindu-se la Oxia[34] cu Iskender paşa, au venit cu 60 000 de oameni în Moldova contra principelui şi a polonilor, tăbărîndu-se la o depărtare de două mile şi mai bine de aceştia, cutreerînd tot locul deschis şi prădînd oriunde puteau. Aceasta a fost cam pe la mijlocul lui septembrie[35]. Atunci văzînd Moldovenii că ajutoarele promise din Polonia întîrzie şi că polonii cu spusele lor întortochiate dădeau prilejul să nu prea fie socotiţi vrednici de crezare, au început să plece, mai întîi unul cîte unul, apoi să fugă făţiş, astfel că Isken-

---

[25] *Suzzera.*
[26] *Sollevamento de i tributi.*
[27] Cifră nereală.
[28] *Sulceschi.* Pentru campania sa din Moldova, vezi mai sus, pp. 443—472.
[29] Afirmaţie contrazisă de datele reale ale acelei campanii.
[30] Oceakov.
[31] Titlu purtat de fratele hanului.
[32] Hanul de atunci nu se numea Aladin.
[33] *Trabisonda* (!)
[34] Vezi n. 30.
[35] Pentru o datare exactă, vezi mai sus, relaţiile campaniei.

der pașa a fost pe deplin informat de cîtă armată era în tabără și de planurile și gîndurile lor. Atunci apropiindu-se tătarii de șanțuri, au fost respinși cu mare măcel de către valoni și de ceilalți soldați ai principelui, înarmați cu archebuze[36] și au avut pierderi atît de mari încît nu au mai îndrăznit să iasă la loc deschis, ci au început un fel de asediu. Acuma oastea
p. 48 principelui a și fost // redusă la vreo 10 000 de oameni, fără de poloni, care din zi în zi se arătau mai potrivnici[37] planurilor principelui, dar el nu s-a tulburat niciodată de aceasta, iar căpitanul Marino Resti ieșea tot mereu, aproape în fiecare zi cu trupa sa de croați și unguri, ajutați întotdeauna de valoni și de alți archebuzieri, mergînd să se încaere la loc deschis cu tătarii; și de aceea se dă ca sigur că în acele 15 zile au murit mai bine de 40 000 de tătari[38], în timp ce polonii stăteau mereu deoparte în tabăra lor ca să privească. Urmînd lucrul astfel cîteva zile, și pe fiecare zi principele fiind tot mai lipsit de provizii și de oameni — dar totuși Iskender pașa nu îndrăznea încă să-l atace — într-o dimineață, foarte devreme, acesta a trimis un trîmbițaș la tabăra polonilor vestindu-i că dacă i l-ar da viu în mîinile sale pe principele Grațiani Vodă, el le garantează o pace sigură cu sultanul și nu îi va supăra, ci îi va lăsa să plece liberi în Polonia la casele lor. Polonii auzind aceasta, au început să vrea să treacă în partea <taberei> unde erau moldovenii pentru a prinde și a da în mîinile turcilor pe principe, dar aflînd aici o împotrivire foarte puternică, s-a născut un tumult care a fost potolit de comandanți. În toiul acestora, hatmanul polonilor Zolkiewski stătea, așteptînd prilejul de a-l putea preda <turcilor>[39]. Pe cînd lucrurile își urmau cursul în felul acesta, la Poartă nu se făcea nici o pregătire contra principelui, socotindu-se ca fapt sigur că toate fuseseră lucrături de ale lui Iskender pașa. Au trimis totuși un alt principe numit Alexandru voievodul[40], coborîtor din principii Valahiei, dar născut în Grecia, care mai fusese alungat odată chiar de către români din principatul lor unde stătuse doi ani — <dispunînd> ca acesta să vină în Moldova cu un capugiu[41] ca să-l lipsească pe voievodul Grațiani de principat și să-l pună pe el în locul lui și să poruncească celuilalt să meargă la Poartă. Pe cînd se întîmplau acestea, într-o dimineață, Șeptilici[42], hatmanul oastei din

---

[36] *Furono con grandissima strage rubbati da Valloni et altri soldati del Principe con gli archibuze.*

[37] *...Contumaci alli disegni del Principe.*

[38] Toată această țesătură de fapte și cifre nu corespunde realității.

[39] *Quomodo eum traderet.*

[40] Alexandru Iliaș.

[41] *Capi Aga.*

[42] *Septilicio*, mare hatman 5 mai 1620 — dec. 1620. In 1619 fusese Bernard Borisi. Informarea despre părăsirea lui Grațiani de către hatman este în contradicție, cum observă și N. Iorga, cu rolul care i se atribuie acestuia în uciderea lui Grațiani în timpul fugii lui.

Moldova a întrebat pe principe dacă îi dă voie[43] să meargă — cum obişnuia şi în alte dăţi — să hărţuiască pe tătari, încăerîndu-se cu ei // şi principele p. 49
dîndu-i voie, deîndată ce a ieşit din întăritură, a aruncat la pămînt steagul mare[44] şi a fugit, ducînd cu el o bună parte din oaste, unii <au fugit> încoace, alţii încolo. Acesta tulburîndu-se deodată, şi mai temîndu-se şi de perfidia lui Zolkiewski[45] a început să se sfătuiască cu căpitanul Marino Resti, cu Bucioc, vornicul Ţării de Sus[46], cu signorul Giov. Amato din Pistoia (tatăl signorelui Annibale care era căpitan şi castelan de Hotin) şi care avea slujba de mare majordom[47] prim sfetnic şi secretar al principelui, cu Goia[48] marele său postelnic, şi cu alţii, de hotărîrea pe care trebuia să o ia şi văzîndu-i pe toţi inclinaţi să fugă, a hotărît să treacă dincolo de mlaştină şi să-şi refacă oastea de partea cealaltă şi apoi să purceadă, potrivit cu momentul şi cu situaţia ce se va ivi. După ce a fost rostită hotărîrea principelui, au fost de îndată sparte sipetele de bani[49] din care fiecare a luat cît a vrut, din care cauză, împovăraţi de o greutate <prea> mare, măcar că aveau cai buni şi că apa nu era prea repede, s-au înecat în mlaştina pe care o formează un rîu numit Prutul. Se întreceau, care mai de care să treacă mai întîi acea apă. Ultimii au fost principele şi căpitanul Marino care niciodată nu s-a depărtat de el, cît a trăit. Prinzînd tătarii îndată de veste despre această fugă[50] au început deodată să intre în tabără şi să jefuiască tot ce puteau, astfel că primii tătari au făcut o pradă bună. Cînd coborau principele şi căpitanul Marino pe un povîrniş spre mlaştină ca să o treacă, principele nu a voit nicidecum la coborîre să descalece, deşi căpitanul Marino îi strigase pe limba croată să descalece, că ar ajunge jos mai bine şi mai iute pe acel povîrniş atît de anevoios, ci el mergea călare de-a curmezişul pantei, întorcîndu-se cînd la dreapta, cînd la stînga, pînă cînd au ajuns

---

[43] Scenă inventată pe de-a întregul ca şi, ceva mai sus, oferta turcilor trimisă printr-un trompetist.

[44] *Il stendardo generale.*

[45] În realitate, Zolkiewski a fost foarte bucuros să plece Graţiani din tabără şi i-a dat tot concursul, înţelegînd primejdia lui. Totodată scăpa de cîrtirea trupelor, gata să-şi cumpere o eventuală salvare prin predarea domnului care le chemase în ţară.

[46] *Giudice supremo della superiore del paese.*

[47] *Maggerdomo maggiore*, Giov. Amato lipseşte din *Dicţionarul marilor dregători.*

[48] Mare postelnic (28 martie 1620 — 12 iulie 1620). Nu ştim data exactă a uciderii sale din porunca lui Alexandru Iliaş. Observăm că marele hatman Şeptilici apare în *Dicţionarul marilor dregători* cu această calitate pînă în decembrie! (vezi mai sus, n. 42). Să fie cumva o deosebire între rolurile lor, Goia fiind osîndit ca ucigaş al domnului său, iar Şeptilici, mai tîrziu, ca trădător al lui? Singurul izvor pentru soarta lor comună este cronica lui Miron Costin, scrisă mai multe decenii după eveniment. Vezi şi versiunea lui Jancović.

[49] Amănunt destul de neverosimil.

[50] Pentru o versiune reală, vezi mai sus, relatările campaniei din 1620. Toată povestirea ce urmează este o broderie fantezistă cu detalii inventate, pentru a da impresia că autorul a fost de faţă la întreaga desfăşurare înfăţişată.

amîndoi la piciorul dealului, unde vrînd căpitanul Marino să încalece, calul
său nu a voit să stea locului. Astfel s-a pierdut mult timp pînă ce au sosit
tătarii. Şi acum şi principele se afla şi el în altă încurcătură, pentru că
iapa sa nu voia nicidecum să intre în apă, şi de aceea a fost silit să ia un
cal prost[51] al unui scutier al său care se afla acolo din întîmplare, şi lăsîn-
du-i acestuia iapa, s-a apucat să treacă cu bine mlaştina. Căpitanul Marino
ajuns din urmă de tătari şi văzîndu-se ca şi dat pieirii, nu a vrut să se
predea, ci luptînd vitejeşte în timp ce mai venea un alt mare număr de
tătari, după ce a ucis şapte sau opt din ei, a pecetluit cu moartea sa vitează
şi nobilă toate celelalte fapte de arme ale sale. Tătarii găsind iapa princi-
pelui — care putea fi uşor recunoscută după valtrapul său împodobit cu
giuvaere şi după şeaua presărată de peruzele — au crezut că a murit înecat
în mlaştină sau că a fugit în haine schimbate trecînd prin mijlocul lor, şi
astfel, fără a încerca să treacă apa, s-au apucat să-l caute şi să jefuiască
orice lucru. Iar Zolkiewski în timpul acesta, avînd <de întîmpinat> un
început de răzvrătire printre ostaşii săi, a apucat să se îndrepte în bună rîn-
p. 50 duială spre Cameniţa[52] unde // avea de gînd să treacă Nistrul (pe malul
căruia e situată cetatea Cameniţa pe o stîncă goală) şi să se întoarcă în
Polonia, punîndu-şi nădejdea în Iskender paşa, prietenul său, învoit în taină
cu el[53], că acesta l-ar lăsa să se întoarcă înapoi fără vreo vătămare. Tătarii
au început să-l urmărească de departe, dar nu l-au atacat de loc de cît
atunci cînd a fost la o depărtare de trei zile. Ajunşi aici, ostaşii săi văzîn-
du-se aproape de hotarul lor au început cu un zor nebun să fugă şi să se
agite în dezordine, încît el a fost nevoit să se suie într-o caretă descoperită
şi să dea roată în jurul ostaşilor săi ca să-i reţină şi să-i potolească.
Tătarii care-l urmăreau de departe l-au recunoscut foarte bine că el era că-
pitanul, dar atîta vreme cît oastea înainta în ordine, nu au îndrăznit să o
atace; şi astfel, un tătar alergînd în goană i-a retezat dintr-o lovitură capul,
care se înălţa deasupra caretei. Zolkiewski odată mort, s-a produs o dez-
ordine grozavă şi fuga nebună a tuturor, astfel că tătarii, ca lupii printre
oi, înhăţau acum pe acesta, acum pe acela; pe puţini din ei i-au ucis, pentru
că puţini se împotriveau, dar au fost cu toţii capturaţi şi vînduţi în diferite
locuri, după obiceiul tătarilor. Faţă de Moldoveni au săvîrşit tătarii cruzimi
mai mari, cînd au cutreerat toată ţara, pentru că nu este îngăduit ca aceştia
să fie vînduţi în Turcia. A sosit la Hotin vestea înfrîngerii domnului şi a
morţii sale. Atunci[54] toţi Moldovenii au început să se sfătuiască să predea

---

[51] *Un roncino.* In felul acesta caută să explice faptul că a fost găsită iapa principelui, ceea ce crea prezumţia că domnul ar fi pierit.

[52] *Cameniz.* In realitate se îndrepta spre Soroca.

[53] Atitudinea autorului faţă de Zolkiewski nu se desminte.

[54] Aceste acuzaţii trebuiau să justifice acţiunea lui Annibale Amati.

cetatea turcilor şi să li-l dea legat <în mîinile lor> pe signor Annibale Amati, căpitanul acelei cetăţi, sau să-l şi omoare, şi furînd banii săi şi lucrurile pe care i le trimisese în păstrare signor Giovanni, tatăl său, să fugă de acolo, părăsindu-şi postul. Din care cauză nenorocitul a fost constrîns, din prevedere contra planului lor, să trimită să cheme trupa lui Kalinowski, general[55] al Poloniei şi castelan de Cameniţa; acestora, ca reprezentanţi ai regelui Poloniei le-a dat în primire acea cetate, şi după aceea cu mare greutate a obţinut şi de la aceştia, voia de a pleca şi de a duce cu sine lucrurile sale; care pînă să poată ajunge în Italia i-au fost dijmuite de o sută de ori, încît abia de a putut să se salveze pe sine, cu puţin echipament[56] şi bani, de rapacitatea acelor seniori poloni prin posesiunile cărora trebuia să treacă, şi <deşi> fusese onorat cu un paşaport de toată frumuseţea către curtea regelui, pînă în cele din urmă s-a descurcat şi el cum a putut[57]. Dar principele care trecuse apa, urmat de puţini tovarăşi de drum, s-a retras cu Goia, postelnicul său romîn[58], şi încă cu alţi patru în munţii ţării sale ce o despart de Transilvania în părţile Braşovului, fără a se putea înţelege ce scopuri avea, odată ce Gabriel Bethlen îi era duşman, iar trecerea prin Ungaria pînă la împărat, nu era numai grea, dar chiar cu neputinţă. Aici a stat rătăcind o zi şi o noapte, în cursul căreia, pe cînd dormea, a fost ucis de Goia, marele său postelnic, la o depărtare de trei zile bune de drum de locul unde se întărise lîngă acea mlaştină. După ce a fost risipită şi capturată oastea polonă, şi înapoiată la vatră cea moldoveană, a sosit Alexandru Vodă trimis de sultan în locul principelui Graţiani. Acesta a încercat pe cît a putut mai bine să îmblînzească pe turci, care sub cuvînt că Moldovenii se răzvrătiseră, se înverşunau contra celor mai bogaţi, ca să-i despoaie. Iar cînd i s-a înfăţişat Goia împreună cu un altul şi au afirmat că l-au ucis // p. 51
pe Graţiani, întrebîndu-i Voievodul unde erau giuvaerele acestuia, şi ei şovăind, Voievodul Alexandru, pus la cale şi de Voievodul Radu al Ţării Româneşti, bun catolic[59] şi prieten[60] al principelui mort Graţiani, a pus să li se taie capul, drept răsplată a trădării lor faţă de stăpînul lor firesc.

Iskender paşa exagerîndu-şi acţiunile proprii, a dat îndată de ştire Porţii cele întîmplate, atribuindu-şi sieşi ceea ce fusese realizat de vitejia tătarilor; dar cum în acelaşi timp Aladin Sultan, hanul tătarilor a dat seamă vizirilor de toate cele petrecute cu adevărat şi i s-a răspuns arătîndu-i-se cele anun-

---

[55] În realitate, Kalinowski fusese în tabăra de la Ţuţora de unde fugise şi el împreună cu Samuel Korecki, în noaptea fugii lui Graţiani.

[56] *Con pochi arnese e danari.*

[57] *Ma del resto la face al meglio che puote.*

[58] *Vallacho*, adică moldovean.

[59] Radu Mihnea. Acesta nu era catolic, dar crescuse într-un mediu catolic.

[60] Iancović pretinde că ar fi fost chiar rudă (!) cu el.

ţate la Poartă de Iskender paşa, care îi răpeau gloria acelei acţiuni, Galga Sultan, fratele hanului, mîniat de falsitatea acestui om, l-a înjunghiat cu propria sa mînă[61] în mijlocul unei tăceri uimitoare din partea otomanilor care îl urau de moarte şi care i-l desemnaseră chiar ei.

(Urmează o prezentare a aşa-zisului război al Hotinului din 1621 şi o menţiune a ambasadei lui Cristofor Zbaraski din 1622—1623).

---

[61] Informaţie neconfirmată de mărturiile contemporane.

IOAN JANCOVIĆ

(? — după 1655)

*

Nu cunoaştem pe autorul *Vieţii lui Graţiani* decît din spusele sale, din care putem reconstitui figura unui om destul de aventuros sau poate mai degrabă de lăudăros. O parte cel puţin din ispràvile pe care şi le atribuie în cursul campaniei din 1620 sînt curate invenţii. Despre robia sa la tătari şi la turci, şi despre peregrinările sale ulterioare la Cairo, Damasc şi Moscova nu putem avea nici o siguranţă absolută. Dealtminteri *Viaţa lui Graţiani* a fost scrisă pare-se la cererea lui I. Orsitius care invocă legături din trecut între bunicul său şi Gaspar Graţiani şi care este autorul versiunii latine care ne-a parvenit.

Compatriot al lui Graţiani şi rudă cu fosta stăpînă la care slujise, tînărul Gaspar, Jancović îl întîlneşte apoi la Viena în cursul soliei acestuia, şi îl însoţeşte apoi la Constantinopol şi în Moldova, de unde este trimis, în repetate rînduri, la împăratul Ferdinand al II-lea cu misiuni de mare taină. Cum însă relatarea sa cu privire la Gaspar Graţiani este plină de afirmaţii foarte dubioase, este probabil că şi amănuntele pe care le dă despre sine sînt tot atît de puţin sigure. Este desigur curios că evenimentele din 1620 sînt poves-

tite de acest martor abia în 1655. El are însă grijă să sublinieze că textul său a fost scris în grabă (*raptim*) și să adauge că dacă apar nepotriviri între spusele sale și ale altora, cititorul să fie atent la cele afirmate ca văzute chiar de către martor, deosebindu-le de cele auzite de la alții. În sfîrșit, autorul *„nu s-a inspirat după alte scrieri, și nici nu a împrumutat de colo și de colo, ci a scris atît cît a putut să cuprindă și să rețină în memoria sa, la cererea unui prieten devotat“*. Dar mărturia lui nu a parvenit în forma ei inițială, ci într-o versiune latină datorată acelui Orsitius, care o închină împăratului Ferdinand al III-lea. El declară că a smuls cu mari rugăminți „căpitanului Jancović, devotatul om de aproape al lui Grațiani această mică povestioară așa cum este ea *(hanc qualiscunque est narratiunculam)*“. Ea a fost publicată în *Hurmuzaki*, Supliment, II, 3, pp. 62—69.

VIAŢA LUI GRAŢIANI[1]

[Originea şi antecedentele lui Graţiani pînă la dobîndirea domniei. Atitudinea sa după aceea. El caută în tot felul să-l frîneze pe sultan de la un război cu împăratul. Dar sultanul Osman, doritor de campanii, îşi pune în gînd să se măsoare cu polonii. Graţiani ştiind bine că un atare război s-ar purta în Moldova, îndeamnă pe poloni să se pregătească şi să-şi unească forţele cu ale sale . . .[2] Graţiani a trimis 30 000 de bani de aur către hatmanul de atunci[3] al Poloniei spre a năimi cazaci în

[1] Traducerea s-a făcut după textul latin publicat în *Hurmuzaki*, Supliment, II, 3, pp. 62—69. După rezumarea paginilor 62—64, urmează versiunea românească a paginilor 64—68.

[2] Aici se produce o confuzie şi textul sare la campania din anul următor (aşa-zisul război polono—turc de la Hotin din 1621, la care au participat hatmanul Carol Chodkiewicz, şi principele moştenitor Vladislav al Poloniei). Se reia apoi firul, povestind oarecum campania din 1620, ca un prolog al celei din 1621.

[3] Stanislaw Zolkiewski.

slujba lui şi să vină odată cu oastea polonă. Graţiani avea 20 000 de soldaţi[4] sub drapel cu care aştepta să se unească forţele polonilor. El promite polonilor, în caz de victorie, anexarea şi încorporarea celor trei principate[5], cu singura condiţie ca el să domnească în toate trei, cît va trăi].

Ajuns să fie bănuit şi suspectat, el a fost silit să poarte război cu turcii, şi a poruncit ca toţi turcii care se aflau în Moldova să fie ucişi. După ce
p. 65 s-au împlinit acestea, sosesc şi polonii, precum s-a spus, cu // 12 000 de călăreţi împreună cu pedestraşi. Văzînd aceasta, oastea lui Graţiani care consta din 20 000 de oameni s-a risipit aproape în întregime, neavînd speranţa că el ar putea să se măsoare cu forţele turceşti, cu o trupă atît de puţin numeroasă. Numai noi, care eram „legiunea pretoriană" am rămas[6] cu Graţiani. În această situaţie, iată că vine Iskender, paşa de Silistra cu 30 000 de turci şi fratele regelui tătar, sultanul Galga cu 80 000 de tătari. În prima zi, aşadar, ne-am hărţuit şi am doborît pe mulţi turci şi tătari. Negreşit aceştia se luptau cu noi de-a valma şi aproape în dezordine. Noi însă îi întîmpinam în linie de bătaie bine rînduită. Dar în ziua următoare cînd s-au ivit zorile şi au apărut turcii uniţi cu tătarii rînduiţi într-o linie largă de bătaie, armata noastră într-atît a încremenit de spaimă în faţa unei armate atît de ameninţătoare, încît s-a început să se vorbească de tratarea unei convenţii între părţi. Turcii şi apoi şi tătarii, printre alte condiţii stăruiau mai mult asupra acesteia: ca polonii să fie obligaţi să-l predea pe Graţiani viu în mîinile turcilor, ca unul din sfaturile căruia s-au aprins primele scîntei ale acelui război. Şi în adevăr, acest lucru despre Graţiani se trata între turci şi poloni şi s-ar fi şi ajuns aproape la traducerea sa în fapt, dacă doi cavaleri poloni de rangul întîi (numiţi Kalinowski şi Potocki)[7] nu l-ar fi vestit în taină pe Graţiani de pericolul extrem şi aproape inevitabil ce-i ameninţa viaţa. Aşadar, a doua zi după lupta amintită, de cum s-a lăsat umbra nopţii, Graţiani s-a sculat cu pretorienii săi şi lăsîndu-şi tot tezaurul[8] în tabăra de la rîul Prut împreună cu căruţele şi bagajele, a încercat să treacă acel rîu <Prutul>. Acesta, ce e drept, nu e nici foarte lat şi nici atît de adînc încît să nu poată fi trecut prin vad, dar avea acest neajuns că din cauza malurilor înalte şi abrupte, să fie foarte anevoioase şi intrarea

---

[4] Vezi cifrele reale date de participanţii la campanie, precum şi cele exagerate ale lui Montalbani.

[5] Afirmaţie nedovedită prin nimic sigur.

[6] Autorul pretinde a fi fost tovarăşul nedespărţit al domnului, dar, ca şi Montalbani, surprindem în relaţie o seamă de nepotriviri.

[7] Confuzie vădită a autorului care îl numeşte pe Potocki în loc de Samuel Korecki, cel care a fugit în adevăr din tabără împreună cu Kalinowski. Eroarea provine din faptul că şi Potocki şi Korecki erau însuraţi cu fiice ale lui Ieremia Movilă şi că amîndoi au fost — la momente diferite — prizonieri ai turcilor. Dar o asemenea greşeală pare greu de explicat la un participant direct la acele evenimente.

[8] De comparat cu versiunea lui Montalbani.

și ieșirea din el. Și în vremea aceasta, din amîndouă părțile rîului, de peste tot ne atacau turcii și tătarii, încît pierdusem nădejdea de a putea trece rîul. Căci și acei doi baroni poloni care îi destăinuiseră lui Grațiani primejdia în care se afla, și care fugiseră odată cu el, intrînd în rîu, au pierit înghițiți de ape[9], și alții din ceata noastră, foarte mulți, ori s-au scufundat, sau dacă vreunii au scăpat din apă, au încăput pe mîna tătarilor. Căci rîul, desigur putea fi trecut prin vad în mai multe locuri, însă în timpul nopții cei care se rătăceau de vad, erau siliți sau să înoate, sau să se dea la fund, iar alții care ieșeau din apă picau în gloatele de tătari. Grațiani așadar, după ce a trecut apa, socotind cu luare aminte pericolul din toate direcțiile, s-a întors din nou prin rîu[10] cu foarte puțini oameni, căci nu mai rămăseserăm decît 35 de călăreți din tot numărul acelora care împreună cu el, parte am trecut înapoi prin vad, parte am înotat și astfel, în cele din urmă, cînd nu mai rămăsese nici un alt mijloc[11] am fost siliți să ne expunem capetele nu atît primejdiei de moarte, cît morții însăși grozav de prezente. Ne poruncise însuși Grațiani ca să ne legăm la cap cu ștergare[12], în felul turbanelor turcilor, iar mulți din noi cunoșteam limba turcă și în felul acesta vorbind turcește *am trecut prin toată tabăra turcilor și tătarilor*[13]. Ziceam <tuturor> că Grațiani a dispărut fugind și că noi am fost trimiși chiar în acea noapte, cît mai iute, ca să-l urmărim. Însă puțin după aceea, tătarii descoperind înșelarea, ne urmăresc și ne ajung. Iar noi uneori întorcîndu-ne spre ei, ne-am luptat cu urmăritorii, căci ei se aflau încă în număr mic, și noi ne pusesem nădejdea pînă aici în caii noștri care erau de soi foarte bun. Așadar, pînă să se facă ziuă, ne-am luptat a treia oară (!) cu turcii și tătarii //. În cele din urmă însă, predominînd mulțimea și caii noștri slă- p. 66
bind, dintre cei 35 de călăreți ce fusesem în cursul acelor trei încăerări, pe unii i-au ucis turcii, iar pe ceilalți i-au capturat de vii. Însuși Grațiani, doar cu patru însoțitori a scăpat la granița Transilvaniei într-un loc sigur unde nu mai avea a se teme de turci și de tătari. Acolo așadar, pe un munte care domină tîrgul Trotuș, într-o pădure deasă, a descălecat foarte obosit și așezîndu-se și-a aplecat capul pe trunchiul unui copac și a adormit. Însă cei care scăpaseră cu viață împreună cu Grațiani erau oameni de frunte și primii dregători ai curții sale: un Șeptilici[14], comandantul oștilor, Goia, mare

---

[9] Korecki, precum se știe, a fost dus a doua oară prizonier la Constantinopol. Toată povestirea care urmează este datorată unei fantezii destul de obosite.
[10] Amănunt de-a dreptul absurd. De ce a trebuit să treacă de două ori rîul, pentru a reveni de unde plecase, rămîne o taină pentru oricine.
[11] *Nullum amplius superesset consilium.*
[12] *Sudariis.* — Nu se arată de unde aveau să-și facă rost de acset articol.
[13] Afirmație în spiritul celei subliniate de noi în n. 10.
[14] Vezi și relatarea lui Montalbani, n. 48.

postelnic[15] şi Nicoliţă[16] dvornic sau *regni gubernator,* iar al patrulea era un soldat de rînd[17]. Dar în acest timp, cît se odihnea Graţiani, toropit de somn, amintiţii dregători au stat la sfat, ce s-ar întîmpla ... şi se tot întrebau de ce ar trebui ei, de dragul unui om străin <de ţară> să-şi părăsească patria lor, casele lor, soţiile şi copiii lor. După discuţii într-un sens şi în altul, părerea lui Şeptilici comandantul şi a lui Goia, marele postelnic a fost că trebuie să fie ucis Graţiani şi dus capul său viitorului său urmaş la domnie, ce a şi venit după aceea foarte curînd în Moldova, şi care se numea Alexandru. Auzind acestea Nicoliţă dvornicul a răspuns: orice ar fi fost Graţiani, fie străin sau pămîntean, el a fost totuşi domnul şi stăpînul nostru. Voi ştiţi ce faceţi, eu îmi păstrez mîinile mele curate de sîngele lui şi nici nu voi săvîrşi această fărădelege ca să ridic mîna asupra stăpînului meu. Şi după ce le-a spus acestea, i-a lăsat şi a plecat (!)[18]. Ei însă, inspiraţi de un duh rău, au săvîrşit ceea ce plănuiseră şi l-au lovit pe bietul Graţiani care dormea şi i-au dus capul tăiat urmaşului aceluia, Alexandru. Principele Alexandru a primit pe aceşti ucigaşi cu faţa veselă şi cu suflet binevoitor[19] şi după puţine zile a chemat la Iaşi sfatul obştesc al boierilor moldoveni[20]. Acolo, după ce s-au tratat alte treburi ale statului, a început principele în faţa stărilor ţării[21] să expună şi să amintească toată treaba cu Gaspar Graţiani (care îi era şi predecesor şi rudă)[22] şi cum după ce pronia cerească îl smulsese din mîinile tătarilor şi turcilor, el nu a putut totuşi să scape din mîinile celor mai de aproape <dregători> ai săi, adică a acelora pe care el însuşi îi îmbogăţise cu milostivirile sale şi pe care el însuşi îi ridicase atît de sus, dîndu-le averi şi cinste, cum nu se putea mai mari în principatul său. De aceea, aşadar, dacă aceşti paricizi au îndrăznit să-şi ucidă tîlhăreşte şi în chip nelegiuit, în timpul somnului, pe domnul lor care le făcuse atîta bine, şi de aceea binemeritase de la ei în gradul cel mai înalt[23], ce credinţă şi de ce fel (întreba principele Alexandru) voi putea eu aştepta de la ei, cînd nu le-am acordat pînă acum nici o favoare? După ce şi-a sfîrşit cu-

---

[15] *Curiae praefectus.*

[16] Apare în *Dicţionarul marilor dregători* ca Nicoară, Nicoriţă, Baltag, mare vornic al Ţării de Sus (28 sept. 1615 — 12 iulie 1620).

[17] *Miles gregarius.*

[18] Toată discuţia destul de neverosimilă culminează cu această demonstraţie platonică a marelui vornic care pleacă, spălîndu-se personal pe mîini de ce vor face ceilalţi cu domnul dormind cu capul pe butuc.

[19] *Animo benevolo.*

[20] *Publica optimatum Moldaviae comitia.*

[21] *Regni ordinibus* — termen care nu se potriveşte cu sfatul boierilor, în care nu mai intrau alte stări, ci cu diferitele diete de tip feudal occidental.

[22] *Patrini.* (Termen care nu apare nici în dicţionarele limbii clasice, nici în glosarele latinii tîrzii.)

[23] *Optime de ipsis meritum.*

vîntarea, i-a osîndit să fie uciși cu suplicii rafinate. Așadar, suszișilor Șeptilici și Goia, care îl loviseră pe Grațiani li s-au ciuntit mai întîi brațele de la cot și picioarele de la genunchi, apoi trupurile astfel trunchiate și încă vii au fost aruncate în rîu sub stratul tare de gheață[24]. Iar capul și trupul lui Grațiani care a fost găsit în acea pădure, au fost prohodite solemn și îngropate cu cinste în biserica tîrgului Trotuș.

Acesta a fost sfîrșitul vieții lui Gaspar Grațiani, bărbat mărinimos și desăvîrșit și vrednic de o soartă mai bună. Acela pe care natura îl zidise ca să domnească, a avut norocul ca să fie o pildă a nestatorniciei omenești...

...Însă cauza unui sfîrșit atît de nenorocit se pare că a fost în primul rînd // dorința prea vehementă a lui Grațiani, pe care se silea din toate puterile și cu toată căldura sufletului său a o declara întregii creștinătăți, de a pune frîu tiraniei mahometane sau de a-i scădea cinstea, încît pentru acest scop nu a șovăit să cheltuiască un mare tezaur, tot trimițînd scrisori continuu către împăratul Ferdinand al II-lea[25] și din Constantinopol și din Moldova și să trezească împotriva sa ura turcilor iar în cele din urmă să-și expună chiar principatul și propria sa viață primejdiei atît de mari a pieirii. Și totuși Grațiani nu ar fi trezit atît de fățiș și de iute ura turcilor, dacă într-o împrejurare oarecare, un ministru al curții regești nu ar fi declarat cu mare imprudență unui sol oarecare turcesc că scrisorile rebelilor din Boemia[26] solicitînd ajutorul turcilor fuseseră interceptate de Grațiani și trimise împăratului. Lucru care de altminteri a fost amintit și de alți scriitori[27]. Eu însă, care am însemnat cele de față, am fost totdeauna părtașul nedespărțit al soartei lui Grațiani din vremea în care a pornit de la Viena la Constantinopol și pînă în noaptea aceea din urmă în care fugind, ne-am luptat de trei ori cu tătarii, cînd și eu am fost prins în încăerarea a treia. Eram negreșit și compatriotul cel mai de aproape și camerierul[28] lui Gratianus și acela în care avea mai mare încredere. Cînd m-a văzut în cursul ultimei sale solii la Viena și a înțeles că eu eram nepotul Margaretei Tabiano (în slujba căreia fusese el odinioară), m-a dus cu sine la Constantinopol. Apoi m-a trimis din Constantinopol și din Moldova (după cum s-a arătat) în repetate rînduri cu scrisori către sacra Maiestate a împăratului romanilor Ferdinand al II-lea, în care arăta și însemna tot planul și pregătirea turci-

p. 67

[24] *Sub concretam glaciem.* Dar dacă execuția lor a urmat destul de aproape de uciderea lui Grațiani, cum de era rîul înghețat în acel moment? Și dacă au trecut cîteva luni, cum de i-au mai putut duce capul noului domn?

[25] Împărat 1619—1637.

[26] În prima fază a războiului de 30 de ani.

[27] Ar fi interesant de urmărit acele mărturii pentru a vedea în ce măsură au influențat pe autorul acestei povestiri. Îndată însă se grăbește să afirme prezența sa continuă pe lîngă Grațiani.

[28] *Cubicularius*

lor şi tătarilor, mai adăugînd în special însăşi scrisorile pe care rebelii împăratului le trimiteau la Constantinopol, dintre care el (cît era la Constantinopol) pe unele le tălmăcea, iar apoi, cît a domnit în Moldova, le intercepta. Şi acestea, deşi se ştie că au fost amintite şi de alţii, măcar că foarte sumar, pe lîngă multe alte întîmplări tragice ale lui Gratianus, acest lucru mai trebuie spus, că eu eram acela care îi duceam acele scrisori. Iar eu, după ce am rămas doi ani în captivitatea tătarilor (în care am trăit fără pîine, întrucît tătarii nu o folosesc, eliberat cu ajutorul lui Dumnezeu, m-am reîntors mai întîi la Constantinopol, apoi am fost dus la Cairo şi la Damasc şi iarăşi la Constantinopol, şi purtat de feluritele vicisitudini ale soartei, am străbătut Valahia[29], Podolia şi Lituania şi am ajuns la Moscova, de unde, în sfîrşit, prin Danzig[30] şi prin Germania m-am înapoiat în patrie. Iar dacă ar vrea să ştie cineva care a fost sfîrşitul acelei oşti polone despre care am amintit mai sus, acest lucru va fi arătat aici pe scurt. După fuga, aşadar, şi uciderea principelui Graţiani, polonii s-au retras spre patrie timp de 8 zile, păstrînd ordinea în rînduri, pentru ca turcii şi tătarii să nu le poată face vreo pagubă însemnată, fără ca şi ei, la rîndul lor, să fie vătămaţi. Iar cînd s-a ajuns la fluviul Nistru la hotarul Poloniei, atunci s-a înteţit zvonul în armată că ar fi poruncit comandanţii[31] principali ca ei să părăsească oastea şi să fugă. Acest murmur primind tot mai multă putere, întreaga armată, în timpul nopţii, stricînd şi părăsind taberele, s-a risipit care încotro încît de îndată turcii şi tătarii îi prindeau ca pe nişte pui. Acolo, tăindu-i-se capul, a pierit însuşi hatmanul Zolkiewski, iar ceilalţi comandanţi rămaşi şi dregători de frunte au căzut în captivitate: Korecki, Kuniecpolski, Zolkiewski cel tînăr, fiul hatmanului susnumit, Strusiu, Balaban, Tiskevic şi ce mai rămăsese din numeroasa nobilime polonă, şi chiar într-atît, încît din 12 000, abia au scăpat 500.... [Povestirea se încheie cu uciderea lui Korecki la Constantinopol].

---

[29] Se poate traduce şi prin Ţara Românească şi prin Moldova, după obiceiul polon.
[30] *Gedanum.*
[31] Pentru originea debandadei din urmă, vezi relaţiile campaniei în volumul de faţă.

ANEXA III

DESCRIERI GEOGRAFICE

GEOGRAFI ITALIENI

ŢĂRILE ROMÂNE DESCRISE DE TREI GEOGRAFI ITALIENI LA SFÎRŞITUL SECOLULUI AL XVI-LEA ŞI ÎN PRAGUL CELUI URMĂTOR

*

Descrierile lui Lorenzo d'Anania, Giovanni Botero şi Giovanni Antonio Magini, măcar că sînt scrise separat de fiecare în parte, constituie totuşi o operă comună, nu în sensul unei munci duse laolaltă, ci în cel al unor împrumuturi care îi leagă indisolubil împreună. Deşi nu aparţin aceleiaşi generaţii, ei alcătuiesc totuşi o trinitate, un fel de sistem de vase comunicante în care vedem cum se combină materialul bogat, compilat de Botero şi Magini cu informaţiile lui d'Anania mai sărace, uneori şi greşite (dar preluate întocmai de continuatori), ele dovedind un interes viu pentru realitate, chiar cînd se abate prin lumea nevăzută a spiritelor elementare prezente în minele din Transilvania. Aceeaşi curiozitate ce nu se mulţumeşte să repete ce au spus alţii mai înainte se îndreaptă spre misteriosul Trescorte, sau Trescorto, aflat nu departe de Tîrgovişte, de unde se scoate acel bitum sau ceară minerală folosită de locuitori la facerea lumînărilor. Este interesant de subliniat faptul că, în 1520, solul veneţian Francesco Massaro semnala existenţa în Transilvania a unei asemenea ceri minerale, folosită tot la lumînări [*Călători*, I, p. 167].

Dacă poziţia lui d'Anania faţă de ceilalţi doi este de o claritate perfectă privind aportul său, problema devine mult mai complexă cînd este vorba de poziţia reciprocă a lui Botero şi Magini faţă de alte elemente comune aflate la ei. La prima vedere s-ar crede că este suficientă simpla invocare a datei primei apariţii a lucrărilor în cauză pentru a determina succesiunea lor firească. Dar şi *Relaţiunile Universale* ale lui Botero (ed. I din Veneţia) şi *Geografia Ptolemaica* a lui Magini (în prima ei redactare latină) apar la Veneţia în acelaşi an, 1596. Ulterior (1598) avea să apară tot acolo şi versiunea italiană, intitulată *Geografia, cioé Descrittione Universale della terra.* Se mai poate adăuga că şi ediţia a doua a lucrării lui d'Anania, *l'Universale Fabbrica del Mondo overo Cosmografia* văzuse lumina tot acolo, în 1582. Ediţia a treia va urma tot la Veneţia, în 1596. Aşadar, numai analiza textelor va putea oferi un răspuns valabil, cu condiţia însă a cerceta şi ediţiile imediat următoare ale lui Botero, nu numai cea din 1596. Cum ediţia I din Veneţia 1596 nu se află în Biblioteca Academiei, s-a folosit ediţia din Bergamo, datînd tot din 1596. La Biblioteca Academiei există ediţiile următoare cu cotele lor: Bergamo 1596, II 12 612; Veneţia 1597, II 339 385; Milan 1598, II 354 201; Veneţia (Angeliero) 1599, II 378 313; Brescia 1599, II 381 641. Urmărind primele ediţii, se poate constata că au intervenit curînd în text schimbări esenţiale. Textul iniţial este alcătuit din fragmente împrumutate sau inspirate din scrierile lui Bonfiniu, Reicherstorffer, Enea Silviu Piccolomini şi îndeosebi Giovanni Lorenzo d'Anania cu privire la Ţara Românească şi Moldova. De la acesta sînt împrumutate, de pildă, informaţiile despre catranul izvorînd de lîngă Trescorto, apoi despre Tîrgovişte, Brăila şi această localitate, în sfîrşit despre oraşele Moldovei printre care sînt înşirate şi Varna şi Oceacovul. După această *primă formă* a textului urmărit pe *ediţia de la Bergamo din 1596* asistăm la o prefacere atestată de ediţia din 1598 de la Milan şi care nu constă numai în unele adaosuri la ediţia precedentă, ci reprezintă o restructurare a întregului text pe baze noi. Acum apar şi o serie de elemente din compendiul lui Possevino despre Transilvania, de exemplu cele despre calitatea rea a apei din Transilvania, viciată de alaun şi mercur, despre vinul care dă calculi renali etc. Este adevărat că această operă a lui Possevino a rămas nepublicată, dar ea se păstra în arhiva Congregaţiei „De Propaganda Fide" de la Roma, în serviciul căreia se afla şi Botero, căruia deci îi era accesibilă.

Mai tîrziu, în partea a treia a *Relaţiilor* consacrate stării catolicismului în diferite ţări, care a apărut tocmai în 1611, deşi textul este anterior morţii papei Clement († 1604) şi cuprinde chiar părţi reflectînd situaţia din 1594 (!), sînt folosite pînă şi date din rapoartele adresate Congregaţiei „De Propaganda Fide" şi, poate şi din raportul anonim atribuit de noi lui Comuleo, redat în *Călători*, III p. 200 ş.u.

Aşadar, textul lui Botero creşte cu timpul, întocmai ca cel al Cosmografiei lui Sebastian Münster, care continuă să se dezvolte şi după moartea acestuia. Faţă de eclectismul lui Botero, pus în slujba universalismului catolic şi împrumutînd date din diferite izvoare şi diferite momente, descrierea lui Magini este mai sobră şi mai omogenă. Ne referim la cea a Transilvaniei, căci pentru cea a celor două „Valahii", adică Moldova şi Muntenia,

ambii autori sînt tributari lui d'Anania și textele lor se suprapun destul de bine. Magini folosește și el drept canava pentru partea istorică Chorografia Transilvaniei a lui Reicherstorffer, devenit o autoritate și un clasic. Aflăm și la el acel amestec de reminiscențe antice și de referiri la actualitate, de pildă cînd este vorba de iobăgirea secuilor sau cînd este pomenit exemplul lui Sigismund Báthory, în legătură cu introducerea dreptului ereditar în favoarea principilor Transilvaniei. Dar toată partea aceasta istorică este doar o introducere la înfățișarea bogățiilor Transilvaniei. O mare abundență de note explicative oferă — alături de referințe mai puțin necesare, la Ptolemeu sau Reicherstorffer (sau chiar de comprimate, de preferință din Chorografie) — cîteva observații de un mare interes, cum sînt acelea despre eresurile, riturile și obiceiurile păstrate din vremuri străvechi de populația română. Prezența acestor note luminează întrucîtva problema raporturilor dintre *Relațiile* lui Botero și *Descrierea universală* a lui Magini. Există la acesta din urmă, în mijlocul unei fraze *din corpul textului său* privitoare la români, o înșirare a unor practici declarate păgîne, dar care sînt mai degrabă magice *(delusioni, indovinamenti, incantesimi)* după care urmează menționarea *jurămintelor pe Jupiter (= Zeus) și pe Venus*, în sfîrșit, semnalarea obiceiurilor lor la înmormîntări și la nunți. Două note pline de miez completează această enunțare. (Subliniem că textul lui Magini este din 1596.) Nu există nimic asemănător la Botero în primele sale ediții înainte de cea din Milan. Abia în aceasta poate fi găsit un rezumat destul de lipsit de relief: Românii sînt ortodocși, dar *con molte usuanze barbare, massime nelle sepolture e ne matrimonii:* Giurano ancor hoggi per Giove e per Venere. Inseamnă deci că după redactarea dintîi (a edițiilor din 1596 și 1597), Botero a luat cunoștință de textul lui Magini din 1596, cu care și-a sporit propriul text, făcînd și alte modificări. Probabil că el lucra foarte iute, fără a avea timpul să îndrepte inadvertențele ivite pe parcurs. In felul acesta se explică și unele schimbări de sens ale textelor împrumutate de el. De pildă, din fraza lui d'Anania despre Transilvania care *are trei feluri de locuitori, în afară de unguri care constituie nobilimea și care se poartă ca stăpîni (signoreggiano)* <și anume> *secuii, românii și sașii*, Botero, omițînd din greșeală pasajul despre unguri, scrie: „*Acolo sînt trei feluri de locuitori: secuii, românii și sașii*". A revenit ulterior asupra acestei fraze în edițiile de la Milan 1598 și Brescia 1599. O altă denaturare a rezultat din fraza lui d'Anania care critica pe români pentru că în loc să se mîndrească cu limba lor care atestă originea lor pe jumătate latină, ei folosesc în biserică limba slavonă, iar la scris slovele slavone. El îi declară: *di natura... molto instabili et sdegnosi* con l'idioma che dimostra loro origine. Această frază este preluată în mod creator astfel: „I popoli sono *d'animo instabile et sdegnoso, amici delle taverne et dell'otio, habitano poveramente*".

Mustrarea stîrnită de indiferența vinovată a românilor pentru latinitatea lor se schimbă în această redare într-o caracterizare generală negativă, făcută într-un spirit răuvoitor.

Dar ce este și mai curios este că și Magini folosește această frază în același fel, cu simpla deosebire că la el se constată o depărtare încă și mai mare de termenii folosiți de d'Anania și un ton mult mai acerb ca acel al lui Botero. Răzbate un fel de năduf:

Per il più, i Valacchi sono instabili, iracondi (!) applicati alla crapula et all'ocio e poveri... Această constatare, alături de suprapunerea perfectă observată în mai multe locuri ale descrierii Moldovei și Țării Românești, readuce întrebarea dintîi, privind prioritatea dintre textele lui Botero și Magini, atunci cînd este vorba de o întreagă parte comună, care *nu* aparține lui d'Anania, cum este pasajul privind comerțul din Moldova. Au folosit cumva amîndoi un text pe care noi nu îl cunoaștem, sau — așa cum s-a întîmplat cu jurămintele pe Jupiter și Venus — este vorba de un împrumut între ei? Și în cazul acesta, cine, și de la cine a împrumutat? Întrebare la care, în stadiul actual, nu avem încă răspunsul.

GIAN LORENZO D'ANANIA

Teologul şi cosmograful calabrez Gian Lorenzo d'Anania s-a născut în localitatea Taverna şi şi-a petrecut o bună parte din viaţă la Neapole, sub protecţia arhiepiscopului napolitan Caraffa. A scris pe lîngă lucrări de teologie, de un caracter destul de superstiţios: *De natura daemonum*, *De substantiis separatis*, şi altele de un caracter mai mult retoric: *De Fortuna; Contra Haebreos*, o lucrare de „cosmografie" sau cunoaştere a lumii, tipărită mai întîi la Neapole în 1573, sub titlul *La Universal Fabrica del Mondo dell Eccell. M. Lorenzo Anania della Città di Taverna Cosmografo et Teologo, 'dove s'ha piena notitia de i Costumi, Leggi, Città, Fiumi, Monti, Provincia, et Popoli del Mondo. Con l'autorità de i Superiori. In Napoli appresso Gioseppe Caechy dell'Aquila MDLXXIII.* O a doua ediţie sporită a apărut la Veneţia în 1582 sub titlul: *Luniversale Fabrica del Mondo overo Cosmografia... divisa in quatro Trattati ne quali distintamente si misura il Cielo et la Terra et si descrivono particolarmente le Provincie, città, Castela, Monti Mari, Laghi, Fiumi et Fonti. Et si tratta delle Leggi et Costumi di molti Popoli, de gli Alberi, et dell'Herbe, e d'altro cose pretiose, et medicinali, et de*

l'Inventori di tutte le cose, di nuovo ornata con le figure della quattro parti del Mondo in Rame Et dal medesimo autore con infinite aggiuntioni per ogni parte dell'opera ampliata.

Un exemplar al acestei ediţii a fost adnotat de Torquato Tasso. Această ediţie nu diferă de ediţia următoare, tot din Veneţia, din anul 1596. Un exemplar se află la Biblioteca Academiei sub cota II 271137. Foaia de titlu absolut identică are aceeaşi înfăţişare, doar singura deosebire că în loc de cuvintele *presso il Muschio* se află *apresso Andre Muschio* etc... *con Privilegio in Venetia presso il Muschio*, MDLXXXII.

Nu cunoaştem izvoarele folosite pentru partea privitoare la ţările române, în care, alături de unele erori şi confuzii manifeste, aflăm prima menţiune a acelui „bitum" ce tîşneşte din pămînt la „Trescorto". Toată această parte a fost însuşită şi inclusă de geografii italieni de la sfîrşitul aceluiaşi veac, G. Botero şi G. A. Magini în lucrările lor.

Cu toate aceste împrumuturi, caracterul lucrărilor acestora faţă de a lui D'Anania rămîne mult deosebit. E destul să se compare credulitatea acestuia, manifestată în paragraful despre spiritele elementare sau terestre, ce păzesc comorile din pămînt, şi atitudinea lui Magini, pomenind de cresurile populare ale românilor.

Tot la D'Anania aflăm o descriere sumară a stemei Moldovei.

Textul Cosmografiei a fost analizat din punctul de vedere al informaţiilor privind ţara noastră de către Claudiu Isopescu, în lucrarea sa, *Notizie intorno ai Romeni nella letteratura geografica italiana del cinquecento* din „Bulletin de la Section historique de 'Académie Roumaine", t. XV, Bucureşti, 1929.

SISTEMUL UNIVERSAL AL LUMII, SAU COSMOGRAFIA[1]

p. 137

Transilvania, mai întîi numită Dacia, a fost vestită datorită regelui Decebal; astăzi poartă acest nume din cauza mulțimii de păduri care fiind ramificări ale Pădurii Hercinice, o înconjoară din toate părțile; seamănă și ca poziție și ca mărime cu Toscana, este peste măsură de bogată în argint și în orice alt metal //. În minele sale apar adesea, p. 138
ca un lucru vrednic de mirare, niște spiriduși dintre aceia care se numesc silfi pămîntești și de jos[2], care — în timp ce se prefac că ajută pe lucrători, ba cu rîsete, ba cu cuvinte, și se arată chiar că învîrtesc roțile, țin funiile, scurg[3] apa și fac slujbe de acest fel, — își îndeplinesc (deși aceasta nu se vede de loc), gîndul lor cel rău, năruind printr-o dreaptă judecată a lui Dumnezeu

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat în ediția din Veneția din 1596.
[2] *Bassi.*
[3] *Sgottar.*

minele unde pier înăbuşiţi nenorociţii muncitori; şi mai sînt şi alţii (căci sînt demoni de mai multe feluri, — după cum afirmă cei învăţaţi — împreună cu mai marii lor) dar toţi care <se arată pe> dinafară că dau ajutor, şi nu fac nici un rău extrinsec, pe dinăutru nu încetează să vatăme dacă nu sînt opriţi neîncetat. Şi despre aceştia pretind unii scriitori, care greşesc însă, că aceştia şi-ar aştepta mîntuirea, dar ei sînt cu toţii duşmanii lui Dumnezeu, cu voinţa de a face rău[4], cum spun teologii. Această ţară are trei feluri de locuitori, pe lîngă unguri care sînt în fruntea treburilor şi care domnesc ca stăpîni: secuii, românii şi saşii; primii doi văd de agricultură şi de vite, ultimii duc o viaţă orăşenească[5]; dintre aceştia, cei mai buni luptători şi mai viteji sînt ungurii, dar între ei e puţină dragoste, căci se deosebesc mult ca obiceiuri şi grai, fiecare din ei servindu-se de al său; dar toţi în general sînt criticaţi pentru cruzimea lor şi pentru unele obiceiuri[6] tătărăşti. Acolo se află oraşele Baia Mare[7], Bistriţa[8], Cluj[9] şi Turda şi acolo se obişnuieşte între soţ şi soţie vinovaţi de adulter, să-şi taie capul unul altuia înaintea[10] judecăţii; şi mai apoi Oradia[11], Alba Iulia[12], Sebeşul Săsesc[13] şi Sibiul[14], capitala lor unde şade principele lor (!) pe care aceştia îl numesc voievod; apoi mai sînt: Mediaş[15], Braşov[16], Clausenburg[17] şi printre populaţia iazigă[18] Făgăraş[19], Mergenburg[20] şi „Coronas"[21](!) ...

...Valahia[22] ... I-a dat acest nume, azi corupt, Flaccus trimis acolo de Senat cu nişte coloni pentru a opri avîntul atîtor neamuri barbare, şi care a rămas acolo, căci era mare ameninţare din partea aceea, de unde mai apoi a urmat năruirea imperiului. Această ţară se întinde spre nord pînă în Podolia, şi spre mare pînă la „Tartaria minoră"[23], atingînd în stînga Tran-

---

[4] *Nel termine mala.*
[5] *Vivino civilmente.*
[6] *Riti Tartareschi.*
[7] *Bagna.*
[8] *Bestritia.*
[9] *Colozoar.*
[10] *Avanti la giustizia.*
[11] *Varadino.*
[12] *Alba Giulia.*
[13] *Sansebes* (!).
[14] *Sibinio.*
[15] *Meges.*
[16] *Brasovia.*
[17] *Clausemborgo* (vezi mai sus Colozoar).
[18] *Tra i popoli giazizi.*
[19] *Focoras.*
[20] *Mergemborgo.*
[21] Adică Braşovul, care apare mai sus sub numele de Brasovia.
[22] *Valachia.* Autorul cuprinde sub acest nume şi Ţara Românească şi Moldova.
[23] Adică Bugeacul.

silvania și în dreapta Marea Neagră. Se împarte în două părți: una care e situată lîngă Transilvania, e numită Valahia superioară și Transalpina și cealaltă care se află în mare parte spre mare, ei o numesc Valahia inferioară și Moldova, cu care se hotărăște Basarabia și „Sibia"[24]. Toate aceste două mari regiuni sînt mănoase în grîne și vite, și mai ales în oi și boi, care se nasc acolo mai mari ca în orice altă parte a Europei[25]. În prima din ele care merge de-a lungul Dunării pînă la insula Brăilei[26] și la rîul Prut[27] și la „Oina"[28] nu se mai găsește alt oraș — țara fiind populată în întregime de sate, în afară de Tîrgoviște[29] unde își are reședința voievodul său — care pe lîngă plata tributului către sultan, este dator înainte de a se încorona cu coroana[30] de aur, să se ducă el însuși la Poartă să sărute piciorul suzeranului[31] său — și Brăila[32], astăzi cu garnizoană turcească, precum și Trescorto[33] care este important pentru el, căci acolo în împrejurimi izvorăște un fel de bitum din care fac românii lumînările cele mai bune și care ard ca ceara, avînd și mirosul acesteia, măcar că sînt negre. Dar cealaltă <țară> care păstrează numele rîului Moldova, este mai mare și mai bogată în pășuni, cuprinde în regiunea mării Varna (!) lîngă Chilia[34] care este una din gurile pe care le face Dunărea, oraș de mare trafic comercial, vestit prin victoria lui Murad[35] contra împăratului Sigismund[36] și a regelui Vladislav, și apoi Moncastro și Occazzonia[37], cea dintîi sub poloni (?) dar acum sub stăpînire turcească. Înăuntru sînt Bîrlad, Tîrgul Roman, Iași, Cotnari și Hotin[38], cetate foarte puternică și încă Suceava[39] unde își are capitala celălalt voievod[40] care deși este tributar sultanului, nu este dator la încoronarea sa să primească coroana la Poartă, ci de a da pentru război un anumit număr de călăreți. Dar în ce privește obiceiurile românilor, acestea se potrivesc întru

[24] Probabil Serbia, dînd acest nume și Bulgariei.
[25] Boii din Moldova erau foarte prețuiți și se exportau în Germania și Italia.
[26] *Isola Barelana.*
[27] *Hirasso.*
[28] Neidentificat.
[29] *Tergovista.*
[30] *Il cerchio d'oro.*
[31] *Suo prencipe.*
[32] *Brahila.*
[33] După N. Iorga, ar fi vorba de Tîrgșor.
[34] *Licostomo.*
[35] *Amoratte.* Este vorba de binecunoscuta luptă de la Varna 1444, în care a pierit regele Vladislav al Ungariei și Poloniei.
[36] Eroare. Acesta murise de cîțiva ani. Este aici o suprapunere cu elemente de la Nicopol.
[37] Oceakov.
[38] *Barlavia, Tergo (!) Romano, Chiassi, Cutinari et Coccima...*
[39] *Succhiavia.*
[40] *Un' altro Voivoda,* adică voievodul Moldovei.

toate cu grecii[41] în domeniul religiei şi de aceea se află sub autoritatea patriarhului de Constantinopol, dar nu oficiază slujbele bisericeşti pe greceşte, cum se face în toată Grecia, ci se folosesc de limba sîrbească aşa cum se slujesc şi de slovele lor. Din firea lor sînt foarte nestatornici[42] şi dispreţuitori ai limbii care dovedeşte originea lor, ea fiind pe jumătate latină, folosind şi limba slavonă care e oarecum comună în toate părţile acestea; sînt destul de războinici, încalecă cu toţii pe cai cărora le crestează nările, şi care în chipul acesta, oricît ar fi de împovăraţi, rabdă o zi întreagă de drum fără a se obosi. Ei poartă drept stemă un cap de bour[43] împodobit cu o coroană, împreună cu o suliţă şi o stea deasupra. Aceşti războinici se văd adesea mergînd împreună cu oştile turceşti, prădînd în timpul campaniei alături de tătari prin ţările duşmane, fără a le păsa că aceia sînt creştini uniţi cu ei printr-o atît de puternică legătură dumnezeiască.

[41] Adică cu ortodocşii.
[42] Afirmaţie circumscrisă de context.
[43] În text: *un bue*, adică bou.

GIOVANNI BOTERO

(1533 sau 1540—1617)

Giovanni Botero s-a născut la Bene Vogienna în Piemont prin 1533—1540. Intrat de tînăr în Ordinul iezuiţilor din Turin, l-a părăsit înainte de a-şi fi pronunţat jurămîntul definitiv.

În 1576 a fost chemat de cardinalul Carlo Borromeo la Milan ca secretar. Între anii 1584 şi 1586 Botero a îndeplinit la Paris o misiune secretă, pe care i-o încredinţase ducele de Piemont, Carol Emanuel I. Înapoindu-se la Milan, Botero a rămas cîtva timp pe lîngă tînărul Federico Borromeo, viitorul arhiepiscop (1595—1631) pe care l-a însoţit într-o călătorie la Roma. Din acest moment (1586), timp de 14 ani, Botero a călătorit prin multe ţări ale Europei din însărcinarea specială a congregaţiei de Propaganda Fide spre a cerceta starea catolicismului.

În 1599, el se înapoia la Turin, chemat de ducele Carol Emanuel. A murit în acest oraş la 27 iunie 1617.

Botero a avut o activitate neobosită în slujba ofensivei religioase catolice. A scris lucrări de cugetare politică şi chiar socio-economică de un mare răsunet, cum sînt: *Della*

ragione di Stato, apărută la Milan în 1583, şi *Cause della grandezza e magnificenza della città* publicată în 1589. În prima, reluînd teza lui Macchiaveli, condamnă crima politică în slujba statului, neadmiţînd-o decît în a credinţii! În a doua stăruie asupra factorilor economici de progres, dovedindu-se un precursor al gîndirii ştiinţifice. Tot în slujba universalismului catolic a conceput o descriere a ţărilor Europei şi Americii, intitulată *Relazioni universali*. După prima ediţie completă (Veneţia 1596) au mai apărut alte 17 ediţii (şi 3 traduceri în limba latină) cu însemnate adaosuri şi modificări. Lucrarea se împarte în 5 părţi: prima cuprinde o descriere geografică a ţărilor cunoscute; în partea a II-a se expune situaţia politică a ţărilor mai însemnate, partea a III-a se ocupă de credinţele religioase, iar în partea a V-a, apărută în 1611, se arată modificările intervenite în evoluţia politică a diferitelor state în primul deceniu al veacului al XVII-lea.

De Botero s-au ocupat:

P. Orsi, *Saggio biografico e bibliografico su G. Botero*, Mondovi 1882 şi acelaşi în „Revista geografica italiana", 1896, fasc. V—VII; C. Cioda, *La vita e le opere di G. Botero*, Milano 1895; Cimbali, *La Sapienza politica di G. Botero* („Nuova Antologia", 1 martie 1896); A. Magnaghi, *Le relazioni universali di G. Botero e le origini della Statistica e del Antropogeografia*, Turin 1906. Iar la noi, între alţii, R. Ortiz, *Per la storia della cultura italiana in Rumania*, Bucureşti, 1916 şi Claudiu Isopescu în *Notizie...*, pp. 58—62. Deşi Botero nu a călătorit pe la noi, a fost inclus de Sadi Ionescu în bibliografia călătorilor străini, pp. 77—81 şi de N. Iorga în *Istoria românilor prin călători*, pp. 217—228.

Există şi o traducere românească a fragmentului despre Ţara Românească, Transilvania şi Moldova, publicată în „Arhiva Societăţii Ştiinţifice şi Literare din Iaşi" — V (1849) pp. 666—669. Dar o comparaţie de aproape cu textul original arată că în unele locuri *a fost substituită o formă personală de naraţiune la persoana întîia* celei impersonale la persoana a treia, din textul original, schimbîndu-i-se astfel cu totul sensul, şi dînd naştere ideii greşite că autorul ar fi călătorit pe la noi.

DESCRIEREA TRANSILVANIEI[1]

Provincia pe care anticii o numeau Dacia, p. 162
cuprinde astăzi Transilvania, Țara Românească și Moldova. Transilvania este foarte bogată în aur, argint, metale, sare din ocne, cai foarte buni, vite și grîne. Vinurile nu sînt atît de bune ca cele din Ungaria. Rîurile cară aur curat în bucăți groase uneori cît un deget; cu toate acestea locuitorii nu-și dau multă osteneală pentru căutarea lui. În păduri se află bouri[2], boi și cai sălbatici[3]. Apa este rea deoarece conține foarte mult alaun și argint viu și, de aceea, produce ușor colici și sciatică; și din aceeași cauză vinurile produc calculi la bășică și la încheieturile mîinilor și picioarelor. Nu e un

[1] Traducerea s-a făcut după ediția din Bergamo: *Le relationi universali di Giovanni Botero Benese* 1596, I, p. 162 ș.u.
[2] *Uri*.
[3] Informație fantezistă.

ţinut prea sănătos din cauza mulţimei de mine şi a mercurului, mai ales că locuitorii nu sînt prea cumpătaţi la mîncare şi băutură şi ciuma face adeseori ravagii nenorocite[4]. Pe la izvoarele rîului Mureş[5] locuiesc secuii[6], popor aspru şi crud care nu cunoaşte deosebiri de naştere[7]. Sînt consideraţi ca urmaşi ai hunilor[8]. Transilvănenii vorbesc o limbă foarte apropiată de cea ungurească[9]. Dar la fel ca şi în Ungaria, în Transilvania trăiesc în oraşe
p. 163 mulţi germani, mai ales saşi, care vorbesc // limbi deosebite. Astfel că acolo sînt trei feluri de locuitori: secui, români, şi saşi, aceştia aduşi după cum susţin unii, de Carol cel Mare[10]. Principele Transilvaniei poate mobiliza o oaste de 10 000 de pedestri şi 40 000 de călări şi are un venit de 300 000 de scuzi. Oraşele cele mai însemnate sînt: Alba Iulia, Cluj, Bistriţa, Sibiu, Hundrubechiu[11] şi apoi dincolo de rîul Olt, Făgăraş şi Braşov[12]. Sibiul este cel mai tare, Bistriţa cel mai frumos, Clujul cel mai populat dintre oraşe.

Descrierea Ţării Româneşti şi a Moldovei

Ieşind din Transilvania pe la hotarele ţării Severinului (unde se văd şi astăzi urmele podului lui Traian) se intră în Vallachia numită de turci Carabogdana[13] pentru că produce grîu negru. Se întinde de aici ... pînă la Marea Neagră. Se împarte în două ţări, adică Valahia mică şi Valahia mare;
p. 164 cea mică se numeşte Ţara Românească[14], cea mare Moldova .... cea dintîi se apropie de Dunăre, aceasta din urmă de Marea Neagră şi cuprinde tot ţărmul care se întinde de la delta Dunării ... şi cea dintîi este în parte muntoasă; aceasta din urmă este un ţinut şes şi roditor, dar este rău gos-

---

[4] Vezi textul, cum apare de aici înainte în ediţia de la Milan din 1598; p. 186: „Transilvania este locuită de patru naţiuni, de români, de secui, de saşi şi de unguri. Românii sînt de origine italiană; locuiesc prin munţi şi în păduri; urmează ritul ortodox, dar au multe tradiţii barbare, mai ales la înmormîntări şi căsătorii. Jură încă şi astăzi pe Jupiter şi Venera ...".

[5] *Marisio.*

[6] *Siculi.*

[7] *Non conoscono differenze di sangue.*

[8] Vezi relaţia lui Verancsics din *Călători*, I.

[9] Şi la Reicherstorffer este o constatare identică privind vorbirea „dacilor" şi a panonilor *(ibidem).*

[10] Pentru aşezarea saşilor în Transilvania, vezi relaţia lui Possevino *(ibidem).*

[11] *Centocolli.*

[12] *Stefanopoli.*

[13] *Carabogdana* (= kara Bogdan) nume dat de turci *Moldovei* (= Bogdania neagră) se confundă cu kara boldan (grîu negru). Autorul cuprinde în Valahia şi Moldova, şi Ţara Românească.

[14] *Transalpina.*

podărit[15] căci fiecare cultivă locul pe care îl vrea (atîta belşug de pămînt este şi atît de rară e populaţia care se lasă încă destul de mult pe tînjeală) numai să nu-i fi luat altul înainte. Cum lipsesc aici copacii, fac foc cu paie[16] şi cu balegă de vite. Boii sînt foarte mari, de acolo se scoate un număr foarte însemnat de asemenea boi pentru ţările vecine. Are rîuri care conţin aur şi nu le lipsesc nici mine de aur şi de argint, dar de teama turcilor nu le dau atenţie[17]. Numele Moldovei vine de la un rîu care trece prin ea pînă ce se varsă în „Haluta" şi curge pînă la Nistru de-alungul mării[18]. Are 15 oraşe, în care ca şi în tîrguri, mai locuiesc *saşi şi unguri*, dar domnul scoate 100 000 de scuzi[19] mai mult de la cei dintîi decît de la aceştia din urmă la dijma din ceară şi din miere, bunuri care se apreciază că ajung la 2 000 000 pe an. Ţara Românească nu are alte oraşe decît Tîrgovişte[20], unde locuieşte domnul, şi Brăila şi „Trescorto"[21]. Celelalte sînt sate şi tîrguri. În Ţara Românească a domnit Vlad Dracul[22], om priceput la arme care s-a luptat multă vreme cu Murad[23], sultanul turcilor; în aceste războaie, acela a luat cu sine atîta lume că ţara a rămas aproape pustie. Aproape de „Trescorto" izvorăşte un fel de catran[24] negru, care miroase a ceară; din el se fac lumînări foarte bune. Dar Moldova are diferite oraşe: Varna, Moncrasto (!), „Ocazzonia"[25]; şi, în interior, Bîrladul[26], Cotnari[27], „Cocima" şi Suceava, unde este reşedinţa domnului său.

In Ţara Românească este o mină de sare tare ca marmura, de o culoare care bate în vioriu; // dar care, fărîmată şi pisată cu grijă, se face p. 165
albă de tot. Poporul are o fire nestatornică şi dispreţuitoare. Negoţul constă în grîne şi vinuri care se exportă în Rusia şi în Polonia; în piei de bou, abà, ceară, miere, plosci de rădăcină de tei, preţuite pentru frumuseţea vinelor; pastramă de vită, legume, unt pentru Constantinopol. Trece pe aici

---

[15] *Mal tenuto*. Pricina adevărată era lipsa de siguranţă, din cauza deselor incursiuni ale turcilor.

[16] *Stoppie* (tizic). Acest mod de încălzire este propriu popoarelor stepei.

[17] *Non vi attendono*.

[18] Confuzie între Olt şi Siret, care în realitate curge paralel cu Nistrul pînă la Marea Neagră.

[19] *Scudi*.

[20] *Ternovizza*.

[21] Socotit de N. Iorga a fi localitatea Tîrgşor.

[22] *Dracola* = Vlad Dracul, domn al Ţării Româneşti

[23] *Amuratte* = Murad al II-lea, sultan otoman

[24] *Bitume*.

[25] Confuzie evidentă.

[26] *Barlania*.

[27] *Cutinari*.

vinul tămîios[28] sau „malvagia"[29] de Candia spre Polonia și Germania, din care domnul scoate mari venituri. Ocupația de căpetenie a locuitorilor este cărăușia[30]. După limbă dovedesc că se trag din romani pentrucă păstrează limba latină dar mai coruptă ca noi, italienii. Numesc calul „callo", apa „apa", pîinea „pa"[31]. Pentru cultul divin folosesc limba slavonă care, pentru slavi, e ca și toscana pentru italieni. Sultanul[32] numește pe voievodul Țării Românești, adică pe guvernatorul, a cărui domnie durează de obicei puțin, căci din cauza vexațiunilor[33] turcești ei sînt goniți adesea la cererea celui care oferă o sumă mai mare de bani, sau sînt uciși de locuitori din cauza dărilor peste măsură de mari. Domnul plătește turcilor 70 000 de ducați pe an, dar pentru a cîștiga domnia, unul a plătit 300 000 afară de ceea ce dă vizirului și celorlalți dregători ai sultanului, care le sug sîngele. Domnul Moldovei nu este atît de supus turcilor, dar îi plătește totuși tribut și îl însoțește în război cu un mare număr de călăreți, care sînt foarte numeroși în Moldova[34] și sînt puternici și neobosiți. Domnul Moldovei poate
p. 166 aduna 3 000 de archebusieri și 25 000 de călăreți. // Iar domnul Țării Românești 1 000 de pedestrași și 10 000 de călăreți.

Mențiuni despre Țara Românească și Moldova

p. 160 În Țara Românească[35], la Tîrgoviște, oraș de scaun[36], se numără 1 000 de case de români de rit ortodox[37], 22 de sași catolici[38] de limbă germană și maghiară. Au două biserici, una a sf. Francisc măcar că ruinată, alta a sf. Maria; dar din lipsă de preoți catolici se slujesc de un luteran. Așa se purcede și la Cîmpulung[39], oraș cu 900 de case dintre care 40 sînt ale sașilor catolici și tot așa la Rîmnic[40] unde se numără 20 de case de sași catolici. Domnul Moldovei (provincie care odinioară era supusă mitropolitu-

---

[28] *Moscadello.*

[29] Nume dat vinului de Monemvasia, celebru în tot evul mediu. Numele s-a extins la felul acesta de vin, produs în insulele grecești; în izvoarele medievale franceze e numit *malvoisie*, în cele engleze *malmsey*.

[30] Adică din punctul de vedere al acestui comerț; *l'essercitio principale de i naturali e la vetturra.*

[31] *Chiamano il cavallo, callo; l'aqua, apa; il pane, „pa".*

[32] *Il turco.*

[33] *Vanie* (= avanie).

[34] *Vallachia*, aici cu sensul de Moldova.

[35] *Vallachia.* Textul care urmează se află în partea a III-a, cartea I p. 160.

[36] *Targovisti, terra maestra.*

[37] *Greco.*

[38] *Latini.*

[39] *Campolungo.*

[40] *Rimnico.*

lui din Chiev[41], şi acum rămîne ca şi neatîrnată) se arată graţie ajutoarelor primite de la romano-catolici destul de binevoitor faţă de catolicii care locuiesc acolo şi faţă de călugării franciscani care păstrează acolo unele rămăşiţe de catolici. În anul 1588, cardinalul Aldobrandino, astăzi papă[42], care era atunci legat apostolic în Polonia, a trimis în Moldova doi călugări iezuiţi cărora Petre voievodul[43] le-a făgăduit să restituie biserica şi parohiile pe care le avuseseră mai înainte catolicii. Moldova are cam 15 oraşe şi multe tîrguri şi sate locuite în parte de unguri şi de saşi, dar mai mult din aceia decît din aceştia, dar şi unii şi alţii sînt la fel de lipsiţi de carte şi învăţătură religioasă. Băştinaşii folosesc limba ruteană[44] şi ritul ortodox; dar nu recunosc totuşi pe patriarhul din Constantinopol[45]. Această provincie a fost otrăvită rău de Despotul din Samos[46] care a fost făcut domn în timpul lui Sigismund August, regele Poloniei[47] după gonirea lui Alexandru[48]. Acesta a dat // ereticilor şi schismaticilor casele şi bisericile catolicilor. p. 161

. . . .

Voievozii[49] Moldovei, Ţării Româneşti şi Transilvaniei se menţin în principatele lor prin forţa vie a darurilor; şi se mută în fiecare zi cei din Ţara Românească şi din Moldova pentru că scaunul se dă celui care oferă mai mult, şi pentru ca acesta să se poată menţine se istovesc locuitorii şi se distrug provinciile... p. 209

Turcii ţin seama şi se tem, parcă, de armele polone, căci au fost provocaţi în diferite împrejurări de aceştia şi sub Henric[50] în războiul pe care Ioan „regele Moldovei"[51] l-a purtat împotriva turcilor, în care s-au luptat mulţi cavaleri ai acelei naţiuni... p. 219

Pe de altă parte, polonii nu numai că nu au încercat, după Vladislav[52] nici o expediţie împotriva turcilor, dar nici măcar n-au ajutat pe moldoveni şi pe munteni, aliaţii lor.

---

[41] *Chiovia.* Afirmaţie neîntemeiată.

[42] Clement al VIII-lea (Ipolito Aldobrandini) cardinal (1585—92) şi apoi papă (1592—1605).

[43] Petru Şchiopul, domn al Moldovei (1582—91). Pentru misiunea catolică de atunci, vezi *Călători,* III, p. 277 ş.u.

[44] Este vorba aici de limba bisericească: slavona.

[45] Afirmaţie neîntemeiată.

[46] Despot, domn al Moldovei (1561—63).

[47] Sigismund al II-lea August, rege al Poloniei (1548—1572).

[48] Alexandru Lăpuşneanu, domn al Moldovei (1552—1561).

[49] Textul care urmează se află în aceeaşi lucrare a lui I. Botero, partea a II-a, cartea a IV-a, p. 209.

[50] Adică în vremea lui Henric de Valois, rege al Poloniei (1573—1574).

[51] Ioan Vodă cel Cumplit (1572—1574).

[52] Vladislav al VI-lea, regele Poloniei (1434—1444) şi al Ungariei, pentru care era socotit al II-lea, mort în expediţia de la Varna.

GIOVANNI ANTONIO MAGINI

(1555—1617)

Giovanni Antonio Magini s-a născut la Padova la 14 iunie 1555. A studiat la Universitatea din Bologna, unde a ajuns profesor de astronomie, fiind preferat lui Galileu, ale cărui teorii le combătea. În 1599 a fost chemat la Mantova. A fost invitat de Kepler să colaboreze la o nouă culegere de efemeride astronomice. Celebru ca astronom şi matematician, cu o serie de lucrări care îl puneau atunci la nivelul marilor săi contemporani, el a ajuns pe această cale ocolită la opera sa esenţială, şi anume: *Geografia* lui Ptolemeu.

A murit la 17 februarie 1617.

Teoriile sale astronomice au fost de mult depăşite; în schimb valoarea sa ca geograf şi cartograf a rămas indiscutabilă.

Geografia ptolemaică la care a lucrat 6 ani cuprinde şi o descriere bogată a ţărilor române, redactată, desigur, prin 1593—1594, deoarece menţionează înţelegerea tainică a lui Aron vodă şi Mihai Viteazul împotriva turcilor. Descrierea Transilvaniei din comentariul lui Magini se întemeiază, în bună parte, pe informaţiile dobîndite de la un transil-

.'ănean, „Giovanni Ertilio' sau „Hortylio" care şi-a făcut studiile la Padova (1586—1595). Harta Transilvaniei executată de Girolamo Porro constituie un progres faţă de hărţile lui Gastaldi, fiind şi mai bogată în numiri geografice.

Magini e primul care pomeneşte de unele obiceiuri şi crezuri populare în legătură cu nunţile şi înmormîntările la români.

Geografia ptolemaică, apărută în limba latină, la Veneţia, în 1596, cu 64 de hărţi (din care 37 erau noi), minunat executate de G. Porro, a fost tradusă în limba italiană de Leonardo Cernati sub titlul *Geografia cioè Descrittione Universale della terra partita in due volumi* şi tipărite tot la Veneţia în 1598.

În 1608 Magini a mai publicat o hartă generală a Italiei, dar nu a mai apucat să dea Atlasul Italiei la care lucra de mulţi ani. Acesta a apărut ca operă postumă, în 1620, bucurîndu-se de o mare preţuire.

De Magini s-au ocupat: A. Favoro, *G. A. Magini* în *Gli scienziati italiani* (Repertorio bibl. diretto da R. Mieli, I. Roma, 1921, pp. 101—111); R. Almagià, *Padova e l'Ateneo Padovano nella storia della scienza geografica* în „Revista geografica italiana", XIX, 1912, p. 472 ş. urm.

N. Iorga a analizat descrierea ţărilor române de Magini în „Revista istorică", XI, 1925, pp. 111—114 sub titlul *O descriere a ţărilor române pe vremea lui Mihai Viteazul*. În 1939, Marin Popescu-Spineni a publicat: *Giovanni Antonio Magini şi Ţările Româneşti în secolul al XVI-lea* în „Revista geografică română", vol. II, fasc. I, 1939, articol cuprins apoi în volumul său: *Geografi din secolul XV—XVI*, 1942.

Claudiu Isopescu a comentat descrierea Transilvaniei în studiul său, citat mai înainte, pp. 69—83, fără să observe împrumuturile sale din Lorenzo d'Anania, nici elementele pe care i le-a împrumutat, la rîndul său, Botero.

GEOGRAFIA SAU DESCRIEREA UNIVERSALĂ A PĂMÎNTULUI[1]

p. 113 v° ...Galienus[2] a pierdut Dacia după două secole, din care cauză, cu trecerea timpului şi vicisitudinile lucrurilor, locuitorii romani au decăzut şi şi-au alterat limba lor bine şlefuită, drept care nu au mai fost numiţi romani[3] *deşi acest nume se mai păstrează la ei,* ci Valahi[4].

---

[1] Traducerea s-a făcut după ediţia italiană, intitulată *Geografia cioè Descrittione Universale della Terra,* Veneţia, 1598 a lucrării latine *Geografia ptolemaica,* Veneţia, 1596. Textul este compus dintr-o parte introductivă istorică şi una descriptivă a bogăţiilor naturale ale Transilvaniei, urmată de o scurtă descriere a Moldovei şi Ţării Româneşti. Pentru a evita unele repetiţii, întrucît partea introductivă se inspiră din Reicherstorffer, folosit şi de Botero, ea a fost redată parţial în măsura în care aducea elemente originale. S-a procedat la fel şi cu notele autorului.

[2] Împărat roman, care a precedat cu cîţiva ani pe Aurelian.

[3] Vezi Reicherstorffer în *Călători,* I, p. 210, după Enea Silviu Piccolomini, *op. cit.,* p. 472.

[4] *Nota aut.* [Contestă etimologia Flaccus-Valah. Această denumire se apropie foarte mult de cea dată de slavi italienilor]. În nota imediat următoare aflăm alt ecou al Chorografiei:

[Urmează caracterizarea lor împrumutată lui Reicherstorffer, vezi *Călători* I, pp. 208, 210, 220 cu unele îngroşări ale trăsăturilor iniţiale, ca de pildă cea privitoare la casele lor, care nu sînt de piatră, şi nici împodobite, căci românul se mulţumeşte să stea în case de vălătuci *(di paglia)* şi să trăiască în munţi şi în codri.]

Religia lor este cea greacă schismatică, deşi[5] (?) ei recunosc drept cap al confesiunii lor pe patriarhul din Constantinopol. Pe deasupra, ei mai au multe lucruri în comun cu păgînii, cum sînt eresurile *(delusioni)*, ghicitul, descîntecele, jurămintele pe Jupiter[6] (= Zeus) şi pe Venus, pe care o numesc sfîntă[7], modul în care purced la înmormîntări[8], la luarea în căsătorie[9] a soţiei şi la lăsarea ei, şi altele la fel. Dar destul despre acestea... [Urmează pasajul despre „sciţi" (= secui) care nu se depărtează de textul Chorografiei (*ibidem*, p. 209) pe care însă îl aduce la zi, indicînd schimbările sociale care au pus capăt egalităţii din trecut]. Legile lor sînt deosebite de ale celorlalţi şi condiţiile lor sînt deosebite, fiind asemenea celor ale elveţienilor. Dar *ele au început să se schimbe* cu trecerea timpului, căci printre ei sînt azi, ca printre celelalte naţiuni, nobili foarte bogaţi şi cu foarte mare vază care i-au prefăcut pe ceilalţi în iobagi ai lor[10]. [O notă despre scrierea secuilor, care nu se află menţionată în corpul textului, se apropie de un pasaj, inedit pe atunci, al lui Verancsis[11] care vorbeşte însă de crestăturile pe răboj şi nu de nişte litere de carte. Pasajul următor despre saşi este tributar lui Reicherstorffer, care e redat în rezumat şi completat

---

(*ibidem*, pp. 222—223). „Principalii locuitori ai acestei naţii locuiesc în valea de la Sarmisegetuza) ale cărei ruine sînt îngropate în spini şi mărăcinişuri), precum şi în locurile vecine şi sînt socotiţi mai prietenoşi decît ceilalţi români". Aici au fost legate împreună pasajul despre locuitorii din regiunea Orăştie şi cel despre românii de la „Varheli" (= Sarmisegetuza) care scot la iveală obiecte preţioase din vechile ruine. *Nota trad.*]

[5] *Se bene*. Folosirea acestei conjuncţii adversative nu se potriveşte contextului, unde ar fi fost de aşteptat, mai degrabă: deci, decît deşi.

[6] Adică întărirea spuselor prin invocarea: Zău (Zeus).

[7] Sfînta Vineri. Despre identificarea ei cu Venus ar fi de discutat. Am crede că această sanctificare trebuie pusă în legătură cu fenomenul observat şi la alte două zile ale săptămînii: sfînta Miercuri şi sfînta Duminică, precum şi cu personificarea sărbătorilor: cele trei Rusalii pentru cele trei zile ale sărbătorii, Moş Ajun şi Moş Gerilă etc.

[8] *Nota aut.* Ei dau din plin morţilor lor hrană şi îmbrăcăminte, în credinţa că aceştia pot să sufere de foame şi de sete în drumul lor pînă să ajungă în rai, sau în alt loc care le e destinat.

[9] *Nota aut. Ei răpesc pe tinerele fecioare în felul sabinelor, şi îndată ce le-au răpit fecioria le iau de soţie. Se despart de soţii fără nici o consideraţie (Rifiutano le consorti senza alcun riguardo).*

[10] Mai departe, se declară că secuii au în comun (cu saşii şi cu ungurii) „*la religione, la disciplina e le buone arti*" (deşi în 1596 se produsese o răscoală sîngeroasă a acestora).

[11] Vezi *Călători*, II, p. 412. *Nota aut.* Literele lor seamănă cu ale abisinienilor, ale evreilor şi ale sirienilor, şi ei le scriu în felul acestora de la dreapta la stînga. In biblioteca marelui duce de Florenţa se află o carte scrisă cu asemenea litere.

apoi de note rezumînd părți din acel text. Uneori i se mai adaugă și elemente în plus. De pildă, cînd e vorba de bîlciul săptămînal de la Brașov, la care aleargă „*secui, români, armeni și greci*“ (Reicherstorffer), se spune acum: „vin astăzi turci, arabi, armeni, greci, valahi, italieni și poloni“. Partea despre unguri este cea mai puțin închegată, lipsind de altminteri și din Chorografie. De aceea poate, autorul e dispus să o lase pe seama istoricilor. El se mulțumește să declare că autoritatea ungurilor este mai mare ca a celorlalți, pentru că din rîndul lor sînt înălțați principii țării și magistrații, ajungîndu-se chiar oarecum la sistemul dinastic prin alegerea lui Sigismund Báthory în timpul vieții tatălui său. O foarte rapidă înșirare a șapte orașe în Transilvania la care se mai adaugă Oradea, încheie această parte introductivă lipsită de strălucire[12]. Urmează descrierea propriu-zisă].

Așadar Transilvania, precum s-au spus, nu este numai bogată în prea frumoase orașe, ci este îmbelșugată și în toate celelalte lucruri de trebuință pentru traiul oamenilor, cum ar fi grîu[13], vin[14], fructe[15], vite[16], caii cei mai

---

[12] Cronologia este destul de nesigură, de exemplu, *notele aut.* 8 și 16, din textul orig. cît și textul relativ la prioritatea venirii sașilor sau a ungurilor. Cît privește antichitatea, în afară de menționarea lui Ptolemeu de trei ori cu privire la Zeugma (Cluj), la cele 24 de orașe din care nu au mai rămas decît 5 și la situarea localității Salina în apropierea Turdei (*notele orig.* 14, 15, 18), restul se rezumă la identificări fanteziste. Aiudul (Egnedino) și-ar fi luat numele de la Via Annia, care se mai vede și azi (*nota orig.* 19); Clujul (Claudiopol) a fost întemeiat de greci, apoi de romani, care l-au numit astfel, iar unii susțin că însuși împăratul Claudiu i-a dat acest nume (*nota orig.* 14). Aceeași formulă ușor dubitativă însoțește și evocarea lui Erman, întemeietorul Sibiului „capitano generale de Greci“.

[13] *Nota aut.* Acolo crește în fiecare an grîul în așa mare belșug, încît nu numai că umple grînarele, dar se și conservă mulți ani, parte în grămezi foarte înalte, parte în gropi subterane... etc... Mai sînt anumite locuri din Transilvania unde — dacă se seamănă secară — ea degenerează în grîu. Produce zarzavat de tot felul, dar nu dă nimic altceva pentru hrana oamenilor în afară de mei, de grîu triunghiular, de năut și de bob.

[14] *Nota aut.* Nu e mai puțin îmbelșugată în vin ca în grîu. În ea se află un ținut numit de germani Vuinlarez (!) (=Weinland), iar de unguri Borfold, adică țara vinului. Și locurile în care se produce vinul cel mai bun sînt acestea: Alba Iulia, Deva, Aiud, „Birtelbino“ (= Ghirbom), „Fienuscio“ (= Feneș?), care are un vin ce nu e mai prejos de cel din Venosa în Italia.

[15] *Nota aut.* Produce o mare cantitate de fructe, ca și de alte lucruri, însă și portocale, rodii, lămîi care uneori pot fi găsite în grădina magnaților care le cultivă mai degrabă de plăcere decît din utilitate, prune de Damasc, ca să nu pomenim de alte <specii>, de gutui, de cireșe dulci și frumoase, ce pot fi comparate cu cele „*marosticane*“ din Italia, de pepeni galbeni și de prea aleșii pepeni verzi ai lui *Galenus*, pe care poporul îi numește „*anguris*“ (=harbuzi). Deși varza (le brassiche) poate fi aflată îndeobște oriunde, eu nu am observat decît aici specii de o mărime extraordinară și de o culoare stranie. Ele sînt în regiunea aceasta de culoare azurie și de așa mărime, încît le întrec pe cele mai mari albe obișnuite.

[16] *Nota aut.* Mulțimea vitelor care sînt exportate în fiecare an în Italia, în Austria și în anumite alte locuri din Germania atestă belșugul de pășuni. Îmi amintesc, și martor îmi este Bonfiniu (!), că se cumpăra cîndva aici un bou foarte mare pe un florin.

aleși[17], păsări și pești. Apoi metale, adică aur[18], argint[19], cupru[20] („di rame di bronzo") cositor, plumb, argint viu[21], oțel, fier[22], antimoniu, cinabru, sulf[23], vitriol, sare[24], cel mai nobil condiment al bucatelor, pisasfalt[25], amestec de păcură și de bitum, astfel că, fie zis fără supărare, ușor întrece țările celelalte.

În Transilvania se află izvoare termale felurite, cele de la Geoagiu („Iogiesi") și de la Oradea, acestea calde, celelalte reci. Și tot astfel izvoare de ape minerale („acetose") care au parcă gust de vin, și mai țîșnesc și alte ape, care puțin timp după ce au țîșnit, se împietresc. Și sînt de asemenea

---

[17] *Nota aut.* Sînt foarte bine dezvoltați și se cumpără pe 1 000, 1 500 și 2 000 de florini. Dar de soiul acesta există în diverse locuri.

[18] *Nota aut.* Acolo se taie brazde (?) („glebe") și bucăți din aurul cel mai pur, dintre care unele sînt atît de pure, încît nu mai e nevoie de nici o separare <prin topire> și pot fi ușor prelucrate în orice scop, altele sînt amestecate cu alte metale și acestea au nevoie de purificare. Locurile unde se sapă aurul sînt *„Sclate"* [= Schlatten, numele german pentru Zlatna], ceea ce înseamnă baie *(„separatura")* de metale, „Rîul domnilor" [corect: al Doamnelor = Baia Mare], Lapus („Lapo"). Dar în afară de aceasta este destul de cunoscută bogăția în aur a acestei țări după medalia lui C. Caton. Foarte adesea se sapă din pămînt asemenea medalii în Transilvania în „Sculattin" (!), care e numit de unguri „Zulakna"*, care este poate „Zermiziriga" lui Ptolemeu, precum și la „Kimili" (?), la „Dominurdz"**(?) și în cîteva alte locuri.

* Corect: Zalatna, numele maghiar pentru Zlatna, forma germană Sculattin fiind o transcriere greșită pentru Schlatten. Numele în realitate este slav și vine de la Zoloto=aur *(Nota trad.)*.

** Poate o redare defectuoasă a numirii *Rivulus Dominarum*. Vezi mai sus. „Doamnele" erau reginele Ungariei care aveau în apanajul lor minele de aur din acea regiune *(Nota trad.)*.

[19] *Nota aut.* În locurile amintite se sapă <și> argint, dar în minele de la „Offea" [= Ofenberg, Offen Bánya, Ofenbaia, azi Baia de Arieș] și „Radna" (Rodna) se produce numai argint.

[20] *Nota aut.* Acolo unde se găsește aramă, se află și argint și aur.

[21] *Nota aut.* De jur împrejurul minelor de argint se află aceste patru lucruri.

[22] *Nota aut.* El se obține de o calitate foarte bună într-un ținut numit Cyk (Ciuc) deși se mai produce și în alte locuri. Dar fierul se produce în Trăscău [azi Rimetea] și la Hunedoara.

[23] *Nota aut.* Sulful și antimoniul se generează în minele de aramă. Mai sînt totuși și locuri care produc numai antimoniu. Cinabrul și argintul viu provin din minele de aur.

[24] *Nota aut.* Este așa mare belșug de sare, care se sapă acolo, încît foarte ușor îndestulează și alte țări. Sarea nu este neagră, ca aceea din Polonia, și se află de trei feluri: albă, străvezie și cristalină, <sau> albă (candido) dar nu dură, <sau> cenușie, dar cînd este pisată devine albă ca neaua. Din ea se scoteau mari taxe (Gabelle) pînă la 300 000 de florini, cum amintește Ascanio Centorio, în cartea a doua a *Războiului din Transilvania*, 93. Nu pot înțelege de ce se mai vindea <sare> și la ocne, cînd se producea așa mult pentru principe și acea producție *(rendita)* se strîngea în fiecare an într-un oraș numit Lipova.

[25] El se scoate într-un loc nu departe de orașul Bistrița. Și nu mă voi apuca să discut dacă este bitum sau vreun soi oarecare de rășină.

șivoaie care după ce au izvorît acoperă lemnele („i legni") și celelalte lucruri ușoare pe care le ating cu o crustă pietroasă. Acolo mai este și așa mare belșug de miere (mele) încît s-a observat că în afară de cea obișnuită, locuitorii au mai găsit și una de un soi deosebit din care fac o băutură care poate înșela și pe cunoscători care o socotesc drept vinul cel mai generos sau drept vin de Malvasia. Ea are codri mari și păduri nesfîrșite în care se află zimbri, bivoli, elani, „capricorni", cerbi de o mărime imensă, rîși, jderi, *„toppi di ponto"* (?) urși deosebiți de cei obișnuiți, iepuri albi, în sfîrșit păsări de munte și de pădure, vulturi, șoimi[26] de o specie rară, cu pelerină *(a pellegrina)* și încă păsări care nu sînt de pradă, fazani, potîrnichi de două feluri, păuni sălbateci, găini, cocoși de pădure și greu de domesticit, destul de deosebiți de ceilalți.

Aici se mai află și păsări de apă, dintre care mai mari sînt lebedele, sau sturzii, și onocrotalii, care întrec în mărime pe cocostîrci. Nu lipsesc ierburile cele mai alese[27], cum ar fi — lăsîndu-le de o parte pe celelalte „il raupontico", centaureea mare, de două feluri: gentiana maximă cu flori galbene și purpurii, „rădăcina Rodia" [cu miros de trandafir], *„assiatio pontico perfetissimo"*, *„gli Apii di Bellonio"*, *„Zibanotida prima" a lui Teofrast* și șofranul *(il croco)* care răsare peste tot. Mai sînt și niște munți vecini cu Valahia cisalpină (?)[28] și cu Moldova din care picură „agaric" și terebint[29] și trei rîuri navigabile, Oltul [Aluta], Mureșul[30] [Morosso] și Someșul [Samo] dintre care cele două dintîi își trag obîrșia din munții secuiești, iar acesta se aruncă de a dreptul în Tisa[31] și aceasta se varsă direct în Dunăre[32]. Al treilea care este Someșul, numit de Germani și unguri Timiș, izvorăște din munții [alpi] Calata, se varsă de asemenea în Tisa. Aici se mai află de asemenea și alte rîuri: Tîrnava [Chicel] mare și cea mică, Sebe-

---

[26] *Nota aut.* Este un soi de șoim diferit de toate celelalte, și cu greu depășește mărimea unui uliu. Este o prea aleasă pasăre de vînătoare, după care năzuiesc mult magnații și nu cred că se află în alte locuri. Două din aceste păsări pot ușor răpune orice pasăre de pradă, oricît de mare ar fi, ca vulturii, sturzii (?!) *(tordi)*, lebedele. De aceea, pe bună dreptate, sultanul vrea ca în fiecare an să i se ducă de aceștia în dar, cînd i se trimite tributul din Transilvania.

[27] *Nota aut.* Spun unii că s-ar fi găsind și ghimbir, lucru pe care eu încă nu l-am văzut; totuși nu îl cred imposibil, pentru că unii munți vecini cu Valahia Cisalpină (!) sînt singuri lăsați să producă perpetuu „lacustre". (?)

[28] Desigur greșeală în loc de transalpină *(N. trad.)*.

[29] *Nota aut.* Nu picură la drept vorbind din arborele numit terebint, ci dintr-o specie anume de zadă (larice) și nu e mai prejos terebintului din Cipru.

[30] *Nota aut.* Numit de geografii antici *Marote* și *Maro*.

[31] *Nota aut.* Tisa se naște în Transilvania, nu departe de cetatea (!) numită Maramureș.

[32] *Nota aut.* Aceasta nu se mai numește Dunărea, ci Istrul.

şul [Saboso], Crişul, „îl Chrisolore“[33], Streiul[34] [la Strigio]. Din acestea, ultimele trei poartă fărîme [raditure] şi bucăţi de aur pur în greutate de 70[35] de drahme. În aceste rîuri şi în celelalte numite mai înainte se află peştii cei mai buni şi variaţi, cum ar fi „accipenser“-ul[36] mare şi mic, linul (?) [„tina“ = tinca?] de trei feluri, păstrăvul, lampreta de rîu, peştii „lacuştri“[37], somnul, mreana[38] [„il barbone“], ţiparul [murena] de o specie rară, păstrăvul [truta] alb şi negru, svîrluga *(gobio)* cu solzi şi fără solzi, şi alţi <peşti> cu totul necunoscuţi.

Nu mai spun nimic despre ţiparul obişnuit, despre sturioni, bibani *(perci)*, toni[39] care se află acolo de o mărime nemaiauzită. În această regiune nu e lipsă de bălţi şi lacuri, care sînt întotdeauna îmbelşugate cu peştii cei mai grozavi.

---

[33] *Nota aut.* Numit de unguri *Aranios* [=Arieş] şi de germani Lorens (?).

[34] *Nota aut.* Azi se numeşte *Sargetia* (!)

[35] *Nota aut.* Fărîmele mici sînt comune şi aparţin <de drept> cui le ia.

[36] *Nota aut.* Nisetrul (?) („accipenser“) este lung, foarte plin la trup şi în aşa fel încît tăiat în două, <carnea lui> pare a fi <a unui> porc gras. Carnea lui se sărează şi se pune în vase foarte mari şi se mănîncă îndeosebi în timpul postului mare. Un altul este de formă rotundă, circulară, pe care locuitorii îl numesc al sfintei fecioare. Este un altul care creşte de două palme, dar de cele mai multe ori îl afli de o palmă. I se zice carasul cu solzi de aur. Locuitorii îi zic acestuia Kores, iar aceluia „Vuerfrauenkores“ (?). Ai noştri îi numesc carpioni, dar nu cu dreptate, căci nu se găsesc carpioni decît în lacul Garda.

[După cum rezultă din nota autorului, este vorba de o familie de peşti din care fac parte şi nisetrul, care e peşte de *mare* şi este într-adevăr de proporţii mari, şi păstruga care e peşte de Dunăre şi de mare şi are corpul lung şi subţire, deci nu corespunde descrierii din text, şi cega, peşte de apă dulce, dar care de asemenea, nu corespunde descrierii. *Nota trad.*].

[37] *Nota aut.* Uneori pot fi găsiţi aceşti <peşti> lacustri la <o distanţă de> zece obroace*, în locuri subterane, unde stau cei ce nu mai pot de loc să plutească în apă, ca şi alţi peşti care se ascund în măruntaiele pămîntului, de unde nu sînt văzuţi făcîndu-şi drum prin apă, ci pe uscat, şi cu multă trudă.

* Măsură de suprafaţă socotită după întinderea însămînţată cu conţinutul unui obroc.

[38] *Nota aut.* Acesta este peştele numit de germanii care stau în Transilvania *alcare*, de unguri *meniali*, adică peştele cerului, şi nu pe nedrept, căci are o savoare foarte deosebită şi diferă de peştii pe care saxonii septentrionali îi numesc *Quippen*.

[39] Aceştia sînt însă peşti de mare! — *Nota trad.*

CELE DOUĂ VALAHII, ADICĂ MOLDOVA ȘI ȚARA ROMÂNEASCĂ (TRANSALPINA)[1]

Această țară a Valahiei, pe care unii o numesc Flacia, alții Valagnia, este între Dunăre și rîul Tira și între Transilvania și Marea Euxină sau Neagră. Aceasta, cum am spus mai înainte în descrierea Transilvaniei, făcea parte din Dacia. Dar azi, se împarte în Valahia Mare și Valahia Mică.

Valahia Mare se întinde pînă la Marea Euxină, și ai noștri o numesc Moldova, dar turcii îi zic Carabogdania, adică, Bogdania Neagră sau regiunea lui Bogdan cu grîu negru[2]; care rodește cu îmbelșugare pe pămîntul ei. Acesta este șes și bogat și în alte produse decît acest fel de grîu, dar este

---

[1] *Ibidem* în capitolul *Del Imperio turchesco*, pp. 197— și 197 v°.

[2] Confuzie frecventă între Bogdan și boldan care înseamnă grîu pe turcește.

lipsit de locuitori, şi lipsit de copaci[3]. De aceea se foloseşte la foc balega vitelor. Are belşug de cai foarte buni obişnuiţi să ducă la oboseală, şi mai este bogată şi în boi foarte mari, şi în mine de aur şi de argint pe care nu le exploatează de teama turcilor. Şi mai sînt rîuri care poartă aur, dintre care cel mai însemnat este rîul Prut, pe care unii îl numesc Berut şi care se consideră a fi rîul „Gierasso" (= Hierassus) al lui Ptolemeu. Cetatea[4] Suceava este cetatea de scaun a voievodului iar oraşele[5] mai însemnate sînt Varna[6], Ocaczonia (!) Bîrladul[7] Cotnari şi „Cocina". În Moldova se află mulţi armeni, evrei, unguri, saşi şi ragusani care deţin tot negoţul. Căci aceştia sînt cei ce exportă grîul şi vinul în Rusia şi în Polonia şi tot astfel trimit piei, cerge, ceară miere, pastramă de vită, unt, legume la Constantinopol. Chiar şi vinul grecesc, care se transportă din Creta în Polonia şi în Germania, trece în întregime prin această ţară. De aici voievodul scoate venituri mari din taxe . . . etc.

Valahia Mică este numită Transalpina (Ţara Românească) şi totodată de unii şi Muntenia, dar grecii îi spuneau Valahia. Aşadar ea este aceea care în mod obişnuit este desemnată prin numele de Valahia. Ea se întinde de-a lungul ţărmului Dunării, fiind „aspra e malamente habitata".

Într'însa se află oraşul Tîrgovişte, reşedinţă a voevodului. Celelalte oraşe ale sale sînt Brăila şi Trescorto. Nu departe de ele se scoate din pămînt un fel de bitum, din care se fac lumînări, foarte bune, asemenea celor de ceară. În restul acestei regiuni populaţia locuieşte în sate.

În toată Valahia[8] se află ocne cu sare albăstrie, tare ca marmora dar cînd este zdrobită devine albă. Aici mai sînt şi multe mine de fier.

Românii sînt în majoritate nestatornici, aspri, cu înclinaţie spre chef şi tînjală, şi săraci[9]. Ei locuiesc în case făcute din lemn şi paie (= vălătuci) date pe deasupra cu lut şi acoperite cu stuf care se găseşte acolo din belşug.

Valahia[10] a fost tributară regelui Poloniei. La război ea trimitea 50 000 de călăreţi (!) şi se înfăţişa plină de toate bunătăţile dar acum datorită lungilor războaie cu turcii a rămas pustie. A ajuns tributară turcului

---

[3] La fel şi la Botero (vezi n. 16). Aceste trăsături aparţin mai degrabă unor regiuni de stepă, ca Dobrogea, de pildă, dar nu sînt totuşi în dezacord cu mărturia unui martor anonim din Moldova cam prin 1588. (Vezi *Călători,* III, p. 368.)

[4] *Citta di Zuccavia.*

[5] *Le terre murate.*

[6] Tot la Botero trebuie căutate şi Varna şi Oceakovul.

[7] *Barlavia.*

[8] S-ar putea să fie vorba aici de amîndouă ţările.

[9] Sărăcia aceasta se datora condiţiilor vitrege ale aşezării ţării în calea tuturor năvălirilor şi nu unei indolenţe invocate de cei care, stînd mai la adăpost, îşi puteau înjgheba gospodării şi agonisi bunuri, privind cu dispreţ la ceilalţi.

[10] Aici = Moldova.

în anul Domnului 1461[11] şi a stat sub ascultarea sa pînă în anul de faţă în care amîndoi voevozii, adică cel al Valahiei Mari[12] şi cel al celei Mici[13] s-au înţeles în taină cu împăratul Romanilor contra turcului[14].

---

[11] Data e greşită.
[12] Aron Vodă.
[13] Mihai Viteazul.
[14] Ţinînd seama de faptul că nu este pomenită campania creştină din 1595 şi că mai este vorba de o legătură a domnilor celor două ţări cu împăratul şi nu cu Sigismund, care şi-a atribuit ambele ţări în mai 1595, am crede că această descriere trebuie situată în 1594.

SUPLIMENT LA VOLUMUL III

CĂLĂTORIA LUI IEREMIA AL II-LEA, PATRIARH DE CONSTANTINOPOL ÎN ŢARA ROMÂNEASCĂ ŞI MOLDOVA[1]

1588

...Ci, cînd au venit în Ţara Românească atuncea, i-a primit Domnul Mihnea Voevod. Se întîmplase a fi bolnav şi i-a făcut Patriarhului o primire minunată Doamna, mama lui, pentru că erà

[1] În versiunea lui N. Iorga din Hurmuzaki XIV, pp. 83—86 a textului grecesc al lui Ieroteu din Monembasia publicat după Βιβλίον ἱστορικόν, ed. din 1786, pp. 453 şi urm. Acest text a fost omis din Călători III în care a fost inclusă scrisoarea patriarhicească a lui Ieremia al II-lea dată la trecerea sa prin Bucureşti de la Moscova spre Constantinopol în octombrie 1591. Descrierea din textul de faţă aparţine călătoriei spre Moscova din 1588. Autorul ei, mitropolitul Ieroteu de Monembasia, l-a însoţit pe patriarh în drumul său moscovit atît la dus cît şi la întors, întocmind şi o dare de seamă aprobată şi însuşită de patriarh. Deşi avem de a face cu o relatare indirectă, ea are întreaga valoare a uneia directe. Pentru date asupra patriarhului Ieremia al II-lea vezi biografia sa în Călători III pp. 297—299. Persoanele amintite în descriere sînt: Mihnea turcitul, mama sa Ecaterina Salvarezzo, Petru Şchiopul, soţia acestuia, Maria Amirali şi Vlad, fiul lui Miloş, însurat precum se ştie cu Velica, fiica lui Ivan Norocea şi a domniţei Stana, fiica „Mircioaiei", adică a doamnei Chiajna.

din Galata, şi fusese surgunită la Rodos[2] cu chir Ieremia, Si erà şi cumătru cu Mihnea Voevod, pentru că i-a botezat fiul. După aceia au venit şi în Moldova, numai cât cu multă osteneală, din pricina frigului celui peste măsură[3]. Şi i-a primit prea-cucernicul Petru Voevod în chip de minune şi de uimit. Şi li-a dat bucătari să li gătească, oameni pentru toată supravegherea, pentru cai, pentru fân, pentru lemne. Mergeà deci adese ori şi însuş la Patriarh, şi li făceà toată rânduiala şi cinstea ce se cuvine, la toţi, şi erà om dulce la cuvânt, sever la purtări, îndemănatec la fapte. Ştià limba turcească, cea grecească şi cea românească, pe toţi îi odihnià în tot chipul, mai ales că erà milostiv cât se poate, faţă de robi, de săraci, de mănăstiri, de biserici, de preoţii de acolo şi străinii, aşa încât orice om se miră cum în locuri ca acestea s'a putut găsi unul cu o astfel de fire, mărinimoasă, şi foarte înţelept şi foarte drept în judecăţile lui. Şi nu numai aceste daruri le aveà, dar erà şi foarte încercat la orice meşteşug, şi la litere, şi-i plăceà de oamenii învăţaţi, şi-i întrebà în tot chipul despre astronomie, despre zodii şi alte lucruri supţiri. Îi plăceà mult de cântăreţi şi aveà un preot cu meşteşug, îndemănatec; şi era şi la toate celelalte ale lumii meşter, şi toate le orânduià el, şi pentru aceasta erà şi straşnic, şi se temeau de el şi boierii şi tot poporul[4]. A făcut deci şi mănăstire la locul ce se zice Galata, în faţă cu Iaşul. Şi meşterii erau nestatornici şi au pus temelia ei într'un loc rău, şi au aşezat temeliile bisericii şi ale zidului ei de jur împrejur, şi s'a stricat atâta muncă, atâta cheltuială, atâta zugrăveală şi alte lucruri frumoase. El nu s'a lăsat, ci a făcut altă mănăstire, în loc tare, şi a făcut-o minunată, şi a sfinţit-o, şi a dăruit pe Mitropolit, pe arhiereii ce se aflau acolo şi pe toţi preoţii după rândul lor. Acest om erà vrednic să stăpânească, nu numai în Moldova, ci şi în Constantionopol. Tatăl lui erà din vechii Domni ai Ţării Româneşti, şi-i ziceau Mircea şi lui tătâne-său, Mihnea, şi aveau din moşi şi strămoşi Domnia. Deci tatăl acestuia, Mircea, a făcut fii buni pe aceştia: Alexandru Voevod, Miloş Voevod[5] şi pe acesta, prea-cucernicul Petru Voevod. Şi, Alexandru a avut Ţara Românească şi a făcut pe Mihnea Voevod. Iar Miloş Voevod a răposat şi a lăsat fiu pe Vlad Voevod, şi [acesta] a murit tânăr, la un an după ce s'a însurat [1587; mort 1589] şi, după ce a luat Domnia, a mai trăit 20 de zile, şi i-a părut foarte rău lui Petru Voevod, şi din lucrurile lui n'a luat nimic, ci le-a dat mila la mănăstiri, la arhierei, la soţia lui şi la robii lui. Şi, când s'a născut Petru, maică-sa a văzut acest vis. Mai înainte născuse un fiu foarte

[2] Exilul la Rodos aparţine anului 1584.

[3] Era în iarna anului 1588.

[4] Pentru alte amănunte vezi şi N. Iorga, *Contribuţii la istoria Munteniei*, în: An. Ac. Rom. mem. secţ. ist. t. XVIII (1896).

[5] Pentru care şi fiul, Vlad, însurat cu o „nepoată de fiică" a Mircioaii, vezi Contribuţiile citate, pp. 2—3, 68, 88 şi tabla la vol. XII.

frumos, şi peste puţin acesta murì. Deci maică-sa plânse, ca una ce erà iubitoare de copii şi miloasă. Şi, într'una din nopţi, vede cum vine un om straşnic, în veşmânt alb şi-i spune: Ce plângi? Ce te întristezi şi verşi atâtea lăcrămi? Şi-i arătă un copil în scutece. Şi-i spune: Iea-ţi fiul care plînge. Şi ea, cum deschise faşele şi văzù, se mâniè şi zise: Nu e acela copilul mieu; al mieu era alb, frumos, îndemânatec, şi acesta nu e ca acela. Şi-i spune cel cu veşmânt alb: „Nu ştii ce vorbeşti; acesta e frumos, acesta te va cinsti numai să-l îngrijeşti". Şi zămislì şi născu pe prea-cucernicul Petru Voevod. Şi a luat el soţie prea-înţeleaptă, cinstită şi de neam bun, şi au făcut feciori şi fete. Şi când a venit la Constantinopol [1579], au murit toţi, şi a rămas numai o fată, frumoasă, şi aveà cele mai mari daruri, înţelepciunea cea mai înaltă, şi ştià carte bulgărească [= slavonă] şi grecească, şi în fiecare zi cetià acaftistul şi slujba Bisericii. Şi la bătrâneţe a născut şi un fiu foarte frumos şi cuminte şi l-a botezat Mitropolitul Anastasie, şi i-a pus numele Ştefan. Il iubià deci mult. Şi turcii, din lăcomia lor de bani, spuseră Domnului Petru Voevod să facă pe fiul său Voevod, căci are bun prilej. Şi a pregătit astfel. Şi, fiind încă numai un copil de şase ani, i-au adus steagul din Constantinopol şi a fost încununat Ştefan Voevod, Domn a toată Moldova. Şi s'a făcut cheltuiala până la 300 de poveri de aspri la al Antiohiei, la al Ierusalimului şi la alţi mulţi, pentru că au venit toţi în Moldova. Şi nu s'a împovărat cumva, ci-i umpleà de daruri, cu bucurie şi smerenie, şi se mirau toţi de mărinimia şi de cheltuielile lui. Deci a voit şi să mărite pe fiică-sa, şi au cerut-o mulţi boieri din partea locului şi din Constantinopol, dar el n'a vrut, ci aveà în Curtea lui un tânăr minunat, anume Zotu, frumos la chip, supţire la trup, la vorbă îndemănatec şi dulce, cuminte şi cinstit, fecior în viaţa lui, credincios la lucrurile stăpânirii, pentru că de multe ori l-a pus la încercare, dar niciodată nu l-a găsit la ceva cîtuş de puţin viclean. Şi erà din Ianina, din părinţi de neam bun şi de ispravă de acolo, şi erà după tată Ţigară şi după mamă Apsară, nobili şi unul şi altul, şi, pentru că erà înţelept şi de folos la toate şi pentru că ştià carte turcească şi grecească, l-a orânduit Spătar şi după aceia Vistier, şi i-a dat şi pe fata lui cea prea-înţeleaptă şi prea-cuminte de soţie, şi a cununat-o, şi au făcut nunţi şi veselie. Şi a cinstit dumnealui Zotu pe mulţi, şi locul de naştere, şi rudele, şi prietenii. Si erà numele ei Maria, iar după obiceiu i se zice Doamna Maria, şi au petrecut în iubire şi cinste, şi cu copiii lor.

SZÁNTÓ (ARATOR)[1]

DESPRE TRANSILVANIA[2]

1600

p. 593 Transilvania, odinioară numită Dacia a fost un ducat şi o provincie supusă regatului Ungariei şi adusă la credinţa noastră catolică cu 600 de ani în urmă de către regele Ştefan. Dar cînd s-au luptat între ei pentru coroană arhiducele Ferdinand al Austriei şi principele Transilvaniei au făcut din ea un stat aparte[3]. Întrece în mărime toată Boemia şi Moravia, este înconjurată de jur împrejur de munţi şi de păduri,

---

[1] Pentru biografia lui pînă la prima alungare a iezuiţilor în 1588, vezi *Călători*, II. De asemenea, *Călători*, III, pentru rapoartele sale pe anii 1585—1588, înainte şi după marea ciumă din Transilvania.

[2] Traducerea s-a făcut după textul latin *De Transylvania*, cuprins în *Brevis et Succinta Descriptio quo tempore et qua occasione haereses in Ungariam et Transylvaniam fuerunt invectae*... publicat în „Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde", 1884, p. 593 ş.u.

[3] *Regnum.*

de unde și-a dobîndit și numele ca să fie numită de unguri Transilvania. Căci dincolo de aceste păduri este șesul cel mai întins pînă la Buda. A fost socotită întotdeauna partea cea mai întărită[4] a regatului Ungariei despre care obișnuia să spună neînvinsul rege Matei: Domnilor unguri, apărați cu sîrg Transilvania, căci dacă o veți pierde va fi pierdută toată Ungaria, dar dacă o veți păstra veți mai putea redobîndi Ungaria pierdută... [Încercările zadarnice ale turcilor, ale lui Ferdinand și Maximilian prin arianul Gaspar Bekes de a o cuceri...].

Transilvania era îmbelșugată în toate cele de trebuință oamenilor: grîu, vin, pășuni, vite, mine cu tot felul de metale ca aur, argint, fier, plumb, aramă, argint viu și mai că nu e munte sub care să nu se ascundă ceva metal; și de aceea strămoșii noștri nu degeaba îi ziceau vistieria Transilvaniei. p. 594 Ea cuprinde în sine foarte multe dealuri cu podgorii, un număr de munți de sare din care, întocmai ca din cariere, cu puțină muncă se sapă cantități uriașe de cea mai bună sare, prăsește cai de rasă, pădurile ei sînt pline de tot felul de sălbăticiuni.

Trei rîuri aurifere, adică ducînd cu sine nisip cu fire de aur, ies din Transilvania curgînd spre Ungaria: Crișul alb și Crișul negru, apoi Someșul. Mai are încă alte 5 sau 6 rîuri din care unele își croiesc drum în Țara Românească, iar altele în Ungaria. Trei feluri de neamuri[5] locuiesc în Transilvania: ungurii care sînt stăpînii provinciei[6], sașii și românii. Sașii au fost alungați în anul domnului 800 din Saxonia de către Carol I (= cel Mare)[7] pentru că se lepădaseră de religia catolică pe care o primiseră. Căutîndu-și locuri noi de așezare au venit în Polonia și s-au rugat de unguri ca să le lase un loc de așezare aici. Aceștia le-au dat o parte muntoasă și neroditoare a Transilvaniei pe care ei cu mare trudă au cultivat-o și au ridicat în ea 7 frumoase cetăți înconjurate cu ziduri, după care numesc germanii Transilvania: Siebenburg[8]. De la ei primesc transilvănenii mijloace bănești pentru purtarea războaielor.

Românii au fost odinioară colonii de ale romanilor și vorbesc o limbă italiană stricată, sînt oameni aspri și rustici[9], sînt păstori de oi, locuiesc în munți și păduri și sînt iobagii nobililor unguri. În așezările de seamă și în cetăți locuiesc ungurii din Transilvania, dintre care unii sînt arieni sau „trinitari"[10], alții *sabatari*, care în loc de duminică serbează sîmbăta ca evreii, alții luterani, alții calvini, alții catolici. Sașii sînt toți luterani, și

---

[4] *Fortissima.*
[5] Cele trei națiuni privilegiate ar fi trebuit să cuprindă pe secuii omiși aici.
[6] În textul publicat: *pauriciae* (?) = provinciae.
[7] Părere greșită foarte răspîndită în această vreme.
[8] În realitate, numele vine de la Cibin = Seben. La origine: Sebenburg.
[9] *Silvestres.*
[10] Corect: antitrinitari sau unitarieni.

ei au adus mai întîi secta luterană în Transilvania. Românii sînt schismatici de credinţă greacă (= ortodoxă) şi ţin de patriarhul de Constantinopol, şi nu au putut niciodată fi abătuţi de la credinţa lor schismatică nici de eretici, nici de catolici... Şi toate aceste erezii[11] de mai sus au fost aduse în Transilvania în acelaşi timp ca şi în Ungaria şi cu acelaşi prilej după moartea regelui Ioan, care s-a luptat pentru coroana regatului, adică în jurul anului 1540, 1541... etc.

p. 596 [Despre împrejurările politice care au dus la desfiinţarea episcopiilor Transilvaniei şi a Oradiei, despre cei rămaşi credincioşi catolicismului, despre secui. Despre introducerea luteranismului în Transilvania, şi despre progresele calvinismului şi arianismului [12] etc...].

---

[11] Sectele protestante.

[12] Schemă oarecum asemănătoare cu cea a unor capitole din Transilvania lui Possevino, rămasă precum se ştie nepublicată pînă în secolul nostru.

ADDENDA ET CORRIGENDA

În vol. III, p. 289—290, s-a publicat textul călătoriei lui William Harborne, după versiunea tipărită de Richard Hackluyt, *The principal navigations, voyages, traffiques and discoueries of the English nation*, vol. II, Londra, 1599, p. 289—290. Considerăm necesar a reproduce din nou acest text — în l. engleză și în traducere română — după raporul original al lui Harborne înaintat lordului cancelar al coroanei în decembrie 1588 și păstrat la Public Record Office, State Papers Foreign, *Turkey*, dos. 97/1, f. 156 (xerocopie obținută prin bunăvoința lui David B. Funderburk, de la Universitatea din South Carolina, S.U.A.), deoarece prezintă unele diferențe față de versiunea apărută în Hackluyt, alcătuită după o copie ce conținea modificări arbitrare, erori și omisiuni. Din pricina stării proaste de conservare a documentului original, editorul din 1599 a omis tocmai un amănunt de mare importanță pentru înțelegerea privilegiului comercial acordat de Petru Șchiopul negustorilor englezi la 27 august 1588 și anume faptul că aceștia au beneficiat de dreptul de a plăti numai 3% din valoarea mărfurilor desfăcute, spre deosebire de localnici sau de ceilalți comercianți străini care plăteau 12%.

TEXT

I departed from Constantinople with 30 persons of my suite and famulie the thirde daie of Auguste, passing through the Contries of Thracia, Romania, the greate Wallachia and Moldavia, where arriving the 4th of September, I was accordinge to the Gran<d> S<ignor> his commandem<en>t verie courteouslie entertayned by Peeter his possityve Prince, a Greike in profession, w<i>th whome was concluded that Her Ma<gestie's> subiects there trafickinge shoulde paie but three upon the h<undreth> ...[1] XIII° w<ich> so well his owen subiects as all other nac<i>ons annsweare; whose letters to Her Mag<es>tie be extante ...

TRADUCERE

Am plecat de la Constantinopol cu 30 de persoane din suita mea şi servitori în a treia zi a lui August, trecînd prin ţinuturile Tracia, Romania, Valahia cea mare [Ţara Românească] şi Moldova, unde am ajuns la 4 septembrie. Potrivit firmanului sultanului am fost primit foarte curtenitor de Petru, domnul său legiuit, de religie ortodoxă, cu care s-a încheiat înţelegerea potrivit căreia supuşii majestăţii sale care fac negustorie acolo nu vor plăti decît 3% ...[2] 12% după cum plătesc atît supuşii lui cît şi <negustorii de> toate neamurile celelalte; scrisorile sale către majestatea sa sînt în fiinţă şi acum ...

---

[1] Documentul este rupt. Lipseşte un cuvînt-două, poate „*not*" sau „*not the*"?
[2] Completăm prin supoziţie: „nu" sau „şi nu".

REPERTORIU CRONOLOGIC

*

1 Carlo Magno — venit în Transilvania prima oară în 1594 rap. 1596, 1600
2 Bernardino Quirini — venit în Moldova 1597 — rap. 1599
3 Eric Lassota — în Ţara Românească 1597 iulie
4 Joris van der Does. Trece prin Moldova 1597 august?
5 Comisarii imperiali la Tîrgovişte — în Ţara Românească 1598, iunie 5—13
6 Contele Isolano în Transilvania, 1598, septembrie 23
7 Ioan Darahi — soseşte în (Ţara Românească în 1599, rap. februarie 1600 şi aprilie, este în Moldova în iunie
8 Germanico Malaspina în Transilvania 1590, noiembrie 14
9 Valentin Walawski în Transilvania 1599 decembrie
10 Ştefan Bathazar Moldova prezent la Suceava în 1599 rap. din 1604
11 Andrea Bobbi Moldova, sosit în 1599, rap. 1601
12 Anonim polon Moldova 1600 iunie—iulie
13 Campania polonă în Moldova 1600 octombrie

INDICE*

A

* Indicele a fost alcătuit de Beatrice Marinescu de la Institutul de Istorie N. Iorga. Introducerile, observaţiile critice, textele originale in limbi străine, mărturiile indirecte precum şi descrierile geografice au fost incluse în acest indice.

B

C

D

E

F

G

H

I

J

K

L

M

N

O

P

Q

R

S

Ş

T

Ţ

U

V

W

Z

Ca şi în volumul precedent distingem şi în acesta două faze în pregătirea materialului. Lămuririle date atunci rămîn valabile şi acum. Menţionăm aici că prin faza I se înţelege elaborarea şi definitivarea lucrării în cadrul Institutului de Istorie, iar prin faza II, pregătirea ultimă înainte de publicarea de faţă, comportînd munca foarte complexă de integrare a unor texte uneori divergente sau disparate în cadrul unei structuri unitare, logice şi coerente. În faza I fiecare text se bucura de un fel de autonomie. În faza II el devine un element dintr-un ansamblu care impune o viziune nouă şi o tratare mai largă. S-a avut în vedere totodată situarea mărturiilor şi evenimentelor în contextul lor istoric concret şi viu. Se va putea aprecia importanţa acestei ultime etape urmărind lista de faţă.

În faza I s-a lucrat precum urmează (t = text, b = biog.).

I. TOTOIU

Malaspina t. parţial 10 p. b. (I. formă)

Wilden t. b.

Piaszeczynski (după Căl. pol. de P.P.P.) . . .
t. parţial 5 p. b. parţial

Tholdalagi t. b.

Borsos t. b. (I formă)

Radibrat t. parţial 8 p. b. parţial

Anonim italian 1606 t. b. parţial

Joppecourt t. trad integr. ap. crit. parţial b. prima formă

Twardowski după Căl. pol. t. ap. crit. b. (I. formă)

Polo Minio t. ap. crit. — b. (prima formă)

A fost de un mare ajutor de asemenea în multiple domenii, atît datorită posedării limbii maghiare şi celei italiene, cît şi cunoaşterii temeinice a bibliografiei Transilvaniei şi Ungariei şi în general a istoriei noastre.

Şi-a dat concursul sub forma de revizuiri, sugestii, îmbogăţire a aparatului critic al textelor etc.

P. P. PANAITESCU

Este prezent atît prin textele publicate de el şi cuprinse aici în volum, cît şi prin controlul efectuat asupra unor versiuni indirecte din Hurmuzaki Supliment II 1 şi 2, text polon însoţit de traducerea franceză a lui Skupiewski. A fost consultat adesea atît în legătură cu călătorii, cît şi cu probleme de istorie a Românilor.

Cum la controlul textelor ce urmează am apelat şi la ajutorul binevoitor al colegului Ilie Corfus, redăm aici lista lor comună:

Zamoyski, scris din Campania	polonă	1600
Anonim polon din Campania	polonă	1620
Zolkiewski scris Campania	polonă	1620
Jakowski rap. din Campania	polonă	1620
Jurnalul de Campanie din	1621	

M. M. BULGARU, faza I

Van der Does (Dousa)	t. b.	
B. Quirini	t. parţial	b. parţial
A. Bobbi	t.	b. parţial
Anonim italian 1606	—	b. parţial
Lehaţi	t. (trad. din l. rusă de tov. Chişcă)	b.
Tommaso Alberti	t.	b.
Borsos	—	b. (cu concursul lui I. Totoiu pentru bibliografia maghiară)
Lithgow	t.	b. parţial
A. de Harlay Sancy	t.	b.
G. B. Montalbani	t. parţial	b. parţial
Jakowski	t.	b. (I formă)
Ch. Lukaris	t.	b.
Anonim polon 1621	t.	b.
Polo Minio	—	b.
Twardowski	—	b.
J. Smith	t. parţial	4 p.
Botero	t.	b. parţial
Magini	t. parţial	2 p. b. parţial

M. M. BULGARU, faza a II-a

Contribuie la completarea biografiilor lui Zamoyski şi Zolkiewski pe baza unor ample versiuni din enciclopedii pol. din care am reţinut elementele ce se puteau acorda cu punctul de vedere al realităţilor româneşti.

Borsos, compl. t., b. refăcută după ultimele lucrări maghiare (traduse de colegul Vekov, căruia îi datorăm mulţumiri).

A. de Harlay-Sancy complet la b. (vezi şi P. Cernovodeanu).

Ch. Lukaris completări la b. mult îmbogăţită (vezi şi P. Cernovodeanu).

Contribuţii diverse la ap. critic. în legătură cu informaţii din cronicile turceşti, din Miron Costin etc. completări bibliografice. Interesante excerpte din călătoria lui Wenner von Krailsheim la Constantinopol, ca element de referinţă, dar necuprins în cadrul mai îngust al călătorilor în ţările noastre.

M. HOLBAN

faza I			faza II
Carlo Magno	t.	b.	compl. text b. nouă, b. *Obs. crit.*
Bern. Quirini t. 11 p. b. parţ.	parţial		compl. critică b.
Lassota şi Hödl	t.	b.	compl. la text b. nouă
Szuhay şi Istvánffy	t.	b.	compl. la text b. nouă
Contele Isolano	t.	b.	
I. Darahi	t.	b.	compl. text b. nouă; *Obs. crit.*
V. Walawski	t.	b.	completări
Şt. Bathazar	t.	b.	

Campania pol. 1600

Zamoyski	t.	b.	Nota intr. comună pt. tot capitolul
anonim polon	t.	b.	Zamoyski b. nouă parţial
Zolkiewski	t.	b.	Zolkiewski b. nouă parţial
B. Kleczki . . .	t.		şi includeri noi
după Corfus	.	b.	— fragm. Zamoyski

Golski	t. după Corfus b.		— lupta de la Bucovel — jurnal de campanie an.
I. Argento	t.	b.	refăcută
Al. Radibrat t. parțial 10 p. b.			completări, b. nouă
Petru Armeanul	t.	b.	completări, b. nouă *Obs. crit.*
Vimercati	t.	b.	—
Greg. di Nicolo din Ragusa	t.	b.	
Joppecourt, revizuirea stilizarea și selectarea textului, completări la ap. crit.			b. refăcută
Alexander (t.) compl. ap. crit.		b.	compl.

Campania pol. din 1620 (v. și faza II, mai jos)

Jurnal de Campanie	t. (stilizare ap. crit)	b.
Anonim polon	t.	b.
Scrisoarea lui Zolkiewski	t.	b.

Anexă

Szántó	t.	—
J. Smith	t. parțial 5 p.	b.

Botero — b. parțial (partea critică privind detectarea împrumuturilor reciproce: d'Anania—Botero—Magini, demonstrarea că B. nu a fost în țările noastre).

Magini	t. (Transilv.) 6 p.	b. parțial
d'Anania	t.	b.

M. HOLBAN, faza a II-a

Pe lîngă sporirile indicate pe marginea titlurilor din faza I mai sînt

Germanico Malaspina	t. parțial 7 p.	b. (refăcută critic)
A. Bobbi	—	b. completare critică
Anonim polon 1600	t. după P. P. b.	

Campania polonă 1600 faza II

Not. intr. pentru tot capitolul

Piaszeczynski	t. parțial 2 p.	completare b.

Anonim italian 1606 b.
Lithgow Obs. critice

•

Campania polonă din 1620

Aprecierea *critică* a textelor cuprinse şi completări la prezentarea *istorică* din *Notiţa introductivă comună pentru acest capitol* (vezi. P. Cernovodeanu: Îmbogăţirea aparatului critic la texte)

— Jurnalul de campanie din 1621 — b. nouă,
Twardowski b. refăcută parţial
Montalbani (Malbi) t. parţial (completare la ap. crit.) b. nouă.

Anexă

J. Smith — prezentare critică a textului după cele două ediţii din 1624 şi 1630 — b. nouă, *Obs. crit.*

Tommaso Cavriolo t.
Montalbani — t. (sfîrşitul lui Graţiani)
Iancovici t. despre Graţiani b.

Geografi italieni

Notiţă comună critică despre împrumuturile reciproce, izvoare.

Magini, t. (Transilvania) trad. selectivă b. parţial
Supliment la vol. III.

Călătoria patriarhului Ieremia II (după versiunea lui N. Iorga) t. note.

Am revizuit întregul material al acestui volum şi am făcut aproape toate corecturile.

P. CERNOVODEANU

A controlat şi îmbogăţit aparatul critic şi bibliografia textelor din volum. In special a adus completări preţioase la:

Lehaţi — ap. crit. şi biog. după ediţii mai recente
Lithgow — ap. crit. şi biog.
Harlay-Sancy — complet. la biog.
Lukaris — complet. documentară a activităţii patriarhului în Ţ. Rom. şi aducerea la zi a bibliografiei.

Campania polonă din 1620 — A făcut prezentarea momentului istoric în Notiţa introd. comună pentru acest capitol, redactată acum.

A contribuit la sistematizarea biografiilor lui Zamoyski şi Zolkiewski în faza II.

A semnalat textul anonim polon din 1599 publicat în Romanoslavica (menţionat în volum la aparatul critic al lui Malaspina, în legătură cu rolul său la Şelimbăr).

Anexă — Text original (engl.) Hareborne
Text original (l. rusă) fragm. Lehaţi în versiunea lui A. Lazea

A avut un rol deosebit în pregătirea ilustraţiilor pentru volum şi dirijarea alcătuirii Indicelui.

Mihordea, „Alexander" t.

C. *Rezachievici* Anonim italian (1603) despre Radu Şerban (Camillo Cavriolo) t. b.

Beatrice Marinescu, de la Institutul de Istorie Nicolae Iorga a întocmit Indicele la acest volum.

CUPRINS

REDACTOR: ILEANA CURTOV
TEHNOREDACTOR: FLORICA WEIDLE

COLI DE TIPAR: 41,50+40 PAG. PLANȘE.
TIRAJ: 2700 EX.
INDICI PENTRU CLASIFICAREA ZECIMALĂ:
BIBLIOTECI MARI 9(R) BIBLIOTECI MICI 9(R).

ÎNTREPRINDEREA POLIGRAFICĂ CLUJ, STR. BRASSAI Nr. 5—7.
REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA. COMANDA Nr. 614/1972.

Lei 34,—